

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 23, Sayı: 3, Eylül-2021

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 23, Issue: 3, September-2021

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 23, Sayı: 3, Eylül-2021	
	Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:23, Issue:3, September-2021	
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler / Editors

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Alan Editörleri / Field Editors

***Antropoloji –Felsefe –Psikoloji -Sosyoloji / Anthropology -Philosophy -Psychology -
Sociology***

Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Coğrafya –Tarih / Geography -History

Doç. Dr. Selim KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat –Eğitim –İlahiyat / Language and Literature –Education –Theology

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU

İktisadi ve İdari Bilimler –Hukuk / Economics and Administrative Sciences -Law

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

Halkla İlişkiler -İletişim -Turizm / Public Relations -Communication -Tourism

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Sanat –Tasarım / Art -Design

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE
Doç. Dr. Selim KAYA

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYIĞIT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Abdullah KESKİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Adem ANBAR	Bursa Uludağ Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Ahmet AYHAN	Akdeniz Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Aziz KONUKMAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Barış ÖVGÜN	Ankara Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Emine UÇAR İLBUĞA	Akdeniz Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ	Atatürk Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Hakan AYGÖREN	Pamukkale Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Harun UÇAK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
12.	Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ	Aksaray Üniversitesi
13.	Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
14.	Prof. Dr. İdris KADIOĞLU	Dicle Üniversitesi
15.	Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU	Gazi Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
17.	Prof. Dr. Muammer NURLU	Gazi Üniversitesi
18.	Prof. Dr. Mustafa LAMBA	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
19.	Prof. Dr. Nilüfer SEZER	İstanbul Üniversitesi
20.	Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
21.	Prof. Dr. Ramazan YELKEN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
22.	Prof. Dr. Serdar SAĞLAM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
23.	Prof. Dr. Sezgin VURAN	Anadolu Üniversitesi
24.	Prof. Dr. Tuğba HASDEMİR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
25.	Prof. Dr. Yunus KAYA	İstanbul Üniversitesi
26.	Prof. Dr. Zeki KODAY	Atatürk Üniversitesi
27.	Prof. Dr. Zerrin KARAKUZULU	Sakarya Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Ahmet OKTAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Aytuğ ARSLAN	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Emrah ÇETİN	Bartın Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Gülnur AYDIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Hasan KAPLAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Hatice ALTUNKAYA	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Işıl ARIKAN SALTİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Köksal APAYDINLI	Ordu Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Kürşad Emrah YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Mutlu ER	Hacettepe Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Nihal KOCABAY ŞENER	İstanbul Ticaret Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Selma ARIKAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Sinan YAZICI	Bayburt Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Şerife Ebru OKUYUCU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
43.	Doç. Dr. Uğur AKDU	Gümüşhane Üniversitesi
44.	Doç. Dr. Ümmet ERKAN	Muş Alparslan Üniversitesi

45.	Doç. Dr. Veysel AKSOY	Anadolu Üniversitesi
46.	Doç. Dr. Veysel ERAT	Bitlis Eren Üniversitesi
47.	Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Ünal BOZYER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Cantürk AKBEN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Didem GÜVEN	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKDAĞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÜNAL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali POLAT	Necmettin Erbakan Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi Meryem ŞAHİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi Metin KAPIDERE	İnönü Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Nihan YARMAÇI	İstanbul Gedik Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi Nilgün TÜRKİLERİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi Taner DEMİRKOL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇAĞLAK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir YASAK	Uşak Üniversitesi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz DEMİRDÖĞEN	Süleyman Demirel Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Antropoloji – Felsefe – Psikoloji - Sosyoloji / Anthropology - Philosophy - Psychology - Sociology				
1	Bağlanma Stilleri İle Nedensellik Yönelimleri Arasındaki İlişkide Temel Psikolojik İhtiyaç Doyumu Aracı Rolünün Etkisi / <i>The Effect of the Mediator Role of Basic Psychological Need Satisfaction on the Relationship between Attachment Styles and Causality Orientations</i>	Uzman Psikolog İrem YOLA ÇETİN	Araştırma Research	759-773
2	Kişilik Özelliklerinin Pozitif ve Negatif Duygular Üzerine Etkisinin Yapısal Eşitlik Modellemesiyle İncelenmesi / <i>Examining the Effects of Personality Traits on Positive and Negative Affect by Structural Equation Modeling</i>	Dr. Öğr. Üyesi Fatma KORKMAZ, Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ferhat ÇETİNKAYA	Araştırma Research	774-790
3	Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması / <i>Adaptation of Spending as Social and Affective Coping Scale to Turkish</i>	Dr. Öğr. Üyesi Demet VURAL YÜZBAŞI, Pakize Nur OKTAY, Mehdiye TURAN	Araştırma Research	791-804
4	Dini ve İdeolojik Kimliklerin İnşasında Etkili Sosyoekonomik Faktörler ve İlişki Düzeyleri: Mardin İli Örneği / <i>Socioeconomic Factors Effective in the Construction of Religious and Ideological Identities and Their Relationship Levels: The Case of Mardin Province</i>	Dr. Şeyhmus DEMİR	Araştırma Research	805-820
5	Koronavirüs Salgınının Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkileri: Erzurum Örneği / <i>Effects of the Coronavirus Epidemic on Social Structure: The Case of Erzurum</i>	Dr. Öğr. Üyesi İlknur BEYAZ ÖZBEY	Araştırma Research	821-839
Coğrafya – Tarih / Geography - History				
6	İdari Coğrafya Açısından Bir İnceleme: Afyonkarahisar İli / <i>A Review in Terms of Administrative Geography: Afyonkarahisar Province</i>	Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYHAN	Araştırma Research	840-860

7	Sanal Mekânda Kültür Coğrafyası Çalışmaları ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Kullanılması / <i>Cultural Geography Studies and Use of Augmented Reality Technology in the Virtual Place</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM	Araştırma Research	861-874
Dil ve Edebiyat – Eğitim – İlahiyat / Language and Literature – Education – Theology				
8	Zafer Şenocak'ın “Tehlikeli Akralalık” Romanında ‘Öteki’ / <i>‘Other’ in Zafer Şenocak’s “Perilous Kinship” Novel</i>	Öğr. Gör. Asuman YAPRAK, Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN	Araştırma Research	875-887
9	Doğumunun 400. Yılında, Halvetî Şeyhi Muhammed Askerî ve Na’tları / <i>Muhammed Askeri, the Sheikh of Halveti and his Na’ts on the 400th Anniversary of his Birth</i>	Doç. Dr. Mehmet SARI	Araştırma Research	888-912
10	Türkçe Öğrenen Somalili Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarındaki Dil Bilgisi Yanlışları Üzerine Bir İnceleme / <i>An Investigation On the Grammar Error of Intermediate Somali Students Learning Turkish</i>	Seher İPEK, Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR	Araştırma Research	913-928
11	Türkçe Eğitimi ile İlgili 2015-2019 Yılları Arası Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri / <i>Research Tendencies of Postgraduate Theses Between 2015-2019 on Turkish Education</i>	Öğretmen Aydın ÖNAL, Prof. Dr. Sedat MADEN	Derleme Review	929-941
İktisadi ve İdari Bilimler – Hukuk / Economics and Administrative Sciences - Law				
12	Optimal Portföy Seçiminde Kullanılan Parametrelerin Hatalı Tahmininin Hazır Değerler ile Test Edilmesi: BIST-100 Endeksinden Bulgular / <i>Testing the Estimational Errors of the Parameters Used in the Optimal Portfolio Selection with Present Values: Evidence from BIST-100 Index</i>	Dr. Öğr. Üyesi Kartal SOMUNCU, Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖYÜKASLAN	Araştırma Research	942-957
13	COVID-19 Etkisi Altında Küreselleşmenin Geleceği Üzerine Notlar / <i>Notes on the Future of Globalization Under the Influence of COVID-19</i>	Doç. Dr. Şerif ÖNER, Doç. Dr. Mustafa Lütü ŞEN	Araştırma Research	958-978

14	Cari Açık Sürdürülebilirliğinin Kesirli Frekanslı Esnek Fourier Formlu Panel Eşbütünleşme Testi İle Analizi / <i>The Analysis of Current Account Deficit Sustainability with the Fractional Frequency Flexible Fourier Form Panel Cointegration Test</i>	Dr. Öğr. Üyesi Havanur ERGÜN TATAR	Araştırma Research	979-991
15	T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Kurumsal Yapı, İşleyiş ve Etkinlikleri Açısından Bir Karşılaştırma / <i>A Comparison of the Ombudsman and Turkey Human Rights and Equality Institution in Terms of Institutional Structure, Functioning and Efficiency</i>	Doktora Öğrencisi Ayça BEYOĞLU	Araştırma Research	992-1013
16	Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurumlar ve Ekonomik Performans Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme / <i>An Investigation on The Causality Between Institutions and Economic Performance in Developing Countries</i>	Dr. Öğr. Üyesi İrem ÇETİN	Araştırma Research	1014-1022
17	Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin Yapısına İlişkin Değerlendirme / <i>Assessment on The Structure of Presidential Offices</i>	Dr. Öğr. Üyesi Osman NACAĞ	Araştırma Research	1023-1041
Halkla İlişkiler - İletişim - Turizm / Public Relations - Communication - Tourism				
18	Türkiye'de İletişim Fakültelerinde Lisansüstü Eğitim Düzeyinde Doktora Programları ve Derslerinin İncelenmesi / <i>Investigation of Doctoral Programs and Courses at Graduate Education Level in Communication Faculties in Turkey</i>	100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri Hüseyin YAŞA	Araştırma Research	1042-1065
19	Türkiye'de Sosyal Medya Konulu Doktora Tezlerinin İncelenmesi / <i>An Examination of the PhD Theses on Social Media in Turkey</i>	Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIRAN	Araştırma Research	1066-1085
20	Korru Filmlerinde “Şeytan”dan 2000'lere Değişmeyen Kadın İmgesi: “Şeytan Çarpması” Filminin Feminist Eleştirisi / <i>The Unchanging Image of Women From The Exorcist to 2000s in Horror Movies: Feminist Criticism of “The Exorcism of Emily Rose”</i>	Dr. Öğr. Üyesi Tülin SEPETCİ	Araştırma Research	1086-1103

21	İtibarın Yönetilememesi ve Yıkıma Götüren Süreç: Soma Maden Kazası Örneği / <i>Failure to Manage Reputation and the Process Leading to Destruction: Example of the Soma Mine Accident</i>	Dr. Öğr. Üyesi Aslı AYDEMİR	Araştırma Research	1104- 1127
22	Otel Yöneticilerinin Kullandıkları Güç Kaynaklarının İşgörenlerin Örgütsel Özdeşleşme Düzeylerine Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma / <i>The Effect of Power Sources Used by Hotel Managers on Organizational Identification: A Study on Five Star Hotels</i>	Prof. Dr. Elbeyi PELİT, Musa KARAÇOR	Araştırma Research	1128- 1148
23	Osmanlı'da Turizmin Doğuşu ve Gelişimi / <i>The Rise and Development of Tourism in the Ottoman Empire</i>	Dr. İbrahim YILMAZ	Araştırma Research	1149- 1158
Sanat – Tasarım / Art – Design				
24	Türkiye’de Piyano İle İlgili Yapılan Lisansüstü Araştırmaların İçerik Analizi: (1995-2017) / <i>Content Analysis Related to the Graduate Research on the Piano in Turkey: (1995-2017)</i>	Doç. Dr. Ezgi BABACAN	Araştırma Research	1159- 1191
25	Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Öğrencilerin Eğitim Mekânlarında Görsel Algı Üzerinden İç Mekân Tasarım Ölçütlerinin Belirlenmesi / <i>Determination of Interior Design Criteria by Using Visual Perception in Educational Spaces of Students with Autism Spectrum Disorders</i>	İç Mimar Elif DEMİR, Doç. Dr. Didem ERTEN BİLGİÇ	Derleme Review	1192- 1210

Bağlanma Stilleri İle Nedensellik Yönelimleri Arasındaki İlişkide

Temel Psikolojik İhtiyaç Doyumu Aracı Rolünün Etkisi

The Effect of the Mediator Role of Basic Psychological Need Satisfaction on the Relationship between Attachment Styles and Causality Orientations

Uzman Psikolog İrem YOLA ÇETİN ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı psikolojik ihtiyaç (özerklik, yeterlik ve ilişkili olma) doyumunun güvenli ve güvensiz bağlanma stilleri ile nedensellik yönelimleri (özerk, kontrol ve kişisel olmayan) arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Çalışmanın verileri Googleforms üzerinden internet aracılığıyla ve Işık Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğrencilerinden yüz yüze yapılan anketler aracılığıyla toplanmıştır. Bu şekilde örneklem toplamda 203 kişiden oluşmaktadır. Kişisel Bilgi Formu, İlişki Ölçekleri Anketi, İhtiyaç Doyumu Ölçeği ve Genel Nedensellik Yönelimleri Ölçeği kullanılmıştır. Betimleyici istatistikler, Pearson korelasyon ile bir dizi tekli ve çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bulgular güvenli bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasında ilişkili olma, yeterlik ve özerklik ihtiyaç doyumunun tam aracı etkisi olduğunu göstermiştir. Güvensiz bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasında ise yeterlik ve özerklik ihtiyaç doyumunun kısmi aracı etkisi gözlenmiş; ilişkili olma ihtiyaç doyumunun aracı etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır. Beklenenin aksine özerk yönelimin güvenli ve güvensiz bağlanma stili ile; kontrol yöneliminin ise yeterlik, özerklik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumunu ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Elde edilen bulgulara göre yeterlik, ilişkili olma ve özerklik ihtiyaç doyumunun güvenli ve güvensiz bağlanma stiline kıyasla nedensellik yönelimlerini belirlemede daha önemli bir kavram olduğu düşünülmektedir. Buna göre kişinin içinde bulunduğu sosyal bağlamın belirtilen psikolojik ihtiyaçları karşılayacak duruma getirilmesinin kişinin yaşamının çeşitli alanlarında önemli ve olumlu sonuçlarla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özerklik, kişisel olmayan yönelim, güvenli bağlanma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study is to investigate the mediating effect of psychological needs satisfaction in the relationship between secure/insecure attachment styles and causality orientations. Data of the study was collected in two ways. Data was collected by Googleforms and questionnaire from the students of Işık University Psychology Department. Two hundred and three adults participated in this study. The questionnaire includes a Sociodemographic Form, Relationships Scales Questionnaire, The Basic Psychological Needs Scale and The General Causality Orientations Scale. Descriptive Analysis, Pearson correlation, simple and multiple regression statistical methods were conducted. According to the study, the relationship between secure attachment style and impersonal orientation was fully mediated by psychological needs satisfaction which are autonomy, competence and relatedness. And the relationship between insecure attachment style and impersonal orientation was partially mediated by psychological needs satisfaction which are autonomy and competence. Psychological needs satisfaction are seemed to be more basic in determining causal orientations than secure and insecure attachment styles. Therefore, it seems that arranging the social context of the person in a way satisfying basic psychological needs may be related to important and positive results in various areas of individual's life.

Keywords: Autonomy, impersonal orientation, secure attachment

¹ Işık Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, irem.yola@isikun.edu.tr

Atf için (to cite): Yola Çetin, İ. (2021). Bağlanma stilleri ile nedensellik yönelimleri arasındaki ilişkide temel psikolojik ihtiyaç doyumunu aracı rolünün etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 759-773.

Paper Type: Research

Giriş

Sağlık, iş yaşamı, akademik yaşantı gibi çeşitli alanlarda karşılaşılan bir durumda sergilenen davranışın niteliğinin elde edilen sonuç üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Deci ve Ryan 2008; Fernet vd., 2004; Knee, 2002; Vallerand ve Blssonnette, 1992). Bir durum karşısında sergilenen amaçlı davranıştaki kişisel farklılıklara göre çalışma hayatında (Fernet vd., 2004), sağlık tutumlarında (Pelletier vd., 2004) ve akademik alanda (Pelletier vd., 2001; Vallerand ve Blssonnette, 1992; Black ve Deci, 2000) olumlu sonuçlar elde edilebilirken; günlük işlevsellikte, iyilik halinde (Deci ve Ryan 2008) ve yakın ilişkilerde (Knee, 2002) sıkıntılar da yaşanabilmektedir. Kişi için önemli sonuçlarla ilişkili olan amaçlı davranışta kişisel farklılıkları belirleyen birçok etken vardır. Kendini Belirleme Kuramı (self-determination theory) (Deci ve Ryan, 1985a) amaçlı davranışta kişisel farklılıkları belirleyen özerklik, yeterlik, ilişkili olma şeklindeki psikolojik ihtiyaçları, kişisel motivasyonu ve amaçlı davranışta kişisel farklılıkların ne olduğunu açıklamaktadır (Deci ve Ryan, 2000; Deci vd.,1991; Deci ve Ryan, 1985b).

Deci ve Ryan (2000) psikolojik ihtiyaçların ve bu ihtiyaçların doyurulmasının kişinin yöneldiği amacı, o amacı takip etmeyi ve gerçekleştirmeyi etkilediğini ifade etmektedir. Özerklik (autonomy), yeterlik (competence) ve ilişkili olma (relatedness) şeklinde üç temel psikolojik ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Özerklik psikolojik ihtiyacı; kişinin davranışı kendisinin başlatmasını, davranışı üzerindeki iradesini ve davranışından sorumlu olmayı içermektedir (Deci vd.,1991). Yeterlik; çeşitli amaçlara nasıl ulaşılacağını anlamayı ve amaca ulaşma yollarını bilmeyi; çevreyle etkileşimde ve istenilen davranışta etkisi olduğunu hissetmeyi; ustalaşma ve rekabet duygusunu içeren bir psikolojik ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır (Deci vd., 1991; Ryan ve Deci, 2002; White, 1959). İlişkili olma psikolojik ihtiyacı ise kişinin sosyal çevresiyle güvenli, doyum verici, güçlü etkileşimler ve bağlantılar geliştirmesi ile başkalarına bağlanmada güven hissetmeyi içermektedir (Deci vd.,1991; Ryan ve Deci, 2002).

Kendini Belirleme Kuramı (Deci ve Ryan, 1985a) içerisinde yer alan ve alt bir kuram olan ‘Nedensellik Yönelimleri Teorisi (The Casuality Orientations Theory)’, amaçlı davranışta kişisel farklılığın nasıl oluştuğunu ve ortaya çıkan kişisel farklılığın ne olduğunu açıklamaktadır (Ryan ve Deci 2002). Bu teoriye göre içsel ve dışsal olarak motive olan davranışın farklı şekillerde düzenlenmesiyle amaçlı davranışta kişisel farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Ryan ve Deci 2002). İçsel motive olan davranış kişinin kendi isteğiyle, sonucunda bir ödül, ceza ya da tehdit olmadan kendisi için bir davranış gerçekleştirmesidir. Ayrıca davranış gerçekleştirilirken bağımsızlık, keyif, heyecan, doyum ve irade hissedilmektedir. Bu anlamda içsel motive olan davranış kendiliğinden belirlenen (self-determined), özerk davranışın esasıdır (Deci vd., 1996; Deci vd.,1991). Dışsal motive olan davranış ödül alma, suçluluk duygularından kaçınma, onay alma gibi belirgin sonuçlara erişme niyetiyle ortaya konulmaktadır. Davranışın belirlenmesi ve gerçekleşmesi elde edilecek sonuca bağlı olduğu için dışsal motive olan davranışın araçsal bir yanı olduğu belirtilmektedir (Deci vd., 1996; Deci vd.,1991). İçsel ve dışsal olarak motive olan davranışın farklı şekillerde düzenlenmesiyle davranışta özerk, kontrol ve kişisel olmayan yönelim olarak tanımlanan kişisel farklılıkların ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Ryan ve Deci 2002). Deci (1980) amaçlı davranışta kişisel farklılıkları “nedensellik yönelimleri” olarak tanımlamaktadır. Özerk, kontrol ve kişisel olmayan yönelimin her birinin bireylerde belli derecelerde bulunduğu belirtilmektedir. Özerk yönelim, kişinin davranışlarını ilgileri doğrultusunda ve başkasının değil kendisinin uygun gördüğü değerlere göre düzenlemesini içerir. İçsel motivasyon ile kişinin kendiliğiyle uygun bir şekilde içselleştirebildiği dışsal motivasyon ile ilişkilidir. Kontrol yöneliminde ise davranış çevre tarafından kontrol edilir; davranışın başlatılması ve düzenlenmesi alınacak ödül veya cezaya göre değişir. Ayrıca

davranışın nasıl olması gerektiğine ilişkin yönergeleri içerir. Bu yönelim dışsal motivasyon ile ilişkilidir ve kişinin kendiliğiyle bütünleştiremediği ancak kısmi olarak içselleştirebildiği davranışlardan oluşur. Kişisel olmayan yönelim, bir durum karşısında sergilenen davranışın etkisiz olacağına düşünülmesi ile davranışın belli bir niyet, amaç taşımaması ile karakterizedir. Güdüsüz olma ve yetersiz motivasyon ile ilişkilidir (Deci ve Ryan, 2002; Deci ve Ryan, 2000).

Psikolojik ihtiyaçların sosyal bağlam tarafından karşılanıp karşılanmadığının kişinin nedensellik yönelimlerini etkilediği ifade edilmektedir. Yeterlik, ilişkili olma ve özerklik ihtiyacının hepsi ya da herhangi biri karşılanırsa kişinin duruma motive bir şekilde yaklaşacağı ifade edilmektedir. Özerklik ihtiyacının karşılanması durumunda kişinin, kontrol yöneliminden çok özerk yönelimle duruma yaklaşacağı ifade edilmektedir. Herhangi bir psikolojik ihtiyaç karşılanmadığında ise kişinin durumlara kişisel olmayan bir yönelim ile yaklaşacağı; yeterlik ve özellikle özerklik ihtiyacı karşılandığında ise özerk yönelimi kullanacağı düşünülmektedir (Deci vd., 1991). Yapılan bir çalışmada algılanan yeterlik ve özerkliğin kişi tarafından belirlenen, özerk yapısı olan egzersiz düzenlemelerini (egzersiz davranışı, tutum ve fiziki kondisyon) arttırdığı bulunmuştur (Wilson vd., 2003). Bir başka çalışmada ilişkili olma ihtiyaç doyumunun özerk yönelim ile ilişkili olduğu düşünülen ilişki işlevselliğini yordadığı bulunmuştur (Patrick vd., 2007). Yeterlik ihtiyaç doyumunun ise başarı ihtiyacı yüksek olan kişilerde özerk yönelimle ilişkili olduğu düşünülen akademik hedef motivasyonlarını güçlü bir şekilde etkilediği gösterilmiştir (Schüler vd., 2010). Behzadnia (2020) yaptığı bir çalışmada öğrencilerin her üç ihtiyaç doyumunun özerk yönelim ile, ihtiyaçların karşılanmamasının ise kontrol yönelimi ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. İlgili literatür değerlendirildiğinde her üç ihtiyaç doyumunun özerk yönelim ile ve hiçbir ihtiyacın karşılanmamasının ise kontrol ve kişisel olmayan yönelim ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Bağlanma kuramında yer alan bağlanma stillerinin de kişinin amaçlı davranışını belirlemede önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Bağlanma kuramı; çocuk ile birincil bakım vereni arasında özellikle stres anlarında belirginleşen, güçlü, duygusal bir bağ kurma eğilimini açıklamaktadır (Bowlby, 1977). Bağlanma kuramından yola çıkılarak yapılan klasik çalışmalarda çocukların anneleriyle ilişkilerinde güvenli, kaygılı-kararsız ve kaçınan şeklinde üç bağlanma stiline sahip olduğu gösterilmiştir (Ainsworth, 1979; Ainsworth vd., 2015). Bartholomew (1990) ise çocukların birincil bakım veren ile kurdukları bu bağlanma stillerini temel alarak yetişkin bağlanma stillerini belirlemiştir. Bu bağlanma stilleri güvenli bağlanma ile korkulu, kaygılı, saplantılı bağlanma stillerini içeren güvensiz bağlanmadır. *Güvenli bağlanma stiline* sahip bireyler kendilerini ve başkalarını olumlu olarak algılar. Kendilerini sevmeye değer; başkalarını da güvenilir, destek verici ve ulaşılabilir olarak deneyimler. Bu nedenle bu kişiler başkalarıyla kolaylıkla yakınlık kurarlarken aynı zamanda özerk de kalabilirler. Güvensiz bağlanma stiline sahip bireyler ise kendilerini değersiz, sevmeye değmez hissedebilirler. Kendi değerleri başkalarının onayına bağlıdır. Başkalarına güvenmede sıkıntı yaşarlar ve bu nedenle yakın ilişkilere mesafeli ve soğuk yaklaşırlar; sosyal durumlardan kaçınırlar (Bartholomew ve Horowitz, 1991; Hazan ve Shaver, 1987). Böylece sahip olunan bağlanma stiline göre kişinin kendisine ve başkalarına yönelik beklenti ve ihtiyaçları farklılaşmaktadır. Bu farklı beklenti ve ihtiyaçların da amaçlı davranışta kişisel farklılığa sebep olabileceği düşünülmektedir. Buna göre sahip olunan güvenli ve güvensiz bağlanma stilinin psikolojik ihtiyaçların karşılanıp karşılanmamasını etkilediği ve bunun da kişinin nedensellik yönelimlerini belirleyebildiği düşünülmektedir.

İlgili literatür değerlendirildiğinde bağlanma stilleri, psikolojik ihtiyaç doyumu ve nedensellik yönelimleri arasındaki ilişkileri ayrı ayrı değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan bir çalışmada kaygılı ve kaçınan bağlanan kişilerin psikolojik ihtiyaçlarının daha az karşılandığını hissettikleri ve psikolojik ihtiyaç doyumunun kaygılı ve kaçınan bağlanma ile sıkıntı (utanç, depresyon, yalnızlık) arasındaki ilişkide aracı etkisi olduğu bulunmuştur (Wei vd., 2005). Bir başka çalışmada ise üniversite öğrencilerinde güvenli bağlanmanın özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (La

Guardia vd., 2000). Leak ve Cooney (2001), güvenli bağlanmanın algılanan özerkliği ve ilişkide kendiliğinden belirlenen davranışları arttırdığı; kayıtsız ve korkulu bağlanma stiline sahip bireylerde ise algılanan özerkliğin ve ilişkide kendiliğinden belirlenen davranışların azaldığını göstermişlerdir. Kişinin kullandığı karar verme stratejilerinin niteliğinin kişinin nedensellik yönelimine ilişkin bilgi verebileceği düşünülmektedir. Güvenli bağlanma stiline sahip bireyler özerk yönelim olarak değerlendirilebilecek mantıklı ve bağımsız karar verme stratejisini daha çok kullanırken; dürtüsel karar verme stratejisini daha az kullandıkları ve daha az kararsız kaldıkları bulunmuştur. Ayrıca güvensiz bağlanan (korkulu, kayıtsız, saplantılı) bireylerin mantıklı ve bağımsız karar verme stratejisini daha az kullandıkları gözlenmiştir (Erözkan, 2011). Şen ve Dağ (2020) yaptıkları bir çalışmada kontrol yöneliminin kaygılı bağlanma, kişisel olmayan yönelimin ise kaygılı ve kaçınan bağlanma ile obsesif-kompulsif bozukluk arasındaki ilişkide kısmi aracı etkisinin olduğunu göstermiştir. Yapılan bir çalışmada psikolojik ihtiyaç doyumunun içsel amaçlar (örn. özerk yönelim) ile pozitif, dışsal amaçlar (örn. kontrol ve kişisel olmayan yönelim) ile negatif yönde ilişkili bulunmuştur. Bununla birlikte psikolojik ihtiyaç doyumunun içsel ve dışsal amaçlar ile ilişki doyumunu arasındaki ilişkide aracı etkisi olduğu gösterilmiştir (Leung ve Law, 2019). Akademik motivasyon ve sahtekarlık ile ilgili yapılan bir çalışmada ise öğrenme aktivitelerinde her üç psikolojik ihtiyaç doyumunun özerk motivasyon ile akademik sahtekarlık ilişkisine aracılık ettiği; özerk motivasyon ile pozitif yönde ilişkili bulunurken akademik sahtekarlık ile negatif yönde bir ilişkisi olduğu bulunmuştur (Kanat-Maymon vd., 2015). Bir diğer çalışmada psikolojik ihtiyaç doyumunun dönüşümsel liderlik ile iş doyumunu arasındaki ilişkide tam aracı etkisi olduğu gösterilmiştir (Hetland vd., 2015). Ebeveyn tutumlarına yönelik ergenlerle yapılan bir çalışmada psikolojik ihtiyaç doyumunun karşılanmamasının ebeveyn kontrolü ile depresyon ilişkisine; psikolojik ihtiyaç doyumunun karşılanmamasının ise özerk destek ve canlılık arasındaki ilişkiye tam aracılık ettiği gösterilmiştir (Costa vd., 2016).

İlgili literatür değerlendirildiğinde bağlanma stilleri, psikolojik ihtiyaç doyumunu ve nedensellik yönelimine ilişkin yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmalar değerlendirildiğinde güvenli bağlanmanın özellikle özerklik olmak üzere tüm psikolojik ihtiyaçların doyumunu ile ilişkili olduğu görülürken; güvensiz bağlanmanın bu psikolojik ihtiyaçların doyurulmaması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte güvenli bağlanmanın özerk yönelim ile güvensiz bağlanmanın da kişisel olmayan ve kontrol yönelimi ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir. İlgili literatür ve Kendini Belirleme Kuramı (Deci ve Ryan, 1985a) değerlendirildiğinde psikolojik ihtiyaçların hangisinin ya da hangilerinin karşılanıp karşılanmadığına göre kişinin nedensellik yöneliminin farklılaştığı görülmektedir. Psikolojik ihtiyaç doyumunun aracı etkisi değerlendirildiğinde dolaylı sonuçlar elde edilmektedir. Kişinin bağlanma stillerinin psikolojik ihtiyaçların karşılanıp karşılanmaması ve nedensellik yönelimleri ile ilişkisi olduğu; psikolojik ihtiyaç doyumunun da nedensellik yönelimlerini belirlediği düşünülmektedir. Buna göre bu çalışmanın amacı, psikolojik ihtiyaç (özerklik, yeterlik ve ilişkili olma) doyumunun güvenli ve güvensiz bağlanma stilleri ile özerklik, kontrol ve kişisel olmayan nedensellik yönelimleri arasındaki ilişkide aracı etkisini araştırmaktır. Geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

1. Güvenli bağlanma ile özerk yönelim arasındaki ilişkide özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumunun aracı etkisi vardır.
2. Güvensiz bağlanma ile kontrol yönelimi ve kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumunun aracı etkisi vardır.

1. Yöntem

1.1. Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Araştırma verileri katılımcılardan uygun örnekleme yöntemi ile iki farklı şekilde toplanmıştır. Örneklem sayısı ölçümlerden oluşan genel değişkenlerin sayısı, istediğimiz alpha değeri ve görmeyi istediğimiz istatistiksel güç ile hesaplanan güç analizi sonuçları temel

alınarak belirlenmiştir (Cohen, 1988; Soper, 2016; Westland, 2010). Bu büyüklükte bir örnekleme metoduyla seçilmiş bir örnekleme, yalnızca örnekleme ait olarak %95 güvenilirlik düzeyinde beklenen azami hata payı $\% \pm 2,8$ 'dir. Buna göre 14 genel değişken sayısı, 0.3 düzeyinde beklenen orta düzeyde etki, 0.9 düzeyinde görmeyi istediğimiz istatistiksel güç ile 0.05 anlamlılık derecesine göre belirlenen minimum örneklem sayısı 200'dür. Googleforms üzerinden internet aracılığı ile toplanan veriler yeterli sayıya ulaşamadığı için Işık Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğrencilerinden yüz yüze yapılan anketler aracılığıyla da veri toplanmıştır. Her iki yöntem aracılığı ile toplanan verilerde katılımcıların onayı alınmıştır. Araştırmanın etik onayı Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurul Komisyonu'ndan alınmıştır.

1.2. Veri Toplama Araçları

1.2.1. Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, meslek, bir işte çalışıp çalışmama durumu, gelir ve eğitim düzeyini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır.

1.2.2. İlişki Ölçekleri Anketi (İÖA)

Griffin ve Bartholomew (1994) tarafından geliştirilen ölçek yetişkin bağlanma stillerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin maddeleri, Hazan ve Shaver'ın (1987) bağlanmayı değerlendirmek için geliştirdiği paragraflar ve Bartholomew ve Horowitz'in (1991) İlişki Anketi (İA) ile Collins ve Read'in (1990) "Yetişkin Bağlanma Ölçeği"nde kullandığı maddeler değerlendirilerek oluşturulmuştur. Ölçek 7'li Likert tipiyle (1= Beni hiç tanımlamıyor; 7= Tamamıyla beni tanımlıyor) ölçülen 30 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin 17'si yakın ilişkilerde dörtlü bağlanma stilini (güvenli, kayıtsız, korkulu ve saplantılı) ölçerken; kalan maddeler yakınlık, dayanma ve kaygı alt boyutlarını (Collins ve Read, 1990) ölçmeyi amaçlamaktadır. Araştırma amacına göre tüm maddeler ya da bağlanma stillerini değerlendiren 17 madde kullanılabilir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması Sümer ve Güngör (1999) tarafından yapılmıştır. Mevcut çalışmada alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları 0.34 ile 0.66 arasında değişmektedir.

1.2.3. İhtiyaç Doymu Ölçeği (İDÖ)

Deci ve Ryan (1991) tarafından geliştirilen ölçek bireyin özerklik, yeterlik ve ilişkili olma şeklindeki üç temel psikolojik ihtiyacı değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ölçek 21 maddeden oluşmakta ve 7'li Likert tipiyle (1= Hiç doğru değil, 7= Çok doğru) değerlendirilmektedir. Ölçeğin özerklik, yeterlik ve ilişkili olma olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Alt boyutlar, her bir alt boyuta ait madde puanlarının toplanması ile oluşturulurken; tüm madde puanlarının toplanmasıyla toplam puan da elde edilmektedir. Alt boyutlardan alınan yüksek puanlar kişinin ilgili ihtiyacının doyurulduğu anlamına gelirken, düşük puanlar ilgili ihtiyaç doyumunun azaldığını göstermektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Cihangir-Çankaya ve Bacanlı (2003) tarafından yapılmıştır. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayıları özerklik alt boyutu için 0.78, yeterlik alt boyutu için 0.60, ilişkili olma alt boyutu için 0.77 ve tüm ölçek için 0.81 olarak bulunmuştur.

1.2.4. Genel Nedensellik Yönelimleri Ölçeği (GNYÖ)

Deci ve Ryan (1985b) tarafından geliştirilen, Hodgins, Koestner ve Duncan (1996) tarafından gözden geçirilerek son haline getirilen ölçek özerk, kontrol ve kişisel olmayan yönelime sahip kişilerin sergilediği bu kişisel farklılıkları değerlendirir. Ölçek, 17 durumsal senaryodan ve her bir senaryonun özerk, kontrol ya da kişisel olmayan yönelimi belirleyecek şekilde yanıtlanabildiği toplam 51 maddeden oluşmakta ve 7'li Likert tipiyle (1= Bana hiç uygun değil, 7= Bana çok uygun) değerlendirilmektedir. Ölçek özerk, kontrol ve kişisel olmayan yönelim şeklinde üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması Şen ve Dağ (2016) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin alt

boyutları 40 madde ile değerlendirilmiştir. Buna göre özerk yönelim 16, kişisel olmayan yönelim 14 ve kontrol yönelimi 10 madde ile temsil edilmektedir. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayıları özerk yönelim alt ölçeği için 0.92, kontrol yönelimi alt ölçeği için 0.78, kişisel olmayan yönelim alt ölçeği için 0.77 ve tüm ölçek için 0.92 olarak bulunmuştur.

1.3. Verilerin Analizi

Araştırma için betimleyici istatistikler yapılmış ve değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Bağlanma stilleri (güvenli ve güvensiz) ile nedensellik yönelimleri (özerk, kontrol, kişisel olmayan yönelim) arasındaki ilişkide psikolojik ihtiyaç doyumunun (özerklik, yeterlik, ilişkili olma) aracı etkisinin değerlendirilmesi için bir dizi tekli ve çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Psikolojik ihtiyaç doyumunun (özerklik, yeterlik, ilişkili olma) aracı etkisinin olup olmadığını test etmek için Sobel Test istatistiği kullanılmıştır. Veriler Sosyal Bilimler için İstatistik Paket Programı (SPSS) 20.0 kullanılarak analiz edilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Örneklemin Özellikleri

Örnekleme ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, işte çalışma durumu açısından betimleyici istatistikleri

Değişkenler	Kadın (n=133)	Erkek (n=70)	Toplam (n=203)
Yaş (ort., ss)	29.6(7.72)	35.0(9.28)	31.8(8.78)
Medeni Durum %			
Bekar / İlişkisi yok	32.3	29.2	31.0
İlişkisi var	31.2	15.4	24.7
Evli	36.6	55.4	44.3
Eğitim Düzeyi %			
Ortaokul mezunu	.8	1.4	1.0
Lise mezunu	31.6	18.6	27.1
Üniversite mezunu	39.8	54.3	44.8
Üniversite üstü mezunu	27.8	25.7	27.1
İşte çalışma durumu %			
Hayır	32.3	10.8	23.4
Evet	67.7	89.2	76.6
Gelir Düzeyi %			
Düşük	6.5	4.6	5.7
Orta-alt	8.6	9.2	8.9
Orta	47.3	53.8	50.0
Orta-üst	36.6	29.2	33.5
Yüksek	1.1	3.1	1.9

2.2. Bağlanma Stilleri, Psikolojik İhtiyaçlar ve Nedensellik Yönelimleri Arasındaki İlişkiler

Araştırma değişkenlerinin normallik değerlerine bakılmıştır. Değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediğini anlamak için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Elde edilen değerler Tablo 2’de görülmektedir. Bu tabloya göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ile -2 arasında bir değer aldığı görülmektedir. Buna göre, değişkenlerin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Ayrıca araştırmada iki farklı yöntemle veri toplandığı için araştırma değişkenleri açısından grup farklılıkları da değerlendirilmiştir.²

Tablo 2. Değişkenlere ait çarpıklık ve basıklık değerleri

Değişkenler	Çarpıklık	Basıklık
Özerklik	-.416	.114
Yeterlik	-.229	-.183
İlişkili Olma	-.276	-.066
Kişisel Olmayan Yönelim	.466	-.202
Özerk Yönelim	-1.320	1.241
Kontrol Yönelimi	-.210	-.642
Güvenli Bağlanma	.209	-.083
Güvensiz Bağlanma	.105	-.059

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon testi ile analiz edilmiştir. Buna göre güvenli bağlanmanın özerklik, ilişkili olma ve yeterlik ihtiyaç doyumunu ile pozitif yönde, kişisel olmayan yönelim ile negatif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Güvensiz bağlanmanın ise özerklik, ilişkili olma ve yeterlik ihtiyaç doyumunu ile negatif yönde; kişisel olmayan ve kontrol yönelimi ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Kişisel olmayan yönelimin ilişkili olma, özerklik ve yeterlik ihtiyaç doyumunu ile negatif yönde; özerk yönelimin ise özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumunu ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Kontrol yöneliminin ilişkili olma, özerklik ve yeterlik ihtiyaç doyumunu ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Bütün araştırma değişkenlerinin Pearson korelasyon katsayıları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırma değişkenleri arasındaki pearson korelasyon katsayıları

Değişkenler	Ort.	Ss	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Özerklik	30.13	5.91	1	.47**	.55**	-.34**	.20**	.08	.20**	-.27**
2.Yeterlik	29.82	5.07	-	1	.50**	-.31**	.14*	-.02	.29**	-.26**
3.İlişkili Olma	48.33	7.1	-	-	1	-.23**	.18*	.04	.37**	-.39**
4.Kişisel Olmayan Yönelim	43.23	12.42	-	-	-	1	.17*	.33**	-.19**	.33**
5.Özerk Yönelim	85.67	19.11	-	-	-	-	1	.54**	.01	-.01
6.Kontrol Yönelimi	38.57	11.19	-	-	-	-	-	1	-.09	.24**
7.Güvenli Bağlanma	21.77	4.7	-	-	-	-	-	-	1	-.36**
8.Güvensiz Bağlanma	47.46	9.8	-	-	-	-	-	-	-	1

Not: **p<.01, *p<.05

2.3. Aracı Etki Analizleri

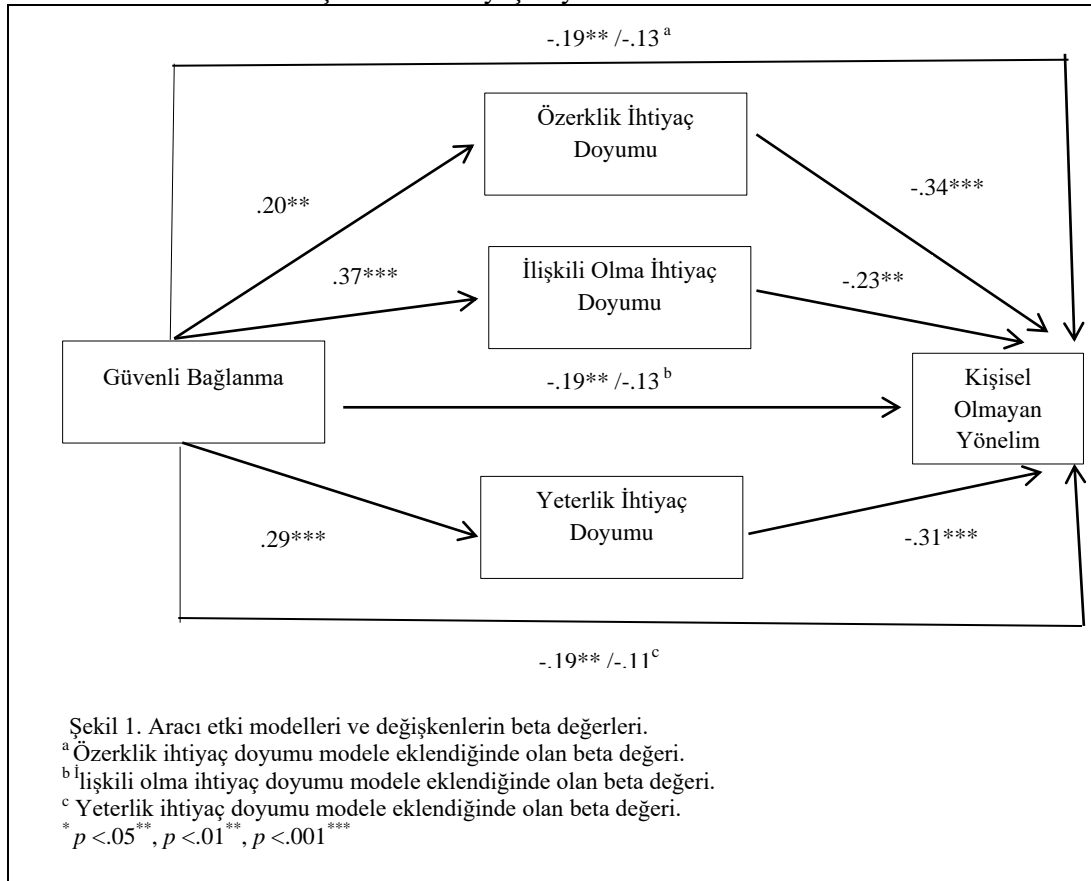
Anlamlı olan Pearson korelasyon katsayıları dikkate alınarak aracı etkileri değerlendirmek üzere bir dizi hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Bu doğrultuda güvenli ve güvensiz bağlanma stilleri ile kişisel olmayan yönelim arasında özerklik, ilişkili olma ve yeterlik ihtiyaç doyumunun aracı etkisi değerlendirilmiştir.

Güvenli bağlanma ile kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide özerklik (F (2, 202) = 15.49, p<.001), ilişkili olma (F (2, 202) = 6.99, p<.01) ve yeterlik (F (2, 202) = 12.10, p<.001)

² Bağımsız iki örneklem t testi sonuçlarına göre, Googleforms aracılığı ile ve Işık Üniversitesi öğrencilerinden yüz yüze toplanan veriler arasında yeterlik ihtiyaç doyumunu ($t(201) = -1.01, p > .05$), ilişkili olma ihtiyaç doyumunu ($t(201) = -1.78, p > .05$), kişisel olmayan yönelim ($t(201) = -1.66, p > .05$), güvenli bağlanma ($t(201) = .57, p > .05$) ve güvensiz bağlanma ($t(201) = -1.05, p > .05$) açısından farklılık olmadığı bulunmuştur. Ancak özerklik ihtiyaç doyumunu ($t(201) = -3.10, p < .01$), özerk yönelim ($t(201) = -4.9, p < .001$) ve kontrol yönelimi ($t(201) = -3.76, p < .001$) açısından ise gruplar arasında farklılık olduğu bulunmuştur.

ihtiyaç doymunun aracı etkisi anlamlı bulunmuştur. Baron ve Kenny (1986)'nin kriterleri göz önüne alındığında; a) Güvenli bağlanmanın özerklik ($\beta = .20, p < .01$), ilişkili olma ($\beta = .37, p < .001$) ve yeterlik ($\beta = .29, p < .001$) ihtiyaç doymunu anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. b) Güvenli bağlanmanın kişisel olmayan yönelimi ($\beta = -.19, p < .01$) anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. c) Kişisel olmayan yönelimi, özerklik ($\beta = -.34, p < .001$), ilişkili olma ($\beta = -.23, p < .01$) ve yeterlik ($\beta = -.31, p < .001$) ihtiyaç doymununun anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. d) Özerklik ihtiyaç doymu kontrol edildiğinde güvenli bağlanmanın kişisel olmayan yönelimi anlamlı olarak yordamadığı gözlenmiştir ($\beta = -.13, p > .05$). Sobel Testi özerklik ihtiyaç doymununun tam aracı etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($z = -2.44, p < .01$). İlişkili olma ihtiyaç doymu kontrol edildiğinde ise güvenli bağlanmanın kişisel olmayan yönelimi anlamlı olarak yordamadığı gözlenmiştir ($\beta = -.13, p > .05$). Sobel Testi ilişkili olma ihtiyaç doymununun tam aracı etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($z = 2.85, p < .01$). Son olarak yeterlik ihtiyaç doymu kontrol edildiğinde güvenli bağlanmanın kişisel olmayan yönelimi anlamlı olarak yordamadığı gözlenmiştir ($\beta = -.11, p > .05$). Sobel Testi yeterlik ihtiyaç doymununun tam aracı etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($z = -3.24, p < .05$). Belirtilenlere göre güvenli bağlanma arttığında özerklik, ilişkili olma ve yeterlik ihtiyaç doymu artmakta ve dolayısıyla kişisel olmayan yönelim azalmaktadır (Şekil 1).

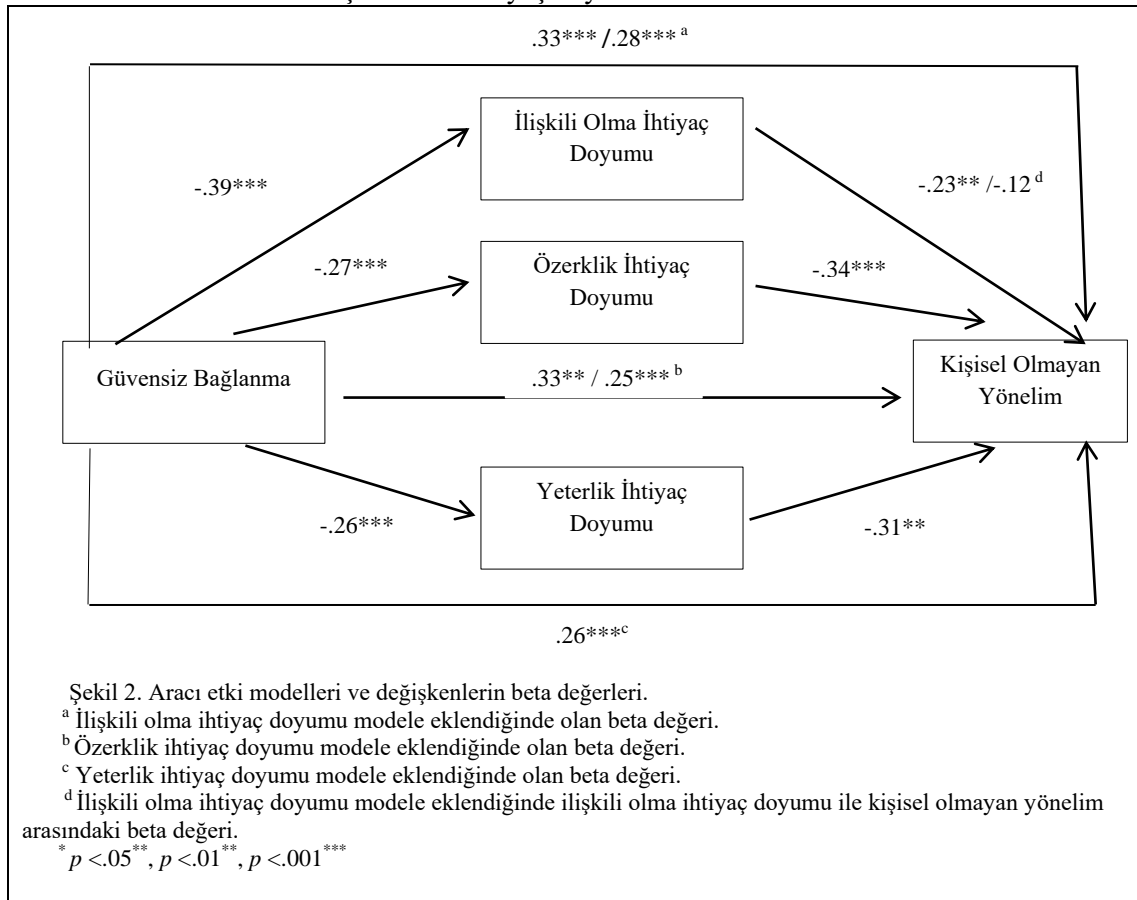
Şekil 1. Güvenli bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doymununun aracı etkisi

Güvensiz bağlanma ile kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide özerklik, ilişkili olma ve yeterlik ihtiyaç doymununun aracı etkisi değerlendirilmiştir. Güvensiz bağlanma ile kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide özerklik ($F(2, 202) = 21.53, p < .001$) ve yeterlik ($F(2, 202) = 19.19, p < .001$) ihtiyaç doymununun aracı etkisi anlamlı bulunmuştur. Baron ve Kenny'nin (1986) kriterleri göz önüne alındığında; a) Güvensiz bağlanma özerklik ($\beta = -.27, p < .001$) ve yeterlik ($\beta = -.26, p < .001$) ihtiyaç doymunu anlamlı olarak yordamaktadır. b)

Güvensiz bağlanma kişisel olmayan yönelimi anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = .33, p < .001$). c) Kişisel olmayan yönelimi özerklik ($\beta = -.34, p < .001$) ve yeterlik ($\beta = -.31, p < .001$) ihtiyaç doyumunu anlamlı olarak yordamaktadır. d) Özerklik ihtiyaç doyumunu kontrol edildiğinde güvensiz bağlanmanın kişisel olmayan yönelimi anlamlı olarak yordamaya devam ettiği ancak yordama gücünün azaldığı gözlenmiştir ($\beta = .25, p < .001$). Sobel Testi özerklik ihtiyaç doyumunun kısmi aracı etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($z = 3.16, p < .05$). Yeterlik ihtiyaç doyumunu kontrol edildiğinde güvensiz bağlanmanın kişisel olmayan yönelimi anlamlı olarak yordamaya devam ettiği ancak gücünün azaldığı gözlenmiştir ($\beta = .26, p < .001$). Sobel Testi yeterlik ihtiyaç doyumunun kısmi aracı etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($z = 2.68, p < .05$). Belirtilenlere göre güvensiz bağlanma kişisel olmayan yönelimi hem direk hem de özerklik ve yeterlik ihtiyaç doyumunu üzerinden yordamaktadır. Kısmi aracı etkilere göre ise güvensiz bağlanma arttığında özerklik ve yeterlik ihtiyaç doyumunu azalmakta ve dolayısıyla kişisel olmayan yönelim artmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Güvensiz bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumunun aracı etkisi

Tartışma

Yapılan araştırmada beklenen şekilde güvenli bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasında ilişkili olma, yeterlik ve özerklik ihtiyaç doyumunun tam aracı etkisi bulunmuştur. Güvensiz bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasında ise yeterlik ve özerklik ihtiyaç doyumunun kısmi aracı etkisi gözlenirken beklenenin aksine ilişkili olma ihtiyaç doyumunun aracı etkisi bulunamamıştır. Ayrıca özerk yönelimin güvenli ve güvensiz bağlanma ile; kontrol yöneliminin ise özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumunu ile anlamlı bir ilişkisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Çalışmada beklenildiği gibi güvenli bağlanma ile kişisel olmayan yönelim arasında özerklik, yeterlik ve ilişkili olma psikolojik ihtiyaç doyumunun aracı etkisi bulunurken güvensiz bağlanma ile kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide ilişkili olma ihtiyaç doyumunu haricinde özerklik ve yeterlik ihtiyaç doyumunun aracı etkisi olduğu gösterilmiştir. Literatürde bu sonuçla uyumlu olarak güvensiz bağlanmanın psikolojik ihtiyaçların daha az doyurulması ile (Wei vd., 2005), güvensiz bağlanmanın kişisel olmayan yönelim ile (Şen ve Dağ, 2020) ve psikolojik ihtiyaçların doyurulmamasının da kişisel olmayan yönelim ile ilişkili olduğu belirtilmiştir (Deci vd., 1991). Güvensiz bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasındaki ilişkide test edilen ilişkili olma ihtiyaç doyumunun aracı etkisinin bulunmamasının ilişkili olma ihtiyaç doyumunu ve bağlanma stillerinin değerlendirdikleri yapıların benzer olmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. İlişkili olma ihtiyaç doyumunu kişinin sosyal çevresiyle doyum verici ve güçlü etkileşimler geliştirmesi ile başkalarına bağlanmada güven hissetme olarak tanımlanmakta ve bu açıdan güvenli bağlanma stiline de sahip olduğu özellikleri içerdiği görülmektedir. Buna göre güvenli bağlanma ile ilişkili olma ihtiyaç doyumunun birbirleriyle yakından ilişkili kavramlar olduğu görülmektedir. İlişkili olma ihtiyaç doyumunun kişisel olmayan yönelim ile negatif yönde bir ilişkisi bulunurken güvensiz bağlanma ve kişisel olmayan yönelim arasında aracı bir etkisinin olmaması; güvensiz bağlanmanın kişisel olmayan yönelimi, güvenli bağlanma stiline özelliklerini taşıdığı düşünülen ilişkili olma ihtiyaç doyumundan daha iyi açıklamasıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada beklenilenin aksine özerk yönelim ile güvenli bağlanma stilleri arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgunun öncelikle bağlanma ile özerk yönelimin tanımı ve değerlendirilmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bağlanmanın niteliği çocuklukta birincil bakım verenin duygusal ulaşılabilirliği ve duyarlılığına göre değişmektedir. Çocuk, birincil bakım verenin duygusal ulaşılabilirliğinin ve duyarlılığının düzeyine göre başkalarına ilişkin ve başkalarının kendisine yönelik davranışlarına göre oluşturduğu kendiliği hakkında bilişsel temsilleri oluşturur (Bowlby, 1973). Buna göre bağlanma stilleri, yakın kişilerle kurulan ilişkinin özellikle bilişsel temsiline göre değerlendirilir. Ancak özerk yönelim amaçlı davranıştır ve sadece yakın ya da kişilerarası ilişkilerde karşılaşılan durumlarda değil yaşamın diğer alanlarında da karşılaşılan durumlara yönelik amaçlı davranışta kişisel bir farklılık olarak tanımlanır. Bununla birlikte, özerk yönelim dışındaki diğer nedensellik yönelimlerinin bağlanma stilleri ile anlamlı bir ilişkisinin olması nedensellik yönelimlerini değerlendiren Genel Nedensellik Yönelimleri Ölçeği'nin yapısı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ölçeğin yapısı değerlendirildiğinde özerk yönelim ve kişisel olmayan yönelim arasında anlamsız bir ilişki olduğu; kontrol yöneliminin ise özerk ve kişisel olmayan yönelim ile pozitif yönde bir ilişkisinin olduğu gösterilmiştir. Kontrol yöneliminin Türkiye örneğinde yetersiz kaldığı belirtilmiş ve kontrol boyutunun özerk ve kişisel olmayan yönelim boyutlarından ayırt edilememiş olduğu düşünülmüştür (Şen ve Dağ, 2016). Araştırmada kişisel olmayan yönelimin güvenli ve güvensiz bağlanma ile kontrol yöneliminin ise güvensiz bağlanma ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre kişisel olmayan yönelim ile kontrol yönelimi arasında pozitif yönde bir ilişki olması; kişisel olmayan yönelimin özerk yönelim ile anlamsız bir ilişkisinin olması; kontrol ve kişisel olmayan yönelimin ise bağlanma stilleri ile ilişkisinin olması belirtilen durumu desteklemektedir. Ayrıca ölçeğin yapısı ve ölçek maddeleri değerlendirildiğinde özerk yönelimin kişisel olmayan ve kontrol yönelimine göre daha fazla kendiliğinden gelişen, kişisel iradeye dayanan davranışı değerlendirdiği ve bu açıdan diğer yönelimlerden farklılaştığı düşünülmektedir. Böylece bağlanma stilleri ile kontrol ve kişisel olmayan yönelimin değerlendirdikleri yapıya göre aralarında bir ilişki bulunurken özerk yönelim ve güvenli bağlanma arasında beklenilenin aksine bir ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte literatürde bağlanma stilleri ve nedensellik yönelimleri ile ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışma olduğu ve bu ilişkinin çoğu zaman dolaylı bir şekilde gösterildiği gözlenmektedir (bkz. Erözkan, 2011; Şen ve Dağ, 2020). Yapılan çalışmada Kendini Belirleme Kuramı (Deci ve Ryan, 1985a) içerisinde yer alan psikolojik ihtiyaç doyumunu ve nedensellik yönelimlerini değerlendiren ölçeklerin kullanılması ve bağlanma stilleri ile psikolojik ihtiyaç doyumunu ve nedensellik yönelimleri

arasındaki ilişkiyi dolaysız bir şekilde ortaya koyması açısından bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayrıldığı düşünülmektedir.

Kontrol yönelimi ve psikolojik ihtiyaç doyumu ilişkisi değerlendirildiğinde kontrol yöneliminin özerklik, yeterlik ve ilişkili olma psikolojik ihtiyaçların karşılanmaması, daha az doyurulması açısından bir ilişkinin bulunması beklenmiştir (Behzadnia, 2020; Deci vd., 1991). Ancak yapılan çalışmada kontrol yönelimi ile özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Literatür ve Kendini Belirleme Kuramı (Deci ve Ryan, 1985a) değerlendirildiğinde özellikle özerklik olmak üzere yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaç doyumunun özerk yönelim ile ilişkisi belirgin olarak ortaya konmuştur (Deci vd., 1991; Maymon vd., 2015; Wilson vd. 2003). Kişisel olmayan yönelimin ise hiçbir psikolojik ihtiyaç karşılanmadığında ortaya çıkacağı ifade edilmiştir (Deci vd., 1991). Kontrol yöneliminin, psikolojik ihtiyaçların hangisi ya da hangilerinin karşılandığı ya da karşılanmadığı durumda ortaya çıktığının belirsiz kaldığı düşünülmektedir. Yapılan bir çalışmada psikolojik ihtiyaç doyumu arttığında özerk yönelimin arttığı; ancak düşük ihtiyaç doyumunun her zaman kontrol yönelimi ile ilgisi olmadığının belirtilmesi (Ng vd., 2012) bu görüşü destekler niteliktedir. Bununla birlikte Türkiye örneğinde kontrol yöneliminin diğer iki yönelimden ayırt edilememesi ve kontrol yöneliminin özerk yönelim gibi algılanmış olabileceğinin düşünülmesi (Şen ve Dağ, 2016) de belirtilen görüş ile uyumludur. Kontrol yöneliminin psikolojik ihtiyaç doyumu dışında kuvvetli bir ilişkisinin olduğu görülen bazı kavramlar bulunmaktadır. Buna göre kontrol yöneliminin mükemmeliyetçilik (Barcza-Renner vd., 2016; Mouratidis ve Michou, 2008; Stoeber ve Eismann, 2007; Vansteenkiste vd., 2010), başarısız olma korkusu (Mih ve Mih, 2016) ya da kontrol odağı (Rotter, 1966) kavramları ile daha iyi açıklanabileceği düşünülmektedir.

Türkiye’de Kendini Belirleme Kuramı (Deci ve Ryan, 1985a) temel alınarak nedensellik yönelimini değerlendirmek üzere geliştirilen ölçeğin uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması oldukça yenidir ve yapılan çalışmalar da sınırlıdır (bknz. Bıçaksız vd., 2019; Dağ ve Şen, 2018; Şen ve Dağ, 2020). Benzer şekilde bağlanma stilleri ile Kendini Belirleme Kuramı’nda (Deci ve Ryan, 1985a) belirtilen psikolojik ihtiyaçlar ile nedensellik yönelimleri arasındaki ilişkiyi çalışan araştırmalar da sınırlıdır. Bu nedenle yapılan bu çalışmanın bağlanma stilleri, psikolojik ihtiyaç doyumu ve nedensellik yönelimleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmesi; kuramda belirtilen psikolojik ihtiyaç doyumu ve nedensellik yönelimleri arasındaki ilişkinin açıklanması ve değerlendirilmesine katkıda bulunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın sınırlılıklarının başında örneklem sayısının yetersizliği, kadın ve erkek katılımcı sayısının dengeli olmaması, gelir ve eğitim düzeyleri açısından çeşitliliğin sağlanamamış olması gelmektedir. Bir başka sınırlılık da verilerin iki farklı yöntem ile toplanmasıdır. Bu durum araştırmanın bulgularının değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulmalıdır. İleride yapılacak çalışmalar için belirtilen sınırlılıklara dikkat edilerek bu çalışmada ortaya konan bulguların tekrarlanabilirliğinin gösterilmesi açısından önemli görülmektedir. Bu çalışmada güvensiz bağlanma stilleri saplantılı, korkulu ve kayıtsız bağlanma şeklinde ayrılmamıştır. İleride yapılacak olan çalışmalarda güvensiz bağlanmanın bu alt stillerinin dikkate alınarak bu çalışmadaki hipotezlerin ayrı ayrı gruplar için test edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Son olarak Kendini Belirleme Kuramı’nda (Deci ve Ryan, 1985a) belirtilen psikolojik ihtiyaç doyumu ile nedensellik yönelimleri arasındaki ilişkinin Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile sınanmasının aracı etki ilişkilerini anlamada daha bütüncül bir bakış açısı sunabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın sonuçları değerlendirildiğinde yeterlik, ilişkili olma ve özerklik ihtiyaç doyumunun nedensellik yönelimlerini belirlemede önemli bir kavram olarak ortaya çıktığı

düşünülmektedir. Bu psikolojik ihtiyaçların karşılanma düzeyine göre çocuklukta birincil bakım verenle ilişki içinde belirlenen, yetişkinlikte kalıcı olan, kişilerarası ilişkileri etkileyen güvenli ve güvensiz bağlanma stillerinin nedensellik yönelimleri üzerindeki olası etkilerini değiştirebildiği gözlenmektedir. Bu nedenle psikolojik ihtiyaç doyumunun güvenli ve güvensiz bağlanma stillerine göre nedensellik yönelimlerini belirlemede daha temel bir değişken olduğu düşünülmektedir.

Özerk yönelimin, kişinin çalışma hayatında (Fernet vd., 2004), akademik alanda (Black ve Deci, 2000; Pelletier vd., 2001; Vallerand ve Blssonnette, 1992) ve sağlık tutumlarında (Pelletier vd., 2004) olumlu sonuçlar ile ilişkili bulunurken kişisel olmayan yönelime ya da kontrol yönelimine sahip kişilerin işlevsellikte, iyilik halinde (Deci ve Ryan 2008) ve yakın ilişkilerde (Knee, 2002) sıkıntılar yaşadıkları belirtilmektedir. Buna göre özerk yönelim, kontrol yönelimi ve kişisel olmayan yönelime göre daha olumlu sonuçlarla ilişkili olduğundan bireylerin sahip oldukları yönelimi özerk yönelime doğru geliştirmenin daha önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda bağlanma stilinden bağımsız olarak kişinin sosyal bağlamı ilişkili olma, özerklik ve yeterli ihtiyacı destekleyecek şekilde düzenlendiğinde bireyin daha özerk yönelime sahip olabileceği; dolayısıyla bunun da daha olumlu sonuçlarla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda özellikle akademik alanda, iş yaşamında ve yakın ilişkilerde bireylerin özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlemelerin yapılması ve politikaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. ve Wall, S. N. (2015). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Psychology Press.
- Ainsworth, M. S. (1979). Infant–mother attachment. *American psychologist*, 34(10), 932.
- Barcza-Renner, K., Eklund, R. C., Morin, A. J. ve Habeeb, C. M. (2016). Controlling coaching behaviors and athlete burnout: Investigating the mediating roles of perfectionism and motivation. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 38(1), 30-44.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173. 10.1037/0022-3514.51.6.1173
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal relationships*, 7(2), 147-178. 10.1177/0265407590072001.
- Bartholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of personality and social psychology*, 61(2), 226. 10.1037/0022-3514.61.2.226
- Behzadnia, B. (2020). The relations between students' causality orientations and teachers' interpersonal behaviors with students' basic need satisfaction and frustration, intention to physical activity, and well-being. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 1-20.
- Bıçaksız, P., Şermet, S. ve Giriş, Ç. (2019). Associations of self-determination and locus of control with accepted level of automation among turkish drivers. *Mediterranean Journal of Humanities*, 157-168.
- Black, A. E. ve Deci, E. L. (2000). The effects of instructors' autonomy support and students' autonomous motivation on learning organic chemistry: A self-determination theory perspective. *Science education*, 84(6), 740-756. 10.1002/1098-237X(200011)84:6<3C740::AID-SCE4%3E3.0.CO;2-3.

- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds: II. Some principles of psychotherapy: The Fiftieth Maudsley Lecture (expanded version). *The British Journal of Psychiatry*, 130(5), 421-431. 10.1192/bjp.130.5.421.
- Cihangir-Çankaya, Z. ve Bacanlı, H. (2003). İhtiyaç doyum ölçeği uyarlama çalışması. VII. *Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresinde sunulan bildiri. İnönü Üniversitesi, Malatya*.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd Edition). Lawrence Earlbaum Associates.
- Collins, N. L. ve Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of personality and social psychology*, 58(4), 644. 10.1037/0022-3514.58.4.644
- Costa, S., Cuzzocrea, F., Gugliandolo, M. C. ve Larcana, R. (2016). Associations between parental psychological control and autonomy support, and psychological outcomes in adolescents: The mediating role of need satisfaction and need frustration. *Child Indicators Research*, 9(4), 1059-1076.
- Dağ, İ. ve Şen, G. (2018). The mediating role of perceived social support in the relationships between general causality orientations and locus of control with psychopathological symptoms. *Europe's journal of psychology*, 14(3), 531.
- Deci EL. *The Psychology of Self Determination*. Lexington, MA: Health (LexingtonBooks), 1980.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985a). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985b). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of research in personality*, 19(2), 109-134.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227-268. 10.1207/S15327965PLI1104_01
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2002). Overview of self-determination theory: An organismic dialectical perspective. *Handbook of self-determination research*, 3-33.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian psychology/Psychologie canadienne*, 49(3), 182. 10.1037/a0012801
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational psychologist*, 26(3-4), 325-346. 10.1080/00461520.1991.9653137
- Erözkan, A. (2011). Üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ve karar stratejileri. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 60-74.
- Fernet, C., Guay, F. ve Senécal, C. (2004). Adjusting to job demands: The role of work self-determination and job control in predicting burnout. *Journal of vocational behavior*, 65(1), 39-56. 10.1016/S0001-8791(03)00098-8
- Griffin, D. W. ve Bartholomew, K. (1994). The metaphysics of measurement: The case of adult attachment.
- Hazan, C. ve Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of personality and social psychology*, 52(3), 511. 10.1037/00223514.52.3.511

- Hetland, J., Hetland, H., Bakker, A. B., Demerouti, E., Andreassen, C. S. ve Pallesen, S. (2015). Psychological need fulfillment as a mediator of the relationship between transformational leadership and positive job attitudes. *Career Development International*.
- Hodgins, H. S., Koestner, R. ve Duncan, N. (1996). On the compatibility of autonomy and relatedness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(3), 227-237. 10.1177%2F0146167296223001
- Kanat-Maymon, Y., Benjamin, M., Stavsky, A., Shoshani, A. ve Roth, G. (2015). The role of basic need fulfillment in academic dishonesty: A self-determination theory perspective. *Contemporary Educational Psychology*, 43, 1-9.
- Knee, C. R., Patrick, H., Vietor, N. A., Nanayakkara, A. ve Neighbors, C. (2002). Self-determination as growth motivation in romantic relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(5), 609-619. 10.1177%2F0146167202288005
- La Guardia, J. G., Ryan, R. M., Couchman, C. E., & Deci, E. L. (2000). Within-person variation in security of attachment: A self-determination theory perspective on attachment, need fulfillment, and well-being. *Journal of personality and social psychology*, 79(3), 367.
- Leak, G. K. ve Cooney, R. R. (2001). Self-determination, attachment styles, and well-being in adult romantic relationships. *Representative Research in Social Psychology*, 25, 55-62.
- Leung, A. N. M. ve Law, W. (2019). Do extrinsic goals affect romantic relationships? The role of basic psychological need satisfaction. *Motivation and Emotion*, 43(6), 857-873.
- Mih, C. ve Mih, V. (2016). Fear of failure, disaffection and procrastination as mediators between controlled motivation and academic cheating. *Cognition, Brain, Behavior*, 20(2), 117.
- Mouratidis, A. ve Michou, A. (2011). Perfectionism, self-determined motivation, and coping among adolescent athletes. *Psychology of Sport and Exercise*, 12(4), 355-367.
- Ng, J. Y., Ntoumanis, N., Thøgersen-Ntoumani, C., Deci, E. L., Ryan, R. M., Duda, J. L. ve Williams, G. C. (2012). Self-determination theory applied to health contexts: A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 7(4), 325-340. 10.1177%2F1745691612447309
- Patrick, H., Knee, C. R., Canevello, A. ve Lonsbary, C. (2007). The role of need fulfillment in relationship functioning and well-being: A self-determination theory perspective. *Journal of personality and social psychology*, 92(3), 434.
- Pelletier, L. G., Dion, S. C., Slovinec-D'Angelo, M. ve Reid, R. (2004). Why do you regulate what you eat? Relationships between forms of regulation, eating behaviors, sustained dietary behavior change, and psychological adjustment. *Motivation and emotion*, 28(3), 245-277.
- Pelletier, L. G., Fortier, M. S., Vallerand, R. J. ve Briere, N. M. (2001). Associations among perceived autonomy support, forms of self-regulation, and persistence: A prospective study. *Motivation and emotion*, 25(4), 279-306.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological monographs: General and applied*, 80(1), 1.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American psychologist*, 55(1), 68.
- Schüler, J., Sheldon, K. M., ve Fröhlich, S. M. (2010). Implicit need for achievement moderates the relationship between competence need satisfaction and subsequent motivation. *Journal of Research in Personality*, 44(1), 1-12.

- Soper, D.S. (2017). A-priori Sample Size Calculator for Structural Equation Models [Software]. Available from <http://www.danielsoper.com/statcalc>
- Stoeber, J. ve Eismann, U. (2007). Perfectionism in young musicians: Relations with motivation, effort, achievement, and distress. *Personality and Individual Differences*, 43(8), 2182-2192.
- Sümer, N. ve Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örneklemini üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14(43), 71-106.
- Şen, G. ve Dağ, İ. (2016). Genel Nedensellik Yönelimleri Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirliğinin üniversite öğrencilerinde sınanması. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17. 10.5455/apd.204169.
- Şen, G., ve Dağ, İ. (2020). The Relationship between Insecure Attachment Patterns and Psychopathological Symptoms: The Mediating Role of General Causality Orientations. *Psychological Thought*, 13(2), 376-409.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics: International edition. *Pearson2012*.
- Vallerand, R. J. ve Blssonette, R. (1992). Intrinsic, extrinsic, and amotivational styles as predictors of behavior: A prospective study. *Journal of personality*, 60(3), 599-620.10.1111/j.1467 6494.1992.tb00922.x
- Vansteenkiste, M., Smeets, S., Soenens, B., Lens, W., Matos, L. ve Deci, E. L. (2010). Autonomous and controlled regulation of performance-approach goals: Their relations to perfectionism and educational outcomes. *Motivation and emotion*, 34(4), 333-353.
- Wei, M., Shaffer, P. A., Young, S. K. ve Zakalik, R. A. (2005). Adult attachment, shame, depression, and loneliness: The mediation role of basic psychological needs satisfaction. *Journal of counseling psychology*, 52(4), 591. 10.1037/0022- 0167.52.4.591
- Westland, J.C. (2010). Lower bounds on sample size in structural equation modeling. *Electronic Commerce Research and Applications*, 9(6), 476-487.
- White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological review*, 66(5), 297. 10.1037/h0040934
- Wilson, P. M., Rodgers, W. M., Blanchard, C. M. ve Gessell, J. (2003). The Relationship Between Psychological Needs, Self-Determined Motivation, Exercise Attitudes, and Physical Fitness 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 33(11), 2373-2392. 10.1111/j.1559-1816.2003.tb01890.x

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: FMV Işık Üniversitesi

Tarih: 06.11.2017

No: 43 no'lu yazı ile gitmiştir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Kişilik Özelliklerinin Pozitif ve Negatif Duygular Üzerine Etkisinin Yapısal Eşitlik Modellemesiyle İncelenmesi

Examining the Effects of Personality Traits on Positive and Negative Affect by Structural Equation Modeling

Dr. Öğr. Üyesi Fatma KORKMAZ¹, Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ferhat ÇETİNKAYA²

Öz

Bu çalışmada, beş faktör kişilik kuramı çerçevesinde değerlendirilen kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygulara etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak kişilik kavramı ve beş faktör kişilik özellikleri ile pozitif ve negatif duygulara ilişkin kavramsal ve kuramsal altyapı sunulmakta, daha sonrasında araştırma modeline ilişkin yapılan anket çalışması ile ilgili bulgu ve sonuçlara yer verilmektedir. Araştırma örneklemini Kırşehir ilinde faaliyet gösteren özel sektör kuruluşlarının 463 çalışandan oluşmaktadır. Araştırma verileri 02/07/2020-01/09/2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Yüz yüze anket yöntemi ve ölçekler kullanılarak toplanan veriler SPSS 22.0 ve AMOS 24.0 istatistik paket programlarında analiz edilmiştir. Araştırma model testi kapsamında yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif duygular üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve olumlu yönde yüksek düzeyde etkisinin olduğu, pozitif duyguların %48'inin beş faktör kişilik özellikleri ile açıklanabileceği (Standardize $\beta=0.690$, $R^2=0.476$, $p\leq 0.05$), beş faktör kişilik özelliklerinin negatif duygular üzerinde ise istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde düşük düzeyde etkisinin olduğu, negatif duygulardaki azalışın %9'unun beş faktör kişilik özellikleri ile açıklanabileceği (Standardize $\beta=-0.292$, $R^2=0.085$, $p\leq 0.05$) gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik yapısı, beş faktör kişilik özellikleri kuramı, pozitif duygular, negatif duygular, yapısal eşitlik modellemesi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it is aimed to examine the effects of personality traits that is evaluated within the framework of the five factor personality theory on positive and negative affect. In this context, first of all, the concept of personality and the five-factor personality traits and the conceptual and theoretical background related to positive and negative affect are included, and then the findings and results related to the survey study conducted within the scope of the research model are presented. The sample of this study consists of 463 employees of private sector organizations operating in Kırşehir. The research data were collected between the dates 02/07/2020 and 01/09/2020. The data collected by using face to face survey method and scales were analyzed by using SPSS 22.0 and AMOS 24.0 statistical package programs. Structural equation modeling was used for the research model test. As a result of the findings obtained from the study, it was found that the five-factor personality traits has a statistically significant and a positive effect on positive affect, and 48% of positive affect can be explained by the five-factor personality traits (Standardized $\beta = 0.690$, $R^2 = 0.476$, $p\leq 0.05$), also it was observed that the five-factor personality traits had a statistically significant and negative effect on negative affect, and 9% of the decrease in negative affect could be explained by the five-factor personality traits (Standardized $\beta = -0.292$, $R^2 = 0.085$, $p\leq 0.05$).

Keywords: Personality structure, five factor personality theory, positive affect, negative affect, structural equation modeling

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fttmtkk1@gmail.com

² Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fctetinkaya40@gmail.com

Atf için (to cite): Korkmaz, F. ve Çetinkaya, F. F. (2021). Kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygular üzerine etkisinin yapısal eşitlik modellemesiyle incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 774-790.

Paper Type: Research

Giriş

Son yıllarda neredeyse bütün örgütlerde insan faktörüne geçmişe nazaran daha fazla önem verilmektedir. İnsan faktörü bir örgütte başarı, etkinlik, verimlilik, rekabet üstünlüğü ve üretkenlik gibi konularla ilişkili olduğu için örgüt yönetimlerinin üzerinde daha çok çalıştığı bir durum haline gelmiştir. İş yaşamında başarının elde edilmesi ve bu başarının devam ettirilmesinde örgüt çalışanlarının rolü açık bir şekilde görülmektedir. Örgütler, kendilerine belirledikleri amaçlar çerçevesinde çalışanlarını da bu amaçlar etrafına toplayarak bir uyum sağlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla insan faktörünün bu denli önemli olduğu bir ortamda çalışanların kişilik özellikleri daha çok ön plana çıkmaktadır. Örgütte çalışanların uyum içerisinde çalışmaları için öncelikle kişilik özelliklerinin ve duygu durumlarının bilinmesi sağlıklı bir çalışma ortamı için gerekli koşulların başında gelmektedir.

Örgütlerde genel itibariyle her zaman kusursuz bir çalışma ortamının ve çalışanlar arasında işbirliğinin sağlanması mümkün olmamaktadır. Örgütlerin etkin ve verimli bir yapıya sahip olması, tüm çalışanların uyum içerisinde ve amaçlara ulaşılabilirlik seviyesinde olmasıyla gerçekleşir. Bu durumu bozan pek çok faktör olmakla birlikte çalışanların kişilik özellikleri ve duygu durumları bu faktörlerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Örgütte çalışanların kişilik özellikleri ve duygu durumları örgütün bütününe etkileyebilecek bir potansiyele sahiptir. Ayrıca kişilik özellikleri ve duygu durumları son yıllarda gerek teori bağlamında sosyal bilimlerin birçok alanında araştırılmaya değer görülmekte gerekse de pratikte modern iş yaşamında gizli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada çalışanların kişilik özelliklerinin duygu durumları üzerindeki etkileri incelenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu kısmında kişilik kavramı ve beş faktör kişilik özellikleri ile pozitif ve negatif duygulara yönelik kavramsal çerçeve sunulmakta ve beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygulara etkisini açıklayan kuramsal temeller ve literatürde yer alan çalışmalar incelenerek araştırma modeli ve hipotezlerine yer verilmektedir.

1.1. Kişilik Kavramı ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Kuramı

Kişilik kavramı, bireylerin sosyal yaşamlarının bir parçası olarak yüzyıllardır ilgi çekmesine karşın kavramın bilimsel gelişimi, 1930 yıllarında kişilik psikolojisi alanının sosyal bilimin diğer alanlarından ayrılarak bilimsel bir disiplin haline gelmesiyle başlamıştır (Mc Adams, 1997, s. 4). Kişilik kavramını tanımlamadan önce kelimenin kökeni incelendiğinde Latince “persona” kavramından ortaya çıktığı görülmektedir. “Persona” kavramı tiyatro oyuncularının girdikleri rollere göre kullandıkları maskelere verilen isim olup, bu kavramla kişilerin karakteristik ve bilişsel özellikleri ile farklılıkları belirtilmektedir (Atkinson vd., 2019, s. 421; Eroğlu, 2017, s. 203). Bir bireyi diğerlerinden ayıran fiziksel ve psikolojik özelliklerin tamamı şeklinde nitelendirilen kişilik kavramı, doğuştan gelen birtakım genetik yapı faktörlerinin yanı sıra, yaşam içerisinde ortaya çıkan sosyo-kültürel unsurları, aile, sosyal yapı ve coğrafi faktörler gibi unsurları da kapsayan bir bütündür. Modern disiplinlerde çeşitli karşılıkları olan kişilik, bireylerin sahip oldukları bireysel özellikleri ile sosyal yeteneklerinin toplamını, bununla birlikte içinde buldukları çevrenin etkisinde kalarak geliştirdikleri davranış yönelimlerini vurgulamak için kullanılmaktadır (Arslan ve Yener, 2015; Yener vd., 2018). Kişilik, davranışları yönlendirmede oldukça etkili olması bakımından davranış bilimcilerin ilgi odağında önemli bir yere sahiptir (Şimşek vd., 2014, s. 80).

Literatürde kişilik kavramı ile ilgili birçok tanım yapıldığı görülmektedir. Özellikle farklı alanlarda kullanılan kavram Morgan’a (2011, s. 286) göre bireylerin başkalarının yanında gösterdiği davranış ve tutum iken; Ordun’a (2004, s. 48) göre bireylerin birbirlerinden farklı

olarak sahip oldukları his ve bilişsel özelliklerinin bir bütünüdür. Bir diğer tanıma göre kişilik kavramı, bireylerin benzersiz karakter özelliklerine göre meydana gelen dinamik bir süreç olup, onların davranışlarını ve motivasyonunu etkilemektedir (Allport, 1961, s. 28 ve Ryckman, 1997, s. 5'den akt. Lau ve Shaffer, 1999, s. 225). Tommasel vd. (2015, s. 814) psikoloji teorilerinin, kişiliği davranışsal ve duygusal bir kombinasyon olarak tanımladığını ve kişiliğin bir süreç olduğunu aktarmaktadır. Buna göre kişilik, bireyin davranışlarını etkileyen ve diğer bireylere karşı tepkilerini belirleyen bir faktör ve aynı zamanda bireylerin içinde var olan potansiyel özelliklerini açığa çıkartması ve ortaya çıkan bu özellikleri yönetmesinden oluşan bir süreçtir. Kişiliğin amacında kendini bilmek, içsel olarak tanımak, yaşadığı topluma ve kültüre kabul ettirmek gibi özellikler de yatmaktadır (Tommasel vd., 2015, s. 814).

Kişilik kavramı ile ilgili literatürde yer alan farklı tanımlamalar genel olarak benzer özelliklerden söz etmektedir. Buradan hareketle kişiliğin, bireylerin sahip oldukları davranış biçimleri, ilgileri, ruhsal özellikleri, eğilimleri ve yetenekleri gibi özellikleriyle bütünleşmiş bir terim olduğunu, bireylerin hem iç hem de dış çevreleriyle geliştirdikleri ilişkileri şekillendirdiğini ve kendilerine özgü, diğer bireylerle aralarında fark yaratan özellikler bütünü olduğunu söylemek mümkündür. Bireylerin davranışlarını asli olarak yönlendiren etken kişiliktir. Bireye özgü ve ayırt edici olan, tutum ve davranışların nasıl şekilleneceğini belirleyen kişilik özelliklerinin yapılanmış ve tutarlı olması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, bireylerin sahip oldukları özellikler mekan ve zamana göre farklılaşmamalıdır (Cüceloğlu, 2002, s. 404; Norman, 1963, s. 575 ve Rogers, 2005, s. 1'den akt. Develioğlu ve Tekin, 2013, s. 17).

Kişiliğe ilişkin çeşitli tanımlar yapılmış olmasına rağmen kişiliğin nasıl oluştuğu ile ilgili net bir kuram ortaya çıkarılamamıştır. Bu duruma, bireylerin doğuştan sahip oldukları pek çok özellikleri ile daha sonradan kazandıkları özelliklerinin onların yapılarına yansımalarının farklılaşmasının sebep olduğunu söylemek mümkündür (Merdan, 2013, s. 142). Geçmişten günümüze, kişilik kavramının tanımlanması ve ölçülmesi ile ilgili farklı araştırmacılar farklı kuramlar geliştirmişlerdir. Bu kuramlar içerisinde, kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla çeşitli araştırmalarda yaygın şekilde kullanılan kuramlardan biri de özellikler yaklaşımını temel edinen ve kişiliğin ölçülmesinde bireylerin hem kendilerini hem de diğer bireyleri tanımlamada kullandıkları sıfatlardan faydalanılan beş faktör kişilik özellikleri kuramıdır (Doğan, 2013, s. 57).

Paul Costa ve Robert McCrae'nin 1985 yılında geliştirdikleri beş faktör kişilik özellikleri kuramı kişilik özelliklerinin tamamını kapsayan ve bu özelliklerin etraflıca açıklanmasını sağlayan bir kuramdır. Bu bağlamda beş faktör kişilik özellikleri kuramını, evrensel ve eksiksiz olarak tüm kişilik özelliklerini gözleme dayandırılmış şekilde beş temel faktörde ele alıp sınıflandıran bir kişilik kuramı şeklinde tanımlamak mümkündür (Demirci vd., 2007, s. 21; McCrae ve Costa, 2006, s. 227). Bu beş temel faktör, sorumluluk, uyumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık ve dışa dönüklük olarak ifade edilmektedir (Goldberg, 1992, s. 26). Sorumluluk faktöründe sistemli, azimli ve başarıya yönelimli bir eğilim görülmektedir. Uyumlulukta; alçak gönüllü, iş birliğine inanan ve samimi anlayışlı bir durum söz konusudur. Duygusal dengede; rahat, özgüvenli, eleştiriye açık, strese toleranslı kişilik yapısı mevcuttur. Deneyime açıklıkta; yaratıcı, dışarıdaki görüşlere açık ve duyarlı davranışların varlığı belirtilmektedir. Dışa dönüklükte ise; sıcakkanlı, samimi, enerji ve neşe dolu, heyecana açık ve baskın karakter özellikleri görülmektedir. Bu sayılan özellikler faktör analizinde yüksek puanlara sahip iken; mesafeli, sakın, geleneksel, çekingen, dik başlı, inatçı ve plansız gibi karakter özellikleri düşük puan almıştır (McCrae ve Costa, 1991, s. 368).

Beş faktör kişilik özellikleri kuramının dayandığı temel varsayım, bireylerin göstermiş oldukları bireysel farklılıkların dünya üzerindeki tüm dillerde kodlanabileceği, konuşma diline sözcükler şeklinde yansyabileceği ve bu sözcüklerden hareket ederek bireylerin kişilik yapılarını içerecek bir sınıflamanın yapılabileceğidir (Somer ve Goldberg, 1999). Beş faktör kişilik özellikleri kuramının birçok araştırmacı tarafından benimsenmesinin ve kişiliğe ilişkin araştırmalarda yaygın olarak kullanılmasının sebepleri arasında; kuramın deneysel ve boylamsal

çalışmalara dayandırılması, ölçülen özelliklerin zaman geçse de devamlılığını koruyor olması, bazı biyolojik temellere sahip olması, farklı grup ve kültürlerde geçerliliğinin sınanmış olması ve psikometrik yönden hem kullanımı hem de değerlendirilmesinin kolay olmasını sıralamak mümkündür (Costa ve McCrae, 1992a, s. 653).

1.2. Pozitif ve Negatif Duygular

Duygu kavramı, “belirli bir nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr, 2020). Oğuzkan’a (1981) göre duygu; belirli bir uyaran karşısında genelde değer ve güdülerle ilintili olarak meydana gelen, heyecandan zayıf olan bir uyarım biçimidir. Bir başka tanıma göre; içeriden veya dışarıdan uyaranlara karşı bir tepki olarak deneyimlenen çeşitli yaşantılardır (Pınar ve Kubilay Pınar, 2015, s. 347). Duygular bireylere, olaylara ya da objelere karşı elde edilen tecrübeler sayesinde kazanılan ve bireyleri davranışta bulunmaya hazırlayan hisler bütünüdür (Weiss ve Cropanzano, 1996, s. 17).

Önceki yıllarda, duyguların sınıflandırılması ile ilgili yapılan çalışmalarda duygular tek boyut olarak ele alınırken, son yıllarda yapılan çalışmalarda ise duyguların pozitif ve negatif duygular olmak üzere birbirinden ayrı iki temel boyutta değerlendirildiği belirtilmektedir (Russell, 1980; Watson vd., 1984; Watson ve Tellegen, 1985; Watson vd., 1988; Zevon ve Tellegen, 1982). Pozitif duygu, bireylerin hayattan aldıkları aktif haz ve keyif olarak ifade edilirken; negatif duygu, bireylerin, stres, korku, kızgınlık, gerginlik, kaygı vb. hoş olmayan duygularının aktive olması şeklinde ifade edilmektedir (Watson vd., 1988). Duygu yapısının pozitif ve negatif duygular olarak ayrı ayrı incelenmesi lateralizasyon çalışmalarında da oldukça önem arz etmektedir. Lateralizasyon çalışmaları çerçevesinde, pozitif duyguların yaşanması ve iletilmesinden beyin sağ yarım küresi sorumlu tutulurken; negatif duyguların yaşanması ve iletilmesinden ise beyin sol yarım küresi sorumlu tutulmaktadır (Davidson, 1992). Bu bağlamda, duygu değerlendirmesi ve sınıflandırmasında, bu iki ayrı boyuta ilişkin ayrı ayrı bilgi edinilmesinin büyük önem taşıdığı gözlenmektedir (Gençöz, 2000, s. 20). Ayrıca yapılan çalışmalar incelendiğinde, duygu kavramıyla ilişkili olarak duygusallık/duygulanım kavramlarının birbirleri yerine kullanılabilen kavramlar olduğu görülmektedir. Bu sebeple pozitif ve negatif duygular ile pozitif ve negatif duygusallık/duygulanım kavramlarını birbirlerinin yerine kullanmak mümkün olabilmektedir (Pınar ve Kubilay Pınar, 2015, s. 347).

Pozitif duygular, bireyin duygularından elde ettiği enerjiyi ihtiyaçlarında kullanmak için aktif hale getirdiği zaman ortaya çıkmaktadır. Pozitif duygular keyif hissi veren duygulardır. Pozitif duygulara sevinç, ilgi, güven, kararlılık ve istikrar gibi durumlar örnek verilebilir (Diener vd., 1997). Pozitif duyguların birçok işlevi bulunmaktadır. Öncelikle pozitif duygular mantık yürütmeyi ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bireylerin başkaları ile olan ilişkilerini kolaylaştırarak bireylerin gelişimlerini artırmaktadır (Collins ve Gunner, 1990). Pozitif duygular, bireylerin yaratıcı sorun çözme becerilerini geliştirmekte ve onların olumsuz konularla baş edebilmelerini sağlamaktadır. Bireylerin pozitif duygular geliştirmeleri ve bu duygularla sürdürülebilir bir yaşam oluşturabilmeleri, onların daha dayanıklı olmalarını sağlayarak negatif duygulara maruz kalmalarını önleyebilmektedir (Fredrickson, 2001). Ayrıca pozitif duyguların; zeka, karar verme yeteneği, yaratıcılığı geliştirme, yeniliklere açık ve uyumlu olma ve açık fikirli olma gibi özellikler üzerinde de önemli rollere sahip olduğu görülmektedir (Lyubomirsky vd., 2005). Pozitif duygulara ilişkin yapılan çalışmalarda, pozitif duygu düzeyleri yüksek olan bireylerin ilgisi, neşeli, zihinsel açıdan dinç, azimli ve coşkulu olma gibi duygulara sahip oldukları, pozitif duygu düzeyleri düşük olan bireylerin ise bitkinlik ve uyuşukluk gibi negatif duygular taşıdıkları gözlenmektedir (Clark ve Watson, 1991).

Duygu sınıflandırmasında ikinci temel boyut olan negatif duygu ise, kin, nefret, korku, kıskançlık vb. bozucu duyguları kapsayan bir kavramdır. Örgüt ortamında ve sosyal yaşamda genellikle görülen çatışmalar, stres, tükenmişlik, depresyon vb. konuların temelinde negatif duyguların yoğunluğu yatmaktadır. Bu olumsuz duygular bireyleri etkisi altına almakta ve örgüt

yaşamını kötü yönde etkilemektedir (Töremen ve Çankaya, 2008, s. 39). Watson vd.'nin (1988) yapmış oldukları pozitif ve negatif duygu ölçek geliştirme çalışmasında pozitif ve negatif duygular on maddelik bir kategorizasyona tabi tutulmuştur. Bu uygulamada negatif duygu boyutunda "ürkmüş, suçlu, mutsuz, sıkıntılı, düşmancıl, asabi, korkmuş, tedirgin, sinirli ve utanmış" maddeleri yer almaktadır (Watson vd., 1988). Negatif duygular olaylara olumsuz pencereden bakışı açıklamaktadır. Negatif duygu bireyleri kötü hissettiren nefret, öfke ve kızgınlık gibi duyguları ifade eder. Negatif duygusu baskın olan bireyler sosyal hayatlarında gerginlik yaşayabilir, suçluluk, endişe ve üzüntü gibi duygulara kapılabilir. Bu durum örgüt yaşamında da paralel şekilde devam etmektedir. Eğer bir örgütteki bireylerin negatif duygu durumları yüksek ise o örgütte bireyler arası anlaşmazlıklar ve sorunlar daha çok yaşanmakta ve bu durum örgüte ciddi zararlar vermektedir (Can vd., 2011, s. 167-168).

Pozitif ve negatif duygu kavramlarıyla ilgili yurt içinde ve yurtdışında yapılan çalışmalarda araştırmaların çoğunluğunun psikoloji alanında olduğu görülmektedir. Son yıllarda bu kavramların örgütsel alanda da sıkça kullanıldığı göze çarpmaktadır. Psikolojide yapılan çalışmalarda pozitif duygunun dışa dönük kişilikle, negatif duygunun ise nevroitik kişilikle ilintili olduğu ortaya konulmuştur (Gençöz, 2000, s. 20). Konunun iş örgütleriyle bağlantısı göz önünde alındığında ise literatürde yer alan çalışmalarda yüksek düzeyde negatif duygulara sahip olan bireylerin daha karamsar bir ruh haline sahip oldukları ve hem genel yaşam tatmin hem de iş tatminlerinin daha düşük düzeylerde olduğu, pozitif duygu düzeyleri yüksek olan bireylerin ise hem genel yaşam tatmin hem de iş tatminlerinin daha yüksek düzeylerde olduğu ifade edilmektedir (Özdemir, 2015, s. 51).

1.3. Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Pozitif ve Negatif Duygular Arasındaki İlişki

Beş faktör kişilik özellikleri kuramı çerçevesinde; sorumluluğu yüksek olan bireyler, organize olabilmeye yetenekleri iyi, dikkatli davranan, disipline önem veren, liderlik vasıfları taşıyan, planlı ve zamanlı hareket eden, çalışkan, düzenli, kararlı, başarı odaklı, azimli, hırslı ve işlerine bağlıdır. Bu bireyler aynı zamanda yüksek iş motivasyonuna sahiptirler ve yaptıkları işten yüksek düzeyde doyum sağlarlar. Sorumluluğu düşük olan bireyler ise; özensizce davranma, dikkatlerini toplayamama, üşengeç, tembel, ihmalkar, düzensiz, güven vermeyen, amaçsız yaşama ve işten kaçma eğilimi gösteren özelliklere sahiptir. Sorumluluk duygusu yüksek bireyler, sorumluluk duygusu düşük olan bireylere göre tepkilerinde akılcı ve pozitif olmaya daha eğilimlidirler ve kurallara uyma noktasında daha tutarlı davranmaktadırlar (McCrae ve Costa, 1987, 2003; Witt vd., 2002).

Uyumluluğu yüksek olan bireyler, yumuşak huylu, esnek, destekleyici, hoşgörülü, nazik, saygılı, sıcakkanlı ve samimi duruşlarıyla rekabetten ziyade işbirliğine ve güvene dayalı ilişkiler kurarlar. Uyumluluğu düşük olan bireyler ise; acımasız davranışları olan, şüphe uyandıran, cimri, her şeye eleştirel yaklaşan, empati yeteneğinden yoksun, bencil, çabuk öfkelenen, düşmanlık, kin, nefret ve kıskançlık gibi negatif duygular besleyen bireylerdir (Burger, 2006; Digman, 1990; McCrae ve Costa, 1987; McCrae ve Costa, 2003; McCrae ve John, 1992; Sneed, 2002; Zellars vd., 2000). Yapılan çalışmalara göre uyumluluk faktörü ile bireylerin ahlaki değerleri arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır (Somer, 1998).

Duygusal denge düzeyi yüksek olan bireyler; rahat davranışlar sergileme, stresli zamanlarda sakinliğini koruyabilme, öfke kontrolü yapabilme, zor koşullara karşı dayanıklı olma, kendileriyle barışık olma, öz güvenleri yüksek ve pozitif duygular yaşamaya yatkın olma gibi özelliklerle ifade edilmektedir (Benet-Martinez ve John, 1998; Costa ve McCrae, 1992b; Costa ve McCrae, 1995; McCrae ve Costa, 2003; Somer vd., 2002). Duygusal denge düzeyi düşük olan yani nevroitik bireyler ise; negatif duygusallık, anksiyete, umutsuzluk, üzüntü, depresyon, stres, suçluluk hissi ve takıntı gibi rahatsızlıkları sebebiyle uzun süreli negatif duygular yaşama eğilimi göstermekte ve bu bireyler yapıları doğası farklı davranış bozuklukları sergileyebilmektedir. Ayrıca bu bireylerde düşük öz saygı, gerçeği yansıtmayan mükemmeliyetçilik inancı, karamsarlık ve negatif duygu durumları görülme olasılığı oldukça

yüksektir (Cooper vd., 2013; McCrae ve Costa, 1987; Somer vd., 2002). Yapılan çalışmalar incelendiğinde, nevrotiliğin negatif duyguları anlamlı ve yüksek düzeyde yordadığı görülmektedir (Fujita, 1991; Lucas ve Fujita, 2000).

Deneyime açıklık duygusu yüksek olan bireyler, entelektüel, zeki, yaratıcılıkları gelişmiş, araştırmacı, yenilikçi, macerayı seven, geniş hayal gücü olan, özgür ruhlu ve ileriye görebilen bireylerdir. Ayrıca bu bireyler, gelenek dışı ve özgür düşüncelere sahiptirler ve geleneğe bağlı değerleri sorgulama eğilimi göstermektedirler (Burger, 2006; Costa vd., 1986; McCrae ve Costa, 2003; Somer, 1998; Thoms vd., 1996). Deneyime açıklık duygusu düşük olan bireyler ise; daha gerçekçi, yaratıcılık yönleri zayıf, yeniliklere kapalı, gelenekçi ve alışılmışın dışına çıkmayan muhafazakâr bir yaklaşım benimsemiş ve tutucu olma gibi özelliklerle bilinmektedirler (Burger, 2006; McCrae ve Costa, 2003).

Son olarak, dışadönüklük duygusu yüksek olan bireyler, sosyal ilişkileri kuvvetli, enerji dolu, sıcakkanlı, neşeli, iyimser, atılgan davranışlar sergileme ve girişkenlik gibi özelliklere sahiptirler (Burger, 2006; McCrae ve Costa, 1987). Dışa dönüklük duygusu düşük olan yani içe dönük bireyler ise, sessiz, kendi halinde, içine kapanık, sınırlı sayıda arkadaşına sahip olan bireylerdir ve çoğunlukla yakın arkadaşlarıyla vakit geçirme haricinde yalnız kalmayı tercih etmektedirler (Eysenck ve Eysenck, 1969). Dışadönükler, sahip oldukları özellikler sayesinde pozitif duygular gösterebilmekte, bu bağlamda sorunları pozitif yönleriyle tekrar değerlendirmeyi tercih etmekte ve iş ortamı ve çalışma çevrelerini daha pozitif algılamaktadırlar (Alarcon vd., 2009; Bouchard vd., 2004; DeLongis ve Holtzman, 2005; McCrae ve John, 1992; Watson ve Clark, 1997). Araştırmacılara göre, dışadönük bireyler içedönüklere nazaran, daha güçlü pozitif etkilere, daha fazla pozitif olay beklentilerine, daha güçlü tepki düzeylerine ve daha fazla enerjiye sahip bireylerdir. Bu sayede dışadönükler çevrelerine daha fazla pozitif enerji yayabilmekte ve daha fazla pozitif ruh haline sahip olabilmektedirler (Wayne vd., 2004). Ayrıca, yapılan çalışmalar incelendiğinde, dışa dönük kişilik özelliği taşıyan bireylerin pozitif duygular yaşamaya daha eğilimli oldukları ve pozitif duyguları anlamlı ve yüksek düzeyde yordadığı belirtilmektedir (Fujita, 1991; Lucas ve Fujita, 2000).

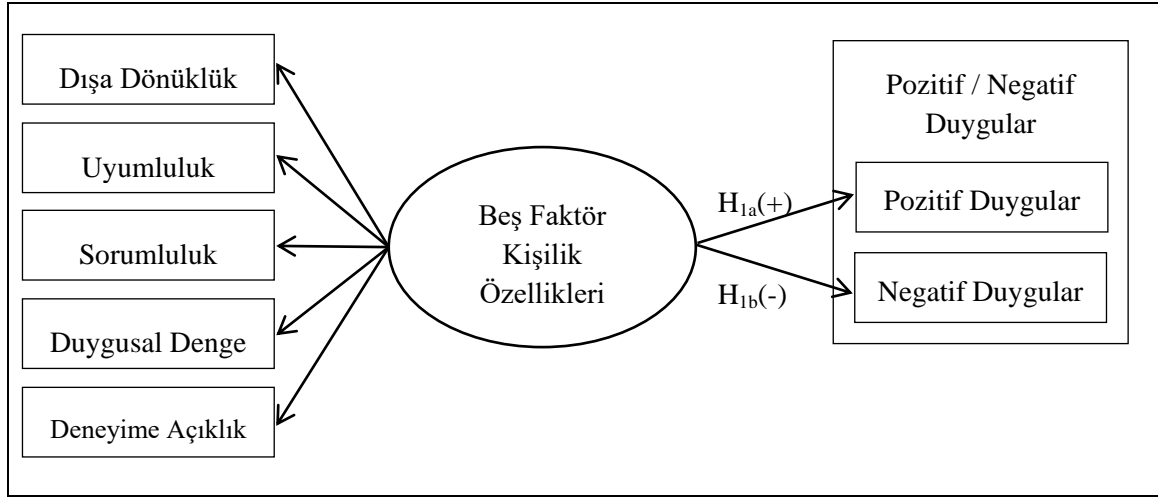
Pozitif duygular ile dışadönüklük arasındaki ilişkiyi açıklayan ve doğrulayan araştırmalar aynı zamanda beş faktör kişilik özellikleri kuramının kapsamının netleşmesine de katkı sağlamaktadır. Araştırmalardan elde edilen bulgulara göre, neşeli, istekli ve arkadaş canlısı gibi enerjik, pozitif duyguların ağırlıklı olarak dışadönüklük faktörüne ve ikincil olarak uyumluluk faktörüne yüklendikleri; cömert ve sıcakkanlı gibi daha samimi, ılımlı ve pozitif duyguların ise, ağırlıklı olarak uyumluluk faktörüne ve ikincil olarak dışadönüklük faktörüne yüklendikleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte, düşüncesizlik, tepkisizlik ve dikkatsizlik gibi özelliklerin ise sorumluluk faktörüne negatif yönlü yüklendikleri ifade edilmektedir (Johnson ve Ostendorf, 1993).

Beş faktör kişilik özellikleri kuramının zamanla bilimsel çalışmalarda daha fazla yer edinmeye başlaması, özellikle çalışanların kişilik özelliklerinin iş ortamındaki ve çalışma hayatındaki davranışlarıyla olan ilişkilerini ve kişilik özelliklerinin hangi davranış tarzlarını daha fazla etkilediğini açıklamaya yönelik çalışmaların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda bu kuramın, yönetim ve organizasyon, örgütsel psikoloji ve örgütsel davranış alanlarında da çok yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkündür (Sığı ve Gürbüz, 2011). Örneğin, literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, kariyer yönetimi, kariyer seçimi, liderlik tarzları, örgütsel değişim, psikolojik dayanıklılık, örgütlerde insan enerjisi, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel adalet, motivasyon, kariyer başarısı, çatışma yönetimi, akademik güdülenme, yaşam doyumu, örgütsel erdem, iş performansı, akademik başarı, duygusal zeka ve iş tatmini (Abu Elanain, 2007; Basım vd., 2009; Bayram vd., 2019; Bernerth vd., 2007; Bitlisli vd., 2013; Caldwell ve Burger, 1998; Çetin vd., 2015; Eggers, 2000; Erkuş ve Tabak, 2009; Gökdeniz ve Merdan, 2011; Guthrie vd., 1998; Hirschfeld vd., 2008; Judge vd., 1999; McCormack ve Mellor, 2002; Leung ve Bozionelos, 2004; Lim ve Ployhart, 2004; Lounsbury vd., 1999; Shi vd., 2009; Sığı ve Gürbüz, 2011; Sudak ve Zehir, 2013; Sung ve Choi, 2009; Vakola vd., 2004)

ile kişilik arasındaki ilişkilerin tespit edilmesinde beş faktör kişilik özellikleri kuramının yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde, çalışanların beş faktör kişilik özelliklerinin, pozitif ve negatif duygular sergileme potansiyelleri üzerinde yordayıcı bir etki yaptığı (Fujita, 1991; Lucas ve Fujita, 2000) ve beş faktör kişilik özellikleri ile pozitif duygular arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin olduğu, beş faktör kişilik özellikleri ile negatif duygular arasında ise anlamlı ve negatif yönlü ilişkilerin olduğu gözlenmektedir (Bacanlı vd., 2009; Baş Atik, 2018; Doğan, 2013; Harmancı, 2018; Işık ve Üzbe, 2015; Paulson ve Leuty, 2016; Ünsal ve Türetgen, 2013; Watson ve Clark, 1992, 1997).

Kuramsal altyapı ve literatür ışığında oluşturulan araştırma modeli ve hipotezleri aşağıdaki gibidir;

Şekil 1. Araştırmanın şekilsel modeli

H_{1a}: Beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif duygular üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkisi vardır.

H_{1b}: Beş faktör kişilik özelliklerinin negatif duygular üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü etkisi vardır.

2. Yöntem

Bu kısımda araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama araçları, analiz yöntemi ve geçerlik ve güvenilirlik sonuçlarına ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Araştırma için Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 01/07/2020 tarih ve 2020/2 karar sayısı ile izin alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırma evrenini 2020 verilerine göre Kırşehir ilinde faaliyet gösteren 50 ve üzeri çalışana sahip özel sektör kuruluşlarının 8126 çalışanı, örneklemini ise bu evren kapsamında ulaşılan 463 çalışan oluşturmaktadır. Araştırmada zaman, maliyet ve ulaşım zorlukları nedeniyle evren sayısının tümüne ulaşmanın mümkün görünmemesinden dolayı olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Örneklem sayısının hesaplanması amacıyla ise Yamane (2001) tarafından geliştirilen örneklem sayısı hesaplama formülü kullanılmıştır. Buna göre araştırma evreni 8126 iken %95 güven aralığında ulaşılması gereken örneklem sayısının 367 olması gerektiği tespit edilmiştir (Yamane, 2001: 116-117). Buradan hareketle 463 örneklemden toplanan verilerin, veri analizi için oldukça yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Araştırma verileri 02/07/2020-01/09/2020 tarihleri arasında, yüz yüze anket yöntemi ile Google forms uygulaması üzerinden online veri girişi yoluyla elde edilmiştir. Örnekleme ilişkin demografik dağılımlar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Örnekleme ilişkin demografik dağılımlar

Değişkenler	Frekans (463)	% (100.0)	Değişkenler	Frekans (463)	% (100.0)
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	168	36.3	18-25	130	28.1
Erkek	295	63.7	26-30	135	29.2
Medeni Durum			31-44	145	31.3
Evli	193	41.7	45-64	53	11.4
Bekâr	270	58.3	Çalışma Süresi		
Eğitim Durumu			1-5 yıl	286	61.8
İlköğretim	39	8.4	6-10 yıl	81	17.5
Lise	120	25.9	11-15 yıl	35	7.6
Ön Lisans	101	21.8	16-20 yıl	27	5.8
Lisans	180	38.9	21-25 yıl	13	2.8
Yüksek Lisans	17	3.7	26 yıl ve üzeri	21	4.5
Doktora	6	1.3			

Tablo 1'e göre, 463 katılımcının 295'i (%63.7) erkeklerden, 168'i (%36.3) kadınlardan oluşurken, 193'ünün (%41.7) evli, 270'inin (%58.3) bekâr olduğu görülmektedir. Yaş gruplarına göre ise; katılımcıların büyük çoğunluğunun genç ve orta yaş grubunda dağılım gösterdiği gözlenmektedir. Eğitim durumu açısından incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun lise, ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Son olarak çalışma süresi açısından ise, katılımcı sayılarının, 1-5 yıl arasında 286 (%61.8), 6-10 yıl arasında 81 (%17.5), 11-15 yıl arasında 35 (%7.6), 16-20 yıl arasında 27 (%5.8), 21-25 yıl arasında 13 (%2.8) ve 26 yıl üzerinde ise 21 (%4.5) olduğu gözlenmekte ve katılımcıların yarısından fazlasının 1-5 yıl arasında dağıldığı dikkat çekmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Analiz Yöntemi

Araştırmada analiz yöntemi olarak nicel veri analizi kullanılmıştır. Kullanılan anket formu, demografik sorular ile on maddeli kişilik ölçeği ve pozitif ve negatif duygular ölçeğinden oluşmaktadır. Çalışanların beş faktör kişilik özelliklerini ölçmek için Gosling vd. (2003) tarafından geliştirilen ve Atak (2013) tarafından Türk kültürüne uyarlanan On Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ) kullanılmıştır. Pozitif ve negatif duyguları ölçmek için ise Watson vd.'nin (1988) geliştirdiği ve Gençöz'ün (2000) Türk kültürüne uyarladığı Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği kullanılmıştır. On Maddeli Kişilik Ölçeği, "Dışa Dönüklük", "Uyumluluk", "Sorumluluk", "Duygusal Denge" ve "Deneyime Açıklık" olmak üzere 5 boyut ve 10 maddeden oluşmaktadır. Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği ise, "Pozitif Duygular" ve "Negatif Duygular" olmak üzere 2 boyut ve toplamda 20 maddeden oluşmaktadır.

Araştırma modeli için yapısal eşitlik modellemesi tercih edilmiştir. Araştırma modelindeki değişkenler arasındaki ilişki, SPSS 22.0 ve AMOS 24 paket programları ile çözümlenerek ilgili bulgular değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında öncelikle veri toplama araçlarının geçerlik testi için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, ardından güvenilirlik analizi için ise Cronbach's alpha değerleri incelenmiştir. Bununla birlikte demografik dağılımlar için tanımlayıcı istatistik analizler kullanılmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkileri tespit etmek için korelasyon analizi uygulanmış, beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygular üzerindeki etkisini tespit etmek için ise yapısal eşitlik modellemesi ile olası etkiler test edilmiştir.

2.3. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlikleri

Veri toplama aracı olarak kullanılan on maddeli kişilik ölçeği ve pozitif ve negatif duygu ölçeğine ait yapı geçerliklerini doğrulamak için kurulan ölçüm modelleri doğrulayıcı faktör analiziyle test edilmiş ve ayrıca güvenilirlik değerleri tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi esnasında pozitif ve negatif duygular ölçeğinin ise 3. 4. ve 9. maddeleri çok fazla

modifikasyon yüklenerek yapı geçerliklerini bozdukları için ölçek dışına çıkarılmıştır. Analizler sonucunda oluşan geçerlik (uyum indeks değerleri) ve güvenilirlik değerleri Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik sonuçları

Değişkenler	χ^2/df ≤ 5	GFI ≥ 0.85	CFI ≥ 0.90	RMSEA ≤ 0.08	Boyut Sayısı	Madde Sayısı	Cronbach’s Alpha
Beş Faktör Kişilik Özellikleri	1.812	0.978	0.959	0.042	5 boyut	10 madde	0.729
Pozitif ve Negatif Duygular	2.390	0.933	0.906	0.055	2 boyut	17 madde	0.794/0.763

Tablo 2 incelendiğinde, on maddeli kişilik ölçeği ve pozitif ve negatif duygular ölçeğine ait geçerlik analizi sonuçlarının her iki ölçek için de kabul edilebilir sınırlarda olduğu gözlenmektedir. Uygulanan güvenilirlik analizine göre ise, her iki ölçeğin de yeterli düzeyde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, araştırma modeli çerçevesinde yapılan veri analizleri sonucunda elde edilen bulgu ve sonuçlara yer verilmektedir.

3.1. Değişkenler Arasındaki İlişki

Bağımsız değişken olan beş faktör kişilik özellikleri ile bağımlı değişken olan pozitif ve negatif duygular arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyi ve yönü

		Korelasyon		
		Beş Faktör Kişilik Özellikleri	Pozitif Duygular	Negatif Duygular
Beş Faktör Kişilik Özellikleri	Pearson Korelasyon	1	0.514**	-0.158**
	Sig. (2-tailed)		.000	.001
	N	463	463	463

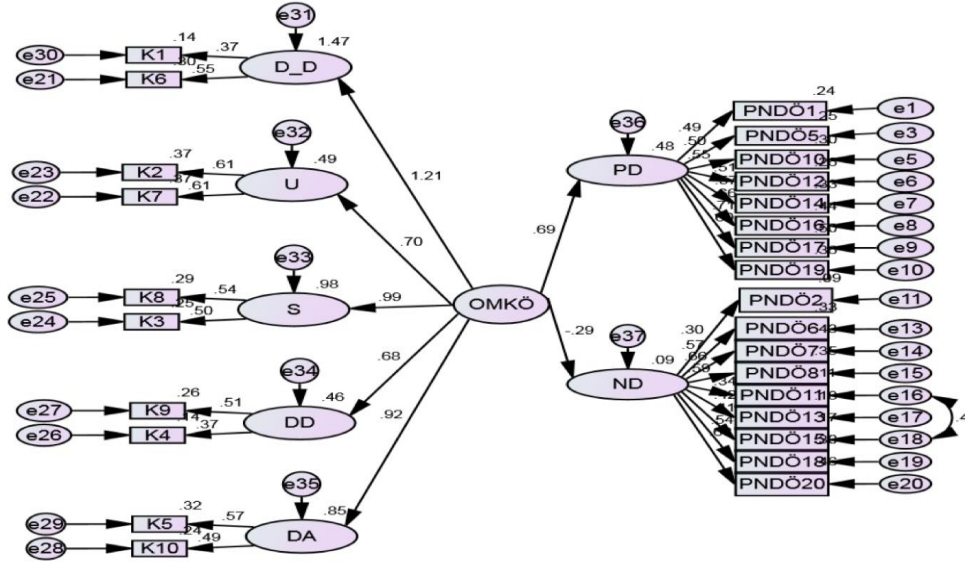
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 3’e göre, %1 anlamlılık düzeyinde beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif duygular ile arasında orta düzeyde anlamlı olumlu ilişki ($R=0.514$), beş faktör kişilik özelliklerinin negatif duygular ile arasında ise düşük düzeyde anlamlı olumsuz ilişki ($R=-0.158$) gözlenmiştir. Buradan yola çıkarak, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini test etmek için yapısal eşitlik modellemesiyle analiz yapmanın uygun olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.2. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modeli kapsamında, beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygular üzerindeki etkisini (OMKÖ→PD, OMKÖ→ND) gösteren yapısal eşitlik modeli Şekil 2’deki gibidir.

Şekil 2. Yapısal eşitlik modeli

Beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygular üzerindeki etkisini test etmek için kurulan yapısal eşitlik modellemesinde ortaya çıkan değerler ise Tablo 4’de sunulmaktadır.

Tablo 4. Değişkenler arası etkiye ilişkin yapısal eşitlik modellemesi değerleri

Değişkenler	Standardize β	Std. Hata	C.R	p	R ²
Beş Faktör Kişilik Özellikleri - Pozitif Duygular	0.690	0.064	7.615	0.00	0.476
Beş Faktör Kişilik Özellikleri - Negatif Duygular	-0.292	0.034	-3.782	0.00	0.085

Tablo 4’e bakıldığında, beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duygular üzerindeki etkisini gösteren yapısal eşitlik modellemesine göre elde edilen bulgular kapsamında, beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif duygular üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve olumlu yönde yüksek düzeyde etkisinin olduğu, pozitif duyguların %48’inin beş faktör kişilik özellikleri ile açıklanabileceği (Standardize $\beta=0.690$, $R^2=0.476$, $p \leq 0.05$), öte yandan beş faktör kişilik özelliklerinin negatif duygular üzerinde ise istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde düşük düzeyde etkisinin olduğu, negatif duygulardaki azalışın %9’unun beş faktör kişilik özellikleri ile açıklanabileceği (Standardize $\beta=-0.292$, $R^2=0.085$, $p \leq 0.05$) tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırma modelini ve hipotezleri test etmek için oluşturulan yapısal eşitlik modellemesinin doğrulandığını söylemek mümkündür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, çalışanların sahip oldukları beş faktör kişilik özelliklerinin onların pozitif ve negatif duyguları üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kırşehir ilindeki 463 özel sektör çalışanından oluşmaktadır. Araştırma kapsamında ilk olarak veri toplama araçlarının geçerlik ve güvenilirlikleri analiz edilmiş ve bu araçların yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra korelasyon analizi ve ardından yapısal eşitlik modeli kullanılarak değişkenlerin birbiri üzerindeki etkisine yönelik araştırma bulguları değerlendirilmiştir. Beş faktör kişilik özellikleri kuramı çerçevesinde, çalışanların beş faktör kişilik özelliklerini oluşturan sorumluluk, dışa dönüklük, duygusal denge, uyumluluk ve deneyime açıklık düzeylerinin onların pozitif duygu düzeylerini arttırdığını ve negatif duygularını azalttığını, dolayısıyla, literatür ve kuramsal alt yapı ışığında kurulan araştırma modeli ve hipotezlerin doğrulandığını ifade etmek mümkündür. Literatür incelendiğinde, bu

araştırma sonuçlarını destekleyen, beş faktör kişilik özelliklerinin pozitif ve negatif duyguların bir belirleyeni olduğunu açıklayan, beş faktör kişilik özellikleri ile pozitif duygular arasında güçlü pozitif ilişkiler olduğunu, beş faktör kişilik özellikleri ile negatif duygular arasında ise negatif yönlü ilişkiler olduğunu ortaya çıkaran benzer araştırmaların yapıldığı görülmüştür (Bacanlı vd., 2009; Baş Atik, 2018; Doğan, 2013; Harmancı, 2018; Işık ve Üzbe, 2015; Fujita, 1991; Keleş, 2019; Lucas ve Fujita, 2000; Paulson ve Leuty, 2016; Ünsal ve Türetgen, 2013; Watson ve Clark, 1992, 1997).

Bir örgütte başarı, etkinlik, verimlilik, rekabet üstünlüğü ve üretkenlik gibi konularla ilişkili olan en temel faktör insan faktörüdür. Dolayısıyla, günümüzde hemen hemen bütün örgütlerde insan faktörüne eskiye göre çok daha fazla önem verilmekte ve örgüt yönetimleri insan faktörü üzerinde daha çok yoğunlaşmak durumundadır. Örgütte çalışanların uyum içerisinde çalışmalarını için öncelikle kişilik özelliklerinin ve duygu durumlarının bilinmesi sağlıklı bir çalışma ortamı ve örgüt iklimi için gerekli koşulların başında gelmektedir. Gerek literatürde yer alan çalışmalara gerekse de iş dünyasındaki gelişmelere bakıldığında, çalışma hayatında, amaç ve hedeflere başarılı bir şekilde ulaşılarak etkinlik ve performansın artırılması ve bu başarının sürdürülebilmesi için örgüt çalışanlarının rolü son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, çalışanlar yönünden değerlendirildiğinde, çalışma hayatında negatif duygulardan uzaklaşarak, pozitif duygulara yoğunlaşmak ve böylece hem genel ruh sağlığını korumak hem de daha pozitif etkileşimlerde bulunarak performans ve verimliliği arttırmak amacıyla beş faktör kişilik özelliklerinden sorumluluk, dışa dönüklük, duygusal denge, uyumluluk ve deneyime açıklık kişilik özelliklerine yön verecek eğitimler alarak çalışanlar kendilerini iyi bir şekilde geliştirmeli ve yönetebilmelidir. Bu sonuçlar örgütler açısından değerlendirildiğinde, çalışma hayatında negatif duygulara eğilimli bireyler ile çalışma ihtimalini ortadan kaldırmak için örgütlere, işe alım süreçlerinde bu çalışmada bahsi geçen beş faktör kişilik özellikleri ölçeğini kişilik testleri olarak başvuru yapan adaylara uygulamalarının ve elde ettikleri sonuçlara göre işe alım yapmalarının sağlıklı bir örgüt ortamı ve örgüt iklimi oluşturmalarına katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte örgütler, işe alım süreçlerinin yanı sıra çalışanların, çalışma hayatında negatif duygulara kapılmalarının önüne geçebilmek için öncelikle çalışma koşulları iyileştirilmeli, çalışanların karşılaşabileceği olası olumsuz durumlar öngörülerek önleyici girişimlerde bulunulmalı, çalışanların kişisel gelişimlerini geliştirici ve onların pozitif duygulara yönlendirici bir takım eğitimler ve pozitif etkileşimleri arttıran etkinlikler düzenlemeli ve örgütsel faaliyetler tasarlamalıdır. Ayrıca çalışanların pozitif duygularla hareket ederek etkinliğinin artırılması için çalışanlara uygun çalışma ortamları hazırlanarak pozitif örgüt iklimi oluşturulmalıdır.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, çalışmanın sadece Kırşehir ilinden belirli bir örneklemden veri toplayarak ve belirli değişkenler çerçevesinde yapılması yer almaktadır. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalar için araştırmacıların, bu çalışmada doğrulanan bu yapıyı, daha farklı sektörlerde ve daha geniş örneklem gruplarında test etmeleri, beş faktör kişilik özelliklerinden farklı kişilik özellikleri ile pozitif ve negatif duygular arasındaki ilişkileri incelemeleri, kişilik özellikleri ve pozitif ve negatif duygulara etki veya aracılık edebilecek farklı değişkenler üzerinde de araştırma yapmaları gerek teoride literatürün genişlemesine gerekse de pratikte örgüt çevrelerine oldukça önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

- Abu Elanain, H. M. (2007). The five-factor model of personality and organizational citizenship behavior in United Arab Emirates. *SAM Advanced Management Journal*, 72(3), 47–57.
- Alarcon, G., Eschleman, K. J. ve Bowling, N. A. (2009). Relationship between personality and burnout: A meta-analysis. *Work & Stress*, 23(3), 244–263.

- Arslan, A. ve Yener, S. (2015). Temel benlik değerlendirmeleri-girişimci kişilik ilişkisinde ençoklamacı karar verme yaklaşımının aracı değişken rolü: Konya örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 283-310.
- Atak, H. (2013). On-Maddeli kişilik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 50(4), 312-319.
- Atkinson, R. C., Atkinson, R., Smith, E. E., Bem, D. J. ve Hoeksema, S. N. (2019). *Psikolojiye giriş* (Y. Alogan, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Bacanlı, H., İlhan, T. ve Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: Sıfatlara dayalı kişilik testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-279.
- Baş Atik, Z. (2018). *Öğretmenlerin işle bütünleşme düzeylerinin beş faktör kişilik özellikleri, iş doyumunu ve öznel iyi oluşla ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Basım, H. N., Çetin, F. ve Tabak, A. (2009). Beş faktör kişilik özelliklerinin kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarıyla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 20-34.
- Benet-Martínez, V. ve John, O. P. (1998). Los Cinco Grandes across cultures and ethnic groups: Multitrait-multimethod analyses of the Big Five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 729-750.
- Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Feild, H. S., Giles, W. F. ve Walker, H. J. (2007). Is personality associated with perceptions of LMX? An empirical study. *Leadership & Organization Development Journal*, 28(7), 613-631.
- Bitlisli, F., Dinç, M., Çetinceli, E. ve Kaygısız, Ü. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ile akademik güdülenme ilişkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 459-480.
- Bouchard, G., Guillemette, A. ve Landry-Léger, N. (2004). Situational and dispositional coping: An examination of their relation to personality, cognitive appraisals, and psychological distress. *European Journal of Personality*, 18(3), 221-238.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Caldwell, D. F. ve Burger, J. M. (1998). Personality characteristics of job applicants and success in screening interviews. *Personnel Psychology*, 51(1), 119-136.
- Can, Y., Çoban, Ü. ve Soyer, F. (2011). Negatif duygusallığın stres üzerindeki etkisi: Faal futbol hakemleri üzerinde bir araştırma. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 165-174.
- Çetin, F., Yeloğlu, H. O. ve Basım, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81-92.
- Clark, L. A. ve Watson, D. (1991). Tripartite model of anxiety and depression: Psychometric evidence and taxonomic implications. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(3), 316-336.
- Collins, A. ve Gunner, M. (1990). Social and personality development. *Annual Review of Psychology*, 41(1), 387-416.
- Cooper, C. A., Golden, L. ve Socha, A. (2013). The big five personality factors and mass politics. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(1), 68-82.

- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1992a). Four ways five factors are basics. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653–665.
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1992b). Normal personality assessment in clinical practice: The NEO Personality Inventory. *Psychological Assessment*, 4(1), 5–13.
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1995). Domains and facets: Hierarchical personality assessment using the revised NEO personality inventory. *Journal of Personality Assessment*, 64(1), 21–50.
- Costa, P. T., Busch, C. M., Zonderman, A. B. ve McCrae, R. R. (1986). Correlations of MMPI factor scales with measures of the five factor model of personality. *Journal of Personality Assessment*, 50(4), 640-650.
- Davidson, R. J. (1992). Anterior cerebral asymmetry and the nature of emotion. *Brain and Cognition*, 20(1), 125–151.
- DeLongis, A. ve Holtzman, S. (2005). Coping in context: The role of stress, social support, and personality in coping. *Journal of Personality*, 73(6), 1633–1656.
- Demirci, M. K., Özler, D. E. ve Girgin, B. (2007). Beş faktör kişilik modelinin işyerinde duygusal tacize (mobbing) etkileri-hastane işletmelerinde bir uygulama. *Journal of Azerbaijani Studies*, 10, 13–39.
- Develioğlu, K. ve Tekin, Ö. A. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve yabancılaşma arasındaki ilişki: Beş yıldızlı otel çalışanları üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 15–30.
- Diener, E., Suh, E. ve Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 24, 25–41.
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417–440.
- Doğan, T. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56–64.
- Eggers, J. H. (2000). Five-factor theory of personality: A new and useful lens to explore entrepreneurial action, or another useless dead-end? *Journal of Private Equity*, 4(1), 59–63.
- Erkuş, A. ve Tabak, A. (2009). Beş faktör kişilik özelliklerinin çalışanların çatışma yönetim tarzlarına etkisi: Savunma sanayinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 213–242.
- Eroğlu, F. (2017). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Eysenck, S. B. ve Eysenck, H. J. (1969). Scores on three personality variables as a function of age, sex and social class. *The British Journal of Social and Clinical Psychology*, 8(1), 69–76.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218–226.
- Fujita, F. (1991). *An investigation of the relation between extraversion, neuroticism, positive affect, and negative affect* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Illinois, Urbana-Champaign.
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve negatif duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19–26.
- Gökdeniz, İ. ve Merdan, E. (2011). Kişilik ile kariyer seçimi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 23-36.

- Goldberg, L. R. (1992). The development of markers for the big-five factor structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26–42.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J. ve Swann Jr, W. B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 504-528.
- Guthrie, J. P., Coate, C. J. ve Schwoerer, C. E. (1998). Career management strategies: The role of personality. *Journal of Managerial Psychology*, 13(5/6), 371-386.
- Harmancı, Y. K. (2018). Örgütsel yaşamda kişilik ve performans ilişkisinde pozitif duygusallığın aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 321-341.
- Hirschfeld, R. R., Jordan, M. H., Thomas, C. H. ve Feild, H. S. (2008). Observed leadership potential of personnel in a team setting: Big five traits and proximal factors as predictors. *International Journal of Selection and Assessment*, 16(4), 385–402.
- Işık, Ş. ve Üzbe, N. (2015). Personality traits and positive/negative affects: An analysis of meaning in life among adults. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 15(3), 587-595.
- Johnson, J. A. ve Ostendorf, F. (1993). Clarification of the five-factor model with the Abridged Big Five Dimensional Circumplex. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(3), 563–576.
- Judge, T. A., Higgins, C. A., Thoresen, C. J. ve Barrick, M. R. (1999). The big five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, 52(3) 621–652.
- Keleş, Y. (2019). Duygusal emek kişilik özellikleri ile ilişkili mi? Otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 257-267.
- Lau, V. P. ve Shaffer, M. A. (1999). Career success: The effects of personality. *Career Development International*, 4(4), 225–231.
- Leung S. L. ve Bozionelos, N. (2004). Five-factor model traits and the prototypical image of the effective leader in the Confucian culture. *Employee Relations*, 26(1), 62–71.
- Lim, B. C. ve Ployhart, R. E. (2004). Transformational leadership: Relations to the five-factor model and team performance in typical and maximum contexts. *The Journal of Applied Psychology*, 89(4), 610–621.
- Lounsbury, J. W., Tatum, H. E., Chambers, W. Owens, K. S. ve Gibson, L. W. (1999). An investigation of career decidedness in relation to ‘Big Five’ personality constructs and life satisfaction. *College Student Journal*, 33(4), 646-652.
- Lucas, R. E. ve Fujita, F. (2000). Factors influencing the relation between extraversion and pleasant affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 1039–1056.
- Lyubomirsky, S., King, L. A. ve Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect. *Psychological Bulletin*, 131(6), 803–855.
- Mc Adams, D. P. (1997). A conceptual history of personality psychology. R. H. J. Johnson ve S. Briggs (Ed), *Handbook of personality psychology* içinde (ss. 3–39). Academic Press.
- McCormack, L. ve Mellor, D. (2002). The Role of personality in leadership: An application of the five-factor model in the Australian military. *Military Psychology*, 14(3), 179–197.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81–90.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1991). The NEO personality inventory: Using the five-factor model in counseling. *Journal of Counseling & Development*, 69(4), 367–372.

- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: A five-factor theory perspective*. New York: Guilford Press.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2006). A five-factor theory perspective on traits and culture. *Psychologie Française*, 51(3), 227–244.
- McCrae, R. R. ve John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175–215.
- Merdan, E. (2013). Beş faktör kişilik kuramı ile iş değerleri ilişkisinin incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4(7), 140–159.
- Morgan, C. T. (2011). *Psikolojiye giriş* (S. Karakaş ve R. Eski, Çev. Ed). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Oğuzkan, A. F. (1981). *Eğitim terimleri sözlüğü* (2. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Ordun, G. (2004). Beş temel kişilik özelliği ve alt faktörlerinin analizine ilişkin bir çalışma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 33(2), 47–71.
- Özdemir, A. A. (2015). İş tatmini, pozitif/negatif duygulanım ve yaşam tatmininin etkisi. *Çalışma ve Toplum*, 46(3), 47–61.
- Paulson, D. ve Leuty, M. E. (2016). Dispositional coping, personality traits, and affective style relating to conflict between work and family domains. *Journal of Family and Economic Issues*, 37(4), 519–539.
- Pınar, Y. ve Pınar, N. K. (2015). İlk dil edinim kuramlarında duygulanım ve duygu olgularının yeri. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 343–359.
- Russel, J. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1161–1178.
- Shi, J. Lin, H. Wang, L. ve Wang, M. (2009). Linking the big five personality constructs to organizational justice. *Social Behavior and Personality*, 37(2), 209–222.
- Sığrı, Ü. ve Gürbüz, S. (2011). Akademik başarı ve kişilik ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 10(1), 30–48.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2014). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sneed, C. D. (2002). Correlates and implications for agreeableness in children. *The Journal of Psychology*, 136(1), 59–67.
- Somer, O. (1998). Türkçede kişilik özelliğini tanımlayan sıfatların yapısı ve beş faktör analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 13(42), 17–32.
- Somer, O. ve Goldberg, L. R. (1999). The structure of Turkish trait-descriptive adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431–450.
- Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanterinin geliştirilmesi-I: Ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21–36.
- Sudak, M. K. ve Zehir, C. (2013). Kişilik tipleri, duygusal zeka, iş tatmini ilişkisi üzerine yapılan bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(22), 141–165.
- Sung, S. Y. ve Choi, J. N. (2009). Do big five personality factors affect individual creativity? The moderating role of extrinsic motivation. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 37(7), 941–956.

- Thoms, P., Moore, K. S. ve Scott, K. (1996). The Relationship between self-efficacy for participating in self-managed work groups and the big five personality dimensions. *Journal of Organizational Behavior*, 17(4), 349–362.
- Tommasel, A., Corbellini, A., Godoy, D. ve Schiaffino, S. (2015). Exploring the role of personality traits in followee recommendation. *Online Information Review*, 39(6), 812–830.
- Töremen, F. ve Çankaya, İ. (2008). Yönetimde etkili bir yaklaşım: Duygu yönetimi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(1), 33–47.
- Ünsal, P. ve Türetgen, İ. Ö. (2013). Mülakatçıların kişilik özellikleri, olumlu ve olumsuz duygu durumları ve aday karşılaştırma olanağının seçim mülakat sonuçları üzerindeki etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 28(72), 86-98.
- Vakola, M., Tsaousis, I. ve Nikolaou, I. (2004). The role of emotional intelligence and personality variables on attitudes toward organisational change. *Journal of Managerial Psychology*, 19(2), 88–110.
- Watson, D. ve Clark, L. A. (1997). Extraversion and its positive emotional core. R. Hogan, J. Johnson, ve S. Briggs (Eds.), *Handbook of Personality Psychology* içinde (ss. 767–793). San Diego, CA: Academic Press.
- Watson, D. ve Clark, L.A. (1992). On traits and temperament: General and specific factors of emotional experience and their relation to the five-factor model. *Journal of Personality*, 60(2), 441–476.
- Watson, D. ve Tellegen, A. (1985). Toward a consensual structure of mood. *Psychological Bulletin*, 98(2), 219–235.
- Watson, D., Clark, L. A. ve Tellegen, A. (1984). Cross-cultural convergence in the structure of mood: A Japanese replication and a comparison with US findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(1), 127–144.
- Watson, D., Clark, L. A. ve Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070.
- Wayne, J. H., Musisca, N. ve Fleeson, W. (2004). Considering the role of personality in the work-family experience: Relationships of the big five to work-family conflict and facilitation. *Journal of Vocational Behavior*, 64(1), 108–130.
- Weiss, H. M. ve Cropanzano, R. (1996). *Affective Events Theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work*. B. M. Staw ve L. L. Cummings (Eds), *Research in organizational behavior: An annual series of analytical essays and critical reviews içinde* (ss. 1–74). Elsevier Science/JAI Press.
- Witt, L. A., Andrews, M. C. ve Carlson, D. S. (2002). When conscientiousness isn't enough: Emotional exhaustion and performance among call center customer service representative. *Journal of Management*, 30(1), 149–160.
- Yamane, T. (2001). *Temel örnekleme yöntemleri* (1. Baskı). (A. Esin, M. A. Bakır, C. Aydın ve E. Gürbüzselsel, Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Yener, S., Arslan, A. ve Demirtaş, Ö. (2018). The mediating role of temperament and character on the relationship between mindfulness and entrepreneurial personality. *JEEMS Journal of East European Management Studies*, 23(3), 404-425.
- Zellars, K. L., Perrew, P. L. ve Hochwarter, W. A. (2000). Burnout in health care: The role of the five factors of personality. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(8), 1570–1598.

Zevon, M. A. ve Tellegen, A. (1982). The structure of mood change: An idiographic/nomothetic analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(1), 111–122.

<http://www.tdk.gov.tr>.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 01/07/2020

No: 2020 / 2

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması

Adaptation of Spending as Social and Affective Coping Scale to Turkish

Dr. Öğr. Üyesi Demet VURAL YÜZBAŞI¹, Pakize Nur OKTAY², Mehdiye TURAN³

Öz

Bu çalışmanın amacı, Rice, Garrison ve Liu (2019) tarafından geliştirilen *Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği*'nin Türkçeye uyarlanması ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin belirlenmesidir. Ölçek, bireylerin sosyal ve duygusal deneyimleri karşısında harcama davranışını hangi ölçüde bir baş etme stratejisi olarak kullandıklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın örneklemini, yaş ortalaması 21.1 olan 337 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Gerekli izinlerin alınmasının ardından öncelikle ölçek çeviri-tekrar çeviri yöntemi ile Türkçeye çevrilmiştir. Katılımcılara ölçeğin Türkçe formu (SDBOHÖ) ile birlikte Hedonik Tüketim Ölçeği, Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği Kısa Formu ve UPPS Dürtüsel Davranış Ölçeği uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile belirlenmiştir. Yapılan açımlayıcı faktör analizinde ölçeğin orijinal ölçeğe paralel olarak 19 madde ve üç faktörden oluştuğu görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen değerler CFI = .97, NNFI = .96, GFI = .89, AGFI = .86, IFI = .97, SRMR = .06 ve RMSEA = .07 şeklindedir ve ölçeğin yapısını doğrulamaktadır. Ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliliği ise ölçeğin diğer ölçüm araçları ile arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanarak belirlenmiştir. Ölçeğin, diğer ölçüm araçlarıyla alanyazına paralel yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı ise .90 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu sonuçlar, Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'nin Türkçe formunun üniversite öğrencileri için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu gösterir niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Başa çıkma, tüketim, stres

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to adapt the *Spending as Social and Emotional Coping Scale* developed by Rice, Garrison and Liu (2019) to Turkish. The scale aims to determine to what extent individuals use spending behavior as a coping strategy against their social and emotional experiences. The sample of the study consists of 337 university students with an average age of 21.1. After translation of the scale, Hedonic Consumption Scale, Ways of Coping Inventory, Difficulties in Emotion Regulation Scale - Brief Form, UPPS Impulsive Behavior Scale were administered to the participants along with the Turkish version of the scale. Explanatory factor analysis revealed that the scale consisted of 19 items and three factors. The values obtained in confirmatory factor analysis were CFI = .97, NNFI = .96, GFI = .89, AGFI = .86, IFI = .97, SRMR = .06, RMSEA = .07 and confirmed the structure of the scale. The criterion-related validity was determined by calculating the correlation coefficients between the scale and other measurement tools. The scale was found to be significantly correlated with other instruments. Lastly, the internal consistency coefficient of the scale was calculated as .90. These results indicate that the Turkish form of the Spending as Social and Emotional Coping Scale is a valid and reliable measurement tool for university students.

Keywords: Coping, consumption, stress

Paper Type: Research

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, demet.vural.yuzbasi@ikcu.edu.tr.

² Bağımsız araştırmacı, Psikolog, pakizenuroktay@gmail.com.

³ Bağımsız araştırmacı, Psikolog, mehdiyeturan1996@gmail.com.

Atf için (to cite): Vural Yüzbaşı, D., Oktay, P. N. ve Turan, M. (2021). Sosyal ve duygusal baş etme olarak harcama ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 791-804.

Giriş

Bireyler, yaşamları boyunca kendilerini zorlayan pek çok durum ve problem ile karşı karşıya kalmaktadır. Yaşamda karşılaşılan stres kaynaklarının tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamakla birlikte, bireylerin stresin dengeyi bozucu etkisini en aza indirmek amacıyla çeşitli bilişsel ve davranışsal baş etme mekanizmaları geliştirdikleri görülmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Folkman ve Lazarus (1980) tarafından ortaya atılan ve stres modelleri arasında güncelliğini koruyan Transaksiyonel Stres ve Stresle Baş Etme Modeli'ne göre, stresle baş etmenin temel amacı problem çözme ve duyguları düzenlemedir. Problem odaklı baş etme, tehdit edici olayın etkisini azaltmak veya ortadan kaldırmak amacıyla stres faktörüne yönelik farkındalık, çözüm üretme gibi bilişsel ve davranışsal süreçleri kapsamaktadır. Pasif bir baş etme şekli olarak duygu odaklı baş etmede ise kişi, problemden ziyade problemin kendisinde yarattığı duygu ve düşüncelere odaklanmaktadır (Folkman ve Lazarus, 1980; Lazarus ve Folkman, 1984). Baş etme stratejilerinin hangisinin kullanılacağı ve işlevselliği ise duruma, koşullara ve stres düzeyine göre farklılık gösterebilmektedir (örn. Baker ve Berenbaum, 2007; Folkman, Lazarus, Gruen ve DeLongis, 1986; Matheson ve Anisman, 2003; McCrea ve Costa, 1986).

Baş çıkma stratejilerini değerlendirmek için geliştirilen ve yaygın olarak kullanılan ölçeklerin önemli bir kısmı, başa çıkma ile ilişkili davranışları kapsamakla birlikte bu davranışları temsil eden daha geniş kavramsal yapıları (örn. destek arama, problem çözme) ölçmeye odaklanmaktadır (Rice, Garrison ve Liu, 2019). Bu ölçeklerden, *Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ)*, Folkman ve Lazarus (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, stresli durumlar karşısında bireylerin başvurduğu bilişsel ve davranışsal başa çıkma yollarını incelemektedir. Ölçekte, problem odaklı başa çıkma ve duygu odaklı başa çıkma boyutlarında olmak üzere toplam sekiz alt ölçek bulunmaktadır. SBTÖ, ilk kez Siva (1988) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Şahin ve Durak (1995), SBTÖ'yü yeniden Türkçeye uyarlamış ve 30 maddelik kısa bir form elde etmiştir. Benzer bir biçimde, Moos'un (1993) geliştirdiği *Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği*, yaklaşma ve kaçınma olmak üzere iki alt boyut ve sekiz alt ölçekten oluştuğu görülmektedir. Bu ölçek de Ballı ve Kılıç (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Endler ve Parker'ın (1990) geliştirdiği *Stresli Durumlarla Başa Çıkma Envanteri (SDBÇE)*'nin Türkçeye uyarlanması ve kısa formunun oluşturulması ise Boysan (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. SDBÇE-21'in çözüme dönük başa çıkma, duygusal başa çıkma ve kaçınmacı başa çıkma olmak üzere üç alt ölçeği bulunmaktadır. Türküm (2002) tarafından ülkemizde geliştirilen *Stresle Başa Çıkma Ölçeği* de sosyal destek arama, soruna yönelme ve sorunla uğraşmaktan kaçınma olarak isimlendirilen üç faktörden oluşmaktadır.

Görüldüğü gibi başa çıkma yöntemlerini ele alan ve hem ülkemiz hem de dünya literatüründe kullanılan ölçekler, belirli davranışlara yönelik olmaktan ziyade daha geniş boyutlara yer vermektedir. Bununla birlikte, bireyler, stres yaratan durumlar karşısında bazı özgün davranışlar aracılığıyla da çeşitli baş etme çabaları göstermektedir. Bu davranışların önemli bir kısmı (örn. aşırı yemek yeme, sosyal medyanın aşırı kullanımı) işlevsel baş etme stratejileri olmamasına karşın bireyler tarafından sürdürülen ve bireyleri tatmin eden davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Arnold, Kenardy ve Agras, 1995; Folkman ve Moskowitz, 2004; Seepersad, 2004). Dolayısıyla, alanyazında, duygusal yeme (Arnold, Kenardy ve Agras, 1995), alkol tüketimi (Martin, Macdonald, Pakula ve Basia, 2014) gibi başa çıkma davranışlarını ölçümlemeye yönelik özel ölçeklerin geliştirildiği de görülmektedir. Duygusal ve sosyal sıkıntıyla başa çıkmak için gösterilen diğer bir davranış ise harcama davranışıdır (Donnelly, Ksendzova, Howell, Vohs ve Baumeister, 2016; Kellett ve Bolton, 2009; Zhou ve Gao, 2008). Bireyler, olumlu duygularını artırmak, olumsuz durumlarla başa çıkmak, sosyal bağlantı duygusu bulmak gibi kimi nedenlerle para harcama eğilimi gösterebilmektedir (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989; Dittmar, 2005). Ancak harcama davranışı, her zaman işlevsel bir baş etme yöntemi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Nitekim yapılan araştırmalarda, harcama davranışının, hayal kırıklığı, pişmanlık gibi istenmeyen duygular (Baumeister, 2002), maddi

yük (Pirog ve Roberts, 2007) ve kompulsif satın alma gibi daha ciddi psikolojik problemler (Faber ve O'Guinn, 1992; O'Guinn ve Faber, 1989) ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla, harcama davranışının başa çıkma stratejisi olarak nasıl ve ne sıklıkla kullanıldığı, harcama davranışları ile sosyal ve duygusal deneyimler arasındaki ne tür bağlantılar olduğuna yönelik araştırmaların gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir (Rice, Garrison ve Liu, 2019).

Literatüre bakıldığında, harcama davranışına yönelik geliştirilen ölçüm araçlarının harcama davranışını, olumsuz duygulanım veya sosyal ihtiyaçlara yönelik oluşturulan bir tepkiden çok, dürtüsel ve/veya kompulsif harcama olarak sınıflandırma eğiliminde olduğu görülmektedir (Müller, Mitchell ve De Zwaan, 2015). *Yale-Brown Obsesif-Kompulsif Ölçeği-Aalışveriş Versiyonu* (Leite, Filomensky, Black ve Silva, 2014), *Kompulsif Satın Alma Ölçeği* (Faber ve O'Guinn, 1992), *Edwards Kompulsif Satın Alma Ölçeği* (Edwards, 1993) ve *Richmond Kompulsif Satın Alma Ölçeği* (Ridgway, Kukar-Kinney ve Monroe, 2008) gibi ölçekler bu tür ölçüm araçlarına örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte, *Dürtüsel Satın Alma Eğilimi Ölçeği* (Verplanken ve Herabadi, 2001) ve *Kendini-ödüllendirici Tüketici Davranışı Ölçeği* (Mortimer, Bougoure ve Fazal-E-Hasan, 2015) gibi ölçekler ise duygu ile ilişkili harcamaları ölçümlemeye yöneliktir.

Ülkemiz alanyazınına bakıldığında ise harcama davranışına ilişkin kullanılan ölçeklerden birinin *Kompulsif Satın Alma Eğilimi Ölçeği* olduğu görülmektedir (Valence, D'Astous ve Fortier, 1988). Türkçeye çevrilerek geçerlik ve güvenilirlik analizleri (Arslan, 2015; Arslan ve Abdullah, 2016) yapılan ölçek, dürtüsel satın alma davranışına etki eden çevre, sosyal hayat, biyolojik yatkınlık ve kaygı durumlarını tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Benzer şekilde dürtüsel satın alma davranışlarını belirlemeye yönelik geliştirilen *Bergen Aalışveriş Bağımlılığı Ölçeği* de (Andreassen, Griffiths ve Pallesen, 2015), Türkçeye çevrilmiş ve internet tabanlı dürtüsel satın alma davranışlarına uyarlanarak *Kompulsif Çevrimiçi Satın Alma Ölçeği* olarak isimlendirilmiştir (Bozdağ ve Alkar, 2018). Ayrıca Arnold ve Reynold (2003) tarafından geliştirilen ve hazzaya dayalı tüketim davranışını ölçmeyi amaçlayan *Hedonik Tüketim Ölçeği* de ülkemizdeki harcama araştırmalarında kullanılmaktadır (Karataş, 2011). Görüldüğü üzere, alanyazında kompulsif ve dürtüsel satın alma davranışlarına dair pek çok araştırma (örn. Sneath, Lacey, Kennett-Hensel, 2009; Sun, Wu ve Youn, 2004; Tokgöz, 2019) ve ölçüm aracı bulunmakla birlikte duygusal ve sosyal baş etme mekanizması olarak harcama davranışıyla ilgili çalışma ise oldukça kısıtlı sayıdadır. Dolayısıyla, ülkemizde de bu konuya ilişkin ölçeklerin uyarlanmasına veya geliştirilmesine de ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, *Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği - SDBOHÖ (Spending as Social and Affective Coping Scale - SSAC)*'nin Türkçeye uyarlanarak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılmasıdır. Rice, Garrison ve Liu (2019) tarafından geliştirilen ölçek, bireylerin sosyal ve duygusal deneyimleri karşısında bir baş etme stratejisi olarak harcama davranışını ne şekilde kullandıklarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca SDBOHÖ zorlantılı ve dürtüsel harcama kriterlerine uymayan ancak baş etme olarak harcama davranışı gösteren bireyleri anlamaya da yardımcı olmaktadır. Ölçeğin, alanyazında yer alan baş etme ölçeklerinden önemli ölçüde ayrıştığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu ölçeğin Türkçeye uyarlanmasının ülkemiz alanyazını açısından önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu ölçeğin uyarlanması ile birlikte harcama davranışının farklı bir perspektif ile çeşitli disiplinler tarafından incelenebileceği öngörülmektedir.

1. Yöntem

1.1. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini, 18-28 yaş aralığındaki ($Ort. = 21.1$, $SS = 1.69$) 337 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklemin %75'ini kadın ($N = 253$), %25'ini ise erkek ($N = 83$) bireyler oluşturmaktadır. Katılımcıların hepsi İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan öğrencilerdir. Öğrenciler, Psikoloji (%67.4; $N = 227$), Sosyoloji (% 15.1; $N = 51$), Felsefe (% 10.4; $N = 35$) ve diğer bölümlerde (%7.1, $N = 24$)

öğrenim gördüklerini bildirmiştir. Öğrencilerin sınıf düzeyi incelendiğinde ise katılımcıların %21'inin ($N = 72$) birinci sınıf, %28'inin ($N = 94$) ikinci sınıf, %26'sının ($N = 88$) 3. sınıf ve %20'sinin ($N = 66$) dördüncü sınıfta okudukları belirlenmiştir. Ailelerin maddi durumlarını değerlendirmeleri istendiğinde ise katılımcıların %73'ünün ($N = 246$) orta, %13'ünün ($N = 45$) ortanın üstü, %10'unun ($N = 34$) düşük ve %3'ünün ($N = 10$) yüksek gelir seviyesini beyan ettikleri görülmüştür. Katılımcılara uygun örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, sosyoekonomik durumları gibi soruları içeren demografik bilgi formunun yanı sıra, beş ölçekten oluşan veri toplama seti uygulanmıştır.

1.2.1. Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği - SDBOHÖ (Spending as Social and Affective Coping Scale - SSAC)

Rice, Garrison ve Liu (2019) tarafından geliştirilen ölçek, bireylerin harcama davranışını hangi ölçüde baş etme stratejisi olarak kullandıklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek 19 maddeden ve 3 alt ölçekten oluşmaktadır. Maddeler 5'li Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirme gerektirmektedir. "Duygusal baş etme" alt ölçeği incinme, üzüme gibi olumsuz duygularla baş etme sürecindeki harcama davranışlarını tanımlayan 7 maddeden oluşmaktadır. "Sosyal baş etme" alt ölçeği ise uyum sağlama, iyi karşılanma arzusu gibi sosyal öğelere ilişkin harcama davranışlarını yansıtan 8 maddeden oluşmaktadır. Son alt ölçek olan "harcama dürtüsü" ise planlanmış ve dürtüsellik içermeyen satın alma davranışlarına yönelik 4 olumlu ifadeden oluşmaktadır ve bu maddeler ölçekte yer alan ters maddeler olarak bildirilmiştir. Ölçeğe verilecek cevaplar "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" arasında değişmektedir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde hesaplanmış olan değerler RMSEA = .04, CFI = .97 ve SRMR = .039. olarak bildirilmiştir. Farklı örneklemlerle yapılan çalışmalarda alt ölçeklere ilişkin iç tutarlık katsayılarının "duygusal baş etme" için .93 ile .94; "sosyal baş etme" için .86 ile .87 ve "harcama dürtüsü" için .74 ile .77 arasında değiştiği bildirilmiştir. Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'nin bu araştırma kapsamında Türkçeye uyarlanması planlanmıştır.

1.2.2. Hedonik Tüketim Ölçeği (Hedonic Consumption Scale)

Arnold ve Reynold (2003) tarafından geliştirilen ölçek, hazza dayalı tüketim davranışını ölçmeyi amaçlamaktadır. Orijinal ölçek 18 madde ve 6 faktörden oluşmaktadır. Ölçeğe ilişkin doğrulayıcı faktör analizi değerleri GFI = .88; AGFI = .83; CFI = .94; NNFI = .92; SRMR = .048; RMSEA = .073 şeklinde raporlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayılarının ise alt ölçekler için .77 ve .87 aralığında bildirilmiştir. Ölçek, Karataş (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin Türkçe formu da 18 madde ve 6 faktörden ("maceracı alışveriş", "memnuniyet alışverişi", "rol alışverişi", "sosyal alışveriş", "değer alışverişi" ve "fikir alışverişi") oluşmaktadır. Maddeler 5'li Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirilmektedir ve ölçeğe verilecek cevaplar "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" arasında değişmektedir. Türkçe forma ilişkin doğrulayıcı faktör analizi değerleri RMSEA = .062; CFI = .96 ve GFI = .90 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach iç tutarlılık katsayısı ise .86 olarak bildirilmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .89; alt ölçeklere ilişkin katsayılar ise "maceracı alışveriş" için .83, "memnuniyet alışverişi" için .86, "rol alışverişi" için .84, "sosyal alışveriş" için .76, "değer alışverişi" için .69 ve "fikir alışverişi" için .87 olarak hesaplanmıştır.

1.2.3. Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği - SBTÖ (Ways of Coping Inventory)

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ), stres karşısında başvuru bilimsel ve davranışsal başa çıkma yollarını belirlemek üzere geliştirilmiştir (Folkman ve Lazarus, 1985). 8 alt ölçekten oluşan orijinal ölçek 66 maddeden oluşmaktadır ve ölçekte "problem odaklı başa çıkma" ve "duygu odaklı başa çıkma" olmak üzere iki boyut yer almaktadır. Ölçeğin Türkçeye

uyarlanması aşamasında, ölçeğe kadercilik ve batıl inançlarla ilgili 8 madde daha eklenmiştir (Siva, 1988). Şahin ve Durak (1995) ise SBTÖ'yü yeniden Türkçeye uyarlayarak, 2 alt boyut ve 5 alt ölçekten oluşan 30 maddelik kısa bir form oluşturmuştur. Duygu odaklı başa çıkma boyutu, çaresiz yaklaşım ve boyun eğici yaklaşım; problem odaklı başa çıkma boyutu ise kendine güvenli yaklaşım, iyimser yaklaşım ve sosyal desteğe başvurma alt ölçeklerinden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .68 olarak belirlenmiştir ve alt ölçeklerin iç tutarlıkları .45 ile .80 arasındadır. Ölçekte iki boyuta ilişkin ayrı toplam puan elde edilmektedir ve alınan puanların yükselmesi bireyin o yaklaşımı daha çok benimsediğine işaret etmektedir. Ölçek, hiç uygun değil = 0 puan, biraz uygun = 1 puan, oldukça uygun = 2 puan, çok uygun = 3 puan şeklinde puanlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Şahin ve Durak (1995) tarafından uyarlanan ölçek kullanılmıştır ve ölçeğin iç tutarlılığı "problem odaklı baş etme" boyutu için .81, "duygu odaklı baş etme" boyutu için ise .80 olarak hesaplanmıştır.

1.2.4. Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği Kısa Formu - DDGÖ-16 (Difficulties in Emotion Regulation Scale - Brief Form - DERS-16)

Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği, Gratz ve Roemer (2004) tarafından pek çok boyutta görülen duygu düzenleme güçlüklerinin belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Orijinal ölçek, 36 madde ve 6 alt ölçekten oluşmaktadır. Bjureberg ve diğerleri (2016) ise ölçeği kısaltarak 16 madde ve 5 alt ölçekten oluşan formu oluşturmuştur. Ölçekte açıklık, hedefler, dürtü, stratejiler ve kabul etmeme alt ölçekleri bulunmakla birlikte, her bir alt ölçekte o boyuta ilişkin yaşanan güçlüklerle ilişkin maddeler yer almaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .92 ve test-tekrar test katsayısı ise .85 olarak bulunmuştur. Ölçek maddeleri 5'li Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirilmektedir ve ölçeğe verilen cevaplar "Hemen hemen hiç" ile "Hemen hemen her zaman" arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanların yükselmesi, duygu düzenlemede yaşanan güçlüğü arttırdığına işaret etmektedir. Ölçek, Yiğit ve Yiğit (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen değerler CFI = .95, GFI = .92, TLI = .94, RMSEA = .07 olarak bildirilmiştir. Ölçeğin tamamına ilişkin iç tutarlık katsayısı .92 olarak belirlenirken, alt ölçeklerden açıklık için .84, hedefler için .84, dürtü için .87, stratejiler için .87 ve kabul etmeme için .78 olarak bildirilmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılığı .94; alt ölçeklerin tutarlılığı ise açıklık için .85, hedefler için .84, dürtü için .85, stratejiler için .89 ve kabul etmeme için .80 olarak hesaplanmıştır.

1.2.5. UPPS Dürtüsel Davranış Ölçeği – Sıkışıklık Alt Ölçeği (UPPS Impulsive Behaviour Scale)

Whiteside ve Lynam (2001) tarafından geliştirilen UPPS, dürtüsel davranışları ölçmeyi amaçlamaktadır. Orijinal ölçek, 4 faktör ve 45 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin alt faktörleri sıkışıklık, tasarlama eksikliği, sebatsızlık ve heyecan arayışı olarak isimlendirilmiştir. Ölçek, Yargıç, Ersoy ve Oflaz (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun iç tutarlılık katsayısı .84 ve test-tekrar test katsayısı .80 olarak belirtilmiştir. Ölçekte yer alan maddeler 4'lü Likert tip bir ölçek üzerinde değerlendirilmektedir ve ölçeğe verilen cevaplar "Bana hiç uymuyor" ile "Bana çok uyuyor" ifadeleri arasında değişmektedir. Bu çalışmada, stres ve olumsuz duygulanım yaşandığında sıkıntıdan kurtulmak için dürtüsel davranmaya yönelik eğilimi ölçen ve 11 maddeden oluşan sıkışıklık alt ölçeği kullanılmıştır. Bu çalışmada, sıkışıklık alt ölçeğine ilişkin iç tutarlık katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır.

1.3. İşlem

Bu çalışma kapsamında öncelikle Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'ni geliştiren araştırmacılardan ve İKÇÜ Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (Tarih: 27.02.2020, Karar no: 2020/ 02-06) gerekli izinler alınmıştır. Ardından orijinal ölçek iki çevirmen tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Süreçte çeviri - tekrar çeviri yöntemi kullanılmıştır. Uzman iki akademisyenin çevrilen ölçeği içerik ve kültürel uyum açısından değerlendirmesinin ardından ölçek İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilere uygulanmıştır. Bu aşamada öğrenciler çalışmanın kapsamı, amacı ve etik hakları konularında bilgilendirilmiş

ve onam formunu imzalayan öğrenciler çalışmaya katılmıştır. Katılımcıların ölçek setini doldurmaları ortalama 15 dakika sürmüştür.

1.4. Analiz

Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'nin Türkçe formunun faktör desenini ortaya çıkarmak amacıyla öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yürütülmüştür. Süreçte, varsayımların test edilmesi amacıyla Kaiser- Meyer-Olkin Testi ve Barlett küresellik testi yapılmış ve faktörleşme tekniği olarak Temel Bileşenler Analizi tercih edilmiştir. AFA ile elde edilen yapının test edilmesi amacıyla ise Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yürütülmüştür. Analizde elde edilen değerler, alanyazında belirtilen uyum indeksleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272). Ayrıca, SDBOHÖ ile diğer ölçekler arasındaki korelasyon katsayıları belirlenerek ölçüt bağıntılı geçerliğe ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Son olarak ölçeğe ve alt ölçeklere yönelik güvenilirlik analizleri iç tutarlılık katsayıları (Cronbach alfa) ile hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizleri için LISREL 8.80 programı, diğer analizler için ise SPSS.22 paket programı kullanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Geçerlik Bulguları

2.1.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları

Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla öncelikle açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz öncesinde yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi değerinin .90 olduğu görülmüştür. Barlett testi sonuçları incelendiğinde ise Ki kare değerinin $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu ($\chi^2 (171, N = 337) = 3095,61$) bulunmuştur. Açımlayıcı faktör analizinde faktörleşme tekniği olarak Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır. Varimax döndürme tekniğinin kullanıldığı AFA sonuçlarına göre, ölçeğin 3 faktörden oluştuğu ve bu faktörlerin toplam varyansın %58.13'ünü açıkladığı görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda, 1. faktörün 7 maddeden (madde 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), 2. faktörün 8 maddeden (madde 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15), 3.faktörün ise 4 maddeden (madde 16, 17, 18, 19) oluştuğu gözlenmiştir. Açımlayıcı faktör analizinde elde edilen sonuçlar Tablo 1'de yer almaktadır.

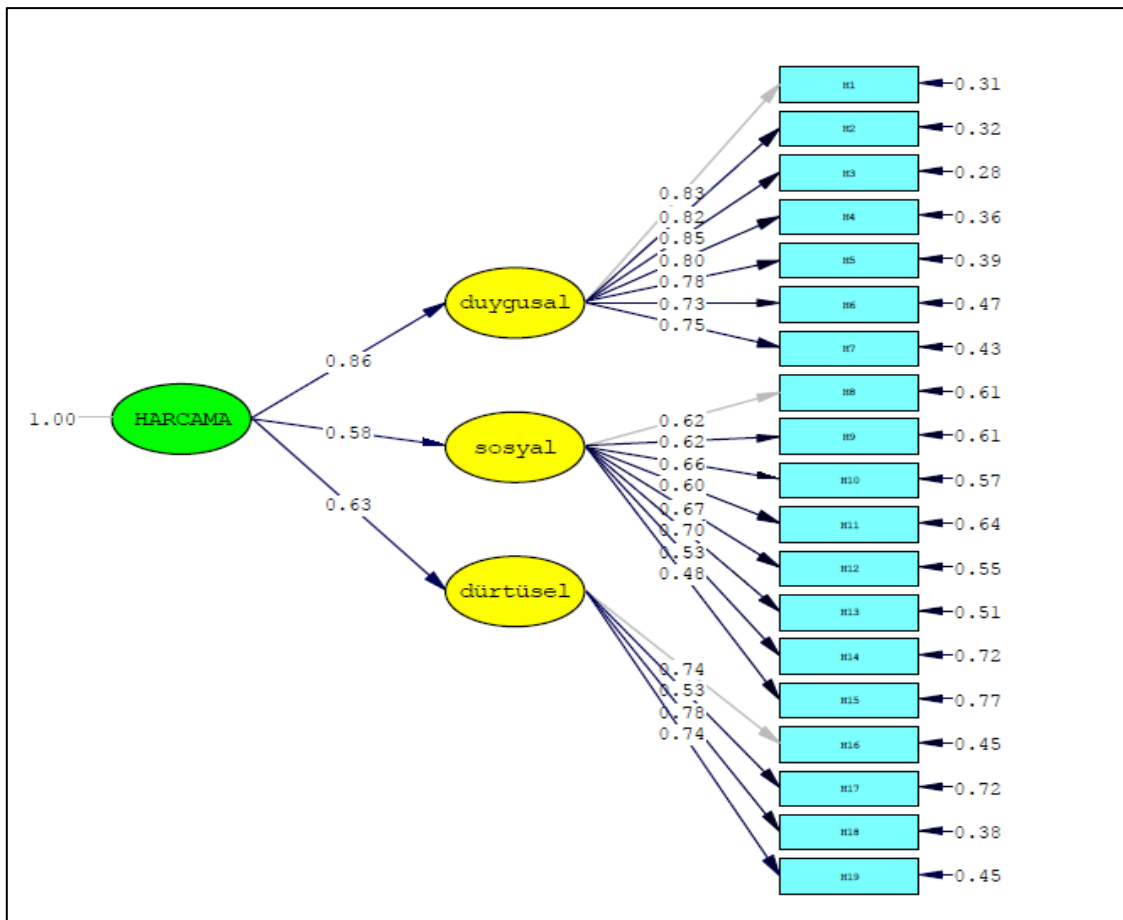
Tablo 1. SDBOHÖ'ye ilişkin açımlayıcı faktör analizi sonuçları

Maddeler	Ort.	SS	Bileşenler		
			1	2	3
1. Kendimi negatif duygulardan uzaklaştırmak için bazen para harcarım.	2.90	1.15	.80		
2.Moralim bozuk olduğunda bir şeyler alma ihtimalim daha yüksektir.	2.84	1.18	.83		
3. İncindiğimde para harcarım.	2.42	1.09	.83		
4. Bunaldığımda daha iyi hissetmek için para harcarım.	3.02	1.14	.81		
5. Olumsuz duygulara tahammül edemediğimde para harcarım.	2.41	1.08	.75		
6. Yalnız hissettiğimde bir şeyler alma ihtimalim daha yüksektir.	2.57	1.17	.74		
7. Para harcamak, problemlerimi düşünmekten kaçınmama yardımcı olur.	2.57	1.19	.75		
8. Eğer iyi şeylere sahip olursam popüler biri olma ihtimalim daha yüksek olur.	2.42	1.14		.73	
9. Uyum sağlamama yardımcı olacak eşyalara sıklıkla para harcarım.	2.73	1.10		.56	
10. Akranlarımla sahip olduğum varlıklara sahip olmak benim için önemlidir.	2.43	1.07		.66	
11. Eğer pahalı şeylere sahip olursam, insanlar bana daha pozitif yaklaşır.	2.05	1.12		.75	
12. Popüler olan şeyleri alma ihtimalim daha yüksektir.	2.60	1.10		.67	
13. Saygın insanların sahip olduğu şeyleri satın alma ihtimalim daha yüksektir.	2.38	1.02		.71	
14. En son moda şeyleri alamıyorsam diğerleri sıkıcı olduğumu düşünebilir.	1.66	.84		.58	
15. Uyum sağlamak için belli başlı deneyimlere para harcarım.	2.88	1.07		.50	
16. Yalnızca gerekli olduğunda alışveriş yaparım.	2.87	1.10			.74
17. İsteddiğim bir şeyi satın almaktan kaçınmak benim için kolaydır.	2.80	1.07			.68
18. Alışverişe gittiğimde sadece planladığım şeyleri alırım.	3.05	1.07			.82
19. Bir şey satın almayı planlamadığım sürece alışveriş yapmam.	3.17	1.16			.75
Özdeğer (eigenvalue)			6.96	2.43	1.69
Varyans (%)			36.64	12.78	8.90

2.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'nin faktör yapısını doğrulamak ve geçerliğini incelemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA sonuçlarına göre Ki-kare anlamlılık değeri 394.54 ve serbestlik derecesi 149 olarak bulunmuştur ($p < .001$). Ki-kare değeri ile serbestlik derecesi oranının kabul edilebilir bir değer olan ($\chi^2/sd = 2.65$) beşin (5) altında olduğu görülmüştür. Analizlerde elde edilen uyum iyiliği değerleri incelendiğinde ise CFI değerinin .97, NNFI değerinin .96, GFI değerinin .89, AGFI değerinin .86 ve IFI değerinin .97 olduğu görülmektedir. Modele ilişkin hata indekslerine bakıldığında ise SRMR değerinin .06 ve RMSEA değerinin .07 olduğu bulunmuştur. Elde edilen uyum iyiliği ve hata indeks değerlerinin, ölçeğin üç faktörlü yapısının modele iyi düzeyde uyum gösterdiğine işaret ettiği belirlenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizine ait Path Diyagramı standartlaştırılmış katsayılarla Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. SDBOHÖ doğrulayıcı faktör analizi path diyagramı

Not: HARCAMA: Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği; duygusal: Duygusal baş etme alt ölçeği; sosyal: Sosyal baş etme alt ölçeği; dürtüsel: Harcama dürtüsü alt ölçeği

Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği'nin alt faktörleri arasındaki korelasyon katsayıları da incelenmiştir. Bulgular Tablo 2'de yer almaktadır. SDBOHÖ'nün alt boyutlarının arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, SDBOHÖ ile ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişkilerin de anlamlı olduğu bulgulanmıştır. SDBOHÖ ile alt faktörler arasındaki korelasyon katsayıları "duygusal baş etme" için $r = .86$, $p < .001$; "sosyal baş etme" için $r = .78$, $p < .001$ ve "harcama dürtüsü" için $r = .66$, $p < .001$ olarak belirlenmiştir.

2.1.3. Ölçüt Bağıntılı Geçerlilik

Ölçüt bağıntılı geçerliliğin belirlenmesi amacıyla SDBOHÖ ve alt boyutlarının çeşitli ölçüm araçlarıyla ilişkisi incelendiğinde ise hedonik tüketim, stresle duygu odaklı baş etme, duygu düzenleme gücü ve dürtüsel davranışa ilişkin değişkenlerle pozitif yönde; stresle problem odaklı baş etme değişkeni ile ise negatif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. SDBOHÖ ve alt boyutlarının, diğer ölçekler ile arasındaki ilişkilere yönelik elde edilen korelasyon katsayıları Tablo 2'de yer almaktadır.

Hedonik Tüketim Ölçeği ve SDBOHÖ arasındaki ilişki incelendiğinde, hedonik tüketim ve tüm alt ölçeklerinin SDBOHÖ ile pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu tespit edilirken; yalnızca değer alışverişi ile harcama dürtüsü alt ölçekleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. SDBOHÖ ile *Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği*'nin duygu odaklı baş etme alt boyutuyla pozitif ve problem odaklı baş etme boyutuyla negatif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Problem odaklı baş etme ile duygusal baş etme ve sosyal baş etme arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Alt ölçekler arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise yalnızca boyun eğici yaklaşım ile harcama dürtüsü; iyimser yaklaşım ile duygusal baş etme ve sosyal baş etme arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ile SDBOHÖ arasındaki ilişki incelendiğinde, ölçeğin ve tüm alt boyutlarının, SDBOHÖ ile anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Alt ölçekler arasında ise yalnızca açıklık ile harcama dürtüsü arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Son olarak *UPPS Dürtüsel Davranış Ölçeği*'nin sıkışıklık boyutu ile hem SDBOHÖ hem de alt ölçekleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Tablo 2. SDBOHÖ'nün alt boyutları ve diğer ölçekler ile olan korelasyon katsayıları ve iç tutarlık katsayıları

	Ort.	SS	SDBOHÖ	Duygusal baş etme	Sosyal baş etme	Harcama dürtüsü
Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği	49.80	12.44	1			
Duygusal baş etme	18.77	6.61	.86**	1		
Sosyal baş etme	19.15	5.71	.78**	.45**	1	
Harcama dürtüsü	11.90	3.45	.66**	.46**	.29**	1
Hedonik Tüketim Ölçeği	52.21	11.78	.62**	.60**	.42**	.38**
Maceracı alışverişi	8.74	2.83	.59**	.56**	.36**	.45**
Zevk alışverişi	8.28	3.06	.67**	.73**	.35**	.47**
Rol alışverişi	10.09	3.19	.28**	.32**	.15**	.16**
Değer alışverişi	10.01	2.64	.16**	.18**	.15**	.00
Sosyal alışverişi	8.97	2.67	.31**	.25**	.28**	.18**
Fikir alışverişi	6.17	2.57	.46**	.33**	.46**	.25**
Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği						
Duygu odaklı baş etme	17.87	6.14	.34**	.29**	.31**	.14**
Çaresiz yaklaşım	11.89	4.34	.35**	.31**	.29**	.17**
Boyun eğici yaklaşım	6.01	2.78	.19**	.15**	.22**	.04
Problem odaklı baş etme	30.24	6.05	-.13*	-.09	-.10	-.11*
Kendine güvenli yaklaşım	14.17	3.23	-.24**	-.20**	-.18**	-.17**
İyimser yaklaşım	8.38	2.78	-.12*	-.08	-.09	-.14**
Sosyal desteğe başvurma	7.65	2.33	.16**	.13*	.11*	.13*
Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği	40.82	14.17	.34**	.29**	.27**	.24**
Açıklık	5.13	1.89	.22**	.23**	.15**	.09
Hedefler	9.90	3.07	.32**	.26**	.23**	.29**
Dürtü	6.91	3.11	.25**	.20**	.21**	.18**
Stratejiler	12.10	5.29	.34**	.30**	.27**	.24**
Kabul etmeme	6.56	3.10	.22**	.16**	.22**	.13*
UPPS Dürtüsel Davranış Ölçeği						
Sıkışıklık	22.11	6.67	.37**	.34**	.25**	.25**
İç tutarlılık (Cronbach alfa)			.898	.923	.826	.789

* $p < .05$ ** $p < .01$

2.2. Güvenirlik Bulguları

SDBOHÖ ve alt boyutlarının iç tutarlılığına ilişkin bilgi Cronbach alfa değeri hesaplanarak elde edilmiştir. Bulgular Tablo 2’de yer almaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlara ilişkin katsayılar ise “duygusal baş etme” için .92; “sosyal baş etme” için .83 ve “harcama dürtüsü” için .79 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler ölçeğin tatmin edici düzeyde güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Stres ve baş etmeye yönelik araştırmalar özellikle son 80 yıldır güncelliğini korumaktadır. Yapılan araştırmalar, bireylerin kendilerine stres veren durumlar karşısında işlevsel olmasa dahi bazı özgül davranışları yineleyen bir biçimde baş etme yöntemi olarak kullandıklarını ortaya koymaktadır (örn. Arnow, Kenardy ve Agras, 1995; Folkman ve Moskowitz, 2004; Seepersad, 2004). Ne yazık ki işlevsel olmayan bu tür davranışların sürdürülmesi ise bireylerin farklı duygusal, maddi veya sosyal problemler yaşamalarına etki edebilmektedir (Baumeister, 2002; Faber ve O’Guinn, 1992; O’Guinn ve Faber, 1989; Pirog ve Roberts, 2007). Dolayısıyla, baş etme yöntemi olarak benimsenen bu tür davranışların derinlemesine incelenmesi ve gerektiği noktada psikolojik müdahalelerde bulunulması önem arz etmektedir.

Alanyazında harcama davranışının çoğunlukla sosyal ve duygusal deneyimlere bağlı olarak ortaya çıkan bir baş etme davranışı olarak ele alınmadığı görülmektedir (Müller, Mitchell ve De Zwaan, 2015). Nitekim harcama davranışını ölçmeye yönelik geliştirilen ölçüm araçlarının önemli bir kısmı dürtüsel ve/veya kompulsif harcama üzerinde yoğunlaşmaktadır (örn. Faber ve O’Guinn, 1992; Leite, Filomensky, Black ve Silva, 2014; Verplanken ve Herabadi, 2001). Benzer bir eğilim ülkemiz alanyazında da görülmektedir (örn. Arslan, 2015; Arslan ve Abdullah, 2016; Bozdağ ve Alkar, 2018; Karataş, 2011; Tokgöz, 2019). Dolayısıyla, bireylerin sosyal ve duygusal deneyimleri karşısında bir baş etme stratejisi olarak harcama davranışını ele alan çalışmalara ve ölçme araçlarına olan ihtiyaç sürmektedir.

Rice, Garrison ve Liu (2019) tarafından geliştirilen Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği bu noktada önemli bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölçek “duygusal baş etme”, “sosyal baş etme” ve “harcama dürtüsü” alt ölçeklerinden ve toplam 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin uyarlanması ülkemiz alanyazınına da katkı sunacağı düşüncesiyle, ölçek araştırmacıların izni alınarak çeviri-geri çeviri yöntemiyle Türkçeye çevrilmiş ve uyarlama çalışmaları yürütülmüştür. Ölçek gönüllü katılımcılara uygulanmış, ardından ölçeğin geçerlik güvenirlilik analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerde ölçeğin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, ölçeğin orijinal formuna paralel olarak üç faktörden oluştuğu ve bu faktörlerin toplam varyansın %58.13’ünü açıkladığı görülmüştür. Ayrıca ölçekte yer alan 19 maddenin, orijinal ölçekle paralel faktörlere yük verdiği görülmüştür. Ölçeğin Türkçe formunda yer alan faktörler, “duygusal baş etme”, “sosyal baş etme” ve “harcama dürtüsü” olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin, yapı geçerliliği ise Doğrulayıcı Faktör Analizi aracılığıyla incelenmiş ve hesaplanan uyum değerlerinin ölçeğin geçerli bir ölçek olduğuna işaret ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği’nin alt faktörleri arasındaki ilişki incelendiğinde ise orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin ve alt boyutlarına ilişkin iç tutarlık katsayıları ölçeğin tatmin edici düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Hedonik Tüketim Ölçeği ile SDBOHÖ arasındaki ilişki incelendiğinde, hedonik tüketimin SDBOHÖ ve SDBOHÖ’nün alt ölçekleri ile anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Bu bulgu, alanyazın ile paralellik göstermektedir. Arnold ve Reynolds’a (2003) göre hedonik tüketim macera yaşamak, rahatlamak, sosyal ilişkiler kurmak, başkalarını

mutlu etmek gibi çeşitli sosyal ve duygusal nedenler ile ilişkilidir. Benzer biçimde, dürtüsel satın alma ile duygusal durumun ve içsel tetikleyicilerin ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da alanyazında yer almaktadır (Beatty ve Ferrel, 1998; Rook, 1987; Youn ve Faber, 2000). Hedonik tüketim ile dürtüsel satın alma arasındaki ortak noktaların var olduğu görülmektedir (Verplanken ve Sato, 2011). Dolayısıyla, hedonik tüketimde bulunmaya yatkın olan bireylerin duygusal veya sosyal durumlar karşısında da harcama davranışını bir baş etme yöntemi olarak görmeleri olasılık dâhilindedir.

Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeğinin alt boyutu olan duygu odaklı baş etme ile SDBOHÖ ve SDBOHÖ'nün alt ölçekleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Problem odaklı baş etme ile SDBOHÖ ve SDBOHÖ'nin harcama dürtüsü alt ölçeği arasında ise negatif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgular, problem odaklı stratejilerin baş etme sürecinde daha işlevsel olabileceği ve ruh sağlığı değişkenleri ile olumlu yönde ilişkisi olduğu yönündeki araştırmaları (örn. Folkman, Lazarus, Gruen ve DeLongis, 1986; Matheson ve Anisman, 2003; McCrea ve Costa, 1986) destekler niteliktedir. Öyle ki, bireylerin duygusal veya sosyal zorluklar karşısında harcama davranışı göstermelerinin veya dürtüsel harcama yapmalarının işlevsel bir strateji olmayabileceği ve duruma yeni sorunlar ekleyebileceği alanyazından hareketle öngörülebilmektedir (Baumeister, 2002; Faber ve O'Guinn, 1992; O'Guinn ve Faber, 1989; Pirog ve Roberts, 2007).

Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ile SDBOHÖ ve alt ölçekleri arasındaki ilişki incelendiğinde, duygu düzenleme güçlüğü'nün anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Bu durum duygu düzenleme konusunda problem yaşama eğilimi gösteren bireylerin, harcama davranışını bir baş etme yöntemi olarak daha sık tercih ettiklerine işaret etmektedir. Kompulsif satın alma davranışı gösteren bireylerle yapılan çalışmalarda (örn. Williams ve Grisham, 2012) da aynı biçimde bir ilişki gözlenmiştir. Benzer olarak, bireyin olumsuz duygulanım esnasında davranışlarını denetleyememe durumunu belirlemeyi amaçlayan UPPS Dürtüsel Davranış Ölçeği'nin sıkışıklık alt boyutu ile SDBOHÖ ve alt ölçekleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki görülmüştür. Dürtüsellüğün kompulsif satın alma davranışı ile ilişkili olduğuna yönelik bulgular alanyazında yer almaktadır (örn. Billieux, Rochat, Rebetez ve Van der Linden, 2008; DeSarbo ve Edwards, 1996; Lejoyeux, Tassian, Solomon ve Andes, 1997; Williams ve Grisham, 2012).

Bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu çalışma kapsamında Türkçeye uyarlanan "Sosyal ve Duygusal Baş Etme Olarak Harcama Ölçeği"nin üniversite öğrencileri için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu görülmektedir. Ölçeğin, farklı disiplinler tarafından da kullanılabilirliği öngörülmektedir. Ancak bu çalışmanın da bazı sınırlılıklarına değinmek gerekmektedir. Öncelikle örneklemin yalnızca üniversite öğrencilerinden oluşması çalışmanın önemli bir sınırlılığıdır. Bu durum, çalışmada elde edilen bulguların diğer yaş gruplarına veya benzer yaş grubunda olsa da üniversite öğrencisi olmayan gruba genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Benzer bir şekilde, örneklemin önemli bir kısmının kadın olması da bir diğer sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, ölçeğin farklı örneklerde kullanılmadan önce mutlaka psikometrik özelliklerinin incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Andreassen, C. S., Griffiths, M. D. ve Pallesen, S. (2015). The Bergen Shopping Addiction Scale: Reliability and validity of a brief screening test. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-11.
- Arnold, M. J. ve Reynolds, K. E. (2003). Hedonic shopping motivations. *Journal of Retailing*, 79(2), 77-95.
- Arnow, B., Kenardy, J. ve Agras, W. S. (1995). The Emotional Eating Scale: The development of a measure to assess coping with negative affect by eating. *International Journal of Eating Disorders*, 18, 79-90.

- Arslan, B. (2015). Kredi kartı kullanımının kompulsif satın almaya etkisi. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 6 (20), 27-40.
- Arslan, B. ve Abdullah, Ö. Z. (2016). Üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerinin kompulsif satın almaları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 341-351.
- Baker, J. P. ve Berenbaum, H. (2007). Emotional approach and problem-focused coping: A comparison of potentially adaptive strategies. *Cognition and Emotion*, 21(1), 95-118.
- Ballı, A. İ. K. ve Kılıç, K. C. (2016). Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 273-286.
- Baumeister, R. F. (2002). Yielding to temptation: Self-control failure, impulsive purchasing, and consumer behavior. *Journal of Consumer Research*, 28, 670-676.
- Beatty, S. E. ve Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing*, 74(2), 169-191.
- Billieux, J., Rochat, L., Rebetez, M. M. L. ve Van der Linden, M. (2008). Are all facets of impulsivity related to self-reported compulsive buying behavior? *Personality and Individual Differences*, 44(6), 1432-1442.
- Bjureberg, J., Ljótsson, B., Tull, M. T., Hedman, E., Sahlin, H., Lundh, L., Gratz, K. L., Bjärehed, J., DiLillo, D., Messman-Moore, T. L. ve Heliner, C. (2016). Development and validation of a brief version of the difficulties in emotion regulation scale: The DERS-16. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38(2), 284-296.
- Boysan, M. (2012). Validity of the coping inventory for stressful situations-short form (CISS-21) in a non-clinical Turkish sample. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 25(2), 101-107.
- Bozdağ, Y. ve Yalçınkaya Alkar, Ö. (2018). Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeği'nin kompulsif çevrimiçi satın alma davranışına uyarlanması. *Bağımlılık Dergisi*, 19(2), 23-34.
- Carver, C. S., Scheier, M. F. ve Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları* (2. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- DeSarbo, W. S. ve Edwards, E. A. (1996). Typologies of compulsive buying behavior: A constrained clusterwise regression approach. *Journal of Consumer Psychology*, 5(3), 231-262.
- Dittmar, H. (2005). A new look at "compulsive buying": Self-discrepancies and materialistic values as predictors of compulsive buying tendency. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24, 832-859.
- Donnelly, G. E., Ksendzova, M., Howell, R. T., Vohs, K. D. ve Baumeister, R. F. (2016). Buying to blunt negative feelings: Materialistic escape from the self. *Review of General Psychology*, 30, 272-316.
- Edwards, E. A. (1993). Development of a new scale for measuring compulsive buying behavior. *Financial Counseling and Planning*, 4, 67-85.
- Endler, N. S. ve Parker, J. (1990). *Coping Inventory For Stressful Situations (CISS) Manuel*. Toronto: Multi-Health Systems Incorporated.
- Faber, R. J. ve O'Guinn, T. C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19, 459-469.

- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1980). An analysis of coping in a middle aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21, 219- 239.
- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(1), 150-170.
- Folkman, S. ve Moskowitz, J. T. (2004). Coping: Pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology*, 55, 745–774.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Gruen, R. J. ve DeLongis, A. (1986). Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(3), 571- 579.
- Folkman, S., ve Lazarus, R. S. (1980). An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 219-239.
- Gratz, K. L. ve Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 41–54.
- Karataş, E. (2011). *Hedonik Tüketim Ölçeğinin doğrulanması ve demografik özelliklerin hedonik tüketim üzerine etkisinin incelenmesi ve İzmir ilinde LISREL kullanılarak yapılan bir uygulama* (Yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Kellett, S. ve Bolton, J. V. (2009). Compulsive buying: A cognitive-behavioural model. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 16, 83–99.
- Lazarus, R. ve Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.
- Leite, P. L., Filomensky, T. Z., Black, D. W. ve Silva, A. C. (2014). Validity and reliability of the Brazilian version of Yale-Brown Obsessive Compulsive Scale – Shopping Version (YBOCS-SV). *Comprehensive Psychiatry*, 55, 1462–1466.
- Lejoyeux, M., Tassian, V., Solomon, J. ve Andes, J. (1997). Study of compulsive buying in depressed patients. *Journal of Clinical Psychiatry*, 58, 169–173.
- Martin, G., Macdonald, S., Pakula, B. ve Roth, E. A. (2014). A comparison of motivations for use among users of crack cocaine and cocaine powder in a sample of simultaneous cocaine and alcohol users. *Addictive Behaviors*, 39, 699–702.
- Matheson, K. ve Anisman, H. (2003). Systems of coping associated with dysphoria, anxiety and depressive illness: A multivariate profile perspective. *Stress*, 6(3), 223-234.
- McCrae, R. ve Costa, P. T. (1986). Personality, coping and coping effectiveness in an adult sample. *Journal of Personality*, 54, 384–405.
- Moos, R. (1993). *Coping responses inventory: Professional manual (2nd ed.)*. New York: PAR Assessment Resources.
- Mortimer, G., Bougoure, U. S. ve Fazal-E-Hasan, S. (2015). Development and validation of the Self-Gifting Consumer Behaviour Scale. *Journal of Consumer Behaviour*, 14, 165–179.
- Müller, A., Mitchell, J. E. ve De Zwaan, M. (2015). Compulsive buying. *American Journal on Addictions*, 24, 132–137.
- O'Guinn, T. C. ve Faber, R. J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16, 147–157.
- Pirog, S. F. ve Roberts, J. A. (2007). Personality and credit card misuse among college students: The mediating role of impulsiveness. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 15, 65–77.

- Rice, A., Garrison, Y. L. ve Liu, W. M. (2020). Spending as Social and Affective Coping (SSAC): Measure development and initial validation. *The Counseling Psychologist*, 48(1), 78-105.
- Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M. ve Monroe, K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35, 622-639.
- Rook, D. W. (1987). The buying impulse. *Journal of Consumer Research*, 14(2), 189-199.
- Seepersad, S. (2004). Coping with loneliness: Adolescent online and offline behavior. *Cyber Psychology & Behavior*, 7, 35-39.
- Siva, A. (1988). SBÖ ve KKÖ Faktör Analizi ve güvenilirlik çalışması. Yayımlanmamış veri.
- Sneath, J. Z., Lacey, R. ve Kennet-Hensel, A., (2009). Coping with a natural disaster: Losses, emotions, and impulsive and compulsive buying. *Marketing Letters*, 20(1), 45-60.
- Sun, T., Wu, G. ve Youn, S. (2004). Psychological antecedents of impulsive and compulsive buying: A hierarchical perspective. A. Cheema ve J. Srivastava (Ed.), *Proceedings of the society for consumer psychology 2004 winter conference* içinde (ss. 168-174). San Francisco, CA: Society for Consumer Psychology.
- Şahin, N. H. ve Durak, A. (1995). Stresle başa çıkma tarzları ölçeği: Üniversite öğrencileri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56-73.
- Tokgöz, E. (2019). Hedonik ve faydacı tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma üzerinde etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 93-108.
- Türküm, A. S. (2002). Stresle başa çıkma ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(18), 25-34.
- Valence, G., D'Astous, A. ve Fortier, L. (1988). Compulsive buying: Concept and measurement. *Journal of Consumer Policy*, 11(4), 419-433.
- Verplanken, B. ve Herabadi, A. (2001). Individual differences in impulse buying tendency: Feeling and no thinking. *European Journal of Personality*, 15(1), 71-83.
- Verplanken, B. ve Sato, A. (2011). The psychology of impulse buying: An integrative self-regulation approach. *Journal of Consumer Policy*, 34(2), 197-210.
- Whiteside, S. P. ve Lynam, D. R. (2001). The Factor Model and impulsivity: Using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality and Individual Differences Journal*, 30(4), 669-689.
- Williams, A. ve Grisham, J. (2012). Impulsivity, emotion regulation, and mindful attentional focus in compulsive buying. *Cognitive Therapy and Research*, 36(5), 451- 57.
- Yargıç, İ., Ersoy, E. ve Oflaz, S. B. (2011). UPPS Davranış Ölçeği ile psikiyatri hastalarında dürtüsellik ölçümü. *Klinik Psikiyatri Bülteni*, 21(2), 139-146.
- Yiğit, İ. ve Yiğit, M. G. (2019). Psychometric properties of Turkish version of Difficulties in Emotion Regulation Scale-Brief Form (DERS-16). *Current Psychology*, 38(6), 1503-1511.
- Youn, S. ve Faber, R. J. (2000). Impulse buying: Its relation to personality traits and cues, *Advances in Consumer Research*, 27, 179-185.
- Zhou, X. ve Gao, D. G. (2008). Social support and money as pain management mechanisms. *An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 19(3-4), 127-144.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İKÇÜ Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 27.02.2020

No: 2020/ 02-06

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 25

3. yazar katkı oranı : % 25

Dini ve İdeolojik Kimliklerin İnşasında Etkili Sosyoekonomik Faktörler ve İlişki Düzeyleri: Mardin İli Örneği*

Socioeconomic Factors Effective in the Construction of Religious and Ideological Identities and Their Relationship Levels: The Case of Mardin Province

Dr. Şeyhmus DEMİR ¹

Öz

Çalışma, Mardin ilinde, dini ve ideolojik kimliklere ve bu kimliklerin oluşum süreçlerinde etkili faktörlere odaklanmaktadır. Elde edilen kapsamlı bulgu ve sonuçlar kimlikteki dönüşümün bir süreklilik içinde olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle kimlikler durağan olmayıp yaşam boyunca bir inşa halindedir. Kimlikler; dil, ideoloji, dini inanç, yaş, cinsiyet, meslek, yerleşim yeri gibi faktörler ve aile, eğitim kurumları, siyasi parti, sivil toplum kuruluşları ve kitle iletişim araçları gibi kurum ve aktörlerin etkisinde şekillenmektedir. Bu faktörler bazen tek başlarına bazen de birbirleriyle ilişkiler kurarak kimliğin inşa sürecinde birlikte etkin olmaktadır. Çalışmada kimliklerin geçişkenliği de dikkate alınarak inanç, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaş ve yerleşim yeri gibi faktörlerin dini ve ideolojik kimliklerin oluşumunda etkili olma durumları belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu sayede belirlenen sosyoekonomik kimliklerin şekillenmesinde hangi faktörlerin ne ölçüde etkili olabildiklerine ilişkin bir perspektif oluşturabilecektir. Dini ve ideolojik kimliklere ilişkin bir teorik arka plandan sonra araştırma evrenini oluşturan Mardin ilinde yaşayan kişilere yönelik yapılan saha araştırmasının verileri SPSS yazılımı aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda Mardin ilindeki 18 yaşından büyük 1609 katılımcı ile anket yapılmıştır. Anketler 2020 yılının Haziran ve Temmuz aylarında uygulamalı bir alan araştırması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada genel tarama modeli tercih edilmiş olup bağımsız ve bağımlı değişkenler veya kategorik (nitel) değişkenler arasında karşılaştırmalar yoluyla ilişki taraması uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Mardin’de bireylerin, dini ve ideolojik bağlamdaki kimlik oluşumlarının cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi, yaş, yerleşim yeri gibi özelliklerin etkileşimi ile biçimlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, dini kimlik, ideolojik kimlik, Mardin

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The study focuses on religious and ideological identities and the influential factors in the formation processes of these identities in the province of Mardin. The comprehensive findings and results obtained show that the transformation in identity is in a continuum. In other words, identities are not static, they are in a state of construction throughout life. Identities; It is shaped under the influence of factors such as language, ideology, religious belief, age, gender, profession, place of residence, and institutions and actors such as family, educational institutions, political parties, non-governmental organizations and mass media. These factors are active together in the process of building identity, sometimes alone and sometimes by establishing relationships with each other. In the study, it is tried to determine the effects of factors such as belief, gender, education level, income level, age and place of residence in the formation of religious and ideological identities, taking into account the passivity of identities. In this way, it will be able to create a perspective on which factors can be effective in shaping the determined socioeconomic identities. After a theoretical background on religious and ideological identities, the data of the field

* Bu çalışma, yazarın “Gelenek ve Modernleşme Bağlamında Sosyoekonomik Kimlikler: Mardin İli Örneği” isimli 2020 yılında tamamlanan doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dicle Üniversitesi, Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (DÜBAP) Koordinatörlüğü, demirs4780@gmail.com

Atf için (to cite): Demir, Ş. (2021). Dini ve ideolojik kimliklerin inşasında etkili sosyoekonomik faktörler ve ilişki düzeyleri: Mardin ili örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 804-820.

research conducted for the people living in Mardin, which constitutes the research universe, was analyzed through SPSS software. In this context, a survey was conducted with 1609 participants over the age of 18 in Mardin. The surveys were conducted in June and July 2020 in the form of an applied field study. The general survey model was preferred in the study, and the relationship screening was applied through comparisons between independent and dependent variables or categorical (qualitative) variables. The findings obtained show that the identity formation of individuals in religious and ideological contexts in Mardin is shaped by the interaction of characteristics such as gender, education and income level, age, place of residence.

Keywords: Identity, religious identity, ideological identity, Mardin

Paper Type: Research

Giriş

Kimlik olgusu, başta siyaset ve sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında geçmişten günümüze önemini koruyarak karşımızda durmaktadır. Özellikle sınırların belirsizleştiği günümüzde kimliklere yapılan vurgu daha çok farklılıkların bir arada yaşamasına ilişkin zeminin oluşturulması yönündedir (Aka, 2010, s. 17). Kendimizin kim olduğu sorusuna verilecek cevaplar manzumesi olarak göndermede bulunduğumuz kimlik olgusunun benzer şekilde kendimizin de ötekilerin bakış açısıyla tanımlanmasını da beraberinde getiren bir anlam taşıdığını belirtmek gerekir. Kimlik olgusu, toplumdaki sosyal yapıya temel oluşturan ve değer verilen olgulardan birini meydana getirmektedir. Kimlik, insanların kültürel, sosyal ve ekonomik konum ve statülerine karşılıklı gelen çok katmanlı, tutum, inanç ve değer yargıları gibi hayat şeklini yansıtan bir içeriğe işaret etmektedir. Kimlik, genel manada bireylerin ve farklı ölçek ve özellikteki sosyal toplulukların “kimsiniz, kimlerdensiniz?” sorusuna karşı geliştirdikleri cevaplar bütünüdür (Güvenç, 1993, s. 2-3). İnsanların karşı karşıya kaldığı bu soruların özü, hayatlarını anlamlandırma ve bu çerçevede bunu yansıtmaya biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin kim olduğuna ilişkin ortaya konan sorulara verilen cevaplar, öncelikle toplumsal bir çerçevede oluşmaktadır. Kimliği çerçeveyen bu nitelikler, toplumdaki öteki kişi ve gruplarla oluşturduğumuz toplumsal ilişkiler ve etkileşimler içinde meydana gelen özelliklerdir. Bu durum da kültürel düzen içinde şekillenir.

İnsanlarda kimlik inşasının büyük oranda toplumsallaşma süreci içinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu da bize kimliklerimizin çoğunlukla yaşadığımız toplumla olan ilişkilerimizin ürünü olduğunu göstermektedir. Öte yandan toplumun geleneksel olandan modern olana geçişle birlikte yaşadığı değişimin kimlikler üzerinde önemli etkiler oluşturduğu da bir gerçektir. Kimlik kavramının oldukça eskiye uzanan bir maziye sahip olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Zira kimlik, kişi veya kişilerden meydana gelen toplulukların var olduğu zamanlardan beridir anlam dünyamızda yer almaktadır. Bu çerçevede kimliğin ilk insan kümelerinden itibaren bireylerden oluşan tüm sosyal gruplar için yadsınamaz bir gerçeklik şeklinde görülmektedir. Bu bağlamda giderek çokkültürlüleşen ve sosyoekonomik statülerin karmaşıklaştığı bir dünyada kimliklerimizin açıklığa kavuşturulması zorlaşmaktadır.

Kimlik hazır, önceden belirlenen içsel bir özden ziyade bir grup içinde yaşanılarak, karşılıklı etkileşim içine girerek, sosyal kural ve normların sosyalleşerek sahiplenilmesi şeklinde ve devamlı bir “olma” halindedir (Gleason, 1983, s. 918). Kimlik, Stuart Hall’ın belirttiği gibi kişi benliğinde öykülenmekte ve biçimlenmektedir. Ancak durağan ve sabit değildir. Daima bir olma hali içinde ve tamamlanamamıştır. Sürekli bir oluşum durumunda olması nedeniyle asla tamamlanamaz, bitirilemez bir özneliktir (1998, s. 70-72). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse devamlı bir inşa halindedir. Bu bağlamda çalışmamızda, “kimlik” olgusu, verili ve değişmez bir oluşum olarak değil, bireysel ve toplumsal anlamda etkileşimle şekillenen, sınır ve içeriğiyle ilgili rasyonel tespitler yapılabilen bir içeriğe sahip olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmamızın saha araştırması boyutunda kimlik oluşumunda etkili olan faktörlerin belirlenmesi

de önemli bir kıstas olarak ele alınacaktır. Bir tasarım olarak kimliklerin inşa edilmesinde hangi faktörlerin etkili olduğu birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Din ve Kimlik

Tarihin ilk dönemlerindeki en eski toplumlardan itibaren dini inançtan yoksun bir toplum olmadığı düşünülmektedir (Sesli, 2019, s. 13). Kimliğin beslendiği kaynaklardan olan din sosyal bilimlerde iki perspektiften ele alınarak değerlendirilmektedir. Birincisi vahiy kaynaklı olarak bilinen dinler, diğeri bir kültür sistemi olarak değerlendirilen kültür kaynaklı dinlerdir. Kültür kaynaklı dinler, genellikle antropolojik yaklaşımlarla ele alınmıştır. Antropolojik yaklaşımlarda din, değerler, semboller, inanç ve davranışlardan oluşan, yaşanılan ve öğrenilen kültürel bir bütünlük ya da kültürel bir sistem olarak değerlendirilmektedir (Taştan, 1996, s. 12). Burada din, kültür içinde konumlanarak ve neredeyse kültürle eş değer biçimde tanımlanmaktadır. Bu noktada şu söylenebilir: Kültür, insan üretimidir, evrensel dinler ise vahiyyle başlamaktadır (Sezen, 2004, s. 25). Hem vahiy hem de kültür kaynaklı olarak din olgusunun her iki biçiminde de anlam itibarıyla aşkınlık söz konusudur. Öyle ki, yer yer bu iki aşkınlık, süreç içinde birbirinin rengine ve cilasına bürünerek aşkınlığını devam ettirir. Dinlerin birbirinin rengine bürünerek birinin diğeriyle cilalanmasına antropolojide “kültürleşme” denilirken, bunun dinsel karşılığı “senkretizm”dir. Senkretizm, farklı geleneklerin karşılıklı birbirini etkilemesi sonucu meydana gelen yeni kültürel yapıları, gelenekleri veya düşünce ekollerini anlatan bir kavramdır. (Gündüz, 1998, s. 39.) Din, kimliğin kendisini inşa ettiği kültürü ve dili etkilemesi bakımından önemli bir etkidir. Aynı etnik kökene bağlı olan farklı dini yapıdaki uluslar birbirleri için yabancı durumuna gelebilmektedirler. Çünkü dinin beraberinde getirdiği farklı gelenekler ile bu ortak kökeni paylaşan ırklar birbirlerinden farklılaşmışlardır. Aktürk’ün de vurguladığı gibi;

“Balkanlar bu konuda pek çok örnek sunuyor. Sırp ve Bulgar milliyetçilerine ve bu devletlerin resmi ideolojisinin iddiasına göre Boşnaklar ve Pomaklar Osmanlı döneminde Müslümanlaşmış Slavlardır ve bu iddiada haklılık payı vardır. Bunun gibi pek çok yerde başlangıçta dini inanca bağlı olarak ortaya çıkan farklılıklar, kan bağına dayalı argümanlarla pekiştirilmiş ve “etnikleştirilmiş”tir. Bu şekilde “etnikleştirilen” dini farklılıklara pek çok örnek Nijerya’nın Hıristiyan ve Müslüman kabileleri ile Hindistan’ın Hindu ve Müslüman toplulukları arasında bulunabilir. Çin’deki Hui Müslümanları bugün resmi ideolojinin tanıdığı 56 azınlık arasında en kalabalık nüfusa sahip olanlarıdır. Fakat Huileri egemen çoğunluk Hanlardan ayıran etnik köken değil, İslam inancıdır” (2006, s. 28-9).

Görüldüğü gibi aynı ırk mensubiyetine rağmen ortak olmayan dini sistemlerin birbirlerine göre farklı olan kültür gelenekleri nedeniyle ortak bir kimlik içerisinde tanımlamada zorluklar yaşanmaktadır. Kimlik açısından din ve etnisite, aidiyet kategorilerine atfedilen kavramlardır (Taştan, 1996, s. 13). İkisi de mensuplarına bir dünya görüşü ve aidiyet duygusu sunarlar. Din ve benzeri inanç sistemlerinin başta sosyoekonomik statü ile olmak üzere insanların tutum ve davranışları ve kimliklerinde belirleyici roller üstlendikleri söylenebilir. Dinin sosyoekonomik statüyle olan ilişkileri bağlamında yapılan pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu çerçevede yapılmış bazı çalışmalar aşağıda özetlemeye çalışılmıştır:

Karayığit (2017), sosyoekonomik düzey, psikososyal gelişim ve dindarlık ilişkisini ortaya koymaya çalıştığı araştırmada alt ve üst sosyoekonomik düzeyin dindarlığı genellikle azalttığı, ekonomik olarak ortalarda bulunma halinin de dindarlığı arttırdığı sonucuna varmıştır. Yine yapılan bazı araştırma bulgularını değerlendiren Kızmaz (2013, s. 290)’a göre yoksulluk bireyde saldırganlık ve düşmanlık etmeye dönük davranış ve tutumları destekler sonuçlar doğurmaktadır. Aybek ve Tümkaya’nın çalışmasında, yoksulluğun gençlerde “uyum” ve “sosyal beceri” bağlamlarında etkilerde bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonunda yoksulluk

çeken gençlerin saldırganlık eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Ayrıca yoksul gençlerin umut düzeyleri düşük olduğu görülmüştür (2010). Sosyoekonomik seviye ve dindar olma arasındaki ilişkiye yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda birbiriyle farklılıklar içeren sonuçlar bulunmuştur. Batı’da yapılan çalışmalarda, dinsel faaliyetleri sahiplenmenin düşük gelirli bireylerde daha yaygın olduğu gözlenmiştir. Araştırma bulgularına bakıldığında gelir durumu yükseklerde bulunanlar daha ziyade kamusal görünürlüğü olan dini tutum ve davranışları sahiplenirken az gelirli insanların daha çok kamusal görünürlüğü sınırlı maneviyata dönük dini faaliyetleri sahiplendiği görülmüştür (Bahadır, 2010). Türkiye’de yapılan araştırmalarda farklı bulgulara ulaşılmıştır. Bulguları gelirdeki seviye ile dindar olma arasında olumlu ya da olumsuz ilişkinin bulunması veya anlamlı bir ilişkinin bulunmaması olarak sıralayabiliriz. Sonuçlara göre çoğunlukla orta gelire sahip insanların görece dindarlık eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Düşük ve yüksek gelir seviyesindekiler onları takip etmektedir. Bu çerçevede ülkemizde bu yönde yapılan araştırmalarda gelir seviye ile dindarlık arasında negatif bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Başka bir ifadeyle gelir seviyesinin yükselmesi dini tutum ve davranışlara olan ilgiyi düşürmektedir. Taş (2004)’ın yaptığı araştırmada, gelir seviyesinin dinsel inançlar boyutundan ziyade ibadetlerin yapılması sıklığı ve sosyal yaşamla ilgili tutum ve davranışlarda etkili olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada, orta gelir seviyesindeki insanların, gelir seviyesi yüksek ve az gelirli insanlara göre, az gelirlilerin ise yüksek gelirlilere kıyasla tutum ve davranış olarak daha olumlu oldukları görülmüştür. Öte yandan gelir seviyesi orta olanların çok yüksek ve çok düşük gelirlilere göre dindarlık tutum ve davranışlarının daha belirgin olduğu diğer bazı araştırma bulgularında da tespit edilmiştir (Günay, 2003; Mutlu, 1989). Bu çerçevede yapılan bir araştırmada, üst sosyoekonomik statüdeki bireylerde % 53 oranında “din ile az ilgili oldukları”, % 20 oranında ise “din ile hiç ilgisi olmadıkları” tespit edilmiştir (Voltan-Acar, Yıldırım vd., 1996). Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında “dindar” veya “çok dindar”lar, alt sosyoekonomik statüdekilerde çoğunlukta.

Dinin modern toplumsal hayattaki etkisi ve fonksiyonları azalmaktan ziyade farklılaştığı söylenebilir. Hervieu-Leger’in belirttiği gibi sekülerleşme; bütünüyle rasyonel bir toplum içerisinde dinin gerilemesi değil, dindarlık formlarının yeniden şekillenmesi olarak anlaşılmalıdır (2006, s. 141.). Esasen hala din, modernleşmenin yarattığı bireysel ve toplumsal kimlik bunalımının aşılmasında belirleyici bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır (Gellner, 1992; Smith, 1999). Bunun yanı sıra, milli kimliklerin oluşma sürecinde de dinin etkileri yadsınamaz. Son tahlilde modernleşme ile birlikte sekülerleşme dini etkisini azaltmış ancak din, geçmişte olduğundan daha farklılaşmasına rağmen din kimliklerin oluşumunda ve dönüşümünde etkili bir faktör olmaya devam etmektedir. Din, sosyokültürel yapı kapsamında bulunan dinsel pratik ve ritüellerin etkileriyle birlikte milli kimlikte devamlılığın sağlanması ve korunmasında önemli işlevleri yerine getirmektedir. Sovyet Rusya’sında yaygın olarak görülen kimliklerin ortak potada eritilmesi politikalarına karşın evlilikler, kutsal gün ve bayramlar, cenaze ve doğum merasimleri, mezar ziyaretleri vb kültürel yapıya yerleşik dinsel unsurun Orta Asya Türk toplumlarının milli kimliğinin muhafazasında yerine getirdiği işlev bilinmektedir (D’encasse, 1992, s. 76-77; Monteil, 1992, s. 200). Din ve toplum ilişkilerinin yoğunluğu ve dinin kolektif kimliğin oluşumunda ve korunmasında oynadığı etkin role rağmen, dinin zaman zaman ulusal kimlikte bilinç çözümlerine de yol açabileceğini belirtmek gerekir. Evrensel dinler, özellikle toplumsal dinamizmin kayb olduğu dönemlerde, kimlik ve bilinci çözücü bir unsur olarak ortaya çıkabilir. Tarihte birçok milletin dinsel etkilerin de yardımıyla kimlik kaybına uğrayarak tarih sahnesinden silindiği ya da yapı ve form değiştirerek varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bulgar, Peçenek ve Kuman Türklerinin Hıristiyanlaşarak Slavlaşması bu duruma tipik örneklik oluşturabilecek niteliktedir (Gürsoy ve Çapçoğlu, 2009, s. 119).

Anılan araştırma bulgularından da anlaşılacağı üzere sosyoekonomik statü başta olmak üzere bireysel ve kolektif kimlikler dini inançlarla yakın ilişkilidir. Yine bu çerçevede inançların kimlik üzerinde ve öteki kimlikler karşısında ayırt edici özelliğinin yanında sözkonusu topluluk içinde birleştirici role sahip olarak diğer pek çok kimlik oluşturuca faktörden daha etkin ve belirleyici bir faktör olduğu söylenebilir.

2. İdeoloji ve Kimlik

Kavram olarak ideoloji; Güncel Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2019). Sözlük karşılığında da anlaşılacağı üzere, ideoloji özünde toplumsal açıdan belli bir topluluğun ya da tabakanın taşıdığı durumlar ile yaşam tecrübelerini gösteren fikir ve inanç bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Macit (2016, s. 34), ideolojiyle ilgili olarak onun, insanlara belirli referanslar bağlamında düşüncelerinde yol gösterici olabildiklerini söyler. Benzer şekilde Sargent (1999, s. 3-4)’e göre ideolojiler, belli kriterler ışığında bir şeyin iyi ya da kötü olduğu, saygı duyulup duyulmaması gerektiği gibi değerlendirmeler ve bilinçli tercihler yapmamızı sağlayan, kimi gruplarca gerçek ya da doğru olarak kabul edilen sistemli değer ya da inanç sistemleridir.

İdeolojiyle ilgili yapılan tüm tanım ve açıklamalar, ideolojinin birey veya grubun kimliği üzerinde ve kimliğinin yansımaları olan tutum ve davranışları üzerinde etkili olan önemli faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Kimlik inşa sürecinde rol alan devletler, siyasi partiler başta olmak üzere aile, toplum, sivil toplum kuruluşları (STK) ve eğitim kurumları aracılığıyla ideoloji anlatılarak, öğretilerek ve hatta bazen dayatılarak istenen şekillerde kimlikler elde etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede ideolojiler aracılığıyla kimliklerin benimsetilmesi veya empoze edilmeye çalışılması yoluna gidilmektedir.

İdeoloji ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda Althusser önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Althusser, ideoloji olgusunu oluşumu, sonuçları ve yarattığı etkiler bağlamında diğerlerinden ayrı şekilde tarif etmektedir (Zengin, 2018, s. 51-70). Devletin insanlar üzerinde oluşturduğu etkileri ayrıntılı olarak inceleyen Althusser; normal durumda devletin denetiminin dışında kalan kitle iletişim araçlarının, eğitim kurumlarının, sendikaların, hukuksal ve dinsel kurum ve kuruluşların iktidarın değer ve referanslarını aktarmak, iktidarın egemenliğini yaygınlaştırmak ve böylece öngörülen düzenin korunmasını yerine getiren kurumların tamamının tanımlanması amacıyla “devletin ideolojik aygıtları” kavramsallaştırmasını kullanmaktadır (Althusser, 2016). Bu aygıtlar aracılığıyla ideolojik argümanlar insanlara aktarılarak kimlik inşası sağlanmaktadır. Bireysel olarak sahip olunan veya grubun, topluluğun üyesi olmaktan dolayı sahiplenilen ideolojinin kimliklerimiz üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede kimlik bağlamında üniversite öğrencilerinin sahip oldukları ideolojilerin değer ve tutumları üzerindeki yansımaları incelenmiştir. Sözkonusu çalışmayı yapan Arslantürk ve Dönmez (2019) ideolojileri basit halleriyle sağ, sol ve ılımlı şeklinde bir ayrıma tabi tutarak bunların tutum ve davranışlar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bu çerçevede çalışmada örneğin, geleneksel değerleri muhafaza etmeye, ulusal güvenliğe ve dış tehditlere karşı hazırlıklı olmayı önemseyen sağ ideolojiye sahip kişiler bu kavramlarla ilişkili gelenek, uyma ve güvenlik değerlerini öncelikli tutmakta olup bireysel özgürlükler, dünyada halkların kardeşliği, çevrenin korunması gibi düşünceleri barındıran sol ideolojiye sahip bireylerin bu kavramlarla ilişkili evrenselci değerleri öncelikli tuttuğu görülmüştür (2019, s. 85-86). Bu durum, ideoloji ve değerlerin birbirleri ile uyumlu olduğunu ve ideolojilerin kimliklerin yansımaları olan tutum ve davranışlar üzerinden etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İdeolojinin kimlik oluşumunda etkilerini sosyopolitik olarak özellikle kolektif kimlik inşa sürecinde etkili olduğu Karpat (2014) tarafından da ifade edilmektedir.

Son tahlilde ideolojiler kimlikleri oluşturan, var olan kimlikleri dönüştüren ve kendisi de ekonomik, sosyal ve kültürel yapılardan etkilenen modern zamanların ürünü olgulardır. İnsan ve topluluklar ideolojik farklılıklar üzerinden kimliksel ayrışmalar oluştururlar. İdeolojik benzersizlikler hem kendi kimliğini hem de ötekini kimliğini tarif etmek için kullanılır.

3. Araştırmada Amaç ve Yöntem (Model, Evren ve Örneklem)

Çalışmada dini ve ideolojik kimlik kategorilerinin belirlenen sosyoekonomik faktörlerle (eğitim- gelir düzeyi, yerleşim yeri, yaş, cinsiyet) ne ölçüde ilişkili olduklarını Mardin ili

üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kimliklerin geçişgenliği de dikkate alınarak inanç, cinsiyet, eğitim-gelir düzeyi, yaş ve yerleşim yeri gibi faktörlerin dini ve ideolojik kimliklerin oluşumunda etkili olma durumları belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu sayede belirlenen sosyoekonomik kimliklerin şekillenmesinde hangi faktörlerin ne ölçüde etkili olabildiklerine ilişkin bir perspektif oluşturabilecektir.

Araştırmada genel tarama modeli tercih edilmiş olup çalışmada bağımsız ve bağımlı değişkenler veya kategorik (nitel) değişkenler arasında karşılaştırmalar yoluyla ilişki taraması uygulanmıştır. Örneklem seçiminde özellikle sosyopolitik kimliklerin 18 yaş üzerinde daha gerçekçi tespit edilebileceği varsayımından hareketle bir sınırlama getirilmiştir. Araştırmada Mardin ilinde 18 yaş üstü kişilerin kimliklerini oluştururken hangi faktörlerden etkilendikleri ve bu faktörler arasında ilişkinin kimliğe yansımaları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu amaca ulaşmak üzere hazırlanan anket formu aracılığıyla veriler toplanmıştır.

Mardin'in saha araştırmasında tercih edilmesinin öncelikli sebebi uzun tarihsel geçmişi boyunca dilsel, dinsel, etnik köken ve diğer kültürel birçok bileşen bağlamında çok kimlikli bir yapıya sahip olmasıdır. Mardin'in bu çok kimlikli yapısı günümüzde de varlığını korumaktadır. Mardin'in sosyal ve kültürel yapısını belirleyen ana noktalardan biri ve kent kimliğinden söz edilirken yoğunluklu olarak vurgulanan özelliklerinden biri de çokkimlikliliğin kentin tarihindeki yeridir. Çokkültürlülüğü barındıran çokkimliklilik genel anlamda modern toplumların farklı sosyal ve kültürel grupları kapsamı ve bu farklı grupların adil ve dengeli statülere sahip olmalarını öngörmektedir. Bu yönüyle farklı sosyal ve kültürel grupların asimilasyondan çok farklılıkları ile entegrasyonunu ifade etmektedir (Akto, 2014, s. 41-50; Erkanal, 2005, s. 23-40; Uluç, 2007)².

Araştırmamıza benzer çalışmalarda pek çok yöntem ve ölçüt kullanılmakla birlikte hem araştırma evrenimizi temsil edebilecek hem de daha kısa sürede ve ekonomik olabileceği değerlendirilen “tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi” (Gagez, 2010, s. 209-210; Haşiloğlu vd, 2015, s. 20-22) esas alınmıştır. Araştırma evrenini oluşturan Mardin şehir merkezi ve ilçelerinde denek sayısı 18 yaş ve üzeri nüfusla orantılı şekilde tespit edilmiştir. Ana yöntem olarak “tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi”ni tercih ettikten sonra “kota örnekleme” yoluyla her yerleşim yeri için denek sayısı tespit edilmiştir. Araştırma %95 ($\alpha=0,05$) güven aralığında gerçekleştirilmiştir.

Ölçme aracı olarak kullanılan anket, yapılan literatür taraması sonucu benzer araştırmalarda kullanılan ve güvenilirliği test edilmiş anketlerin çalışmaya uyarlanması sonucu oluşturulmuştur. Araştırma için Süleyman Demirel Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Etik Kurul Başkanlığına başvuru yapılarak “Etik Kurul İzni” (09/06/2020-68447) alınmıştır. Hazırlanan anket soru formu için ön test yapılmıştır. Ön test internet üzerinden uygulanmıştır. Anket soru formu oluşturulduktan sonra ülkemiz ve dünyadaki “Yeni Koronavirüs (COVID-19)” salgını dikkate alınarak internet üzerinden sıklıkla yararlanılan “Google form (<https://docs.google.com/forms/>)” uygulaması için gerekli tanımlar ve ayarlar yapılmıştır. Toplamda 110 kişi tarafından doldurulan ön test formu, olası algı ve yorum sorunlarını en aza indirmek üzere yapılmıştır. Ön test sonrasında son hali verilen anket formu Haziran-Temmuz 2020 döneminde toplam 1609 denek üzerinde uygulanmıştır. Büyükşehir statüsünde olan Mardin'in merkez ilçesi (Artuklu) ve diğer dokuz ilçesinde TÜİK'in 31 Aralık 2019 tarihli Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerinden yola çıkılarak (18 yaş ve üzeri olanlar) denek sayısı tespit edilmiştir³. Anketlerin Mardin kent merkezi (Artuklu) ve diğer

² Mardin'in tarihsel ve sosyolojik olarak barındırdığı çokkimliklilik hakkında ayrıntılı okumalar için bkz. Çetin, İ., (2007), Midyat'ta Etnik Gruplar: Kürtler, Mhalmiler (Araplar), Süryaniler, Yezidiler, Türkler, Becirmaniler (Seyyidler) Alan İncelemesi, İstanbul, Yaba Yay.; Sarı, E., (2010), Mardin'de Kültürlerarasılık, İstanbul, İletişim Yayınları; Bilge, Y., (1991), Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler, Zafer Matbaası; Şahin, M., (2015), Anadolu'nun Yitik Halkı: Yezidiler, İstanbul, Kitap ve Cafe Serüven Yay.

³ 31 Aralık 2019 tarihli ADNKS'ne göre Mardin'in toplam nüfusu 838.778 kişidir. Bu nüfus içinde 501.559 kişi (%59,80) 18 yaş ve üzerindedir. Bu nüfusun ilçelere dağılımı ise şöyledir: Artuklu 109.764 kişi (%22); Dargeçit 16.163 kişi (%3); Derik 34.275 kişi

dokuz ilçeye orantılı şekilde uygulanabilmesi için her ilçe için nüfusuyla orantılı denek sayısı belirlenmiştir. Anket uygulaması yapılırken çoğunluğu yükseköğrenim mezunu veya yükseköğrenimine devam eden anketörler tercih edilmiştir. Anketörlere uygulama döneminde virüs salgını sebebiyle daha ziyade sesli ve görüntülü iletişim yoluyla anket uygulamasıyla ilgili bilgilendirmeler ve etkileşim sağlanmıştır. Okuma-yazma bilmeyen katılımcıların anket formu anketörler tarafından yüz yüze soru-cevap şeklinde seçenekler tek tek okunarak doldurulmuştur. Mardin (Artuklu)'dan 352 (%22), Dargeçit'ten 48 (%3), Derik'ten 112 (%7), Kızıltepe'den 464 + 15 (%29), Mazıdağı'ndan 64 (%4), Midyat'tan 224 (%14), Nusaybin'den 208 + 10 (%13), Ömerli'den 32 (%2), Savur'dan 48 (%3) ve Yeşilli'den 32 (%2) denekle anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

3.1. Veri Analizi ve Test Yöntemi

Çalışmada veri analizi, SPSS programı aracılığıyla ve istatistik biliminde parametrik olmayan bir sına yöntemi olan Ki-kare testi (χ^2) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Örneklem aracılığıyla elde edilen sayıların, evren sayılarına uyum gösterip göstermediği, başka bir ifadeyle gözlenen değerlerin beklenen değerlere uyumluluk gösterip göstermediği ki-kare testi aracılığıyla tespit edilmektedir. Ki-kare testi iki değişken arasında bağımlılık ve ilişki olup olmadığının tespit edilmesinde kullanılır. Değişken gruplarından biri nitel veya nicel olabileceği gibi ikisi de nitel veya nicel de olabilmektedir. Testin gerçekleştirilmesi için önce bir tablo oluşturulur ve değişkenlerden biri satırlara, diğeri de sütunlara yerleştirilir⁴.

Ki-kare testine, araştırmacılar tarafından çeşitli amaçlar doğrultusunda başvurulmaktadır. Uyumluluk seviyesi testi, ilişkilerin var olup olmadığının testi ve iki değişkenin birbirinden bağımsız olup olmadıklarının testi bunlardan bazılarıdır. Frekans dağılımları üzerinden hesaplanabilen Ki-kare testi yalnızca ilişkilerin tespitinde değil, değişkenler arasındaki farklılıkların belirlenmesinde de kullanılmaktadır (Altunışık vd., 2017, s. 171). Ki-kare testinde, değişkenlerin ölçüm düzeyi sınıflı ya da sıralı ölçektir. Analiz, her bir kategoriye ait gözlenen ve beklenen değerler arasındaki farkın karesinin beklenen değere bölünmesiyle bulunan χ^2 değerlerinin toplanmasıyla elde edilen toplam χ^2 istatistiğinin anlamlılığını test eder. Gözlenen ve beklenen değer arasındaki fark azaldıkça, yani birimlerin kategorilere olan dağılımının uyum düzeyi arttıkça hesaplanan χ^2 istatistiğinin anlamlı çıkma ihtimali düşecektir (Can, 2014, s. 325-328).

4. Bulgular ve Tartışma

Bu başlıkta evrenimizi temsilen seçilen örneklemden katılımcılar üzerinden dini ve ideolojik kimlikler ve bu kimliklerin oluşumunda etkili sosyoekonomik faktörler birbirleriyle karşılaştırılarak incelenmektedir.

4.1. Eğitim Düzeyi ve Dini Nitelikli Kimlikler Arasındaki İlişki

Kimliklerin oluşumunda veya şekillenmesinde bireylerin eğitim düzeyleri ile dinin kimliğe yansıma düzeyi arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiştir ($p < 0,05$)⁵. Tablo-1'e bakıldığında eğitim düzeyi azaldıkça dinin kimlik üzerindeki etkisi artış göstermektedir. Okur-yazar olmayanlar için din, kimlik üzerinde "az" veya "çok" toplamda %97,9 oranında belli ölçülerde etkili olmaktadır. Öte yandan bu oran lisansüstü eğitim alanlarda %75,30 olarak gözlenmiştir. Ortaokul mezunlarında dinin kimliğe "çok yansıması" %64,02 oranında iken lise ve üniversite

(%7); Kızıltepe 147.504 kişi (%29); Mazıdağı 20.433 kişi (%4); Midyat 71.632 kişi (%14); Nusaybin 67.537 kişi (%13); Ömerli 8.920 kişi (%2); Savur 16.718 kişi (%3); Yeşilli 8.613 kişi (%2) (TUİK, 2020).

⁴ Nitel değişkenlerin sınıflandırılması ve kategorik değişkenler arasındaki ilişki düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla kullanılan Ki-Kare Testi hakkında detaylı bilgi için bkz. Can, A., (2014), *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Ankara, Pagem Akademi; Altunışık, Remzi vd., (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya, Sakarya Kitabevi.

⁵ "p" değeri kategorik değişkenler arasında yapılacak karşılaştırmalarda "istatistiksel anlamlı fark vardır" kararı verileceği zaman yapılacak hata olasılığı miktarını işaret eder. Bu hata oranının kabul edilebilir düzeyi 0,05 olarak önerilmektedir. Bu anlamda test sonucu elde edilen p değeri 0,05'in altında bir değer ise karşılaştırma sonucunda anlamlı farklılık bulunduğu anlamına gelmektedir (Can, 2014, s. 75-78).

mezunlarında bu oran sırasıyla %50,00 ve %39,80 olarak gözlenmiştir. Özetle Mardin ve ilçelerinde yapılan araştırma sonuçlarından elde edilen verilere göre eğitim düzeyi ve dinin kimliğe etkisi arasında anlamlı bir ilişki mevcut olup eğitim düzeyi arttıkça dinin kimlikler üzerinde belirleyiciliği azalma göstermektedir.

Tablo 1. Eğitim düzeyi ve dini nitelikli kimlik edinme arasındaki ilişki

		Dininiz Kimliğinizi Yansıtıyor mu?						χ^2	p
		Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtılmaz		105,644	0,00*
Eğitim Düzeyi	n	%	n	%	n	%	n	%	
Okur-yazar değil	97	6,00	72	74,20	23	23,70	2	2,10	
İlkokul	147	9,10	86	58,50	53	36,10	8	5,40	
Ortaokul	139	8,60	89	64,02	41	29,50	9	6,50	
Lise	350	21,80	175	50,00	116	33,10	59	16,90	
Üniversite	706	43,90	281	39,80	279	39,50	146	20,70	
Lisansüstü (Y1-Dr)	170	10,60	51	30,00	77	45,30	42	24,70	
Toplam	1609	100,00	754	46,90	589	36,60	266	16,50	

*p< .05

4.2. Yerleşim Yeri ve Dini Kimlikler Arasındaki İlişki

Kimliklerin oluşumunda bireylerin yerleşim yerleri ile dinin kimliğe yansımaları arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiştir (p<.05). Tablo-2’ye bakıldığında kırsaldan şehir merkezlerine gidildikçe dinin kimlik üzerindeki etkisi azalmaktadır. Kasaba ve köylerde yaşayanlar için %59,10 oranında din kimliği “çok yansıtır”ken ilçe ve büyükşehir/ il merkezinde yaşayanlar için bu oran sırasıyla %46,20 ve %38,70 olarak tespit edilmiştir. Yerleşim yerleri bağlamında en çok %20,60 ile büyükşehir/ il merkezinde yaşayan katılımcılar dinin kimliğini hiç yansımadığı düşünülmektedirler. Buna karşın kasaba ve köylerde yaşayanların %9,40’u için din kimlik üzerinde hiçbir şekilde etkili olmamaktadır.

Tablo 2. Yerleşim yeri ve dini nitelikli kimlik edinme arasındaki ilişki

		Dininiz Kimliğinizi Yansıtıyor mu?						χ^2	p
		Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtılmaz		28,953	0,00*
Yerleşim Yeri	n	%	n	%	n	%	n	%	
Büyükşehir/ İl merkezi	326	20,30	126	38,70	133	40,80	67	20,60	
İlçe	1007	62,60	465	46,20	369	36,60	173	17,20	
Kasaba/ Köy	276	17,20	163	59,10	87	31,50	26	9,40	
Toplam	1609	100	754	46,90	589	36,60	266	16,50	

*p< .05

4.3. Yaş Grupları ve Dini Kimlikleri Benimseme Düzeyi Arasındaki İlişki

Birey için kimliklerin oluşumunda yaş ile dinin kimliğe yansımaları arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiştir (p<.05). Tablo-3’e bakıldığında bireylerde yaş ilerledikçe dinin kimlik üzerindeki etkisi artış göstermektedir. “56 ve üstü” yaş grubundakiler için %62,30 oranında din kimliği “çok yansıtır”ken “18-25”, “26-40” ve “41-55” yaş grubundakiler için bu oran sırasıyla %37,40, %46,90 ve %49,30 olarak tespit edilmiştir. Bu çerçevede araştırma verilerine göre “yaşlılarda dini kimlikleri benimseme eğilimi gençlere göre daha baskındır” denilebilir. Araştırmaya katılanlar içinde dinin kimliğini “çok yansıttığını” düşünenlerin ortalaması %46,90 iken 56 ve yaş grubundakiler için bu oran %62,30’dır. Bu oranlar 56 ve üzeri yaş grubundakilerin diğer yaş gruplarındakilerden belirgin derecede daha fazla dine yaşamlarında ve kimlik oluşumlarında yer verdiklerini göstermektedir.

Tablo 3. Yaş grupları ve dini nitelikli kimlik edinme arasındaki ilişki

			Dininiz Kimliğinizi Yansıtıyor mu?						χ^2	p
			Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtılmaz		37,390	0,00*
Yaş Grupları	n	%	n	%	n	%	n	%		
18-25	345	21,40	129	37,40	139	40,30	77	22,30		
26-40	718	44,60	337	46,90	276	38,40	105	14,60		
41-55	400	24,90	197	49,30	145	36,30	58	14,50		
56 ve üstü	146	9,10	91	62,30	29	19,90	26	17,80		
Toplam	1609	100	754	46,90	589	36,60	266	16,50		

*p< .05

4.4. İnanç ve Siyasal Tercihler Arasındaki İlişki

Kimliklerin oluşumunda bireylerin dini inançları ile siyasal tercihleri arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiştir (p<.05). Tablo-4'e bakıldığında Mardin'de pek çok semavi ve diğer dini inançlardan insan topluluğunun yaşadığı anlaşılmaktadır. Dini inançlar sınıflandırmasında "Diğer" grubunda özellikle Êzidilik (Yezidilik) inancına sahip olanlar çoğunluktadır. Araştırmaya katılanların %89,90'ı kendini Müslüman; %1,10 Hristiyan; %0,40 Musevi; %1,70'i ise başta Êzidilik olmak üzere kendini diğer inançlara ait hissetmektedir. Katılımcılar içinde %7,5 gibi önemli bir kısım ise dini inancının olmadığını belirtmiştir. Araştırma verilerine bakıldığında iki önemli noktanın belirginleştiği söylenebilir: Birincisi, Müslümanlar içinde oyunu kullanırken oy vereceği partinin dine yakın olmasını belli ölçülerde önemseyenlerin, başka bir ifadeyle dini inancının siyasal oy verme tercihlerini etkilediğini söyleyenlerin oranı yaklaşık %54 civarındadır. Müslüman katılımcıların yaklaşık %46'sı ise oyunu kullanırken oy vereceği partinin dine yakınlığını önemsemeyenleri ifade etmiştir. Bu çerçevede Mardin'de toplumun ezici çoğunluğu oluşturan Müslümanların yarısından fazlası için (%54) için dini inançların siyasal tercihleri belli düzeylerde etkilediğini söyleyebiliriz. İkincisi, Müslümanlar dışındakiler için oy kullandığı partinin dine yakınlığını önemsemeyenler Hristiyanlarda %66,70, dini inancı olmayanlarda %81,80 ve diğer inançlara sahip olanlarda ise %81,50 olarak tespit edilmiştir. Dini inancı olmayanlar için oy kullanma davranışlarında oy vereceği partinin dine yakınlığını önemsemeyenlerin oranının yüksekliği, onların siyasi partilerin dinden uzak kalmalarını istedikleri şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan bu oranın Hristiyanlarda %66,70 ve diğer dinlere mensup olanlarda (örneğin Êzidiler) %80'den fazla olması bu toplulukların laik yönetim ve uygulamaları önemsemeleriyle ilişkilendirilebilir⁶. Bilindiği gibi siyasi iktidarların laikliğe bağlı kalmaları, çoğunluğun baskısından endişe duyan azınlıklar açısından en önemli güvencedir.

Tablo 4. Dini inancın siyasal kimlik oluşumuna yansımaları

			Oy Verirken Partinin Dine Yakınlığını Önemiyor musunuz?								χ^2	p
			Çok önemserim		Önemserim		Az önemserim		Önemsemem		97,522	0,00*
Dini İnançlar	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Müslüman	1437	89,90	173	12,00	358	24,90	242	16,80	664	46,20		
Hristiyan	18	1,10	3	16,70	2	11,10	1	5,60	12	66,70		
Musevi	6	0,40	4	66,70	2	33,30	0	0,00	0	0,00		
Dini İnançım Yok	121	7,50	13	10,70	3	2,50	6	5,00	99	81,80		
Diğer	27	1,70	1	3,70	2	7,40	2	7,40	22	81,50		
Toplam	1609	100	194	12,10	367	22,80	251	15,60	797	49,50		

*p< .05

⁶ Bu konuda detaylı bilgi ve karşılaştırmalar için bkz. Köktaş, 2017; Akgüner, 2011; Bayındır, 2012.

Kimliklerin oluşumunda bireylerin dini inançlarının kimliklerini etkileme düzeyi ile oy verme davranışlarında siyasal partinin dine yakınlığını önemseme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p<,05$). Tablo-5'e bakıldığında dini inancının kimliği üzerinde yansımalarının "çok" olduğunu söyleyenlerin %21,10'u oy verdiği partinin dine yakınlığını çok önemsemektedir. Dini inancının kimliğini çok yansıttığını söyleyenlerin sadece %30,80'i oy verdiği siyasal partinin dine yakınlığını önemsememektedir. Geriye kalan %70'lik kesim belli ölçülerde (çok, normal veya az) oy verdiği partinin dine yakınlığını önemsemektedir.

Dini inancının kimliğini "az yansıttığını" söyleyenlerin %9,50'si oy verirken partinin dine yakınlığını çok önemsemektedir. Bu gruptaki katılımcıların %54,30'u oy verirken partinin dine yakınlığını önemsememektedir. Öte yandan dini inancının kimliğini "hiç yansıtmadığını" söyleyenler içinde oy verirken partinin dine yakınlığını çok, normal düzeyde veya az önemsediklerini söyleyenlerin oranı sırasıyla %8,60; %3,40 ve %5,60 iken önemsemeyenlerin oranı %82,30 olarak tespit edilmiştir. Bu çerçevede katılımcılar içinde dini nitelikli kimlik edinme düzeyi fazla olanlar, bir başka ifadeyle dinin kimliğini çok yansıttığını ifade edenler, dinin kimliğini az yansıttığını veya hiç yansıtmadığını söyleyenlere kıyasla oy verecekleri partinin dine yakınlığını daha fazla önemsemektedirler.

Tablo 5. Dini inancın kimliğe yansımaları ve siyasal tercihler arasındaki ilişki

Dininiz sizin kimliğinizi ne kadar yansıtır?	Oy Verirken Partinin Dine Yakınlığını Önemsiyor musunuz?								χ^2	p		
	Çok önemserim		Önemserim		Az önemserim		Önemsemem					
	n	%	n	%	n	%	n	%				
Çok yansıtır	754	46,90	159	21,10	253	33,60	110	14,60	232	30,80	279,387	0,00*
Az yansıtır	589	36,60	56	9,50	93	15,80	120	20,40	320	54,30		
Hiç yansıtmaz	266	16,50	23	8,60	9	3,40	15	5,60	219	82,30		
Toplam	1609	100	238	14,80	355	22,10	245	15,20	771	47,90		

* $p<,05$

4.5. Eğitim Düzeyi ve İdeolojik Kimlikler Arasındaki İlişki

Kimliklerin şekillenmesinde eğitim düzeyi ile ideolojinin kimliğe yansımaları arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki gözlenmiştir ($p<,05$). Tablo-6'ya bakıldığında okur-yazar olmayanların %25,80'i için ideoloji kimliğe hiç yansımazken, lise mezunlarında bu oran %9,40; üniversite mezunlarında %5,40; lisansüstü mezunlarında ise %9,40 olarak görülmüştür. Yine ideoloji kimliğini "çok yansıtır" diyenlerin oranı okur-yazar olmayanlarda %22,70 iken bu oran ilkököl, ortaokul, lise, üniversite mezunlarında sırasıyla %42,20; %51,80; %56,00 ve %61,00 olarak görülmüştür. Verilerin oransal dağılımı eğitim düzeyinin artmasıyla ideolojinin kimliğe yansımaları arasında doğrusal bir orantı olduğunu göstermektedir. Araştırma bulgularına göre ideolojinin kimliğe yansımaları veya ideolojik kimlikler yüksek eğitimlilerde diğerlerine göre daha yaygın olarak görülmektedir.

Tablo 6. Eğitim düzeyi ve ideolojinin kimliğe yansımaları

Eğitim Düzeyi	İdeolojiniz Kimliğinizi Yansıtır mı?						χ^2	p		
	Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtmaz					
	n	%	n	%	n	%				
Okur-yazar değil	97	6,00	22	22,70	50	51,50	25	25,80	91,454	0,00*
İlkokul	147	9,10	62	42,20	75	51,00	10	12,00		
Ortaokul	139	8,60	72	51,80	58	41,70	9	6,50		
Lise	350	21,80	196	56,00	121	34,60	33	9,40		
Önlisans-Lisans	706	43,90	431	61,00	237	33,60	38	5,40		
Lisans Üstü (YL-DR.)	170	10,60	84	49,40	70	41,20	16	9,40		
Toplam	1609	100,00	867	53,90	611	38,00	131	8,10		

* $p<,05$

4.6. Yerleşim Yeri ve İdeolojinin Kimliklere Yansıması Arasındaki İlişki

Kimliklerin şekillenmesinde yerleşim yeri ile ideolojinin kimliğe yansıması arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiştir ($p < ,05$). Tablo-7'ye bakıldığında büyükşehir ve il merkezinde yaşayanların %59,20'si ideolojisinin kimliğine çok yansıdığını söylerken ilçe merkezlerinde bu oran %50,10; köy ve kasabalarda ise %40,00 olarak tespit edilmiştir. Köye ve kasaba gibi kırsal yerlerde ideolojisinin kimliğine hiç yansımadığını düşünenlerin oranı %15,60 iken ilçe merkezlerinde ve büyükşehir il merkezinde bu oran sırasıyla %10,00 ve %5,40 olarak tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre ideolojinin kimliğe yansıması/ ideolojik kimlikler, şehirleşmenin olduğu yerlerde kırsal yerlere göre daha yaygın olarak görülmektedir. Kentleşmenin etkisiyle insanların pek çok iletişim aracı sayesinde pek çok kurum ve faktörün etkisiyle kimlik inşa sürecine girdiği söylenebilir. Bu durum ideolojik düşünce ve faaliyetlerin kentlerde daha yaygın olmasını ve dolayısıyla kimliğe daha fazla etkide bulunmasını da beraberinde getirmektedir.

Tablo 7. Yerleşim yeri ve ideolojinin kimliklere yansıması arasındaki ilişki

		İdeolojiniz Kimliğinizi Yansıtıyor mu?						χ^2	p
		Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtmaz		39,034	0,00*
Yerleşim Yeri	n	%	n	%	n	%	n	%	
Büyükşehir/ İl merkezi	326	20,30	514	59,20	307	35,40	47	5,40	
İlçe	1007	62,60	281	50,10	224	39,90	56	10,00	
Kasaba/ Köy	276	17,20	72	40,00	80	44,40	28	15,60	
Toplam	1609	100,00	867	53,90	611	38,00	131	8,10	

* $p < ,05$

4.7. Yaş Grupları ve İdeolojik Kimlikler Arasındaki İlişki

Kimliklerin oluşumunda bireylerin yaşları ile ideolojinin kimliğe yansıması arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiştir ($p < ,05$). Tablo-8'e bakıldığında yaş ilerledikçe ideolojinin kimliğe daha "az yansıdığı" görülmektedir. "18-25" yaş grubundakilerden ideolojinin kimliğe "çok yansıdığını" düşünenler %54,50 iken "26-40", "41-55" ve "56 ve üstü" yaş gruplarında bu oran sırasıyla %58,50; %49,50 ve %41,80 olarak tespit edilmiştir. Öte yandan ideolojinin kimliğe hiç yansımadığını düşünenler "18-25" yaş grubundakilerde %6,10 iken "56 ve üstü" yaş grubundakilerde ise %20,50 olarak tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre ideolojinin kimliğe yansıması veya ideolojik kimlikler gençlerde daha yaygın olarak görülmektedir. Gençlerin kentleşme ve dönüşüm geçiren iletişim teknolojileri ile zorunlu eğitim süreçlerinin etkisiyle daha eğitilmiş olmaları sayesinde diğer yaş gruplarına göre daha fazla kurum ve faktörün etkisiyle kimlik inşa sürecine girdiği söylenebilir. Bu durum ideolojik fikir ve faaliyetlerin kentlerde ve özellikle gençlerde daha yaygın olmasını ve dolayısıyla kimliğe daha fazla etkide bulunmasını da beraberinde getirmektedir.

Tablo 8. Yaş ve ideolojinin kimliğe yansıması

		İdeolojiniz Kimliğinizi Yansıtıyor mu?						χ^2	p
		Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtmaz		43,826	0,00*
Yaş Grupları	n	%	n	%	n	%	n	%	
18-25	345	21,40	188	54,50	136	39,40	21	6,10	
26-40	718	44,60	420	58,50	252	35,10	46	6,40	
41-55	400	24,90	198	49,50	168	42,00	34	8,50	
56 ve üstü	146	9,10	61	41,80	55	37,70	30	20,50	
Toplam	1609	100,00	867	53,90	611	38,00	131	8,10	

* $p < ,05$

4.8. Gelir Düzeyi ve İdeolojik Kimlikler Arasındaki İlişki

Kimliklerin oluşumunda bireylerin gelir düzeyleri ile ideolojinin kimliğe yansımaları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p<,05$). Tablo-9'a bakıldığında gelir düzeyi yükseldikçe ideolojinin kimliğe daha "çok yansıdığı" görülmektedir. Düşük gelir düzeyine sahip olanlarda ideolojinin kimliğe "çok yansıdığını" düşünenler %48,60 iken orta ve yüksek gelirlielerde bu oran sırasıyla %55,90 ve %57,10 olarak tespit edilmiştir. Öte yandan ideolojinin kimliğe hiç yansımadığını düşünenler düşük gelirlielerde %11,80; orta ve yüksek gelirlielerde sırasıyla %6,60 ve %7,10 şeklinde tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre ideolojik nitelikli kimlikler orta ve yüksek gelirlielerde daha yaygın olarak görülmektedir.

Tablo 9. Gelir düzeyi ile ideolojinin kimliğe yansımaları

		İdeolojiniz Kimliğinizi Yansıtıyor mu?						χ^2	p
		Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtmaz		14,694	0,005
Gelir Düzeyleri	n	%	n	%	n	%	n	%	
Düşük	467	29,00	227	48,60	185	39,60	55	11,80	
Orta	1030	64,00	576	55,90	386	37,50	68	6,60	
Yüksek	112	7,00	64	57,10	40	35,70	8	7,10	
Toplam	1609	100	867	53,90	611	38,00	131	8,10	

* $p<,05$

Tablo-10'a bakıldığında "yüksek" gelir düzeyindeki katılımcılar en fazla %20,60 ile lisansüstü ve %7,20 ile lisans ve önlisans düzeyinde eğitime sahip olanlar içinde görülmesine karşın okur-yazar olmayan (%3,10), ilkökul (%4,10), ortaokul (%3,60) ve lise mezunu (%3,40) olanlar içinde yüksek gelir düzeyinde olanların oranı çok daha düşüktür.

Tablo 10. Eğitim ve gelir düzeyi arasındaki ilişki

		Gelir Düzeyi						χ^2	p
		Düşük		Orta		Yüksek		250,115	0,00*
Eğitim Düzeyi	n	%	n	%	n	%	n	%	
Okur-yazar değil	97	6,00	66	68,00	28	28,90	3	3,10	
İlkokul	147	9,10	73	49,70	68	46,30	6	4,10	
Ortaokul	139	8,60	68	48,90	66	47,50	5	3,60	
Lise	350	21,80	118	33,70	220	62,90	12	3,40	
Önlisans-Lisans	706	43,90	124	17,60	531	75,20	51	7,20	
Lisansüstü (YI-Dr.)	170	10,60	18	10,60	117	68,80	35	20,60	
Toplam	1609	100,00	467	29,00	1030	64,00	112	7,00	

* $p<,05$

Sosyoekonomik kimliklerin biçimlenmesinde eğitim düzeyi ile ideolojinin kimliğe yansımaları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p<,05$). Tablo-11'e bakıldığında okur-yazar olmayanlarda ideolojinin kimliğe "çok yansımaları" oranı %22,70 iken ilkökul, ortaokul, lise, üniversite (lisans ve önlisans) ve lisansüstü düzeyindekilerde bu oran sırasıyla %42,20; %51,80; %56,00; %61,00 ve %49,40 olarak tespit edilmiştir. Öte yandan ideolojinin kimliğe "hiç yansımaları" olmadığını söyleyenler %25,80 ile en çok okur-yazar olmayanlar arasında görülmektedir. İlkokul, ortaokul, lise, üniversite ve lisansüstü eğitim düzeyindekilerde bu oran sırasıyla %6,80; %6,50; %9,40; %5,40 ve %9,40 şeklindedir. İdeolojik nitelikli kimliklerin gelişimini meydana getiren en belirgin sosyoekonomik faktörün eğitim olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede Tablo-10 ve Tablo-11'e birlikte bakıldığında gelir ve eğitim düzeyi yükseldikçe ideolojik kimliklerin artış gösterdiği görülmektedir. Sonuç olarak eğitim ve gelir düzeyi arttıkça ideolojinin kimliğe yansımalarının artış gösterdiği söylenebilir.

Tablo 11. Eğitim düzeyi ve ideolojinin kimliğe yansımaları

		İdeolojiniz Kimliğinizi Yansıtıyor mu?						χ^2	p
		Çok yansıtır		Az yansıtır		Hiç yansıtılmaz		91,454	0,00*
Eğitim Düzeyi	n	%	n	%	n	%	n	%	
Okur-yazar değil	97	6,00	22	22,70	50	51,50	25	25,80	
İlkokul	147	9,10	62	42,20	75	51,00	10	6,80	
Ortaokul	139	8,60	78	51,80	58	41,70	9	6,50	
Lise	350	21,80	196	56,00	121	34,60	33	9,40	
Önlisans-Lisans	706	43,90	431	61,00	237	33,60	38	5,40	
Lisans Üstü (YL-DR.)	170	10,60	84	49,40	70	41,20	16	9,40	
Toplam	1609	100,00	867	53,90	611	38,00	131	8,10	

*p<,05

4.9. Cinsiyet ve İdeolojiler Arasındaki İlişki

Mardin’de sosyoekonomik kimliklerin biçimlenmesinde cinsiyet ile dünya görüşü arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir (p<,05). Tablo-12’de bakıldığında dikkat çekici iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi erkeklerin %25,70’i dünya görüşü olarak sosyalizmi seçerken kadınlarda bu oran %43,00 olarak gözlenmiştir. İkincisi kadınların %25,00’i dünya görüşü olarak dindarlık ve muhafazakârlığı seçerken erkeklerde bu oran %35,60 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler çerçevesinde geleneksel kimliklerin oluşumundaki belirgin etkisi olan dindarlık ve muhafazakârlığın erkekleri kadınlara önceleyen bir sosyal ve hukuki zemini işaret etmesi karşısında kadınların cinsiyetler arası mutlak eşitliği ön plana çıkaran sosyalizmi erkeklerden daha çok tercih ettiği gözlenmektedir.

Tablo 12. Cinsiyet ve dünya görüşü arasındaki ilişki

		Dünya Görüşünüz Hangisidir?										χ^2	p
		Milliyetçilik		Liberalizm		Sosyalizm		Dindarlık/ Muhafazakârlık		Diğer		57,664	0,00*
Cinsiyet	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Erkek	1006	62,50	189	18,80	73	7,30	259	25,70	358	35,60	127	12,60	
Kadın	603	37,50	106	17,60	42	7,00	259	43,00	151	25,00	45	7,50	
Toplam	1609	100,00	295	18,30	115	7,10	518	32,20	509	31,60	172	10,70	

*p< .05

Sonuç

İnsan ve toplulukların fiziksel veya manevi değerleri, dünya görüşleri, cinsiyetleri, sahip oldukları veya itibar ettikleri inanç normları veya inançsızlıkları, konuştukları dil, yaşadıkları coğrafya, doğuştan getirdikleri özellikleri, yaş, gelir ve eğitim düzeyleri, içine doğdukları veya edindikleri kültürler, ideolojik aidiyetleri, kimliklerini belirleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan ve toplulukların kimlik oluşturma süreçlerinde etkili olan faktörler kimi bireysel kimi kolektif araçlar ve kurumlar yoluyla belirginlik kazanırlar. Bu kapsamda aile, sosyal çevre, toplum; eğitim kurumları; içinde bulunulan örgütlenmeler (dernek, vakıf, sendika vb); kitle iletişim araçları ve sosyal ağlar kimlik oluşturma süreçlerinde önemli roller üstlenen kurumlardır.

Bireyin gerçekliğini tanımlayan ve konumlandıran bir kavram olarak kimlik, geleneksel toplumlardan modern ve sonrası dönemlere kadar toplumsal ve kültürel bir var olma aracı olarak referansta bulunulan bir kavramdır. Dolayısıyla toplumsal yaşantı yapılarının üretim ve tüketim biçimlerine paralel olarak değişmesiyle, kimlik kavramının dinamikleri de değişmektedir. Modern yaşamın dayatmalarıyla toplumsal işbölümünün ve rollerin giderek

arttığı modern toplumlarda kimlik çoklu ve hareketli bir yapıya bürünmüştür. Modernitede bireyin kendini daha ziyade ‘öteki’ üzerinden kurguladığı görülmektedir. Kimliğini ‘öteki’ üzerinden kurgulayan birey, kimlik edinmek amacıyla seçimler ve tercihler yapmaktadır. Bu nedenle modern yaşamda kimlik sürekli oluşum halinde, değişime ve yeniliğe açık bir karakteristiğe bürünmüştür. Geleneksel ve modern kimliklerin geçmişten günümüze sosyoekonomik faktör ve kurumların etkisinde kaldığı ve kimliklerin ilk olarak aileden ve ailenin sahip olduğu değer ve normlar sayesinde biçimlendiği söylenebilir. Bununla birlikte birey ve bireylerden meydana gelen toplulukların eğitim, sosyal, siyasi ve ekonomik gruplar, mesleki örgütlenmeler aracılığıyla dini, milli ve diğer sosyoekonomik kimlikleri edindiği ve/veya mevcut kimliklerini dönüştürdüğü görülmektedir. Öte yandan gelenek ve modernleşme süreçlerinde şekillenen sosyoekonomik kimlikler kesin bir ayırım oluşturmamakta, geleneksel kimlikler günümüz dünyasında da bir şekilde modern yaşama eklemlenmekte ve varlıklarını sürdürmektedirler.

Mardin ilinde, elde edilen bulgulardan yola çıkılarak başta demografik faktörler olmak üzere birey ve topluluklara ait belirleyici faktörlerin sosyoekonomik kimliklerin oluşumunda gelenek ve modernlik bağlamında etkili oldukları tespit edilmiştir. Mardin’de bireylerin dini ve ideolojik bağlamda sosyoekonomik kimlik oluşumlarının cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi, yaş, yerleşim yeri gibi özelliklerin etkileşimi ile biçimlendiği görülmektedir.

Kaynakça

- Aka, A. (2010). Kimliğe teorik yaklaşımlar. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(1), 17-24.
- Akgüner, T. (1991). Laiklik üzerine. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, (23-39), <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuihid/issue/1248/14649> (Erişim tarihi: 21.03.2019).
- Akto, A. (2014). Birlikte yaşamaya yönelik değerlerin Müslüman ve Hristiyanlar arasında gerçekleşme imkânı (Mardin İli Örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 41-73.
- Aktürk, Ş. (2006). Etnik kategori ve milliyetçilik tek-etnili, çok-etnili ve gayri-etnik rejimler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (9/38), 23-57.
- Althusser, L. (2016). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altunışık, R., Coşkun, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arslantürk, G. ve Dönmez, A. (2019). Siyasal ideolojilerin değerler ve bilişsel karmaşıklık düzeyi açısından karşılaştırılması. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 69-90.
- Bahadır, A. (2010). Dindarlığı etkileyen faktörler. Hayati Hökelekli (Ed.), *Din Psikolojisi* içinde, (s. 95-116), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bayındır, A. (2012). Kitab-ı Mukaddes’e ve Kur’an’a göre teokrasi ve laiklik. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, <https://dergipark.org.tr/> (Erişim tarihi: 15.03.2019).
- Bilge, Y. (1991). *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pagem Akademi.
- Çetin, İ. (2007). *Midyat’ta etnik gruplar: Kürtler, Mhalimler (Araplar), Süryaniler, Yezidiler, Türkler, Becirmaniler (Seyyidler) alan incelemesi*. İstanbul: Yaba Yayınları.
- D’encausse, H. C. (1992). *Sovyetlerde Müslümanlar* (A. Tekşen, Çev.) İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

- Erkanal, H. (2005). *Mardin'in Mezopotamya kültürleri açısından yeri ve önemi*, Tasın Belleği: Mardin içinde, İstanbul: YKY, (ss. 23-39).
- Gagez, A. E. (2010). *Pazarlama araştırmaları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*, (B. Eranlı Behar ve G. Göksu Özdoğan, Çev.), İstanbul: Ant Yayıncılık.
- Günay, Ü. (2003). *Din Sosyolojisi* (6. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile inanç arasında Ortadoğu dinsel gelenekleri üzerine yazılar*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Gürsoy, Ş. ve Çapcıoğlu, İ. (2009). Din-kimlik ilişkisi üzerine. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 3, 115-120.
- Güvenç, B. (1993). *Türk kimliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hall, S., (1998), "Kültürel kimlik ve diaspora", *Kimlik: Topluluk/ Kimlik/ Farklılık* içinde, (J. Rutherford, Der.; İ. Sağlamer, Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Haşiloğlu, S., Baran, T. ve Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: kolayda örnekleme ve sıklık ifadeli ölçek maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, (1), 19-28.
- Hervieu-Leger, D., (2006), "Sekülerleşme, gelenek ve dindarlığın yeni şekilleri: bazı teorik öneriler", (B. Solmaz ve İ. Çapcıoğlu, Ed.), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* içinde, Konya, Ayna Yayınları.
- Karayiğit, N. (2017). Sosyo-ekonomik düzeyin psiko-sosyal gelişim ve dindarlığa etkileri. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 119-133.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kızmaz, Z. (2013). Ekonomik yapı ve suç: bazı araştırma bulguları üzerine genel bir değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 290-298.
- Köktaş, Y. (2017). Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 143-158.
- Macit, M. (2016). İdeoloji üzerine felsefi bir değerlendirme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 29-36.
- Monteil, V. (1992). *Sovyet Müslümanları* (M. Çamdereli, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Mutlu, K. (1989). Bir dindarlık ölçeği (Sosyolojide yöntem üzerine bir tartışma). *İslami Araştırmalar Dergisi*, 194-199.
- Sargent, L. T. (1999). *Contemporary Political Ideologies*. Orlando: Harcourt Brace College Publishers.
- Sarı, E. (2010). *Mardin'de kültürlerarasılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sesli, M. (2019), *İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Laiklik uygulamaları: karşılaştırmalı bir analiz*, İstanbul: Hiperyayın.
- Sezen, Y. (2004). *İslâm'ın sosyolojik yorumu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Smith, A., (1999), *Milli kimlik*, (B. S. Şener, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, M. (2015). *Anadolu'nun yitik halkı: Yezidiler*. İstanbul: Kitap ve Cafe Serüven Yayınları.
- Taş, K. (2004). Dindarlığa etki eden faktörler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 63-83.

- Taştan, A. V. (1996). *Değişim sürecinde kimlik ve din*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tümkaya, S., Aybek B. ve Çelik M. (2010). Yoksul ailelerden gelen ergenlerde psiko-sosyal bir olgu olarak umutsuzluk ve boyun eğici davranışların incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 970- 983.
- Türk Dil Kurumu. (2019). İdeoloji, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 05.10.2019).
- Türk Dil Kurumu (2019). *İdeoloji*, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05.10.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Temel istatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02.03.2020).
- Uluç, A. V. (2007). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin toplumsal ve siyasal yapısı: Mardin örneğinde siyasal katılım*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Voltan-Acar N., Yıldırım İ., ve Ergene T. (1996). Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45-56.
- Zengin, E. (2018). Althusser'in düşüncesinde ideoloji, özne ve bilinç ilişkisi. *Anasay*, (51-70).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Süleyman Demirel Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Etik Kurul Başkanlığı

Tarih: 09/06/2020 No: 68447

Destekleri için Doç. Dr. Cemal AKÜZÜM'e teşekkür ederim.

Koronavirüs Salgınının Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkileri: Erzurum Örneği

Effects of the Coronavirus Epidemic on Social Structure: The Case of Erzurum

Dr. Öğr. Üyesi İlknur BEYAZ ÖZBEY¹

Öz

Covid-19, küresel dünyayı tehditkâr kuvvetiyle sarsan bir salgın olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 salgını, geçmişte deneyimlenen salgınlarla karşılaştırıldığında, belirli bir mekâna bağlı kalmaksızın, sınırları hızlı bir şekilde aşmış, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu özelliği itibarıyla geçmişte karşılaşılan risk ve tehlikelerden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Bu çalışma, insanların salgın döneminden nasıl etkilendiklerini, sosyo-kültürel ve ekonomik ne gibi değişimlerin yaşandığını araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca virüsün yayılmasını engellemek için alınan tedbirlerin, insanların gündelik yaşam pratiklerini nasıl etkilediği, tedbirler çerçevesinde ne gibi değişimlerin yaşandığı, söz konusu değişimler çerçevesinde ne gibi eşitsizliklerle karşılaşıldığı, bu anlamda insanların ne tür kaygı, korku ve beklenti içerisinde buldukları, çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu çalışma Erzurum şehir merkezinde, farklı meslek dallarından 14'ü kadın ve 7'si erkek olmak üzere 21 kişiyle nitel araştırma yöntemi aracılığıyla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması sonucunda Erzurum'da yaşayanların, salgın sürecinde alınan tedbirlere uymaya dikkat ettikleri, kültürel olarak samimi ilişkilerin tedbirlere dikkat etmeyi engellediği görülmüştür. Alınan tedbirler kapsamında sosyal izolasyonun, toplumsal ilişkileri olumsuz yönde etkilemesi, kadınların iş yükünü arttırmasına karşılık, aile ilişkilerini kuvvetlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu tedbirlerin, belirli avantajlarının bulunduğu, fakat eğitim, ekonomi ve sağlık gibi alanlarda belirli eşitsizlikleri ortaya çıkardığı anlaşılmıştır. Salgın döneminde insanların yakınlarını kaybetme korkusu; virüsün seyri, sağlık ve ekonomik yönden kendilerini gelecekte nelerin beklediğinin belirsizliği; normal yaşam pratiklerine dönme beklentisi içerisinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, salgın, toplumsal yapı, Erzurum

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Covid-19 emerges as an epidemic that shook the global world with its threatening power. Compared to the epidemics experienced in the past, the Covid-19 epidemic quickly crossed borders and affected the whole world, regardless of a specific location. Due to this feature, it differs significantly from the risks and dangers encountered in the past. This study aims to investigate how people are affected by the epidemic period and what socio-cultural and economic changes have been experienced. In addition, how the measures taken to prevent the spread of the virus affect the daily life practices of people, what changes are experienced within the framework of the measures, what inequalities are encountered within the framework of these changes, what kind of anxiety, fear and expectation people have in this sense constitute the main problematic of the study. In this study, in-depth interviews were conducted with 21 people, 14 women and 7 men, from different professions in the city center of Erzurum, using the qualitative research method. As a result of the field research, it was observed that those living in Erzurum paid attention to comply with the measures taken during the epidemic process, and culturally intimate relations prevented attention.

Keywords: Coronavirus, epidemic, social structure, Erzurum

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ilknurbeyaz087@gmail.com

Atf için (to cite): Beyaz Özbey, İ. (2021). Koronavirüs salgınının toplumsal yapı üzerindeki etkileri: Erzurum örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 821-839.

Paper Type: Research

Giriş

Fırsatlar kadar krizleri de üreten günümüz modern toplumunda riskler ve tehlikeler (insanlar, hayvanlar, bitkiler üzerindeki) tehdidin küresel doğası ve modern sebepleri olması bakımından geçmiştekilerden ayrılmaktadır (Beck, 2011, s. 25). Günümüz dünyasındaki risk ve tehlikeler, sınırları aşması ve yüksek etki oranı ile geçmişteki risk ve tehlikelerden ayrılmaktadır. Geçmişte karşılaşılan riskler ve tehlikeler; depremler, salgın hastalıklar gibi doğal afetler, günümüz dünyasında da varlığını devam ettirmektedir. Geçmişten farklı olarak günümüzde endüstrileşme ve yaşam biçimi sağlık alanında riskleri artırmıştır. Sözü edilen risklerin başında salgın hastalıklar gelmektedir. Salgın hastalıklardan olan ve günümüz dünyasını küresel boyutta tehdit eden virüslerden birisi ise, Covid-19'dur.

Covid-19 ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. Salgın başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Wuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve dünyanın geri kalan kısımlarına yayılmıştır. Bu anlamda dünyayı her açıdan sosyo-ekonomik, politik bir krizin içine sokan ve dört ayda tüm dünyaya yayılan salgın, Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından Pandemi ilan edildi (Lika, 2020, s. 9).

Küresel bir salgın hastalık olarak ortaya çıkan Covid-19, milyonlarca insanın yaşamını yitirmesi sebebiyle bütün bir insanlığı tehdit etmeye devam etmektedir. Geçmişteki salgınlarla karşılaştırıldığında Covid-19, sınırları hızlı bir şekilde aşmış, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu özelliği itibarıyla covid-19, geçmişin sağlıkla alanındaki tehlikeleri ve risklerinden ayrılmaktadır. Bu durum ise, esasında modernleşmenin üretmiş olduğu risklerin, tehlikelerin ve salgınların, belirli bir mekâna bağlı kalmaksızın etkisi ve hızının devasa büyüklükte olduğunu göstermekte ve bu anlamda dünya ölçeğinde insan yaşamını tehdit etmektedir. Bu anlamda bu çalışma, küresel ölçekte insanları tehdit eden covid-19 salgınına konu edinmektedir. Çalışmanın temel amacı ise, salgının insanları nasıl etkilediğini göstermektir. Virüsün yayılmasını engellemek için alınan tedbirlerin, insanların gündelik yaşam pratiklerini nasıl etkilediği, tedbirler çerçevesinde sağlık alanında ne gibi değişimlerin yaşandığı, söz konusu değişimler çerçevesinde ne gibi eşitsizliklerle karşılaşıldığı, bu anlamda insanların ne tür kaygı, korku ve beklenti içerisinde buldukları, çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal çerçevesinde, bu çalışmada, Erzurum'da farklı mesleklere sahip insanların salgın döneminden nasıl etkilendikleri ve sosyo-kültürel ve ekonomik ne gibi değişimlerin yaşandığı anlaşılmasına çalışılmıştır.

1. Koronavirüs Salgını ve Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkileri

Salgın hastalıklar, bireyleri ve toplumları doğrudan etkilemektedir. Salgın hastalıkların etkileri zamana, mekâna, bağlama, topluma, kültüre ve sosyal gruplara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Tarihsel süreçte veba, kolera, sıtma, çiçek, tifo, kızamık, frengi gibi hastalıklar birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu anlamda farklı zamanla dilimlerinde farklı salgın hastalıklarla karşılaşmak mümkündür (Kılıç, 2020). Zika, MERS, SARS, Ebola gibi salgınlar, içinde bulunduğumuz yüzyılda gerçek bir pandemi / salgın tehlikesinin ortaya çıkma ihtimaline karşı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde büyük kaygı yaratmıştır (Taştan, 2020, s. 7). Özellikle en son yaşanan Covid-19 adıyla bilinen salgın tüm dünyaya yayılmış ve olumsuz yönde etkiler bırakmıştır.

Covid-19 sonrasında ilgili üç temel öngörünün öne çıktığı söylenebilir: Birincisi, salgının sadece sağlık sistemini değil, yaşamın bütün boyutlarını etkileyeceği öngörüsüdür.

İkincisi, salgın sonrasında hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı iddiasıdır. Üçüncüsü ise yeni normallerle yaşamaya devam edileceği değerlendirmesidir. Söz konusu öngörülerin getireceği yeni arayışlarla birlikte birçok hususun sorgulanması ve sorgulamalar sonucunda da birçok şeyin değişime uğrayacağı iddia edilmektedir. Sorgulamalar; ekonomik, kültürel, sosyal, hukuki, siyasal, sağlık ve eğitim sistemleri, dini hayat, aile yapısı, kültürel kimlik meseleleri, uluslararası ilişkiler ve teknolojik/dijital yaşam gibi yaşadığımız dönemin etkili yaşam bileşenleri ve boyutları üzerinde olacaktır. Çünkü salgın, saydığımız bu yaşam boyutlarının hepsi üzerinde az ya da çok etkili olmakta ve olmaya da devam etmektedir (Karakaş, 2020, s. 545-546).

Covid-19 salgınının dünya ölçeğinde milyonlarca insanın hastalığa yakalanmasına ve yaşamını yitirmesine sebep olması, salgınla mücadeleyi gerektirmiştir. Salgın küresel ölçekte ortaya çıkmasına rağmen, salgınla mücadele ulusal düzeyde yapılmaktadır. Bu anlamda ilk ortaya çıktığı andan itibaren her ülke ulusal anlamda önlem almaya çalışmıştır. Hastalığın kesin çözümü olarak görülen aşı ve ilaç çalışmaları da henüz cevap vermediği için, vaka sayıları her geçen gün artmakta ve hayatta kalmak adına alınan önlemlere yenileri eklenmektedir. Alınan önlemlerin yetersiz kalması ve ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan mücadelelerin başarısız sonuçlar ortaya koyması, salgınla mücadele üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Özellikle toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel anlamda ne gibi etkilerinin olduğu tartışılmakta ve bu tartışmalar geleceğe dair soru işaretlerini de içerisinde barındırmaktadır. Salgın toplumların örgütlenme biçimlerini, toplumsal ilişki ve etkileşim biçimlerini doğrudan etkilemiştir.

Virüsün ne yönde ilerleyeceği yönündeki belirsizlik, insanların nasıl bir tavır sergilemeleri noktasında muğlaklığın yaşanmasına neden olmaktadır. Virüsün hızlı bir şekilde yayılması ve mahiyeti konusunda bilinmemelik, insanların sağlığını ciddi boyutlarda tehdit etmekte, bu anlamda gündelik yaşamda öncelikler değişmektedir. Belirsizliğin hakim olduğu koşullarda insanların yapabileceği tek şey sağlık kurallarına uyum sağlayarak kendilerini ve sosyal etkileşimde buldukları çevrelerini korumak olmaktadır. Covid-19 salgınının oluşturduğu riskler, toplumsal yaşamı doğrudan tehdit etmeye devam etmektedir. Söz konusu salgın, toplumsal hafızamızda büyük bir kırılmaya neden olmuştur. Çünkü salgının yarattığı atmosferde insanlar, bir yandan yaşadıklarını anlamlandırmaya, karşılaştıkları olumsuz durumları bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan virüsün barındırdığı belirsizlikle mücadele etmektedirler. Koronavirüs nasıl bir seyir izleyecek, neler getirip neler götürecektir, salgın sonrasında neler değişecek, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi ilişkiler nasıl şekillenecek? Tüm bu sorular salgının seyrine bağlı olarak belirsizliğini sürdürürken, toplumsal yapı üzerinde önemli değişime neden olmaktadır.

2. Yöntem

Çalışmada, koronavirüs salgınının toplumsal grupları, kurumları, ilişkileri ve etkileşim ağlarını içeren toplumsal yapı üzerindeki etkilerini anlayabilmek için, sosyolojinin araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nitel araştırma sosyal süreç ve olaylar üzerinden hareket ederek bağlamı içerisindeki anlamları araştırır. Toplumsal hayattaki farklı bakış açıları üzerinden hareket ederek, bireyleri, grupları, toplumları anlamayı amaçlar (Neuman, 2012). Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kapsamında derinlemesine mülakat tekniğine başvurulmuştur. Derinlemesine mülakat ya da görüşme tekniği, nitel araştırmada kullanılan veri toplama tekniklerinden biridir. Nitel araştırmada görüşme, temel veri toplama araçlarından biridir. İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur. Aynı zamanda, başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerdendir (Punch 2011, ss. 165-166). Detaylı bir bakış ve anlamlandırma sunan nitel araştırma yöntemi ve derinlemesine mülakat tekniği, görünenin ardındaki görünmeyeni görünür kılmayı amaçlamaktadır. Toplumsal yaşamı bütün yönleriyle araştırmak için başvurulan söz konusu yöntem ve teknik, çalışmanın sorunsalını detaylı bir araştırma olanağı sunmaktadır.

Çalışma, Erzurum şehir merkezinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evrenini Erzurum’da yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Örneklem ise, Erzurum’un yalnızca il merkezinde yaşayanlardan oluşmaktadır. Bu açıdan Erzurum’un ilçe ve köylerinde yaşayanlar örneklemin dışında tutulmuştur. Çalışmada, Erzurum il merkezinde yaşayan 14’ü kadın ve 7’si erkek olmak üzere toplamda 21 kişiyle görüşülmüştür (Bkz. Tablo-1). Görüşmeye katılanların seçiminde farklı mesleklere sahip insanlar rastgele seçilmiş olup, seçim yapılırken dengeli bir dağılımın yapılmasına dikkat edilmiştir. Görüşmeler, görüşülenlerle yüz yüze gerçekleştirilirken; görüşme esnasında, görüşmecilerin de izni alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler, 28 Eylül-18 Ekim 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya ait E-18457941-050.01.04-14077 No’lu etik kurul raporu Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 31.12.2020 tarihinde alınmıştır. Görüşülenlere ait bilgiler ise şu şekildedir:

Tablo 1.Görüşmecilere ait demografik bilgiler

Görüşmeci	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Medeni Durumu
G1	Kadın	31	Lisans	Öğretmen	Evli
G2	Erkek	30	Lisans	Zabıt Katibi	Bekar
G3	Erkek	35	Lisans	Eczacı	Evli
G4	Erkek	39	Lisans	Eczacı	Evli
G5	Erkek	56	Lise	Büfeci	Evli
G6	Erkek	33	Lise	Pastane İşletmecisi	Evli
G7	Erkek	42	Yüksek Lisans	Öğretmen	Evli
G8	Kadın	28	Lisans	Bankacı	Bekar
G9	Kadın	43	Lise	Kuaför	Evli
G10	Kadın	44	Lise	Kuaför	Evli
G11	Erkek	35	Lisans	Avukat	Evli
G12	Kadın	32	Lisans	Gençlik Merkezi Çalışanı	Bekar
G13	Kadın	31	Lisans	Öğretmen	Evli
G14	Kadın	29	Lise	Sağlık Çalışanı-Temizlik Personeli	Evli
G15	Kadın	34	Yüksek Lisans	Doktor	Bekar
G16	Kadın	25	Lisans	Hemşire	Bekar
G17	Kadın	29	Lisans	Hemşire	Evli
G18	Kadın	28	Lisans	Hemşire	Bekar
G19	Kadın	35	Önlisans	Sağlık Çalışanı-Tıbbi Sekreter	Evli
G20	Kadın	37	Önlisans	Sağlık Çalışanı-Tıbbi Sekreter	Evli
G21	Kadın	31	Lisans	Sağlık Çalışanı-Tercüman	Evli

3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Alan araştırmasından elde edilen bulgular, çalışmanın temel sorunsalı ışığında değerlendirilmiştir. Görüşülen kişiler G1, G2 şeklinde kodlanmıştır.

3.1. Koronavirüs Salgınına Yönelik Algılar, Tutumlar ve Tepkiler

Koronavirüs salgını toplumun bütün kesimlerini etkisi altına aldığı için, bu salgına yönelik birbirinden farklı algılamaların olduğu görülmektedir. Salgının etkilerini her birey farklı şekilde deneyimlediği için, salgına yönelik tutumlar ve tepkiler de farklılaşmaktadır. Bu anlamda Erzurum’da yaşayanların Covid-19 hakkındaki algıları, tutumları ve tepkileri şu şekildedir:

“İnsanları çok olumsuz yönde etkiledi özellikle psikolojik olarak. Sosyallik azaldı, insanlar birbirlerinden uzaklaştı. Çevremdeki herkese acaba mikrobu taşıyor mu endişesiyle yaklaşmıyorum. İnsanlar bu konuda çok rahat. Hiçbir tedbir almadan dışarıda dolaşıyor ve başkalarının hayatını tehlikeye sokuyor. Adliyede, adamın işi var gelmiş yanımıza, hiç dikkat etmiyor. Maske var ama çenesinin altında. Sosyal mesafeye dikkat etmiyorlar” (G2).

“Covid, bela, musibet başımıza gelen. Musibet, ama insanları temizliğe yöneltti. El yıkamayı öğretti, temiz gezmeyi öğretti” (G5).

“Benim için işkence bu virüs. İnsanları çok kötü etkiledi. İnsanlar birbirine yaklaşmıyor artık. Bazıları dikkat ediyor bazıları dikkat etmiyor. İşin garibi çok dikkat eden virüse yakalanıyor.” (G7).

“Laboratuvar ortamında oluşturulan bir virüs. Biyolojik bir savaş. Yaşlı nüfusu nasıl imha ederiz diye düşündüler ve bu virüs ortaya çıktı. Çok da etkili oldular. Çevremdeki insanların bilinçliliği daha fazla. Bu kadarını beklemiyordum. Apartmanın girişinde dezenfektan bulunması, babamın sürekli elini yıkaması, mümkün olsa ekmeği yıkayacak hale geldik. Bir akrabamız bütün paraları yıkıyordu” (G8).

“İnsanlara bakış açın da değişiyor. Adamın temizliğe dikkat etmediğini yorumlayabiliyorsun. Başkasının hakkına riayet edip etmediğini görebiliyorsun. Geçen asansöre biniyorum koşarak bir adam geldi açtı kapıyı ve maskesiz. Dedim ki, ya sen çık ya ben çıkayım? Neden dedi, dedim masken yok niye olacak. Düşünsene sen nefesinden feragat edip maske takıyorsun, adamın umurunda değil” (G11).

“Bu süreç aslında insan olduğumu fark ettirdi. Evde kalma süreci, insanın kendi özüne dönüşünü sağladı. Kendimi durdum ve dinledim. Hayatım işe git, işten gel, arkadaşlarıyla bir yerlerde otur, hep bundan ibaretti. Hayatın bunlardan ibaret olmadığını anladım.” (G12).

“Biraz hayatınıza düzene sokun demek istedi bu virüs aslında. Bir oturup düşünün, durun, bir şu evinize girin artık! dedi. Girin bakın ki normalde siz nesiniz. Çok hızlı yaşıyorduk, durun bir soluklanın, yaşadığımız şeyin farkına varın dedi” (G14).

Salgın hastalıklar, insanları ciddi anlamda tehdit etmeye devam etmektedir. Salgını önlemek, salgına yakalanmış insanların hangi düzen içerisinde tedavi ettirileceği ve nerede bakılacağı, alınacak olan tedbirler salgına karşı verilen mücadelede etkili hususlardır. Salgını önlemek için aniden sosyal izolasyonun insanlarda panik, korku, güvensizlik gibi duygulara yol açtığı görülmektedir (Tansü, 2020, s. 8). Covid-19 ilk ortaya çıktığı andan itibaren insanlarda korku ve endişe duygusu oluşturmaktadır. Ne olduğu hakkında bilinmezliğin vermiş olduğu hassasiyetle, kendimi ve çevremi nasıl korurum ya da kendimden ve çevremden virüsü nasıl uzak tutarım düşüncesi ağır basmaktadır. Bu durum doğal olarak sağlık kurallarına uymayı, uymayanlara dikkat etmeyi, onları uyarmayı ve eleştirmeyi gündeme getirmektedir. Özellikle sağlık kurallarına uymayanların ya da uymak istemeyenlerin daha çok virüsü önemsemeyenlerden oluştuğu düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle, virüsü önemsemeyenlerin doğal olarak kurallara dikkat etmediklerini de vurgulamaktadırlar. Salgının sözü edilen negatif yönlerinin yanı sıra pozitif yönlerinin olduğu da görülmüştür. Bu bağlamda, salgın, insanlara belirli kazanımlar da kazandırmaktadır. Virüsten korunmanın ilk şartı olan hijyen kuralları, insanları temiz olmaya, temiz kalmaya ve temizliğe dikkat etmeye yöneltmiştir. Virüsü kendilerinden uzak tutarken aynı zamanda kendi hayatları hakkında düşünmeye, anlamlandırmaya ve yorumlamaya da sevk etmiştir. Esasında sosyal izolasyon, insanın kendiyi baş başa kalmasına neden olurken, gündelik yaşamları hakkında muhakeme yapmalarını da sağlamıştır.

3.2. Evde Kal! Uygulaması ve Aile İlişkileri

Covid-19 salgını ortaya çıktığı andan itibaren birçok insanı olumsuz yönde etkilemiştir. Virüsün ciddiyetinin farkına varılmasıyla birlikte vaka sayılarını azaltmak ve hastalığın önüne geçmek için birçok önlem alınmaya çalışılmıştır. Bireysel ve toplumsal olarak alınan önlemlerin başında hijyen kuralları, sosyal mesafeye dikkat etmek, sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlaması, insan akışının durdurulması için belirli iş yerlerinin kapatılması gelmektedir (Acar,

2020). Salgını önlemek amaçlı alınan tedbirler, birey ve toplum üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Özellikle alınan tedbirler, gündelik yaşamda insanların alışkanlıklarını değiştirerek aile ilişkilerini etkilemektedir. Söz konusu tedbirlerden birisi “Evde kal!” yani sosyal izolasyondur. Sosyal bir varlık olan insan, bu süreci sosyal olandan uzakta kalarak ve günümüzün iletişim olanaklarından (telefon, sosyal medya, internet vb.) yararlanarak evde geçirmiştir. Dolayısıyla bu sürecin aile ilişkilerine olumlu ve olumsuz yansımaları da görülmektedir. Bu anlamda söz konusu sürecin Erzurum’da yaşayan farklı meslek grubundan seçilen insanlar üzerindeki etkileri şu şekildedir:

“Annemin babamın yanına gidemiyorum. Uzunca bir süre de gidemedim. Bende olursa, ya onlara bulaştırırsam diye. Sonuçta yaşlı insanlar. Bir de hastalığın ilk dönemlerinden beri, hep risklerle iç içeyiz meslek olarak. Çok yakın temastayız insanlarla.” (G4).

“Virüs insanları birbirinden ayırdı aslındı. İnsanlar arasındaki samimiyeti bozdu. Cenazeye gitme, hasta görmesine gitme, aralar açıldı doğal olarak. İnsanlar zaten birbirlerine gidip gelmeyi sevmiyordu, şimdi bu durum daha da açtı insanlar arasını. İnsanlar cenazeye, hasta ziyaretine gitmek istemiyor, virüs bahane oldu onlar için” (G5).

“İnsanlar arasında tokalaşmayı, kucaklaşmayı olumsuz yönde etkiledi. İnsanlar birbirlerinden korkar hale geldi. Şüphyle birbirine bakmaya başladı. Ben de mi var onda mı var diye korkuyoruz. Birbirine gidip gelme olayı kalktı. En yakınımız ölüyor, korkudan cenazeye gidemiyoruz. En yakınımızın düğünü oluyor gidemiyoruz. Onlar da küsüyor” (G6).

“İnsanlar birbirine yaklaşmıyor. Kalıcı olacak bu. İnsanlar birbirine yaklaşmayacak. Çocuklarda özellikle. Çocuklar buna alışarak yetişiyor. Dışarı çıkınca hiçbir çocuğa yaklaşmıyor benim kızlarım ve ben bunun kalıcı olacağını düşünüyorum” (G7).

“Eski düzen çok samimiydi. Yeni düzen artık izole bir yaşamı gerektiriyor. Dokunursan, ölürsün moduna girdik. Resmîyet daha fazla arttı. Yeni normal düzen, yaklaşma, seviyeli dur, dokunma, uzaklaş demek. Kültürel olarak çok fazla mahrem nedir bilmeyiz. Herkesi hayatımıza dâhil ederiz. Çok samimiydik. Sosyal mesafe aslında herkesin hayatında olması gereken bir şeydi. Benim yakınım gelme, yaklaşma bana demek. Yeni sosyal düzen bunu getirdi aslında” (G8).

“Toplum olarak çok sıcakkanlıyız. Sevsen de sevmesen de öpüşüyoruz, sarılıyoruz. En güzeli, sevmediğin insana da sarılmak zorunda kalıyordun, bu olmuyor en azından. Benim en çok zoruma giden, bayramda en sevdiklerimize sarılamadık. Alınanlar oluyor, ama farkında değiller ben uzak durarak, mesafeyi koruyarak seni koruyorum aslında. Sana verdiğim değerın göstergesi” (G9).

“Gerçek ilişkileri etkilemedi ama çok sevdiğim bir insana sarılmak için yönelsem, o da geri dursa ben de alınırım. Bizim kültürel yapımızda sarılmayı, dokunmayı seviyoruz, dokunsalız, dokunarak sarılarak sevgimizi belli ediyoruz. Bunlar olmayınca kısıtlamalardan dolayı ilk başlarda insanlarda bir alınma falan oldu” (G12).

Virüsten korunmanın en etkili önlemlerinden birisi evde kalma süreci yani sosyal izolasyondur. Sosyal izolasyon ise, toplumsal ilişkileri etkilemektedir. İnsanların en önemli özelliği, sosyal olmalarıdır. Sosyal ilişkiler ağı, insanların yaşamlarını sürdürmelerinde hayati

bir öneme sahiptir. Kültürel olarak sıcak ve samimi toplumsal ilişkilerin mevcut olduğu bir toplumda, sosyal izolasyon ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş ve insanları birbirinden uzaklaştırmıştır. Aynı ortamda bir arada olmak, bir arada vakit geçirmek, iyi ve kötü günlerde beraber olmak gibi toplumsal ilişkiler yerini; aynı ortamda bulunmama, beraber vakit geçirmeme, iyi ve kötü günlerde birlikte olmamaya bırakmıştır. Bu durum ise, insanların birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olarak, insanın sosyal olma özelliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Toplumsal etkilerinin yanı sıra aile ilişkileri üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Aile ilişkileri üzerindeki etkileri ise, şu şekildedir:

“Biz çok evde kalmadık, çalışıyorduk. Ama evde kalan insanlar için, uzun süre evde kalmanın gerginliği, huzursuzluğu aileye yansıyor. İnsanların sınır ve sabırları kalmadığı için ister istemez bu çocuğunuza ve eşinize yansıyor. Huzursuzluk arttı. İnsanların stresleri, sıkıntıları birkaç kat arttı Belli bir süreden sonra sabrınız kalmıyor. İnsanların ekonomik durumları çöküşe girdi. Ekonomik durumun yansıtacağı ilk yer ailedir” (G3).

“Eğer ebeveynler çalışıyorsa bu süreçte çok güzel vakit geçirdiler. Ekmeği bile evde kendimiz yaptık. Hem eğlendik hem de çocuklarla çok güzel vakit geçirdik. Kaliteli zaman için çok güzel bir vakitti. Ama bu süreci kaliteli bir şekilde geçiremeyenler de var. Çalışma süresi, aile üyelerine vakit ayıramama problemini ortaya çıkarmıştı. Beraber zaman geçirme süreleri arttı. Bu süreçte tartışmalar da oldu ama ben bu durumun daha temelden kaynaklı sorunlara bağlıyorum.” (G1).

“Ben bir buçuk ay evde kaldım. Çok mutluymdum inanırım. Evde eşinden huzur bulmayan adam kendini dışarı atar. Evde huzur oldu mu dışarıyı hiç aramıyorsun. Evde kalmaya doyamadım. Ne sıkıldım ne de bunaldım. Bu yaşma kadar evde ailemle düzgün kahvaltı yapmışlığım yoktu. Onlarla beraber vakit geçirmenin tadına doyamadım. İnsanlar arasında sarılma kalmadı.” (G5).

“Benim için ev en sevmediğim yer oldu. Sürekli kavga ettim eşimle. Bunaldım evde ben. Bütün hayatım boyunca hep çalışmış insanım, özel dersler falan, eve girmezdim. Bir anda eve kapanınca çok bunaldım. Özellikle küçük kızım yüksek sesle konuştuğunda cinnet geçirecek gibi oluyordum” (G7).

“İş yerimiz kapandı bu süreçte, evdeydik hep. O dönemde kayınpederim evdeydi, o yüzden çok zordu. Yaşlı kendisi, evde tutamıyoruz, köyünü özlüyor, evde sıkılıyor. Dışarı çıksa yasak, virüs bulaşabilir” (G9).

“Çocuklarımla çok güzel vakit geçirdim. Onlar adına çok iyi oldu. Onun dışında çok sıkıntılıydı. Kayınvalidem de bizdeydi. Kocam be sürekli evdeydik. Çok kavga ettik. Her şey gözümüzde büyüdü. Gözünün üstünde neden kaşın var moduna girdik artık. Zaten eşimle çok anlaşamıyordum önceden de” (G10).

“Çocuklar için gerçekten çok iyi oldu. Anne baba evde ve hep onlarla ilgilenme fırsatımız oldu. Dönelim bana, işe gitme fırsatımız olmadığı işe hava almayan, eş ve ev işleri sana bakıyor, arada gelen kayınvalide ile sıkılma oranımızı taçlandırdım resmen. Mutfaktan çıkmadık. O da evden çıkamadığı için küçük gerginlikleri, çatışmalar olmadı değil, oldu tabii. Bir süre sonra sakinleştik.” (G13).

Salgınla mücadele etmenin dünya genelinde en temel yolunun yakın ilişkilerin azaltılması yani sosyal izolasyon olması bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Diğer bir deyişle, virüsün insanlara bulaşma riskinin en aza indirilmesi için bireylerin “evde kalmaları” gerekmektedir. Bireylerin evde kalmaları ise aileleriyle ve eşleriyle hiç geçirmedikleri kadar fazla zaman geçirmeleri demektir. İşte bu noktada, virüs sadece insan sağlığını olumsuz etkilemekle kalmayıp insanların aile hayatlarını ve evliliklerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Çukur vd., 2020, s. 30). Bu bağlamda, uzun süre birlikte vakit geçiren aile üyeleri arasındaki ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiştir. Aile içi ilişkileri sorunlu olan bireylerin, bu süreçte sosyal hayattan uzak kalmanın vermiş olduğu gerginlik, aile içi ilişkilere olumsuz yönde yansımaları olmuş ve tartışmalar artmıştır. Söz konusu olumsuzluklar karşısında, bu sürecin olumlu yönleri de olmuştur. Diğer bir ifadeyle, sürekli çalışan, evde vakit geçiremeyen, aile üyeleri olarak birbirlerine vakit ayıramayan bireyler için bu sürecin olumlu yansımaları olmuştur. Birbirlerine daha çok vakit ayırmış, beraber daha fazla vakit geçirmiş, çocuklarla kaliteli aktiviteler gerçekleştirilmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak aile üyelerine, özellikle çalışan ebeveynlerin çocuklarına yansımaları olumlu yönde olmuş, aile ilişkileri kuvvetlenmiştir. Bu durumun tam tersini yaşayan ailelerin de mevcut olduğu görülmektedir.

3.3. Koronavirüs Salgını ve Eşitsizlikleri

Afetler, toplumsal sınıf/tabaka ayırmaksızın herkesi eşit biçimde vurur. Fakat afet yönetiminin önemli iki boyutu afetlere hazırlıklı olmak ve afetin etkilerini azaltmaktır ve bu aşamalarda toplumsal eşitsizlikler gün yüzüne çıkabilir. Toplumsal eşitsizlikler ise en fazla dezavantajlı gruplar aleyhine ortaya çıkar. Evsizler, yoksullar, engelliler, yaşlılar, çocuklar, kadınlar, göçmenler diğer nüfus kesimlerine göre salgın öncesinde zaten var olan kırılgan pozisyonlarından dolayı salgın sırasında ve sonrasında en olumsuz etkilenen grupları teşkil ederler (Akbaş, 2020, s. 5). Özellikle dezavantajlı gruplar söz konusu salgında daha çok etkilenmekte ve daha çok kayıplar yaşamaktadır. Söz konusu bu süreçte kazanmanın ötesinde, etkilenme dereceleri farklılaşmaktadır. Başka bir ifadeyle salgının toplumsal boyutlarına bakıldığı zaman, bireylerin ya da grupların bu süreci deneyimlemelerinde farklılıklar mevcuttur. Aynı durumla karşılaşan bireylerin farklı derecelerde hayatlarını etkilemekte ve eşitsizlik meydana gelmektedir. Söz konusu eşitsizlik genellikle eğitim, ekonomik yaşam ve sağlık gibi alanlarda kendini göstermiştir.

3.3.1. Eğitimdeki Eşitsizlikler

Eğitim, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında çok önemli rol oynar. Okul ise, birbirinden çok farklı ailelerden gelen, birbirinden çok farklı kişiliklere sahip olan çocuklara o toplumun temel değer ve önceliklerini öğreten kurumdur (Zencirkıran, 2017, s. 101). Toplumsallaşma sürecinin olmazsa olmazı, eğitim ve eğitimin yürütüldüğü kurum olan okuldur. Salgınla birlikte vaka sayılarının azaltılmasına yönelik atılan adımlardan birisini ise, eğitimin evde gerçekleştirilmesi oluşturmaktadır. Okul ortamından uzak bir şekilde gerçekleştirilen eğitimin, bireyler üzerinde etkileri bulunmaktadır. Söz konusu olan etkiler ise, şu şekildedir:

“Bir öğretmen olarak konuşuyorum. Kısıtlı oldu her şey. Zaman kısıtlı, koşullar kısıtlı. Bir şeyi örgün öğretimde çok yönlü ve uygulamalı öğreteceksen, online eğitimde daha azını öğretmiş oluyorsun. Yapararak yaşayarak öğrenmek her zaman daha kalıcı olur. Özellikle 8. Sınıf ya da 12. Sınıf öğrencilerini, kaderlerinin dönüm noktası olan bu süreçte çok olumsuz etkiledi. Sadece bu süreçte dijital eğitimde çocuklarda özdenetim sağlanmış oldu. Kendi sorumluluğunu alma özelliği kazandı. İlçede öğretmen arkadaşım var. Benim canlı dersime 32 kişi katılırken; arkadaşımın canlı dersine 2 kişi katılıyordu. Çünkü çoğu öğrencisi köyde yaşıyor.” (G1)

“Eğitimi sıfırladı. Eba dersinden uzaktan ders versek de özellikle sıfırlandı. Fen lisesi öğrencilerim tamam, onlar bir şekilde bir aşamaya geldiler, özdenetimlerini sağlayabiliyor ve çalışıyorlardı. Bundan bir yıl önce çocukların ellerinden telefonları alıyorduk e uzaklaştırıyorduk. Şimdi kendi elimizle telefonu ellerine veriyoruz. Aileler yetersiz kaldı” (G7).

“Eğitim biraz askıda kaldı. Tamam, teknoloji çağının güzel nimetlerinden yararlanıldı. Bence öğrenciler bundan verim alamadılar. Öğretmen-öğrenci ilişkisi yüz yüze olmalı. Dijitalde öğrenci dinlemiyor ki. Sınıf ortamında bile dikkatlerini toplamaları zorken, uzaktan eğitim de işler iyice zorlaştı. Dijital değil, kalemin defterin olacak, not alacaksın. Öğrenme çok sınırlıydı havada kaldı. Herkes şehirde yaşamıyor. Herkesin interneti, tableti yok. Köyde yaşayan insanların android telefonu var mı yok mu? Onu geçtim telefon çekmeyen yerler var. O köyler adam yollamak, eğitimlerini sürdürmek ne kadar zor olabilir” (G8).

“Ben buradayım, çocuğum evde derse girdi mi bilmiyorum. Kontrol edemiyorum. Okulda öğretmenlerle rahattı. E ben çalışıyorum gündü, ne kadar ulaşabilirim onlara. Ne kadar çocuk eğitim alacak ki” (G10).

“Çok değiştirdi. Genelde dezavantajlı oldu çocuklar açısından. Eğitim yüz yüze olan bir süreç. Eğitim, öğrenci, öğretmen ilişkisi isteyen, anlayıp anlamadıklarını öğrencilerin gözlerinden anlayan bir yapı gerektirir. Evde üç dakika seni dinlese bile dördüncü dakika odanın duvarına, avizesine dikkati dağılıyor. Dinlemiyor seni. Aileyle ilgili sesler çocuğun dikkatini dağıtıyor. Birçok aile, çocuğa sessiz bir ortam sağlamadı. Benim dersimde çocuk canlı derste, arkada annesi bulaşık yıkıyor hem de çocuğa laf sayıyor. Akşam baban gelsin yaptıklarını söyleyeceğim, diyor. Çocuk bu ortamda nasıl çalışsın ya da nasıl öğretmenini dinlesin. Güzel yanı ne oldu, çocukların özdenetimini arttırdı. Okulda bütün denetim bizdeydi. Bu süreçte çocukların da artık bir şeyler öğrenmeye karar vermeleri gerektiğini, aksi takdirde yol alamayacaklarını fark ettiler. Bu gerçekten özdenetim açısından çok iyi oldu.” (G13).

“Önceden çocukların başında birisinin durma zorunluluğunu hissediyorduk. Sürekli birinin dersi vermesi gerekiyordu. İnsanlar şimdi kendi kendine öğrenme yoluna gitmeye başladılar. Kendi kendine araştırmak zorunda kalıyor, sistemi öğrenmek zorunda kalıyor. Aile bir yere kadar yetişiyor, bir yerden sonra çocuk kendisi çabalamak zorunda kalıyor.” (G18).

Pandemi ile çizilen tablo, genelde tüm eğitim sisteminde özelde ise yükseköğretim sisteminde dijital dönüşümün önem ve gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber dijital dönüşüm salt teknoloji yatırımı değil, dijital teknolojilerle desteklenen süreçlerin geliştirilmesi şeklinde yorumlanmalıdır. Bu düşüncelere ek olarak dönüşümün merkezinde kurumlar değil, öğrenenlerin ihtiyaçları olmalı; mevcut gereksinimlerin yanı sıra eğitim kurumlarını geleceğe taşıyacak vizyon ortaya konmalıdır (Bozkurt, 2020a, s. 124). Virüsün etkilediği ve dönüştürdüğü alanların başında eğitim gelmektedir. Virüsün yayılmasını engellemek için alınan önlemlerin birisi de yüz yüze eğitim yerine online eğitimin gerçekleşmesidir. Gelişmiş teknolojiden yararlanarak gerçekleştirilen eğitim, esasında var olan teknik ve yöntemin etkili bir şekilde kullanılmasına dayanmaktadır. En önemli yanı ise, internetin, telefonun ve tabletin olduğu her yerde, belirli bir mekana bağlı kalmaksızın eğitimin gerçekleşebileceğidir. Bu

sürecin diğer bir katkısı ise, öğrencilerin yine aynı şekilde belirli bir mekâna bağlı kalmaksızın, öğretmenin denetiminden uzak, kendi öz denetimlerini sağlayabilme yetisi kazanmaları olmaktadır. Okulda, sınıfta ve öğretmenin denetimi altında gerçekleştirilen eğitim, online eğitimle birlikte öğrencinin eğitimi hakkında kendi sorumluluğunu alması, önemli bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kazanımların dışında bu sürece bağlı olarak ortaya çıkan belirli eşitsizlikleri de gündeme getirmiştir. Online eğitimle birlikte her evde teknolojik aletlerin şehir köy fark etmeksizin bulunmaması, gerçekleştirilen eğitimi sekteye uğratmıştır. Eğitimi alan öğrenci sayısına oranla teknolojik aletlerin bulunmaması ve ders saatlerinin çakışması, eğitimi alan öğrenciler adına dezavantajlı bir durum olmuştur. Ayrıca ev ortamında gerçekleştirilen eğitim, diğer bir dezavantajlı durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin öğrencilere eğitimi alabilecekleri belirli bir ortam sağlayamamaları, öğrencilerin aldığı eğitimi olumsuz yönde etkilemiştir. Eğitimi alabilecekleri güzel bir ortam sağlanmış olsa bile belirli yaş grubunda bulunan öğrenciler üzerinde ebeveyn kontrolünün eksik olması, başka bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle çalışan ebeveynlerin, çocuklarının aldıkları eğitimi kontrol edememeleri, çalışmayan ebeveynlere göre dezavantajlı konumda olmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla virüsle birlikte dezavantajlı konumda bulunan eğitim, kendi içerisinde farklı sorunları barındırarak eşitsizliklerin kaynağını oluşturmaktadır.

3.3.2. Çalışma Hayatındaki Eşitsizlikler

Halk sağlığının yanında toplumsal yaşamı da derinden etkileyen Covid-19 salgını, salgın nedeniyle can kayıplarının yanı sıra devasa bir iş ve gelir kaybı da yaşanmaktadır. İnsan sağlığına değil üretimin her koşulda devam etmesine, çarkların dönmesine odaklı politikalar sadece işçilerin sağlığını değil, toplumun tamamının sağlığını tehdit eder bir noktaya gelmiştir (Çerkezoğlu, 2020, s. 471). Salgınla birlikte, işgücü piyasasındaki farklı sektörler çeşitli zorluklara neden olmuş, bu zorluklar da diğer sektörleri de olumsuz etkileyerek milyonlarca çalışan insanın bu süreçten olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur (Serçemeli, 2020). Söz konusu etkiler ise, şu şekildedir:

“Her yönüyle olumsuz bir şekilde etkiledi. İşlerimiz azaldı. Hele ki küçük esnaflar bitti. Çoğunluğu kapattı, işi düştü. Borcu olanların iyice borcu arttı. Biz hizmet sektöründe olduğumuz için çalışmak zorundaydık. Covid hastanesinin tam karşısındayız. Doktoru geliyor, hemşiresi geliyor. Geliyorlar ama korkuyorduk. Acaba onlarda varsa bize bulaşırsa diye.” (G6).

“İşin mahiyetine göre iş yaşamımız şekillendi. Virüsün ilk çıktığı dönemlerde, bizim birimde olanlar haftada bir kere gidiyorduk dönüşümlü. Diğer birimlerde olanlar haftanın her günü gitmek zorundaydı. Hiç gelmeyen memurlar da vardı. Dediğim gibi, işin mahiyetine göre çalışma yaşamımız şekillendi bu süreçte. Evde çalışan, evde işini sürdüren insanlar var. Onlar daha avantajlı. Sen herkesin kullandığı otobüsü kullan işe git, risk altında ol. Diğer evinde rahat rahat çalışsın. Sen vatandaşlarla iç içesin. Bu durum eşitsizdi. Polisler halkla iç içe, insanlarla sürekli temas halinde. Yine doktorlar birebir hastalarla temas halinde. Onlar bu süreçte daha çok risk altındalar ve çalışmak zorundalar” (G2).

“Ekonomimiz çok kötü etkilendi. Bu yüzden herkese evde kalın denilmiyor. Okullar açılmak zorunda kantinci, servisler iş yapmak zorunda. En basitinden okul kapatıldığında kaç sektör iş yapamaz hale geliyor. Birçok insan para kazanamıyor. Bunların hepsi zincirin halkası gibi birbirine bağlı. Devletin bütün ekonomiyi yüklenecek gücü olmadığı için, normal hayata devam ediyor gibi kurumlar açılıyor. Mecburiyetlerimizin doğurduğu sonuçlar.” (G1).

“Küçük işletmelerin hepsi çöktü bu süreçte. Benim eniştemin avm’de bir dükkanı vardı. Bu süreçte Avm’ler kapandı, haliyle birkaç ay çalışmadı, para kazanamadı. Sonra avm’ler açıldı, çalışmaya başladı ama bu süreçte çalışanlarına para vermekten adam battı. En sonunda kapatmak zorunda kaldı dükkanı. Bu süreçte küçük insanları çok olumsuz yönde etkilerken, büyük insanların kazançlarına kazanç kattılar” (G16).

“Avmler falan kapandı ya aslında daha az israf olaya başladı. İnsanlar çılgınlar gibi alışveriş yapmadılar, tüketmediler. İhtiyaç dışı alımlar kısıtlandı. Sokağa çıkma yasağı olduğu anda insanlar gıdaya yöneldi, insanlar iktisat yapmayı öğrendi. Aslında mecburiyetler, insanları gelişime açtı. İşini kaybetti ama başka ne yapabilirim diye düşündü, başka potansiyellerinin farkına vardılar. Yeni iş kapıları araştırmaya başladılar. Değişiyoruz, dönüşüyoruz, dünya olarak değişiyor artık. Krizi, virüsü fırsata çevirmek lazım. Yeni iş kapılarına yönelmek gerekiyor. İnsanlar buna ayak uydurabilmeli. Zorunlu ama iyi bir şey oldu. Zor olacak tabii, ama insanları geliştirir bu” (G18).

“Biz burada covidli hastalarla aynı havayı soluyarak çalışalım, evde oturup maaşlarını alan çok insan oldu. Özellikle öğretmenler, ek ders ücretlerini bile aldılar. Bu da çok büyük bir eşitsizlik. Haberlerde çıktı coronalı hasta dışarıda limon satarken görüntülendi. E adam ne yapsın şimdi evine para girmiyorsa, ekmeği kim getirecek. Mecbur çalışmaya. Ama bir taraftan da hastalığı bulaştırıyor. O kadar sıkıntılı bir süreç ki. Adaletsizlik çok fazla var gerçekten. Ama bir taraftan akış durmalı ki, insanlar evlerinde oturmalı ki virüs bitsin. Neresinden tutarsan elini yakıyor insanın” (G20).

Söz konusu süreçte ekonomik yaşamda karşılaşılan eşitsizlikler kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Söz konusu eşitsizliklerin iki boyut üzerinden şekillendiği görülmektedir. Bunlardan ilkinin, salgın döneminde getirilen kısıtlamalarda kapatılan iş yerleri oluşturmaktadır. Virüsten korunmak ve insan akışını durdurmak amacıyla çoğu iş yeri kapatılmıştır. İş yerlerinin kapatılması çalışma hayatının sektöre uğratmış ve üretimin sürekliliği üzerinde olumsuz yönde etki etmiştir. Bu durum hem işverenlerin hem de çalışanların birçoğunun işini kaybetmesi anlamına gelmektedir. İşini kaybeden insanların gündelik hayatta yaşadığı sorunların temelini bu süreçte işini kaybetmeleri ve ekonomik olarak bir gelire sahip olamamaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bir kamu kurumunda çalışıp maaşını alanlar karşısında işini kaybeden insanların yaşadığı olumsuz durum, eşitsizliğin önemli bir kaynağını oluşturduğu görülmektedir. Çalışma yaşamında meydana gelen kısıtlamalar, iş yerlerinin kapatılması, çalışanların işlerine son verilmesi, çalışma hayatında farklı meslekler arasındaki avantaj ve dezavantajlı durumlar gibi uygulamalar, Covid-19 salgınının ekonomi sahasında neden olduğu olumsuz sonuçlara işaret etmektedir.

Öte yandan, salgın sürecinde meydana gelen eşitsizliğin bir diğer boyutunu ise, virüse uzaklık ve yakınlık derecesinde çalışma faktörü oluşturmuştur. Pandemi sürecinde işini kaybeden insanların yaşadığı eşitsizlik durumunun karşısında, risk altında çalışan insanların yaşadığı eşitsizlik durumu bulunmaktadır. Sağlık çalışanlarının, polislerin, gıda sektörü gibi hizmet sektöründe hizmet verenlerin, bazı kamu kuruluşlarında çalışanların birebir virüslere karşılaşma olasılığı yüksek olmasından dolayı büyük bir tehdit altında çalışmaktadırlar. Bir diğer taraftan bu süreçte homeoffice şeklinde çalışmaya devam edenler, esnek çalışma saatlerinin mevcut olduğu işlerde çalışanlar, virüslere karşılaşma olasılığı düşük olduğundan dolayı avantajlı konumda yer almaktadırlar. Dolayısıyla risk altında çalışan insanların riskten uzak çalışma ortamına sahip olan insanlar karşısında dezavantajlı konumda bulunmaları, ekonomik yaşamda karşılaşılan bir diğer eşitsizlik durumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.3. Sağlık Alanındaki Eşitsizlikler

İnsan hayatının en önemli ve değerli yönünü oluşturan sağlığın korunması ve sürdürülmesi sosyolojik açıdan merkezi öneme sahiptir. Örneğin hangi semptomların hastalık belirtisi olup olmadığı, bireylerin tedavi ve doktor tercihleri, tıbbi konulardan çok toplumun kültürü ve yapısıyla ilgilidir. Bunun dışında sağlık alanında oluşan gruplar ve bu grupların diğer grup ve toplumsal yapıyla ilişkisi, bir kurum olarak sağlık kurumunun işleyişi, diğer kurumlarla ilişkileri ve değişimleri sosyolojinin inceleme alanına girmektedir (Aytaç ve Kurttaş, 2015, s. 232). Dolayısıyla, sağlık toplumsal bir konu olmasının yanı sıra toplumda gerçekleşen değişimlerden de etkilenen bir yapıya sahiptir. Nitekim salgın döneminde etkilenenlerin başında sağlık kurumu ve sağlık çalışanları olmuştur. Salgın döneminde ise, sağlık hizmetleri, önemini korurken; sağlık hizmetleri şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

“Sağlık alanında çok güzel çalışmalar oldu. Eşitsizlik çok olduğunu düşünmüyorum. Süreç çok iyi ilerledi. Korana kendi başına olan bir hastalık değil. Bireysel bir hastalık değil, toplumsal bir hastalık. Her birey çok değerli ülke vatandaşlarının. Yaşlılarımız bile çok değerli, o yüzden 65 yaş üstünün sokağa çıkmaması sıkça gündeme geldi. Onları korumak için” (G1).

“Elimizde bir güç varsa bunu millet olarak çok iyi paylaşıyoruz. Verebileceğimiz şeyleri veriyoruz. Sağlık çalışanları çok özveriyle çalıştı. İstifa edebilirler. Hastalık alan oldu. Sağlık sisteminin iyi olduğunu düşünüyorum. Sadece bazı şeyler gözden kaçıyor gibi geliyor bana” (G11).

“Korkumuzdan hastaneye gidemiyoruz. Gittin mi seni özel hastaneye yönlendiriyor. Pandemi sürecinde normal hastane bakmıyor sana. Geçenlerde dişimle ilgili bir işlem yaptıracağım, normal hastaneler kapattı o servisi. Özel dişçilere mecburen gidiyorsun. E parası olmayan ne yapsın” (G5).

“Sağlık çalışanları bu dönemde yapılması gerekenlerinin kat kat fazlasını yaptılar. Ailelerinden uzaklaşıp hizmet vermeye başladılar. Sağlık Alanında eşitsizlik olduğunu düşünmüyorum. Sadece şu konuda sıkıntı yaşandı, herkes corona değil. Kalp hastası olanlar var, şekeri olanlar vardı. Bunlar biraz ötelendi. Daha doğrusu covid dışındakiler önemli değildi onlar için. Bu konuda biraz adaletsizlik oldu. Ayakta hasta gibi gördüler. Onlar da çok ciddi rahatsızlıklardı, ama ötelendi gibi geliyor bana. Kanseri ne demek, kemoterapi alamadılar” (G8).

Salgın sürecinde en fazla etkilenen alanlardan birisi sağlık alanı olmuştur. Olumlu gelişmelerin yanı sıra eşitsizliklerin de mevcut olduğu görülmektedir. Pandemi sürecinde genç yaşlı fark etmeksizin herkes, en üst düzeyde koruma ve tedavi kapsamına dâhil olmuştur. Tedaviden faydalanma konusunda farklılıklar söz konusu olup, salgın sürecinde sağlık alandaki eşitsizlikler belirgin bir biçimde ön plana çıkmıştır. Hizmet konusunda söz konusu olan eşitsizlik, Covid-19 dışındaki hastalıklarda karşılaşılmaktadır. Salgın sürecinde Covid-19 dışındaki hastalıklar ikinci öncelikli sıraya geçerken, söz konusu hastalıklar ve hastaların tedavisi Covid-19 karşısında önemini kaybetmiştir. Dolayısıyla bu süreçte sağlık alanında karşılan eşitsizliklerin birini, covid-19 dışındaki hastalıklarda görülmektedir. Sözü edilen eşitsizliklerin bir diğerini ise, sağlık çalışanlarının karşılaştıkları dezavantajlı durumlarda görülmektedir. Sağlık çalışanlarının karşılaştıkları dezavantajlı durumlar aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

“Hastaneden tanıdıklarım var. Çalışanlar açısından eşitsizlik var. Doktorların Covid mesaisi vardı ama hemşirelerin, hasta bakıcıların Covid mesaisi yoktu. Covidle birebir temas sadece doktorlar yaşamıyor. Orada hasta bakıcısı var, temizlikçisi var, eczane var. Bu yükün altına giren herkes var. Hafta da bir gün nöbeti olan doktora tavan maaş veriyorsunuz, her gün Covidli hastanın altını temizleyen hasta bakıcıya maaş vermiyorsunuz. Biz bir sürü hastayla yakın temas halindeyiz eczacı olarak. Ama biz yoktuk onlar için. Covid reçetesini alan bize geliyor. Temas oluyor. Herkesin çocuğu var” (G3).

“Bu süreçte en fazla sorun sağlık alanında oldu. En fazla mağdur olanlar sağlık çalışanları. Benim korkum sağlık çalışanlarının işi bırakması, ya da bırakın ölsün demeleri. Çünkü onlar içeride uzun saatler boyunca maskeli çalışıyor, dışarıda adam maske takmadığı için hasta oluyor ve herkesi tehlikeye sokuyor” (G7).

“Sağlık çalışanları çok özverili çalıştılar. Onlar kendilerini de karşısındaki insanı da nasıl koruması gerektiğini biliyorlar. Onlar dışardaki insanlardan korkuyorlar. Ben de virüsü taşıyıp da belirtisi olmayan insanlar korkutuyor. Asıl onlar yayıyor zaten. Bende bir şey yok nasılsa diye sosyal hayatta gezip dolaşıyorlar. Gezip dolaştıkça virüsü yayıyorlar. Sağlık çalışanları o kadar saat maskeli çalışıyor, ne kadar zor bir şey, bizim insanımız bir şey yok diye gezip dolaşıyor” (G9).

“Hastanede temizlik personeli %100 riskin içinde. Fakat biz hastanenin verdiği, bakanlığın verdiği bütün ödeneklerin dışındayız. Covid farkını herkes alıyor, hastanenin temizlik ve güvenlik personeli almıyor. Hastanenin içindeki eczanedekiler Covid farkı alıyor, ama biz almıyoruz. Dışta çalışan farklı şirket elemanları vardı. Onlar tamamen haksızlığa uğradı şirket tarafından işten çıkarıldılar” (G14).

“Mesela ben de risk altındayım burada, hemşireler de hasta bakıcılar da, temizlikçilerde. Bize ilk başta tavandan döner sermaye vermeye başladılar, ama onlara vermediler. Ama gerçekte hastayla hepimiz haşır neşiriz. Sadece yoğun bakımda çalışanlara verildi. Çok dert değil, biz görevimizi yaptık ama adaletsizlik yani. Herkes burada risk altında, yakın temas halinde.” (G15).

“Biz büyük bir riskin altında çalıştık. Evinde çalışanlar vardı ya da evinde oturarak maaşını alanlar vardı. Bu çok büyük bir eşitsizlik bence. En belirgin öğretmenlerdi. Öğretmenlerin ek derslerini bile verdiler.. O kadar ihtiyacı varken, dükkânını kapatan varken. Neyle geçindiler ben bilmiyorum. O öğretmenlerin aldığı para çok tepki aldı. Bize vermediler ek ödeme. Herkes evinde oturdu maaşını aldı, kendini korudu. Biz büyük bir risk olarak hastanedeydik” (G19).

Tehdit karşısında herkesin biyolojik anlamda eşit olduğu iddia edilebilirse de gerek salgından korunma uygulamaları gerekse teşhis ve tedavi süreçlerinde eşitsizliklerle örülü bir gerçekliği deneyimliyoruz. Neredeyse sayısız sağlamanın yapıldığı ve artık olgusal bir gerçeklik kazanmış olan bu durum, özellikle salgın gibi büyük kriz durumlarında toplumun alt tabakalarındaki kesimler için çok daha yıkıcı sonuçlar üretir. Bugün dünya işgücünün dörtte üçünü oluşturan yaklaşık üç milyar işçinin salgından etkilendiği dikkate alındığında, krizin orta ve uzun vadeli etkilerini sınıfsal bir ayrım üzerinden tespit etmek mümkün olabilir (Yaman, 2020, s. 53). Sözü edilen tespit sağlık çalışanlarını da kapsamaktadır. Sağlık çalışanları tartışmasız bir şekilde salgın sürecinden en fazla etkilenen ve bu süreçte en fazla aktif görev

alanında bulunan grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Virüsle birebir temas halinde görev yapmaları, sağlık çalışanlarının özel bir konumda olmalarına neden olmaktadır. Özel bir konumda olmalarına rağmen, sağlık çalışanlarının da karşılaştığı eşitsiz durumlar mevcuttur. Diğer meslek dallarına göre daha fazla riskli alan içerisinde görev yapmaları karşılaştıkları eşitsizliğin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca aynı risk alanı içerisinde görev yapmalarına rağmen, sağlık çalışanlarının da kendi aralarında mevcut olan eşitsiz konumları bulunmaktadır. Nitekim doktor, hemşire, hasta bakıcı, temizlik personeli, tıbbi sekreter, eczane çalışanları gibi hizmet verenler aynı risk alanı içerisinde yer almaktadırlar. Ortak risk alanı içerisinde bulunmalarına rağmen, çalışanlarının hepsi aynı ek ödenekten yararlanamamıştır. Dolayısıyla bu durum, sağlık çalışanlarının, kendi grupları içerisinde, belirli oranda eşitsizliğin mevcut olduğu görülmektedir.

3.4. Toplumsal Cinsiyete Göre Koronavirüs Salgını Deneyimi

COVID-19 salgını sağlık, ekonomi, eğitim ve sosyo-kültürel alanlar başta olmak üzere toplumun en temel kurumu olan aileyi de derinden etkilemektedir. Ailenin yapısı, işlevleri ve aile içindeki rollerin dönüşümü belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. Konuya Türkiye özelinde baktığımızda, ilk Covid-19 vakalarının görülmesinin ardından 16 Mart 2020 tarihinde okullara ara verilmesiyle ailelerin gündelik yaşam pratikleri bir anda değişmiştir (Zeybekoğlu-Akbaş ve Dursun, 2020, s. 80). Toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, gündelik yaşam pratikleri değişen kadın ve erkekler, bu süreci farklı bir şekilde deneyimlemiştir. Bu anlamda Erzurum'da yaşayanların, salgın sürecinde gündelik yaşam pratikleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

“Erkekleri daha çok etkiledi sanki. Kadınlar arkadaşları ile görüşemedi, günlerine gidemedi. Erkekler ise, maç beraber izleyemiyorlar. Kahvehane kültürü var burada. Erkekler kahveye gidemiyorlar. Esasında sosyal hayat kısıtlandığı için kadın da erkek de çok zorlandı bu noktada” (G1).

“Kadınlar daha çok ehemmiyet veriyor. Bunu kadınlar genel özelliğine bağlayabiliriz. Temizliği çok sever kadınlarımız. Onlar çok zorlanmadı bu süreçte” (G3).

“Kadınları çok olumsuz yönde etkiledi. İş yükleri arttı. Bütün ev halkı aynı yerdesin, yemek olayı arttı. Markete gidince her şeyi yıka yerleştir. Erkekler rahatladı. İş hayatına gidiyor, evde dinlenip yatıyor, sabah işe gidiyor. Sadece sosyal hayatları kısıtlandı. Kadınların ev yükü arttı. Kadınlar daha fazla dikkat ediyorlar. Erkeklerin abana bir şey olmaz tavırları daha fazla” (G8).

“Toplumda hali hazırda kadına biçilen roller var. Bu roller azalmadı ki arttı. Kadın evde, çocuklar daha fazla evde, eşler yine aynı şekilde. Kadının sorumlulukları daha çok arttı. Hele bu kadın çalışıyorsa, eve temizlikçi gelmedi, çocukların bakıcısı çağırılmadı. Bunların hepsi yine kadına kaldı. Virüs bulaşmasın diye. Kadınları özellikle yıpratıcı bir süreç” (G12).

“Kadınlar da daha çok eve kapandı, ama kadınların iş yükü inanılmaz arttı. Alışveriş yapmak istemiyorum, getirdiklerimi tek tek yıka yerleştirmekten dolayı. Çocuklar ben de, ev işi yemek her şey bende. Sabahtan akşam yatana kadar kimsenin isteği bitmiyor. Ayrıca canlı dersler oluyor, okulu da eve taşıdık. Ev içerisinde o kadar çok yüküm arttı ki” (G13).

Salgın sürecinde kadınları ve erkekleri farklı boyutlarda etkilemiştir. Erkeklerin sosyal alan faaliyetleri azalmıştır. Sosyal faaliyetleri azalan erkeklerin bu süreci daha çok ev içerisinde

ailesiyle birlikte vakit geçirmiştir. Bunun dışında iş kaybına uğrayan bir erkek maddi ve psikolojik olarak olumsuz yönde etkilenmiştir. Dolayısıyla bu durumun aile bireylerine yansımaları olumsuz yönde gerçekleşmiştir. Kadınlar da ise, durum daha farklı bir boyutta ilerlemiştir. Kadınları genel olarak etkileyen durum, virüsü kendisinden ve ailesinde uzak tutmak için temizlik aktivitelerinin artışı ve sorumluluğu olmuştur. Virüsten korunmanın ilk şartı olan temizlik ve hijyen, kadınların daha fazla dikkat etmelerine, daha fazla enerji harcamalarına neden olmuştur. Ayrıca çalışan kadın perspektifinden bakıldığında, iş yüklerinin arttığı görülmektedir.

Pandeminin getirdiği karantina, online çalışan kadınlar için çocuk bakımı, temizlik ve yemek konusunda dışarıdan hizmet alma imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu da çalışan kadının yükünü büyük ölçüde artırmıştır. Nitekim sürekli yorgunluk ve bitkinlik hissediyorum diyen kadınların oranı erkeklerden daha fazladır. Bu kadınların erkeklere göre strese dayanıklılığı kadar artan iş yükü ile de ilişkilidir. Özellikle özel sektörde online çalışan kadınlar arasında kamuda çalışanlara ve kendi işini yapanlara göre sürekli yorgunluk ve tükenmişlik hissi içinde olduklarını söyleyenlerin oranı artmaktadır (Bozkurt, 2020b). Salgın sürecinde, temizlik, yemek, çocuk bakımı için yardımcı elemanlar, virüsün yayılma tehlikesi ve korkusuyla bu süreçte devre dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla sözü edilen işler, yine kadının görevi olarak kalmış ve kadınlar bu iş yükünü sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca çalışan kadınların, salgın döneminde evde çalışmaya başlamaları, iş yüklerini ikiye katlamıştır. Evde gündelik yaşamda kadını bekleyen sorumluluklarının yanı sıra, ev içerisinde çalışma yaşamını da sürdürmeye devam etmiştir. Bunun dışında salgın nedeniyle çocukların eğitimi evde online olarak gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte çocukların eğitiminin devamı ve kontrolü kadınların görev alanı içerisine dâhil olmuştur. Bu süreç, kadınların iş yüklerinin artmasına neden olmuştur.

3.5. Kaygı, Korku ve Beklenti Sarmalında Koronavirüs Salgını

Her ne kadar geçmişte büyük salgınlar tecrübe edilmiş olsa da bu deneyimlere rağmen Covid-19 salgınında küresel düzeyde bir panik ve çaresizlik durumu hâkimdir. Bu süreçteki belirsizlik ve beklenmedik ve alışık olmadığımız ölüm sayılarının insanlığı kısa ve uzun vadede derinden etkileyeceği kaçınılmaz görünmektedir (Taştan, 2020, s. 15). Bu anlamda Erzurum'da yaşayanların salgın deneyimi ve salgın karşısındaki kaygı, korku ve beklentileri şu şekilde gerçekleşmektedir:

“Beni en çok kaygılandıran şey sağlık. Bu virüsün bu dikkatsizlikle 2021’in sonuna kadar süreceği endişesi var bende. Vaka çok, kısıtlama yok, kısıtlamayı sürdürecektir ekonomi de yok. Beni bu süreçte en fazla sağlık ve ekonomi endişelendiriyor” (G1).

“Beni en çok kaygılandıran şey ekonomi. Kurlar sürekli yükseliyor. Alım gücü gittikçe azaldı ve azalıyor” (G2).

“Çocuklarımın geleceğinden korkuyorum. Hastalığa yakalanma korkum yok. Yakınlarıma bulaştırma endişem daha fazla. Virüsün ne kadar süreceği belli olmadığı için maddi olarak neyin beklediğini bilmiyorum” (G3).

“Bu sürecin daha ne kadar daha devam edeceğini bilmiyorum oluşumuz beni çok endişelendiriyor. E bunun ekonomik olarak çok daha ağır bir yükü var. Geleceğimizi öngöremiyoruz. Belirsizlik var. Ne tür zamlar bizi bekliyor bilmiyoruz. Bütün bu olumsuz koşulların ekonomiye nasıl yansıtacağını bilmiyoruz. Dolar, altın aldı başını gitti. Piyasa altüst oldu. Bu daha ne kadar sürecektir” (G6).

“Ailem, sevdiğilerim, ya onlara bir şey olursa. Gelecek kaygısı çok fazla var. Salgından önce hayal edebiliyordum, salgından sonra hayal edemiyordum.” (G8).

“Hastalık gelmesin, etrafındaki sevdiğilerine gelmesi, beni en çok kaygılandıran şey bu. Sen ne kadar dikkat edersen et, diğer insanlar dikkat etmeyince ben bu kadar neden emek verdim diyorsun. Ne getirip ne götürceğini bilmediğim için korkutuyor” (G11).

“Görmediğin bir şeye savaş vermek yeterince ürkütücü. Görmüyorsun ve savaşmak zorundasın. Tedbiri bir an bile olsa elden bırakmamak zorundasın. Nasıl bir hayat bizi bekliyoruz, Ailemden birini kaybetme korkusu çok fazla. İleriyi görememek korkutuyor, aileden birini kaybetme korkusu yaşıyorsun.” (G12).

“Ya ölürsem ya da birinin ölümüne sebep olursam” (G14).

“Etrafımdaki yaşlı ve kronik hastalığı olanlara bulaştırma riski. Sağlıklı olan sevdiğilerime de bulaştırmaktan çok korkuyorum” (G18).

“Normal hayata geçememek, insanların hep maskeyle dolaşacak oluşu. Bizim çocuklarımızı belki iyi bir eğitim nasıl alacak. Normal bir hayata geçemezsek ne olacak” (G19).

Risk, daha çok bilindik, alışıldık davranış örüntülerinin dışında yer almaktadır. Gelecek, doğal olarak bilinmemektedir Dolayısıyla risk hesaplaması netlik kazanmaz. Risk ortamlarında, öngörülemeyen, belirlenemeyen sonuçlar her zaman güncelliğini korumaktadır (Giddens, 2010). Bu anlamda risk toplumunun en önemli özelliği, risklerin hesaplanamazlığıdır. Hesaplanamayan tehditler, sürekli birikmekte herkesi etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Beck, 2011). Modern riskler, teknolojinin ürettiği riskler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat günümüzde ortaya çıkan covid-19 salgını, insanların varlığından beri, insanları sürekli olarak tehdit eden risklerin başında salgınların geldiğini hatırlatmıştır. Dolayısıyla her riskte olduğu gibi salgınlarda da kendi süreci içerisinde belirsizliği ve tahmin edilemezliğini barındırmaktadır. Virüsten korunmaya çalışsak da virüsün kendisinin ne olduğunun bilinmezliği insanları en çok kaygılandıran durumların başında gelmektedir. Bilinmezlik ve belirsizlik, başlı başına kaygı ve endişe uyandıran bir durumdur. Bu durumun virüsle beraber gündelik yaşamda her şeyi etkilemesi ile birleşince, kaygı ve endişe de o oranda artmaktadır. Virüs ne zaman bitecek, aşı ne zaman bulunacak, aşının yan etkileri ne olacak, hastalığın tedavisinin gelecekte insanların organlarını hangi yönde etkileyecek gibi sorular, insanların endişelerinin başında yer almaktadır. Ayrıca virüsün, kendilerine ve çevrelerine bulaşması ve en yakınlarını kaybetme korkusu da büyük oranda insanları etkilemektedir. Bunun dışında ekonomik yaşamda yer alan dezavantajlı durumlar ve gelecek kaygısı, gelecekte kendilerini nelerin beklediğinin bilinmezliği de diğer bir kaygı boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla salgın, belirsizlik barındıran risklerin başında gelmesinden dolayı, kaygı, endişe ve korkuyu içerisinde barındırarak insanları tehdit etmektedir.

Sonuç

Koronavirüs, küresel bir salgın olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırları hızlı bir şekilde aşmış, mekâna bağlı olmaksızın tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu özelliği itibariyle geçmişin risk ve tehlikelerinden özellikle karşılaşılan salgınlardan ayrılmaktadır. Bu haliyle insanları tehdit etmektedir. Bu anlamda, covid-19 salgını konu edinen bu çalışma ile şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Virüs ilk ortaya çıktıktan beri, insanlar kendilerinden ve çevrelerinden nasıl uzak tutacakları konusunda bilgi edinmeye çalışmış ve kurallara, özellikle hijyen kurallarına daha çok dikkat etmişlerdir. Sağlık kurallarına ya da tedbirlere uymayanların, ya virüsü önemsemeyenlerden ya da kültürel olarak samimi ilişkilerin yoğunlukta olmasından kaynaklanmaktadır

2. Bu süreci evde geçiren ailelere önemli etkileri bulunmaktadır. İlk öncelikle iyi ve kötü günlerde beraber olma ritüeli üzerinde olumsuz yönde etkisi bulunarak, insanların birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Ayrıca, sorunlu olan ailelerde, sosyal hayattan uzak kalmanın vermiş olduğu gerginlik ile tartışmalar meydana gelmiştir. Söz konusu bu olumsuz tablonun yanı sıra, birbirlerine vakit ayıramayan aile bireyleri, bu süreçte kaliteli vakit geçirmeleri, aile ilişkilerini kuvvetlenmiştir.

3. Virüsün etkilediği ve dönüştürdüğü alanların başında eğitim gelmektedir. Gelişmiş teknolojiye yararlanılarak gerçekleştirilen online eğitimler, belirli bir mekana bağlı kalmaksızın her yerde eğitimin sürdürülebilmesi açısından önemli bir farkındalık oluşturmuştur. Ayrıca, öğretmenin denetiminden uzak, kendi sorumluluklarını alabilen öğrenci profilleri gündeme gelmiştir. Bu süreçte eğitimi alan herkesin, teknolojik aletlere ve internete sahip olamaması, aynı evde birkaç öğrencinin ders saatlerinin çakışması, ailelerin çocuklara çalışma ortamı hazırlayamaması gibi dezavantajlı sonuçlar doğurmuştur.

4. Salgın döneminde alınan tedbirler kapsamında, birçok iş yeri çalışmalarını zorunlu olarak durdurmuştur. Dolayısıyla birçok işveren ve çalışan işsiz kalmıştır. Salgın sürecinde meydana gelen eşitsizliğin bir diğer boyutunu ise, virüse uzaklık ve yakınlık derecesinde çalışma faktörü oluşturmuştur. Pandemi sürecinde işini kaybeden insanların yaşadığı eşitsizlik durumunun karşısında, risk altında çalışan insanların yaşadığı eşitsizlik durumu bulunmaktadır. Sağlık çalışanlarının, polislerin, gıda sektörü gibi hizmet sektöründe hizmet verenlerin, bazı kamu kuruluşlarında çalışanların birebir virüsle karşılaşma olasılığı yüksek olmasından dolayı büyük bir tehdit altında çalışmaktadırlar. Bir diğer taraftan bu süreçte homeoffice şeklinde çalışmaya devam edenler, esnek çalışma saatlerinin mevcut olduğu işlerde çalışanlar, virüsle karşılaşma olasılığı düşük olduğundan dolayı avantajlı konumda yer almaktadırlar.

5. Salgın sürecinde, sağlık hizmetleri ve sağlık çalışanlarına büyük görev düşmüş ve büyük bir özveriyle çalışmışlardır. Salgın sürecinde herkes, covid-19 kapsamında en üst düzeyde koruma ve tedavi kapsamına dâhil olmuştur. Bu duruma karşılık sağlık alanında yaşanan olumsuz durum ise, covid-19 dışındaki hastalıkların ikinci öncelikli sırada yer almış olmalarıdır. Ayrıca sağlık çalışanlarının da kendi aralarında eşitsiz bir durumla karşılaşmışlardır. Aynı risk alanı içerisinde çalışan sağlık personellerinin aynı ek ödenekten yararlanmamış olması, salgın sürecinde yaşanan dezavantajlı durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Salgın sürecinde, kadınların iş yükünü daha fazla arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Salgın sürecinde, temizlik, yemek, çocuk bakımı için yardımcı elemanlar, virüsün yayılma tehlikesi ve korkusuyla bu süreçte devre dışı bırakılmıştır. Dolayısıyla sözü edilen işler, yine kadının görevi olarak kalmış ve kadınlar bu iş yükünü sürdürmeye devam etmiştir. Salgın nedeniyle çocukların eğitimi evde online olarak gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte çocukların eğitiminin devamı ve kontrolü kadınların görev alanı içerisine dâhil olmuştur. Dolayısıyla salgın sürecinde kadınların görev alanı ve iş yükü artmıştır.

7. Salgın dönemleri, kendi süreci içerisinde belirsizlik ve tahmin edilemezlik barındırmaktadır. Bilinmezlik ve belirsizlik, başlı başına kaygı ve endişe uyandıran bir durumdur. Bu durumun virüsle beraber gündelik yaşamda her şeyi etkilemesi ile birleşince, kaygı ve endişe de o oranda artmaktadır. Bu anlamda Erzurum'da yaşayanların, virüsün çabuk bitmesi, en yakınlarını kaybetmeden normal yaşam pratiklerine geri dönme beklentisi içerisindedirler.

Sonuç olarak Covi-19 salgını, küresel bir salgın olması nedeniyle, insanları, toplumları, ülkeleri etkilemektedir. Sınırları hızlı bir şekilde aşması, geçmişte yaşanan risk ve tehlikelerden önemli ölçüde ayrılmaktadır. İlk ortaya çıktığı andan itibaren belirsizliği, olumsuz etkileri ve ortaya çıkardığı eşitsizlikler üzerinde düşünülmüştür. Başka bir ifadeyle dezavantajlı durumlar ortaya çıkarmış ve toplum üzerinde olumsuz yansımaları olmuştur. Bu olumsuz tablonun yanı sıra, değişimin kaynağı olarak önemli farkındalıkların da temelini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Acar, M. (2020). Korona sonrası dünya: ekonomik, sosyal ve akademik hayatta ne değişecek, ne değişmeyecek? . M. Şeker & A. Özer & C. Korkut (Ed.), *Küresel salgının anatomisi insan ve toplumun geleceği* içinde (ss. 279-299). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay.
- Akbaş, E. (2020). Covid-19'un toplumsal etkileri. Kovid-19'un psikolojik faktörler açısından değerlendirilmesi ve politika önerileri. İ. Demir (Ed.). *Kovid-19 ve sonrası disiplinlerarası bir yaklaşım* içinde (ss. 36-41). ULİSA.
- Aytaç, Ö. & Kurttaş, M.Ç. (2015). Sağlık - hastalığın toplumsal kökenleri ve sağlık sosyolojisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 231-250.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu/Başka bir modernliğe doğru*. K. Özdoğan ve B. Doğan (Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bozkurt, A. (2020a). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Bozkurt, V. (2020b). Pandemi döneminde çalışma: ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorğun (Ed.), *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (ss. 115-136). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- Çerkezoğlu, A. (2020). *Covid-19 ve çalışma yaşamına etkileri*. Türk Tabipler Birliği.
- Çukur, C.Ş., Koçak Özel, T., Bahçivan, M. S. R. ve Gök, S. E. vd. (2020). Kovid-19'un psikolojik faktörler açısından değerlendirilmesi ve politika önerileri. İ. Demir (Ed.). *Kovid-19 ve sonrası disiplinlerarası bir yaklaşım* içinde (ss. 24-35). ULİSA.
- Edoğmuş, N. (2020). Kovid-19 salgını anlam yıkımına mı yoksa yeni bir anlamlandırmaya mı yol açacak?. L. Sunar (Ed.), *Covid-19 salgınının sosyolojik analizi-1* içinde (62-69). Toplumsal Yapı Araştırmalar Programı.
- Erdem, Z. (2020). İşgücü piyasası. D. Demirbaş & V. Bozkurt & S. Yorğun (Ed.), *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (ss. 137-152). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik: geç modern çağda benlik ve toplum*. Ümit Tatlıcan (Çev), İstanbul: Say Yayınları.
- Karakaş, M. (2020). COVID-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1): 541-573.
- Karaoğlu, Ö. (2020). Salgınların iktisat tarihi. D. Demirbaş & V. Bozkurt & S. Yorğun (Ed.), *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (ss. 1-25). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- Kılıç, O. (2020). Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri. M. Şeker & A. Özer & C. Korkut (Ed.), *Küresel salgının anatomisi insan ve toplumun geleceği* içinde (13-55). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Lika, I. (2020). The possible geopolitical implications of the covid-19 pandemic. *SETA*, 63, 1-17.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar I-II*. Sedat Özge (Çev). İstanbul: Yayınodası Yayınları.
- Özlu, A. & Öztaş, D. (2020). Yeni corona pandemisi (covid-19) ile mücadelede geçmişten ders çıkartmak. *Ankara Medical Journal*, 2, 468-481.

- Punch, K. F. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar*. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Robson, C. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri gerçek dünya araştırması. Ş. Çınkır ve N. Demirkasımoğlu (Çev.). Ankara: Anı Yayınları.
- Serçemeli, C. (2020). Covid-19 pandemi sürecine çalışma hayatı ve iş hukuku açasından kısa bir bakış. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 12(46), 395-405.
- Şenol, C. & Bilsel, A. (2020). Türkiye’de covid-19 (coronavirüs) pandemisinin durumu ve algoritmik hesaplamaya göre gelecekteki durum analizi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(25), 535-546.
- Tansü, Y. E. (2020). *Küresel salgın tehdidi ve güvenlik: tarihsel süreç*. Yunus Emre Tansü (Ed.), Gaziantep: İksad.
- Taştan, C. (2020). *Kovid-19 salgını ve sonrası psikolojik ve sosyolojik değerlendirmeler*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Tiryaki, B. (2020). Kriz zamanında başkasını düşünmek. L. Sunar (Ed.). *Covid-19 salgınının sosyolojik analizi içinde* (ss. 69-73), Toplumsal Yapı Araştırmalar Programı.
- Yaman, F. (2020). Evlerin Gölgesi de Salgından Korur mu? L. Sunar (Ed.). *Covid-19 salgınının sosyolojik analizi içinde* (ss. 53-58), Toplumsal Yapı Araştırmalar Programı.
- Zencirkıran, M. (2017). *Sosyoloji*, Bursa: Dora Yayınları.
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. & Dursun, C. (2020). Koronavirüs (covid-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5). 78-94.

ETİK ve BİLİMSSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğu

Tarih: 31.12.2020

No: E-18457941-050.01.04-14077

İdari Coğrafya Açısından Bir İnceleme: Afyonkarahisar İli

A Review in Terms of Administrative Geography: Afyonkarahisar Province

Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYHAN ¹

Öz

Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'ne yer alan Afyonkarahisar ili bulunduğu konum itibariyle Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerine ait illerle çevrelenmiştir. Coğrafi konumunun etkisiyle bahsi geçen bölgeler arasında geçiş özelliği gösteren Afyonkarahisar, Osmanlı Dönemi'nde önemli bir sancak idari birimini oluşturmuş iken bu özelliğini Cumhuriyet Dönemi'nde de il idari birimi olarak devam ettirmiştir. Çalışma sahasının yüzölçümünün oldukça geniş ve dağlık bir topografyaya sahip olması, ildeki idari örgütlenmeyi de etkilemiştir. İl içerisinde etki sahaları dar idari birimler oluşturulurken, bazı yerleşmeler ulaşım etkisine bağlı olarak Afyonkarahisar il merkezi yerine, komşu illerin etki sahası içine girmektedir. Türkiye'nin mevcut idari bölünüş sistemine göre iller en büyük idari birimi oluşturmaktadır. Afyonkarahisar 14.016 km² yüzölçümü ile ülkemizin 13. büyük ili olurken, 2020 yılı itibariyle sahip olduğu 736.912 kişilik nüfusu ile büyükşehir statüsü elde etme sınırında yer almaktadır. Diğer yandan il içerisinde mevcut durumda 18 ilçe idari ünitesi, 41 belde ve 422 köy idari ünitesi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, idari coğrafya, yerleşme

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The province of Afyonkarahisar, which is located in the Inner West Anatolia Section of the Aegean Region, is surrounded by provinces belonging to the Aegean, Mediterranean and Central Anatolia regions. Afyonkarahisar was an important sanjak settlement during the Ottoman Period, with the effect of its transitional geographical location between the Regions it has, while it continued this feature as a province in the Tanzimat Period and then as a provincial administrative unit in the Republic Period. The wide and mountainous topography of the working area has also affected the administrative organization in the province. While narrow administrative units are formed within the province, some settlements fall within the impact area of neighboring provinces instead of Afyonkarahisar city center due to the transportation effect. According to Turkey's current administrative division system constitutes the largest administrative unit the provinces. While Afyonkarahisar is the 13th largest city of our country with an area of 14,016 km², it is on the border of achieving metropolitan status with its population of 736,912 as of 2020. On the other hand, there are 18 districts, 41 towns and 422 village settlements in the province.

Keywords: Afyonkarahisar, administrative geography, settlement

Paper Type: Research

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, fayhan@aku.edu.tr.

Giriş

Devlet sınırları ile kuşatılmış ve coğrafi mekân olarak adlandırabileceğimiz geniş ülke arazisini herhangi bir bölümlenme yapmadan yönetmeye çalışmak oldukça zor bir durumdur (Özçağlar, 2003, s. 8). Bu yüzden devletler ülkelerini daha etkili ve verimli yönetebilmek, aynı zamanda saha üzerinde idari denetimi sağlayabilmek için ülkeyi yönetsel bölgelere ayırır. Mülki idari birim olarak da adlandırılan bu bölümlerin sınırları belirlenirken sahanın fiziki yer şekilleri, ekonomik potansiyeli, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda etki sahaları ile kamu hizmetlerine olan gereksinimleri göz önünde tutulur. Coğrafi mekân üzerinde dikkate alınan bu unsurlar yönüyle baktığımızda meselenin coğrafya bilimi ile yakından ilgili olduğu görülür.

Uluslararası ölçekte siyasi niteliğe sahip olan devletlerin egemen oldukları ülke arazilerinin yönetimiyle ilgili esasları coğrafi ortamla ilişkili olarak ele alıp inceleyen beşeri coğrafyanın alt dalına idari coğrafya denmektedir (Özçağlar, 2005, s. 3). İdari coğrafya yöneticilere idari bölümlenme aşamasında yol göstericidir. Bir başka tanıma göre idari coğrafya; ulusal ve uluslararası ilişkiler ile jeopolitik potansiyellere bağlı olarak örgütlenmiş merkezi bir gücün yani devletin kendi sınırları içinde belirli bir mekânda idari özerklik ve yerleşmeler kademelenmesi gösterdiği alt siyasal yönetsel yapılanmaların mekânsal yansımalarıdır (Özcan, 2005, s. 75).

Ülkemizde yürürlükte olan 1982 Anayasası'nın idari bölünüş ile ilgili 126. maddesine göre "Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır." hükmü bulunmaktadır. Buna göre ülke toprakları ilk olarak illere, iller ilçelere ve ilçeler de köy idari alanlarına ayrılmıştır.

İdari coğrafya, ortaya koyduğu çalışmalar ve tespitlerle başta idari birimlerin yöneticileri olmak üzere ekonomistlere, ticaret ve sanayi ile uğraşan kesime büyük fayda sağlamaktadır. Diğer yandan mülki idareyi oluşturan birimlerin analizinin yapılması, ülkenin idari coğrafyasının daha yakından tanınması ve kalkınmaya dönük yapılacak bölgesel planlamalarda da önemli bir yol göstericidir (Kocaman, 2014, s. 271).

Cumhuriyet Döneminde ülkemizin birçok ilinin idari sınırlarında bir değişiklik olmamıştır. Ancak ekonomik yapıda ve ulaşım şartlarında meydana gelen değişiklikler nedeniyle il merkezlerinin etki sahalarında gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim bazı illerin idari sınırları içerisinde kalan kimi ilçeler bağlı bulunduğu il merkezi yerine komşu il merkezinin etki sahasına girmiştir. Yine benzer durum ilçe içerisinde yer alan bazı köyler için de söylenebilir. Bu tür yerleşmeler ilçe merkezi veya il merkezi ile olan ilişkilerini resmi işler ile sınırlandırmışlardır. Ortaya çıkan bu durum insanların bir tercihi olmaktan öte coğrafi faktörlerin yarattığı bir zorunluluktur (Koca, Koca ve Yazıcı, 2010, s. 110).

1. Araştırma Sahasının Konumu ve Başlıca Coğrafi Özellikleri

Araştırma sahasını oluşturan Afyonkarahisar ili, ülkemizin batı kesiminde yer alıp topraklarının çok büyük bölümü Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer almaktadır. İlin sahip olduğu matematik konum ise yaklaşık olarak 37° 47' – 39° 12' kuzey paralelleri ile 29° 50' – 31° 38' doğu meridyenleri arası şeklindedir.

Afyonkarahisar ili batıdan Uşak, kuzeybatıdan Kütahya, kuzeyden Eskişehir, doğudan Konya, güneydoğudan Isparta, güneyden Burdur ve güneybatıdan Denizli illeri ile çevrilidir (Şekil 1).

Afyonkarahisar ili idari bakımdan merkez ilçe ile birlikte toplam 18 ilçeye sahiptir. Bu ilçelerden 11 tanesi Ege Bölgesi sınırları içinde yer alırken Emirdağ ve Sultandağı ilçeleri İç Anadolu; ilin güney kesiminde yer alan Dinar, Evciler, Dazkırı, Başmakçı ve Kızılören ilçeleri Akdeniz Bölgesi sınırları içine dahil olmaktadır.

Tablo 1. Afyonkarahisar'ın çevresindeki idari birimler

Coğrafi Yön	Komşu İl İdari Birimi	Komşu İlçe İdari Birimi
Kuzey ve Kuzeydoğu	Eskişehir	Seyitgazi, Han, Çifteler ve Sivrihisar ilçeleri
Kuzeybatı	Kütahya	Merkez, Altıntaş ve Dumlupınar ilçeleri
Doğu	Konya	Çeltik, Yunak, Tuzlukçu ve Akşehir ilçeleri
Güneydoğu ve Güney	Isparta	Yalvaç, Senirkent, Uluborlu ve Keçiborlu ilçeleri
Güney	Burdur	Yeşilova ilçesi
Güneybatı	Denizli	Çivril, Baklan, Çardak ve Bozkurt ilçeleri
Batı	Uşak	Banaz ve Sivaslı ilçeleri

Şekil 1. Afyonkarahisar ilinin lokasyon haritası

Afyonkarahisar il arazisi fiziki bakımdan dağlık alanlar, dağlık alanlar tarafından ayrılan ovalar ve ilin özellikle kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan platolar olmak üzere 3 kesim halinde belirgin yapı gösterir. Dağlık alanların ortalama yükselti değerleri 1600 m ile 2600 m arasında değişir (Yazıcı, Koca ve Koca, 2010, s. 112). Başlıca dağlık alanlar kuzeyde Ağın Dağı (1808 m), doğuda Emir Dağları (2307 m), ilin güneydoğu sınırında Karakuş Dağları (1846 m) ile Sultan Dağları (2592 m), güneyde Kumalar Dağı (2247 m), güneybatı sınırında Akdağ (2343 m) ve batıda Ahır Dağları (1940 m) şeklindedir. Dağlık alanların iç kesimlerindeyse tektonik ve karstik kökenli olaylar sonucu oluşmuş ve verimli tarım alanları olarak değerlendirilen Afyon, Şuhut, Gülova, Sandıklı ve Sincanlı ovaları yer almaktadır. Özellikle Afyon Ovası tektonik çökme ve ardından alüvyonlarla dolma sonucu oluşmuş alüvyal çöküntü ovasıdır (Uçar, 2007, s. 5).

Afyon ve çevresi kış aylarında Karadeniz ve Doğu Akdeniz havzalarında gelişen hava kütleleri ile Orta ve Doğu Avrupa'nın kuzeybatısında oluşan soğuk hava kütlelerinin etkisi altında kalır (Koçman, 1993, s. 3). Bunun sonucunda bölgede rüzgârlı ve soğuk hava koşulları oluşur. Diğer yandan yaz aylarında Basra Körfezi ve çevresinde oluşan tropikal hava kütleleri ile Doğu Akdeniz üzerinden gelen hava kütleleri Batı Anadolu'da ve Afyon çevresinde karşılaşarak etkisini gösterir (Yılmaz, 1999, s. 8). Çalışma sahası olan Afyonkarahisar bulunduğu konumun etkisi ve dağlık yapısına bağlı olarak karasal iklim özellikleri gösterir. Karasallığın etkisiyle yaz ve kış dönemleri ile gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkları fazladır.

Tablo 2. Afyonkarahisar il merkezinde ölçülen sıcaklık ve yağış değerleri (1929 – 2019)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. °C	0,2	1,7	5,2	10,3	15	18,9	22,1	22	17,7	12,4	6,9	2,3	11,2
Yağış (mm)	44,6	39,6	44,7	45,8	54,9	40,6	22,4	13,5	21,5	35,2	33,6	47,1	443,5

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, www.mgm.gov.tr

Afyonkarahisar'ın denizden uzak iç kesimde yer alan konumu ve il genelinde ortalama yükselti değerlerinin 1000 m – 1100 m civarlarında olması kış aylarının soğuk ve kar yağışlı geçmesine sebep olmaktadır. Diğer yandan yaz ayları ise karasallığa bağlı olarak sıcak ve kurak özellik gösterir. Afyonkarahisar il merkezine ait uzun dönemli (1929 – 2019) meteorolojik verilere göre sıcaklık ortalamaları kış aylarında 1,4 °C olurken yaz aylarında ise 21°C civarındadır. Yıllık sıcaklık ortalaması ise 11,2°C'dir. Aylık bazda ölçülen yağış değerleri ile yağışın yıl içindeki dağılımına bakıldığında ise en fazla yağışın 145,4 mm ile ilkbahar aylarında ve en düşük miktarda yağışın ise 76,5 mm ile yaz aylarında düştüğü görülmektedir. İl genelinde kış mevsiminin genel olarak kar yağışlı geçmesi bölgenin sahip olduğu karasallık ve yükseltinin sonucudur. İl merkezinde ölçülen 443,5 mm yıllık toplam yağış miktarının ise oldukça düşük olduğu görülmektedir.

İl genelinde ilçelerde yer alan meteoroloji gözlem istasyonlarının uzun dönem itibariyle verileri incelendiğinde aylık ve yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin yükselti değerlerine bağlı olarak değişiklik gösterdiği görülür. Buna göre ilin güneyinde yer alan Başmakçı (865 m), Dinar (864 m), Dazkırı (900 m) ve Evciler (903 m) ilçelerinde yıllık ortalama sıcaklık değerleri 12,9°C ile 13,9°C arasında değişmektedir. Yükseltinin artış gösterdiği ilin orta ve kuzey kesimlerindeki Şuhut (1140 m), Sinanpaşa (1164 m), Hocalar (1130 m), Bayat (1100 m) ilçelerinde ise yıllık ortalama sıcaklıklar bir miktar düşüş göstererek 11,0°C – 11,5°C arasında gerçekleşmektedir. İklimi yansıtan bir diğer ölçüt olan yağış verilerine baktığımızda ise daha düzensiz bir dağılım görülmektedir. Bu anlamda ilçelerde gerçekleşen yıllık yağış toplamı 346 mm (Evciler) ile 563 mm (Kızılören) değerleri arasındadır.

2. Veri Kaynakları Amaç ve Yöntem

Afyonkarahisar ilinin idari coğrafya analizini yapmaya çalıştığımız bu araştırmada ilk olarak idari coğrafya kavramı üzerinde durularak bu kavramın Türkiye'deki idari yapılanma

üzerindeki etkileri vurgulanmıştır. Bu kavram açıklanırken idari coğrafya alanında daha önce yapılmış çalışmalardan alıntılar yapılmıştır.

Çalışmanın sonraki bölümünde Afyonkarahisar'ın idari bakımdan geçirdiği aşamalar Selçuklu Dönemi'nden başlamak üzere günümüze değin özetlenmiştir. Bu özetleme yapılırken tarih biliminin bakış açısı ve verilerinden faydalanılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ndeki idari gelişim süreci ve ilçelerin idari yapısı, kuruluş süreci ile ilgili bilgiler İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne ait internet sitesi üzerinden ve Resmi Gazete'nin ilgili sayılarından derlenmiştir.

Araştırma sahasının fiziki ve beşeri özelliklerine ait veriler ilgili kamu kurumlarından temin edilmiştir. Bu kapsamda Harita Genel Komutanlığı, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerine müracaat edilmiştir. Diğer yandan nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden (ADNKS) temin edilmiştir.

Afyonkarahisar'ın idari coğrafyasına ait değerlendirmeler yapılırken ilçe merkezlerinin Afyonkarahisar il merkezine, belde yerleşmelerinin ise bağlı buldukları ilçenin merkezi ve Afyonkarahisar il merkezine olan uzaklıklarına yer verilmiştir. Aynı zamanda bu belirtilen idari yerleşme türlerinin en yakın farklı bir idari merkeze olan uzaklıkları da hesaplanarak tablolar halinde sunulmuştur. Bu uzaklık hesaplaması Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yöntemi ile yapılmıştır. Uzaklık hesaplaması ile ulaşmak istediğimiz nokta yerleşmelerin daha büyük hangi idari merkezin etki sahasında kaldıklarına yönelik değerlendirmeye dayanmaktadır.

3. Afyonkarahisar İlinin İdari Gelişimi

Osmanlı idari teşkilat yapısını incelediğimizde en büyük idari birim ilk dönemlerde "Beylerbeyliği", 16. yy sonlarından itibaren ise "Eyalet" olarak isimlendirilmekteydi. Fetih politikalarına bağlı olarak Anadolu ve Rumeli'de topraklarını genişleten Osmanlı Devleti, idaresi altındaki bölgenin yönetimini kolaylaştırmak adına ülkeyi eyaletlere ayırmıştır. Zamanla eyalet sayısı toprakların büyümesine bağlı olarak artış göstermiştir. Öyle ki 17. yy. başında eyalet sayısı 32'ye yükselmiştir. Eyalet birimi ise kendisine bağlı sancak veya liva adı verilen idari birimlerden oluşmaktadır. Sancak Osmanlı idari sisteminde en temel yönetim birimidir (İnalçık, 1995:548-550).

1864 yılında yapılan vilayet düzenlemesi değişikliğiyle taşra yönetimi; vilayet, sancak, kaza ve köy şeklinde düzenlenmiştir. Böylece vilayet yöneticisi vali unvanı alırken sancak yöneticisi mutasarrıf ve kaza yöneticisi kaymakam olarak adlandırılmıştır. Sonraları köylerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan nahiye biriminin başına da nahiye müdürü atanmıştır (Solak, 2012:77-78).

Afyonkarahisar'ın bulunduğu bölge XIII. yüzyıl başlarında Bizans elinden alınıp ilk olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin eline geçmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Afyonkarahisar, Sahipata Oğulları Beyliği'nin merkezi olmuştur. Bu dönemde "Karahisar-ı Sahib" olarak anılan bu bölge bir müddet Germiyanogulları Beyliği'nin idaresinde kaldıktan sonra 1428 yılından itibaren Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Şahin, 2002, s. 40).

Afyonkarahisar, Osmanlı idaresine girdikten sonra sancak haline getirilerek Anadolu Eyaleti'ne bağlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde bölgenin adı tahrir defterlerinde "Karahisar-ı Sahip" veya "Karahisar Sancağı" olarak kayıt altına alınmıştır (Emecen ve Şahin, 1999, s. 66). II. Bayezid Dönemi'nde hazırlanan tahrir defterlerine bakıldığında Karahisar'ın idari taksimatında Karahisar, Barçınlı, Bolvadin, Çola, Şuhut, Oynaş ve Sandıklı olmak üzere 7 tane kaza olduğu görülmüştür (Karazeybek, 2004, s. 76). Bu idari taksimat zaman zaman küçük değişikliklere uğrasa da genel olarak ana yapısını muhafaza etmiştir.

Tablo 3. 1831 yılında Anadolu eyaletinde bulunan sancaklar

Eyalet	Sancaklar
Anadolu	Kütahya, Hüdavendigâr, <i>Karahisar-ı Sahip</i> , Sultan Önü, Ankara, Çankırı, Bolu, Kastamonu, Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamit İli, Teke İli, Karesi, Viranşehir.

Kaynak: akt. Satıcı, 2008:1 (Baykara, 1988, s. 116).

1836 yılında II. Mahmut Dönemi'nde yapılan idari düzenlemeyle birlikte merkezi Bursa olan Hüdavendigâr Eyaleti kurulmuş ve Karahisar-ı Sahip, kurulan bu eyalette sancak olarak yer almıştır (Satıcı, 2008:16-17). Karahisar-ı Sahip Sancağı, Hüdavendigâr Eyaletine dahil olduktan sonra yeni kazaların da idari bakımdan kendisine katılmasıyla sınırlarında bir genişleme olmuştur. Bu genişleme sonucunda 10 olan kaza sayısı 19'a yükselmiştir (Karazeybek, 2004, s. 80).

Tablo 4. 1863 – 1864 Senesinde Hüdavendigâr Eyaletinde bulunan sancaklar

Eyalet	Bağlı Sancaklar
Hüdavendigâr	Merkez Bursa, Kocaeli, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Karesi, Biga, Erdek, Ayvalık.

Kaynak: Satıcı, 2008, s. 427-428

XIX. yy. sonlarına gelindiğinde Afyonkarahisar Sancağı'nın idari yapısı Karahisar, Şuhut, Bolvadin, Çal, Sandıklı ve Aziziye (Barçınlı) kazalarından oluşurken çeşitli zamanlarda bazı nahiye ve kazaların statülerinde bir takım değişiklikler gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde mevcut olan bu idari yapı Cumhuriyet Dönemi idari yapısının da temelini oluşturmuştur (Daşdemir, 2004, s. 138).

Tablo 5. Afyonkarahisar ilinde Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan idari düzenlemeler

Kuruluş Tarihi	İlçeler	Açıklama
Cumhuriyet Öncesi Dönem	Merkez, Bolvadin, Dinar, Emirdağ ve Sandıklı	20.04.1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu düzenlemesiyle Afyonkarahisar vilayeti kurulmuştur.
1.04.1946	Şuhut	20.02.1946 tarih ve 6237 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4869 sayılı Kanun ile Şuhut ilçesi kurulmuştur.
1.03.1953	Sinanpaşa	03.03.1953 tarih ve 8349 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 6068 sayılı kanun ile Sinanpaşa ilçesi kurulmuştur.
1.04.1958	Çay ve Sultandağı	27.06.1957 tarih ve 9644 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 7033 sayılı kanun ile Çay ve Sultandağı ilçeleri kurulmuştur.
1.04.1959	Dazkırı ve İhsaniye	27.06.1957 tarih ve 9644 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 7033 sayılı kanun ile Dazkırı ve İhsaniye ilçeleri kurulmuştur.
4.07.1987	Başmakçı, Bayat ve İşcehisar	04.07.1987 tarih ve 19507 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 3392 sayılı kanun ile Başmakçı, Bayat ve İşcehisar ilçeleri kurulmuştur.
20.05.1990	Çobanlar, Evciler, Hocalar ve Kızılören	20.05.1990 tarih ve 20523 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 3644 sayılı kanun ile Çobanlar, Evciler, Hocalar ve Kızılören ilçeleri kurulmuştur.

Kaynak: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü

Cumhuriyet'in ilk döneminde 1923-1928 yılları arasında ülkenin idari yapısında köklü değişiklikler yapılmıştır. 20.04.1924 tarih ve 491 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" düzenlemesi ile yapılan değişikliklerle Osmanlı'dan kalan sancak sistemi tamamen kaldırılarak "vilayet teşkilatı" kurulmuştur (Karagel, Üççam Karagel, 2014, s. 18-19). Kurulan bu yeni idari sisteme göre vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılmıştır. Düzenlemeyle birlikte Karahisar-ı Sahip Sancağı "Afyonkarahisar" adını alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin vilayeti olmuştur.

İlk olarak Merkez, Emirdağ, Bolvadin, Dinar ve Sandıklı olmak üzere 5 ilçeden oluşan ilde ayrıca 12 bucak ve 482 köy idari bakımdan yer almaktaydı. Sonraki yıllarda Şuhut (1946),

Sincanlı (1953), Çay (1958), Sultandağı (1958), İhsaniye (1959) ve Dazkırı (1959) bucaklarının kaza (ilçe) olmasıyla 1971 yılı itibariyle Afyonkarahisar idari sınırları içerisinde 11 ilçe, 39 bucak ve 490 köy mevcut olmuştur (Daşdemir ve Uyan, 2001, s. 211,215).

Değişik zamanlarda idari yapıda yapılan değişikliklerle mevcut ilçelere yenileri katılmıştır. Bunlar; Bayat (1987), Başmakçı (1987), Hocalar (1990), Kızılören (1990), İşçehisar (1990), Çobanlar (1991) ve Evciler (1991) ilçeleridir (Tablo 5).

4. Afyon İlinin İdari Coğrafya Yapısı

Türkiye'nin mevcut mülki idari bölünüş yapısına göre en büyük idari birimi iller oluşturmaktadır. Birden fazla ilçenin bir araya gelmesiyle oluşturulan iller valilikler ve bu makama bağlı kadrolar tarafından yönetilir. İlleri oluşturan ilçeler ise köy idari alanları ile belediye örgütlü yerleşmelerin idari alanları ve bu alanların dışında kalan hazine arazilerinden oluşmaktadır (Koday ve Erhan, 2008, s. 237).

Afyonkarahisar, 14.016 km²'lik geniş yüzölçümüyle ülkemizin 13. büyük ili olmakla birlikte kapladığı alan ülke yüzölçümünün %1,8'ini oluşturmaktadır (HGM). Bulduğu konum itibariyle Akdeniz, Ege ve İç Anadolu Bölgeleri arasında önemli bir geçiş bölgesini oluşturur. Merkezi Ege Bölgesi'nde yer alan 8 il içerisinde en büyük yüzölçüme sahip olan Afyonkarahisar ili güneyde Akdeniz Bölgesi'nden, doğu ve kuzey yönünden ise İç Anadolu Bölgesi'nden olmak üzere idari bakımdan 7 farklı ile komşudur. Afyonkarahisar'ı idari bakımdan komşu olduğu bu yedi il ile nüfus, nüfus yoğunluğu ve yüzölçüm bakımından kıyasladığımızda ortaya çıkan veriler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Afyonkarahisar ve komşu illere ait nüfus ve yüzölçüm verileri ile ülke içindeki sıralamaları

İller	Yüzölçümü	Ülke Sıralaması	Nüfus Miktarı	Ülke Sıralaması	Nüfus Yoğunluğu	Ülke Sıralaması
Konya	40.838	1	2.250.020	7	55,1	51
Afyonkarahisar	14.016	13	736.912	31	52,6	54
Eskişehir	13.960	14	888.828	25	63,7	40
Denizli	12.134	22	1.040.915	23	85,8	29
Kütahya	11.634	25	576.688	38	49,6	57
Isparta	8.946	33	440.304	45	49,2	58
Burdur	7.175	47	267.092	66	37,2	66
Uşak	5.555	61	369.433	52	66,5	36

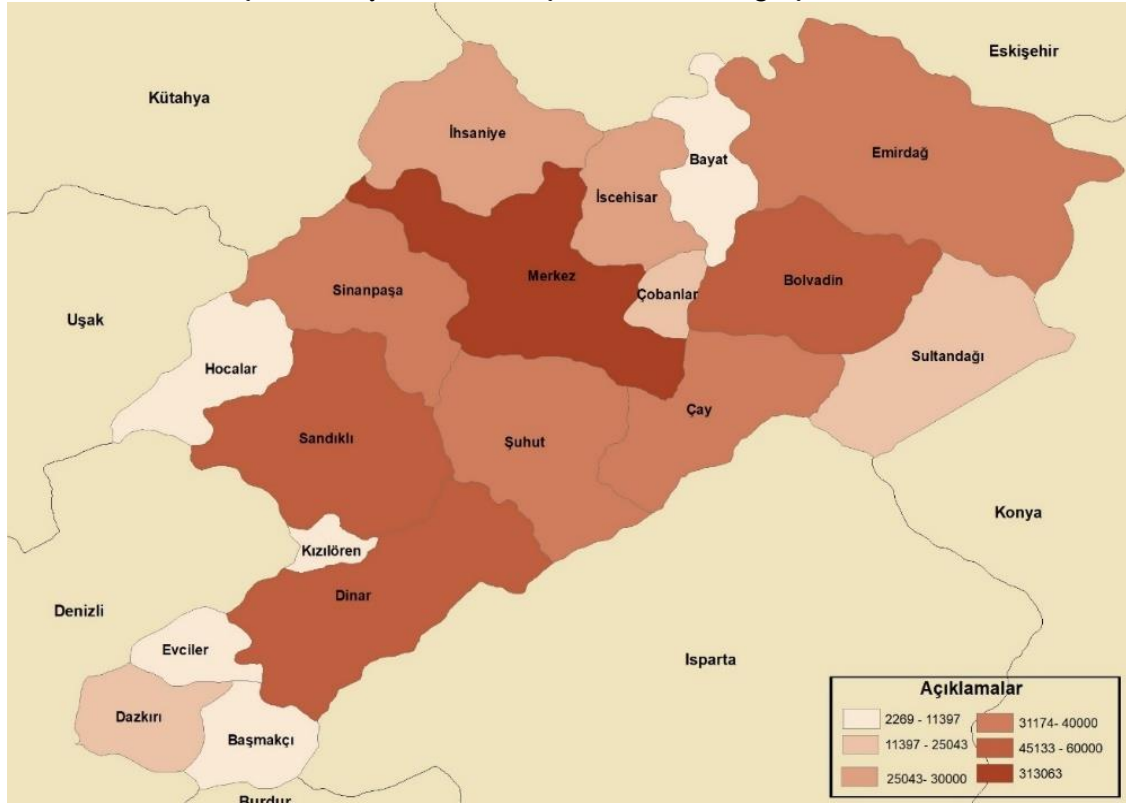
Kaynak: TÜİK 2020 ADNKS verileri ve HGM

Tablo 6'ya göre Afyonkarahisar, çevresindeki komşu illere göre yüzölçüm bakımından Konya'dan sonra ikinci sırada gelirken sahip olduğu bu geniş yüzölçüm ile ülke içinde 13. sırada yer alır. 2020 yılı itibariyle 736.912 kişilik nüfusuyla ülkenin 31. kalabalık ili olan Afyonkarahisar, Konya (2.250.020), Denizli (1.040.915) ve Eskişehir (888.828) illerinin ardından dördüncü sırada gelmektedir.

Kapladığı geniş alanın etkisine bağlı olarak Afyonkarahisar 52,6 kişi/km² nüfus yoğunluğuyla Türkiye ortalaması olan 107 kişi/km² yoğunluğun oldukça altında kalarak ülke içinde 54. sırada gelir. Komşu iller arasındaki yeri ise Denizli (85,8 kişi/km²), Uşak (66,5 kişi/km²), Eskişehir (63,7 kişi/km²) ve Konya (55,1 kişi/km²) illerinden sonra beşinci sıradır.

İdari bakımdan sınırları içerisinde merkez ilçe ile birlikte toplam 18 ilçe barındıran Afyonkarahisar'da engebeli yapıya bağlı olarak ilçe yüzölçümleri arasında büyük dengesizlikler vardır. İlin en geniş yüzölçüme sahip ilçeleri sırasıyla Emirdağ (2.103 km²), Merkez (1.261 km²) ve Dinar (1.254 km²) ilçeleri olurken Kızılören (111 km²), Çobanlar (165 km²) ve Evciler (252 km²) ilçeleri ise yüzölçümün en küçük olduğu ilçelerdir (Tablo 7).

Şekil 2. Afyonkarahisar ilçelerinin nüfus dağılışı haritası

Ülke çapına yayılmış değişik türde ve fonksiyondaki yerleşmeler yakın çevresindeki ekonomik faaliyet sahalarıyla birlikte ele alınarak sınırlandırılır ve mülki idari bölünme gerçekleşir. Bu bölünme sonucunda köy ve kent idari alanları meydana gelir (Özçağlar, 2005, s. 5). Afyonkarahisar arazilerinin geniş ve yer şekillerinin parçalı yapısı nedeniyle ilçe, belde ve köy gibi alt idari birim sayısı fazladır. Dağlık alanlar arasında yer alan havzalarda kendi içerisinde bütünlük oluşturacak şekilde Sandıklı, Emirdağ ve Dinar gibi orta büyüklükte şehirler ve bu şehirlere bağlı kasaba ve köyler oluşmuştur (Koca, Koca ve Yazıcı, 2010, s. 118).

İdari coğrafya kapsamında yapılan çalışmalarda bir idari birimin incelemesi kırsal idari alanlar ve kentsel idari alanlar olmak üzere ayrı şekilde incelenir. Çalışmamızın bu bölümünde araştırma sahası idari coğrafya prensiplerine uygun olarak kentsel idari alanlar ve kırsal idari alanlar olmak üzere ayrı şekilde incelenecektir.

Tablo 7 incelendiğinde ilçeler arasında yüzölçümleri bakımından görülen büyük farklılıklarla birlikte benzer durum ilçe nüfus miktarları için de söylenebilir. Sosyal ve ekonomik anlamda birçok imkânı barındıran ve il toplam nüfusunun %42,5'ini toplayan merkez ilçe 313.063 kişilik nüfusu ve 248,3 kişi/km² yoğunluğu ile en hareketli idari birimdir. Merkez ilçenin ardından Sandıklı (55.252), Dinar (47.516) ve Bolvadin (45.133) ilçeleri nüfus miktarı bakımından diğer büyük ilçelerdir. Tablonun son sıralarında ise düşük nüfus miktarı ve nüfus yoğunluklarıyla özellikle 1987 yılı ve sonrasında ilçe statüsü kazanan Bayat (7.573), Evciler (7.311) ve Kızılören (2.269) ilçelerinin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 7. Afyonkarahisar iline ait ilçelerin nüfus ve yüzölçüm verileri

İlçe Adı	Toplam Nüfus	%'si	Yüzölçüm (Km ²)	Yoğ. Kişi/Km ²	İlçe Adı	Toplam Nüfus	%'si	Yüzölçüm (Km ²)	Yoğ. Kişi/Km ²
Merkez	313.063	42,5	1.261	248,3	Sultandağı	14.517	2,0	928	15,6
Sandıklı	55.252	7,5	1.238	44,6	Çobanlar	14.355	1,9	165	87,0
Dinar	47.516	6,4	1.254	37,9	Dazkırı	11.397	1,5	408	27,9
Bolvadin	45.133	6,1	944	47,8	Başmakçı	9.617	1,3	361	26,6
Sinanpaşa	39.432	5,4	889	44,4	Hocalar	9.245	1,3	506	18,3
Emirdağ	39.518	5,4	2.103	18,8	Bayat	7.573	1,0	411	18,4
Şuhut	36.690	5,0	1.044	35,1	Evciler	7.311	1,0	252	29,0
Çay	31.174	4,2	803	38,8	Kızılören	2.269	0,3	111	20,4
İhsaniye	27.807	3,8	849	32,8					
İncehisar	25.043	3,4	489	51,2	TOPLAM	736.912	100,0	14.016	52,6

Kaynak: TÜİK ADNKS 2020 verileri ve HGM.(2021)

5. Kentsel İdari Alanlar

“Kent” sözcüğü günümüz Türkiye’inde genel olarak şehir kelimesinin karşılığı ve eş anlamı olarak kullanılan sözcüktür. İki kavram arasında bir takım farklar olmasına rağmen idari bakımdan ülkemizdeki kasaba ve şehirler genelleştirme yapılarak “kentsel yerleşmeler” başlığı altında toplanır. Diğer yandan belediye teşkilatına sahip olan ilçe merkezleri, il merkezleri ile belediye örgütüne sahip belde yerleşmelerinin içerisinde yer alan idari alanlara “kentsel idari alan” denilmektedir (Özçağlar, 2005, s. 9). Türkiye’de 2020 yılı itibariyle belediye teşkilatının kurulduğu 51 il merkezi, 922 ilçe merkezi ve 386 belde merkezi olmak üzere toplam 1.389 adet kentsel idari alan bulunmaktadır (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

5393 Sayılı Belediye Kanunu’na göre nüfusu 5.000 ve üzerindeki yerleşmelerde belediye örgütü kurulabilirken ilçe ve il merkezlerinde belediye kurulması ise zorunludur. Yine aynı kanunun diğer maddelerine göre belediye sınırları çizilirken eskiden beri o yerleşim yerine ait sayılan tarla, bağ, bahçe, çayır, mera, otlak, yaylak, zeytinlik gibi yerler belediye sınırları içerisine alınır. Belediye sınırları dere, tepe, yol gibi sabit noktalardan geçirilir (Resmi Gazete, 2005, Sayı:25874). Burada da görüldüğü gibi belediye örgütünün kurulduğu ve idari coğrafyada kentsel idari alan olarak tanımlanan bölgeler sadece yerleşim yapılan bölge ile sınırlı değildir. Yerleşim alanı dışında kalan bu bölgeler mücavir alan olarak tanımlanır ve belediyelerin sorumluluk alanındadır. Bu durum Resmi Gazete’nin 09.05.1985 tarih ve 18749 sayılı basımında yer alan İmar Kanunu’nun 5. maddesinde belirtilmiştir. Buradan hareketle kentsel idari alanın sadece yerleşim alanı olmakla kalmayıp belediye sınırlarının tamamını kapsadığını belirtebiliriz.

Belediye örgütüne sahip olan ve kentsel idari alan olarak tanımlanan yerleşim yerlerinde en küçük idari birim mahalledir. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 3. maddesinde “Belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve özellikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idari birim” olarak tanımlanan mahallelerde yaşayan nüfus kentli nüfus olarak tanımlanır. Yine aynı kanunun 9. maddesine göre muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından yönetilen mahallelerin idari sınırları bağlı bulunduğu belediye tarafından belirlenir Resmi Gazete, 2005, Sayı:25874).

Afyonkarahisar ilinde kentsel idari alan olarak nitelendirebileceğimiz yerleşme sayısı 59’dur. Bunlardan biri merkez ilçe olarak da tanımlanan il merkezi olurken 17 tanesi ilçe merkezi ve 41 tanesi ilçelere bağlı belde yerleşmeleridir. Diğer yandan Afyonkarahisar’da ilçe merkezlerinde 260 mahalle ve bu ilçelere bağlı beldelerde 183 mahalle olmak üzere toplam 443 mahalle yer alır.

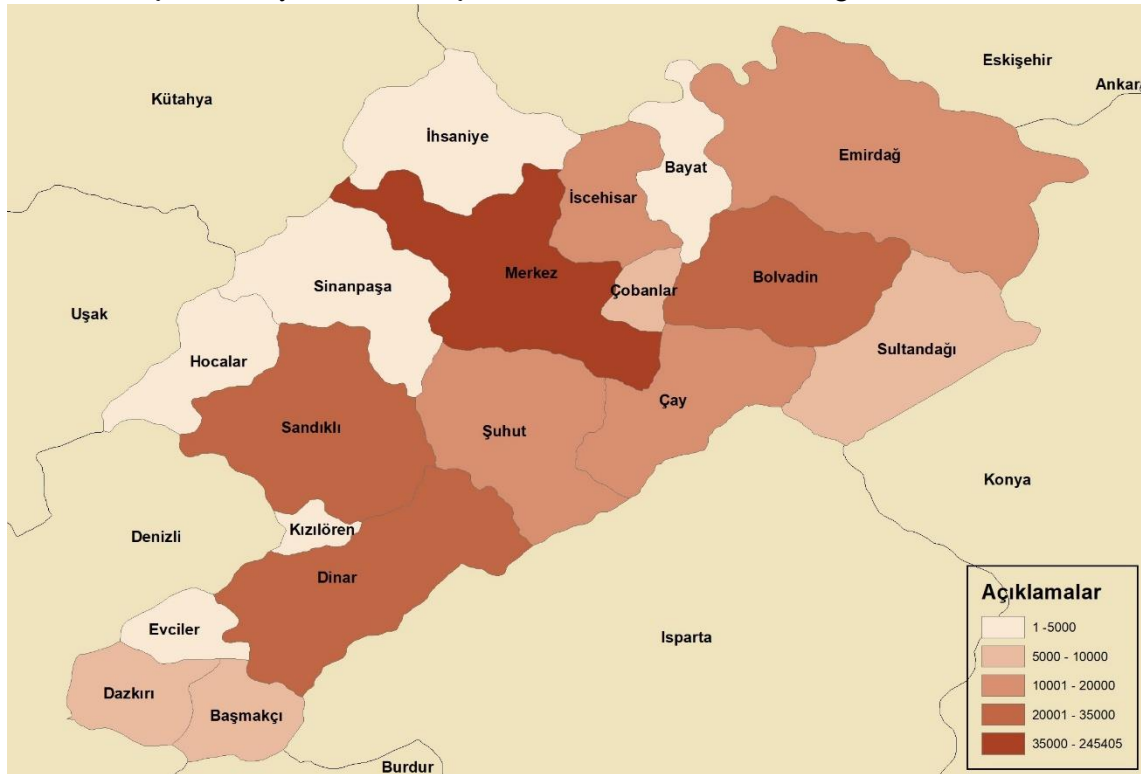
Tablo 8. Afyonkarahisar ilindeki ilçe merkezlerinde yaşayan nüfusu

İlçe Adı	Mahalle Sayısı	İlçe Merkezi Nüfusu	İl Merkezine Uzaklık (Km)	İlçe Adı	Mahalle Sayısı	İlçe Merkezi Nüfusu	İl Merkezine Uzaklık (Km)
Merkez	59	245.405	---	Dazkırı	6	5.612	141
Sandıklı	13	33.496	62	Sultandağı	6	5.276	68
Bolvadin	49	32.475	53	Başmakçı	8	5.034	130
Dinar	28	26.122	107	Bayat	4	4.096	48
Emirdağ	10	20.175	74	İhsaniye	8	3.876	36
Şuhut	13	14.857	29	Sinanpaşa	8	3.596	33
Çay	17	14.800	49	Evciler	6	3.451	134
İscehisar	11	13.186	24	Hocalar	3	2.287	96
Çobanlar	9	9.266	24	Kızılören	2	1.442	87

Kaynak: TÜİK ADNKS (2020), mesafe verileri CBS sistemi ile hesaplanmıştır.

Tablo 8’de Afyonkarahisar ilindeki merkez ilçe ile birlikte 18 ilçe merkezinde kentsel idari alanda yaşayanların sayısı 2020 yılı ADNKS verilerine göre toplam 444.452 kişi olurken bu ilçelere bağlı 41 belde belediyesinde yaşayanlar ise 125.105 kişidir. İlçe merkezlerindeki mahalle yerleşmeleri ile belde belediyesi sınırlarında yaşayanların toplamı 569.557’dir. Bu nüfus aynı zamanda Afyonkarahisar’ın kentli nüfusunu oluşturmakta olup toplam il nüfusunun yaklaşık %77,3’üne denk gelmektedir.

Şekil 3. Afyonkarahisar ilçeleri kentsel idari alan nüfus dağılımı haritası

Yüzölçümün geniş olduğu ve farklı fiziki koşullara sahip olan illerde il merkezlerinin diğer ilçe merkezleri üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri aynı değildir. Bu anlamda il merkezinin kurulduğu sahanın konumu önem kazanmaktadır. Afyonkarahisar il merkezi, il idari sınırları içerisinde yaklaşık orta kesimde yer alır. Bu yüzden ilçe merkezlerinin il merkezine olan mesafeleri ilçeler arasında çok büyük farklar oluşturmamaktadır. İlçe merkezlerinin il merkezine olan ortalama mesafesi 70 km’dir. Ancak ilin güney kısmında yer alan Dazkırı (141 km), Evciler (134 km), Başmakçı (130 km) ve Dinar (107 km) ilçelerinin il merkezine uzaklığı

100 kilometrenin üstündedir. Bunlar içerisinde Dinar eski bir ilçe (Osmanlı'da kaza) yerleşmesi olarak hem nüfus hem de yüzölçüm bakımından ön plandadır. Cumhuriyet Dönemi'nde 1950'li yıllardan sonra kurulan Dazkırı, Evciler ve Başmakçı ilçeleri için Dinar önemli bir çekim sahası oluştururken Isparta il merkezine olan yakınlığı (62 km) ise Dinar'ı Isparta'nın etki sahasında bırakmıştır.

İl merkezine mesafe (70 km'den az) ve erişim süresi (bir saatten az) bakımından yakın olan İşcehisar (24 km), Çobanlar (24 km), Şuhut (29 km), Sinanpaşa (33km), İhsaniye (36 km), Bayat (48 km) Çay (49 km), Bolvadin (53 km), Sandıklı (62 km) ve Sultandağı (68 km) ilçe merkezleri, Afyonkarahisar il merkezinin etki sahasında kalmaktadır. Diğer yandan bazı ilçe merkezleri komşu il merkezlerine daha yakın konumdadır. Örneğin Hocalar ilçesi Uşak il merkezine 65 km mesafede olurken, Dazkırı ve Evciler ilçeleri Denizli il merkezine 79 km ve Başmakçı ilçesi Isparta il merkezine 83 km mesafede yer alır. Bu ilçelerde yaşayan insanlar bazı hizmet sektörlerinde kendi yerleşim yerlerinde karşılayamadıkları ihtiyaçları için ulaşım avantajına bağlı olarak komşu il merkezlerine yönelmeyi tercih etmektedirler.

Tablo 8'deki ilçelere ait olduğu belirtilen mahalle sayıları bu ilçelerin şehirleşme durumu hakkında da ipucu vermektedir. Mahalle sayıları incelendiğinde Osmanlı'dan beri ilçe (kaza) statüsü taşıyan Dinar, Sandıklı, Emirdağ ve Bolvadin ilçelerinde mahalle sayısının ve ilçe merkezinde yaşayan kentli nüfusun fazla olduğu görülmektedir. Bu yerleşmelerin tarihi yapısının rolü bu durum üzerinde oldukça etkili olmuştur. Diğer yandan Tablo 8'in son kısmında mahalle sayıları ve nüfus miktarları düşük olan ilçelerin çoğu Cumhuriyet Dönemi'nde ve özellikle 1980'li yıllarla birlikte yapılan idari düzenlemelerle kurulmuştur. Bu da gösteriyor ki bir yerleşim yerinde kentsel idari alanların oluşması ve genişlemesi uzun yıllar boyu ortaya çıkan bir durumdur.

Mülki idari bölünüş içerisinde il merkezi ve ilçe merkezi görevi almamış belediye örgütlü kentsel yerleşmelere "belde" denmektedir. Kentsel idari alan olarak değerlendirilen belde belediyelerinin yönetim alanı içerisine yerleşim alanı ile birlikte tarla, bağ, bahçe, çayır, mera, otlak, yaylak, zeytinlik, kumsal ve plajlar gibi alanlar dahildir (Özçağlar, 2005, s. 13-14).

09.07.2004 tarih ve 5215 sayılı Belediye Kanunu'nun 4. Maddesi "nüfusu 5000 ve üzerinde olan yerleşim birimlerinde belediye kurulabileceğini" ifade etmektedir. Ancak ülkemizde nüfusu 5000'in altında olup belediye örgütüne sahip olan beldeler (kasaba) mevcuttur. Özçağlar'a (2005) göre bu yerleşmelerin köy idari alanları kategorisinde değerlendirilmeleri gerekir. Bu bilgiler ışığında Afyonkarahisar il sınırları içerisinde mevcut bulunan beldelere ait nüfus verilerine baktığımızda toplam 41 beldenin 39'unun nüfusunun 5000 altında kaldığı görülmektedir.

Afyonkarahisar ilinde bulunan 18 ilçeden 12 tanesinde toplam 41 belde belediyesi kurulmuştur. En fazla belde belediyesine Merkez ilçe (14) sahip olurken Başmakçı, Bayat, Dazkırı, Evciler, Hocalar ve Kızılören ilçelerinde belde belediyesi kurulmamıştır. Belde yerleşmelerinin sahip olduğu nüfus miktarlarının oldukça düşük olduğu göze çarparken belde nüfuslarının yoğun olarak 2000-3000 aralığında olduğu görülmektedir. Diğer yandan sadece nüfus kriterine bağlı olarak belde statüsünü hak eden yerleşmeler Merkez ilçeye bağlı olan Erkmen ve Işıklar kasabalarıdır.

Belde statüsüne sahip yerleşmeler diğer bir ifadeyle kasabalar, köy ve şehir yerleşmeleri arasında bir geçiş karakteri taşımaktadır. Bu bakımdan beldelerde ağırlıklı ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılık olmakla birlikte ticaret fonksiyonunu taşıyan kasabalar da bulunmaktadır. Afyonkarahisar ilinde yer alan beldelerde en önemli ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılıktır.

Tablo 9. Afyonkarahisar ilinde belde belediyelerine ait veriler

Bağlı İlçe	Belde Adı	Nüfus	Mahalle Sayısı	İlçe Merkezine Uzaklık	İl Merkezine Uzaklık
Merkez	Işıklar	7.510	6	24	24
	Erkmen	6.674	3	6	6
	Susuz	4.731	4	10	10
	Salar	4.518	5	10	10
	Çayırbağ	4.396	4	11	11
	Sülümenli	3.959	6	21	21
	Gebeceler	3.507	5	22	22
	Beyyazı	3.284	3	10	10
	Kocatepe	3.175	2	13	13
	Nuribey	3.119	4	13	13
	Sülün	2.924	2	9	9
	Değirmenayvalı	2.869	2	12	12
	Fethibey	2.777	3	14	14
	Çıkırık	2.454	2	15	15
Sandıklı	Akharım	2.677	3	30	41
Bolvadin	Dişli	3.010	10	11	61
	Özburun	2.060	5	16	56
Dinar	Haydarlı	2.053	7	36	87
	Tatarlı	2.933	6	41	76
Emirdağ	Davulga	2.385	6	23	98
	Gömü	2.138	5	10	64
Şuhut	Karaadilli	2.293	4	32	61
Çay	Karamıkkaracaören	2.520	4	12	48
	Pazarağaç	2.603	5	11	44
İşcehisar	Seydiler	2.165	2	9	32
Çobanlar	Kocaöz	2.809	4	7	35
Sultandağı	Dereçine	2.020	5	8	75
	Yeşilçiftlik	2.137	7	1	67
İhsaniye	Döğer	5.633	4	12	49
	Gazlıgöl	2.453	4	15	21
	Kayıhan	2.190	4	9	30
	Yaylabağı	2.261	3	1	39
Sinanpaşa	Ahmetpaşa	2.725	6	1	33
	Akören	3.053	3	15	18
	Düzağaç	2.065	4	1	33
	Kılıçarslan	2.674	4	1	33
	Kırka	2.031	4	2	35
	Serban	1.615	6	18	34
	Küçükühyük	1.949	5	6	26
	Taşoluk	3.768	6	26	41
Tınaztepe	2.988	6	12	24	

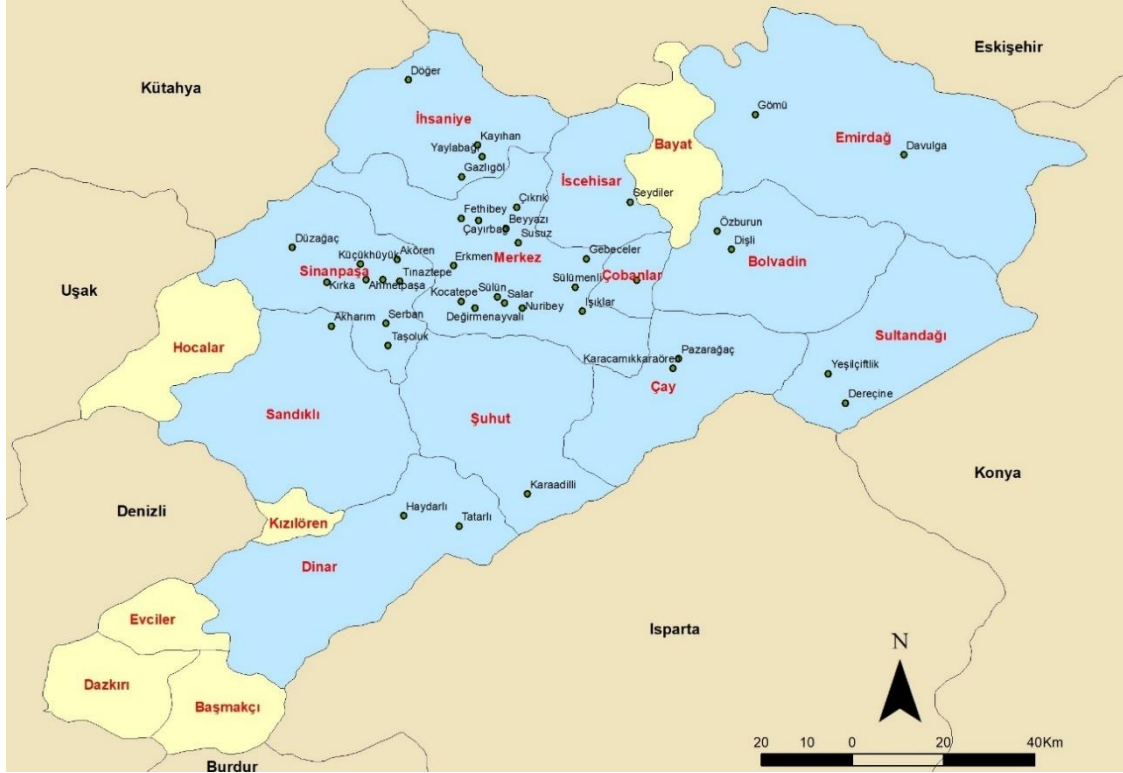
Kaynak: TÜİK ADNKS 2020 verileri

Özellikle merkez ilçe sınırları içerisinde kalan Erkmen, Işıklar, Fethibey, Çayırbağ, Susuz ve Salar ilçeleri konum olarak diğer illerle bağlantı sağlanan karayollarına yakın mevkide bulunmalarının avantajına bağlı olarak tarım ve hayvancılığa bağlı ticaret faaliyetlerinin daha

belirgin olduğu görülmektedir. Diğer yandan İhsaniye ilçesine bağlı Döğer ile Gazlıgöl beldeleri turizm anlamında hareketli beldelerdir. Ayrıca Sinanpaşa ilçesine bağlı olan Serban (1615) ve Küçükhüyük (1949) beldelerinin sahip olduğu nüfus miktarları 2000 altında olduğundan mevcut belediye teşkilatlarını kaybetme ihtimali yüksektir.

Beldelerin il merkezine ortalama uzaklığı 35,4 km olurken bağlı buldukları ilçe merkezlerine ortalama uzaklıkları ise 13,6 km'dir.

Şekil 4. Afyonkarahisar ilinde yer alan beldelerin dağılım haritası

Belde belediyelerinin dağılımının gösterildiği Şekil 3'teki harita incelendiğinde beldelerin yoğun olarak il merkezini oluşturan merkez ilçe ile komşu ilçelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Toplam nüfusun 10.000'in altında kaldığı Dazkırı, Başmakçı, Hocalar, Bayat, Evciler ve Kızılören ilçelerinde belde belediyesi kurulmamıştır.

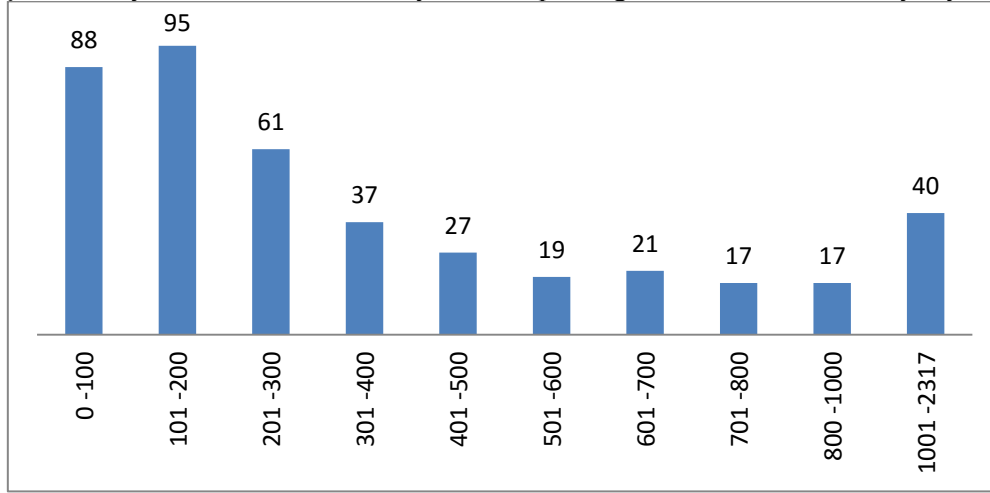
6. Kırsal İdari Alanlar

Kırsal yerleşim alanlarının temel idari birimini köyler oluşturur. 1924 yılında kabul edilen Köy Kanunu'na göre; Nüfusu iki binden aşağı olan yurtlar (yerleşmeler) köy olarak kabul edilmiştir. Aynı kanunun ikinci maddesinde ise cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi ortak malları bulunan ve toplu veya dağınık olmak üzere bağ, bahçe ve tarlaları bulunan alanlar köyü teşkil ederler şeklinde tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 1924, sayı:68). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 2004 yılında yürürlüğe giren 5272 sayılı Belediye Kanunu'nun 4. maddesiyle "Nüfusu 5.000 ve üzerinde olan yerleşim birimlerinde belediye kurulabilir." hükmü getirilmiştir (Resmi Gazete, 2005, sayı:2874). Buna göre köy tanımı için kullanılan 2000 nüfus kriterinin 5000 olarak kabul edilmesi durumu ortaya çıkmıştır (Özçağlar, 2005, s. 6). Ancak köy veya kent kavramı için kullanılan nüfus kriterinin tek başına yeterli olmadığı ve ülkemizde mevcut uygulamada sağlıklı bir şekilde kullanılmadığı bir gerçektir. Köy veya kent kavramı için yerleşimin sahip olduğu fonksiyonların ve gelişmişlik düzeyinin dikkate alınması gerektiği bir gerçektir.

Afyonkarahisar ilinde 422 tane köy idari alanı yer almaktadır. Köylerin ilçelere dağılımına bakıldığında en fazla köye Emirdağ (69), Dinar (60), Sandıklı (56), ve Şuhut (36)

ilçelerinin sahip olduğu görülürken Çobanlar (3), Kızılören (4) ve Evciler (7) ilçelerindeki köy sayısı oldukça düşüktür. Burada dikkat çeken husus ilçelerin kapladığı yüzölçümler ile köy sayıları arasındaki bağlantının kuvvetli olmasıdır. Zira daha önce yer verdiğimiz Tablo 7’de de görüldüğü gibi Emirdağ, Dinar, Sandıklı ve Şuhut ilçeleri Afyonkarahisar’ın fiziki ve beşeri, bakımdan en büyük ilçeleridir.

Şekil 5. Afyonkarahisar ilindeki köylerin sahip olduğu nüfus aralıkları ve köy sayıları

Kaynak: TÜİK (2020) ADNKS verileri

İl genelinde yer alan kırsal idari alanları oluşturan köylerde yaşayan toplam nüfus ise 2020 yılı ADNKS’ye göre 167.355 kişidir. Bu nüfus miktarı il genelindeki nüfusun %22,7’sini oluşturmaktadır.

İldeki 422 köyün sahip olduğu ortalama nüfus miktarı 397’dir. En düşük nüfusa sahip olan köyler Sandıklı Asmacık (12), Emirdağ Leylekli (22) ve Emirdağ Avdan (23) köyleridir. Şekil 2’de yer aldığı gibi il genelinde 88 köyün nüfusu 100 ve 100’ün altında olup 95 köyün nüfusu ise 101 - 200 aralığındadır. Nüfus miktarının en fazla olduğu köylere bakıldığında ilk sıralarda İşcehisar Karağaç (2317), Sinanpaşa Güney (2082) ve İşcehisar Çalışlar (1786) köylerinin olduğu görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Afyonkarahisar ilinin köyleri ve nüfus verileri (2020)

İlçe	Köy	Nüfus	İlçe	Köy	Nüfus
Başmakçı	Akkeçili	607	Bolvadin	Kurucaova	1.062
Başmakçı	Akkoyunlu	170	Bolvadin	Kutlu	90
Başmakçı	Akpınar	338	Bolvadin	Nusratlı	85
Başmakçı	Aşağıbelta	372	Bolvadin	Ortakarabağ	175
Başmakçı	Çevlik	84	Bolvadin	Taşağıl	50
Başmakçı	Çığı	608	Bolvadin	Taşlıdere	120
Başmakçı	Ekinlik	142	Bolvadin	Yürükkaracaören	280
Başmakçı	Hırkaköy	165	Çay	Akkonak	1.171
Başmakçı	Küllüce	197	Çay	Armutlu	178
Başmakçı	Ovacık	286	Çay	Aydoğmuş	258
Başmakçı	Sarıköy	231	Çay	Bulanık	282
Başmakçı	Yaka	607	Çay	Cumhuriyet	180
Başmakçı	Yassıören	334	Çay	Çayırpınar	427
Başmakçı	Yukarıbelta	442	Çay	Çayıryazı	389
Bayat	Akpınar	161	Çay	Deresinek	866

İlçe	Köy	Nüfus	İlçe	Köy	Nüfus
Bayat	Aşağıçaybelen	374	Çay	Devederesi	374
Bayat	Çukurkuyu	215	Çay	Eber	610
Bayat	Derbent	1.063	Çay	Göcen	133
Bayat	Eskigözü	70	Çay	İnli	1.556
Bayat	İmrallı	717	Çay	Kadıköy	245
Bayat	İnpınar	115	Çay	Karamık	863
Bayat	Kuzören	54	Çay	Kılıçkaya	239
Bayat	Mallıca	119	Çay	Koçbeyli	1.401
Bayat	Muratkoru	50	Çay	Maltepe	345
Bayat	Sağırılı	164	Çay	Orhaniye	116
Bayat	Yukarıçaybelen	375	Çay	Pınarkaya	325
Bolvadin	Büyükkarabağ	1.088	Çay	Yeşilyurt	1.293
Bolvadin	Derekarabağ	791	Çobanlar	Akkoyunlu	374
Bolvadin	Dipevler	643	Çobanlar	Göynük	989
Bolvadin	Güney	207	Çobanlar	Kale	917
Bolvadin	Hamidiye	272	Dazkırı	Akarca	181
Bolvadin	Karayokuş	977	Dazkırı	Arıköy	273
Bolvadin	Kemer kaya	1.748	Dazkırı	Aşağıyenice	177
Dazkırı	Bozan	430	Dinar	Kabaklı	73
Dazkırı	Çiftlik	231	Dinar	Kadılar	518
Dazkırı	Darıcalar	160	Dinar	Karabedir	158
Dazkırı	Hasandede	104	Dinar	Karahacılı	533
Dazkırı	Hisaralan	82	Dinar	Karakuyu	109
Dazkırı	İdris	113	Dinar	Karataş	118
Dazkırı	Karaağaçkuyusu	1.150	Dinar	Kazanpınar	98
Dazkırı	Kızılören	752	Dinar	Keklicek	59
Dazkırı	Örtülü	27	Dinar	Kınık	799
Dazkırı	Sarıkavak	187	Dinar	Kızıllı	172
Dazkırı	Yaylaköy	82	Dinar	Körpeli	27
Dazkırı	Yukarıyenice	324	Dinar	Okçular	310
Dazkırı	Yüreğil	1.512	Dinar	Palaz	49
Dinar	Afşar	200	Dinar	Pınarlı	371
Dinar	Akça	210	Dinar	Sütlaç	302
Dinar	Akçin	58	Dinar	Tekin	218
Dinar	Akgün	451	Dinar	Tugaylı	55
Dinar	Akpınarlı	182	Dinar	Uluköy	368
Dinar	Aktoprak	239	Dinar	Yaka	88
Dinar	Alacatlı	27	Dinar	Yapağlı	154
Dinar	Alparıslan	355	Dinar	Yelalan	149
Dinar	Avdan	91	Dinar	Yeşilçat	284
Dinar	Bademli	313	Dinar	Yeşilhüyük	431
Dinar	Bağcılar	206	Dinar	Yeşilyurt	46
Dinar	Belenpınar	99	Dinar	Yıprak	1.563
Dinar	Bilgiç	46	Dinar	Yüksel	159
Dinar	Burunkaya	152	Emirdağ	Ablak	85

İlçe	Köy	Nüfus	İlçe	Köy	Nüfus
Dinar	Bülücalan	287	Emirdağ	Adayazı	692
Dinar	Cerityaylası	131	Emirdağ	Ağıcık	140
Dinar	Cumhuriyet	159	Emirdağ	Alibeyce	123
Dinar	Çağlayan	197	Emirdağ	Aşağıalıçomak	147
Dinar	Çakıcı	286	Emirdağ	Aşağıkurudere	181
Dinar	Çamlı	46	Emirdağ	Aşağıpiribeyli	801
Dinar	Çapalı	241	Emirdağ	Avdan	23
Dinar	Çayüstü	173	Emirdağ	Aydınyaka	75
Dinar	Çiçektepe	1.289	Emirdağ	Bademli	445
Dinar	Çobansaray	135	Emirdağ	Bağlıca	145
Dinar	Çürüklü	77	Emirdağ	Balcam	99
Dinar	Dikici	929	Emirdağ	Başkonak	489
Dinar	Doğanlı	841	Emirdağ	Beyköy	50
Dinar	Dombay	95	Emirdağ	Beyören	74
Dinar	Duman	264	Emirdağ	Burunarkaç	24
Dinar	Eldere	34	Emirdağ	Büyüktuğluk	102
Dinar	Ergenli	54	Emirdağ	Camili	56
Dinar	Genceli	224	Emirdağ	Çatalı	399
Dinar	Göçerli	1.068	Emirdağ	Çaykışla	639
Dinar	Gökçeli	38	Emirdağ	Çiftlikköy	423
Emirdağ	Dağılgan	83	Emirdağ	Yüreğil	678
Emirdağ	Dağınık	40	Evciler	Akyarma	279
Emirdağ	Daydalı	93	Evciler	Altınova	552
Emirdağ	Demircili	259	Evciler	Baraklı	499
Emirdağ	Dereköy	222	Evciler	Bostancı	174
Emirdağ	Ekizce	346	Evciler	Gökçek	1.690
Emirdağ	Elhan	299	Evciler	Körkuyu	160
Emirdağ	Emirinköyü	121	Evciler	Madenler	506
Emirdağ	Eskiakören	78	Hocalar	Akçadere	662
Emirdağ	Eşrefli	296	Hocalar	Avgancık	279
Emirdağ	Gedikevi	108	Hocalar	Çalça	625
Emirdağ	Gelincik	78	Hocalar	Çepni	690
Emirdağ	Gözeli	182	Hocalar	Davulga	586
Emirdağ	Güney	33	Hocalar	Devlethan	585
Emirdağ	Güneysaray	451	Hocalar	Güre	384
Emirdağ	Güveççi	503	Hocalar	İhsaniye	147
Emirdağ	Hamzahacılı	264	Hocalar	Kocagöl	243
Emirdağ	Karaağaç	150	Hocalar	Kozluca	263
Emirdağ	Karacalar	549	Hocalar	Örencik	146
Emirdağ	Karayatak	66	Hocalar	Örtülü	212
Emirdağ	Kılıçlar	38	Hocalar	Uluköy	421
Emirdağ	Kılıçlı Kavlaklı	72	Hocalar	Yağcı	194
Emirdağ	Kırkpınar	115	Hocalar	Yeşilhisar	1.521
Emirdağ	Kuruca	96	İhsaniye	Ablak	238
Emirdağ	Leylekli	22	İhsaniye	Aşağıtandır	558
Emirdağ	Örenköy	221	İhsaniye	Ayazini	930

İlçe	Köy	Nüfus	İlçe	Köy	Nüfus
Emirdağ	Özkan	122	İhsaniye	Basırlar	91
Emirdağ	Salihler	130	İhsaniye	Bayramaliler	364
Emirdağ	Sığracık	177	İhsaniye	Beyköy	892
Emirdağ	Soğukkuyu	78	İhsaniye	Bozhüyük	1.728
Emirdağ	Suvermez	284	İhsaniye	Cumalı	119
Emirdağ	Tabaklar	288	İhsaniye	Demirli	151
Emirdağ	Tepeköy	56	İhsaniye	Eskieymir	151
Emirdağ	Tezköy	457	İhsaniye	Eynehankuzviran	249
Emirdağ	Toklucak	56	İhsaniye	Hacıbeyli	922
Emirdağ	Topdere	33	İhsaniye	İğdemir	70
Emirdağ	Türkmenakören	292	İhsaniye	Kadımürsel	95
Emirdağ	Türkmenköy	316	İhsaniye	Karacaahmet	1.556
Emirdağ	Ümraniye	65	İhsaniye	Kıyır	274
Emirdağ	Veysel	212	İhsaniye	Muratlar	700
Emirdağ	Yarıkkaya	112	İhsaniye	Oğulbeyli	90
Emirdağ	Yarımca	76	İhsaniye	Orhanlı	86
Emirdağ	Yavuz	76	İhsaniye	Osmanköy	692
Emirdağ	Yenikapı	368	İhsaniye	Sarıcaova	24
Emirdağ	Yeniköy	453	İhsaniye	Üçlerkayası	425
Emirdağ	Yukarıkurudere	420	İhsaniye	Yenice	48
Emirdağ	Yusufağa	74	İhsaniye	Yeşilyayla	112
İhsaniye	Yiğitpınarı	60	Sandıklı	Başkuyucak	63
İhsaniye	Yukarıtandır	769	Sandıklı	Baştepe	551
İşcehisar	Alanyurt	1.017	Sandıklı	Bektaş	774
İşcehisar	Bahçecik	84	Sandıklı	Celiloğlu	78
İşcehisar	Cevizli	533	Sandıklı	Çambeyli	370
İşcehisar	Çalışlar	1.786	Sandıklı	Çamoğlu	53
İşcehisar	Çatağıl	491	Sandıklı	Çevrepinar	341
İşcehisar	Doğanlar	652	Sandıklı	Çiğiltepe	634
İşcehisar	Doğlat	168	Sandıklı	Çukurca	50
İşcehisar	Karaağaç	2.317	Sandıklı	Daylık	190
İşcehisar	Karakaya	795	Sandıklı	Dodurga	279
İşcehisar	Konarı	1.010	Sandıklı	Dutağaç	234
İşcehisar	Olukpınar	839	Sandıklı	Ekinhisar	443
Kızılören	Ekinova	333	Sandıklı	Emirhisar	279
Kızılören	Gülyazı	284	Sandıklı	Gökçealan	128
Kızılören	Türkbelkavak	92	Sandıklı	Gürsu	100
Kızılören	Yenibelkavak	118	Sandıklı	Hırka	490
Merkez	Alcalı	135	Sandıklı	Karacaören	452
Merkez	Anıtkaya	1.728	Sandıklı	Karadirek	509
Merkez	Bayramgazi	113	Sandıklı	Karasandıklı	232
Merkez	Belkaracaören	476	Sandıklı	Karkın	347
Merkez	Bostanlı	588	Sandıklı	Kınık	282
Merkez	Burhaniye	33	Sandıklı	Kızık	843
Merkez	Çavdarlı	1.193	Sandıklı	Kızılca	393
Merkez	Değirmendere	662	Sandıklı	Koçgazi	88
Merkez	Gözsüzlü	150	Sandıklı	Koçhisar	525

İlçe	Köy	Nüfus	İlçe	Köy	Nüfus
Merkez	Halımoru	722	Sandıklı	Kozvan	345
Merkez	Kaplanlı	146	Sandıklı	Kusura	923
Merkez	Karaarslan	1.003	Sandıklı	Menteş	702
Merkez	Kızıldağ	1.321	Sandıklı	Nasuhoğlu	134
Merkez	Kozluca	521	Sandıklı	Oda	205
Merkez	Köprülü	1.053	Sandıklı	Otluk	177
Merkez	Küçükkalecik	224	Sandıklı	Örenkaya	1.350
Merkez	Olucak	189	Sandıklı	Örmekuyu	95
Merkez	Omuzca	138	Sandıklı	Reşadiye	1.016
Merkez	Saadet	69	Sandıklı	Saltık	353
Merkez	Saraydüzü	456	Sandıklı	Selçik	121
Merkez	Sarı	741	Sandıklı	Soğucak	92
Merkez	Yarımcı	100	Sandıklı	Sorkun	832
Sandıklı	Akin	241	Sandıklı	Susuz	77
Sandıklı	Alacami	103	Sandıklı	Şeyyahşi	43
Sandıklı	Alagöz	188	Sandıklı	Ülfeciler	183
Sandıklı	Alamescit	227	Sandıklı	Ürküt	226
Sandıklı	Arızlar	253	Sandıklı	Yanıkören	56
Sandıklı	Asmacık	12	Sandıklı	Yavaşlar	748
Sandıklı	Ballık	755	Sandıklı	Yayman	106
Sandıklı	Başağaç	462	Sandıklı	Yolkonak	242
Sandıklı	Yumruca	84	Şuhut	Ağzıkara	659
Sinanpaşa	Akçaşar	207	Şuhut	Akyuva	949
Sinanpaşa	Akdeğirmen	120	Şuhut	Anayurt	464
Sinanpaşa	Ayvalı	175	Şuhut	Arızlı	243
Sinanpaşa	Balmahmut	503	Şuhut	Atlıhisar	1.384
Sinanpaşa	Başkimse	95	Şuhut	Aydın	577
Sinanpaşa	Boyalı	687	Şuhut	Bademli	320
Sinanpaşa	Bulca	949	Şuhut	Balçıkhisar	1.357
Sinanpaşa	Çalışlar	222	Şuhut	Başören	751
Sinanpaşa	Çatkuyu	53	Şuhut	Bozan	118
Sinanpaşa	Çayhisar	231	Şuhut	Çakırözü	1.155
Sinanpaşa	Çobanözü	758	Şuhut	Çobankaya	380
Sinanpaşa	Elvanpaşa	315	Şuhut	Dadak	590
Sinanpaşa	Eyice	164	Şuhut	Demirbel	161
Sinanpaşa	Garipce	1.163	Şuhut	Efe	1.228
Sinanpaşa	Gezler	154	Şuhut	Güneytepe	379
Sinanpaşa	Güney	2.082	Şuhut	Hallaç	643
Sinanpaşa	İğdeli	83	Şuhut	İcikli	473
Sinanpaşa	Karaca Ören	342	Şuhut	İlyaslı	167
Sinanpaşa	Kayadibi	722	Şuhut	İsalı	190
Sinanpaşa	Kınık	1.172	Şuhut	Karacaören	601
Sinanpaşa	Nuh	742	Şuhut	Karahallı	38
Sinanpaşa	Saraycık	247	Şuhut	Karlık	158
Sinanpaşa	Tazlar	320	Şuhut	Kavaklı	369

İlçe	Köy	Nüfus	İlçe	Köy	Nüfus
Sinanpaşa	Tokuşlar	1.156	Şuhut	Kayabelen	526
Sinanpaşa	Yıldırım Kemal	176	Şuhut	Kılınçkaya	138
Sinanpaşa	Yörük Mezarı	130	Şuhut	Koçyatağı	278
Sultandağı	Akbaba	148	Şuhut	Kulak	132
Sultandağı	Çamözü	476	Şuhut	Mahmut	1.652
Sultandağı	Çukurcak	290	Şuhut	Ortapınar	763
Sultandağı	Doğancık	203	Şuhut	Oynağan	196
Sultandağı	Karakışla	112	Şuhut	Paşacık	104
Sultandağı	Kırca	1.195	Şuhut	Senir	481
Sultandağı	Taşköprü	97	Şuhut	Tekke	132
Sultandağı	Üçkuyu	424	Şuhut	Uzunpınar	150
Sultandağı	Yakasinek	1.386	Şuhut	Yarışlı	1.634
Sultandağı	Yenikarabağ	77			

Kaynak: TÜİK (2020) ADNKS Verileri

Sonuç ve Öneriler

İdari coğrafya kapsamında incelemesini yaptığımız Afyonkarahisar ili konum olarak Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümünde yer almakta olup Denizli, Isparta, Burdur, Eskişehir, Kütahya, Konya illeriyle idari sınırlara sahiptir. 14.016 km² olan geniş yüzölçümüyle ülkemizin 13. büyük ili olurken ülke yüzölçümünün %1,8'ini oluşturmaktadır. İdari sınırlarında 736.912 kişilik nüfusu barındıran Afyonkarahisar ili 52,6 kişi/km² nüfus yoğunluğu ile ülke ortalaması olan 107 kişi/km²'nin oldukça altında kalmaktadır.

Afyonkarahisar ili yerleşim tarihçesi oldukça eski olup bulunduğu konuma bağlı olarak Cumhuriyet öncesinin önemli idari birimlerinden birini oluşturmuştur. 20.04.1924 tarihinde yayımlanan Teşkilatı Esasiye ile Osmanlı Dönemi'ndeki sınırlarını koruyarak Merkez, Bolvadin, Dinar, Emirdağ ve Sandıklı kazalarından oluşmak üzere Cumhuriyet'in 67 vilayetinden biri olmuştur. Bu statüsünü komşu illerle idari sınırları değişmeden günümüze kadar devam ettirmiştir. Ancak Cumhuriyet döneminde değişik zamanlarda idari yapıda yapılan düzenlemelerle il içerisinde 13 ilçe daha kurulmuştur. İlçe merkezlerinin il merkezine olan ortalama mesafesi 70 km'dir.

Afyonkarahisar ilinde 1 il merkezi, 17 ilçe merkezi ve 41 belde olmak üzere toplam 59 kentsel idari alan yer almaktadır. İl içerisinde engebeli topografyaya bağlı olarak ilçeler dağlık alanlar arasında yer alan ovalarda kurulmuştur. Ancak yer şekillerine bağlı olarak ilçelerin il merkezi ile olan bağlantılarında ulaşımına bağlı olarak bir takım zorluklar yaşanmaktadır. Bu durum il merkezinin etki sahasının daralmasına yol açar. İlçe merkezlerinin il merkezine olan ortalama mesafesi 70 km'dir. Ancak Dinar, Dazkırı, Evciler ve Başmakçı ilçelerinin il merkezlerine olan mesafeleri 100 km'nin üstündedir. İl merkezine oldukça uzak olan bu ilçelerden Dinar, yakınlığı ve ulaşım kolaylığı sebebiyle komşu il olan Isparta'nın etki alanına girerken yine aynı sebebe bağlı olarak Hocalar ilçesi Uşak il merkezine, Dazkırı ve Evciler ilçeleri ise Denizli il merkezine bazı hizmet sektörlerindeki ihtiyaçlarını karşılama adına yönelmeyi tercih ederler.

İlde yer alan 18 ilçenin 12 tanesinde bir diğer kentsel idari alanı oluşturan belde yerleşmeleri bulunmaktadır. Belde yerleşmelerinin büyük çoğunluğu sahip oldukları nüfusa (5000 altı) bağlı olarak kırsal karakter göstermektedir. 12 ilçeye bağlı olarak kurulan toplam 41 belde belediyesinin Afyonkarahisar il merkezine olan ortalama mesafeleri 35,4 km olurken bağlı oldukları ilçelerin merkezlerine olan ortalama mesafeleri ise 13,6 km'dir.

Afyonkarahisar'da kırsal idari alan olarak değerlendirilen 422 tane köy yerleşmesi bulunmaktadır. En fazla köy yerleşmesi Osmanlı Dönemi'nden beri kaza (ilçe) özelliğini koruyan Emirdağ, Dinar, Sandıklı ilçelerinde bulunmaktadır. En son ilçe statüsü kazanan Çobanlar, Evciler ve Kızılören ilçelerindeki köy sayısı da oldukça düşüktür. İlçelerin yüzölçümleri ile köy sayıları arasında kuvvetli bir bağlantı mevcuttur. 422 köy yerleşmesinde yaşayan toplam nüfus 167.355 olurken bu değer il toplam nüfusunun %22,7'sini oluşturmaktadır. Köylerin ortalama nüfusu 397 olurken 22 köyde nüfus 50'nin altında kalmıştır.

Önemli bir geçiş konumunda yer alan Afyonkarahisar'ın gelişimi ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır. Bu durum üzerinde sahip olduğu dağlık yapı ile ortalama yükseltinin fazla olmasının doğurduğu sonuçlar etkili olmuştur. Ancak yakın bir zamanda sahip olduğu nüfus miktarına bağlı olarak büyükşehir statüsü kazanması beklenen ilde idari bakımdan önemli değişikliklerin meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Mevcut haliyle kırsal idari alan olarak kabul edilen köylerin kentsel idari alan olarak kabul edilen mahalle statüsüne dönüşümü gerçekleşecektir. Ancak bu yerleşmeler sosyoekonomik bakımdan uzun dönem köy özelliklerini korumaya devam edeceklerdir. Diğer yandan belde yerleşmeleri ise bağlı buldukları ilçelerin mahalleleri konumuna dönüşecektir. Bu kapsamlı değişikliklerin Afyonkarahisar'da ilçe idari sınırlarının değişimi sonucunu getirmesi kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş*. Ankara.
- Çevre Durum Raporu (2019), Afyonkarahisar ili 2019 yılı çevre durum raporu, Afyonkarahisar Valiliği.
- Daşdemir, L. (2004). Cumhuriyet döneminde Afyon. *Anadolu'nun Kilidi Afyon* içinde (ss.132-149). 21, Afyon: Afyon Valiliği Yayın.
- Daşdemir, L. ve Uyan, M., (2001), "Cumhuriyet döneminde idari yapı", Afyonkarahisar Kütüğü 1 İkinci Bölüm (ss. 211-243), Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın 35.
- Emecen, F., Şahin İ., (1999). Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958(1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I. *Belgeler*, 53-123.
- HGM (2021), Harita Genel Komutanlığına ait harita.gov.tr adresinden (Erişim Tarihi:13.01.2021)
- İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, (2021), <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/il-ve-ilce-kurulus-tarihleri> (Erişim Tarihi:14.01.2021)
- İnalçık, H. (1995). "Eyalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 548-550.
- Karagel, H., Üçecam Karagel, D., (2014), Türkiye'de idari yapılanma sürecinin coğrafya analizi, 2 (Special Issue), (ss. 10-32).
- Karazeybek, M. (2004). "Osmanlılar döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, 21, 76-112, Afyon Valiliği Yayın, Afyon.
- Kocaman, S., (2014), Kars ilinin idari coğrafya analizi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 29, 271-292.
- Koçman, A. (1993). *Türkiye İklimi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 72.
- Koday, Z., & Erhan, K. (2008). Erzurum İlinin İdari Coğrafya Analizi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, (41), 231-248.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2020), www.mgm.gov.tr adresinden (Erişim Tarihi:03.01.2021)
- Özcan, K. (2005). Ortaçağda anadolu'nun idari coğrafyasına bakış anadolu'da Selçuklu idari birimleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1), 73-99.

- Özçağlar, A. (2003), Türkiye'de yapılan bölge ayrımları ve bölge planlama üzerindeki etkileri, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (1), 3-18.
- Özçağlar, A. (2005). Türkiye'de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1), 1-25.
- Resmi Gazete (1924), Köy kanunu, Ankara.
- Resmi Gazete (1985a), 3194 sayılı imar kanunu, Ankara.
- Resmi Gazete (2005) 5393 sayılı belediye kanunu, Ankara.
- Satıcı, E. (2008). *19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti*, (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi ABD, Ankara.
- Solak, İ. (2012). Osmanlı devletinde taşra teşkilatı. E. Gündüz içinde, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı* (77-112). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Şahin, G. (2002). XVII. Yüzyılın sonlarında Afyonkarahisar sancağının idari ve fiziki yapısı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17, 2, 39-57.
- TÜİK, (2020), *ADNKS Sonuçları* www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 10.02.2021).
- Uçar, H., (2007), Çevre sorunları açısından Afyonkarahisar, (Yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yazıcı, H., Koca, N., Koca, M. K., (2010). Coğrafi faktörlerin mülki yapılanma üzerindeki etkilerine bir örnek: Afyonkarahisar ili. *Amme idaresi Dergisi*, 43, (3) 109 - 124.
- Yılmaz, Ö. (1999). *Afyon ve çevresinin iklim özellikleri*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Basımevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Sanal Mekânda Kültür Coğrafyası Çalışmaları ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Kullanılması

Cultural Geography Studies and Use of Augmented Reality Technology in the Virtual Place

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM¹

Öz

Teknolojik gelişmeler doğrultusunda yeni bir mekân türü olarak ortaya çıkan sanal mekân, birçok bilim dalının olduğu gibi coğrafyanın da çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bir mekân bilimi olan coğrafya, sanal mekânı aktif olarak kullanma içeriğine sahip bir bilim dalıdır. Kültürel coğrafya çalışmalarında özellikle somut ve somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması ve aktarılması konusunda zengin bir konu potansiyeline sahip bulunmaktadır. Sanal mekânda son yıllarda fazlaca kullanılmaya başlanan en yeni teknolojilerden biri olan artırılmış gerçeklik teknolojisi ise gerçek dünya ortamları üzerine sanal nesnelerin giydirilmesi ile elde edilerek oluşturulan bir sistemdir. Bu sistem ile katılımcılar, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın istedikleri mekâna ve zamana seyahat ederek eğlenceli bir şekilde bilgi edinme imkânına sahip olmaktadır. Bu çalışma, sanal mekânda artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanılarak kültürel coğrafya çalışmalarının yapılması gerekliliği ile potansiyeline dikkati çekmeyi ve bu alanda kültürel coğrafya çalışmalarında bir farkındalık oluşturmayı amaç edinmektedir. Bu amaç doğrultusunda, ikincil veri toplama yolu kullanılarak ilgili bilimsel çalışmalara yönelik literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden yararlanılarak bilişim teknolojilerine yönelik kullanım oranları ortaya çıkarılmıştır. Yapılan tarama neticesinde, dünyada artırılmış gerçeklik teknolojisi konu edinen birçok çalışma ve hayata geçirilen projenin bulunduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de ise bu teknolojiyi konu edinen çalışmalar olmasına rağmen, kültürel mirasın korunması kapsamında hayata geçirilen proje ve uygulamaların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Kültürel mirasın korunması ve aktarılmasına yönelik, genç kuşağın aktif olarak yer aldığı sanal mekânda, artırılmış gerçeklik teknolojisi gibi yeni teknolojiler kullanılarak çeşitli projelerin hayata geçirilmesi ve başta gençler olmak üzere her yaş kuşağındaki bireylerin kullanımına sunulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür coğrafyası, kültürel miras, sanal mekân, artırılmış gerçeklik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Virtual space, which emerged as a new type of space in line with technological developments, is one of the fields of study in geography as well as in many branches of science. In cultural geography studies, it has a rich potential of subject content, especially in the introduction, survival and transfer of tangible and intangible cultural heritage. Augmented reality technology, one of the newest technologies that has been used extensively in the virtual space in recent years, is a system created by dressing virtual objects on real world environments. With this system, participants have the opportunity to gain information in an entertaining way by traveling to the place and time they want, without any time and space limitation. This study aims to draw attention to the necessity and potential of cultural geography studies using augmented reality technology in virtual space and to raise awareness in cultural geography studies in this field. For this purpose, a literature review was conducted for related scientific studies by using the secondary data collection method. In addition, using the data of the Turkish Statistical Institute, the usage rates for information technologies were revealed. As a result of the scanning, it has been determined that there are many studies and implemented projects in the world on augmented reality technology. Although there are

¹ Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, mucahit.yildirim@samsun.edu.tr

Atf için (to cite): Yıldırım, M. (2021). Sanal mekânda kültür coğrafyası çalışmaları ve artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 861-874.

studies on this technology in Turkey, it is understood that the projects and practices implemented within the scope of the protection of cultural heritage are insufficient. It is necessary to implement various projects for the protection and transfer of cultural heritage by using new technologies such as augmented reality technology in the virtual space where the young generation is actively involved, and to offer them to the use of individuals of all ages, especially young people.

Keywords: Cultural geography, cultural heritage, virtual place, augmented reality

Paper Type: Research

Giriş

Coğrafya çalışmalarının merkezinde mekân yer almaktadır. Başka hiçbir bilim dalında mekân, coğrafyada olduğu gibi merkezi bir rol üstlenmemektedir (Couclesis, 1992; akt. Tümertekin ve Özgüç, 2002, s. 65). Mekân kavramı, insanın yerde, yerin derinliklerinde ve uzaya doğru çevresini üç boyutlu olarak kapladığından dolayı yalnızca fiziksel bir anlam taşımamaktadır ve içine psikolojik, toplumsal ve ekonomik alanlarında katılmasıyla geniş bir anlam içermektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2015, s. 65). Dolayısıyla insanların karşılıklı etkileşim içerisinde buldukları ve iletişim halinde oldukları her türlü çevre, mekân olarak algılanmaktadır.

Bilimsel araştırmalarda kullanılan mekân, geleneksel olarak “yer” şeklinde de tanımlanan fiziksel mekândan ibarettir. Özellikle coğrafya çalışmalarında insanın etrafındaki uzunlamasına, derinlemesine ve yükseklik olarak çevresi ile etkileşimi çerçevesinde mekân, yer, alan, çevre kavramları ile birlikte kullanılmaktadır. Fiziksel mekân, sınırları belirlenebilen, belli bir ölçeği olan, süreç içerisinde insanın etkileşim kurduğu fiziksel çevre olarak da tanımlanabilmektedir. Coğrafyacıların mekân konusundaki kavrayış ve anlayışı, aslında geleneksel mekân kavrayış ve anlayışlarından farklı olmamıştır. Bu anlamda bazı coğrafyacılar mekânı yer olarak tanımlayıp analizlerinin parçası yaparken, bazıları da daha çok matematiksel bir olgu olarak görmüş ve yorumlamıştır (Kaya, 2014, s. 4). Buna karşın Popper (1978), dünyayı birbiri ile bağlantılı üç farklı dünyanın birleşimi olarak tanımlamaktadır. Bu üç farklı dünya; maddelerin fiziksel dünyası, zihinsel veya psikolojik dünya ve insan zihninin ürünlerinin dünyasıdır. Norberg-Schulz’da gözlem ve algıya dayalı mekân sınıflandırmasında dört mekândan bahsetmektedir. İnsanla birlikte var olan beden mekânı olan fiziksel mekân, matbaayla birlikte ortaya çıkan metinsel mekân, Elektronik medyanın kullanımıyla ortaya çıkan yayınsal mekân ve nihayet bilginin bedenden bağımsız hareketini ışık hızına çıkararak siber mekân (Ak, 2006, s. 10).

Gelişen bilgisayar teknolojileri ile üçüncü dünya olarak bahsedilen insan zihninin ürünlerinin dünyası ile zihinsel şemaların oluşturduğu siber dünya, ortaya yeni bir mekân türünü yani sanal mekânı çıkarmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca bu sanal mekân farklı varyasyonları ile zaten varlığını sürdüren bir mekândır. Örneğin kültürel mirasın önemli varyantlarından biri olan masal anlatımı, anlatanı ve dinleyicilerini farklı bir zihinsel dünyaya götürürken onlara sanal bir mekân sunmaktadır. Doğayı, çevreyi, canlıları veya bir kenti tasvir etmek de insanları fiziksel mekândan ve zamandan bağımsız bir şekilde ayırarak sanal bir mekâna sürüklemekte ve onlara sanal mekânda düşünce ve zaman geçirme imkânı sağlamaktadır. Sanal mekân olarak oluşturulan en önemli aktivitelerden biri de oyundur. Özellikle çocukların oynadıkları oyunlarda ortaya konulan roller ve konular, oyun içindeki çocukları fiziksel mekândan ve zamandan bağımsız ve özgür bir şekilde sanal mekânın derinliklerinde kaybolmalarına olanak sağlamaktadır (Ak, 2006, s. 19). Ancak; araştırmanın konusunu teşkil eden artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanımına yönelik olarak ortaya çıkan mekân, bilgisayar teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak farklı oyun ve uygulamalarla ortaya çıkan sanal mekânlardır. Sanal mekânlar, günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli uygulama ve oyunlar aracılığıyla farklı disiplinlerin araştırma sahası olarak kullandıkları mekânlar olarak

dikkati çekmektedir. Özellikle de bir mekân bilimi olan coğrafyanın araştırma alanlarında kullanması gerekli olan bir mekân türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki coğrafyanın ana paradigmasının mekân olmasına rağmen, Türkiye’de yapılan mekânsal analiz çalışmalarının sadece fiziksel mekânın özellikleri üzerinden veya insan faaliyetlerinin mekân üzerindeki dağılımından ibaret olduğu görülmektedir (Bilgili, 2019, s. 97). Uzaktan algılama ile uzağı yakın hale getiren teknolojik gelişmeler sayesinde mekân kavramı da değişime uğramakta ve farklı coğrafyalardaki mekânlar, artırılmış gerçeklik gibi teknolojiler ile fiziksel mekân olarak gidilmesi gereken yerden ziyade, düşünsel mekân olarak algılanması gereken yer konumuna dönüşmektedir. Nitekim 21. yüzyıl enformasyon çağı olarak nitelendirilmektedir. Castells (2013, s. 624)’e göre enformasyon çağı toplumu, ağ toplumdur. Ağ toplumunda zamansız bir durum söz konusudur ki, zamanı ve mekânı ortadan kaldırma yönelimi yeni bir kültürün oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu kültür, Castells (2007, s. 503)’e göre “Gerçek Sanallık Kültürü”dür. O’na göre kültürel ifadeler, daha çok elektronik iletişim hatları ile aktarılır duruma gelmiştir ki, bu iletişim hatları da dijital ağlardır (Yeşilmen, 2019, s. 107). Dijital ağların da genel olarak yer edindiği yer, sanal mekân olarak tanımlanabilmektedir.

Sanal mekânlarda son yıllarda kullanılmaya başlanan en yeni teknolojilerden birisi artırılmış gerçeklik teknolojisidir. Artırılmış gerçeklik, bilgisayar tarafından üretilen bilgi, ses, grafik, video veya GPS verileri ile gerçek dünyadaki (fiziksel mekân) bir ortamın canlı görüntüsünü sunan bir sistemdir (Jenny, 2017, s. 7; Yüksel, 2017, s. 21; Köse, 2017, s. 70; Madsen, 2016, s. 9-10; Nelson, 2016, s. 2; Özel ve Uluyol, 2016, s. 795; Bilici, 2015, s. 30; Sheridan, 2016, s. 76; Johnston, 2014, s. 24). Bu sistem, katılımcının katıldığı sanal gerçeklik biçimi, gerçek dünyada sanal nesnelerin artırılması ve gerçek nesnelerle bir arada yaşatılması, uyumlulaştırılmasıdır (Güdekli, 2017, s. 5; Linaza et al., 2012, s. 261). Başka bir ifade ile gerçek ve bilgisayar tarafından oluşturulan nesnelerle etkileşime girmesini sağlayan sistemdir (Bajura & Neumann, 1995, s. 189). Bilgisayar, akıllı gözlük, akıllı eldiven ve başa bağlanan HUDset ekran seti gibi akıllı cihazlar yardımıyla üç boyutlu ortamda yaşanan olayların gerçekmiş gibi içinde bulunulmasını sağlayan ve aslında sanal olmasına rağmen gerçeklik hissi veren teknolojidir (Demirezen, 2019, s. 6). Bu teknoloji sayesinde gerçek dünya görüntüleri ile sanal içerik birleştirilerek kullanıcıya daha ilgi çekici bir ortam sunulur. Kullanıcıların gerçek dünyada gördüğünden daha fazlasını algılamasına yardımcı olunur ve karmaşık yapıların daha kolay anlaşılmasına olanak sağlanır (Ribo et al., 2002; akt: Ünal; 2017, s. 3). Artırılmış gerçeklik, gerçekte olmayan bir ortamın teknolojik uygulamaya uyarlanması değildir. Bilakis gerçekte var olan mekân veya durumların sanal içerikle güçlendirilmesi ve daha iyi algılanmasına olanak sağlamasıdır.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan ve birçok disiplinin araştırma konusu içerisinde yer alan kültür, coğrafyanın da kendine çalışma alanı olarak belirlediği bir alt disiplindir. Kültürel coğrafya çalışmalarında fiziki ve beşeri çevre özelliklerinin kültürün oluşumu ve gelişimi üzerindeki etkileri ile kültürel özelliklerin mekânsal dağılışı araştırılırken, kültürün diğer araştırma disiplinlerinden (antropoloji, sosyoloji, psikoloji, tarih vs.) de faydalanılmaktadır. Kültür, atalarından kendilerine miras olarak bırakılan bilgi, sanat, örf ve adetler, ahlak ile içinde yaşanan bütün alışkanlık ve deneyimleri kapsayan maddi ve manevi değerler bütünüdür (Kafesoğlu, 1992, s. 15). Maddi kültür; bunlarla sınırlı olmaksızın binalar, anıtlar, tapınaklar, mezar taşları, taşıma araçları, kıyafetler, müzik aletleri, oyuncaklar, mobilyalar, silahlar, dekoratif eşyalar, yerleşme kalıpları gibi öğeleri kapsamaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2015, s. 122). Manevi kültür ise bir toplumun dil, din, gelenek, görenek, sanat, tarih ve dünya görüşü gibi öğeleri içine alan değerleridir. Toplumlar, vatandaşları arasında millet bilincini oluşturmak ve birlik ve beraberliği sağlayabilmek adına sahip oldukları maddi ve manevi kültür öğelerini genç kuşaklara tanıtmak ve bu değerleri onlar üzerinde yaşatarak gelecek kuşaklara aktarmakla yükümlüdürler. Bu nedenle de sahip oldukları maddi ve manevi değerlere miras gözüyle bakmaktadırlar. Kültür çalışmaları içerisinde kültürel mirasın tanıtılması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel miras, somut ve somut olmayan kültürel miras olarak iki bölümde ele alınmaktadır. Geleneksel

olarak kültürel miras çalışmaları, somut ve somut olmayan kültürel mirasın ortaya çıkarılması ve literatüre sunulması şeklinde olmaktadır. Daha sonrasında ise ortaya çıkarılan bu miras, mekâna ve zamana göre çeşitli proje ve eğitimler yoluyla halka ve özellikle genç kuşaklara aktarılmaktadır. Ancak, bilgisayar teknolojilerinin oldukça geliştiği günümüzde bu teknolojilerden yararlanmak suretiyle kültürel miras öğelerinin tanıtılması ve aktarılması özellikle genç kuşaklara ulaşma açısından önemli bir fırsat olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak kültürel mirasın çeşitli oyun ve uygulamaların içine sokulması sonucunda genç kuşaklara tanıtılması daha kolay görünmektedir. Özellikle 20 yaş altı gençlerin internet ve sanal dünya ile ilişkileri görüldüğünde, kültürel mirasın tanıtılmasında bu teknolojilerin kullanılması kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim Azuma et al. (2001) ve Papagiannakis et al. (2001), artırılmış gerçekliğin önemli uygulama alanları arasında kültürel miras çalışmalarını da göstermektedirler. Müzeler, tarihi mekânlar, harabe haline gelmiş antik alanlar başta olmak üzere birçok kültürel miras öğesi üzerinde 3B modellerin uygulanması ve kullanıma sunulması, kültürel mirası daha ilgi çekici ve eğlenceli hale getirmektedir (Ünal, 2017, s. 22).

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, kültürel coğrafya çalışmalarında artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanımına dikkat çekmek ve bu teknolojinin kullanımı ile birlikte özellikle kültürel mirasın yaşatılması ve aktarılması konusunda dijital dünyanın aktif bir şekilde kullanılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmaktır. Kültürel mirasın aktarılmasında hedef kitle olan genç kuşağın bilişim teknolojilerini kullanma oranları ile bilişim dünyasına duydukları ilgi ve heyecan düşünüldüğünde, artırılmış gerçeklik gibi teknolojik uygulamaların bu alanda etkin bir şekilde kullanılması önem arz etmektedir. Günümüzde genç kuşağa ulaşmanın yolu bilişim teknolojilerinin kullanılması ile daha kolay olmaktadır ve bu teknolojilerin kültürel miras alanında kullanılmasının da uygun olduğu düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada araştırma yöntemlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışmaları, nasıl ve niçin sorularını temel olarak araştırmacının bir olgu veya konuyu derinlemesine incelemesine olanak sağlayan araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 277). Araştırmanın veri toplama aracı olarak ise tarama yöntemlerinden literatür taraması yapılmıştır. Tarama yöntemi, araştırmacının çalışma alanı ve konusu ile ilgili farklı belge, doküman, kayıt gibi çalışmalardan veri analizi yaparak kendi görüş ve gözlemleriyle verilerin birleştirilmesine yarayan nitel veri toplama aracı olarak tanımlanmaktadır (Usluel, Avcı, Kurtoğlu ve Uslu, 2013, s. 55). Literatür taraması ise, bir araştırma probleminin arka planını ve içeriğini ortaya koymaktadır (Wiersma, 1995, s. 406). Çalışmanın amacı doğrultusunda ikincil veri toplama yolu kullanılarak konu ile ilgili bilimsel çalışmalarda ve internet ortamında literatür taraması yapılmıştır. Konunun açıklanması için konu ile alakalı olarak daha önce yapılan yerli ve yabancı literatürden ve konuya ilişkin çalışmalar yapan kuruluşlara ait web sitelerinde yayınlanan çalışmalardan ikincil veri kaynağı olarak yararlanılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle, Türkiye’de internet, bilgisayar ve cep telefonu kullanım oranları ile yaş gruplarına göre çocukların bilişim teknolojilerini kullanım oranları Türkiye İstatistik Kurumu’ndan temin edilmiş ve tablolaştırılmıştır. Bu sayede çocuklara ve gençlere yönelik bilişim teknolojileri ve artırılmış gerçeklik teknolojisi uygulamalarının kültürel mirasın korunması ve aktarılması bağlamında bu tür çalışmalarda kullanılması gerekliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından dünyada ve Türkiye’de artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak hizmet veren müzeler ve tarihi alanlar incelenmiş, tablo halinde sunulmuş ve bu alanlara ait görseller temin edilerek çalışma desteklenmiştir.

3. Bulgular

Kültür coğrafyası çalışmalarında kavramsal analiz çalışmaları haricinde kültürel mirasın korunması ve yaşatılması içerikli araştırmalar geniş yer tutmaktadır. Sınırları belirlenmiş bir mekana yönelik olarak somut ve somut olmayan kültürel mirasın ortaya çıkarılması, korunması ve yaşatılması bağlamında envanter oluşturmak ve ortaya çıkarılan kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına yönelik önerilerde bulunmak, bu tür çalışmalardaki genel araştırma modeli olarak görülmektedir. Akademik çalışmalar olarak son derece önemli olan bu keşif çalışmaları, envanter oluşturulması ve kültürel doküman sağlanması açısından gerekli çalışmalar olarak düşünülmektedir. Ancak; ortaya çıkarılan somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin gelecek kuşaklara aktarılması, farklı çalışma ve yöntem gerekmektedir. Nitekim yaşatılması için ortaya çıkarılan mirasın sadece yazılı eserlerde kalması, asıl hedef olarak genç kuşağa ulaştırılamaması, kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasına yönelik bu değerli çalışmaların eksik kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle somut ve somut olmayan kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına yönelik olarak gençlerin bu çalışmalardan haberdar olması ve onları algılayıp içselleştirmeleri gerekmektedir. Bu sayede genç kuşak da kültürel mirastan faydalanmak suretiyle milleti oluşturan kültür birliğinin bir parçası olacak ve bunu gelecek nesillere taşıyacak bir köprü olacaktır.

Türkiye’de bilgisayar ve internet kullanım oranları incelendiğinde kullananların bilgisayar kullanım oranının son 18 yılda yaklaşık % 150, internet kullanım oranının ise yaklaşık olarak % 400 oranında arttığı görülmektedir. 2004 yılında % 23,6 olan bilgisayar kullanım oranı 2018 yılında % 59,6’ya, 2004 yılında % 18,8 olan internet kullanım oranı 2018 yılında % 72,9’a 2019 yılında 75,3’ ve 2020 yılında ise % 79’a yükselmiştir. Bilgisayar kullanım oranına göre internet kullanım oranlarının çok daha fazla artmış olması, cep telefonu kullanımına bağlı olarak internet kullananların fazla olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Gençlerin bilgisayar ve internet oranları incelendiğinde genel ortalamanın çok üzerinde olduğu görülmektedir. 16-24 yaş arası bilgisayar kullanım oranı 2004 yılında % 32,2 iken 2018 yılında % 68,2’ye, internet kullanım oranları ise 2020 yılında % 26,6 iken 2020 yılında % 91,8’e yükselmiştir. Bu durum genç kuşağın özellikle internet kullanımının çok yüksek oranda olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye’de bilgisayar ve internet kullanım oranları

Yıl	Bilgisayar Kullanım Oranı Ortalama	İnternet Kullanım Oranı Ortalama	Bilgisayar Kullanım Oranı 16-24 Yaş Arası	İnternet Kullanım Oranı 16-24 Yaş Arası
	Toplam	Toplam	Toplam	Toplam
2004	23,6	18,8	32,2	26,6
2005	22,9	17,6	34,1	27,8
2007	33,4	30,1	54,6	50,4
2008	38,0	35,9	57,9	54,8
2009	40,1	38,1	62,2	59,4
2010	43,2	41,6	65,2	62,9
2011	46,4	45,0	67,7	65,8
2012	48,7	47,4	68,5	67,7
2013	49,9	48,9	70,6	68,7
2014	53,5	53,8	70,3	73,0
2015	54,8	55,9	70,0	77,0
2016	54,9	61,2	68,4	84,3
2017	56,6	66,8	68,0	87,2
2018	59,6	72,9	68,2	90,7
2019	-	75,3	-	90,8
2020	-	79,0	-	91,8

Kaynak. URL-1

Yaş gruplarına göre cep telefonu kullanım oranları incelendiğinde ise kullanım oranlarının oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle genç yaş grubunda cep

telefonu kullanım oranlarının % 92'nin üzerinde seyrettiği görülmektedir. 16-24 yaş aralığında cep telefonu kullanım oranları 2018 yılında % 92,7, 2019 yılında % 93,5 ve 2020 yılında % 95,3 olarak tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye’de cep telefonu kullanım oranları

Cep telefonu kullananlar	2018			2019			2020		
	Top.	E	K	Top.	E	K	Top.	E	K
	92,7	96,3	89,1	93,5	96,9	90,2	95,3	97,8	92,7
Yaş grubu									
16 – 24	93,2	96,1	90,2	92,4	96,4	88,3	94,2	96,0	92,4
25 – 34	97,1	98,9	95,3	97,2	98,5	95,9	98,0	99,0	97,1
35 – 44	95,9	98,1	93,7	96,5	98,7	94,3	97,6	99,2	95,9
45 – 54	92,8	96,6	89,0	95,1	98,2	91,9	96,2	98,7	93,7
55 – 64	88,5	94,1	83,1	89,9	95,3	84,7	92,8	96,8	88,9
65 – 74	76,5	86,1	68,1	80,2	87,5	73,9	86,5	94,3	79,6

Kaynak. URL-1

TÜİK’ in 2013 yılında yaptığı araştırmaya göre 16 yaşından küçük çocukların bilişim teknolojileri kullanım oranlarının oldukça fazla olduğu dikkati çekmektedir. Araştırmanın 2013 yılında yapıldığı ve üzerinden 7 yıl gibi bir zaman geçtiği düşünüldüğünde bu kullanım oranlarının çok daha yüksek rakamlara ulaştığı düşünülmektedir. TÜİK’ ten alınan bilgiye göre 16 yaş altı çocukların güncel olarak bilişim teknolojileri kullanım oranları araştırması 2021 yılı içerisinde yapılacaktır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre kıyaslama yapmak ve kullanım oranlarındaki artışı görmek mümkün olacaktır. 2013 Yılı araştırmasına göre özellikle 11-15 yaş grubundaki çocukların bilişim teknolojilerini kullanım oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Çocukların en önemli gelişim dönemlerini kapsayan yaşlarında bilişim teknolojilerini kullanım oranlarındaki yükseklik, kültürel miras çalışmalarında da dikkate alınması gereken bir nokta olarak düşünülmektedir. (Tablo 3).

Tablo 3. 6-15 yaş grubundaki çocukların bilişim teknolojileri kullanımı (2013)

	11-15 Yaş Grubu	6-10 Yaş Grubu	6-15 Yaş grubu
Bilgisayar(masaüstü, dizüstü, tablet)	73,1	48,2	60,5
Cep Telefonu/Akıllı Telefon	37,9	11	24,3
İnternet	65,1	36,9	50,8

Kaynak. URL-2

Artırılmış gerçeklik teknolojileri ile yapılandırılmış uygulamalar da oldukça yüksek oranda indirilme oranına sahiptir. Eğitim, tıp, turizm, ekonomi, pazarlama, tasarım, otomotiv, dekorasyon gibi birçok alanda artırılmış gerçeklik teknolojisi ile yapılandırılmış mobil uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulamaların akıllı telefon ve tabletlere indirilme oranları incelendiğinde oldukça yüksek sayılara ulaştığı dikkati çekmektedir. Akıllı telefon ve tablet uygulama mağazalarında 100 milyonu aşkın indirilme sayısına ulaşan uygulamalar olduğu görülmektedir. Günlük hayatta da oldukça fazla kullanım alanlarına sahip olan bu uygulamalar, günümüz teknolojilerinde hayatı kolaylaştıran bir teknoloji olarak kullanıcılarına hizmet etmektedir.

Bilişim teknolojileri kullanımına dair bu veriler ışığında yeni nesil teknoloji kullanımlarının özellikle de gençler üzerinde çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda kültürel mirasın tanıtılması, yaşatılması ve aktarılması bağlamında, öncelikli hedef kitle olan genç kuşağa artırılmış gerçeklik teknolojisi aracılığıyla ulaşılma potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir. “İnternet nesli” veya “dijital yerli” olarak da adlandırılan Z nesli, dünyayı dijital teknolojiler olmadan düşünememektedir (Gardner & Davis, 2013; akt: Avşar Arık ve Şahin Kütük, 2020, s. 24). İnternet, akıllı cep telefonu ve tabletlere doğup büyüyen bu nesil, hızlı teknolojik gelişmelerin içerisinde büyümektedir. Bu nedenle de onların dünyası, sanal dünyadır. Her türlü bilgiye bu sanal dünyada ulaşabileceğini düşünmekte ve başka bir dünyaya mümkün oldukça ihtiyaç duymamaktadırlar.

Farklı disiplinlerin ve özellikle kültür coğrafyası çalışmalarında somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamında artırılmış gerçeklik uygulaması, genç kuşağa ulaşılması amacıyla aktif olarak kullanılması gereken bir teknoloji olarak dikkati çekmektedir. Öncelikle bu teknolojinin kullanılması ile mekân ve zaman kavramları başka bir tanıma tabi olacaktır. Zira farklı mekânlarda bulunan ve belki de gezilip görülmesi mümkün olmayacak alanlara artırılmış gerçeklik teknolojisi ile mekân kısıtlaması olmaksızın her bireye görülme ve gerçeğe en yakın bir şekilde ziyaret etme imkânı sunulması bu teknolojiyi gerekli kılmaktadır. Ayrıca zaman mefhumu olmaksızın geçmiş dönemlere yolculuk yaptırabilme ve o dönemlerdeki anları yaşatabilme imkânı sunması da artırılmış gerçeklik teknolojisini gerekli kılan önemli özelliklerinden bir diğeri olarak düşünülmektedir.

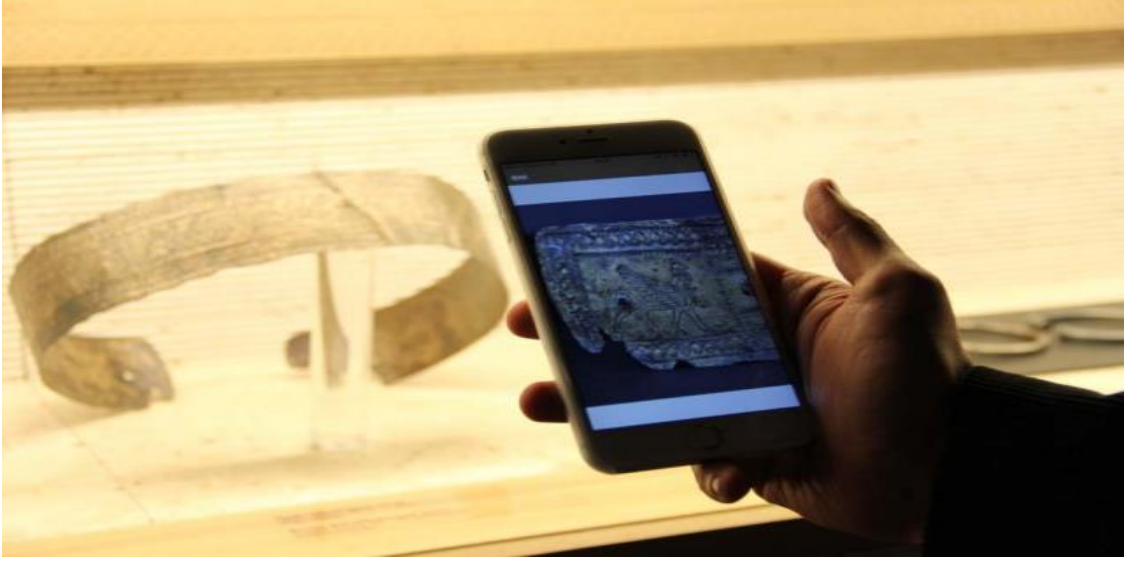
Kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamında mekânsal olarak müzeler, tarihi alanlar, harabeler ve sit alanları gibi yerler önemli alanlardır. Bu alanların artırılmış gerçeklik teknolojileri ile aslına uygun bir şekilde giydirilmesi, mekânın ziyaret edilmesi açısından ilgi çekici bir hal almaktadır. Ziyaretçiler bu müzeleri gezerken müzede sergilenen eşyaların kullanılması, giysilerin giyilmesi, tarihi olayların canlandırılması gibi sanal canlandırmalar sayesinde müzenin sağlamak istediği amaca uygun bir şekilde ziyaretlerini gerçekleştirme şansı bulabilmektedir. Bu gerçeğe yakın canlandırma sayesinde müzelere olan ilgi ve ilgi artırılabilir, insanlar müzelere çekilebilmektedir. Bu teknolojinin kullanımı ile müzelerin ziyaretçi sayılarında önemli ölçüde artış olacağı düşünülmektedir. Özellikle artırılmış gerçeklik teknolojisinin müzelere entegre edilmesi ile birlikte genç kuşağın müzelere göstereceği ilgi düşünüldüğünde, kültürel mirasın tanıtılması ve aktarılmasında önemli bir kazanım olarak ortaya çıkması muhtemel görünmektedir (Şekil 1). Müzelerin dışında özellikle tarihi kalıntılar ve harabelerin de bu teknoloji ile aslına uygun bir şekilde sanal mekânda restore edilmesi ve giydirilmesi, kültürel mirasın aktarılmasında önemlidir. Bir kale kalıntısı, tarihi bir ev, cami, çeşme, köprü gibi somut kültürel miras elemanlarının gerçek halinin ortaya çıkarılması ve bu mekânlarda gezinti yapılması, o mekânın inşasının, ayakta kalmasının, yaşanmışlıklarının ve ruhunun da ziyaretçiye aktarılması ve yaşatılması saatlerce anlatımdan veya akademik bilgiden daha etkin olmaktadır. Kişinin uygulamalı olarak, yaparak yaşayarak gerçekleştirdiği öğrenme modelinde öğrenilen bilgilerin daha kalıcı olduğu göz önüne alındığında, artırılmış gerçeklik teknolojileri sayesinde adeta bu mekânlarda uygulamalı olarak ziyaret gerçekleştirme ortamı oluşturulması, öğrenmeyi daha kalıcı hale getirecektir. Kültürel mirasın kalıcı bir şekilde genç kuşaklara aktarılması için de onların ilgi duydukları uygulamalarla bunu gerçekleştirmek, kültürel mirasın yaşatılması bağlamında hedefe götüren bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece artırılmış gerçeklik teknolojileri kullanılarak dijitalleştirilen alanların turistler tarafından tahrir edilmesinin önüne geçilebilmekte ve korunması sağlanabilmektedir.

Şekil 1. Artırılmış gerçeklik teknolojisinin müzelerde kullanımı

Kaynak. URL-3

Şekil 2. Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile tarihi mücevher inceleme

Kaynak. URL-4

Şekil 3. Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile canlandırılmış tarihi şahsiyetler

Kaynak. (Diker, 2019)

Dünyada da artırılmış gerçeklik teknolojileri kullanılarak yapılan kültürel çalışmalar ve gerçekleştirilen projeler bulunmaktadır (Tablo 4). Bu çalışmalardan bazılarının içerikleri incelendiğinde hem somut hem de somut olmayan kültürel mirasa yönelik araştırmalar olduğu görülmektedir. Tarihi anıtların eğlendirici bir şekilde tanıtılması ve turistlere bilgi verilmesini amaçlayan Hu & Tsai (2016), artırılmış gerçeklik teknolojisini kullanarak bir oyun tasarlamıştır. Bu oyunda kullanıcılar Tayvan’da tarihi bir şehir olan Tainan’ da hazine avı şeklinde tasarlanan oyunda ilerleyerek şehir hakkında bilgi edinerek şehri keşfetmektedirler. Papagiannakis et al. (2005) ise Pompei şehrindeki antik resimlere hikâye anlatımı ile hayat verme üzerinde bir çalışma gerçekleştirerek insan modelleri ortaya çıkarmışlar ve gerçek zamanlı konuşma ve hareket animasyon çalışması ortaya çıkarmışlardır. Bostancı vd. (2015), Roma dönemindeki insanları resimlerden tespit ederek bu insanlara döneme ait giysiler giydirmişler ve artırılmış gerçeklik uygulaması ile o dönemi kullanıcılara yaşatmaya çalışmışlardır.

Tablo 4. Dünya’da artırılmış gerçeklik teknolojisi ile yapılan çalışmalar

Araştırmacılar	Yıl	Araştırma Sahası
Papagiannakis et al.	2005	İtalya-Pompei Sit Alanı
Liestol	2011	Yunanistan-Atina-Partheon Tapınağı
Girbacia et al.	2013	Romanya-Braşov-Neagra Kilisesi
Puyuelo et al.	2013	İspanya-Valencia-Gotik İpek Pazarı Binası
Tataroğlu ve Özden	2014	Türkiye-İstanbul-Hamidiye Camii
Song et al.	2015	Kanada-Montreal
Martinez et al.	2015	İspanya-Valladolid tarihi kentinde Roma tarzı villa
Verykokou et al.	2015	Yunanistan-Atina Eski Pazar yeri
Kvetina et al.	2015	Çek Cumhuriyeti-Kutna Hora yakınlarındaki Bylany
Brancati et al.	2015	İtalya-Napoli
Bostancı	2016	Türkiye-Ankara-Roma Hamamı
Bostancı	2016	Türkiye-İzmir-Efes Antik Kenti
Canciani et al.	2016	İtalya-Roma-Castra Praetoria-Aurelion Duvarı
Pierdicca et al.	2016	İtalya-Ancona-Arkeolojik Park Cardeto

Kaynak. (Akkuş ve Akkuş, 2018)

Türkiye’de de artırılmış gerçeklik teknolojilerini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar daha çok kültür ve turizm dışındaki alanlara yönelik çalışmalar olarak dikkati çekmektedir. Türkiye’de artırılmış gerçeklik teknolojisi konu alan toplam 181 adet yüksek lisans ve doktora tezi tespit edilmiştir. Bu tezler genel olarak mimarlık, bilgisayar mühendisliği ve eğitim öğretim alanlarında yapılmıştır. Kültüre ve turizm alanlarında çok az sayıda tez yapılmış olması dikkati çekmektedir. Sadece 5 tane turizm, 1 tane turizm eğitimi, 2 tane müzecilik ve 2 tane de kültürel miras ile ilgili tez yapıldığı tespit edilmiştir. Kültürel miras potansiyelinin çok yüksek olduğu ve bilişim teknolojilerini en fazla kullanan genç nüfusun da fazla olduğu Türkiye’de kültürel miras ve teknolojiyi birleştiren tez çalışmalarının çok az sayıda yapılmış olması dikkati çekmektedir. Tam metin makale ve bildiri çalışmalarında ise daha çok eğitim öğretim alanında yapılan makalelerin fazlalığı dikkati çekmektedir. Turizm ve müzecilik alanlarında da yapılmış makale ve bildiriler bulunmaktadır. Bu çalışmalarda turizm ve müzecilik ile ilgili alanlarda artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak tasarlanan sanal örnekler ortaya çıkarılmıştır (Aş, 2019; Günen vd., 2019).

Türkiye'deki müzeler incelendiğinde de yine artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak hizmete sunulan müzelerin az sayıda olsa da bulunduğu görülmektedir. Bergama’daki Athena, Zeus, Asklepios ve Kızıl Avlu tapınakları, ziyaretçilerine 3 boyutlu gezinme imkânı sunmaktadır (Şekil 4, Şekil 5). Mersin şehri de kültürel ve turizm değerlerine yönelik olarak sanal ortamda Tekno Mersin Projesi ile tanıtılmaktadır. Mardin şehri de “Mardin Ar” adıyla hizmete sunulan artırılmış gerçeklik uygulamaları aracılığıyla gelen turistlere tanıtılmaktadır (Demirezen, 2019, s. 8).

Şekil 4. Bergama antik kentindeki 3 boyutlu müze

Kaynak. URL-5

Şekil 5. Bergama antik kentindeki 3 boyutlu müze

Cranmer (2017, s. 40-41), artırılmış gerçeklik teknolojisinin somut ve soyut anlamda birçok faydasının olduğunu söylemektedir. Somut faydalar olarak; ekonomik kazançları artırdığını, iş süreçleri açısından maliyeti etkilediği, her an her alanda bilgiye erişilebildiğini, reklam sektörünü etkilediğini, günlük görevleri daha kolay ve hızlı şekilde yerine getirdiğini söylemektedir. Soyut faydaları olarak da; genç kuşağın ihtiyaçlarını karşıladığından, bilgilerin tercihe göre kişiselleştirilmesinden, gerçek dünya ile bağlantısından, taşınabilirliğinden, çeşitliliğinden, öğrenmeyi daha eğlenceli ve ilgi çekici hale getirdiğinden, öğrenci motivasyonunu sağladığından, görme, işitme, yürüme engelli gibi dezavantajlı bireylere imkân sunmasından bahsetmektedir.

Somut kültürel mirasın yanı sıra somut olmayan kültürel mirasın aktarılması ve yaşatılması bağlamında da artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanımı, ilgi çekici ve eğlenceli bir yöntem olarak düşünülmektedir. Sözlü geleneksel anlatımlar (masal, efsane, destan, atasözü vs.), gösteri sanatları (Karagöz, kukla, halk tiyatrosu vs.), toplumsal ritüeller ve şölenler (düğün, nişan, doğum, nevrüz vs.), doğa ve evrenle ilgili uygulamalar (geleneksel yemekler, halk hekimliği, halk takvimi vs.) ve el sanatları (dokumacılık, bakırcılık vs.) gibi somut olmayan kültürel miras alanlarına yönelik olarak artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak yapılacak olan bilgisayar ve cep telefonu uygulamaları sayesinde gençlere bu mirası tanıtmak mümkün olabilmektedir. Kaybolmaya yüz tutmuş bu geleneksel uygulama ve ritüellerin bilişim uygulamalarında yer alması, sürekli olarak çocuk ve gençlerin bunlara aşına olmasını sağlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Artırılmış Gerçeklik teknolojisi, son yılların en fazla kullanılan bilişim teknolojilerinden biri olarak dikkati çekmektedir. Bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlardaki uygulamalar vasıtasıyla kullanılan bu teknoloji, eğitimden tıpa, dekorasyondan otomotive hemen her alanda aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Kullanıcıların yaşamına konfor getirmesinin yanı sıra günlük yaşamda zamanın efektif bir şekilde kullanılmasını sağlayan bir teknoloji olması nedeniyle hemen her yaşta kullanıcısı olan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanıcılarına zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde hareket etme ve yaşam alanı sunma imkânı tanınmasıyla sanal mekânın en önemli teknolojik yaşam koçu olarak dikkati çekmektedir.

Artırılmış gerçeklik teknolojisinin sanal mekânda yoğun ve etkili bir şekilde rol alması, çeşitli bilim alanlarının da dikkatini bu yöne doğru çekmektedir. Bir mekân bilimi olan coğrafyanın da çalışma sahası olarak ortaya çıkan sanal mekân ve artırılmış gerçeklik teknolojisinin coğrafyacılar tarafından da etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerinin bu teknoloji ile sanal mekânda sunulması açısından önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. GörSELLİĞİN ve uygulamanın ön planda olduğu coğrafi çalışmalarda artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanılması ile birçok kavram ve konunun kolay ve eğlenceli bir şekilde çalışılması mümkündür. Bu çalışmada dikkat çekilen kültürel mirasın korunması ve yaşatılması bağlamında artırılmış gerçeklik teknolojilerinin kültürel coğrafya çalışmalarına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Somut ve somut olmayan kültürel mirasın genç kuşağa tanıtılması, mirasın yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından oldukça ilgi çekici ve eğlenceli ortam sunan artırılmış gerçeklik teknolojisi, aktif bir şekilde bu alanda kullanılmalıdır. Özellikle kültürel coğrafya araştırmaları ile lisansüstü tez çalışmalarında artırılmış gerçeklik teknolojilerinin kullanılması konu olarak seçilmeli, bu alanda yapılan akademik çalışmalar artırılmalı, somut ve somut olmayan mirasın korunmasına yönelik tasarımlar ortaya çıkarılmalıdır. Ulusal ve uluslararası düzeyde coğrafya ve sosyal bilimler alanındaki projelerde bu konuya ağırlık verilmelidir. Yapılacak olan projelerde müze, tarihi alan, arkeolojik alan gibi somut kültürel mirasın aktarılmasına yönelik artırılmış gerçeklik teknolojisi ile tasarlanmış bilişim uygulamaları hayata geçirilmelidir. Yine yapılacak teknolojik uygulamalar kapsamında somut olmayan mirasa da yer verilmeli, kültürel miras öğeleri uygulama içerisine yerleştirilerek

kullanıcılarına zamanda yolculuk yaptırılarak o anlar yaşatılmaya çalışılmalıdır. Böylelikle kültürel mirasın daha kalıcı bir şekilde aktarımına olanak sağlanmış olunacaktır. Ayrıca kültürel mirasın dijital ortama aktarılması sayesinde fiziksel açıdan miras alanlarının korunması sağlanabileceği gibi kültür turizmi açısından da yeni bir hareketliliğin ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı başta olmak üzere diğer ilgili resmi ve sivil toplum kuruluşları, kültürel mirasın yaşatılması ve aktarılması kapsamında işbirliği içerisinde hareket ederek ortak projeler geliştirmeli, Türkiye'nin zengin kültürel mirasını gelecek nesillere taşıma noktasında teknolojik imkânları da kullanmalıdır.

Kaynakça

- Ak, E. (2006). *Bilgisayar teknolojisi eşliğinde mekân kavramının dönüşümü-yeni mekân tanımları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akkuş, G. ve Akkuş, Ç. (2018). Tarihi turistik alanlarda kullanılan mobil artırılmış gerçeklik uygulamalarının değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (1), 83-104.
- Aş, H. (2019). Saran mimari yazılım ve teknolojilerinin kültürel mirası koruma çalışmalarında kullanımı, *Tasarım Enformatiği*, 1 (2), 92-106.
- Avşar Arık, I. ve Şahin Kütük, B. (2020). *Y kuşağında sosyal medya kullanımı ve internet bağımlılığı. Gençlik ve Dijital Çağ*. A. Görgün Başaran, O. Hazer, M. S. Öztürk (Ed), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi.
- Azuma, R., Bailiot, Y., Behringer, R., Feiner, S., Julier, S., & MacIntyre, B. (2001). Recent advances in augmented reality. *IEEE Computer Graphics and Applications*, 21(6), 34-47.
- Bajura, M. & Neumann, U. (1995). *Dynamic registration correction in augmented reality systems*, virtual reality annual international symposium, 11-15 March 1995, 1995 Research Triangle Park, North Carolina, 189-196.
- Bilgili, M. (2019). Coğrafyada mekan felsefesi üzerine yaklaşımlar. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 41, 88-102.
- Bilici, F. (2015). *Pazarlamada artırılmış gerçeklik ve karekod teknolojileri: tüketicilerin artırılmış gerçeklik teknoloji algulamaları üzerine bir alan araştırması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bostancı, E., Kanwal, N., & Clark, A. F. (2015). Augmented reality applications for cultural heritage using kinect. *Human-Centric Computing and Information Sciences*, 5 (1), 20.
- Castells, M. (2007). *Bin yılın sonu/enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür*, (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013). *Ağ toplumunun yükselişi/enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür* (E. Kılıç, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Couclesis, H. (1992). Location, place, region and space. *Geography's Inner Worlds*, (ed. R. F. Abler, M. G. Marcus, J. M. Olson), New Jersey, 215-233.
- Cranmer, E. E. (2017). *Developing an augmented reality business model for cultural heritage tourism: the case of geovor museum, (Dissertation)(Published Doctoral Thesis)*, Department of Operations, Technology, Events and Hospitality Management The Manchester Metropolitan University.

- Demirezen, B. (2019). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisinin turizm sektöründeki kullanılabilirliği üzerine bir literatür taraması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1-26.
- Gardner, H. & Davis, K. (2013). *The app generation: how today's youth negate identity, intimacy and imagination in a digital world*. New Haven And London: Yale University Press.
- Güdekli, N. (2017). *Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile havacılık ürünlerinin uygulamaya geçirilme kalitesinin yükseltilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Günen, M. A., Baydoğan, M. Ç. ve Beşdok, E. (2019). *Kültürel eserlerin artırılmış gerçeklik ile sunumu: gemir panagia Rum kilisesi*, Türkiye Ulusal Fotogrametri ve Uzaktan Algılama Birliği 10. Teknik Sempozyumu, 7-9 Kasım 2019, İstanbul.
- Hu, P. Y., & Tsai, P. F. (2016). Mobile outdoor augmented reality project for historic sites in tainan. in advanced materials for science and engineering (ICAMSE), International Conference on, 509-511.
- Jenny, S. (2017). *Enhancing tourism with augmented and virtual reality*, (Published Bachelor's Thesis), Degree Programme in Business Information Technology Håme University of Applied Sciences.
- Johnston, R. S. (2014). *History in your hand: a case study of digital history and augmented reality using mound 72* (Published Master Thesis), Graduate School Southern Illinois University Edwardsville.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Düşünme Dergisi*, 4, 1-13.
- Köse, N. (2017). *Dijital pazarlamadan fijital pazarlamaya geçişe örnek olarak artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının pazarlama üzerindeki katkılarının incelenmesi* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Linaza, M. T., Marimón, D., Carrasco, P., Álvarez, R., Montesa, J., Augilar, S. R. & Diez, G. (2012). *Evaluation of mobile augmented reality applications for tourism destinations*, Information and Communication Technologies in Tourism 2012, Proceedings of the International Conference in Helsingborg, Sweden, 25-27 January 2012, 260-271.
- Madsen, J. B. (2016). *Aspects of user experience in augmented reality*, (Published Dissertation (Thesis Ph.D)), Aalborg Universitetsforlag. Faculty of Engineering and Science, Aalborg University.
- Nelson, T. (2016). *Impact of virtual and augmented reality on theme parks* (Published Master Thesis), Master of Digital Media, Ryerson University.
- Özel, C. ve Uluyol, Ç. (2016). Bir artırılmış gerçeklik uygulamasının geliştirilmesi ve öğrenci görüşleri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 793-823.
- Papagiannakis, G., Schertenleib, S., O'Kennedy, B., Arevalo-Poizat, M., Magnenat-Thalmann, N., Stoddart, A., & Thalmann, D. (2005). mixing virtual and real scenes in the site of ancient pompeii. *Computer Animation and Virtual Worlds*, 16 (1), 11-24.
- Papagiannakis, G., Singh, G. & Magnenat-Thalmann, N. (2008). A survey of mobile and wireless technologies for augmented reality systems. *Computer Animation and Virtual Worlds*, 19, 3-22.

- Popper, K. (1978). *Three worlds. the tanner lecture on human values*. Delivered at The University of Michigan.
- Ribo, M., Lang, P., Ganster, H., Brandner, M., Stock, C., & Pinz, A. (2002). Hybrid tracking for outdoor augmented reality applications. *IEEE Computer Graphics and Applications*, 22 (6), 54-63.
- Sheridan, T. B. (2016). Recollections on presence beginnings, and some challenges for augmented and virtual reality, *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 25 (1), 75-77.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2015). *Beşeri coğrafya insan kültür mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Usluel, Y. K., Avcı, Ü., Kurtoğlu, M., ve Uslu, N. (2013). Yeniliklerin benimsenmesi sürecinde rol oynayan değişkenlerin betimsel tarama yöntemiyle incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33 (1), 53-71.
- Ünal, M. (2017). *Kültürel miras alanları için uzaktan artırılmış gerçeklik sistemi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Wiersma, W. (1995). *Research methods in education: an introduction (Sixth edition)*. Boston: Allyn and Bacon.
- Yeşilmen, H. (2019). Doğa ve kültür ilişkisi açısından dijitalizm ve mouse krizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 33, 97-124.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yüksel, D. (2017). *Pazarlamada artırılmış gerçeklik uygulamalarının işlevi üzerine nitel bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- URL-1 Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Bilim,-Teknoloji-ve-Bilgi-Toplumu-102> (Erişim tarihi: 05.02.2021).
- URL-2 Türkiye İstatistik Kurumu (2013). *06-15 yaş grubu çocuklarda bilişim teknolojileri kullanımı ve medya*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15866> (Erişim tarihi: 05.02.2021).
- URL-3 Artırılmış Gerçeklik Trendleri. (2020). <http://www.augmentedrealitytrends.com> (Erişim tarihi: 19.01.2021).
- URL-4 <https://www.trthaber.com/foto-galeri/tarihi-eserler-parmaklarin-ucunda/10504/sayfa-4.html> (Erişim tarihi: 19.01.2021).
- URL-5 <https://www.youtube.com/watch?v=Z03Y5MyOL4U> (Erişim tarihi: 19.01.2021).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

Zafer Şenocak'ın “Tehlikeli Akrabalık” Romanında ‘Öteki’

‘Other’ in Zafer Şenocak’s “Perilous Kinship” Novel

Öğr. Gör. Asuman YAPRAK ¹, Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN ²

Öz

Ev sahibi toplum tarafından yabancı olarak kabul edilen azınlık toplumun, kuşaklar arası kimlik ve yurt arayışı, artan göç sayısı ile sosyal bilimlerde olduğu kadar Edebiyat alanında da sıkça ele alınan konular arasında yer almaktadır. Göç sonucu ortaya çıkan toplumsal ve sosyal sorunlar, bu doğrultuda edebi eserlerin yazılmasına da yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye’den Almanya’ya göç, öteki olarak Türkler (göçmenler) ve kimlik arayışı edebiyata yansımış ve bu yansıma sonucunda yeni bir edebi tür olan göçmen edebiyatı ortaya çıkmıştır. Göçmen yazarlar, Almanya’da yaşayan Türklerin sorunlarını konu alan eserleri ile göçmenlerin sesi olmuş ve öteki olarak sürdürdükleri hayatlarını Dünya’ya duyurmuştur. Özellikle “biz” ve “öteki”nin inşa edilmesindeki toplumsal pratikler, Zafer Şenocak gibi bu edebiyat türünün yazarlarının eserlerinde işlenen motifler arasında yer almıştır. Önceki çalışmalarda daha çok kimlik ve yurt arayışı üzerinden incelenen Zafer Şenocak’ın “Tehlikeli Akrabalık” romanı, bu çalışmada “biz” i tanımlamak için ortaya çıkan “öteki” motifi temelinde ele alınmıştır. Ötekinin anlaşılmasına katkıda bulunmak için klasik bakış açısından ziyade etnik temelli, medeniyet temelli, ekonomik temelli ve dinsel temelli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar sonucunda etnik bilincin uyanmasıyla etnik köken en sık ötekileştirme aracı olarak başvurulan ‘öteki’lerden biri olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Oryantalist bakış açısı ile Batının üstün ve ideal, Doğunun ise geri kalmış bir medeniyet olarak tasvir edildiği görülmüştür. Güçsüz ve yoksulun, ayrıca kendi dinine mensup olmayan kişilerin de ötekileştirildiği, yapılan inceleme sonucunda anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öteki, göçmen edebiyatı, Zafer Şenocak, kimlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The search for an intergenerational identity and homeland of the minority society, which is regarded as a foreigner by the host society, is among the subjects that are frequently discussed in the field of literature as well as in the social sciences with the increasing number of migration. Social problems that arose as a result of migration have been reflected in literary works inevitably. As a part of this migration process, migration from Turkey to Germany, Turks as “others” (migrants) and the search for identity have become the focus of literary works. As a result of this effect, a new literary genre came out under the umbrella of migrant literature. With their works reflecting the problems of Turks living in Germany, immigrant writers have become the voice of immigrants and have announced their lives as “the other” to the world. Social practices in the construction of “us” and “others”, the themes around the sense of belonging and identity issues are the main motives of writers like Zafer Senocak who is considered in this new genre. This study aims to analyze Senocak’s “Perilous kinship” through “others” perspective different from previous studies on the novel through the search for identity and homeland. With this aim, the novel has been analyzed focusing on the “others” rather than the identity. To serve the understanding of the others, a new classification has been applied: ethnic, civilization, economic and religious. As a result of this classification, with the awakening of ethnic consciousness, it is understood that ethnic origin is the most frequently used one as a means of marginalization. In addition, it is seen that the West was depicted as a superior and ideal, and the East as a backward civilization with an Orientalist perspective. Another result

¹ Kastamonu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ayaparak@kastamonu.edu.tr

² Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi, k.kalkan@gazi.edu.tr

Atf için (to cite): Yaprak, A. ve Kalkan, H. K. (2021). Zafer Şenocak’ın “Tehlikeli Akrabalık” Romanında ‘Öteki’. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 875-887.

of the study shows that the weak and the poor, as well as those who do not belong to their religion, are those who have been marginalized.

Keywords: Other, migrant literature, Zafer Senocak, identity

Paper Type: Research

Giriş

Kimlik var olduğundan beri öteki ve ötekileştirme de var olmuştur. Bir başka deyişle 'öteki' 'ben'in veya 'biz'in ayrılmaz bir parçasıdır. Bizim kim ya da ne olduğumuzu belirleyen en önemli unsur bizim dışımızdaki, yani 'öteki'dir. Medeniyet, din ya da etnisite gibi kapsama alanı çok geniş kavramlar üzerinden düşünüldüğünde; 'öteki' veya 'biz' olma durumu, kişisel tercihlerden ziyade bireyin içinde doğup büyüdüğü şartların şekillendirdiği bir olgudur ve birçok insan için sorun teşkil etmez. Ama 'öteki'lik yalnızca kimlik belirleyici bir öge olmaktan çıkıp ayrımcılığa sebebiyet veren bir unsura dönüştüğünde sorunları da beraberinde getirir. Farklı kültüre sahip bir topluluğun içerisinde azınlık olarak yaşamak zorunda kalan bireyler 'öteki' olma durumu kaynaklı ayrımcılığı en çok hissedenlerdir.

Bu çalışmada ele alınmış olan *Tehlikeli Akrabalık* isimli romanın yazarı Zafer Şenocak da Almanya'da yaşayan ve kendi deneyimlediği 'öteki' olma durumunu birçok kez romanlarına yansıtmış bir yazardır. *Tehlikeli Akrabalık* romanının merkezinde "Kültürlerarası edebiyatın en çok işlediği konuların başında gelen aidiyet ve kimlik sorunu" (Kalkan, 2018, s. 66) yer almaktadır. Bu soruna yol açan en önemli olgu ise roman kahramanının toplum tarafından maruz bırakıldığı 'öteki'leştirilmesidir. İlgili eserin 'öteki' bakımından tercih edilmesinin nedeni, romanın ana karakteri Sascha Muhteschem'in üç farklı etnik kökene sahip (Türk, Alman ve Yahudi) bir kişilik olmasında yatmaktadır. Sascha, bulunduğu yere ve duruma göre 'öteki' konumunda değerlendirilebilecek üç farklı kimliği tek bir kişide barındıran bir karakterdir ve bu haliyle edebiyatta 'öteki'liğine ele alınışı bakımından oldukça ilginç bir figürdür.

1. Yöntem

Bu çalışmada kimlik oluşturabilmek için bir "öteki"ye ihtiyaç duyulduğu göz önünde bulundurularak medeniyet, etnik, dinsel ve ekonomik temelli nedenlerle ortaya çıkan 'öteki' ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla metindeki öteki incelemesi hem metin odaklı hem de dönemin özellikleri üzerinden metin incelemesi yöntemi ile yapılacaktır. 'Öteki'nin anlaşılmasının ardından romandaki ötekileştirmeler etnik temelli, medeniyet temelli, ekonomik temelli ve dinsel temelli olarak sınıflandırılarak incelenecektir.

2. 'Öteki'

Öteki kavramının kelime anlamı bakımından açıklanmasına geçilmeden önce 'öteki'ye neden ihtiyaç duyulduğunun anlaşılması, ötekinin ortaya çıkışına ışık tutacaktır. 'Öteki', insanın sosyokültürel gelişiminde en önemli dayanak noktalarından biri ve en temel ihtiyacı olan kimlik inşasının temelidir. Kimlik temel sözlük anlamıyla "toplumsal varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik veya özelliklerin bütünü" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020).

Almancada ise kimlik kavramı Latince kökenli *idem*'den türeyen *Identität* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Burada *idem* ise *das Selbe* (aynı) anlamını taşımaktadır. Yani insan kendi kimliğini kurarak aslında kendine benzeyenlerin arasında kendine bir yer edinmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Heidegger, *Selbigkeit* (Aynısallık) kavramını birlik duygusu olarak açıklamakta ve kimliği grup içinde oluşan bir karakteristik oluşum olarak tanımlamaktadır (Heidegger, 2006, s. 33-36). Burada *idem* kelimesi de göz önünde bulundurulunca insanların 'aynı' oldukları takdirde kimlikten bahsedilebileceği anlaşılabilir. Diğer bir ifadeyle kimlik edinimi, bireyin kendisine ötekinin gözünden bakarak tanımlamasıdır

(Mead'den aktaran Abels, 2006, s. 250). Bu noktada 'öteki'nin dışlanması benlik imajının temel yapısına girmiştir. Benliği farklı olarak tasvir etmek için 'öteki'nin 'öteki' olarak kabul edilmesi ve sınırlarının çizilmesi gerekmektedir (Assmann, 1994, s. 20; Supper, 1999, s. 34). Bu durumda bireyler ve topluluklar kendilerini tanımlayabilmek ve bir kimlik oluşturabilmek için bir 'öteki'ye ihtiyaç duymaktadır. Kendilerinden olmayanın, kendilerine benzemeyenin belirlenmesi bir toplumun 'biz' kimliğinin oluşmasını mümkün kılmaktadır.

'Öteki' kavramının Türk Dil Kurumu Sözlüğünde belirtilen tanımına bakıldığında "Diğeri öbürü; Sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan; Mevcut kültürün içinde dışlanmış olan" anlamlarını taşıdığı görülmektedir (TDK, 2020). Bu tanımdan yola çıkarak birey veya toplumlar kendi gibi olmayan veya kendinden olmayan kişilere, gruplara veya toplumlara kötü özellikler taşıyan 'öteki' sıfatını yüklemekte ve onu dışarıda tutma eğilimi göstermektedir (Akpınar ve Şahin, 2017, s. 331). Dahası bu sözlük anlamı aslında 'öteki'ye dair temel noktaları vermektedir: Her şeyden önce 'öteki', bizden olmayan öbürüdür, bize uzak olandır, bizden önemsiz olandır, dışlanmış olandır. 'Öteki' "kendi tecrübemizle oluşabileceği gibi duyduklarımız ya da okuduklarımız ile de şekillenebilmektedir" (Perk, 2019, s. 769).

'Biz', 'öteki'ni tanımlarken kendi kültür ölçütlerini kullanmakta ve sınırlarını buna göre çizmektedir (Şengül, 2007, s. 98). Buna göre bizden olmayan, yabancı, kendimizden saymadığımız ve bize uymayan insanlar 'öteki' olarak tanımlanmaktadır (Uygur, 2016, s. 48). İnsanların etraflarına bir sınır çizmesi ile ortaya çıkan 'öteki' bu sınırların dışında bırakılan birey veya toplumlardır. Bu açıdan ötekileştirme çoğu zaman genelleyici bir yaklaşım olmakla birlikte, 'kötü' algılanan aile, cinsiyet, din, etnik köken gibi grup ve toplulukları da öteki'ye dâhil etmektedir (Öz, 2018, s. 129).

Ötekileştirme aynı zamanda saygı eksikliğini de içermektedir. Cinsiyet, ırk ve etnik kökenin dışında insanın insanlığına gösterilmeyen saygı ve haksızlığa uğramış grupların kendilerine özgü inanış veya dünya görüşlerine gösterilmeyen saygı bunlara birer örnektir (Habermas, 2015, s. 113).

Güç ilişkisi açısından bakıldığında sadece egemen grup özelliklerini (kimliklerini) kabul ettirme ve ötekinin özelliklerini aşağılama gücüne sahiptir. Erkeğin ötekisi kadın, beyaz adamın ötekisi siyah adam ise de bunun tersi mümkün değildir (Staszak, 2008, s. 2). Dolayısıyla ezen-ezilen ilişkisi de ötekileştirme ile alakalı olup ezilen tarafta olan 'öteki' ezenin konumuna geçmek ister ve ezeni rol model olarak alır. Bu ise ezilenin yani 'öteki'nin ezenin özelliklerini almak istemesi ile başlamakta ve başkalarını ötekileştirmesine yol açmaktadır (Akpınar ve Şahin, 2017, s. 333).

Tüm bu sosyo-kültürel ve kimliksel süreçlerin temelinde olan 'öteki' ve ötekileştirme, kültürün aynası olan dilde de karşımıza çıkar. Birçok dilde yabancıya kötü özellikler yükleyen atasözleri ve deyimler bulunmaktadır. Örneğin "akarsuya inanma, eloğluna dayanma"; "çalma elin kapısını, çalarlar kapını"; "el için kuyu kazan, evvela kendi düşer"; "çingeneye beylik vermişler, önce babasını asmış (kesmiş)"; "zengin giyerse sağlıcakla, fakir giyerse nerden buldu ki derler" gibi atasözleri yabancıların, çeşitli toplulukların ve fakirin ötekileştirilmesinin Türkçeye yansımış halidir (Kurtoğlu Zorlu, 2018, s. 486-493).

Ötekileştirme eylemi bir tarihi süreci kapsamakla birlikte Doğu-Batı mücadeleleri gibi toplumsal ötekileşmelere de dayanabilir. Özellikle Yeni Dünya'nın keşfi ile 'öteki'yi ve bundan dolayı kendini keşfetme ortaya çıkmıştır. Nitekim, Şengül'ün vermiş olduğu örneğe göre "Beyaz adam Kızılderili ile karşılaşmadan önce kendi rengini ne kadar irdelenmiş olabilirdi?". Bu açıdan düşünüldüğünde 'öteki'nin aslında mevcut olanın keşfedilmesi veya idrak edilmesi anlamına da geldiği görülmektedir (Şengül, 2007, s. 98). Yakın döneme gelindiğinde ise Modern Çağda 'öteki'ni uzaklaştırma hatta yok etme bilinci Ulus-Devlet anlayışının ortaya çıkmasına götürülebilir. Bu düşünceyi geliştirenlerden biri olan Habermas'a göre uluslar (Alm. Nationen) siyasi olmayan coğrafi sınırlar içerisinde yerleşim ve komşuluklar ile kültürel

bağlamda, ortak bir dile, töreye ve devlete ilişkin örgütlenme biçimi çerçevesinde kaynaşmış soy topluluklarıdır. "Natio" sözcük kökü Ortaçağ ve Yeniçağın başlarına dayanmaktadır. Ortaçağ üniversitelerine giden öğrencilerin, geldikleri memleketlere (nationes) göre gruplandırıldıkları görülmektedir. Bu gruplandırmalarla birlikte oluşan milli köken, baştan beri öteki ve yabancı olanın kendisinden farklı olduğu şeklindeki olumsuz dışlamayı da beraberinde getirmiştir. Yabancı olan her şeyden korunma, diğer ulusları değerden düşürme ve azınlıkları (milli, etnik ve dini) -özellikle Yahudi kökenlileri- dışlamak için bir ulusa ait olma geçerli bir araç haline gelmiştir. Avrupa'daki milliyetçilik akımı ile vahim sonuçlar ortaya çıkmış ve bu durum süreç içerisinde Yahudi düşmanlığı ile özdeşleşmiştir (Habermas, 2015, s. 18-19). Ötekileştirmenin diğer yüzünden bakıldığında bir ulusun parçası olma düşüncesi ile o zamana kadar birbirlerine yabancı olan bireyler arasında dayanışmacı bir bağ kurulmuş, birbirlerine yakın olan fakat farklı uluslara mensup olan kişiler arasında ise bir ayrışma ortaya çıkmıştır.

Yine yakın dönemde 19. yüzyılda Batıda ortaya çıkan Oryantalizm (Şarkiyatçılık) kavramı ötekileştirmenin kurumsallaşmış örnekleri arasındadır. Bu teorinin kurucusu olan Edward Said'e göre Avrupa'nın (veya Batı'nın) kendisini Doğu üzerinden zıt fikri, karakteri ve deneyimleri aracılığıyla tanımlaması ötekileştirmenin medeniyet ölçeğinde gerçekleştirilmesidir. Ayrıca Batı'nın Doğu'ya karşı üstünlüğünü hissettirmek ve göstermek için ortaya çıkan bu kavram ve inceleme türü, Doğu'nun Batılı ülkelerden hiçbir zaman üstün olmadığını ve olamayacağını da belirtmektedir (Said, 1978, s. 18-25).

Bir bütün olarak 'Batı', bir bütün olarak 'Doğu'dan ötekileştirme yoluyla ayrılmakta ve bu süreçte kendisini yeniden inşa etmektedir. Bu inşa sürecinde iyi olan tüm özellikler Batı'ya atfedilmekte, kötü olanlar ise 'Doğuya' mal edilmektedir.

Sanat, edebiyat ve siyaset dünyasında ise ötekileştirme ve 'öteki' bazen doğrudan bazen ise imgeler veya benzetmeler ile ifade edilmektedir. 'Öteki'ni simgeleyen veya çağrıştıran objeler kullanılmakta ve böylelikle 'öteki' tasvir edilmektedir (Şengül, 2007, s. 104). Burada 'öteki' ile bazen milli veya dini bilinci kuvvetlendirmek amaçlanmakta bazen ise altında ırkçı veya din düşmanı düşünceler yatabilmektedir.

Hem imparatorluk geçmişi hem de modern dönem sonrası sanayileşme ile birlikte yaşadığı göç hareketi gibi nedenlerden dolayı Almanya farklı etnik grupları içerisinde barındıran bir ülkedir. Burada doğal olarak ortaya çıkan 'öteki' ve ötekileştirme, göçmen edebiyatı veya yabancılar edebiyatı olarak adlandırılan, konuk işçilerinin ortaya çıkardığı edebiyat türünde çokça ele alınmaktadır. Başka bir ülkeden gelmiş olmaları, zaten 'öteki' olmaları için yeterli insanların, bunun yanında bir de ısrarla ötekileştirme çabalarına maruz kalmaları göçmen edebiyatına bolca malzeme sağlamıştır. Bu durum edebiyat açısından her ne kadar bir zenginlik olarak addedilse de, toplumsal barış ve huzur açısından çok sayıda olumsuzluğu da beraberinde getirmekte, göçmenlerin kendilerini bir türlü içinde yaşadıkları toplumun bir parçası olarak görememelerine yol açmaktadır.

"Unutulmamalıdır ki, sürekli farklılıklara vurgu yapan birtakım sınıflandırmalara dâhil edilen insanların kendilerini farklı hissetmeleri kaçınılmazdır" (Kalkan, 2018, s. 196).

3. "Tehlikeli Akralılık" Romanında 'Öteki'

Ailesi ile 1970 yılında altı yaşındayken Türkiye'den Almanya'ya göç eden Zafer Şenocak, göçmen edebiyatının tanınmış isimlerindedir. Eserleri ile Almanya'da yaşayan Türklerin sesi olmuş, bir anlamda ötekilerin sesini duyurmuş ve eserlerinde bu bağlamda aidiyet ve kimlik sorunlarını konu edinmiştir. Bunun sebebi de bir bakıma yazarın içinde bulunduğu toplum ve toplum kodlarına dair sorgulamalarında yatmaktadır (Er, Koçak, Hertsch, ve Kardeş, 2017, s. 223-224). Zafer Şenocak'ın 1998 yılında yayınlanan otobiyografik romanı "Tehlikeli Akralılık" multi-etnik kökenlere sahip Sascha Muhteschem'in kimlik sorunu ve kimlik arayışını ele almaktadır. Sascha Muhteschem'in babası Türk, annesi ise 1930-1940'larda Türkiye'de sürgün hayatı yaşamış Alman Yahudisidir. Sascha'ya, anne ve babasının ölümünden

sonra büyükbabasının günlükleri miras olarak kalmış, büyükbabası vasıtasıyla kendi geçmişini araştırmaya başlamıştır. Bu araştırma sürecinde birçok ‘öteki’ ve “ötekileştirmeyle” karşılaşmıştır. Kimlik arayışındaki ana karakterin konu edildiği bu romandan hareketle bu çalışmada kimlik oluşturabilmek için bir ‘öteki’ye ihtiyaç duyulduğu göz önünde bulundurulurken ırksal, etnik, dinsel ve ekonomik nedenlerle ortaya çıkan ‘öteki’ ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.1. Etnik Köken Temelli ‘Öteki’

Kimlik inşa süreçlerinde özellikle modernizm sonrası ortaya çıkan etnik temelli ulus devletler etkili olmuştur. Bu noktada etnik köken en sık ötekileştirme aracı olarak başvurulan ötekilerden biridir. Romanda da bu durum açıkça ortaya konulmaktadır. Etnik nedenlerle ortaya çıkan ‘öteki’ ele alındığında romanda köken bağlamında bir hiyerarşinin ortaya konduğu görülmektedir. Bu hiyerarşi Alman – Yahudi – Türk etnik kökenleri olarak sıralanmış ve romanda bu birçok kez hissettirilmiştir.

Romanın ana karakteri ve anlatıcısı Sascha Muhteschem, Türkiye’de sürgünde yaşayan Alman Yahudisi annesi tarafından Almanya’da dünyaya getirilmiştir. Dolayısıyla öteki ve ötekileştirme ilk olarak ailesinde başlamıştır. Anne, oğlunu Alman gibi yetiştirmek istemiş ve evde Türkçe konuşulmasını yasaklamıştır:

“Annem beni Almanya’da dünyaya getirmek istiyordu. Beni bir Alman yapmaya çok önem veriyordu. Bu yüzden ben doğduktan sonra evde artık Türkçe konuşulmaz oldu; oysa daha önce mutlaka ara sıra konuşuluyor olmalıydı.” (Tehlikeli Akrabalık, s. 58).

Annesi kendi Yahudiliğini ve Sascha’nın babasının Türk olmasını yok sayarak oğlunun Alman olarak daha rahat bir yaşam süreceğini iddia etmektedir. *“Annemi sorularıyla sıkıştırdığımda, bu önlemi bana farklı dünyaların arasında rahat bir yaşam sağlamak için aldığını söyledi.”* (A.g.e., s. 58). Bu cümleden yola çıkıldığında ulusal, etnik ve kültürel farklılıkları içerisinde bulduran bir ülke olan Almanya’da, Alman gibi olmanın Türk veya Yahudi olmaktan daha avantajlı olduğu sonucu çıkmaktadır.

“Bir defasında Dahlem’de çok seçkin ve bakımlı bir evde oturan bir kadın bana, günümüzde Türklerin o zamanki Yahudilerden çok daha kötü olduklarını söylemişti. Yahudiler kendilerini Almanlıkla maskeleymişlerdi, sanki Almanmış gibi yapmışlardı. Gerçi bu maskeleri düşürülmüştü. Ama bu onların sonuydu. Kadın bir süre düşündü, sonra Yahudiler ile Almanları nefretle karışık bir sevginin birleştirmiş olduğunu söyledi. Ama Türkler ile Almanlar arasında yalnızca nefret vardı.” (A.g.e., s. 65-66).

Görüldüğü üzere etnik köken bakımından yapılan ‘öteki’ sıralamasında en kötüsünün Türkler olduğu vurgulanmaktadır. Yahudilerin Almanlaştığını ve bu nedenle karşılıklı bir sevginin oluştuğunu fakat Türklerin Yahudiler gibi Almanlaşmadıklarını ve bu nedenle nefret ilişkisinin bulunduğu “seçkin” bir Alman tarafından açıkça belirtilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında katledilen Yahudilerin utancını halen yaşayan Alman milleti, Yahudileri kendilerinden saymaya başladıktan sonra asıl ‘öteki’ konumuna ülkelerine çalışmak için gelen ve dönmeyen Türkleri koymuş görünmektedir. Sadece Almanlar değil, Yahudiler bile kendilerini Alman ‘Biz’ine dâhil edebilmek amacıyla Türkleri ‘öteki’ olarak kodlamaktadır:

“Günümüzde kim Alman, kim değil sorusu sorulduğunda, Türklere bakılıyor. Alman olmanın sınırları, onlarda sınıyor. Almanlıklarından emin olmak isteyen Yahudiler, aynada Türkleri keşfediyorlar.” (A.g.e., s. 90).

Fakat Avrupa’daki ırkçılık akımlarıyla zirve yapan Yahudi düşmanlığının tamamıyla ortadan kaldırılamadığı, romanda Almanların “kendileri” gibi olmaya çalışan Yahudileri bir hastalık olarak gördükleri de gözden kaçmamaktadır:

“Bir Yahudi’nin tam bir Alman olmak için Yahudiliğinden ne zaman ve nasıl vazgeçtiği sorusu, Alman Yahudilerinin zihnini kuşaklar boyunca meşgul etmiştir. Ten ve saç renginin

açılması, dilin ve inancın Almanlaşması, Yahudileri Mısır'dan getirdikleri Yahudi hastalığından kurtaramamıştı." (A.g.e., s. 89).

Öte yandan yıllarca Almanlar tarafından ezilen ve 'öteki' olarak görülen Yahudiler merkez konumda olan yani ezen Almanların tarafına geçmek istemiş, asimile olmuş ve bundan dolayı ezenin özelliklerini alarak Türkleri ötekileştirmiştir:

"Annem sıradan bir Türk'ü asla kabul etmezdi. Alman Yahudilerinin, yoksul ve geri kalmış Türklere karşı, hiç çekinmeden dile getirdikleri küstahlık ve aşağılama, asimilasyonlarının bir sonucuydu. Sadece asimile edenlerin perspektiflerini, yargılarını ve önyargılarını tamamen benimseyen bir kişi asimile olmuştur. Oryantalistlerin çoğu Alman Yahudi'siydi. Doğu'ya sonsuz tiranlık, yazgıcılık, değişmezlik ve 'öteki'lik atfettiler." (A.g.e., s. 92).

Romannın geçtiği dönem—(Berlin Duvarı'nın yıkılışı sonrası) göz önüne alındığında Almanya'da Berlin Duvarının çöküşü ile birlikte göç ve iltica politikası değişmiştir. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden etnik köken bakımından Alman olan Rus ve Polonyalılar göç etmiş ve Alman vatandaşlığını almışlardır. Bu dönemde yine eski Yugoslavya'dan gelen iç savaş mültecileri de Almanya'ya giriş yapmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı tepkiler romanda da açıkça vurgulanmaktadır:

"Alman ulusal devletiydi bu. Ama duvarı geri isteyenlerin sayısı da her geçen gün artıyordu. Değişimden sonra işsiz kalanları ya da siyasal ortama çabucak ayak uyduramayacak kadar katı olanları anlayabiliyordum." (A.g.e., s. 33).

Artan yabancı nüfusu ve işsizlik sayısı ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığının da arttığı romanda öne çıkan bir diğer ötekileştirme ve 'öteki' motifidir:

"Ancak, duvarın yıkılışıyla birlikte Berlin'de bazı şeyler hissedilir ölçüde değişti. Sanki duvarın ortadan kalkmasıyla birlikte, insanı bilinmeyen her türlü şeyden koruyan bir koruyucu kabuk dökülmüştü. En yakın köşenin arkasında pusu kuran bilinmeyen, insana, her türlü egzotik ülke insanının hayalinden daha yabancı ve tehditkâr görünür." (A.g.e., s. 127-128).

Duvarın yıkılışı aslında fiziki bir sınırın ortadan kaldırılması olsa da, insanların etraflarına çizdiği hayali duvar ile 'öteki' daha belirgin hale gelmiş ve bu kişiler Alman toplumunun dışında bırakılmıştır:

"Sanki duvarın yıkılışı, eski düzenin çöküşü özgürleştirici bir işlev görmekle kalmamıştı; duvarın yokluğunda insanlar kendilerini açığa çıkmış hissediyorlardı. Kimlik, gizlenmişliğin bir aracı olmuştur. İnsan kökenini, yakınlıkları ve uzaklıkları belirlemek için, gözlerini 'öteki'lere diyor. Her yerde, duvarın yıkılışından sonra örülen görünmez duvarlara çarpılabildi." (A.g.e., s. 47).

Romanda insanların ötekileştirildiği vurgulanırken, oluşan ön yargı ve steryotipleştirmenin bu noktadaki rolüne vurgu yapılmaktadır. Özellikle yabancı nüfusunun en büyük kısmını oluşturan Türklerin aidiyet ve kimlik sorunları ile karşı karşıya kaldığı açıkça gösterilmektedir:

"Şimdi duvarın yıkıldığı ve benim aidiyetimin sorulduğu yerde, her şey yeniden yükseliyor. İnsan bastırıldığı şeyi asla unutmuyor. Bastırılan şeyi anımsamak için kulağa yabancı gelen bir soyadının kodlanması gibi, tek bir vesile yetiyor." (A.g.e., 129).

Her ulus devlette olduğu gibi Alman ulus devleti kendi "Biz" kimliğini oluşturma amacıyla etrafına bir sınır çizmiş ve yabancıları bu "Biz" kimliğinin dışında tutmuştur. Artan yabancı nüfusu ile Almanya'da 'öteki' olan kısmın fazla yer kapladığını bir okul sırası ile betimleyen Zafer Şenocak Almanya'da yaşayan toplumun 'Biz' ve "'öteki'ler' arasında ki çizgisini romanda şu şekilde açıklamaktadır:

“Okulda aynı sırada oturuyorduk; ta ki, günün birinde Karl ıvır zıvırımla—bununla defterlerimi ve kalemlerimi kastediyordu sırada hakkım olandan fazla yer kapladığımı iddia edinceye kadar. Tebeşirle sırayı tam orta olarak kabul ettiği bir yerden ikiye ayıran, dümdüz bir çizgi çekti. Artık ben kendi yarımında oturuyordum, o kendi yarısında. Cetvel kullanmadan böyle düz bir çizgiyi nasıl çizebildiğine şaşırıyordum. Ben bunu cetvelle bile yapamıyordum.” (A.g.e., s. 102-103).

Kendi kimlik ve biz duygusunun oluşumu için toplumların kendilerinden farklı ve daha aşağıda gördüklerini ötekileştirmesi bilindik bir tanımdır. “Tehlikeli Akrabalık” romanında bu hem Sascha Muhteschem üzerinden, hem de Zafer Şenocak’ın kendi adı ile yazdığı monologda açıkça belirtilmektedir:

“Yazara kimliği sorulduğunda –ki bu çok yaygın bir sorudur, çünkü bu soruyu soran hemen hemen her zaman, kendi kimliğinden de emin değildir-yazar geriye yaslanır ve saymaya başlar.” (A.g.e., s. 102).

Almanya’da 1 Ocak 2000 yılında yürürlüğe giren yeni vatandaşlık yasasına kadar “jus sanguinis” soy bağı ilkesi geçerli olmuştur. Bu yasayla bir çocuğa Alman babası veya Alman annesi varsa doğumda Alman vatandaşlığı alma hakkı tanınmıştır. Ayrıca yasal olarak Federal Almanya Cumhuriyetinde 15 yıl ikamet eden yabancılara Alman vatandaşlığına geçme hakkı tanınmış ve en az 8 yıl Almanya’da yaşayan ve en az altı yıl Almanya’da öğrenim gören 16 ve 23 yaş aralığındaki gençlere de Alman vatandaşlığına geçme hakkı verilmiştir (Ennigkeit, 2008, s. 95). Romanın başkarakteri Sascha Muhteschem bir “yasa boşluğu” sayesinde 18 yaşına bastıktan sonra babasının Türk vatandaşı olması ve Almanya’da yaşaması nedeniyle hak kazandığı Alman vatandaşlığına geçmiştir. Ancak bir Türk soyadına sahip olan Sascha, Alman vatandaşlığına geçmesine rağmen bir Alman olarak kabul edilmemiştir:

“Elbette, pasaportuma göre Almandım. Ama bu durum, sorunu daha da karmaşıktır. Çünkü benim gibi birisi, pasaportuna göre aslında kesinlikle Alman olamazdı. Almanlığı pasaportun olsa bile edinemezsin Alman olarak kabul edilmezsin.” (A.g.e., s. 128).

Buradan da anlaşılacağı üzere kâğıt üzerinde Alman vatandaşı olan yabancı kökenliler yine Almanlar tarafından Alman olarak sayılmamakta ve Almanların aslında soy bağı ilkesini kendi zihinlerinde devam ettirdiklerini göstermektedir. Bu dönemde artan yabancı düşmanlığı ve Alman milliyetçiliği ile ırkçı eylemleri de romana yansıtan Zafer Şenocak, “Her ait olmayışın bir bedeli var” (A.g.e., s. 121) diyerek ‘öteki’ olmanın doğurabileceği kötü sonuçlara da dikkat çekmektedir.

Zafer Şenocak romanda kendi ülkesinden çalışmak için Almanya’ya gelen Türk vatandaşlarının aidiyet problemlerini ele alırken, ‘öteki’nin ötekileşme ile karşı karşıya gelişini de konu edinmektedir. “Çünkü Almanya’da bir varoluş sorunu olan aidiyet sorununun çözümü, sadece ve sadece Alman Markı’ndan geçiyor” (A.g.e., s. 12) diyen yazar, çalışma amacıyla “bu ülkeye göç etmiş akıllı insanlar Alman pasaportu gibi değersiz şeylere değil, öncelikle Alman Markı’na sahip olmaya bakıyorlar” (A.g.e., s. 12) diyerek Türklerin amaçlarının Alman toplumuna ait olmak veya kabul edilmek değil para kazanmak olduğunu belirtmektedir. Almanya’ya gelen birinci kuşak göçmenlerin amacını ele alan yazar, dönmeyip Almanya’da kalan ve Almanya’da dünyaya gelen çocukların yaşadıkları sorunlara da değinmektedir: Zafer Şenocak “İnsan çocukken yabancılığı ve yabancıları nasıl algılar? Annesi ya da babası dışındaki herkes yabancı değil midir?” (A.g.e., s. 105) diyerek Türklerin çocuk yaşta ötekileşme sorunu ile karşı karşıya geldiklerini ve bu nedenle bir aidiyet sorunu yaşadıklarını dile getirmektedir.

Almanya’ya göçün başladığı 60’lı yıllardan itibaren orada yaşayan Türkler artık kendilerini Almanya’da evinde hissetmeye başlamıştır. Romanda bu duygunun Almanlar tarafından hoş karşılanmadığı ve Almanların kendi koydukları sınırları aşmak isteyen

yabancıları daha da ötekileştirerek onlara "biz" olunamayacağını hissettirdikleri ifade edilmektedir.

"İnsan Almanya'da kendini ne denli evinde hissederse, Almanlara ne denli yakınlaşırsa, Almanların gözünde o denli yabancı oluyordu. Almanlar, kendi görüntülerini yansıtan aynayı parçalama eğilimindeydiler. Bir yabancı Almanı yansıtacak ölçüde yakınlaştığında, tehlikeli bir bölgeye girmiş oluyordu." (A.g.e., s. 106).

Romanda Almanlar, yabancıları Almanya'ya ait olmadıklarını göstermekte ve onlara 'öteki' olduklarının mesajını vermektedirler:

"Bu yarışma daha çok, yabancıları yabancılıklarını kabul etmeleri için yapılmış bir teklifti ve Almanya'da bir yabancı olduğunu algılamak istemeyen benim gibi insanlara yönelik de bir uyardı." (A.g.e., s. 106).

Almanya'da yaşayan Türk kökenli (yazarlar) Alman dilinde yazsalar dâhi Alman edebiyatına kabul edilmemektedir. Türk olmaları bunun için yeterli bir şart olup göçmen yazılarını içeren "Yabancılar Edebiyatı" kategorisinde yer almaktadırlar. Bu edebiyat türünün isim bakımından da bir ötekileştirme olduğu romanda belirtilmektedir:

"Veronika: Günümüzde Bir Aşk Üzerine adlı biricik yazınsal yapıtım, ansızın keşfedilip Yabancılar Edebiyatı denen tür altında sınıflandırıldığında nasıl da şaşırmıştım. Bilimsel yazılarda adım artık Almanca'yı ustaca kullanan bir Türk yazar olarak geçiyordu." (A.g.e., s. 129).

Bunların yanında toplum veya grupların dışında bireylerin de etnik kökenleri nedeniyle ötekileştirildiği romanda etkili bir biçimde ele alınmaktadır. Sascha'nın eşi Türkleri olumsuz özellikler ile bağdaştıran bir Almandır:

"Hatta evden dışarı çıkarken televizyonu kapatmayı unuttuğum bile olurdu. Marie bunu "katlanılmaz" bulur, benim Türk genlerime atfettiği bir kabalık olarak görür." (A.g.e., s. 49).

Romanda Sascha'ya ismini öğrenmeden *"Sen sünnetli misin?"* (A.g.e., s. 81) diye soran Alman Heinrich, Sascha'nın sahip olduğu Alman-kimliğinden önce Türk ve Müslüman kimliğini sorgulayarak ötekileştirmektedir. Ayrıca *"Heinrich genç bir Türk kadınla arkadaşı. Bu kadını, despot babasından kurtardığı için gurur duyuyordu"* (A.g.e., s. 82) ifadesi ile Heinrich kendisini yani bir Almanı kurtarıcı olarak görmekte ve Türk olan babasını olumsuz ifadelerle betimlemektedir.

Eserde, yabancıları yüklenen olumsuz özelliklerin yanı sıra Almanya'da fiziksel olarak bir Alman görüntüsünün ne kadar güvenilir olduğu da ele alınmaktadır:

"Belgelerini devletin bir görevlisine teslim etmek istemiyorlardı ve özel bir kişinin, özellikle de, düzgün giyimi, kısa sarı saçları, mavi gözleriyle, elden çıkarılacak malzemenin mutlak doğru alıcısıymış gibi görünen benim gibi nazik, konuyu iyi bilen genç bir adamın bu belgelerle ilgilenmesine açıkça seviniyorlardı." (A.g.e., s. 65).

Yabancıları yabancı oldukları unutturulmamaya çalışılmakta ve bu hep bir şekilde hatırlatılmaktadır. *"Bir gün bana Almanya'da Yabancı Olmak adında bir kitap hediye edildi. Arkadaşım Joseph—hepimiz ona Sepp derdik—"Bunu okumalısın, tam sana göre," diye yorumladı hediyesini."* (A.g.e., s. 105). Sen "Biz"den değilsin mesajı barındıran bu hareket açıkça bir ötekileştirmeyi tasvir etmektedir.

Edebiyat alanında ötekileştirme ve 'öteki' bazen imgeler veya benzetmeler ile ifade edilmektedir. 'Öteki'ni" simgeleyen veya çağrıştıran objeler kullanılmakta ve böylelikle 'öteki' tasvir edilmektedir. Yazar, romanda Arap ve Türk yazarlardan bahsederken masalların yeniden başarı kazandığını ve bunları tercüme edecek "hayvanlara" gereksinim duyulduğunu belirtmektedir.

“Bu metinlerde tercih edilen hayvanlar, develerin yanı sıra, özellikle eşeklerdi. Masallarda eşekler genellikle insanlardan daha kurnaz oldukları için her zaman bilgece bir söz söylüyorlardı. Alman kitlesine hitap edebilmek için uzun bir yoldan geldikleri hissediliyordu. Onları güdenler, mesleklerinin erbabıydı. Hayvanlarını Almanya ziyareti için çok iyi terbiye etmişlerdi. Eşeklerin hepsi de Almanca konuşuyordu, ama tuhaf bir Almancaydı bu; çünkü konuştukları şeyi, Almanca düşünmüyorlardı. Almanca eşeklerin düşünemeyeceği bir dildir. Ama onlar, bu dilde yazmak için bu dilde düşünmek gerekmeysiine örnek olarak gösterildiler. Hatta bu dil, bu dilde düşünme yeteneğine sahip olduğunda asla bulunamayacak sözcüklerle zenginleştirilebilirdi.” (A.g.e., s. 130-131). Almanya’da yaşayan Türklerin de çok uzaklardan geldikleri ve kayda değer bir kısmının Almancayı Almanlar kadar düzgün konuşmadıkları göz önünde bulundurulunca “Eşek imgesi ile Türkler mi tasvir ediliyor?” sorusu insanın aklına ister istemez takılmaktadır.

Almanların yanı sıra Türklerin de Almanları ötekileştirdiği ve kendi oluşturdukları “Biz” grubuna dâhil etmedikleri romanda anlatılmakta ve ötekileştirmenin diğer yüzü ortaya konmaktadır:

“Almanlar yabancıdır”, “Biz onları anlamıyoruz”, “Bizi ayıran çok şey var” diyen romandaki Türk karakterler kendilerini olumlu özelliklerle tasvir etmekte, örneğin; “uslu, masum, utangaç” fakat Almanları “egoist insanlar”, “iğrenç”, “hastalar”, “domuzlar”, “haram et”, “beceriksizler”, “korkaklar sürüsü”, “namus, ahlak ve utanma duygusunu bizden öğrenebilirsiniz, sizi kıcı boklular” (A.g.e., s. 88-100) gibi olumsuz ifadelerle betimlemektedir. Buradan da görüldüğü gibi ters bir ötekileştirme yapılmakta ve azınlıkta olan grubun merkez konumunda olan Almanları ötekileştirdiği görülmektedir.

Tüm ötekileştirme nedenlerini barındıran aşağıdaki alıntıda ‘öteki’ konumunda olan Türkler, bir Alman tarafından yasadışı işler ile uğraşan, ahlaksız, nefret dolu ve yobaz olarak betimlenmektedir. Türkler ekonomik olarak kötü durumda, yönetilmesi gereken bir millet olarak tasvir edilmektedir:

“Türkler niye mi geldiler Almanya’ya: Çalışmak ve para kazanmak için, uyuşturucu kaçakçılığı yapmak için, bir manav dükkânı açmak için, Almanlara yemek pişirmeyi öğretmek için, orospuluk yapmak için, soğuk iklime karşın kan davası gütmek için, Kuran’ı ezberlemek için, bir kadını unutmak için, yoksul Türk halkına bir futbol antrenörü, bir Führer bulmak için...” (A.g.e., s. 124).

3.2. Medeniyet Temelli ‘Öteki’

Bu çalışmanın diğer bir bakış açısı medeniyet temelli ötekileştirmedir. Roman karakterlerinin sözleri üzerinden Batı üstün ve ideal medeniyet, Doğu ise uygarlıktan uzak, geri kalmış olarak tasvir edilmektedir.

Örneğin, Marie’nin Talat Paşa hakkında yaptığı araştırma nedeniyle “Talat Paşa hakkında yeni bir şeyler var mı içinde? Karısı falan hakkında? Yok değil mi? Kaç karısı vardı ki?” (A.g.e., s. 15) sözlerine Sascha, “Yine oryantalizm yapmak zorunda mısın? İçindeki bu nefretle, bu insan hakkında nasıl sürükleyici bir belgesel film çekebilirsin?” (A.g.e., s. 15) diye karşılık vermiş ve devamında Batı’nın Doğu hakkındaki basmakalıp ön yargıları ile ortaya çıkan nefretlerini açıkça ortaya koymuştur. Bu noktada “Benim bakış açım bana yetiyor” (A.g.e., s. 16) diyen Marie ise tek taraflı düşünen, ön yargıları ile bir fikir oluşturan Avrupa’yı temsil etmektedir. Ayrıca Batı ve Doğu’nun farklı dinleri nedeniyle ayrı görüldüğünü ve Doğu’nun Müslüman olmasından dolayı da ötekileştirildiği ele alınmaktadır:

“Kadim bir Doğulu halk olan Ermeniler, sırf Müslüman bir çevrede yaşayan Hıristiyanlar oldukları için, kurgusal bir biçimde Batılı yapıldılar. Buna karşılık, yüzleri bölgedeki tüm öteki halklardan daha Batı’ya dönük olan Türkler, Müslüman oldukları için, Avrupalılar tarafından asla Batılı olarak kabul edilmiyorlar.” (A.g.e., s. 16).

Avrupalıların üstün bir medeniyet olarak görüldüğü "Avrupalı olmak istiyorsanız, işkenceyi ortadan kaldırmalısınız" (A.g.e., s. 16) gibi ifadelerle vurgulanırken, Doğu'nun barbar ve insan haklarının olmadığı bir yer olarak kabullenildiği anlaşılmaktadır. Bu konuyu farklı bir bakış açısı ile ele alan Sascha karakteri ile birlikte Zafer Şenocak:

"Fransızlar, Cezayir'de işkence ve katliam yaparken, Avrupalı değil miydiler? Ya dünyanın yarısını yağmalayan İngilizler? Bu yüzden onlar Avrupa Parlamentosu'ndan ya da Avrupa Birliği'nden dışlandılar mı? Siz Avrupalılar hileli bir oyun oynuyorsunuz, ikiyüzlüsünüz. Beyaz adam hep ikiyüzlüdür" (A.g.e., s. 16) diyerek Avrupa'nın aslında kendini tasvir ettiği gibi olmadığını ve onunda insan haklarını ihlal ettiğini açıklamaktadır.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra Türklerin Doğu'ya sırtını dönerek Batılılaşmak istemesi ayrıca medeniyet temelli ötekileştirme açısından romanda karşımıza çıkan bir başka unsurdur. Doğu geri kalmışlığı simgelemektedir. Türkiye doğulu köklerinden koparak Batılılaşacak ve modern bir devlet olacaktır:

"İstanbul'daki sürgün Alman cemaati hızla genişledi. Çok sayıda kişi bu şehre geldi. Ankara'dakiler ellerini ovuşturuyordu. Hükümet, geri kalmış Türkiye'yi kısa sürede modernleştirmek istiyordu. Türkiye bir Avrupa ülkesi olacak, Doğulu köklerinden kopacaktı." (A.g.e., s. 54-55).

Atatürk'ün reformları Türkleri "Avrupalılaştıramak" için yeterli olmamış ve Türkler Doğulu kalmaya devam etmişlerdir.

"Ulusal sağlığın gerekliliğine inanıyorum. Ona göre, Türklerin oranının yüksek olması, Avrupa uluslarının savunma gücünü zayıflatıyor. Türkler Atatürk'ün reformlarıyla sadece Avrupalı bir kılığa büründüler. Ne var ki maskeleri, onların karakterini Asyalı-Doğulu yönünü gizleyemiyor." (A.g.e., s. 86).

Avrupalıları yine Doğululardan üstün gösteren bir diğer ifade ise "Göçmenlerin ABD'de doğan çocukları daha iriydi, daha açık tenliydi ve beyin kapasiteleri daha büyüktü. Avrupalı tipine daha yakındılar. Daha kolay entegre olacak gibiydiler" (A.g.e., s. 84) dir. Burada Avrupalı tipi daha zeki olarak tarif edilmektedir.

3.3. Ekonomik Temelli 'Öteki'

Ötekileştirmenin bir diğer nedeni, ekonomik (kimilerine göre ise sınıfsal) temellidir. Ekonomik açıdan ötekileştirmeye bakılacak olursa yoksulun ve böylelikle daha az güce sahip olanın ötekileştirildiği durumların da eserde mevcut olduğu görülmektedir. Kapitalist toplumlarda para çok önemli bir yere sahip olup, güç ve medeniyet anlamlarını taşımaktadır. Bu doğrultuda romanda da taşra veya kenar mahallelerde yaşayan insanlar merkez konumunda olan Batılı insanın seviyesinin altına yerleştirilip olumsuz ve kötü özellikleri ön plana çıkarılarak 'öteki'liği belirginleştirilmektedir:

"Kreuzberg'de bir ev arayalım, böylece sen de kendini vatanında hissedersin, dedi sinsi sinsi gülümseyerek. Ayrıca Kreuzberg'teki evler biraz perişan ve büyüktür" (A.g.e., s. 21) ile Kreuzberg'de çoğunluğunun Türklerden oluşan insanların perişan ve kötü evlerde yaşadıkları söylenmektedir. Burada bilhassa Türklerin kendi vatanlarında da kötü şartlarda yaşadıkları söylenmek istenmiş ve Türkiye dâhil tüm Türk toplumu olumsuz özellikler ile ötekileştirilmiştir.

Ekonomik açıdan düşünüldüğünde göçmen işçiler Almanya'ya para kazanmak amacıyla giden emek göçmenleridir. Almanya sınırlarının dışından gelmiş olmaları, yabancı yani 'öteki' olmaları için yeterli bir unsurdur. Fakat çektikleri ekonomik sıkıntılar ve Almanların ülkesine onların paralarını kazanmak için gelmiş olmaları da öteki olduklarını perçinleyen önemli bir özelliktir. Bu durum romanda da açıkça ortaya konulmaktadır:

“İlk misafır işçileri— İtalya ve Yunanistan’dan gelmişlerdi—Dachau’daki toplama kampının çürük barakalarında barındırmışlardı. Orada kendi başlarındaydılar. Durumları hiç de fena değildi. Çünkü ceplerini sağlam Alman marklarıyla doldurmaya başlamışlardı. Almanya onlara para ve cemaatten başka daha ne versindi ki?” (A.g.e., s. 125).

3.4. Dinsel Temelli “Öteki”

Etnik, medeniyet ve ekonomik temelli ötekileştirmenin yanı sıra diğer önemli bir ötekileştirme nedeni ise dindir. Ulus devlet kavramının ortaya çıkışından önce insanlar ötekileştirmeyi dinler üzerinden gerçekleştirmekteydi. Dinsel ötekileştirmede de aynı etnik ötekileştirmede olduğu gibi diğer dinleri küçümseme yer almaktadır. Müslümanların Batının gelişmişliğini yakalama çabasında olmamaları, geleneklerine ve dinlerine bağlı olmaları ve geleneklerini korumaları, ötekileştirilmelerine yeterli sebeplerdir. Bu bağlamda, Batılılar Doğularını aşağılarken dini temelde ötekileştirme özellikle söz konusu olmaktadır. Bunun tam tersi olarak Doğu toplumlarının Batı toplumlarını ötekileştirdiği de görülmektedir.

“Tehlikeli Akrabalık” romanında Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman ve Yahudi kesiminin huzurla bir arada yaşadıkları anlatılmaktadır. Fakat “Hiristiyanlar ise onlara, Avrupa’da Hiristiyanlıkla savaşan İslam’ın müttefikleri gözüyle bakıyordu. Milliyetçilik filizlenirken, bu duygular da güçlendi. Yahudiler ve Türkler dönüşümlü olarak, Hiristiyan Yunanlıların ve Ermenilerin düşman imgesi oldular” (A.g.e., s. 56).

Ermenilerin “sırf Müslüman bir çevrede yaşayan Hiristiyan oldukları için (A.g.e., s. 16) “ideal” Batıya dâhil edildikleri fakat Batıya daha yakın olmasına rağmen Türklerin “Müslüman oldukları için, Avrupalılar tarafından asla Batılı olarak kabul edilmemesi” (A.g.e., s. 16) yine Batının din temelli motiflerle Müslüman halkı ötekileştirdiğinin romanda karşımıza çıkan bir diğer işaretidir.

İslam dinini kötü özellikler ile betimleyen diğer bir kısımda ise Müslümanların pis insanlar olduğu söylenmektedir:

“İslam, yaşamları boyunca sadece ayak kokusu, sakal ve sperm üreten erkekler için mükemmel bir inanç cemaati sunuyormuş gibi görünüyor. Bu inancın en kötü yanı, pislikten başka bir şeyin bulunmadığı yerde, temizlik yanılması uyandırıyor oluşu”. (A.g.e., s. 110).

Romanda Almanların, göçmenlerin sadece dillerini, yasalarını veya alışkanlıklarını benimsemelerini değil aynı zamanda dinlerini de benimsemelerini istedikleri belirtilmektedir: “Almanya’ya gelmemizden sonraki ilk kış mevsimiydi. Karl bizim eve gelmişti. “Senin Noel ağacın nerede?” diye sordu, oturma odasına girdiğinde. Anneme, bizim Noel ağacımızın nerede olduğunu sordum. Annem de babama, bizim Noel ağacımızın nerede olduğunu sordu. Babam da sevgili Allaha Noel ağacını sordu. Allah’ın gücüne gitti”. (A.g.e., s. 103-104).

11 Eylül olaylarından sonra artan Müslüman eşittir terörist yargısı romana da yansımıştır:

“Yazım üç gün sonra tam sayfalık bir röportaj halinde yayımlandı. “Benim koyduğum “Cumaları namaza, pazarları masa tenisine” başlığı kullanılmamıştı. Bunun yerine, manşetten “Müslümanlar Mahallelerimizde Tehdit mi Oluşturuyor?” başlığı verilmişti. Hayretle gördüm ki yazıma resim olarak, Oranienburg Caddesi’ndeki restore edilen sinagogun altın kubbesi seçilmişti”. (A.g.e., s. 112).

Burada cami ile alakalı çok bir bilgiye sahip olmayan ve ön yargı ile yaklaşan gazete ve onun temsil ettiği görüş Müslümanları bir tehdit olarak görmekte/göstermekte ve habere cami yerine bir sinagog resmi koymaktadır.

Yazar dinsel temelli ötekileştirmeyi Müslümanların açısından da vermektedir. Müslümanlar da diğer dinlere mensup kişileri ötekileştirmektedir. Yani karşılıklı bir ötekileştirme söz konusudur:

"Girişte duran bildirilerden birinde "Birlikte Allah'ın davasını güdelim, gâvurun davasında güdülmeyelim" sloganı yazılıydı." (A.g.e., s. 110).

Ötekileştirmenin nasıl ortaya çıktığını "Sonra yabancı öğretmenler geldi—çok gezmiş birine yabancı denirdi buralarda—ve onlara adlar taktılar; Türklere Türk, Kürtlere Kürt, Alevilere Alevi adları." (A.g.e., s. 76) ve bir "ulus"un parçası olma düşüncesiyle o zamana kadar birbirleri ile yakın olan , "Hiçbiri diğerinin adını duymak istemiyordu. Aileler arasında bir çatlak oluştu, çocuklar birbirine yabancı olarak yetişti" (A.g.e., s. 76) fakat farklı uluslara ve dinlere mensup olan kişiler arasında nasıl bir ayrışma ortaya çıktığını anlatan yazar bunu hem etnik köken hem de din üzerinden aktarmıştır.

"Bu sırada Türkler, Hıristiyan oldukları için Yunanlı sayıldılar; Yunanlılar da, Müslüman oldukları için Türk sayıldılar. Birbirlerine yabancı gözüyle baktılar. Hiç gezip dolaşmamış komşularına yabancı dediler." (A.g.e., s. 76).

Sonuç

Zafer Şenocak "Tehlikeli Akrabalık" romanında ötekileştirmelere hem ana izlek olarak hem de satır aralarında değinmiştir. Romanda ele alınan 'öteki' ve ötekileştirme etnik köken, medeniyet, ekonomik ve dinsel temelli nedenlerle karşımıza çıkmaktadır.

Ulus devletlerin ortaya çıkışı ve devamında etnik bilincin uyanmasıyla etnik köken en sık ötekileştirme aracı olarak başvurulmuş 'öteki'lerden biri haline gelmiştir. Romanda da bu durum ana karakterin kimlik arayışı sürecinde işlenen ana temalardan biridir. Etnik nedenlerle ortaya çıkan 'öteki' ve ötekileştirme ele alındığında romanda köken bağlamında bir hiyerarşinin ortaya konduğu görülmektedir. Bu hiyerarşi sırasıyla Alman – Yahudi – Türk etnik kökenleri şeklinde verilmiş ve romanda okura birçok kez hissettirilmiştir.

Romanda karşımıza çıkan bir başka ötekileştirme boyutu ise medeniyet temelli ötekileştirmedir. Ağırlıklı olarak oryantalist bakış açısı romanda genellikle Alman karakterler tarafından dile getirilmektedir. Söz konusu karakterlerin, Batıyı üstün ve ideal medeniyet olarak, Doğuyu ise uygar olmayan, geri kalmış bir medeniyet olarak tasvir ettikleri görülmektedir.

Ötekileştirmenin bir diğer nedeni, ekonomik temellidir. Ekonomik açıdan ötekileştirme, yoksulun ve dolayısıyla da daha az güce sahip olanın ötekileştirilmesi şeklinde romanda karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist toplumlarda para çok önemli bir yere sahip olup, güç ve medeniyet anlamlarını taşımaktadır. Romanda da taşra veya kenar mahallelerde yaşayan insanlar, merkezde yaşayan ve üstün olan Batılı insan karşısında daha aşağı konuma yerleştirilmiş ve genellikle olumsuz özellikleri ile ön plana çıkartılmışlardır.

Etnik, medeniyet ve ekonomik temelli ötekileştirmenin yanı sıra diğer önemli bir ötekileştirme nedeni ise dindir. Tarihin çok eski dönemlerinden beri var olduğu düşünülen din temelli ötekileştirmede de aynı etnik ötekileştirmede olduğu gibi diğer dinleri küçümseme yer almaktadır. Oryantalist ve Batı merkezli bakış açısının şekillendirdiği; Hristiyanlık dışındaki dinlere tepeden bakma anlayışının yansımaları "Tehlikeli Akrabalık" romanında da görülmektedir. Bu bağlamda, Batılılar Doğuluları aşağılarken özellikle dini temelde ötekileştirme söz konusu olmaktadır. Bunun tam tersi olarak eserde Doğulu Türklerin de Batılıları dinsel temelli ötekileştirdiği görülmektedir.

Kaynakça

Abels, H. (2010). *Identität*. Wiesbaden: Springer-Verlag.

Akpınar, S. ve Şahin, B. (2017). Orhan Pamuk Romanlarında "Öteki. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 330-344.

Assmann, A. (1994). Zum Problem der Identität aus kulturwissenschaftlicher Sicht. *Leviathan*, 21(2), 238-253.

- Ennigkeit, S. (2008). *Gelungene Integration?: Zuwanderung und Integrationspolitik in Deutschland und den Niederlanden*. Karlsruhe: Arnold-Bergstraesser-Institut.
- Er, M., Koçak, S., Hertsch, M. F., & Kardeş, B. (2017). Kulturelle Leitbilder in der Literatur von Zafer Şenocak aus ausgewählter Literatur durch den Präsenzworkshop mit Zafer Şenocak. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 5(2), 222-234.
- Habermas, J. (2015). *Öteki Olmak "Öteki"yle Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Heidegger, M. (2006). *Identität und Differenz (GA 11)*. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- Kalkan, H. K. (2017). Konuk İşçi Edebiyatından Kültürler Arası Edebiyata Evrilen Adlandırma Sürecine Tarihsel Bir Bakış. *Schriften zur Sprache und Literatur (pp.190-198)*, Londa: IJOPEC.
- Kalkan, H. K. (2018). Infragestellung der Identität durch die Gesellschaft in Zafer Şenocaks "Gefährliche Verwandtschaft". *ZfWT*, 10(1), 65-73.
- Kimlik (t.y.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 22.05.2020).
- Kurtoğlu Zorlu, Ö. (2015). Türkçe ve İngilizce Atasözlerinde "Ötekilik". *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(3), 483-500.
- Öteki (t.y.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 25.05.2020).
- Öz, M. (2018). Değirmen Adlı Öyküde Ötekileştir(İl)me İzleği. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 20(20), 127-138.
- Perk, D. (2019). Osman Engin'in "Deutschland Allein zu Haus" ve Hatice Akyün'ün "Einmal Hans mit Scharfer Soße" Eserlerinde Kalıp Yargılar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 758-771.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Staszak, J. F. (2008). *Other/Otherness*. <http://www.unige.ch/sciences-societe/geo/files/3214/4464/7634/OtherOtherness.pdf> (Erişim tarihi: 15.05.2020).
- Supper, S. (1999). *Minderheiten und Identität in einer multikulturellen Gesellschaft*. Wiesbaden: Springer-Verlag
- Şengül, A. (2007). Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında 'Öteki'. *Karadeniz Araştırmaları*, (15), 97-116.
- Şenocak, Z. (2006). *Tehlikeli Akrahk*. İstanbul: Alef Yayınları.
- Uygur, N.(2016). *Başka-Sevgisi*. İstanbul: Yapı Kredi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 70
2. yazar katkı oranı : % 30

Doğumunun 400. Yılında Halvetî Şeyhi Muhammed Askerî ve Na‘tları

Muhammed Askeri, the Sheikh of Halveti and his Na'ts on the 400th Anniversary of his Birth

Doç. Dr. Mehmet SARI ¹

Öz

Bu araştırmada XVII. yüzyıl Halvetî tarikatına mensup mutasavvıf şairlerden Askerî'nin hayatı, edebî kişiliği ve divanının nüshaları üzerinde durularak, divanın yazma nüshalarından hareketle edisyon kritiği yapılan na‘tlar verilecektir. Asıl adı Muhammed/Mehmed olan Askerî, aslen Kütahyalı olup 1621’de doğmuştur. Askerî, Elmalılı Ümmî Sinan’a intisap etmiş ve onun yanında yetişmiştir. Afyonkarahisar’da Halvetî şeyhi olarak 40 yıla yakın hizmette bulunmuş ve 1693’te burada vefat etmiştir. Kabri Afyonkarahisar’dadır. Bilinen 12 yazma nüshası bulunan, aruz ve hece ölçüsüyle yazdığı tasavvufî şiirlerden meydana gelen 4000 beyitlik divanı vardır. Bu şiirlerden olan na‘tlar divanda önemli bir yer tutar.

Anahtar Kelimeler: Askerî, Askerî divanı, Halvetî, na‘t

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this research, as asserting on one of the poets that was a member of 17th Century Halveti trend, sophistic Askeri’s life, literary figure and divan manuscripts of him, in terms of divan’s handwriting manuscripts, criticized their edition perspective na‘ts are given. Askeri whose real name was Muhammed’s home city was Kutahya and he was born on 1621. Askeri became affiliated with Elmalili Ummu Sinan and raised in his leadership. As seyh of Halveti, he served in Afyonkarahisar approximately 40 years and died in Afyonkarahisar in 1693. His tomb is in Afyonkarahisar. We have a divan of him of which there is 12 handwritten manuscripts and which has 4000 verses and made of sufistic poetries and written with both aruz and syllable measure. Na‘ts that is one these poetries has a significant role in the divan.

Keywords: Askeri, Askeri’s divan, Halveti, na‘t

Paper Type: Research

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, msari@aku.edu.tr

Atf için (to cite): Soyad, A. (2021). Doğumunun 400. Yılında, Halvetî Şeyhi Muhammed Askerî ve Na‘tları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 888-912.

Giriş

Zengin bir kültüre, tarihe ve edebiyata sahip olan Kütahya, Osmanlı döneminde Mevlevîliğin ve Halvetîliğin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlının bu eğitim, öğretim, edebiyat ve sanat ocaklarında önemli şahsiyetler yetişmiş; bu şahsiyetler yaşayışları, öğretileri ve yazdıkları eserleriyle manevi yönden sağlam bir toplum oluşmasına önemli katkı sağlamışlardır. İşte bu şahsiyetlerden biri, Kütahyalı Halvetî şeyhi Gülaboğlu Muhammed Askerî'dir. Bu çalışmamızda, doğumunun 400. sene-i devriyyesinde Askerî'nin hayatından, eserlerinden ve edebi şahsiyetinden söz edilecek; 4000 beyitlik divanındaki aruz ve hece vezniyle, farklı nazım şekilleriyle yazılmış "Na'at"ları üzerinde durulacaktır.

1. Adı, Mahlası, Lakâbı ve Ailesi

Askerî, asıl adı Muhammed/ Mehmed (Tahir, 1333, s.308; Tuman, sıra No: 2864; Ergun, 1936, s. 508) olup XVII. yüzyıl mutasavvıf şairlerindedir. Kütahya'nın Altıntaş ilçesine bağlı Zemme köyünde dünyaya geldi (Tuman, sıra No: 2864; Uraz, 1939; s. 31; Aygen, 1979). Bazı kaynaklarda doğum tarihi, pîrdaşı Niyazî Mısrî'nin doğum tarihi olan 1617-1621 yılları civarında bir tarih olabileceği belirtilerek 1621 olduğu kabul edilir (Aygen, 1979, s. 10; Yazıcıoğlu, 1995, s 265). Babasının adı "Gülâbî" (Sarı, 2000, s. 515) ye atfen "Gülaboğlu" (Tahir, 1333, s. 308; Tuman, sıra No: 2864; Aygen, 1979, s. 9; Ünver, 1991, s. 491) lâkabıyla tanınan, bazı kaynaklarda "Çalık Muhammed Ağa" (Aygen, 1979, s. 9) olarak zikredilen Askerî Afyonkarahisar'da bir saygı ve sevgi ifadesi olarak "Askerî Baba", "Askerî Dede" (Bakı, 1942, s. 21; Aygen, 1979, s 7; Sarı, 2007, s 2) hitabıyla anılır. Askerî şiirlerinde "Muhammed/Mehammed", "Muhammed Hân", "Dervîş Askerî", "Askerî Dervîş" şeklinde mahlasını, ismini ve lâkabını kullanır:

"Lâ-mekân ikliminin şehrinde nûr-ı mübhemüz

Bil Gülâboğlu Muhammed'dür bu yerde adımız" (Sarı, 2016, s, 383)

**

"Sordum adın didi adunla adım durur adaş

Hamdüli'llâh bildim adın kim Muhammed Hân imiş" (Sarı, 2016, s. 305)

**

"Hamdüli'llâh çok şükür bî-çâre Dervîş 'Askerî

Âsitân-ı devletinde bir gedâdur bir gedâ" (Sarı, 2016, s. 186)

**

"'Askerî Dervîş'e viridi "men 'aref" sırrın haber

Okıdup 'ilm-i ledünniden sebak pîr-i mûgân" (Sarı, 2016, s 386)

Kaynaklarda, ailesi hakkında fazla bilgi bulunmayan Askerî'nin, Aygen'in verdiği bilgilerden (Aygen, 1979, s. 9) hareketle doğduğu Zemme (Çayırbaşı) köyünde yaşayan "Bayram" soyadlı aileye ulaşılmış ve bu aileden 1946 doğumlu Halil Bayram'dan edinilen bilgilerden hareketle Askerî'nin şeceresi çıkarılmıştır (Sarı, 2016, s 22).

2.Tahsili, Tarikatı, Pîri ve Seyahatleri

İlk tahsiline babası Gülâbî'nin yanında Zemme köyündeki medresede başlayan Askerî, temel eğitimini aldıktan sonra Kütahya'ya gidererek medrese öğrenimini burada tamamlamış (Aygen, 1979, s. 10) ve 1056/1646'de Halvetî şeyhi ve şairi Elmalılı Ümmî Sinan'a (öl. 1657) intisap ederek (Güner, 1967, s. 66) "Beş Er" (Aygen, 1979, s. 10; Tatçı ve Kurnaz, 1999, s. 25) diye tanınan halifelerinden biri olarak Ümmî Sinan'ın yanında yetişerek hocasından feyiz ve icazet almıştır (Ergun, 1936, s. 508; Aygen, 1979, s. 11; Erdoğan, 1998, s. 203).

Askerî, tahsilini geliştirmek için bir müddet İstanbul'da bulunur, buradan Afyon'a müderris olarak görevlendirilir (Bakı, 1942, s. 22; Aygen, 1979, s. 26). H.1065/M.1655 tarihinde, "Taş Medrese" olarak anılan, Selçuklulardan kalma Afyon'un ilk ilim müessesesi "Hisarardı Alâeddin" Medresesi'ne atanır (Sarı, 2016, s. 21). Bu medresede 30-40 yıl müderrislik yapan (Aygen, 1979, s. 28; Yazıcıoğlu, 1995, s. 265) Askerî, Afyon halkı tarafından çok sevilmiştir (Gönçer, 1991, s. 122). Askerî, tahsilini ve olgunluğunu geliştirmek için bir süre Şam ve Buhara gibi ilim merkezlerinde de bulunur (Bakı, 1942, s. 22; Ünver, 1991, s. 491).

Halvetiyye tarikatının üçüncü ana kolu Ahmediyye şubesine bağlı olan Askerî, bağlı bulunduğu tarikatından ve "mürşidim", "kutb-ı tâcü'l-âşikîn", "bürhân", "pâdişâh" gibi ifadelerle zikrettiği pîri Sinan Ümmî'den şiirlerinde çokça söz eder:

"Mürşidümdür Pîr Sinân Ümmî 'azîüm 'aşkına

Pâdişâhum bizi bizden lutf idüp itme su'âl" (Sarı, 2016, s. 344)

**

"Askerî ider Hâlikun ihsânına bin bin şükür

Ol kutb-ı tâcü'l-âşikîn Pir Ümmî Sinân bizdedür" (Sarı, 2016, s. 271)

**

"İhsânına Hakkun şükür eyler dem-â-dem 'Askerî

Ümmî Sinân gibi ulu bürhânımız vardur bizüm" (Sarı, 2016, s. 351)

"Biz tarîk-i halvetiyüz 'ilm-i hikmet bizdedür

Bezm-i 'aşka sohbetiyüz bâki sohbet bizdedür" (Sarı, 2016, s. 238)

**

"Hakikat 'arif ü ma'rûf tarîk-i halvetilerdür

Kemâlu'llâh ile mevsûf tarîk-i halvetilerdür" (Sarı, 2016, s. 257)

3. Vefatı ve Kabri

Muhammed Askerî, 40 yıla yakın hizmet ettiği Afyonkarahisar'da H.1104/M.1693'te vefat eder (Aygen, 1979, s. 28; Ünver, 1991, s. 491) ve uzun yıllar müderrislik yaptığı Hisarardı Medresesi'nin karşısındaki Çavuşlar Sultan Kabristanı'na defnedilir (Güner, 1967, s. 67; Gönçer, 1991, s. 123). Adı geçen kabir sonraki zamanlarda başka yere taşınır. Bugün Askerî'nin kabri Afyonkarahisar Kalesi'nin batı tarafında Çavuşbaş Mahallesi Göksu Sokak'ta 1. nolu Sağlık Ocağı'nın karşısındaki yol üzerindedir (Sarı, 2007, s. 20).

4. Edebî Kişiliği

Halvetî şeyhi Muhammed Askerî âlimliği yanı sıra mutasavvıf bir şairdir. Şiirleri incelendiğinde, Yunus Emre, Nesimî, Fuzûlî, Ümmî Sinan ve Niyazî Mısırî'nin tesirinde kaldığı görülür (Sarı, 2016, s. 66). Bu konuda Edip Ali Bakı (1942, s. 24) "*Şair, bu şiirleriyle Türk şairi Nesimî'nin izinde ve gölgesinde yürümeğe çalışmaktadır. Şaire birinci safâ yakın yer vermekte, içinin aşk ve şevk ateşi her mısraında kendini göstermektedir*" der.

Askerî, şiiri bir vasita olarak görmüş; İslâm'ın, tasavvufun, bağlı bulunduğu Halvetîliğin özünü şiir vasıtasıyla anlatmıştır. Kendi ifadesiyle nazmı, vahdet sırrının şerhi ve Kur'an'ın tefsiri durumundadır:

"Nazmımız na't-ı ilâhî sırr-ı vahdet şerhidür

Tâb-ı nâ-mevzûn olanlar anlamaz eş'ârımız" (Sarı, 2016, s. 279)

**

“Şi’rimüz tefsîr-i Kur’ân âyet-i Rahmânîdür

Sırr-ı vahdet söylerüz bürhânımız tevhîd-i zât” (Sarı, 2016, s. 215)

Mutasavvıf bir şair olan Askerî dinî ve tasavvufî şiirler yazmış; ilâhî ve ruhânî bir eda taşıyan bu şiirlerinde bağlı bulunduğu Halvetî tarikatının düşünce sistemini yaymaya çalışmıştır. Askerî’nin şiirleri incelendiğinde didaktik şiirlerine kıyasla lirik şiirlerinin daha sade olduğu görülecektir (Sarı, 2000, s. 515). Aruzla yazdığı şiirlerinde, yakın dostu Niyazî Mısırî gibi Nesîmî’nin ve Füzûlî’nin, heceyle yazdığı şiirlerinde ise Yunus Emre’nin tesiri altında kaldığı görülür (Sarı, 2016, s. 45).

Askerî şiirlerinde, dinî ve tasavvufî konuların ifade edilmesinde kullanılan tür ve şekilleri tercih etmiş, fazla çeşide yer vermemiştir. Hem aruz hem heceyle yazan Askerî’nin dili, aynı dönemde yaşamış birçok şaire göre sade ve akıcı olup, şiirlerde arkaik kelimeler, halk söyleyişleri sıkça kullanılmış ve dönemin dil özellikleri yansıtılmıştır.

5. Dîvânının Nüshaları

Muhammed Askerî dîvânının 10’dan fazla yazma nüshası bulunmaktadır. Yarım asra yakın bir zamanda Afyonkarahisar’da yazılan 4000 civarında beyitten oluşan divanın 9 yazma nüshadan hareketle oluşturulan Tenkitli Metni yayımlanmıştır (Sarı, 2007; 2016). Tasavvufî manzumelerden oluşan divanda, münacat, na’t, mehdiye, murabba, muhammes, müseddes, müsebbâ gibi manzumelerle Yunus Emre tesiriyle yazılmış ilâhîler bulunmaktadır (Aygen, 1979, s. 38; Ünver, 1991, s. 492; Sarı, 2016, s. 46).

Askerî Muhammed-Hayati, Eserleri, Edebî Kişiliği-Dîvânının Tenkitli Metni adlı çalışmada genişçe tanıtılan Askerî Divanının başlıca nüshalarının bilgileri şöyledir: 06 Ankara Milli Kütüphane Yz. Nu.:F.B.248; 06 Ankara Milli Kütüphane Yz. Nu.: A.1896; 06 Ankara Milli Kütüphane Yz. Nu.:F.B.285; Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi Yz. Nu.:2400; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Böl (Yahya Ef. Kısmı). Nu.:3374; Süleymaniye Kütüphanesi Haşim Paşa Böl. Nu.:94/1; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Yz. Nu.:137/3; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Yz. Nu.: 2806; 06 Ankara Mill. Ktb. Yz. F.B.627/1 (Sarı, 2007, s. 58-64).

6. “Na’t”ları

Na’t genel itibarıyla Hz. Muhammed’i övmek için yazılan şiir olmakla beraber Dört halife, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Abbas, Ebû Hanife, İmam Şâfi, İmam Mâlik, İmam Ahmet, İmam Buharî, İmam Müslim gibi din ve tarikat büyükleri için yazılmış şiirler için de kullanılır. Hz. Peygamber’i övmek için yazılanlar Nat-ı Şerif, Na’t-ı Nebevî, Na’t-ı Peygamberî, Na’t-ı Resûl; Dört halife için yazılanlar ise Na’t-ı Çâr-Yâr adını alır.

Na’tlar, kaynaklarda yazılan yaygın bir kanaate göre divanların başında tevhid ve münacattan sonra yer alır ise de divanların içinde mesnevi, kaside, gazel, müstezat, kıta, rubaî, tuyuğ murabba, muhammes, müseddes, terki-i bend, terci-i bend gibi şekillerle yazılmış olarak da görülür (Canım, 2014, s. 176).

Hz. Peygamber’in peygamberliğini, mucizelerini, yaşadığı sıkıntıları, içten gelen samimi hislerle, manzum veya mensur olarak dile getiren na’tlar, aynı zamanda Hz. Peygamber’den şefaat dilemek ve ona yalvarmak için yazıldıkları için özentili ve süslü ifadelerden kaçınılarak sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Lirizmin hâkim olduğu bu tür eserler hitâbî bir üslupla yazılmışlardır (İsen, 2011, s. 260; Canım, 2014, s. 176).

Bilindiği gibi divan edebiyatımız “belirgin olarak dinî bir karakter” taşır ve “dokusu itibarıyla İslâmî bir edebiyattır”. Bilhassa tevhid, münacat, na’t gibi dinî muhtevalı şiirlerde şairler, fikir ve görüşlerini kuvvetlendirmek için âyetlere ve hadislere yer verirler. Âyetler bütünüyle ele alınamadığı gibi, “nâkis”, “lafzen”, “mânen” de verilebilir (Yeniterz, 1993, s. 91).

Na't türündeki eserlere ilk kez-na't kelimesi kullanılmadan-methiye ifadesiyle Arap edebiyatında rastlanır. Acem edebiyatında özellikle mesnevilerin ve divanların içinde görülen na'tlar Türk edebiyatını da etkiler ve Türk edebiyatında da na'tlar İslamiyet'in kabulüyle birlikte eserlerin içinde bölüm olarak görülmeye başlar. Türk edebiyatında "na't"lar, Sinan Paşa'nın *Ma'rifetnâme ve Tazarrunâme* adlı eserlerinde görüldüğü gibi mensur olarak da yazılmakla birlikte daha çok manzum olarak kaleme alınmışlardır. Yusuf Has Hâcîp, Edîb Ahmed Yüknekî, Ahmed Yesevî ve Ali Şîr Nevâyî'nin gelişmesine öncülük ettiği "na't" Aşık Paşa, Şeyhoğlu Mustafa, Fuzûlî gibi şairlerde görüleceği gibi mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır (İsen, 2011, s. 260; Canım, 2014, s. 176).

Edebiyatımızın her alanında na't yazılmıştır. Türk tasavvuf edebiyatından Yunus Emre, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu, Dede Ömer Ruşeni, Aziz Mahmut Hüdâyî, Niyâzî Mısırî, Askerî, Erzurumlu İbrahim Hakkı; Divan edebiyatından Ahmedî, Zâtî, Nev'î, Nazîm, Fuzûlî, Nef'î, Nâbî, Şeyh Gâlib; Yeni Türk edebiyatından Ziya Paşa, Muallim Nâcî, Recâizâde Mahmut Ekrem, Mehmet Âkîf, Yahya Kemal Beyatlı, Arif Nihat Asya, Necip Fazıl Kısakürek na't yazan şairlerimizden bazılarıdır.

XVII. yüzyıl şairlerinden Muhammed Askerî de değişik nazım şekilleriyle birçok na't yazmıştır. Hz. Peygamber Efendimizi övmek amacıyla yazdığı "Na't-ı şerif" manzumeleri yanında Hz. Ali'nin medhine dair yazdığı "Na't-ı Ali" manzumesi de mevcuttur. Bu na'tlarda Askerî'nin içten gelen sıcak ve samimi ifadeleri, Peygamber Efendimize yalvarışı dikkat çeker. Sanat endişesinden uzak olarak yazılan bu na'tlardaki dilin-dini terimler ve kavramlar dışındasairin diğer şiirlerine kıyasla daha sade olduğu söylenebilir. Genellikle kaside nazım şekliyle yazılan "na't"lar, Askerî Divanı'nda gazel, murabba, müseddes, tercî-i bend gibi farklı şekillerle yazılmış olarak görülür.

Muhammed Askerî, sade bir halk söyleyişiyile yazdığı na'tlarında, içten gelen samimi bir yakarışla, çaresizliğini ve zayıflığını dile getirir ve Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafâ'nın ve Hz. Ali Efendimizin evsafından söz eder. "Ben za'îfe kıl şefâ'at" yalvarışı ve "Yâ Muhammed Mustafâ" hitabıyla "nûr-ı hidâyet" olan Peygamber Efendimizden "inâyet" ister. Ağlayarak kapısına geldiğini söyler ve kendisini reddeylememesi için yalvarışta bulunur. Askerî, ruz-ı mahşerde "göz ucuyla" kendisine "gel" diye işaret kılacağını ümit ettiği Hz. Muhammed Mustafâ'yı "Rahmetenli'l-Âlemîn"; "Hak Resûl"; "Hazret-i Hakkun habîbi"; "derdlü cânlara tabîb"; "bahr-ı ummân-ı sahâvet" gibi sözlerle anlatır.

Askerî, "Yâ 'Aliyye'l-Murtezâ" hitabı ve "cânımın cânânı"; "gönlümün sultânı" sensin yalvarışıyla sığındığı Hz. Ali'yi de "rehber-i râh-ı Hudâ"; mazhar-ı sır-ı Hudâ"; "nûr-ı pâk-i Mustafâ"; "merci-i keşf-i kerâmet"; "menba'-ı ilm-i ledün"; "serverân-ı evliyâ" olarak tavsif eder. Askerî, diğer şiirlerinde olduğu gibi na'tlarında ayet, hadis ve tasavvufî söyleyişlere yer vererek anlatmak istediğine bir derinlik ve inandırıcılık kazandırır.

"Gün yüzün "seb'a'l-mesâni" kaşların Rahmân senün

Her sözün kand-i melâhat Yâ Muhammed Mustafâ" (Sarı, 2016, s. 185)

**

"Askerîyye kulsun vaslun erzânı

Firâkun âteşi yandırdı cânı

Ey yüzi "âyet-i seb'a'l-mesâni"

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed" (Sarı, 2016, s. 225)

**

"Cümle cihânun cânı bahr-ı tevhîdün kânı

Sırr-ı "seb'a'l-mesâni" sensin Yâ Resûla'llâh" (Sarı, 2016, s. 404)

"Seb'a'l -mesânî": "Ve lekad âteynâke seb'an mine'l mesânî ve'l Kur'âne'l azîm": "And olsun ki, biz, sana, (her namazda) okunup tekrarlanan "yedi âyeti" (Fâtiha suresini) ve şu büyük Kur'ânı verdik." Hicir/87.

"Mushaf-ı hüsnünde gördüm âyet-i "ve'-ş-şemsi"yi

Saçı "ve'-l-leyli" yüzi hem "ve'-d-duhâ" dur "ve'-d-duhâ" (Sarı, 2016, s. 186)

**

"Kâkülün "ve'-l-leyli"dür nûr-ı 'izârun "ve'-d-duhâ"

'Âlemi kıldun temâmet şems-i zâtunla ziyâ" (Sarı, 2016, s. 466)

"Ve'-ş-şemsi...": "Ve'-ş-şemsi ve'-d-duhahe": "And olsun, güneşe ve onun aydınlığına". Şems/1

"Ve'-l-leyli...": "Ve'-l-leyli izâ yağşâ": "Ziyasını örtüp bürüdüğü zaman geceye" Şems/4

"Ve'-d-duhâ": "And olsun kuşluk vaktine" Duhâ/1

"Hamdüli'llâh" çok şükür bî-çâre Dervîş 'Askerî

Âsitân-ı devletinde bir gedâdur bir gedâ" (Sarı, 2016, s. 186)

"El-Hamdüli'llâh....": "El-hamdü li'llâhi Rabbi'l âlemin": "O Rahman, O Rahîm olan Allâh'ın adıyla" Fâtiha/1

"Hâl-i ruhsârün misâl-i nokta-i "bismi'llâh"da

Sırr-ı remz-i "hel etâ"sın Yâ 'Aliyye'l-Murtezâ" (Sarı, 2016, s. 188)

"Hel etâ...": "Hel etâ ale'l-insânî hînün mine'd-dehri lem yekün şey'en mezkûrâ": "Gerçekten insan üzerine dehirden öyle bir zaman geçti ki, o vakit insan anılır,(insanlıkta tanılır) bir şey değildi." İnsân/1

"Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm": "Rahman ve rahim olan Allâh'ın adıyla". Kur'an-Kerim'de sûrelerin başında, Hüd suresi 41. âyette ve Neml suresi 30. âyette geçer (Sarı, 2009, s. 631)

"Kâbe kavseyn" kaşların sırr-ı "ev ednâ"dur yüzün

"Ve sekâhüm rabbühüm" câmun sunar câna sözün" (Sarı, 2016, s. 471)

"Kâbe kavseyn": "Fe kâne kâbe kavseyn, ev ednâ": "(Böylece peygamberlere olan mesafesi) iki yay arası kadar, yahut daha az oldu." Necm/9

"...Vesakâhum rabbuhum şarâben tahûra...": "...Rableri de onlara tertemiz bir şarap içirmiştir". İnsan/21

"Kenz-i mahfî"nün tılsımın bozup itdün âşikâr

Eyledün 'aşk u mahabbet dürlerin halka nisâr" (Sarı, 2016, s. 466)

**

"Küntü kenz"ün mazharı Allâhun Peygamberi

'İlm-i ledün serveri sensin Yâ Resûla'llâh" (Sarı, 2016, s. 405)

**

"Ey cihânun mebde'i ey mefhar-i halk-ı cihân

"Küntü kenz"ün cevheri gencîne-i kenz-i nihân" (Sarı, 2016, s. 463)

**

“Kamu mü’minlerün sen rehberisin

“Küntü kenz” gencinün ol cevherisin

Cemî’-i enbiyânun serverisin

Bize eyle şefâ‘at Yâ Muhammed” (Sarı, 2016, s. 224)

"Kenz-i mahfî" (gizli hazine): "Küntü kenzen mahfiyyen": "Allâhü te‘âlâ buyurur: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve insanı yarattım." *Aclûnî, Keşfü'l Hafâ, 2/132*. (Daha çok mutasavvıflarca kullanılan söz üzerine hadis bilginleri farklı görüştedirler. (Yılmaz, 1992, s. 91).

“A‘zam-ı şânunda “levlâk” diyü Hakdan hem senün

Nâzil oldı nice âyet Yâ Muhammed Mustafâ” (Sarı, 2016, s. 185)

**

“Şânuna “levlâke levlâk” didi Rabbü’l-‘âlemîn

Pâyuna yüz sürdi Mi‘râc gicesi ‘arş-ı berîn” (Sarı, 2016, s. 464)

"Levlâke levlâk lemâ halaktü'l eflâk": "(Ey Muhammed) sen olmasaydın, felekleri (âlemleri) yaratmazdım." Hadis-i Kutsi, sahih değildir. (Yılmaz, 1992, s. 113).

“Rahmetenli’l-âlemîn”sin Hak Resûlsün bî-gümân

İderem ben de şehâdet Yâ Muhammed Mustafâ” (Sarı, 2016, s.185)

“Erselnâke illâ rahmetenli’l-âlemîn”: “Seni de (ey Resûlüm), ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” Enbiya/107.

"Rahmetenli’l-âlemîn": Hz. Peygamber Efendimiz için söylenmiş bir lâkap olup dinî ve tasavvufî şiirlerde çokça geçer. "Âlemlere rahmet olarak (gönderdik)" manasındadır (Yılmaz, 1992, s. 137).

7. “Na‘t”ların Metinleri

I

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Ben za‘îfe kıl şefâ‘at Yâ Muhammed Mustafâ²

Sensin ol nûr-ı hidâyet Yâ Muhammed Mustafâ

Ağlayu kapuna geldüm sen beni reddeyleme

İsterem senden ‘inâyet Yâ Muhammed Mustafâ

Yarın ol mahşer yerinde suçumu Hak’dan dile

Kılmasın halka melâmet Yâ Muhammed Mustafâ

Çok günâhun ıssiyam şâhum bana hışm eyleme

Lutf idüp itme hakâret Yâ Muhammed Mustafâ

² A: 3a; B:59a; C:34a; D: 3a; E:74b; F: 2b; H: 3a

Da'vet it 'aşkun livâsı altına ey pür-'atâ
Olıcak rûz-ı kıyâmet Yâ Muhammed Mustafâ

"Nefsî nefsi" didügi dem anda cümle enbiyâ
Sen bize eyle 'inâyet Yâ Muhammed Mustafâ

Kim ola şer'-i sırât-ı müstakîm üzre sana
İde bile istikâmet Yâ Muhammed Mustafâ

Sensin ol mir'ât-ı hazret berzeh-i kübrâ-yı Hak
Kim bula sana nihâyet Yâ Muhammed Mustafâ

Kimse bilmez vahdetüni nicedür ol Hakkile
Yok senün künhüne gâyet Yâ Muhammed Mustafâ

Şol hakikat ümmet olan kişilerün cânına
Zî-beşâret zî-sa'âdet Yâ Muhammed Mustafâ

N'ola bir kez göz ucuyla derd-mend bî-çâreye
Gel diyü kılsan işâret Yâ Muhammed Mustafâ

Nâr-ı firkatle yakarsun dâ'imâ dil-hasteyi
Bu mıdur 'uşşâka 'âdet Yâ Muhammed Mustafâ

Mâh-ı vechün görmegi dâ'im temennâ iderem
Kıl temennâmı icâbet Yâ Muhammed Mustafâ

Şerbet-i vaslun irişdür yohsa oldum ben helâk
Kalmadı hiç sabra tâkat Yâ Muhammed Mustafâ

Vuslatun peymânesinün nûş iden bir cür'asın
Dü-cihânda oldu râhat Yâ Muhammed Mustafâ

İçmeyen âb-ı zülâlün çeşmesinden tâ ebed
Bulmadı bulmaz selâmet Yâ Muhammed Mustafâ

Virmeyen cânın visâlün ‘ıydına kurbân için
Gitmedi andan kerâhet Yâ Muhammed Mustafâ

Gün yüzün “seb‘a’l -mesâni” kaşların Rahmân senün
Her sözün kand-i melâhat Yâ Muhammed Mustafâ

A‘zam-ı şânunda “levlâk” diyü Hakdan hem senün
Nâzil oldı nice âyet Yâ Muhammed Mustafâ

“Rahmetenli’l-Âlemîn”sin Hak Resûlsün bî-gümân
İderem ben de şehâdet Yâ Muhammed Mustafâ

Hazret-i Hakkun habibi derdlü cânlara tabîb
Bahr-ı ‘ummân-ı sahâvet Yâ Muhammed Mustafâ

Bin yıl ‘ömrüm olsa şerh itsem kemâlün vasfını
Bulmayam hergiz kanâ‘at Yâ Muhammed Mustafâ

Düşeli sevdâ-yı ‘aşkunla hayâlün fikrine
Bilmez oldum ‘arz-ı tâ‘at Yâ Muhammed Mustafâ

‘Askerî gönlünde ancak şevk-i zâtundur hemân
Kalmadı bir gayri hâcet Yâ Muhammed Mustafâ (Sarı, 2016, s. 183-185)

II

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Cân içinde bulduğum şol Mustafâdur Mustafâ³
Cân u dilden sevdiğim ol meh-likâdur meh-likâ

Togdı çün cân meşrıkından şems-i nûr-i tal‘ati
Hamdüli’llâh hâne-i dil pür-ziyâdur pür-ziyâ

Görinür Hakkun cemâli hûb cemâlinde anun
Oldurur mir’ât-ı hazret Hak-nümâdur Hak-nümâ

³ A: 4a; C:46a; D: 4a; E:75b; F: 2b; H: 4a

Mushaf-ı hüsnünde gördüm âyet-i “ve’ş-şemsi”yi
Saçı “ve’l-leyli” yüzi hem “ve’d-duhâ”dur “ve’d-duhâ”

Sa’y idüp irdim hakikat şehrinün bayrâmına
‘Iyd-ı ekberdür bugün gel merhabâdur merhabâ

İrişüp bezm-i visâle câm-ı la‘linden anun
Nûş-ı câm itmek zülâlin hoş safâdur hoş safâ

Râh-ı ‘aşkında yüzüm sürsem revâdur yerlere
Hâk-i pâyı gözlerime tûtiyâdur tûtiyâ

‘Âşık-ı sâdıklarına çok ‘atâlar kılıcı
Lutfunun pâyânı yok bir bü’l-vefâdur bü’l-vefâ

“Hamdüli’llâh” çok şükür bî-çâre Dervîş ‘Askerî
Âsitân-ı devletinde bir gedâdur bir gedâ (Sarı, 2016, s. 183-186)

III

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Rehber-i râh-ı Hudâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ ⁴

Mazhar-ı sırr-ı Hudâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

“Nûrun alâ-nûr” didi şânunda fahr-i kâ’inât
Nûr-ı pâk-i Mustafâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Şol kerem-kânı mürüvvet ma‘deni sâhib-‘atâ
Mahzen-i genc-i ‘atâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Merci‘-i keşf-i kerâmet menba‘-ı ‘ilm-i ledün
Serverân-ı evliyâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Şîr-i yezdân merd-i merdân fâris-i meydân-ı Hâkk
Dîn yolunda cân fedâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

⁴ A: 4b; B:35a; C:15a ve 45b; D: 4b; E:41b; F: 3b; H: 4b

Çünkü On İki İmâmın aslısın ey pâk-i zât
Mesned-i ‘âl-i ‘abâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Şehr-i ‘ilmün bâbısın ‘ummân-ı ‘aşkun cevheri
Kenz-i ‘irfân-ı hafâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Görinür mir’ât-ı hüsnünde cemâl-i nûr-ı zât
Hâk budur kim Hak-nümâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Zât-ı vahdetden haber verir sıfâtun ser-te-ser
Şübhesüz ‘ayn-i likâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Hâl-i ruhsârın misâl-i nokta-i bismi’llâhda
Sırr-ı remz-i “hel etâ”sın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Âsitân-ı devletündür Kâ‘besi ‘âşıkların
Merve vü ‘Umre Safâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

İrse fazlun âbına bulur şifâyı bir ‘alil
Hasta cânlara devâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

‘Askerî dir nice sayd itsün seni tab‘-ı mekes
Murg-ı lâhût-ı hümâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ (Sarı, 2016, s. 187-188)

IV

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

Cânımın cânânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ⁵
Gönlümün sultânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Varlığım ‘ömrüm hayâtım sıhhatimsin bî-gümân
Cismimün hem cânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

On sekiz bin ‘âlemün sırrında seyrân eyleyen
Rûh-ı reyhânı çü sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

⁵ A: 5a; B:13b; D: 4b; E:16b; F: 4a; H: 5a; I: 1b

Vechüne kıldım nazar çün haste-dil buldı şifâ
Derdimün dermânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Görinür mir’ât-i hüsnünde cemâl-i lem-yezel
Sûret-i Rahmânî sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

“Vâhidün min nûri” didi şânunda şâh-ı enbiyâ
Mazhar-ı subhânî sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Menba‘-ı ‘ilm-i ledünnî mahzen-i esrâr-ı Hak
‘İlm-i ‘irfân kâmi sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Zâhir ü bâtında râh-ı vahdet-i zâtiyyeye
‘Âşıkun bürhânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Kâfir ü münkir münâfikdur seni inkâr iden
Mü’minün îmânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Sırrını esrâr-ı Hakka irgüren ‘âriflerün
Sırrının seyrânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Sırr-ı zâtundan okur esrâr-ı vahdet ‘ilmini
‘Ârifün dîvânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Bû-yı gül-zâr-ı cemâlün cânımı mest eyledi
Gönlümün reyhânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ

Hamdüli’llâh ‘Askerî olmaz cemâlünden cüdâ
Kalbinün mihmânı sensün Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ (Sarı, 2016, s. 188-189)

V
Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün

1
Elâ ey ma‘den-i kân-ı risâlet ⁶
Bize eyle şefâ‘at Yâ Muhammed

⁶ A:14a; C:21b; D:13a; F: 10a; H: 14b

Veyâ ey mazhar-ı nûr-ı hidâyet

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

2

Kamu mü'minlerün sen rehberisin

“Küntü kenz” gencinün ol cevherisin

Cemî'-i enbiyânun serverisin

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

3

Yer ü gök 'arş u kürsî levh ü kalem

Melek şeytân ü cinn ü dîv ü âdem

Seninçün yaradıldı cümle 'âlem

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

4

Sıfâtu'llâh-ı zâtsın zâta mir'at

Cemâlünde görünür hazret-i zât

Hakikat hakkı kılan sensin isbât

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

5

İdüp kenz-i mahabbet feth-i bâbın

Görem hüsnün ilinün âfitâbın

İçür lâ'lün zülâlinün şarâbın

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

6

Gözüm gözler gice gündüz hayâlün

Umar cânım görem deyü cemâlün

Temevvüc eyleyüp bahr-ı kemâlün

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

7

Mukbil ü mahrem ü hâs u haremsin

Tâvus-ı lâhût-ı bâg-ı İremsin

'Atâlar kılıcı sâhib-keremsin

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

8

Şerî'at emrine boyun virelüm

Tarîkat yoluna togrı varalum

Visâlün Kâ'besin varup görelüm

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed

9

'Askerîyye kılsun vaslun erzânı

Firâkun âteşi yandırdı cânı

Ey yüzi âyet-i seb'a'l -mesânî

Bize eyle şefâ'at Yâ Muhammed (Sarı, 2016, s. 224-225)

VI

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

1

Günâhkâr ümmete idüp şefâ'at ⁷

Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

Çü sensün menba'-ı kân-ı hidâyet

Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

2

Şefâ'at şerbetine bizi kandur

Mahabbet refrefine cânı bindür

Cemâlün şem'asını dilde yandur

Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

3

İrişdür bizi dergâh-ı a'lâya

İrişelüm varup asıl sılaya

Belâdan kurtarup irgür velâya

Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

4

Seni Hak cümleden esbak yaratdı

Vücûdun mahzen-i hikmet yaratdı

Dü-'âlemde seni Rahmân yaratdı

Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

5

Vücûdun mazhar idüp künh-i zâta

Sebeb kıldı cemî'-i kâ'inâta

Nazar kılup kamu ehl-i 'usâta

Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

6

⁷ A:69a; B:29a; C: 11a; D:60a; E:34a; F:48a; G:67a; H:66a; I:2b

Vesîle Cennetini feth-i bâb it
Cemâlünden bize ref⁶-i hicâb it
Tecellî-i cemâl-i âfitâb it
Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

7

İrişdür Cennete hâs ile 'âmın
Bula ebrâr mukarreb hep makâmın
Sunup 'uşşâka vaslun bezm-i câmın
Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

8

Ne var biz eyledükse sehv ü 'isyân
Keremler kânısın sen eyle ihsân
Umar senden şefâ'at cinn ü insân
Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh

9

Sözündür 'ârifün dilde beyânı
Yüzündür sûre-i "seb'a'l-mesânî"
Özündür 'Askerînün cânda cânı
Meded eyle meded Yâ Resûla'llâh (Sarı, 2016, s. 407-408)

VII

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1

Bülbül-i bâg-ı ledünnî tûti-i şîrîn-edâ⁸
Ey gül-i gül-zâr-ı ma'nâ pertev-i nûr-ı Hudâ
Garka-i envâr-ı lâhût bahrî-i bahr-ı fenâ
Hem-dem-i bezm-i hakikat vâsıl-ı 'ayn-ı likâ
Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ
Mahzen-i genc-i vefâsın ma'den-i sıdk u safâ

2

Kible-i ervâhiyâna Mekketu'llâhdur yüzün
Secde-i kerrûbiyâna beyt-i ma'mûrdur özün
"Kâbe kavseyn" kaşların sırr-ı "ev ednâ"dur yüzün
"Ve sekâhüm rabbühüm" câmın sunar câna sözün
Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ

⁸ A:86a; D:75b; G:85a; H:84a

Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ

3

Zâtile kılmış tecellî sırruna esrâr-ı Hû

Çağırıp söyler ene’l-Hak cümle ‘uzvun mû-be-mû

Gösterüp Hakkun sıfâtun şerh ider a‘zân kamu

“Ahsen-i takvîm” dinildi şânuna ey Hak-nümû

Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ

Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ

4

Küllî eşyâ sana tâlib cümleñün sen zâtısın

Âfitâb-ı tâb-ı ‘âlem nûrınun zerrâtısın

Mazhar-ı ‘ilm-i Hudâsın zâtınun sıfâtısın

Seyr ider sende cemâlin sen Hakun mir’âtısın

Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ

Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ

5

‘Âlem-i kesretde buldun ‘ayn-ı vahdet sırrını

“Semme vechu’llâh” imiş bildün bu kesret sırrını

Okıdun levh-i gönülde ‘ilm-i hikmet sırrını

Bildürübdür Hak sana izhâr-ı kudret sırrını

Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ

Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ

6

Mürşid-i kâmilden aldun sen ledünnî dersünü

Hulle-i ma‘nâ biçersin buldun ol firdevsünü

“Men ‘aref” esrârına vâkıf idelden nefsünü

Şast idüp urdun şikârun ele alup kavsünü

Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ

Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ

7

Dil visâlün Kâ‘besinün gencine irmek diler

Vaslnun ‘ıydına kurbân cânını virmek diler

Şol cemâlün gülşeninün güllerin dirmek diler

Sohbetünde bezm-i hüsnün zevkini sürmek diler

Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ

Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ

8

Yâd idüp zikrün du‘â-i hayrile ey dost müdâm
El açup idüp temennâ budurur Hakdan ricâm
Saklayup cümle belâlardan vücûdunu Hudâm
‘Ömrünü kılsun hemîşe devletiyle müstedâm
Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ
Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ

9

Buldun âdem sırrımı oldun kerâmet mazharı
Sendedür ol câm-ı Cem âyîne-i İskenderî
On sekiz bin ‘âlemi seyr itdi sende ‘Askerî
Ey tarîk-i halvetîde ehl-i diller serveri
Çok selâm olsun sana ey yâr-ı sâdık Mustafâ
Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ (Sarı, 2016, s. 470-472)

VIII

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

1

Ey cihânun mebde‘i ey mefhar-i halk-ı cihân⁹
“Küntü kenz”ün cevheri gencîne-i kenz-i nihân
Gülşen-i verd-i hakikat şâh-ı taht-ı lâ-mekân
Mecma‘-i esrâr-ı vahdet gevher-i ‘irfâna kân
Nûr-ı zâtunla müzeyyendür senün kevn ü mekân
Hûb-cemâlünle münevver ravza-i bâg-ı Cinân
Şol cemâlün şemsine bir zerredür her mihrîbân
Ol kemâlün bahrına bir katredür âb-ı revân
Sen vücûda gelmesen olmazdı ‘âlem bî-gümân
Öz vücûdundur cemî‘-i ‘âlemün cânına cân
Her nihân oldı ‘ademden nûr-ı vechünle ‘ıyân
Zâhir oluben sıfatlar virdi varlıktan nişân
Küllî eşyâ hep delâ‘il vafunı eyler beyân
Berr ü bahr ü ‘arş ü kürsi levh ü kalem âsmân
Sensin ol mahbûb-ı Hak Peygamber-i âhir-zamân
Senden oldı âşîkâre sırr-ı emr-i “kün fekân”
Ben günah-kâr ‘âsî vü mücrim za‘îf ü nâ-tüvân

⁹ A:83b; B:43a; C:26a; D:73b; E:53b; G:83a; H:82a

Derd-i ‘aşkunla dem-â-dem eyleyüp âh ü figân
Rûz u şeb senden Habîbâ dilegüm budur hemân
Kıl şefâ‘at el-amân ey kân-ı rahmet el-amân
2

Şânuna “levlâke levlâk” didi Rabbü’l-‘âlemîn
Pâyuna yüz sürdi Mi‘râc gicesi ‘arş-ı berîn
Emrüne fermân olur her demde Cebrâîl Emîn
Ümmetün olmagı devlet bildiler hep mürselîn
Takdı kudret destüne hatm-i nübüvvet hâtemîn
Nâzil oldu âyet âyet sana Kur’ân-ı mübîn
Mahzen-i ‘aşkundan aldılar kemâli kümmelîn
Tolidur esrâr-ı vahyünle kulûb-ı ekmelîn
Sen hakâyık şehrinün sultânısun Hakka’l-yakîn
Senden âhir kimseden ummaz vefâ ashâb-ı dîn
On sekiz bin âlem içre sensin ol şâh-ı güzîn
‘Âm u hâsun hep ümîdi cûd-ı fazlundur hemîn
Gerçi azdırdı bizi yolunda İblîs-i la‘în
Lîk sensin Yâ Resûla’llâh şefi’ü’l-müznibîn
Sen eger olmaz isen ben derd-mendüne mu‘în
Hâlüme ağlaşalar yarın melâ’ik ecma‘în
Rûz-ı mahşerde ‘usâta oldugun için zamîn
Yüz tutup dergâhuna dâ’im bu miskîn kemterin
Rûz u şeb senden Habîbâ dilegüm budur hemân
Kıl şefâ‘at el-amân ey kân-ı rahmet el-amân
3

Kühn-i zâtun mazharıdur dâne-i kenz-i hafâ
Kâ’inâtun rehberi ey merd-i meydân-ı Hudâ
Sâkî-i bezm-i elest deryâ-yı ‘irfân-ı rıza
Bülbül-i kuds-i gülistân bâg-ı reyhân-ı ‘amâ
Zübde-i mahlûk-ı ‘âlem şâh-ı hatm-i enbiyâ
Nefha-i ervâh-ı âdem nûr-ı pâk-i Hak-nümâ
Menba‘-ı esrâr-ı hikmet ma‘den-i sıdk u safâ
Nûr-ı Yezdân Ahmed ü Mahmûd Muhammed Mustafâ
Kâkülün “ve’l-leyli”dür nûr-ı ‘izârün “ve’ d-duhâ”
‘Âlemi kıldun temâmet şems-i zâtunla ziyâ
Âfitâb-ı tal‘atınun zerresidür enbiyâ

Âsitân-ı şer'inün hep bendesidür evliyâ
Ey mürüvvet sâhibi lutfunla fazlun kıl revâ
Hasta cânlara yetişsün âb-ı fazlundan devâ
Ni'met-i 'aşkunla toyla oldurur câna gıdâ
Râh-ı 'aşkunda nice bin cân ü baş olsun fedâ
Çün cenâbundur muhakkak mürşid-i râh-ı Hudâ
El açup idüp temennâ hazretünden ben gedâ
Rûz u şeb senden Habîbâ dilegüm budur hemân
Kıl şefâ'at el-emân ey kân-ı rahmet el-emân
4

“Kenz-i mahfi”nün tılsımın bozup itdün âşikâr
Eyledün 'aşk u mahabbet dürlerin halka nisâr
Seni mir'ât eyledi öz zâtuna perverd-gâr
Görinür mir'ât-ı vechünde cemâl-i -Kird-gâr
Yer ü gök ü 'arş u kürsî ins ü cinn ü mûr u mâr
Küllî mevcûdât senünle eyler ey mâh iftihâr
Zülfinün bendine bend olup nice bin şehr-yâr
Raht ü bahtın tâc ü tahtın eylediler târ-mâr
Zâhidün kalbinde Cennet hubbı itdiyse karâr
'Âşıkun cânda çerâgı şem'-i hüsnünden yanar
'Aşkunu sayd itmege her kişide yok iktidâr
Nice itsün bir mekes simurg (u) 'ankâyı şikâr
Zülf-i 'anber-büyuna öykünemez Müşk-i Tatar
Hüsn-i ruhsârün katında gül hacîl ü şerm-sâr
Vasluna irmek için Mecnûn-sıfat leyl ü nehâr
Hayretün sahrâsını dil bekler oldı intizâr
Ben garîb ü bî-kes ü bî-çâre mânend-i hezâr
Derdile her-dem idüp feryâd ü nâlânile zâr
Rûz u şeb senden Habîbâ dilegüm budur hemân
Kıl şefâ'at el-emân ey kân-ı rahmet el-emân
5

Sırr-ı zâtuna tecellî eyleyüp küh-i celâl
On sekiz bin 'âlem içre toldı envâr-ı cemâl
Sûret-i nakşuna düşmüşdür dü-'âlem bir hayâl
Sîretün fehmüne irmek 'akl-ı küllîye muhâl
Bahr-ı bî-pâyân sıfâtundur senün bî-kıl u kâl

Kim ola deryâ-yı zâtun vafına ide makâl
Bir kemâl-i mâh-tâbsın bedrün olmaz hiç hilâl
Bir cemâl-i âftâbsın hüsnüne yokdur zevâl
Nice medh idem kemâlün ben senün ey pür-kemâl
Nice bin şîrîn-zebân medhünde 'âciz oldı lâl
Oldılar şunlar cihânda şöyle kim ehl-i dalâl
İtmediler zâhir ü bätında sana imtisâl
Yoluna terk itmeyince cân ü baş ü mülk ü mâl
İrmedi kimse sarây-ı vasluna bulup visâl
Yanmışam derdün odına yâ Habîb-i lâ-yezâl
Çeşme-i lâ'l-i lebünden sun bana âb-ı zülâl
N'eyesün bu 'Askerî kim bir za'if ü bî-mecâl
Sehv ü 'isyânile 'ömri geçdi bunca mâh u sâl
Rûz u şeb senden Habîbâ dilegüm budur hemân
Kıl şefâ'at el-emân ey kân-ı rahmet el emân (Sarı, 2016, s. 463-468)

IX

Hece: 14 (7+7)

'Ömrümün sermâyesi sensin Yâ Resûla'llâh¹⁰
Kudretü'llâh mâyesi sensin Yâ Resûla'llâh

Hüviyy hüviyyet fezâ 'irfân-ı Hak u rızâ
Zikr-i 'adle muktezâ sensin Yâ Resûla'llâh

Hem ezelsin hem ebed vâhid ü ferd ü ehad
Sırr-ı sıfât-ı samed sensin Yâ Resûla'llâh

Yogiken kevn ü mekân var olmadan 'akl ü cân
Küllî gevherlere kân sensin Yâ Resûla'llâh

Esrâr-ı genc-i nihân sende oldı çün 'ıyân
Cümleden maksûd hemân sensin Yâ Resûla'llâh

Kenz-i mahfiye miftâh eyledi seni fettâh
Ümmü'l-hulk ebü'l-ervâh sensin Yâ Resûla'llâh

¹⁰ A:67b; B:3a; D:59a; E:4a; F:47a; G:66a; H:65a

Olmasaydun sen mevcûd bulmazdı ‘âlem vücûd
Envâr-ı deryâ-yı cûd sensin Yâ Resûla’llâh

‘Aşkundur rûha gıda yoluna cânlar fedâ
Makbûl-ı Bâri Hudâ sensin Yâ Resûla’llâh

Ma‘den-i ‘ilm ü kerem bülbül-i bâg-ı İrem
Mahrem-i hâss-ı harem sensin Yâ Resûla’llâh

Mevc urup ‘aşkun bahri akdı mahabbet nehri
İki cihânun fahri sensin Yâ Resûla’llâh

‘Askerî miskin fakîr derdünle olmuş esîr
Düşmüşlere dest-gîr sensin Yâ Resûla’llâh (Sarı, 2016, s. 402-403)

X

Hece: 14 (7+7)

Gönlimün eglencesi sensin Yâ Resûla’llâh ¹¹
Bâg-ı vahdet goncesi sensin Yâ Resûla’llâh

Râgıblarun mergûbı tâliblerün matlûbı
‘Âşıklarun mahbûbı sensin Yâ Resûla’llâh

‘Âriflerün ‘irfânı evliyânun bürhânı
Enbiyânun sultânı sensin Yâ Resûla’llâh

Ol matla‘-ı nûr-ı zât menba‘-ı âb-ı hayât
Merci‘-i külli-sıfât sensin Yâ Resûla’llâh

Şems-i cemâlünden tâb alur dâ‘im âfitâb
Nüsha-i ümmü’l-kitâb sensin Yâ Resûla’llâh

Yüzün “sûre-i Rahmân” saçun sübha-i sübhân
“Tâhâ” “Yâsin” ü “Fürkân” sensin Yâ Resûla’llâh

¹¹ A:68a; B:5a; D:59a; E:7a; F:47b; G:66b; H:65b

Cümle cihânun cânı bahr-ı tevhîdün kânı
Sırr-ı “seb‘a’l -mesâni” sensin Yâ Resûla’llâh

Murg-ı lâhût-ı hümâ gülşen-i verd-i ‘amâ
Zât-ı pâk-ı Hak-nümâ sensin Yâ Resûla’llâh

Nefha-i ibn-i Meryem Kâ‘be-i âb-ı zezem
Gönül derdine merhem sensin Yâ Resûla’llâh

‘Aşkuna düşen ‘âşık olmaz dün ü gün ayık
Hakikatü’l-hakâyık sensin Yâ Resûla’llâh

Başumda tâc ü külâh ‘aşkundur ey Pâdişâh
Mahzen-i genc-i İlâh sensin Yâ Resûla’llâh

‘Askerî kemter kemîn umar vaslun merhemin
“Rahmeten li’l-âlemîn” sensin Yâ Resûla’llâh (Sarı, 2016, s. 403-404)

XI

Hece: 14 (7+7)

Lâmi‘-i envâr-ı zât sensin Yâ Resûla’llâh ¹²
Câmi‘-i küllî sıfât sensin Yâ Resûla’llâh

Deryâ-yı ‘ilm-i hikmet ‘ankâ-yı kâf-ı kudret
Sâki-i bezm-i vahdet sensin Yâ Resûla’llâh

Lebün çeşme-i hayvân yüzün sûre-i Rahmân
Cümle derdlere dermân sensin Yâ Resûla’llâh

Ey yüzi gül alını ay lutfun umar yohsul bây
Mahrem-i vahdet-sarây sensin Yâ Resûla’llâh

Tevhîd-i zât-ı ‘irfân cânlar içinde cânân
İki cihânda sultân sensin Yâ Resûla’llâh

¹² A:68b; D:59b; F:48a; G:66b; H:65b

Tâliblerün bürhânı ‘âriflerün seyrânı
Hakkun bize ihsânı sensin Yâ Resûla’llâh

“Küntü kenz”ün mazharı Allâhun Peygamberi
‘İlm-i ledün serveri sensin Yâ Resûla’llâh

Dil mülkinün bünyâdı mevcûdâtun ma‘âdı
Envâr-ı sırr-ı hâdi sensin Yâ Resûla’llâh

‘Askerîdür şeydâsı başındadır sevdâsı
Mecnûn dilün Leylâsı sensin Yâ Resûla’llâh (Sarı, 2016, s. 405)

XII

Hece: 14 (7+7)

Şefâ‘at şem‘in yandur meded Yâ Resûla’llâh ¹³
Vaslun meyine kandur meded Yâ Resûla’llâh

Yüregüm tolu yâre bulmadım derde çâre
Oldum gâyet bî-çâre meded Yâ Resûla’llâh

Ey menba‘-ı hidâyet nûr-ı şems-i sa‘âdet
Lutfile kıl inâyet meded Yâ Resûla’llâh

Sana ma‘lûm ahvâlüm derdünden za‘îf hâlüm
Gayrı yokdur mecâlüm meded Yâ Resûla’llâh

Açıver fazlun bâbın içür ‘aşkun şarâbın
Yap bu gönlüm harâbın meded Yâ Resûla’llâh

Bulmak ister bu gönül kurb-ı zâtuna vüsûl
Lutf idüp eyle kabûl meded Yâ Resûla’llâh

Küllî cüz’î hep peydâ senden oldı hüveydâ
Başumdan aşdı sevdâ meded Yâ Resûla’llâh

¹³ A:69a; D:60a; F:48a; G:67a; H:66a

Dü-‘âlemde hâcetüm ‘aşkundadır râhatum
Kalmadı hiç tâkatum meded Yâ Resûla’llâh

‘Askerî eydür Yâ Hû işüm hatâdur kamu
Yüzüm karasımı yu meded Yâ Resûla’llâh (Sarı, 2016, s. 406)

Sonuç

Bu çalışmada, doğumunun 400.yılı anısına Muhammed Askerî’nin hayatı ve divanı üzerinde durularak, başka çalışmalara kaynak olacak şekilde “na‘tları”nın metinleri verilmiştir. Hayatı ve “na‘tları” üzerinde durulan Halvetî şeyhi Gülaboğlu Muhammed Askerî, divan sahibi mutasavvıf bir şairdir. Aruz ve hece vezniyle yazdığı 4000 beyit civarında manzumeden oluşan divanında değişik türlerde yazılmış şiirler bulunmaktadır. Bağlı bulunduğu tarikatın ilkeleri başta olmak üzere çoğu tasavvufi içerikli bu manzumelerden, Peygamber Efendimiz için yazılan “na‘t”ların ayrı bir yeri vardır. Onun edebi şahsiyetinin anlaşılmasında dikkate alınması gereken “na‘tlar” dil, üslup, duyuş ve söyleyiş itibariyle dikkat çekicidir. Çalışmada, sağlam kurulmuş metinleri verilen ve her biri “na‘t” türüne gösterilecek güzel örnek durumundaki bu eserlerde Askerî Muhammed’in içten gelen samimi yakarışı görülür:

“N’ola bir kez göz ucuyla derd-mend bî-çâreye
Gel diyü kılsan işâret Yâ Muhammed Mustafâ”

Kaynakça

- Askerî, *Dîvân-ı Askerî*, 06 Ankara Milli Kütüphane Yz. Nu.:F.B.248. (A); 06 Ankara Milli Kütüphane Yz. Nu.:A.1896. (B); 06 Ankara Milli Kütüphane Yz. Nu.:F.B.285. (C); Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi Yz. Nu.: 2400. (D); Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Böl (Yahya Ef. Kısmı). Nu.:3374 (E); Süleymaniye Kütüphanesi Haşim Paşa Böl. Nu.:94/1 (F); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Yz. Nu.:137/3 (G); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Yz. Nu.:2806. (H); 06 Ankara Milli Kütüphane Yz. F.B.627/1 (I).
- Aygen, M. S. (1979). *Şâir ve Mutasavvıf Gülaboğlu Muhammed Askerî (Hayatı ve Şiirleri)*, Afyon: Türkeli Matbaası.
- Bakı, E. Â. (1941-1942). “Gülaboğlu Muhammed askerî-hayat ve eserleri”, *Taşpınar Dergisi*, 86, 21-25; 87, 44-52.
- Canım, R. (2014). *Divan edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdoğan, K. (1998). *Niyâzî-i Mısırî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri) ve Dîvânı (Tenkitli Metin)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk şâirleri*, 2, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1971). *Mevlânâ müzesi yazmalar kataloğu*, 2, Ankara.
- Gönçer, S. (1991). *Afyon ili tarihi*, 2, Afyon.
- Güner, H. (1967). *Kütahyalı divân şâirleri, halk şâirleri, tekke şâirleri, âşık ve ozanlar*, Kütahya: Kütahya İl Basımevi.
- İsen, M. (2011). “Türler”, *Eski türk edebiyatı el kitabı* (ss. 251-271), Ankara: Grafiker Yayınları.

- Sarı, M. (2000). “Gülaboğlu Muhammed askerî divânı’nda gönül”, *Kütahyalı Şâirler Sempozyumu I*, 145-177.
- Sarı, M. (2007). *Askerî Muhammed- hayatı, eserleri, edebî kişiliği-ve divanının tenkitli metni*, Afyonkarahisar: AKÜ Yayınları; Yeni baskı: (2016). Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sarı, M. (2009). “Askerî Muhammed-Gülaboğlu divânı’nda geçen âyetler”, *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-TAED 39-Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, Erzurum: s. 631- 650.
- Tahir, B. M., (1333). *Osmanlı müellifleri*, 2, İstanbul.
- Tatçı, M. ve Kurnaz, C. (1999). *Kütahyalı bir gönül eri Çavdaroğlu Müftü Derviş*, Ankara:
- Tuman, N. (Yz.). “Askerî”, *Tuhfe-i Nâ’îlî*, 2, 674- 675, 2864. Ankara.
- Uraz, M. (1939). *Türk Edip ve şâirleri*, 1, İstanbul: Nümune Matbaası.
- Ünver, İ., (1991). “Askerî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul.
- Yavuz, A. F. (1975). (hzl.), *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâli Âlisi*, İstanbul: Sönmez Yayınevi.
- Yazıcıoğlu, F. (1995). “Muhammed Askerî (Güllaboğlu) hakkında inceleme”, *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar: s. 265-273.
- Yeniterzi, E. (1993). *Divan şiirinde na’t*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda islamî kaynaklı sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Türkçe Öğrenen Somalili Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarındaki Dil Bilgisi Yanlışları Üzerine Bir İnceleme *

An Investigation On the Grammar Error of Intermediate Somali Students Learning Turkish

Seher İPEK¹, Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR²

Öz

Araştırmanın amacı, Türkçe öğrenen B1-B2 düzeyindeki Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında yaptıkları dil bilgisi yanlışlarının ortaya konulmasıdır. Bu doğrultuda 2018-2019 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezinde öğrenim gören orta düzeydeki 53 Somalili öğrenci, araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Araştırma nitel yaklaşıma göre tasarlanmış bir durum çalışmasıdır. Araştırmanın verileri, katılımcıların kur sonu sınavları için yazmış oldukları sınav dokümanlarından elde edilmiş, betimsel analiz yapılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre Somalili öğrencilerin yazılı anlatım örneklerinde toplam 1983 dil bilgisi yanlış tespit edilmiştir. Bunların %37,6'sının biçim bilim, %36'sının imla ve noktalama, %14,2'sinin sözcük-anlam, %8,5'inin ses bilim ve %3,7'sinin söz dizimi yanlışları olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kategoriler de çeşitli alt başlıklar altında detaylandırılmış ve örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil bilgisi, yazma becerisi, yazılı anlatım hataları, Türkçe öğrenen Somalililer

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of the study is to reveal the grammatical mistakes they make in writing and expressions written in Somali B1-B2 level learning Turkish. In this direction, 53 Somali students at medium level studying at Bursa Uludag University Turkish Teaching Center in 2018-2019 constituted the study group of the study. The research is a case study according to the qualitative approach. The content of the research was collected by the examination of final exams and analyzed by descriptive analysis. According to the results of the study, a total of 1983 grammars were determined in Somali written expression samples. In other words, it was determined that 37.6% was morphology, 36% was spelling and punctuation, 14.2% was word-meaning, 8.5% was phonology and 3.7% was wrong. In addition, these categories are detailed and exemplified under various subheadings.

Keywords: Grammar, writing skills, wroten expression errors, Somalians learning Turkish

Paper Type: Research

* Bu araştırma, Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR danışmanlığında Seher İPEK tarafından yapılan “Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Somalili Öğrencilerin Yazma Becerileri ve Yazma Kaygıları Üzerine” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi / Bursa Uludağ Üniversitesi / Eğitim Fakültesi / kocseh@gmail.com

² Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, minara@uludag.edu.tr

Atf için (to cite): İpek, S. ve Aliyeva Çınar, M. (2021). Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki dil bilgisi yanlışları üzerine bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 913-928.

Giriş

Küreselleşen dünya düzeninde uluslararası ilişkilerin gelişmesi, teknoloji kullanımının yaygınlaşması ve ülkeler arasındaki ulaşımın kolaylaşması gibi nedenlerle yabancı dil öğrenmeye olan gereksinim artmıştır. Ülkelerin birbirleriyle etkileşim içinde olması çok kültürlülüğü, çok kültürlülük ise çok dilliliği etkilemiştir. Bu sebeple günümüzde yabancı dil öğrenme önemli bir gereklilik hâline gelmiştir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanı da dünyada yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve son yıllarda büyük bir ivme yakalamıştır. Bugün Türk üniversitelerinde öğrenim gören yabancı öğrenci sayısı 185.001'e ulaşmıştır (YÖK, 27.04.2021). Ayrıca Yunus Emre Enstitüsü ve Maarif Vakfı gibi kuruluşların yurt dışında yaptığı dil öğretimi faaliyetleri de göz önüne alınırsa bu sayı giderek artmaktadır.

Türkçe öğrenen yabancı öğrenciler genellikle Orta Doğu, Balkanlar ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden olsa da Amerika, Avrupa ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinden birçok öğrenci grubu Türkçe öğrenmektedir. Bu gruplardan biri de Somalili öğrencilerdir. İki ülke arasında gelişen olumlu ilişkilere koşut olarak son yıllarda giderek artan bir yoğunlukta Somalili öğrenci Türkçe öğrenmeye ilgi duymakta, gerek Türkiye'deki gerekse de kendi ülkelerinde hizmet veren Yunus Emre Enstitüsü ve Maarif Vakfı gibi Türkçe öğretim merkezlerinde dilimizi öğrenmektedir.

Somali Federal Cumhuriyeti, Afrika'nın en doğusunda yer alan ve Cibuti, Kenya, Yemen ve Etiyopya'ya komşu olan bir ülkedir. 15 milyon nüfusa sahip olan Somali'nin başkenti Mogadişu'dur. Somali halkının ana dili Somalice'dir. Somalice, Afro-Asya dil ailesinin Kuşitik (Cushitic) diller grubuna ait bir dildir. Bu grubun diğer üyeleri arasında Oromo (Etiyopya ve Kenya'da konuşulur) ve Afar (Etiyopya, Eritre ve Cibuti'de konuşulur) dilleri bulunur (Awde, 1999). Somalice ülke çapında kullanılmaktadır ve Somali'nin resmî dilidir. Somali'deki ikinci resmî dil, Kuzey Somali'de ve kıyı kasabalarında konuşulan Arapçadır. Somali'nin sömürge geçmişi nedeniyle birçok insan Somalicenin yanında iyi derecede İngilizce ve İtalyanca bilmektedir. Bu dillerin bilinmesinde eğitim sisteminde yer alan kolejlerin ve üniversitelerin etkisi vardır. Bu dillere ek olarak Somali'nin güneyinde Svahili dili de konuşulmaktadır (Britannica, 2020)

Tarihî ve kültürel bağlarımız olan Somali, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin gerçekleştirildiği ülkelerden biridir. Somalililere Türkçe öğretimi faaliyetleri hem Türkiye'de hem de Somali'de gerçekleştirilmektedir. Mogadişu'da hizmet veren Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ile Maarif Vakfına bağlı okulları Somali'de Türkçe öğretimi veren kurumlardır. Bunun yanında Somali'den Türkiye'nin çeşitli üniversitelerine eğitim almaya gelen çok sayıda Somalili öğrenci mevcuttur. YÖK istatistiklerine göre yalnızca 2019-2020 yılları arasında ülkemizde üniversite okuyan 6104 Somalili bulunmaktadır (YÖK, 27.04.2021).

Alanyazına bakıldığında farklı milletlere mensup öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki dil bilgisi yanlışlarını (Albayrak, 2010; Arhan, 2015; Arslan ve Klicic, 2015; Bayazıt, 2019; Boylu, 2014; Bölükbaş, 2011; Ceran, Yıldız ve Çakın, 2015; Çerçi, 2016; Çetinkaya, 2015; Elsawah, 2016; Gezer ve Kıymık, 2018; Jarbold, 2012; İnan, 2013; Kırbaş, 2017; Mufley, 2017; Nurlu ve Kutlu, 2015; Polat, 2014; Sayed, 2017; Subaşı, 2010; Tunçel, 2013) ortaya koyan pek çok araştırma olsa da Türker'in (2019) yaratıcı yazma ile ilgili araştırması dışında Somalili öğrenciler ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin sayısı göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Bu durum yabancılara Türkçe öğretimi alanında bir gereksinim oluşturmaktadır. Zira hedef dilin öğreniminde öğrencilerin ana dili büyük önem taşımaktadır. Öğrenciler hedef dilde ana dillerinden kaynaklı olarak çeşitli ortak hatalar yapabilmektedir. Bu bakımdan Somalili öğrencilerin yazma becerileri üzerine bir akademik çalışma yapılması gereğine kanaat getirilmiştir. Buradan hareketle araştırmanın amacı, Türkçe öğrenen orta düzeydeki Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında yaptıkları dil bilgisi yanlışlarının ortaya konulmasıdır. Bu amaca yönelik olarak araştırmada aşağıda sorulara yanıt aranmıştır:

1. Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı ürünlerinde görülen dil bilgisi yanlışlarının dilsel kategorilere göre görünümü nasıldır?
2. Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında görülen ses bilgisi yanlışları nelerdir?
3. Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında görülen sözcük-anlam yanlışları nelerdir?
4. Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında görülen biçim bilgisi yanlışları nelerdir?
5. Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında görülen söz dizimi yanlışları nelerdir?
6. Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında görülen imlâ ve noktalama yanlışları nelerdir?

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın yaklaşım ve deseni, çalışma grubu, veri toplama ve çözümleme süreci ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Yaklaşım ve Deseni

Bu araştırma, nitel yaklaşımla hazırlanan bir durum çalışmasıdır. Alanyazında “örnek olay incelemesi, vaka çalışması, olay incelemesi” olarak da adlandırılan durum çalışması”, “sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesidir” (Meriam, 2015, s. 40). Nitel durum çalışmalarının en temel özelliği, durum ya da durumların derinlemesine araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada da Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerden alınan yazılı dokümanlar, dil bilgisi yanlışları bakımından derinlemesine incelendiğinden nitel durum çalışması desenin kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Uludağ Üniversitesi Türkçe Öğrenimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde (ULUTÖMER) öğrenim gören B1 (n=27) ve B2 (n=26) düzeyinde 53 Somalili öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin 17’si erkek 36’sı kadındır. Katılımcıların yaşları 18 ile 28 arasında değişmektedir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Araştırma verilerinin toplanmasında doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme, belge ve kayıtlar incelenerek verilerin toplanmasıdır (Karasar, 2014). Araştırmada Somalili orta düzey öğrencilerin kur sonu sınavlarında yazdıkları kompozisyon örnekleri doküman olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın verileri betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Betimsel analiz, toplanan verilerin önceden belirlenen temalara göre yorumlanması sürecidir. Araştırmada, doküman inceleme yoluyla öğrencilerin yazılı ürünlerinde bulunan dil bilgisi yanlışlarının düzenli bir biçimde okuyucuya sunulması amacıyla betimsel analiz kullanılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle alanyazından (Balyemez, 2016; Barın ve Demir, 2006; Barın ve Demir, 2008; Doğan, 2008, Dursunoğlu, 2018; Ergin, 2004; Sebzecioğlu, 2016) hareketle bir çerçeve oluşturulmuş, bu çerçevede kodlar ve alt kodlar tespit edilmiş, ardından veriler bu çerçeveye göre analiz edilmiştir (bk. Ek 1).

2.4. Araştırmanın Etik Boyutu

Araştırma öncesinde Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 31.01.2019 tarihli, 2020-01 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma sorularına yanıt olarak ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 1. Çalışma grubunun dil bilgisi yanlışlarının kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	N	%
Ses Bilgisi	169	8,5
Sözcük-Anlam	282	14,2
Biçim Bilgisi	746	37,6
Söz Dizimi	73	3,7
İmla ve Noktalama	713	36,0
Toplam	1983	100,0

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmanın çalışma grubunda yer alan Somalili öğrencilere ait yazılı anlatım örneklerinde toplam 1983 dil bilgisi yanışı tespit edilmiştir. Bunların %37,6’sı (n=746) biçim bilgisi, %36’sı (n=713) imla ve noktalama, %14,2’si (282) sözcük-anlam, %8,5’i (n=169) ses bilimsel ve %3,7’si (n=73) söz dizimi kategorilerine ait yanlışlardır. Bu bulgulara göre Somalili öğrencilerin en fazla yanlış yaptıkları dil bilimsel kategori biçim bilim, en az yanlış yaptıkları kategori ise söz dizimidir.

3.2. İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında karşılaşılan ses bilimsel yanlışlar ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Çalışma grubunun ses bilgisi yanlışlarının kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	N	%
Büyük Ünlü Uyumu	122	72,2
Küçük Ünlü Uyumu	16	9,5
Ünlü Türemesi	10	5,9
Ünsüz Türemesi	5	3,0
Ünlü Düşmesi	3	1,8
Ünsüz Düşmesi	3	1,8
Ünsüz Benzeşmesi	3	1,8
Ünsüz Yumuşaması	5	3,0
Ünlü Daralması	2	1,2
Toplam	169	100,0

Tablo 2’de araştırmaya katılan öğrencilerin ses bilgisi yanlışları görülmektedir. Buna göre Somalili öğrencilerin ses bilgisi yanlışlarının %72,2’si (n=122) büyük ünlü uyumu, %9,5’i (n=16) küçük ünlü uyumu, %5,9’u (n=10) ünlü türemesi, %3’ü (n=5) ünsüz türemesi, %1,8’i (n=3) ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi, ünsüz benzeşmesi ve %1,2’si (n=2) de ünlü daralmasıdır. Buna göre Somalili öğrencilerin en çok yanlış yaptığı ses bilgisi konu alanı büyük ünlü uyumu, en az yanlış yaptığı konu alanı ise ünlü daralmasıdır. Aşağıda bu yanlışlara ilişkin bulgulardan çeşitli örneklere yer verilmiştir:

3.2.1. Büyük Ünlü Uyumu

İnsanların *hayatları* kolaylaştırmak için böyle yaparlar, mesela bilim insanlar dünya geliştirirler. (K1)

Çok gezen mi bilir çok okuyan *mi*? (K21)

3.2.2. Küçük Ünlü Uyumu

Kitab okursa (okumak) beyin için *faydaladır* ve sağlamaktadır. (K2)

Birinci günü gelin kız *Kuaførene* götürülür ve damat erkek *kuaførene götürülür*. (K16)

3.2.3. Ünlü Düşmesi

Kitap okumak *beynimize* artar düşüncelerimize sağlar. (K4)

İnsanlar *zihnileri* artmak (geliştirmek) için bol bol kitap okumalıdır. (K21)

3.2.4. Ünsüz Düşmesi

Taleh *küçük* bir şehir ve güzel yerler var. (K35)

3.2.5. Ünsüz Benzeşmesi

Taleh'de dağ var ve büyük deniz. (K35)

Sabah erken *kalkdık*, kahvaltiye yedik. (K48)

3.2.6. Ünsüz Yumuşaması

Her insan zihnizi genişletmek için *kitaplar* okur ya da gezmeye çıkar. (K18)

Onlar(ı) kişiler *ihitiyaçı* olan insanlar(a) vereceğim. (K23)

3.2.7. Ünlü Daralması

(İnsanlar) Dergi ve gazete okuyordu (ve) her zaman radyo *dinleyordu*. (K14)

Namaz kıldıktan Sonra eve döndükten sonra tatlı *yeyip* birbirlerini ziyaret ederler. (K51)

3.2.8. Ünlü Türemesi

O moda tasarımcısı *çalış(t)yor*. (K19)

Çünkü yabancı kitap okuyan insanlar her zaman farklı kültürler *bil(i)yorlar*. (K26)

3.2.9. Ünsüz Türemesi

Mirasım *Hac(ca)* gelibilirim. (K34)

Gezdiği zaman güvensiz, yorgun *hisedebilir*. (K52)

3.3. Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında karşılaşılan sözcük-anlam yanlışları ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 3. Çalışma grubunun sözcük-anlam yanlışlarının kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	N	%
Bilinmeyen Sözcük Kullanımı	5	1,8
Gereksiz Sözcük Kullanımı	54	19,1
Yanlış Sözcük Seçimi	115	40,8
Eksik Sözcük	104	36,9
Sözcük Kalıbı Yanlışları	2	0,7
Mantık Hataları	2	0,7
Çelişen Sözcük Kullanımı	0	0
Toplam	282	100,0

Tablo 3'te araştırmaya katılan öğrencilerin sözcük-anlam yanlışları görülmektedir. Bu tabloya göre Somalili öğrencilerin sözcük-anlam yanlışlarının %40,8'i (n=115) yanlış sözcük seçimi, %36,9'u (n=104) eksik sözcük, %19,1'i (n=54) gereksiz sözcük kullanımı, %1,8'i (n=5) bilinmeyen sözcük kullanımı, %0,7'si (n=2) ise sözcük kalıbı yanlışları ve mantık hatalarından oluşmaktadır. Bu bulgulara göre araştırmaya katılan öğrencilerin yazılı anlatımlarında sözcük-anlam kategorisinde en fazla yanlış sözcük seçimi sorunu yaşadıkları görülmektedir. Aşağıda bu yanlışlara ilişkin bulgulardan çeşitli örneklerle yer verilmiştir:

3.3.1. Bilinmeyen Sözcük Kullanımı

Yeni aletler üretirler *acasında* bilgisayar ve makinalar buna amacıyla insanların hayatı kolaylaştırmak için çoğu zaman düşünürler. (K1)

Mohamed bır gun cumhur başkani *adli* olmuş. (K11)

3.3.2. Gereksiz Sözcük Kullanımı

Okuyan insanlar daha fazla *bilgi* bilirler. (K1)

Çünkü gezen kişiler en önemli olan şey yeni kültürler *öğreniyorlar* ve yeni diller öğreniyorlar. (K4)

3.3.3. Yanlış Sözcük Seçimi

Bu yüzden eğer kötü arkadaş *olursa (varsa)* şuanda bırakma lazım. (K6)

İnternet yokken *Hayal (hayat)* zordu gerçekten. (K14)

3.3.4. Eksik Sözcük

Kitab okursa beyin için faydaladır ve (*ne*) sağlamaktadır.(K2)

Çok okuyan insanlar (*da*) var ama ikisi (*de*) farklı (*şeyler*) bilirler.(K3)

3.3.5. Sözcük Kalıbı Yanlışları

Ailemle kahvaltı birlikte *yedik. (yaptık)* (K35)

3.3.6. Mantık Hataları

Bu kimyasal maddeleri suda yaşayan canlılar öldürüyor *hatta* suya kirletiyor. (K24)

3.4. Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında karşılaşılan biçim bilimsel yanlışlar ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 4. Çalışma grubunun biçim bilgisi yanlışlarının kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	N	%
İsimden isim yapım eki	14	1,9
İsimden fiil yapım eki	4	0,5
Fiilden isim yapım eki	40	5,4
Fiilden fiil yapım eki	9	1,2
Belirtme durum eki	139	18,6
Yönelme durum eki	87	11,7
Bulunma durum eki	58	7,8
Ayrılma durum eki	22	2,9
Yalın durum	70	9,4
İyelik ekleri	60	8,0
İlgi ekleri	46	6,2
Çoğul eki	42	5,6
Eşitlik eki	0	0
Vasıta Eki	22	2,9
Haber kipleri	48	6,4
Dilek kipleri	7	0,9
Fiilde kişi	53	7,1
Olumsuzluk	3	0,4
Soru eki	0	0
Ek fiil	5	0,7
Ki eki	17	2,3
Toplam	746	100,0

Tablo 4'te araştırmaya katılan öğrencilerin biçim bilgisi yanlışları görülmektedir. Bu tabloya göre Somalili öğrencilerin biçim bilgisi yanlışlarının %18, 6'sı (n=39) belirtme durum

eki, %11,7'si (n=87) yönelme durum eki, %9,4'ü (n=70) yalın durum, %8'i (n=60) iyelik ekleri, %7,8'i (n=58) bulunma durum eki, %7,1'i (n=53) fiilde kişi, %6,4'ü (n=48) haber kipleri, %6,2'si (n=46) ilgi eki, %5,6'sı (n=42) çoğul eki, %5,4'ü (n=40) fiilden isim yapım eki, %2,9'u (n=22) ayrılma durum eki ve vasıta eki, %2,3'ü (n=17) ki eki, %1,9'u (n=14) isimden isim yapım eki, %1,2'si (n=9) fiilden fiil yapım eki, %0,9'u (n=7) dilek kipleri, %0,7'sini (n=5) ek fiil, %0,5'i (n=4) isimden fiil yapım eki ve %0,4'ü (n=3) ise olumsuzluk ekidir. Buna göre Somalili öğrencilerin en çok yanlış yaptığı biçim bilgisi konusu durum ekleridir. Belirtme durum eki, yönelme durum eki ve yalın durum biçimbilgisel yanlışların başını çekmektedir. Aşağıda bu yanlışlara ilişkin bulgulardan çeşitli örneklere yer verilmiştir:

3.4.1. İsimden İsim Yapım Eki

Çok çeşitli farklı(*lık*)lar vardır. (K3)

Öğle yemek yedikten sonra bir gelenek(*sel*) dans yapıyoruz. (K16)

3.4.2. İsimden Fiil Yapım Eki

Tüm şeyler Allah'a tarafından yazak (*yasaklandı*) oldu. (K6)

Bana göre. İnternet faydalı her şeyi kolay yapıyor. (*kolaylaştırıyor*) (K14)

3.4.3. Fiilden İsim Yapım Eki

Okuyan kişi eğer kitap okuyorsa mutlu oluyor, kitap *okudu* (*okuyan*) kişi zengin bir insanın (*insandır*). (K5)

Bayram gün akşam misafirlar gidlarar ve bayram *kutla* (*kutlamaları*) yaplarılır. (K7)

3.4.4. Fiilden Fiil Yapım Eki

Kadan evdi temizlak *yapılır*. (K7)

Somali'de *geziyi* (*gezilecek*) yerler çok az ama güzel yerler var. (35)

3.4.5. Belirtme Durum Eki

İnsanların hayatları kolaylaştırmak için böyle yaparlar, mesela bilim *insanlar(i) dünya(yı)* geliştirirler. (K1)

Boşetler(i) ve *çöpler(i)* toprağa atıp çevreye kirletiyorlar. (K24)

3.4.6. Yönelme Durum Eki

Kitap okuyan kişi çok *bilgi(ye)* sahibtir. (K26)

Biz *evde(e)* döndük ama kardeşim “*düğün(e)* istiyorum” dedi. (K38)

3.4.7. Bulunma Durum Eki

16 *Şubat(ta)* dünyaya geldim. (K15)

Normalde *düğün* gelinin *evi(nde)* olur. (K16)

3.4.8. Ayrılma Durum Eki

Ben *önceki* (*önceden*) resim çizmeyi bilmiyordum bu yüzden Art kursuna öğrenmeyi başladım (K19)

O *hastane(den)* ücretsiz ilaç getirebilirler. (K32)

3.4.9. Yalın Durum

Ben büyük bir *okula* yapacağım. (K23)

Malezeye'ye çok güzel bir şehirdir. (K43)

3.4.10. İyelik Ekleri

Birinci(si) Ramazan *Bayram(ı)* ve *İkinci(si)* Korban *Bayram(ı)*. (K7)

Uludağ *üniversite(si-ni)* bitirdim. (K20)

3.4.11. İlgı Ekleri

Ağaçlar(in) çevremize için çok faydası var. (K8)

Ve *şirketiniz(in)* iş ilanları arıyordum. (K20)

3.4.12. Çoğul Eki

3 yıl *tecrübelerim* vardır. (K15)

Bana göre okuyan insanlar *gezen(ler)dan* daha önemlidir. (K27)

3.4.13. Vasıta Eki

Ailesini, arkadaşlarını (*ile*) oturup sohbet ederek çalışabilir. (K28)

Mirasım (*ile*) güzel bir ev alırım. (K34)

3.4.14. Haber Kipleri

Ne kadar çok dil bilerler o kadar farklı kültürler *öğrendiler*. (K4)

Sonra tarım mühendisi *öğreniyorum (okuyacağım)*. (K9)

3.4.15. Dilek Kipleri

ne kadar çok dil *bilerler(se)* o kadar farklı kültürler öğrendiler. (K4)

Merhaba eğer bir miras *kaldı (kalırsa)* çok şeyi yapacağım. (K17)

3.4.16. Filde Kişi

Eğer kötü *arkadaşların(muz)* olursa her zaman çok zararlı şey *öğrenebiliriz*. (K6)

Ama *gezen (kişi)* bilgiler gezerken öğreniyor ve bu bilgi(yi) *unutmayacağız*. (K22)

3.4.17. Ek Fül

ünlü kişiler hepsi okuyan kişiler(*dir*). (K5)

Okuyan kişi eğer kitap okuyorsa mutlu oluyor, kitap okudu kişi zengin bir *insanın*. (*insandır*) (K5)

3.4.18. Ki Eki

Ben *önceki (önceden)* resim çizmeyi bilmiyordum bu yüzden Art kursuna öğrenmeyi başladım (K19)

Çünkü *dünyadaki* çeşit çeşit insan vardır. (K27)

3.4.19. Olumsuzluk Eki

Bu seyahat(*i*) unutacağım (*unutmayacağım*). (K43)

3.5. Beşinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında karşılaşılan söz dizimi yanlışları ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 5. Çalışma grubunun söz dizimsel yanlışlarının kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	N	%
Cümle Ögelerinin Yanlış Sıralanması	23	31,5
Özne Yüklem Uyumsuzluğu	8	11,0
Söz Öbeklerinin Sıralanışı	19	26,0
Yan Cümle Kuruluşu	0	0
Eylem Çatıları ile ilgili Yanlışlar	22	30,1
Öge Eksikliği	1	1,4
Toplam	73	100,0

Tablo 5'te araştırmancın çalışma grubunda yer alan Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki söz dizimi yanlışlarına yer verilmiştir. Tabloya göre söz dizimi yanlışlarını %31,5'ini (n=23) cümle ögelerinin yanlış sıralanması, %30,1'ini (n=22) eylem çatıları ile ilgili yanlışlar, %26'sını (n=19) söz öbeklerinin sıralanışı, %11'ini (n=8) özne yüklem uyumsuzluğu ve %1,4'ünü (n=1) ise öge eksikliği yanlışları oluşturmaktadır. Aşağıda bu yanlışlara ilişkin bulgulardan çeşitli örneklere yer verilmiştir:

3.5.1. Cümle Ögelerinin Yanlış Sıralanması

İnsanlar bile susuz için öldürüyor. (*Susuzluk insanları bile öldürüyor.*) (K8)

İnsanlara söyledi "Nesil oraya gidebilirim?" (*İnsanlara, "Nasıl oraya gidebilirim?" diye sordu.*) (K10)

3.5.2. Özne Yüklem Uyumsuzluğu

Plaj geldiğin (*gittiğimiz*) zaman futbol oynarız. (K30)

Okuyan kişi hayatımız okuduğu için her şey(i) önceden yaparlar. (K5)

3.5.3. Söz Öbeklerinin Sıralanışı

İnsanlar çok kitab okursa *başarılı daha kolay* olabilir. (K2)

Mesela dünyada *iki yüz yaklaşık ülkeler* vardır. (K3)

3.5.4. Eylem Çatıları ile İlgili Yanlışlar

Kadan evdi tamizlak *yapılır*. (Kadın evde temizlik yapar.) (K7)

Benim ülkem bayram günü çok güzel *kütlaniyorlar* ve yapıyorlar. (K13)

3.5.5. Öge Eksikliği

Kitap okumak beyinimize artar düşüncelerimize (*ne?*) *sağalar*.

3.6. Altıncı Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Bu bölümde Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında karşılaşılan imlâ ve noktalama yanlışları ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 6. Çalışma grubunun imla ve noktalama yanlışlarının kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	N	%
İmla Hataları	611	85,7
Noktalama Hataları	102	14,3
Toplam	713	100,0

Yukarıdaki tabloda araştırmancın çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki imla ve noktalama yanlışlarının miktarı ve oranına yer verilmiştir. Bu kategorideki yanlışların %85,7'si (n=611) imla, %14,3'ü ise (n=102) noktalama yanlışlarından oluşmaktadır. Aşağıda bu yanlışlara ilişkin bulgulardan çeşitli örneklere yer verilmiştir:

3.6.1. İmla Yanlışları

Bence *kitab* okumak çok *faydaladır*. (K1)

her şey kitap okuyarak öğrenebiliriz. (K4)

3.6.2. Noktalama Yanlışları

Damlaya damlaya göl olur (.) (K1)

Çünkü 6 ay önce *türkiyeye* geldim. (K51)

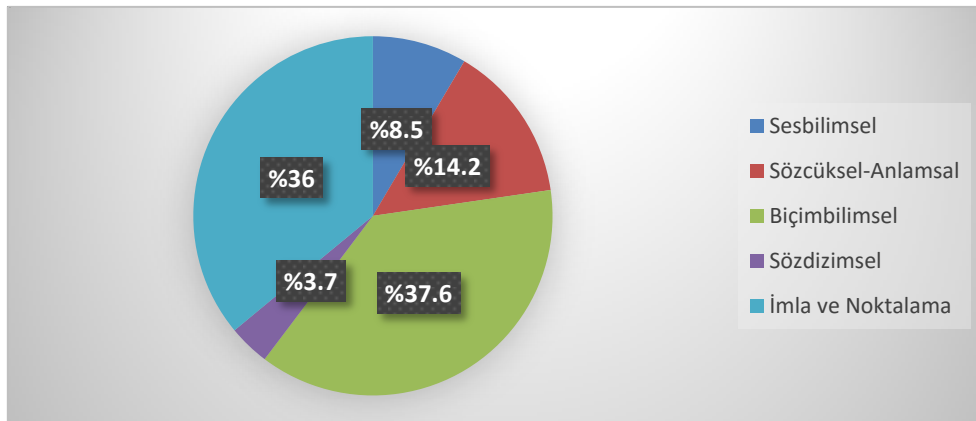
Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkçe öğrenen orta düzeydeki Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında yaptıkları dil bilgisi hatalarını tespit etmek amacıyla yapılan ve bu yolla genel olarak yabancılara Türkçe öğretimi alanına özel olarak ise Somalililere Türkçe öğretimine katkı sağlamayı amaçlayan bu araştırma kapsamında “Türkçe öğrenen Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında görülen dil bilgisi yanlışları nelerdir?” sorusuna yönelik yapılan incelemede dil bilgisi hataları; ses bilgisi, sözcük-anlam, biçim bilgisi, söz dizimi ve imla-noktalama hataları olmak üzere beş başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar da kendi içerisinde çeşitli kategorilere ayrılmıştır.

Dil bilgisi kategorilerinin tamamı işe koşulduğunda araştırmanın çalışma grubunda yer alan Somalili öğrencilere ait yazılı anlatım örneklerinde toplam 1983 dil bilgisi yanlış tespit edilmiştir. Bu bulgu, Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında dil bilgisi kullanımı konusunda birtakım zorluklar yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu tespit alanyazındaki araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Alanda yapılan çeşitli araştırmalarda Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin birçok dil bilgisi hatası yaptıkları ortaya konulmuştur (Çetinkaya, 2015; Kırbas, 2017; İnan, 2013; Nurlu ve Kutlu, 2015). Yabancı öğrencilerin dil bilgisine ilişkin çeşitli sorunlar yaşamalarının “dil içi” ve “diller arası” olmak üzere iki temel kaynağı vardır (Karatay, 2020). “Diller arası yanlışlar öğrencinin ana dilinde var olan ses bilimsel, biçim bilimsel, dilbilgisel, sözcüksel-anlamsal ve biçimsel öğeleri hedef dile aktarmasından kaynaklanır. Dil içi ve gelişimsel yanlışlar ise hedef dildeki öğelerin karşılıklı girişiminden kaynaklanır” (Çetinkaya, 2015, s. 170). Buradan hareketle Somalili öğrencilerin de dil bilgisi hatalarının temelinde Türkçe ile Somalice arasında dilbilimsel farklılıklar ve öğrencilerin Türkçe öğrenme sürecinde yaşadıkları çeşitli sorunlar yer almaktadır.

Araştırma kapsamında tespit edilen 1983 dil bilgisi yanlışının %37,6’sı biçim bilgisi %36’sı imla ve noktalama, %14,2’si sözcük-anlam, %8,5’i ses bilgisi ve %3,7’si söz dizimi yanlışlarıdır. Bu bulgulara göre Somalili öğrencilerin en fazla yanlış yaptıkları dilbilgisel kategori biçim bilim, en az yanlış yaptıkları kategori ise söz dizimidir. Bu sonuçlar alandaki araştırmalarla örtüşmektedir. Örneğin Çetinkaya (2015) tarafından B2 düzeyinde Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerle yapılan bir araştırmada öğrencilerin dil bilgisi yanlışlarının başını çeken kategori %51,93 oranla biçimbilimdir. Büyükkiz ve Hasırcı (2013) tarafından yapılan başka bir araştırmada da yabancı öğrencilerin en az yanlış yaptıkları dil bilgisi kategorisinin söz dizimi olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1. Somalili öğrencilerin dil bilgisi kategorilerine göre yanlış oranları

Somalili öğrencilerin toplam yanlışlarının 169'unu ses bilgisi yanlışları oluşturmaktadır. Bu yanlışların ise %72,2'si büyük ünlü uyumu, %9,5'i küçük ünlü uyumu, %5,9'u ünlü türemesi, %3'ü ünsüz türemesi, %1,8'i ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi, ünsüz benzeşmesi ve %1,2'si de ünlü daralmasıdır. Buna göre Somalili öğrencilerin belirgin bir şekilde en çok yanlış yaptığı ses bilimsel konu alanı büyük ünlü uyumdur. Somalicede kısa ve uzun şekilleri olan 5 ünlü ile 21 ünsüz bulunur. Bununla birlikte 3 de çift harfli tek ses vardır. Somalicede /ı/, /ö/, /ü/ sesleri bulunmamaktadır. Türkçede ise 29 sesbirim mevcuttur. Bunların 21'i ünsüz, 8'i ise ünlüdür. Hece yapısı bakımından iki dil arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Somalicede basit bir hece yapısına sahiptir. Bir hece sadece “bir ünlü, kısa ünlü, uzun ünlü veya diftong”; “bir ünsüz ve ardından bir ünlü”; “bir ünsüz, bir ünlü ardından bir ünsüz” olmak üzere üç birleşim türünden birini içerebilir (Saeed, 1999). Türkçede ise bir hecede en fazla dört ses bulunabilir ve bunlar “tek ünlü”; “ünlü+ünsüz”; “ünsüz +ünlü”; “ünlü+ünsüz+ünsüz”; “ünsüz+ünlü+ünsüz”; “ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz” şeklinde altı birleşime sahiptir (Oyar, 2008). Somalili öğrencilerin ses bilimsel yanlışları, Somalicede ve Türkçenin ses bilimsel farklılıklarıyla açıklanabilir.

Somalili öğrencilerin 1983 dil bilgisi yanlışlarının 746'sını biçim bilgisi yanlışları oluşturmaktadır. Bu yanlışların ise %18,6'sı belirtme durum eki, %11,7'si yönelme durum eki, %9,4'ü yalın durum, %8'i iyelik ekleri, %7,8'i bulunma durum eki, %7,1'i fiilde kişi, %6,4'ü haber kipleri, %6,2'si ilgi eki, %5,6'sı çoğul eki, %5,4'ü fiilden isim yapım eki, %2,9'u ayrılma durum eki ve vasita eki, %2,3'ü ki eki, %1,9'u isimden isim yapım eki, %1,2'si fiilden fiil yapım eki, %0,9'u dilek kipleri, %0,7'sini ek fiil, %0,5'i isimden fiil yapım eki ve %0,4'ü ise olumsuzluk ekidir. Buna göre Somalili öğrencilerin en çok yanlış yaptığı biçim bilgisi konusu durum ekleridir. Belirtme durum eki, yönelme durum eki ve yalın durum biçim bilgisi yanlışlarının başını çekmektedir. Bu sonuç alanyazında yer alan araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Yağmur Şahin (2013) Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki ek yanlışlarını incelediği araştırmasında öğrencilerin en çok durum eklerinde yanlış yaptıklarını tespit etmiştir. Benzer şekilde Önder (2017) de yabancı öğrencilerin ekler içerisinde en çok durum eklerinde zorluk yaşadıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca İshoğlu (2014) tarafından yapılan araştırmada yabancı öğrencilerin belirtme durum ekini sıkça karıştırdıkları bulunmuştur.

Her ne kadar Somalicede de tıpkı Türkçe gibi kök ve gövdeye eklenen son ekleri kullanan bir dil olsa da (Warner, 1985) Türkçe ve Somalicedeki biçim bilimsel farklılıklar ve Türkçenin ek çeşitliliği Somalili öğrencilerin Türkçe dil bilgisi yanlışları yapmalarının başlıca sebebi olabilir. Örneğin yapılan incelemede Somalili öğrencilerin Türkçenin durum eklerinde önemli sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Her iki dilin durum yapılarında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Somalicede “absolutive (mutlak), nominative (yalın), genitive (iyelik) ve vocative (seslenme)” olmak üzere dört durum kategorisi vardır. Bu yapılar genellikle tonlama yoluyla, bazen de çeşitli son eklerle işaretlenir (Bell, 1969; Kirk, 1905; Warner, 1985; Saeed, 1993). Bununla birlikte yalın durumda ek kullanımı görülmesiyle de Türkçeden farklılık gösterir. Başka bir örnek vermek gerekirse Türkçede ilgi durumu –ın ekiyle işaretlenirken Somalicede genellikle ton değişikliği yoluyla gösterilir. İki dil arasında görülen bu farklılıklar, öğrencilerin ilgi ekiyle ilgili yaptıkları yanlışları açıklayabilir.

Somalili öğrencilerin durum eklerinde yaptıkları yanlışların bir diğer nedeni de iki dilin fiil istemlerindeki farklılıklardan kaynaklanabilir. Dolunay, İpek ve Karabuğa'ya (2018) göre Türkçe öğrenen yabancı öğrenciler sıklıkla istem yanlışları yapmaktadır. Bunun nedeni her dilin kendine özgü bir mantığı olması ve diller arasında fiillerin istem özelliklerinin farklılık göstermesidir. Dillerin fiil ve tamlayıcıları arasında kurdukları ilişki çeşitlenebilmektedir. Bu nedenle yabancı öğrenciler Türkçe öğrenirken kendi ana dillerinden olumsuz aktarımlar yapabilmektedir (Dolunay, İpek ve Karabuğa, 2018).

Somalicede ve Türkçe arasında görülen diğer bir biçim bilimsel farklılık da cinsiyet konusundadır. Türkçede dilbilgisel cinsiyet yoktur. Kişilerin cinsiyeti kelime biçimlerini

etkilemez (Lewis, 2000, s. 23). Somalicede ise dilbilgisel cinsiyet vardır. Sözcükler cinsiyete göre biçim değiştirir. Bu durum çoğulluk konusunda da görülür. Türkçede çoğul eki ile sağlanan çoğulluk, Somalicede cinsiyetlere göre değişiklik gösterir ve çeşitli durumlarda birkaç farklı ekle ifade edilebilir. Bu farklılık Somalili öğrencilerin çoğul eki yanlışlarının kaynağı olarak gösterilebilir.

Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında tespit edilen yanlışların 282'sini sözcük-anlam yanlışları oluşturmaktadır. Bu yanlışların %40,8'i yanlış sözcük seçimi, %36,9'u eksik sözcük, %19,1'i gereksiz sözcük kullanımı, %1,8'i bilinmeyen sözcük kullanımı, %0,7'si ise sözcük kalıbı yanlışları ve mantık hatalarından oluşmaktadır. Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan öğrencilerin yazılı anlatımlarında sözcüksel-anlamsal kategoride en fazla, yanlış sözcük seçimi sorunu yaşadıkları görülmektedir. Önder (2017) tarafından yapılan araştırmada sözcüksel-anlamsal yanlışların özellikle orta düzeyde daha fazla görüldüğü belirlenmiştir. Bu bulgu araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir. Ayrıca bu sonuçlar sözcük öğretiminin önemini de ortaya koymaktadır. Zira “dil bilgisi, sözcük gruplarını bir araya getirir de anlamın çok büyük bir kısmı sözcüklerde saklıdır. Bu nedenle sadece dil bilgisi bilerek kendimizi ifade edemezden sözcüklerle birçok şeyi yapmak mümkündür” (Sarigül, 2017, s. 93). Bu nedenle yabancılara Türkçe öğretiminde sözcük öğretiminin üzerinde hassasiyetle durulmalıdır.

Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında tespit edilen yanlışların 73'ünü söz dizimi yanlışları oluşturmaktadır. Buna göre söz dizimi yanlışlarının %31,5'ini cümle öğelerinin yanlış sıralanması, %30,1'ini eylem çatıları ile ilgili yanlışlar, %26'sını söz öbeklerinin sıralanışı, %11'ini özne yüklem uyumsuzluğu ve %1,4'ünü ise öge eksikliği yanlışları oluşturmaktadır. Özellikle cümle öğelerinin yanlış sıralanması ile ilgili yanlışlar, söz dizimi yanlışlarının ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Önder (2017) tarafından yapılan araştırmada da orta düzeydeki yabancı öğrencilerin eylem çatıları ve söz öbeklerinin sıralanmasında çeşitli zorluklar yaşadıklarını belirlemiştir. Bu tespit, araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir. Meseleye dil yapıları açısından bakıldığında Somalicede ve Türkçenin temel öge sıralamasında büyük bir benzerlik görülmektedir. Tıpkı Türkçe gibi Somalicede de basit cümlelerde özne-nesne-yüklem şeklinde bir söz dizimi görülür (Kirk, 1905). Bu benzerlik Somalili öğrencilerin Türkçenin söz diziminde görece az hata yapmasını açıklayabilir. Bununla birlikte söz öbeklerinin sıralanışında iki dil arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Somalicede sıfatlar isimden sonra gelir (Awde, 1999). Her ne kadar temelde benzerlikler olsa da Somalicenin söz dizimi özellikleri öğrencilerin dil kullanımını etkilemektedir. Yapılan yanlışların kaynağını bu farklılıklarda aramak gerekir.

Somalili öğrencilerin yazılı anlatımlarında tespit edilen yanlışların 713'ünü imlâ ve noktalama yanlışları oluşturmaktadır. Bu kategorideki yanlışların %85,7'si imla, %14,3'ü ise noktalama yanlışlarından oluşmaktadır. Alanyazındaki bilgiler göz önüne alındığında bu sonuç şartıcı değildir. “Yazma mekanikleri olarak da bilinen yazım kuralları ve noktalama işaretleri Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin en yaygın yazma sorunlarından” (Karatay, 2020, s. 426). Bu durumu ispatlayan çeşitli araştırmalar (Aytan ve Güney, 2015; Bölükbaş, 2011; Büyükkız ve Hasırcı, 2013; Elsawah, 2016; Tunçel, 2013; Yılmaz ve Bircan, 2015) mevcuttur. Yazım ve noktalama hususunda yapılan yanlışlar, öğrencilerin ana dillerinin yazım sisteminden ve yazım kurallarından, alfabelerinden ve ses bilimsel yapısından kaynaklanabileceği gibi, öğrencilerin kendi dillerindeki yeterlik seviyesinden de kaynaklanabilir (İpek, 2020). Somalili öğrenciler için de bu durum geçerlidir. Somalicenin yazımında Latin alfabesi kullanılsa da yazım sistemi ve kurallarında Türkçe ile arasında olan farklılıklar ve iki dilin seslerinin birbirinden farklılık göstermesi, öğrencilerin ana dillerinden hedef dile olumsuz aktarımlar yapmasının nedeni olabilir. Bununla birlikte Somali'nin gelişmemiş bir ülke olması, iç savaş ve karışıklıklardan dolayı eğitim sisteminin yeterli düzeyde olmaması gibi sebepler de öğrencilerin ana dili yeterliklerini etkilediğinden öğrencilerin dil öğrenme sürecine olumsuz yansımıştır.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle araştırmacılara şunlar önerilmektedir:

1. Bu araştırmanın çalışma grubunu orta düzeyde Türkçe yeterliğine sahip Somalili öğrenciler oluşturmuştur. Temel ve ileri düzeydeki Somalili öğrencilerle de benzer araştırmalar yapılabilir.

2. Somalililere Türkçe öğretimi konusunda en temel ihtiyaçlardan biri Somalice ve Türkçe arasında karşısalsal çözümleme araştırmalarının yapılmasıdır. İki dilin dilbilimsel özellikleri bakımından benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmalıdır. Böylece Somalili öğrencilerin ana dillerinden yaptıkları olumsuz aktarımlar daha nitelikli bir şekilde değerlendirilebilir.

3. Somalili öğrenciler, siyasi ve sosyal olarak dezavantajlı bir ülkede yaşamaktadır. Bu durum eğitime de yansımaktadır. Bu nedenle öğrencilerin hazır bulunuşlukları, motivasyonları ve kaygıları ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılması nitelikli bir dil öğretimi için faydalı olacaktır.

4. Genel olarak yabancılara Türkçe öğretimi, özel olarak da Somalililere Türkçe öğretimi alanında yazma becerisini geliştirmeye yönelik deneysel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Albayrak, F. (2010). *Türkçe öğrenen Moğol öğrencilerin yazılı anlatım yanlışlarının dil bilgisi açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Arhan, A. (2015). *Türkçe öğrenen Mısırlı öğrencilerin yazılı anlatımında yaptıkları ad durum eki yanlışları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Arslan, M. ve Klicic, E. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisinin gelişiminde karşılaşılan sorunlar: Bosna Hersek Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 170-182.
- Awde, N. (1999). *Somali-English English-Somali dictionary and phrasebook*. New York: Hippocrene Books.
- Aytan, T. ve Güney, N. (2015). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarında karşılaşılan sorunlar (Yıldız Tömer Örnekleme). *IJLET*, 3(2), 275-288.
- Balyemez, S. (2016). *Dilbilgisi üzerine açıklamalar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Barın, E. ve Demir, C. (2006). *Türk dil bilgisi 1 ses bilgisi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Barın, E. ve Demir, C. (2008). *Türk dil bilgisi 2 biçim bilgisi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Bayazıt, Z. Z. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin yaptıkları sözdizimi hatalarının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(1), 130-140.
- Bell, C. R. V. (1969). *The Somali language*. London: Longmans.
- Boylu, E. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen temel seviyedeki İranlı öğrencilerin yazma problemleri. *Journal of World of Turks*, 6(2), 335-349.
- Bölükbaş, F. (2011). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies*. 6(3), 1357- 1367.
- Büyükkiz, K. K. ve Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarının yanlış çözümleme yaklaşımına göre değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1,4, 51-62.
- Ceran, D., Yıldız, D. ve Çakın, E. (2015). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde yazılı ve sözlü anlatımlarda yapılan yanlışlar: Japon Örneği. *IJLET, UDES-2015*,476-494.
- Çerçi, A. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarına yönelik yanlış çözümlemesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 695-715.

- Çetinkaya, G. (2015). Yanlış çözümlenmesi: yabancı dil olarak Türkçe öğrenen b2 düzeyindeki öğrencilerin yazılı metinlerine ilişkin görünüm. *International Journal of Language's Education and Teaching* . 3(1), 164-178.
- Doğan, L. (2008). *Üniversiteler için Türkçe yazılı ve sözlü anlatım*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Dolunay, S. K., İpek, O. ve Karabuğa, H. (2018). *Türkçe öğrenen Arap öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki biçimbilgisel istem yanlışları*. Akşemseddin Uluslararası İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Sempozyumu, Çorum.
- Dursunoğlu, H. (2018). *Türkiye Türkçesi ses bilgisi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Elsawah, E. (2016). *Ana dili Arapça Olanların Türkçe yazılı anlatımlarında sözcük kullanımları ve yazım yanlışları: durum tespiti ve çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gezer, H. ve Kıymık, M. N. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde Arap dili öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinde karşılaştıkları güçlüklerle ilişkin bir çözümlenme. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 43-64.
- İsiloğlu, S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde nesne durum ekinin kullanımı ile ilgili yanlışlar ve çözüm önerileri. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(2), 101-115.
- İnan, K. (2013). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımları üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İpek, O. (2020). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yazım öğretimi. H.Karatay (Ed), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı* içinde (ss. 473-520). Ankara: Pegem Akademi.
- Jarbold, N. (2012). *Moğalistan'ın Bayan-Ölgi bölgesindeki kazak öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğrenirken yaptıkları yazılı anlatım yanlışlarının dil bilgisi açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karatay, H. (2020). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yazma eğitimi. H.Karatay (Ed), *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı* içinde (ss. 411-471). Ankara: Pegem Akademi.
- Kırbaş, G. (2017). *Türkçe öğrenen Ürdünlü öğrencilerin A2 düzeyi yazma becerisinde karşılaştıkları güçlükler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kirk, J. W.C. (1905). *A grammar of the Somali language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, G. (2008). *Turkish grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, J. W. (2008). *Understanding Somalia and Somaliland*. New York: Columbia University Press.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Mufley, S. (2017). *Türkçe öğrenen Arap öğrencilerin yazma becerilerinde karşılaşılan sorunlar, bunlara yönelik öğrenci görüşleri ve öneriler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Nurlu, M. ve Kutlu, A. (2015). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel seviye A1 yazma sorunları: Afganistan örneği. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 25(2), 67-87.
- Oyar, A. (2008). Ses bilgisi. L. Doğan (Ed), *Üniversiteler için Türkçe yazılı ve sözlü anlatım* içinde (ss. 59-74). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Önder, A. (2017). *Türkçe öğrenen yabancıların yazılı anlatım yanlışlarının çözümlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Polat, H. (2014). *Türkçe öğrenen Rusların yazılı anlatımlarında yaptıkları dil yanlışları üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Saeed, J. (1999). *Somali*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Sarıgül, E. (2017). Yabancı dil öğretiminde sözcük öğrenimi ve öğretimi sürecine genel bir bakış. *JASSS*, 54, 91-104. doi:10.9761/JASSS6940
- Sayed, R. A. M. (2017). *Türkiye’de Türkçe öğrenen Arap öğrencilerle Mısır’da Türkçe öğrenen öğrencilerin yazma becerisi gelişiminin karşılaştırılması ve çözüm önerileri: Mısır Yunus Emre Enstitüsü ve Gazi TÖMER örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim kavramlarıyla Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Somali. In Encyclopædia Britannica online. Retrieved from: <https://www.britannica.com/place/Somalia>
- Subaşı, D. (2010). Tömer’de yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Arap öğrencilerin kompozisyonlarında hata analizi. *Dil Dergisi*, 148, 6-16.
- Tunçel, H. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe başlangıç seviyesi öğrencilerinin yazım yanlışları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(3), 729-745.
- Türker, A. (2019). *Yaratıcı yazma tekniklerinin yabancı dil olarak Türkçe yazma becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Warner, J. (1985). *Somali grammar*. Nairobi: Mennonite Board.
- Yağmur Şahin, E. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki ek yanlışları. *Tarih Okulu Dergisi*, 6(15), 433-449.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F. ve Bircan, D. (2015). Türkçe Öğretim Merkezi’nde okuyan yabancı öğrencilerin yazılı kompozisyonlarının “yanlış çözümlene yöntemi”ne göre değerlendirilmesi. *International Journal of Language Academy*, 3(1), 113-126. doi: 10.18033/ijla.189
- Yükseköğretim Kurulu (2021). *Öğrenci istatistikleri*. <https://istatistik.yok.gov.tr>. (Erişim tarihi: 26.03.2021).

Ek 1. Betimsel analiz için kod listesi

Ses Bilimsel	Sözlüksel-Anlamsal	Biçim Bilimsel	Söz dizimsel	İmla / Noktalama
1. Büyük Ünlü Uyumu	1. Bilinmeyen Sözcük Kullanımı	Yapım Ekleri 1. İsimden İsim Y.E.	1. Cümle Ögelerinin	1. İmla
2. Küçük Ünlü Uyumu	2. Gereksiz Sözcük Kullanımı	2. İsimden Fiil Y.E.	2. Yanlış Sıralanması	2. Noktalama
3. Ünlü Türemesi	3. Yanlış Sözcük Seçimi	3. Fiilden İsim Y.E.	3. Özne-Yüklem Uyumsuzluğu	
4. Ünsüz Türemesi	4. Eksik Sözcük	4. Fiilden Fiil Y.E.	4. Söz Öbeklerinin Sıralanışı (Tamlamalar)	
5. Ünlü Düşmesi	5. Sözcük Kalıbı Yanlışları (Deyim vb.)	İsim Çekim Ekleri Durum Ekleri	5. Yan Cümle Kuruluşu	
6. Ünsüz Düşmesi	6. Mantık Hataları	5. Belirtme Durum Eki	6. Eylem Çatıları İle İlgili Yanlışlar	
7. Ünsüz Benzeşmesi	7. Çelişen Sözcük Kullanımı	6. Yönelme Durum Eki		
8. Ünsüz Yumuşaması		7. Bulunma Durum Eki		
9. Ünlü Daralması		8. Ayrılma Durum Eki		
		9. Yalın Durum		
		10. İyelik Ekleri		
		11. İlgi Eki		
		12. Çoğul Eki		
		13. Eşitlik Eki		
		14. Vasıta Eki		
		15. Ek Fiil		
		Fiil Çekimi		
		16. Haber Kipleri		
		17. Dilek Kipleri		
		18. Fiilde Kişi		
		19. Olumsuzluk Eki		
		20. Soru Eki		
		21. Ek Fiil		
		22. Ki Eki		

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 31.01.2019

No: 2020-01

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50

Türkçe Eğitimi ile İlgili 2015-2019 Yılları Arası Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri

Research Tendencies of Postgraduate Theses Between 2015-2019 on Turkish Education

Öğretmen Aydın ÖNAL¹, Prof. Dr. Sedat MADEN²

Öz

Araştırmada, 2015-2019 yılları arasında hazırlanmış Türkçe eğitimi alanı ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma eğilimlerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynağı Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden alınmıştır. Veri toplama sürecinde doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye'de 2015-2019 yılları arasında 75 farklı üniversitede Türkçe öğretimi ile ilgili 839 lisansüstü tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu tezlerin 730'u yüksek lisans ve 109'u doktora düzeyinde hazırlanmıştır. Ayrıca en fazla lisansüstü tez 2019 yılında tamamlanmıştır. Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerde konu bakımından çeşitlilik olduğu tespit edilmiştir. Veri kaynağındaki tezlerde daha çok yazma öğrenme alanı ile ilgili konular tercih edilmiştir. Okuma öğrenme alanı ve değerler eğitime yönelik konular da tezlerde sıklıkla incelenmiştir. Veri kaynağındaki tezlerde en az işlenen konular ise dil politikaları ve Türkçe öğretmeni/leri şeklinde sıralanmaktadır. Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin önemli bir kısmında nitel araştırma modelleri kullanılmıştır. Buna bağlı olarak veri toplama sürecinde doküman incelemesi ve görüşme formu daha fazla tercih edilmiştir. Nicel araştırma yöntemi kullanılan tezlerde ise başarı testinden sıklıkla yararlanılmıştır. Ayrıca nicel araştırmalarda günlük, kontrol listesi ve öğrenci ürün dosyasının kullanılmadığı tespit edilmiştir. Örneklem olarak ise dokümanların dışında ortaokul öğrencileri ve Türkçe öğretmenleri seçilmiştir. Buna karşın tezlerde en az velilerin ve akademisyenlerin örneklem olarak tercih edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, lisansüstü, tez, araştırma, eğilim

Makale Türü: Derleme

Abstract

In the study, it was aimed to determine the research tendencies of the master's and doctoral theses on Turkish education that were prepared between 2015-2019. In this study, qualitative research method was used. The data source of the research was taken from the Council of Higher Education National Thesis Center. Document analysis method was used in the data collection process. As a result of the research, it was determined that 839 postgraduate theses on teaching Turkish at 75 different universities were prepared between 2015-2019. From the theses in the data source, 730 of the thesis are master's and 109 are doctoral level. In addition, most graduate theses were completed in 2019. It has been determined that there is diversity in terms of subject in the postgraduate theses related to teaching Turkish. In the theses in the data source, mostly subjects related to the writing learning field were preferred. Topics related to reading learning field and values education have also been frequently examined in theses. The least covered topics in the theses in the data source are language policies and Turkish teacher (s). Qualitative research models have been used in most of the postgraduate theses on teaching Turkish. Accordingly, documents and interview forms were preferred more in the data collection process. In theses where quantitative research method was used, success test was frequently used. In addition, it was determined that diary, checklist and student product file were not used in quantitative studies. As a sample, secondary

¹ Giresun 15 Temmuz Şehitler İmam Hatip Ortaokulu, aydonall@gmail.com.

² Bayburt Üniversitesi, Bayburt Eğitim Fakültesi, sedatmaden@bayburt.edu.tr.

Atf için (to cite): Önal, A.ve Maden, S. (2021). Türkçe eğitimi ile ilgili 2015-2019 yılları arası lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 929-941.

school students and Turkish teachers were selected after the documents. On the other hand, it was observed that parents and academicians were preferred as samples at least in theses.

Keywords: Turkish education, postgraduate, thesis, research, tendency

Paper Type: Review

Giriş

Dil, birey ve toplum açısından çok büyük öneme sahiptir. Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayarak bireysel, sosyal, kültürel ve bilimsel gelişime hizmet eder. Bireyin sağlıklı zihinsel ve psikolojik gelişim gösterebilmesi çevresi ile kuracağı etkileşim ve bilgi alışverişi ile mümkündür. Dolayısıyla, dil insanın bilgi edinme ve paylaşımında temel aktarım aracıdır. Bu nedenle, dil eğitiminin iyi planlanması ve değişen yaşam koşullarına göre güncellenmesi gerekmektedir. Türkçe eğitimi de bu çerçevede üzerinde durulan ve gelişmeler yaşanan bir eğitim disiplini.

Türkçe eğitimi; ilkokuma ve yazma becerilerine yönelik bilgi ve becerilerin ilkokulda kazandırılmasıyla başlamaktadır. Daha sonra ortaokulda dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri iletişim ve edebî metinler bağlamında gerçek yaşamın gerekleri doğrultusunda geliştirilmekte; lise düzeyinde edebiyat ve estetik zevkine göre dil ve anlatım düzeyinde okuma kültürüne hizmet edecek biçimde sürdürülmektedir. Dil, iletişim ve öğrenmenin anahtarı olmasından dolayı hayat boyu öğrenme aracıdır. Bu nedenle, dil eğitiminin okul çağında kazandırılan becerilerin alışkanlığa dönüştürülmesi ile hayat boyu devam ettiği ayrıca belirtilmelidir. Türkçe eğitimi, çağdaş öğrenme-öğretme kuramları doğrultusunda hazırlanan programlara göre yürütülmektedir. Uygulanan öğretim programına göre de “öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, Türkçe sevgisiyle, istek duyarak okuma ve yazma alışkanlığı edinmelerini sağlayacak şekilde bilgi, beceri ve değerleri içeren bir bütünlük içinde” (Millî Eğitim Bakanlığı, 2019, s. 8) yapılandırmak önemlidir. Sözü edilen becerilerin gerçek yaşamın ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesi için uygulamada etkili olacak unsurların belirlenmesi ve bunlara göre öğretim sürecinde düzenlemelerin yapılması zorunludur. Bu bağlamda, Türkçe eğitimi dinleme / izleme, konuşma, okuma ve yazma becerileriyle; öğretim etkinliklerine yön veren yaklaşım, yöntem ve materyallerle; bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak yenilenen dil öğrenme teknolojileriyle; amaçlara ulaşma düzeyini sınavan ölçme araç ve yöntemleriyle; Türk ve dünya kültürünü tanıtacak edebî metin örnekleriyle; sosyal ve zihinsel gelişimi destekleyen değerler ve temel becerilerin kullanımıyla; dil becerilerinin hayat boyu sürdürülmesini destekleyecek tutum, motivasyon, kaygı gibi duyuşsal özelliklerle bilimsel araştırmalara konu olmaktadır.

Türkçe eğitimini çeşitli yönleriyle inceleyen birçok araştırmaya alanyazında rastlanmaktadır. Bu araştırmaların Türkçe eğitimi uygulamalarına dair betimleyici ve uygulamalı tespitlere ulaştığı, bu tespitlerin ise hem öğretim sürecine hem de yapılacak yeni çalışmalara ışık tuttuğu söylenebilir. Sözü edilen Türkçe eğitimi ile ilgili bildiri, makale ve lisansüstü tez türündeki araştırmaları bütüncül bir bakış açısıyla inceleyen ve bu araştırmaları yıl, üniversite, konu, yöntem gibi açılardan analiz eden araştırmalar da bu açıdan dikkat çekmektedir.

Türkçe eğitimine yönelik akademik bilgi ve becerilerin kazandırıldığı tezleri inceleyen araştırmalar ise bu alandaki gelişimi gözler önüne sermede ayrı bir öneme sahiptir. Araştırma yöntem ve modellerini, bilimsel dili ve terminolojiyi öğrenmede yüksek lisans; Türkçe eğitimi veya diğer alanlarla ilgili yenilik ve özgün çözümler üretmede (Anderson, Day ve McLaughlin, 2008; Lepp ve diğ., 2013; Özçakmak, 2017) ise doktora tezleri etkili olmaktadır.

Nitekim alanyazın incelendiğinde, Türkçe eğitimine yönelik lisansüstü tezleri analiz eden çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları okuma (Elbir ve Bağcı, 2013; Karadağ, 2014), dinleme (Doğan ve Özçakmak, 2014; Kemiksiz, 2017; Ünal ve Özer, 2014), konuşma (Potur ve Yıldız, 2016; Cin Şeker, 2020) ve yazma (Tok ve Potur, 2015; Kan, 2017) alanlarına yönelik lisansüstü tezleri incelemiştir. Bir kısmı ise, Türkçe eğitiminin konu alanlarını bütüncül bir yaklaşımla ele almış ve genel olarak lisansüstü tezleri analiz etmiştir. Bunlar arasında; Coşkun, Özçakmak ve Balcı'nın (2012) 1981-2010 yılları arasındaki hazırlanan lisansüstü tezleri, Boyacı ve Demirkol'un (2018) 1995-2018 arasında ve Turan, Sevim ve Tunagür'ün (2018) 2007-2017 yılları arasında hazırlanan doktora tezlerini, Yağmur Şahin, Kana ve Varışoğlu'nun (2013) 2000-2011 yılları arasında hazırlanan lisansüstü tezleri, Sevim ve İşcan'ın (2012) 2005-2010 yılları arasındaki yüksek lisans tezlerini, Dönmez ve Gündoğdu'nun (2016) 2000-2006 yılları arasında yazılmış tezleri ve Özçakmak'ın (2017) 2011-2015 yılları arasındaki lisansüstü tezleri analiz ettiği çalışmalar olarak öne çıkmaktadır. Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezleri konu alan yukarıdaki çalışmalar, alanda süregelen araştırma eğilimlerini ortaya koymaktadır. Ancak Türkçe eğitimine yönelik lisansüstü tezleri inceleyen çalışmalar gözden geçirildiğinde, 2015 yılından bugüne yapılmış olan tezlerin bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmediği görülmektedir. Bu bağlamda, 2015 yılından önce yapılmış lisansüstü tezlerde olduğu gibi sonrasında hazırlanmış tezlerin de araştırma eğilimlerinin analiz edilmesinin ilgili alana fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, 2015-2019 yılları arasında hazırlanmış Türkçe eğitimi alanı ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma eğilimlerini belirlemek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde bulunan 2015-2019 yılları arasında tamamlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri taranmış, Türkçe öğretimi ile ilgili olanlar tespit edilerek alt problemlere göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

- 1) Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma konularının yıllara göre dağılımı nasıldır?
- 2) Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
- 3) Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma yönteminin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- 4) Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin konularının araştırmanın yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- 5) Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarının yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- 6) Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin örneklem türünün seçilme sıklıkları nasıldır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalarda veriler teker teker okunur, kod ve kategorilere ayrılır ve bu şekilde araştırma sonuçlarının sunulması sağlanır (Merriam, 1998, s. 58). Ayrıca bu yaklaşımda, araştırılacak konu ya da konular doğal ortamlarında gerçekçi ve bütüncül biçimde anlamlandırılmaya ve yorumlanmaya çalışılır (Ekiz, 2009, s. 31). Bu doğrultuda, 2015-2019 yılları arasında hazırlanmış olan Türkçe eğitimi ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma eğilimleri var olan şekli ile gerçekçi ve bütüncül biçimde değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağı YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden alınmıştır. Araştırmada ana dili olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezler veri kaynağını oluşturduğundan yabancılara Türkçe öğretimi ilgili lisansüstü tezler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Veri kaynağını elde etmek için YÖK Ulusal Tez Merkezi'ndeki tez arama kısımlarına Türkçe öğretimine yönelik belirlenen anahtar kelimeler yazılmıştır. Ayrıca 2015-2019 yılları arası baz alınarak yalnızca erişime açık tezler dikkate alınmıştır. Bu ölçütlere göre belirlenen tezlerden Türkçe öğretimi ile ilgili olanlar veri havuzuna alınmıştır. Bu bağlamda belirlenen tezlerin yıllara göre dağılımı aşağıda Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. Türkçe öğretimi ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin dağılımı

Sıra No	Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
1	2015	133	29	162
2	2016	105	20	125
3	2017	77	18	95
4	2018	136	22	160
5	2019	279	20	299
Toplam		730	109	839

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere, 730'u yüksek lisans ve 109'u doktora tezi olmak üzere ana dili olarak Türkçe öğretimi ile ilgili toplam 839 tez veri kaynağını oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada, veri toplama sürecinde doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi, alanyazında “araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren, yazılı ve görsel materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 187-188) şeklinde açıklanmaktadır. Araştırma kapsamında, 2015-2019 yılları arasında hazırlanmış olan Türkçe öğretimi ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin elektronik dokümanlarına YÖK Ulusal Tez Merkezi'nin resmî ağ sitesi üzerinden erişilmiştir.

Araştırmada veri elde etme sürecinde YÖK Ulusal Tez Merkezi'ndeki tez taramalarında Türkçe, Türkçe öğretimi, Türkçe öğretmeni, Türkçe ders kitabı, Türkçe öğretim programı, okuma, dinleme, konuşma, yazma, dil bilgisi, söz varlığı, kelime serveti anahtar kelimeleri ve Türkçe Öğretimi, Türkçe Eğitimi, Türkçenin Eğitimi-Öğretimi ana bilim dalları yazılmıştır / seçilmiştir. Ayrıca 2015-2019 arası baz alınarak yalnızca erişime açık tezler dikkate alınmıştır. Bu kapsamda, toplam 1528 yüksek lisans ve doktora tezi tespit edilmiştir. Veri kaynağında yer alan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerinde yapılan kontrol ve tasnifler sonucunda, belirlenen anahtar kelimeleri içermesine veya ilgili ana bilim dalı yazmasına karşın Türkçe öğretimi ile ilgili olmayan yüksek lisans ve doktora tezleri için 1 alan eğitimi uzmanından görüş alınmıştır. Uzman görüşüne dayanarak yüksek lisans ve doktora tezleri veri havuzundan çıkarılmıştır. Bu işlemin sonucunda toplam 689 yüksek lisans ve doktora tezi örneklemeden çıkartılmış olup geriye kalan 839 yüksek lisans ve doktora tezi analize tabi tutulmuştur.

Veri kaynağından alt problemlere yönelik verileri toplamak için Tez Sınıflama Formu kullanılmıştır. Bu formda yıl, tür, üniversite, konu, yöntem ve veri toplama araçları, örneklem başlıkları bulunmaktadır. Formun geçerliğini test etmek için Türkçe eğitimi uzmanlarının (n=2) görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşü doğrultusunda, form (20 tez ile) pilot uygulamaya tabi tutulmuştur. 2 araştırmacı tarafından pilot uygulama verileri forma ayrı ayrı işlenmiştir. Forma veri girişleri araştırmacılar dışındaki bir uzman tarafından karşılaştırılmıştır. Bu işlemler sonrasında form veri toplama sürecinde yeterli olacağı görülerek uygulamaya geçilmiştir.

Veri kaynağında yüksek lisans ve doktora tezlerinin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz kodlama, sınıflama ve tanımlama işlemleri ile gerçekleştirilir (Glesne, 2012). Bu işlemlere uygun olarak araştırmada da tezlerin ortak özellikleri tanımlanmıştır. Veriler SPSS 16.0 programı kullanılarak kodlanmıştır. Veri analizinde her bir

lisansüstü tez yıl, tür, konu ve hazırlandığı üniversite, yöntemi, örneklem türü ve veri toplama araçlarına göre sınıflandırılmıştır. Ulaşılan veriler, frekans ve yüzde tekniklerinden yararlanılarak yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, Türkçe öğretimine yönelik yüksek lisans ve doktora tezleri alt problemler açısından incelenmiş ve elde edilen bulgular tablolar hâlinde sunulmuştur.

3.1. Araştırma Konularının Yıllara Göre Dağılımı

Veri kaynağına alınan Türkçe öğretimi ile ilgili tezlerin araştırma konuları tespit edilmiş ve yıllara göre tasnif edilmiştir. Veri kaynağındaki lisansüstü tezlerin konu dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. Araştırma konularının yıllara göre dağılımı

Konu	Yıl					Tür				Toplam	
	2015	2016	2017	2018	2019	Yüksek Lisans	Doktora				
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Yazma eğitimi	28	23	22	29	43	122	14,54	23	2,74	145	17,28
Okuma eğitimi	25	20	17	23	32	91	10,85	26	3,10	117	13,95
Değerler eğitimi	19	9	3	21	53	100	11,92	5	0,60	105	12,51
Söz varlığı	16	20	13	19	29	87	10,37	10	1,19	97	11,56
Metin	14	12	8	11	33	69	8,22	9	1,07	78	9,30
Dil bilgisi öğretimi	5	5	3	11	12	33	3,93	3	0,36	36	4,29
Konuşma eğitimi	7	5	2	8	12	30	3,58	4	0,48	34	4,05
Dinleme eğitimi	8	2	1	5	13	26	3,10	3	0,36	29	3,46
Strateji, yöntem ve teknik	1	4	5	9	9	21	2,50	7	0,83	28	3,34
Öğretim programı	6	4	3	3	9	23	2,74	2	0,24	25	2,98
Ana dil eğitimi	5	5	3	5	5	20	2,38	3	0,36	23	2,74
Duyuşsal unsurlar (tutum, ilgi, algı, motivasyon vb.)	5	3	3	1	11	22	2,62	1	0,12	23	2,74
Ölçme ve değerlendirme	2	4	1	3	7	16	1,91	1	0,12	17	2,03
Araç-gereç ve materyal	2	2	2	3	8	16	1,91	1	0,12	17	2,03
Ders kitapları (Görseller, kültür aktarımı gibi)	6	1	1	1	7	14	1,67	2	0,24	16	1,91
Temel beceriler	4	3	2	1	4	11	1,31	3	0,36	14	1,67
Çocuk edebiyatı	5	1	1	-	3	7	0,83	3	0,36	10	1,19
Medya okuryazarlığı	2	-	3	-	3	7	0,83	1	0,12	8	0,95
Etkinlikler	-	1	1	2	3	7	0,83	-	0,00	7	0,83
Türkçe öğretmeni	-	-	1	2	3	6	0,72	-	0,00	6	0,72
Dil politikaları	2	1	-	1	-	2	0,24	2	0,24	4	0,48
Toplam	162	125	95	158	299	730	87,01	109	12,99	839	100

Tablo 2 incelendiğinde, veri kaynağında en fazla yazma öğrenme alanı ($f=145$) ile ilgili çalışma konularını içeren yüksek lisans ve doktora tezlerinin yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada okuma eğitimi ($f=117$) ve üçüncü sırada ise değerler eğitimi ($f=105$) ile ilgili çalışma konularının geldiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra hazırlanan tezlerde en az işlenen konuların sırasıyla dil politikaları ($f=4$) ve Türkçe öğretmeni/leri ($f=6$) olduğu belirlenmiştir.

Bulgulara göre, Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerde konu bakımından çeşitlilik söz konusudur. Yazma ve okuma öğrenme alanları araştırmacılar tarafından daha çok tercih edilmiş ve bu alanlara ait çalışma konuları daha fazla incelenmiştir. Bununla beraber ders kitabı ($f=105$) ve söz varlığı ($f=97$) konulu çalışmaların da sayıca fazla olması bir diğer önemli bulgudur.

3.2. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Veri kaynağındaki Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin çalışma konularının üniversitelere göre dağılımı Tablo 3’te gösterilmiştir:

Tablo 3. Tezlerin üniversitelere göre dağılımı

Üniversiteler	Tezler		Üniversiteler	Tezler	
	f	%		f	%
Gazi Üniversitesi	89	10,58	Cumhuriyet Üniversitesi	7	0,83
Atatürk Üniversitesi	45	5,35	İstanbul Üniversitesi	6	0,71
Dokuz Eylül Üniversitesi	39	4,64	Siirt Üniversitesi	5	0,59
İnönü Üniversitesi	32	3,80	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	5	0,59
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	30	3,57	Uludağ Üniversitesi	5	0,59
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	27	3,21	Anadolu Üniversitesi	5	0,59
Fırat Üniversitesi	27	3,21	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	4	0,48
Uşak Üniversitesi	28	3,33	Adnan Menderes Üniversitesi	4	0,48
Erciyes Üniversitesi	26	3,09	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	4	0,48
Mustafa Kemal Üniversitesi	24	2,85	Ordu Üniversitesi	3	0,36
Necmettin Erbakan Üniversitesi	23	2,73	Mevlana Üniversitesi	3	0,36
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	21	2,50	Ömer Halisdemir Üniversitesi	3	0,36
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	20	2,38	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	2	0,24
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	20	2,38	Adıyaman Üniversitesi	2	0,24
Ahi Evran Üniversitesi	20	2,38	Bartın Üniversitesi	2	0,24
Pamukkale Üniversitesi	19	2,26	Selçuk Üniversitesi	2	0,24
Marmara Üniversitesi	18	2,14	Bahçeşehir Üniversitesi	2	0,24
Sakarya Üniversitesi	17	2,02	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	2	0,24
Kırıkkale Üniversitesi	15	1,78	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	2	0,24
Gaziantep Üniversitesi	15	1,78	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2	0,24
Akdeniz Üniversitesi	15	1,78	Boğaziçi Üniversitesi	1	0,12
Ankara Üniversitesi	15	1,78	Çukurova Üniversitesi	1	0,12
Mersin Üniversitesi	14	1,66	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	0,12
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	14	1,66	Trakya Üniversitesi	1	0,12
Dumlupınar Üniversitesi	13	1,55	Girne Amerikan Üniversitesi	1	0,12
Afyon Kocatepe Üniversitesi	13	1,55	Aksaray Üniversitesi	1	0,12
Yıldız Teknik Üniversitesi	13	1,55	Amasya Üniversitesi	1	0,12
Başkent Üniversitesi	11	1,31	Bayburt Üniversitesi	1	0,12
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	11	1,31	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	1	0,12
Hacettepe Üniversitesi	10	1,19	Ege Üniversitesi	1	0,12
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	10	1,19	Işık Üniversitesi	1	0,12
Balıkesir Üniversitesi	10	1,19	İstanbul Kültür Üniversitesi	1	0,12
Bülent Ecevit Üniversitesi	9	1,07	İstanbul Teknik Üniversitesi	1	0,12
Karadeniz Teknik Üniversitesi	9	1,07	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	1	0,12
İstanbul Aydın Üniversitesi	9	1,07	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	1	0,12
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	8	0,95	Kilis 7 Aralık Üniversitesi	1	0,12
Trabzon Üniversitesi	8	0,95	Zirve Üniversitesi	1	0,12
Giresun Üniversitesi	7	0,83			

2015-2019 yılları arasında Türkçe öğretimine yönelik 75 farklı üniversitede lisansüstü tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. Tablo 3'te de görüleceği üzere, en fazla tez sırasıyla Gazi Üniversitesi ($f=89$), Atatürk Üniversitesi ($f=45$) ve Dokuz Eylül Üniversitesi'nde ($f=39$) hazırlanmıştır. Buna karşın Türkçe öğretimine yönelik sadece 1 lisansüstü tezin hazırlandığı 17 farklı üniversitenin olduğu görülmektedir. Türkçe öğretimine yönelik 75 farklı üniversitede lisansüstü tez hazırlanması, bu disiplinin önemsendiğini ve yaygın bir araştırma alanı haline geldiğini göstermektedir.

3.3. Araştırma Yöntemi Tercihinin Yıllara Göre Dağılımı

Veri kaynağındaki Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine ilişkin dağılım Tablo 4'te gösterilmektedir:

Tablo 4. Araştırma yönteminin yıllara göre dağılımı

Yıl	Araştırma Yöntemi			Alanyazın Derleme
	Nitel	Nicel	Karma	
2015	107	30	25	-
2016	78	34	13	-
2017	43	36	15	1
2018	88	42	28	-
2019	185	81	33	-
Toplam	501	223	114	1

Tablo 4 incelendiğinde, veri kaynağındaki Türkçe öğretimine yönelik tezlerde en fazla nitel ($f=501$) araştırma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Bu bulguyu, nicel ($f=223$) ve karma ($f=114$) yöntem izlemektedir. Yapılan tezler içinde en az alanyazın derleme ($f=1$) yer almaktadır. Araştırma yöntemi tercihinin yıllara göre dağılımına bakıldığında, hem nitel ($f=185$) hem nicel ($f=81$) hem de karma ($f=33$) yöntemle en fazla tez 2019 yılında tamamlanmıştır.

3.4. Araştırma Konularının Yönteme Göre Dağılımı

Veri kaynağındaki Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma konularının yönteme göre dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5. Araştırma konularının yönteme göre dağılımı

Konu	Araştırma Yöntemi			Alanyazın Derleme
	Nitel	Nicel	Karma	
Yazma eğitimi	65	53	27	-
Okuma eğitimi	31	64	22	-
Değerler eğitimi	103	-	2	-
Söz varlığı	71	18	8	-
Metin	69	2	7	-
Dil bilgisi öğretimi	27	4	5	-
Konuşma eğitimi	10	15	9	-
Dinleme eğitimi	7	18	4	-
Strateji, yöntem ve teknik	9	9	9	1
Öğretim programı	22	-	3	-
Ana dil eğitimi	17	3	3	-
Duyuşsal unsurlar (tutum, ilgi, algı, motivasyon vb.)	6	14	3	-
Ölçme ve değerlendirme	12	4	1	-
Araç-gereç ve materyal	8	6	3	-
Ders kitapları	15	1	-	-
Temel beceriler	6	4	4	-
Çocuk edebiyatı	7	1	2	-
Medya okuryazarlığı	3	3	2	-
Etkinlikler	6	1	-	-
Türkçe öğretmeni	3	3	-	-
Dil politikaları	4	-	-	-
Toplam	501	223	114	1

Tablo 5'te Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerde nitel araştırma modelleri kullanılarak en fazla değerler eğitimi ($f=103$) üzerine çalışıldığı, bunu söz varlığı ($f=71$), metin ($f=69$) ve yazma ($f=65$) ile ilgili çalışma konularının izlediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan hazırlanan tezlerde nicel araştırma modelleri kullanılarak en çok okuma eğitimi ($f=64$), sonrasında yazma eğitimi ($f=53$), dinleme eğitimi ($f=18$) ve söz varlığı ($f=18$) konularının çalışıldığı görülmektedir. Karma yöntemle ilgili ise en fazla yazma eğitimini ($f=27$), okuma eğitimini ($f=22$), konuşma eğitimini ($f=9$) ve strateji, yöntem ve teknikleri ($f=9$) konu alan tezlerin hazırlandığı belirlenmiştir.

3.5. Veri Toplama Araçlarının Yönteme Göre Dağılımı

Veri kaynağındaki Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarının yönteme göre dağılımı aşağıda Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6. Veri toplama araçlarının yöntemine göre dağılımı

Veri Toplama Araçları	Araştırma Yöntemi				f
	Nitel	Nicel	Karma	Alanyazın Derleme	
Doküman	406	22	23	1	452
Başarı testi	11	113	63	-	187
Görüşme formu	65	9	91	-	165
Duyuşsal (tutum, ilgi, algı, motivasyon, kaygı, öz yeterlik) ölçekler	12	95	45	-	152
Kişisel bilgi formu	20	58	21	-	99
Anket	36	13	17	-	66
Değerlendirme Formları	4	35	12	-	51
Rubrik	7	26	12	-	45
Gözlem formu	27	2	14	-	43
Video ve ses kaydı	21	10	8	-	39
Günlük	18	-	8	-	26
Öğrenci ürün dosyası	15	-	2	-	17
Kontrol listesi	3	-	-	-	3

Tablo 6’da Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin birden fazla veri toplama aracı kullanılarak hazırlandığı görülmektedir. Hazırlanan lisansüstü tezlerde veri toplama sürecinde en fazla doküman ($f=452$), başarı testi ($f=187$) ve görüşme formu ($f=165$) kullanılmıştır.

Nitel çalışmalarda en fazla doküman ($f=406$), görüşme formu ($f=65$) ve anketin ($f=36$) tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra nitel araştırmalarda en az kontrol listesinden ($f=3$), değerlendirme formlarından ($f=4$) ve rubriklerden ($f=7$) faydalandığı bulgular arasındadır. Doküman ve görüşme formu gibi araçlara başvurulması nitel yaklaşımın doğasına uygun bir veri toplama sürecinin işletildiğini göstermektedir. Veri kaynağındaki tezlerde daha çok nitel araştırma modellerinin kullanılması bu araçlardan sıklıkla yararlanılmasının nedenini açıklamaktadır.

Nicel araştırmalarda ise, en fazla başarı testi ($f=113$), duyuşsal (tutum, ilgi, algı, motivasyon, kaygı, öz yeterlilik) ölçekler ($f=95$) ve kişisel bilgi formu ($f=58$) kullanılmıştır. Bununla beraber nicel araştırmalarda günlük, kontrol listesi ve öğrenci ürün dosyasının kullanılmadığı tespit edilmiştir. Nitekim günlük, öğrenci ürün dosyası, gözlem formu gibi araçlara nitel araştırmalarda; başarı testi, tutum, motivasyon, kaygı ölçekleri gibi araçlara ise nicel araştırmalarda sıklıkla başvurulmaktadır.

3.6. Çalışma Grubuna / Örnekleme Göre Tezlerin Dağılımı

Veri kaynağındaki Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerde tercih edilen çalışma grubu / örneklem sıklıkları Tablo 7’de gösterilmiştir:

Tablo 7. Çalışma grubu / örneklem türünün seçilme sıklıkları

Çalışma Grubu / Örneklem	N	%
Dokümanlar	334	38,08
Ortaokul öğrencileri	309	35,23
Öğretmenler	85	9,69
İlkokul öğrencileri	74	8,44
Üniversite öğrencileri	52	5,93
Lise öğrencileri	11	1,25
Veliler	9	1,03
Akademisyenler	3	0,34
Toplam	877	100,00

Tablo 7’de Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerde çalışma grubu ve örneklem düzeyi açısından çeşitliliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Bulgulara göre, lisansüstü tezlerde en fazla dokümanlar üzerinde çalışılmıştır. Doküman dışında ortaokul öğrencileri ve öğretmenlerin örnekleme daha çok alındığı belirlenmiştir. Buna karşın en az velilerin, akademisyen ve lise öğrencilerinin Türkçe öğretimi ile ilgili tezlerde örneklem olarak tercih

edildiği bulgular arasındadır. Türkçe öğretimi alanının hedef kitlesi ilkokul ve ortaokul öğrenci ve öğretmenleridir. Ancak ortaöğretime geçiş süreci ve sınavlarıyla birden fazla düzeyi içeren çalışmaları içeren tezlerin yapılması lise öğrencilerine yönelik tezlerin hazırlanmasını da beraberinde getirmiştir. Veri kaynağındaki lisansüstü tezlerde örneklem olarak daha çok dokümanların kullanılması, tezlerin çoğunluğunun ($f=501$) nitel araştırma modelleri ile hazırlanması ile açıklanabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

2015-2019 yılları arasında hazırlanmış Türkçe eğitimi ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezlerinin araştırma eğilimlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmada 2015-2019 yılları arasında 730'u yüksek lisans ve 109'u doktora olmak üzere toplam 839 tez çalışmasının yapıldığı tespit edilmiştir. Veri kaynağındaki tezlerin çoğunun 2019 yılında ($f=299$) hazırlanmış olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Eyüp (2020) Türkçe öğretmenlerine, Maden (2021) de ders kitaplarına yönelik lisansüstü tezleri incelediği çalışmasında en çok araştırmanın 2019 yılında yapıldığı sonucuna ulaşmıştır. 2015-2019 yılları arasında en fazla yazma öğrenme alanı ($f=145$) ile ilgili çalışma konularını içeren lisansüstü tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. Daha sonra okuma eğitimi ($f=117$) ve değerler eğitimi ($f=105$) ile ilgili konuların geldiği ulaşılan sonuçlar arasındadır. Alanyazında yer alan benzer araştırmalar da bu sonucu desteklemektedir. Örneğin; Yılmaz ve Kaya (2020) çalışmalarında, Türkçe dersi ile ilgili tezlerin alt alanlara göre dağılımında en fazla okuma, sonrasında yazma alanının geldiği şeklinde sonuçlara ulaşmıştır. Boyacı ve Demirkol (2018) da doktora tezlerini incelediği çalışmasında, en çok yazma ve okuma becerisi üzerinde durulduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Bozkurt ve Uzun'un (2015) araştırmalarında en fazla tezin yazma ve okuma öğrenme alanlarını; Özçakmak'ın (2017) 2011-2015 yılları arasındaki tezlerle yönelik analizinde ise; öğretim strateji, yöntem ve teknik, okuma eğitimi ve yazma eğitimi konu olarak hazırlandığı tespit edilmiştir. Veri kaynağındaki tezlerde en az işlenen konular ise dil politikaları ve Türkçe öğretmeni yetiştirme şeklinde sıralanmaktadır. Buna karşın Türkçe öğretmeni yetiştirme konusu dil öğretiminde başarıya ulaşmak için hem hizmet öncesi eğitimde hem de hizmet içinde önem arz etmektedir. Nitekim Türkçe öğretmeni ve adaylarının mesleki öz yeterlik (Ülper ve Bağcı, 2012), eğitim teknolojileri (Yürektürk ve Coşkun, 2020), öğretim yöntem ve teknikleri (Çer, 2017), 21. yüzyıl becerileri (Geçgel ve diğ., 2020), yaşam becerileri (Ustabulut, 2021a), yeni uygulamalara karşı tutumları (Maden, 2016) ve okul / ders dışı, informel ortamlara yönelik yeterlikleri (Maden, 2012; Ustabulut, 2021b) üzerine yapılan araştırmalar bunu kanıtlamaktadır.

Türkçe öğretime yönelik, 2015-2019 yılları arasında, 75 farklı üniversitede lisansüstü tez hazırlandığı tespit edilmiştir. Bulgulara göre en fazla tez Gazi Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi'nde hazırlanmıştır. Alanyazında yer alan konuyla ilgili araştırmalar da bu sonucu desteklemektedir (Boyacı ve Demirkol, 2018; Eyüp, 2020; Özçakmak, 2017). Türkçe öğretime yönelik 75 farklı üniversitede lisansüstü tez hazırlanması, bu disiplinin önemsedığının ve yaygın bir araştırma alanı hâline geldiğinin bir göstergesidir.

2015-2019 yılları arasında Türkçe öğretime yönelik lisansüstü tezlerde en fazla nitel araştırma yönteminin ($f=501$) kullanıldığı belirlenmiştir. Daha sonra nicel ($f=223$) ve karma ($f=114$) yöntemle hazırlanan tezlerin geldiği görülmüştür. Veri kaynağındaki tezler içinde sadece 1 alanyazın derleme çalışması yer almaktadır. Konuyla ilgili alanyazında yer alan araştırmalar da en fazla nitel yöntemin daha sonra nicel ve karma çalışmaların yapıldığını göstermektedir (Ceran, Aydın ve Onarıcıoğlu, 2018; Gündoğmuş, 2018; Maden, 2020; Özçakmak, 2017; Turan, Sevim ve Tunagör, 2018). Türkçe öğretime yönelik tezlerde nitel araştırma modelleri kullanılarak en fazla değerler eğitimi üzerine çalışıldığı, bunu metin ve yazma eğitimi ile ilgili çalışma konularının izlediği tespit edilmiştir. Nicel araştırma modelleri kullanılarak ise, en çok okuma eğitimi, sonrasında yazma eğitimi üzerine çalışıldığı

görülmüştür. Karma yöntem ise en fazla yazma, okuma, konuşma eğitimi ve strateji, yöntem ve teknikleri konu alan tezlerde kullanılmıştır.

Araştırmacıların Türkçe öğretimine yönelik lisansüstü tezlerin birçoğunda birden fazla veri toplama aracı kullandıkları görülmüştür. Hazırlanan lisansüstü tezlerde en fazla doküman ($f=452$), başarı testi ($f=187$) ve görüşme formu ($f=165$) kullanılmıştır. Nitel çalışmalarda en fazla doküman ve görüşme formu kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında nitel araştırmalarda en az kontrol listesinden, değerlendirme formlarından ve rubriklerden faydalanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinde ise en fazla başarı testi, duyuşsal (tutum, ilgi, algı, motivasyon, kaygı, öz yeterlilik) ölçekler ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Bununla beraber nicel araştırmalarda günlük, kontrol listesi ve öğrenci ürün dosyasının kullanılmadığı sonucuna varılmıştır. Konuyla ilgili araştırmalarla bu sonuç örtüşmektedir. Eyüp (2020) Türkçe öğretmenleri ile ilgili tezlerde en fazla ölçek, görüşme formu ve anketin; Yılmaz ve Kaya (2020) ise anket, görüşme formu ve başarı testinin veri toplama aracı olarak tercih edildiğini belirlemiştir. Yine Erdem (2018) çalışmasında en fazla ölçek, görüşme formu ve dokümanın veri toplama sürecinde kullanıldığını tespit etmiştir. Bununla birlikte nitel çalışmalarda en fazla doküman, görüşme formu ve anketin kullanıldığı; nicel araştırmalarda ise en fazla başarı testi, duyuşsal ölçeklerin ve kişisel bilgi formunun kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Doküman ve görüşme formu gibi araçlar nitel yaklaşımın doğasına uygun veri toplama araçlarıdır. Bu araçlara sıklıkla başvurulması ise, veri kaynağındaki tezlerde daha çok nitel araştırma modellerinin kullanılması ile açıklanabilmektedir. Aynı şekilde nicel araştırma yöntemine göre hazırlanan tezlerde de başarı testi ve duyuşsal ölçeklerin daha fazla tercih edilmesi nicel araştırmanın doğasına uygundur.

Türkçe öğretimine yönelik lisansüstü tezlerde çalışma grubu ve örneklem düzeyi açısından çeşitlilik söz konusudur. Bulgulara göre, lisansüstü tezlerde en fazla dokümanlar üzerinde çalışılmıştır. Doküman dışında ortaokul öğrencilerinin ve öğretmenlerin daha çok örnekleme alındığı tespit edilmiştir. Buna karşın en az velilerin, akademisyen ve lise öğrencilerinin tezlerde örneklem olarak tercih edildiği görülmüştür. Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerde örneklem olarak daha çok dokümanların kullanılması, tezlerin çoğunluğunun nitel araştırma modelinde hazırlanması ile açıklanabilmektedir. Alanyazında yer alan konuyla ilgili araştırmalar da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Yılmaz ve Kaya (2020) çalışmasında en fazla öğretmen, öğrenci ve dokümanın; Ceran, Aydın ve Onarıcıoğlu (2018) ise ortaokul, ilkököl ve lise öğrencilerinin örneklem olarak seçildiğini tespit etmiştir. Yine araştırma ile benzer şekilde Özçakmak (2017) da Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerde en fazla ortaokul öğrencilerinin, yabancı dil öğrenenlerin ve ilkököl öğrencilerinin örneklem olarak tercih edildiğini ortaya koymuştur.

Sonuç itibarıyla, 2015-2019 yılları arasında 75 farklı üniversitede Türkçe eğitimi ile ilgili 730'u yüksek lisans ve 109'u doktora olmak üzere 839 lisansüstü tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca en fazla lisansüstü tez 2019 yılında hazırlanmıştır. Söz konusu tezlerin daha çok yazma öğrenme alanı ile ilgili konuları tercih ettiği, ardından okuma öğrenme alanı ve değerler eğitime yönelik konuların geldiği görülmüştür. Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin önemli bir kısmında nitel araştırma modellerinin tercih edildiği; buna bağlı olarak doküman, görüşme formunun veri toplama aracı olarak sıklıkla kullanıldığı; nicel araştırma yöntemi izlenen tezlerde ise başarı testinin tercih edildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte Türkçe eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerde örneklem olarak daha çok dokümanların alındığı; bunu ortaokul öğrencilerinin ve öğretmenlerin takip ettiği şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır.

Ulaşılan sonuçlardan hareketle, Türkçe öğretimine yönelik lisansüstü tezler için aşağıdaki önerilerde bulunabilir:

a) Çalışma konuları açısından yüksek lisans ile doktora tezleri arasındaki ilişkinin zayıf olduğu görülmüştür. Yüksek lisans tezlerinde incelenen konuların doktora tezlerinde daha detaylı biçimde ele alınarak araştırılmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle yüksek lisans tezlerinde

tercih edilen konuların doktora tezlerine de konu olması ve daha sistemli biçimde araştırılması önerilebilir.

b) Farklı üniversitelerde Türkçe öğretimine yönelik çeşitli konularda lisansüstü tezlerin hazırlanması ve sayısında yıldan yıla artış gözlenmesi olumlu bir durum olarak nitelendirilebilir. Ayrıca veri toplama araçlarının ve konularının çeşitliliği de dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Türkçe öğretiminde lisansüstü tezlerin belirli konu alanlarında yoğunlaşması da dikkat çekmektedir. Lisansüstü tezlerde güncel gelişmeler, dil öğretimine dair problemler ve diğer etkenlere bağlı olarak belirli konularda daha fazla çalışılması beklenebilir. Ancak Türkçe öğretimi tüm beceri ve konu alanları ile bütünlük teşkil etmektedir. Bu nedenle, Türkçe öğretimine yönelik tüm konu alanlarının lisansüstü tezlerde tercih edilmesi gerekmektedir.

c) Araştırma sonuçlarına göre dil politikaları, etkinlikler ve medya okuryazarlığı gibi konuların lisansüstü tezlerde az çalışıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak Türkçe öğretimine yönelik yeni araştırmalarda bu konuların ele alınması araştırmacılara önerilebilir.

Kaynakça

- Anderson, C., Day, K., & Mclaughlin, P. (2008). Student perspectives on the dissertation process in a master's degree concerned with professional practice. *Studies in Continuing Education*, 30(1), 33-49.
- Boyacı S. ve Demirkol, S. (2018). Türkçe eğitimi alanında yapılan doktora tezlerinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(2), 512-531.
- Bozkurt, B. ve Uzun N. (2015). Türkçenin eğitimi-öğretimine ilişkin bir alanyazını değerlendirmesi: Uluslararası bilimsel toplantılarda eğilimler/yönelimler. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-15.
- Ceran, D., Aydın, M. ve Onarıcıoğlu, A. S. (2018). Okuma eğitimi üzerine yapılan tezlerde eğilimler: Bir içerik analizi çalışması. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 23772392.
- Cin Şeker, Z. (2020). Dinleme ve konuşma becerilerine yönelik lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleri üzerine bir inceleme: Betimsel analiz. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 128-140.
- Coşkun, E., Özçakmak, H. ve Balcı, A. (2012). Türkçe eğitiminde eğilimler: 1981- 2010 yılları arasında yapılan tezler üzerine bir meta-analiz çalışması. Engin Yılmaz vd. (Ed.), *Türkçenin Eğitimi Öğretimi Üzerine Çalışmalar* içinde (s. 204-212). Ankara: Pegem Akademi.
- Çer, E. (2017). Türkçe öğretmeni adaylarının yöntem, teknik, strateji ve yaklaşımlara yönelik yeterlikleri. *International Journal of Language Academy* 5(15), 176-192. DOI:10.18033/ijla.3562.
- Değirmenci, G.H. (2018). Okuduğunu anlama ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(2). 899-910.
- Doğan, Y. ve Özçakmak, H. (2014). Dinleme becerisinin eğitimi üzerine yapılan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(2), 90-99.
- Dönmez, B. ve Gündoğdu, K. (2016). 2000-2016 yılları arasında Türkçe öğretim programları alanında yayımlanan makale ve tezlerin analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi*, 5(4), 2109-2125.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Elbir, B. ve Bağcı, C. (2013). Birinci ve ikinci kademe okuma eğitimi üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 11, 229-247.

- Erdem, C. (2018). Medya okuryazarlığı araştırmalarında eğilimler: Lisansüstü tezlere yönelik bir içerik analizi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(4), 693-717.
- Eyüp, B. (2020). Türkçe öğretmenleri ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin eğilimleri: Bir içerik analizi (2000-2019). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 536-558.
- Geçgel, H., Kana, F., Vatanserver, Y.Y. ve Çalık, F. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının çok boyutlu 21. yüzyıl becerilerinin belirlenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9 (4), 1646-1669.
- Kan, O. M. (2017). Türkiye’de akademik yazma alanında yapılan lisansüstü tezler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 1037-1048.
- Karadağ, R. (2014). Okuma ilgisi, tutumları ve alışkanlığı konusunda yapılmış çalışmaların lisansüstü tezlere dayalı analizi: YÖK ve ProQuest veri tabanları örnekleme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35 (1), 1-17.
- Kemiksiz, Ö. (2017). Dinleme becerisi üzerine yazılan makalelerin değerlendirilmesi. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 5(1), 511-531.
- Lepp, L., Remmik, M., Karm, M. & Leijen, A. (2013). Supervisors’ conceptions of doctoral studies. *Trames*, 17 (4), 401-415.
- Maden, A. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe söz varlığını zenginleştirmeye yönelik lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *The Journal of International Social Research*, 13(71), 795-806.
- Maden, S. (2012). Temel dil becerilerinin eğitimi açısından ders dışı (informal) etkinliklere yönelik öğretmen ve öğrenci tercihleri. *Millî Eğitim Dergisi*. 41(196), 36-55.
- Maden, S. (2016). The attitudes of Turkish teachers to new applications. *Universal Journal of Educational Research*, 4 (5), 1236-1243.
- Maden, S. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitapları ile ilgili lisansüstü tezlerin analizi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1) , 90-102.
- Merriam, S. (1998). *Qualitative research and case study applications in education. Revised and expanded from case study research in education*. USA: JB Printing.
- Özçakmak, H. (2017). Türkçe eğitimi lisansüstü araştırmalarında yeni yönelimler (2011-2015). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1607-1618.
- Özdemir, S. (2018). Okumaya ilişkin lisansüstü araştırmaların eğilimleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 1161-1178.
- Potur, Ö. ve Yıldız, N. (2016). Konuşma becerisi alanında yapılan akademik çalışmaların eğilimleri. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 18, 27-40.
- Sevim, O. ve İşcan, A. (2012). Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında yapılan yüksek lisans tezlerinde geçen anahtar kelimelere dönük bir içerik analizi. *Turkish Studies*, 7(1), 1863-1873.
- Tok, M. ve Potur, Ö. (2015) Yazma eğitimi alanında yapılan akademik çalışmaların eğilimleri (2010-2014 yılları). *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(4), 1-25.
- Turan, L., Sevim, O., ve Tunagür, M. (2018). Türkçe eğitimi alanında hazırlanan doktora tez özetlerine yönelik bir içerik analizi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11, 29-44.
- Ustabulut, M. Y. (2021a). Türkçe öğretmeni adaylarının yaşam becerileri ile ilgili görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 205-219. DOI: 10.33437/ksusbd.879817.
- Ustabulut, M. Y. (2021b). Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme ile ilgili görüşleri. *Mavi Atlas*, 9(1), 232-249.

- Ülper, H. ve Bağcı, H. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine dönük öz yeterlik algıları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7(2), 1115-1131.
- Yağmur Şahin, E., Kana, F. ve Varışoğlu, B. (2013). Türkçe eğitimi bölümlerinde yapılan lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Journal of Human Sciences*, 10(2), 356-378.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, D. ve Kaya, S. (2020). İlk okuma yazma ve Türkçe öğretimi ile ilgili yazılmış tezlerin incelenmesi. *Turkish Studies – Educational Sciences*, 15(1), 443-456.
- Yürektürk, F. ve Coşkun, H. (2020). Türkçe öğretmenlerinin teknoloji kullanımına ve teknoloji destekli türkçe öğretiminin etkililiğine dair görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 986-1000. DOI: 10.16916/aded.748300

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Optimal Portföy Seçiminde Kullanılan Parametrelerin Hatalı Tahmininin Hazır Değerler ile Test Edilmesi: BIST-100 Endeksinden Bulgular

Testing the Estimational Errors of the Parameters Used in the Optimal Portfolio Selection with Present Values: Evidence from BIST-100 Index

Dr. Öğr. Üyesi Kartal SOMUNCU ¹, Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖYÜKASLAN ²

Öz

Bu çalışmada Markowitz'in portföy seçim modelinde yer alan her bir menkul kıymet için hesaplanan ortalama, varyans ve kovaryans temel parametrelerinin hatalı tahmin edilmesinin optimal portföyde doğuracağı farklılıkların test edilmesi amaçlanmıştır. Veri seti olarak 31 Aralık 1999 ile 31 Aralık 2020 arasındaki 253 aylık dönemde BIST-100 endeksinde yer alan pay senetleri alınmış ve analizlerde USD cinsinden pay senedi fiyatları kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, ortalamalardan kaynaklanan hataların, risk toleransından bağımsız olarak, varyans ve kovaryanslardan kaynaklanan hatalara göre daha önemli olduğunu göstermiştir. Varyanslardan kaynaklanan hatalar da kovaryanslardan kaynaklanan hatalara göre daha önemlidir. Analizlerden elde edilen sonuçlar ayrıca risk toleransı arttıkça, özellikle, ortalama getirilerden kaynaklanan hataların varyans ve kovaryanslardan kaynaklanan hatalara göre daha önemli hale geldiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Markowitz portföy modeli, ortalama-varyans-kovaryans, portföy parametre tahmini, hatalı portföy seçimi, hazır değerler, risk toleransı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Within the scope of this study, it has been tried to test the differences in the optimal portfolio caused by errors in calculation of the fundamental parameters such as mean, variance and covariance for every security in Markowitz's portfolio - selection model. The securities included in the BIST-100 index for the period of 253 months between December 31, 1999 and December 31, 2020 were taken as examples. In transactions, US Dollar prices for securities were used. The results showed that, regardless of risk tolerance, the errors due to averages were more important than the errors due to variance and covariance. Errors caused by variances are more important than errors due to covariances. As risk tolerance increases, in particular, errors due to average returns become even more important than the errors due to variance and covariance. The results obtained from the analyzes also indicated that as the risk tolerance increases, the errors arising from the mean returns, become more important than the errors due to the variances and covariances.

Keywords: Markowitz portfolio model, mean-variance-covariance, portfolio parameter estimation, erroneous portfolio selection, present values, risk tolerance

Paper Type: Research

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Şuhut Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ksomuncu@gmail.com

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ademboyukaslan@aku.edu.tr

Atf için (to cite): Somuncu, K. ve Büyükaslan, A. (2021). Optimal portföy seçiminde kullanılan parametrelerin hatalı tahmininin hazır değerler ile test edilmesi: bist-100 endeksinden bulgular. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 942-957.

Giriş

Yatırımcıların karar verme süreçleri ve hangi koşullar altında ne tür yatırım araçlarını tercih ettikleri uzun yıllardır finans biliminde merak edilen konuların başında gelmektedir. Yatırımcılar bazen değerlerinde değişim yaşanma olasılığı yüksek finansal araçlara yönelme eğilimindeyken, bazen de değerlerinde yüksek değişim yaşanmayacağını düşündükleri finansal varlıkları tercih etme eğilimi sergilemektedir. Yatırımcıların mevcut tercih seçenekleri düşünüldüğünde; getiri ve risk faktörleri tasarrufların yatırımlara aktarılmasında karar süreçlerini etkileyen iki kritik yatırım bileşenidir. Buna göre; bir yatırımcı yatırım kararı verirken oluşturacağı portföyün riskini ve beklenen getirisini göz önünde bulundurur. Risk, bir finansal varlığın beklenen getirisinin belirsizlik derecesi veya bir yatırımda beklenen getiriden daha az gerçekleşen getiri elde etme olasılığı olarak tanımlanabilir (Aktaş, Doğanay, Gökmen ve Somuncu, 2018, s. 337). Bu nedenle risk yatırımcıyı temkinli davranması için elde edebileceği getirilerin yanında kaybedebilecekleri konusunda da uyardır. Dolayısı ile beklenen getiri ve risk bir yatırım kararına farklı yönlerde katkıda bulunmuş olur. Getiri, yatırımın sonunda elde edebileceği ödülü gösterirken risk de kaybedilebilecek olanlar konusunda uyarı görevini yapmış olur (Somuncu, 2018, s. 64).

Yatırımcılar getiri ve riskin gelecekteki parametrelerini tahmin edebilmek için sınırlı kaynaklara sahiptirler. Bu durum yatırımın ve yatırımcıların rasyonel temellerini irdeleyen geleneksel finans yaklaşımlarında yatırımcı davranışları özelinde ölçülebilir bir fayda kapsamında detaylıca ele alınmıştır. Bernoulli (1738)'nin öncül yaklaşımıyla başlayan ve yatırımcıların her fırsatta yatırımdan bekledikleri faydayı en yükseğe çıkaracağı yatırım alternatifini seçeceğini ileri süren yatırımcı modelinin temel alındığı rasyonel yatırımcı seçimleri, sonrasında von Neumann ve Morgenstern (1944)'in Beklenen Fayda Kuramı ile güç kazanırken, yatırımcıların rasyonel seçimlerini yatırım seçeneklerinin her birinin olasılıkları ile yine her bir yatırım seçeneğinin beklenen faydasının fonksiyonu yardımıyla hesaplayabileceğine dayanmıştır. Neo-klasik iktisadın ön kabullerinden biri olan akılcı insan modeli, yatırımcıların karşı karşıya kaldıkları yatırım alternatiflerini en doğru şekilde hesaplayabildikleri ve getiri hesaplamalarında matematiksel ya da istatistiksel yöntemleri en iyi biçimde kullanarak yatırım seçimlerini gerçekleştirdikleri üzerine kuruludur. Fakat yatırımcıların çizilen bu rasyonel çerçeveye karşın gerçekte nasıl hareket ettikleri ve bu hesaplamaları ne kadar iyi yaparak yatırım ve portföy seçimlerinde kullanabildikleri sorgulamaya açıktır. Bu bakımdan yatırım kararlarına dayanak olan matematiksel hesaplamaların ne ölçüde başarıyla yapıldığı ve yanlış hesaplamaların getiri ve risk dengesini nasıl etkilediği sorusunu ortaya çıkarmaktadır.

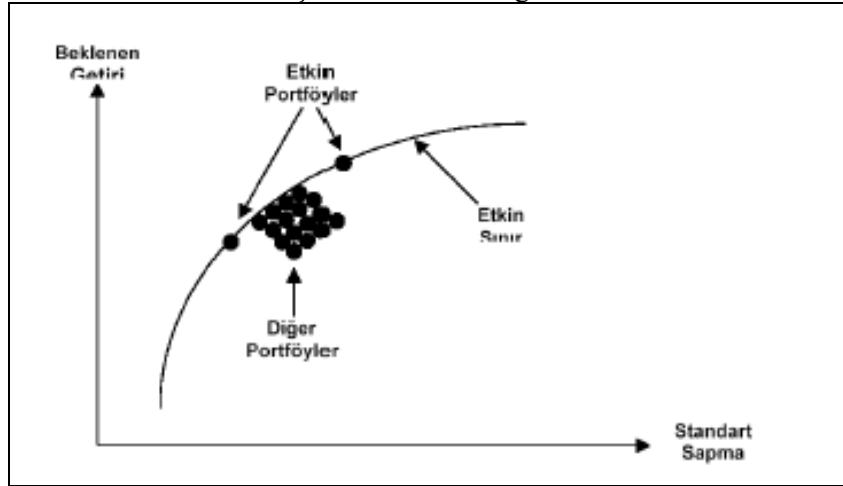
1. Portföy Seçimi ve Optimal Portföy Parametrelerinin Tahmin Edilmesi

Yatırım tercihlerinde sadece en yüksek beklenen getiriye odaklanan ve portföy oluşturmaktaki temel amacı gerçek değerinin altında işlem gören menkul kıymetleri bularak bir araya getirmek olan yatırımcı modeli, Markowitz'in önce 1952'de menkul kıymet getirilerini kullanarak geliştirdiği ortalama-varyans yöntemi, ardından yine 1959'da portföydeki menkul kıymetlerin varyansını düşürmek amacıyla portföyde seçili varlıkların birlikte hareket etme eğilimlerinin (kovaryans) dikkate alındığı, sonuç olarak portföy seçimlerinde getiri ve risk faktörlerinin dengeli biçimde kullanılmaya başladığı ve günümüzde geçerliliğini koruyan bir portföy seçim yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Buna göre; modern portföy seçiminde yatırım kararlarının daha rasyonel bir şekilde yerine getirilebilmesi için öncelikle farklı yatırım alternatifleri belirlenir. Markowitz (1959)'in belirttiği üzere portföye dahil edilecek menkul kıymetler etkin seti oluşturacak şekilde belirlendikten sonra, içlerinden hangisinin seçileceğine yardımcı olması için yatırımcının risk tercihini yansıtmaya gereken bir fayda fonksiyonundan yararlanılır (Sayılğan ve Mut, 2010). Von Neumann ve Morgenstern (1944), rasyonel yatırımcıların beklenen değer yerine beklenen faydayı maksimize etmeye çalıştıklarını ve risk toleranslarının fayda fonksiyonu ile belirlendiğini ileri sürmüşlerdir. Yatırımcılar açısından fayda fonksiyonu farklı şekillerde olabilir. Çünkü bir yatırımcının risk tercihi bir başka

yatırımcıya göre değişiklik gösterebilir (Aktaş, Doğanay, Gökmen, Gazibey ve Türen, 2015, s. 162). Önemli olan fayda fonksiyonunun yatırımcının beklentilerini yansıtan risk toleransına sahip olmasıdır. Risk toleransının belirlenmesi ise ya yatırımcının kendisinin ya da yatırım kararlarına yardımcı olan yatırım danışmanının görevidir. Risk toleransı, yatırımcının beklediği getirideki bir birimlik artışa karşı kabul edebileceği büyüklükteki risk miktarı olarak tanımlanabilir (Sharpe, Alexander ve Bailey, 1999, s. 794). Diğer bir ifadeyle risk toleransı; yatırımcının anormal getiri ile maksimum risk (varyans) arasındaki takas arzusunun göstergesidir. Bu durum yatırımcının ortalama – varyans uzayındaki kayıtsızlık eğrisinin ters eğimidir. Risk toleransını belirlemenin en kolay yolu, yatırımcıya riski yansıtan alternatif yatırım kararları arasından hangisini diğerlerine tercih edeceğinin sorulmasıdır. Rasyonel yatırımcı bu seçenekler arasından ya belirli bir risk düzeyindeki en yüksek getiriye sahip olan yatırımı ya da belirli bir getiri düzeyindeki en düşük riske sahip olan yatırımı tercih edecektir (Markowitz, 1959, s. 252).

Markowitz'in portföy çeşitlendirmesi risk sabitken getirisi yüksek olan ya da tersine getirisi sabitken riski düşük olan portföylerden oluşan etkin kümenin varlığı üzerinedir. Getiri ve riske göre optimum seçimleri yansıtan etkin kümeye ait geometrik lokasyon ise olası bütün portföyler kümesinin tam sınırındadır ve etkin sınır olarak kabul edilir (Özdemir ve Turan, 2004, s. 220). Her bir risk toleransına göre risk ile getiri arasındaki ilişkiyi gösteren etkin sınır Şekil-1'de yer almaktadır. Etkin sınırı gösteren portföylerin oluşturduğu küme orijine göre dışbükey (konveks)'dir.

Şekil 1. Etkin set eğrisi

Kaynak: Abay, 2013, s. 185.

Von Neumann ve Morgenstern (1944)'in beklenen fayda teorisine göre; eğer yatırımcı karar vereceği yatırım seçeneğiyle ilgili ortaya çıkabilecek tüm sonuçları önceden biliyor ve bu sonuçların gerçekleşmesi konusundaki olasılıkları da tahmin edebiliyor ise bu durum yatırımcının risk toleransını ortaya çıkaracaktır (Aktaş vd., 2018, s. 338). Risk toleransı sıfıra yaklaştıkça yatırımcı riske karşı çok tutucu bir tavır sergiler. Riskteki en ufak bir artış bile yatırımcıyı rahatsız eder. Buna karşılık risk toleransı bire yaklaştığında veya birin üzerine çıktığı durumlarda ise yatırımcı için esas önemli olan getirinin olabildiğince yüksek olmasıdır. Bunu gerçekleştirmek üzere daha fazla risk üstlenmeye hazırdır. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) çoğu kurumsal yatırımcının ve emeklilik şirketinin portföyü 50'lik risk toleransına göre belirlenmiştir. 25'lik risk toleransı muhafazakar yatırımcılar ve 75'lik risk toleransı da saldırgan yatırımcılar tarafından tercih edilir (Chopra ve Ziemba, 1993, s. 11). Bu durumu göz önünde bulunduran araştırmacılar literatürde risk toleransını yansıtan fayda fonksiyonlarını; riskten kaçan, riske karşı kayıtsız kalan ve risk yanlısı olmak üzere üç farklı

şekilde tanımlamıştır (Atan vd., 2018, s.26). Bu sınıflamalar aynı zamanda Arrow-Pratt³ riskten kaçınma ölçütü olarak bilinen ve yatırımcıların riske karşı tutumlarını gösteren riskten kaçınma ölçütü ile uyumludur.

Diğer yandan genellikle bir portföyün beklenen getirileri normal dağılım gösterir. Bununla birlikte getirilerin gelecekte nasıl bir dağılıma sahip olacağını bugünden saptamak ya da bilmek mümkün değildir. Getiri dağılımının parametreleri olan ortalama (beklenen) getiri, varyans ve kovaryansı doğru tahmin etmek, yatırımcının rasyonel kararı almasında oldukça önemlidir. Çünkü ortalama-varyans optimizasyonu girdilerin tahmin edilmesindeki hatalara karşı çok duyarlıdır (Chopra ve Ziemba, 1993, s. 6). Girdi parametrelerindeki çok küçük değişiklikler bile optimal portföy kompozisyonlarında çok büyük değişikliklere neden olabilir (Chopra, 1993, s. 51). Ortalamalardaki hatalara karşı optimal portföyün duyarlılığı, varyans ve/veya kovaryanstan kaynaklanabilecek hatalara göre çok daha fazladır (Best ve Grauer, 1991, s. 328). Ancak portföy seçim parametrelerinin tahmininde yatırımcının sahip olduğu veri setinin son derece sınırlı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu durumda yatırımcı açısından parametrelerin tahmin edilmesinde birtakım kritik hataların ortaya çıkması ve bu hataların portföyün beklenen getirisini etkilemesi kaçınılmazdır. Rasyonel yatırımcının cevap vermesi gereken bir diğer soru bu hataların ne kadarını kabul edebileceğidir. Parametrelerin doğru şekilde tahmin edilebilmesi için örneklem alınan dönem süresince beklenen getiriye ilişkin dağılımın sabit olduğunu varsaymak gerekir. Aksi durumda, yani örneklem dönemi boyunca beklenen getiriye ilişkin dağılımın değişmesi durumunda tahmin edilen parametreler de hatalı olacaktır (Chopra ve Ziemba, 1993, s. 7). Getiri dağılımının sabit olarak kabul edilmesi halinde ise mevsimsel nedenlerle ortaya çıkabilecek bir getiri ve/veya risk artışının göz ardı edilmesi sonucu ortaya çıkacaktır.

Parametreleri hatalı tahmin edilen bir portföyün orijinal portföy ile hangi ölçüde yakınlaştığını iki portföyün hazır değerlerini karşılaştırarak belirlemek mümkündür. Hazır değerleri kullanmak; yatırımcının risk toleransını ve getirilerdeki doğal belirsizlikleri hesaba katması, ayrıca fayda fonksiyonlarından bağımsız olması gibi avantajlar içermesi nedeniyle uygun bir ölçüt sayılmaktadır (Chopra ve Ziemba, 1993, s. 7). Bir portföyün hazır değeri; o portföyde yer alan menkul kıymetlerin ağırlıkları ile ortalama getirilerinin çarpımlarının toplamıdır. Başka bir deyişle, risk toleransına göre belirlenmiş olan optimal portföyün beklenen değeridir. Bu çalışmada; yatırımcıların optimum portföy seçiminde kullandığı ortalama, varyans ve kovaryans parametrelerindeki hatalı hesaplamaların optimum portföy parametrelerine göre hangi uzaklıkta olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. Optimum portföy ve hatalı tahmin edilen portföy arasındaki farkı ortaya koymak üzere ise; Chopra ve Ziemba (1993)'ın önerisinden yola çıkarak iki portföyün hazır değerlerinin karşılaştırıldığı ölçüt seçilmiştir.

2. Literatür

Finans literatürü geçmişte yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda menkul kıymet analizi ve portföy yönetimi araştırmalarıyla oldukça zenginleşmiş durumdadır. Portföy seçimi ve yönetimi konusunda gerçekleştirilen geçmiş araştırmalar yatırım kararının verilmesi aşamasında risk ve getiri parametrelerinin tahmin edilerek yatırımlardan elde edilecek getirinin en çoklanması yöntemlerine ve ayrıca kurulacak portföyde yer alması gereken optimum menkul kıymet sayısının belirlenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bununla beraber yatırımcıların ve varlık yöneticilerinin optimum portföyü belirlemek üzere yaptığı hesaplamalardan doğan hataların olası sonuçları finans araştırmacıları tarafından ayrıca merak edilmektedir. Bu amaçla Markowitz'in geliştirdiği ortalama-varyans modeli halen daha finans araştırmacılarının öncelikli olarak tercih edilen ve başarılı tahmin parametrelerini hesaplamakta kullanılan yaygın bir çalışma alanı sunmaktadır. Örneğin; optimum portföy seçiminde normal dağılıma sahip

³ Arrow-Pratt riskten kaçınma ölçütü; Arrow (1970) ve Pratt (1964)'ın yatırımcıların riske karşı tutumlarını ifade etmek ve ölçmek üzere farklı çalışmalarla ele aldığı indikatörlerin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır ve finans biliminde yaygın olarak beraber anılmaktadır.

veriler üzerinde yanlış tahminlerin sonuçlarını araştıran Kallberg ve Ziemba (1984), söz konusu tahmin yanlışlıklarının; a) yatırımcının fayda fonksiyonu, b) ortalama vektör, c) getiri dağılımının kovaryans matrisi olmak üzere üç alanda ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Her üç sonuca ilişkin gerçekleştirilen çalışmanın bulguları yalnızca ikinci tip hatanın uygulamalarda önemli sorunlar yaratacağını göstermiştir. Ortalama, varyans ve kovaryansta meydana gelen küçük değişimlerin, yatırımcının risk toleransına da bağlı olarak, hatalı tahmin sonuçlarına neden olduğu belirtilen çalışmada farklı risk toleransı seviyelerinde her iç parametrenin değişimlerine bağlı hatalı tahminlerin büyüklüğü araştırılmıştır.

Modern portföy teorisi yaklaşımına göre optimal portföyü bulmak amacıyla İMKB Ulusal-30 endeksinden oluşturulan bir örneklem üzerinde Markowitz'in ortalama-varyans modelini kullanan Küçükkocaoğlu (2002), portföyde yer alacak farklı varlıkların toplam portföy riskini azaltacağından hareket etmiştir. Çalışma bulguları; oluşturulan optimal portföyün bir yıllık getirileri İMKB Ulusal-100 ve İMKB Ulusal-30 endeksindeki pay senetlerinden oluşan eşit ağırlıklı portföy sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmaya dahil edilen zaman aralığına dair veriler tüm endeksler ve seçilen portföy bazında negatif getirilerle sonuçlanmıştır. Buna karşın optimal portföyün negatif getirisinin endekslerin negatif getirilerinden daha az gerçekleştiği görülmekle beraber optimal portföy seçiminin negatif getiri söz konusuysa da başarılı sonuçlar verdiği ifade edilmiştir. Ledoit ve Wolf (2003) çalışmalarında optimum portföyü oluşturacak pay senedi getirilerinin kovaryansını tahmin etmek amacıyla örneklemin kovaryans matrisi ve tek endekli kovaryans matrisi olmak üzere iki tahmin edicinin optimal ağırlıklı ortalamasını kullanmıştır. Karar verme yaklaşımlarında ve ampirik Bayesyan teoride büzülme (shrinkage) olarak bilinen tahmin faktörü 23 senelik veriler üzerinde sınanmıştır. Çalışma bulguları; önerilen tahmin faktörünün diğer tahmin edicilere göre NYSE ve AMEX borsalarındaki pay senetlerinin getirilerini tahmin etmekte daha küçük sapmaya sahip olduğunu göstermiştir. Demirtaş ve Güngör (2004) ise İMKB'de işlem gören ve farklı sektörlerde yer alan pay senetlerine ait beş yıllık varyans, kovaryans ve beklenen değerlerini kullanmıştır. 3000 iterasyon ile gerçekleştirilen çalışmada belirli oranda risksiz bir piyasa şartının sağlanması koşuluyla optimal portföy oluşturmanın mümkün olduğu ve optimal portföy oluşturulurken portföye dahil edilecek pay senetlerinin hangi oranda portföye dahil edileceğinin tahmin edilebilir olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca iterasyonların artmasıyla Sharpe oranının değişmesinin beklenen getiride ve standart sapmada değişiklik meydana getirdiği belirtilmiştir.

Tahmin hatalarının ortalama-varyans modeliyle optimal portföyler üzerindeki olumsuz etkisini araştıran Ceria ve Stubbs (2006), optimal portföyde yer alan pay senetlerine ait ortalama-varyanslı varlık ağırlıklarının girdilerdeki küçük değişimlere karşı oldukça hassas olduğunu göstermiştir. Bu bakımdan girdi parametrelerindeki hassasiyetin artmasıyla ortaya çıkan tahmin istikrarsızlıklarının varlık yöneticilerinin portföylerine koyduğu kısıtlamalarla daha da artmakta olduğu gözlenmiştir. Bu amaçla Ceria ve Stubbs (2006)'ın yaklaşımı; tüm tahmin hatalarının portföyleri olumsuz etkileyeceği varsayımı yerine, tahmin hataları nedeniyle olumsuz sonuçlar kadar olumlu sonuçların da mevcut olabileceğini varsaymıştır. Çalışma bulguları; ele alınan modelin geleneksel ortalama-varyans modeliyle oluşturulan portföylere göre daha başarılı sonuçlar verdiğini göstermiştir. Kesintürk (2007), Markowitz'in optimum portföyün bulunmasına yönelik modelini belirlenen ana amaç fonksiyonuna ilişkin değişkenlerle oluşturulan çözüm setleri yardımıyla inceleyerek, iterasyonlar esnasında genetik operatörlerle değiştirilerek çözüm arayan genetik algoritma yöntemi kullanarak sınımıştır. Genetik algoritmalar yöntemiyle portföy seçimi gibi komplike ve çok sayıda veri içeren bir popülasyon üzerinde çözüm kümesi bulunurken gereksiz arama yapılmasının engellenmesi suretiyle hızlı biçimde optimum portföyün bulunması amaçlanmıştır. Çalışma bulguları çok küçük sapmalarla optimum portföyün bulunabileceği yönünde sonuçlar üretirken, minimize edilmeye çalışılan risk değerlerinin etkin sınır eğrisiyle uyumlu olduğu ifade edilmiştir.

Kardiyen (2008) ise Markowitz'in ortalama-varyans modelinin büyük hacimli verilerin kullanımında işlem ve tahmin zorluklarına neden olması sebebiyle Markowitz'in yaklaşımına

alternatif olarak riskin varyans yerine ortalamadan mutlak sapmalarla ifade edildiği Ortalama Mutlak Sapma Modeli (MAD) kullandığı çalışmada her iki portföy bazlı modele ilişkin karşılaştırmalı performans sonuçları analiz etmiştir. Endekste yer alan pay senetlerinden rastgele seçim yoluyla oluşturulan ve 3 yıl süreli tarihsel İMKB-50 verilerine MAD modeli ve Markowitz ortalama-varyans modelinin bir simülasyon uygulamasıyla ele alındığı çalışma bulgularına göre; getiriler söz konusu olduğunda karşılaştırılan her iki model birbirine yakın sonuçlar üretmiştir. İskenderoğlu ve Karadeniz (2011) bir yıllık İMKB-30 verilerini kullandıkları çalışmayla endekste yer alan pay senetlerinin yardımıyla İMKB-30 ve İMKB-100 endekslerinden daha düşük riske sahip bir portföyün oluşturulması amacıyla 10.000 iterasyon denenerek toplamda 240.000 sına yapılmış, böylelikle portföyde yer alacak minimum-maksimum pay senedi sayısının belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışma bulguları; farklı pay senetleriyle çeşitlendirilmiş bir portföyde 6-8 pay senediyle İMKB-30 endeksinden daha düşük riske sahip bir portföyün kurulabileceğini göstermiştir. Aynı zamanda farklı pay senetleriyle çeşitlendirilmiş ve 2-6 pay senedinden oluşacak bir portföyün İMKB-30 ve İMKB-100 endeksinden daha başarılı performans göstereceği ifade edilmiştir. Ortalama-varyans, tek indeks ve ortalama mutlak sapma modelini kullanan Kaya ve Kocadağlı (2012) çalışmada, İMKB-30 endeksindeki pay senetlerinin 1 aylık verilerini kullanarak optimal portföyü bulmaya çalışırken pazarın eğilimiyle beta katsayısının sınırlılıklarını içeren bir seçim modeli önermiştir. Üç modelin yardımıyla ulaşılan bulgular, ortalama-varyans ve ortalama mutlak sapma modelleri ile seçilen portföyler için beklenen getiri düzeylerinde %4 oranında negatif getiri ile sonuçlandığını, etkin sınır kullanılan portföy seçimlerinde ise beklenen getiri düzeylerinde %2 oranında pozitif getiri ile sonuçlandığını göstermiştir. Bununla beraber beta katsayısı eklenerek yapılan analizler ise %1 oranında pozitif getiri sağlamıştır. Bulgular ortalama getiri bekleyen tutucu bir yatırımcının zarar edebileceği, pazar eğilimi ve etkin portföy gözeterek portföy seçen bir yatırımcının ise kâr etmesinin mümkün olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

İMKB-30 endeksindeki 20 pay senedine dair 1 yıllık verileri kuadratik programlama ile portföy seçiminde kullanan Abay (2013), beklenen getiri ve varyans-kovaryans matrisi yardımıyla analizlere dahil etmiştir. Çalışma sonuçları İMKB-30 endeksi ile aynı getiriye sahip ama daha düşük riske sahip portföylerin oluşturulabileceğini, aynı zamanda endeks ile aynı riske sahip ama diğer yandan daha yüksek getiriye sahip portföylerin seçilebileceğini göstermiştir. İlaveten, optimum portföyün seçiminde risk ve getiri göz önünde tutulduğunda tahmin edilen risk ve getiri oranlarına göre hangi pay senedinin portföye hangi oranda dahil edileceği veya hangi pay senetlerinin portföyden çıkarılacağına da belirlenebileceği ifade edilmiştir. Li (2015) optimal portföy seçiminde tahminlerde kullanılacak parametrelerin belirsizliği nedeniyle tahmin hatalarının ortaya çıkacağını belirttiği çalışmada, ilk aşamada lineer regresyon yardımıyla genel portföy seçimi probleminin nasıl çözülebileceğini gösterirken, ardından portföy ağırlıklarına ek kısıtlamalar getirerek, beklenen getirilerin tahmin riskini ve varlık getirilerinin varyans-kovaryans matrisini azaltmayı önermiştir. Çalışma bulguları; önerilen modelin, özellikle tahmin riski büyük olduğunda, diğer birçok stratejiden daha iyi örnek dışı başarılı performans verdiği ve modelin kullanımıyla daha düşük kayıpların söz konusu olabileceğini göstermektedir. BIST'te yer alan sektör endekslerine ait 1 yıllık aylık kapanış verilerini kullanan Mortaş ve Garip (2016), ortalama-varyans modelinde ileri sürüldüğü şekilde varlık çeşitlendirmesi yardımıyla riski düşürmenin mümkün olup olmadığını araştırmıştır. Bu amaçla seçilecek portföylerin başarısını kıyaslamak amacıyla değişim katsayısı ve Sharpe Oranı tercih edilen çalışmanın bulguları, risk ve getiri arasındaki doğrusal ilişkiden hareketle, seçilecek portföyde yer alan pay senetlerinin negatif korelasyona sahip pay senetleriyle çeşitlendirilmesinin portföy riskini azalttığını işaret etmiştir.

Optimal portföyün oluşturulmasında hangi toplam risk ölçütünün daha başarılı tahminler ürettiğini ölçen Bayramoğlu ve Yayalar (2017), risk ölçütleri olarak Sharpe, M2, Fama ve VaR ölçütlerini kullanarak Markowitz ortalama-varyans modelinde sınamalar yapmıştır. BIST-30'da yer alan ve farklı sektörleri kapsayan 22 pay senedine dair 2 yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada 576 farklı optimizasyon gerçekleştirilmiştir. Çalışma

bulgularına göre; en başarılı risk ölçütü Fama iken, sonrasında sırasıyla Sherpe ve M2 risk ölçütü takip etmiş, optimal portföy seçiminde en başarısız risk ölçütü olarak VaR yer almıştır. Dai ve Wen (2018) araştırmalarında, portföy seçim problemlerinde portföy ağırlıklarında norm kısıtları yöntemi ile amaç fonksiyon düzenleme yöntemi arasındaki ilişkiyi inceleyerek, ayrıca düzenleme teriminin uygulanması vasıtasıyla istikrarlı portföy modelleri kurulmasını amaçlamışlardır. Çalışma bulguları; analizlerde kullanılan üç aşamalı model yardımıyla oluşturulan portföy stratejilerinin uygulanan düzenleme yöntemleriyle diğer stratejilere göre daha başarılı sonuçlar verdiğini ve daha düşük kayıplara neden olduğunu göstermiştir. Optimal portföyün bulunmasında 84 aylık BIST-30 endeksi verilerini kullanarak matematiksel programlama yöntemleri ile analiz eden Atan, Atan ve Halıcı (2018) çalışmasında karesel, hedef ve doğrusal programlama modelleriyle optimal portföyü belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma sonuçları yatırımcı tiplerine göre seçilecek matematiksel programlama modellerinin değişebileceği ve ayrıca seçilecek optimal portföyün belirlenebileceğini göstermiştir. Atan vd. (2018)'in çalışmasına benzer bir araştırmayı gerçekleştiren Çakar ve Özkan (2019), gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 20 ülke piyasalarına ait 7 yıl süreli aylık getiri verileriyle kuadratik ortalama-varyans modelini kullanarak optimum portföy seçimini araştırmıştır. Çalışma bulguları riskten kaçan ve riski seven yatırımcı tiplerine göre ülke piyasalarının değişik düzeyde risk içerdiğini gösterirken, optimum portföyün rasyonel olarak seçilebileceğini göstermiştir. Optimal portföyün seçiminde kullanılan ortalama-varyans portföy modelinin zayıflığının esas olarak kovaryans matrisindeki ve ortalama getirideki tahmin hatalarından ve tahmin parametrelerinin belirsizliğinden kaynaklandığını ileri süren Dai ve Kang (2021) çalışmalarında optimal portföyü bulmak amacıyla üç metodun kombinasyonu ile oluşturdukları yeni ve etkili bir ortalama-varyans modeliyle tahmin etmeyi hedeflemiştir. Çalışmanın bulguları sunulan modelin büyük hacimli data setlerinde daha yüksek yüzdeli tahminlere olanak sağladığı ve ayrıca ortalama-varyans portföy modeline göre daha başarılı sonuçlar verdiğini göstermiştir.

3. Veri ve Yöntem

3.1. Veri

Araştırmanın veri setini BIST-100 endeksinde yer alan pay senetlerinin 31 Aralık 1999 ile 31 Aralık 2020 arasında 253 aylık dönemdeki fiyat verileri oluşturmaktadır. İlk olarak ilgili dönemde BIST-100 endeksinde sürekli olarak yer alan pay senetleri belirlenmiştir. 253 aylık dönemin tamamında endekste yer almayan, zaman içinde endeksten çıkan veya daha sonra tekrar endekse giren pay senetleri ise araştırma kapsamının dışında tutulmuştur. Netice itibarıyla analizlerde veri setinin oluşturulduğu süre için BIST-100 endeksinde sürekli olarak yer alan 23 pay senedine ait Amerikan Doları bazındaki ay sonu kapanış fiyatları Matriks Bilgi Dağıtım Hizmetleri A.Ş.'den temin edilmiş ve analizlerde kullanılmıştır. Bu 23 pay senedine ilişkin künye bilgileri Tablo.1'de toplu biçimde gösterilmiştir.

Tablo 1. BIST-100 endeksinde 31 Aralık 1999 – 31 Aralık 2020 dönemleri arasında sürekli olarak işlem gören pay senetlerine ilişkin bilgiler

Borsa Kodu	Hisse Senedi	Borsa Kodu	Hisse Senedi
AKBNK	Akbank	TOASO	Tofaş
ARCLK	Arçelik	AKGRT	Aksigorta
DOHOL	Doğan Holding	AKSA	Aksa Akrilik Kimya Sanayi
EREGL	Ereğli Demir Çelik	ALARK	Alarko Holding
GARAN	Garanti Bankası	ASELS	Aselsan
ISCTR	İş Bankası	AYGAZ	Aygaz
KCHOL	Koç Holding	FROTO	Ford Otomotiv Sanayi
SAHOL	Sabancı Holding	HURGZ	Hürriyet Gazetecilik-Matbaa.
SISE	Şişe Cam	KRDMD	Kardemir
TUPRS	Tüpraş	NTHOL	Net Holding
YKBNK	Yapı Kredi Bankası	THYAO	Türk Hava Yolları
PETKM	Petkim		

Düzeltilmiş fiyat verilerinin kullanılmasıyla her bir pay senedine ait 252 adet getiri verisi hesaplanmış, sonrasında her bir pay senedi için bu getiri verilerinin ortalama, varyans ve kovaryans değerleri bulunmuştur. Pay senelerine ait 253 aylık tarihsel fiyat verisi kullanılarak elde edilen değerler; ortalama, varyans ve kovaryans parametrelerine ilişkin gerçek değerleri içermektedir. Bu değerlerin aynı zamanda pay senetlerine ait beklenen değerlere eşit olacağı varsayılmıştır. Çünkü Markowitz Modeli; ortalama getiriler, varyanslar ve kovaryansların girdi olarak tahminini gerektirir. Örneğin her bir pay senedine ait beklenen getiri değerinin ($E[r_i]$) ilgili pay senedinin 253 aylık tarihsel getiri setindeki ortalama değerine (\bar{r}_i) eşit olacağı varsayılmıştır. Benzer şekilde varyansın beklenen değerinin ($E[\sigma_{ii}]$) getiri setindeki varyansa (σ_{ii}) ve kovaryansın beklenen değerinin ($E[\sigma_{ij}]$) ise getiri setindeki kovaryansa (σ_{ij}) eşit olacağı varsayılmıştır.

3.2. Metodoloji

Araştırmada Harry Markowitz'in portföy seçim modeli kullanılmıştır. Markowitz Modeli yatırımcının hedeflediği getiri düzeyine ulaşabilmesi için üstlenmesi gereken minimum risk düzeyini ya da yatırımcının kabullendiği belli bir risk düzeyi için portföyün beklenen getirilerini maksimum düzeye taşıyacak optimal portföyün yapısını araştırır (Ulucan, 2007, s. 274). Bu amaçla modelde ortalama, varyans ve kovaryans değerleri kullanılarak ortalama - varyans matrisi düzenlenmiştir.

Temelleri Markowitz tarafından atılan portföy seçim modelinde fayda fonksiyonu; doğrusal (linear), doğrusal olmayan (kuadratik), negatif üstel (exponential) gibi birçok farklı şekillerde ifade edilebilir. Ancak hangi tür fayda fonksiyonu kullanılmış olursa olsun optimal portföylerin hazır değerleri benzer sonuçlar vermiştir (Kallberg ve Ziemba, 1984, s. 84). Bu nedenle fayda fonksiyonunun farklılık göstermesi temel sorun değildir. Bu çalışma kapsamında; doğrusal getiri fonksiyonu ile doğrusal olmayan (kuadratik) portföy riski fonksiyonu gibi birbiri ile çatışan iki fonksiyon, risk toleransı (R_T) ile ağırlıklandırılmak sureti ile konveks kombinezon olarak birleştirilmiştir (Özdemir ve Turan, 2004, s. 222). Böylece ortalama, varyans ve kovaryans gibi seçim parametrelerinin hatalı tahmininin optimal portföyün belirlenmesine olan etkileri ve portföyün beklenen değerinde yaratacağı kayıplar (hazır değer kaybı) sorgulanmıştır. Doğrusal olmayan fayda fonksiyonunu aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

$$\text{Max} \quad Z(x) = E[U(w_0 \cdot \sum_{i=1}^n [r_i] \cdot X_i)] \quad (\text{Denklem 1})$$

$$U(w) = -e^{(-a \cdot w)} \quad (\text{Denklem 2})$$

$$\sum_{i=1}^n X_i = 1 \quad \text{ve} \quad X_i \geq 0$$

Burada;

$Z(x)$: yatırımcının yatırıma yönlendirdiği varlığının beklenen faydası,

$U(w)$: yatırımcının servetinin bir fonksiyonu olarak negatif üstel fayda fonksiyonu,

r_i : i 'nci menkul kıymetin beklenen getirisini,

X_i : i 'nci menkul kıymetin portföy içindeki ağırlığını,

w_0 : yatırımcının yatırıma yönlendirdiği servet miktarını,

n : riskli menkul kıymetlerin sayısını,

a : sabit bir parametreyi (50 risk toleransı seviyesinde 0,04'e eşit)

E : beklenen değerini göstermektedir.

Getirilerin normal dağılım sergilemesi nedeniyle tahmini beklenen fayda fonksiyonu ortalama – varyans optimizasyonu fonksiyonuna eşittir (Chopra ve Ziemba, 1993, s. 7).

$$\begin{aligned} \text{Max} \quad Z(x) &= \sum_{i=1}^n E[r_i] \cdot X_i - \frac{1}{R_T(w)} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_i \cdot X_j \cdot E[\sigma_{ij}] & (\text{Denklem 3}) \\ \sum_{i=1}^n X_i &= 1 \quad \text{ve} \quad X_i \geq 0 \\ i &= 1, 2, \dots, N \end{aligned}$$

Burada;

$E[r_i]$: i 'nci menkul kıymetin beklenen getirisini,

σ_{ij} : i ve j menkul kıymetlerinin beklenen getirilerinin kovaryansını,

R_T : yatırımcının risk toleransını gösterir.

$$\text{Ayrıca, } R_T(w) = \frac{100}{\frac{1}{2}R_A(w)} \quad (\text{Denklem 4})$$

$$R_A(w) = -\frac{u''(w)}{u'(w)} \quad (\text{Denklem 5})$$

Burada;

$R_A(w)$: Arrow – Pratt mutlak riskten kaçınma fonksiyonunu,

$u'(w)$: fayda fonksiyonunun birinci türevini,

$u''(w)$: fayda fonksiyonunun ikinci türevini gösterir.

Sonraki aşamada ise ortalama-varyans matrisi kullanılarak; 25, 50 ve 75 risk toleransı değerleri için optimal portföylerin hazır değerleri ve portföy içinde yer alacak olan pay senetlerinin ağırlıkları hesaplanmıştır. Ek.1'de menkul kıymetlerin korelasyon katsayıları, aylık ortalama getirileri ve varyansları ile menkul kıymetlerin optimal portföy içindeki ağırlıkları topluca gösterilmiştir. Optimal portföy değerlerinin bulunmasından sonra sırası ile ortalamalar, varyanslar ve kovaryanslardan kaynaklanabilecek hataların portföyün hazır değerlerini ne oranda değiştirebileceklerinin tespitine çalışılmıştır.

İki portföyün birbirine ne kadar yakın olduğunu ya da birbirlerinden ne kadar uzaklaştığını bulmak için portföylerin hazır değerleri karşılaştırılmıştır. Bunu gerçekleştirmek amacıyla ilk aşamada elde edilen veri seti kullanılarak optimal portföyün hazır değeri hesaplanmıştır. Tahmini parametrelerdeki hataların etkisini ölçmek için gerçek parametreler bir miktar değiştirilmiş ve en iyi portföy dağılımı ve bu portföyün hazır değeri yeniden hesaplanmıştır. Böylece tarihsel veriler kullanılarak elde edilen optimal portföyün hazır değeri ile hatalı portföyün hazır değerleri kullanılarak hazır değer kaybının (HDK) yüzdesi (Denklem 6) elde edilmiştir.

$$HDK = \frac{HD_0 - HD_X}{HD_0} \times 100 \quad (\text{Denklem 6})$$

Burada;

HDK : hazır değer kaybının yüzdesini,

HD_0 : optimal portföyün hazır değerini,

HD_X : hatalı tanımlanan portföyün hazır değerini gösterir.

Ortalamalardan kaynaklanabilecek hataların optimal portföye olan etkilerini yalıtılmak için, ceteris paribus yaklaşımına uygun olarak, ortalama-varyans matrisindeki varyans ve kovaryans değerleri sabit tutulmuştur. Bir başka deyişle; varyans ve kovaryans değerleri değişmeden matriste aynı şekilde bırakılmıştır. Bunun için her bir ortalama, yani (r_i) parametresi, $r_i \cdot (1 + k \cdot z_i)$ değeri ile yer değiştirmiştir. Bu formülde yer alan r_i değeri, ortalama getiriyi; k parametresi, hata oranını ve z_i değeri ise normal dağılıma uygun olarak rastgele üretilmiş bir sayıyı göstermektedir. Bu sayı 0 ile 1 arasında bir değer alır.

Tamamı simülasyon programına göre rastgele üretilen bu sayılar yaklaşık bir trilyon kereden sonra tekrar etmeye başlar. Bu süreç içindeyken her seferinde farklı bir değer verir. Her üretilen değer ile ondan önce üretilen değerler arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. k parametresi ise 0.05 ile 0.20 arasında 0.05'lik adımlar ile değişiklik gösterir. Böylece farklı değerlerin yaratacağı hataların etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. k parametresi büyüdükçe tahmini hataların portföy üzerinde oluşturacağı olası etkileri de büyüyecektir. Bu süreç her bir k hata ölçüm parametresi (0.05, 0.10, 0.15 ve 0.20) için Chopra ve Ziemba (1993)'nin çalışmasına uygun olarak yüz (100) farklı z değeri ile tekrar edilmiştir. Her defasında bulunan hatalı portföyün hazır değeri ile optimal portföyün hazır değeri arasındaki yüzdesel fark hesap edilmiştir. Varyanslardan kaynaklanabilecek hataların optimal portföye olan etkilerini yalıtılmak için, ceteris paribus yaklaşımına uygun olarak, ortalama-varyans matrisindeki ortalama ve kovaryans değerleri sabit tutulmuştur. Bir başka ifadeyle; ortalama ve kovaryans değerleri değişmeden matriste aynı şekilde bırakılmıştır. Optimal tahmini varyans değeri (σ_{ii}) ise $\sigma_{ii} \cdot (1 + k \cdot z_i)$ değeri ile yer değiştirmiştir. İşlem her bir k parametresi (0.05, 0.10, 0.15 ve 0.20) ve yüz farklı z değeri için tekrar edilmiştir. Her bir seferde elde edilen hatalı portföyün hazır değeri ile optimal portföyün hazır değeri arasındaki yüzdesel fark hesap edilmiştir.

Kovaryanslardan kaynaklanabilecek hataların etkisini bulmak için optimal tahmini kovaryans değeri (σ_{ij}) $\sigma_{ij} \cdot (1 + k \cdot z_i)$ ile yer değiştirmiştir. Her birinin etkisini yalıtılmak için yine ceteris paribus ilkesine göre ortalama-varyans matrisindeki ortalama ve varyans parametreleri sabit bırakılmıştır. İşlem her bir k değeri (0.05, 0.10, 0.15 ve 0.20) ve yüz farklı z değeri için tekrar edilmiştir. En sonunda da elde edilen hatalı portföyün hazır değeri ile optimal portföyün hazır değeri arasındaki yüzdesel fark hesap edilmiştir.

Çalışmada kullanılan analizler Microsoft Excel programının Solver (Çözücü) alt programı yolu ile gerçekleştirilmiştir. Ancak işlemlerin ortalama, varyans ve kovaryans olmak üzere üç farklı tablo için üç farklı risk tolerans değerinde (25, 50 ve 75) yüz farklı z değeri için tekrarlanması ve uygulanması, işlemlerin her bir hata katsayısı için dokuz yüz kere tekrarlanması sonucunu doğurmuştur. Uygulamada hata katsayısı, 0.05 ile 0.20 arasında 0.05'lik artış adımları ile tekrarlandığı (dört farklı hata katsayısı) için hatalı parametrelerin tahmini için işlemler toplam da üç bin altı yüz kere tekrarlanmıştır. Bu işlemlerin her seferinde manuel olarak gerçekleştirilebilmesi olanaksız olduğu için MS Excel'in Solver alt programı kullanılırken, aynı zamanda Excel'in makro komutlarından yararlanılmıştır.

4. Bulgular

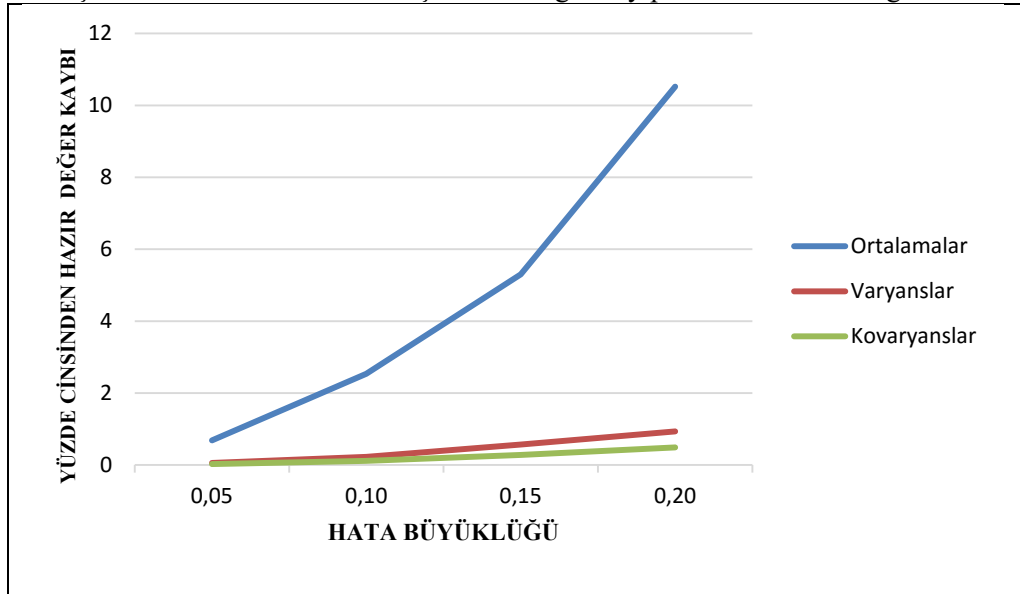
Tablo 3'te 50 risk toleransı ve k hata teriminin farklı düzeyleri için yüz (100) iterasyon sonucunda bulunmuş hazır değer kayıplarının ortalama, minimum ve maksimum değerleri birlikte topluca verilmiştir.

Tablo 3. Girdilerdeki hatalara göre hazır değer kayıplarının yüzde cinsinden ortalamaları ile minimum ve maksimum değerleri

k (Hata Ölçüsü)	Hatalı Parametreler	Hazır Değer Kaybı		
		Ortalama	Min.	Max.
0.05	Ortalama	0.6766	0.0296	4.8117
0.05	Varyans	0.0599	0.0000	0.3867
0.05	Kovaryans	0.0269	0.0000	0.2299
0.10	Ortalama	2.4781	0.0288	17.4461
0.10	Varyans	0.2261	0.0009	1.5322
0.10	Kovaryans	0.1067	0.0007	0.5998
0.15	Ortalama	6.0035	0.0505	27.0083
0.15	Varyans	0.6027	0.0069	3.6667
0.15	Kovaryans	0.2642	0.0033	1.7566
0.20	Ortalama	11.5113	0.1807	36.4242
0.20	Varyans	0.8879	0.0345	4.8809
0.20	Kovaryans	0.5106	0.0102	2.4371

Şekil.2'de ise k'nın bir fonksiyonu olarak ortalama hazır değer kayıplarının yüzde cinsinden ortalama değerleri bir grafik üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 2. Girdilerdeki hatalar için hazır değer kayıplarının ortalama değerleri

Tablo.3 ve Şekil.2 birlikte değerlendirildiğinde ortalamalardaki hatalar için hazır değer kaybı yaklaşık olarak varyanslardaki hataların on bir (11) katı ve kovaryanslardaki hataların ise yirmi iki (22) katı kadardır. Dolayısıyla, varyanslardan kaynaklanan hatalar için hazır değer kaybı da yaklaşık olarak kovaryanslardaki hataların iki (2) katı kadardır. Örneğin k = 0.10 değeri için ortalamalardaki hatalar için hazır değer kaybı 2.47, varyanslardaki hatalar için 0.22 ve kovaryanslardaki hatalar için 0.11'dir.

Tablo 4. Risk toleransı düzeylerine göre ortalamalar, varyanslar ve kovaryanslardaki hataların karşılaştırılması

Risk Toleransı	Ortalama Varyans	Ortalama Kovaryans	Varyans Kovaryans
25	4.44	9.10	2.05
50	10.96	23.22	2.12
75	23.06	47.51	2.06

Tablo 4’te farklı risk toleranslarındaki ortalamalar, varyanslar ve kovaryanslardaki hatalar için hazır değer kayıplarının ortalama rasyosu gösterilmiştir. Burada ortalama rasyo, k’nın farklı ölçülerinin ortalama üzerindeki hataları olarak kullanılmıştır. Yüksek risk toleranslarında yatırımcı, varyans ve kovaryanstaki düşüşten ziyade portföyün beklenen getirilerindeki artışa karşı daha duyarlıdır. Dolayısı ile beklenen getirilerdeki hatalar, varyans ve kovaryanslardaki hatalardan daha önemlidir.

Örneğin 75 risk toleransındaki ortalamalardaki hatalar için hazır değer kaybı ortalaması, varyanslardaki hatalar için hazır değer kaybı ortalamasından yirmi üç (23) kere, kovaryanslardaki hatalar için hazır değer kaybı ortalamasından yaklaşık kırk sekiz (48) kere daha fazladır. Varyanslardaki hazır değer kaybı ortalaması ise kovaryanslardaki hazır değer kaybı ortalamasından iki (2) kere daha fazladır. Buna karşın düşük risk toleranslarında bir yatırımcı için portföyün varyansını azaltmak beklenen getirideki artıştan daha önemlidir. Bu tür yatırımcılar için ortalamalardaki hatalar, varyans ve kovaryanslardaki hatalardan daha az önemlidir. Örneğin 25 risk toleransındaki bir yatırımcı için beklenen getirilerdeki hatalar için ortalama hazır değer kaybı, varyanslardaki hataların yaklaşık dört (4) katı, kovaryanslardaki hataların ise dokuz (9) katı kadardır. Benzer şekilde varyanslardaki hazır değer kaybı ortalaması ise kovaryanslardaki hazır değer kaybı ortalamasından iki (2) kere daha fazladır. Böylelikle hem yüksek risk toleransları ve hem de düşük risk toleransları için varyanslardaki hazır değer kaybı ortalaması ile kovaryanslardaki hazır değer kaybı ortalaması arasındaki fark aynı düzeyde bulunmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Markowitz’in portföy seçimi modelini kullanarak optimal portföy seçimi amacıyla hareket eden yatırımcıların yatırım kararlarını verirken yaptığı hatalı tahminlerin neden olduğu sonuçların incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın veri setini 31 Aralık 1999 – 31 Aralık 2020 dönemleri arasında 253 ay boyunca BIST-100 endeksinde kesintisiz olarak yer alan ve sürekli işlem gören 23 pay senedine ait kapanış fiyat verilerine ilişkin hazır değerler oluşturmuştur. Belirlenen amaç doğrultusunda optimal portföy seçimindeki ortalama, varyans ve kovaryans parametrelerinin hatalı tahmin edilmesiyle sonuçlanacak seçimlerden elde edilecek olası getirilerle optimal portföy seçimlerini yansıtan sonuçların getiri mesafesi hazır değerler üzerinden belirlenmiştir.

Yapılan analizlerde yatırımcıların çeşitli risk toleransı seviyesindeki olası seçimlerinin Markowitz’in portföy seçim modelinde yer alan ortalama, varyans ve kovaryans parametrelerinin hatalı tahminleriyle birleştirilmesi sonucunda risk toleransının artan seviyelerinde ortalamalardaki hataların en önemli sonucu verdiği tespit edilmiştir. Ortalamalardaki hatalı tahminleri varyanslardaki hatalar takip etmektedir. Optimal portföy üzerindeki etkileri bakımından kovaryanslardaki hatalar ise en az önemli olanlardır. Girdilerdeki hatalara göre hazır değer kayıplarının yüzde cinsinden ortalamaları ile minimum ve maksimum değerlerine ilişkin hata ölçüsü parametresi dikkate alınarak yapılan analiz sonuçları; bu alanda daha önce yapılan çalışmalardan Kallberg ve Ziemba (1984) ve Chopra ve Ziemba (1993)’nin çalışmaları ile benzer sonuçlara sahiptir. Ancak bu sonuçlar analizlerini bir milyon iterasyon ile gerçekleştiren Somuncu (2018)’nin sonuçlarından farklıdır. Bulgularda Kallberg ve Ziemba’nın ulaştıkları sonuca göre tek farklılık; varyanslardaki hataların kovaryanslardaki hatalardan en az

iki katı kadar daha önemli olmasıdır. Halbuki Kallberg ve Ziemba varyanslar ile kovaryanslar arasında farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırma bulguları farklı risk toleransına sahip yatırımcıların en yüksek faydayı sağlayacak portföyleri bulma aşamasında yapması muhtemel hesaplama ve tahmin hatalarının sonuçlarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu yönden çalışma bulguları, Çakar ve Özkan (2019)'un araştırmasında ortaya konulan ve gelişmekte olan ülke endekslerinden oluşturulacak optimal portföyü bulmak amacıyla yatırımcıların 1 birimlik riske karşılık beklediği günlük getirinin gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek olduğu yönündeki sonucu ile birlikte ele alınabilir. Buna göre bulgular gelişmekte olan ülkeler konteksinde yer alan Türkiye örneğinde son 20 yıllık sürede kesintisiz olarak BIST-100 endeksinde yer alan pay senetleri ile seçilecek bir portföyün parametrelerinin hatalı tahminiyle ortaya çıkabilecek hesaplama hatalarını göstermesi bakımından ayrıca değerlidir. Sonuçlar; yatırımcılar bakımından farklı tahmin parametreleri sıralandığında yatırım kararının verilmesinde kullanılan ve bilgiye dayalı hesaplamalarda varlık sınıflarının beklenen getirilerinin tahmininin en başarılı biçimde yapılabilmesi ve ayrıca pay senetlerinden oluşan portföylerinde en yüksek getirileri elde edebilmesi için menkul kıymetlere ait ortalama değerlerin kullanılmasıyla yüksek fayda sağlayabileceklerini işaret etmektedir.

Yatırımcıların aynı risk düzeyinde bulunan yatırım araçları arasından yüksek getirili yatırım araçlarını, getiri düzeyi aynı olan yatırım araçları arasından düşük riskli yatırım araçlarını tercih etmeleri yüksek olasılıktadır. Mortaş ve Garip (2016)'in BIST endeksi üzerinde yaptığı ve risk ile getiri arasındaki lineer bir etkileşim olduğunu gösteren çalışması yatırımcıların risk karşısındaki tutumlarının değişebileceğini gösterirken, yüksek risk düzeyindeki menkul kıymetlerin yer aldığı portföylerin negatif korelasyona sahip menkul kıymetlerle ilişkisi gözatılmadan çeşitlendirme yapıldığında optimum seçimi yansıtmayacağını göstermektedir. Çalışmada elde edilen bulgular Mortaş ve Garip'in bulgularıyla değerlendirildiğinde; veri setinde yer alan farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlere dair menkul kıymetlerin portföye dahil edilmesiyle portföy riskinin düşürülmesi ve optimum portföyün seçimi mümkün olabileceği gibi, yatırımcıların ayrıca riske ilişkin parametreleri hatasız tahmin ederek yüksek performans sağlayabilecek portföyleri bularak, getirilerini yükseltmesi olası görülmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda rasyonel karar vererek akılcı yatırım tercihlerinde bulunmak isteyen yatırımcıların yatırım yapmayı düşündükleri menkul kıymetlere ilişkin öncelikle ortalama değerleri dikkate almasıyla daha isabetli tahminler yaparak, daha yüksek getiri sağlayabilecekleri yönünde bir çıkarım yapmak mümkündür. Ayrıca portföy seçiminde ortalama değerleri baz alarak risk parametrelerini başarıyla tahmin eden yatırımcılar optimum portföyün seçilmesine yönelik daha yüksek güven duyabilir ve getirilerin matematiksel tahminlerinin başarısına bağlı olarak getirilerini artırabilirler. Bulgular ayrıca optimum portföy seçimleri için kullanılması gereken tahmin parametreleri konusunda yatırımcıların ortalama değerlerden sonra tahminler için sarf ettiği kaynakları sırasıyla varyans ve kovaryansların doğru tahmini için harcaması gerektiğini işaret etmektedir.

Kaynakça

- Abay, R. (2013). Markowitz karesel programlama ile portföy seçimi: İMKB-30 endeksinde riskli portföylerin seçimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 175-194.
- Aktaş, R., Doğanay, M. M., Gökmen, Y., Gazibey, Y. ve Türen, U. (2015). *Sayısal karar verme yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Aktaş, R., Doğanay, M. M., Gökmen, Y. ve Somuncu, K. (2018). *Finansal yönetim*. İstanbul: Beta Yayınevi.

- Arrow, K. (1970). *The theory of risk aversion in Essays in the Theory of Risk-Bearing* (No. 04; HB615, A7).
- Atan, M., Atan, S. ve Halıcı, B. (2018). Portföy Seçim Problemi Üzerine Karşılaştırmalı Alternatif Yaklaşımlar. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(1), 24-37.
- Bayramoğlu, M. F. ve Yayalar, N. (2017). Portföy seçiminde toplam riski temel alan portföy performans ölçütlerinin değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 1-28.
- Best, M. J. ve Grauer, R. R. (1991). On the sensitivity of mean-variance-efficient portfolios to changes in asset means: some analytical and computational results. *The Review of Financial Studies*, 4(2), 315-342.
- Ceria, S. ve Stubbs, R. A. (2006). Incorporating estimation errors into portfolio selection: Robust portfolio construction. *Journal of Asset Management*, 7(2), 109-127.
- Chopra, V. K. (1993). Improving optimization. *The Journal of Investing*, 2(3), 51-59.
- Chopra, V. K. ve Ziemba, W. T. (1993). The effect of errors in means, variances, and covariances on optimal portfolio choice. *The Journal of Portfolio Management*, pp. 6-11.
- Çakar, R. ve Özkan, O. (2020). Riski seven ve riskten kaçan yatırımcıların optimum portföy seçimi yapabilecekleri piyasalar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 23-38.
- Dai, Z. ve Kang, J. (2021). Some new efficient mean-variance portfolio selection models. *International Journal of Finance & Economics*, 1-13. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2400>
- Dai, Z. ve Wen, F. (2018). A generalized approach to sparse and stable portfolio optimization problem. *Journal of Industrial & Management Optimization*, 14(4), 1651.
- Demirtaş, Ö. ve Güngör, Z. (2004). Portföy yönetimi ve portföy seçimine yönelik uygulama. *Journal of Aeronautics and Space Technologies*, 1(4), 103-109.
- İskenderoğlu, Ö. ve Karadeniz, E. (2011). Optimum portföyün seçimi: İMKB-30 üzerinde bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 235-257.
- Kallberg, J. G. ve Ziemba, W. T. (1984). Mis-specification in portfolio selection problems. *Risk and Capital*, pp. 74-87.
- Kardiyen, F. (2008). Portföy optimizasyonunda ortalama mutlak sapma modeli ve Markowitz modelinin kullanımı ve İMKB verilerine uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 335-350.
- Kaya, C. ve Kocadağlı, O. (2012). Etkin Sınır ve Beta Katsayı Kısıtlı Portföy Seçim Modeli Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(22), 19-35.
- Keskintürk, T. (2007). Portföy Seçiminde Markowitz Modeli İçin Yeni Bir Genetik Algoritma Yaklaşımı. *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü*, 18(56), 78-89.
- Küçükkocaoğlu, G. (2002). Optimal Portföyün Seçimi ve İMKB Ulusal-30 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Active-Bankacılık ve Finans Dergisi*, 26, 74-91.
- Ledoit, O. ve Wolf, M. (2003). Improved estimation of the covariance matrix of stock returns with an application to portfolio selection. *Journal of Empirical Finance*, 10(5), 603-621.
- Li, J. (2015). Sparse and stable portfolio selection with parameter uncertainty. *Journal of Business & Economic Statistics*, 33(3), 381-392.
- Markowitz, H. M. (1952). *Portfolio selection*. *Journal of Finance*, 7, 5877-5891.

- Markowitz, H. M. (1959). *Portfolio selection: efficient diversification of investment*. New York, USA: John Wiley&Sons.
- Mortaş, M. ve Garip, O. (2016). Optimum portföy seçimi ve BIST’te işlem gören firmalar üzerinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 245-282.
- Neumann, J. V. ve Morgenstern, O. (1944). *Theory of games and economic behavior*. USA: Princeton University Press.
- Özdemir, E. ve Turan, G. (2004). İki amaçlı portföy seçimi problemi. *Öneri Dergisi*, 6(21), 219-225.
- Pratt, J.W. (1964). Risk aversion in the small and in the large. *Econometrica* 32, 122-136.
- Sayılgan, G. ve Mut, A. D. (2010). Portföy optimizasyonunda alt kısmi moment ve yarı-varyans ölçütlerinin kullanılması. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 4(1), 47-73.
- Sharpe, W. Alexander, G.J. ve Bailey, J. W. (1999). *Investments (Sixth Edition)*. USA: Prentice-Hall International, Inc.
- Somuncu, K. (2018). Getiri dağılımındaki ortalamalar, varyanslar ve kovaryanslardan kaynaklanan hataların optimal portföy seçimindeki göreceli etkileri. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 8(1), 63-70.
- Ulucan, A. (2004). *Yöneylem araştırması*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlarca çalışmanın etik kurul izni gerektirmediği belirtilmiştir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %60
2. yazar katkı oranı: %40

Ek 1. 31 Aralık 1999 – 31 Aralık 2020 tarihleri arasındaki zamanda BIST-100 endeksinde sürekli olarak yer alan 23 pay senedinin verileriyle elde edilen korelasyon matrisi

	AKBNK	ARCLK	DOHOL	EREGL	GARAN	ISCTR	KCHOL	SAHOL	SISE	TUPRS	YKBNK	PETKM	TOASO	AKGRT	AKSA	ALARK	ASELS	AYGAZ	FROTO	HURGZ	KRDMD	NTHOL	THYAO
AKBNK	1	0,6326	0,3755	0,5007	0,7896	0,7623	0,7555	0,7685	0,6178	0,5547	0,6968	0,4908	0,5560	0,6386	0,5085	0,6006	0,4131	0,5714	0,5851	0,5613	0,4343	0,3480	0,6206
ARCLK	0,6326	1	0,3319	0,5087	0,6999	0,6011	0,7294	0,6774	0,6540	0,5954	0,6281	0,5607	0,7170	0,6542	0,5915	0,6451	0,5647	0,6436	0,7038	0,5830	0,5209	0,4513	0,5839
DOHOL	0,3755	0,3319	1	0,2515	0,3890	0,3817	0,3480	0,3580	0,4244	0,2784	0,3637	0,3156	0,3574	0,3756	0,3005	0,3970	0,2655	0,4027	0,3341	0,3736	0,2837	0,2985	0,3307
EREGL	0,5007	0,5087	0,2515	1	0,5462	0,5617	0,6068	0,5471	0,6117	0,5623	0,5128	0,4839	0,5636	0,5814	0,5169	0,5518	0,4214	0,5566	0,5513	0,4591	0,5439	0,3053	0,4813
GARAN	0,7896	0,6999	0,3890	0,5462	1	0,8434	0,7876	0,7489	0,6779	0,6258	0,8291	0,6103	0,6993	0,7016	0,5982	0,6530	0,4956	0,6452	0,6725	0,6471	0,4853	0,4311	0,6190
ISCTR	0,7623	0,6011	0,3817	0,5617	0,8434	1	0,7566	0,7409	0,6757	0,5942	0,8118	0,5723	0,6141	0,6894	0,5643	0,6496	0,4515	0,6422	0,6082	0,5982	0,4697	0,3700	0,6139
KCHOL	0,7555	0,7294	0,3480	0,6068	0,7876	0,7566	1	0,8494	0,7115	0,6394	0,7535	0,6309	0,7118	0,6761	0,5955	0,7022	0,5290	0,6875	0,7039	0,6275	0,5554	0,4481	0,6388
SAHOL	0,7685	0,6774	0,3580	0,5471	0,7489	0,7409	0,8494	1	0,6786	0,5587	0,7069	0,5532	0,6840	0,6635	0,5285	0,6151	0,4670	0,5860	0,6208	0,5812	0,4859	0,3740	0,5910
SISE	0,6178	0,6540	0,4244	0,6117	0,6779	0,6757	0,7115	0,6786	1	0,5551	0,6251	0,6614	0,6502	0,6582	0,5520	0,6621	0,5538	0,6773	0,6065	0,5944	0,5715	0,4522	0,6651
TUPRS	0,5547	0,5954	0,2784	0,5623	0,6258	0,5942	0,6394	0,5587	0,5551	1	0,5544	0,5483	0,5927	0,5905	0,5514	0,6011	0,4817	0,6474	0,5668	0,4786	0,4660	0,3480	0,5363
YKBNK	0,6968	0,6281	0,3637	0,5128	0,8291	0,8118	0,7535	0,7069	0,6251	0,5544	1	0,5578	0,6495	0,6186	0,5109	0,5873	0,5043	0,5662	0,6104	0,5839	0,5515	0,3691	0,5425
PETKM	0,4908	0,5607	0,3156	0,4839	0,6103	0,5723	0,6309	0,5532	0,6614	0,5483	0,5578	1	0,5282	0,5555	0,5243	0,6627	0,4459	0,6822	0,5650	0,4485	0,5543	0,4016	0,6291
TOASO	0,5560	0,7170	0,3574	0,5636	0,6993	0,6141	0,7118	0,6840	0,6502	0,5927	0,6495	0,5282	1	0,6391	0,5733	0,5957	0,4578	0,6245	0,7087	0,5904	0,4387	0,4385	0,5532
AKGRT	0,6386	0,6542	0,3756	0,5814	0,7016	0,6894	0,6761	0,6635	0,6582	0,5905	0,6186	0,5555	0,6391	1	0,5585	0,6856	0,5085	0,6825	0,5937	0,5490	0,4894	0,4184	0,5777
AKSA	0,5085	0,5915	0,3005	0,5169	0,5982	0,5643	0,5955	0,5285	0,5520	0,5514	0,5109	0,5243	0,5733	0,5585	1	0,6183	0,5095	0,6278	0,5660	0,4959	0,4941	0,4141	0,5553
ALARK	0,6006	0,6451	0,3970	0,5518	0,6530	0,6496	0,7022	0,6151	0,6621	0,6011	0,5873	0,6627	0,5957	0,6856	0,6183	1	0,5405	0,7332	0,6775	0,5486	0,5363	0,4568	0,6774
ASELS	0,4131	0,5647	0,2655	0,4214	0,4956	0,4515	0,5290	0,4670	0,5538	0,4817	0,5043	0,4459	0,4578	0,5085	0,5095	0,5405	1	0,5237	0,4845	0,4350	0,5114	0,3637	0,4789
AYGAZ	0,5714	0,6436	0,4027	0,5566	0,6452	0,6422	0,6875	0,5860	0,6773	0,6474	0,5662	0,6822	0,6245	0,6825	0,6278	0,7332	0,5237	1	0,6481	0,5319	0,5397	0,4523	0,6802
FROTO	0,5851	0,7038	0,3341	0,5513	0,6725	0,6082	0,7039	0,6208	0,6065	0,5668	0,6104	0,5650	0,7087	0,5937	0,5660	0,6775	0,4845	0,6481	1	0,5767	0,5150	0,4375	0,5761
HURGZ	0,5613	0,5830	0,3736	0,4591	0,6471	0,5982	0,6275	0,5812	0,5944	0,4786	0,5839	0,4485	0,5904	0,5490	0,4959	0,5486	0,4350	0,5319	0,5767	1	0,4212	0,4029	0,5529
KRDMD	0,4343	0,5209	0,2837	0,5439	0,4853	0,4697	0,5554	0,4859	0,5715	0,4660	0,5515	0,5543	0,4387	0,4894	0,4941	0,5363	0,5114	0,5397	0,5150	0,4212	1	0,4245	0,5058
NTHOL	0,3480	0,4513	0,2985	0,3053	0,4311	0,3700	0,4481	0,3740	0,4522	0,3480	0,3691	0,4016	0,4385	0,4184	0,4141	0,4568	0,3637	0,4523	0,4375	0,4029	0,4245	1	0,3635
THYAO	0,6206	0,5839	0,3307	0,4813	0,6190	0,6139	0,6388	0,5910	0,6651	0,5363	0,5425	0,6291	0,5532	0,5777	0,5553	0,6774	0,4789	0,6802	0,5761	0,5529	0,5058	0,3635	1

COVID-19 Etkisi Altında Küreselleşmenin Geleceği Üzerine Notlar

Notes on the Future of Globalization Under the Influence of COVID-19

Doç. Dr. Şerif ÖNER ¹ Doç. Dr. Mustafa Lütfi ŞEN ²

Öz

Toplumlar tarih boyunca karşılaştıkları zor dönemleri aşmak için direnç ve refleks göstermiş ve çoğu zaman başarılı olmuştur. 1929-Büyük Buhran sonrasında ABD’de ortaya çıkan “New Deal” politikaları yüzyılın sosyo-ekonomik modellerine öncülük etmiştir. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni normlar ve kurumsal yapılar inşa edilmiştir. Savaş sonrası devletler kendilerini yeni duruma uyarlamaya yönelik sosyo-ekonomik programları uygulamak zorunda kalmışlardır. Küreselleşmenin çarpan etkisi nedeniyle düşünsel ve kurumsal değişikliklere yol açması kaçınılmaz olmuştur. Küreselleşme sürecine ilişkin ciddi endişelere rağmen sürecin demokratik, saydam, denetlenebilir, etkin, vatandaş odaklı vb. kurumların oluşumuna yönelik katkılarını dikkate almak rasyonel bir yaklaşım olarak görülebilir. COVID-19 Pandemisi toplumlara birden fazla noktada hatırlatma ve gözden geçirme imkanı tanımış görünmektedir. Bunlardan birincisi salgın gerçeğinin milenyum çağının insanoğluna bir sürprizi olmadığı tam tersine geçmiş dönemlerde de benzer deneyimlerin bulunduğuudur. Pandeminin sonuçlarıyla baş etmek konusunda küreselleşme ile sağlanan bağılıklar devletleri aynı sorunları aşmak için birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Küresel politikalar ve sonuçları pandemi ile daha güçlü şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Ancak tek başına pandemi küreselleşmeyi tartışmaya açan unsur değildir. Çalışmamızın temel motivasyonunu; toplumların pandemi ile ortaya çıkan sorunlara yönelik eleştirilerine ortak bir cevap olarak küreselleşmeyi göstermeleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede makalemizde pandemi ile daha görünür hale gelen küreselleşme tartışmaları ve küresel dünyanın geleceği ekonomik ve demokratik süreçler ana bağlamında analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, pandemi, küreselleşme, ekonomi, demokrasi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Societies have shown resistance and reflexes to overcome the difficult times they have encountered throughout history and have often been successful. The "New Deal" policies that emerged in the USA after the Great Depression in 1929 pioneered the socio-economic models of the century. Similarly, after the Second World War, new norms and institutional structures were built. Post-war states have had to implement socio-economic programs to adapt themselves to the new situation. It has been inevitable that globalization has led to intellectual and institutional changes due to its multiplier effect. Despite serious concerns about the globalization process, it can be seen as a rational approach to consider its contribution to the formation of democratic, transparent, auditable, effective, citizen-oriented, etc. institutions. The COVID-19 Pandemic seems to have given communities the opportunity to remind and review at multiple points. The first of these is that the reality of the epidemic is not a surprise to the human beings of the millennium age, on the contrary, there have been similar experiences in the past. The commitments made by globalization in dealing with the consequences of the pandemic have forced states to act together to overcome the same problems. Global policies and their consequences have started to be discussed more strongly with the pandemic. However, the pandemic alone is not the element that opens globalization to discussion. The main motivation of our work; societies' showing globalization as a common response to their criticism of the problems arising with the pandemic. In this context, our article tries to analyze the globalization debates that have become more visible with the pandemic and the future of the global world in the main context of economic and democratic processes.

¹ Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serifoner@balikesir.edu.tr.

² Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, msen@sakarya.edu.tr.

Atf için (to cite): Öner, Ş. ve Şen, M. L. (2021). COVID-19 etkisi altında küreselleşmenin geleceği üzerine notlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 958-978.

Keywords: COVID-19, pandemic, globalization, economy, democracy

Paper Type: Research

Giriş

Kavimler göçünden ipek yoluna, yeni kıtaların keşfinden haçlı seferlerine, iki büyük dünya savaşından kapitalist ve sosyalist düzen çekişmesine kadar insanoğlunu diğer toplumlar ile coğrafi ve düşünsel açıdan etkileşim içinde olmaya yönelten düşünsel ve araçsal temel motivasyon dönemselsel açıdan farklılıklar içermekle birlikte sadece kalkınma ve gelişme değil temel sorunların sınır tanımaz biçimde aktarılmasına da yol açmıştır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların ve toplumların artan düzeyde birbirine bağlılığı zorlukların yanı sıra bilim, tıp ve epidemiyoloji dahil olmak üzere birçok alanda fırsatlar sunarken günlük yaşamımızın gelişimine ve zenginliğine önemli katkılar sağlamaktadır (Black Death, 2020). İçerdikleri dönem açısından her biri tartışma ve eleştiri odağı oluşturdukları gerçeğini bugün küreselleşme için ifade etmek mümkündür. Geçmişteki salgın deneyimleri ile önemli benzerlikler içeren COVID-19 salgını küreselleşme kavramını bir kez daha tartışmaya açma fırsatı sunmuş görünmektedir. Doğrusal bir ilişki kurmak peşinde olmamakla birlikte örneğin 1918 İspanyol Gribi sonrasında ABD’de yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen Büyük Buhran’ın sebep olduğu sosyo-ekonomik açmazların aşılması için yine ABD’de geliştirilen New Deal/Yeni Anlaşma-Düzen perspektifi salgın benzeri etkileri ile Dünya geneline yayılmıştır. Süreç içinde New Deal ile inşa edilmeye çalışılan sosyo-ekonomik düzenin altyapısına yönelik kurumsal yapılar ve düşünce sistematığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında keynesyen politika uygulamaları ile zirve yapmış ancak 1970’li yıllarda yaşanan sıkışıklık yeni bir düzen arayışı sonucunda liberal eksenli politik ve ekonomik kurumları öne çıkarmıştır. Aynı dönemde New Public Management kamu yönetimine ilişkin kurumsal çözüm aparatı olarak sunulmuştur.

Küreselleşme merkezli yönetsel perspektifin oluşması kuşkusuz teknolojik ve bilimsel dönüşüm kodlarında sağlanan devasa gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. İnsanoğlu açısından diğer dünya toplumları ile irtibat içinde olma arayışının örneği olarak küreselleşme olgusu, tüm coğrafi, kültürel, düşünsel sınırları kaldırması ve güçlü rekabet şartlarıyla öne çıkmıştır. Gelişmelerin bireyler ve yönetsel yapılar açısından değişim baskısı oluşturması kör-topal içselleştirilse bile özellikle yaşanan ekonomik krizler ve sosyal sorunlar mevcut yönetsel yapıları tartışmaya açmıştır. Bu çerçevede çalışmamızın temel motivasyonu COVID-19 süreci ile elde edilen fırsatı kullanarak bir kez daha küreselleşme kavramı üzerinde yapılan tartışmalara ilişkin notları ve gelişmeleri paylaşmak olmuştur. Bunu yaparken COVID-19’un insanoğlunun yaşadığı tek küresel salgın olmadığı ve salgın deneyimlerinin aslında dönemselsel açıdan kendi açısından küreselleşme arayışlarının olumsuzluklarından olduğu tespitini yansıtmak temel amaçlarımızdan olacaktır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Amacı

Bugüne kadar Dünyada yaşanan sosyo-ekonomik, siyasal vb. dönüşüm ve değişimler temel tetikleyici ve/veya yön verici unsurlarla ilişkili olarak şekillenmiştir. COVID-19 Pandemisi’nin geçmiş dönemlerde (örneğin 1918 İspanyol Gribi, ABD’deki 1929 ekonomik krizi ve New Deal girişimi) yaşanan benzeri salgınlar sonrasında gerçekleşen değişim ve dönüşümlerle benzer sonuçları ortaya çıkaracağına dair güçlü belirtiler bulunmaktadır. Bu çerçevede bu araştırmanın birinci amacı; insanlık tarihinin karşılaştığı en büyük salgınlardan biri olarak kayıtlara geçen COVID-19 Pandemisi’nin makro ölçekte tartışmaya açtığı konulardan biri olan “küreselleşme” olgusuna ilişkin eleştirileri ortaya koymaktır. Çalışmanın ikinci amacı; COVID-19 Pandemisi’ne bağlı olarak küreselleşme olgusunun geleceği

alacağı/alması muhtemel yeni perspektiflere ve bölgesel güç dağılımına ilişkin mevcut öngörülerini belirlemek ve analiz etmektir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamıza temel teşkil eden ana olgu küreselleşme kavramı ve küreselleşme üzerindeki tartışmalardır. Küreselleşme üzerinde artan tartışmalara ilişkin araştırmamızın varsayımı; küreselleşmeye ilişkin olgusal ve neden/sonuç açısından yükselen eleştirilerin belirleyici unsurlarından birinin COVID-19 salgını olduğudur. Bu çerçevede araştırmamız akademik literatür araştırması ile gerçekleştirilmiştir. Kavramsal çerçevenin ele alındığı son dönem akademik yayınlara (makale, dergi, tebliğ) yoğun literatür taraması ile erişilmiştir. Konunun temel aktörleri olarak öne çıkan ABD, AB ve Çin ile küreselleşme arasında kurulan ilişkilerin (mevcut rolleri, gelecek öngörülerini) belirlenmesine yönelik olarak; internet üzerinden kaynakça'da belirtilen üniversite kütüphaneleri, yabancı basın kuruluşlarının web sayfaları, önde gelen siyasi analistlerin ve düşünce kuruluşlarının erişime açık paylaşımlarına ulaşmak suretiyle yabancı literatür araştırması yapılmıştır. Elde edilen kaynaklara ilişkin gerçekleştirilen okumalarımız sonrasında akademik çalışma alanımızdaki birikimlerimiz eşliğinde küreselleşme olgusuna ilişkin analiz ve gelecek öngörülerimiz ortaya konulmuştur.

2. Tarihi Kayıtlarda Salgın Deneyimi

2020 yılının ilk günlerinde kamuoyu ile paylaşılan COVID-19 salgını insanlığın karşılaştığı ilk salgın değildir. Örneğin Orta çağ'da Avrupa kentlerinde salgın hastalıklara rastlanmıştır ve insanlar daha önce hiç olmadığı kadar salgınlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Özden ve Özmat, 2014, s. 61). İnsanlık tarihi boyunca savaşlar, ticaret ve din olgularının belirleyiciliği temelinde artan toplumlar arası ilişkiler sosyo-kültürel gelişimi olumlu yönde etkilemekle birlikte, yine bu olgular sayesinde iletimi kolaylaşan hastalıklar/salgınlar ise insanlığın büyük kayıplar yaşamasına, tarihin seyrinin değişmesine ve zaman zaman uygarlıkların sonunun gelmesine neden olmuştur (Jarus, 2020).

İnsanoğlunun kayıtlara geçen ilk büyük salgın tecrübesi Atina Vebası'dır. MÖ 426'da yok olana kadar Yunanistan ve Doğu Akdeniz'in dağınık bölgelerinde devam eden hastalık Mısır ve Libya üzerinden Atina'ya girmiştir (Horgan, 2016). Kent nüfusunun ¼'nün hayatını kaybetmesine neden olduğu düşünülen Atina Vebası, dönem itibarıyla kentin kurallarında ve kimliğinde önemli değişiklikler (Shenker, 2020) doğurmasının yanında, salgın sürecinde bugün COVID-19 sürecinde karşılaştığımız karantina uygulaması, panik, yalan haber, sağlık çalışanlarının fedakarlık örneklerinin kayıtlara geçmesiyle de dikkat çekmektedir (Leonard, 2020).

Tarihe geçen salgınlardan biri de tıp literatüründe çiçek hastalığının erken görünümü olarak kabul edilen (Haas, 2006, s. 1093) Antonine Vebasıdır. MS 165'de İmparator Marcus Aurelius döneminde başlayan Vebanın, Çin üzerinden gelen ticaret gemileriyle Roma'ya taşındığı bilinmektedir (Horgan, 2019; Sabbatini & Fiorino, 2009, s. 261). Yetmiş beş milyonluk İmparatorluk nüfusunun yaklaşık %5-10'unun öldüğü tahmin edilen salgın, Roma toplumunun temel kurumsal yapıları üzerinde, profesyonel ordusundan, aristokrasiye, kasaba konseylerinden köy halkının çiftliklerini terk etmesine kadar neden olduğu pek çok olumsuzlukla döneme damga vurmuştur (Watts, 2020a; Watts, 2020b). İmparatorluğu eski ihtişamına kavuşturmak ve ticaret yollarını yeniden inşa etmek noktasında ciddi ilerleme kaydeden I. Justinianus büyük bir salgınla karşılaşma şansızlığını yaşamıştır (Schat, 2020). 541-750 yılları arasında Mısır ve İstanbul'da tanımlanan Justinian Vebasında kent nüfusunun yaklaşık %25-%40'ı (Sowards, 2020; Samal, 2014, s. 166) hayatını kaybetmiştir. Toplumlar arasında sağlanan iletişimin sınır tanımaz boyutlarını anlamak açısından etkileşim kapasitesinin beraberinde toplumsal sorunlara yol açacak hastalık vb. olguları da getirdiğine ilişkin en önemli tarihsel örnek Kara Veba/Black Death'dir. Kara Veba, Moğol ordusunun (1346-49) ticaret şehri Kaffa'yı (Kırım) kuşatması sırasında şehrin direnişini kırmak amacıyla vebadan ölen kendi askerlerinin cesetlerini şehrin içine atması nedeniyle tarihin ilk biyolojik silah denemesi olarak

nitelenmiştir (Shipman, 2014; Riedel, 2005, s. 117). Veba nedeniyle Avrupa nüfusunun yaklaşık %50-60'ının (yirmi beş milyon) Dünya'da toplam yetmiş beş milyon kişinin (Black, 2019; Samal, 2014, s. 166) hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir (Resim 1).

Resim 1. Black Death/Kara Ölümün ayak izi

Kaynak: Benedictow, 2005

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre her yıl dünya çapında 21.000/143.000 kişinin ölümüne sebep olduğu tahmin edilen salgınlardan biri de Koleradır. İlk kez Hipokrat (MÖ 460-377) tarafından tanımlanan bir hastalıkla benzerliği konusunda genel kabul olmakla birlikte (who.int/) hastalığın günümüzdeki formuna yönelik ilk tanımlama 1543'de Bangladeş'in Ganj Deltası'nda rastlanan hastalıkla açıklanmaktadır. 1816-2009 yılları arasında yedi dönemde yaşanan salgında elli milyon kişi yaşamını yitirmiştir (Samal, 2014, s. 168).

Dünya salgın deneyimi açısından trajik örneklerden biri de 1918'de başlayıp üç dalga halinde 1919 sonuna kadar süren ve nedeni tam olarak tespit edilmeyen İspanyol Gribi olarak bilinen salgındır (Miller, 2020). İlk vakaların İspanya'nın Madrid kentinde görülmesi üzerine "İspanyol Gribi/Spanish Flu olarak adlandırılan salgından beş yüz milyon kişinin etkilendiği ve yaklaşık 40-70 milyon kişinin hayatını kaybettiği (Johnson, 2017; Samal, 2014, s. 168; Taubenberger, 2006, s. 86) düşünülmektedir. 1. Dünya Savaşındaki çarpışmalarda ölenlerin yaklaşık on yedi milyon olduğu düşünüldüğünde salgının neden olduğu can kaybının derecesi daha görünür olmaktadır (Resim 2). İspanyol Gribi bulaşma niteliği açısından insanlar arasında ayırım yapmaması ve pek çok tanınmış kişinin hastalığa yakalanması ile de bilinmektedir. İngiltere Başbakanı David Lloyd George, karikatürist Walt Disney, ABD Başkanı Woodrow Wilson, aktivist Mahatma Gandhi, oyuncu Greta Garbo, Almanya'da Kaiser Willhelm II hastalığa yakalanmışlardır (Johnson, 2017).

Resim 2. İspanyol gribi görsel

Kaynak: msubillings.edu/lectures/

Tarihi kayıtlara geçen diğer salgınlar ise şunlardır: 1980’lerde ABD’de tanımlanan AIDS/HIV hastalığı bugüne kadar otuz sekiz milyon kişinin ölümüne neden olmuştur (who.int/gho/). 2002’de Çin’in Guangdong eyaletinde tespit edilen SARS hastalığı yedi yüz yetmiş dört ölüm ile sonuçlanmıştır (SARS, 2020). Domuz gribi olarak bilinen bir başka salgın Nisan 2009’da ABD’de tespit edildikten sonra Dünya’da yaklaşık onsekiz bin beşyüz kişinin ölümüne sebep olmuştur (Jarus, 2020). Orta Doğu Solunum Sendromu (2012) MERS-CoV salgını nedeniyle bugüne kadar yirmi yedi ülkede sekiz yüz elli ölüm kayıtlara geçmiştir (Major Epidemics, 2020; applications.emro). Aralık 2013’de Gine’de bir çocuğun yarasalar tarafından enfekte edilmesiyle başladığı düşünülen EBOLA salgını ise Avrupa ülkeleri ve ABD dahil on bir bin üç yüz on kişinin ölümüne neden olmuştur (cdc.gov/vhf/).

1347’de Avrupa’ya ulaşan Veba Salgını ile Çin’in Wuhan kentinde 2019’un son gününde açıklanan COVID-19 Pandemisi’nin altı yüz seksen altı yıl sonra izlediği güzergah arasındaki benzerlik salgının trajik ayak izini yansıtmaktadır. İnsanlık bir kere daha, diğer toplumlarla iletişim/etkileşim içinde olma arzusu veya günümüzde adına küreselleşme dediğimiz fenomen aracılığıyla meydana getirdiği sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel etkilerin ve süper teknolojik altyapının sonucu olarak “hipermobilize salgın” gerçeği ile yüzleşmiştir. 31 Aralık 2019’da Wuhan’daki ilk vakayı bildiren Dr. Wenliang’ın COVID-19 Pandemisi’nden hayatını kaybetmesi salgın tarihinin trajik anekdotları arasındaki yerini alırken insanoğluna salgın gerçeğini ve mücadele refleksini yeniden hatırlatmıştır. WHO tarafından SARS-CoV-2 hastalığı yeni keşfedilen bir koronavirüsün neden olduğu bulaşıcı hastalık olarak tanımladıktan sonra; 30 Ocak 2020’de WHO tarafından “Küresel Halk Sağlığı Acil Durum” (PHEIC) ilan edildi; 11 Şubat 2020’de hastalığın ismi “COVID-19” olarak açıklandı ve 11 Mart 2020’de COVID-19 Küresel Pandemi ilan edildi. Böylelikle 11 Mart insanlık açısından hem yaşanacak pek çok ekonomik, sosyal, vb., sorunun hem de yönetsel ve ideolojik mevcut sorun/kriz alanlarının tartışılmaya başlanmasının işaret fişeği olarak kabul edilebilir.

3. Küreselleşme Tartışmaları ve Alternatif Arayışları

Küreselleşme düşünsel veya teorik düzeyde bir olgu olmakla birlikte, 20. yüzyılın gelişen iletişim teknolojisi sayesinde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. 1980’lerden itibaren literatürde önemli bir yer tutmaya başlayan küreselleşme kavramı en genel anlamıyla; küresel ölçekteki sosyal, kültürel ve iktisadi bütünleşmeyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Öncelikle, dünyanın bir pazar şeklinde, malların ve sermayenin serbest dolaşımının sonucunda bütünleşmesini öngören bu süreç, insanlık tarihinde zaman zaman ortaya çıkan bir idealin, bir insanlık durumu olarak somutlaşmasına da yol açmış denebilir (Bayram, 2010, s. 53). McLuhan tarafından küresel köy (global village) terimiyle literatüre giren ve ekonomik, teknolojik, siyasal, kültürel gelişmeleri içeren küreselleşme kavramı 1980’lerde sıkça kullanılmaya

başlanmıştır. Bu dönemde küreselleşmenin teorik planda ele alınışı ve algısı “kapitalist hegomanya’nın yeni şekline cevap vermek” (Savage et al., 2005, s. 2) olarak açıklanmıştır. Ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda yaşadığımız ve bizi belli oranda zihin karışıklığı içinde bırakan değişim ve dönüşümler en genel anlamları ve nitelikleri içinde küreselleşme süreçleri şeklinde tanımlanırken Dünya küresel bir köy olarak kabul edilmektedir (Beck, 1999, s. 5; Thurow, 1997, s. 61). Sınırları olmayan bir dünya tasarımı olarak görülen küreselleşme olgusu 1990’lı yıllarda bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar sözcük haline gelmiştir (Khi et al., 2007, s.2).

Küreselleşme kavramının, kazanımlarını arttıran toplumlar için olumlu, kazanımları azalan ya da kaybeden toplumlar açısından olumsuz tanımlar ve yorumlar içerdiği söylenebilir (Akkaş, 2010, s.1). Bu çerçevede küreselleşme kavramının kişiler ve toplumlar tarafından çeşitli biçimlerde algılanması, tanımlanması ve yorumlanması küreselleşmeye yönelik bakış açılarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Küreselleşmenin gerçek doğasına ilişkin güçlü görüş farklılıkları olmasına rağmen, küreselleşme süreçlerinin farklı özelliklerini politik, ekonomik ve kültürel vb. açıdan ele almak mümkündür (avim.org.tr/en/). Genel olarak farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınışına göre küreselleşme tanımları şu şekilde yapılmaktadır; “Geç modern dönem koşullarının yaşandığı, uzak yerlerin birbirleriyle ilişkilendirildiği, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği, dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması” (Giddens, 2000, s. 14); “Dünyanın küçülmesi ve bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesi” (Robertson, 1999, s. 21); “Sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerinde coğrafi engellerin azaldığı ve insanların bu azalmanın gittikçe farkına vardığı bir süreç”; “Milletler arasında, yatırım ve ticaret yoluyla insan kaynakları kadar malların ve hizmetlerin artan hareketliliği” (Khi et al., 2007, s. 2).

Serbest ticaret olgusunun gelişimi ile ilişkilendirilmesi bakımından küreselleşmenin 19. yüzyılda başladığı söylenebilir. Küreselleşme, toplumların tek bir dünya haline gelmesi olarak tanımlanırsa, büyük dinler ve kozmopolit düşüncenin üretildiği ve yaygınlaştığı yaklaşık 1000 yıllık bir tarihi geçmiş süreç olarak izlenebilir. İletişim teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak öne sürülecek ise küreselleşme, 20. yüzyıl değişikliklerini içermekte, internet ve dijital bilginin gelişimi küreselleşme olarak tanımlanabilmektedir. Bu çerçevede tarihi süreç içinde toplumları etkileyen sosyal, politik ve ekonomik gelişmeler, küreselleşme kavramına yönelik yorumlarda da farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda küreselleşmenin, sosyal yaşam biçimlerine ve sosyal yaşamla ilgili değişimlere bağlı olarak tanımlandığı söylenebilir (Akkaş, 2010, s. 21). Bu genel analiz çerçevesinde aslında küreselleşmeyi genellikle teknolojik gelişmelerin mümkün kıldığı, sınırlar boyunca mal, insan, sermaye, bilgi ve enerjinin hızlandırılmış akışı (Jaishankar, 2020) olarak açıklamak mümkündür. Tam da bu nedenle küreselleşmenin geniş ölçüde sınırların açıldığı, devlet düzenlemelerin önemini yitirdiği, hızlı bir finansal, ticari, iletişim işlerinin yapıldığı, sosyal ve kültürel aktiviteler süreci olarak açıklanması uygundur (Khi et al., 2007, s. 2). Söz konusu çıktılardan hareketle geçtiğimiz otuz yılda, küreselleşme eğilimlerinin yeni normal olduğu varsayılmıştır. Tarifersiz ticaret, kolay veya vizesiz uluslararası seyahat, birkaç engelli sermaye akışı, sınır ötesi boru hatları, enerji şebekeleri ve gerçek zamanlı kesintisiz küresel iletişim, dünyanın eriştiği doğal uç noktalar olarak görünmüştür (Jaishankar, 2020). Unutulmaması gereken husus bu olguyu nasıl tanımlarsak tanımlayalım, ne şekilde yorumlarsak yorumlayalım, küreselleşmenin farklı yansımaları üzerinde hangi tür tartışmalar yaparsak yapalım, tartışılması mümkün olmayan olgunun küreselleşmenin engellenemez bir biçimde var oluşu ve hayatımızın önemli bir bölümünü etkilemesi ve yönlendirmesidir (Tekir, 2010, s. 87).

21.yüzyılın ilk çeyreğinde neo-liberal politikaların uygulama aparatı olma özelliğini sürdüren küreselleşme, özellikle 2007-2008 mali krizi ile ciddi biçimde sendelemiştir. Ancak, küreselleşme fenomeni en güçlü eleştirel darbeyi COVID-19 sürecinde almıştır. Bununla birlikte COVID-19 süreci eşliğinde küreselleşme olgusu üzerindeki tartışmalar (belki de ortaya çıkan olumsuzluklara ilişkin tepkiyi azaltmak üzere) yeni New Deal arayışı biçimine evrilmiş

olduğu söylenebilir. Belki de güçlü şekilde tanık olduğumuz “Digital new world order/Dijital yeni dünya düzeni”dir. Dönemin ABD Başkanı Franklin Roosevelt tarafından 1932’de büyük kriz içindeki ekonomiye yardımcı olmayı amaçlayan bir dizi eylem (dictionary.cambridge.org/) olarak tanımlanan New Deal/Yeni Anlaşma-Düzen ekonomik ve yönetsel etkilerinin kıtaları aşması bakımından 20. yüzyılın ilk büyük (Marshall yardımı, New Public Management vb. düşünüldüğünde tek değil) küreselleşme hamlesidir (Resim 3).

Resim 3. Great Depression ve New Deal perspektifi

Kaynak: historythings.com/; historylearning.com/

Tarihin en ağır can ve maddi kayıplarının yaşandığı İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki teknolojik gelişmelerin itici rol oynadığı sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümlerin kolektif ifadesi küreselleşme kavramıyla şekillenmiştir. 1929 Amerikan Büyük Buhranından çıkış manivelası olarak sunulan New Deal benzeri arayışlar (İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kayıpların telafisi ve yaşanan acıların tekrarlanmamasına yönelik olarak) ana hatlarıyla dört ayrı girişim şeklinde yaşanmıştır. Birincisi: Marshall yardımı. ABD öncülüğünde geliştirilen Marshall Yardımı projesi ekonomik iyileşmenin bir aracı olarak görülmüş proje liberal ekonomi politika perspektifleri ile desteklenmiştir. İkincisi: 1951’de sonradan Avrupa Birliği (1999) adını alacak olan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’nun kurulması. Avrupa ölçekli siyasal ve ekonomik sorunların aşılması adına başat örneklerden biri olarak tarih sayfasına çıktı. Üçüncüsü: New Public Management. 1970’lerde ortaya konulan New Public Management anlayışı makro açıdan tüm kamu yönetimlerini liberal ekonomi anlayışının kamusal alana yönelik dönüşümlerinin temel yol haritasını oluşturmuştur. Dördüncüsü: New World Order. Schandmauer’in (Utanc/Berlin Duvarı) yıkılışının ardından SSCB’nin dağılması ile neoliberal sosyo-ekonomik politikaların coğrafi etki alanında genişleme yaşanmıştır. 20.yüzyılın son çeyreğinde makro New Deal modeli küreselleşme adı ile sahne almıştır. Saydığımız dört temel parametre ve son tahlilde güçlü dijital alanın araçsal desteği ile küreselleşme olgusu sonuçları itibarıyla sınırları aşan biçimde, tüm dünya ülkelerini kurumsal yapılar ve mevcut toplumsal değer yargıları açısından derinden etkilemiş, değiştirmiş dönüştürmüş, hiç değilse değişim ve dönüşüme zorlamıştır.

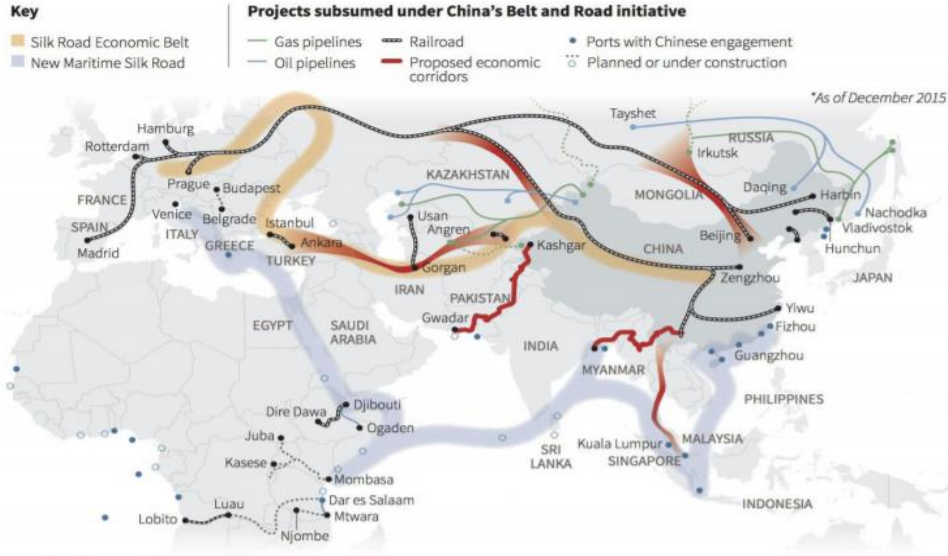
Ancak küreselleşme olgusunun serüveni iki unsur nedeniyle kritik bir aşamaya gelmiş görünmektedir. Birincisi: Çin tarafından 2013 yılında ortaya konulan ve önemli ilerleme kaydedilen Bir Kuşak Bir Yol Projesi. İkincisi ise insanlığa ait tüm sosyo-ekonomik, siyasal, vb. değerleri, ezberleri kasıp kavurması ve yönetimler nezdinde sebep olduğu savrulmalarla 2020 yılının kayıp bir yıl olarak tarihe geçmesine neden olan COVID-19 salgınıdır.

2012 yılında Başkan Xi Jinping’in siyasi liderliği devralmasının ardından önemli ölçüde değiştirilen Çin dış politikası sayesinde ülke, kısa süre içinde küresel yönetime karşı daha aktif bir duruş sergileyerek "yeni bir uluslararası ilişkiler türü" ve "ortak bir kader topluluğu" gibi politikaların yanında küreselleşmeyi ve serbest ticareti savunmaya başladı (tandfonline.com/). Bu çerçevede siyasal ideolojisiyle uyumlu olmamakla birlikte uyguladığı liberal dış ticaret

politikaları ve küresel ekonomi çarklarının işletilmesi ile elde ettiği kazanımlarla siyasal, askeri ve ekonomik açıdan yükselen bir değer olan Çin tarafından 2013 yılında ortaya konulan ve önemli ilerleme kaydedilen “Belt and Road Initiative/Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) veya ilk adı ile “One Belt One Road/Tek Kuşak Tek Yol-OBOR” projesi sadece bölgesel değil küresel (başta ekonomi olmak üzere) tüm dengelere ilişkin değişme beklentisini ortaya koymaktadır.

Çin Devlet Başkanı Başkan Xi Jinping, 2013 yılında Kazakistan ve Endonezya'ya yaptığı ziyaretlerde, yeni bölgesel iş birliği kurulması ve Asya Altyapı Geliştirme Bankası'nın oluşturulması çağrısında bulunmasıyla (Muttarak, 2020, s. 2) mevcut küresel dengeleri etkileme potansiyeline sahip projenin işaret fişeği yakılmış oldu. BRI Projesi (Kuşak ve Yol Girişimi/Belt and Road Initiative) projesi, başlangıç noktası ve eklenmek istendiği coğrafi uzaklık dikkate alındığında Çin Hanedanlığı (MÖ.206-MS.220) tarafından Roma ve Bizans sınırlarını aşarak bugünkü Avrupa coğrafyasına ilerleyen ticaret ağı olan tarihi ipek yolunun modern versiyonu olarak görülmektedir (Chatzky & McBride, 2020, s.3). Tarihsel süreçteki pek çok yansımalarıyla Orta Asya coğrafyası tarihi İpek Yolu güzergahıyla ortaya çıkan küreselleşmenin ilk aşamalarından birinin merkez üssü olarak konumlanmıştır. İpek yolu rotasıyla Doğu ve Batı pazarlarının birbirine bağlanması sonucu değerli Çin ipeği, baharat, yeşim taşı ve diğer mallar batıya taşınırken, Çin, başta altın olmak üzere değerli metaller, fildişi ve cam ürünleri almıştır. Bu değiş-tokuş sadece muazzam zenginliğin ticaret aracılığıyla taşınmasının yanında toplumlar arasında kültürel ve dini gelenekleri birbiri ile buluşturmuştur. Xi Jinping tarafından dış politikada başlatılan değişimler ve özellikle BRI projesi Çin'in uluslararası hedeflerini bölgesel gücün ötesine çıkarmaya dönük önemli bir politika hareketi ve küresel güç olma konusundaki artan ilgisinin belirgin işaretleri olarak algılanmıştır (Gong, 2018, s. 635). Kaldı ki, Xi Jinping'in BRI hedeflerine ilişkin yaptığı; “Çin, Kuşak ve Yol Girişimi aracılığıyla uluslararası iş birliğini aktif olarak teşvik edecek. Bunu yaparken, politika, altyapı, ticaret, finans ve insanlar arası bağlantı kurmayı ve böylece ortak kalkınmanın yeni itici güçleri yaratmak için uluslararası iş birliği için yeni bir platform oluşturmayı umuyoruz” açıklaması (China's Belt and Road, 2018, s. 4) Çin'in küresel güç olma perspektifini net biçimde deklare etmektedir. Söz konusu gelişmeler ve Çin'in özellikle son on yılda artan uluslararası ekonomik-politik etkinliği ile sadece bir küresel güç olma değil “küresel liderlik rolü üstlenme niyeti” olarak analiz edilmiş artık bunun bir ihtimal olma boyutlarını güçlü şekilde zorlamaya başladığı belirtilmiştir (Habib & Faulknor, 2017, s.4). BRI projesi kapsamında ifade edilen tek kuşak olgusunun Çin'in altyapıya yoğun bir şekilde yatırım yapmayı planladığı İpek Yolu Ekonomik Kuşağını, tek yol adlandırmasının ise Pasifik Okyanusu'ndan Baltık Denizi'ne liman ve denizcilik tesisleri inşa edilmesini gerektiren 21. yüzyıl Deniz İpek Yolunu simgelediği belirtilmektedir (The Potential of One Belt One Road, 2015, s. 2). Öte yandan Çin Devlet Başkanı Xi için BRI projesinin çok lanse edilen ABD'nin “Asya'ya dönüşüne” karşı bir geri itme işlevi görmesinin yanı sıra, Çin'in yeni yatırım fırsatları geliştirmesi, ihracat pazarlarını büyütmesi ve Çin gelirlerini ve iç tüketimi artırması için bir yol olarak hizmet ettiği vurgulanmaktadır (Chatzky & McBride, 2020, s.3) Ayrıca BRI projesinin, 2008 Küresel mali krizi ile ortaya çıkan fırtınayı atlattıktan sonra Çin ekonomisinin yavaşlaması, ABD'nin Asya'ya dönmesi ve komşu ülkelerle ilişkilerin bozulmasının birleşik baskısından ortaya çıktığı (Yong, 2016, s. 455) görüşünü de dikkate aldığımızda söz konusu kavramsal çağrışımlardan ve hedeflenen açık amaçlardan yola çıkılarak bile Dünya toplumlarının tıpkı tarihi ipek yolu örneğinde olduğu Çin merkezli yeni bir küreselleşme girişimiyle karşı karşıya bulunduğu görülmektedir (Resim 4).

Resim 4. Kuşak ve yol girişimi

BRI'ye ilişkin "önceki ekonomik küreselleşme fikirlerinden tamamen farklı olan barışçıl iş birliği, kapsayıcı açılma, karşılıklı öğrenme, karşılıklı referans, karşılıklı yararlar ve kazan-kazan sonuçları fikirlerini benimsiyor" (Xue et al., 2016, s. 46) savunusunun yanında BRI projesinin sadece Çin ile değil, dünya çapında yeni ekonomiler geliştirmeye ve bunlar arasında küresel ticareti teşvik etmeye odaklanıyor (Wijeratne et al., 2018) olduğuna ilişkin olumlu yaklaşımlara rağmen projenin Batı'nın sahip olduğu kurumsal yapılar/değerler nezdinde ikna edici bulunmasına yetmediği görülmektedir. Üstelik, BRI'nın yanında Çin'i küresel yüksek teknoloji imalatı egemen hale getirmeyi amaçlayan, devlet öncülüğünde bir sanayi politikası olarak planlanan devlet sübvansiyonlarını kullanmayı, devlete ait işletmeleri harekete geçirmeyi ve ileri endüstrilerdeki Batı teknolojik becerisini yakalamak ve sonra da aşmak için fikri mülkiyet edinimini sürdürmeyi hedefleyen "Made in China 2025" projesi de (McBride & Chatzky, 2019) salgın öncesi başlayan ekonomik ölçekli tedirginliklerin post-COVID sürecinde de küreselleşme tartışmalarına yön verecek temel parametrelerden biri olmaya devam edecek görülmektedir.

Pandemi kontrol altına alındıktan sonra farklı bir dünyada yaşayacağımıza dair sık tekrarlanan iddia; Çin'in liderliğinde ilerleyen Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) için de geçerli olduğu ve projenin mutlaka reviz edilmesi gerekeceği hiç değilse 2049 hedeflerinin değiştirileceği ihtimali üzerinde durulması (Tonchev, 2020) ise BRI'nın yeni küreselleşme senaryosu olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. BRI ve Made in China 2025 projeleri COVID-19 sonrası yeni dünya düzeninde Çin'in ekonomik ve siyasi açıdan ABD için tehdit olarak algılanması için yeterli görülmektedir. Bunların yanında Çin'in ekonomik büyümesini; serbest piyasaya bağlılığı, uluslararası sermaye yatırımları için cazibe merkezi olması ve gelişmekte olan pazarlara yaptığı yatırımlarla sağlamış olması ABD'nin Çin ile sürdüreceği mücadelenin Sovyetler ile giriştiğinden çok daha maliyetli olacağı (Akkaş, 2020, s. 587) işaretlerini de vermektedir. Bu çerçevede COVID-19 sürecinde gerginleşen ABD-Çin ilişkilerinin kötüleşmeye devam edeceği ve küresel toplumun Çin ile nasıl iş birliği yapacağına, onunla nasıl rekabet edeceğine ve gerektiğinde nasıl yüzleşeceğine karar vermesi gerekecektir (Blair, 2020).

4. Küreselleşme Tartışmalarına COVID-19 Etkisi

“Gerçek şu ki, dünya koronavirüsten sonra asla eskisi gibi olmayacak ...”

Henry KISSENGER/The Wall Street Journal, 03.04. 2020

21. Yüzyıl dünyası, bölgesel güçler ve aktörlerin çıkar ilişkilerinin temsil edildiği çok kutuplu/kutupsuz ve çok aktörlü belirsiz sistem haline dönüşmüştür. COVID-19 sürecinde 6G, yapay zeka, robotik hayat, zombi siyaset, üst insan, big data, çipli yaşam vb. olgusal gerçeklerin dillendirildiği ve aynı zamanda yeni yaşam tarzlarına yönelik tartışmalar dikkate alındığında küresel sermayeye ait yönetsel erk merkezlerinin yeni bir dünya düzeni için çabaladıkları belirtilmektedir. Bu çerçevede Pandemiye bağlı koşulların belirleyiciliğinde insanlığın yeni bir aşamaya geçmekte olduğu vurgulanmakta ve sanayi devrimi sonrasında bilgi ile geliştirilen tüm kazanımların bilgi sonrası (post truth) bir dönemin habercisi olarak görülmektedir. Tam da bu noktada rejimlerin demokratiklikten totaliterliğe ve insanların, özgürlükten kısıtlılığa yaşamın tüm boyutlarının yeniden biçimleneceği bir dünyanın geliyor olduğu (Akkaş, 2020, s. 569) yüksek sesle ifade edilmektedir. Yükselen değişim beklentileri ve bu yöndeki güçlü izlenimlerin varlığı COVID-19 ile mücadele sürecine ilişkin küreselleşme (ve aslında neo liberalizmin) tartışmalarının ülkelerin (deklere edilmiş ve/veya uygulamalar açısından tanımlanmış olmasına göre) yönetim biçimleri üzerinden yapıyor olması (<https://knowledge.wharton.upenn.edu/>) güçlü olgusal veriler eşliğinde tarihsel tekerrür kuşularını da beraberinde getirmektedir. COVID-19 ile kuşkusuz insanoğlu küresel bir krizle karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır. Harari tarafından “belki de neslimizin en büyük krizi” olarak tanımlanan Pandemi, olası etkileri açısından da çok boyutlu tabloyu içerecek görünmektedir. Bu çerçevede hükümetlerin salgın sürecinde alacakları kararlar muhtemelen önümüzdeki yıllarda dünyayı şekillendirecek ve söz konusu kararlar ile belirlenecek yol haritası sadece sağlık sistemlerimizi değil aynı zamanda ekonomimizi, politikamızı ve kültürümüzü de şekillendirecektir (Harari, 2020a). Bu açıdan bakıldığında COVID-19 neo-liberal politikaların sahadaki uygulama aparatı olarak görünen küreselleşme olgusu bu değişimden payını alacaktır.

Küreselleşme süreciyle COVID-19 etkileşimini belirleyen unsurları/göstergeleri Ekonomi; Bilgi Paylaşımı ve Bilimsel Verilerin Güvenilirliğinin Sorgulanması; Pandemi sürecinde yönetim başarıları demokrasinin geleceği tartışmaları; Çalışma yaşamı ve home office sisteminin yaygınlaşması; Yapay zeka destekli kitlesel gözetim sistemlerinin yaygınlaşması; Sosyo-kültürel yaşam ve inanç sistemleri üzerinde etkiler vb. başlıkları altında toplamak mümkündür. Aşağıda diğer tüm unsurları doğrudan ve birincil düzeyde etkileme potansiyeline sahip ekonomi ve demokrasi başlıkları üzerine notları, gelişmeleri ele almaya ve analiz etmeye çalışacağız.

4.1. COVID-19 Küresel Ekonomik Dönüşümü Tetikliyor

Pandemiden önce zaten karşı karşıya olduğumuz ekonomik, çevresel, sosyal ve politik zorlukların üstüne COVID-19’a bağlı nedenlerle oluşan kötü gelişmelerin gelmesi sosyo-ekonomik sıkışıklığın artmasına neden olmuştur (Schwab, 2020). COVID-19 ile birlikte dünyanın dramatik şekilde hazırlandığı değişime yönelik üç senaryo bulunmaktadır. En iyi durum senaryosu ılımlı ekonomik kargaşayı tasavvur ederken, kötü ve karşılaşılmaması daha muhtemel senaryo ise, büyük yeniden yapılanma talebini gerektiren ciddi ekonomik zararları öngörmektedir. En kötü durum senaryosu ise, potansiyel olarak tarihsel boyutlarda yıkıcı ekonomik çöküşü içermekte ve bazı ülkelerde sosyal ve politik kargaşaya, dünya düzeninin konfigürasyonunda bir dizi değişikliğe ve ülkeler arasında kısıtlanmış sosyo-ekonomik ve politik bağlantı öngörmektedir (Tonchev, 2020). Öte yandan, İngiltere Genel Kurmay Başkanı Nick Carter’ın Pandemi sürecinde ortaya çıkan mevcut ekonomik sorunlara bağlı gerekçelerin tetikleyeceği bölgesel ve küresel çatışmaların üçüncü dünya savaşına dönüşebileceği endişesini dile getirmesi post-COVID’e ilişkin en korkutucu senaryo olarak dikkat çekmiştir (dailymail.co.uk). Ancak söz konusu öngörülerden hangisinin realize olacağı; salgınla daha görünür hale geldiğini söyleyebileceğimiz sosyo-ekonomik şokun neden olduğu sorunlar

yumağıyla ülkelerin başa çıkabilme becerilerinin, gösterecekleri yönetim başarılarının yanında dünya düzeninin direncine bağlı olacaktır.

COVID-19 Pandemisi, pejoratif ve dramatik çıktıları açısından her ne kadar küreselleşme ile ilişkilendirilse de bu küreselleşme açısından ilk olumsuzluk yakıştırması değildir. Dönemsel olarak yaşanan ekonomik krizler de küreselleşme ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişki örneklerinden birini teşkil eden 21. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen küresel mali krizin ardından (2002-2008) dönemsel koşulları ve gelinen noktayı “çevremizde normal olan her şey bir zamanlar çılgın bir fikirdi” diye açıklayan Paul Glover tarafından ilk kez kullanılan new normal/yeni normal kavramı (Bashevkin, 2020) COVID-19 sırasında yaşananları ve post-COVID-19’e ilişkin olasılıklara yönelik bir kavram ve/veya yol haritası olarak yeniden dolaşıma sokulmuştur (wbcasd.org/). Bununla birlikte yeni normal koşullar açısından küreselleşme olgusu ile doğrudan ilişkili başlık olan ekonomik hareketlilikte meydana gelen sonuçlar pesimistik analiz ve beklentilere yol açmıştır. Örneğin Pandemi sürecinde uygulanan izolasyon ve sosyal mesafe tedbirleriyle salgın "ilk küresel tedarik zinciri krizi" olarak tanımlanmış, krizin ekonomik değerde kayıplara büyük işsizliğe kurumsal çöküşe artan sömürüye açlık ve yoksunluğa yol açtığı (Foster ve Suwandi, 2020) ve salgının boyutlarıyla oluşacak uzun süreli ekonomik krizin alışveriş merkezleri, perakende zincirleri ve seyahat gibi sektörler için daha fazla finansal başarısızlık ve yıkım anlamına geleceği vurgulanmıştır (Fukuyama, 2020). Sürecin ortaya çıkardığı olumsuzlukların aşılması noktasında “bir savaş sırasında ülkelerin kilit endüstrilerinin kamulaştırması gibi koronavirüse karşı savaş da önemli üretim hatlarının insanileştirmesi gerekebileceği” (Harari, 2020a) şeklinde açıklanan yaklaşım, post-COVID’e ilişkin ilginç öneriler içeriyor görünmektedir: Birincisi, COVID-19 tahribatını gidermek amacıyla kilit endüstrilerin (önceki savaşa bağlı kriz dönemi uygulamalarında olduğu gibi) kamulaştırılması örneği verilmesi akıllara neo-liberal uygulamaların askıya alınabileceğini getirmektedir. İkincisi, salgın sürecindeki çalışma koşullarının insanileştirilmesi kavramıyla açıklanan bireysel korumacılık ve yaşam hakkının kutsanmasıdır. Bu vurguya ilişkin temel öneri, küreselleşmeyle keskin şekilde ortaya çıkan, zengin ülkelerin fakir ülkelere başta ekipman olmak üzere yardım göndermeye ve destek olmaya gönüllü olmalarıdır.

Pandemi sürecinde küresel piyasaları tedirgin eden ve Post-COVID’e ilişkin toplumsal beklentilere ilişkin daralmanın sinyali niteliği taşıyan işaret fişeği niteliğindeki açıklama Dünya Bankası’ndan gelmiştir. Haziran 2020 Küresel Ekonomik Beklentiler Analizinde Dünya Bankası; hükümetlerin ekonomik gerilemeye karşı olağanüstü çabalarına rağmen 2020’de küresel GSYİH’de %5,2’lik daralma ve gelişmiş ekonomiler için %7 küçülme beklentisini açıklamıştır (worldbank.org). Veriler çerçevesinde 1930’ların büyük buhranında üç yılda karşılaşılan sonuçlara salgın sürecinde bir yılda ulaşılabileceği öne sürülmüştür (Foster & Suwandi, 2020). Bu konuda, mevcut ekonomik krizin 2008 mali krizinden daha karmaşık olduğunu, salgının ortaya çıkardığı daralmanın hızı ve küresel ölçeği dolayısıyla tarihte bilinen hiçbir şeye benzemediğini vurgularken Kissenger (Kissenger, 2020) küresel ekonomik krizin resmini yansıtmaktadır. Bu açıdan post-COVID perspektifi açısından Büyük Buhran sonrası gerçekleştirilen kurumsal değişim ve dönüşüm benzeri beklenti içinde olmak sürpriz olmamalıdır. Salgınla mücadele kapsamında ülkelerin özellikle uluslararası nüfus mobilizasyonuna seyahat yasakları ve vize uygulamalarıyla sınırlamalar getirmesi küresel iş akitlerinin ve ziyaretlerinin azalmasına yol açmış olması, küreselleşme olgusunun temel parametresi olarak öncelenen ekonomi üzerinde belirgin biçimde olumsuz etkilere yol açmış ve böylelikle salgınla ekonomi arasındaki etkileşimin en net göstergesi olarak öne çıkmıştır (Legrain, 2020). Örneğin, salgının hızla ekonomik sorun haline gelmesi e-ticaret ve kredi kartı kullanımı üzerinde “olumlu” gelişme ve yoğunlaşmaya neden olurken, krizden ilham alan önemli bir gelişme olarak özellikle temel mallar için çevrimiçi teslimat siparişleri artmış, ancak perakende satış mekanizmaları ve sektör çalışanları tamamen olumsuz etkilenmiştir.

Küreselleşme ve neoliberal politika araçları açısından COVID-19 sonrasına ilişkin en kötü senaryo ve post-COVID küreselleşme tartışmalarına ilişkin bir başka işaret fişeği bazı

sektörlerin doğrudan devlet kontrolüne geçme ihtimalinin seslendirilmiş olmasıdır (Boone, 2020). Bu öngörünün bırakın gerçekleşmesini ifade edilmesi bile küreselleşmenin önemli sac ayağı konumundaki liberal ekonomi politikalarının gözden geçirilme beklentisini ortaya koymaktadır. Bu beklentinin masada olduğunu ilişkin başka kanıt ABD'deki gelişmelere dayanmaktadır. Buna göre salgın dönemi tedbirleri içinde; ABD'de işsizlik ödemesi genişletilmiş, kira yardımı ödenmiş, kiracı tahliyeleri durdurulmuştur. Söz konusu yardım sisteminin Temmuz 2020 itibarıyla sona ermesi üzerine hane halklarının %20'den fazlasının sonraki aylık kira veya ipotek ödemelerinde sıkıntı yaşayacakları tahmin edilmektedir. Bu ihtimale karşı ise, muhtaç her aileye “federal konut kuponu” verilmesi önerilmektedir (Appelbaum, 2020). Pandemi sonrası sürece ilişkin ABD'de olası konut krizi beklentisine ilişkin geniş analiz yapmak açısından büyük buhran öncesi ekonomik gelişmelerin incelenmesi durumunda bugünkü konut eksenli kriz beklentileriyle dikkat çekici benzerliklere ulaşılacak görünmektedir.

Önceki küresel krizlerde (2008 mali krizi ve 2014 Ebola salgını gibi) ABD'nin küresel lider rolünü üstlenmesine rağmen mevcut ABD yönetiminin (Trump) liderlik görevinden vazgeçmesi ve COVID-19 süreci de dahil, insanlığın geleceğinden çok Amerika'nın büyüklüğünü önemseydiğini açıkça ortaya koyması (Harari, 2020a) küresel liderlik konusunda ABD'nin konumuna ilişkin tedirginlik işareti olarak görülebilir. Tam da bu tedirginliğin giderilmesi ve ABD'nin küreselleşme girişimleri açısından sahada (daha) aktif aktör olarak konumlandırılması konusundaki Kissenger'ın ortaya koyduğu perspektif anlamlı görünmektedir. Kissenger'ın COVID-19 sürecinde ABD ve Dünya liderlerine hitaben kaleme aldığı yazıda, içinde bulunulan zorlu koşulların aşılması için getirdiği öneriler arasında “liberal dünya düzeninin ilkeleri korunmalıdır” (Kissenger, 2020) şeklinde getirdiği yaklaşım post-COVID ve küreselleşme ilişkisine yönelik çıkış yolu arayışlarına yön vermesi bakımından güçlü bir işarettir. Öte yandan post-COVID ve küreselleşmenin geleceği tartışmaları konusunda tedirgin edici gelişmenin Ocak 2021'de yapılacak olan 51. Dünya Ekonomik Forumu Yıllık Toplantısının ana temasının büyük sıfırlama/the great reset (Monck, 2020) olarak belirlenmiş olması gösterilebilir. Her ne kadar toplantının liderlerce yüz-yüze yapılmasının pandemi nedeniyle ertelenmesi ve toplantının daraltılmış katılımcılarla dijital olarak yapılacak olmasına (<https://www.weforum.org/great-reset>) rağmen küreselleşmenin ana kumanda merkezinin konuya verdiği önemi göstermesi bakımında yeterlidir. COVID-19'un yol açtığı ekonomik travmaların aşılması yönünde global ölçekli önerilerden bir başkası, Thomas More, J. Stuart Mill, Thomas Paine, Friedrich Hayek ve Facebook kurucusu Mark Zuckerberg ile ilişkilendirilen (<https://www.givedirectly.org/basic-income/>) Universal Basic Income-UBI /Evrensel Temel Gelir modeli olmuştur. Martin Luther King'in “garantili bir gelirin yoksulluğu ortadan kaldıracığı” ve Milton Friedman'ın “negatif gelir vergisi” önerilerinin yanında Facebook'un kurucu ortağı Chris Hughes'un (2018) açıkladığı “dört yılda elli bin ABD doları veya daha az kazanan ABD'li çalışanların, öğrencilerin ve bakıcıların ayda beş yüz ABD doları garantili gelir elde etmesi” önerisinin arka planını oluşturan UBI modeli, “çalışıp çalışmadığına ve gelir elde edip etmediğine bakılmaksızın her vatandaşın sabit aylık ödeme aldığı uygulama” (thebalance.com/) olarak açıklanan projenin “insanlara seçtikleri şekilde harcamak için nakit ödeme yapmanın onların geçim kaynaklarını iyileştirip iyileştirmediğini görme şansı vermenin” (Arnold, 2020) yönetimler ve ekonomistler tarafından memnuniyetle karşılanacağı belirtilmektedir. Pandemi sürecinde hükümetlerin getirdiği ekonomi politika paketlerine, bildiğimiz ancak terk ettiğimiz yeni bir unsurun eklenmesinin tam da zamanı olarak ifade edilen UBI modeli krizden toplumlarda yaygın olan derin eşitsizlikleri yeniden dengeleyen yeni sosyal sözleşme olarak savunulmaktadır (Wignaraja, 2020). Hem UBI hem de federal konut kuponu beklentileri ile bir bakıma ABD, Büyük Buhran sonrasında uygulanan New Deal benzeri yeni düzene hazırlanıyor görünmektedir.

ABD Başkanı Trump'ın Çin yanlısı tavrını gerekçe göstererek WHO üyeliğini askıya almasına ve politik kriz iklimi oluşturmasına rağmen (kaldı ki 3 Kasım 2020 seçimlerini kazanan Biden WHO'ya dönüş sağlamıştır) COVID-19'un mevcut yayılımı ve etkisi altına

aldığı insan sayısı dolayısıyla uluslararası koordinasyon ve bilgi paylaşımının daha da önemli olması (Boone, 2020) öngörüsünün ekonomik iş birliklerinin geliştirilmesine yönelik olarak da sağlanması gereklilik ve/veya yakın sorun alanı olarak durmaktadır.

4.2. Pandemi Sürecinde Yönetim Başarıları ve Demokrasinin Geleceği

Küresel gücün Çin, Rusya ve Hindistan eksenli bir yöne evrilmesine ilişkin güçlü emarelerin bulunduğu post-COVID sürecinde tartışılan en önemli kavramlar demokrasi ve yönetsel/kurumsal yapabilirlik olacaktır. Dünya toplumları salgınlar sonrasında bazı değişimler yaşamıştır. Örneğin, 1929 büyük buhranı, Amerika'yı güçlü şekilde etkileyen 1918 İspanyol Gribi sonrasındaki sürecin sonucudur. Bu açıdan salgın sonrasında ortaya konulan New Deal perspektifine benzer biçimde COVID-19 sonrası benzer sonuçları görme ihtimali bulunmaktadır ve kaldı ki buna ilişkin ekonomik gösterge örneklerini az önce vermiştik.

COVID-19'un yüz milyonlarca ailenin hayatını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda ekonomik ve sosyal kalkınma hızını da bozarak hesaplanamayan ekonomik ve sosyal kayıplara yol açmış olması kamu yöneticilerinin salgını önleyip önleyemeyeceği sorusunu akla getirmektedir (Gao & Yu, 2020, s. 179). Fukuyama'ya göre: şimdiye kadar bazı ülkelerin krizle başa çıkmada neden diğerlerinden daha iyi yaptıkları açıktır ve bu eğilimlerin devam edeceğini düşünmek için her türlü neden bulunmaktadır. Fukuyama açısından, bu bir rejim türü meselesi değildir ve kaldı ki, bazı demokrasiler COVID-19 sürecinde iyi performans gösterirken bazı demokrasiler aynı başarıya erişememişler ve aynı sonuç otoriteler için de geçerli olmuştur (Fukuyama, 2020). Benzer biçimde Kissenger, ABD'nin salgın sürecinde başarılı olması için getirdiği öneriler arasında, küresel liderlerin 2008 mali krizinden ders çıkarmaları gerektiğini ve liberal dünya düzeninin ilkelerinin korunmasına vurgu yapmıştır (Kissenger, 2020). Kissenger'in önerisi bir bakıma Harari tarafından seslendirilen; bu kriz zamanında, özellikle önemli iki seçenekle karşı karşıyayız. Birincisi, totaliter gözetim ve yurttaşların güçlendirilmesi arasındadır. İkincisi, milliyetçi izolasyon ve küresel dayanışma arasındadır (Harari, 2020a) söylemine ilişkin küresel iş birliği yönünde konum belirleme olarak görülebilecektir.

COVID-19 mücadele sürecindeki başarı skalasını yönetim sistemlerini merkez alarak açıklayan analizlerde demokrasilerin önceki krizlerde diktatörlüklerden görece daha iyi performans gösterdikleri tespitinden hareketle demokrasilerin COVID-19 salgınıyla "onu kontrol altına almak için halktan talep ettiği fedakarlıklar açısından" farklı zorluklarla karşılaşabileceklerini belirtirken, görece sert yönetim mekanizmalarına sahip ülkelerin ise, bireysel özgürlükleri ihlali vb. konularda daha hızlı ve kararlı yanıt verebildikleri vurgulanmıştır (knowledge.wharton). Ancak küresel güç merkezi mücadelesi veren iki aktörden biri olan Çin'in salgın sürecinde başarısının ve aynı süreçte ABD'nin başarısızlığının anlatımında kullanılan argümanlar demokratik yönetişimin değeri ve geleceği hakkında endişelere (Kavanagh & Singh, 2020, s. 3) yol açmıştır. Devletlerin ve kamu yöneticilerinin salgın gibi kriz dönemlerinde yönetsel beceri ve potansiyellerini harekete geçiren belirleyici unsurun yönetim biçimi olduğu söylenebilir. Yönetim biçimleri Pandemi sürecinde üç temel başlık altında tartışılmıştır. Birincisi, ülkelerin salgınla mücadelede gösterdikleri performansın belirlenmesinde ve mevcut kapasitelerinin değerlendirilmesinde yönetim sistemlerine göre kategorize edildikleri görülmüştür. İkincisi, salgınla mücadelede otoriter yönetim anlayışının avantajlı olup/olmadığı ve bu çerçevede salgın sonrasında devlet aygıtlarına hakim olan yönetim biçimlerinin yaşanması olası değişimin parametrelerinin neler olacağıdır. Üçüncüsü, yaşanan güçlü dijital dönüşümün yönetim süreçlerine entegrasyonunun olası boyutlarının ve sonuçlarının neler olacağıdır (Kavanagh & Singh, 2020, s. 2).

Çin'in salgınla mücadele eden ülkelere acil tıbbi malzeme sağlama çabalarının, salgınla başa çıkmada otoriter rejimlerin demokrasilerden daha etkili olduğuna dair argümanı güçlendirebileceği algısının (Glenn, 2020) demokratik rejimler açısından tehdit olarak görülmesi salgının sadece sağlık değil toplumsal yapıların mevcut yönetim anlayışları üzerinde potansiyel etki oluşturma kapasitesini ortaya koymuştur. Kaldı ki bu argüman beklenildiği gibi

salgının trajik ölü sayısı her türlü siyasi kaygının üstüneyken, salgın aynı zamanda demokrasiye karşı ciddi bir meydan okumayı ortaya çıkarmasına engel ol(a)mamıştır. Salgınla mücadele gerekleri çerçevesinde hükümetlerin dünyanın her yerinde tecrit ve diğer önlemleri uygulamak için acil durum yetkilerini yürürlüğe koymaları demokratik teamüllere ilişkin müdahale olarak görülmüştür. Çoğu durumda, salgınla mücadele eksenli kısıtlayıcı önlemler orantılı ve yaşamları koruma zorunluluğu açısından haklı olsa da bazı hükümetler bunları demokratik faaliyetleri kısıtlamak için kullanmıştır (Youngs & Panchulidze, 2020, s. 4). Koronavirüsün, seçimlerden yurttaş protestolarına, otoriterlik ve demokrasi hakkındaki küresel tartışmaya kadar demokrasinin birçok yönü üzerinde etkisi olması muhtemel görünmektedir. BM Genel Sekreteri António Guterres, COVID-19 krizinin "salgınla ilgisi olmayan amaçlar için baskıcı tedbirler almaya yönelik bahane sağlayabileceği" konusunda uyarması (Weber et al., 2020, s. 3) benzer şekilde Freedom House başkanı Michael J. Abramowitz'in; Dünya çapında bir sağlık krizi olarak başlayan şeyin demokrasi için küresel krizin parçası haline geldiğini belirtmesi ve aynı zamanda Dünyanın her yerindeki hükümetlerin halk sağlığı adına güçlerini kötüye kullandıklarını, demokrasiyi ve insan haklarını baltalama fırsatını yakaladıklarını ifade etmesi (Repucci & Slipowitz, 2020) salgın sürecinde demokrasinin örselenmesine ilişkin endişeler olarak görülmelidir. Örneğin 2019'da, dünyanın dört bir yanındaki vatandaşlar (Şili, Hong Kong ve Cezayir gibi) ülkelerindeki yolsuzluğu, eşitsizliği ve adaletsizliği protesto etmek için sokaklara çıkmıştı. Bu manzara salgınla birlikte hükümetlerin geliştirdikleri sosyal mesafe kuralları nedeniyle ciddi geri çekilmeye yol açmıştır. Ancak salgın sürecindeki izolasyon nedeniyle aylar süren boş sokak manzaralarının ardından, protestoların ve tatminsizliğinin yeniden canlandığına dair işaretlerin varlığı bireysel memnuniyetsizliklerin demokratik yollarla duyurulma eğilimini koruduğuna işaret etmektedir (Glenn, 2020). Burada temel soru olarak doğu aksına yönelmesi öngörülen küresel ağırlık merkezinin doğu toplumlarının mevcut yönetim anlayış ve uygulamalarının tercih edilmesi sonucuna erişip/erişmeyeceğidir.

Öte yandan salgına karşı tedbirler almak için AB'ne üye devletlerin büyük çoğunluğunun acil durum tedbirlerine başvurmaları kıta Avrupası'nda demokratik kazanımların tehdit altında olduğuna dair endişeleri öne çıkarmıştır. Örneğin salgınla mücadele konusunda yönetimlere bazı yetkilerin (olağanüstü hal ilan etme gibi) verilmesi; demokratik devletin denetim/denge eksenindeki normal işleyişiyle temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanılması açısından risk oluşturduğu vurgulanmıştır. Avrupa tarihinde olağanüstü halin hukukun üstünlüğüne ve temel haklara dayalı demokrasiyi totaliter, baskıcı ve saldırgan bir rejime dönüştürebileceğini gösteren deneyimlerin bulunması riski artırmaktadır (Marzocchi, 2020, s. 2).

COVID-19 sürecindeki deneyimler çoğunlukla, demokrasi veya diktatörlük olmanın gerçekten önemli olmadığı, asıl belirleyici olanın devlet kapasitesi olduğu, krizlerin ve acil durumların ortaya çıkmasına ve kötü etkilerine karşı devlet kapasitesinin siper görevi gördüğü ayrıca ekonomik eşitsizlik ise kriz dönemlerindeki kötü etkilerin şiddetini arttıracığı (knowledge.wharton) yaklaşımı salgın sonrası küresel güç dengelerinin asya toplumlarına kayması ve bu coğrafyanın mevcut yönetim biçimlerinin küreselleşmesi endişesine bir ön alma olarak değerlendirilebilir. Salgın sürecinde yönetim biçimlerinin değil de devlet kapasitesinin öne çıkarılmasına ilişkin yaklaşım, Kissenger tarafından seslendirilen; "liberal dünya düzeninin ilkelerini koruyun" şeklindeki ilkesel perspektifle çelişmektedir. Zira Kissenger, tam da yönetim anlayışının olası olumsuz değişim/dönüşümüne cevap olacak şekilde: devletin meşru amaçlarına erişilmesinin yanında bireylerin kendi başlarına bunları güvence altına alamayacakları; güvenlik, düzen, ekonomik refah ve adalet konularına yoğunlaşılması (Kissenger, 2020) önerisinde bulunmakla demokrasi ve liberal ekonomi yanlısı tavır sergilemektedir. Görülen o ki COVID-19'un ekonomik ve sosyal etkisi, her türden siyasi sistemi zorlayacaktır. Demokratik ülkelerin salgın sonrası alınacak ekonomik önlemlere ilişkin politikaların belirlenmesi sürecinde toplumsal kesimlere açık tartışma imkanı tanınması sorunların aşılmasını kolaylaştıracaktır (Youngs & Panchulidze, 2020, s. 9). Bu çerçevede salgın sürecinde yönetimlerin yaşam odaklı uyguladıkları mücadele stratejilerindeki başarılar hiç kuşkusuz rejimlerin hanesine yazılacaktır.

Bu ise kaçınılmaz biçimde başta sürdürülebilir yaşamsal değerlerin sağlanmasına yönelik demokrasi ve otoriter rejim karşılaştırmasını beraberinde getirecektir.

Sonuç

Ortaya çıkan sonuçları açısından bakıldığında görünen o ki 2020 yılı sonsuza kadar iki temel özelliği ile anılacaktır. Birincisi; insanların hayatlarını bozan ve yalnızca savaş zamanlarına benzer bir belirsizlik ve kırılma duygusu yayan, ağır çekimde gerçekleşen felaket bir olay olan salgının yaşanmış olması. İkincisi; salgının küreselleşmeyi, demokratik karar vermeyi, bilim ve bilginin güvenilirliğini ve nihayetinde demokratik modelin yıkıcı olaylarla başa çıkma yeteneğini sorgulayan yeni bir tür stres testi yaratmış olmasıdır. Küreselleşmenin geleceği üzerindeki mevcut tartışmaların salgın sürecinde yaşanan ekonomik kapanmaların varlığı ile güçlü şekilde tekrarlanmaya başlaması salgından önce bile küreselleşmenin sıkıntı içinde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Kaldı ki 20 yüzyılın son çeyreğinden itibaren yoğun biçimde dünya ekonomisine hakim olan sistem çeşitli dönemsel finansal çöküşler ve Çin-Amerikan arasındaki ticaret savaşından oldukça zarar görmüştür. COVID-19 ise ekonomik kapanmalar ve sıkı izolasyon politikaları sonucu küreselleşme olgusunun bir anlamda boyasını dökmüştür. Ancak küreselleşmenin bir kere daha tartışılır hale gelmesinde ekonomik ve siyasal aksın Batı-Doğu arasında yer değiştirmesine neden olabilecek özellikle yükselen yeni güçlerin etkisi yadsınmaz. Örneğin, özellikle 2007-2008 küresel ekonomik krizden güçlenerek çıkan ve kazandığı cesaretle hakim siyasal ideolojinin aksine liberal ticaret kurallarına göre hareket ederek küresel ekonomik güç haline gelen Çin'in sebep olduğu kırılma küreselleşme olgusuna yeni bir perspektif katmıştır. Ayrıca COVID-19 sürecinde ortaya çıkan ekonomik göstergelerdeki olumsuz tabloların 2020 yılı ve devamında belirleyici olacağına ilişkin uluslararası finans merkezlerinin açıklamaları küreselleşme tartışmalarını tedirgin edici boyutlara taşımaya yetmiş görünmektedir.

Dünya trajik biçimde ancak bu defa daha hızlı yayılan ve sosyo-ekonomik etkileri eş zamanlı olarak tüm toplumlarca hissedilen salgınla karşı karşıyadır. Sadece, "pandemi ne zaman sona erecek? veya aşı etkili olacak mı? sorularının cevabının aranmadığı günümüzde ayrıca temel sosyo-ekonomik vb. uygulama perspektiflerini temelden etkileme potansiyeli taşıyan küreselleşme olgusunun da tartışılmakta olması fırsat olarak görülmektedir. Yüksek sesle dile getirilen "COVID-19 küreselleşme sürecini nasıl etkileyecek" sorusunun varlığı bile salgının sahip olduğu etki alanını ve gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Küresel salgın ile yaşanan süreç sonrası ilişkin daha şimdiden sosyo-ekonomik, siyasal, teknolojik, bölgesel ilişkiler vb. pek çok açıdan değişim ve dönüşümün temel belirleyici faktörü olarak gösterilmektedir. COVID-19'un tek şaşırtıcı yönü, tüm dünyaya yayılma hızı ve kapsamı açısından insanların görünüşte uzak olan yabancı tehditlere karşı savunmasızlığının anlaşılmasıdır. Bununla birlikte 20. yüzyılın temel pratikleri arasında yer alan demokrasi, neo-liberal politikalar ve küreselleşme kavramlarının (kişisel güvenlik, bilişim teknolojileri, insan hakları, sosyal farklılıklar vb.) tartışılıyor olması sürecin sıkışık ve tedirginlik veren yönüne negatif katkı yapmaktadır. Küresel dünyada bireyler artık kendi yaşam alanlarının sınırlarını kolayca aşabilmekte, diğer dünya toplum ve bireyleri ile iletişim içine girerek etkilenmekte/etkileyebilmektedirler gerçekliğinin salgınla getirilen izolasyon ve tedbirler eşliğinde tartışılmaya açılması, küreselleşme olgusunu mevcut haliyle tanımlamayı güçleştirmekte ve proaktif öngörüler üzerinde düşünmeye zorlamaktadır.

Kuşkusuz COVID-19 süreci eşliğinde insanlığın bir seçim yapması gerekmektedir. Harari'ye göre; ayrılık yolunda mı ilerleyeceğiz yoksa küresel dayanışma yolunu mu seçeceğiz? ayrılığı seçersek, bu sadece krizi uzatmakla kalmayacak, muhtemelen gelecekte daha da kötü felaketlerle sonuçlanacaktır. Küresel dayanışmayı seçersek, bu sadece salgına karşı değil, 21. yüzyılda insanlığın karşısına çıkabilecek tüm diğer salgınlara ve krizlere karşı zafer olacaktır. Son tahlilde görünen o ki, küreselleşme fenomeni kavramsal olarak ortadan kalkmayacaktır. Ancak BRI Projesiyle modernize edilmiş bir yapıya bürünecektir denilebilir. BRI Projesi

özelinde edinilecek yeni normal kazanım ve/veya kaybedişlerin aslında şu ana kadar batı merkezli yaşanan küreselleşmenin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik vb. olgusal gereklerin yön değiştirerek doğu merkezli perspektife evrilme süreci içinde olduğuna işaret etmesi kaçınılmazdır. Bakalım tarihi ipek yolunun modernize edilmiş versiyonu olarak BRI projesi demokratik, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel yeni bir modernizasyon sağlayacak mı.? liberal ekonomi ve tüm unsurlarıyla demokratik süreçlerin işleyişi başka bir yöne dümen kıracak mı.? dahası toplumların bu ihtimale karşı tepkisi olacak mı?

Kaynakça

- Akkaş, H.H. (2010). İdeolojiler açısından küreselleşmenin yorumlanması. O. Tekir, Ş. Öner (Ed) *Tartışılan boyutlarıyla küreselleşme* içinde (ss.1-24). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akkaş, H.H. (2020), Covid-19 sonrası dünya sistemi ve hegemonya. Ed. S. Thakur ve A. Yadav *International Conference on Covid-19 Studies Full Texts Book* içinde (ss. 566-597). Ankara: by Iksad Publishing House.
- Appelbaum, B. (2020). The coming eviction crisis: it's hard to pay the bills on nothing. Aug 9. <https://www.nytimes.com/2020/08/09/opinion/evictions-foreclosures-covid-economy.html> (Erişim tarihi: 23.08.2020)
- Bayram, A.K. (2010). Küreselleşme ve kozmopolitizmin imkanı. O. Tekir, Ş. Öner (Ed) *Tartışılan boyutlarıyla küreselleşme* içinde (ss.53-74). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Beck, U. (1999). What is Globalization?. Cambridge Polity Press.
- Bashevkin, D. (2020). Is NCSY's new normal even new?. Apr 29, <https://ncsy.org/newnormal/> (Erişim tarihi: 22.06.2020)
- Benedictow, O. J. (2005). The back death: the greatest catastrophe ever. *History Today*, <https://www.historytoday.com/archive/black-death-greatest-catastrophe-ever> (Erişim tarihi: 10.02.2020)
- Black, W. (2019). What was the black death?. December 12, <https://www.livescience.com/what-was-the-black-death.html>, (Erişim tarihi: 23.06.2020)
- Black death: how can we learn from the spread of disease along the silk roads?. (2020). 31 March, <https://en.unesco.org/news/black-death-how-can-we-learn-spread-disease-along-silk-roads> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Blair, T. (2020). Tony blair: i've always been an optimist. but for the first time ever i'm troubled about the future. Oct 22, <https://time.com/collection/great-reset/5900762/tony-blair-concerned-future/> (Erişim tarihi: 27.10.2020)
- Boone, L. (2020). We may have to prepare for a longer coronavirus crisis. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=126_126997-ai0ybp7gh0&title=We-may-have-to-prepare-for-a-longer-coronavirus-crisis (Erişim tarihi: 06.02.2020)
- Chatzky, A., & McBride, J. (2020). China's massive belt and road initiative. *Council On Foreign Relations*, January 28, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-roadinitiative> (Erişim tarihi: 24.10.2020)
- China's belt and road initiative in the global trade investment and finance landscape (2018). *OECD Business and Finance Outlook*, 1-46, <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf> (Erişim tarihi: 23.10.2020)
- Edward, W. (2020a). Why romans grew nostalgic for the deadly plague of 165 A.D. https://www.zocalopublicsquare.org/2020/04/26/roman-empire-smallpox-plague-lessons-covid-19/ideas/essay/?xid=ps_smithsonian (Erişim tarihi: 02.10.2020)

- Edward, W. (2020b). What rome learned. <https://www.smithsonianmag.com/history/what-rome-learned-deadly-antonine-plague-165-d-180974758/> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Foster, J.B., & Suwandi, I. (2020). Covid-19 and catastrophe capitalism. Jun 1, <https://monthlyreview.org/2020/06/01/covid-19-and-catastrophe-capitalism/> (Erişim tarihi: 04.10.2020)
- Fukuyama, F. (2020). The pandemic and political order. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order>, (Erişim tarihi: 04.07.2020)
- Gao, X., & Yu, J. (2020). Public governance mechanism in the prevention and control of the covid-19: information, decision-making and execution. *Journal of Chinese Governance*, 5 (2), 178-197, 14 Apr, <https://www.tandfonline.com/loi/rgov20>, (Erişim tarihi: 05.06.2020)
- Glenn, J. (2020). COVID-19 brief: impact on democracy around the world. July 7, <https://www.usgic.org/coronavirus/democracy/> (Erişim tarihi: 25.10.2020)
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya* (Akınhay, O. Çev.) İstanbul: Alfa.
- Gong, X. (2018). The belt & road initiative and china's influence in southeast asia. *The Pacific Review*, 32, 4, 635-665 (Erişim tarihi: 23.10.2020)
- Haas, C. (2006). The antonine plague, *National Institutes of Health*, Apr-May, 190 (4-5), (pp.1093-1098), <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17195627/> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Habib, B., & Faulknor, V. (2017). The belt and road initiative: china's vision for globalisation, Beijing-style. May 16, <https://theconversation.com/the-belt-and-road-initiative-chinas-vision-for-globalisation-beijing-style-77705> (Erişim tarihi:24.10.2020)
- Harari, Y.N. (2020a). The world after coronavirus free to read. Mar 20, <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75> (Erişim tarihi: 22.04.2020)
- Harari, Y.N. (2020b). Every crisis is also an opportunity. <https://en.unesco.org/courier/2020-3/yuval-noah-harari-every-crisis-also-opportunity> (Erişim tarihi: 24.07.2020)
- Horgan, J. (2016). The plague at athens, 430-427 BCE. 24 Aug, <https://www.ancient.eu/article/939/the-plague-at-athens-430-427-bce/> (Erişim tarihi: 10.02.2020)
- Horgan, J. (2019). Antonine plague. 2 May, https://www.ancient.eu/Antonine_Plague/ (Erişim tarihi: 26.06.2020)
- Jarus, O. (2020). 20 of the worst epidemics and pandemics in history. March 20, www.livescience.com/worst-epidemics-and- (Erişim tarihi: 23.06.2020)
- Kavanagh, M. M., & Singh, R. (2020). Democracy, capacity, and coercion in pandemic response-COVID 19 in comparative political perspective. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, Published by Duke University Press., <https://read.dukeupress.edu/jhphpl/article/doi/10.1215/03616878-8641530/165294/> (Erişim tarihi: 24.08.2020)
- Khi, V.T., Rahm, D., & Cogburn. J.D., (2007), Globalization and the environment: an introduction. Khi V.T., Rahm, T., & Cogburn, J. D. (Ed) *Handbook of Globalization and The Environment*, CRS Press, Taylor Francis Group, 1-572. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/globalization-environment-introduction-khi-thai-dianne-rahm-jerrell-cogburn/e/10.4324/9781315093253-1> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Kissenger, H. (2020). The coronavirus pandemic will forever alter the world order. Apr, www.henryakissinger.com/articles/ (Erişim tarihi: 12.05.2020)

- Jaishankar, D. (2020). A global pandemic and globalisation. Apr 12, <https://www.orfonline.org/research/a-global-pandemic-and-globalisation-64468/> (Erişim tarihi: 24.06.2020)
- Johnson, B. (2017). The spanish flu pandemic of 1918. <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofBritain/The-Spanish-Flu-pandemic-of-1918/> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Legrain, P. (2020). The coronavirus is killing Globalization as we know it. March 12 <https://foreignpolicy.com/2020/03/12/coronavirus-killing-globalization-nationalism-protectionism-trump/> (Erişim tarihi: 12.05.2020)
- Leonard, J. (2020). What we know about the plague of ancient athens. March 23, <https://www.greece-is.com/what-we-know-about-the-plague-of-ancient-athens/> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Lu, H., Rohr, C., Hafner, M., & Knack, A. (2018). China belt and road initiative. Published by the RAND Corporation, Santa Monica, Calif., and Cambridge, UK, 1-73. January, https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10029.html, (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- McBride, J., & Chatzky, A. (2019). Is made in china 2025 a threat to global trade?. *Council on Foreign Relations*, May 13, <https://www.cfr.org/backgrounder/made-china-2025-threat-global-trade>, (Erişim tarihi: 24.10.2020)
- Major epidemics of the modern era. (2020). <https://www.cfr.org/timeline/major-epidemics-modern-era>, (Erişim tarihi: 23.06.2020)
- Marzocchi, O. (2020). The impact of COVID-19 measures on democracy the rule of law and fundamental rights in the EU. *Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs* 23 April, 1-10, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651343/IPOL_BRI\(2020\)651343_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651343/IPOL_BRI(2020)651343_EN.pdf) (Erişim tarihi: 25.10.2020)
- Miller, K. (2020). 6 of the worst pandemics in history. www.health.com/condition/infectious-diseases/worst-pandemics-in-history, (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Moein, S., Seyed, M., Hashemian, R., Mansourafshar, B., Ali Khorram-Tousi, A., Tabarsi, P., & Doty R. (2020). Smell dysfunction: a biomarker for COVID-19. *International Forum of Allergy & Rhinology*, 10 (8), 944-950, Aug, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/alr.22587> (Erişim tarihi: 03.10.2020)
- Monck, A. A. (2020). The great reset: a unique twin summit to begin 2021. 3 Jun, <https://www.weforum.org/press/2020/06/the-great-reset-a-unique-twin-summit-to-begin-2021/>, (Erişim tarihi: 24.09.2020)
- Muttarak, R. (2020). Moving along the belt and road: implications of china's 'one belt, one road' strategies on chinese migration, http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/14858/1/6_Muttarak_Moving%20along%20the%20Belt%20and%20Road.pdf (Erişim tarihi: 23.10.2020)
- Robertson, R., (1999). *Küreselleşme: toplum kuramı ve küresel kültür* (Yolsal, Ü.H. Çev.) Ankara: Bilim ve Sanay
- Repucci, S., & Slipowitz, A. (2020). New report: democracy under lockdown-the impact of COVID-19 on global freedom. *Freedom House*, October 2, <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/democracy-under-lockdown> (Erişim tarihi: 25.10.2020)

- Riedel, S. (2005). Plague: from natural disease to bioterrorism, *Baylor University Medical Center Proceedings*. Dec, 18(2), 116-124, DOI: 10.1080/08998280.2005.11928049, 11 <https://www.tandfonline.com/loi/ubmc20> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Sabbatani, S., & Fiorino, S. (2009). The antonine plague and the decline of the roman empire. *National Institutes of Health*, Dec, 17 (4), 261-75, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/sars-cov-2/> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- SARS basics fact sheet, (2020). <https://www.cdc.gov/sars/about/fs-sars.html>, (Erişim tarihi: 23.06.2020)
- Samal, J. (2014). A historical exploration of pandemics of some selected diseases in the World. *International Journal of Health Sciences and Research*, 4 (2), 165-169. www.ijhsr.org, ISSN: 2249-9571, (Erişim 22.06.2020)
- Savage, M., Bagnall, G., & Longhurst, B. (2005). Globalization and belonging, *Sage Publications*. 1-233, https://www.researchgate.net/publication/28579720_Globalisation_and_Belonging, (Erişim tarihi: 04.10.2020)
- Schat, M. (2020). Justinian's foreign policy and the plague: did justinian create the first pandemic?. <https://www.montana.edu/historybug/yersiniaessays/schat.html> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Schwab, K. (2020). A better economy is possible but we need to reimagine capitalism to do it. Oct 22, <https://Time.Com/Collection/Great-Reset/5900748/Klaus-Schwab-Capitalism/> (Erişim tarihi: 27.10.2020)
- Shenker, J. (2020). Cities after coronavirus: how Covid-19 could radically alter urban life. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/26/life-after-coronavirus-pandemic-change-world> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Shereen, M.A., Khan, S., Kazmi, A., Bashir, N., & Siddique, R. (2020). COVID-19 infection: Origin, transmission, and characteristics of humancoronaviruses. *Journal of Advanced Research*, 24, 91-98, <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2090123220300540?token=> (Erişim tarihi: 03.10.2020)
- Shipman, P. L. (2014) (2020), The bright side of the black death. www.americanscientist.org/article/the-bright-side-of-the-black-death, (Erişim tarihi: 26.06.2020)
- Sowards, W. (2020). What was the plague of justinian? how a single outbreak killed 10% of the world's population. Aug, <https://www.passporthealthusa.com/2020/08/what-was-the-justinian-plague/> (Erişim tarihi: 02.10.2020)
- Taubenberger, K. J. (2006). The origin and virulence of the 1918 spanish influenza virus, *HHS Public Access*, Mar, 150 (1), 86-112, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2720273/>, (Erişim tarihi:02.10.2020)
- The Potential of One Belt, One Road. (2015). GlobalCapital, December, 2-10, <https://www.globalcapital.com/Media/documents/euroweek/pdfs/OBOR%20Low%20res%20with%20FW.pdf> (Erişim tarihi: 23.10.2020)
- Tekir, O. (2010). Küreselleşen sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki işlevi, katkıları ve temel sorunlar, O. Tekir, Ş. Öner (Ed) *Tartışılan boyutlarıyla küreselleşme içinde* (ss. 87-103). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Thurow, L.C. (1997). A global economy. *Foreign Policy Forum*, N.1.

- Tonchev, P. (2020). The belt and road after COVID-19. April 7, <https://thediplomat.com/2020/04/the-belt-and-road-after-covid-19/> (Erişim tarihi: 24.10.2020)
- Özden, K. ve Özmat M. (2014). Salgın ve kent: 1347 veba salgınının Avrupa'da sosyal, politik ve ekonomik sonuçları. *İdealkent*, 12, Nisan, 60-87, ISSN: 1307-9905
- Youngs, R., & Panchulidze, E. (2020). Global democracy & COVID-19: upgrading international support. 1-41, <https://www.democracyendowment.eu/en/news/1741-global-democracy-and-covid-19-upgrading-international-support.html> (Erişim tarihi: 25.10.2020)
- Wang, Y. (2016). Offensive for defensive: the belt and road initiative and china's new grand strategy. *The Pacific Review*, 29(3), 455-463, 9 Mar, DOI: 10.1080/09512748.2016.1154690, https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09512748.2016.1154690?casa_token= (Erişim tarihi: 23.10.2020)
- Watts, E. (2020a). Why romans grew nostalgic for the deadly plague of 165 A.D. https://www.zocalopublicsquare.org/2020/04/26/roman-empire-smallpox-plague-lessons-covid-19/ideas/essay/?xid=ps_smithsonian (Erişim tarihi:02.10.2020)
- Watts, E. (2020b). What rome learned. <https://www.smithsonianmag.com/history/what-rome-learned-deadly-antonine-plague-165-d-180974758/> (Erişim tarihi:02.10.2020)
- Weber, M.A., Lum, T., Blackwood, M.A., Mix, D.E., & Husted, T.F. (2020). Global democracy and human rights impacts of covid-19: in brief. *Congressional Research Service Report*, June 26, 1-15, <https://fas.org/sgp/crs/row/R46430.pdf> (Erişim tarihi: 25.10.2020)
- Wignaraja, K. (2020). The case for a universal basic income. July 10, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2020/the-case-for-a-universal-basic-income.html> (Erişim tarihi: 23.08.2020)
- Wijeratne, D., Rathbone, M., & Wong G. (2018). A strategist's guide to china's belt and road initiative. *Strategy+Business*, Jan 22, <https://www.strategy-business.com/feature/A-Strategists-Guide-to-Chinas-Belt-and-Road-Initiative?gko=8e9c5> (Erişim tarihi: 24.10.2020)
- Xue, L., Xiao Y, & He B. (2016). A research on china's process of globalization and the belt and road initiative. *International Journal of Advances in Management and Economics*, July-August, 5(4), 36-54, ISSN: 2278-3369, www.managementjournal.info (Erişim tarihi: 24.10.2020)
- URL-1: <https://www.who.int/topics/cholera/impact/en/>
- URL-2: <http://www.msubillings.edu/lectures/ww1/pdf/Lewis>
- URL-3: <https://en.unesco.org/news/black-death-how-can-we-learn-spread-disease-along-silk-roads>
- URL-4: <https://www.who.int/gho/hiv/en/>
- URL-5: <https://applications.emro.who.int/docs/>
- URL-6: <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/outbreak/index.html>
- URL-7: <https://en.unesco.org/courier/>
- URL-8: <https://www.avim.org.tr/en/Analiz/>
- URL-9: <https://dictionary.cambridge.org/tr/>
- URL-10: <https://www.historythings.com/the-great-depression-part-1>

- URL-11: <https://www.historylearning.com/modern-world-history/america-1918/new-deal-success/>
- URL-12: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/>
- URL-13: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/
- URL-14: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/>
- URL-15: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-8925945/Economic-damage-cause-Covid-pandemic-means-WWIII-risk-warns-UKs-military-commander.html>
- URL-16: <https://www.wbcd.org/WBCSD-COVID-19-Response-Program/Return-to-New-Normal-Employee-Health-and-Business-Recovery>
- URL-17: www.worldbank.org/en/news/feature
- URL-18: <https://www.weforum.org/great-reset>
- URL-19: <https://www.givedirectly.org/basic-income>
- URL-20: <https://www.thebalance.com/universal-basic-income>
- URL-21: <https://www.reuters.com/article/us-pope-encyclical>
- URL-22: <https://www.iea.org.uk/the-pope-just-called-private-property>
- URL-23: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/politics-pandemics>
- URL-24: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/politics-pandemics>
- URL-25: <https://www.economist.com/leaders/>
- URL-26: <https://www.weforum.org/great-reset>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50

Cari Açık Sürdürülebilirliğinin Kesirli Frekanslı Esnek Fourier Formlu Panel Eşbütünleşme Testi İle Analizi

The Analysis of Current Account Deficit Sustainability with the Fractional Frequency Flexible Fourier Form Panel Cointegration Test

Dr. Öğr. Üyesi Havanur ERGÜN TATAR¹

Öz

Cari açık sürdürülebilirliği, uluslararası alanda en çok tartışılan konulardan biridir. Ülkeler açısından en önemli politika hedefleri, iç ve dış dengenin birlikte sağlanmasıdır. Bu noktada, büyüme, istihdam ve fiyat istikrarı gibi konular iç dengenin sağlanması açısından önemli olmakla beraber yeterli değildir. Dış dengenin önemli göstergelerinden biri olan cari açığın sürdürülmesi, ekonomik performans göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ülkeler açısından yüksek cari açığın varlığı, ekonominin dış şoklara karşı daha kırılgan hale gelmesine neden olmaktadır. Benzer şekilde ülkeler açısından cari açığın sürdürülemez olması, krizleri tetikleyen sinyaller olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan cari hesap sürdürülebilirliği ekonomik istikrarın önemli öncüsü kabul edilmektedir. Konunun öneminden hareketle, 1965-2019 dönemi yıllık ihracat ve ithalat verileri, 14 Latin Amerika ülkesi için incelenmiştir. Çalışmanın, konuyu yeni bir yöntemle incelemesi bakımından, literatüre önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmada eşbütünleşme analizine geçmeden önce değişkenlere birim kök incelemesi yapılmıştır. Yapılan birim kök incelemesi sonucunda, değişkenlerin fark itibarıyla durağan olduğu saptanmıştır. Daha sonra eşbütünleşme ilişkisi analizi yapılmıştır. Yapılan eşbütünleşme analizi sonucunda, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Uzun dönemli ilişki tespitinden sonra, katsayı tahminleri yapılmıştır. Buna göre, Bolivya, Kosta Rika, Ekvator, Meksika, Paraguay ve Peru'da cari açık güçlü formda sürdürülebilirken; Arjantin, Brezilya, Kolombiya, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Panama'da ise cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cari açık, sürdürülebilirlik, eşbütünleşme, Latin Amerika

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Current account deficit sustainability is one of the most discussed issues. The most important policy goal for countries is achieving internal and external balance together. Issues such as growth, employment and price stability are important but not sufficient for maintaining internal balance. Maintaining the current account deficit is accepted as indicator of economic performance. High current account deficit for countries causes the economy to become more vulnerable. Similarly, the unsustainability of the current account deficit is accepted as a signal triggering the crises. Current account sustainability is accepted as important precursor of economic stability. In the study, which is expected to make significant contribution to the literature in terms of examining the subject with a new method, annual export and import data for the period 1965-2019 are examined for 14 Latin American countries. Unit root analysis is performed on the variables before proceeding to the cointegration analysis. The variables are determined to be stationary in terms of difference. The existence of a cointegration relationship is determined after the analyses. After determining long-term relationship, coefficient estimates are made. Accordingly, while current account deficit can be sustained in strong form in Bolivia, Costa Rica, Ecuador, Mexico, Paraguay, Peru, it is weakly sustainable in Argentina, Brazil, Colombia, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panama.

Keywords: Current account deficit, sustainability, co-integration, Latin America

¹ Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, havanurergun@gmail.com.

Atf için (to cite): Ergün Tatar, H. (2021). Cari açık sürdürülebilirliğinin kesirli frekanslı esnek fourier formlu panel eşbütünleşme testi ile analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 979-991.

Paper Type: Research

Giriş

Cari açık sürdürülebilirliği kavramı, ekonomik performansın önemli bir göstergesi olup, 1990'larda yaşanan mali ve döviz krizlerinin ardından, literatürdeki yerini almıştır. Cari işlemler dengesinin önemi, mali denge ve özel tasarrufların durumu ile yakından ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle dış borçlar söz konusu olduğunda, ülkelerde dış sürdürülebilirliklerini tehlikeye atmadan, büyük miktarda üretken yatırımların finanse edilmesi gerekmektedir (Aristovnik, 2006, s. 81-82).

Cari açık, ekonomik üretim ile harcama arasındaki farkı temsil etmekte olup; döviz kurlarında yaşanan eğilimlerden etkilenmektedir. İhracat ve ithalatın birlikte entegre olması, cari hesabın uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Bu noktada, eşgüdümlü olmayan entegrasyon, cari açığın uzun vadede sürdürülemez olacağı anlamına gelmektedir (Kiptui, 2014, s. 25).

1980 sonrası dönemde yaşanan krizler, cari açığın sürdürülebilirliğinin test edilmesine yönelik çalışmaların, Latin Amerika ülkelerinde de yoğunlaşmasına neden olmuştur (Baharumshah, Lau ve Fountas, 2005). Uluslararası alanda yaşanan krizler, yatırım fonlarının Latin Amerika ülkelerinden çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, birçok Latin Amerika ülkesi cari açıklarını kısa vadeli fonlarla finans yoluna gitmiştir (Holman, 2001, s. 10-20).

Cari açıkların sürdürülebilirliği üzerine literatürde çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, bu çalışmada, özgün yöntemle konu analizi yapılmıştır. Çalışmanın ele aldığı zaman aralığı, 1965-2019'dur. Latin Amerika ülkeleri olarak, Arjantin, Brezilya, Bolivya, Kolombiya, Kosta Rika, El Salvador, Ekvator, Guatemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay ve Peru incelenmiştir. Çalışmada birim kök ve eşbütünlüşme incelemesi yapıldıktan sonra model tahmini yapılmıştır.

Çalışma, konuyu üç bölümle incelemektedir. İlk olarak, cari açık sürdürülebilirliğine dair teorik çerçeve çizilmiştir. Daha sonra literatürdeki ampirik çalışmalar incelenerek, son bölümde ampirik analiz yapılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Uluslararası alanda en çok tartışılan konulardan biri, cari hesap dengesizliğinin sürdürülebilirliğidir. Sürdürülebilir bir cari hesap, istikrarlı bir durumu temsil ederken; sürdürülemez bir cari hesap dengesizliği, büyük bir değer kaybını veya küresel ekonomik bozulmayı ifade etmektedir (Baharumshah, Lau ve Fountas, 2005, s. 515). Benzer şekilde bütçe açıklarının zayıf sürdürülebilirliği, ülkenin uzun dönemde borç geri ödeme kabiliyetini düşürmektedir. Bu noktada ülkeler, borçlerini geri ödemek için daha yüksek faizle borçlanmaya gitmektedir (Gökçe, Konat ve Kızılkaya, 2017, s. 428).

Sermayenin daha üretken olduğu bir ülkeye yeniden tahsis edilmesi noktasında, cari açıkların "geçici" olması problem değildir. Bununla birlikte uzun veya kalıcı açıklar, ekonomide ciddi problemlere neden olmaktadır. Ekonominin yeterli yabancı sermaye kazanamaması, açıkların büyük ölçüde uluslararası borçlanma yoluyla finanse edilmesine neden olmaktadır. Yeterli yabancı sermaye kazanamama, artan borç ve tekrarlayan açıklar, borç verenlerin, ülkenin borcunu ödeyebilme kabiliyetini sorgulamasına neden olmaktadır. Bu noktada, hükümetlerin döviz rezervlerini yükseltmesi önemli hale gelmektedir (Greenidge, Holder ve Moore, 2011, s. 2).

Dengeli cari hesapları korumak, genel olarak birçok gelişmekte olan ülkenin karşı karşıya olduğu büyük bir zorluktur. Bunun nedeni, büyüyen yatırım sektörü ve artan nüfusa bağlı tüketimin, gelişmekte olan ülkelerde büyük ölçüde ithalatına bağımlı olmasıdır. Bununla

birlikte bu ülkelerde, ihracat sektörleri dünya pazarlarında hala rekabetçi değildir. Sonuç olarak, hızla genişleyen ithalat ile küçülen ihracat arasındaki artan uçurum, cari açıkların zaman içinde sürdürülemez hale gelmesine neden olmaktadır (Yol, 2009, s. 177).

Cari dengenin sürdürülebilirliği, önemli "ekonomik" politika sonuçlarına sahiptir. Cari hesap dengesizliğinin "sürdürülemez" olduğu, ne kadar erken fark edilirse, gerekli politikalar o kadar erken uygulanabilir. Bu sayede, potansiyel olarak kendi kendini düzelteren önlemler (devalüasyonlardan) kaçınılabılır (Husein ve Pier, 2019, s. 75).

Yüksek ve uzun süreli cari açıklar, ekonomiler açısından ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Çünkü yüksek cari açıkların varlığı ve onların finansmanı ülkeleri dış şoklara karşı savunmasız bırakmaktadır. Bu durum, ülkelerin krize girme ihtimalinin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, cari açık sürdürülebilirliği önemli bir performans göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Akçay, 2012, s. 3).

Literatürde cari açık sürdürülebilirliğini ölçmek için çeşitli göstergeler kullanılmaktadır. Sermaye akımlarındaki değişim, rezervlerdeki değişim, ihracat/GSYİH oranı, ithalat/GSYİH oranı, bütçe açığı/GSYİH oranı ve cari açık/GSYİH ele alınan bazı değişkenlerdendir (Göçer, 2013, s. 225)

Cari açık literatürde önemli bir kriz nedeni algılanmakla birlikte, kriz sinyali kabul edilen eşik değeriyle ilgili literatürde ortak görüş bulunmamaktadır. Kimi çalışmalar, cari açığın sürdürülebilirliği konusunda eşik değeri %5 olarak kabul etmektedir. Ancak Milesi-Ferretti ve Razin (1996) göre, tek bir eşik değerinin belirlenmesi cari açığın sürdürülebilirliği açısından yeterli bir gösterge değildir. Bu noktada, cari açığın tasarruf ve yatırım düzeyi, açıklık düzeyi ve izlenen kur politikasıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Cari açık ülkelerdeki durumlarından ziyade açıkların sürdürülebilir olması, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde cari açığın krize neden olup olmayacağı, açığın sürdürülebilirliğiyle yakından ilişkilidir. Söz konusu ülkelerde en önemli problemlerden biri, ihracatın ara malı ithaline bağlı oluşudur. Çünkü bu durum dış ticaret dengesinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Öztürk ve Çoltu, 2018, s. 39).

Cari açığın sürdürülebilir veya sürdürülemez olması, onun finansmanında kullanılan kalemlerin borç yaratmayan ve borç yaratan kalemler olmasıyla ilgilidir. Cari açığın borç doğurmayan dış kaynaklarla finanse edilmesi, onun sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Tersine resmi rezerv veya kısa vadeli dış borçla finanse edilmesi, cari açığın sürdürülemez olduğunu göstermektedir (Göçer, 2013, s. 214).

Latin Amerika ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerde cari açık/GSYİH oranı, finansal krizlerde uyarı mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıkların, özellikle 1990'dan sonra sermaye hareketlerinin hızlanmasıyla, arttığı görülmüştür. Latin Amerika ülkelerinde ekonomik yapı, ihracat kapasitesinin kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Bu noktada sanayileşmenin getirdiği yapısal dönüşümle, ithalatın sınırlandırılması gerekmektedir (Uygur, 2012, s. 3-13).

Geçtiğimiz yıllara nazaran, son dönemlerde Latin Amerika ülkelerinde üç nedenden dolayı finansal kırılganlık azalmıştır. Birincisi, Arjantin ve Şili gibi birçok ülke, dünyanın geri kalanına göre finansal alacaklılar haline gelmiştir. İkincisi, merkez bankalarının elindeki fazla rezerv, kur krizi riskini azalmasına neden olmuştur. Son olarak, yabancı alacaklılarla risk paylaşımı önemli ölçüde iyileşmiştir (Albrieu ve Rozenwurcel, 2015, s. 31).

Tablo 1 ve Tablo 2'de çalışmada ele alınan, Latin Amerika ülkelerinde 2000-2019 dönemi ilişkin cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranları verilmiştir. Buna göre, ülkelerde yıllar itibarıyla artma ve azalmalar olsa da, ülkelerde cari açık probleminin olduğu görülmektedir. Ülkeler içinde cari açık problemi en az olan ülke, Bolivya iken; cari açık problemi en fazla olan ülke Nikaragua'dır. Nikaragua, 2000 yılında %18.3 cari açıkla,

ekonomik kırılganlığı en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bolivya ise, 2007 yılında %12.1 ile cari fazla vermiştir.

Tablo 1. Latin Amerika ülkeleri cari işlemler dengesi/GSYH oranı

Yıllar	Arjantin	Brezilya	Bolivya	Kolombiya	Kosta Rika	El Salvador	Ekvator
2000	-3.16	-3.70	-5.32	0.83	-4.58	-3.65	6.07
2001	-1.41	-4.15	-3.37	-1.06	-3.23	-1.22	-2.25
2002	8.97	-1.50	-4.45	-1.33	-5.21	-3.20	-4.27
2003	6.38	0.75	0.94	-1.00	-5.23	-5.30	-1.19
2004	1.95	1.75	3.85	-0.67	-3.64	-4.68	-1.31
2005	2.65	1.57	6.52	-1.30	-4.31	-4.23	1.14
2006	2.79	1.23	11.50	-1.80	-4.15	-4.78	3.72
2007	2.10	0.11	12.13	-2.92	-5.60	-7.15	3.70
2008	1.50	-1.66	11.95	-2.67	-8.43	-8.52	2.86
2009	2.18	-1.46	4.69	-2.00	-1.83	-1.77	0.50
2010	-0.38	-3.58	4.45	-3.05	-3.26	-2.89	-2.27
2011	-1.01	-2.92	2.24	-2.93	-5.36	-5.48	-0.50
2012	-0.39	-3.40	7.27	-3.06	-5.19	-5.80	-0.17
2013	-2.38	-3.23	3.44	-3.27	-4.89	-6.90	-0.98
2014	-1.74	-4.13	1.72	-5.19	-4.85	-5.37	-0.66
2015	-2.96	-3.02	-5.87	-6.33	-3.51	-3.22	-2.24
2016	-2.71	-1.35	-5.62	-4.26	-2.20	-2.27	1.12
2017	-4.84	-0.73	-4.93	-3.28	-3.35	-1.86	-0.14
2018	-5.23	-2.20	-4.52	-3.93	-3.30	-4.69	-1.24
2019	-0.90	-2.77	-3.33	-4.25	-2.39	-2.06	-0.10

Kaynak: World Bank, 2020

Tablo 2. Latin Amerika ülkeleri cari işlemler dengesi/GSYH oranı

Yıllar	Guatemala	Honduras	Meksika	Nikaragua	Panama	Paraguay	Peru
2000	-5.44	-7.16	-2.65	-18.32	-5.47	-2.79	-2.99
2001	-6.70	-6.26	-2.35	-15.41	-1.36	-0.38	-2.31
2002	-5.94	-3.58	-1.93	-15.01	-0.73	8.61	-2.03
2003	-4.74	-6.72	-1.14	-13.26	-3.92	0.22	-1.62
2004	-4.86	-7.71	-0.90	-11.86	-6.68	-0.10	0.03
2005	-4.56	-3.12	-1.03	-12.40	-6.50	-0.63	1.51
2006	-5.04	-3.50	-0.36	-13.08	-2.55	1.24	3.24
2007	-5.23	-9.03	-0.94	-16.26	-7.22	4.36	1.43
2008	-3.97	-15.34	-1.51	-17.07	-10.50	0.81	-4.41
2009	0.19	-3.82	-0.87	-8.45	-0.78	2.70	-0.60
2010	-1.86	-5.08	-0.46	-8.87	-10.57	0.18	-2.42
2011	-3.32	-7.95	-1.01	-11.91	-13.04	0.59	-1.96
2012	-3.67	-8.53	-1.55	-11.72	-9.24	-0.86	-3.16
2013	-4.22	-9.53	-2.47	-12.57	-8.96	1.61	-5.16
2014	-3.30	-6.95	-1.93	-8.03	-13.38	-0.13	-4.53
2015	-1.24	-4.67	-2.65	-9.87	-8.96	-0.40	-5.02
2016	0.96	-3.14	-2.26	-8.48	-7.78	3.62	-2.64
2017	1.12	-1.25	-1.77	-7.16	-5.93	3.11	-1.26
2018	0.81	-5.90	-2.08	-1.86	-8.22	-0.17	-1.62
2019	2.42	-1.37	-0.34	6.04	-5.24	-1.03	..

Kaynak: World Bank, 2020

2. Literatür Araştırması

Cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin, literatürde fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaların sonuçları ele alınım ülke/ülkeler ve zaman aralığına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Tablo 3'de, cari açığın sürdürülebilirliği hakkında seçilmiş çalışmalar gösterilmiştir.

Tablo 3. Cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin literatürden seçilmiş çalışmalar

Yazar (lar)	Zaman Aralığı	İncelenen Ülke/Ülkeler	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Fountas ve Jyh-Lin (1999)	1967-1994	ABD	İthalat ve ihracat	Engle-Granger eşbütünleşme yöntemi	Açık sürdürülemez.
Wu (2000)	1977:Q1-1997:Q4	10 OECD ülkesi	Cari denge	ADF birim kök testi	İspanya hariç, tüm ülkelerde açık sürdürülebilir.
Wu vd. (2001)	1973:Q2-1998:Q4	ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Kanada ve Japonya	İthalat ve ihracat	Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri	Açık sürdürülebilir.
Calderon, Chong ve Loayza (2002)	1966-1995	44 gelişmekte olan ülke	Gelir, Cari Hesap ve Tasarruf	GMM Yöntemi	Açık sürdürülebilir.
Raybaudi, Sola ve Spagnolo (2004)	1992-2001 1995-2002 1970-2002	Arjantin, Brezilya, Japonya, İngiltere ve ABD	Dış Borç Ödeyebilme Gücü	Markow Switching Yöntemi	Brezilya, Japonya ve İngiltere’de açık sürdürülebilir; Arjantin ve ABD de zayıf sürdürülebilir.
Narayan (2004)	1960-2000	Fiji	İthalat ve ihracat	ARDL sınır testi	Açık sürdürülebilir.
Dülger ve Özdemir (2005)	1974-2001	G7	Cari işlemler dengesi	SURADF panel birim kök testi	Fransa, İtalya ve Kanada’da açık sürdürülebilir.
Naqvi ve Morimune (2005)	1972:Q1-2004:Q4	Pakistan	İthalat ve ihracat	Eşbütünleşme Analizi	Açık sürdürülebilir.
Baharumshah, Lau ve Fountas (2005)	1970-2000	Tayland, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayvan, Güney Kore ve Japonya.	İthalat ve ihracat	Panel Eşbütünleşme ve DOLS yöntemi	Açık sürdürülemez.
Herzer ve Novak-Lehman (2006)	1960-2000	Şili	İthalat ve ihracat	Engle-Granger eşbütünleşme testi	Açık sürdürülebilir.
Opoku-Afari (2007)	1960-2002	Gana	Özel tüketim, hükümet tüketimi, ulusal yatırım, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ve gayri safi milli gelir	Pairwise Granger nedensellik analizi	Açık sürdürülebilir.
Yamak ve Korkmaz (2007)	2001:Q4-2005:Q9	Türkiye	İthalat ve ihracat	Sınır Testi	Zayıf sürdürülebilir.
Ongan (2008)	1980:Q1-2005:Q2	Türkiye	İthalat +turizm giderleri ve ihracat +turizm gelirleri	Panel eşbütünleşme ve yapısal kırılma analizi	Açık sürdürülemez.
İsmail ve Baharumshah (2008)	1960-2004	Malezya	Cari işlemler dengesi	VAR analizi	1990-1997 döneminde açık sürdürülebilir.
Yol (2009)	1972-2005	Mısır, Fas ve Tunus	İthalat ve ihracat	ARDL Analizi	Mısır ve Fas’ta açık sürdürülemez.

Berke (2009)	1989:Q1-2006:Q2	Türkiye	İthalat ve ihracat	Parçalı eşbütünleşme yöntemi	Açık sürdürülebilir.
Takeuchi (2010)	1961-2008	ABD	Cari açık/GSYİH	Monte Carlo yöntemi	Açık sürdürülebilir.
Holmes, Panagiotidis ve Sharma (2011)	1950-2003	Hindistan	İthalat ve ihracat	GLS ve VEC yöntemleri	Açık sürdürülebilir.
Polat (2011)	2000:Q1-2010:Q6	Türkiye	İthalat ve ihracat	ARDL Analizi	Zayıf sürdürülebilir.
Greenidge, Holder ve Moore (2011)	1960-2006	Barbados	İthalat ve ihracat	Johansen eşbütünleşme analizi	Açık sürdürülebilir.
Nkuna (2013)	1980-2010	Malawi	Net yabancı varlık, ihracat ve ithalatın GSYİH'ya oranı, Reel Efektif Döviz Kuru, Resmi Kalkınma Yardımı, Bağımlılık Oranı, Dış borç, reel çıktı artışı	ARDL Analizi	Açık sürdürülebilir.
Hassan (2013)	1980:Q1-2012:Q2	Malezya	İthalat ve ihracat	ADF and DF-GLS testleri	Açık sürdürülebilir.
Murat, Hobikoğlu ve Dalyancı (2014)	2003:Q1-2013:Q2	Türkiye	İthalat ve ihracat	Gregory Hansen eşbütünleşme analizi ve DOLS tahmini	Açık sürdürülebilir.
Altunöz (2014)	1994:Q4-2013:Q4	Türkiye	Cari işlemler dengesi	VAR ve Johansen eşbütünleşme metodu	Zayıf sürdürülebilir.
Tiwari (2015)	1970-2007	Hindistan	Petrol dışı İthalatı ve ihracatı	VAR analizi	Petrol dışı emtialar için, açık sürdürülebilir.
Akçayır ve Albeni (2016)	1992:Q1-2015:Q7	Türkiye	İthalat ve ihracat	ADF, PP, KPSS ve Ng-Perron birim kök testleri ve DOLS tahmini	Zayıf sürdürülebilir.
Mukhtar ve Khan (2016)	1960-2012	Pakistan	İthalat ve ihracat	DF-GLS testleri ve VECM analizi	Açık sürdürülebilir.
Ceylan, Uz ve Çeviş (2018)	1995:Q1-2014:Q1 1990:Q1-2014:Q1 1987:Q1-2014:Q1 1996:Q1-2014:Q1	Kırılgan Beşli	Cari açık/GSYİH	KSS ve AESTAR testleri	Brezilya hariç, tüm ülkelerde açık sürdürülebilir.

3. Yöntem

Cari açığın sürdürülebilirliğini analiz etmek için, seçilmiş Latin Amerika ülkeleri incelenmiştir. Çalışmada incelenen ülkeler şunlardır: Arjantin, Brezilya, Bolivya, Kolombiya, Kosta Rika, El Salvador, Ekvator, Guatemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru. Çalışmada cari açığın sürdürülebilirliği, ihracat ve ithalat verileriyle incelenmiştir. Çalışma verileri, 1965-2019 dönemini kapsamaktadır. Veriler, Dünya Bankası veri sitesinden elde edilmiş olup, analizlerde logaritması alınarak kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle, durağanlık analizleri yapılmıştır. Durağanlık analizleri sonucunda, serilerin seviye

itibariyle durağan olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra eşbütünleşme testi yapılmıştır. Son olarak ise, katsayı tahminleri yapılmıştır.

Cari açık sürdürülebilirliğini analiz etmek için kullanılan model şu şekildedir:

$$\ln i h r a c a t = \beta_0 + \beta_1 \ln i t h a l a t + e_t \quad (1)$$

Çalışmada eşbütünleşme analizi yapılmadan önce, durağanlık incelemesi yapılmıştır. Söz konusu incelemeler Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testiyle yapılmıştır. Durağanlık incelemesinde CADF testi ülkeler için incelemeye olanak tanırken; CIPS testi panelin geneline ilişkin yorum yapmaya imkân tanımaktadır. CADF ve CIPS testlerinde hipotezler şu şekilde kurulmaktadır:

H₀: Seriler birim köklüdür.

H₁: Seriler birim köklü değildir.

Ardından Fourier fonksiyonlar kullanılarak Lee vd. (2016) tarafından önerilen yatay-kesitsel olarak genişletilmiş panel birim kök testinin genişletilmiş hali olan Fourier fonksiyonları ile modellenen BCIPS birim kök testinden faydalanılmıştır. Bu test deterministik terimlerdeki yumuşak yapısal değişimleri Fourier fonksiyonlar aracılığı ile yakalamayı amaçlamaktadır. Bu sayede kırılma tarihlerinin, kırılma sayılarının ve kırılma şeklinin seçimindeki belirsizliği ortadan kaldırmaktadır (Bayat ve Konat, 2021, s. 18).

Zaman serilerinin uzunluğu önemli boyutta olmadığı müddetçe, eşbütünleşme için geleneksel testlerin çok kesin olmadığı yapılan çalışmalar sonucunda netleşmiştir. Bu nedenle son araştırmalar, hem zaman hem de kesit boyutlarını ele alması açısından panel veriye yönelmiştir. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemesi noktasında, Johansen (1988) ve Engle ve Granger (1987) tarafından ileri sürülen testler, yapısal kırılmaları yakalayamaması açısından önemli eksiklik barındırmaktadır. Bu problemin çözümü noktasında, sınırlı sayıda yapısal kırılmalara izin veren testler olsa da, özellikle Fourier form ciddi avantajlar sunmaktadır. Fourier fonksiyonu temelli eşbütünleşme testleri bir yandan yapısal kırılmaları yakalarken, diğer yandan fazla sayıda parametre tahmini yapmamaktadır (Banerjee, Arcabic ve Lee, 2017, s. 115).

Çalışmada kullanılan model şu şekildedir (Olayeni, Tiwari ve Wohar, 2020, s. 2; Yılancı ve Kılıcı, 2021, s. 14-15):

$$X_{i,t} = \beta_{0,i} + \beta_{1,i} Z_{i,t} + v_{i,t} \quad (2)$$

$$v_{i,t} = \rho_i v_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Omay (2015) çalışmasında, kesirli frekans veri oluşturma sürecine karşı, tamsayı frekanslı uygulanmasının küçük örnek özelliklerini tehlikeye atacağını ifade etmektedir. Omay (2015), Becker, Enders ve Hurn'un (2004) çalışmalarını temel almış ve bir dizi kesirli artış için ilgili kritik değerleri tablo haline getirmiştir (Olayeni, Tiwari ve Wohar, 2020, s. 2).

Omay (2015), esnek Fourier tabanlı birim kök testlerinin gücünün, daha küçük artışlarla yaklaştırarak artırılabilirliğini savunmaktadır. Omay (2015) araştırmasında, çalışmada da kullanılan yöntemin daha küçük örneklerde, geleneksel testlerden daha iyi performans gösterdiğini göstermektedir. Benzer şekilde Omay, Gupta ve Bonaccolto (2017) çalışmalarında, kesirli artışlar üzerine odaklanmıştır (Phiri, 2018).

Çalışmada kullanılan testte, k'nin bir tamsayı olduğunu varsaymak yerine, k'nin kesirli bir miktar olduğunu varsayılmaktadır. Kalıntıları yapısal değişimlerden arındırmak için, k'nin üst sınırının 2 olarak belirlenmiştir. Lineer modellerde, kalıntıların durağanlığını, ADF birim kök testi uygulayarak tespit edilmektedir. Çalışmada, panel doğrusal Fourier eşbütünleşme testi uygulanmıştır (Olayeni, Tiwari ve Wohar, 2020, s. 2).

Eşbütünleşme hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

4. Bulgular

Çalışmada eşbütünleşme analizi yapılmadan önce, değişkenlere ait birim kök incelemesi yapılmıştır. Tablo 4’de değişkenlerine ait, durağanlık incelemesi sonuçları verilmiştir. Birim kök incelemesi sonuçlarına göre, ihracat ve ithalat değişkenlerinin fark itibarıyla durağan olduğu görülmektedir. CAP değişkeni (ihracat) bağımlı değişkeni, SAV değişkeni (ithalat) bağımsız değişkeni ifade etmektedir.

Tablo 4. Değişkenlere ait birim kök testi sonuçları

	CAP		SAV	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Arjantin	-1.73942	-9.32878***	-3.21534*	-7.68738***
Brezilya	-1.70542	-2.26950	-3.74108**	-6.46612***
Bolivya	0.06068	-1.44731	0.12056	-1.16613
Kolombiya	-2.31885	-5.15956***	-3.30088**	-5.03434***
Kosta Rika	-0.37755	-1.80758	-0.45308	-6.82972***
El Salvador	-1.98852	-2.72589	-1.92268	-5.49299***
Ekvator	-1.02296	-6.17769***	-1.63182	-6.93906***
Guatemala	-1.90823	-3.12263*	-2.08996	-2.86640
Honduras	-0.77057	-4.07521***	-2.26834	-5.75902***
Meksika	0.33073	-4.71500***	0.03120	-5.97747***
Nikaragua	-1.03233	-1.60089	-1.07633	-9.46704***
Panama	-2.25295	-7.09100***	-2.02959	-7.56312***
Paraguay	-0.90579	-1.79733	-1.09977	-1.82654
Peru	-1.48574	-2.34197	-1.33714	-1.15686
CIPS	-1.22264	-3.83288***	-1.71530	-5.30230***
BCIPS	-3.101	-5.322***	-3.137	-5.868***

Not: * **, *** sıfır hipotezin reddedildiği anlamlılık düzeylerini (%10, %5 ve %1) göstermektedir. CADF istatistiği kritik değerleri sabitli modelde -3.98 (%1), -3.29 (%5), -2.95 (%10) (Pesaran 2007). Panel istatistiğine ait (CIPS) kritik değerler, sabitli modelde -2.46 (%1), -2.27 (%5), -2.16 (%10) (Pesaran 2007). BCIPS testi için %1 ve %5 düzeyinde kritik değerler sırasıyla -3.45 ve -3.24’tür. CAP ve SAV değişkenleri için uygun gecikme sayısı 1 ve frekans sayısı 2’dir. Farkı alındıktan sonra CAP değişkeni için uygun gecikme sayısı 1 ve frekans sayısı 4, SAV değişkeni için uygun gecikme sayısı 1 ve frekans sayısı 4’tür.

Tablo 5’de, ülke ve grup bazında eşbütünleşme analiz sonuçları gösterilmektedir. Grup istatistikleri altında yer alan Bootstrap olasılık değerleri, ülke grubuna dair panel eşbütünleşme testi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, paneldeki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılabilir.

Tablo 5. Panel eşbütünleşme testi sonuçları (GLS)

Ülkeler	Statistics	%1	%5	%10	k
Arjantin	-4.355	-3.961	-3.269	-2.923	1.9
Brezilya	-6.427	-4.083	-3.165	-2.755	1.9
Bolivya	-1.626	-3.649	-3.063	-2.709	1.9
Kolombiya	-3.994	-4.044	-3.149	-2.749	1.7
Kosta Rika	-4.286	-4.061	-3.280	-2.946	1.1
El Salvador	-4.301	-3.692	-3.230	-2.735	0.1
Ekvator	-6.345	-4.054	-3.251	-2.818	0.4
Guatemala	-4.358	-3.947	-3.142	-2.818	1.5
Honduras	-4.639	-3.643	-2.994	-2.624	1.9
Meksika	-5.279	-3.839	-3.181	-2.824	1.4
Nikaragua	-6.012	-4.199	-3.318	-2.949	1.4
Panama	-5.903	-3.939	-3.228	-2.782	1.9
Paraguay	-4.282	-3.729	-2.925	-2.621	1.7
Peru	-4.747	-3.878	-3.026	-2.663	1.9
(b) Grup İstatistikleri					
Mean	-4.754	0.001***			
Max	-6.427	0.000***			
Median	-4.639	0.002***			

Not: *** ifadesi %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Bootstrap sayısı 1000 belirlenmiştir.

Tablo 6'da OLS tahmin sonuçları gösterilmiştir. Buna göre, katsayının 1'den büyük olması, güçlü formda sürdürülebilirlik anlamına gelirken; katsayının 1'den küçük olması, zayıf formda sürdürülebilirlik anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, tüm ülkeler için katsayı istatistiki olarak anlamlıdır. Tablo 6'dan görüleceği gibi, Bolivya, Kosta Rika, Ekvator, Meksika, Paraguay ve Peru'da katsayı birden büyük olup, cari açık bu ülkelerde güçlü formda sürdürülebilir. Arjantin, Brezilya, Kolombiya, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Panama'da ise katsayı birden küçük olup, cari açık bu ülkelerde zayıf formda sürdürülebilir.

Tablo 6. OLS tahmin sonuçları

Ülkeler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
Arjantin	0.929***	0.025	(0.000)
Brezilya	0.982***	0.022	(0.000)
Bolivya	1.026***	0.020	(0.000)
Kolombiya	0.931***	0.017	(0.000)
Kosta Rika	1.044***	0.008	(0.000)
El Salvador	0.864***	0.014	(0.000)
Ekvator	1.031***	0.013	(0.000)
Guatemala	0.898***	0.008	(0.000)
Honduras	0.939***	0.007	(0.000)
Meksika	1.007***	0.015	(0.000)
Nikaragua	0.920***	0.035	(0.000)
Panama	0.993***	0.006	(0.000)
Paraguay	1.071***	0.016	(0.000)
Peru	1.048***	0.023	(0.000)
Panel	0.994***	0.000	(0.000)

Not: *** ifadesi %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tartışma

Cari açığın sürdürülebilirliği, uluslararası alandaki önemli konulardan biridir. Önceki çalışmalar, konuyu farklı ülke ve zaman aralığında ele almıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan en önemli farklı, konuyu yeni bir yöntemle daha geniş perspektifte ele almasıdır. Cari açık sürdürülebilirliğini analiz etmek için, seçilmiş Latin Amerika ülkeleri incelenmiştir. Çalışmada incelenen Latin Amerika ülkeleri Arjantin, Brezilya, Bolivya, Kolombiya, Kosta Rika, El Salvador, Ekvator, Guatemala, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay ve Peru'dur. Çalışma 1965-2019 dönemini ele almaktadır.

Eşbütünleşme incelemesine geçmeden önce, değişkenlere birim kök incelemesi yapılmıştır. Birim kök incelemesi sonucunda değişkenlerin seviye itibariyle durağan olmadığı görülmüş ve eşbütünleşme incelemesine geçilmiştir. Çalışmada, eşbütünleşme incelemesinde uzun dönemli ilişki varlığı ortaya konulduktan sonra, katsayı tahminleri yapılmıştır. Buna göre Bolivya, Kosta Rika, Ekvator, Meksika, Paraguay ve Peru'da cari açık güçlü formda sürdürülebilirken; Arjantin, Brezilya, Kolombiya, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Panama'da ise cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu ortaya konulmuştur.

Cari açığın sürdürülebilirliğinin analiz edildiği Latin Amerika ülkelerinde cari açığın oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bazı dönemlerde uygulanan politikalarının etkisiyle cari açık azalsa da, genel olarak söz konusu ülkelerde cari açığın ciddi bir problem olduğu söylenebilir. Ayrıca bu ülkelerde cari açıkların artması, finansal krizleri tetiklemiştir. Latin Amerika ülkelerinde cari açığın yükseldiği dönemlerde, ciddi ödemeler dengesi sorunlarının da baş gösterdiği söylenebilir. Bu noktada, söz konusu ülkeler açısından istikrar politikalarının geliştirilmesi son derece önemlidir.

Cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu Latin Amerika ülkelerinde, ihracatın artırılması ve ekonomi politikalarının geliştirilmesi son derece önemli hale gelmektedir. Bununla birlikte söz konusu ülkelerde, kısa vadeli para girişlerine bağımlılığın artması ülkeleri

ekonomik ve finansal açıdan daha riskli ve kırılgan hale getirmektedir. Bu noktada, acil politika geliştirilmesi ve uygulanması elzem hale gelmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Cari açığın sürdürülebilirliği, tüm ekonomiler için önemli olmakla birlikte, bazı Latin ülkelerinde zayıf sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu ülkelerde, faiz kur sarmalını dengeleyecek politikalar ağırlık verilmelidir. Ara malı ve yatırım mallarındaki bağımlılık azaltılarak, cari açığın sürdürülebilir hale gelmesi sağlanmalıdır.

Dış ticarete ve kamu finansmanındaki açıkların artması ülkeleri borçlanmaya yöneltmektedir. “Crowding-Out” etkisinin varlığı ülkeleri dış borçlanmaya yöneltmektedir. Bu durum ise mevcut risklerin ülkeler açısından artmasına neden olmaktadır. Ayrıca ülkelerin dış borçlanmayı acil durum önlemi olarak kullanması, dış borçla birlikte faiz ödemelerinin de yük haline gelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin yapması gereken, makroekonomik göstergelerini yapısal reformlarla iyileştirmektir. Bu sayede cari açık sürdürülebilirliğine kalıcı önlemlerle çözüm bulunmuş olacaktır (Karataş, 2008).

Reel döviz kurunun aşırı değerlenmemesi, büyümenin özellikle ihracat sektöründe artırılması ve dış borcun sürdürülebilir olmasını sağlayacak politikalar, sürdürülebilir cari işlemler hesabı için gerekliliklerdir. Bu noktada ülkelerin, reel döviz kuru, ticaret hadleri, ekonomik büyüme, dış borç, net dış varlıklar ve ticaret açıklığı gibi faktörlere özellikle dikkat etmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akçay, B. (2012). Türkiye'deki cari açığın sürdürülebilirliği: borç krizindeki Yunanistan ile bir karşılaştırma, *Ekonomik Yaklaşım* 23(84), 1-38.
- Akçayır, Ö. ve Albeni, M. (2016). Türkiye’de kronikleşen cari açıkların sürdürülebilirlik analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 35-62.
- Albrieu, R. ve Rozenwurcel, G. (2015). A note on China's development strategy and Latin American economies. <https://www.redsudamericana.org/sites/default/files/doc/China.R.A.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.10.2020).
- Altunöz U. (2014). Cari açık sorunun temel nedenleri ve sürdürülebilirliği: Türkiye örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-132.
- Aristovnik, A. (2006). Current account deficit sustainability in selected Transition Economies. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: Časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 24(1), 81-102.
- Baharumshah, A. Z., Lau, E. ve Fountas, S. (2005). Current account deficit sustainability: A panel approach. *Journal of Economic Integration*, 20(3), 514-529.
- Banerjee, P., Arcabic, V. ve Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Bayat, T. ve Konat, G. (2021) Çok faktörlü hata yapısı varlığında yumuşak kırılmalarla GDP durağanlık sınaması: OECD ülkelerinden kanıtlar. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 9(1), 15-23.
- Becker, R., Enders, W. ve Hurn, S. (2004). A general test for time dependence in parameters. *Journal of Applied Econometrics*, 19(7), 899-906.

- Berke, B. (2009). Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği: parçalı eşbütünleşme analizi. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(18), 117-145.
- Calderon, C. A., Chong, A. ve Loayza, N. V. (2002). Determinants of current account deficits in developing countries. *The BE Journal of Macroeconomics*, 2(1), 1-37.
- Ceylan, R., Uz, İ. ve Çeviş, İ. (2018). Kırılgan Beşlide cari açıkların sürdürülebilirliği: doğrusal olmayan birim kök testleri ile kanıtlar. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 121-134.
- Dülger, F. ve Özdemir, Z. A. (2005). Current account sustainability in seven developed countries. *Journal of Economic and Social Research*, 7(2), 47-80.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Fountas, S. ve Jyh-Lin, W. (1999). Are the U.S. current account deficits really sustainable? *International Economic Journal*, 13(3), 51-58.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de cari açığın nedenleri, finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği: ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Gökçe, M., Konat, G. ve Kızılkaya, O. (2017). Türkiye’de Bütçe Açığı Sürdürülebilir mi? Yapısal Kırımlar Altında Ekonometrik Bir Analiz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(22), 426-442.
- Greenidge, K., Holder, C. ve Moore, A. (2011). Current account deficit sustainability: the case of Barbados. *Applied Economics*, 43(8), 973-984.
- Hassan, A. K. (2013). Is Malaysia's current account balance sustainable? Evidence from intertemporal solvency model. *International Journal of Business and Society*, 14(2), 207-220.
- Herzer, D. ve Nowak-Lehmann, D. F. (2006). Is there a long-run relationship between exports and imports in Chile?. *Applied Economics Letters*, 13(15), 981– 986.
- Holman, J. A. (2001). Is the large US current account deficit sustainable?. *Economic Review-Federal Reserve Bank of Kansas City*, 86(1), 5-24.
- Holmes, M. J., Panagiotidis, T. ve Sharma, A. (2011). The sustainability of India’s current account. *Applied Economics*, 43, 219–229.
- Husein, J. ve Pier, C. (2019). Long-run sustainability of current account balance: evidence from twenty north and Latin American economies. *Applied Econometrics and International Development*, 19(2), 75-90.
- İsmail, H. B. ve Baharumshah, A. Z. (2008). Malaysia’s current account deficits: An intertemporal optimization perspective. *Empirical Economics*, 35(3), 569-590.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Karatay, P. (2008). Cari açıklar ve sürdürülebilirliği. *Mevzuat Dergisi*, 124.
- Kiptui, M. C. (2014). Current account sustainability in the EAC countries: An Empirical Analysis of the relationship between exports and imports, *Int.J.Eco. Res.* 5(5), 25-35.
- Lee, C., Wu, J. L., ve Yang, L. (2016). A simple panel unit-root test with smooth breaks in the presence of a multi factor error structure. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 78(3), 365–393.
- Milesi-Ferretti, G. M. ve Razin, A. (1996). Current account sustainability: Selected East Asian and Latin American experiences”, *NBER Working Paper Series*, No: 5791, 1-61.

- Mukhtar, T. ve Khan, A. H. (2016). The current account deficit sustainability: An empirical investigation for Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 55(4), 397-419.
- Murat, S., Hobikoğlu, E. H. ve Dalyancı, L. (2014). Structure and sustainability of current account deficit in Turkish economy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 977-984.
- Naqvi, K. ve Morimune, K. (2005). An empirical analysis of sustainability of trade deficits. *Interfaces for Advanced Economic Analysis, Kyoto University*, 71-80.
- Narayan, P. (2004). *Reformulating critical values for the bounds F-statistics approach to cointegration: an application to the tourism demand model for Fiji*. Australia: Monash University.
- Nkuna, O. (2013). Sustainability of the Malawian current account deficit: Application of structural and solvency approaches. *Journal of Economics and International Finance*, 5(5), 187-198.
- Olayeni, R. O., Tiwari, A. K. ve Wohar, M. E. (2020). Fractional frequency flexible Fourier form (FFFFF) for panel cointegration test. *Applied Economics Letters*, 1-5.
- Omay, T. (2015). Fractional frequency flexible Fourier form to approximate smooth breaks in unit root testing. *Economic Letters*, 134, 123-126.
- Omay, T., Gupta, R. ve Bonaccolto, G. (2017). The US real GNP is trend-stationary after all. *Applied Econometrics Letters*, 24(8), 510-514.
- Ongan, S. (2008). The sustainability of current account deficits and tourism receipts in Turkey. *The International Trade Journal*, 22(1), 39-62.
- Opoku-Afari, M. (2007). *Capital flows and current account sustainability: The Ghanaian experience* (No. 07/07). CREDIT Research Paper.
- Öztürk, S. ve Çoltu, S. (2018). Seçilmiş OECD ülkelerinde cari açığın sürdürülebilirliği analizi (1995-2015). *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 37-48.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple panel unit root test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 365-312.
- Phiri, A. (2018). Is Swaziland on a path of convergence towards her main trading partners? https://mpira.ub.uni-muenchen.de/88790/1/MPRA_paper_88790.pdf. (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- Polat, Ö. (2011). Sustainability of the current account deficit in Turkey. *African Journal of Business Management*, 5(2), 577.
- Raybaudi, M., Sola M. ve Spagnolo F. (2004). Red signals: current account deficits and sustainability. *Economics Letters*, 84, 217-223.
- Takeuchi, F. (2010). US external debt sustainability revisited: Bayesian analysis of extended Markov Switching unit root test. *Japan and The World Economy*, 23, 96-106.
- Tiwari, A. K. (2015). Reassessment of sustainability of current account deficit in India. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 10(1), 67-79.
- Uygur, E. (2012). Türkiye'de cari açık tartışması. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81572/1/71618415X.pdf>. (Erişim Tarihi: 06.07.2020).
- World Bank (2020). *World Development Indicators*. <http://databank.worldbank.org>. (Erişim Tarihi: 04.09.2020).

- Wu, L. (2000). Mean reversion of the current account: evidence from the panel data unit-root test. *Economics Letters*, 66, 213-222.
- Wu, L., Chen L. ve Lee H. (2001). Are current account deficits sustainable? Evidence from panel cointegration. *Economic Letters*, 72, 219-224.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2007). Türk cari işlemler açığı sürdürülebilir mi? Ekonometrik bir yaklaşım. *Bankacılar Dergisi*, 60, 17-32.
- Yılancı, V. ve Kılıcı, E. N. (2021). The Feldstein-Horioka puzzle for the Next Eleven countries: A panel data analysis with Fourier functions. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 30(3), 341-364.
- Yol, M. A. (2009). Testing the sustainability of current account deficits in developing economies: evidence from Egypt, Morocco, and Tunisia. *The Journal of Developing Areas*, 43(1), 177-197.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Kurumsal Yapı, İşleyiş ve Etkinlikleri Açısından Bir Karşılaştırma

A Comparison of the Ombudsman and Turkey Human Rights and Equality Institution in Terms of Institutional Structure, Functioning and Efficiency

Doktora Öğrencisi Ayça BEYOĞLU ¹

Öz

Hukuk devleti ilkesi, devletin güçlü otoritesi karşısında bireyleri koruyan temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde karmaşıklaşan toplumsal koşullar karşısında insan hak ve özgürlüklerinin korunup geliştirilmesi ve ihlallerin önlenmesi konusunda yeni mekanizmalara ihtiyaç doğmaktadır. Uluslararası koruma araçlarının oynadığı hayati role karşın, insan haklarının etkin bir şekilde korunması ulusal düzeyde başlamaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen “Paris Prensipleri” insan haklarının ulusal düzeyde korunup geliştirilmesi için kurulacak kurumların statüsü ve verimli şekilde çalışabilmeleri için sahip olmaları gereken temel standartları belirlemiştir. Bu çalışmada, Türkiye’de insan hakları alanında ulusal koruma mekanizmaları olarak çalışmak üzere oluşturulan T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ele alınmaktadır. Bu iki kurum, öncelikle tarihsel olarak ulusal mevzuatımıza girme süreci kapsamında ele alınmıştır. İzleyen bölümlerde ise kurumsal yapı, işleyiş ve etkinlikleri açısından Paris İlkeleri kapsamında karşılaştırılmış ve idare ile bireyler arasındaki ilişkilere ilişkin olarak vermiş oldukları kararların etkinliği değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise her iki kurumun insan haklarını koruma ve geliştirme yönünden etkinliği tartışılarak eleştiri ve önerilere yer verilmiştir. Literatürde, Türkiye örneğine ait olan bu iki kurum genellikle tekil olarak ele alınmakta ve özellikle kurumsal yapı, işleyiş ve etkinlikleri açısından karşılaştırma yapan çalışmaların çok sınırlı bir alana sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple karşılaştırma yönteminin tercih edilmesi çalışmaya ayrı bir önem atfetmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, ulusal koruma, Paris Prensipleri, ombudsman, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The principle of the rule of law, emerges as the basic element that protects individuals against the strong authority of the state. In the face of today’s complex social conditions, new mechanisms are also needed to protect and improve human rights and freedoms to prevent violations. Even though the vital role played by international protection instruments, effective protection of human rights begins at national level. The Paris Principles, adopted by The United Nations General Assembly, determined the status of national institutions to be established to protect and improve human rights and the standards required for their most efficient work at national level. In this study, Ombudsman and Turkey Human Rights and Equality Institution that created in the field of human rights protection national mechanisms in Turkey are discussed. First, these two institutions have historically been handled within the scope of their entry into our national legislation. In the following chapters, the institutional structure, functions and efficiency are compared within the scope of Paris Principles and the effectiveness of their decisions regarding the relations between the administration and individuals has been evaluated. In the conclusion part, the effectiveness of both institutions in terms of protecting and improving human rights was discussed and

¹ Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Doktora Programı, ayca.beyoglu@hotmail.com

Atf için (to cite): Beyoğlu, A. (2021). T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun kurumsal yapı, işleyiş ve etkinlikleri açısından bir karşılaştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 992-1013.

criticism and suggestions were included. In the literature, these two institutions that an example of Turkey are generally considered singular. It is seen that studies that make comparisons especially in terms of institutional structure, functioning and efficiency have a very limited scope. For this reason, choosing the comparison method attaches a special importance to the study.

Keywords: Human rights, national protection, The Paris Principles, ombudsman, Turkey Human Rights and Equality Institution

Paper Type: Research

Giriş

İnsan hakları, kişinin sırf insan olduğu gerekçesiyle sahip olduğu haklar olarak, bu haklara dayanan taleplerde de bulunabilmeye yetkili olmak demektir (Donnelly, 1989, s 19).

Bu hak ve yetki dâhilinde insan hakları, ulusal ve uluslararası düzey olmak üzere iki farklı düzlemde ele alınmakta ve korunmaktadır. Bu kapsamda ulusal düzey, devletin hem koruyucu olarak üstlendiği rol hem de bazı durumlarda ihlallerin doğrudan kaynağı olabilmesi sebebiyle mağdurların ihlaller ile karşılaştığı ilk yüz olmaktadır.

Uluslararası düzeydeki koruma ve geliştirme çabaları ise uluslararası kuruluşlar eli ile gerçekleşmektedir. Bu kapsamda, Birleşmiş Milletler, insan haklarının korunup geliştirilmesi sürecinin temel aktörüdür. Etkin korumanın ulusal ve uluslararası mekanizmaların uyumunun ne derece sağlanabildiği ile ilişkili olduğu ortadadır. Ulusal insan hakları kurumları, yargı gibi doğrudan bir devlet gücü ya da sivil toplum gibi tamamen devlet dışı bir yapılanma olmanın ötesinde insan hakları ihlallerine karşı mağdurları koruyan tarafsız bir mekanizma işlevi görmelidir.

Ulusal kurumların görevlerini etkin ve verimli bir şekilde yerine getirebilmeleri sahip oldukları yetki alanının genişliği, ulusal mevzuatta nerede konumlandırıldıkları, oluşum statüleri, verdikleri kararların niteliği ve bağımsızlıkları ile yakından ilişkilidir. Bu kapsamda, yapı ve işleyiş açısından nitelikleri ülkeden ülkeye farklılık gösterebilen ulusal kurumların sahip olması gereken temel niteliklere ilişkin düzenleme ise 20.12.1993 tarihli 48/134 sayılı BM Genel Kurul kararı ile temeli atılan Paris Prensipleri'dir. Paris Prensipleri, bağlayıcı niteliği olmayan, ancak dünya genelinde bağlayıcıymış gibi kabul edilerek riayet edilmesi gerekli görülen ilkelere dir.

Bu çalışmada, ülkemizde insan haklarının ulusal düzeyde korunup geliştirilmesi alanında görev yapan kurumlar olan T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu incelenmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu, kamu idareleri ve mağdur bireyler arasında arabulucu görevi üstlenerek, yargılama ve çeşitli hak arama yolları dışında kalan alternatif bir denetim mekanizması niteliği taşımaktadır. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ise, insan haklarının korunup geliştirilmesi, ayrımcılık ile mücadele etme ve ulusal önleme mekanizması görevini üstlenmek üzere kurulmuştur. Çalışmada, bu iki kurum, literatürde genel olarak incelendiği şekli ile tekil olarak ele alan çalışmaların aksine karşılaştırma kapsamında kurumsal yapı, işleyiş ve etkinlikleri açısından ele alınarak; sahip oldukları görev, yetki ve sorumluluklar, oluşum yapıları ve işleyişleri ile insan haklarının korunup geliştirilmesi anlamındaki etkinlikleri Paris Prensipleri kapsamında incelenmekte ve bu mekanizmaların eksikliklerine yönelik eleştirilere yer verilerek iyileştirilebilecek noktalar üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda, makalenin temel amacı: Türkiye'de işlevsel bir ulusal insan hakları koruma ve geliştirme mekanizmasının varlığından bahsetmek mümkün müdür? sorusundan yola çıkarak T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Paris Prensipleri ile belirlenen ve ulusal insan hakları kurumlarının sahip olması gereken temel değer ve nitelikleri ne derece karşıladığını inceleyerek ülkemizdeki mevcut duruma bir ayna tutmaktır.

Çalışmada öncelikle Paris Prensipleri incelenmiş ve ulusal insan hakları kurumlarının taşıması gereken temel nitelikler belirlenmiştir. Ülkemiz örneği olarak ele aldığımız iki kurumun ulusal mevzuatımıza giriş sürecini belirleyebilmek için tarihsel süreç ele alınmış, ilgili mevzuat hükümleri incelenmiştir. Temel yasal düzenlemeler olarak, 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu incelenmiş ve Paris Prensipleri ile karşılaştırılmasına dayanan bir yöntem izlenmiştir. Konu ve kurumlar ile ilgili olarak detaylı bilgiye erişebilmek için ise kitaplar, makaleler, internet kaynakları ve gazete haberlerinden faydalanılmıştır. Kurumların faaliyet ve kararlarına ilişkin bilgilere resmi internet sitelerinde yer alan faaliyet raporları ve yıllık raporlar yolu ile erişilmiştir.

1. Ülkemizde Ulusal Koruma Mekanizmalarının Gelişim Süreci

İnsan haklarının korunup geliştirilmesine yönelik uluslararası çabaların temeli, 20. yüzyılın başından ortasına dek süren iki adet dünya savaşının yıkıcı sonuçları sebebiyle, sadece insan olma onurunun dünya gündemine taşınmasına dayanmaktadır. Bu kapsamda sağlanan uluslararası iş birliği Birleşmiş Milletlerin (BM) kurulması ile sonuçlanmıştır. İnsan haklarının ulusal düzeyde korunup geliştirilmesine yönelik olarak kurulması gereken ulusal kurumların statüsüne ilişkin ilk uluslararası çalıştay ise 1991 yılında Paris'te gerçekleştirilmiştir. Temeli bu çalıştay ile atılan Paris Prensipleri, BM İnsan Hakları Komisyonunca 1992/54 sayılı karar ile kabul edilmiş ve Paris Prensipleri 20 Aralık 1993 tarih ve 48/134 sayılı karar ile BM Genel Kurulu'na kabul etmiştir (tihek.gov.tr).

Paris Prensiplerine göre, ulusal koruma mekanizmaları olarak oluşturulan ve bu rolü sebebiyle insan haklarının korunup geliştirilmesi ile ilgili konulara ilişkin görüş bildirme, tavsiyelerde bulunma ve öneri-raporlar sunma görev ve sorumluluğu olan ulusal insan hakları kurumlarının sahip olması gereken temel nitelikler bulunmaktadır.

Bu kapsamda ulusal koruma mekanizmalarının en temel güvencesi anayasal bir statüde oluşturulmalarıdır. Anayasal statü dışında bir koruma, kurumları dışarıdan gelecek keyfi müdahalelere açık hale getirecek ve işlerliğini olumsuz yönde etkileyecektir. Anayasal statüyü destekleyen bir husus da kurumlara tanınan yetkilerin olabildiğince açık şekilde belirlenmiş ve yasal temelde de bu şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Bu yetkilerin uygun görülen insan hakları ihlal vakalarına el koyabilmek de dâhil olmak üzere geniş tutulması önemlidir. Bağımsızlıkları temelinde, üye oluşumu ve üyelerin çalışma şartlarının nasıl sağlandığı gibi yeterli ekonomik kaynak ve teknik alt yapılar temelinde sahip olacakları donanımlar da kurumları işlevsel kılacak temel noktalar (Paris Prensipleri).

Paris Prensipleri, ulusal kurumların sahip olması gereken niteliklere ilişkin temel çerçeveyi çizmekle birlikte belirli bir ulusal insan hakları kurumu yapılanması ve modellemesi önerisinde bulunmamakta ve bununla birlikte “*Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı*” da her ülkenin kendi yapısına uygun olan yapılanmayı seçme hakkına sahip olduğunu düzenlemektedir. Bu çerçevede, ülkeden ülkeye farklılaşan tercihlere bakıldığında, ulusal insan hakları kurumlarının “komisyon”, “ombudsman”, “danışma komitesi”, “enstitü modeli” ve “hibrid modeli” şeklinde yapılandırıldıkları görülmektedir (Didinmez, 2020, s. 12).

Çağdaş devlet anlayışının koruyucu ilkeleri olarak “hukuk devleti” ve “demokratik devlet” ilkeleri vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin tanınması ve korunmasının temel güvence kaynaklarıdır. Bu güvencenin bir diğer koruma kalkanı ise idarenin de hukukla bağlı olması; vatandaşlar karşısında eylem ve işlemleri sebebiyle yargı denetimine tabi tutulabilmesidir (Kahraman, 2011, s. 356).

Bu anlayış kapsamında, her ülke, ulusal denetim modelleri arayışında hem kendi tarihsel-kurumsal deneyimlerinden hem de diğer ülkelerin başarılı olduğu deneyimlenmiş denetim modellerinden faydalanmaktadır. Ülkemizde açısından incelendiğinde, idarenin

denetimi: “siyasi denetim”, “idari denetim” ve “yargısal denetim” gibi farklı yollardan yapılmaktadır (Gözler, 2017, s. 216).

İhlaller karşısında idarenin denetlenmesi konusunda “ombudsman denetimi” dünyada en sık kullanılan denetim yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Köken itibariyle İsveç çıkışlı olan kavram, “temsilci”, “kişi” olarak, haksızlıklara karşı koruma ve temsil işlevlerini üstlenmektedir (Oxfordlearnersdictionaries).

Kurum ve işlev olarak dünya uygulamaları incelendiğinde, kurumun ana hedefinin yönetimin iyileştirilmesi olduğu söylenebilir; insan haklarının korunmasının yanı sıra bireyin uğradığını savunduğu haksızlıklar karşısında hesap sorabilmesi temel kaygı ve uğraş alanıdır. Uygulanan yargısal, idari, siyasi denetim yollarının yanı sıra basın ve kamuoyunun tepkisi de işlevsel olmakla birlikte ombudsman denetimi de işletilmesi gereken bir denetim yolu olmalıdır (Fendoğlu, 2010, s. 4).

Ombudsmanlık denetiminin uygulandığı ülkelerde kurumun oluşum ve işleyişi değerlendirildiğinde uzlaşılan temel özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Büyükavcı, 2008, s. 12):

- Ombudsman siyasi yönü itibariyle tarafsızdır.
- Bağımsız karar alma yetkisine haiz olmalıdır.
- Görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesine olanak sağlayacak standartlarla donatılmalıdır.
- Ombudsman, ele aldığı başvuruları tek tek değerlendirmelidir.
- Ombudsmana, erişilebilirlik yolları açık ve çeşitli olmalıdır.
- Kamuoyu ile ilişkisi işlevsel düzeyde olmalıdır.

Dünya uygulamaları gözlemlendiğinde, ombudsmanlık kurumuna olan ilginin değişen toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar ve talepler ile birlikte arttığı görülmektedir. Bu kapsamda farklı tür-yapılarda olan ve alanında uzmanlaşmış ombudsmanlık uygulamalarına rastlanmaktadır. Alanında uzman kişi ve işlevsel kurumların gerekliliğine olan inanç (Oytan, 1975, s. 193-194) ve beraberinde ombudsmanlık kurumunun başarılı uygulamaları ile adeta bir branşlaşma yaşanmış ve idarenin tüm eylem ve işlemlerinden kaynaklanan sorunlar ile muhatap olan genel amaçlı-yetkili ombudsmanların yanı sıra özel amaçlı (askeri, parlamento, eğitim, sağlık, kadın-çocuk hakları, engelliler, yerel yönetimler, basın-medya vb.) ombudsmanlık uygulamaları ve ulus üstü düzeyde Avrupa Ombudsmanlığı gibi yapılanmalar da oluşturulmuştur. (Efe ve Demirci, 2013, s. 49-73).

Ülkemizde ombudsmanlık kurumuna duyulan ihtiyaç ve yapılanma izlendiğinde ise ombudsmanlığın oluşturulması fikri bazen tartışma boyutunda kalmış bazen de yasal çalışmalar düzeyinde gündeme gelmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (KDK) oluşturulması ile sonuçlanan tarihsel ve yasal süreçte ombudsmanlık kurumunun fonksiyonlarını kısmi düzeyde de olsa yerine getirebilen bazı düzenleme ve yapılanmalar oluşturulmuştur (Kahraman, 2011, s. 366).

Bu mekanizmaları ombudsmanlık kurumu ile nitelik ve işlevleri itibariyle karşılaştırdığımızda:

Ele alabileceğimiz ilk yapılanma olarak Devlet Denetleme Kurulu incelendiğinde, anayasal statüde bir yapılanma tercih edildiği görülmektedir. Anayasamızın 108. maddesi, “*idarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri bakımından Cumhurbaşkanlığına bağlı*” Devlet Denetleme Kurulu'nun kurulmasını öngörmüştür (Madde(md)/108). Madde incelendiğinde ilk dikkati çeken husus, kurulun bağımsız olmayışı ve

Cumhurbaşkanı ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Bununla birlikte kurul, idare üzerinde denetim uygulayabilen bir mekanizma oluşturması suretiyle ombudsmanlık mekanizması ile benzerlik göstermektedir. Anayasal düzenlemede 108/1.madde, kurulu, harekete geçebilmesi noktasında da “Cumhurbaşkanının istemde bulunması” şartı ile bağlı kılmıştır. Benzer şekilde kurul, yaptığı inceleme, araştırma ve denetlemeleri ile ilgili tespitlerini de Cumhurbaşkanına bildirmekle yükümlüdür. Bu sebeple ele aldığı olumsuzlukların çözümünde işlevsel bir rolü bulunmamaktadır.

Ombudsmanlık mekanizması ile karşılaştırabileceğimiz bir diğer düzenleme olarak “dilekçe hakkı”, anayasanın 74. maddesinde “*Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı*” olarak düzenlenmiştir. Dilekçe hakkından faydalanabilecek olan kişiler; vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar olarak düzenlenmiştir. Bu hakkı kullanarak, idare ile ilgili dilek ve şikâyetleri, “yazılı bir şekilde” ilgili kurum veya kuruluşa ve moral değeri olarak daha yüksek bir işlevselliği olduğunu söyleyebileceğimiz Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (TBMM) iletebilmektedirler. Bu yol kullanılarak iletilen talep ve şikâyetler, meclisin kendi üyelerinden oluşan bir komisyon aracılığıyla incelenmekte, ancak komisyonun aldığı kararların “bağlayıcı” bir niteliği bulunmamaktadır (TBMM Dilekçe Komisyonu).

TBMM düzeyinde oluşturulan bir diğer hak arama mekanizması ise “TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu”dur. 1990 tarih ve 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu, komisyonun inceleme alanına ilişkin kapsamı; “*T.C. Anayasası ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi çok taraflı uluslararası belgelerde belirlenmiş olan insan hak ve özgürlükleri ile uluslararası alanda genel kabul gören insan hakları*” olarak belirlenmiştir (md. 2).Bu haklar kapsamında komisyonun görevi, “*TBMM başkanlığınca kendisine iletilen insan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek*” (md.4/e) ile sınırlıdır, dolayısıyla komisyonun yapacağı denetim, kanun maddesinde sayılan yasal düzenlemelerin kapsamında olan hakların idare tarafından ihlali ile sınırlandırılmış olduğu gibi ihlaller karşısında doğrudan harekete geçme yetkisi de bulunmamaktadır.

1990’lı yıllar ombudsmanlık kurumunun oluşturulmasına ilişkin dünyada gösterilen çabaların, Paris İlkeleri’nin kabulü ile paralel şekilde, ülkemizde de karşılık bulmuş halini yansıtmaktadır. Ombudsmannın gerekliliğine ilişkin tartışmaları somut adımlar izlemeye başladığında ilk adımın 57. hükümet döneminde atıldığı görülmektedir. 14.09.2000 tarihinde kurumun oluşturulmasına yönelik bir kanun tasarısı hazırlanarak TBMM’ye sevk edilmiş, ancak tasarı kadük kalmış ve ilk girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Şengül, 2007, s. 136).

Bu başarısız denemenin ardından ombudsmanlık kurumunun tekrar gündeme gelişi ise 2006 yılında gerçekleşmiştir. Yasal düzeyde, kurumun oluşturulmasına ilişkin yapılan düzenleme olan, 2006 tarih ve “5548 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” hakkında Anayasa Mahkemesi’ne yapılan iptal başvurusu ile mahkemenin, 25.12.2008 tarih ve E. 2006/140, K. 2008/15 sayılı kararı ile kanunun tümünü oybirliği ile iptal edişi ikinci başarısız denemeyi oluşturmuştur (Fendoğlu, 2013, s. 24-34).

Ombudsmanlık kurumunun, kurulmasının önündeki anayasal engeli kaldırabilmek adına, bu kez, 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylamasına sunulan anayasa değişikliği paketine dahil edilerek gündeme geldiği görülmektedir. Halk oylaması sonucu kabul edilen anayasa değişikliği paketi ile anayasanın 74. maddesinin kenar başlığı “*VII. Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı*” olarak değiştirilmiş ve böylece Kamu Denetçiliği Kurumu anayasal bir statüye kavuşturulmuştur (Aktel vd., 2013, s. 27-28).

İnsan hakları ihlalleri konusunda ayrımcılık iddialarının da yer aldığı mekanizmalar olarak inceleme ve araştırma yapmak üzere; 1990 yılında oluşturulan “TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu”, “İnsan Hakları Danışma Kurulu” (2001) ve “İnsan Hakları Danışma Kurulu” (2003) sayılabilir (Odyakmaz vd., 2016, s. 730-731).

Ülkemizde, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi alanında faaliyet gösteren ulusal mekanizma olarak oluşturulan ve bu anlamda T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu'ndan belirli farklılıkları da bulunan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun (TİHEK) oluşturulmasına ilişkin süreçte ise ilk adım, 2012 yılında 6332 Sayılı Kanun ile Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun (TİHK) kurulması olmuştur. 2016 yılında ise, Türkiye İnsan Hakları Kurumu, "6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu"nun yürürlüğe girmesiyle mülga olmuştur (Odyakmaz vd., 2016, s. 732). Böylece 20 Nisan 2016 tarihinde 29690 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu" ile TİHEK kurulmuştur. Bu aşamada ilk dikkat çeken husus, TİHEK'in yasal düzeyde oluşturulmuş olmasıdır. Bu husus, kurumu, hukuksal dayanak noktasında T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile kıyaslandığında güçsüz kılmakta, yasal düzeyde yapılacak değişiklikler ile müdahalelere uğrayabilme olasılığını güçlendirmektedir.

2. Ulusal İnsan Hakları Kurumları Türkiye Örneğinin Paris İlkelerine Uyumu Kapsamında Değerlendirilmesi

Ulusal insan hakları kurumlarının oluşumu ve gelişim sürecinde evrensel nitelikte sayılabilecek standart ve ilkelerin neler olması gerektiği konusunda bir dizi gelişmeden bahsedilebilmekle birlikte, Paris Prensipleri, ulusal insan hakları kurumlarının sahip olması gereken temel niteliklere ilişkin çerçeveyi çizen ana metin olarak kabul edilmektedir.

Paris Prensiplerine göre, tüm ulusal insan hakları ihlalleri ulusal düzeyde oluşturulan insan hakları kurumları tarafından izlenmelidir. Bu görev ve sorumluluğu yerine getirebilmeleri adına kurumlar, yürütme gücünden bağımsız olarak en üst seviyede yasal dayanak ile yapılandırılmalı, yeterli maddi ve beşeri kaynaklarla donatılmalı, ilgili ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar ile iletişimi yüksek olmalı, görev-yetki ve sorumlulukları kuruluş amacını karşılar düzeyde olmalıdır (Paris Prensipleri). Çalışmanın bu bölümünde ulusal kurumların taşınması gereken nitelikler Paris Prensipleri kapsamında değerlendirilmektedir.

2.1. Kuruluş Mevzuatı Açısından Kurumların İncelenmesi

Ulusal kurumlar, insan hakları alanında koruma ve geliştirme mekanizmaları olarak görev yapmak üzere devlet tarafından anayasal, yasal ya da idari düzenlemeler yolu ile kurulabilen resmi yapılanmalardır. Bu noktada, henüz oluşum aşamasında, kurumlara hangi seviyede bir hukuksal güvence sağlandığının önemi ortadır.

Paris İlkeleri, ulusal kurumların oluşturulması ve yetkilerinin neler olacağını düzenlenmesi noktasında ayrıntıları düzenleyen anayasal veya yasal bir metnin gerekliliğini önermektedir (Paris Prensipleri).

Kamu Denetçiliği Kurumu; "kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak" amacıyla oluşturulmuştur (KDK Kanunu, 2012, md. 1).

12 Eylül 2010 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen anayasa değişikliği paketi kapsamında yer alan ombudsmanlık mekanizması, anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesinden sonra 14.06.2012 tarihinde kabul edilen 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile ülkemizde de kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.

29.06.2012 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren kanun, kapsam yönünden incelendiğinde, T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kuruluş, görev ve çalışma usullerine ilişkin ilkeleri düzenlediği görülmektedir. Kurum üyeleri, üye oluşumu ve özlük haklarına ilişkin hükümler de yasal statüde düzenlenmiştir (md.2).

6328 sayılı Kanun ile kuruma, şikâyet başvurularını, içeriklerine göre, ulusal mevzuat ve başta İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi olmak üzere Paris İlkeleri ve taraf olunan diğer

uluslararası sözleşmeler dikkate alınarak; “insan haklarına dayalı adalet anlayışı” perspektifinde ve aynı zamanda da “iyi yönetim” ilkeleri gözetilerek inceleme ve önerilerde bulunma görevi verilmiştir (KDK 2017-2021 Stratejik Planı, s. 23).

Kuruluş mevzuatı açısından Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun aksine anayasal bir dayanağa sahip olmadığı ve kurumun yasal statüde oluşturulduğu görülmektedir. 20 Nisan 2016 tarih 29690 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 6701 sayılı Kanun ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nun teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esaslar düzenlenmiştir.

Kanun, amaç ve kapsam bakımından; “*insan onurunu temel alarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi ile bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek ve bu konuda ulusal önleme mekanizması görevini yerine getirmek üzere Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun kurulması, teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esasları*” düzenlenmektedir (md.1).

Bu amaç ve kapsam incelendiğinde ulusal önleme mekanizması görevini üstlenerek insan haklarının korunup geliştirilmesi, ayrımcılık ve işkence-kötü muamele ile mücadelenin tek bir kurumsal yapı içerisinde toplandığı görülmektedir.

Kurumun iş ve işlemlerine yönelik olarak ayrıntılı düzenleme ise “*Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*” ile yapılmış; “*kurum personelinin uyacakları mesleki ve etik ilkeler, komisyonların ve dairelerin oluşumu, çalışma esasları, kuruma başvuruların nasıl yapılacağı, verilecek karar türleri, özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin buldukları yerlere haberli veya habersiz gerçekleştireceği ziyaretler ile özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin başvurularının incelenmesi ve sonuçlandırılmasına ilişkin usul ve esaslar*” düzenlenmiştir.

2.2. Kurumsal Özellikler Bakımından Karşılaştırma

İnsan hakları alanında ulusal koruma mekanizmaları olarak faaliyet gösteren kurumlar, yapıları itibarıyla her ülkede çeşitlilik gösterebilir de sahip oldukları ortak ideal insan haklarının korunması ve geliştirilmesidir.

Kurumlar oluşturulurken, üstlendikleri görev ve yetkiler itibarıyla işlevlerini en verimli şekilde yerine getirebilmelerine olanak sağlayacak özellikler ile donatılmaları gerekmektedir.

2.2.1. Bağımsızlık

İnsan hakları alanında faaliyet gösteren ulusal kurumların çalışmalarını etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için, bağımsız bir şekilde yapılandırılmış olmaları gerekmektedir. Bağımsızlık özelliğinin gerekliliğinden kasıt, kurumların devlet organlarının etkisinden ne derece uzak şekilde faaliyet gerçekleştirebildikleri ile ilişkilidir.

T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu “bağımsızlık” açısından incelendiğinde; kuruma resmi anlamda bağımsızlığını sağlayan nokta olarak, kurumun kuruluş, görev ve çalışma usullerine ilişkin ilkelerin 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nda düzenlendiği görülmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bağlı, kamu tüzel kişiliğine haiz, özel bütçeli ve merkezi Ankara’da bulunan bir kuruluştur*” (md.4/1). Bu düzenleme ile ombudsman geleneğinde genel eğilim olan “parlamentoya bağlı olma” niteliğine sadık kalınmış ve kurum idare karşısında bağımsız bir statü kazanmıştır. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan TBMM’ye bağlı oluşu kurumun demokratik meşruiyetinin de kaynağıdır. Bu genel eğilim ile ombudsmanlık kurumuna, idarenin eylem ve işlemlerini gerçekleştirirken dikkate almak zorunda kalacağı bir otorite olma statüsü kazandırılmıştır. Bu hususlar dikkate

alındığında T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun, parlamento adına ve onun desteğine sahip olmanın verdiği moral gücü ile denetim ve gözetim yapma işleviyle donatıldığı görülmektedir (Şengül, 2007, s. 138).

Kanunun 12. maddesi, kurum üyelerine ilişkin olarak yapılan düzenleme, “Hiçbir organ, makam, merci veya kişi Başdenetçiye ve denetçilere görevleriyle ilgili olarak emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz”. “Başdenetçi ve denetçiler, görevlerini yerine getirirken tarafsızlık ilkesine uygun davranmak zorundadırlar” (md. 12/2) kurum üyelerinin bağımsızlık ve tarafsızlığını teminat altına almaya yönelik olarak yorumlanabilir.

Paris Prensipleri, ulusal insan hakları kurumlarının yeterli mali kaynak ve alt yapı ile donatılmaları gerekliliği üzerinde de durmaktadır. Bu sebeple ulusal kurumların bağımsızlıklarına etki edecek bir mali yapı ve denetim altında tutulmamaları gerekmektedir. T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, mali açıdan, “özel bütçeli” bir kurum olarak yapılandırılmıştır. Tanımı itibarıyla özel bütçe, “bir bakanlığa bağlı veya ilgili olarak; belirli bir kamu hizmetini yürütmek üzere kurulan ve bu sebeple kendisine gelir tahsis edilen, bu gelirlerden harcama yapma yetkisine sahip, kuruluş ve çalışma esasları özel kanunla düzenlenen kamu idarelerinin bütçesi”dir (Özdemir, 2014, s. 67-68). Bütçe yapısı yönüyle Kamu Denetçiliği Kurumu, yasama organının genel yapısından uzak kalmaktadır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, bağımsızlık niteliği açısından ele alındığında; “idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğine sahip ve Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakan ile ilişkili” olarak yapılandırılmıştır (md.8/1). Kurum bütçesinin Hazine ve Maliye Bakanlığı kontrolünde tahsis edilmesi ise mali bağımsızlık adına bir zayıflık olarak ifade edilebilir.

Kurum; kurul, başkanlık ve bürolardan oluşmakta (md.8/2) ve karar organı olan “kurul” Cumhurbaşkanlığı tarafından atanan on bir üyeden oluşmaktadır (md 10/2). Karar organı üyelerinin Cumhurbaşkanlığı tarafından atanıyor olması kurumun yürütme gücüne karşı bağımlılığı noktasında endişelere sebep olmaktadır. Buna karşın, kurulun, çalışmalarında bağımsız ve tarafsız olduğunun teminatı olarak gösterilecek düzenleme ise “kendisine yasal olarak verilen görev ve yetkilerini kendi sorumluluğu altında, bağımsız olarak yerine getireceği, görev alanına giren konularda hiçbir organ, makam, merci veya kişinin emir ve talimat, tavsiye ve telkini altında olmadığı”dır (md.10/1).

2.2.2. Üye Oluşumu ve Teminatları

2.2.2.1. Üye Yapısı

Paris İlkelerine göre, ulusal insan hakları kurumlarının üye oluşumu, “insan haklarının korunması ve geliştirilmesiyle ilgili sivil toplum güçlerinin çoğulcu bir biçimde temsiline olanak sağlayacak güvenceler kapsamında seçim veya başka bir yol ile belirlenebilir”.

Üye oluşumu açısından Kamu Denetçiliği Kurumu; 1 Başdenetçi ve Başdenetçiye kanunda verilen görevlerin yerine getirilmesinde yardımcı olmakla görevli 5 denetçiden oluşmaktadır. Kuruma gelen şikâyetleri inceleme-araştırma ve idareye önerilerde bulunma görevi Başdenetçi'ye aittir. Denetçiler arasında iş bölümünü düzenleme açısından kadın ve çocuk haklarına ilişkin ayrı bir düzenlemeye gidilmiş ve Başdenetçiye “birisi kadın ve çocuk hakları alanında görevlendirilmek üzere denetçiler arasındaki iş bölümünü düzenleme” yetkisi tanınmıştır (md. 7/1).

Başdenetçi ve denetçilerde aranan nitelikler kanunun 10. maddesinde sıralanmıştır. Genel eğilim olarak ombudsmanlık kurumuna hukuk fakültesi mezunlarının seçildiği görülmektedir. Bu noktada ülkemiz uygulamasında göze çarpan farklılık, dört yıllık eğitim veren siyasal bilgiler ve iktisadi ve idari bilimler fakültesi mezunlarının da Başdenetçi ve denetçi olabilmesine olanak tanınmasıdır. Dikkat çeken bir diğer husus da Başdenetçi olarak seçilecek

kişinin 50 yaşını ve denetçi olarak seçilecek kişilerin ise 40 yaşını doldurmuş olmaları ve mesleki tecrübe itibarıyla kamu ve özel sektörde on yıl çalışmış olmaları şartıyla kamu denetçisi olabilmelerine imkân tanınmasıdır. Ülkemizde tercih edilen bu yönlü düzenlemelerin, bu kişilerin mesleki tecrübelerinin kuruma sağlayacağı faydadan yararlanmak olarak yorumlanabilir (Şengül, 2007, s. 139).

Üye oluşumu açısından TİHEK incelendiğinde; kurul, başkanlık ve bürolar şeklinde yapılandırıldığı görülmektedir. Kurul, kurumun karar organı olarak üye seçiminin tamamı Cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır (md.10/2). Bu düzenleme Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmeden önce, 3 üye Cumhurbaşkanı tarafından ve 8 üye bakanlar kurulu tarafından seçilecek şekildedir. Üye seçimi konusunda, TİHEK mevzuatında 02.07.2018 tarihli 703 sayılı KHK ile yapılan değişiklik, kurul üyelerinin çoğulcu bir şekilde belirlenmesine ilişkin “*insan hakları alanında çalışmalar yürüten akademisyenler, STK’lar, sendikalar ve mesleki kuruluşlar ile avukatlar, görsel ve yazılı basın mensuplarının göstereceği adaylar veya üyelik için başvuruda bulunanlar arasından*” şeklindeki düzenlemeyi kanundan çıkartmakla birlikte üyelerin görev süresinin dört yıl olduğunu ve tekrar seçilmelerine ilişkin düzenlemenin de kaldırılmasıyla üye oluşumunda çoğulculuğun ve görev sürelerinin de artık yürütmenin takdirinde olduğuna yönelik eleştirilerin önünü açmıştır (Didinmez, 2020, s. 151). Bununla birlikte, görev süresine ilişkin olarak belirlenen dört yılın bitimi itibarıyla kaç kez yenileme yapılabileceği de düzenlenmemiştir. Düzenlemenin liyakat ilkesini zedeleyebilecek boyutu ise insan hakları gibi özel bilgi, deneyim ve uzmanlık gerektiren hassas bir konuda üyelerin yeterli donanımına sahip olup olmadığı noktasında oluşabilecek kaygıdır.

Kurum üyeleri hakkında dikkat çeken bir diğer nokta da TİHEK üyeleri için 6701 sayılı kanununun 10. maddesinde 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’na “*Kurul üyelerinin 657 Sayılı Kanun’da sayılan ilgili şartları taşımaları gerektiği*” şeklinde yapılan atıftır. TİHEK’in idare karşısında hem kurumsal hem de personel açısından güvenilirliği ve bağımsızlığı, insan hakları alanındaki faaliyetleri denetleyen bir kurumun çalışanlarının birer devlet memuru değil bağımsız bir kurumun bağımsız çalışanları olarak konumlandırılmaları daha uygun gözükmektedir (Duman, 2017, s. 137).

2.2.2.2. Çoğulculuk

Çoğulculuk, modern dünyamızın karmaşık yapı ve ilişkileri içerisinde yer alan farklı talep ve çıkarların ifade şansı bulması ve bu taleplerin siyasal kararların alınması sürecine yansımaya imkân veren bir kavramdır (Köker, 2006, s. 201).

Ele aldığımız kurumların oluşturulması süreci, öncesi ve sonrası itibarıyla toplumun tüm kesimlerine ifade şansını tanıyacak şekilde yapılandırılmalıdır. 6701 Sayılı kanun hazırlık süreci kapsamında incelendiğinde, sivil toplum kuruluşlarının (STK) görüşlerinin alındığı iddia edilmişse de pratikte ve STK’ların eleştirilerinde aksi ifade edilmektedir. TİHEK ‘in oluşum sürecinde, dönemin başbakan yardımcısı Numan Kurtulmuş, TİHEK’in “*işkenceyi önleme ve kamu ve özel sektörün içerisinde karşılaşılabilecek ekonomik ve sosyal haklara erişimdeki ayrımcılığa dayalı olası hak ihlallerine karşı*” kurulması hakkındaki kararı kamuoyu ile paylaşmıştır. STK’ların beyanı ise, insan hakları alanında faaliyet gösterecek bu kurumdan bu duyuru ile beraber basın kanalı ile haberdar olduklarıdır. Adeta sürecin lansmanı yapılmış; karar alınmış, süreç planlanmış ve kamuoyuna duyurulmuştur. Böyle bir ifade, ulusal önleme mekanizması olarak faaliyet gösterecek bir kurumun oluşum sürecinin katılımçılık garantörü olan STK’ların, bu sürecin tamamen dışında bırakıldığının beyanı olarak gösterilmektedir. Bu durumda henüz tasarı aşamasında Paris İlkeleri ve Seçmeli Protokol’ ile örtüşmeyen noktaların ortaya çıktığı da sıklıkla savunulmuştur (Duman, 2017, s. 29).

2.2.2.3. Üyelik Teminatları

Paris İlkeleri, ulusal insan hakları kurumları üyelerinin ifa ettikleri görevleri kapsamında sahip olacakları üyelik teminatı ve dokunulmazlıklarına ilişkin bir düzenlemeye yer

vermemiştir, ancak üyelerin, görevleri sebebiyle yerine getirdikleri eylem ve davranışları nedeniyle hukuki ve cezai olarak sorumlu tutulmamaları etkin çalışma şartlarının garantörüdür. Burada, üyelere tanınacak dokunulmazlık, onlara ayrıcalık sağlamak değil serbestçe faaliyet göstermelerine olanak tanımak demektir. Bununla birlikte, üyelere tanınan dokunulmazlık resmi bağımsızlığı sağlamanın da yasal şeklidir (Açık, 2011, s. 127-129).

Ülkemiz yapılanması incelendiğinde, her iki kurumun üyeleri için de görevlerini yerine getirirken dokunulmazlık sağlanması konusunda düzenlemeler mevcut değildir. Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Başdenetçi ve denetçilerin görev süreleri ile tekrar seçilip seçilemeyeceklerini düzenlemiş, ancak görevden alınma şartlarına yer vermemiştir. TİHEK açısından ise, 6701 sayılı kanuna göre; “başkan, ikinci başkan ve üyelerin görev süreleri dolmadan herhangi bir nedenle görevlerine son verilemeyeceği” (md 10/8), ancak aynı fıkrada yedi bentte sayılan hallerinin tespiti durumunda, üyeliklerine son verileceği belirtilmiştir.

2.2.3. Çalışma Yöntemleri

Paris İlkeleri, ulusal insan hakları kurumlarının çalışma biçimlerine ilişkin olarak, ulusal kurum; “kendi yetki alanında bulunan herhangi bir meseleyi özgürce mütalaa edebilmeli, gerekli her türlü bir bilgi ve belgeyi edinmeli, bütün kişileri dinlemeli, tavsiyelerini kamuoyuna duyurmak amacıyla düzenli olarak bütün üyelerinin katılımıyla toplanmalıdır. Bunun için gerektiğinde üyeleri arasından çalışma grupları oluşturma ve kurumun işlevlerini yerine getirmesinde yardımcı olmak üzere yerel ve bölgesel birimler kurmalıdır. İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunmasından sorumlu makamlarla istişareyi sürdürmeli, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması alanlarında uzmanlaşmış sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerini geliştirmelidir” şeklinde bir düzenlemeye yer vermiştir.

Kamu Denetçiliği Kurumu'na gelen şikâyet başvuruları kapsamında, kurumun Başdenetçi veya denetçilerinin, ilgili idareden bilgi ve belge isteyebileceği (md.23/1), özel veya teknik bilgi gerektiren durumlarda ise alanında uzman kişilerden bilirkişi görevlendirebileceği (md.24/1) ve tanık veya ilgili kişilerin dinlenmesi (md.25/1) kararı verebileceği Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile düzenlenmiştir. Bu kapsamda incelenecek bir örnekte, İstanbul'da yaşanan gezi parkı olaylarında, gösterilerde bulunanlara yönelik hak ihlalleri iddialarına yönelik başvurunun incelenmesi sürecinde, kamu başdenetçisi ve ilgili kamu denetçisi tarafından gerçekleştirilen inceleme ve araştırmalar kapsamında ilgili bireyler, tanıklar, İstanbul Valisi, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı, sivil toplum kuruluşlarının ve meslek odalarının temsilcileri ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiş, ses ve görüntü kaydı incelemeleri yapılmış ve bilirkişi mütalaa ile teknik destek alınmıştır (KDK Karar No: 2013/90).

Çalışma yöntemi açısından Kamu Denetçiliği Kurumu'nun sadece başvuru üzerine harekete geçebilmesi yani resen harekete geçme yetkisinin bulunmaması kurum adına denetiminin etkinliğini azaltan bir düzenlemedir. Bununla birlikte Kamu Başdenetçisine, başvuru şartı gerekmeksizin, idarenin faaliyetleri ile ilgili gerekli gördüğü ya da toplumun genelini ilgilendiren konularda “özel rapor” hazırlatma yetkisi verilmiştir (ombudsman.gov.tr/sıkça sorulan sorular5).

Yerinde inceleme yapma yetkisi yönünden, KDK, başvuru konusunun temel insan hak ve özgürlüklerine, kadın-çocuk haklarına ilişkin olması halinde yerinde inceleme yapabilmektedir. Kamuyu ilgilendiren genel konulara ilişkin olarak ise, şikâyetçi veya şikâyet edilen idarenin talebi olması halinde, yerinde inceleme yapılabilmektedir (ombudsman.gov.tr/sıkça sorulan sorular28).

Çalışma biçimi açısından TİHEK, Kamu Denetçiliği Kurumu'na kıyasla daha güçlü olanaklara sahiptir. Bu kapsamda, çalışma grupları ve yerel-bölgesel birimler oluşturabilmekte ve sivil toplum ile ilişkiler kurabilmektedir (6701 sayılı kanun/md. 14).

Yerinde inceleme yapma yetkisinin var olup olmadığı kapsamında değerlendirme yaptığımızda ise, 6701 Sayılı Kanun ile TİHEK'e yerinde inceleme yapma yetkisi verildiği görülmektedir. TİHEK'in, görev alanına giren konularla ilgili olarak; özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin buldukları yerleri ziyaret edebileceği, kötü muameleye maruz kaldığını iddia eden kişi ya da kişilerle görüşmeye yetkili olduğu ve ayrıca ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile diğer gerçek ve tüzel kişilerin de TİHEK'in incelemeler kapsamındaki çalışmalarını kolaylaştırmak ve taleplerini gecikmeksizin yerine getirmek zorunda oldukları (md.19/2) düzenlenmiştir.

Basında yer alan haberlerden, TİHEK'in ilk ziyaretini 17 Ekim 2017 tarihinde Rize Valiliği'nde gerçekleştirdiği ve İl Emniyet Müdürlüğü binasındaki nezarethaneler ile Rize L Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda incelemelerde bulunduğu öğrenilmiştir (Habertürk, 2017). Yine, yerinde inceleme yetkisinin kullanımına örnek teşkil eden bir olayda TİHEK; İran, Suriye ve Afgan uyruklu kişilere yönelik "İranlı, Suriyeli ve Afgan müşteriler bu dükkâna giremez, girerse dayak yer" şeklinde bir afişe dayanarak basında yapılan haberler üzerine resen inceleme başlatmış ve Denizli'de kurum uzmanlarınca yerinde inceleme yapılmıştır. Kurum, 2019/29 numaralı kararında ayrımcılık yasağı ihlali yapıldığına hükmetmiş ve ihlali yapan kişi hakkında 1000TL idari para cezasına hükmetmiştir, para cezası ise kişinin ekonomik durumu ve pişmanlığı dikkate alınarak uyarı cezasına dönüştürülmüştür (Milliyet, 2019).

2.2.4. Erişilebilirlik

Erişilebilirlik, sunulan hizmetlerden faydalanma ve beraberinde hizmetlere katkıda da bulunabilme olanaklarına sahip olmayı ifade eden bir kavram olarak her türlü hakkın kullanımında kilit bir rol üstlenmektedir (Çağlar, 2012, s. 549). Ulusal insan hakları kurumlarına erişilebilirlik kolaylığı, bu kurumların, bir yandan sahip olduğu alternatif erişim kanallarının çeşitliliği yani kuruma ve bilgiye ulaşabilme açısından değerlendirilebilirken bir yandan da toplumun farklı kesimleri ve özellikle dezavantajlı kesimlerinin erişim ve temsiliyi sağlayabilmiş olması ile birlikte değerlendirilmelidir.

Kamu denetçiliği kurumu, erişilebilirliği açısından incelendiğinde; kanunda, menfaati ihlal edilen gerçek ve tüzel kişilerin kuruma başvuru yapabileceği düzenlenmiştir (md. 17/1). Başvuru için süre şartı 6 aydır. Dernek, vakıf, şirket gibi tüzel kişiler ise vekilleri aracılığı ile başvuru hakkını kullanabilmektedir. Menfaat ihlali şartı, çocuk haklarına ilişkin yapılacak başvurularda aranmamaktadır. Bunu desteleyen bir düzenleme de 18 yaş altı için alternatif bir erişim yolu olarak, "www.kdkcocuk.gov.tr" internet adresi üzerinden kamu denetçiliği kurumuna başvuru yapılabilmesidir (Ombudsman.gov.tr/rehber-sikca-sorulan-sorular6). Burada dikkati çeken husus, kuruma yapılacak şikâyetin doğrudan başvuru sahipleriyle ilgili olması gerekliliği bulunmamasıdır. Toplumun dezavantajlı kesimleri olarak nitelenebilecek ve son dönemde de sıklıkla gündemde olan kadına yönelik şiddet iddialarına ilişkin olarak mağduriyetlerin önüne geçilebilmesi adına kuruma erişilebilirliği arttırabilmek için "kadin.ombudsman.gov.tr" olarak ayrı bir erişim ve bilgilendirme mekanizması oluşturulmuştur. Böyle bir mekanizmanın kurumun öncelikleri arasına girmesi bu alandaki hak arama bilincinin arttırılması adına önemli bir gelişmedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu'na, kanunda sayılan şartlara uygun olarak, Türkçe dilekçe ile başvuru yapılabilmesi gibi elektronik ortamda e-başvuru veya diğer iletişim araçlarıyla da yönetmelikte belirtilen şartlara uygun olmak kaydıyla (md. 17/1) başvuru yapılabilir. Kuruma, herhangi bir ücret ödemeksizin illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da başvuru yapılabilir (md. 17/5 ve md. 17/6). Düzenlenen bu hususlar, mağdurlar açısından, kuruma başvuruyu teşvik edecek kolay ve masrafsız erişimi sağlar niteliktedir. Başvuru noktasında önemli husus, kuruma başvuru yapılabilmesinin 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanun'unda öngörülen idari başvuru yolları ile özel kanunlarda düzenlenen zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi (md. 17/4) şartına bağlanmasıdır. Bu düzenlemeye ek olarak 6328 Sayılı Kanun'un 17'nci maddesinin 4'üncü fıkrası, "başvuran açısından, konuyla ilgili

telafisi güç ve imkânsız zararların doğma ihtimalinin bulunması durumunda, idari başvuru yolunun tüketilmesi şartı aranmamaktadır” ifadesine de yer vermektedir.

Dava açma süresi açısından, başvuru sürecinin nasıl olacağı da bir diğer önemli husustur. Kural olarak, kuruma başvuran için dava açma süresi başvurunun yapıldığı andan itibaren durmaktadır. KDK'nın başvuruyu inceleyerek karara bağlanması ve kararın ilgiliye tebliğ edildiği tarihten itibaren dava açma süresi kaldığı yerden işlemeye devam etmektedir. Bir örnek ile açıklamak gerekirse, Aksaray'da yaşayan vatandaş “A” İl Emniyet Müdürlüğünde çalışmakta olan polis memuru “B” nin kendisini 01 Ocak 2016 tarihinde darp ettiğinden bahisle 11 Ocak 2016 tarihinde Kamu Denetçiliği Kurumu'na şikâyet başvurusunda bulunmuştur. Görüldüğü üzere dava açma süresi 10 gün işlemiştir. Dava açma süresi, ombudsmana başvuru tarihi olan 11 Ocak 2016 tarihinden itibaren durmuştur. Kurum tarafından verilecek karar sonrasında ise dava açma süresinden arta kalan süre devam etmektedir. Kuruma yapılan şikâyet başvurularının sonuçlandırılmasına ilişkin süre ise, başvurunun kayıtlara alınmasından itibaren en geç 6 ay içerisinde sonuçlandırılacak şekilde belirlenmiştir. Başvurunun kapsamlı bir araştırmayı gerektirmesi nedeniyle 6 aylık süre içerisinde inceleme ve araştırma sonuçlandırılmazsa gecikmenin başvuruna yazılı olarak bildirilmesi gerekmektedir (Ombudsman.gov.tr/rehber-sikca-sorulan-sorular14).

Erişilebilirlik açısından TİHEK, ayrımcılık yasağı ihlali kapsamında zarar gördüğünü iddia eden her gerçek ve tüzel kişinin başvurusuna açıktır (md. 17/1). Kuruma başvurular dilekçe ile yapılabilen ve alternatif bir yol olarak kurumun gerekli gördüğü yerlerde açtığı bürolara da elden teslim edilebilmektedir. Bu başvuru yoluna ek olarak posta, e-posta veya faks gibi erişim yolları da kullanılabilir. İhlal iddialarına ilişkin başvurular, illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da yapılabilir. Başvurular herhangi bir ücrete tabi değildir. Başvuru hakkının etkin bir şekilde kullanılmasına hiçbir surette engel olunamaz (md.17/1). Böylece kuruma başvurular kolay bir şekilde yapılabilen ve erişim şartlarının alternatifliliği sağlanmaktadır.

TİHEK'e başvuru yapabilmek için öncelikli şart, ilgililerin kanuna aykırı olduğunu iddia ettikleri uygulamanın düzeltilmesini ilk olarak ilgili taraftan talep etmesidir. Bu taleplerin reddi veya otuz gün içerisinde cevap verilmemesi hâlinde TİHEK'e başvuru yapılabilir, ancak telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ihtimali bulunan hallerde, başvurular şart aranmadan kabul edilmektedir (md. 17/2).

TİHEK'i, Kamu Denetçiliği Kurumu'ndan ayıran önemli bir yetki alanı, resen inceleme yapabileme yetkisine sahip olmasıdır. Bu noktada ihlallere ilişkin inceleme süreci, resen inceleme kararının alındığı tarihten itibaren en geç üç ay içinde sonuçlandırılmalıdır (md. 18/1).

Paris Prensipleri, erişilebilirlik açısından, ulusal insan hakları kurumlarının sivil toplum ile ilişkilerine de ayrı bir önem atfetmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu temsil gücü ve erişim ağı düşünüldüğünde özellikle çocuklar, kadınlar, engelliler ve sığınmacılar gibi güçsüz grupların kurumlara erişilebilirliğinin önemi ön plana çıkmaktadır. Bu noktada bir diğer önemli husus da ulusal kurumların sivil toplum ile olan iş birliğinin ne derece etkin işlediğidir. Ulusal kurumların sivil toplum kuruluşları ile toplantı, proje ya da çalıştay gibi etkinlikler ile hangi sıklıkla iletişime girdiği ve bu etkinlikler neticesinde sivil toplum örgütleri ile vereceği birliktelik imajı mağdurların kuruma güveni arttıracak gibi olası ihlalleri daha önleme aşamasında bertaraf ederek kurumun etkinliğini arttıracaktır.

Sivil toplum ile olan işbirliğinde kurumların yazılı-görsel basın ve özellikle de sosyal medya ile etkileşimi kurumların tanınırlığı açısından da oldukça önemlidir. Medyaya yönelik ziyaretler ve düzenlenecek etkinlikler ve bunların günümüz şartlarında online platformlarda da gerçekleştirilebilir olması kurumların etki alanını genişletebilmesi açısından değerlendirilmesi gereken fırsatlar niteliğindedir. Görünür ve bilinir bir ulusal insan hakları kurumunun etkinliği çalışmalara duyulan güven ve moral gücünü arttıran önemli bir unsurdur (Sobacı ve Köseoğlu, 2016, s. 108).

Ulusal kurumların sosyal medya ile ilişkisi ve verdikleri kararlarının günümüzde etkinliği yüksek derecede olan sosyal medya hesapları üzerinden de ön plana çıkarılması şikâyet başvuruları ve kararların neler olabileceği noktasında kamuoyunda bir hak arama bilincinin oluşması açısından itici bir güç durumundadır. Ulusal kurum ve medya ilişkileri adına güzel bir örnek olarak gösterilebilecek ve yazılı, görsel ve sosyal medyada gündeme taşınan örnek başvuruda; 17.01.2020 tarihinde orta-ağır düzey zihinsel yetersizlik özel eğitim öğrencisi olan A. H. Y. T. için epilepsi rahatsızlığı da bulunması sebebiyle özel eğitim talebinin kabulü, ancak okul servisi talebinin ise kamu zararı sayılarak reddedilmesi üzerine eğitim hakkının zihinsel ya da bedensel engelli çocuklar aleyhine ihlal edildiğine yönelik olarak TİHEK'e yaptığı ayrımcılık yasağı ihlaline yönelik başvurusunun ulusal ve uluslararası mevzuat hükümleri kaynak gösterilerek ayrımcılık yasağı ihlali yapıldığı ve muhatap K. Kaymakamlığı İlçe Müdürlüğü hakkında idari para cezası uygulanmasına karar verilmesine (TİHEK 2020/143 Sayılı Karar) ilişkin örnek karar özellikle toplumun zayıf kesimlerinin seslerini duyurabilmeleri adına emsal teşkil edebilecek nitelik ve baskı gücü ile medya gündemine taşınmış bir örnektir. Bu gibi örneklerin temsil gücünün çoğaltılması, eğitim hakkı gibi zincirleme etkiye sahip olarak bir dizi hak ihlaline de gebe kalabilecek mağduriyetlerin sesini duyurabilmesine potansiyel mağdurlar adına özellikle önem atfedilmelidir.

Bu sebeplerle, mağdurlar, ulusal kurumlara başvuru prosedürleri hakkında bilgilendirilmeli, kurumlar mağdurlar açısından kolay erişilebilir olmalı ve bu amaçla gerekirse bölgesel veya yerel birimler oluşturmalı, sosyal medya desteği ile kurumsal tanıtım videoları, basın toplantıları ve gerçekleştirilen faaliyetlerin paylaşımı, tamamlanan bir raporun ilgililere duyurulması vb. halkı bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca, bu imkânlar binlerce kişiye hızlıca ulaşılarak zaman ve kaynak tasarrufu sağlamak açısından da işlev görmektedir.

2.3. Görev, Yetki ve Sorumluluk Alanları Açısından Karşılaştırma

Paris İlkelerine göre, insan hakları alanında faaliyet gösteren ulusal kurumların temel görevi, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasıdır. Kurumların bu amaç etrafındaki görevleri anayasalarda yer almalı veya hukuksal geçerliği olan bir metinle açık şekilde saptanmalıdır.

Bu noktada belirtilmesi gereken, ulusal insan hakları kurumlarının görevinin yönetimin hata ve eksikliklerini ifşa etme ya da yönetime karışma amacı taşımadığı gibi, aksine, yönetime ayna tutarak mağdur olduğunu düşünenlerin başvurularını değerlendirmek, iletmek ve hak aramalarına yol göstererek çözüm sürecini işlevsel kılabilmektir (Pickl, 1986, s. 42).

6328 sayılı Kanun'un 5. maddesi Kamu Denetçiliği Kurumu'nun görevlerini düzenlemiştir. Kanun maddesi, kurumu "*idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak*" görevi ile yükümlü kılmıştır. Kanun maddesi incelendiğinde kurumun idare ile ilgili olan tüm uyuşmazlıklar ile ilgili olarak başvuru kabul edebileceği görülmektedir.

Bu şekilde kapsamlı ve geniş bir görev ve yetki alanının belirlenmesi gerekliliği ile birlikte, bazı uygulama örneklerinde, insan haklarını ihlal potansiyele sahip olan örneğin askeri güçler ya da benzeri güvenlik güç ve uygulamalarına da rastlanabilmektedir. Bu durum yalnızca özellikli alanlarda faaliyet gösteren ombudsmanlık kurumlarının da gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ülkemiz pratiğinde tercih edilen genel amaçlı ombudsmanlık kurumu olması hususu, insan haklarının korunması gibi hayati bir konuda, bu tarz kurumların eylem ve işlemlerinin ulusal kurumların inceleme alanı dışında bırakılması açısından değerlendirildiğinde koruma mekanizmasının itibar ve güvenilirliğini zedeleyen bir durumdur. Olması gereken, ulusal kurumların yetki alanının güvenlik vb. güçler de dâhil olmak üzere, insan hakları ihlalinde bulunan ve bulunması muhtemel tüm devlet kurumları ile personellerini kapsayacak şekilde düzenlenmesidir. Bununla birlikte, ihlaller karşısında korunması hassas bir öneme sahip olan, yani toplumda hak ihlaline uğrama potansiyeli açısından dezavantajlı kesimlerin korunması

da ulusal kurumlara tanınan yetki alanının genişliği anlamında önemlidir. Yürütülen faaliyetlerin, açıklık ve hesap verebilirlik ilkeleri işletilerek faaliyet raporları/kararlar şeklinde kamuoyuna açık olacak şekilde yayımlanması ve sonuçlar hakkında kamuoyuna hesap vermeyi (Açık, 2011, s. 147) içerecek şekilde düzenlemeler yapılması da kurumlara yönelik toplumsal algıda moral değerini yükseltecek unsurlardır.

Ülkemiz uygulamasında, ulusal kurumların, hangi kurum/konularda eylem ve işlemleri inceleme yetkisine sahip olduğu noktasında bazı istisnalara rastlanmaktadır. Cumhurbaşkanının anayasanın 105. maddesine dayanarak tek başına yaptığı işlemler ve resen imzaladığı kararlar/emirler, yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "sırf askeri nitelikteki" faaliyetleri kurumun görev alanı dışında bırakılmıştır (md. 5).

Bu istisnaları farklı ülke uygulamaları ile karşılaştırdığımızda ülkemiz için öneri oluşturabilecek bir husus, ombudsmanlık kurumunun uygulandığı ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de silahlı kuvvetler vb. güçler için ayrı bir ombudsman kurulmasıdır. Bir diğer alternatif ise kurumsal bazda bir ayırım yapılmaksızın tüm devlet organlarının üzerinde denetim yetkisine sahip bir ombudsmanlık yapılanmasına gidilmesidir, ancak ülkemiz uygulamasında ayrı bir ombudsman yapılanması oluşturulmadığından ombudsmanın görev alanı konusu Avrupa Birliği İlerleme Raporlarında da eleştirilen bir noktadır (Demirci, 2015, s.50-51).

Görüyoruz ki, ülkemizde ombudsmanın görev alanı farklı ombudsmanlık örnekleriyle kıyaslandığında daha dar kapsamlı tutulmuştur.

Bir diğer önemli husus da kamu denetçiliği kararlarının niteliğine ilişkindir. Ülkemizde ombudsman denetimi sonucunda alınan kararlar "icrai" nitelikte değildir. Bu yönüyle idari denetimin kapsamını karşılamadığı gibi yargı kararları gibi "kesin hüküm" niteliği de göstermemektedir. Bu sebeplerle, ülkemizde ombudsman kararları, idare ile vatandaş arasındaki uyuşmazlıkları çözmeye çalışmakla sınırlı kalmaktadır (Demirci, 2015, s. 51). Bununla birlikte, ombudsman kararlarının yargı kararları gibi hukuka uygunluk denetimini kapsamanın yanı sıra hakkaniyet denetimini de kapsadığı; idarenin eylem ve işlemlerinin yanında kamu görevlilerinin tutum ve davranışlarını da incelemesi, idare ve kamu görevlilerini iyi yönetim ilkelerini uygulamaya yönlendirme açısından önemlidir (Ombudsman.gov.tr/rehber-sikca-sorulan-sorular39).

Bu kapsamda ülkemizde ombudsmanlık hakkındaki yasal düzenlemeleri değerlendirdiğimizde, kurumun verebileceği kararlara ilişkin olarak; Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 20/3. maddesi ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin 32. maddesi incelendiğinde: Kurum, yaptığı inceleme ve araştırmalar sonucunda şikâyete konu oluşturan iddianın

- yerinde olduğuna karar vermesi halinde "tavsiye kararı"
- yerinde olmadığına karar verirse "ret kararı"
- bir kısmını yerinde bulmakla birlikte bir kısmını yerinde bulmuyorsa "kısmi tavsiye-kısmi ret kararı"
- tarafları dostane çözüme davet ederek "dostane çözüm" kararı verebilmektedir.

Başvuruların daha kısa sürede sonuçlandırılması açısından "dostane çözüm" yönteminin, 2017 yılı itibariyle kullanılmaya başlamasının, KDK'nın başvuruya ilişkin inceleme-araştırma süreci devam ediyorken bir arabulucu rolü üstlenerek başvuru sahipleri ile idare arasındaki uyuşmazlıkların daha hızlı şekilde çözümünde katkısı olmaktadır (Duran, 2021, s. 13). Dostane çözüm yolunun kullanılması ile kurumun çözüme kavuşturduğu başvuru sayısı da artma eğilimi göstermektedir. Öyle ki, çözüme kavuşturulan başvuru sayısı, 2016 yılında 4819 adet iken 2017 yılında 14746 adet olmuş ve bu rakam 2019 yılındaki 21170 adetten 2020 yılında 91100'e ulaşmıştır (KDK Yıllık Raporları).

Görev, yetki ve sorumlulukları açısından TİHEK'i ele aldığımızda, kurumun, 6701 sayılı Kanun uyarınca, ulusal önleme mekanizması görevi ile insan haklarını korumak ve geliştirmek, ayrımcılık, işkence ve kötü muameleye karşı mücadele etmek ile görevlendirildiği ve bu görevlerin tek bir kurumsal çatı altında toplandığı görülmektedir.

Bu noktada önemli olan husus, tüm bu yetkilerin tek bir kuruma verilmesinin mi yoksa bu özellikli alanlarda özel yetkili ayrı kurumsal yapıların oluşturulmasının mı daha iyi olduğu noktasındaki tartışmadır. Paris İlkeleri bu konuda biz düzenlemeye yer vermemekle birlikte, Seçmeli Protokol, işkencenin ulusal düzeyde izlenmesi konusunun ayrı bir uzmanlık alanı olarak ayrı bir kuruma verilmesini faydalı görmektedir. Bir kuruma çok sayıda görev vererek ihtiyaç duyulan yetkilerin sakınılıp sakınılmadığı yönündeki tartışma, özellikli görevleri olan birden çok kurumun insan haklarının korunup geliştirilebilmesi konusunda etkinliği ve verimliliği arttırabileceği şekilde yorum bulmaktadır (Açık, 2011, s.148).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun görevlerine ilişkin düzenleme 6701 sayılı Kanunun 9. maddesinde yer almaktadır. Yasal düzenleme ile kuruma üç başlık altında görevlendirme yapılmıştır. Buna göre TİHEK'in; "ulusal önleme", "koruma ve geliştirme" mekanizması olmakla birlikte "ayrımcılıkla mücadele" mekanizması olarak da çalışmalar yapmak üzere görevleri:

- *İnsan haklarına ilişkin ihlal iddialarını resen inceleme, araştırarak karara bağlama ve sonuçlarını izleme, bu kapsamda faaliyet yürüten kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte sivil toplum kuruluşları, meslek kuruluşları ve üniversiteler ile işbirliği yapma,*
- *İşkence ve kötü muamele ile mücadele eden ulusal önleme mekanizması olarak BM İşkenceye ve Kötü Muameleye Karşı Ek İhtiyari Protokol (OPCAT) hükümleri çerçevesinde görev yapma,*
- *Özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin başvurularını inceleme, bu yerlere ziyaret yapabilme ve karara bağladığı hususların sonuçlarını takip etme,*
- *Ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin olarak başvuru üzerine olduğu gibi resen de inceleme yapabilme, bu konuda mağdurlara yol gösterme,*
- *İnsan haklarının korunup geliştirilmesi ve toplumda eşitlik bilincinin oluşturulması için kamuoyunu bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerini yürütme,*
- *Görev alanı ile ilgili olarak uluslararası alanda insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele alanındaki gelişmeleri takip ederek alanındaki uluslararası kuruluşlarla ilgili mevzuat dâhilinde işbirliği yapma şeklinde düzenlenmiştir.*

Kamu Denetçiliği Kurumu'ndan farklı olarak TİHEK, insan hakları ihlallerine ilişkin olarak resen harekete geçme ve inceleme yapma yetkisine sahiptir. Ayrımcılıkla mücadele konusunda, kuruma, idari yaptırım uygulayabilme yetkisi de tanınmıştır. "Ayrımcılık yasağı ihlalden zarar gördüğü iddiasında bulunan her gerçek ve tüzel kişinin kuruma başvurabilmesi" (md. 17/1) mümkün iken, kuruma "yasama ve yargı yetkilerinin kullanılmasına ilişkin işlemler ile Hakimler ve Savcılar Kurulu kararları ve anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler" (md. 17/4) için başvuru yapılamamaktadır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun, inceleme ve araştırma görevi çerçevesinde, özgürlüklerinden yoksun bırakılan kişilerin buldukları yerlere düzenli ziyaretler yapma yetkisine sahip olması önemlidir, ancak bu yetkinin işlerliği için ziyaretlerin habersiz şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun ayrımcılık konusundaki görevi kapsamında, istihdam alanındaki cinsiyet temelli ayrımcılık ve mobbing günümüzde sıklıkla gündemde olan ayrımcılık türleridir. Bu tür iddiaların ispatı önemli olmakla birlikte kuruma tanık dinleme ve bilirkişi görevlendirme (md. 20/1) yetkisi de tanınmıştır.

TİHEK'i, kamu denetçiliğinden farklı kılan bir diğer husus da ihlallerin tespiti halinde, idari yaptırım uygulama noktasında sahip olduğu yetkidir. 6701 sayılı Kanunun 25. maddesine göre TİHEK, ayrımcılık yasağının ihlali halinde;

- “İhlalin etki ve sonuçlarının ağırlığı, failin ekonomik durumu ve çoklu ayrımcılığın ağırlaştırıcı etkisini dikkate alarak; kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri hakkında 1000 - 15000 TL idari para cezası” uygulayabilecektir”.
- “Bu ceza, bir defaya mahsus olmak üzere uyarı cezasına dönüştürülebilecek, ayrımcı fiilinin tekrarı halinde ise yüzde elli oranında artırılabilir”.
- “Ödenen idari para cezası, ayrımcı uygulamaya kusuruyla sebebiyet veren görevliye rücu edilecek”
- “Kurumun taleplerini uyarıya rağmen yerine getirmeyenlere ise 500-2000 TL idari para cezası uygulanacaktır.”

Sorumluluk ilkesi, ulusal kurumların üzerine düşen görevleri ile ilgili işlevlerini ne derece yerine getirdiklerini değerlendirmek açısından önemlidir. İnsan hakların korunmasında temel muhatap bireyler ve en nihayetinde halktır, dolayısıyla ulusal kurumların temel sorumluluğu, halkın insan hakları alanındaki kaygılarını gidermek olduğu kadar bu alanda bir farkındalık yaratmaları da önemlidir. Sorumluluk, kurumsal şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri ile bütünleşerek halkın kendi adına ne yapıldığını takip edebilmesi ve çalışmalara vakıf olabilmesi adına önemlidir.

Sorumluluğun bir diğer boyutu ise ulusal insan hakları kurumlarının hangi makama karşı sorumlu olacağı ve bu sorumluluğun hangi yöntemler kullanılarak sağlanacağıdır. Genel olarak kurumlar, parlamentolara, devlet başkanına, başbakana, ya da bakana karşı sorumlu olmakta ve bu sorumluluğunu düzenli aralıklarla değerlendirme raporları sunarak yerine getirmektedir (Açık, 2011, s.171).

Sorumluluk açısından Kamu Denetçiliği Kurumu, “yürüttüğü faaliyetleri ve geliştirdiği önerileri her takvim yılı sonunda bir rapor dâhilinde hazırlayarak, TBMM Dilekçe Komisyonu ile İnsan Hakları İnceleme Komisyonu üyelerinden oluşan karma komisyona sunmaktadır (md.22/1). Komisyon ise bu raporu görüşüp kendi görüşlerini de ekleyerek bir rapor hazırlayarak ve genel kurulda görüşülmek üzere TBMM Başkanlığı'na göndermekte ve bu rapor resmi gazetede yayınlanarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır” (md. 22/2). Bu konuda önemli bir nokta da kurumun açıklanmasında fayda gördüğü hususları yıllık rapor dönemini beklemeye gerek duymadan her zaman kamuoyuna duyurabilmesi (md.22/3) olanağına sahip oluşudur. Kaldı ki, kurum, bu alternatif yolu işleterek ihlal/ihlallerde bulunan idare üzerinde kamuoyu baskısı oluşturabilmektedir. Ülkemiz uygulamasında incelediğimiz her iki kurum da düzenlediği raporları, faaliyetleri ve yıllara ait karar örneklerini resmi internet adresleri üzerinden kamuoyu ile paylaşmaktadır.

TİHEK'in sorumlu olduğu resmi makam ise ‘Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakan ile ilişkilidir’ şeklinde düzenlenmiştir. Kurum, “Cumhurbaşkanlığına ve TBMM Başbakanlığa sunulmak üzere, yıllık raporlar hazırlamak, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar hazırlamak” ile görevlidir (md.9). Kurumun kamuoyuna karşı olan sorumluluğu gereği, faaliyetlerine bu faaliyetlere ilişkin raporları ile verdiği kararlara kurumun resmi internet adresi olan <https://www.tihe.gov.tr/> üzerinden erişilebilmektedir.

3. Etkinlik Değerlendirmesi Açısından Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

İdarenin eylem ve işlemlerine karşı kamuoyunda oluşması istenen güven, temeli ölçüğünde, kamunun etkinliği kavramı ile eşleştirilmekte ve şeffaflık-hesap verebilirlik ilkeleri ile de pekiştirilmektedir (Özer, 2015, s. 34).

Etkinlik, köken olarak, “başarabilme gücü” anlamında kullanılmakta (Online Etymology Dictionary) ve etkin nitelmesi ile üretim süreci sonunda elde edilen çıktının örgütün, plan, program, amaç ve hedeflerine en iyi derecede yaklaşması ve uyumu açıklanmaktadır (Arslan, 2002, s. 5).

Her iki kurum açısından da faaliyetlerinin ve taleplerin hem nitelik olarak hem de sayısal olarak artması kurumsal etkinliğin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda şikâyet başvuruları ve inceleme süreçlerine ilişkin sayısal verilerin yanı sıra kurumların aldığı kararlara karşı gösterilen uyum kurumsal faaliyetin temel başarı kıstasıdır.

Kamu Denetçiliği Kurumu’na, şikâyet başvurularını kabul etmeye başladığı 29 Nisan 2013 tarihinden bu yana toplam 170744 adet başvuruda bulunulmuştur. Yıllar itibariyle başvuru sayıları incelendiğinde, kamusal alanda, kuruma olan ilginin arttığı ortadadır. Bu kapsamda, 2013 yılında 7638 adet olan başvuru sayısı 2014 yılında 5639, 2015 yılında 6055, 2016 yılında 5519, 2017 yılında 17131, 2018 yılında 17585, 2019 yılında 20968 ve 2020 yılında ise 90209 adet (KDK Yıllık Faaliyet Raporları) olarak gerçekleşmiştir. Kuruma yapılan başvuru sayılarındaki artış kurumun zaman içerisinde tanınırlığının arttığı ve vatandaşların idare ile yaşadığı sorunların çözümünde alternatif bir çözüm yolu olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte 2020 yılındaki dramatik yükseliş ise dünyayı sarsan Covid-19 salgını sebebiyle tüm dünyada baş gösteren ekonomik sıkıntılara ilişkin olarak ülkemizde de yürütülen kredilendirme politikalarının işleyiş sürecinde idare ile yaşanan uyumsuzlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda iletilen 70440 adet başvuru finans alanı kaynaklıdır.

Başvuru sayılarındaki artışın yükselme eğilimi göstermesi, kuruma erişim ve tanınırlık açısından önemli gelişmeler olarak nitelense de özellikle bireyler nezdinde tanınır ve kullanılabilir bir hak arama yolu olması adına kurumların paydaşları ile birlikte daha çok çalışma yürütmesi gerekmektedir.

Başvuru sayılarındaki artış olumlu olarak nitelenmekle birlikte etkinlik adına önemli gösterge, ulusal kurumlar tarafından verilen tavsiye kararlarına idarenin gösterdiği uyumdur. Kamu Denetçiliği Kurumu adına yıllar itibariyle kararlara uyum oranı %20 oranından %80 oranına yaklaşmıştır. KDK’nın başvuruları çözüme kavuşturma başarısının özellikle 2017 yılından başlayarak (%65) arttığı, 2018 yılında %70, 2019 yılında %75 ve 2020 yılında ise %76 oranına geldiği görülmektedir. Oranlar, yıllar itibariyle artış eğiliminde olmakla birlikte %80ler düzeyindedir. Bu oranı arttırabilmek adına kurum tarafından yürütülen çalışmalarda; yıllık raporlar yolu ile şikâyet edilen ilgili idarelere açıkça yer verilmekte ve bu idarelerin kararlara uymama gerekçelerini sözlü olarak TBMM’de düzenlenen yıllık toplantılarda dile getirmeleri talep edilmektedir (ombudsman.gov.tr).

TİHEK açısından ise 2019 yılı faaliyet raporuna göre kuruma yapılan bireysel başvuru sayısı 1189 olarak gerçekleşmiş; bunların 965 adedi ulusal önleme mekanizması görevine, 70 adedi ayrımcılık yasağına, 124 adedi insan haklarının korunup geliştirilmesine ilişkin ve 30 adedi ise diğer taleplerden oluşmaktadır. Kuruma yapılan başvuru sayısı 2017 yılında 422 adet iken 2018 yılında 1107 adede ulaşmıştır. Başvuru sayıları incelendiğinde kurumlara duyulan ilginin kurumların bilinirliği, erişilebilirliği ve farkındalık artırıcı çalışmaları ile artmış olduğu gözükmemektedir (TİHEK Faaliyet Raporu, 2019). 2020 yılı performans raporunda insan haklarını evrensel değer olarak koruma ve geliştirme adına alınan başvuru ve resen incelemeleri değerlendirme oranı %85’lik bir oran ile ifade edilmiştir. Aynı yıl, işkence ve kötü muameleyle mücadele görevi kapsamında yapılan ziyaret ve incelemeler neticesinde 10 adet rapor hazırlanmıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde toplantı, konferans, çalıştay vb. çalışmaların sayısı ise 4 adet ile sınırlı kalmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, medya ve özellikle sosyal medyanın gücü düşünüldüğünde online platformlardan neden daha fazla faydalanılmadığı sorusu kurumun etkinliğini bu noktada sorgulatur niteliktedir (TİHEK 2021 Yılı Performans Programı).

Sonuç ve Öneriler

İnsan hakları, sadece insan olma onurundan kaynaklanan hak ve özgürlükler bütünü olarak, korunmaları ve geliştirilmeleri için gereken mekanizmaların varlığını gerektirmektedir. Bu noktada, temel hakların tanınıp güvence altına alınmasının temel muhatabı olan devlet, hukuk devleti ilkesi gereği, bireyleri ihlaller karşısında koruyacak temel mekanizmaları oluşturmak ve idarenin de hukukla bağlı olmasını sağlamakla yükümlüdür.

Devletin, insan hak ve özgürlüklerine ilişkin sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlü olan ulusal kurumların, sahip olması gereken temel standartlara ilişkin ilkeler 'Paris Prensipleri' ile düzenlenmiştir.

Paris Prensiplerine göre ulusal kurumlar, insan haklarını koruma kalkanı olarak işlev görmekle birlikte geliştirme, teşvik etme ve farkındalık bilinci oluşturma kapsamında; bağımsız bir şekilde yapılandırılmalı, üye oluşumu çoğulculuk esasına dayandırılmalı, görev, yetki ve sorumlulukları ile üyelerin seçilmesi ve görev teminatları açık bir şekilde yasal düzeyde belirlenmelidir. Kurumların özerkliği ve yeterli mali kaynaklarla donatılmalarının yanında, kolay ve ucuz bir şekilde ulaşılabilir olmaları, sorumlu oldukları makamlara yönelik bildirimlerinde tavsiye ve öneri sunularının yanı sıra uluslararası alanda işbirliği yapabilme yetkisi ile donatılmaları gerekmektedir.

Ülkemiz örneğinde ulusal koruma mekanizmalarını oluşturulan Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Paris Prensiplerine uyumu kapsamında değerlendirildiğinde; kurumların ulusal mevzuatta nerede konumlandırıldıkları ve hangi yetkiler ile donatıldıkları önemlidir. Bu kapsamda Kamu Denetçiliği Kurumu anayasal statüde konumlandırılmışken TİHEK açısından düzenlemenin yasal düzeyde yapıldığı görülmektedir. Kurumların faaliyetlerindeki etkinlikleri açısından normlar hiyerarşisinde ne kadar üst seviyede yapılandırıldıkları önemlidir. Bununla birlikte aldıkları kararların niteliği ve hangi makama karşı sorumlu olarak yapılandırıldıkları da hassas bir noktadır. Verdikleri kararların nitelikleri açısından ne TİHEK ne de T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu yargısal kurumlar değildirler. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun aldığı kararlarının idareye sunulan bir "tavsiye" niteliğinde olduğu görülmektedir. Kurumun idare üzerinde bir yaptırım yetkisi bulunmamakta ve KDK, iki taraf arasında "arabulucu" rolü üstlenmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu'ndan farklı olarak TİHEK, bağlayıcı kararlar alma yetkisi bakımından idari para cezası uygulanabilme yetkisine sahiptir ve kurum kararları incelendiğinde bu yetkiyi kullandığı da görülmektedir.

Her iki kurumun etkinliği açısından önemli olan bir diğer husus da aldıkları kararlar ve yürüttükleri faaliyetleri ile ilgili olarak hazırlayıp sundukları raporların meclis ve kamuoyunda tartışılabilirliğinin sağlanmasıdır. Meclis düzeyinde bir tartışma her iki kurumun gelişimini ve kararlarına uyumu arttıracak nitelikte bir etki yaratacaktır.

Ulusal insan hakları kurumlarının aldıkları kararların niteliği yönünden donatıldıkları yetkilerin yanı sıra ihlalleri gerçekleştirenler üzerinde kamuoyu baskısını ne derece yaratabildiği, etkinlik açısından önemlidir. Eğer ki kurumun kamuoyu ile iletişimi yüksek, yani kurum rapor ve faaliyetleri ile kamuoyuna ne kadar açıksa idare ve ihlalcı taraflar üzerinde kamuoyu baskısı oluşturma etkisi de o derece yüksek olacaktır.

Ulusal koruma mekanizmalarının verdiği kararların etkinliğini arttıran bir diğer husus da hak ihlalini gerçekleştiren tarafın verilen kararlara uyumudur. Bu durum ülkede insan hak ve özgürlüklerine duyulan saygının da bir göstergesi olarak; yaptırım uygulanmasa dahi tavsiye niteliğindeki bir karara uyum, ulusal kurumların işlerliğinin asıl teminatını sağlanmış olacaktır.

Ulusal insan hakları kurumlarının etkinliği açısından, denetimlerini nasıl yürüttükleri, yani, bu denetimlerde kendiliğinden harekete geçme ve yerinde inceleme yapma imkânına sahip olup olmadığı noktası önemlidir. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun, resmen harekete geçme yetkisinin bulunmaması ve şikâyet üzerine incelediği başvurularda da idari başvuru yollarının

tüketilmesi yönündeki şart hem mağdurları hem de kurumun çalışmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

TİHEK ise, özgürlüklerinden mahrum bırakılmış ya da koruma altına tutulanların bulunduğu ceza infaz kurumları, karakollar vb. yerlerde “yerinde inceleme yapma” yetkisi kapsamında haberli ve habersiz ziyaretler ve incelemeler gerçekleştirebilmektedir. İdari yaptırım uygulayabilme olanağı ile birleşen bu yetki, kurumun, inceleme ve denetimleri ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruma ve ihlallere karşı önleyici olma işlevini arttıracaktır.

Kurumlar, erişilebilirlikleri açısından ele alındığında; birey ile idare arasında bir çözüm yolu olarak yargı denetimi, pahalı ve uzun soluklu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan, Kamu Denetçiliği Kurumu ve TİHEK; ucuz, erişiminde alternatif yollar olan ve incelemelerini daha kısa sürede sonuçlandıran kurumlardır.

Ülkemiz pratiği açısından, ihlaller karşısında mağdurların hangi kuruma başvurması gerektiği konusu da ayrı bir düzenlemeyi gerektirmektedir. Paris Prensipleri, ulusal insan hakları kurumlarının özellikle ombudsman olmak üzere insan haklarının korunup geliştirilmesi ile sorumlu tüm organların etkileşim ve iletişim halinde olması gerektiğini düzenlemiştir. Ülkemiz mevzuatı incelendiğinde ise kanun metinlerinde iki kurum arasında açık bir ilişki kurulmadığı görülmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu, kendisine yapılan şikâyet başvuruları üzerine idare ve mağdurlar arasında arabulucu görevini üstlenmektedir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ise, insan haklarının korunup geliştirilmesi, ayrımcılık yasağı, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi temelinde görevlendirilmiştir. Bununla birlikte, 6701 sayılı Kanun tasarısının gerekçesi incelendiğinde, TİHEK’in görev alanı dışında kalan ihlal iddiaları ile ilgili olarak hangi kuruma başvuru yapılması gerektiği noktasındaki boşluğun Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından doldurulması gerektiği şeklinde bir yorumlamaya yer verilmektedir. Bu iletişimin pratiğe yansımaları aşamasında ülkemiz açısından üzerinde durulması gereken husus, bu iki kurum arasında bir iş bölümü olup olmadığı ya da nasıl olması gerektiğidir. Bu amaçları incelediğimizde, ihlaller karşısında her iki kurum arasında başvuruların yönlendirilmesi yönünde yapılacak bir düzenlemenin mağdurlar lehine erişimi kolaylaştırıcı olacağı ortadadır.

Ülkemiz açısından ombudsman türleri ve görevleri değerlendirildiğinde; değişen ihtiyaçlar ve talep çeşitliliği de dikkate alındığında, genel amaçlı-görevli bir ombudsmanlık yapılanması ile birlikte insan haklarının korunup geliştirilmesi, işkence, kötü muamele ve ayrımcılık hususlarında TİHEK’in görev alanı saklı kalmak kaydıyla dünya örneklerinde olduğu gibi, belirli kesimlerin şikâyetleri ile ilgilenen özel amaçlı ombudsman yapılanmasının gerekliliği de tartışılabilir. KDK 2020 yılı faaliyet raporunda şikâyet başvurularının sektörel bazda idarelere göre dağılımı başlıklı sunumda, dikkat çekici şekilde %76.18 oranında ifade edilen şikâyetlerin banka ve finans kuruluşları ile ilgili olduğu göze çarpmaktadır (KDK 2020 Yılı Yıllık Raporu, s. 71-72). Bunun gibi, özellikle vatandaşa en yakın idareler olan mahalli idarelerce yürütülen hizmetlere yönelik şikâyet başvurularının da son yıllarda Kamu Denetçiliği Kurumu’na iletilen başvuru sayılarında ilk sıralarda yer alıyor oluşu, yerel hizmetlerin iyileştirilmesi alanına yönelik olarak oluşturulabilecek özel görevli ombudsmanları gerekli kılmaktadır. Bu husus, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun iş yükünü azaltacak ve özel görevli ombudsmanın uzmanlığından faydalanılarak şikâyetler daha hızlı ve etkin şekilde sonuçlandırılacaktır.

Güncel konularda, yazılı-görsel basın ve sosyal medya ile ilişkilerin gelişimi ile gelen hızlı iletişim kolaylığından faydalanılarak özellikle kadın ve çocuk hakları gibi alanlarda zincirleme katılım, eğitim, şiddet, sağlık gibi bir dizi hak ihlalinin doğma potansiyeli düşünülerek alternatif iletişim kanalları etkin işletilmelidir.

Yıllık raporlar yolu ile bilgilendirme konusunda, hazırlama ve kamuoyu ile paylaşma zorunluluğu her iki kurumun da görev alanında bulunmaktadır. Her iki kurum da yıllık rapor ve gerek gördüğünde özel raporlar hazırlamak ile görevlendirilmiştir. Raporları işlevsel kılan husus

ise kamuoyu ile paylaşılmasından da öte bu raporların tartışılabilir olmasını sağlamaktır. Özellikle, raporların Türkiye Büyük Millet Meclisi seviyesinde tartışılması kamuoyunda oluşturulacak moral değer ve hassasiyet açısından önem arz etmektedir.

Son olarak, insan haklarının korunup geliştirilmesi gibi kritik bir alanda faaliyet gösteren kurumların pratikleri bakımından etkinliği ve şeffaflık ilkesini ne derece işlettikleri de önemlidir. Bu kapsamda değerlendirdiğimizde TİHEK ve Kamu Denetçiliği Kurumu'nun faaliyet, rapor ve kararlarına ulaşılabilirlik önemlidir. Kamu Denetçiliği Kurumu adına Başdenetçi Şeref Malkoç, idarenin kararlara uyumuna ilişkin verileri kaynak göstererek tavsiye kararlarına uyum konusunda Avrupa örneklerine yaklaşıldığını, 2013 yılında KDK kararlarına idarenin uyum oranı yüzde 20 iken 2020 yılında bu oranın yüzde 80'lere yükseldiğini belirtmiştir (KDK'dan Haberler, 2020).

Kaynakça

- Açık, C. (2011). *Ulusal insan hakları kurumları ve Türkiye örneğine eleştirel bir yaklaşım* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aktek, M. Kerman, U. Altan, Y. Lamba, M. ve Burhan, O. (2013). Türkiye için yeni bir denetim modeli: kamu denetçiliği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 21-37.
- Arslan, A. (2002). Kamu harcamalarında verimlilik, etkinlik ve denetim, *Maliye Dergisi*, (141), 76-83.
- Büyükavcı, M. (2008). Ombudsmanlık kurumu. *Ankara Barosu Dergisi*, 66 (4), 10-13.
- Çağlar, S. (2012). Engellilerin erişebilirlik hakkı ve Türkiye'de erişebilirlikleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(2), 541-598.
- Çağlar, S. (2017). Türkiye'de ombudsmanlık kurumunun etkinliğini azaltan hukuki nedenler ve çözümleri. Ö. Kalkan Küçüksolak (Ed), İstanbul: IJOPEC Publication, 231-245.
- Demirci, K. (2015). *Alternatif uyumsuzluk çözüm yollarından biri olarak Kamu Denetçiliği Kurumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Didinmez, M. A. (2020). *Ulusal insan hakları kurumları küresel ağına akreditasyon çerçevesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu incelemesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Donnelly, J. (1989). Teoride ve uygulamada insan hakları, (M.Erdoğan ve L.Korkut Çev.), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Duman, E. (2017). *Ayrımcılık yasağı ve Türkiye insan hakları ve eşitlik kurumu raporu*.
- Duran, H. (2021). Türkiye'de idari denetim ve kamu denetçiliği kurumu, *Seta Analiz*, 1-19.
- Efe, H., Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık kavramı ve Türkiye'de kamu denetçiliği kurumu'ndan beklentiler, *Sayıştay Dergisi*, 90, 49-73.
- Fendoğlu, H. T. (2010). Kamu denetçiliği (ombudsmanlık). SDE Analiz. http://hasantahsinfendoglu.com/dokumanlar/insan_haklari/KAMU_DENETCILIGI_OMBD_USMANLI_K_.pdf
- Fendoğlu, H. T. (2013). Kamu denetçiliği (ombudsman) ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 21-49.
- Gözler, K. (2017). *Kısa İdare Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.

- Kahraman, M. (2011). Hukuk devletine katkıları bakımından kamu denetçiliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 355-373.
- Köker, L. (2006). Seçim sistemleri ve siyasi çoğulculuk: demokratik meşruluk açısından bir değerlendirme. *Anayasa Yargısı* 23, 199-210.
- Odyakmaz, Z. Keskin, B. ve Deniz, Y. (2016). 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu üzerine bir değerlendirme-I. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7), 721-761.
- Oytan, M. (1975). Ombudsman eli ile idarenin denetimi konusunda kıyaslamalı bir inceleme, *Danıştay Dergisi*, (18-19), 193-214.
- Özdemir, B. (2014). *Kamu denetçiliği kurumunun işlevi ve yapısı* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özer, M. A. (2015). Türkiye’de kamu yönetiminin denetiminde yeni arayışlar: kamu denetçiliği kurumu örneği, *Sayıştay Dergisi*, (98), 19-40.
- Pickl, V. (1986). Ombudsman ve Yönetimde Reform, *Amme İdaresi Dergisi*, 19(4), 37-46.
- Sobacı, M. Z., Köseoğlu, Ö. (2016). Ombudsman ve sosyal medya: Kamu Denetçiliği Kurumu’nun twitter kullanımına ilişkin ampirik bir analiz, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(1), 103-124.
- Şengül, R. (2007). Türkiye’de kamu yönetiminin etkin denetlenmesinde yeni bir kurum: kamu denetçiliği kurumu, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 126-145.
- URL-1: 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6328%2C.pdf> (Erişim tarihi: 01.03.2018).
- URL-2: 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf> (Erişim tarihi: 01.03.2018).
- URL-3: İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanlığı Yönetmeliği, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171111-1.htm> (Erişim tarihi: 01.03.2018).
- URL-4: İnsan Hakları Koruma Mekanizmaları: Türkiye İnsan Hakları Rejiminin Anatomisi, www.liberalforum.eu/en/publications.html (Erişim tarihi: 28.09.2018).
- URL-5: Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.17239&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=kamu%20denet%C3%A7ili%C4%9Fi> (Erişim tarihi: 13.05.2020).
- URL-6: KDK Kararı, Şikayet No: 03.2013/310, Karar no:2013/90, <http://www.ombudsman.gov.tr/> (Erişim tarihi: 20.05.2018).
- URL-7: Paris Prensipleri, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/717Paris-Prensipleri.pdf> (Erişim tarihi: 01.03.2018).
- URL-8: Sayı : 86171061-101.07.04-E.4153 , Başvuru No : 2017/2171, Karar Tarihi 28.04.2017, <http://www.ombudsman.gov.tr/> (Erişim tarihi: 20.05.2018).
- URL-9: T.C. Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm> (Erişim tarihi:01.03.2018).
- URL-10: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171124-2.htm> (Erişim tarihi: 10.07.2019)
- URL-11: <https://www.tbmm.gov.tr/komisyondilekce/index.htm> (Erişim tarihi: 09.01.2021).

- URL-12: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/pdf/kdk-2017-2021-stratejik-plan.pdf> (Erişim tarihi: 09.01.2021).
- URL-13: <https://www.ombudsman.gov.tr/kdknin-verdigi-tavsiye-kararlarina-uymayan-idareler-tbmmye-cagirildi/index.html> (Erişim tarihi: 10.11.2020).
- URL-14: <https://www.ombudsman.gov.tr/rehber-sikca-sorulan-sorular/index.html> (Erişim tarihi: 10.10.2019).
- URL-15: <https://www.tihek.gov.tr/milliyet-22-03-2019> (Erişim tarihi: 20.05.2019).
- URL-16: https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2020/02/1582925332.pdf (Erişim tarihi: 10.11.2020).
- URL-17: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/ombudsman>, (Erişim tarihi: 11.11.2020).
- URL-18: <https://kdkcocuk.gov.tr/anasayfa/hakimizda/index.html?theme=the-box>, (Erişim tarihi: 04.01.2021).
- URL-19: <https://www.ombudsman.gov.tr/basin-toplantisi.html>, (Erişim tarihi: 05.01.2021).
- URL-20: <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/36-turkiye-insan-haklar-ve-esitlik-kurumu/>, (Erişim tarihi: 10.01.2021).
- URL-21: <https://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/13379057-tihek-heyeti-trabzonda>, (Erişim tarihi: 05.01.2021).
- URL-22: https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2020/07/1594385979.pdf (Erişim tarihi: 30.06.2021).
- URL-23: Efficiency, <https://www.etymonline.com/word/efficiency> (Erişim tarihi: 30.06.2021).
- URL-24: Kamu Denetçiliği Kurumu Yıllık İdari Faaliyet Raporları, <https://www.ombudsman.gov.tr/Publishing/IdareFaaliyetRaporlari.html> (Erişim tarihi: 02.07.2021).
- URL-25: TİHEK 2021 Yılı Performans Programı, https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2020/10/1603466520.pdf (Erişim tarihi:05.07.2021).
- URL-26: Uluslararası İlişkiler, <https://www.tihek.gov.tr/bm-ve-ulusal-insan-haklari-kurumlari> (Erişim tarihi: 05.07.2021).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurumlar ve Ekonomik Performans Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

An Investigation on The Causality Between Institutions and Economic Performance in Developing Countries

Dr. Öğr. Üyesi İrem ÇETİN¹

Öz

Kurumsal iktisat yaklaşımı ile birlikte kurumların ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıklarını açıklamada en önemli faktörlerden biri olduğu genel kabul görmüş, bu doğrultuda, literatürde, kurumlar ve ekonomik büyüme ilişkisi “kurumların üstünlüğü” varsayımı çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu yaklaşımda, kurumsal yapının iktisadi büyüme ve kalkınmanın altında yatan temel neden olduğu kabul edilmiştir. Ancak tersi yöndeki ilişki, iktisadi büyüme ve kalkınmanın kurumsal performans üzerindeki etkisi üzerinde az durulan konulardan olmuştur. Literatürde, kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisini ele alan göreceli olarak az sayıda çalışmanın sonuçları ise karmaşıktır. Bu çerçevede, çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisinin panel VECM modeli kullanılarak araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde, hükümetin etkinliği ve düzenlemelerin kalitesi ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında, kurumsal faktörlerden, ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak, ekonomik büyümeden hükümetin etkinliği ve düzenlemelerin kalitesine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Diğer taraftan, hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen kısa dönemli nedensellik ilişkilerine ilişkin bulgulara göre ise hükümetin etkinliği ve düzenlemelerin kalitesi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamazken, düzenlemelerin kalitesinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumlar, ekonomik performans, Granger nedensellik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

With the institutional economics approach, it is generally accepted that institutions are one of the most important factors in explaining the differences in economic development among countries, in this framework, the relationship between institutions and economic performance was analyzed based on the assumption of the "primacy of institutions," and in this context, it was admitted that the institutional structure was the main underlying reason for economic growth and development in the literature. However, with regard to the reverse relationship, the effect of economic growth and development on institutional performance has become one of the less emphasized issues in the literature. The results of the relatively few studies in the literature addressing the causality relationship between institutions and economic performance are ambiguous. Within this framework, the study aimed to investigate the causality between institutions and economic performance in developing countries using the panel VECM model. According to the results, while a causality was found from institutional factors to economic growth between the effectiveness of the government and the quality of regulations and economic growth in the long term, it was concluded that there was a bidirectional causality between the rule of law and economic growth. Moreover, it was found that there was a short-term causality from the quality of regulations to economic growth but there is no short-term causality between government efficiency and quality and economic growth.

¹ Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, iremyendi@hacettepe.edu.tr

Atf için (to cite): Çetin, İ. (2021). Gelişmekte olan ülkelerde kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisi üzerine bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1014-1022.

Keywords: Institutions, economic performance, Granger causality

Paper Type: Research

Giriş

Kurumlar, bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır, insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren insanların getirdiği kısıtlamalardır (North, 2002). Kurumsal iktisat yaklaşımının gelişimi ile birlikte kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisi literatürde yer alan teorik ve ampirik çalışmalarda üzerinde önemle tartışılan konulardan olmuştur. Kurumsal iktisat, uzun dönemli ekonomik büyümede kurumların rolüne dikkat çekerek neoklasik iktisat yaklaşımını kurumsal analiz ile birlikte ele almıştır. Literatürde, kurumsal faktörlerin ekonomik performans üzerindeki etkisi sıkça ele alınsa da kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisi üzerinde az durulan konulardan olmuş, kurumların ekonomik performans etkilediği varsayılmış ancak tersi yöndeki ilişkinin varlığı göz ardı edilmiştir. Bu çerçevede kurumlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenirken, bir ülkedeki ekonomik gelişmişliğin etkin kurumlara sahip olma üzerindeki etkisinin de araştırılması kurumlar ekonomik büyüme ilişkisinin bir bütün olarak ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Literatürde, yer alan bir kısım çalışmalarda, kurumlar ve ekonomik performans arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılrken, diğer kısmında ise nedenselliğin yönünün kurumlardan ekonomik performansa olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, kurumlar ve ekonomik performans² arasındaki nedensellik ilişkisinin gelişmekte olan ülkeler bağlamında incelenmesiyle literatüre ve güncel politika tartışmalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın bir sonraki bölümünde, kurumlar ve ekonomik performans ilişkisine ilişkin literatür taraması yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, ilk olarak çalışmada kullanılan veriler ve yöntemle yer verilmekte, daha sonra ise oluşturulan ekonometrik modelden elde edilen sonuçlar ele alınmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise, modelden elde edilen sonuçlar gelişmekte olan ülkeler için politika çıkarımları ile birlikte değerlendirilmektedir.

1. Literatür Taraması

Ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıkları, standart büyüme modellerinde ülkelerin sahip oldukları fiziki, beşeri sermaye stoku ve teknoloji ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak standart ekonomik teori neden bazı ülkelerin daha az fiziki, beşeri sermaye stokuna ve daha düşük teknoloji seviyesine sahip olduklarını açıklayamamaktadır. Bu nedenle söz konusu faktörler ülkeler arası ekonomik büyüme performansı farklılıklarının temel nedeni değildir. İktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanması için fiziki ve beşeri sermaye stokundaki yetersizlik ve düşük teknolojik gelişmeye neden olan temel faktörlerin araştırılması gerekmektedir. Kurumsal iktisat yaklaşımına göre ülkeler arasındaki söz konusu farklılıkların temel nedeni kurumsal farklılıklardır (Acemoğlu ve Robinson, 2010).

North (2002)'ye göre, kurumlar, bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır, insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren insanların getirdiği kısıtlamalardır. Kurumlar, insan davranışlarına düzenlilik ve süreklilik kazandırır. Formel ya da informal biçimde olabilirler. Kurumların toplumda oynadıkları belki de en önemli rol, ekonomik birimler arasındaki etkileşim için istikrarlı ama ille de etkili olması gerekmeyen bir yapı kurup eğer etkinse, belirsizliği azaltmaktır ki, bu sayede işlem maliyetleri de azalmış olur. Örneğin mülkiyet haklarının korunması belirsizliklerin ve böylece işlem maliyetlerinin azalmasını sağlayarak, bireylerin ya da kuruluşların çalışmalarının karşılığını almasına imkan verecek ve bu sayede bireyler, kuruluşlar, daha çok çalışıp birikim ve yatırım yapacaklar ve sonuçta ekonomik büyüme pozitif yönde etkilenecektir.

² Çalışmada, ekonomik performans ekonomik büyüme ile ifade edilmektedir.

Kurumsal iktisat yaklaşımının gelişimi ile birlikte kurumların ülkeler arasındaki refah farklılıklarını açıklamada temel faktörlerden biri olduğu yaygın olarak kabul edilmiştir. Örneğin, yüksek gelirli ülkelerde, mülkiyet hakları korunmakta, hukukun üstünlüğü temel alınmakta, para ve maliye politikaları sağlam kurumsal çerçevede oluşturulmakta ve söz konusu kurumsal yapı yeni yatırımların gerçekleştirilmesine yönelik motivasyon yaratarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Öte yandan, düşük gelirli ülkelere bakıldığında ise, söz konusu kurumsal yapının oluşturulamadığı görülmektedir. Bu noktada, literatürde, bir taraftan kurumsal faktörlerin ekonomik büyümenin nedeni olduğu belirtilirken, diğer taraftan, refah düzeyinin de kurumsal yapının belirleyicisi olabileceği ifade edilmektedir (Rodrik, 2004, s.10).

Literatürde yer alan pek çok ampirik çalışmada, kurumların ekonomik performans üzerinde anlamlı derecede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, Mauro (1995), yolsuzluğun ekonomik büyümeyi, negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşırken, Knack ve Keefer (1995), bürokrasinin kalitesi, mülkiyet haklarının sağlanması ve politik istikrar ile ekonomik performans arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisi literatürde sıklıkla incelenirken, kurumlar ve ekonomik performans arasında nedensellik ilişkisi üzerinde, daha az durulmuştur. Kurumlar ve uzun dönemli ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ilişkin literatürde iki karşıt görüş bulunmaktadır (Paldam ve Gundlach, 2008). Bunlardan birincisi olan “büyük değişim” (grand transition) yaklaşımına göre, ekonomik büyüme, ekonomide kurumsal değişikliği de içeren her şeyin nedeni kabul edilmektedir. Söz konusu yaklaşımda üretim merkezi öneme sahiptir. Üretim arttığında, artan iş bölümü ile toplumlar daha karmaşık hale gelmekte, fiziki ve beşeri sermaye talebinin artması ile birlikte kurumlara yönelik arz ve talep değişmektedir. Üretimin artmasıyla işlem maliyetlerinin azaltılması önem taşımakta kurumsal değişiklik bu yönde gerçekleşmektedir. Söz konusu yaklaşımda, üretim ve kurumlar arasında iki yönlü ilişki olduğu kabul edilmesine rağmen kurumların ekonomik büyümeye etkisinin zayıf olduğu, asıl etkinin ekonomik büyümeden kurumsal değişime doğru olduğu ifade edilmektedir (Paldam ve Gundlach, 2008, s. 68-69). Bu çerçevede, Lipset (1960), ekonomik büyümenin beşeri ve sosyal sermaye birikimini sağlayarak kurumsal yapının gelişmesine katkıda bulunacağını ifade ederken, Glaeser et. al. (2004), toplumdaki gelir seviyesinin artmasıyla birlikte, bürokratik kalite, hukukun üstünlüğü gibi kurumsal kalitenin arttırılmasına yönelik talebin artacağını belirtmiştir. Rigobon ve Rodrik (2005) ise, gelirin kurumsal gelişmeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Kurumlar ve ekonomik performans ilişkisini ele alan ikinci yaklaşım olan “kurumların üstünlüğü” (primacy of institutions) yaklaşımında ise, kalkınmanın temelinde dışsal olarak belirlenen kurumların olduğu ifade edilmektedir (Paldam ve Gundlach, 2008). “Kurumların üstünlüğü” yaklaşımı Acemoglu et. al. (2005) tarafından kurumların uzun dönem ekonomik büyümenin temeli olduğu belirtilerek ortaya konmuştur. Söz konusu yaklaşımın temelinde, politik kurumlar tarafından belirlenen politik güç bulunmaktadır. Politik güç ise, ekonomik kurumları ve politik kurumları etkilemektedir. Bu çerçevede söz konusu yaklaşımda politik kurumlar temel belirleyici olarak yer almakta, gelirden kurumlara doğru olan etkinin zayıf olduğu belirtilmektedir. Örneğin, hukukun üstünlüğü, mülkiyet haklarının korunması ya da hükümetin etkinliği gibi kurumsal göstergeler ekonomik performansın temel belirleyicisi olarak görülmektedir.

Literatürde, kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisini ele alan ampirik çalışmaların sonuçları karmaşıktır. Bazı çalışmalarda, kurumlar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır, bazı çalışmalarda da kurumlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Chong ve Calderon (2000) 55 ülke için 1972-1995 dönemini kapsayan kurumlar ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, kurumlar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde, Lee ve Kim (2009), 63 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 1965-2002 dönemi için gerçekleştirdikleri çalışmalarında kurumlar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, söz konusu ilişkisinin farklı gelir gruplarında da geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubu için yapılan bir başka çalışmada ise

Law ve Bany-Ariffin (2013) grubun bütününde çift yönlü nedensellik ilişkisi geçerliken, farklı gelir düzeylerinde nedenselliğin değiştiği bu çerçevede, yüksek gelir gruplarında, nedenselliğin yönünün kurumlardan ekonomik büyümeye doğru olduğu sonucuna ulaşırken, düşük gelir kurumlarında da nedenselliğin yönünün tam tersi olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, Glaeser et. al. (2004), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubu için yaptıkları çalışmalarında, kurumlar ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulamamışlardır. Literatürde, kurumlar ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşan çalışmalarda, Siddiqui ve Ahmed (2009), Pakistan’da kurumlardan ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. 13 gelişmekte olan Asya ülkesi için gerçekleştirdikleri çalışmalarında Asghar et. al. (2015) kurumlardan ekonomik büyümeye doğru doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtirken, benzer sonuca Kebede ve Takyi (2017) Sahra Altı Afrika ülkeleri için ulaşmıştır. Ayrıca, Dawson (2003) ve Justesen (2008), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubu için yaptıkları çalışmalarında ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2. Veriler, Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

2.1. Veriler

Çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak amacıyla Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflamada orta ve üst gelirli ülkeler grubunda yer alan 47 gelişmekte olan ülkenin³ 2002-2017 yılları arasındaki verilerinin yer aldığı bir veri seti kullanılmıştır. Çalışmada, ekonomik performansın bir göstergesi olarak kişi başına düşen reel gelirin logaritmik formu (LNGDP) kullanılırken, kurumsal etkinlik ise üç farklı gösterge ile ele alınarak, üç farklı model çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada, kullanılan kişi başına düşen gelir verisi Dünya Bankası World Development Indicators veri tabanından elde edilirken, kurumsal performansa ilişkin veriler Dünya Bankası World Governance Indicators veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada, kullanılan kurumsal performans göstergelerinden ilki, hükümetin etkinliğidir (GOVEF). Söz konusu endeks, kamu hizmetlerinin kalitesine, kamu hizmetlerinin politik baskılardan uzaklığına, politika oluşturma ve düzenlemenin kalitesi ile hükümetlerin oluşturulan politikalara bağlılığına ilişkin algıyı içermektedir. İkinci gösterge ise, hukukun üstünlüğüdür (RLAW). Hukukun üstünlüğü endeksi, bireylerin toplum kurallarına ne ölçüde itibar ettiğine ve bunlara ne ölçüde uydığına, yaptırımların uygulanması, mülkiyet haklarının korunması, polis ve mahkemelerin güvenilirliği ile suç ve şiddet olasılığına ilişkin toplumsal algıyı temsil etmektedir. Kurumsal performansa ilişkin son gösterge olan düzenleyici sistemin kalitesi (REG) ise, özel sektörün gelişimini teşvik eden sağlam politika ve düzenlemeleri hükümetin oluşturma ve uygulama başarısını göstermektedir. Tablo 1’de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

	LNGDP	GOVEF	LAW	REG
Mean	8.637561	-0.190000	-0.331640	-0.182998
Medyan	8.642795	-0.145864	-0.409856	-0.103673
Maksimum	9.929786	1.267115	1.058083	1.240804
Minimum	7.473713	-1.947480	-1.837934	-2.274461
Standart Sapma	0.437356	0.551797	0.596664	0.636702
Skewness	0.098921	-0.361844	0.160179	-0.684723
Kurtosis	2.610753	3.326137	2.539738	2.975155
Gözlem Sayısı	752	752	752	752

³ Söz konusu ülkeler; Arnavutluk, Ermenistan, Arjantin, Azerbaycan, Belarus, Belize, Bosna Hersek, Botsvana, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Dominik, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Ekvator, Fiji Gabon, Gürcistan, Grenada, Guatemala, Guyana, Endonezya, İran, Irak, Jamarika, Ürdün, Kazakistan, Libya, Malezya, Maldivler, Meksika, Namibya, Kuzey Makedonya, Paraguay, Peru, Rusya, Samoa, Sırbistan, Güney Afrika, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler, Tayland, Tonga, Türkiye.

2.2. Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için panel hata düzeltme modeli (panel VECM) kullanılmıştır. Engle ve Granger (1987) eşbütünlük değişkenlerin varlığı durumunda standart Granger nedensellik analizinin yanlış sonuçlara yol açacağını ifade etmiş, bu durumda nedensellik analizi için hata düzeltme modelinin kullanılmasını önermişlerdir. Panel VECM, birinci fark alınmış vektör otoregresif modelin (VAR) bir gecikmeli hata düzeltme terimi (ECT) ile genişletilmesi sonucu oluşturulmuştur. Çalışmada oluşturulan modelin panel VECM gösterimi denklem (1) ve denklem (2)'de yer almaktadır:

$$\Delta LNGDP_{i,t} = \delta_{1i} + \lambda_{1i} ECT_{i,t-1} + \sum_{p=1}^k \delta_{11ip} \Delta LNGDP_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta INS_{it-p} + \varepsilon_{1i,t} \quad (1)$$

$$\Delta INS_{i,t} = \delta_{2i} + \lambda_{2i} ECT_{i,t-1} + \sum_{p=1}^k \delta_{21ip} \Delta INS_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta LNGDP_{it-p} + \varepsilon_{2i,t} \quad (2)$$

Denklem (1) ve (2)'de Δ birinci fark işlemcisini, p optimal gecikme uzunluğunu, ECT uzun dönemli eşbütünlük ilişkiden elde edilen hata düzeltme teriminin gecikmeli değerini, $\varepsilon_{i,t}$ hata terimini ifade etmektedir. Denklemlerde yer alan $INS_{i,t}$ ise kurumsal performansın üç farklı göstergesi olan GOVEF, LAW ve REG değişkenlerini temsil etmektedir. Denklem (1) ve denklem (2) kullanılarak kurumlar ve ekonomik büyüme arasındaki hem kısa hem de uzun dönemli ilişki incelenebilmektedir. Denklem (1)'de kurumlardan ekonomik performansa doğru olan kısa dönemli nedensellik ilişkisi Wald testi kullanılarak $\delta_{12ip}=0$ boş hipotezinin testi ile araştırılırken, denklem (2)'de ekonomik performanstan kurumlara doğru olan kısa dönemli nedensellik ilişkisi $\delta_{22ip} = 0$ boş hipotezinin Wald testi kullanılarak sınanması ile incelenmektedir. Uzun dönemli nedensellik ilişkisi ise, denklem (1) ve denklem (2)'de sırasıyla $ECT_{i,t-1}$ teriminin katsayıları olan λ_{1i} ve λ_{2i} 'nin anlamlılıklarının araştırılması ile bulunmaktadır. Çalışmada, panel VECM modeli sonuçları ele alınmadan önce, modelde yer alan değişkenlerin durağanlığı birim kök testleri kullanılarak araştırılacak daha sonra aynı dereceden durağan olan değişkenler arasında eşbütünlük bir ilişkinin olup olmadığı incelenecektir.

Tablo 2'de modelde yer alan değişkenlere ilişkin panel birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Çalışmada, değişkenlerin durağan olup olmadıklarını araştırmak amacıyla Levin, Lin ve Chu (2002) (LLC), Breitung (2000), Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS), ile Maddala ve Wu (1999) ADF Fisher χ^2 (ADF) ve PP Fisher χ^2 (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. LLC ve Breitung testleri tüm birimler için ortak bir birim kök sürecinin olduğunu varsayarken, IPS ADF ve PP testleri her bir birimin kendi otokorelasyon sürecine sahip olmasına izin vermektedir. Belirtilen tüm birim kök testlerinde boş hipotez birim kökün varlığını ifade ederken, alternatif hipotez birim kökün olmadığı şeklinde kurulmaktadır. Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre, birim kök testlerinin çoğunda değişkenlerin durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak değişkenlerin birinci farkları alındığında kullanılan tüm birim kök testlerine göre değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde birinci dereceden durağan hale gelmektedir.

Tablo 2. Panel birim kök testi sonuçları

	LNGDP	Δ LNGDP	GOVEF	Δ GOVEF	LAW	Δ LAW	REG	Δ REG
Levin, Lin & Chu	-6.61807***	-8.20604***	-5.38615***	-10.1066***	-1.71859**	-8.91875***	-1.12982	-7.59264***
Breitung t-stat	2.39954	-6.21014***	0.33512	-7.69347***	2.17863	-7.35610***	-0.25604	-5.49883***
Im, Pesaran and Shin W-stat	-0.68557	-4.48429***	-0.99537	-7.71626***	0.44403	-7.06921***	1.14873	-5.97781***
ADF Fisher Chi-square	111.071	164.918***	110.649	228.631***	100.474	212.380***	78.0192	192.035***
PP-Fisher Chi-square	112.743	319.820***	165.778***	551.971***	116.492	508.534***	127.315	567.673***

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyindeki istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Çalışmada, aynı dereceden durağan olan değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığı Pedroni (2004) panel eşbütünleşme testi kullanılarak araştırılmıştır. Pedroni (2004) tarafından önerilen teste yedi farklı istatistikle heterojen panellerde eş bütünleşmenin olmadığını ifade eden boş hipotez sınanmaktadır. Söz konusu istatistiklerden dördü kesit içi (within) etkileri kapsayan panel istatistikleri iken, üçü kesitler arası (between) etkileri kapsayan grup istatistikleridir. Pedroni (2004) panel eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre, Model-1'de LNGDP ve GOVEF değişkenlerinin panel ve grup istatistiklerinin çoğuna göre % 1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşik oldukları görülmektedir. Benzer şekilde Model-2'de yedi panel ve grup istatistiğinden beşine göre %1 anlamlılık LNGDP ve LAW değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı durum Model-3 için de geçerli olmakta yedi istatistikten beşi LNGDP ve REG değişkenleri arasındaki uzun dönemli eşbütünleşik ilişkiyi %1 anlamlılık düzeyinde doğrulamaktadır.

Tablo 3. Pedroni panel eşbütünleşme testi sonuçları

Model-1	
Panel v-İstatistiği	-0.619232
Panel rho- İstatistiği	-0.305520
Panel PP- İstatistiği	-6.355683***
Panel ADF- İstatistiği	-7.658393***
Grup rho- İstatistiği	2.361451
Grup PP- İstatistiği	-9.090346***
Grup ADF- İstatistiği	-8.531222***
Model-2	
Panel v-İstatistiği	7.210392***
Panel rho- İstatistiği	-0.414016
Panel PP- İstatistiği	-7.578916***
Panel ADF- İstatistiği	-9.564192***
Grup rho- İstatistiği	4.508592
Grup PP- İstatistiği	-0.951470***
Grup ADF- İstatistiği	-4.211759***
Model-3	
Panel v-İstatistiği	4.723263***
Panel rho- İstatistiği	1.331564
Panel PP- İstatistiği	-6.132464***
Panel ADF- İstatistiği	-9.295384***
Grup rho- İstatistiği	4.226798
Grup PP- İstatistiği	-2.564462***
Grup ADF- İstatistiği	-3.830775***

Not: *** %1 düzeyindeki istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Çalışmada, son aşama olarak kurumlar ve ekonomik performans arasındaki uzun ve kısa dönemli nedensellik ilişkisi panel VECM kullanılarak araştırılmıştır. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre Model-1 için uzun dönemde hükümetin etkinliği (GOVEF) ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir şeklinde ifade edilen boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Ancak kısa dönemde hükümetin etkinliği ekonomik büyümenin Granger nedeni olmadığına ilişkin hipotez reddedilememiştir. Benzer şekilde panel VECM modeli sonuçlarına göre ekonomik büyümenin hükümetin etkinliğin hem kısa hem de uzun dönemde Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Model-2'nin sonuçlarına göre hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, aynı değişkenler arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Model-3'te düzenlemelerin kalitesi hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümenin Granger nedenidir. Ancak tersi yönde, ekonomik büyümeden düzenlemelerin kalitesine doğru hem uzun hem de kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 4. Panel nedensellik testi sonuçları

	Uzun Dönem (ECT)	Kısa Dönem
Model-1		
H_0 : Hükümetin etkinliği (GOVEF) ekonomik büyümenin granger nedeni değildir.	-0.035953***	0.044252
H_0 : Ekonomik büyüme hükümetin etkinliğinin (GOVEF) granger nedeni değildir.	0.001300	2.237199
Model-2		
H_0 : Hukukun Üstünlüğü (LAW) ekonomik büyümenin granger nedeni değildir.	-0.033570***	1.775823
H_0 : Ekonomik büyüme hukukun üstünlüğü (LAW) granger nedeni değildir.	-0.003605**	0.614434
Model-3		
H_0 : Düzenlemelerin kalitesi (REG) ekonomik büyümenin granger nedeni değildir.	-0.032921***	8.349371***
H_0 : Ekonomik büyüme düzenlemelerin kalitesi (REG) granger nedeni değildir.	0.000247	2.174483

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyindeki istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 47 gelişmekte olan ülkenin 2002-2017 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre kurumlar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Diğer taraftan, panel VECM modeli sonuçları ise, hükümetin etkinliği ve düzenlemelerin kalitesi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu gösterirken, hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre ise, kısa dönemli nedensellik ilişkisi sadece düzenlemelerin kalitesinden ekonomik büyümeye doğrudur.

Çalışmanın gelişmekte olan ülkelerdeki politika oluşturma sürecine ilişkin önemli çıkarımları bulunmaktadır. Buna göre, gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin artırılması uzun dönemli ekonomik büyümenin sağlanması açısından kritik önem taşımaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde politika yapımında miyopik politika uygulamaları yerine kamusal hizmetlerin kalitesinin artırılması, kamu hizmetlerinin farklı çıkar grupları yerine toplumsal refah dikkate alınarak oluşturulması, toplumsal adalet mekanizmalarının bağımsız bir şekilde işletilmesinin sağlanması, mülkiyet haklarının korunması, uygulanacak kuralların ve yaptırımların şeffaf olması, özel sektörün üretim ve yatırım kararlarını teşvik edecek kurumsal düzenlemelere yönelik reformların uygulamaya konulması gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemli ekonomik büyümeyi sağlamasında kritik önem taşımaktadır. Diğer taraftan, çalışmada, elde edilen ekonomik büyümede hukukun üstünlüğüne doğru var olan nedensellik ilişkisi, gelişmekte olan ülkelerde kurumlar-ekonomik büyüme ilişkisinin bazı noktalarda birbirini besleyen bir süreç olduğunu, kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini, ekonomik gelişmişliğin de kurumsal performansını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuca göre de kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sadece uzun dönemde değil bazı kurumsal göstergeler açısından kısa vadede de görülebilmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilecek kurumsal reformlar söz konusu ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında kritik öneme sahip bulunmaktadır.

Kaynakça

- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson J. A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. P. Aghion ve S. N. Durlauf (Ed), *Handbook of economic growth* içinde (ss.386-472). Amsterdam: Elsevier.
- Acemoglu, D. ve Robinson, J. A. (2010). The role of institutions in growth and development. *Review of Economics and Institutions*, 1(2), 1-33.
- Asghar, N., Qureshi, S. ve Nadeem, M. (2015). Institutional quality and economic growth: panel ARDL analysis for selected developing economies of Asia. *South Asian Studies*, 30(2), 381-403.
- Breitung, J. (2000). The local power of some unit root tests for panel data. B. Baltagi (Ed), *Advances in econometrics: non-stationary panels, panel cointegration, and dynamic panels* içinde (ss.161-178). New York: Elsevier.
- Chong, A. ve Calderon, C. (2000). Causality and feedback between institutional measures and economic growth. *Economics and Politics*, 12, 69–81.
- Dawson, J.W. (2003). Causality in the freedom–growth relationship. *European Journal of Political Economy*, 19, 479–495.
- Engle, R. ve Granger, C. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55, 251-76.
- Glaeser, E.L., La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F. ve Shleifer, A. (2004). Do Institutions Cause Growth? *Journal of Economic Growth*, 9, 271–303.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Justesen, M.K. (2008). The effect of economic freedom on growth revisited: new evidence on causality from a panel of countries 1970–1999. *European Journal of Political Economy* 24, 642–660.
- Kebede, J. G. ve Takyii, P. O. (2017). Causality between institutional quality and economic growth: evidence from Sub-Saharan Africa. *European Journal of Economic and Financial Research*, 2(1), 114-131.
- Knack, S. ve Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7, 207–227.
- Law, S. H. ve Bany-Arifin, A.N. (2008). Institutional infrastructure and economic performance: dynamic panel data evidence. *Transition Studies Review*, 15, 542–557.
- Lee, K. ve Kim, B. (2009). Both institutions and policies matter but differently for different income groups of countries: determinants of long-run economic growth revisited. *World Development* 37, 533–549.
- Levin, A., Lin, C.F. ve Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Lipset, S.M. (1960). *Political man: the social basis of modern politics*. New York: Doubleday.
- Maddala, G.S. ve Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *Quarterly Journal of Economics*, 110, 681–712.
- North, D. (2002). *Kurumlar, kurumsal değişim ve ekonomik performans* (Çağalı-Güven G. Çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

- Paldam, M. ve Gundlach, E. (2008). Two views on institutions and development: the grand transition vs the primacy of institutions. *Kyklos*, 61(1), 65-100.
- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the ppp hypothesis. *Econometric Theory*, 3, 579–625.
- Rigobon, R. ve Rodrik, D. (2005). Rule of law, democracy, openness and income: estimating the interrelationships *Economics of Transition*, 13, 533–564.
- Rodrik, D. (2004). Institutions and economic performance - getting institutions right. *CESifo DICE Report*, 2, 10-15.
- Rodrik, D., Subramanian, A. ve Trebbi, F. (2004). Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, 9, 131–165.
- Siddiqui, D. A. ve Ahmed, Q. M. (2009). The causal relationship between institutions and economic growth: An empirical investigation for Pakistan economy. *MPRA Working Paper*, No.19745. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/19747/> (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- World Bank (2020). *World Development Indicators*. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 11.11.2020).
- World Bank (2020). *World Governance Indicators*. <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators> (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:-

Tarih:-

No:-

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin Yapısına İlişkin Değerlendirme

Assessment on the Structure of Presidential Offices

Dr. Öğr. Üyesi Osman NACAĞ ¹

Öz

Türkiye’de 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen seçimler sonrasında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi uygulanmaya başlamıştır. Hemen akabinde yeni sistemin ilk kararnamesi olan 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yayımlanmıştır. Bu kararnameyle Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yeniden düzenlenmiş, Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içinde yeni kurum ve kurullar oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle ortaya çıkan kurumlardan birisi de Cumhurbaşkanlığı ofisleridir. Ofislerin en önemli görevi, kamu politikalarının oluşturulmasında Cumhurbaşkanına yardımcı olmaktır. Bu nedenle merkezi yönetimin başkent teşkilatında Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde yer almaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı ofislerinin aynı zamanda kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerkliğe sahip oldukları görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı ofislerinin bu yapısı, bazı soru ve sorunları gündeme taşımaktadır. Çalışmanın konusu yeni hükümet sistemi sonrasında ortaya çıkan Cumhurbaşkanlığı ofisleri ile bu ofislerin yapısının incelenmesidir. Çalışmanın amacı Cumhurbaşkanlığı ofisleri ile bu ofislerin yapısına ilişkin sorunların neler olduğunun derinlemesine analizidir. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısal yönünün idare hukuku öğretisiyle örtüşmediği, mevcut yapısı nedeniyle Türk idare teşkilatı içindeki yerinin sorunlu olduğu ve Cumhurbaşkanlığı ile olan ilişkisinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmediği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Yapılan değerlendirmelerden Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısından kaynaklanan sorunlar ile tartışmaların sonlandırılabilmesi ve kuruluş amacına uygun bir kurum haline getirilebilmesi için Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısında düzenlemeye ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığı ofisleri, kamu yönetimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Presidential System of Government in Turkey after the elections held on June 24, 2018 began to be implemented. Presidential Decree No.1, the first decree of the new system, was issued immediately after. With this decree, the Presidency organization was reorganized and many new institutions and boards were established within the Presidency organization. One of the institutions that emerged with the Presidential decree is the Presidential Offices. The most important task of the offices is to assist the President in formulating Public policies. For this reason, it is included in the Presidency organization in the capital organization of the central government. However, it is observed that the Presidency offices also have public legal personality and administrative and financial autonomy. This structure of the Presidential offices raises some questions and problems. The subject of the study is to examine the Presidential offices that emerged after the new government system and the structure of these offices. The aim of the study is to analyse the problems related to the Presidency offices and the structure of these offices. In the study, findings were reached that the structural aspect of the Presidential offices does not coincide with the administrative law doctrine, while its place in the Turkish Administrative Organization is problematic and it will have a poor relationship with the President due to its current structure. From the evaluations made, it is concluded that there is a need for a regulation in order to end all these problems and discussions arising from the structure of the Presidential offices and to make them suitable for the purpose of establishment.

Keywords: Presidency of the Republic, presidential offices, public administration

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, onacak@adu.edu.tr

Atf için (to cite): Nacak, O. (2021). Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısına ilişkin değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1023-1041.

Paper Type: Research

Giriş

2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumuyla parlamenter hükümet sisteminden Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesine karar verilmiştir. Yeni hükümet sisteminin yürürlük tarihi, birlikte yapılacak ilk Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) seçimleri olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı ve TBMM seçimleri 24 Haziran 2018 tarihinde yapılmış ve yeni hükümet sistemi 09 Temmuz 2018 tarihinde yeni seçilen Cumhurbaşkanının TBMM’de yemin etmesiyle yürürlüğe girmiştir.

Yeni sistemle birlikte Cumhurbaşkanı, sistemin kendisine verdiği yetkiyle yeni hükümet sisteminin ilk kararnamesi olan 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesini 10/07/2018 tarih ve 30474 sayılı Resmi Gazetede yayımlamıştır. “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” adını taşıyan ve yedi kısım, 539 maddeden oluşan 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. Kararnamenin birinci kısmında Cumhurbaşkanlığı Makamı, ikinci kısmında Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, üçüncü kısmında Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Cumhurbaşkanı vekalet konularının düzenlendiği görülmektedir. Kararnamenin dördüncü kısmında ise ilk defa yeni sistemle birlikte ortaya çıkan Politika Kurullarına yer verilmiştir. Kararnamenin beşinci kısmında Cumhurbaşkanlığına bağlı kurum ve kuruluşlar maddeler halinde sayılmıştır. Kararnamenin altıncı kısmında, sayısı yirmi birden on yediye² düşürülen bakanlıklar, her biri ayrı bir bölüm olmak üzere yeniden düzenlenmiş, devamında bakanlıklara ilişkin ortak hükümlere, idari kurul, konsey ve komisyonlar ile bakanlıklara bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşlara yer verilmiştir. Kararnamenin yedinci ve son kısmında ise yeni sistemle birlikte ilk kez ortaya çıkan ve çalışmanın da konusunu oluşturan Cumhurbaşkanlığı Ofisleri düzenlenmiştir.

1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Türk kamu yönetimi teşkilatına Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ile Cumhurbaşkanlığı ofisleri adında iki yeni birim eklenmiştir. Her iki birimin de Cumhurbaşkanına görevlerinde yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuş kurmay-yardımcı birimler olduğunu söylemek mümkündür. Ancak iki birimi birbirinden ayıran oldukça önemli bir farklılık bulunmamaktadır. 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Cumhurbaşkanlığı politika kurullarına kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerklik verilmezken, Cumhurbaşkanlığı ofislerine kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerklik verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısına yönelik sorun ve tartışmalar da işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır.

1. Yöntem

Çalışmanın konusu yeni hükümet sistemi sonrasında kurulan Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısal analizidir. Çalışmanın amacı 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Cumhurbaşkanına yardımcı bir kurum olarak merkezi yönetimin başkent teşkilatı içinde kurulan ancak yine aynı kararnameyle kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerklik verilen Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısına ilişkin sorunların derinlemesine incelenmesidir. Bu amaçla çalışmada temel olarak şu sorulara cevap aranmıştır: Devlet tüzel kişiliğinin haricince ayrı kamu tüzel kişiliğine sahip olan ofisler, merkezi yönetim teşkilatı içinde yer alabilir mi? Cumhurbaşkanıyla ofisler arasındaki ilişki nasıl gerçekleştirilecektir? Bu ilişkinin niteliği ne olacaktır? Cumhurbaşkanlığı ofislerine yönelik idarenin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde uygulanacak denetim türü hangisidir?

² Çalışma son okuma aşamasındayken, 21/04/2021 tarihli ve 31461 sayılı R.G’de 73 No’lu “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Kurulması ile Kamu Personel İşlemlerinin Yürütülmesine İlişkin Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” yayımlanmıştır. Bu kararnameyle Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu değişiklik sonrasında on altı olan bakanlık sayısı on yediye yükselmiştir.

Çalışmanın kapsamı ofislerin yapısal analiziyle sınırlı tutulmuştur. Ofislerin görevleri ise çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemine yer verilmiştir. Çalışmaya yönelik verilerin toplanmasında doküman incelemesi yöntemi, elde edilen verilerin analizinde ise içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmanın temel veri kaynakları konuya yönelik yasal düzenlemeler, kitap ve makalelerdir.

Çalışma sonucunda; Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısal yönünün idare hukuku öğretisiyle örtüşmediği, mevcut yapısı nedeniyle Türk idare teşkilatı içindeki yerinin sorunlu olduğu ve Cumhurbaşkanlığı ile olan ilişkisinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmediği yönünde temel bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısından kaynaklanan sorunlar ile tartışmaların sonlandırılabilmesi ve kuruluş amacına uygun bir kurum haline getirilebilmesi için Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısında düzenlemeye ihtiyaç olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Çalışma genel olarak üç ana başlıktan meydana gelmektedir. İlk olarak 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinden hareketle Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kuruluş gerekçesi ve ana hatlarıyla yapısı ele alınmaktadır. Sonrasında kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerklik kavramları ayrıntılı bir biçimde irdelenmektedir. Son bölümde ise Cumhurbaşkanlığı ofislerinin mevcut yapısından kaynaklandığı düşünülen sorunlar üç alt başlıkta derinlemesine analiz edilmektedir.

2. Cumhurbaşkanlığı Ofislerine Genel Bir Bakış

Cumhurbaşkanlığı ofisleri, 10/07/2018 tarih ve 30474 sayılı R.G.'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1 No'lu "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile kurulmuşlardır. Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin bir değerlendirmede bulunabilmek için ilk olarak kuruluş gerekçesine değinmek ve sonrasında da bu gerekçeyle uyumlu bir yapısı olup olmadığına bakmak da yarar vardır.

2.1. Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin Kurulma Nedeni

Türk idare teşkilatında daha önce var olmayan ve ilk kez 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle ortaya çıkan Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kuruluş gerekçesinin esas olarak hükümet sistemi değişikliği sonrasında Cumhurbaşkanının artan görev ve yetkileri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle birlikte yürütme erkinde oldukça önemli değişimler meydana gelmiş, yürütme yetkisi doğrudan Cumhurbaşkanına verilerek Başbakan ve Bakanlar Kurulunun varlığına son verilmiştir. Yürütme erkindeki bu değişikliklerle Cumhurbaşkanına yürütme alanında birçok yeni görev, yetki ve sorumluluk verilmekte, Cumhurbaşkanının görev ve yetki alanı oldukça genişlemektedir. Yeni hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı kamu politikalarının oluşturulması, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi, toplumun talep ve ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda temel aktör haline gelmiştir. Cumhurbaşkanının kendisine verilen bütün bu görevleri yerine getirebilmesi için Cumhurbaşkanlığı teşkilatının günün koşullarına uygun olarak yeniden düzenlenmesi ve bazı yeni kurumların kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı ofislerinin bu süreçte Cumhurbaşkanına artan görev ve yetkilerinin kullanılmasında yardımcı olmak, görüş ve önerileriyle danışmanlık yapmak amacıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ofisler, kendilerine verilen görevleri yerine getirirken Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen amaç, politika ve stratejilere uygun davranmak zorundadır. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı ofisleri, Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içinde ve Cumhurbaşkanıyla yakın bir çalışma alanı içerisinde düzenlenmektedir (Erol, 2020, s. 120; Sobacı vd., 2018, s. 2).

Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kurmay-yardımcı bir kurum olarak planlandığı görülmektedir. Özellikle kamu politikalarının oluşturulması, hayata geçirilmesi ve uygulanmasının takibi yönünden kurmay bir kurum olan ofislerin, kamu politikalarına yönelik araştırma, veri toplama, proje geliştirme, proje üretme, çalışmaları yürütme, kurumlar arasında koordinasyonu sağlama ve işbirliğini gerçekleştirme gibi görev ve yetkileri yönünden de

yardımcı bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Parlamenter sistemdeki bakanlıkların kamu politikalarının oluşturulmasındaki rolünü, yeni hükümet sisteminde üstlenen kurumlardan birisinin de Cumhurbaşkanlığı ofisleri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde ofislerin, bakanlıklar ve diğer paydaşlarla gerekli olan koordinasyonu sağlayarak kamu politikalarının oluşturulmasında Cumhurbaşkanına yardımcı olmakla görevli ve yetkili oldukları açıkça ifade edilmektedir (Erol, 2020, s. 119-120; Sobacı vd., 2018, s. 2-4; Turan, 2018, s. 63, 74; Üstün, 2019, s. 33). Ayrıca bakanlıkların kamu politikalarına ilişkin uygulamalarının takibi görevinin de ofislere verildiği görülmektedir (Akman, 2019, s. 49). Bu bağlamda yeni hükümet sisteminde ofislerin, hem oluşturulacak kamu politikalarına kaynaklık edecek olan projelerin geliştirilmesinde hem de politika uygulamalarının takibi ve raporlanmasında hayati bir rol üstlenmekte olduğunu söylemek mümkündür (Örselli vd., 2018, s. 315-316).

2.2. Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin Yapısı

Cumhurbaşkanlığı ofisleri 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin yedinci kısmında, 525. maddesi (dahil) ile 536. maddesi (dahil) arasında düzenlenmektedir. Esasında 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin ilk halinde yedinci kısmın hiçbir alt bölümünün bulunmadığı ve tek bölüm halinde doğrudan maddeler şeklinde düzenlendiği görülmektedir. Ayrıca ofislerin görevlerinin de son derece yüzeysel bir şekilde ele alındığını söylemek mümkündür. Ancak 24/10/2019 tarihli 30928 sayılı R.G'de yayımlanarak yürürlüğe giren 48 No'lu "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile Cumhurbaşkanlığı ofisleri çok daha ayrıntılı bir biçimde yeniden düzenlenmiştir.

1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre Dijital Dönüşüm, Yatırım, Finans ve İnsan Kaynakları olmak üzere dört adet ofis kurulmuştur. Ofisler doğrudan Cumhurbaşkanına bağlıdır. Her ofisin başında Cumhurbaşkanı tarafından atanan bir başkan bulunmaktadır. Başkan, ofisin en üst hiyerarşik amiri olup, görevleri bakımından Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Ayrıca ofisin bütçesi de başkan tarafından hazırlanmaktadır. Her bir ofis, ana hizmet birimi ile danışma ve yardımcı hizmet birimlerinden oluşmaktadır. Ofisler, diğer kamu kurum ve kuruluşlarından görev alanına ilişkin her türlü bilgi ve belgeyi isteme yetkisine sahiptir. Ayrıca kararnamede her bir ofis ile ofisin görev ve yetkilerinin ayrıntılı bir biçimde düzenlendiği görülmektedir.

1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin yedinci kısmının son alt bölümünde sorumluluk ve koordinasyon, personelin istihdamı, çalıştırılması ve görevlendirilmesi, eğitim ve mecburi hizmet, bütçe ve denetim, bilgi isteme ve gizliliğe uyma, kadrolar, yöneticilerin sorumluluğu, yetki devri, düzenleme görev ve yetkisi, yurtdışı teşkilatı ve atıflar gibi bütün Cumhurbaşkanlığı ofisleri için geçerli olan ortak hükümlerin düzenlendiği görülmektedir.

1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin yedinci kısmının birinci bölümü Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kuruluşunu düzenlemektedir. İki maddeden (525.md ve 526. Md.) oluşan birinci bölümde "Kuruluş" başlığını taşıyan 525. madde son derece önemlidir. Zira bu maddede hem Cumhurbaşkanlığı ofislerinin sayısına ve adlarına hem de bu ofislerin sahip olduğu özelliklere yer verilmektedir. 525. maddeye göre; "... verilen görevleri yerine getirmek üzere Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliğe sahip Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi kurulmuştur." Esas olarak Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin kamuoyunda tartışmalara sebep olan da bu maddedir.

Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin kamuoyunda önemli tartışmalara sebep olan konulardan ilki ofislerin kamu tüzel kişiliğidir. Çünkü merkezi yönetimin başkent teşkilatı içerisinde yer verilen Cumhurbaşkanlığı ofislerinin, aynı zamanda merkezi yönetimin tüzel kişiliğinin dışında ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin kamuoyunda tartışmalara sebep olan konulardan ikincisi de ofislerin idari ve

mali özerkliğidir. Çünkü aynı şekilde merkezi yönetimde yer alan bir birimin merkezi yönetimin hiyerarşisinin dışında bırakılması nasıl gerçekleşecektir? Bu sebeple konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle devlet tüzel kişisi ve kamu tüzel kişisi kavramları ile idari ve mali özerklik kavramlarının açıklanmasında yarar vardır.

3. Kamu Tüzel Kişiliği İle İdari ve Mali Özerklik Kavramlarının Analizi

Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin bir değerlendirme yapmadan önce devlet tüzel kişisi ve kamu tüzel kişisi ile idari ve mali özerklik kavramların açıklanması gerekmektedir. Çünkü bu kavramların tam olarak ne olduğu anlaşılmadan yapılacak her analiz bizi yanlış sonuç veya sonuçlara götürecektir.

3.1. Devlet ve Kamu Tüzel Kişisi

Hukuk, haklara ve borçlara sahip olabilen varlıkları “kişi” olarak tanımlamaktadır. Hukuken kişi olmak son derece önemlidir. Çünkü kişiler, herhangi bir konuda irade açıklayabilir, hukuki ilişkilere taraf olabilir, hukuken geçerli işlemler yapabilir, kendi namına malvarlığı edinebilir, malvarlığı üzerinde dilediği tasarrufta bulunabilir, kendisine ait bir bütçeye sahip olabilir, irade açıklamaları ile kendilerini hak ve borç altına sokabilir, hukuken sorumluluk sahibi olabilir ve bu bağlamda mahkemeler nezdinde davalı ve davacı sıfatına sahip olabilirler. Hukukta iki tür kişinin var olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi gerçek kişilerdir. Hakiki şahıslar olarak da ifade edilen gerçek kişiler elbette ki, insanlardır. Günümüz modern hukuk düzeninde hiçbir ayırım gözetilmeksizin bütün insanlar kişi olarak kabul görmektedir. İkincisi ise tüzel kişilerdir. Hükmi şahıslar olarak da ifade edilen tüzel kişiler, insanların veya malların ortak bir amaç için bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve kendisini oluşturan kişilerin veya varlıkların dışında ayrı bir varlığa sahip olan kişi ya da mal topluluklarıdır. Tüzel kişi kavramının tarihi kökenlerinin oldukça eski olduğu ve ilkçağlara kadar dayandığı kabul edilmektedir. Hukuk, tüzel kişileri bağımsız bir varlık olarak kabul eder ve gerçek kişilerin sahip oldukları haklardan (cins, yaş, hısımlık gibi insana özgü niteliklere bağlı olanlar hariç) yararlandırır. Tüzel kişiler de tıpkı gerçek kişiler gibi hak ve fiil ehliyetine sahip olup, bütün bunları yetkili organları aracılığıyla kullanır. Tüzel kişiler kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Esasında bu ayırım tüzel kişiye uygulanan hukuktan kaynaklanmaktadır. Özel hukuka tabi olan tüzel kişilere özel hukuk tüzel kişisi, kamu hukukuna tabi olan tüzel kişilere kamu kamu hukuku tüzel kişisi adı verilmektedir (Akyılmaz vd., 2018, s. 187; Çağlayan, 2016, s. 375-376; Gençay, 2018, s. 156; Gözler, 2003, s. 132-133; Medeni Kanun, md. 47., 48., 50.).

Kamu hukuku tüzel kişileri, kamu hukuku kurallarına göre ortaya çıkan ve bu kurallar çerçevesinde faaliyette bulunan tüzel kişilerdir. Kamu hukuku tüzel kişileri anayasanın 123. maddesine göre kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur ve aynı şekilde kaldırılır. Bununla birlikte kamu hukuku tüzel kişileri, özel hukuk tüzel kişilerinden farklı olarak, özel hukuku aşan üstün yetkiler şeklinde ifade edilen kamu gücü ayrıcalıklarından yararlanır. Kamu hukukuna tabi olan tüzel kişiler de kendi içinde kamu tüzel kişileri ve diğer kamu tüzel kişileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Çağlayan, 2016, s. 377, 395).

Kamu hukukuna tabi tüzel kişilerden kamu tüzel kişisi, literatürde yaygın olarak devlet tüzel kişisi şeklinde ifade edilmektedir. Devlet, gerçek kişilerin bir araya gelmesiyle oluşur. Ancak devletin kendisini meydana getiren kişilerin üstünde ve ondan ayrı hukuki kişiliği bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde devlet, en büyük kamu tüzel kişisi olarak kabul görmektedir. Devlet, hukuki kişiliği sayesinde gerçek kişilerin hukuken sahip olduğu bütün hak ve yetkilere sahip olabilmektedir. 1982 Anayasasının birçok maddesinde (md. 29/4, 82/1, 128/1, 161/1 gibi) devlet tüzel kişisinden söz edilmektedir. Peki devlet tüzel kişisiyle kastedilen kimdir? İdare hukukuna göre merkezi yönetimin tamamı devlet tüzel kişisi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla merkezi yönetimi meydana getiren başkent örgütü ile taşra örgütü ve yardımcı kuruluşlar, devlet tüzel kişisi olarak ifade edilmektedir. Gerçekten de merkezi yönetim, bir bütün halinde tek bir tüzel kişiliğe sahiptir. Merkezi yönetimde devlet tüzel kişiliğinin haricinde ve ondan ayrı başka bir tüzel kişilik bulunmamaktadır. Bu sebeple

Cumhurbaşkanlığının, bakanlıkların, yardımcı kuruluşların, merkezi yönetimin taşra teşkilatında yer alan il, ilçe ve bölgenin devlet tüzel kişiliğinin dışında kendilerine ait bir tüzel kişiliği yoktur. Bunların tamamı devlet tüzel kişiliği içinde yer almakta ve devlet tüzel kişiliğini temsil etmektedir (Çağlayan, 2016, s. 377-379; Görmez, 2003, s. 134-136).

Kamu hukukuna tabi olan tüzel kişilerden diğer kamu tüzel kişiler için ise yaygın olarak kamu tüzel kişileri ifadesi kullanılmaktadır. Türkiye’de devlet tüzel kişiliğinin bir diğer ifadeyle merkezi yönetimin dışında örgütlenmiş kurumların tamamının kamu tüzel kişilikleri vardır. Esasında bu bir zorunluluktur. Çünkü merkezi yönetimin dışındaki kuruluşlar, kendilerine verilen tüzel kişilik sayesinde tıpkı merkezi yönetim kuruluşları gibi benzer yetki ve ayrıcalıklardan yararlanabilmekte ve böylelikle kendilerine verilen görevleri yerine getirebilmektedirler. Aksi takdirde görevlerini yerine getirebilmeleri mümkün değildir. Devlet tüzel kişiliği bütüncülük göstermekteyken, merkezi yönetimin dışındaki örgütlerin her birinin kendisine ait tüzel kişiliğinin bulunduğu görülmektedir. İdare hukukunda bu kuruluşlar, yerinden yönetim kuruluşları şeklinde ifade edilmektedir. İl özel idareleri, belediyeler, köyler, üniversiteler, TRT, KİT’ler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi kuruluşlar, buna örnek olarak verilebilir. (Akyılmaz vd., 2018, s. 136-138, 159; Görmez, 2003, s. 137; Tortop, 1999, s. 10-11).

Yapısı itibarıyla idare, oldukça parçalı bir halde gibi görünse de, bu parçalı yapılanmanın birbirinden tamamen ayrı olduğunu düşünmek mümkün değildir. Özellikle siyasal açıdan merkezîyetçi (üniter) bir devlette idarenin bir bütün olması zorunluluktur. Bu nedenle de idarenin en temel ilkelerinden birisi idarenin bütünlüğüdür. Anayasamızda bu durum, “idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür” şeklinde açıkça ifade edilmektedir (1982 Anayasası, md. 123/1). İdarenin bütünlüğünü sağlayan kurumlar arasındaki ilişki ile bu ilişkiden kaynaklı olarak ortaya çıkan denetimdir (Gözübüyük, 2003, s. 40-41).

3.1.1. Aynı Kamu Tüzel Kişi İçindeki İlişki

Aynı tüzel kişi içindeki kurumların veya kamu görevlilerinin arasında bir kademelenme veya sıradüzen, bir diğer ifadeyle astlık-üstlük ilişkisi vardır. Kurumların veya kamu görevlilerinin ast-üst şeklindeki örgütlenmesi hiyerarşi olarak ifade edilmektedir. Hiyerarşi, aynı tüzel kişi içinde yer alan kurumlar veya aynı kurum içinde görev yapan kamu görevlileri arasındaki derecelenmeye işaret etmektedir. Her bir kamu tüzel kişisi, hiyerarşik açıdan bir bütündür (Gözler; 2018, s. 197-198; Gözübüyük, 2003, s. 332). Hiyerarşinin en önemli özelliği üstte yer alan amir veya kurumlara hiyerarşi yetkisi vermesidir. Hiyerarşi yetkisi sınırları son derece geniş bir yetkidir. Bu yetki, üst konumunda olan kurumlara veya kişilere astları üzerinde son derece önemli ve geniş bir hareket alanı yaratmaktadır. Tam olarak çerçevesi net olmayan hiyerarşi yetkisi, emir ve talimat verme, yönlendirme, astların işlemlerini onama, iptal etme, kaldırma, değiştirme, uygulamasını durdurma, kanunilik ve yerindelik açısından denetleme gibi birçok imkanı vermektedir. Diğer taraftan hiyerarşi ilişkisi ast konumunda olanlara da bazı sorumluluklar yüklemektedir. Ast konumunda olanlar eylem ve işlemlerini kendi görüş ve anlayışı çerçevesinde değil, üstün yönlendirmesine, emir ve talimatlarına göre gerçekleştirmek zorundadır. Ast konumunda olanlar kural olarak kendisine verilen emir ve talimatlara uygun davranmakla yükümlüdür. Çünkü üstün anlayışı ast için bağlayıcıdır. Ayrıca ast, üstüne karşı her zaman hesap vermekle yükümlü ve sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte hiyerarşi ilişkisi üste, astı üzerinde geniş bir denetim yapma yetkisi vermektedir. Hiyerarşik denetim olarak ifade edilen bu yetki, hem kanuna uygunluk hem de yerindelik açısından gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla hiyerarşik üstün, astının bir işlemini veya eylemini, iptal etmesi, geri alması, yürütmesini durdurması, ertelemesi, değiştirmesi, onamaması için mutlaka kanunlara aykırı olmasına gerek yoktur. Sadece ihtiyaca uygun olduğunu düşünmediği yani yerinde bulmadığı için de bütün bu yetkilerini kullanabilmektedir (Akyılmaz vd., 2018, s. 162-163; Gözler, 2018, s. 197-202; Gözübüyük, 2003, s. 332-333; Tortop vd., 2017, s. 70; Tortop, 1999, s. 6, 13). Bu nedenle hiyerarşik denetim yetkisinin de son derece geniş olduğu ve üste geniş yetkiler sağladığını söylemek mümkündür. Üstelik hiyerarşik denetim yetkisi genel bir yetki olup, bu

yetkinin kullanılabilmesi için yasal bir dayanağa da ihtiyaç bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu yetkinin nasıl, ne zaman, hangi biçimde kullanılacağı üstün takdirine bırakılmıştır.

Merkezi yönetim devlet tüzel kişisi adıyla tek ve bir bütün halindedir. Bu nedenle merkezi yönetim teşkilatı içerisinde yer alan bütün kurumlar arasında bir ast-üst ilişkisi bulunmaktadır (Çağlayan, 2016, s. 378-379; Gözler, 2018: s.135). Bir diğer ifadeyle merkezi yönetim teşkilatı içerisindeki kurumlar arasında hiyerarşi ilişkisi söz konusudur. Merkezi yönetim hiyerarşisinin en üstünde Cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde yer alan kurumlar ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatı dışında yer almakla birlikte merkezi yönetim içinde yer alan taşra teşkilatları arasında hiyerarşik bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki Cumhurbaşkanına, bu kurumlar üzerinde hiyerarşi yetkisinin sağladığı bütün yetkileri kullanabilme imkanı vermektedir. Elbette ki, hiyerarşi yetkisi sadece en üst hiyerarşik amir olan Cumhurbaşkanı ile sınırlı değildir. Yönetici sıfatına sahip herkes, astları üzerinde hiyerarşi yetkisini kullanabilmektedir. Diğer taraftan hiyerarşik olarak üstte yer alan bir kurum astı konumundaki kurumlar üzerinde hiyerarşi yetkisini kullanabilmektedir. Örneğin bakanlığın en üst hiyerarşik amiri olan bakan, kendi bakanlığı ile kendisine bağlı birimlerde hiyerarşi yetkisini kullanabilmektedir. Yine bakanlık il yönetimi üzerinde, il yönetimi ilçe yönetimi üzerinde hiyerarşi yetkisini kullanabilmektedir. Bununla birlikte yine hiyerarşik bağ, ast konumunda olan kurumlara üst konumunda olan kurumlara karşı sorumluluk yüklemektedir (Tortop vd., 2017, s. 70). Bu nedenle merkezi yönetim içerisinde yer alan gerek başkent gerekse taşra olmak üzere bütün kurumlar, esas itibarıyla en üst hiyerarşik amir olan Cumhurbaşkanına karşı görev ve yetkilerini kullanmaları bakımından sorumludur. Bu nedenle 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 503. maddesinde “bakanlar, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanımı amacıyla, bakanlık hizmetlerini ... Cumhurbaşkanının genel siyasetine, Cumhurbaşkanı karar ve talimatlarına ... uygun olarak yürütmekle ... görevli ve Cumhurbaşkanına karşı sorumludur” ifadesi yer almaktadır (md.503/2).

Hiyerarşi ilişkisini sadece merkezi yönetim ile sınırlı düşünmek mümkün değildir. Çünkü hiyerarşi, aynı tüzel kişilik içerisindeki ast-üst ilişkisidir. Bu nedenle merkezi yönetimin dışında ayrı bir kamu tüzel kişisi olarak örgütlenmiş bütün kurumların kendi iç yapılanmasında ast-üst şeklinde bir yapılanma, bir diğer ifadeyle hiyerarşi ilişkisi söz konusudur. Bu kurumların en üst yöneticisi, o kamu tüzel kişisi içindeki en üst hiyerarşik amir sıfatına sahiptir. Dolayısıyla en üst hiyerarşik amir, kendi tüzel kişiliği içinde hiyerarşi yetkisinin sağladığı bütün yetkileri kullanabilme imkanına sahiptir. Ancak burada bir konuya açıklık getirmekte fayda vardır. Merkezi yönetiminin dışında örgütlenen yerinden yönetim kuruluşlarının her biri kamu tüzel kişiliğine sahip olduğu ve hiyerarşi ilişkisi de sadece aynı tüzel kişilik içinde mümkün olabildiğine göre, kamu tüzel kişiliği bulunan kurumların en üst hiyerarşik amirinin teorik olarak herhangi bir hiyerarşik amirlerinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Örneğin belediye başkanının, üniversite rektörünün, TRT genel müdürünün, köy muhtarının, oda başkanının hiyerarşik üstü bulunmamaktadır. Çünkü tüzel kişiliğin bittiği yerde hiyerarşi ilişkisinin sona erdiği kabul edilmektedir. Bir diğer ifadeyle ayrı tüzel kişilikler arasında hiyerarşi ilişkisinden söz edilememektedir (Akyılmaz vd., 2018, s. 159).

3.1.2. Ayrı Kamu Tüzel Kişileri Arasındaki İlişki

Hiyerarşi ilişkisi sadece aynı tüzel kişilik içinde mümkün olduğuna göre ayrı tüzel kişilerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun hareket ettirilebilmesinin bir yolunun olması gerekmektedir. Çünkü bunların tamamen bağımsız hareket edebildiklerini düşünmek mümkün değildir. Hele ki, merkezi yönetimin dışında kendisine ait tüzel kişiliği olan kurumların merkezi yönetimden tamamen bağımsız olduklarını düşünmek kesinlikle mümkün değildir. Ancak merkezi yönetim ile kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlar arasında hiyerarşik bir bağın olmadığı da ortadadır (Akyılmaz vd., 2018, s. 136-138, 162). Bu nedenle merkezi yönetim ile dışındaki kamu tüzel kişileri arasındaki bağın kurulabilmesi için idari vesayet ilişkisi geliştirilmiştir (Tortop vd., 2017, s. 74). O halde idari vesayet ilişkisi, merkezi yönetim ile merkezi yönetimin dışındaki kamu tüzel kişiliğine haiz kurumlar arasındaki ilişkidir. Dolayısıyla merkezi

yönetiminin dışındaki iki ayrı kamu tüzel kişi arasında idari vesayet ilişkisinden söz etmek teoride mümkün değildir.³

Devlet tüzel kişisi olan merkezi yönetim ile merkezi yönetimin dışındaki kamu tüzel kişileri arasında uygulanan idari vesayet ilişkisi son derece sınırlı bir ilişkidir. Hiyerarşi ilişkisinde olduğu gibi üstlere geniş ve sınırları belirsiz yetkiler vermemektedir. Ayrıca idari vesayet ilişkisi emir ve talimat verme yetkisini de kapsamamaktadır. Çünkü kamu tüzel kişilerinin görevleri kanunla düzenlenmektedir. Bu sebeple merkezi yönetim çok fazla müdahalede bulunamaz (Tortop, 1999, s. 12-13). Ayrıca kamu tüzel kişiliğine haiz kurumların hiyerarşi ilişkisinde olduğu gibi merkezi yönetime karşı görev ve yetkilerini yerine yetirme bakımından doğrudan sorumlu tutulmaları gibi bir durum da söz konusu değildir. İdari vesayet ilişkisinin doğal bir sonucu olarak bu kurumlar arasındaki denetim de farklı bir biçimde gerçekleşmektedir. Bir diğer ifadeyle merkezi yönetim ile yerinden yönetim arasında hiyerarşik bir bağ olmadığı için hiyerarşik denetimin olabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle merkezi yönetimin yerinden yönetimi denetleyebilmesi için idari vesayet denetimi adı verilen yeni bir denetim biçimi ortaya çıkarılmıştır.

Kara Avrupası sistemine (idari rejim) özgü bir denetim türü olan idari vesayet denetimi, merkezi yönetimin yerinden yönetimi denetleme biçimi olarak ifade edilmektedir (Tortop, 1999, s. 13). Anayasada “merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, ... kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir” ifadesi yer almaktadır (1982 Anayasası, md. 127/5). Dolayısıyla Anayasanın merkezi yönetime, yerel yönetim kuruluşları üzerinde idari vesayet denetimi yetkisi verdiği görülmektedir. Ancak gerek Anayasada gerekse diğer mevzuatlarda fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarının idari vesayet denetimine tabi olduğuna ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Böyle olmakla birlikte yerel yönetim kuruluşlarının yapısı ve görevleri itibarıyla merkezi yönetimden daha uzak oldukları göz önüne alındığında, yerel yönetimler üzerinde var olan idari vesayet denetiminin fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarını da kapsadığı literatürde genel kabul görmektedir (Akyılmaz vd., 2018, s. 136-138, 169-170). İdari vesayet denetiminin amacı, devlet tüzel kişiliği dışındaki kamu tüzel kişilerinin, devlet tüzel kişisiyle ilişkisini ve yasalara uygun bir biçimde çalışmasını sağlayarak, idarenin bütünlüğünü temin etmektir (Gözübüyük, 2003, s. 334).

İdari vesayet denetimin çerçevesi yasama organı tarafından kanunla belirlenmek zorundadır. Çünkü anayasanın 127/5. maddesinde idari vesayet denetiminin kanunla düzenleneceği belirtilmektedir. Dolayısıyla idari vesayet denetimi yetkisinin her zaman kullanılamayacağı, kullanılabilmesi için açık bir kanuni dayanağa ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu, idari vesayet denetimini hiyerarşik denetimden ayıran en önemli farktır. Kanunda düzenlenmeyen bir konuda idari vesayet denetimi yetkisinin kullanılması mümkün değildir. Merkezi idare içerisinde ancak kanunla kendisine yetki verilen birimler idari vesayet denetimi yapabilir ve bu yetki hiçbir biçimde yetki devrine konu olamaz. İdari vesayet denetiminin teoride sadece kanunlara uygunluk (kanunilik) denetimi şeklinde uygulanabileceği, yerindelik denetimi şeklinde uygulanmasının söz konusu olamayacağı belirtilmektedir. Bu nedenle idari vesayet denetiminin, son derece sınırlı ve istisnai bir denetim türü olduğu belirtilmektedir (Akyılmaz vd., 2018, s. 173-174; Gözübüyük, 2003, s. 334; Tortop, 1999, s. 13).

3.2. İdari ve Mali Özerklik

Özerklik; kendi, ben, temel kişiliği oluşturan varlık anlamlarına gelen ‘öz’ ile güç, yeti, yetenek anlamlarına gelen ‘erk’ sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Özerklik, ülkemizde muhtariyet şeklinde ifade edilmektedir. Osmanlıca kökenli bir sözcük olan muhtar, seçilmiş, kendisine verilen görevlerde serbest hareket eden kimse anlamına gelmektedir (Angın,

³ Merkezi yönetim dışındaki iki ayrı kamu tüzel kişi arasında idari vesayet ilişkisinin olamayacağı ifade edilse de, son dönemde idari vesayet uygulamalarının iki ayrı kamu tüzel kişi arasında ortaya çıkabilecek biçimde genişletildiği görülmektedir. Uygulamada bunun örneklerine rastlamak mümkündür. YÖK ile Üniversiteler arasındaki ilişki ya da Büyükşehir belediyeleri ile İlçe belediyeleri arasındaki ilişki veya Barolar Birliği ile bir İl barosu arasındaki ilişki bu duruma örnek olarak verilebilir.

2016, s. 644). İngilizcede ‘autonomy’ sözcüğüne karşılık gelmektedir. Autonomy sözcüğü, etimolojik olarak kendi, kendini anlamlarına gelen ‘auto’ ile yönetme, yönetim, kuralını koyma, karar verme anlamlarına gelen ‘nomus’ sözcüklerinden meydana gelmekte olup, “kendi kuralını koyabilmesi, kendi kararını verebilmesi” olarak ifade edilmektedir (Angın, 2016, s. 644; İsbir, 2010, s. 1585-1586). Türk Dil Kurumu sözlüğünde özerklik; bir topluluğun veya kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı, muhtariyet” şeklinde tanımlanmaktadır. İdare hukukunda ise özerklik; tüzel kişiliğe sahip kamu kurumlarının merkezi hükümetin siyasi müdahalesi olmadan kamu hizmeti üretebilmesi (Karahanoğulları, 2013, s. 65) veya bir kanunla bir kuruluşa kendi kendini yönetme hakkının tanınması, üstlendikleri hizmetlerin gerektirdiği düzenlemelerin söz konusu kurumların kendi organları tarafından serbestçe yapılabilmesi (Kalabalık, 2005, s. 130’dan aktaran Yontar ve Özer, 2018, s. 102.), ya da kendi kendine yetebilme ve yönetimde serbestlik (Eryılmaz, 2010: 79) şeklinde tanımlanabilmektedir. O halde özerkliği; en yalın haliyle bir üst organa bağlı olmakla birlikte kendi kendini yönetebilme ve bazı konularda serbest hareket edebilme yeteneği şeklinde tanımlamak mümkündür.

Esasında kurumlara tanınan özerk statünün tek başına çok anlamlı olmadığı, tüzel kişilikle birlikte önemli ve anlamlı bir hale geldiği görülmektedir (Keleş, 2006, s. 52; Öner, 2006, s. 10). Zira bu haliyle tüzel kişiliğe haiz ve özerkliğe sahip kurumlar yasama tarafından çıkarılan bir kanunla kendi kendini yönetebilme yetkisine sahip olabilmektedir. Dolayısıyla esas olarak özerkliğin sınırını belirleyen yasama organı olup, çıkardığı kanunla özerkliğin derecesini azaltıp, arttırabilir (Yontar ve Özer, 2018, s. 102). Merkezi yönetimin bürokratik işleyişinin ortaya çıkardığı olumsuzlukları en aza indirebilmek amacıyla geliştirilen özerklik (Ulusoy ve Akdemir, 2009, s. 261), söz konusu kurumlara merkezi yönetim içerisinde bir ayrıcalık sağlama düşüncesi değil, tam tersine kanunla verilen kamu hizmetinin etkinliğini sağlamaya yönelik bir araçtır (Demir, 2005, s. 275; Öner, 2006, s. 10; Tortop, 1999, s. 19; Yontar ve Dağ, 2014, s. 149-150). Bu noktada hemen şunu belirtmekte fayda vardır. Özerklik ile bağımsızlık kavramlarının birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Çünkü özerk kurum, her ne kadar belirli alanlarda serbest hareket edebilme yeteneğine sahip olsa da, mutlaka bir üst organa bağlıdır. Ancak üst kurum ile arasındaki bağ, özerk olmayanlara nazaran oldukça farklı ve son derece sınırlıdır (Eryılmaz, 2010, s. 79; Keleş, 2006, s. 52; Öner, 2006, s. 11; Sobacı ve Köseoğlu, 2016, s. 17).

Yasal bir düzenlemeyle bir kuruma özerkliğin verilmiş olmasının ötesinde bir kurumun özerkliğinden söz edebilmek için bazı şartların var olması gerekmektedir. Bunlardan ilki, kesin karar alabilme ve yürütebilme yetkisine sahip olmaktır. Özerk kurum, kendisine verilen görevlerle ilgili kararlar alabilmeli ve aldığı kararları uygulayabilmelidir. Bir diğer ifadeyle bu kararlar bir üst organın iznine veya onayına tabi olmamalıdır. İkincisi, kendi organlarını serbestçe kendisi oluşturabilmelidir. Bir diğer ifadeyle kendisi tarafından serbestçe oluşturulan organlar tarafından yönetilmelidir. Üçüncüsü ise kendisine verilen görevlerle orantılı yeterli mali kaynaklara sahip olmalı ve bu kaynakları serbestçe kullanabilmelidir (Demir, 2005, s. 275-276, 280; Keleş, 2006, s. 52; Öner, 2006, s. 11; Tortop, 1999, s. 22-23;).

Özerkliğin üç boyutu bulunmaktadır. Bunları; siyasi özerklik, idari özerklik ve mali özerklik şeklinde sınıflandırabiliriz. Özerkliğin, siyasal alanda olması durumunda siyasi özerklikten söz edilir (Sobacı ve Köseoğlu, 2016, s. 18; Ulusoy ve Akdemir, 2009, s. 263). Üniter devletlerde kurumların siyasi özerkliğinden söz edilemez. Bu nedenle siyasi özerkliğin, çalışmanın konusuyla kesinlikle ilişkisi bulunmamakta ve çalışmanın kapsamı içinde yer almamaktadır. Bu noktada, asıl önemli olan ve üzerinde önemle durulması gereken idari ve mali özerklik kavramlarıdır. Çünkü 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre Cumhurbaşkanlığı ofislerinin idari ve mali özerkliği bulunmaktadır.

3.2.1. İdari Özerklik

İdari (yönetmel) özerklik, esasında idari örgütlenmeye, bir diğer ifadeyle kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine ilişkin bir konudur. Süreç içerisinde bazı kamu hizmetlerinin

merkezi yönetimin dışında, merkezi yönetime danışılmadan veya merkezi yönetimden izin alınmadan yerine getirilmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Bu da idari özerkliğe sahip kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Demir, 2005, s. 276; Öner, 2006, s. 10). İdari özerklik, üst bir kamu kuruluşuna bağlı olmakla birlikte, bir kamu kurumunun kanunlarla kendisine verilen görevleri yerine getirebilmek için yine kanunlarla kendisine verilen yetkileri, kendi belirlediği organları vasıtasıyla serbestçe kullanabilme yeteneği şeklinde ifade edilebilir. Daha somut bir ifadeyle bir kamu kurumun yetkili organlarının, kanunlarla kendisine verilen görevleri yerine getirirken, merkezi yönetime danışmadan veya izin almadan kendi başına yürütülebilir kararlar alıp, işlemler yapabilmesi ve bunları uygulayabilme yeteneğidir. İdari özerklik ile merkezi yönetimden, idari özerkliği olan kurumlara, kanunlarla belirlenmiş kamu hizmetlerini daha etkin bir biçimde yerine getirilebilmeleri için yetki aktarımı yapıldığını söyleyebilmek mümkündür. Bu sebeple idari özerkliğe ilişkin en önemli konulardan birisi, iki kurum arasındaki bağın niteliğidir. Çünkü bağın niteliği, idari özerkliği bulunan kamu kurumunun serbest hareket edebilme yeteneğinin sınırını belirlemektedir. Söz konusu bağın niteliğinin belirlenmesi noktasında da tüzel kişilik devreye girmektedir. İdari özerkliğe sahip kamu kurumunun tüzel kişiliğinin bulunmaması durumunda aradaki bağın niteliği hiyerarşi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda gerçek anlamda bir serbestlikten kısacası idari özerklikten söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu durumda kamu hizmetleri yine merkezi yönetiminin hiyerarşik yapısı içerisinde gerçekleştirilmektedir. Üst kuruluşlar dilediği zaman, emir ve direktifleriyle müdahale edebilme imkanına sahiptir. Ayrıca yine üst kuruluşlar sahip oldukları hiyerarşik denetim yetkisiyle bu kurumları dilediği gibi yönlendirebilmektedir. Ancak idari özerkliği bulunan kamu kurumunun devlet tüzel kişiliğinin dışında kendisine ait kamu tüzel kişiliğinin bulunması durumunda aradaki bağın niteliği hiyerarşi olmaktan çıkmakta ve idari vesayet ilişkisine dönüşmektedir. İşte bu durumda gerçek anlamda bir serbestlikten söz etmek mümkün olabilmektedir. Zira yukarıda da özerkliğin tek başına çok anlamlı olmadığı, tüzel kişilik ile bir arada olması durumunda önemli bir hale geldiği ifade edilmişti. Bu durumda üst kuruluş, hiyerarşi ilişkisi olmadığı için doğrudan emir ve direktif verememektedir. Ayrıca alınan bir kararı iptal etme veya değiştirme yetkisi de kanunlarla büyük ölçüde sınırlandırılmaktadır.

İdari özerklikten söz edebilmek için ilk olarak idari özerkliğe sahip kurumların, kendisini yönetecek organlarını seçimle kendileri belirleyebilme yetkisine sahip olmalıdır. İdari özerklik için bu son derece önemli bir koşuldur. Çünkü bu yetki, idari özerkliğinin derecesinin önemli bir göstergesi durumundadır. İdari özerkliğe sahip bir kurumun kendi organlarını kendisinin belirleyebilmesi, idari özerkliğin en üst noktada olduğunu göstermektedir. Organların merkezi yönetim tarafından atanması durumunda ise, idari özerklik kısmen sınırlandırılmış olmakta, ancak bu durum, idari özerkliğin tamamıyla ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. İkinci olarak bu kurumlar, kanunlarla kendilerine verilen konularda kendi organları tarafından serbestçe karar alıp, bu kararları uygulayabilme hakkına sahip olmalıdır (Öner, 2006, s. 11; Tortop, 1999, s. 22-23;). Bir diğer ifadeyle idari özerkliğe sahip bir kurum, kanunlarla kendisine verilen konularda, bağlı olduğu üst kuruluşa sormadan, onayına ihtiyaç duymadan veya ondan izin almadan karar alıp, uygulayabilmelidir. Elbette ki uygulamada bunun, sınırsız olmadığı herkesçe kabul edilmektedir. Ancak idari özerkliğe sahip bir kurumun aldığı kararların ne kadar azı üst kuruluşun onayına veya iznine tabi olursa, idari özerkliğin derecesinin o kadar yüksek olacağı da bir gerçektir (Demir, 2005, s. 281-282).

İdari özerklik ile denetim arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü merkezi yönetim tarafından uygulanan denetim, idari özerkliği oldukça sınırlandırabilir, hatta ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle merkezi yönetim tarafından uygulanacak idari vesayet denetiminin çerçevesi Anayasa ve yasalarda belirtilen yöntemlerle sınırlıdır ve sadece kanunilik denetimi şeklinde olması gerekmektedir. Bu bağlamda uygulanacak olan idari vesayet denetimi ölçülü olmalı, merkezi yönetimin keyfi davranışlarından uzak tutulmalı ve idari özerkliği zedelemeyecek biçimde gerçekleştirilmelidir (Demir, 2005, s. 278-279, 282; Tortop, 1999, s. 16). Nitekim Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın özellikle üzerinde durduğu konulardan birisi de budur. Türkiye'nin de taraf olduğu bu Şart'a göre idari vesayet denetimi

ancak anayasa veya kanunla belirlenmiş durumlarda ve yöntemlerle uygulanabilir. İdari vesayet denetimi bazı istisnalar haricinde kanunilik denetimi şeklinde gerçekleştirilir. Daha somut bir ifadeyle idari özerkliğe sahip kurumların kanunlarla kendilerine verilen görev ve yetkiler çerçevesinde hareket edip etmediklerini denetlemeye yöneliktir. İdari özerkliğe sahip kurumlar üzerinde uygulanacak idari vesayet denetiminin amacı, anayasa ve yasalara uygunluğun sağlanmasından ve idarenin bütünlüğü ilkesinin temininden başka bir şey olamaz (m.8).

Türkiye’de, bazı kamu hizmetlerinin merkezi yönetimin dışında ancak onun denetimi altında kamu tüzel kişiliğine sahip, idari özerkliği olan yerinden yönetim kuruluşlarınca yerine getirildiği görülmektedir. Yerinden yönetim kuruluşları, kanunlarla kendilerine verilen kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi bakımından serbest hareket edebilme yeteneğine sahiptir. Ancak yerinden yönetim kuruluşlarının tamamının idari özerkliğin bütün koşullarını tam anlamıyla sağlayabildiklerini söylemek pek mümkün değildir. Yerinden yönetim kuruluşları içinde yer alan yerel yönetimlerin, idari özerkliğin her iki koşulunu da büyük ölçüde gerçekleştirebildikleri görülmektedir. Anayasaya göre yerel yönetimlerin karar organları, kanunda gösterilen seçmenleri tarafından seçilerek oluşturulur (md. 127/1). Dolayısıyla yerel yönetimler, organlarını belirleme konusunda serbest hareket edebilmektedirler. Ayrıca yine kanunlarla kendilerine verilen kamu hizmetlerini yerine getirirken merkezi yönetimin müdahalesi olmadan belirli ölçülerde serbestçe karar alıp uygulayabilmektedirler. Fakat fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarında ise koşulların karşılanması açısından farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları idari özerkliğin her iki koşulunu da sağlamakta, kendi organlarını belirlemede serbest hareket edebildikleri gibi, kendi organları vasıtasıyla karar alıp, bu kararları uygulayabilmektedirler. Ancak TRT, KİT’ler, Üniversiteler gibi fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarının ise idari özerkliğin ikinci koşulunu sağlamakla birlikte ilk koşulu olan kendisini yönetecek organları belirleyebilme noktasında serbest hareket edemedikleri görülmektedir (2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu; 233 sayılı KHK, 3 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi).

3.2.2. Mali Özerklik

Mali özerklik, idari özerkliği olan kurumların kendilerine verilen görev ve sorumlulukları yerine getirebilmeleri için gelir kaynaklarına sahip olabilmeleri ve kanuni koşullara uygun olmak şartıyla harcama yapabilmeleri şeklinde tanımlanabilmektedir. Mali özerklik, merkezi yönetimin müdahalesi olmaksızın kendi öz gelirlerini oluşturabilme, öz gelirlerinin oranını tespit edebilme, gerektiğinde gelirlerini yükseltebilme ve harcama ile harcama önceliklerini belirleyebilme yetkisi şeklinde de tanımlanabilmektedir. Mali özerkliğin gelir kaynaklarını, bunların sınırlarını ve miktarını serbestçe belirleyebilme yetkisini de içerdiği görülmektedir. Mali özerklik aynı zamanda özerk kuruluşların kendi bütçelerini merkezi yönetimin dışında serbestçe oluşturabilmesi ve yasal sınırlara uygun olmak şartıyla borçlanabilmesi anlamına da gelmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2009, s. 263-264). Kamu kurumlarının kendisine ait bütçelerini kendilerinin yönetebilmesi, kanunlara uygun olmak koşuluyla bütçelerindeki gelirlerini ve giderlerini belirleyebilme konusunda serbest hareket edebilmeleri şeklinde tanımlanmaktadır.

Mali özerklik, özerk kurumlara, kanunlarla verilen görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli olan mali kaynağı sağlamanın yanı sıra, aynı zamanda varlığını devam ettirebilme imkanı vermektedir. Aksi durumda özerk kurumlar görevlerini yerine getirmekte güçlük çekeceği gibi merkezi yönetim tarafından aktarılabilecek kaynaklara bağımlı olmaları durumu ortaya çıkacaktır. Bu durum, özerk kurumların kendi organları aracılığıyla serbestçe karar alma ve bu kararları uygulayabilme yeteneklerini, bir diğer ifadeyle idari özerkliğini büyük ölçüde sınırlandıracaktır. O halde özerk bir yönetimden söz edebilmesi için sadece idari özerkliğin yeterli olmadığı ortadadır. Dolayısıyla mali özerkliğin, idari özerkliğin bir tamamlayıcısı olduğu, birlikte bir bütünü oluşturdukları görülmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2009, s. 264-265; Yontar ve Özer, 2018, s. 102-103).

Bilindiği üzere kamu tüzel kişiliğine sahip olan kamu kurumlarının, merkezi yönetimin bütçesi dışında ayrı bir bütçesi bulunmaktadır. Ancak bütçenin varlığı tek başına çok anlamlı değildir. Çünkü bütçenizdeki parayı hiçbir müdahale olmaksızın kendiniz yönetemiyorsanız, bütçenizin olmasının da bir önemi yoktur. Bu nedenle bütçenizin var olmasının yanı sıra bütçenizi yönetebilme hakkınızın da var olması gerekmektedir. Böylelikle bütçenizi kanunlara uygun olmak şartıyla, hiçbir müdahale olmaksızın kendiniz yönetebilir, kanunlarla size verilen görevlerin etkin bir biçimde yerine getirilebilmesi için serbest bir biçimde harcayabilirsiniz.

4. Cumhurbaşkanlığı Ofislerine İlişkin Değerlendirme

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısını değerlendirmek çok daha kolay olacaktır. Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin değerlendirmeyi üç alt başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki Cumhurbaşkanlığı ofislerinin Türk idare teşkilatı içerisindeki yeri, ikincisi Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanlığı ofisleri arasındaki ilişki ve son olarak üçüncüsü de Cumhurbaşkanlığı ofislerinin denetlenmesidir.

4.1. Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin Türk İdare Teşkilatındaki Yeri

Cumhurbaşkanlığı ofisleri açısından burada tartışılması gereken ilk konu Cumhurbaşkanlığı ofislerinin Türk idare teşkilatındaki yeridir. Peki, Cumhurbaşkanlığı ofisleri mevcut yapısıyla Türk idare teşkilatı içerisinde nerede yer almalıdır?

İdare hukukunda devlet tüzel kişisiyle merkezi yönetimin bir diğer ifadeyle merkezi yönetim içerisinde yer alan başkent ile taşra örgütlerinin tamamının kastedildiği ve devlet tüzel kişiliğinin tek ve bir bütün olduğu görülmektedir. Bu nedenle merkezi yönetim içerisinde yer alan örgütlerin tamamının devlet tüzel kişiliğini kullandığı kabul edilmektedir. Merkezi yönetim içerisinde yer alan bir örgütün, devlet tüzel kişiliğinin haricinde ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olabilmesi, üstü konumunda olan idarelerden serbest bir biçimde karar alma ve yürütme yetkisinin bulunabilmesi ve yine genel idare bütçesinin dışında kendisine ait özel bir bütçesinin olabilmesi idare hukuku ilkeleri gereğince pek mümkün değildir. Merkezi yönetimin gerek başkent teşkilatında yer alan Cumhurbaşkanlığı, bakanlıklar gibi kurumlar ile gerekse taşra teşkilatında yer alan il ve ilçe örgütlerinin kendilerine ait tüzel kişiliklerinin bulunmaması ve tamamının devlet tüzel kişiliğini kullanıyor olması, ayrıca idari ve mali açıdan serbest hareket edebilme yeteneklerinin bulunmaması ve bütçelerinin genel idare bütçesine tabi olması bu durumun çok açık bir ispatı niteliğindedir.

Kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerklik yerinden yönetim kuruluşu olmanın en temel şartları arasında sayılmaktadır (Gözler, 2003, s. 122; Gözübüyük, 2003, s. 38; Kalabalık, 2008, s. 39). Bir diğer ifadeyle devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı bir kamu tüzel kişiliği ile serbest hareket edebilme yeteneği olmayan bir kuruluşun yerinden yönetim kuruluşu olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Esasında merkezi yönetim kuruluşları ile yerinden yönetim kuruluşlarını birbirinden ayıran en temel kriterlerin bu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin il ve ilçe teşkilatı, yerelde örgütlenmiş olmakla birlikte, devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olmadığı ve başkent teşkilatının emir, talimat ve yönlendirmesinin dışında serbest hareket edebilme yeteneği bulunmadığı için yerinden yönetim kuruluşu değildir (Gözler, 2018, s. 38-39). Öyleyse devlet tüzel kişiliği dışında kendisine ait kamu tüzel kişiliği bulunan, idari ve mali konularda kanunlara uygun olmak kaydıyla serbest hareket edebilme yeteneğine sahip olan kuruluşların da merkezi yönetim kuruluşu olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. O halde kendisine haiz kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerkliği bulunan kuruluşların merkezi yönetim içerisinde değil tam tersine yerinden yönetim içerisinde yer alması gerekmektedir.

Bu açıklamalardan hareketle, 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 525. maddesine göre devlet tüzel kişiliğinin dışında ayrı bir kamu tüzel kişisi olarak düzenlenen, idari ve mali özerkliği bulunan ve kendisine ait özel bütçesi olan Cumhurbaşkanlığı ofislerinin, merkezi yönetimin içinde yer alabilmesi idare hukuku ilkeleri bakımından pek mümkün

görünmemektedir. O halde merkezi yönetim teşkilatı içinde yer alması mümkün olmayan Cumhurbaşkanlığı ofislerinin mevcut yapısı nedeniyle bir yerinden yönetim kurumu gibi görüldüğü sonucuna ulaşılmaktadır.

Bilindiği üzere yerinden yönetim coğrafi ve fonksiyonel yerinden yönetim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı ofislerinin hangi yerinden yönetim kuruluşlarına daha fazla benzediği sorusu akla gelmektedir. Bu soruyu yanıtlamadan önce ilk olarak coğrafi yerinden yönetim ve fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarına kısaca bakmak da yarar vardır.

Yerel yönetimler veya mahalli idareler olarak da adlandırılan coğrafi yerinden yönetim kuruluşları, belirli bir coğrafi alanda bir arada yaşanan insanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla örgütlenmesiyle ortaya çıkmışlardır (Gözler, 2018, s. 39). Dolayısıyla coğrafi yerinden yönetim kuruluşları kişi topluluğundan (kamu idaresi) meydana gelmektedir (Gözler, 2003, s. 133). Yerel yönetim kuruluşlarının coğrafi sınırları içinde kanunlarla kendisine verilen birçok yerel nitelikli kamu hizmetini yerine getirmekle yükümlü olduğu görülmektedir. Bu bakımdan yerel yönetim kuruluşlarının yetkilerinin coğrafi alanla sınırlandırıldığını, özerkliğin ise bir coğrafi alana verildiğini söylemek mümkündür (Şengül, 2010, s. 9). Anayasamızda “mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir” şeklinde tanımlanmaktadır (1982 Anayasası, md. 127/1). Anayasa, yerel yönetim kuruluşlarını il (il özel idaresi), belediye ve köy şeklinde doğrudan tanımlama yolunu seçmiştir. Anayasanın benimsemiş olduğu bu yöntem, bir taraftan yerel yönetim kuruluşlarını güvence altına alırken, diğer taraftan da yerel yönetim kuruluşlarını sınırlandırmaktadır. Çünkü anayasa değişikliği olmadan Türkiye’deki yerel yönetim kuruluşlarının artırılması veya azaltılması şu durumda mümkün değildir.

Yerinden yönetimin diğer ayağını ise fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşları oluşturmaktadır. Süreç içerisinde bazı kamu hizmetlerinin niteliği gereği merkezi yönetiminin dışındaki örgütler tarafından yerine getirilmesinin daha doğru olacağı düşüncesi benimsenmiştir. Çünkü devletin üstlendiği bazı kamu hizmetleri özel teknik, bilgi ve uzmanlık gerektirmektedir. Bu nitelikteki kamu hizmetlerinin etkin ve verimli bir biçimde merkezi yönetim tarafından yerine getirilmesi pek olanaklı değildir. Bu amaçla merkezi yönetimin dışında örgütlenmiş ve kendisine verilen kamu hizmetini yerine getirmekle yükümlü, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliği bulunan, kendisine ait bütçesi olan kuruluşlar oluşturulmuştur. Bunlara fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşları adı verilmektedir (Gözler, 2018, s. 39; Gözübüyük, 2003, s. 38). Fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarının hangilerinin olduğu anayasa tarafından doğrudan belirtilmemiştir. Bu nedenle anayasamıza göre bu tür kamu tüzel kişileri, kanunla ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile doğrudan kurulabilmektedir (1982 Anayasası, md. 123). Fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarının mal topluluğu (kamu kurumu) şeklinde kurulduğu (Gözler, 2003, s. 133-134) ve kuruluşunu sağlayan tek bir kamu hizmetini yerine getirmekle görevli oldukları, özerkliğin bir kamu hizmetine verildiği görülmektedir. Fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşları, kuruluşunu sağlayan kamu hizmeti ile sınırlandırılmıştır (Şengül, 2010, s. 9). Bir diğer ifadeyle kendisine verilen kamu hizmetini herhangi bir coğrafi sınırlandırma olmaksızın Türkiye’nin her yerinde yerine getirebilmektedir. Yerel yönetim kuruluşlarıyla aralarındaki en önemli farklardan birisi de budur.

Cumhurbaşkanlığı ofisleri ele alındığında ve değerlendirildiğinde; ilk olarak Cumhurbaşkanlığı ofislerinin anayasa düzenlemesiyle değil, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kuruldukları görülmektedir. O halde anayasanın 127. maddesinde sayılan mahalli idare kuruluşlarından olmadığı son derece açıktır. Ayrıca yine anayasanın 127. maddesine dayanılarak oluşturulmuş kuruluşlardan da değildir. Çünkü 11/02/2017 tarihli 29976 sayılı R.G.’de yayımlanan “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” incelendiğinde anayasanın 127. maddesinde sadece mahalli idarelerin seçim dönemine ilişkin düzenleme yapıldığı görülmektedir. İkincisi Cumhurbaşkanlığı ofislerinin temel unsurunun kişi topluluğu değil, mal ve kamu hizmeti unsuru olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle ofislerin,

kamu idaresi değil, kamu kurumu olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Üçüncüsü Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kendisine verilen birçok görevi belirli bir coğrafi alan içinde yerine getiren bir kuruluş değil, kendisine verilen görevleri tüm Türkiye’de yerine getiren, tek bir kamu hizmeti ile sınırlanmış bir kuruluş olduğu görülmektedir. Son olarak da ofislerin organları seçim usulüyle değil, doğrudan atama usulüyle belirlenmektedir. Bütün bu değerlendirmeler neticesinde Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yukarıda coğrafi yerinden yönetim kuruluşları için ifade edilen özelliklerle örtüşmediği sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kuruluşu, yapısı ve işleyişiyle fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşlarıyla büyük ölçüde örtüşükleri görülmektedir.

4.2. Cumhurbaşkanı İle Cumhurbaşkanlığı Ofisleri Arasındaki İlişki

Tartışmalara neden olan konulardan birisi de Cumhurbaşkanı ile ofisler arasındaki ilişkinin boyutudur. Cumhurbaşkanı ile ofisler arasında iki tür ilişkinin olabilmesi imkanı vardır. Bunlardan birincisi, aynı tüzel kişilik içerisinde yer alan kurumlar arasında gerçekleşen hiyerarşi ilişkisidir. Hiyerarşi ilişkisi için kurumların aynı tüzel kişi içinde yer alması gerekmektedir. İkincisi de farklı tüzel kişiler arasında gerçekleşen idari vesayet ilişkisidir. Bilindiği üzere ayrı tüzel kişilik içerisinde yer alan kurumlar, aynı hiyerarşi zinciri içinde bulunmadığı ve aralarında ast-üst şeklinde bir yapılanma olmadığı için hiyerarşi ilişkisinin bulunması söz konusu değildir. Bu nedenle bu tür kurumlar arasında idari vesayet şeklinde sınırlı bir ilişki kurulmaktadır.

Cumhurbaşkanı merkezi yönetimin başkent teşkilatı içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle devlet tüzel kişiliğine tabidir. Cumhurbaşkanı devlet tüzel kişiliğinin en tepesinde ve onu temsil etmekle görevlidir. Merkezi yönetimin içinde yer alan ve devlet tüzel kişiliğine tabi olan diğer bütün kurumlarla arasında ast-üst şeklinde bir yapılanma vardır. Doğal olarak da bu kurumlarla aralarında hiyerarşi ilişkisi söz konusudur. Bir diğer ifadeyle Cumhurbaşkanı, merkezi yönetimin içinde ve devlet tüzel kişiliğine tabi bütün kurumların hiyerarşik amiri konumundadır. Dolayısıyla bütün bu kurumlara doğrudan emir ve direktif verebilir, onların işlemleri üzerinde geniş bir söz sahibidir.

Cumhurbaşkanlığı ofisleri ise 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde kurulmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere her ne kadar merkezi yönetimin içerisinde düzenlenmeye çalışılmış olsa da, yine 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle devlet tüzel kişiliğinin dışında kendisine kamu tüzel kişiliği verilmiştir. Bir diğer ifadeyle devlet tüzel kişiliğinin hiyerarşik yapısı içinde değil dışında olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bununla birlikte yine 1 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde ofislerin, kendisine ait tüzel kişiliğinin yanı sıra, idari ve mali anlamda özerkliğe sahip oldukları ifade edilmektedir. Yani her ne kadar bir üst kuruluşa bağlı olsa da, kanunla kendisine verilen kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi noktasında ve bu hizmetleri yerine getirirken gerekli olan mali konuları düzenleyebilme hususunda serbestliğe sahiptir.

Bu açıklamalardan Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanlığı ofislerinin ayrı tüzel kişilikler içinde yer aldıkları sonucuna ulaşılmaktadır. O halde idare hukuku bakımından aralarında ast-üst şeklinde bir yapılanmanın olabilmesi ve aynı hiyerarşi zincirinde bulunabilmeleri şu durumda pek mümkün görünmemektedir. Bir diğer ifadeyle iki ayrı tüzel kişilik söz konusu olduğu için Cumhurbaşkanı ile ofislerin aralarında hiyerarşi ilişkisinin var olabilmesi idare hukuku öğretisi çerçevesinde mümkün değildir. O halde Cumhurbaşkanı’nın doğrudan yönlendirme, emir ve talimat verme yetkisinden de söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca sahip olduğu idari ve mali özerklik, kanunlarla kendisine verilen görevleri yerine getirirken ve bu amaçla verilen bütçeyi kullanırken serbest hareket edebilme yeteneği vermektedir. Kanunlara uygun olmak kaydıyla gerek idari gerekse mali konularda merkezi yönetime yani Cumhurbaşkanı’na danışmadan karar alıp, bunları yürütebilme yeteneğine sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda Cumhurbaşkanı ile ofisler arasında idare hukuku öğretisi gereği hiyerarşi ilişkisi değil, idari vesayet ilişkisinin olması gerekmektedir. Teorik açıdan böyle bir sonuca ulaşılmakla birlikte uygulamada farklı bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Çünkü 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 533. maddesinde Cumhurbaşkanı ile ofisler arasındaki ilişki doğrudan düzenlenmiş ve Cumhurbaşkanının, ofiste görev yapan her kademedeki yöneticiye yapmakla yükümlü olduğu görev ve hizmetleri yerine getirirken emir ve direktif verebileceği ifade edilmiştir (Üstün, 2019, s. 33). Kararnamede bir taraftan cumhurbaşkanı ile ofisler ayrı tüzel kişilikler içinde düzenlerken diğer taraftan da aynı tüzel kişilik içinde gibi hiyerarşik bir bağ kurulmaktadır. Dolayısıyla 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin ofislerin yapısına ilişkin bölümünde kendi içinde de çelişkilerin olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda ofislerin kuruluş gerekçesinde de açıkça ifade edildiği üzere Cumhurbaşkanlığı ofisleri, Cumhurbaşkanının görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olan kurmay-yardımcı bir birim olarak kurulmuştur. Bu bakımdan Cumhurbaşkanı ile yakın bir işbirliği içinde çalışmalarını gerektiği de muhakkaktır. Cumhurbaşkanına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir kuruma Cumhurbaşkanının doğrudan emir ve talimat verebilmesi, işlemleri üzerinde her türlü yetkiye sahip olması da son derece doğal bir durumdur. Ancak bu durumun, ofislerin mevcut yapısı ile ters düştüğü ve bazı tartışmalara sebep olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı ile ofisler arasındaki ilişkinin idari vesayet ilişkisi şeklinde sınırlı bir ilişki şeklinde gerçekleştirilmesi yerine, ofislerin kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerkliğinin kaldırılarak aradaki ilişkinin idare hukuku öğretisine uygun bir biçimde hiyerarşi ilişkisi şeklinde olmasının çok daha doğru olacağını söylemek gerekmektedir. Böylelikle ofislerin kuruluş amacına uygun bir yapıya kavuşturulmaları da sağlanmış olacaktır. Aksi durumda kuruluş amacı ile uyuşmayan bir kamu kurumu ile karşı karşıya kalınması söz konusu olacaktır.

4.3. Cumhurbaşkanı Ofislerinin Denetimi

Anayasanın 123. maddesinde ifade edilen idarenin bütünlüğü ilkesini sağlamak için geliştirilmiş iki tür idari denetim bulunmaktadır. Bunlar hiyerarşi ve idari vesayet denetimidir. Hiyerarşi denetimi kural olarak aralarında hiyerarşi ilişkisi bulunun, ast-üst biçiminde örgütlenen kurumlar veya kamu görevlileri arasında gerçekleşen denetimdir (Aykaç ve Özer, 2002, s. 8; Coşkun, 2002, s. 85). Hiyerarşi ilişkisi aynı tüzel kişi veya aynı idare içinde yer alan kurumlar ya da kamu görevlilerinin ast-üst biçimindeki örgütlenmesiyle ortaya çıkmaktadır (Gözler, 2003, s. 169-170). İdari vesayet denetimi ise ayrı tüzel kişiler bir diğer ifadeyle aralarında hiyerarşi ilişkisi bulunmayan kurumlar arasındaki bir idari denetim türüdür. Daha doğru bir ifadeyle idari vesayet denetimi, bazı istisnaları olmakla birlikte, devlet tüzel kişisi olarak ifade edilen merkezi yönetiminin kendi tüzel kişiliğinin dışında ayrı kamu tüzel kişiliğine sahip yerinden yönetim kuruluşlarını denetleme biçimidir (Gözübüyük ve Tan, 2001, s. 932-933; Tortop, 1999, s. 13).

Bir kamu kurumuna hangi idari denetim türünün uygulanacağını belirlemede kullanılacak temel kriter, o kurumun kamu tüzel kişiliğine sahip olup olmamasıdır. Çünkü bu bize, o kurumun bir ast-üst ilişkisine tabi olup olmadığını, bir diğer ifadeyle kurumun Türk idare teşkilatı içerisinde tabi olduğu hiyerarşik bir üstünün bulunup bulunmadığını göstermektedir. Eğer bir kurum, Türk idare teşkilatı içerisinde, hiyerarşi zincirinin bir halkası konumunda ise o takdirde hiyerarşik denetime tabidir. Bu durumda o kurum üzerinde hiyerarşi denetimi uygulanabilir. Eğer bir kurum, Türk idare teşkilatı içerisinde, hiyerarşi zincirinin bir halkası durumunda değil ise bu durumda hiyerarşik üstünün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hiyerarşik denetimin uygulanmadığı yerlerde ise idari vesayet denetimi gerçekleştirilmektedir.

1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan Cumhurbaşkanlığı ofislerinin Cumhurbaşkanına görevlerini yerine getirmede yardımcı olmak amacıyla kurulmuş kurmay-yardımcı bir birim olduğu daha önce de ifade edilmiştir. Dolayısıyla ofislerin Cumhurbaşkanı ile yakın bir ilişki içinde faaliyetlerini yerine getireceği düşünülebilir. Böyle bir durumda da doğal olarak ilk akla gelen denetim türü tabi ki de hiyerarşik denetim olmaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısı dikkate alındığında, Cumhurbaşkanlığı ofislerine her ne

kadar merkezi yönetimin başkent teşkilatı içerisinde yer verilmiş olsa da, devlet tüzel kişiliğine dahil olmadığı, aksine merkezi yönetimin tüzel kişiliği dışında kendisine ait bir kamu tüzel kişiliğine sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanlığı ofisleri ele alındığında iki ayrı tüzel kişiliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca idare hukuku öğretisine göre Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanlığı ofisleri arasında bu haliyle hiyerarşi ilişkisinin söz konusu olamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda aralarında hiyerarşi ilişkisi bulunmayan Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanlığı ofisleri arasında hiyerarşik denetimin gerçekleşebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Cumhurbaşkanlığı ofisleri üzerinde hiyerarşik denetim gerçekleştirilemediğine göre, o halde Cumhurbaşkanlığı ofisleri üzerinde uygulanabilecek idari denetim türünün idari vesayet denetimi olabileceğini söylemek mümkündür. Üstelik Cumhurbaşkanlığı ofislerinin idari ve mali özerkliğe sahip olduğu da göz önüne alındığında, ofislere yönelik uygulanacak denetimin idari ve mali özerkliği zedelemeyecek derecede ölçülülük ilkesi çerçevesinde olması gerekmektedir.

Ancak uygulamada durum farklıdır. Çünkü az önce de ifade edildiği üzere 1 No'lu Kararnamenin 533. maddesiyle Cumhurbaşkanı ile ofisler arasında hiyerarşik bir ilişki kurulmaktadır. Kararnameyle kurulan hiyerarşi ilişkisi, doğal olarak ofisler üzerinde hiyerarşik denetim imkanı da vermektedir. Esasen olması gerekenin, ofislerin kuruluş amacı ve idare hukuku öğretisiyle örtüşenin de bu olduğunu söylemek gerekmektedir. Pratikteki uygulamanın teoriyle uyumlu bir hale getirilebilmesi için ofislerin, devlet tüzel kişiliği içinde yer almasının daha doğru olacağını söylemek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

2018 yılında yayımlanan 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle kurulan Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin tartışmaların önemli bir temelini oluşturduğu görülmektedir. Gerçekten de Cumhurbaşkanlığı ofislerinin yapısal sorunlarının olduğu aşikardır. Sorunun kaynağında, merkezi yönetimin başkent yönetiminde Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içerisinde Cumhurbaşkanının görevlerini yerine getirmede kurmay-yardımcı bir birim olarak hayata geçirilen ofislere, aynı kararnameyle kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerkliğin verilmiş olması yer almaktadır. Bu durum, bir taraftan idare hukuku öğretisi ile önemli ölçüde çelişirken, diğer taraftan da Cumhurbaşkanı ile ofisler arasındaki ilişkinin boyutu, ofislerin Türk idare teşkilatı içerisindeki yerinin neresi olması gerektiği ve ofislerin denetiminin nasıl gerçekleştirileceği gibi birçok soruna yol açmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı ofislerinin mevcut yapısıyla merkezi yönetimin başkent yönetiminde Cumhurbaşkanlığı teşkilatı içinde yer almasının sorunlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Mevcut haliyle Türk idare teşkilatındaki yerinin, yerinden yönetim kuruluşları altında fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşları arasında olmasının daha doğru olacağı görülmektedir. Ancak bu durumda da Cumhurbaşkanı ile aralarındaki ilişkinin hiyerarşi ilişkisi değil, idari vesayet ilişkisi olması gerekmektedir. Buna bağlı olarak da ofislere yönelik olarak uygulanacak denetimin de hiyerarşik denetim değil, idari vesayet denetimi olması gerekmektedir. Fakat bu durumda da Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kuruluş düşüncesi ve amacıyla örtüşmeyen son derece farklı bir kurum görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle Cumhurbaşkanına yardımcı bir birim olmaktan uzaklaşmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı ofislerinin kuruluş amacının çok daha önemli ve kayda değer olduğu, ofislerin asıl amacının Cumhurbaşkanının görevlerini yerine getirmesine yardımcı olmak olduğu son derece açıktır. Bu nedenle de Cumhurbaşkanlığı ofislerinin Cumhurbaşkanı ile son derece yakın bir biçimde çalışması, Cumhurbaşkanının emir ve direktifleri doğrultusunda hareket etmesi, görevlerini yerine getirmesi bakımından Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olması ve Cumhurbaşkanının hiyerarşik denetimi altında bulunması gerekmektedir. Ancak diğer taraftan da idare hukukunun genel öğretisiyle çelişmemesi ve bu anlamda yeni sorunlara yol açmaması da son derece önemlidir. Bu sebeple Cumhurbaşkanlığı ofislerini düzenleyen 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 525. maddesinin yeniden gözden geçirilerek, ilgili maddede

yer alan kamu tüzel kişiliği, özel bütçe ile idari ve mali özerklik ifadelerinin metinden çıkarılmasının en doğru yöntem olduğu ve bu değişikliklerle Cumhurbaşkanlığı ofislerine ilişkin bütün bu sorunların ve tartışmaların ortadan kaldırılabilmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

Çalışmanın kapsamı içerisinde yer verilmemekle birlikte sonraki benzer çalışmalara zemin oluşturması bakımından son olarak merkezi yönetimin başkent örgütü içinde yer verilen Cumhurbaşkanlığı ofislerine hangi gerekçeyle kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerkliğin verilmiş olabileceğini de burada kısaca tartışmak da yarar vardır. Yeni hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı ofisleri, kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasının takibi konusunda Cumhurbaşkanına yardımcı olmakla görevli esas yetkili iki birimden birisidir. Bu çerçevede 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle hem politika kurullarına hem de Cumhurbaşkanlığı ofislerine proje geliştirme, politika alternatifleri üretme, saha çalışmaları yapma, aktörler arası işbirliği faaliyetlerini gerçekleştirme, veri toplama, analiz etme ve politika uygulamalarına ilişkin raporlama gibi birçok görev ve yetki verildiği görülmektedir. Politika kurullarının, isminden de anlaşılacağı üzere, bir kurul şeklinde planlandığı ve bu haliyle bir teşkilata sahip olmadığı gibi görevlerini yerine getirmesini sağlayacak kendisine ait personelinin dahi bulunmadığı, kurulun sekreteryaya işlemlerinin dahi Cumhurbaşkanlığı idari işler başkanlığı tarafından gerçekleştirildiği 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu anlamda politika kurullarının daha ziyade kurmay bir birim şeklinde düşünüldüğünü söyleyebilmek mümkündür. Cumhurbaşkanlığı ofisleri ise kendisine ait bir teşkilatı ve personeli bulunan bir kamu kurumu şeklinde kurulmuştur. Dolayısıyla 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle politika kurulları ile ofislere verilen kamu politikasına ilişkin görev ve yetkilerin esas itibarıyla ayrı bir teşkilatı ve personeli bulunan ofisler tarafından yerine getirilmesi gerektiği söylenebilir. İşte bu noktada ofislerin kendisine verilen görevleri çok daha etkin bir biçimde yerine getirebilmesi, görevlerini yerine getirirken merkezi yönetiminin bazen güç işleyen bürokrasisine takılmaması, kendisine verilen yetkileri gerektiğinde merkezi yönetime danışmadan hızlı bir biçimde kullanabilmesi, icracı nitelikte kararlar alabilmesi ve bütün bunları yürütebilmesi için gerekli olan mali kaynağa kolaylıkla ulaşabilmesi için kamu tüzel kişiliği ile idari ve mali özerkliğin verilmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Zira günümüzde kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde yerine getirilmesi bakımından kamu politikalarının doğru ve sonuç odaklı olarak oluşturulmasının son derece hayati bir öneme sahip olduğu birçok kesim tarafından kabul edilmektedir.

Kaynakça

- Akman, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kamu politikası aktörleri. *PRADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15 (1), 35-54.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M. ve Kaya, C. (2018). *Türk idare hukuku. 9. Baskı*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Angın, C. (2016). Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarında yerel yönetimler ve yerel özerklik. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 643-656.
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (1985). R.G. Tarihi: 03/10/1992. R.G. Sayısı: 21364.
- Aykaç, B. ve Özer, M. A. (2002). Mahalli idarelerin denetiminde etkinlik arayışları. *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, 7 (4), 3-25.
- Coşkun, B. (2002). Türk kamu yönetiminde idari denetim süreci ve bu süreç içinde ortaya çıkan sorunlar. *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 74 (437), 81-104.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Kararname No: 1. R.G. Tarihi: 10/07/2018. R.G. Sayısı: 30474.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Kararname No: 3. R.G. Tarihi: 10/07/2018. R.G. Sayısı: 30474.

- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Kararname No: 48. R.G. Tarihi: 24/10/2019. R.G. Tarihi: 30928.
- Çağlayan, R. (2016). Kamu tüzel kişiliği kavramı ve kıstasları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7, 373-398.
- Demir, F. (2005). Yerel özerklik kavramı üzerine bir inceleme. H. Özgür ve M. Kösecik (Ed), *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar I*. içinde (ss. 275-296). Ankara: Nobel Yayınları.
- Erol, F., Ö. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı politika kurulları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26 (1), 107-130.
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu yönetimi. 3. Baskı*. Ankara: Okutman Yayınları.
- Gençay Sevgili, D. F. (2018). Belediye şirketlerinin hukuki statüsü. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 134, 153-176.
- Gözler, K. (2003). *İdare hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. (2018). *Mahalli idareler hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Yönetim hukuku. 18. Baskı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, Ş. ve Tan, T. (2001). *İdare hukuku. 2. Baskı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İsbir, B. (2010). Temsili demokrasi anlayışına göre yerel yönetimlerde özerklik. *Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11, 1571-1599.
- Kalabalık, H. (2008). *İdare hukukunun temel kavram ve kurumları*. Sakarya.
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Kararname No: 233. R.G. Tarihi: 18/06/1984. R.G. Sayısı: 18435.
- Karahanoğulları, O. (2013). Yerel özerklik: mahalli müşterek ihtiyaçların yerinden yönetimi. *Beşinci Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu içinde* (65-97). Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği Yayınları.
- Keleş, R. (2006). *Yerinden yönetim ve siyaset*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Medeni Kanun. Kanun No: 4721. R.G. Tarihi: 08/12/2001. R.G. Sayısı: 24607.
- Öner, Ş. (2006). *Yeni mevzuat çerçevesinde Türkiye’de belediye yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Örselli, E., Babahanoğlu, V. ve Bilici, Z. (2018). Kamu politikalarında yeni aktörler: Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisleri. *Turkish Studies*, 13 (30), 303-318.
- Sobacı, M. Z. ve Köseoğlu, Ö. (2016). *Başkanlık sistemlerinde yerel yönetimler*. Ankara: SETA Yayınları.
- Sobacı, M. Z., Miş, N. ve Köseoğlu, Ö. (2018). Türkiye’nin yeni yönetim modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı, *SETA Perspektif*, 206, 1-6.
- Şengül, R. (2010). *Yerel yönetimler*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tortop, N. (1999). *Mahalli idareler. 6. Baskı*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Tortop, N., İsbir, G. E., Aykaç, B., Yayman H. ve Özer, M. A. (2017). *Yönetim bilimi. 11. Baskı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Turan, M. (2018). Türkiye’nin yeni yönetim düzeni: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-90.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Kanun No: 2709. R.G. Tarihi: 09/11/1982. R.G. Sayısı: 17863.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Kanun No: 6771. R.G. Tarihi: 11/02/2017. R.G. Sayısı: 29976.

Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2009). Yerel yönetimler ve mali özerklik: Türkiye ve OECD ülkelerinin karşılaştırmalı analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 259-287.

Üstün, G. (2019). Cumhurbaşkanlığı ofislerinin idari teşkilattaki yeri. *Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yürütme Sempozyum Bildiri Kitabı içinde* (29-34). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.

Yontar, G. İ. ve Dağ, M. (2014). Avrupa yerel yönetimler özerklik şartı çerçevesinde Türkiye’de mali özerklik. *Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi*, 10 (21), 147-162.

Yontar, G. İ. ve Özer, Y. E. (2018). Yerel demokrasinin kalite göstergesi olarak idari ve mali denetim. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 99-110.

Yükseköğretim Kanunu. Kanun No: 2547. R.G. Tarihi: 06/11/1981. R.G. Sayısı: 17506.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Türkiye’de İletişim Fakültelerinde Lisansüstü Eğitim Düzeyinde Doktora Programları ve Derslerinin İncelenmesi

Investigation of Doctoral Programs and Courses at Graduate Education Level in Communication Faculties in Turkey

100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri Hüseyin YAŞA ¹

Öz

Araştırmada, Türkiye’de iletişim bilimleri alanında lisansüstü düzeyinde eğitim veren devlet ve vakıf üniversitelerindeki ana bilim ve bilim dalında bulunan doktora programları ve programlarda verilen dersler incelenerek, müfredata ilişkin genel bir durum saptaması ile çeşitli çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır. Türkiye’de 7 coğrafi bölgede dağılım gösteren, 17 devlet ve 8 vakıf üniversitesi olmak üzere 25 üniversite bulunmaktadır. Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin 23 doktora programında 1209 ders, vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinde ise 8 doktora programında 207 ders olmak üzere toplamda 1416 dersin incelendiği araştırmada bulgular; tarama, doküman ve içerik analizi yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini lisansüstü eğitim düzeyinde doktora programı bulunan devlet ve vakıf üniversiteleri oluştururken, örnekleme ise doktora programları oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda en dikkat çeken nokta, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde iletişim fakültelerinin bölümlerinde doktora programı bulunmamasıdır. Türkiye’de iletişim alanıyla ilgili yapılan araştırmalar lisans düzeyindeki eğitim ile sınırlı kalırken, yapılan bu araştırma lisansüstü eğitim düzeyinde yapılan ilk araştırma olması bakımından özgün değere sahiptir. Bu noktada araştırmada elde edilen veriler, alanda çeşitli yorumların yapılabilmesi ve aynı ya da farklı alandaki yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, iletişim fakültesi, devlet ve vakıf üniversiteleri, doktora dersleri, sosyal bilimler ve lisansüstü eğitim enstitüsü

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the research, it is aimed to present various solution proposals with a general situation evaluation regarding the curriculum by examining the doctoral programs in the main science and science branches and the courses given in the programs in state and foundation universities that provide postgraduate education in the field of communication sciences in Turkey. There are 25 universities in Turkey, 17 state and 8 foundation universities, which are distributed in 7 geographical regions. The findings of the study, in which a total of 1416 courses were examined, 1209 courses in 23 doctoral programs of communication faculties of state universities and 207 courses in 8 doctoral programs in foundation universities communication faculties; It was obtained by scanning, document analysis and content analysis methods. While the universe of the research consists of state and foundation universities with doctorate programs at the graduate level, the sample is doctoral programs. The most striking point as a result of the research is that there are no doctoral programs in the departments of communication faculties in the Southeastern Anatolia Region. While research in communication in Turkey is limited to undergraduate education study, this research is unique in that it is the first research conducted at postgraduate education level. At this point, the data obtained in the research is important in terms of making various interpretations in the field and being a source for studies in the same or different field.

¹Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, huseyinyasa@anadolu.edu.tr.

Atf için (to cite): Yaşa, H. (2021). Türkiye’de iletişim fakültelerinde lisansüstü eğitim düzeyinde doktora programları ve derslerinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1042-1065.

Keywords: Turkey, faculty of communication, state and foundation universities, doctoral courses, social sciences and graduate education institute

Paper Type: Research

Giriş

Dünyada ve Türkiye’de iletişim eğitimine yönelik çalışmalar başladığı günden günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçmiş, iletişim fakültelerinin bölümlerinde lisans eğitime yönelik sorunlar ve çözüm önerileri noktasında da her zaman güncel bir tartışma konusu olmuştur ve halen de olmaktadır. 1950’li yıllarda ön lisans ve lisans olarak iletişim çalışmalarının ilk temelleri atılmış, çeşitli iletişim alanıyla ilgili eğitimlere başlanmış, ülke içerisinde iletişim alanında eğitim verilerek akademisyenlerin yetiştirilmesine ve yurtdışı eğitim olanaklarına başvurular yapılarak eğiticilerin eğitimlerinin ilerlemesine yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. İlerleyen yıllarda ise Üniversitelerin akademik kadro koşulları eğitim anlamında daha da iyileştirilerek, lisansüstü eğitimin açılması noktasında adımlar atıldığı konuya ilişkin alanyazın okumasının sonucunda görülmektedir. Yaşanılan tüm bu gelişmeler, bugünkü iletişim alanıyla ilgili özellikle de yüksek lisans ve doktora programlarındaki eğitimin gelişmesi noktasında önemli bir adım olarak sayılmaktadır.

1. Dünyada ve Türkiye’de İletişim Eğitimi ve İletişim Fakültelerinin Temelleri

İletişim eğitiminin ilk nüvesi, 1893 yılında Pennsylvania Üniversitesine bağlı Wharton School of Business (Wharton İş Okulu) bünyesinde, Joseph French Jonson tarafından verilmiştir (Ross & Pisani, 2008, s. 10-12). Bazı kaynaklara göre, üniversite düzeyindeki ilk eğitim 1905 yılında Amerika Wisconsin Üniversitesi’nde Willard G. Bleyer tarafından verilmiş ve Walter Williams’ın dekanlığında 1908’de ilk ayrı Missouri Üniversitesi Gazetecilik Okulu kurulmuştur. 1912 yılında ise Newyork yayıncılık dünyasının desteğini alarak Columbia Üniversitesi Pulitzer Gazetecilik Okulu gazetecilik eğitimlerine başlamıştır. Ayrıca 1912 yılında gazetecilik alanındaki ilk lisansüstü eğitim yine Columbia Üniversitesi’nde verilmeye başlanmıştır (Adam, 2001, s. 320; Mutlu, 2000, s. 245; Weaver, 1994, s. 58-62; Yıldırım, 2009, s. 106). Kimi kaynaklara göre Avustralya’da gazetecilik eğitiminin 1921 yılına (Greenberg, 2007, s. 291), yine aynı yıl içerisinde ilk gazetecilik enstitüsü Zhurnalistiki, Moskova’da Üniversitelerin dışında ayrı bir okul olarak kurulduğu, Avrupa’da ise 1960’lı yıllara (Josephi, 2009, s. 44-45) kadar uzandığı bilinmektedir (Narin, 2018, s. 90).

Söz konusu tarihlerden günümüze kadar olan süreç içerisinde endüstrinin de gelişimine paralel olarak gazetecilik eğitimi veren okulların sayısı artmış ve artmaya da devam etmektedir. İlk başlarda gazetecilik eğitimi, eski ve tecrübeli gazetecilerin teknik (haber toplama ve yazma, fotoğraf çekme ve basma, sayfa tasarlama) konulardaki dersleriyle devam etmiş, daha sonradan iletişim alanının akademik bir disiplin olarak kabul edilmesiyle birlikte 1920’lerde Chicago Okulunun akademisyenleri (Cooley, Mead ve Dewey) tarafından iletişim, toplumsal bir bilim alanı olarak geliştirilmiştir. 1950’lere gelindiğinde ise gazetecilik, üniversiteler içinde bir bölüm olarak eğitime başlamıştır (Weaver, 2003, s. 50, Steve, 2008, s. 13-16; akt. Yıldırım, 2009, s. 106).

Kıta Avrupa’sında ise ABD’nin aksine, uzun süredir devam eden çıraklık yoluyla öğrenme geleneği ve gazeteciliğin teknik unsurlarının akademiden yoksun olduğu düşüncesinden hareketle meslek profesyonellerinin ve akademik çevrelerin gazeteciliğin bir yükseköğretim alanı olması konusundaki olumsuz tavırları gazetecilik eğitiminin daha geç başlamasına neden olmuştur (Bromley, 1997, s. 334; Zelizer, 2009, s. 33). Avrupa’da gazeteciliğin usta çırak geleneği çerçevesinde mesleğin yapıldığı sırada öğrenilmesi gerektiği görüşü hakim olduğundan dolayı daha çok gazeteciliğe ilişkin akademik faaliyetler siyasal ve sosyal bilimler bağlamında ortaya çıkmıştır. Özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında

gazetecilik uygulamaları yavaş yavaş müfredatta yer almaya başlamıştır (Esser, 2003, Zelizer, 2009, s. 34; akt. Yıldırım, 2009, s. 107).

Avrupa’da dahil olmak üzere Güney Afrika’daki birçok ülkede hem lisans düzeyinde hemde lisansüstü düzeydeki gazetecilik eğitiminde Accrediting Council for Education in Journalism and Mass Communication (ACEJMC) tarafından kurulan ve sık sık güncellenen standart bir gazetecilik programına yönelmişlerdir (Berger, 2008, s. 67; akt. Yıldırım, 2009, s. 109).

Dünyadaki gelişmelerle birlikte Türkiye’de ise, İletişim/Gazetecilik eğitimine ilişkin ilk fikir 1930 yılına kadar dayanmaktadır. Gazetecilerin de en az öğretmenler kadar bilgi sahibi olması gerektiği düşüncesinden hareketle, sorumlu yazı işleri müdürleri için lise ya da yüksekokul bitirme zorunluluğu 1931 Basın Yasası’nda yer almıştır. Bu noktada, İstanbul Darülfünun’da gazetecilik okulu açma girişimleri olmuş ancak 1931’de çıkarılan Basın Yasası’nın “gazetecilik yapanların ve özellikle sorumlu konumda olanların eğitimiyle ilgili bazı koşulları yerine getirmeleri” ile ilgili hükmü 1933’te kaldırılınca başarılı olunamamıştır (Alemdar ve Erdoğan, 2001, s. 7; Alemdar, 1981, s. 2-3). İlerleyen dönemde uzun çabaların sonucunda ve nihayet 1948 yılında Müderris Fehmi Yahya tarafından ilk gazetecilik okulu “İstanbul Özel Gazetecilik Okulu” eğitim ve öğretime açmıştır. Üniversite düzeyinde bir okul olmadığı halde Türkiye’de açılan ilk özel gazetecilik okulu olması açısından İstanbul Özel Gazetecilik Okulu önemli bir tarihsellik taşımaktadır. Basın dünyasına ve iş hayatına hazırlıklı eleman yetiştirmek amacıyla kurulan okul, biri ortaokul üzerine 3 yıllık diğeri ise lise üzerine bir yıllık eğitim veren iki devreden oluşmaktadır. Ancak, Okulun eğitimine 1963 yılında ara verilmiştir (İnuğur, 1988, s. 155-157). 1966 yılında ise, İstanbul Özel Gazetecilik Okulu’nun devamı niteliğindeki İstanbul Özel Gazetecilik Yüksek Okulu kurulmuştur. Bu Okul, 1971 yılında kamulaştırılarak, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’ne, İstanbul Gazetecilik Yüksekokulu adıyla bağlanmış ve 1973 yılında da öğretim süresi 4 yıl olmuştur. 20 Temmuz 1982 tarihinde yürürlüğe giren 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname’yle İstanbul Özel Gazetecilik Yüksek Okulu’nun adı Basın-Yayın Yüksekokulu olarak değiştirilmiş ve Marmara Üniversitesine bağlanmıştır. İletişim/Gazetecilik alanında ikinci özel okul ise, 1967’de Ankara’da açılan “Başkent Özel Gazetecilik Yüksek Okulu” dur. 1981 yılında, bu Okul da kamulaştırılarak, “Basın Yayın Yüksek Okulu” adıyla Gazi Üniversitesi bünyesine alınmıştır. Son olarak açılan üçüncü özel okul ise 1968’de yılında İzmir’de kurulan İzmir Karataş Özel Gazetecilik Yüksek Okulu da 1971 yılında kamulaştırılarak, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu adıyla Ege Üniversitesi Rektörlüğüne bağlanmıştır (Arık ve Bayram, 2011, s. 83).

Başlangıçta ülkemizde iki Üniversitede verilen İletişim/Gazetecilik eğitimi, 1970’li yıllarda beşe çıkmış ve bugünkü Ankara, İstanbul, Marmara, Ege ve Gazi Üniversiteleri’nde İletişim Fakülteleri’nin temelleri atılmıştır (Tokgöz, 2003, s. 9). 1970 yılının başından itibaren Eskişehir’de “Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi”nin, televizyon istasyonu kurma girişimiyle başlayan oluşum, 1972 yılında “Televizyon ile Eğitim Enstitüsü”ne televizyon bağlantısının sağlanmasıyla kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Enstitü, 1975 yılında Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu’na dönüşmüş, 1979 yılında ise Televizyon ile Öğretim ve Eğitim Fakültesi adını almıştır. Fakülteye Basın-Yayın bölümü de eklenerek 1980’de Fakültenin adı bugünkü Anadolu Üniversitesi-İletişim Bilimleri Fakültesi olarak değiştirilmiştir (Altun, 1995, s. 113).

Yüksek Öğretim Kurumları Teşkilatı’nın 1982 yılındaki 41 sayılı kanun hükmündeki kararnamesiyle gazetecilik alanında eğitim veren okullar, Ankara, İstanbul, Marmara, Ege ve Gazi Üniversiteleri Basın Yayın Yüksek Okulları adı altında üniversitelerin rektörlüklerine bağlanarak tek-tip eğitime başlamıştır. Daha sonra ise, 1992 yılında 3837 sayılı yasayla 2908 Sayılı Yükseköğretim Kurumları Yasası’nda değişiklik yapılarak, mevcut beş Basın-Yayın Yüksek Okulu İletişim Fakültelerine dönüştürülerek, Konya’da Selçuk Üniversitesine bağlı İletişim Fakültesi ve Eskişehir’de Anadolu Üniversitesine bağlı İletişim Bilimleri Fakültesi

Gazetecilik, Basın ve Yayın, Halkla İlişkiler, Radyo, Televizyon ve Sinema bölümleriyle eğitime başlamıştır. Bu noktada, 1950 yılında eğitime başlayan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü’nden (Gazetecilik Eğitimi), 1965’te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu’na (İletişim Eğitimi) İletişim Fakültelerine kadar uzanan tarihsel süreçte, gazetecilik eğitimi veren kurumlar belli aşamalardan geçerek bugünkü durumunu almıştır. Günümüzde ise, basın sektörünün nitelikli iş gücü talebi ve birçok kitle iletişim aracının çeşitlenen özellikleri sayesinde gelişen iletişim eğitiminin, yeni bölümler açılarak devam ettiği görülmektedir (Atabek ve Atabek, 2014, s. 149; Dağtaş, 2003, s. 149; Uzun, 2007, s. 122).

2. Dünyada ve Türkiye’de İletişim Alanına İlişkin Lisansüstü Yüksek Lisans ve Doktora Eğitimin Temelleri

Dünyada ilk ön lisans ve lisans eğitimlerinin ABD’de temelleri atılırken, Orta Doğu bölgesinde 1939 yılında iletişime yönelik dersler veren ilk kurum, Mısır’daki “Yüksek Basın Enstitüsü”dür. Kurumun daha sonra, Kahire Üniversitesi Sanat Fakültesi bünyesinde “Düzenleme, Tercümanlık ve Basın Enstitüsü” olarak ismi değiştirilmiştir. 1954 yılına gelindiğinde ise, Enstitü Medya ve Gazetecilik alanında lisans, yüksek lisans ve Doktora programları bulunan akademik bir bölüm haline dönüşmüştür (Ziani et al., 2018, s. 53).

Dünyadaki gelişmelere koşut olarak Türkiye’de ön lisans ve lisans eğitimleri kapsamında 1965 yıllarında İletişim/Gazetecilik eğitimleri sürdürülürken, diğer yandan da iletişim alanıyla ilgili eğitim verecek akademisyenler yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte iletişim alanına ilişkin araştırmalar yapılarak, ders kitaplarının hazırlanmasına yönelinmiştir. İletişim akademisyenlerinin bu dönemlerde eğitim verebilecek kadroya yerleşme aşamasında birtakım süreçlerden geçtiği söylenebilir. Bunlardan birincisi; yurtdışı eğitim olanaklarına başvurular yapılarak eğiticiler eğitime çalışılmıştır. İkinci aşamada ise, ülkemizde lisansüstü eğitim verecek programlar açılmıştır. Bu noktada, dönemin koşulları da göz önünde bulundurularak gerek yurtdışı eğitimleri gerekse programların açılması hiç de kolay olmamıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda iletişim alanıyla ilgili eğitimin gelişmesi noktasında önemli bir adım olarak görülmektedir (Tokgöz, 2006, s. 2; Tokgöz, 2003, s. 25).

Eğitim ve öğretimle ilgili takip eden süreç içerisinde İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü’nde yapılan lisansüstü derslerin bir bölümü İktisat Fakültesi öğretim üyelerince verilirken, gazetecilik alanıyla ilgili meslek dersleri gazeteciler tarafından verilmiştir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın-Yayın Yüksek Okulu’nda ise, programlardaki sosyal bilimler derslerini Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri, iletişim alanıyla ilgili dersleri ise UNESCO ve Fullbright Komisyonu’nca sağlanan uzmanlar vermiştir. Daha sonra iletişim alanının kendi öğretim elemanını yetiştirmesi gerekliliği öngörülünce, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın-Yayın Yüksek Okulu verilmesi gerekli olan iletişim dersleri için asistanlar tahsis ederek, asistanları öğretim üyesi olarak yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Asistanların bazılarını UNESCO tarafından burs sağlanmış ve ABD’de ve BBC’de eğitim almaları için yurtdışına gönderilmişlerdir. Ayrıca asistanların, Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora programlarına devam ederek, iletişim alanıyla ilgili konularda Doktora yapmaları sağlanmıştır (Topuz, 1996, s. 205; Tokgöz, 2003, s. 25).

1983 yılından itibaren Rektörlüklere bağlı Sosyal Bilimler Enstitüleri’nde disiplinlerarası bir şekilde iletişim eğitimi başlamıştır. Eğitimlerin öncülüğünü, İstanbul ve Marmara Üniversitesi başlatmış ve devam eden süreç içerisinde ise Gazi, Ankara ve Ege Üniversitesi yüksek lisans ve doktora eğitimlerinin devamını sağlamıştır. 1993 yılında ise, fakültelerdeki bölümlerin bünyesinde ana bilim dallarının kurulmasıyla, bölümler Sosyal Bilimler Enstitüleri’nin ana bilim dalları olmuştur. Bu noktada lisansüstü yüksek lisans programları, Gazetecilik, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Radyo, Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalları’nda açılırken, Doktora programları Üniversitesine göre değişkenlik göstermekle birlikte "İletişim" adı altında sürdürülmeye başlanmıştır (Tokgöz, 2003, s. 26). Özellikle de 1960’lı

yılların sonunda Cengiz İ. Taşer² ve Ersan İlal³ tarafından yazılan iletişim hukuku ile ilgili iki doktora tezi ve 1971 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nda Ünsal Oskay⁴, Oya Tokgöz⁵, Aysel Aziz⁶, Uygur Kocabaşoğlu⁷ ve Nilgün Abisel⁸ tarafından iletişim alanında yazılan beş Doktora tezi ile birlikte toplam yedi Doktora tezinde gerçekleştirilen araştırmalarla iletişim eğitimine yön verilmiş ve iletişim alanında eğitimcilerin yetiştirilmesine büyük katkılarda bulunulmuştur.

1983'ten sonraki yıllarda açılan yüksek lisans ve doktora programlarıyla birlikte, İstanbul, Marmara, Ankara, Anadolu, Gazi, Ege Üniversiteleri'nde iletişim alanı ile ilgili yazılan tez sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. 1987 yılından itibaren ise iletişim alanında yazılan tezlerin tümü Yüksek Öğretim Kurulu tarafından basın, televizyon, iletişim, medya, halkla ilişkiler kategorileri içinde arşivlenmektedir. Günümüzde arşivlenen tezlere bakıldığında, tamamlanmış yüksek lisans tez sayısı, Doktora tez sayısından fazla olmakla birlikte bu sayı her yıl artış göstermektedir (Tokgöz, 2003, s. 27).

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada, Türkiye'de iletişim bilimleri alanında lisansüstü düzeyinde eğitim veren devlet ve vakıf üniversitelerindeki ana bilim ve bilim dalında bulunan programlar ve programlarda verilen dersler incelenerek, müfredata ilişkin genel bir durum saptaması ile çeşitli çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır.

Yapılan araştırma, Türkiye'de iletişim fakültelerinin bölümlerinde yer alan doktora programları ve programlardaki derslerle ilgili yapılan ilk çalışma olması açısından özgün değere sahiptir. Bu noktada, araştırmada elde edilen veriler alanda çeşitli yorumların yapılabilmesi ve aynı ya da farklı alandaki yapılan çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir.

4. Yöntem

Araştırmada, Türkiye'de iletişim bilimleri alanında lisansüstü düzeyinde eğitim veren devlet ve vakıf üniversitelerindeki ana bilim ve bilim dalında bulunan programlar ve programlarda verilen dersler incelenerek, müfredata ilişkin genel bir durum saptaması ile çeşitli çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır. Türkiye'de 7 coğrafi bölgede dağılım gösteren, 17 devlet ve 8 vakıf üniversitesi olmak üzere 25 üniversite bulunmaktadır. Devlet Üniversitelerinin 12 Ana Bilim Dalı ve 21 Bilim Dalı olmak üzere 23 Doktora programında, 400 zorunlu, 796 seçmeli ve 13 kodlama yapılamayan olmak üzere 1209 dersin, vakıf üniversitelerinde ise 8 ana bilim dalında 36 zorunlu ve 171 seçmeli, 207 ders olmak üzere toplamda 1416 dersin incelendiği araştırmada bulgular; tarama, doküman ve içerik analizi yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini lisansüstü eğitim düzeyinde doktora programı bulunan devlet ve vakıf üniversiteleri oluştururken, örnekleme ise doktora programları oluşturmaktadır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışma sürecinde de bazı sınırlılıklar belirlenerek, ilgili araştırma yürütülmüştür;

² Cengiz İ. Taşer tarafından 1969 yılında TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğüne hazırlanan "Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği" başlıklı doktora tezi.

³ Ersan İlal tarafından 1970 yılında İstanbul Hukuk Fakültesinde hazırlanan "Radyo Hürriyeti ve Özerklik ve 1961 Anayasası" başlıklı doktora tezi.

⁴ Ünsal Oskay tarafından 1971 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde hazırlanan "Gelişim Açısından Kültür Değişimi" başlıklı doktora tezi.

⁵ Oya Tokgöz tarafından 1972 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde hazırlanan "Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo ve Televizyon Sistemleri: Mukayeseli Bir Araştırma" başlıklı doktora tezi.

⁶ Aysel Aziz tarafından 1974 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde hazırlanan "Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri" başlıklı doktora tezi.

⁷ Uygur Kocabaşoğlu tarafından 1978 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde hazırlanan "Şirket Telsizinden Devlet Radyosu: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihi Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı" başlıklı doktora tezi.

⁸ Nilgün Abisel tarafından 1978 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde hazırlanan "Türk Sinemasının Gelişimine Genel Bir Bakış" başlıklı doktora tezi.

- Araştırmaya ait veriler 2019-2020 yılına aittir.
- Araştırma; Eylül 2019 - Eylül 2020 tarihleri arasında kaleme alındığı için Eylül 2020’den sonraki ele alınan konuya ilişkin kaynaklara bakılmamıştır.
- Araştırma; üniversiteler⁹, ana bilim dalları¹⁰, bilim dalları¹¹ ve doktora programları¹² çerçevesinde yürütülmüştür.
- Doktora programları ilgili bilgilere Üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü sitesi üzerinden erişilmiştir.
- Bazı üniversitelerin enstitü sayfalarının bilgiye erişimde yetersiz kaldığı durumlarda ilgili birimler telefonla aranarak ve e-posta aracılığıyla araştırma yürütülmüştür.
- Araştırmaya sadece doktora programlarındaki ders dönemleri dahil edilmiştir.
- Doktora programlarına ait bazı derslerin bilgisine ulaşamadığı için ilgili tabloda ve kategoride “kodlama yapılamıyor” şeklinde araştırmaya dahil edilmiştir.
- Doktora yeterlik sınavı, tez önerisi ve tez dönemi araştırmanın dışında tutulmuştur.
- Bazı üniversitelerin bünyesinde yer alan lisans sonrası bütünlük doktora programları araştırmanın dışında tutulmuştur.

5. Bulgular ve Tartışma

Tablo 1. Devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programları ve buldukları iller

DEVLET ÜNİVERSİTELERİ		VAKIF ÜNİVERSİTELERİ	
İl	Üniversite Adı	İl	Üniversite Adı
1. Antalya	Akdeniz Üniversitesi	İstanbul	Bahçeşehir Üniversitesi
2. Eskişehir	Anadolu Üniversitesi	Ankara	Başkent Üniversitesi
3. Ankara	Ankara H. B V. Üniversitesi	İstanbul	İstanbul Aydın Üniversitesi
4. Ankara	Ankara Üniversitesi	İstanbul	İstanbul Bilgi Üniversitesi
5. Erzurum	Atatürk Üniversitesi	İstanbul	İstanbul Ticaret Üniversitesi
6. İzmir	Ege Üniversitesi	İstanbul	Kadir Has Üniversitesi
7. Kayseri	Erciyes Üniversitesi	İstanbul	Maltepe Üniversitesi
8. İstanbul	Galatasaray Üniversitesi	İstanbul	Yeditepe Üniversitesi
9. Giresun	Giresun Üniversitesi		
10. Ankara	Hacettepe Üniversitesi		
11. İstanbul	İstanbul Üniversitesi		
12. Kocaeli	Kocaeli Üniversitesi		
13. İstanbul	Marmara Üniversitesi		
14. Mersin	Mersin Üniversitesi		
15. Sakarya	Sakarya Üniversitesi		
16. Konya	Selçuk Üniversitesi		
17. Uşak	Uşak Üniversitesi		

Tablo 1’de, Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerinde yer alan doktora programlarının ağırlıklı olarak iç Anadolu Bölgesi (Ankara) ve Marmara Bölgesinde (İstanbul) yoğunlaştığı görülürken, vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin ise Marmara Bölgesindeki İstanbul ilinde yoğunlaşmış olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarının İstanbul dışında sadece bir ilde (Ankara) olduğu görülmektedir.

⁹ TDK Güncel Türkçe Sözlüğüne göre; bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu.

¹⁰ TDK Güncel Türkçe Sözlüğüne göre; üniversitelerde bölümlerin alt bilim veya uzmanlık dalları.

¹¹ TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğüne göre; konusu, incelediği olaylar ya da yöntem ve işlemleri ile ana bilim alanlarından ayrılan alt bilim, bilim kolu.

¹² Doktor unvanını elde edebilmek için eğitim-öğretim görülen alanlar.

Tablo 2. Devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarının coğrafi bölgelere göre dağılımı

Bölgeler	Doktora programı bulunan üniversite sayısı					
	Devlet		Vakıf		Devlet ve Vakıf Toplam	
	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)
Akdeniz Bölgesi	2	11,8	-	-	2	8,00
Doğu Anadolu Bölgesi	1	5,9	-	-	1	4,00
Ege Bölgesi	3	17,6	-	-	3	12,00
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	-	-	-	-	-	-
İç Anadolu Bölgesi	6	35,3	1	12,50	7	28,00
Karadeniz Bölgesi	1	5,9	-	-	1	4,00
Marmara Bölgesi	4	23,5	7	87,50	11	44,00
Toplam	17	100	8	% 100	25	% 100

Devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarının coğrafi bölgelere göre dağılımı incelendiğinde (bkz. tablo-2); toplam f=17 doktora programı bulunan devlet üniversitelerinin en çok olduğu bölge İç Anadolu bölgesidir. Vakıf üniversiteleri arasında ise doktora programının en çok olduğu bölgenin Marmara Bölgesi f=7 (%87,50) olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Devlet üniversiteleri arasında doktora programları en çok sırasıyla f=4'ü (%23,5) Marmara Bölgesinde, f=3'ü (%17,6) Ege Bölgesinde, f=2'si (%11,8) Akdeniz Bölgesinde, f=1'i (%5,9) Doğu Anadolu bölgesinde ve f=1'i (%5,9) ise Karadeniz Bölgesinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Vakıf üniversiteleri arasında ise doktora programı bulunan f=8 üniversitenin, f=7'si (%87,50) Marmara Bölgesinde bulunurken, f=1'i (%12,50) ise İç Anadolu Bölgesinde olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'deki 7 bölgede dağılımı incelenen vakıf üniversiteleri'nin diğer bölgelerde (Akdeniz, Doğu Anadolu, Ege, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi) doktora programı bulunmamaktadır (bkz. tablo-2). Araştırmada en dikkat çeken nokta ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinde iletişim fakültelerinin bölümlerinde doktora programı bulunmamasıdır.

Tablo 3. Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programları

1. Gazetecilik	13. Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği
2. Halkla İlişkiler ve Tanıtım	14. Bilişim
3. Radyo, Sinema ve Televizyon	15. Radyo ve Televizyon
4. İletişim Bilimleri	16. Sinema
5. İletişim	17. Genel Gazetecilik
6. Basın ve Yayın	18. İletişim Araştırmaları
7. Sinema ve Televizyon	19. Kişiler Arası İletişim
8. İletişim Tasarımı ve Yönetimi	20. Reklamcılık ve Tanıtım
9. Reklamcılık	21. Gazetecilik ve Medya Çalışmaları
10. Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	22. Araştırma Yöntemleri
11. Temel İletişim Bilimleri	23. Halkla İlişkiler
12. Medya ve İletişim Çalışmaları	

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programlarına bakıldığında (bkz. tablo-3); “Gazetecilik”, “Halkla İlişkiler ve Tanıtım”, “Radyo, Sinema ve Televizyon”, “İletişim Bilimleri”, “İletişim”, “Basın ve Yayın”, “Sinema ve Televizyon”, “İletişim Tasarımı ve Yönetimi”, “Reklamcılık”, “Halkla İlişkiler ve Reklamcılık”, “Temel İletişim Bilimleri”, “Medya ve İletişim Çalışmaları”, “Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği”, “Bilişim”, “Radyo ve Televizyon”, “Sinema”, “Genel Gazetecilik”, “İletişim Araştırmaları”, “Kişiler Arası İletişim”, “Reklamcılık ve Tanıtım”, “Gazetecilik ve Medya Çalışmaları”, “Araştırma Yöntemleri ve Halkla İlişkiler” olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarındaki ana bilim dalı dağılımı

ANA BİLİM DALI	
DEVLET ÜNİVERSİTESİ	VAKIF ÜNİVERSİTESİ
(Gazetecilik) Akdeniz Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Ankara Üniversitesi Atatürk Üniversitesi Ege Üniversitesi Erciyes Üniversitesi İstanbul Üniversitesi Kocaeli Üniversitesi Marmara Üniversitesi Selçuk Üniversitesi	(İletişim Bilimleri) İstanbul Bilgi Üniversitesi (İng.) Maltepe Üniversitesi
(Halkla İlişkiler ve Tanıtım) Akdeniz Üniversitesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Ankara Üniversitesi Atatürk Üniversitesi Ege Üniversitesi Erciyes Üniversitesi İstanbul Üniversitesi Kocaeli Üniversitesi Selçuk Üniversitesi	(Halkla İlişkiler ve Reklamcılık) İstanbul Ticaret Üniversitesi Maltepe Üniversitesi
(Radyo, Sinema ve Televizyon) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Ankara Üniversitesi Erciyes Üniversitesi İstanbul Üniversitesi Marmara Üniversitesi Mersin Üniversitesi Selçuk Üniversitesi	(Reklamcılık ve Halkla İlişkiler) Bahçeşehir Üniversitesi
(İletişim Bilimleri) Erciyes Üniversitesi Giresun Üniversitesi Hacettepe Üniversitesi Sakarya Üniversitesi Uşak Üniversitesi	(Radyo, Televizyon ve Sinema) Başkent Üniversitesi
(İletişim) Akdeniz Üniversitesi Kocaeli Üniversitesi	(Medya ve İletişim Çalışmaları) İstanbul Ticaret Üniversitesi
(Basın ve Yayın) (Sinema ve Televizyon) (İletişim Tasarımı ve Yönetimi) (Halkla İlişkiler ve Reklamcılık) Anadolu Üniversitesi	(Medya Çalışmaları) Yeditepe Üniversitesi
(Reklamcılık) Ege Üniversitesi Selçuk Üniversitesi	(İletişim Çalışmaları İng.) Kadir Has Üniversitesi
(Temel İletişim Bilimleri) Atatürk Üniversitesi	(Halkla İlişkiler ve Tanıtım İng.) İstanbul Aydın Üniversitesi
(Medya ve İletişim Çalışmaları) Galatasaray Üniversitesi	-

Elde edilen bulgular sonucunda, Türkiye’de devlet üniversitelerindeki iletişim fakülteleri bünyesinde bulunan bölümlerde doktora programlarının ana bilim dalı dağılımına

bakıldığında (bkz. tablo-4); en fazla ana bilim dalı bulunan üniversitelerin Selçuk Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra en fazla ana bilim dalının “Gazetecilik”, en az ise “Temel İletişim Bilimleri” (Atatürk Üniversitesi) ve “Medya ve İletişim Çalışmaları” (Galatasaray Üniversitesi) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Vakıf üniversitelerinde ise, f=8 üniversitenin bünyesinde f=8 ana bilim dalı olduğu dikkat çekmektedir.

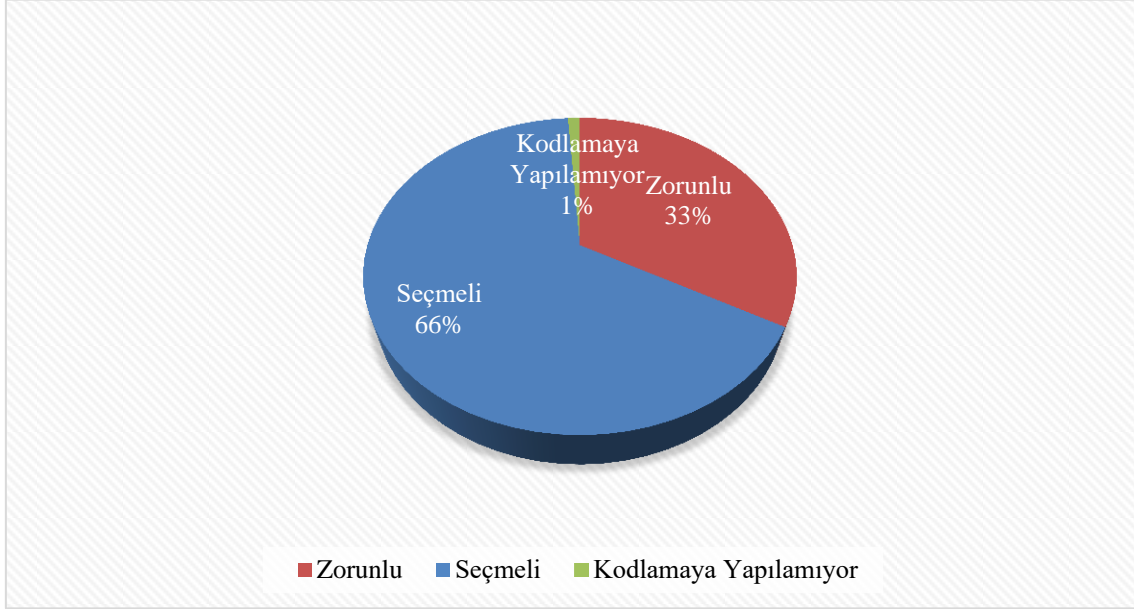
Tablo 5. Devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarındaki bilim dalı dağılımı

BİLİM DALI	
DEVLET ÜNİVERSİTESİ	VAKIF ÜNİVERSİTESİ
(Gazetecilik)	
Marmara Üniversitesi	-
Selçuk Üniversitesi	
(Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği)	
(Bilişim)	
(Radyo Tv)	-
(Sinema)	
Marmara Üniversitesi	
(Basın ve Yayın)	
(Halkla İlişkiler ve Reklamcılık)	
(İletişim Tasarımı ve Yönetimi)	-
(Sinema ve Televizyon)	
Anadolu Üniversitesi	
(Genel Gazetecilik)	
(İletişim Araştırmaları)	-
(Radyo-Televizyon ve Sinema)	
Ege Üniversitesi	
(Halkla İlişkiler ve Tanıtım)	
Ege Üniversitesi	-
Kocaeli Üniversitesi	
Selçuk Üniversitesi	
(Reklamcılık ve Tanıtım)	
Marmara Üniversitesi	-
Selçuk Üniversitesi	
(Reklamcılık)	
Ege Üniversitesi	-
Selçuk Üniversitesi	
(Radyo ve Televizyon)	
Selçuk Üniversitesi	-
(Kişilerarası İletişim)	
Ege Üniversitesi	-
Marmara Üniversitesi	
(İletişim Bilimleri)	
Giresun Üniversitesi	-
Kocaeli Üniversitesi	
Marmara Üniversitesi	
(Gazetecilik ve Medya Çalışmaları)	
Kocaeli Üniversitesi	-
(Araştırma Yöntemleri)	
(Halkla İlişkiler)	
Selçuk Üniversitesi	-
Marmara Üniversitesi	

Tablo 5'e bakıldığında, devlet üniversiteleri içerisinde en fazla bilim dalı bulunan üniversitenin Marmara Üniversitesi (Gazetecilik, Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği, Bilişim, Radyo Tv, Sinema, Reklamcılık ve Tanıtım, Kişilerarası İletişim, İletişim Bilimleri, Araştırma Yöntemleri, Halkla İlişkiler) olduğu görülürken, en az bilim dalı bulunan üniversitenin ise

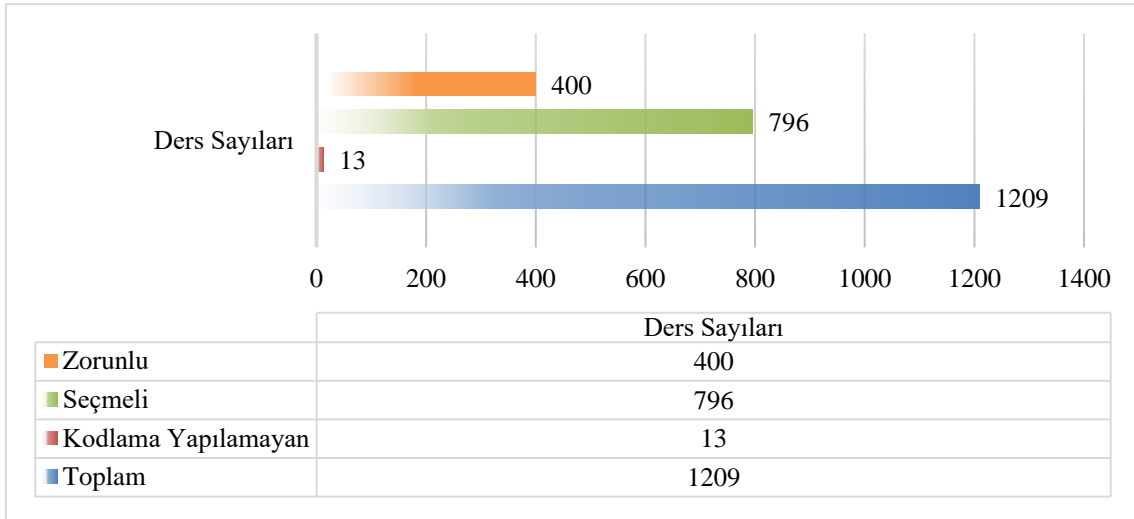
Giresun Üniversitesi (İletişim Bilimleri) olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında eğitim veren herhangi bir bilim dalının bulunmadığı saptanmıştır.

Şekil 1. Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan toplam zorunlu ve seçmeli ders oranları

Devlet üniversitelerinde doktora programlarındaki toplam “zorunlu”, “seçmeli” ve “kodlamaya yapılamayan” ders oranlarının toplam yüzdelik dağılımına bakıldığında (bkz. şekil-1); %66 seçmeli ve %33 oranında zorunlu derslerin olduğu görülürken, %1’lik dilimdeki derslerin ise zorunlu ya da seçmeli olduğunun bilgisine ulaşamadığı için kodlamaya yapılamayan olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 2. Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu, seçmeli ve toplam ders sayıları

Şekil 2’de görüldüğü üzere devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan toplam ders sayıları bilgisi sunulmaktadır. Bu bağlamda doktora programlarına ilişkin f=400 (%33) “zorunlu” ve f=769 (%66) “seçmeli” derslerin açıldığı görülürken, f=13 dersin ise zorunlu ya da seçmeli mi olduğu konusunda bilgiye

ulaşamadığı için “kodlama yapılamayan” olarak değerlendirilmek üzere toplamda f=1209 dersin araştırma sınırları dahilinde doktora programlarında verildiği görülmektedir (bkz. Şekil-2).

Tablo 6. Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan toplam zorunlu, seçmeli ve kodlama yapılamayan derslerin dağılımı

ÜNİVERSİTE ADI	Devlet üniversitelerine göre dağılımı zorunlu, seçmeli ve ky ders dağılımı							
	Zorunlu Dersler		Seçmeli Dersler		KY		Toplam Z-S-KY	
	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)
1. Akdeniz Üniversitesi	60	15,00	82	10,30	-	-	142	11,75
2. Anadolu Üniversitesi	25	6,25	43	5,40	-	-	68	5,62
3. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	6	1,50	51	6,41	-	-	57	4,71
4. Ankara Üniversitesi	41	10,25	45	5,65	-	-	86	7,11
5. Atatürk Üniversitesi	5	1,25	89	11,18	-	-	94	7,78
6. Ege Üniversitesi	69	17,25	119	14,95	-	-	188	15,55
7. Erciyes Üniversitesi	36	9,00	78	9,80	-	-	114	9,43
8. Galatasaray Üniversitesi	1	0,25	11	1,38	-	-	12	0,99
9. Giresun Üniversitesi	11	2,75	5	0,63	-	-	16	1,32
10. Hacettepe Üniversitesi	2	0,50	33	4,15	-	-	35	2,89
11. İstanbul Üniversitesi	5	1,25	35	4,40	-	-	40	3,31
12. Kocaeli Üniversitesi	18	4,50	39	4,90	-	-	57	4,71
13. Marmara Üniversitesi	56	14,00	63	7,91	12	92,30	131	10,84
14. Mersin Üniversitesi	6	1,50	6	0,75	-	-	12	0,99
15. Sakarya Üniversitesi	12	3,00	22	2,76	-	-	34	2,81
16. Selçuk Üniversitesi	39	9,75	43	5,40	1	7,70	83	6,87
17. Uşak Üniversitesi	8	2,00	32	4,03	-	-	40	3,31
	400	%100	796	%100	13	%100	1209	%100

Z= Zorunlu - S= Seçmeli - KY= Kodlama Yapılmıyor

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerindeki bölümlerde yer alan doktora programlarında açılan toplam f=400 (%33) “zorunlu”, f=769 (%66) “seçmeli” ve f=13 (%1) “kodlamaya yapılamayan” derslerin dağılımına bakıldığında (bkz. tablo-8); en fazla f=69 (%17,25) zorunlu dersin Ege Üniversitesinde, en az zorunlu dersin verildiği üniversitelerin ise f=1 (%0,25) Galatasaray ve f=2 (%0,50) Hacettepe Üniversitesi olduğu görülmektedir. Ayrıca f=12 (%92,30) dersin Marmara Üniversitesinde ve f=1 dersin (%7,70) Selçuk Üniversitesinde doktora programlarında açılan toplamda f=13 (%1) dersin içeriğinin bilgisine ulaşamadığı için tablo-6’da kodlama yapılmıyor olarak tanımlanarak değerlendirilmeye alınmıştır. Bunun yanı sıra toplam zorunlu, seçmeli ve kodlamaya yapılamayan ders sayısının en fazla olduğu üniversitenin, Ege Üniversitesi f=188 (%15,55) olduğu görülürken, ders sayısının en az olduğu üniversitelerin ise f=12 (%0,99) Galatasaray ve f=12 (%0,99) Mersin Üniversitesi olduğu saptanmıştır.

Tablo 7. Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarına göre zorunlu, seçmeli ve kodlama yapılamayan ders dağılımı

Üniversite	Gazetecilik	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Radyo, Sinema ve Televizyon	İletişim Bilimleri	İletişim	Basın ve Yayın	Sinema ve Televizyon	İletişim Tasarımı ve Yönetimi	Reklamcılık	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	Temel İletişim Bilimleri
Akdeniz Ü.	Z(20) S(25)	Z(20) S(30)	-	-	Z(20) S(27)	-	-	-	-	-	-
Anadolu Ü.	-	-	-	-	-	Z(6) S(11)	Z(6) S(12)	Z(5) S(10)	-	Z(8) S(10)	-
Ankara H. B. V. Ü.	Z(2) S(22)	Z(2) S(16)	Z(2) S(13)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ankara Ü.	Z(12) S(20)	Z(13) S(15)	Z(16) S(10)	-	-	-	-	-	-	-	-
Atatürk Ü.	Z(2) S(33)	Z(2) S(37)	-	-	-	-	-	-	-	-	Z(1) S(19)
Ege Ü.	-	Z(13) S(44)	Z(10) S(18)	-	-	-	-	-	Z(13) S(16)	-	-
Erciyes Ü.	Z(9) S(13)	Z(4) S(19)	Z(12) S(21)	Z(11) S(25)	-	-	-	-	-	-	-
Giresun Ü.	-	-	-	Z(11) S(5)	-	-	-	-	-	-	-
Hacettepe Ü.	-	-	-	Z(2) S(33)	-	-	-	-	-	-	-
İstanbul Ü.	Z(1) S(12)	Z(1) S(13)	Z(3) S(10)	-	-	-	-	-	-	-	-
Kocaeli Ü.	-	Z(8) S(12)	-	Z(5) S(14)	-	-	-	-	-	-	-
Marmara Ü.	-	-	-	Z(8) S(5) KY(9)	-	-	-	-	-	-	-
Mersin Ü.	-	-	Z(6) S(6)	-	-	-	-	-	-	-	-
Sakarya Ü.	-	-	-	Z(12) S(22)	-	-	-	-	-	-	-
Selçuk Ü.	Z(5) S(12)	-	-	-	-	-	-	-	Z(14) S(6)	-	-
Uşak Ü.	-	-	-	Z(8) S(32)	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 7. Devamı

Üniversite	Medya ve İletişim Çalışmaları	Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği	Bilişim	Radyo ve Televizyon	Sinema	Genel Gazetecilik	İletişim Araştırmaları	Kişiler Arası İletişim	Reklamcılık ve Tanıtım	Gazetecilik ve Medya Çalışmaları	Araştırma Yöntemleri	Halkla İlişkiler
Ege Ü.	-	-	-	-	-	Z(7) S(16)	Z(13) S(11)	Z(13) S(14)	-	-	-	-
Galatasaray Ü.	Z(1) S(11)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kocaeli Ü.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Z(5) S(13)	-	-
Marmara Ü.	-	Z(10) S(12)	Z(10) S(8)	Z(2) S(20)	Z(16) S(3) KY(1)	Z(9) S(4) KY(2)	-	-	-	-	-	Z(1) S(11)
Selçuk Ü.	-	-	-	Z(18) S(4)	-	-	-	-	Z(-) S(3)	-	Z(-) S(3)	Z(2) S(15) KY(1)

Z= Zorunlu - S= Seçmeli - KY= Kodlama Yapılmıyor

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerinde yer alan doktora programlarına göre zorunlu ve seçmeli ders dağılımına bakıldığında (bkz. tablo-7); Akdeniz Üniversitesinin “Gazetecilik”, “Halkla İlişkiler ve Tanıtım”, “İletişim” doktora programlarının 2 yıl 4 dönem, ders dönemi olduğundan her doktora programına yönelik açılan f=20 zorunlu ders sayısının diğer üniversitelerdeki programların sayısına oranla daha çok olduğu görülmektedir. En az zorunlu dersin verildiği üniversitelerin doktora programları ise Atatürk Üniversitesi “Temel İletişim Bilimleri”, Galatasaray Üniversitesi “Medya ve İletişim Çalışmaları”, İstanbul Üniversitesi “Gazetecilik” ve “Halkla İlişkiler ve Tanıtım” ve Marmara Üniversitesi “Halkla İlişkiler”dir.

Devlet üniversiteleri arasında seçmeli dersler kategorisinde toplam sayı üzerinden seçmeli ders olarak bir karşılaştırma yapılacak olursa; en fazla f=119 seçmeli dersi olan (f=44) “Halkla İlişkiler ve Tanıtım”, (f=18) “Radyo, Sinema ve Televizyon”, (f=16) “Reklamcılık” ve “Genel Gazetecilik”, (f=11) “İletişim Araştırmaları”, (f=14) “Kişilerarası İletişim” Doktora programı bulunan üniversite Ege Üniversitesinde, en az seçmeli dersin bulunduğu üniversitelerin ise Giresun Üniversitesi (f=5) “İletişim Bilimleri” ve Mersin Üniversitesi (f=4) “Radyo, Sinema ve Televizyon” doktora programlarında olduğu görülmektedir.

Ayrıca Marmara Üniversitesinde “İletişim Bilimleri” doktora programında f=9, “Sinema” doktora programında f=1, “Genel Gazetecilik” doktora programında f=2 dersin ve Selçuk Üniversitesinde “Halkla İlişkiler” doktora programında f=1 dersin “Zorunlu ya da Seçmeli” olduğu bilgisine ulaşılamadığı için “Kodlama Yapılmıyor” (KY) olarak tablo 7’de kodlanmıştır.

Tablo 8. Devlet üniversiteleri iletişim fakülteleri bölümlerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu derslerin konusu

Derslerin Konusu	Uzmanlık Alan	Danışmanlık	Seminer	Yöntem	Kuram	İletişim Araştırmaları	Medya Araştırmaları	Reklam Araştırmaları	Bilimsel Araştırma	Halkla İlişkiler Çalışmaları	Proje Çalışmaları	Kültürel Çalışmalar	Yeni Medya Çalışmaları	Sinema ve Televizyon	Kodlama Yapılmıyor	Diğer	TOPLAM (N)	%
Akdeniz Ü.	24	24	-	6	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	60	15,00
Anadolu Ü.	8	-	4	5	1	-	2	-	-	-	2	1	1	-	-	1	25	6,25
Ankara H. B. V. Ü.	-	-	3	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	6	1,50
Ankara Ü.	25	-	6	4	2	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1	41	10,25
Atatürk Ü.	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	5	1,25
Ege Ü.	36	-	4	6	1	10	-	2	1	-	-	5	1	-	-	3	69	17,25
Erciyes Ü.	23	-	6	3	-	1	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	36	9,00
Galatasaray Ü.	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,25
Giresun Ü.	5	-	-	-	1	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	11	2,75
Hacettepe Ü.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	0,50
İstanbul Ü.	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	5	1,25
Kocaeli Ü.	3	-	6	3	1	2	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	18	4,50
Marmara Ü.	-	-	-	1	1	2	17	1	-	1	1	2	10	17	-	3	56	14,00
Mersin Ü.	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	3	-	-	6	1,50
Sakarya Ü.	-	-	1	1	2	4	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-	12	3,00
Selçuk Ü.	-	-	-	4	7	3	8	6	-	1	-	3	1	5	-	1	39	9,75
Uşak Ü.	6	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	2,00
	130	27	35	35	20	26	33	10	8	6	5	13	15	26	0	10	400	%100

Tablo 8’de görüldüğü üzere Devlet üniversiteleri iletişim fakülteleri bölümlerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu derslerin içerikleri sunulmuştur. Kategorilerdeki zorunlu derslerin konusunun iletişim alanıyla ilgili güncel gelişmeler doğrultusunda çok fazla çeşitlilik göstermediği belirlenmiştir. Bu bağlamda doktora programlarındaki zorunlu derslerin konusuna bakıldığında (bkz. tablo-8); en fazla zorunlu dersin olduğu Ege Üniversitesinde f=36 dersin “Uzmanlık Alan” konusuyla ilgili olduğu görülürken, sadece zorunlu f=1 bir ders olan derslerin konuları ise Anadolu Üniversitesinde “Kuram, Kültürel Çalışmalar, Yeni Medya Çalışmaları” ve f=1 diğer kategorisinde, Ankara Üniversitesinde “İletişim Araştırmaları, Halkla İlişkiler Çalışmaları, Yeni Medya Çalışmaları” ve f=1 diğer kategorisinde, Ege Üniversitesinde “Kuram, Bilimsel Araştırma, Yeni Medya Çalışmaları”, Erciyes Üniversitesinde “İletişim Araştırmaları Ve Bilimsel Araştırma”, Galatasaray Üniversitesinde f=1 zorunlu dersin konusu “Seminer”, Giresun Üniversitesinde “Kuram Ve Reklam Araştırmaları”, Hacettepe Üniversitesinde “Sinema ve Televizyon ve Kültürel Çalışmalar”, Kocaeli Üniversitesinde “Kuram ve Medya Araştırmaları”, Marmara Üniversitesinde “Yöntem, Kuram, Reklam Araştırmaları, Halkla İlişkiler Ve Proje Çalışmaları”, Mersin Üniversitesinde “Yöntem, İletişim Araştırmaları Ve Yeni Medya Çalışmaları”, Sakarya Üniversitesinde “Seminer, Yöntem Ve Halkla İlişkiler Çalışmaları”, Selçuk Üniversitesinde “Halkla İlişkiler, Yeni Medya Çalışmaları” ve f=1 diğer kategorisinde, “Halkla İlişkiler” doktora programında ise f=1 dersin “zorunlu veya

seçmeli” olduğu bilgisine ulaşamadığı için “kodlama yapılamıyor” (KY) olarak tablo 10’da kodlanmıştır. Uşak Üniversitesinin doktora programında ise açılan f=1 seminer ve yöntem zorunlu ders konularının olduğu görülmektedir.

Bunun yanı sıra araştırma dahilindeki Devlet üniversiteleri iletişim fakülteleri bölümlerinde yer alan doktora programlarındaki zorunlu dersler kategorisinde toplam sayılara (f=400) bakıldığında (bkz. tablo-11); en fazla f=130 “Uzmanlık Alan” dersi verilirken, en az ise f=5 “Proje Çalışmaları” konusunda zorunlu dersin verildiği görülmektedir; f=35 “Seminer ve Yöntem”, f=33 “Medya Araştırmaları”, f=27 “Danışmanlık”, f=26 “İletişim Araştırmaları ve Sinema ve Televizyon”, f=20 “Kuram”, f=15 “Yeni Medya Çalışmaları”, f=13 “Kültürel Çalışmalar”, tablodaki (bkz. tablo-8) kategoriler dışında yer alan f=10 zorunlu ders “Diğer Konularda ve Reklam Araştırmaları” konusunda, f=8 “Bilimsel Araştırma”, f=6 “Halkla İlişkiler Çalışmaları” konusunda zorunlu derslerin verildiği belirlenmiştir.

Tablo 9. Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerinde yer alan doktora programlarındaki seçmeli derslerin konusu

Derslerin Konusu	Uzmanlık Alan	Seminer	Kuram	Yöntem	İletişim Araştırmaları	Medya Araştırmaları	Reklam Araştırmaları	Bilimsel Araştırma	Halkla İlişkiler Çalışmaları	Proje Çalışmaları	Kültürel Çalışmalar	Yeni Medya Çalışmaları	Sinema ve Televizyon	Kodlama Yapılmıyor	Diğer	TOPLAM (N)	%
Akdeniz Ü.	-	9	9	4	9	23	6	-	5	-	7	2	7	-	1	82	10,30
Anadolu Ü.	-	-	2	11	7	2	2	-	3	-	-	4	7	-	5	43	5,40
Ankara H. B. V. Ü.	-	-	7	-	6	13	-	1	10	-	3	2	2	-	7	51	6,41
Ankara Ü.	-	-	7	3	7	5	2	1	2	-	4	4	3	-	7	45	5,65
Atatürk Ü.	-	-	7	4	12	12	5	6	12	3	9	11	3	-	5	89	11,18
Ege Ü.	-	-	3	8	29	10	14	3	13	2	9	7	2	-	19	119	14,95
Erciyes Ü.	14	-	7	1	15	16	3	-	5	-	2	3	12	-	-	78	9,80
Galatasaray Ü.	-	-	1	1	2	-	-	-	-	-	4	1	-	-	2	11	1,38
Giresun Ü.	-	-	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	0,63
Hacettepe Ü.	-	-	5	2	2	5	-	-	-	-	4	1	6	-	8	33	4,15
İstanbul Ü.	-	-	4	3	5	11	2	-	1	-	2	3	3	-	1	35	4,40
Kocaeli Ü.	-	-	5	2	9	8	1	-	3	-	2	2	4	-	3	39	4,90
Marmara Ü.	-	-	2	3	7	27	1	-	5	2	4	6	5	-	1	63	7,91
Mersin Ü.	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	4	-	-	6	0,75
Sakarya Ü.	-	-	2	2	3	9	-	-	1	-	1	3	-	-	1	22	2,76
Selçuk Ü.	-	-	1	5	9	9	2	-	8	-	1	1	3	-	4	43	5,40
Uşak Ü.	-	-	1	-	6	8	5	-	3	-	3	4	2	-	-	32	4,02
	14	9	64	50	129	162	43	11	71	7	55	54	63	-	63	796	%100

Türkiye’de devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerinde yer alan doktora programlarındaki seçmeli derslerin içerikleri değerlendirilecek olursa (bkz. tablo-9); en fazla seçmeli dersin olduğu Ege Üniversitesinde f=29 dersin konusunun “İletişim Araştırmaları” ile ilgili olduğu görülürken, en az f=1 seçmeli ders konusu bulunan üniversiteler ise Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde ve Ankara Üniversitesinde “Bilimsel Araştırma”, Erciyes Üniversitesinde “Yöntem”, Galatasaray Üniversitesinde “Kuram, Yöntem ve Yeni Medya Çalışmaları”, Giresun Üniversitesinde “Kuram, Yöntem ve İletişim Araştırmaları” konularının yanı sıra Hacettepe Üniversitesinde “Yeni Medya Çalışmaları”, İstanbul Üniversitesinde “Halkla İlişkiler Çalışmaları” konusunda, Kocaeli Üniversitesinde “Reklam Araştırmaları” konusunda verilirken, Marmara Üniversitesinde “Reklam Araştırmaları” konusunda olduğu görülürken, tablodaki kategoriler dışında değerlendirilen f=1 dersin konusu “Diğer” kategorisinde, Sakarya Üniversitesinde ise “Halkla İlişkiler Çalışmaları”, “Kültürel Çalışmalar” ve f=1 diğer kategorisinde, Selçuk Üniversitesinde “Kuram, Kültürel Çalışmalar, Yeni Medya Çalışmaları” ve f=1 “Diğer” kategorisinde, “Halkla İlişkiler” doktora programında f=1 dersin

“zorunlu veya seçmeli” olduğu bilgisine ulaşamadığı için “kodlama yapılamıyor” (KY) olarak tablo 9’da kodlanmıştır. Son olarak tabloya bakıldığında (bkz. tablo-9) Uşak Üniversitesinin doktora programında açılan seçmeli f=1 dersin “Kuram”la ilgili olduğu görülmektedir.

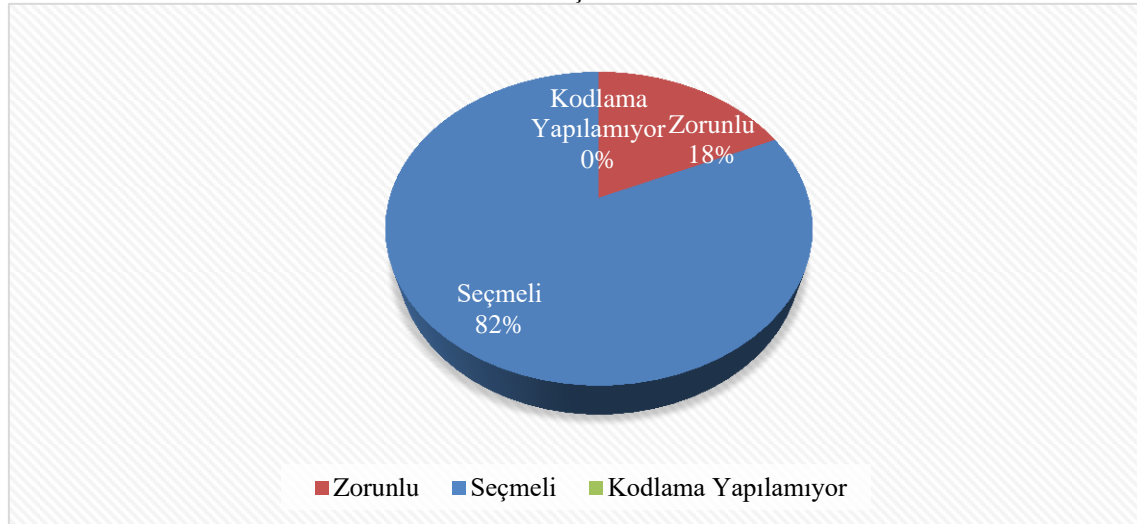
Türkiye’de devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerinde yer alan doktora programlarındaki seçmeli derslerin konularına göre toplam (f=796) sayıya bakıldığında (bkz. tablo-9); en fazla “Medya Araştırmaları” konusunda f=162 ders verilirken, en az ise f=7 Seçmeli dersin “Proje Çalışmaları” konusunda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra “tablo 9” incelendiğinde; f=129 “İletişim Araştırmaları”, f=71 “Hakla İlişkiler Çalışmaları”, f=64 “Kuram”, f=63 tablodaki kategoriler dışında yer alan diğer Seçmeli ders konuları, f=63 “Sinema” ve “Televizyon”, f=55 “Kültürel Çalışmalar”, f=54 “Yeni Medya Çalışmaları”, f=50 “Yöntem”, f=43 “Reklam Araştırmaları”, f=11 “Bilimsel Araştırma” ve f=9 dersin “Seminer” konusuyula ilgili olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin ana bilim dalı ve doktora programları

İl	Üniversite Adı	Doktora Programları
İstanbul	Bahçeşehir Üniversitesi	Reklamcılık ve Halkla İlişkiler
Ankara	Başkent Üniversitesi	Radyo, Televizyon ve Sinema
İstanbul	İstanbul Aydın Üniversitesi	Halkla İlişkiler ve Tanıtım (İng.)
İstanbul	İstanbul Bilgi Üniversitesi	İletişim Bilimleri (İng.)
İstanbul	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık/ Medya ve İletişim Çalışmaları
İstanbul	Kadir Has Üniversitesi	İletişim Çalışmaları (İng.)
İstanbul	Maltepe Üniversitesi	İletişim Bilimleri / Halkla İlişkiler ve Reklamcılık
İstanbul	Yeditepe Üniversitesi	Medya Çalışmaları

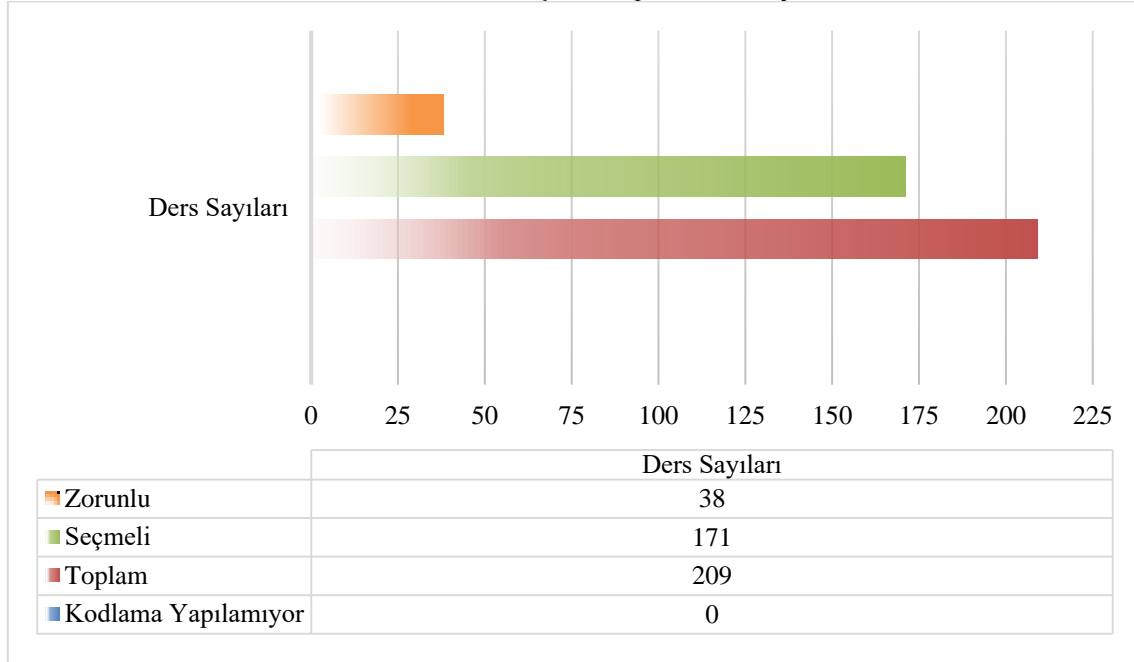
Tablo 10’da görüldüğü üzere, vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin ana bilim dalı ve doktora programlarının, f=7 İstanbul İlinde yoğunlaştığı görülürken sadece Ankara İlinde “Başkent Üniversitesi”nde f=1 “Radyo, Televizyon ve Sinema” olmak üzere toplam f=8 doktora programının bulunduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 3. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu ve seçmeli ders oranları

Vakıf üniversiteleri doktora programlarındaki toplam zorunlu, seçmeli ve kodlamaya yapılamayan ders oranlarının toplam yüzdelik dağılımına bakıldığında (bkz. şekil-3); %82 “seçmeli” ve %18 oranında “zorunlu” derslerin olduğu görülmektedir. Ayrıca doktora programlarındaki bütün derslerin hepsinin içeriğinin bilgisine ulaşıldığı için, kodlama yapılamaz kategorisinde değerlendirilebilecek bir ders bulunmamaktadır.

Şekil 4. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu ve seçmeli toplam ders sayısı

Şekil 4’te görüldüğü üzere vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu, seçmeli ve kodlama yapılamayan toplam ders sayısı bilgisi sunulmaktadır. Bu bağlamda doktora programlarına ilişkin f=38 (%18) zorunlu ve f=171 (%82) seçmeli derslerin açıldığı görülürken, kodlama yapılamıyor olarak tanımlanabilecek ders sayısının bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 11. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan toplam zorunlu ve seçmeli derslerin dağılımı

Üniversite Adı	Vakıf üniversitelerine göre zorunlu, seçmeli ve ky ders dağılımı							
	Zorunlu Dersler		Seçmeli Dersler		KY		Toplam Z-S-KY	
	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)
1. Bahçeşehir Üniversitesi	4	11,11	5	2,92	-	-	9	4,35
2. Başkent Üniversitesi	2	5,56	18	10,53	-	-	20	9,66
3. İstanbul Aydın Üniversitesi	5	13,89	6	3,51	-	-	11	5,31
4. İstanbul Bilgi Üniversitesi	3	8,33	5	2,92	-	-	8	3,86
5. İstanbul Ticaret Üniversitesi	8	22,22	16	9,36	-	-	24	11,59
6. Kadir Has Üniversitesi	2	5,56	30	17,54	-	-	32	15,46
7. Maltepe Üniversitesi	7	19,44	85	49,71	-	-	92	44,44
8. Yeditepe Üniversitesi	5	13,89	6	3,51	-	-	11	5,31
Toplam= 207	36	%100	171	%100	0	%100	207	%100

Z= Zorunlu - S= Seçmeli - KY= Kodlama Yapılmıyor

Tablo 11’de görüldüğü üzere vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında açılan toplam f=36 (%18) “zorunlu” ve f=171 (%82) “seçmeli” dersin dağılımı sunulmuştur. Buna göre (bkz. tablo-17); açılan en fazla f=8 (%22,22) zorunlu ders İstanbul Ticaret Üniversitesinde görülürken, en az f=2 (%5,56) zorunlu ders ise Başkent Üniversitesi ve Kadir Has Üniversitesinde olduğu belirlenmiştir.

Bunun yanı sıra açılan en fazla seçmeli ders f=88 (%49,71) Maltepe Üniversitesinde, en az seçmeli ders ise f=5 (%2,92) Bahçeşehir Üniversitesi ve f=5 (%2,92) İstanbul Bilgi Üniversitesindedir. Ayrıca vakıf üniversitelerindeki derslerin hepsinin içeriğinin bilgisine

ulaşıldığı için, “kodlama yapılamıyor” olarak değerlendirilebilecek bir ders bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra toplam zorunlu ve seçmeli derslerin en fazla olduğu üniversitenin Maltepe Üniversitesi f=92 (%44,44) olduğu görülürken, ders sayısının en az olduğu üniversitenin ise f=8 (%3,88) İstanbul Bilgi Üniversitesi olduğu saptanmıştır.

Tablo 12. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarına göre zorunlu ve seçmeli derslerin dağılımı

Programlar	Bahçeşehir Ü.	Başkent Ü.	İstanbul Aydın Ü.	İstanbul Bilgi Ü.	İstanbul Ticaret Ü.	Kadir Has Ü.	Maltepe Ü.	Yeditepe Ü.
Reklamcılık ve Halkla İlişkiler	Z(4) S(5)	-	-	-	-	-	-	-
Radyo, Televizyon ve Sinema	-	Z(2) S(18)	-	-	-	-	-	-
Halkla İlişkiler ve Tanıtım (İng.)	-	-	Z(5) S(6)	-	-	-	-	-
İletişim Bilimleri	-	-	-	Z(3) S(5)	-	-	Z(3) S(64)	-
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	-	-	-	-	Z(4) S(9)	-	Z(4) S(21)	-
Medya ve İletişim Çalışmaları	-	-	-	-	Z(4) S(7)	-	-	-
İletişim Çalışmaları (İng.)	-	-	-	-	-	Z(2) S(30)	-	-
Medya Çalışmaları	-	-	-	-	-	-	-	Z(5) S(6)

Z= Zorunlu - S= Seçmeli

Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarına göre zorunlu ve seçmeli derslerin dağılımına bakıldığında (bkz. tablo-12); en fazla zorunlu dersin bulunduğu f=8 İstanbul Ticaret Üniversitesinde Halkla İlişkiler ve Reklamcılık ve Medya ve İletişim Çalışmaları doktora programlarında olduğu görülürken, en az ise Başkent Üniversitesinde f=2 zorunlu dersin verildiği görülmektedir.

Vakıf üniversiteleri iletişim fakülteleri doktora programlarındaki seçmeli dersler karşılaştırıldığında; en fazla f=85 Seçmeli dersin bulunduğu ve “İletişim Bilimleri” (f=64 Seçmeli) ve “Halkla İlişkiler ve Reklamcılık” (f=21 Seçmeli) doktora programı bulunan Üniversite Maltepe Üniversitesi olduğu bilgisine ulaşılrken, en az seçmeli dersin bulunduğu Üniversiteler ise Bahçeşehir Üniversitesi “Reklamcılık ve Halkla İlişkiler” ve İstanbul Bilgi Üniversitesi “İletişim Bilimleri” doktora programındadır.

Bunun yanı sıra Tablo18’de görüldüğü üzere (bkz. tablo-12); Radyo, Televizyon ve Sinema doktora programı bulunan Başkent Üniversitesinde f=2 zorunlu ve f=18 seçmeli ders açılırken, İstanbul Aydın Üniversitesinde “İngilizce Halkla İlişkiler ve Tanıtım” doktora programında f=5 Zorunlu ve f=6 Seçmeli, “İngilizce İletişim Çalışmaları” doktora programı bulunan Kadir Has Üniversitesinde f=2 zorunlu ve f=30 seçmeli dersin, Maltepe Üniversitesinde “İletişim Bilimleri” doktora programında f=3 zorunlu ve f=64 seçmeli ders seçilebilirken aynı Üniversitenin “Halkla İlişkiler ve Reklamcılık” doktora programında f=4 zorunlu ve f=21 seçmeli dersin seçilebilir olduğu görülmektedir. Ayrıca “Medya Çalışmaları” doktora programı bulunan Yeditepe Üniversitesinde ise f=5 zorunlu ve f=6 seçmeli dersin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 13. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu derslerin konusu

Derslerin Konusu	Seminer	Kuram	Yöntem	Bilimsel Araştırma	Medya Çalışmaları	Halkla İlişkiler	Reklamcılık	Kültürel Çalışmalar	Kodlama Yapılmıyor	Diğer	TOPLAM (f)	%
Bahçeşehir Ü.	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	4	11,11
Başkent Ü.	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2	5,56
İstanbul Aydın Ü. (İng.)	3	-	1	-	-	1	-	-	-	-	5	13,89
İstanbul Bilgi Ü. (İng.)	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	3	8,33
İstanbul Ticaret Ü.	-	2	-	-	3	-	1	2	-	-	8	22,22
Kadir Has Ü. (İng.)	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	5,56
Maltepe Ü.	2	2	2	-	-	1	-	-	-	-	7	19,44
Yeditepe Ü.	1	2	-	1	1	-	-	-	-	-	5	13,89
	9	10	6	1	4	2	1	2	0	0	36	%100

Tablo 13'te görüldüğü üzere Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin bölümlerindeki doktora programlarında yer alan zorunlu derslerin içerikleri sunulmuştur. Bu bağlamda (bkz. tablo-13); en fazla İngilizce zorunlu dersin olduğu İstanbul Aydın Üniversitesinde f=3 “Seminer” ve İstanbul Ticaret Üniversitesinde f=3 “Medya Çalışmaları” konusuyla ilgili olduğu saptanırken, en az f=1 zorunlu ders konusu bulunan vakıf üniversiteleri ise Kadir Has Üniversitesi “Seminer” ve “Yöntem”, Başkent Üniversitesi “Kuram” ve “Yöntem”dir. İstanbul Aydın Üniversitesinde “Yöntem” ve “Halkla İlişkiler”, İngilizce eğitim veren İstanbul Bilgi Üniversitesinde ders konusunun “Seminer” ve “Kuram” olduğu, İstanbul Ticaret Üniversitesinde “Reklamcılık”, İngilizce eğitim veren Kadir Has Üniversitesinde “Seminer” ve “Yöntem”, Maltepe Üniversitesinde ise ders konusunun “Halkla İlişkiler” olduğu görülürken Yeditepe Üniversitesinde ise “Seminer”, “Bilimsel Araştırma” ve “Medya Çalışmaları” konularında zorunlu derslerin verildiği belirlenmiştir.

Genel olarak tablo (bkz. tablo-13) üzerinden okuma yapıldığı zaman, vakıf üniversiteleri iletişim fakülteleri doktora programlarında toplam (f=36) zorunlu ders içerisinde f=10 “Kuram” ve f=9 “Seminer” konusuyla ilgili derslerin ağırlıklı olarak verildiği, en az ise f=1 “Bilimsel Araştırma” ve f=1 “Reklamcılık” konusunda Zorunlu derslerin açıldığı görülmektedir. Diğer ders konularının ise toplamda; f=6 tane “Yöntem”, f=4 tane “Medya Çalışmaları”, f= 2 “Halkla İlişkiler” ve f=2 “Kültürel Çalışmalar”, f=1 “Bilimsel Araştırma” ve f=1 “Reklamcılık” konusuyla ilgili olmak üzere toplamda f=35 zorunlu ders konusunun olduğu saptanmıştır. Ayrıca vakıf üniversiteleri iletişim fakülteleri doktora programlarındaki zorunlu derslerin tümünün içeriklerinin bilgisine ulaşıldığı için kodlama yapılamıyor olarak tanımlanan bir dersin bulunmadığı ve Tablo 13'teki kategoriler dışında tanımlanabilecek diğer kategorisinde başka bir dersin bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 14. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarına göre seçmeli derslerin konusu

Derslerin Konusu	Seminer	Kuram	Yöntem	Gazetecilik	Halkla İlişkiler	Reklamcılık	Sinema ve Televizyon	İletişim Araştırmaları	Medya Çalışmaları	Kültürel Çalışmalar	Yeni Medya Çalışmaları	Kodlama Yapılmıyor	Diğer	TOPLAM (N)	%
Bahçeşehir Ü.	1	2	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	5	2,92
Başkent Ü.	-	-	-	2	-	1	2	-	7	1	1	-	4	18	10,53
İstanbul Aydın Ü. (İng.)	-	1	-	-	2	-	-	-	-	1	1	-	1	6	3,51
İstanbul Bilgi Ü. (İng.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4	-	5	2,92
İstanbul Ticaret Ü.	-	1	-	1	1	1	1	3	4	2	-	-	2	16	9,36
Kadir Has Ü. (İng.)	-	6	-	-	-	1	2	-	1	10	5	-	5	30	17,54
Maltepe Ü.	-	4	2	1	17	10	11	4	1	6	3	-	26	85	49,71
Yeditepe Ü.	-	-	-	-	-	-	-	1	4	-	1	-	-	6	3,51
	1	14	2	4	21	14	16	8	17	21	11	4	38	171	%100

Türkiye’de vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarına göre seçmeli derslerin konuları değerlendirilecek olursa (bkz. tablo-14); toplam f=171 ders içerisinde en fazla seçmeli ders konusunun Maltepe Üniversitesinde f=26 olduğu ve tablodaki kategoriler içerisinde değerlendirilmeyerek diğer kategorisi içerisinde kodlandığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, en az f=1 seçmeli ders konusunun kategorilendiği üniversiteler sırasıyla; Bahçeşehir Üniversitesinde “Seminer”, “Halkla İlişkiler” ve “Reklamcılık”, Başkent Üniversitesinde “Reklamcılık”, “Kültürel Çalışmalar” ve “Yeni Medya Çalışmaları” olduğu görülürken, İngilizce eğitim veren İstanbul Aydın Üniversitesinde “Kuram”, “Reklamcılık”, “Kültürel Çalışmalar” ve f=1 diğer kategorisinde değerlendirilmiştir. Yine aynı şekilde İngilizce eğitim veren İstanbul Bilgi Üniversitesinde “Kültürel Çalışmalar” olduğu, İstanbul Ticaret Üniversitesinde “Kuram”, “Gazetecilik”, “Halkla İlişkiler”, “Reklamcılık” ve “Sinema Televizyon” olduğu görülmektedir. İngilizce eğitim veren Kadir Has Üniversitesinde ise “Reklamcılık” ve “Medya Çalışmaları” konularında, Maltepe Üniversitesinde “Gazetecilik”, “Medya Çalışmaları” konularında Seçmeli derslerin açıldığı görülürken, Yeditepe Üniversitesinde ise f=2 dersin konusunun f=1 “İletişim Araştırmaları” ve f=1 “Yeni Medya Çalışmaları” konusunda olduğu belirlenmiştir.

Genel olarak tabloda görüldüğü üzere (bkz. tablo-14) vakıf üniversiteleri iletişim fakülteleri doktora programlarına ilişkin toplam f=171 seçmeli ders konularına göre belirlenmiştir. En fazla f=38 dersin tabloda kategorilendirilen konular dışında “Diğer” kategorisinde değerlendirilirken, en az ise f=1 “Seminer” konusunun olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra “tablo 20” incelendiğinde; f=21 “Halkla İlişkiler” ve “Kültürel Çalışmalar”, f=17 “Medya Çalışmaları” konusunda, f=16 “Sinema ve Televizyon”, f=14 “Kuram” ve “Reklamcılık” konusunda, f=11 “Yeni Medya Çalışmaları”, f=8 “İletişim Araştırmaları”, f=4 “Gazetecilik” ve tablodaki (bkz. tablo-14) seçmeli ders kategorileri içerisinde kodlama yapılamayan ve son olarak f=1 “Seminer” dersi olmak üzere toplamda f=171 seçmeli ders ve konusunun olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Geçmişten günümüze iletişim alanı ile ilgili verilen eğitimlerin tarihsel sırasına bakıldığında, ilk olarak toplumdaki bireylerin bilgi ve haber almasında önemli yer tutan kitle iletişim medyası olan gazetecilik eğitimi biçiminde başladığı görülmektedir. Daha sonradan ise

radyo, televizyon, sinemanın yanı sıra halkla ilişkiler, reklamcılık gibi sektörlerin de dahil olmasıyla birlikte iletişim alanının eğitim kapsamı genişlemiştir. Bu bağlamda yeni gelişmeler ile birlikte iletişim alanıyla ilgili verilen eğitimler ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gibi aynı zamanda bölgeden bölgeye de çeşitli farklılıklar gösterebilmektedir. Özellikle geleneksel yapılardan farklı olarak ders programları, içerikleri giderek farklılaşmakta ve derslerin yanı sıra çeşitli seminerler, kurslar, projeler ve hatta yeni iletişim teknolojilerine uyum sağlayabilmek adına laboratuvarlar kurularak eğitimler verilmektedir. Bu durumun oluşmasına temel oluşturan faktörlerin ülkelerin iletişim meslek örgütleri, devlet politikaları, eğitim sistemleri ve dijitalleşmeye bağlı olarak yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmeler olduğu söylenebilir. Nitekim, hızla değişen ve gelişen yeni iletişim teknolojileriyle birlikte iletişim bilimleri alanında da sürekli güncellenme zorunluluğu nedeniyle karşılaşılan çeşitli sorunlar hem iletişim eğitimi veren akademisyenlere hem de kurumları yönetmek durumunda olan bireylere önemli sorumluluklar yükleyerek yeni kapılar açmaktadır.

Yapılan araştırmanın bulgularından hareketle çıkarımlar yapılacak olursa; Türkiye’de devlet üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programlarının yedi bölge içerisinde ağırlıklı olarak Marmara ve İç Anadolu Bölgesinde, Vakıf Üniversiteleri İletişim Fakültelerindeki Doktora programlarının ise, Marmara Bölgesinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Fakültelerin bu bölgelerde yoğunlaşmasının nedeni olarak lisans bölümleriyle ilişkili şekilde mezun öğrencilerin sektöre yakınlığının ön planda tutulduğu düşünülmektedir. Ayrıca Vakıf üniversitelerindeki doktora programlarının İstanbul ilinde yoğunlaşmış olduğu görülürken, Ankara ilinde sadece bir programın olduğu görülmektedir. Araştırmada en dikkat çeken nokta ise devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakülteleri içerisinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde hiç Doktora programı bulunmamasıdır.

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programı sayısının $f=23$, vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinde ise $f=8$ olduğu görülürken, devlet üniversitelerinde en fazla ana bilim dalının “Gazetecilik” en az ise “Temel İletişim Bilimleri” (Atatürk Üniversitesi) ve “Medya ve İletişim Çalışmaları” (Galatasaray Üniversitesi) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinde ise, $f=8$ üniversite bünyesinde $f=8$ ana bilim dalı olduğu ve herhangi bir bilim dalı bünyesinde doktora programı bulunmadığı belirlenmiştir. Bunların yanı sıra vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinde yer alan doktora programlarında (İletişim Bilimleri, İletişim Çalışmaları, Halkla İlişkiler ve Tanıtım) İngilizce eğitim verildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, iletişim alanında yabancı dile yönelik eğitimlerin verilmesi doktora öğrencileri için yaşamsal bir öneme sahiptir. Ülkemizde devlet üniversitelerinde lisansüstü eğitim-öğretim düzeyinde herhangi bir İngilizce doktora programının veya derslerinin (zorunlu-seçmeli) bulunmaması nitelikli öğretim üyesi yetiştirme konusundaki en önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir.

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinin doktora programlarındaki $f=400$ ’ü “zorunlu”, $f=769$ ’i “seçmeli” ve $f=13$ “kodlama yapılamamakla” birlikte toplamda $f=1209$ dersin verildiği, vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinde ise $f=38$ zorunlu ve $f=171$ seçmeli ders olmak üzere toplamda $f=209$ dersin lisansüstü eğitim-öğretim düzeyinde doktora programlarında verildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca devlet üniversiteleri iletişim fakültesi doktora programlarındaki toplam “zorunlu”, “seçmeli” ve “kodlamaya yapılamayan” ders sayısının en fazla Ege Üniversitesinde olduğu görülürken, ders sayısının en az olduğu üniversitelerin ise Galatasaray Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi olduğu görülmektedir. Vakıf üniversiteleri doktora programlarında verilen “Zorunlu”, “Seçmeli” ve “Kodlamaya Yapılamayan” ders sayısının en fazla Maltepe Üniversitesi, en az ise İstanbul Bilgi Üniversitesi olduğunu saptanmıştır. Bu bağlamda hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin doktora programlarında alınması gereken temel dersler dışında, daha çok seçmeli derslere ağırlık vermesi, doktora öğrencilerinin kendi ilgi alanları çerçevesinde araştırma sahalarının gerektirdiği dersleri seçebilmesi ve çalışmalarını şekillendirebilmeleri noktasında önem teşkil etmektedir.

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerinde en fazla zorunlu dersin verildiği üniversite Ege Üniversitesi (f=69) olurken, en az zorunlu derslerin verildiği üniversitelerin ise Galatasaray Üniversitesi (f=1) ve Hacettepe Üniversitesi (f=2) olduğu görülmektedir. Doktora programlarına göre ise en az f=1 Zorunlu dersin verildiği devlet üniversitelerinin Atatürk Üniversitesi “Temel İletişim Bilimleri”, Galatasaray Üniversitesi “Medya ve İletişim Çalışmaları”, İstanbul Üniversitesi “Gazetecilik” ve “Halkla İlişkiler ve Tanıtım” ve Marmara Üniversitesinde “Halkla İlişkiler” doktora programlarında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırma bulgularında dikkat çeken bir nokta ise Akdeniz Üniversitesinin “Gazetecilik”, “Halkla İlişkiler ve Tanıtım”, “İletişim” doktora programlarının 2 yıl 4 dönem, ders dönemi olduğu için açılan ders sayısı ve zorunlu ders sayısının diğer doktora programlarına oranla en fazladır. Belirtilmesi gereken bir diğer noktada, devlet üniversiteleri içerisinde Marmara Üniversitesinin doktora programlarında (İletişim Bilimleri, Sinema, Genel Gazetecilik) yer alan f=12 ve Selçuk Üniversitesinin “Halkla İlişkiler” doktora programında f=1 ders olmak üzere toplamda f=13 dersin içeriğinin bilgisine ilgili Sosyal Bilimler Enstitüsü ve e-posta yoluyla ulaşamadığından dolayı kodlama yapılamıyor olarak tanımlanmıştır. Vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programlarında ise en fazla zorunlu ders İstanbul Ticaret Üniversitesinde (f=8) verilirken, en az zorunlu derslerin verildiği üniversitelerin ise Başkent Üniversitesi (f=2) ve Kadir Has Üniversitesinde (f=2) olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra doktora programları bazında yapılan karşılaştırmada en fazla Zorunlu dersin (f=8) İstanbul Ticaret Üniversitesinde “Halkla İlişkiler ve Reklamcılık” ve “Medya ve İletişim Çalışmaları” doktora programlarında olduğu ve en az zorunlu dersin (f=2) Başkent Üniversitesinde verildiği belirlenmiştir. Devlet üniversiteleri ve vakıf üniversiteleri doktora programlarındaki ders içeriği bilgisine ulaşılabilir anlamında bir çıkarım yapılacak olursa; Devlet üniversitelerindeki doktora programlarındaki f=13 dersin içeriğinin bilgisine ilgili Sosyal Bilimler Enstitüsü ve e-posta yoluyla ulaşamazken, vakıf üniversitelerindeki doktora programlarında verilen bütün derslerin içeriğinin bilgisine ulaşılmıştır.

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programları arasında en fazla seçmeli dersin (f=119) verildiği üniversite Ege Üniversitesidir. Ege Üniversitesinde seçmeli ders sayısının fazla olmasının nedeni, ana bilim dalı ve bilim dalında bulunan doktora programlarının diğer üniversitelerdeki doktora programlarına oranda daha fazla sayıda olmasıdır. Ege Üniversitesinin doktora programları ve seçmeli ders sayılarına en fazla olacak şekilde sırasıyla bakıldığında; “Halkla İlişkiler ve Tanıtım” (f=44), “Radyo, Sinema ve Televizyon” (f=18), “Reklamcılık” ve “Genel Gazetecilik” (f=16), , “Kişilerarası İletişim” (f=14), “İletişim Araştırmaları” (f=11) olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra en az Seçmeli dersin bulunduğu üniversiteler ve doktora programları ise Giresun Üniversitesi “İletişim Bilimleri” (f=5) ve Mersin Üniversitesi “Radyo, Sinema ve Televizyon” (f=4) olduğu belirlenmiştir. Vakıf Üniversiteleri İletişim Fakülteleri arasında ise; en fazla seçmeli dersin (f=85) yer aldığı üniversite Maltepe Üniversitesidir. Üniversitenin doktora programlarına ve seçmeli ders sayılarına bakıldığında; “İletişim Bilimleri” (f=64) ve “Halkla İlişkiler ve Reklamcılık” (f=21) olduğu görülmektedir. Maltepe Üniversitesi ve İstanbul Ticaret Üniversitesi bünyesinde ikişer doktora programı yer alırken, diğer üniversiteler bünyesinde sadece birer doktora programı bulunmaktadır. Bu noktada araştırmada dikkat çeken nokta Maltepe Üniversitenin “İletişim Bilimleri” doktora programındaki seçmeli ders sayısı, diğer üniversitelerin doktora programı sayısına oranla çok daha fazla olmasıdır. Ayrıca en az seçmeli derse sahip Vakıf Üniversitelerinin doktora programları ve sayıları ise, Bahçeşehir Üniversitesi “Reklamcılık ve Halkla İlişkiler” (f=5) ve İstanbul Bilgi Üniversitesi “İletişim Bilimleri” (f=5) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu iki üniversitenin en az seçmeli derse sahip olması bünyelerinde yer alan doktora programı sayısının az olmasıyla ilişkilidir.

Devlet üniversiteleri iletişim fakültelerindeki doktora programlarında en fazla verilen zorunlu ders konusunun “Uzmanlık Alan” (f=130) olduğu, en az ise “Proje Çalışmaları” (f=5) konusunda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Devlet üniversiteleri arasında en fazla zorunlu dersin bulunduğu (f=36) Ege Üniversitesinde ise ders konusunun “Uzmanlık Alan” ile

ilgili olduğu saptanmıştır. Devlet üniversitelerinde verilen seçmeli ders konularının ise en fazla “Medya Araştırmaları” (f=162) konusunda, en az ise “Proje Çalışmaları” (f=7) konusunda verildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca devlet üniversiteleri arasında en fazla seçmeli ders konusuna sahip olan Ege Üniversitesinde f=29 dersin konusu “İletişim Araştırmaları” ile ilgilidir. Vakıf üniversitelerinde verilen İngilizce zorunlu derslerin konularının en fazla “Seminer” (İstanbul Aydın Üniversitesi) ve “Medya Çalışmaları” (İstanbul Ticaret Üniversitesi) ile ilgili olduğu saptanırken, en az f=1 zorunlu ders konusu bulunan Vakıf Üniversiteleri ise Kadir Has Üniversitesi (Seminer ve Yöntem) ve Başkent Üniversitesi (Kuram ve Yöntem)dir. Vakıf üniversitelerinde toplam verilen f=36 dersin konusunun en fazla Kuram ve Seminer olduğu görülürken, en az ise “Bilimsel Araştırma” ve “Reklamcılık” ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Vakıf üniversitelerinde verilen seçmeli ders konularının (f=26) ise en fazla Maltepe Üniversitesinde araştırma içerisinde yer alan kategoriler dışındaki “diğer” konularda, en az seçmeli ders ise “Seminer” f=1 konusuyla ilgilidir. Bu bağlamda hem devlet hem de vakıf üniversitelerindeki doktora programlarında açılan zorunlu dersler ve derslerin içerikleri arasında belirgin bir farklılaşma görülmemekle birlikte, seçmeli dersler ve derslerin içeriklerinin özellikle de vakıf üniversitelerinde biraz daha farklılaşarak günümüzdeki güncel gelişmeler ışığında çeşitlenmeler olduğu söylenebilir. Diğer yandan devlet ve vakıf üniversitelerinde yeni açılan doktora programlarında verilen derslerin, mevcut akademik kadronun uzmanlık ve ilgi alanları doğrultusunda yapılandırıldığı gözlenmiştir. Ayrıca incelenen doktora programlarında genel olarak nitel derslerin ağırlıkta olduğu görülürken, nicel derslerin azınlıkta olması birtakım eksiklikler yaratma noktasında sorun teşkil etmektedir. Genel bir çerçeveden değerlendirilecek olursa, devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakülteleri doktora programlarında yer alan eğitim müfredatındaki zorunlu ve seçmeli derslerin iletişim alanı dahilinde kaldığı görülmektedir. Bu noktada, eğitim gören öğrencilerin ilgili olduğu araştırma alanlarıyla ilgili olay, olgu ve fikir yapıları çerçevesinde analiz yetilerini geliştirebilecekleri entelektüel bir bakış açısı oluşturabilmeleri açısından sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle iç içe bir eğitim müfredatı oluşturulması gerekli görülmektedir. Ayrıca farklı disiplinlerle eklektik bir şekilde oluşturulan eğitim müfredatının yanı sıra çeşitli disiplinlerdeki öğretim üyelerinin de iletişim alanıyla bağlantı oluşturacak şekilde dersler vermesinin doktora öğrencisine farklı bir bakış açısı sunarak yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Böylece iletişim alanında yapılacak bilimsel araştırmalar ve verilen eğitimler, disiplinlerarası bilgi akışının sağladığı ölçüde daha çok zenginleşerek yol alacaktır.

Son olarak, iletişim eğitimi üzerine yapılan araştırmalarda lisans düzeyinde verilen teorik derslerin yanı sıra genel olarak mesleki anlamda beceri kazandırma ve yeterlilik sağlama konusunda uygulamalı derslerin ağırlıkta olduğu görülmüştür. Ancak yapılan bu araştırmada ise lisansüstü eğitim-öğretim düzeyinde doktora derslerinin akademik öğretim üyesi yetiştirebilmek amacıyla daha kuramsal anlamda gerek sosyal bilimler alanı gerekse iletişim alanı ile ilgili doktora öğrencilerine çeşitli eğitimin verilmesinin gerekliliğinden hareketle dersler ve içerikleri oluşturulmuştur. Bu noktadan hareketle iletişim alanıyla ilgili lisans düzeyinde yapılan araştırmalardaki elde edilen bulgular ile bu araştırmadaki bulgular arasında karşılaştırma yapılamamakta ve tartışma yürütülememektedir. Bu noktada araştırma, Türkiye’de devlet ve vakıf üniversiteleri iletişim fakültelerinde ana bilim dalı ve bilim dalları doktora programları ve programlardaki derslerle ilgili yapılan ilk çalışma olması bakımından özgün değere sahiptir. Araştırmada elde edilen veriler, alanda çeşitli yorumların yapılabilmesi ve aynı ya da farklı alandaki yapılan çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adam, G. S. (2001). The education of journalists, *Journalism*, 2(3), 315-339.
<https://doi.org/10.1177/146488490100200309>
- Alemdar, K. (1981). Cumhuriyet döneminde gazetecilik eğitimi konusunda ilk girişimler. *İletişim, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu*, (3), 1-7.

- Alemdar, K. ve Erdoğan, İ. (2001). İletişim. *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim Sosyal Dergisi*, 1-10.
- Altun, A. (1995). *Türkiye’de gazetecilik ve gazeteciler*. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yay.
- Arık, B. M. ve Bayram, F. (2011). İletişim eğitimi ve iletişim akademisyenleri: veriler ışığında genel bir değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (15), 81-98.
- Atabek, Ü. ve Atabek, G. Ş. (2014). İletişim eğitiminde farklı perspektifler: öğrenciler, akademisyenler ve meslek mensuplarının iletişim eğitimi hakkındaki tutumları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (38), 148-163.
- Bromley, M. (1997). The end of journalism? Changes in workplace practices in the press and broadcasting in the 1990s. M. Bromley ve T. O’Malley (Ed), *A journalism reader* içinde (ss. 330-350). London: Routledge.
- Dağtaş, E. (2003). Gazetecilik eğitiminde kuram ve uygulama ikilemi: Türkiye’deki iletişim fakülteleri üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (17), 143-200.
- Greenberg, S. (2007). Theory and practice in journalism education. *Journal of Media Practice*, 8(3), 289-303. doi: https://doi.org/10.1386/jmpr.8.3.289_1
- İnuğur, N. M. (1988). *Türk basınında "iz" bırakanlar*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Josephi, B. (2009). The Handbook of Journalism. J. Wahl, T. Hanithzsch, ve K. Hanithzsch (Ed.), *Journalism Education* içinde (ss. 42-56). New York: Routledge.
- Mutlu, E. (2000). Türkiye’de iletişim eğitimi: kişisel bir tarih denemesi. *İletişim Dergisi*, 8, 234-259.
- Narin, B. (2018). Dünyada akademik sıralaması yüksek gazetecilik lisans bölümlerinin ders programlarının analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (47), 88-110.
- Ross, B. & Pisani, J. (2008). *A century of advertising education*. Austin: TX: American Academy of Advertising.
- Tokgöz, O. (2003). Türkiye’de iletişim eğitimi: elli yıllık bir geçmişin değerlendirilmesi. *Kültür ve İletişim*, 6(2), 7-32.
- Tokgöz, O. (2006). Türkiye’de iletişim araştırmalarında iletişim eğitiminin rolü ve önemi. *Küresel İletişim Dergisi*, 1, 1-12.
- Topuz, H. (1996). *Türk basın tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Uzun, R. (2007). İstihdam sorunu bağlamında Türkiye’de iletişim eğitimi ve öğrenci yerleştirme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 25(2), 117-134.
- Weaver, P.H. (1994). *News and the culture of lying*. New York: The Free Press.
- Yıldırım, B. (2009). *Gazetecilik eğitimi: değişim ihtiyacı ve dönüşümler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ziani, A. K., Elareshi, M., Alrashid, M. & Al-Jaber, K. (2018). Journalism education in the GCC region: university students’ and professionalism perspectives. *Journal of Communication Media Watch*, 9(1), 52-68. doi: <http://10.0.61.39/mw/2018/v9i1/49275>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Türkiye’de Sosyal Medya Konulu Doktora Tezlerinin İncelenmesi

An Examination of the PhD Theses on Social Media in Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIRAN ¹

Öz

Sosyal medya sayesinde iletişim alanında yakınlık ve uzaklık da anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. Gündelik yaşamdaki her türlü ilişkide sosyal medyanın rolü giderek artmaktadır. Bu çalışmada sosyal medya olgusunun bilimsel anlamda ne derece ve ne türden çalışmalarla ele alındığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi verilerine bağlı olarak yapılan literatür taramasının sonucunda, sosyal medya konusunda Türkiye’de yapılan doktora tezlerinin başlangıç tarihinin 2011 yılı olduğu ve 2020 yılı Ocak ayı itibarıyla bu konuda toplam 148 doktora tezi olduğu ancak bunlardan 135’ine erişim izni verildiği görülmüştür. Türkiye’de sosyal medya konulu doktora tezlerinin hazırlandığı üniversiteler incelendiğinde toplam 45 üniversitede çalışıldığı, bu üniversitelerin %89,7’sinin (38) devlet üniversitesi, %10,3’ünün ise (7) vakıf üniversitesi olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medya konulu doktora tezlerinde kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde; %50,4’ün de nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı, %33,3’ünde nitel yöntemlerin, %16,3’ünde ise karma (hem nicel hem nitel) yöntemlerin kullanıldığı görülmüştür. Kullanılan araştırma teknikleri incelendiğinde; ilk sırada %42,2 ile anket ve ölçeklerin bir arada kullanıldığı çalışmalar gelmektedir. İkinci sırada %14,8 ile içerik analizi tekniği gelmekte, üçüncü sırada ise %5,9 ile görüşme tekniği gelmektedir. Birey ve toplum hayatında giderek daha fazla yer edinmesine bağlı olarak bu konu ile ilgilenen bilim dallarının da çeşitlendiği ve buna bağlı olarak araştırma yöntem ve tekniklerinde de aynı yönde bir artışın olduğu belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: İletişim sosyolojisi, sosyal medya, yeni medya, doktora tezleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

By virtue of social media, the proximity and remoteness also lost their meanings in the area of communication to a large extent. In every type of relationship in daily life, the role played by the social media is gradually multiplied. In this study, it is aimed to reveal to what extent and with what kind of studies the social media phenomenon has been discussed scientifically. As per the literature review conducted on the basis of the databases of the National Thesis Center of the Council of Higher Education of Turkey (YÖK), it was discerned that the starting year of the doctoral dissertations which were prepared in Turkey on the topic of social media was 2011 and there were a total of 148 doctoral dissertations on this topic until January 2020, however, the permission to access was granted only to 135 out of all dissertations. In Turkey, upon the review of universities where doctoral dissertations were composed on the topic of social media, it was found that social media was studied in 45 universities and, of these universities, 89.7% (38) were public universities whilst 10.3% (7) were foundation universities. The review of research methods which were used in doctoral dissertations on the topic of social media indicated that quantitative research methods were used in 50.4% of the dissertations, qualitative research methods were used in 33.3% of the dissertations and mixed-type research methods (both quantitative and qualitative) were used in 16.3% of the dissertations. As per the exploration of research techniques which were utilized, studies in which surveys and scales were used together came at the top with 42.2% of the dissertations. The content analysis comes second with 14.8% and is followed by the interview technique ranking third with 5.9%. It can be further stated that scientific disciplines interested in this topic also get diversified as the social media gradually gains more ground in the life of individual and society, and hence, in the same direction, there is also an increase in the number of research methods and techniques.

¹ Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ozgur.kiran@samsun.edu.tr

Atf için (to cite): Kiran, Ö. (2021). Türkiye’de sosyal medya konulu doktora tezlerinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1066-1085.

Keywords: Communication sociology, social media, new media, doctoral dissertations

Paper Type: Research

Giriş

İletişim olgusu insanlık tarihi kadar eski olduğu gibi birçok bilimin de ortak çalışma alanı ve konusu olmuştur. İnsanlar arasındaki iletişimin gelişen teknolojiye bağlı olarak niteliğinin değişmesi, bireyler arasındaki etkileşimin içeriğinde de farklılıklara yol açmıştır. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren kitle iletişiminin küresel boyuta yayılması iletişim kavramına yüklenen anlamın değişmesine ve ortaya çıkan her yeni kitle iletişim aracıyla da iletişim kavramının yeniden ele alınmasına sebebiyet vermiştir. Bugün gelinen noktada kitle iletişim araçları Marshall McLuhan’ın (1962, s. 31) tabiriyle dünyayı küresel bir köye dönüştürmüş, birey ve toplumların yaşamında büyük değişikliklere yol açmış ve özel ilişkilerden resmi ilişkilere kadar her alanda açmaya da devam etmektedir. Kavramsal anlamda zaman ve mekân artık bağlayıcı, belirleyici özelliklerini yitirmiş ve her şey küresel çerçevede belirli bir ‘an’ da yaşanır hale gelmiştir. Kuşkusuz gelinen bu noktada en önemli medya aracı da internet ve dolayısıyla sosyal medya olmuştur. Sosyal medya sayesinde iletişim alanında yakınlık ve uzaklık da anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. Gündelik yaşamdaki her türlü (formel-informel) ilişki ve etkileşimlerde sosyal medyanın rolü giderek artmaktadır.

Teknolojinin hızla gelişmesi, iletişim araçlarının dijitalleşmesi iletişim araç ve yöntemlerinin yeniden şekillenmesini ve yorumlanmasını da beraberinde getirmiştir (Poyraz, 2016, s. 62). Sosyal medya iletişiminin gelişimine neden olarak ise teknolojik gelişmelerle paralel giden bir bilgi açlığı ve iletişim hayranlığı ile klasik internetin yetersiz kalması gösterilebilir (Esen, 2019, s. 84). Popüler sosyal medya platformları düşünce ve kanaatlerin paylaşımında bireyle sınırlı kalmayıp, kitleleri harekete geçirebilecek bir propaganda aracı niteliğine bürünmüşlerdir (Alp, 2019, s. 42). Bu nedenle sosyal medya platformları, yeni medya konusunda araştırma yapanlara; yeni medya üzerine tartışabilmek, araştırma konu ve alanını etkileşim içerisinde kullanabilmek adına geniş imkânlar sağlamaktadır (Bayraktutan, 2014, s. 14). Ortaya çıkan bahsi geçen imkânlar ise; Türkiye’de iletişimle ilgili araştırmaları artırmıştır (Erdoğan, 2013, s. 210). Sosyal medya günümüzde bireyler için yalnızca bir eğlence ve bilgi edinme kaynağı değildir. Bu mecra üzerinden hemen her türlü ticari, ekonomik faaliyet kendine bir yer bulmaya çalışmakta ve bu sayede birey ve toplum üzerinde psiko-sosyal etkilerinin yanı sıra siyasal, kültürel ve özellikle öne çıkan ekonomik yönleri etki alanını genişletmektedir.

Geleneksel medyayı ve yeni medyayı birlikte uygulayan işletmeler, mevcut paydaşlarıyla olan ilişkilerini güçlendirir ve artırırken daha önce ulaşılmaz veya görünmez olan paydaşlarına da ulaşma ve onlarla karşılıklı etkileşim kurma imkânı bulmaktadırlar (Hearn, Foth and Gray (2009) dan aktaran; Binbaşıoğlu, Deste ve Ünal, 2015, s. 89).

Kitle kültürü, medyanın etkileri, kamuoyu üzerine incelemeler, internet ve bilgisayar üzerine çalışmalar buldukları döneme ait teknik yeniliklere ilişkin çeşitli kaynaklar geliştirirler. Bu bağlamda yeni iletişim çalışmalarında, iletişim süreci yalnızca ileti alınması açısından değil, sürecin tamamının değerlendirilmesiyle bakış açısı değişmek zorunda kalmıştır. Bütün bu gereksinimler iletişim bilimleri tarafından araştırılan konuların tek yönlü bir bakış açısıyla kavranamayacak konular olduğunu göstermektedir (Ateş, 2016, s. 219). Bir araştırma ile bilimin genel amacı olan “görüngüdeki düzeni, tekrarlanan kalıpları, oluşum ve değişimin nedenlerini” bulmak amaçlanır. Benzer şekilde, iletişim araştırmalarının amacı genelde endüstriyel yapıda verimlilik, iletişim, pazarlama, etki ve meşrulaştırma sorunlarını çözme şeklinde inşa edilmektedir. Türkiye’de işletme, halkla ilişkiler, televizyon ve sinema, reklam, gibi farklı alanlarda anket tekniğiyle yapılmış araştırmalarda ise genellikle bu amaç güdülmez. Bu bağlamda, örnek olarak “aktif izleyici” (Song vd., 2004, s. 385) tezi vardır ve izleyici tercihlerini ve özelliklerini öğrenmeye dönük araştırma ve ölçme yöntemleri geliştirilmiştir.

Pozitivizmin biçimlendirilmesine dayanan bu tür araştırma yöneliminin yanı sıra, “dışarıda bilinebilir bir gerçek yoktur, gerçek görecelidir, çoğuldur, sürekli değişim vardır ve tekrarlanan kalıplar yoktur, postmodernlik modernizmin bir devamı değildir” gibi açıklamalar popülerlik kazanmıştır (Erdoğan, 2013, s. 189).

Literatürde Türkiye’de yapılmış benzer çalışmalara örnek olarak; Davulcu ve Tanyeri’nin (2018) “İletişim Araştırmalarında 2006-2016 Yılları Arasında Yapılan Doktora Tezlerine İlişkin Bir Durum Değerlendirmesi” adlı çalışma kapsam genişliği konusunda önemli bir fikir kaynağıdır. Karakaya (2019) “Sosyolojik Araştırma, Yöntem Ve Tekniklerinin Sosyal Medya Üzerinden Kullanımı” adlı çalışmada bu yöntem ve tekniklerin sosyal medya kullanımının avantaj ve dezavantajlarından bahsetmiştir. Devrani ve Kesici (2020) “Yeni Medya Araştırmalarında Yöntemler Ve Araçlar Ne Kadar Yeni? Türkiye’deki Lisansüstü Tezler Dair Bir Analiz Çalışması” adlı araştırmalarında Türkiye’deki iletişim çalışmalarında yeni yöntem arayışları ve uygulama örneklerine değinmişler ve 2013-2018 yılları arasında yeni medya konulu lisansüstü tezlerinin araştırma yöntemleri, doküman inceleme ve meta analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Kavut (2019) “İletişim Araştırmalarında Kullanılan Yöntem ve Teknikler Üzerine Bir Değerlendirme” adlı araştırmasında iletişim alanında kullanılan yöntem ve teknikleri literatür taraması ile incelemiş ve 2013-2018 yılları arasındaki anabilim dalı iletişim olan izinli doktora tezlerini yıl, sayfa sayısı, üniversiteler, anabilim dalları, yöntem ve teknikleri bakımından analiz etmiştir. Ateş (2016) “Bir Bilim Dalı Olarak İletişim Bilimleri Alanının Türkiye’deki Konusal Kapsam Analizi” adlı araştırmasında Türkiye’de bir bilim dalı olarak İletişim Bilimleri alanını ve iletişim bilimleri kapsamında yer alan konu başlıklarını incelemiştir. Ateş, iletişim bilimleri alanında tamamlanan ilk doktora tezinin 1998 yılında olduğunu, iletişim bilimleri alanında en fazla doktora tezinin Marmara Üniversitesi’nde yapıldığını ve iletişim bilimleri kapsamında doktora düzeyinde en çok araştırılan konunun sinema olduğunu ortaya koymuştur. Özudoğru’nun (2014), “Nitel Araştırmanın İletişim Araştırmalarında Rol ve Önemi Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmada, iletişim çalışmalarında nitel araştırmanın rol ve sorumlulukları çeşitli nitel yöntemlere ait örneklerle tartışılmıştır. Çalışmadaki örnekler iletişim etnografisi, eleştirel söylem çözümlemesi ve göstergebilim yöntemlerinden oluşmaktadır.

Günümüz dünyasında sosyal medyanın birey ve toplum hayatında merkezi konum edinmesiyle birlikte bu konuda küresel çapta farklı bilim alanlarında sistematik birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Ancak bu çalışma sadece Türkiye’deki doktora tez çalışmaları ile sınırlı tutulmuştur. Literatür taramasına dayalı bu çalışmada Türkiye’de sosyal medya konulu doktora düzeyindeki çalışmaların özellikle anabilim dalları, konu, yıl ve yöntemler ile çalışma alanları açısından sınıflandırılmasıyla bu konuda çalışma yapmak isteyenlere belli bir fikir vermesi yönünde literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1. Amaç

Bu çalışmada iletişim alanında geleneksel ve yeni medya şeklinde yapılan ayrıma bağlı olarak günümüzde birey ve toplum hayatında oldukça geniş yer bulan sosyal medya olgusunun bilimsel anlamda ne derece ve ne türden çalışmalarla ele alındığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Sosyal medya olgusu sosyal bilimlerin sadece bir alanıyla ya da genel olarak sosyal bilimlerin inceleme alanıyla sınırlandırılmayacak kadar geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bu nedenle iletişimi birçok yönüyle farklı boyutlara taşıyan sosyal medyaya akademik çalışmalarda nasıl yer verildiğinin ortaya konulması bu çalışmayı benzer çalışmalardan ayırmaktadır. Çalışmanın sosyal medya konusunda tez yazmayı, araştırma yapmayı düşünenlere özellikle konu ve yöntem belirlemede belli bir fikir verebileceği düşünülmektedir. Çalışmada Türkiye’de sosyal medya konusunda yapılmış tezler doktora düzeyindekilerle sınırlı tutulmuştur.

2. Yöntem

Sosyal medya konusunda hazırlanmış doktora tezlerinin tarama modelinde incelendiği bu çalışmada literatür taraması tercih edilmiştir. Alan yazın derlemesi olarak da ifade edilen literatür taraması herhangi bir özet değil, belli bir konuda önceden yapılmış araştırmaların incelenmesidir. Literatür taramasının (alan yazın derlemelerinin) amaçları ise (a) araştırma problemini sınırlandırmak, (b) sorgulanacak yeni noktalar bulmak, (c) faydasız yaklaşımlardan kaçınmak, (d) yöntemsel içgörü kazanmak ve (e) öneriler olarak sıralanabilir (Kızıltepe, 2017, s. 36). Literatür taramalarının kendi içinde; bağlam değerlendirmesi, tarihsel değerlendirme, bütünleştirici değerlendirme, metodolojik değerlendirme, kendi çalışmalarını değerlendirme ve kuramsal değerlendirme (Neuman, 2016, s. 166) olmak üzere altı türü bulunmakla birlikte bu çalışma bütünleştirici değerlendirme türüne dayanarak hazırlanmıştır. Literatür taramalarındaki bütünleştirici değerlendirme; belli bir konudaki bilgi durumunun sunulduğu ve özetlendiği bir değerlendirme türüdür ve genellikle bir bağlam değerlendirmesiyle de birleştirilebilir (Neuman, 2016, s. 166). Araştırma yöntemi olarak alanyazın tarama; meta analiz, meta sentez ve betimsel olarak üçe ayrılabilir. Özellikle bu çalışma ile ilgili olmak üzere betimsel tarama modelinde birbirinden bağımsız olarak yapılan nicel ve nitel çalışmalar incelenip düzenlenmiştir. Ancak bu tür çalışmalarda incelenen araştırma sayısının fazla olması derinlemesine yorum ve sentezi sınırlandırmaktadır (Çalık ve Sözbilir, 2014, s. 34). Araştırılacak konunun özgünlük derecesinin belirlenmesine yardımcı olması, konuyla ilgili ne tür araştırmalar yapıldığının ortaya konularak, yapılacak araştırmanın boyutları hakkında zengin bir içerik sağlaması ve konuyla ilgili terminolojiyi öğrenmeye ve geliştirmeye olanak sağlayarak gelecekte yapılacak araştırmalarla ilgili öngörülerini artırması, literatür taramasına dayalı araştırmaların sağladığı yararlılardan bazılarıdır (Çalık, 2019, s. 20).

Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi verilerine (YÖK Tez Merkezi, 2020) bağlı olarak yapılan literatür taramasının sonucunda, sosyal medya konusunda Türkiye’de tamamlanmış ilk doktora tezlerinin başlangıç yılının 2011 yılı olduğu görülmüştür. 2020 yılı Ocak ayı itibarıyla bu konuda toplam 148 doktora tezi olduğu ancak bunlardan 135’ine erişim izni verildiği tespit edilmiştir. Doktora tezlerinin incelenenler sayısında olduğu varsayılarak 2011 yılından itibaren erişim izni verilmiş olanların tümü (135 tez) araştırma kapsamına dâhil edilmiş (Ek Tablo 1), ayrıca yıl sınırlandırılmasına gerek duyulmamıştır. Araştırmaların arama stratejileri içerisinde dâhil etme kriterleri olarak tez başlıkları incelenmiş, “sosyal medya” ve “yeni medya” kelimelerine yer verilmiştir. Yine konuyla ilgili olarak tamamlanmış ve erişim izni verilmiş olan doktora tezlerine Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi resmi internet sitesi (YÖK Tez Merkezi, 2020) üzerinden birincil kaynaktan ulaşılmıştır. Konuyla ilgili erişim izni verilmeyen tezler ile doktora tezleri dışındaki kaynaklar ve başlık dışındaki taramalar hariç tutulmuştur.

Bu bağlamda öncelikle tarama aracı olarak Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi resmi web sayfasında tarama terimi bölümüne “*sosyal medya*” kelimeleri yazılmış, daha sonra tez türü bölümünden “*doktora*” seçeneği ve izin durumu bölümünde de “*izinli*” seçeneği işaretlenerek, başlıklardan hareketle sosyal medya konulu doktora tezlerinin sayısı tespit edilmiştir. Bu tezler içerisinde erişim izni verilmiş olanlar indirilerek üniversite, anabilim dalı, yıl, konu ve kullanılan yöntem olarak tasnif edilecek şekilde bir form hazırlanarak kategorilendirilmiş ve frekans tablolarında sunulmuştur.

3. Bulgular

Üniversitelerin birçoğunda aynı alandaki anabilim dallarının kurumsal isimleri birebir aynı değildir. Bu anlamda çalışmada, aynı alanda olup da farklı isimlendirilen anabilim dalları, çoğunluğun sahip olduğu anabilim dalının ismi altında toplanmış olup bu anabilim dalları şunlardır: “Yabancı Diller Anabilim Dalı” adı altında (%2,2); Batı Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı ile Çeviribilim Anabilim Dalı yer almakta; “Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı” adı altında (%19,3); Halkla İlişkiler Anabilim Dalı ile Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı

yer almakta; “İletişim Bilimleri Anabilim Dalı” adı altında (%7,4); İletişim Tasarım ve Yönetimi Anabilim Dalı, Medya ve İletişim Çalışmaları Anabilim Dalı ve Temel İletişim Bilimleri Anabilim Dalı yer almakta; “İşletme Anabilim Dalı” adı altında (%28,8); İşletme Yönetimi Anabilim Dalı ile Sağlık Kurumları İşletmeciliği Anabilim Dalı yer almakta; “Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı” adı altında, (%5,9); Radyo Televizyon Anabilim Dalı ile Sinema Televizyon Anabilim Dalı yer almakta; “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı” adı altında (%5,2); Kamu Yönetimi Anabilim Dalı ile Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Anabilim Dalı yer almakta; “Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı” adı altında (%4,4); Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı yer almaktadır.

Bu bölümde sosyal medya konulu doktora tezlerinin çalışıldıkları üniversiteler, anabilim dalları, yıl, konu ve yöntemleri tablolar halinde incelenmiştir.

Tablo 1. Sosyal medya konulu doktora tezlerinin hazırlandığı üniversiteler

Üniversiteler	f	%	Üniversiteler	f	%
Adnan Menderes Ü.	2	1,5	İstanbul Bilgi Ü.	1	,7
Afyon Kocatepe Ü.	3	2,2	İstanbul Ticaret Ü.	2	1,5
Akdeniz Ü.	4	3,0	Karabük Ü.	1	,7
Anadolu Ü.	6	4,4	Karadeniz Teknik Ü.	1	,7
Ankara Ü.	1	,7	Kocaeli Ü.	1	,7
Atatürk Ü.	5	3,7	Koç Ü.	1	,7
Beykent Ü.	6	4,4	Maltepe Ü.	1	,7
Boğaziçi Ü.	1	,7	Marmara Ü.	17	12,6
Celal Bayar Ü.	1	,7	Mustafa Kemal Ü.	1	,7
Çanakkale Onsekiz Mart	1	,7	Niğde Ömer Halis Demir	1	,7
Çukurova Ü.	1	,7	ODTÜ	1	,7
Dicle Ü.	1	,7	Okan Ü.	2	1,5
Dumlupınar Ü.	1	,7	Pamukkale Ü.	2	1,5
Ege Ü.	2	1,5	Polis Akademisi	1	,7
Erciyes Ü.	4	3,0	Sakarya Ü.	4	3,0
Gazi Ü.	8	5,9	Selçuk Ü.	15	11,1
Gümüşhane Ü.	1	,7	Süleyman Demirel Ü.	3	2,2
Hacettepe Ü.	3	2,2	Sütçü İmam Ü.	3	2,2
Haliç Ü.	1	,7	Trakya Ü.	1	,7
Hasan Kalyoncu Ü.	1	,7	Uludağ Ü.	2	1,5
İnönü Ü.	2	1,5	Yaşar Ü.	1	,7
İstanbul Ü.	14	10,4	Yıldız Teknik Ü.	3	2,2
İstanbul Aydın Ü.	1	,7			

Tablo 1 de, Türkiye’de sosyal medya konulu doktora tezlerinin hazırlandığı üniversitelerin dağılımı yer almaktadır. Buna göre toplam 45 üniversitede sosyal medya konusunda çalışıldığı, bu üniversitelerin %89,7’sinin (38) devlet üniversitesi, %10,3’ünün ise (7) vakıf üniversitesi olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında; ilk sırada %12,6 oranıyla (17 doktora tezi) Marmara Üniversitesi yer almaktadır. İkinci sırada %11,1 ile (15 doktora tezi) Selçuk Üniversitesi, üçüncü sırada ise %10,4 oranıyla (14 doktora tezi) İstanbul Üniversitesi gelmektedir. Bu Üniversiteleri %5,9 ile (8 doktora tezi) Gazi Üniversitesi, 6’şar tez ile (%4,4) Anadolu Üniversitesi ve Beykent Üniversitesi takip etmektedir.

Belirtilen üniversiteler içinde yedi tanesi (Beykent, Haliç, İstanbul Bilgi, İstanbul Ticaret, Koç, Okan ve Yaşar Üniversiteleri) vakıf üniversitesidir. Vakıf üniversitelerinde toplam 14 adet sosyal medya konulu doktora çalışması yapılırken bu sayının devlet üniversitelerine oranı %10,3 dür. Vakıf üniversiteleri içerisinde ise sosyal medya konulu doktora tezi en fazla (6 adet, %4,4) Beykent Üniversitesi’ne aittir.

Tablo 2. Enstitülere göre doktora tezlerinin dağılımı

Enstitüler	f	%
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	8	5,9
Fen Bilimleri Enstitüsü	3	2,2
Güvenlik Bilimleri Enstitüsü	1	,7
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	1	,7
Sosyal Bilimler Enstitüsü	122	90,4
Toplam	135	100,0

Tablo 2 de, Türkiye’de sosyal medya konulu doktora tezlerinin enstitülere göre dağılımı yapılmıştır. Buna göre ilgili tezlerin %90,4’ünün Sosyal Bilimler Enstitüleri kapsamında çalışıldığı tespit edilmiştir. Son yıllarda Üniversitelerde Enstitülerin, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adı altında açılmasıyla tabloda görülen Lisansüstü Eğitim Enstitüsündeki konunun da İşletme anabilim dalında olması bu oranı %91,1’e yükseltmektedir. Bunu %5,9 ile Eğitim Bilimleri Enstitüleri takip etmektedir. Sosyal medyanın Fen Bilimleri Enstitüsü kapsamında az da olsa (%2,2) çalışılan bir konu olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Anabilim dallarına göre doktora tezlerinin dağılımı

Anabilim dalları	f	%	Anabilim dalları	f	%
Beden Eğitimi ve Spor Öğrt.	1	,7	İşletme	39	28,8
Bilgisayar Mühendisliği	2	1,5	Psikoloji	1	,7
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	3	2,2	Radyo Televizyon Sinema	8	5,9
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1	,7	Reklamcılık	1	,7
Eğitim Bilimleri	2	1,5	Sanat ve Tasarım	2	1,5
Ekonometri	1	,7	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	7	5,2
Felsefe ve Din Bilimleri	3	2,2	Sosyoloji	5	3,7
Gazetecilik	10	7,4	Turizm İşletmeciliği	6	4,4
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	26	19,3	Uluslararası Güvenlik	1	,7
İletişim Bilimleri	10	7,4	Yabancı Diller	3	2,2
İlköğretim	3	1,5	Yönetim Bilgi	1	,7

Tablo 3 de, Türkiye’de sosyal medya konusunda hazırlanan doktora tezlerinin anabilim dallarına göre dağılımı gösterilmiştir. Buna göre %28,1’inin İşletme Anabilim Dalı’nda, %19’3’ünün Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı’nda, %7,4’ünün İletişim Bilimleri ve yine %7,4’ünün Gazetecilik Anabilim Dalı’nda hazırlandığı tespit edilmiştir. Ancak burada Gazetecilik, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Radyo Televizyon ve Sinema, Reklamcılık gibi anabilim dallarının tümü İletişim Bilimleri kapsamında değerlendirilebilir. Bu anlamda hepsini İletişim Bilimleri Anabilim Dalı altında düşündüğümüzde oran %41,1 olmaktadır ki sosyal medya konulu doktora tezlerinin büyük çoğunluğunun (%68,8) İletişim ve İşletme şeklinde iki alanda toplandığı görülmektedir.

Tablo 4. Yıllara göre doktora tezlerinin dağılımı

Yıllar	f	%
2011	3	2,2
2012	6	4,4
2013	8	5,9
2014	12	8,9
2015	18	13,3
2016	16	11,9
2017	12	8,9
2018	23	17,0
2019	37	27,4
Toplam	135	100,0

Tablo 4, yıllara göre Türkiye’de sosyal medya konulu doktora tezlerinin dağılımını göstermektedir. Buna göre 37 doktora tezi (%27,4) ile en fazla çalışmanın 2019 yılında yapıldığı, ikinci sırada 23 tez ile (%17) 2018 yılı, üçüncü sırada ise 18 tez ile (%13,3) 2015 yılının geldiği görülmektedir. Sosyal medya konulu doktora tez çalışmalarında (2016 ve 2017 yılları istisna olmak üzere) giderek artış olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Araştırma yöntemlerine göre doktora tezlerinin dağılımı

Yöntemler	f	%
Karma	22	16,3
Nicel	68	50,4
Nitel	45	33,3
Toplam	135	100,0

Tablo 5’de, sosyal medya konulu doktora tezlerinde kullanılan araştırma yöntemleri sınıflandırılmış olup, %50,4’ün de nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı, %33,3’ünde nitel yöntemlerin, %16,3’ünde ise karma (hem nicel hem nitel) yöntemlerin kullanıldığı görülmüştür. Buna göre incelenen tezlerin yarısı nicel yöntemlere dayalı olarak hazırlanmıştır.

Tablo 6. Doktora tezlerinde kullanılan veri toplama araçları ve veri analiz yöntemlerinin dağılımı

Veri Toplama Araçları ve Veri Analiz Yöntemleri	f	%	Veri Toplama Araçları ve Veri Analiz Yöntemleri	f	%
Alan yazın	1	,7	Duygu analizi	5	3,7
Anket	6	4,4	Görüşme	8	5,9
Anket ve deney	1	,7	Görüşme ve içerik analizi	2	1,5
Anket ve görüşme	2	1,5	Gözlem ve görüşme	1	,7
Anket ve içerik analizi	2	1,5	İçerik analizi	20	14,8
Anket ve odak grup görüşmesi	1	,7	İçerik analizi, söylem analizi odak grup görüşmesi	1	,7
Anket ve ölçek	57	42,2	Ölçek	1	,7
Anket, ölçek ve görüşme	8	5,9	Ölçek ve görüşme	2	1,5
Anket, ölçek ve içerik analizi	6	4,4	Ölçek ve içerik analizi	1	,7
Anket, ölçek ve odak grup görüşmesi	1	,7	Sosyal ağ analizi	1	,7
Büyük veri analizi	1	,7	Söylem analizi	3	2,2
Deney ve içerik analizi	1	,7	Tanımsal istatistik	1	,7
Deneyssel	1	,7	Veri madenciliği	1	,7

Tablo 6 sosyal medya konulu doktora tezlerinde kullanılan veri toplama araçları ve veri analiz yöntemlerinin dağılımını yansıtmaktadır. Buna göre ilk sırada %42,2 ile anket ve ölçeklerin bir arada kullanıldığı çalışmalar gelmektedir. İkinci sırada %14,8 ile içerik analizi gelmekte, üçüncü sırada ise %5,9 ile görüşme tekniği gelmektedir. Genel olarak bakıldığında anket tekniğinin gerek tek başına gerekse yanı sıra kullanılan diğer teknik ve veri analiz yöntemleri ile (deney, görüşme, içerik analizi, ölçek, odak grup görüşmesi) birlikte en çok kullanılan teknik (%62) olduğu görülmektedir. Benzer durum içerik analizleri ve görüşme teknikleri için de geçerlidir.

Tablo 7. Kullanılan araştırma yöntemlerinin anabilim dallarına göre dağılımı

Anabilim Dalı	Yöntem			Toplam
	Karma	Nicel	Nitel	
Batı Dil ve Edebiyatı	1	0	0	1
Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	0	1	0	1
Bilgisayar Mühendisliği	0	0	2	2
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	2	0	1	3
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	0	0	1	1
Çeviribilim	0	1	0	1
Eğitim Bilimleri	1	1	0	2
Ekonometri	0	0	1	1
Felsefe ve Din Bilimleri	0	1	2	3
Gazetecilik	1	5	4	10
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	7	9	10	26
İletişim Bilimleri	2	5	3	10
İlköğretim	1	1	1	3
İşletme	2	29	6	37
Psikoloji	0	0	1	1
Radyo Televizyon Sinema	2	2	4	8
Reklamcılık	0	1	0	1
Sağlık Kurumları İşletmeciliği	0	1	0	1
Sanat ve Tasarım	0	2	0	2
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	0	1	5	6
Sosyoloji	0	3	2	5
Turizm İşletmeciliği	1	5	0	6
Uluslararası Güvenlik	1	0	0	1
Uluslararası İlişkiler ve Siyaset	1	0	0	1
Yabancı Diller	0	0	1	1
Yönetim Bilgi	0	0	1	1
Toplam	22	68	45	135

Tablo 7’de tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin (nicel, nitel, karma) anabilim dallarına göre dağılımı ortaya konmuştur. Karma yöntemlerin en çok kullanıldığı anabilim dallarının başında 7 tez çalışması ile Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı gelmekte, daha sonra 2’şer tez çalışması ile Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İşletme Anabilim Dalı ve Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı gelmektedir.

Nicel yöntemlerin en çok kullanıldığı anabilim dallarının başında 29 tez ile İşletme, 9 tez ile Halkla İlişkiler ve Tanıtım ve 5’er tez çalışması ile Gazetecilik, İletişim Bilimleri ve Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalları gelmektedir. Nitel yöntemlerin en çok kullanıldığı anabilim dallarının başında ise 10 tez ile Halkla İlişkiler ve Tanıtım, 6 tez ile İşletme ve 5 tez ile de Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalları gelmektedir.

Sosyal medya konusunda en fazla doktora tezinin hazırlandığı İşletme anabilim dalında yine yöntem olarak en fazla (29 tez çalışmasında %78,4 oranında) nicel yöntemlerin tercih edildiği göze çarparken, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı’nda en fazla (10 tez çalışmasında %38,5 oranında) nitel yöntemlerin tercih edildiği, üçüncü sırada gelen iletişim Bilimleri Anabilim Dalı’nda hazırlanan tezlerin yarısında (5 tez çalışmasında %50 oranında) yine nicel yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 8. Doktora tezlerinde kullanılan veri toplama araçları ve veri analiz yöntemlerinin araştırma yöntemlerine göre dağılımı

Veri Toplama Araçları ve Veri Analiz Yöntemleri	Araştırma Yöntemleri			Toplam
	Karma	Nicel	Nitel	
Alan yazın	0	0	1	1
Anket	0	6	0	6
Anket ve deney	0	1	0	1
Anket ve görüşme	2	0	0	2
Anket ve içerik analizi	2	0	0	2
Anket ve odak grup görüşmesi	1	0	0	1
Anket ve ölçek	0	57	0	57
Anket, ölçek ve görüşme	6	2	0	8
Anket, ölçek ve içerik analizi	6	0	0	6
Anket, ölçek ve odak grup görüşmesi	1	0	0	1
Büyük veri analizi	0	0	1	1
Deney ve içerik analizi	1	0	0	1
Deneysel	0	1	0	1
Duygu analizi	0	0	5	5
Görüşme	0	0	8	8
Görüşme ve içerik analizi	0	0	2	2
Gözlem ve görüşme	0	0	1	1
İçerik analizi	1	0	19	20
İçerik analizi söylem analizi odak grup	0	0	1	1
Ölçek	0	1	0	1
Ölçek ve görüşme	1	0	1	2
Ölçek ve içerik analizi	1	0	0	1
Sosyal ağ analizi	0	0	1	1
Söylem analizi	0	0	3	3
Tanımsal istatistik	0	0	1	1
Veri madenciliği	0	0	1	1
Toplam	22	68	45	135

Tablo 8 sosyal medya konulu doktora tezlerinde kullanılan veri toplama araçları ve veri analiz yöntemlerinin araştırma yöntemlerine göre dağılımını göstermektedir. Karma yöntem içerisinde en fazla (6 çalışma) “anket, ölçek ve görüşme” teknikleri ile birlikte, yine (6 çalışma) “anket, ölçek ve içerik analizi”nin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Nicel yöntemler içerisinde çoğunlukla (57 çalışmada) “anket ve ölçek” tekniklerinin bir arada kullanıldığı görülürken, nitel yöntemler içerisinde en fazla (19 çalışmada) içerik analizinin kullanıldığı, bunu görüşme ve duygu analizinin takip ettiği görülmektedir.

İncelenen tezlerin konu başlıkları içerisinde sosyal medya kavramı ile ilişkili olarak en fazla kullanılan kavramlar en sıklıkla başlanarak sıralandığında; internet, strateji uygulamaları, pazarlama, satın alma davranışları, siyasal iletişim, kurumsal iletişim, toplumsal olaylar, marka değeri, moda, model, reklamcılık, öğrenme, bilgi edinme, eğitim, dil öğrenimi, algı yönetimi, din, kimlik sunumu, sanat, müşteri memnuniyeti, sağlık, turizm şeklindedir. Özellikle en sık kullanılan üç kavramın (internet, strateji uygulamaları, pazarlama) aynı zamanda sosyal medya konusunda en sık çalışılan alanların başında gelen (tablo 7’de görüldüğü gibi) işletme ile ilgili oldukları söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

İletişim teknolojilerinde ortaya çıkan yeniliklere bağlı olarak araştırma konu ve kapsamı da hem nicel hem nitel açıdan genişlemektedir. İletişim teknolojilerinin gelişmesi sadece kendi alanına özgü kalmamakta, bu genişleme farklı bilim dallarının da konusu olabilmekte birlikte birey ve toplum yaşamını da doğrudan etkilemektedir. Sosyal medya konusundaki çalışmaların yıllar içerisinde genişleyen bir yelpazeye dönüştüğü görülmektedir.

Bu araştırmada Türkiye’de sosyal medya konulu doktora tezleri; üniversite, anabilim dalı, konu, yıl, araştırma yöntem ve teknikleri değişkenleri açısından incelenmiştir. Konuyla ilgili olarak Yüksek Öğretim Kurulu’nun Ulusal Tez Merkezi’nde erişim izni verilmiş doktora tezleri ele alınmıştır.

Türkiye’de sosyal medya kullanımının 2010’lu yıllara doğru yaygınlaşmasıyla birlikte bu konuda ilk doktora çalışmalarının 2011 yılında, eğitim öğretim, reklamcılık ve halkla ilişkiler alanlarında yapıldığı tespit edilmiş ve 2019 sonu itibarıyla toplam 148 adet doktora tezinden 135 tezin erişime açık olduğu görülmüştür. Aynı şekilde başlığında sosyal medya yer alan ilk yüksek lisans tez çalışmaları da 2010 yılında yine halkla ilişkiler, işletme ve gazetecilik alanlarında yapılmıştır (www.tez.yok.gov.tr: erişim: 10/01/2020). Zaman aralığının (2011-2019) çok geniş olmaması ve erişime açık doktora tezlerinin sayısının örneklem oluşturmada yeterli görülmesi nedeniyle herhangi bir sınırlandırmaya gerek duyulmamıştır. Bu anlamda öncelikle üniversite bazında, Türkiye’de bu konuda en fazla doktora tezinin Marmara Üniversitesi’nde (17 tez %12,6) yayınlandığı tespit edilmiştir. Marmara Üniversitesinin iletişim fakültesi kuruluşu açısından en eski kurumlardan biri olması bunun önemli nedenlerinden kabul edilebilir. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi 1948 yılında “İstanbul Gazetecilik Okulu” adıyla ilk gazetecilik okulu olarak kurulmuş, 1982 yılında “Basın Yayın Yüksekokulu” adını almış ve 1992 yılında İletişim fakültesine dönüştürülmüştür (www.marmara.edu.tr, 2020). İkinci sırada gelen (15 tez ile %11,1 oranında) Selçuk Üniversitesi de iletişim alanındaki anabilim dalı çeşitlilikleri açısından Türkiye’de önemli bir yere sahiptir. Üçüncü sırada yer alan (14 tez ile %10,4 oranında) İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi ilk olarak 1950 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’ne bağlı “Gazetecilik Enstitüsü” olarak kurulmuştur. 1980 yılından itibaren Yüksekokul statüsüne kavuşmuş, 1982 yılında Basın Yayın Yüksekokulu adı ile faaliyetini sürdürmüş ve eğitim süresi de dört yıla çıkarılmıştır. 1992 yılında İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi adını almıştır (www.istanbul.edu.tr, 2020). 1950 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi’nde Gazetecilik Enstitüsü’nün kurulmasıyla başlayan çalışmaları 1965 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu’nun (BYYO) kurulmasıyla devam eden çalışmalar izlemiştir. Sonraki yıllarda iletişim eğitimiyle ilgili eğitim kurumları peş peşe kurulmuştur (Tokgöz, 2000, s. 25).

İlk üç sıradaki üniversitelerin iletişim fakültelerinin kuruluş tarihlerinin gerek daha eskiye dayanması gerekse iletişim alanına ait anabilim dalları çeşitliliğine sahip olmaları yapılan çalışmalarda öncü olmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Davulcu ve Tanyeri’nin iletişim alanındaki doktora tezleri ile ilgili yaptıkları benzer bir araştırmada 2006-2016 yılları arasında %28,5 oranı ile en çok Marmara Üniversitesi’nde doktora tezi hazırlandığı görülürken, Marmara Üniversitesi’ni %17 ile İstanbul Üniversitesi, %14,5 ile Ege Üniversitesi takip etmiştir (Davulcu ve Tanyeri, 2018: 59). Sosyal medya konulu tezlerin yıllara göre dağılımında; ilk tezin tamamlandığı 2011 yılından (%2,2) itibaren 2016 ve 2017 yılları istisna olmak üzere her geçen yıl artarak sürdürüğü ve 2019 yılı itibarıyla da en yüksek orana (%27,4) ulaştığı görülmüştür.

Doktora tezlerinin alanlara göre dağılımına bakıldığında; %28,1’inin İşletme alanında, %19’3’ünün Halkla İlişkiler ve Tanıtım alanında, %7,4’ünün İletişim Bilimleri ve yine %7,4’ünün Gazetecilik alanında hazırlandığı tespit edilmiştir. Gazetecilik, halkla ilişkiler ve tanıtım, radyo-televizyon ve sinema, reklamcılık gibi anabilim dallarının tümü iletişim bilimleri kapsamında değerlendirilirse oran %41,1 olmaktadır. Bu anlamda sosyal medya konulu doktora tezlerinin büyük çoğunluğunun (%68,8) iletişim ve işletme şeklinde iki alanda toplandığı görülmektedir.

Enstitülere göre dağılım incelendiğinde; ilgili konuda hazırlanan tezlerin %90,4’ünün Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, %5,9’unun ise Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde toplandıkları görülmüştür. Fen Bilimleri Enstitüsü’nde %2,2, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü’nde ise %0,7 oranında çalışılmıştır. Sosyal medyanın az da olsa diğer enstitüler bünyesinde çalışılmış olması konunun aslında gündelik yaşamın giderek her alanına yayıldığını göstermesi açısından anlamlı görülmektedir.

Araştırma yöntemleri açısından bakıldığında sosyal medya konulu doktora tezlerinde çoğunlukla nicel yöntemlere yer verildiği görülmektedir. Bu sonuç Davulcu ve Tanyeri'nin (2018) Türkiye'de 2006-2016 yılları arasında iletişim alanında yapılan doktora tezlerinde kullanılan araştırma yöntemlerinde en çok nitel yöntemlere başvurulduğu şeklindeki sonuçlarıyla farklılaşmaktadır. Bu anlamda kavramsal bakımdan iletişim alanının sosyal medya alanından çok daha geniş olduğunun da göz önünde bulundurulması önemlidir. Sosyal medyanın insan davranışları üzerindeki belirleyiciliğinin somut şekilde daha gözlemlenebilir hale gelmesi, nicel araştırmalarla bu davranışların nedenlerine ilişkin nesnel ve genellenebilir sonuçlar ortaya koyma çabalarını da artırabilir. Ayrıca birey ve gruplar arasında karşılaştırmalar yapma özelliği ile kuramların doğruluk dereceleri de saptanabilir. Neuman' a (2016, s. 224-232) göre, nitel araştırma yapanlar genellikle yorumlayıcı ya da eleştirel sosyal bilime güvenirken nicel araştırmaya yönelenler ise genelde pozitivist yaklaşıma güvenirlere. Yine nitelciler olay ve bağlamların dilini konuşurken, nicelciler değişkenlerin ve hipotezlerin dilini konuşurlar. Nicel ve nitel araştırma yapanların birçok ortak yönleri olsa da çalışma tasarımlarında bir tasarımsal mantık kullanmaları, doğrusal/doğrusal olmayan bir yol seçmeleri, bir araştırma sorusu geliştirerek bir doğrulama biçimi kullanmaları konularında tasarımsal farklılıklar gösterirler.

Nicel araştırma yöntemleri, verileri istatistikî süreçlere dayandıran (Erdoğan, 2013), ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir veri topluluğu yoluyla açıklamalara ulaşmayı hedefleyen yöntemlerdir. Nitel yöntemler ise saha araştırması, yaşam öyküsü, tanıklık gibi teknikleri ön plana alan ve çok sayıda verinin toplanması ve analizinden ziyade özel vakaların incelenmesiyle ilgilenen yöntemlerdir (Riutort, 2015, s. 32). İletişim alanında niceliksel araştırmaların dünyaya yayılması 1970'lerde "kullanımlar ve doyumlar" araştırmalarıyla olmuştur (Erdoğan, 2013, s. 200).

Neuman (2016), nitel ve nicel araştırma teknikleri arasındaki farkları şöyle ifade etmektedir: Nicel araştırma tekniklerinde araştırmacının araştırmaya başlarken oluşturduğu hipotez(ler) test edilir ve kavramlar farklı değişkenler halindedir. Nitel araştırmalarda ise araştırmacılar verilere bağlı olarak bir anlam yakalarken, kavramlar bir tema, motif, genelleme veya taksonomi biçimindedirler. Nicel araştırmalarda veriler kesin ölçümlerden hareketle elde edilen sayılara dayanırken, nitel araştırmalarda veriler, belge, gözlem ve yazıya dökülmüş konuşmalardan sözcükler ve imgeler şeklindedir. Nicel araştırmalarda kuram çoğunlukla nedensel ve tümdengelimselken, nitel araştırmalarda kuram nedensel olmayabilir ve tümevarımcıdır. Son olarak nicel araştırmalarda analizler tablo, şekil veya çizelgeler kullanılarak, bunların gösterdikleri hipotezlerle ilişkilendirilir. Nitel araştırmalarda ise analiz, kanıtlardan belli temalar veya genellemeler çıkararak tutarlı, anlaşılır bir bütün oluşturacak şekilde düzenleyerek ilerler (Neuman, 2016, s. 233). Nicel araştırmalar uzun zaman deneysel tasarımlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir ve bu çalışmaların amaçları, belirli bir nüfus içerisinde sosyal olguların sıklıklarını ve dağılımlarını belgelemek ve analiz etmektir (Seggie ve Bayyurt, 2017, s. 14).

Araştırmalarda amaç ortaya konulan soruların, birtakım sistematik prosedürler çerçevesinde cevaplarını bulmaktır. Nitel araştırmalarda düzenli şekilde farklı sosyal ortamlar ve bu ortamları oluşturan grup veya bireyler incelenerek cevaplar aranır. Nitel çalışmalar olaylar arasındaki örüntüleri ararken bu olayları ortalamaya indirmezler. Kısacası nitel araştırmalar araştırmacıların diğer bireylerin algı ve anlayışlarından pay almalarına ve insanların günlük yaşamlarını nasıl şekillendirerek anlam verdiklerini de keşfetmelerine imkan sağlamaktadırlar. Buna karşın nicel araştırmalarda genel fikir ve davranış örüntülerinin tekil özgünlüğe tercih edilmesi nitele karşı avantajlarından birisidir (Berg ve Lune, 2019, s. 20).

Yıldırım (1999) nitel araştırmanın tanımını yaparken içeriğinde veri toplama yöntemleri olarak gözlem, görüşme, doküman incelemesi ve içerik analizi gibi yöntemlerin yer aldığını ve olayların ortaya konmasında bütüncül yaklaşıma yönelik bir süreç izlendiğini belirtmektedir. Yani nitel araştırmalar, sosyal olguları teori oluşturma temelinde bir anlayış ile içinde buldukları çevrede araştırma ve anlamaya dayalı bir yaklaşımdır. Bu tanımda teori

oluşturma, toplanan bilgilerden hareketle önceden bilinmeyen birtakım sonuçları birbiriyle ilişkisi içerisinde açıklayan bir modelleme çalışması anlamına gelmektedir. Bu da araştırmacının hem esnek olmasını hem de toplanan bilgilere göre araştırma sürecini tekrar şekillendirmesini ve gerek araştırma deseninin oluşmasında gerekse toplanan bilgilerin analizinde tümevarıma dayalı bir yaklaşım izlemesini gerektirmektedir (Yıldırım, 1999, s. 10). Nitel çalışma, herhangi bir konuda gerekli verileri toplayan, bunları neden sonuç ilişkisinde analize tabi tutarak birtakım sonuçlara ulaşan bir araştırma biçimi olarak sosyal bilimlerdeki en köklü araştırma türüdür (Erdoğan, 2013, s. 14). Karma yöntem ise nicel ve nitel verilerin birlikte toplandığı, birbirleriyle bütünleştirildiği ardından bu iki veri setini bütünleştirmenin avantajlarının kullanılarak sonuçlar çıkarıldığı bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2019, 2).

Sosyal medya konulu doktora tezlerinde en çok kullanılan araştırma teknikleri ve veri analiz yöntemlerinin anket, ölçek, içerik analizi ve görüşme şeklinde sıralandığı belirtilebilir. Bu teknik ve yöntemlerin tercih edilmelerinde ilgili araştırma türleri önemlidir. Tablo 3’te görüldüğü üzere sosyal medya konularında en çok araştırmalar işletme, halkla ilişkiler, iletişim bilimleri ve gazetecilik alanlarında yapılmıştır. İletişim alanlarında genellikle sosyal medyanın bireyler açısından kullanım durumları ile çeşitli değişkenler karşılaştırılmıştır. Bu konularda anket ve ölçek tekniklerinin veri toplamada öncelikli tercih edildiği ve sosyal medya platformlarına ilişkin içerik analizlerinin de yine sık kullanıldığı söylenebilir. Aynı şekilde işletme alanında sosyal medyanın ekonomik ve ticari yönleri üzerinde yapılan çalışmaların ön planda olduğu görülmüştür. Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklardan ve sosyal medya platformlarının etki alanından yararlanarak birçok şirket halkla ilişkiler ve pazarlama faaliyetlerini etkin bir biçimde kullanmaya ve marka stratejileri geliştirmeye yönelmektedirler (Alp, 2019, s. 40).

Sosyal medyanın gücünü keşfeden ticaret dünyası bireylerin özelliklerini derinlemesine öğrenmeye çalışarak hâkimiyet ve taleplerini bireylere adeta kabul ettirerek egemenliğini ve tüketim tabanlı kültürünü sürdürmek istemektedir (Dilmen, 2012, s. 131). Sosyal ağlar üzerinde kullanıcılar birbirleriyle etkileşime girerlerken bu ortamdan işletmeler de yararlanmak amacıyla çeşitli fırsatlar yaratmaktadır. Geçmiş yıllarda bir ürün satın alırken sadece satıcıların istekleri ve üretim tercihleri doğrultusunda şekillenen ürün çeşitleri günümüzde tüketicilerin istekleri doğrultusunda üretilmektedir (Dilmen, 2012, s. 150). Sosyal medyayı kullanan kurum ve kuruluşların neredeyse tümü kendi hedef kitleleriyle, onların düşüncelerini anında öğrenmeye yönelik sohbet ortamları oluşturmaya başlamışlardır (Özgen, 2012, s. 13). İncelenen tezlerin konu başlıkları içerisinde sosyal medya kavramı ile ilişkili olarak en fazla kullanılan üç kavram; internet, strateji uygulamaları ve pazarlama olmuştur. Bu kavramlarla ilişkili olarak işletme alanı sosyal medya konulu doktora tezlerinde en çok çalışılan alanların başında gelmektedir.

Birey ve toplum hayatında giderek daha fazla yer edinmesine bağlı olarak bu konu ile ilgilenen bilim dallarının da çeşitlendiği ve buna bağlı olarak araştırma yöntem ve tekniklerinde de aynı yönde bir artışın olduğu belirtilebilir. Bu araştırmanın konu ile ilgili araştırma yapmak isteyenlere gerek alan gerekse kullanılacak yöntem ve teknikler konusunda belli bir fikir vermesi beklenmektedir. Araştırma 2011-2019 yılları aralığında erişime açık doktora tezleri ile sınırlıdır. Sosyal medyanın birey ve toplum yaşamında her geçen gün etkisini daha fazla gösterdiği göz önüne alınarak, farklı değişkenler çerçevesinde yeni çalışmalar yapılması önerilebilir.

Kaynakça

- Alp, H. (2019). *Algı inşasında sosyal medyanın gücü*. İstanbul: Kriter Yay.
- Ateş, K. E. (2016). Bir bilim dalı olarak iletişim bilimleri alanının Türkiye’deki konusal kapsam analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 51(3), 217-228.

- Bayraktutan, G. (2014). Tavır, merak, araç: doğru yol boyunca yürümek. M. Binark (Ed), *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri* içinde (ss. 9-14). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (A. Arı, Çev.). Konya: Eğitim Yay.
- Binbaşıoğlu, H., Deste, M. ve Ünal, A. (2015). *Kurumsal iletişim aracı olarak sosyal medya: Türkiye'deki konaklama işletmelerinin sosyal medya çalışmaları üzerine bir araştırma*, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi 3, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Creswell, J. W. (2019). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. (M. Sözbilir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Çalık, M. (2019). Alanyazın tarama. H. Özmen ve O. Karamustafaoğlu (Ed), *Eğitimde araştırma yöntemleri* içinde (ss. 19-41). Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Çalık, M. ve Sözbilir M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Davulcu, E. ve Tanyeri, M. E. (2018). İletişim Araştırmalarında 2006-2016 yılları arasında yapılan doktora tezlerine ilişkin bir durum değerlendirmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(15), 55-73.
- Dilmen, N. E. (2012). Sosyal paylaşım ağlarının reklam ve pazarlama disiplinleri içerisinde kullanımı. T. Kara ve E. Özgen (Ed), *Sosyal Medya/Akademi* içinde (ss. 129-154). İstanbul: Beta Yay.
- Erdoğan, İ. (2013). Türkiye'de İletişim Araştırmaları. E. Yüksel (Ed), *İletişim Kuramları* içinde (ss. 184-219). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Esen, F. S. (2019). *Dumandan Sosyal Medyaya*. Ankara: Gazi Yayınları.
- İstanbul Üniversitesi. (2020). <https://iletisim.istanbul.edu.tr/tr/content/fakultemiz/tarihce> Erişim tarihi: 20.01.2020.
- Kızıltepe, Z. (2017). Alan yazın derlemesi. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (Ed), *Nitel Araştırma* içinde (ss. 36-42). Ankara: Anı Yay.
- Marmara Üniversitesi. (2020). <https://iletisim.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce> Erişim tarihi: 20.01.2020.
- McLuhan, M. (1962). *Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, University of Toronto Press, Canada.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal araştırma yöntemleri, nicel ve nitel yaklaşımlar*. Ankara: Yayın Odası Yayınları.
- Özgen, E. (2012). Sosyal medya ve halkla ilişkilerde değişen medya anlayışı. T. Kara ve E. Özgen (Ed), *Sosyal Medya/Akademi* içinde (ss. 9-20). İstanbul: Beta Yay.
- Poyraz, E. (2016). Sistem kuranı bağlamında sosyal medyanın iletişim sürecine etkisi. A. Büyükaslan, A. M. Kınık (Ed), *Sosyal Medya Araştırmaları II* içinde (ss. 61-91). Konya: Çizgi Yay.
- Riutort, P. (2015). *Sosyolojiye giriş dersleri* (E. C. Gürcan, Çev.). Ankara: Doğubatı Yay.
- Seggie, F. N. ve Bayyurt, Y. (2017). Nitel araştırma yöntemi. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (Ed), *Nitel Araştırma* içinde, (ss. 11-22). Ankara: Anı Yay.
- Song, I., Larose, R., Eastin, M. S. ve Lin, C. A. (2004). Internet gratifications and internet addiction: on the uses and abuses of new media, *CyberPsychology & Behavior*, 7(4), 384-394.

Tokgöz, O. (2000). Türkiye’de iletişim araştırması: nereden nereye. *Kültür ve İletişim*, 3(2), 11-30.

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 7-17.

YÖK Ulusal Tez Merkezi (2020). <https://tez.yok.gov.tr> (Erişim: 16/01/2020)

Ek Tablo 1. Sosyal medya konulu doktora tezleri listesi

Yıl	Tez Adı	Hazırlayan	Üniversite
1	2011	Fakülte - Okul İşbirliği İçin Sosyal Medya Tabanlı Bir Modelin Geliştirilmesi: Okul Uygulamaları Örneği	Selay Arkün Hacettepe Üniversitesi
2	2011	Kurumsal İletişimde Sosyal Medya Yönetimi: Kurumsal Blog Odaklı Bir İnceleme	Korhan Mavnacıoğlu İstanbul Üniversitesi
3	2011	Sosyal Medya Ortamı Olarak Second Life’da Yayımlanan Reklamların Marka Bilinirliğindeki Rolü	Özge Uluğ Yurttaş Marmara Üniversitesi
4	2012	Ağ Neslinin İnternet Kullanımı Üzerindeki Sosyal Medya Etkisinin Sosyal Sapma Yaklaşımı İle İncelenmesi	Abdullah Dövenci Marmara Üniversitesi
5	2012	Bir Tutundurma Aracı Olarak Sosyal Medyanın Marka Bağlılığına Etkileri	Yüksel Köksal Afyon Kocatepe Üniversitesi
6	2012	Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının Ve Motivasyonlarının Kullanımlar Ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir’de Bir Uygulama	N. Gizem Koçak Anadolu Üniversitesi
7	2012	Dijital Platformda Sosyal Medyanın Stratejik Kurumsal İletişime Etkisi	Mikail Bat Ege Üniversitesi
8	2012	Pazarlama Halkla İlişkilerinde Sosyal Medya Uygulamaları	Dilara Kantemir Toros Marmara Üniversitesi
9	2012	Sosyal Medya Odaklı Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kobi Performansına Etkileri: Türkiye’deki İletişim Ve Reklam Ajansları Üzerine Ampirik Bir Çalışma	İkram Daştan Atatürk Üniversitesi
10	2013	A Study on Adult EFL Students’ Emerging Identities Within The Context of Social Media Interaction And Classroom Writing İstanbul Üniversitesi	Arzu Ekoç İstanbul Üniversitesi
11	2013	Dijital Platformda Sosyal Markaların İnşası: Markaların Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Araştırma	Duygu Kotan Türkden Marmara Üniversitesi
12	2013	Fen Eğitiminde Harmanlanmış Öğrenme Ve Sosyal Medya Destekli Öğrenmenin Öğrencilerin Başarı, Motivasyon, Tutum Ve Kendi Kendine Öğrenme Becerilerine Etkisi	Devrim Akgündüz Marmara Üniversitesi
13	2013	Gözetim Toplumunda Sinoptikon ve Sosyal Medya	Şakir Eşitti Marmara Üniversitesi
14	2013	Sosyal Medya Aracı Olarak Facebook Uygulamalarının Algılanan Marka Denkliği Boyutlarına Etkisi: GSM Sektöründe Bir Araştırma	Niyazi Gümüş Sakarya Üniversitesi
15	2013	Sosyal Medya Kullanımının “Kurumsal Yenilikçi İtibar” Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Araştırma	Elif Yurdakul Coşkunkurt Marmara Üniversitesi
16	2013	Sosyal Medya Ortamı Olarak Facebook’un Çekiciliği Ve Ergenlerde Bağımlılık Düzeyi	Yeliz Kuşay Marmara Üniversitesi
17	2013	Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılarının Tutum, Davranış Ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi	Duygu Talih Akkaya Trakya Üniversitesi
18	2014	Halkla İlişkilerde Hipergerçeklik ve İnternet İlişkisi: Sosyal Medya Üzerine Bir Araştırma	Zühal Akbayır Marmara Üniversitesi
19	2014	İletişim Kaygısının Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Olan Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Örnek Olay İncelemesi	Veysel Çakmak Selçuk Üniversitesi
20	2014	İnsan Kaynakları Yönetiminde Sosyal Medyanın Rolü	Pelin Vardarler Beykent Üniversitesi
21	2014	Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Açısından Sosyal Medya Sanal Dünya Oyunu Olarak Second Life Örneği	İpek Sucu Maltepe Üniversitesi
22	2014	Marka 2.0 Stratejileri Bağlamında Global Markaların Sosyal Medyada Gündem Belirlemesi: Markaların 2.0 Gündemi	Emre Ş. Aslan Gazi Üniversitesi
23	2014	Sosyal Medya Kullanıcılarının Kişilik Özellikleri, Kullanım Ve Motivasyonlarının Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Genel Tutumları Üzerindeki Rolü: Facebook Üzerine Bir Uygulama	Ayşegül Başer Marmara Üniversitesi
24	2014	Sağlık Kuruluşlarında Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetleri İle Memnuniyet, Marka Güveni Ve Marka Sadakati Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması	Alper Güzel Gazi Üniversitesi

25	2014	Siyaset Ve Sosyal Medya İlişkisi (Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı İbrahim Melih Gökçek Örneği)	İsmail Aysad Güdekli	Akdeniz Üniversitesi
26	2014	Sosyal Medya Kullanımının Müşteri Tercihleri Üzerine Etkileri: Konaklama İşletmelerinde Bir İnceleme	Burak Eryılmaz	Sakarya Üniversitesi
27	2014	Sosyal Medyadaki Ağızdan Ağıza Pazarlama Faaliyetlerinin Satın Alma Kararları Üzerine Etkileri	Esra Güven	Celal Bayar Üniversitesi
28	2014	Sosyal Medyanın Toplumsallaşmaya Etkileri: Üniversite Öğrencileri Örneği	Osman Metin	Afyon Kocatepe Üniversitesi
29	2014	Sosyal Medyanın Ulus Devletlerin Güvenliklerine Etkileri: Arap Baharı Ve Gezi Parkı Örneği	Kemal İlter	Polis Akademisi
30	2015	A Discourse Analysis of Communicative Actions of Strategy Practitioners on Social Media	Ömer Vatanartıran	İstanbul Bilgi Üniversitesi
31	2015	Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Milletvekili Ve Seçmen Örneğinde Bir Alan Araştırması	Mustafa Bostancı	Erciyes Üniversitesi
32	2015	Graduate Students’ Use of Social Media Tools For Thesis/Dissertation Research	Murat Duman	ODTÜ
33	2015	Kamu İdareleri ve Kuruluşlarında Sosyal Medya: Kavramsal Ve Ampirik Bir Çalışma (Türkiye Örneği)	Seyida Erkek	Selçuk Üniversitesi
34	2015	Küreyerel Fotoğrafa Özdüşünümsel Bir Yaklaşım: Bir Sosyal Medya Tasarımı	Funda Can Çuvalcı	Anadolu Üniversitesi
35	2015	Siyasal İletişim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı: “2015 Genel Seçimleri Dönemi Web Sayfaları Ve Sosyal Medya Kullanımları”	Zühal Fidan	Selçuk Üniversitesi
36	2015	Siyasal Katılım Sürecinde Sosyal Medyanın Rolü Ve Etkileri	Mustafa İşliyen	Selçuk Üniversitesi
37	2015	Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	Aylin Tutgun Ünal	Marmara Üniversitesi
38	2015	Sosyal Medya Tercihlerinde Kullanıcıyı Etkileyen Faktörler	Murat Dağıtmaç	Yıldız Teknik Üniversitesi
39	2015	Sosyal Medya Ve Siyaset İlişkisinin Müzakereci Ve Agonistik Demokrasi Yaklaşımları Çerçevesinde Analizi: Türkiye’de 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Sürecinde Twitter Kullanımı	Kamil Demirhan	Hacettepe Üniversitesi
40	2015	Sosyal Medyada Din Algısı (Twitter Örneği)	Lokman Cerrah	Atatürk Üniversitesi
41	2015	Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturma Ve Siyasal Katılma Üzerine Etkileri: Kuramsal Ve Ampirik Bir Analiz	Vahap Göksu	Selçuk Üniversitesi
42	2015	Sosyal Medyanın Viral (Elektronik Ağızdan Ağıza) Pazarlama Faaliyetleri Ve Tüketici Satın Alım Niyetine Etkileri	Derya Fatma Biçer	Atatürk Üniversitesi
43	2015	Sosyal Medyanın Yeni Tür Kamusal Alan Yaratması Ve Toplumsal Hareketlere Katkıları: Taksim Gezi Parkı Olayları Örneği	Sami Çöteli	İstanbul Üniversitesi
44	2015	The Effect of Social Networks on Intercultural Communication And Awareness: The Facebook Case	Doğan Saltaş	Karadeniz Teknik Üniversitesi
45	2015	Toplumsal Hareketler Ve Sosyal Medya Kullanımı Çerçevesinde	Aslı Advan	İstanbul Üniversitesi
46	2015	Toplumsal Hareketlerin Sosyal Medyada Çerçeveselmesi: Çevre Odaklı STK'lara İlişkin Bir Söylem Çerçevesi Analizi	Habibe Akçay Bekiroğlu	Gazi Üniversitesi
47	2015	Turizm Tanıtımında Sosyal Medya Planlamasına Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma: Erciyes Dağı Örneği	Mustafa CINGI	Erzurum Üniversitesi
48	2016	7 Haziran’dan 1 Kasım 2015 Genel Seçimlerine Siyasal Karar Ve Katılım Sürecinde Sosyal Medyanın Etkinliği: Sivas Örneği	Onur Taydaş	Selçuk Üniversitesi
49	2016	GSM Markalarının Sosyal Medya Kullanımlarının Halkla İlişkilerin Çift Yönlü Simetrik Modeline Göre Twitter Üzerinden Analizi	Ezel TÜRK	İstanbul Üniversitesi
50	2016	Online Satış Platformlarında Müşteri İlişkileri Yönetiminin Performansa Etkisi Üzerinde Sosyal Medya Kullanımının Rolü: Sosyal Müşteri İlişkileri Yönetimi (Sosyal Crm)	Nazif Can Ulucan	Haliç Üniversitesi

51	2016	Otel İşletmelerinde Sosyal Medyanın Müşteri E-Sadakati Üzerine Etkisi: Facebook Örneği	Fatih Ercan	Adnan Menderes Üniversitesi
52	2016	Öğretmen Adaylarının Sosyal Medyadaki Etik Davranışlara İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği	Özge Mısırlı	Anadolu Üniversitesi
53	2016	Özel Alan Çevirisi Eğitiminde Sosyal Medyanın Etkisi	Dolunay Kumlu	İstanbul Üniversitesi
54	2016	Sağlık İletişimde Sosyal Medyanın Rolü: Türkiye’de Sağlık Kurumlarının Sosyal Medya Kullanımının İncelenmesi	Kezban Karagöz	İstanbul Üniversitesi
55	2016	Sosyal Medya Kullanım Motivasyonları: Facebook Ve Twitter Kullanıcıları Üzerine Kullanımlar Ve Doyumlar Araştırması	Nagihan Tufan Yeniçiftçi	Selçuk Üniversitesi
56	2016	Sosyal Medya Mesajlarında Müşteri Memnuniyetinin Fuzzy Sentiment Analizi İle Ölçülmesi	Elyase İskender	Marmara Üniversitesi
57	2016	Sosyal Medya Paylaşımlarında Duygu Analizi: Makine Öğrenimi Yaklaşımı Üzerine Bir Araştırma	Ümit Topaçan	Marmara Üniversitesi
58	2016	Sosyal Medya Sayfalarının Müşteri Sermayesi Üzerine Etkilerinin İncelenmesi	Alkan Alkaya	Dumlupınar Üniversitesi
59	2016	Stratejik Pazarlama Kararlarında Sosyal Medya Uygulamalarının Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma	Sami Onur Erarslan	Okan Üniversitesi
60	2016	Sosyal Medyanın Hasta Sadakatine Etkisi: Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma	Hikmet Tosyalı	Marmara Üniversitesi
61	2016	Sosyal Medya Reklamcılığı Ve Etik: Facebook Reklamları Ve Etik Değerlerdeki Değişim Üzerine Bir Araştırma	Ersin Diker	Selçuk Üniversitesi
62	2016	Sosyal Medya, İlgilenim Ve Destinasyon Marka Denkliği Arasındaki İlişki	Bekir Bora Dedeoğlu	Akdeniz Üniversitesi
63	2016	Yapısal Olmayan Verilerin Büyük Veri Analiz Yöntemleri İle İşlenmesi Ve Yapısal Olan Verilerle İlişkilendirilmesine Yönelik Bir Platform: Sosyal Medya Temelli Tavsiye Motoru Geliştirme	Onur Seveli	Süleyman Demirel Üniversitesi
64	2017	Fotoğraf Ve Video Lisans Bölüm Öğrencilerinin Sosyal Medyadaki Estetik, Plastik Ve Etik Bilinç Yansımasının İncelenmesi	Erkan Çiçek	Yıldız Teknik Üniversitesi
65	2017	Müşteri Kayıplarını Önlemede Kullanılan Hizmet Telafi Stratejilerine İlişkin Sonuçların Sosyal Medya Paylaşım Eğilimi: Türkiye’ de Bankalar Üzerine Bir Uygulama	Berrin Arzu Eren	Anadolu Üniversitesi
66	2017	Öğretmen Adaylarının Sosyal Medya Kullanma Durumlarına Göre Çok Kültürlü Eğitime İlişkin Görüşleri	Nesrin Hark Söylemez	Dicle Üniversitesi
67	2017	Paydaşların Gözünden Sosyal Medyanın Yarar Ve Risklerine Yönelik Bir İnceleme	Türkan Çelik	Pamukkale Üniversitesi
68	2017	Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Eğitimde Sosyal Medyayı Kullanım Düzeyleri Ve Görüşleri	Erhan Yaylak	Pamukkale Üniversitesi2017
69	2017	Sosyal Medya Mesajlarında Veri Madenciliği İle Duygu Analizi	Nisa Selcan Değer	İstanbul Üniversitesi
70	2017	Sosyal Medya Paradigmasındaki Dönüşümün Siyasal Katılıma Yansıması	Abdullah Aydın	Mustafa Kemal Üniversitesi
71	2017	Sosyal Medya Pazarlamasında Ünlü Onaylayanların Tüketici Algısı Ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi	Bihter Çinkay	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
72	2017	Sosyal Medyanın Telekomünikasyon Sektörü Halkla İlişkiler Birimlerinde Kullanımının Önemi: Vataniye Ve Cevval Şirketlerinin Sosyal Medya Profil Analizi	Hanadi H. S. Dwikat	İstanbul Üniversitesi
73	2017	Sosyal Medya Davranışının Oluşumu: Çevrimiçi Ortamlarda Güven, Sosyal Sermaye Ve Saygınlık İlişkisi	Fatma Ceyda Baş	Selçuk Üniversitesi
74	2017	Sosyal Medya Kullanım Niyetlerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi Üzerine Bir Alan Araştırması	Fatih Sinan Esen	Gazi Üniversitesi
75	2017	Sosyal Medya Kullanımı Ve Kurumsal Markalaşma: Vodafone Örneği Üzerinden Bir Alan Araştırması	Ali Fikret Aydın	Gazi Üniversitesi
76	2018	A Social Media Big Data Mining Framework For Detecting Sentiments in Multiple Languages	Mustafa Coşkun	Boğaziçi Üniversitesi

77	2018	Algı Yönetimi Ve Sosyal Medya: 2017 Anayasa Referandumu Üzerinden Bir İnceleme	Emrah Arğın	İnönü Üniversitesi
78	2018	Bir Tutundurma Aracı Olarak Sosyal Medya Aktivitelerinin Marka Değerine Etkisi: Türkiye’de Gazlı İçecek Kategorisi Üzerine Bir Uygulama	Semra Alkan	Beykent Üniversitesi
79	2018	Bireylerin Moda Giyim İlgilenimi, Sosyal Medya İlgilenimi Ve Yaşam Tarzı Tiplerinin Satın Alma Niyeti Ve Ağızdan Ağıza İletişim Davranışına Etkisi Üzerine Bir Araştırma	Aysel Boztepe	İstanbul Ticaret Üniversitesi
80	2018	Büyük Veri ve İşletme Analitiği: Sosyal Medya ve Duygu Analizi İle Bir Öngörü Modeli	Burcu Karaöz	İstanbul Üniversitesi
81	2018	Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma	Mustafa Derviş Dereli	Erciyes Üniversitesi
82	2018	Duygu Analizi Ve Sosyal Medya Alanında Uygulama	Yusuf Murat Kızılkaya	Uludağ Üniversitesi
83	2018	Kamu Yönetiminde Sosyal Medya Kullanımı Ve Yönetimi: Temel İlkeler Ve Öneriler	Taylan Gülaslan	Hacettepe Üniversitesi
84	2018	Kamusal Alanda Sosyal Taklit: Sosyal Medyada Yeni Gelin Evi İmgesi	Nuriye Çelik	Selçuk Üniversitesi
85	2018	Konaklama İşletmelerinin Sosyal Medya Kullanım Şekillerinin Tüketici Tutum Ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri	Semih Arıcı	Sakarya Üniversitesi
86	2018	Kötülüğün Sıradanlığı Bağlamında Sosyal Medya: Twitter’da Suriyeli Mülteciler Örneği	Ayşe Aldemir	Marmara Üniversitesi
87	2018	Kuşakların Sosyal Medya Kullanımının Yiyecek İçecek İşletmesi Tercihleri Üzerine Etkisi	Mehtap Yücel Güngör	Adnan Menderes Üniversitesi
88	2018	Lüks Giyim Markalarında Sosyal Medya İlgilenimi, Marka Değeri Ve Marka Tercihi İlişkisi	Tuğba Uzunkaya	Beykent Üniversitesi
89	2018	Özel Spor Merkezi Üyelerinin Spor İlgilenimi Ve Algıladıkları Değerin Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Etkisi	Engin Işık Abanoz	Sakarya Üniversitesi
90	2018	Siyasal Pazarlama Sürecinde Sosyal Medya Ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim	Ali Tehci	Gümüşhane Üniversitesi
91	2018	Sosyal Medya Bağımlılığının Öğrencilerin Performanslarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma	Eda Büyükgebiz	Süleyman Demirel Üniversitesi
92	2018	Sosyal Medya Güvenilirlik Algısının Bilgi Paylaşma Davranışıyla İlişkisi: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Örneği	Mehmet R. Yıldızgörür	Anadolu Üniversitesi
93	2018	Sosyal Medya Paylaşımının İçerik Etkisi Ve Bu Paylaşımara Olan Tüketici Tepkisinin Metin Madenciliği Metodu İle Analizi	Abdullah Önden	İstanbul Okan Üniversitesi
94	2018	Sosyal Medya Üzerinden Gerçekleşen Öğretmen-Öğrenci Etkileşiminin Örtük Program Açısından İncelenmesi	Mustafa Demir	İnönü Üniversitesi
95	2018	Sosyal Medya Ve Toplumsal Hareketler: Gezi Parkı Protestoları Örneğinde Sosyal Medyanın Kullanımı	Mehmet Melih Barut	Ankara Üniversitesi
96	2018	Sosyal Medya Ve Sendikalar: Almanya, Fransa, Hollanda, Polonya Ve Türkiye Örneği Üzerine Bir Sosyal Ağ Analizi Araştırması	Hüseyin Sevgi	Uludağ Üniversitesi
97	2018	Toplumsal Hareketler Ve Sosyal Medya İlişkisi: Gezi Parkı Ve Tahrir Meydanı Örnekleri	Turgay Yerlikaya	Marmara Üniversitesi
98	2018	Türkiye’de Sosyal Medya Ve Yeni Politika Yapma Biçimleri	Gülcan Ergün	Anadolu Üniversitesi
99	2019	Algılanan Sosyal Medya Pazarlama Çabalarının Marka Değeri Ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Tüketicilerin Sosyal Medya Bağı Ve Kullanım Sıklığı Üzerine Bir Araştırma	Cem Karayalçın	Akdeniz Üniversitesi
100	2019	Bir Sosyal Medya Platformu Olarak Instagram Kullanım Güdüleri: Kullanıcıların Kimlik Sunumu Üzerine Bir Araştırma	Ezgi Saatcıoğlu	Yaşar Üniversitesi
101	2019	Bölücü Terörle Mücadele Ve Toplumsal Duyarlılık Oluşturmada Sosyal Medya Faktörü: İzmir Polisi Üzerine Bir Araştırma	Hüseyin Aşkın	Gazi Üniversitesi

102	2019	Çevre Hareketi Bağlamında Sivil Toplum Örgütlerinin Sosyal Medya Platformlarında İletişim Süreci: Greenpeace Ve Wwf Örneği	Zeynep Benan Dondurucu	Kocaeli Üniversitesi
103	2019	Dijital Alanda Kurumsal Spor İletişimi: Spor Kulüpleri Ve Taraftarların Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Araştırma	Fatih Çelik	Selçuk Üniversitesi
104	2019	Dini Bilgi Edinme Kaynağı Olarak Sosyal Medya (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)	İsmail Demir	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
105	2019	Essays on Social Media, Politics And Misinformation	Simge Andi	Koç Üniversitesi
106	2019	Geç Modern Dönemde Bireysel Kimliklerin Anlamsal Ve İşlevsel Değişimi (Sosyal Medya Örneğinde)	Saniye Vatandaş	Atatürk Üniversitesi
107	2019	Hedonik Alışveriş Motivasyonları Ve Teknoloji Kabul Modeli Bileşenlerinin Çevrimiçi Satın Alma Niyetine Etkisi: Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma	Selçuk Yasin Yıldız	Çukurova Üniversitesi
108	2019	İletişimsel Bir Ortam Olarak Sosyal Medya Ve Demokrasi	Mustafa Ali Minarlı	Marmara Üniversitesi
109	2019	Katılımcı Kültür Olgusu Bağlamında Sosyal Medya Ve Çevrimiçi Topluluklar: Netnografik Bir Analiz	Şükriye Eren Çetin	Akdeniz Üniversitesi
110	2019	Kişisel ve Marka İmaj Yönetiminin Sosyal Medyada Dönüşümü	Hakan Tan	İstanbul Aydın Üniversitesi
111	2019	Kurumsal Bir İletişim Aracı Olarak Kullanılan Sosyal Medya İletişiminin Kurumsal İtibar Ve Marka Güveni Üzerindeki Etkisi: Türkiye Otomotiv Sektöründe Bir Alan Araştırması	İbrahim Fırat	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
112	2019	Küreselleşen Yemek Kültürünün Dönüşümünde Sosyal Medyanın Rolü: Instagram Gurmeleri	Ayşegül Elif Çaycı	İstanbul Ticaret Üniversitesi
113	2019	Lüks Markalarda Sosyal Medya Pazarlamasının Marka Değeri Ve Satın Alma Niyetine Etkisi, Kişilik Özelliklerinin Rolü Üzerine Bir Araştırma	Işıl Güzel	Beykent Üniversitesi
114	2019	Marka Şehir Oluşumunda İnternet Ve Sosyal Medya Etkisi: Alanya Örneği	Yakup Uslu	Selçuk Üniversitesi
115	2019	Öznenin Özgürlüğü Bağlamında Sosyal Medya	Nazlı Çetin	İstanbul Üniversitesi
116	2019	Provenance Use in Social Media Software to Develop Methodologies for Detection of Information Pollution	Mohamed Jehad Baeth	Yıldız Teknik Üniversitesi
117	2019	Sağlık İletişiminde Dijital İletişim Kanallarının Kullanımı: Sektör Aktörlerinin Sosyal Medya Hesaplarının İncelenmesi	Tuba Işık	İstanbul Üniversitesi
118	2019	Suriyeli Sığınmacıların, Toplumsal Entegrasyon Sürecinde Sosyal Medya Araçlarını Kullanım Alışkanlıkları: Şanlıurfa Örneği	Gökhan Kuzucanlı	Selçuk Üniversitesi
119	2019	Sosyal Medya Ağ Firmalarının Değerlemesi: Twitter Uygulaması	Gizem Vergili	Afyon Kocatepe Üniversitesi
120	2019	Sosyal Medya Kişilik Özelliklerini Yansıtır Mı? İnsan Kaynakları Perspektifinde Twitter Üzerinden Bir Söylem Analizi	Ahmet Günay	Süleyman Demirel Üniversitesi
121	2019	Sosyal Medya Kullanımı İle Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ve Risk Faktörleri İlişkisi	Dilek Güleç	Gazi Üniversitesi
122	2019	Sosyal Medya Kullanımının Çalışanlar Açısından Sonuçları: Bir Alan Araştırması	Sümeyra Ceyhan	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
123	2019	Sosyal Medya Pazarlama Uygulamalarına İlişkin Algının Tüketicilerin Marka Bağlılığı Ve Satın Alma Niyetlerine Etkisi	Ayben Ceyhan	Beykent Üniversitesi
124	2019	Sosyal Medya Reklamlarına İlişkin Algıların Reklam Değerine Ve Marka Farkındalığına Etkisi: Y Kuşağı Instagram Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma	İbrahim Halil Efendioğlu	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
125	2019	Sosyal Medya Ve Sosyalleşme: Lisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma-Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği	Selçuk Şimşek	Selçuk Üniversitesi
126	2019	Sosyal Medyada Gelişmeleri Kaçırma Korkusunun Kişinin Tatil Satın Alma Niyetine Etkisi	Filiz Özlem Çetinkaya	Gazi Üniversitesi

127	2019	Sosyal Medyada Gerilla Pazarlama Paylaşımlarının Tüketici Satın Alma Kararına Etkisi	Mehmet Gökerik	Karabük Üniversitesi
128	2019	Sosyal Medyada Kanaat Önderi Olarak Ceo’nun Parasosyal Etkisi: Twitter Üzerine Bir Çalışma	Aslı Duran Özcan	İstanbul Üniversitesi
129	2019	Sosyal Medyadaki Mahremiyet Algısının Belirlenmesi: X, Y Ve Z Kuşakları Üzerinde Bir Araştırma	Elif Kütükoğlu	Erciyes Üniversitesi
130	2019	Sosyal Medyada Kriz Yönetimi: Kurumsal Markalara İlişkin Değerlendirme	Sinan Akseki	Selçuk Üniversitesi
131	2019	Sosyal Medya Reklamlarında Ünlü Sporcu Kullanımının Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: X,Y Ve Z Kuşağı Üzerine Niğde İlinde Bir Araştırma	Mehmet Mürütsoy	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
132	2019	Sosyal Medya Bağımlılığı: Erzurum İli Üzerine Bir İnceleme	Özlem Deniz Duman	Atatürk Üniversitesi
133	2019	Sosyal Medya Fenomenlerinin Tüketici Algısı Ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi	Muhammed Fatih Cevher	Beykent Üniversitesi
134	2019	Şehir Markalaşmasında Sosyal Medya Kullanımının Şehir İmajına Katkısı: İzmir Örneği	Mustafa Yalçın	Ege Üniversitesi
135	2019	Türkiye’de Değişen Dindarlık Göstergeleri Ve Sosyal Medya	Filiz Çömez Polat	İstanbul Üniversitesi

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

Korku Filmlerinde “Şeytan”dan 2000'lere Değişmeyen Kadın İmgesi:

“Şeytan Çarpması” Filminin Feminist Eleştirisi

The Unchanging Image of Women From The Exorcist to 2000s in Horror Movies: Feminist Criticism of “The Exorcism of Emily Rose”

Dr. Öğr. Üyesi Tülin SEPETCİ¹

Öz

Popüler sinemanın korku türünde, kadınların ve toplumdaki rollerinin statükoyu destekleyip, egemen ideolojiyi yeniden üretecek tarzda sunulduğu, cinsiyet ayrımcılığı yapıldığı ve bu durumun 70'li yıllardan beri değişmediği varsayımından hareket edilen bu çalışmada, örnek film olarak 2005 yapımı “Şeytan Çarpması” filmi seçilmiş ve film, Feminist Film Eleştirisi çerçevesinde nitel olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı yalnızca korku filmlerinde kadın temsil kalıplarını ortaya koymak değil, aynı zamanda iki film farklı dönemlerde ve farklı toplumsal değişim dinamiklerinde çekilmiş olmalarına rağmen kadınların ev içinde, eğitim hayatında ve iş hayatında benzer biçimde konumlandırıldıklarını feminist film eleştirisi çerçevesinde tartışmaktır. Analiz sonucunda “Şeytan Çarpması” filminin de ataerkil sistemin devamlılığını sağlama yönünde basmakalıp yargıları yeniden üretir nitelikte olduğu görülmüştür. 70'li yıllarda çekilen “Şeytan-The Exorcist” filminin temelinde olan anti-feminist düşünce yapısının 2000'li yıllara geldiğinde hala geçerliliğini koruduğu görülmektedir, çünkü ataerkil kapitalist sistem kadının ikincil konumunu yeniden üreten işleyişini korku türü aracılığıyla sürdürmeye devam etmektedir. Kadın hala kötülüğün doğuşuna aracılık etmekte ve toplumun ona uygun gördüğü cinsiyet rolleri dışında hareket ederse cezalandırılmaktadır. Tüm bunları hem Emily'nin başına gelenlerde hem de filmin ana karakteri olan avukat kadın Erin'in film boyunca görülen karakter değişiminde görmek mümkündür. Her iki film de kurguladığı tasvirlerle kadın düşmanı ataerkil bir bakış açısını yansıtmakta; kadın olmanın kötülük ve doğaüstü varlıklarla hizalanmasıyla muhafazakar gericiliğin yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, korku filmleri, Şeytan, feminist film eleştirisi, toplumsal cinsiyet

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it is assumed that in the horror genre of popular cinema, the image of women is presented in a way that supports the status quo and reproduces the dominant ideology and gender discrimination; and this situation has not changed since the 70s. The 2005 production “The Exorcism of Emily Rose” is chosen as the sample film and the film was analyzed qualitatively within the framework of Feminist Film Criticism. The aim of the study is not only to reveal the patterns of representation of women in horror films, but also to discuss within the framework of feminist film criticism that women are similarly positioned in the home, education and business life, despite the two films being made in different periods and different dynamics of social change. As a result of the analysis, it was seen that the movie “The Exorcism of Emily Rose” was also capable of reproducing stereotypes to ensure the continuity of the patriarchal system. It is seen that the anti-feminist mindset, which is the basis of The Exorcist film made in the 70s, remained valid in the 2000s, because the patriarchal capitalist system continues its function that reproduces the secondary position of women through the genre of horror. The woman still mediates the birth of evil and is punished if she escapes the gender roles that society deems appropriate for her. It is possible to see all of this both in what happened to Emily and in the character change of the lawyer woman, Erin, who is the main character of the film. Both films reflect a misogynist patriarchal point of

¹ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, tlin_sepeti@yahoo.com

view with the depictions they create; It contributes to the reproduction of conservative and reactionary by aligning being a woman with evil and supernatural beings.

Keywords: Woman, horror movies, The Exorcist, feminist film criticism, gender

Paper Type: Research

Giriş

Sinema tarihsel süreçte ekonomik temelli sosyo-kültürel değişimlerin görüldüğü alanlardan biridir. Bu değişim, egemen ideolojilerin de zaman içerisinde değişip dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. Egemen ideoloji olan ataerkil kapitalizm kitle iletişim araçlarını kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda toplum geneline yayılan bazı stereotipler üretmektedir. Başlangıcından itibaren popüler bir sanat olarak geniş bir izleyici kitlesine hitap eden sinema, bireyler üzerinde propaganda aracı olarak çok etkilidir (Uçar İlbuğa, 2011, s. 121). Sinema çeşitli teknoloji ve film hilelerini kullanıp, gerçeklik yanılsaması yaratarak stereotiplerin yeniden üretilmesi sürecine katkıda bulunur. Filmdeki karakterlerle özdeşleşmesi sağlanan izleyici, filme düşünsel olarak katılmak yerine, verili mesajları sorgulamadan pasif bir şekilde kabullenmektedir.

Popüler sinema, seyirciyi pasifize etme ve bunu da en fazla tür filmleriyle yapmakla eleştirilir. Tür filmlerinde egemen ideoloji, çeşitli stereotiplerle yeniden üretilip, pekiştirilir. Böylece filmler toplumsal gerçekliği inşa eden kültürel temsiller sisteminin önemli bir parçası olmaktadır (Topçu, 2004, s. 157). Popüler sinemada, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen feminizm hareketlerinin sarstığı eril kimliği ve ataerkil yapıyı onarmaya çalışan, kadına yönelik öfke ve korkunun en açık gözlemlenebildiği tür korku sinemasıdır. Korku filmlerinin üretim süreci, senaryodan olay örgüsüne, anlatı kodlarından sinematografik öğelere kadar ataerkil düşüncenin süzgecinden geçerek oluşur. Sinemaya yansıyan bu bakış açısı, kadının sinemadaki sunumunu belirler. Nitekim sinema, içinde bulunduğu toplumun bir aynası olarak, toplumdaki değişimleri, gerilimleri, korku ve kaygıları mutlaka yansıtır. Dolayısıyla korku filmleri de kadınlara hem ataerkil toplumdaki konumlarını hatırlatma hem de erkeğin kadına yönelik endişe ve korkularını yatıştırma görevi üstlenen araçlardan biridir. William Friedkin'in yönettiği 1973 yapımı “The Exorcist”² ile başlayan bu furya, o güne dek korku filmlerinde kadının kurban olma durumunda bir paradigma kaymasının başlangıç noktasına işaret eder. Bu çalışmada da popüler sinemanın korku türünde, kadın imgesinin statükoyu destekleyip, egemen ideolojiyi yeniden üretecek tarzda sunulduğu ve cinsiyet ayrımcılığı yapıldığı ve bu durumun 70'li yıllardan beri değişmediği varsayımından hareket edilmiştir. Örnek film olarak 2005 yapımı “The Exorcism of Emily Rose” filmi seçilmiş ve film kadın imgesinin nasıl sunulduğu sorusu temel alınarak Feminist Film Eleştirisi çerçevesinde betimsel olarak analiz edilmiştir.

1. Feminist Kuram Çerçevesinden Ataerkil İdeoloji ve Korku Filmleri İlişkisi

Popüler sinema, toplumsal huzur, ekonomik başarı ve gücün tek adresi olarak ataerkil kapitalist ideolojiyi gösterir. Toplumsal sorunlar mutlaka var olan sistem içinde çözülür; bu sistem de ataerkil kapitalist sistemdir. Ataerkil yapı temelinde erkek egemen sistemin bilinçaltını yansıtan popüler sinema, yarattığı stereotiplerle, kadını erkeğin bakış açısıyla, onun arzu ve korkularını yansıtacak şekilde konumlandırır. Filmlerde kullanılan stereotipler, normal hayatta kadınlardan beklenen sosyal ve ahlaki davranış kalıplarına uymaları için birer şablon görevi görür (Topçu, 2004, s. 158).

Antik Çin kültüründeki Ying yang felsefesine göre kadın ve erkek bir bütünün tamamlayıcı iki parçasıdır (Değirmenci, 2005, s. 51). Öyle ki biri olmadan diğeri bir anlam ifade etmez. Bu iki yarı, ilkel komünal toplumlarda herhangi bir ikilik ya da karşıtlık

² Film Türkiye’de “Şeytan” adıyla gösterime girmiştir.

oluşturmaz. Karşılıklı bağımlılıkları ise birbirini tamamlama şeklindedir. Ancak mülkiyetin olmadığı toplumdaki uzaklaşılıp, özel mülkiyetin hakim olmaya başlamasıyla birlikte kadın da özgürlük alanını yitirmiş; artık kadın bir "mülk" olarak görülmeye başlamıştır. Bir başka deyişle erkek egemen toplumun oluşmasıyla kadın "öteki" olarak tanımlanmıştır. Böylece her iki cinse farklı roller yüklenip, toplum içindeki konumları farklılaştırılmıştır. Bu durum yalnızca cinsiyet kaynaklı iş bölümüyle sınırlı kalmayıp, kadının kamusal alandan soyutlanmasına kadar uzamıştır (Özbey ve Bardakçı, 2019, s. 1792).

Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin mülkiyet ilişkileriyle kurumsallaşması tarihin en eski egemenlik ilişkisidir (Değirmenci, 2005, s. 51). Dolayısıyla erkeğin kadın üzerindeki egemenliği tarihin en eski hiyerarşisini oluşturur. Zaman içinde kadın, erkek egemen toplumun değerleriyle babaya, erkek kardeşe, kocaya ya da kurumlara bağlı ve bağımlı duruma getirilmiştir. Artık kadının kendi hayatını şekillendirmesi olanaksızdır. Özel mülkiyetin egemen olması noktasında cinsiyetler arasında yaratılan bu eşitsizlik, kapitalist topluma kan pompalamaya devam etmektedir. Nihayetinde kadının bastırılmış konumu tüketim toplumu kültürünü oluşturmada da oldukça önemlidir. Kapitalist sisteme göre kadın ve erkeğin ayrı fiziksel ve duygusal dünyalarının olması, farklı gereksinimleri beraberinde getirmektedir. Binlerce çeşit tüketim kalıbı her iki cinse de ayrı kategoriler halinde sunulur. Ancak kadın erkeğe göre çok daha fazla tüketim kültürü bombardımanına tutulur, çünkü kadın gerek ona öğretildiği gibi erkeğe kendini beğendirmek, gerekse politik arenada boşaltılan dünyasını doldurmak için, tüketimin hem öznesi hem de nesnesi durumuna getirilmiştir. Kitle iletişim araçlarında bilginin hızla yayıldığı bir ortamda kadının tüketim nesnesi olarak pazarlanması, seks endüstrisinden moda, estetik kaygılardan spora kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır, kadın ataerkil kültür içerisinde erkeğin göstereni ve anlam oluşturan değil, anlam taşıyıcısı olarak yer alır (Mulvey, 1975, s. 58).

Erkek egemen kültürün temelini cinsiyet ayrımcılığı oluşturur. Bu kültür, erkek egemen toplum tarafından belirlenmiş ve onun çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Ataerkil toplumda erkek önceliklidir ve erkeğin gereksinimleri ve arzuları kabul görür. Kadın ve erkeğe yapay gereksinimler dayatılmakla birlikte, özellikle kadının duygusal özgürlüğüne yönelik arzu ve gereksinimler toplum tarafından baskı altında tutulur. Hatta bu arzu ve gereksinimlerin ne olduğu ve nasıl karşılanacağı sorusu karşılık bile görmez. Kadınlar "erkek arzularının fetişi, erkek iktidarının pasif doğrulayıcıları olarak konumlanırlar" (Ryan ve Kellner, 2010, s. 219). Bir başka edilgen temsil biçiminde ise herhangi bir tehlike anında kadınların, tıpkı yaşlılar ve çocuklar gibi savunmasız ve potansiyel mağdurlar olarak, erkeğin korunmasına muhtaç kabul edilmeleri söz konusudur. Esasen kadınların güçsüz ve muhtaç olarak nitelendirilmeleri erkek egemen toplumun yararına, çünkü bu yolla erkek egemen toplum tahakküm zeminini hep canlı tutar.

Erkek egemen değerler kadını kamusal ve politik alandan uzak tutup, özel alana hapsedmekte, ona edilgen, uysal, pasif, tabi olma ve hassas davranmayı uygun görmektedir. Böylece kadına ve erkeğe biçilen cinsiyetçi roller sürekli kılındıkça, kadının baskı altında tutulması kolaylaşmaktadır. Cinsiyetçi değerler, cinsiyetçi sistemi desteklemekle birlikte, aynı zamanda sistemin geleceğini de belirlemektedir. Pek çok ünlü düşünür bu sistem içerisinde erkek egemen bakış açısı çerçevesinden düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bunların arasında kadının asla bir erkek kadar evrensel düşünemeyeceğini ve kamusal alanın erkeğe özgü olduğunu söyleyen Hegel (Üste, 2015, s. 108) ve kadının ahlaki olarak tutarlı olmadığını ve iniş çıkışları olduğunu söyleyen Platon (Boyacı, 2014, s. 206) ve Schopenhauer (2003) de vardır. Bireyin psikanalitik yorumlarını topluma kazandırmış olan Freud (Galatzer-Levy, 2008), otorite ve güç sahibi olmak için erkeksi değerlere gerek olduğunu söylemiştir. Bu anlamda Marksist düşüncenin kadının özgürlüğüne katkıları yadsınamaz. Marks, toplumsal düzenleme kanunlarını belirleyen kapitalist sistemin kadın üzerindeki baskısını eleştirmiştir (Armstrong, 2020). Böylece bir insan olarak kadını yeniden biçimlendirerek, toplumsal ama bireysel olarak devrimsel bir yapı kazanmasını amaçlamıştır.

Feminizm tüm bu erkek egemen ideolojilerin karşısına farklı bakış açılarıyla çıkmıştır. Feminizm, kadınların bağımsızlık ve eşitlik çabasıyla yürüttükleri mücadele çerçevesinden yola çıkan bir düşünce akımıdır. Feminizm, ataerkil kapitalizm güdümlü ekonomiyi, kültürü ve toplumu merkezine alarak, gerekli toplumsal değişimler için harekete geçmeye ve eylem stratejilerini hayata geçirmeye çalışır (Notz, 2018, s. 13). Feminist akımlar kendi içinde farklı yönelimlere ayrılmışlardır. Fakat en temel olarak kabul edilen üç feminist yaklaşım söz konusudur. Bunlar; liberal feminizm, radikal feminizm ve sosyalist feminizmdir (Steeves, 1994, s. 107). Liberal feminizm, kadın erkek eşitliğini öne sürse de kadını yalnızca kapitalist sistemin bir parçası olarak toplumsal hayatın içine yerleştirir. Radikal feminizm ise kadın erkek arasındaki cinsiyet ayrımcılığının şiddetle giderilebileceğini öngörür. Erkeğe hiçbir şekilde ihtiyaç olmadığını söyleyip, lezbiyenliği savunur (Ryan ve Kellner, 2010, s. 216). Sosyalist feminist kuram ise diğer ikisinin aksine kadının konumu açıklamak için yalnızca cinsiyet üzerine odaklanmaz. Kadınların sınıfsal ve ekonomik koşullarını da çözüme dahil eder. Temel kavramları, emeğin yeniden üretimi ve evdeki emeğin ekonomik değeridir (Van Zoonen, 1991, s. 310). Her ne kadar öyle tanımlanmamış olsalar da çocuk büyütme, ev işleri gibi yalnızca kadınların sorumluluğundaymış gibi aile içinde verili rollerle yapılan işlerin, kapitalist sistem içerisinde yaşamsal öneme sahip olduğu bir gerçektir.

21. yüzyılın içerisinde bulunduğumuz şu günlerde bile hala kadına yönelik insan/insan dışı, zayıf/güçsüz, içgüdü/mantık ayrımı değişmeden yapısını korumaktadır. Toplum yapısına yerleşmiş olan stereotipler, sinema gibi kitleleri derinden etkileme yetisine sahip bir araç vasıtasıyla pekiştirilmeye devam etmektedir. Sinemadaki anlamlandırma basit bir şekilde var olmaz. Filmdeki her görüntünün belli bir anlamı ve amacı vardır (Topçu, 2010, s. 155). En önemlisi o görüntüler filme, film ekibi tarafından kurgulanarak konulmuştur. Filmde birileri seyirciye "dünyanın şu ya da bu parçasına şu şekilde bak" demektedir. Üstüne üstlük bu bakış, içinde çeşitli anlamları barındırır. Bireyler kendi mevcut gerçekliklerini yaşarlarken, başka birileri dünyanın gerçekliklerini egemen paradigmanın çıkarları doğrultusunda sunmaktadır. Sinemanın işlevi toplumsal ve kültürel olduğu için sinema da her sanatsal yaratımda olduğu gibi denetim altındadır. Ekonomik ve politik sansür filmi çekenleri denetim altında tutarken, içinde yoğrulduğu toplumsal zihniyet kaçınılmaz olarak yaratıcı süreci de etkilemektedir. Her ideolojik üründe olduğu gibi sinema da kendi dışındaki başka bir gerçekliği yansıtır ya da mevcut gerçekliği saptırır. Toplum içerisindeki tüm birimleri temsil, tarif ya da ikame eder. Başka bir deyişle göstergedir (Mulvey, 1975, s. 58). Filmler içerisine yerleştirilen kalıplar zaman içerisinde biçim olarak değişse de içerik olarak değişmemiştir.

2. Dünya Savaşı yıllarında erkek işgücünün savaşa gitmesiyle birlikte kadınlar toplumsal alanda ve çalışma yaşamında erkeklerin boşluğunu başarıyla doldurmuştur. Bu duruma kayıtsız kalamayan ataerkil ideoloji güdümündeki Hollywood sineması, kadınların değişen statüsünü, filmler aracılığıyla iletmeye başlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren feminist hareketler güçlenmeye ve hız kazanmaya başlamıştır. Kadınlar doğum kontrol haplarının yaygınlaşmasıyla birlikte cinsel özgürlüklerini de kazanmış; istenmeyen gebeliklerde intihar etmek yerine kürtaja başvuran kadınların sayısı hızla artmıştır. Feminizm karşısında duran anti-feminizmin en temel dayanağı Hollywood sineması olmuş; evlerini bırakıp çalışmaya giden kadınlar tüm toplumsal sorunların sorumlusu olarak görülmüş; filmler aracılığıyla cezalandırılmaya başlanmışlardır (Topçu, 2004, s. 159). Hollywood kadın hareketlere yönelik tepkisini erkek dayanışmasının yer aldığı, erkeklerin çocuklarına hem annelik hem babalık yaptığı ve kadınların "femme fatale" yani entrikacı, cazibeli, baştan çıkarıcı olarak sunulduğu filmler çekerek göstermiştir. Artık kadınlar sinemada insan değil, ataerkil sistemin korkutup bastırmaya çalıştığı "öteki"dir. Buna göre toplum içerisinde iyi kadınlar ve kötü kadınlar vardır. İyi kadınlar toplumsal normlara uygun anne, eş ve kız evlattır. Baba, eş ve erkek evlat konumundaki erkeklere göre yaşamlarını düzenlerler ve ancak erkeklerin isteklerine uyarlarsa mutlu olabilirler. Kötü kadınlar olarak sunulanlar ise dilediği gibi yaşayan, erkeklere karşı gelen, cinselliği serbestçe yaşayan ya da kötü annelik yapan kişilerdir (Tasker, 2010, s. 175). Bu tür kadınlar filmlerde mutlaka bir şekilde cezalandırılırlar. Bu durumda onları izleyen

hemcinsleri de filmdeki kadının başına gelenleri hak ettiğini düşünür. Ne de olsa o yuva yıkan, düzeni bozan, erkekleri baştan çıkararak "ahlaksız" bir bireydir. Bunun yanında kadınların her zaman eve bağlı olduğu, erkeklere göre daha aşağı bir konumda bulunduğu, güçlü erkeklerden hoşlandığı ve "bağımsız kadının evcilleştirilmesi" (Yaşartürk, 2006, s. 24.) de filmlerde sürekli yeniden üretilen mitlerden yalnızca birkaçıdır.

Ataerkil sistemin zavallı, aciz, korunmaya muhtaç olarak konumlandığı kadını yine erkekler korumaya çalışmaktadır (Ryan ve Kellner, 2010, s. 219). Kadın seyirci de korkmaya koşullandırılmakta, erkeklerin onu korumasına alıştığı için hareketlerini ona biçilmiş rollere uygun şekilde gerçekleştirmektedir. Fakat tüm bunlar kadınları bir yandan korumaya çalışırken bir yandan da yok etmekte ve varlığını, sahip olunan bir araba, şık bir ev ya da antika bir biblo gibi sırf bedene indirgemektedir. Özellikle sinemada çoğu zaman yalnızca bir bedene indirgenen kadın erotize edilmektedir. Kadın bedeni mutlaka eril bakışa hitap edecek şekilde pornografi, şiddet, öfke ve işkence ile buluşmaktadır. Burada sözde şiddet kınanmakta, ikna edicilikten uzak bir şekilde toplumsal gerçeklikmiş gibi yansıtılmaktadır. Kadın bedeni üzerinden şiddetin estetize edildiği kan revan görüntülerin pornografik gösterisi seyirci tarafından alkışlanmaktadır (Gül ve Sepetci, 2018, s. 36).

Korku sinemasında "öteki" kavramı önemli bir yer tutmaktadır, çünkü erkek egemen toplumsal yapılarda bireylere dayatılan ve uymaları beklenen çeşitli değerler mevcuttur. Heteroseksüel ilişkiler, anne, baba ve çocuklardan oluşan aile, polis, asker ordu, okul gibi ideolojik kurumlar korunması gereken ve toplumsal düzen için gerekli görülen oluşumlardır. Başta Hollywood sineması olmak üzere popüler sinema filmleri de bu oluşumları birçok cephede desteklemektedir (Ryan ve Kellner, 2010, s. 13). Diğer yandan öteki olarak addedilen gruplar da sistemi tehdit eden "canavarlar" olarak korku filmlerinde temsil edilir. Ataerkil ideoloji de reddedip bastırmaya çalıştığı ötekilerle baş edebilmek için ya onları yadsır ya yok eder ya da özümseyerek tehlikelerden arındırır. Öteki olarak kabul edilenlere kadın, farklı etnik kimlikler, kültürler, alternatif gruplar, LGTB bireyler, farklı ideolojik ve politik sistemler örnek olarak verilebilir. Bu öteki gruplarının hepsi bir şekilde statükoyu tehdit etmektedir; bu nedenle de bastırılmaları ya da yok edilmeleri gerekir. Bu noktada sistemin ihtiyaçlarına en açık cevap veren ve en temel desteklerinden biri olarak sinemada korku türü gelmektedir, çünkü özellikle korku türündeki filmler "öteki"leri doğrudan dramatize etmektedir (Topçu, 2004, s. 161). Kadınlar özellikle korku filmlerinde pasif, kurban, baştan çıkartan ya da kötülüğün kaynağı olarak sunulur. Erkek egemen ideoloji gereği şiddetle cezalandırılıp, onlara biçilen roller gereği hareket etmeleri sağlanır. Böylece mutlu son ataerkil sistemin hegemonyasının yeniden egemen kılınp, ötekinin ezilişiyle sağlanır.

Korku sinemasında kadınların sunumu başlangıcından bu yana iki yönde ağırlık kazanmıştır: Erken dönem korku filmlerinde kadının erkek kahraman tarafından kurtarıldığı ve kurban olarak sunulduğu filmler görülürken; feminist hareketler sonrasında ise kadının insan dışı bir varlık olarak sunulduğu filmler daha fazla ön plana çıkmaktadır. Erken dönem korku filmlerinde kadının kurban olarak sunumu, onun sinemada erkek egemen bakışla pasif, edilgen konumunun yinelenmesidir. Kadının insan dışı bir varlık olarak sunulduğu filmlerde ise toplum film aracılığıyla kadını cezalandırır. Bu tür filmlerde kadın cinselliği ve güzelliğini kullanarak erkeği ağına düşürür ve mahvına neden olur. Kadının bedenine ve doğaüstü yapısına da vurgu yapılmış olur. Topçu (2004, s. 161)'ya göre bunun temelinde erkek için kadın cinselliğinin hem çekici hem de ürkütücü olması vardır. Bu nedenle ya bastırılmalı ya da yok edilmelidir. Aksi takdirde ataerkil düzene yönelik tehdit yok edilmediği için, eril kaygılar yatıştırılmamış olur.

Clover (1987, s. 189) bu durumu korku filmlerinde bilinçdışı hitap eden, beden, korku ve pornografi ilişkisiyle açıklamaktadır. Korkunun şiddeti arkaik cinsel duygulara indirgenmekte ve canlandırılmaktadır. Ölüm kaygısının altında pornografide ortaya çıkan ve çözülen ilkel bir cinsel tepki yatmaktadır. Böylece pornografi, dehşetin bir seferde keşfettiklerini doğrudan seyirciye aktarmaktadır. Bu nedenle "korku ve pornografi, özellikle bedensel duyumun uyarılmasına adanmış yegane iki türdür".

1930'lu yıllarda renkli sinemaya geçişle birlikte altın çağını yaşayan korku filmlerinde kadın, yapımcıların tuhaf, ahlaksız ve sadist fantezilerine hizmet eder biçimde kullanılmıştır. Bu dönemde kahraman erkekler kendi tuhaf yollarıyla kadın kurbanı tehlikelerden kurtarmışlardır. Zombi ya da mumya tarafından kaçırılan kadınlar, uzaklara götürülüp, bilinçlerini yitirmiş bir biçimde kahramanın kendilerini kurtarmasını beklerken kahramana bağımlı gösterilmişlerdir (Mank, 1999, s. 1). Kadının başının derde girmesinde merakı, aptallığı ya da güzelliği etkilidir. Aslında kadının güzel olma zorunluluğu o tarihlerde bile tüketim kültürünün hem nesnesi hem öznesi olarak kadının ataerkil sistem tarafından kendisine dayatılan rollerin bir gereğidir. Diğer yandan bu tür rol stereotipleri erkek seyircinin kendini kahramanla özdeşleştirerek, zayıf olan kadının koruyucusu olarak kendine pay çıkarmasına neden olur. Nitekim toplum içinde erkekler de çevresindeki kadınlara bu stereotipler doğrultusunda bakar ve davranır.

2. Dünya Savaşı sonrası kadın hareketlerinin yükselmesiyle birlikte, kadınların toplumsal konumlarını değiştirmeye ve hak talep etmelerine paralel olarak korku sinemasında kadınların sunumunda değişimler görülür, çünkü kadın ev içi alandan çıkıp çalışma hayatında yer almaya başlamış ve erkeğin iş dışı zamanında, çalışma hayatına verimli bir şekilde katılmasına destek olan işleri aksatmaya başlamıştır. Bu duruma neden olan ve içinde buldukları sisteme baş kaldıran kadınlar korku filmlerinde erkeğin kanını emen vampir, huzurlu aile yaşantısını bozan kötü niyetli kişiler olarak konumlanmıştır. Kötü kadın filmde şiddetle cezalandırılır; böylece erkek seyirciye gizli bir haz yaşatılır (Topçu, 2004, s. 161). Perdede hemcinslerinin başına gelenleri gören kadın ise aynı şekilde davranmaktan kaçınır ve davranışlarını belli kalıplara göre gerçekleştirir. Kendi iradesi doğrultusunda bir şey yapmaya kalktığında toplum tarafından dışlanma korkusuyla yaşatılır. Nitekim kadın gibi yaşamın sürmesinde temel olan bir varlığın gücünün farkına varmasını engellemek, erkek egemen ideolojilerin başlıca çabasıdır.

1970'lere kadar korku filmlerinde kadının rolü naif, güçsüz ve önemsiz olarak gösterilmiştir. Alfred Hitchcock'un Sapık (1960) filminde olduğu gibi yalnızca duşta çığlık atan ve bunun dışında bir varlık gösteremeyen kadın, 70'lerle birlikte korku filmlerinde anti-feminizmin yükselişini temsil eden bir biçimde görülmeye başlamıştır. Kadın, merkezi bir karakter haline gelmiş olmakla birlikte cinselleştirilmiş terörden muzdarip ya da kötülüğün dünyaya gelmesine aracılık eden bir pozisyondadır.

Kadınların ruhunun şeytan tarafından ele geçirildiği ya da kadının şeytanın dünyaya gelmesine aracılık ettiği filmlerin mihenk taşı olarak gösterilen *The Exorcist*, William Friedkin'in yönettiği 1973 yapımı bir filmidir. Bu filmde eşinden boşanmış aktris annesiyle birlikte yaşayan Regan MacNeil adlı ergenlik çağına yeni girmiş bir kıza şeytanın musallat olması konu edilmektedir. Şeytanın Regan'a neden musallat olduğu filmde açıklanmaz. Ama kocasından ayrılmış ve eğlence sektöründe çalışan bir anne ve kadınlığa adım atmakta olan bir kız çocuğu, şeytana anti-feminist Hollywood'da iyi bir kaynak olur. Regan'ın kişiliğindeki değişim yavaş yavaş başlar: Çok uyumlu, tatlı, kibar bir kız çocuğu iken müstehcen ve küfürlü konuşmaya başlar; halı üzerine idrarını yapar, haç ile mastürbasyon yapar ve herkese karşı açıklanamaz bir öfke gösterir. Annesi, Regan'ı garip fiziksel görünümü ve şiddetli cinsel eylemler içeren durumunu daha da kötüleştiren bir beyin cerrahına ve psikiyatra götürür. Bilimden umduğunu bulamayan anne son çare olarak, geleneksel bir şeytan çıkarma ayini için Rahip Karras ve Rahip Merrin'in yardımına başvurur. Rahiplerin özverisi ve kendilerini feda etmesiyle Regan kurtulur.

The Exorcist filmiyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Kadın düşmanı olduğuna, pozitivizme olan düşmanlığa, İslamiyet karşıtı kaygılara ve Katolikliğin kutsanmasına dair eleştirel ya da olumsuz pek çok detayın farklı çalışmalarda ele alınması söz konusudur (Scahill, 2015). Feminist bakış açısından bakıldığında Regan'ın ergenliğe adım atmak üzere olmasının masumiyet kaybı ile ilişkilendirilmesi, haç ile mastürbasyon yapması ile tüm ahlaki değerlere ve dine meydan okuması, eşinden boşanmış ve eğlence sektöründe çalışan, ayrıca Katolik olmasına rağmen dinden uzaklaşan annenin cezalandırılması ve en nihayetinde

kurtuluşlarının yine bir erkek ve din sayesinde olması filmin genel anlatısından çıkarılan yorumlardır.

2. Yöntem

Feminist film eleştirisi 60'lı yıllardaki feminist hareketlerin sinemadaki karşılığı olarak ortaya çıkmış, politik ve kuramsal kaygılar içinde uygulama olanağı bulmuştur (Lauretis, 1984, s. 4). Başlangıçta politik temeller üzerinde yükselen feminist film eleştirisi, daha sonraları göstergebilim ve psikanalitik yaklaşımlardan etkilenecek gelişimini sürdürmüştür. Feminist film eleştirisi yaklaşımı sinemada kadının tektipleştirilmiş görüntülerinin stereotiplere katkıda bulunduğunu öne sürmektedir. Feminist film eleştirisi toplumdaki cinsiyet kaynaklı eşitsizliklerin, kadına yönelik cinsiyetçi ayrımların ve bastırmaların kaynağı olarak ataerkil sistemin inşa edilme yollarının çözümlenmesini ve deşifre edilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Sinemada ataerkil düzenin devamlılığını sağlayan anlamlandırma kalıplarının nasıl üretildiğini, bu anlamlandırma kalıpları içinde kadının nasıl sunulduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır, çünkü feminist eleştirel yaklaşım, erkek egemen sinemada kadınların kendilerine ait bir anlamlandırma sistemi içinde değil, erkek bilinci açısından temsil ettikleri anlamla sunulduklarını kabul etmektedir.

Sinema tarihinde The Exorcist'ten günümüze değin doğüstü/paranormal alt türünde, bir varlık tarafından ele geçirilme temalı çok sayıda korku filmi çekilmiştir. Doğüstü/Paranormal korku alt türü canavar korku filmi alt türüne benzemekle birlikte, somut varlıkları öne çıkarmak yerine hayaletler, ruhlar ve iblisler gibi doğüstü varlıklara odaklanmaktadır. Doğüstü/Paranormal filmler genellikle perili evleri, bedenini ele geçirilmesini, şeytan çıkarmayı veya farklı inanç ve ibadet biçimlerini içermektedir. Doğüstü/Paranormal korku filmi örnekleri arasında en bilinenleri The Exorcist başta olmak üzere, Paranormal Aktivite, The Conjuring, The Amityville Horror, Omen, Halka, Carrie, Annabelle, The Nun, The Witch ve Poltergeist sayılabilir. Özellikle son dönem korku sinemasında öne çıkan örnekler olarak Hereditary ve Midsommer filmleri de dikkat çekmektedir. The Conjuring, The Amityville Horror, Annabelle ve The Nun birbiriyle bağlantılı filmler olarak kadim bir kötülüğün farklı dünyevi varlıkları ya da insanları ele geçirmesini ve ele geçiren varlıkla mücadele eden farklı karakterleri konu edinerek, odak noktasına mücadele eden kişileri almaktadır. Paranormal Aktivite ya da Poltergeist ise filmin kahramanlarının oturdukları evden kaynaklanan kötülüğe odaklanmaktadır. Sinema tarihinde defalarca çekilen Carrie filmi ise ergenlik çağına giren bir genç kızın telekinetik güçlerini konu edinmektedir. Her ne kadar filmin neredeyse sonuna dek, film kahramanı genç kızın kötü ruhlar tarafından ele geçirildiği ima edilse de The Witch filminin sonunda her şeyin sorumlusunun ve kötülüğün esas kaynağının kızın babası olduğu anlaşılmaktadır. Hereditary ve Midsommer ise gizli inanç biçimlerini temel alan konuları ile öne çıkmaktadır. Son olarak Halka ve Omen'deki iki küçük çocuk ise zaten kötülüğün bizzat kendisi olup, herhangi bir ele geçirme söz konusu değildir.

Elbette Last Exorcism, Deborah Logan'ın Hikayesi, İçimdeki Şeytan gibi filmler, özellikle de bir kadının kötülük tarafından ele geçirilmesi açısından değerlendirilebilirse de hem buluntu film alt türünde olmaları hem de eleştirilenler ve izleyiciler tarafından başarılı bulunmamaları nedeniyle çalışma kapsamında örnek film olarak ele alınmamışlardır. Bununla birlikte Şeytan Çarpması filminde tıpkı The Exorcist gibi bir kadının hayatındaki dönüm noktalarına ve bu dönüm noktalarında gerçekleşen doğüstü varlık tarafından ele geçirme olgusuna yapılan vurgunun çok belirgin olması söz konusudur. Bu nedenle 1973 yılında çekilen The Exorcist filminden yaklaşık 30 sene sonra çekilen Şeytan Çarpması filmi, aradan geçen sürede korku türünün toplumsal cinsiyet kalıpları açısından değişmediğini göstermesi açısından iyi bir örnektir.

Dolayısıyla bu çalışmada amaçsal örneklem yöntemiyle örnek film olarak seçilen "Şeytan Çarpması" filmi, feminist film eleştirisi çerçevesinde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz ile incelenmiş; örnek film kadınlara yönelik stereotipler, söylemler ve

göstergeler aracılığıyla yorumlanmıştır. Gerek filmdeki görüntüler ve söylemlerden doğrudan alıntılar yaparak gerek filmdeki örnekleri The Exorcist filmi ile karşılaştırarak feminist film çerçevesinde betimsel bir analiz yapılmıştır.

Seyirci Şeytan Çarpması filminde olayları iki kişinin bakış açısından izler: Rahip ve rahibin avukatı olan kadın Erin. Filmin orijinal adında isminin geçmesi nedeniyle filmin başrolünde olması beklenen Emily ise filmin sadece tamamlayıcı ögesi durumundadır. Avukat kadın Erin ve Emily dışında filmdeki kadın karakterler Emily'nin annesi ve kız kardeşleridir. Filmde üç farklı rolü yerine getiren bu kadınların buldukları alanlar ve erkekler karşısındaki konumları temel alınarak bir kategorilendirme yapılmış; filmdeki sahneler ev hayatında kadın, eğitim hayatında kadın ve iş hayatında kadın başlıkları altında ele alınmıştır.

2.1. The Exorcism of Emily Rose Filminin Feminist Film Eleştirisi Çerçevesinde Analizi

Yönetmenliğini Scott Derrickson'un yaptığı 2005 yapımı olan "The Exorcism of Emily Rose" filmi Türkiye'de "Şeytan Çarpması" adıyla gösterime girmiştir. Film, Hollywood'un en büyük şirketlerinden olan Lake Shore Entertainment ve Sony Pictures ortaklığında yapılmıştır. 115 dakika süren filmin başrollerinde Laura Linney ve Tom Wilkinson vardır. Filmin hemen başında "Gerçek bir hikayeden uyarlanmıştır" yazılarak, gerçekçi bir temel yapı imajı kazanılmaya çalışılmıştır. Böylece seyirci, sinema gösterisinin gerçek hayata dayandırılmasıyla başından itibaren "korkmaya" yönlendirilmektedir.

İnsan sesi, ister filmle ilgili ön bilgi versin, ister bir kadının çığlığı olsun, korku filmlerinin ayrılmaz bir parçasıdır, çünkü izleyiciye korkuyu iletmeye yardımcı olur (Shehan, 2017, s. 4). Nitekim Şeytan Çarpması filmi de bir kadının garip çığlıkları ve sesleri ile başlar. Görüntü olmadan yalnızca tuhaf seslerin verilmesiyle seyircinin korku ve merakı uyandırılır. Ardından bir erkek sesi filmin gerçek bir hikayeden alındığını söyler. Bu dakikadan itibaren seyircinin filmi gerçek bir olay algısıyla izlemesi sağlanır. Fakat bu "gerçek" olayın ne zaman, nerede geçtiği hakkında bilgilendirme yapılmaz. Film en başından itibaren bir erkeğin anlatısı, bir kadının ise çığlığı ile seyirciye sunulur.

2.1.1. Ev Hayatında Kadın Temsili

Ataerki kapitalist sistem temelli korku filmlerinde, yaşamın özel ve kamusal ya da ev içi ve dış dünyaya ait yönlerine atıfta bulunarak, kadın ve erkek bu alanlara ait olarak ayrılırlar. Erkeklerin dış dünyaya girmesi beklenirken kadınlar, tehlikeler ve mücadelelerle dolu kamusal alandan bir kaçış olarak kocalarına ve çocuklarına mükemmel, sevgi dolu bir ikametgah sağlamak için eve kapatılırlar. Bu nedenle kadınların, erkeklerin olması gerekenden çok daha fazla saf ve hegemonik standartlara göre ahlaki olarak doğru olmaları gerekmektedir. Toplum, kadınları aile inancını koruyan ve çocuklarını kabul edilebilir kültürel tarzda yetiştiren güçlü standartlarla çerçeveleştirir. Bu aynı zamanda bekar veya genç kadınlar için de geçerlidir; böylece kadınlık annelik, ev içi ve pasif ahlaki davranışla eşitlenmektedir (Novak, 2014, s. 10). Bu anlayıştan yola çıkarak Şeytan Çarpması filminde ev hayatı ve ev hayatıyla ilişkili durumlar filmdeki kadın karakterler özelinde yorumlanmıştır.

Filmin açılış sahnesinde Emily'nin ıssız bir yerde bulunan evi görülür. Olayları araştırmak için gelen adli dedektif, daha evin dışındayken garip bir şeyler hissettiğini beden hareketleriyle belli eder. Evin çatısının köşesinde bir arı kovanı vardır. Kameranın odaklanması ve müziğin de yardımıyla arı kovanı uğursuz ve tekinsiz bir oluşum olarak yansıtılır. Arkaik anne, partenogenetik anne bal arısı gibi bazı canlılar da dahil olmak üzere eşeysiz üreme gerçekleştirebilen, ilkel sonsuz karanlık olarak annedir, başlangıç noktası ve son noktasıdır (Creed, 2007, s. 79). Arı kovanı kraliçe arı nedeniyle dışının yeri olarak algılanmaktadır. Arkaik anne korkusu bir kez daha sahnedir.

Adli dedektifi Emily'nin annesi içeri alır. Dedektif içeri girince kendisini içeri alan anneye ve odada bulunan kız kardeşlere değil, yalnızca babaya selam verir. Burada otoritenin simgesi olan baba yüceltilir, kadınlar görmezden gelinir, çünkü ataerki babayı, "siyasetin ve

gücün hem gerçek hem de sembolik icrasıyla ilişkilendirir” (Wiesner-Hanks, 2020, s. 160). Dedektif yukarı kata, Emily’nin odasına çıkar. Aşağıya tekrar indiğinde yüzünde bir dehşet ifadesi vardır. Emily’nin ölümünün doğal olmadığını söyler. Bu sözlerle kadının doğal olmayan varlığı filmin başından vurgulanmış olur. Kadın, ataerkil ideolojide vahşi, doğaüstü bir varlıktır. Dolayısıyla ölümü de doğal olmayacaktır.

Avukat Erin, ailesiyle görüşmek için Emily’nin evine gider. Etrafına bakınırken komodinin üstünde Meryem Ana heykelciğini, Emily’nin resimlerini ve duvarda Hz. İsa’nın çarmıha gerilmiş halini gösteren bir heykel görür. Ailenin dindar olduğu vurgusu bir kez daha yinelenmiş olur. Emily’nin annesi ile Erin sohbet etmeye başlarlar. Erin küçük bir kızken böyle bir yerde büyüdüğünden söz eder. Annesinin ilkökul öğretmeni olduğunu ve onu tek başına büyüttüğünü anlatır. Burada iki farklı gönderme yapıldığı söylenebilir. Birincisi baba otoritesinden yoksun olarak büyümüş bir kızın ancak agnostik ve başına buyruk bir kadın olabileceğidir, ki burada *The Exorcist* (1973) filmindeki bekar anne ve büyüttüğü kızının bir başka versiyonu söz konusudur. İkinci olarak kadınlara uygun görülen mesleklerin öğretmen ve hemşire olduğu inancının tekrarlanmasıdır. Aynı şey annesinin Emily’nin de öğretmen olmak için üniversiteye gittiğini söylemesiyle pekiştirilir.

Emily’nin davası görülmeye başladığında savunmanın tanıklarından biri de Emily’nin babasıdır. Tanık olarak dinlenenler otorite simgesi olarak baba ve Emily’nin hayatındaki bir diğer erkek olan sevgilisi Jason olur. Anne ya da kız kardeşler tanık olarak çağrılmaz. Babası tanık kürsüsünde eve dönen Emily’nin durumu karşısında ne yapacağını bilemediğini, zaten dindar bir aile olduklarından çareyi rahibe başvurmakta bulduğunu söyler. Mahkemede tüm yaşananları anlattıktan sonra savcı ona İncil okuyup okumadığını sorar. Baba çok sık okuduğunu söyler. Ailenin geçmişini araştırmış olan savcı, Emily’nin babasının önceki zamanlarda ziyaret için akıl hastanesine gittiğini öğrenmiştir ve babaya neden akıl hastanesine gittiğini sorar. Baba, akıl hastanesinde teyzelerini ziyaret ettiğini söyler. Ailedeki bir diğer normal olmayan vaka yine bir kadındır ve Emily’nin durumu ailenin genetik yapısına bağlanır.

2.1.2. Eğitim Hayatında Kadın Temsili

Eğitimin toplumsal cinsiyet eşitliği için önemi inkar edilemez bir gerçekliktir. Eğitim kadınların potansiyel yeteneklerinin ortaya çıkmasına ve insanların daha uzun, daha sağlıklı ve daha üretken hayatlar yaşamasına olanak tanır. “Ayrıca kadınların sesini ve seçimlerini kısıtlayan cinsiyet normlarının değişmesine de yardımcı olabilir”. Eğitim alma fırsatı olmaması annelerinden farklı olarak, eğitim almış kadınlar seslerini duyurmada, söz sahibi olmada, konuşabilme ve seslerini duyurmada toplumda çok daha fazla şansa sahiptirler. Eğitim, kadınların etkinliğini artırmaktadır ve daha eğitilmiş kadınlar, cinsiyet normlarının kısıtlayıcı olduğu durumlarda bile çoğu kez karar alma ve seçim yapma konusunda daha yeteneklidirler (The World Bank, 2014, s. 43). Bununla birlikte ataerkil sistemin stereotipleri temelinde oluşturulan filmlerde bu bakış açısının aşındırılmasına yönelik mesajlar iletilmesi söz konusudur.

Avukat kadın Erin, Emily’nin annesine kızının üniversiteye gitmeden önce mutlu olup olmadığını sorar. Kadının cevabı filmin temel aldığı çıkış noktasını adeta gözler önüne serer:

“A, evet! Üniversiteye gitmeden önce Emilym öyle mutluydu ki...”

Bir sonraki sahnede seyirci ilk defa Emily’yi ve Emily’nin üniversiteyi kazandığı haberini aldığındaki sevincini görür. Emily bu sahnede kız kardeşleriyle birlikte bir odadadır. Kız kardeşleri ve annesi gibi Emily de etek giymektedir. Zaten filmde pantolon giyen tek kadın Avukat Erin’dir. Erin avukat olmasının yanında pantolon giyerek de erkeklerin dünyasında yer almaya çalışmaktadır. Üniversiteyi kazandığı haberini alan Emily’e annesi “Bizden ayrılacaksınız” der. Annesi bu sözleri yüzünde adeta “Sürüden ayrılanı kurtlar yer” imasıyla söyler. Emily ise kendinden emin bir tavırla iyi olacağını vurgular.

Kadınların bağımsızlıklarını kazanmak için talep ettikleri haklardan biri de eğitim eşitliğidir. Feminist yaklaşım ise ataerkil kapitalist düzenin kadının eğitim almasına ihtiyaç duymadığını benimsetmeye çalıştığını savunur. En başta kadın, erkek gibi zeki olamaz. Kadın yalnızca ona biçilen rolleri yerine getirmelidir. Bu filmde de annesine göre, Emily ailesinin yanında sistemin ona uygun gördüğü kız evlat rolünü oynarken çok mutludur. Fakat ailesinin yanından ayrılıp, üniversiteye gitmeye karar verdiği anda hayatı alt üst olmuştur. Film bu yönüyle de kadının eğitim hakkına yönelik isteğini törpülemeye çalışmaktadır.

Emily'nin davasının ilk gününde savcı davayla ilgili açılış konuşmasını yapar. Emily'nin doktora gitmesi gerekirken, rahip tarafından şeytan çıkartma ayini sırasında öldürüldüğünü söyler. Emily'nin önce güzel bir fotoğrafını, ardından öldüğü gün çekilmiş bir fotoğrafını gösterir. Seyirci ilk kez Emily'nin öldüğü günkü halini görür (Bkz. Resim1). Emily'nin yüzü tanınmayacak biçimde değişmiş; adeta insan dışı bir varlık haline gelmiştir. Verilmek istenen mesaj yine The Exorcist filmindekiyle aynıdır: Kadının masum görünen güzelliği altında yatan çirkin yüzüdür. Ayrıca Creed (2007, s. 128)'e göre bu tür görsellerin merkezinde, kadın vücudunun savunmasızlığına ve sahip olmaya yatkınlığına dair güçlü bir gönderme vardır. Emily'nin halini ilk kez gören Erin bile resme korku dolu gözlerle bakar.

Resim 1. Emily'nin öldüğü gün çekilmiş fotoğrafının mahkemede jüri üyelerine gösterilme sahnesi

Kaynak: <https://www.gbhl.com/movie-review-the-exorcism-of-emily-rose-2005/>

Mahkemede tanık olarak Emily'yi küçüklüğünden beri tanıyan doktor çağrılır. Doktor seyirciyi olayların başlangıcına götürür. Emily'nin üniversiteye gitmeden önce ailesini bırakıp gideceği için endişeli olduğunu söyler. Üniversiteye gittikten sonra yazdığı mektupta ise bir erkek arkadaşı olduğundan, onunla dansa gittiğinden bahseder. Bununla birlikte annesinin bir erkek arkadaşı olduğunu bilmesini istememektedir, çünkü annesi kızına erkeklerle ilgili uyarılarda bulunmuştur. Emily de tıpkı annesinin öngördüğü gibi üniversiteye gider gitmez annesinin günah olarak nitelediği ve onu uyardığı davranışlarda bulunmaya başlamıştır. Filmde de seyirciye üniversiteye giden ve ailesinin sözünden çıkan genç bir kadının hayatının nasıl kötü bir yönde değiştiğine yönelik gönderme yapılmaktadır. Film boyunca örtük mesajların kodlanması hep bu yöndedir.

Filmin bir sonraki sahnesinde Emily'nin neler yaşadığı seyirciye doğrudan anlatılmaya başlanır. Emily bir gece üniversite yurdundaki odasında gece saat üçte yanık kokusuyla uyanır. Yangın çıktığını sanıp korkuyla koridora çıkar. Etrafta kimseler yoktur. Korkuya kapılan Emily odasına döner. Uyumaya çalışsa da kalemlüğünün yerinden oynamasıyla çıkan ses yüzünden gözlerini açar ve korkuyla yatağında doğrulur. O esnada Emily'nin üzerinden görünmez bir güç tarafından yorganı çekilir ve yatağa görünmeyen biri tırmanır. Burada doğüstü varlığın Emily'ye musallat olduğu yer olarak yatağının seçilmesi cinsellik alanının metaforu olarak değerlendirilebilir. Emily görünmez bir güç tarafından yatağına bastırılır ve görünmez varlık Emily'nin ağızından içeri girer. Tüm bu mücadele sahnesi tam anlamıyla bir tecavüz sahnesinin temsili gibidir. Görünmez güç Emily'nin içine girdiğinde, görünüşü tuhaflaşmaya başlar. Hareket edebildiği anda yataktan fırlar ve delirmişçesine ağlamaya başlar. Yalın ayak bir şekilde adeta “insan dışı” sesler çıkararak telefona koşar. Kendini kaybetmiş bir şekilde ailesine telefon açar. Ataerkil sistemin en küçük birimi olarak aile sığınılacak bir liman konumundadır.

Avukat Erin Emily'nin erkek arkadaşı Jason ile görüşür. Jason bu süreçte başlarından geçenleri anlatırken seyirciye Emily'nin giderek çirkinleştiği gösterilir. Bunun yanında davranışları da giderek tuhaflaşmaktadır. Dışarıda tuhaf bir şekilde yürümekte, camlarda korkunç silüetler görmektedir. Etrafındaki herkesin yüzü de o baktığında korkunç bir yaratık gibi gözükmektedir. Emily, tüm bu gördüklerine dayanamayarak kiliseye kaçır fakat orada ibadet eden kadınlar bile iblis suretindedirler. Onun ardından kiliseye giren Jason, Emily'nin mihrabın karşısında çarpılmış olarak durduğunu görür. Gözleri kıpkırmızı olmuş bir halde, Jason'a onu bırakmaması için yalvarır. Jason bunları anlatırken avukata onu hiç bırakmadığını ve sonuna dek yanında olduğunu söyleyerek, kahraman ve fedakar erkek misyonunu tamamlar.

Bir sonraki duruşma sahnesinde savunma, açılış konuşmasını yapar ve ilk tanık olarak Emily'nin erkek arkadaşını çağırır. Emily'nin yaşadıkları seyirciye erkek arkadaşının gözünden aktarılır. Emily artık yemek yiyememekte, çatal-bıçak seslerine dayanamamaktadır. Sürekli aç olmasına rağmen içindeki iblislerin yemesine izin vermediklerini söyler. O gece Jason, Emily ile birlikte kalır. Bir ara uyandığında Emily'nin kasılmış halde yerde yattığını görür. Hemen Emily'nin babasını arar. Babası telefonda Jason'a Emily'i derhal eve getirmesini söyler.

Bir diğer duruşma gününde sanık rahip mahkemede tanık olduğu olayları anlatır. Ruhani hareketlilik nedeniyle seçtiği 31 Ekim Cadılar Bayramında şeytan çıkartma ayinini düzenlemiştir. Ayinde Emily yani kurban dışında yer alan herkes erkektir (bkz. Resim 2), çünkü kötülük kadından gelir ve onu kovabilecekler de yalnız erkeklerdir. Zaten filmde ayin esnasında Emily'nin annesi ve kız kardeşleri alt katta birbirlerine sarılmış, ağlamaktadırlar, zira ellerinden ancak bu gelmektedir. Aynı zamanda kadınların ayindeki varlığı, kadının zayıf iradesi ve bedeni nedeniyle istenmeyen bir pozisyondadır.

Resim 2. Filmdeki şeytan çıkarma ayininden bir kare

Kaynak: <https://www.pluggedin.com/wp-content/uploads/2019/12/the-exorcism-of-emily-rose-1200x796.jpg>

Ayin esnasında Emily pencereden dışarı atlayıp kaçır ve ahıra gider. Diğerleri de peşinden giderler. Rahip Emily'nin alına haç yapıştırır ve içindeki kötülüğe adını sorar. Kızın içindeki iblisler adlarını sayarlar. Kızın içindeki iblislerin adları dünyada bilinen en kötü insanlardır. Neron ya da Yehuda gibi. Bir kadın dünyadaki tüm kötülükleri vücuduna sığdırabilecek kapasiteye sahiptir. Emily isimleri saydıktan sonra babasına saldırır ve ayin yarım kalır. Rahip daha sonra tekrar denemek istese de Emily kabul etmez.

2.1.3. İş Hayatında Kadın Temsili

Kadınlar için ev ve eğitim hayatındaki ayrımcılık, iş hayatında profesyonel ayrımcılık haline gelmektedir. Kadınların pek çok farklı meslekte başarılı olduğu görülmesine rağmen hala pek çok meslek ve kurumsal yapılaşma kadınları iş dünyasında istemeyen toplumsal cinsiyet ayrımcılığı zihniyetinin tezahürleriyle doludur. Şeytan Çarpması filminin ana kadın karakteri

olan Erin'in bir meslek olarak avukatlığı sürdürmede karşılaştıkları bu bağlamda değerlendirilebilir.

Emily'e şeytan çıkarma ayini uygulayan rahip tutuklanınca Emily'nin ailesinin Katolik olması nedeniyle savcı olarak, halk tarafından sevilen Katolik ve erkek bir avukatın bulunması gerekmektedir. Nihayetinde böyle zor bir davada halkın güvenini ancak Katolik ve erkek bir savcı sağlayabilecektir, çünkü Hıristiyanlığın toplumsal cinsiyet üzerine en köktenci öğretileri (Wiesner-Hanks, 2020, s. 202) bünyesinde kadınlara yönelik olumsuz görüşleri barındırmaktadır. Fakat Katolik savcı bulunamadığı için Metodist olan Eaton Thomas adlı kadın bir avukatta karar kılınır.

Sonraki sahnede seyirci filmin başrol oyuncusu (Laura Rinney) olan kadınla, yani Erin Bruner ile tanışır. Kadın tek başına barda otururken patronu bir el hareketiyle onu yanına çağırır. Barlar toplum genelinde erkeklere ait mekanlar olarak görüldüğünden erkek sayısı baskın şekilde daha fazladır. Kamusal ortamlarda içki içmedeki cinsiyet farklılıklarının boyutu ve bağlamı cinsiyet ayrımcılığının bir göstergesi olarak görülebilir ve içmeyle ilişkili sonuçları etkileyebilir. Örneğin, ev dışında içki içen kadınlar, çoğunlukla erkeklerin bulunduğu ya da faaliyet gösterdiği ortamlarda, sapkınlığın bir göstergesi olarak görülmektedir. Barlarda içki içen kadınlar, cinsel açıdan serbest ve davetkar olarak algılanabilir. Ayrıca çoğunlukla erkek ve dolayısıyla erkeklere “ait olan” yerlerde içme, hem ağır tüketim kalıplarına hem de belirli sonuçlara katkıda bulunabilir, çünkü kamusal alanda alkol tüketimi erkekliği inşa etme veya “erkek olma” yollarından biridir (Bond vd., 2010, s. 2138). Avukat kadın Erin de siyah bir takım elbise ile adeta bir erkek gibi giyinmiştir. Ataerkil toplumlarda kadınlar kendilerine uygun görülen hemşirelik, öğretmenlik vb. gibi işleri yapmadıkları sürece, “erkek” gibi olmak ve davranmak zorunda kalmaktadırlar. İyi kadınlar korku filmlerinde anne ya da kız evlat olarak temsil edilir, onlara uygun görülen meslekleri icra etmektedirler. Avukat kadın Erin Bruner filmin başlarında bu profile uymasa bile filmin sonlarına doğru, filmin başındaki sert mizacını bir tarafa bırakır. Buna sebep olan ise doğaüstü güçlerin devreye girmesi ve kadının buna mecbur bırakılmasıdır.

Patronu Carl Gunderson Erin'den rahibin davasını almasını ister. Erin neden onun alması gerektiğini sorduğunda Carl bunun başpiskoposun isteği olduğunu söyler. Erin davayı almak istemez. Fakat patronu birkaç iltifat edip işi emrivakiye getirir. Erin ise artık küçük ortak olmak istemediğini, bu davayı kazanırsa isminin onunla yan yana yazılmasını talep eder. Toplum genelinde kadınların erkeklerle aynı işe eşit ücret ve eşit pozisyona sahip olmaları çok nadirdir. Bu filmde de patron olan erkek, onunla aynı seviyeye gelmek için çabalayan ve çok daha fazla çalışan, aynı zamanda erkeklerin imalı sözleri ve tacizlerine maruz kalan da kadındır. Nitekim filmin bu sahnesinde de kadın avukat ve patron olan erkek, iş konuşurken birbirlerine davetkar bakışlar fırlatmakta, flörtöz bir şekilde konuşmaktadırlar. İş yaşamında yükselmek isteyen kadınların patronlarına taviz vermesi de çok sık rastlanan bir durumdur. Erin de güzel bir kadındır ve patronunun ona zaafının farkında olduğu için aralarında geçen diyalogda patronuna sürekli seksi olarak nitelenebilecek şekilde bakar. Patronu da bu bakışlara istekle karşılık verir. Erin davayı almayı kabul eder ve çıkarken patronuna hesabı ödemesini söyler, çünkü kadın ve erkeğe biçilmiş roller gereği hesabı erkek öder. Erin bardan çıkarken etraftaki bütün erkekler arkasından bakar. Böylece kadın yine arzu nesnesi haline getirilmiş olur. Nitekim feminist film eleştirisinde de sinemada kadının gözetlemeci bakışa maruz bırakıldığı ileri sürülmektedir (Ryan ve Kellner, 2010, s. 219).

Erin Bruner, müvekkiliyle tanışmak için hapisaneyeye gider. Diğer hücrelerdeki erkek mahkumlar ona laf atarlar, çünkü içeriye “cinsel bir obje” girmiştir. Kadın Mulvey (1975, s. 62)'in deyişiyle “bakılabilir” bir obje haline gelir. Konuşmalarının başında rahip en büyük günahlardan biri olduğu için intihar etmeyeceğini belirtme ihtiyacını duyar. Ardından avukatı Erin'e Katolik olup olmadığını sorar. Seyirci bu sahneye kadar zaten Erin'in her haliyle belli edilen inançsızlığını bir de onun ağzından duyar: Erin agnostiktir. Agnostikler kanıtlanabilen varlıklara inanırlar. Kadının kurallara uymayan yapısı bir kez daha vurgulanmış olur. Kadın

burada sisteme başkaldıran yapısıyla seyircinin tepkisini çekmeye hazır hale getirilir. Zaten rahip de ona, kendisine uygun bir avukat olmadığını söyler. Rahibin inancı nedeniyle bu karşı çıkışını Erin kendisinin zeki, hırslı ve başarıya aç biri olduğu vurgusuyla önlemeye çalışır.

Bu geçmişe dönüş (flashback) sahnesinin ardından avukat kadın ile savcının bardaki buluştukları sahne ile şimdiki zamana geri dönlür. Savcı her hali ve tavrıyla Erin'i aşağılamaktadır. Erin ise davadan dolayı çok heyecanlıdır ve savcıya bir içki ısmarlamak ister ama savcı kabul etmez. Konuşmaları boyunca savcının çok inançlı biri olduğu vurgulanır. Yani inançsız bir kadına karşı yine inançlı bir erkek vardır.

Bir diğer sahnede Avukat Erin evinde vakit geçirmekte ve içki içmektedir. Filmin bu sahnesine dek avukat kadın, hapisanedeki ve Emily'nin evi sahnesi dışında tüm sahnelerde içki içerken gösterilmektedir. Kadın tam uyumak üzereyken kamera üçü gösteren saate zoom yapar. Buradan da seyircinin dikkatinin saat üçe çekilmek istendiği anlaşılır.

Ertesi sabah rahibin davası başlar. Davaya bakan hakim bir kadın olmasına rağmen erkeksi özelliklerle öne çıkan hal ve hareketleri vardır. Hem kadın hakimdeki hem de kadın avukattaki bu "erkeksileşme" tavırlarında iktidar ya da güç sahibi olan kadınlarla ilgili başka bir bağlamı daha vurgulamak gerekmektedir. Ataerkil kapitalist toplumda kadınlar fethedilecek cinsellik objeleri olarak görüldükleri için güç ve iktidar sahibi olmalarını sağlayan rollerinin her zaman risk altında ve cinsellik rolleriyle sınırlı olduğu gerçeğinin farkındadırlar. Bu da onların otoritesini, etkililiğini ve güçlerinin özünü zayıflatabilir. Dolayısıyla, güçlü pozisyonlardaki kadınlar kontrol sağlamada ve gücü korumada mümkün olan en basit çözüm olarak geleneksel erkek işleyiş ve güç kullanma modelini benimsemeyi bulmuşlardır. Böyle bir stratejinin kullanılması kaçınılmaz olarak kadın kimliğinin erkeksileşmesine yol açmaktadır (Gromkowska-Melosik, 2014, s. 31).

Mahkemeye ara verildiğinde Avukat Erin bir kez daha davalı rahiple görüşmek için hapisaneye gider. Yine erkek mahkumların sözlü tacizine uğrar. Rahip onu dava yüzünden kötü güçlerin saldırılarına açık hale geldiği konusunda uyarır. Erin ise Agnostik olduğunu tekrarlar. Rahip ise inanıp inanmamanın fark etmediğini söyler. Nitekim kadın olmak ve burnunu üstüne vazife olmayan işlere sokmak kötü güçlerin saldırılarına açık olmak için yeterlidir.

Aynı gece avukat kadın saat tam gece üçte uyanır. Elektrikler kesilmesi ve kapının kendiliğinden açılması gibi Emily'nin başına gelen olaylara benzer şeyler yaşar ve korkuyla yatağına döner. İlerleyen sahnelerde Avukat Erin giderek daha rahatsız geceler ve uykular geçirmeye başlarken, bir yandan da rahiple görüşmeye devam eder. Davayı kaybetmek üzere olduklarını düşündüğünden dolayı yardımcısından, şeytan çıkartma ayinleri üzerine makaleleri olan bir kadın antropoloğu bulmasını ister. Yardımcısı aynı zamanda kütüphanede araştırma yaparak, geçmişte içine şeytan giren insanları yaktıkları ayinleri gösteren kaynak kitapları bulur. Gösterdiği örneklerde içine şeytan giren ve yakılanların hepsi kadındır. Hem bu resimlerin kadınları göstermesi hem de şeytan çıkarma ayinleri üzerine makaleleri olan uzmanın da bir kadın olması kadının doğaüstü yanına güçlü bir şekilde vurgu yapmaktadır.

Bir diğer tanık olan Avukat Erin'in yardımcısının temasa geçtiği uzman antropolog mahkemede Emily'nin kötü bir ruh tarafından seçilme nedenini, çok hassas ve duyarlı bir kişiliğe sahip olmasına bağlar. Nitekim bu tür kişilik özellikleri kadınlara atfedilen özelliklerdir. Uzman, ayinin işe yaramamasının nedeninin de Emily'e verilen sinir haplarının beynini uyuşturması olduğunu öne sürer. Bu sözler üzerine savcı erkek daha fazla dayanamayıp "Saçmalık!" diyerek masaya vurur, çünkü bu tür "saçmalıklar" hep kadınlara göredir.

Avukat kadının yardımcısı, Emily'nin şeytan çıkarma ayininde bulunmuş bir doktorun tanıklık etmek istediğini söyler. Bunun üzerine avukat doktorla buluşur. Doktor söze avukat kadının güzelliğini överek başlar. Emily'nin asla iddia edildiği gibi bir hastalığı bulunmadığını

belirtir. Kızın muayene esnasında hep kendinde olduğunu ve bilincinin yerinde olduğunu söyler. Avukat kadına şeytan çıkartma ayininin ses kaydının olduğu bir teyp verir.

Başka bir gün avukat kadın dava çıkışında yolda adının baş harflerinin yazılı olduğu bir madalyon bulur. Rahibe bu olayı anlattığında, rahip madalyonu takmasını söyler. Aynı gece saat üçte avukat yine birtakım seslerle uyanır. İçeriği gittiğinde doktorun vermiş olduğu teybin kendiliğinden çaldığını görür. Teybi kapatır ve filmin başında agnostik olduğunu söyleyen kadın ilk defa “Tanrım bana yardım et!” diyerek bağımsız ve inançsız kimliğini bir yana bırakır.

Rahibin tanıklığından sonraki günlerde işler giderek daha kötüye gider. Doktor tanıklık etmekten vazgeçtiğini, çünkü korktuğunu söyler. Onun bu korkusunun boşa olmadığını kanıtlarcasına birkaç gün sonra doktora araba çarpar ve doktor ölür. Tüm bunların ardından, sonraki sahnede avukat kadının kendini içkiye vurmuş bir halde barda oturduğu görülür. Barda yanına gelen patronu yüzünde bir aşağılama ifadesiyle sarhoş olup olmadığını sorar. Başlarda avukat kadın ile konuşurken yüzünde görülen çapkın ifadenin yerini tiksinti dolu bir ifade almıştır. Ona rahibi duruşmaya çıkarmamasını söyler. Kadın vicdanının rahatsız olduğundan bahsedince: “Ne oldu? Davanın başında vicdanını nakde çevirmiştin!” diyerek, davanın başında talep ettiği eşit ortaklığı yüzüne vurur. Erin buna rağmen davayı kaybetmeyeceğini ve tanık olarak Emily'nin kız kardeşlerini çağıracağını söylediğinde ise onları batıl inançlı, bağınaz tipler olarak niteleyip aşağılar. Avukat Erin yalvaran gözlerle onu davadan alıp almayacağını sorar. Patronu ise pederi tanık kürsüsüne çıkarırsa onu kovacağını söyler. Bu diyalog esnasında bir yandan kamera açısı ve oyuncuların duruş pozisyonları aracılığıyla köle-efendi ilişkisi seyirciye sunulur, bir yandan da kadının filmin başında kafa tutan, bağımsız, kendinden emin ve karizmatik kadın imajı yerle bir olur (Bkz. Resim 3). Uçar İlbuğa (2011, s. 122) da kamera önünde gerçekliğin sahnelenmesinde, kameranın yeri ve kamera hareketleri de dahil olmak üzere pek çok unsurun, filmin izleyiciler üzerindeki bilişsel, duygusal ve psikolojik etkilerini yönlendirdiğini vurgular.

Resim 3. Avukat Erin ile Patronunun Konuşması³

Ertesi gün duruşmada Avukat Erin pederden aldığı cesaretle pederi tanık olarak çağırır. Patronu da dava duruşmasını izleyenler arasındadır ve peder tanık olarak çağrılınca duruşmayı terk eder. Bu davranış bir bakıma kadına verilen sessiz bir göz dağıdır, çünkü kadının itaatkar olması beklenirken, o tam tersi davranarak söz dinlememiştir ve cezalandırılması gerekecektir. Clover (1987, s. 219) bu durumu korku filmlerinde kadınların çoğu zaman spekülasyon olarak nitelendirilebilecek nedenlerden dolayı, amansız bir şekilde ve kesinlikle erkeklere ait olan bir ortamda cezalandırıldığı şeklinde açıklamaktadır.

Emily'nin pedere gönderdiği mektubun okunmasının ardından jüri pederi suçlu bulsa da cezasının tecil edilmesini önerir. Hakim bu öneriyi kabul eder. Artık dava bitmiştir ve davanın kiliseye olan ilgiyi artırması nedeniyle başpiskopos memnun olduğu için patron da memnun olmuştur ve Erin'e eşit ortaklık önerir. Fakat Erin eşit ortaklık teklifini geri çevirir. Teklifi geri çevirme nedeni ulvi duygularının devreye girmesidir. Burada kadının bir erkek ile eşit konuma

³ Bu resim filmdeki sahnenin ekran görüntüsü alınarak eklenmiştir.

gelmesine, kadının duygusallığının izin vermemesi söz konusudur. Seyirci bu davranışından dolayı kadına alkış tutarken, kadın ataerkil sistemin öngördüğü şekilde, ikincil ve edilgen konumda kalmakta, eşitliği kendi hür iradesiyle reddetmektedir. Filmde bir yandan kötülükten kurtulmanın tek yolu olarak din gösterilirken, uysal, tatlı Emily üniversiteye gidip, erkek arkadaş edindiği; hırslı kadın avukat kadın Erin de erkeklerin dünyasına girmeye çalıştığı için cezalandırılmışlardır. Yaşartürk (2006, s. 24)'e göre filmlerde sunulan erkek rolleri büyük değişimler geçirmesine rağmen, kadınların sunumu için aynı şeyden söz etmek mümkün değildir. Nitekim bu filmde de toplumun ona biçtiği rollerin dışına çıkan ve üniversiteye giden Emily'nin içine şeytan girmiş ve şeytan çıkarma ayini esnasında ölmüş; erkeklerin dünyasında yer edinmeye çalışan avukat kadın ise korkutulmuş ve bastırılmış ve ataerkil toplumun olmasını öngördüğü gibi sınırlarını ve durması gerektiği yeri bilen bir kadın haline dönüşmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Kapitalist endüstriyel toplumun perçinlemeye çalıştığı cinsiyetçi roller, kadınların gerçek potansiyelleri keşfetmeleri önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Kadınlar toplum tarafından uygulanan baskı kalıpları nedeniyle istedikleri ve özledikleri konuma çoğu zaman ulaşmakta güçlük çekmekte ya da hiç ulaşamamaktadırlar. Doğanın yasası olarak gösterilen pek çok basmakalıp yargı aslında kadının gerçek doğasına ters düşen mülkiyetçi yaşam biçiminden kaynaklanmaktadır. Nihayetinde erkek egemen toplumda eşit olmayan her iki cins, "gerçekte" hayatı aynı koşullarda yaşasalar da hayatı aynı pencereden görmemektedirler. Tahakküm ilişkilerinin işlerliğini sürdürdüğü toplumlarda herhangi bir eşitsizliğin kökten değiştirilmesi zaten mümkün değildir. Kurumsal yapı olarak ailenin toplumun temel taşı olarak ön plana çıkarıldığı küresel kapitalizm ekonomisinde ise kriz dönemlerinde işten çıkarılmalar ve sosyal güvencelerin kısılması söz konusu iken ilk olarak kadın alanlarına saldırılmaktadır.

Sinema ise bu noktada bir eğlence aracı olmaktan ziyade ataerkil kapitalist sistemin etkili araçlarından biri konumundadır. Korku sinemasının ilk yıllarında filmlere renk veren bir figüran olarak kullanılan kadınlar, 60'lı yıllardaki yeni toplumsal hareketlerle birlikte mevcut düzene baş kaldırıncaya devreye yine tür filmlerinin en etkileyicilerinden biri olan korku filmleri girmiştir. Korku filmleri insanın en derinlerine sistem tarafından yerleştirilen korkuları açığa çıkarır. Sistemin kalıplarına göre hareket eden kadınlar iyi, davranmayanlar ise dünya dışı yaratık, ruh hastası ya da içine şeytan girmiş gibi gösterilir. Böylece erkek seyirci sistemin doğru işlediğine inanır, kadın seyirci de kendisine sunulan rollerin dışına çıkmayı düşünemez ve toplum içinde öteki olma konumunu sürdürür.

The Exorcism of Emily Rose filmi de tüm bu varsayımları destekler nitelikte sistemin devamlılığını sağlama yönünde basmakalıp yargıları yeniden üretir niteliktedir. Yıllar önce çekilen The Exorcist filminin temelinde olan anti-feminist düşünce yapısının 2000'li yıllara gelindiğinde hala geçerliliğini koruduğu görülmektedir, çünkü ataerkil kapitalist sistem kitle iletişim araçlarını kendi lehine kullanmaya devam etmektedir. Diğer yandan son dönemde öne çıkan korku filmlerinin bazılarında, kadınların korunmasını ve kurtarılmasını öne çıkaran toplumsal cinsiyetçi çerçeveye rağmen, kadın karakterlerin güçlü olduğunu öne süren çalışmalar da mevcuttur (Manaar ve Haider, 2019). Özellikle The Conjuring gibi kadınların ön planda olduğu bir filmde, kadınların tehlike karşısında geri adım atmadığı ve çevrelerindeki insanları korumakta cesur davranıp, fedakarlık yaptıkları vurgulanmaktadır. Dolayısıyla korku türünde öne çıkan klişelerden ziyade, kadınların korku filmlerindeki edilgen pozisyonundan çıkıp kahraman haline gelmeleri söz konusudur. Fakat bu filmdeki temel kadın karakter olan Lorraine Warren'in bir medyum olduğu, yine aynı filmde kadim bir kötülük tarafından ele geçirilen kişinin evin annesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kadınların korku filmlerindeki temsil biçimleri yalnızca edilgen pozisyondan etkin pozisyona geçmeleri açısından değil, doğüstü güçlerle bağlantı noktası olmaları açısından da ele alınmalıdır.

Sa'eed ve Jubran (2019, s. 15) da yaptıkları çalışmada geçmişten günümüze korku filmlerinde kadınların pozisyonunda bir değişiklik olmadığına dikkat çekmişlerdir. Gerçekten

de günümüzde kadınların süper kahraman oldukları filmler yapılmış olsa da korku filmlerinde kadınların daha ön planda ve kötülüğü ortadan kaldırmaya yönelik uğraşları ve zaferleri olsa da detaylıca analiz edildiğinde hala anti-feminist bakışın korku filmlerine egemen olduğu açıkça görülmektedir. Hala kadın kötülüğün dünyaya gelmesine aracılık etmekte, hala kadın toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıktığı taktirde cezalandırılmaktadır. Dolayısıyla sinema ve korku filmleri özelinde toplumsal cinsiyet rollerinin insan olmak, birey olmak açısından toplumsal haklardan yararlanma ve eşitsizliklerin bertaraf edilmesi noktasında erkek egemen toplum ilişkileri daha etraflı, daha güçlü bir biçimde sorgulanması gerekmektedir. Kadının özel ve kamusal alanda tamamlayıcı ve ikincil pozisyonunun giderilmesine yönelik adımlardan biri de kitle iletişim araçlarının içeriklerinde gerek söylemsel gerek göstergesel anlamda ataerkil kapitalist ideolojinin çerçevesinden çıkmak olacaktır.

Kaynakça

- Armstrong, E. (2020). “Marxist and Socialist Feminism.” *Study of women and gender: Faculty publications, Smith Scholar Works*, https://scholarworks.smith.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=swg_facpubs (Erişim tarihi: 22.01.2021).
- Bond, J. C., Roberts, S. C. M., Greenfield, T. K., Korcha, R., Ye, Y. ve Nayak, M. B. (2010). “Gender differences in public and private drinking context: A multi-level GENACIS analysis”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 7, 2136-2160.
- Boyacı, N. P. (2014). “Platon’da kadın sorunu üzerine bir tartışma.” *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 205-230.
- Clover, C. J. (1987). “Her body, himself: Gender in the slasher film.” *Representations*, 20, *Özel Sayı, Misogyny, misandry, and misanthropy*, 187-228, ABD: University of California Press.
- Creed, B. (2007). *The monstrous-feminine*, New York ve Londra: Routledge.
- Değirmenci, E. (2005). “Cins ayrımcılığının diyalektiği.” *Toplumsal Ekoloji*, 4, 51-58.
- Galatzer-Levy, R. (2008). “Freud, Anna, and the problem of female sexuality.” *Psychoanalytic Inquiry*, 28, 3-26.
- Gromkowska-Melosik, A. (2014). “The masculinization of identity among successful career women? A case study of Polish female managers.” *Journal of Gender and Power*, 1,1, 25-47.
- Gül, M. E. ve Sepetci, T. (2018). “Sinemada şiddetin estetize edilmesi: Zincirsiz ve Birkaç Dolar İçin filmlerinin metinlerarası karşılaştırması”. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 21-42.
- Lauretis, T. D. (1984). *Alice does-n’t feminism semiotics cinema*, Bloomington: Indiana University Press.
- Manaar, K. S. ve Haider, S. Y. J. (2019). “The representation of women in the horror movies: A study in selected horror movies.” *Communication and Linguistics Studies*, 5, (1), 14-17.
- Mank, G. W. (1999). *Women in horror films 1930's*. ABD: McFarland.
- Mulvey, L. (1975). “Visual pleasure and narrative cinema.” *Screen*, 16, (3), <https://www.asu.edu/courses/fms504/total-readings/mulvey-visualpleasure.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- Notz, G. (2018). *Feminizm*, (S. D. Çetinkaya, Çev), Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Novak, S. L. (2014). *The problems and potentials in haunted maternal horror narratives* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). University of South Florida: ABD.
- Özbey, A. U. ve Bardakçı, A. (2019). “‘Women’ in public and private spheres in the context of modern feminist theories from ancient civilizations to the present.” *OPUS–International Journal of Society Researches*, 14(20), 1789-1818.
- Ryan, M. ve Kellner, D. (2010). *Politik kamera*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sa'eed, M. K. ve Jubran, H. S. Y. (2019). "The representation of women in the horror movies: a study in selected horror movies." *Communication and Linguistics Studies*, 5(1), 14-17.
- Scahill, A. (2015). “Demons are a girl’s best friend: Queering the revolting child in The Exorcist.” *Red Feather Journal*, 39-55.
- Schopenhauer, A. (2003). *Aşkın metafiziği*. (V. Atayman, Çev), İstanbul: Bordo-Siyah Dünya Klasikleri.
- Shehan, E. (2017). “Sounds, screams, and the score: An exploration of sound in classic horror slashers.” *Render: The Carleton Graduate Journal of Art and Culture*, 5. https://carleton.ca/aah/wp-content/uploads/Shehan_SoundScreamsandtheScore.pdf (Erişim tarihi: 24.04.2021).
- Steeves, H. L. (1994). “Feminist teoriler ve medya çalışmaları.” *Medya, İktidar, İdeoloji*, M. Küçük (Der ve Çev), içinde (ss.107-148), Ankara: Ark Yayınevi.
- Tasker, Y. (2010). “Cinsiyet ve ırk tahayyülü: Çağdaş Hollywood aksiyon sinemasında kadınlar.” *Hollywood’a yeniden bakmak* içinde (ss. 174-188). Y. G. Topçu (Der), Ankara: Deki Yayınevi.
- The World Bank (2014). *Voice and agency-Empowering women and girls for shared prosperity*, The World Bank Group, https://tostan.org/wp-content/uploads/voice_and_agency_lowres.pdf (Erişim tarihi: 23.04.2021).
- Topçu, Y. G. (2004). “Hollywood’dan kriz dönemi kıyamet öyküleri: felaket filmleri.” *Hollywood’a yeniden bakmak* (ss. 153-174). Y. G. Topçu (Der), Ankara: Deki Yayınevi.
- Topçu, Y. G. (2004). “Karanlığın kızları: Korku sineması ve kadın.” *Sinemada anlatı ve türler*, içinde (ss. 157-212). A. Doğan; T. A. Gürata; F. Küçükkurt (Der), Ankara: Vadi Yayınları.
- Uçar İlbuğa, E. “Reha Erdem sinemasında suskun karakterler ve dile getirilemeyen cinsellik.” *2000 sonrası Türk sinemasına eleştirel bakış*, içinde (ss. 119-149). Ö. Yılmazkol (Ed), İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Üste, R. B. (2015). “Hegel-Rousseau, Mill ve Hayek’in değerlendirmelerinde toplumda ötekileştirilen kadının konumu.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(4), 103-126.
- Van Zoonen, L. (1991). “Feminist perspectives on the media.” *Mass Communication and Society*, Ed. J. Curran ve M. Gurevitch, Londra: Edward Arnold.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2020). *Tarihte toplumsal cinsiyet*, (M. Çıyan Şenerdi, Çev), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yaşartürk, G. (2006). “Feminist eleştiri ve kadının sunumu.” *Sinemasal Dergisi*, 14, Ocak-Şubat-Mart, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

İtibarın Yönetilememesi ve Yıkıma Götüren Süreç: Soma Maden Kazası Örneği*

Failure to Manage Reputation and the Process Leading to Destruction: Example of the Soma Mine Accident

Dr. Öğr. Üyesi Aslı AYDEMİR ¹

Öz

Teknolojik gelişmelerin çok hızlı bir şekilde ilerlediği günümüz koşullarında bilgi paylaşımı ve dolaşımı, kişilerin kurumların sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini sorgulamalarını kolaylaştırmaktadır. Bu durumda yaşanan olumsuz bir durum karşısında ya da bir kriz anında kurumların itibarları zarar görebilmektedir. Kriz anında “kriz tepki stratejileri”nin doğru bir şekilde uygulanması kurumların itibarlarının zarar görmemesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu kapsamda örnek olay olarak 2014 yılında Soma’da yaşanan maden faciasında maden ocağı sahibi Soma Holding’in kriz iletişimi ve yönetimi süreci ele alınarak Durumsal Kriz İletişimi Kuramı çerçevesinde krizin ilk anında geliştirilen kriz tepki stratejisinin kurumların itibarı için ne denli önemli olduğunu ortaya kayabilmek amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde yapılan analiz, Coombs’un “kriz yönetiminin evreleri” varsayımları, önerileri dâhilinde ve Harrison’un “Krizi İletişiminin Temel Koşulları” prensibinden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Coombs’un kriz yönetimi evlerinden biri olan “kriz öncesi evrede” Soma Holding’in hazırlamış olduğu herhangi bir kriz yönetimi planı olmadığı gibi kriz tepki evresinde de “kriz tepki stratejileri”nden “reddetme (inkar)” stratejisini kullanarak krizin varlığını ve sorumluluğunu kabul etmediği görülmüştür. Aynı zamanda kriz döneminde kendini iletişime kapatan Soma Holding’in kriz anı iletişim araçlarını kullanmadaki başarısızlığı ve iletişimsizliğin de krizin daha da büyümesine yol açtığı bunun sonucu olarak da kriz sonrası dönemde itibar kaybının kaçınılmaz olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İtibar yönetimi, kriz iletişimi, durumsal kriz iletişimi kuramı, kriz tepki stratejileri, Soma maden kazası

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In today’s conditions, where technological developments are progressing very rapidly, sharing and circulation of information make it easier for people to question whether institutions are fulfilling their responsibilities. In this case, the reputation of institutions can be damaged in the face of a negative situation or during a crisis. The correct implementation of “crisis response strategies” during a crisis is vital to ensure that institutions’ reputations are not damaged. In this context, it is aimed to reveal how important the crisis response strategy developed at the first moment of the crisis is for the reputation of the institutions within the framework of Situational Crisis Communication Theory, by discussing the crisis communication and management process of Soma Holding, which owns the mine in the mining disaster in Soma in 2014, as a case study. The analysis performed within the framework of this aim was conducted within the assumptions and suggestions of “stages of crisis management” of Coombs and by benefiting from Harrison’s “Basic Conditions of Crisis Communication” principle. In this study, it is seen that there is no crisis management plan prepared by Soma Holding in the “pre-crisis phase”, which is one of the crisis management stages of Coombs. At the same time, it was observed that the firm did not accept the existence and responsibility of the crisis by using the “rejection (denial)” strategy from the “crisis response strategies” during the crisis response phase. At the same time, it has been understood that Soma Holding, which closed itself during the crisis, failed to use communication tools during the crisis and the

*Bu çalışmanın ilk hali 14.11.2014 tarihinde İstanbul’da düzenlenen 3. Uluslararası İtibar Yönetimi Konferansı’da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Dicle Üniversitesi, İletişim Fakültesi, asliaydemir6@hotmail.com.

Atf için (to cite): Aydemir, A. (2021). İtibarın yönetilememesi ve yıkıma götüren süreç: Soma maden kazası örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1104-1127.

lack of communication caused the crisis to grow further. As a result, it has been demonstrated that loss of reputation is inevitable in the post-crisis period.

Keywords: Reputation management, crisis communication, situational crisis communication theory, crisis response strategies, Soma mine accident

Paper Type: Research

Giriş

Kurum ve kuruluşların en önemli varlıkları ve üzerinde titizlikle durmaları gereken bir kavramdır itibar. Çünkü küreselleşme sonucu artan rekabet ile birlikte ürünler hatta şirketler bile bir anda piyasadaki varlığını yitirebilmektedir. Bu rekabet ortamında kurumlar birtakım stratejiler geliştirerek uzun vadede faaliyet gösterebilmelidirler. İşte tam da bu noktada itibar kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü önceki zamanlarda itibarın, işletmelerin ürün satış fiyatına, insan kaynaklarına ve karşılaştığı krizlere etkisinin ne kadar büyük olduğu bilinmezken bugün yapılan araştırmalar göstermektedir ki; örgütlerin itibarı, onların sosyal ve ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir.

Genel amacı, itibar kazanmak ve bu sayede kar etmek olan şirketlerin, sundukları ürün ve hizmetlerin hangi alanda olduğunu iyi bilmeleri, çevre analizi ve hedef kitlelerini doğru tespit ederek o alana özgü itibar yönetimi çalışmaları yapmaları gerekmektedir. Bu anlamda da kurumun, hakla ilişkiler bölümüne çok iş düşmektedir. İç ve dış çevre ile ilgili iletişim sağlanarak olası riskler göz önünde bulundurulmalı ve söz konusu risklerin bir krize neden olmaması için çalışmalar yapılmalıdır. Çünkü olası bir kriz durumunun oluşmasını engelleyebilmek, kriz yaşansa bile bu krizi en az hasarla atlatıp hatta yaşanan krizin bir avantaja dönüştürülerek şirketin eskisinden daha iyi bir konuma gelebilmesini sağlayarak itibarın zedelenmesini engellemek için çalışmalar yapmak, başarılı halka ilişkiler çalışmalarının yanı sıra bunun da tüm kurum tarafından benimsenmesi ile mümkün olabilmektedir. Kurum kültürü oluşturulmuş ve bunun da tüm çalışanlar tarafından benimsenmiş bir işletme, riskleri öngörüp ona uygun bir çalışma yöntemi benimseyebileceği gibi öngörülemeyen ve krize neden olabilen sıkıntıları giderebilmek için de iyi kriz yönetim planı oluşturarak kriz anında sorumluluğun verildiği kişiler ile birlikte bu planı devreye sokabilmeli ve sitemli bir şekilde krizi atlatabilmelidir.

Krizin genelde beklenmedik bir anda ortaya çıktığı bilinmekle birlikte bazı iş kolları da vardır ki her an bir olumsuz durum ve bunun sonucunda da krizle karşılaşma ihtimali daha yüksektir. Bunlardan bir tanesi de madencilik sektörüdür ki dünya genelinde çok sık sıkıntı yaşanan bir çalışma alanıdır. Bu nedenle yerin kilometrelerce altında çalışmak zorunda olan işçiler için bütün güvenlik önlemleri alınmalı ki olası riskler ortadan kaldırılsın. Ancak yaşanan birçok maden faciasında olduğu gibi 2014 yılında ülkemizde yaşanan ve birçok canın yitirildiği Soma Maden Kazası'nda da gerekli tedbirler alınmadığı görülmekle birlikte olay sonrası başarısız bir kriz yönetim süreci ile karşılaşılmıştır. Olayın ardından ilk üç gün şirket yetkililerinin hiçbiri açıklama yaparken görülmemiş ve yine birçok kriz durumunda olduğu gibi iletişim için geç kalınmıştır. Dördüncü gün yapılan açıklamada da beklenen sorulara cevap alınamamıştır.

Coombs'un Durumsal Kriz İletişimi Kuramı ve Harrison'un "Krizi İletişiminin Temel Koşulları" çevresinde analiz edilen bu çalışmada, itibarın kurumlar açısından önemi ve yönetimi, halkla ilişkilerdeki yeri ve Soma Kazası'nın kriz iletişim yönetimi, kriz tepki stratejilerinin başarısızlığı açık bir şekilde görülmektedir. Kriz anında kurum yetkililerin iç ve dış paydaşlarına karşı sorumluluğu daha da artmaktadır ve ilk anda yapılacak en önemli şey, iletişime açık bir şekilde krizin varlığını kabul etmektir. Çünkü bu krizden etkilenen tüm paydaşlar ve halkı bilgilendirme misyonuna sahip medya, yetkililerden açıklama beklemektedir. Bu açıklamanın geciktiği her saniye söylentilerin artmasına, krizin daha da büyümesine ve

içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olmaktadır. Nitekim Soma Maden Kazası'nda da yetkililer uzun süre açıklama yapmamış yapılan ilk açıklamada da krizin varlığını kabul etmek yerine "reddetme (inkar)" stratejisi kullanılmıştır. Günümüz koşullarında en önemli haber alma kaynağı, internet ve sosyal medya ortamlarıyken olay sonrası Soma Holding, web sayfasını kapatmış, telefonlara cevap vermemiştir. İlk anda yapılması gereken basın toplantısı günler sonra yapılmıştır ki çalışmanın analizinde ayrıntı bir şekilde değerlendirildiği gibi basın toplantısı gerek mekân seçimi, gerek teknik sıkıntılar gerekse yetkililerin tavırları ve sözleri ile baştan sona sıkıntılarla dolu, iletişimsizliğin hâkim olduğu bir toplantı olmuştur.

Riski yüksek bir iş kolu olan maden sektörünün kriz iletişimi ile ilgili bir planının olmaması krizin başarısız bir şekilde sonuçlanmasına ve bunun da itibar kaybına yol açması kaçınılmazdır. Çalışmanın analizi sonucunda ortaya çıkan değerlendirmelerde de bu durum net bir şekilde görülmektedir.

1. İtibar Kavramı

Türk Dil Kurumu'na göre saygı görme, değer verilme, güvenilir olma durumu olarak tanımlanan itibar kavramı, kurumun rakipleriyle karşılaştırıldığı zaman paydaşlarına karşı genel cazibesini tanımlayan, geçmişteki hareketleri, gelecekte yapabileceklerinin algısal tasviridir (Ural, 2006, s. 172).

Bir kurumun çalışanlar ve müşteriler tarafından nasıl algılandığını gösteren soyut bir varlık olan itibar, kamuoyunun örgütle ilgili olumlu veya olumsuz yöndeki düşüncelerinin toplamıdır. Görüldüğü gibi, örgütün itibarı daha çok algılamalardan oluşmakta ve sosyal paydaşların duygu, düşünce ve izlenimlerini kapsamaktadır (Kırdar, 2011, s. 208). Bütün algılamaları olumlu yönde tutabilmek ve bu sayede hem prestij kazanmak hem de kar elde edebilmek için özellikle de son yıllarda örgütler itibar ile ilgili çalışmalara ağırlık vermektedirler.

İtibar kavramı hem kişileri hem de kurumları daha da motive edici bir sürece sokabilmektedir. Pazarlama, reklamcılık, yönetim ve organizasyon, siyaset bilimi, liderlik, oy verme davranışı vb. birçok alanda motivasyon çalışmaları yapılmakta olup amaç satışı sağlayabilmek, işteki verimi artırabilmek, bir davranışa yöneltebilmek ikna etmek ve örgüte olan bağlılığı artırmak olarak tanımlanabilir (Yaşar, 2018, s. 120). Örgüte olan bağlılık, aidiyet duygusu bir kurumunun çalışanları arasındaki en kuvvetli ve motive edici bağdır. Çalışanın bu duyguyla hareket ettiği kurumlar başarıyı elde etme noktasında rakiplerinden bir adım daha öne geçebilir ve hem kurum içinde hem de kurum dışında itibarlarını sağlam bir çerçeveye oturtabilirler.

1.1. Kurumsal İtibar

Kurumsal itibar genel olarak, bir kuruma ait algılamaların bütünüdür. Kurumsal itibar, bir işletmenin yönetim kapasitesi, finansal durumu, topluma karşı sorumlulukları yerine getirip getirmediği, rekabet ortamında etik davranıp davranmadığı, şirketin gelişme düzeyi, çalışan personelin kalifiye olması, çalışma isteği konusunda kişileri çekebilme becerisi gibi konularda insanlar tarafından nasıl algılandığını göstermektedir (Mishalisin vd. 2011'den Akt., Kırdar, 2011, s. 210). Aslında soyut bir kavram olduğu bilinen itibar kavramı şirketlerin görünmeyen en büyük ekonomik birikimidir. İtibarlı bir kurumsanız büyük kurumlar sizinle iş yapmak, ortaklık kurmak ister, ürün ve hizmetleriniz daha uygun fiyata daha fazla satar, hisse senetleriniz daha çok talep görür böylelikle kaliteli pazarlara kolaylıkla açılabilirsiniz ve bünyenizde alanında yektin çalışanlara sahip olabilirsiniz (Altıncık, 2018, s. 409). Çalışanların da kurum aidiyetinin hissettiği bir ortamda daha verimli işler yapılır ve hem kurum içi hem de kurum dışı itibarınız güçlenmiş olur.

İyi bir kurumsal itibarın oluşturulması sadece kurumun elde ettiği kar oranına bağlı değil başka etkenlere de bağlıdır. Örneğin, kurumun iyi ve sürekli bir itibarının oluşabilmesi, kamuoyunun gündeminde sürekli olarak var olabilmeyi gerektirir. Bu da, iyi bir iletişim ve

kurum kimliğinin oluşturulmasına bağlıdır (Gürgen, 2008, s. 8). Bu iletişim tarzı da reaktif değil proaktif olmalıdır.

Bir diğer etken, sosyal sorumluluktur (Gürgen, 2008, s. 9). Günümüzde şirketlerin sadece iyi bir hizmet ve ürün sunması itibar kazanmak için yeterli olmamaktadır. Bunun yanı sıra topluma karşı sorumluluklarını yerine getirip getirmediği de toplum tarafından algılanışında büyük bir öneme sahiptir. Yalnız sosyal sorumluluk denince akla yalnızca topluma karşı yerine getirilmesi gereken projeler gelmemelidir. Bu, sosyal sorumluluğun sadece toplumsal tarafıdır. Sosyal sorumluluk, öncelikli olarak kurum içinden başlamalıdır. Örneğin, çocuk işçi çalıştırmamak, çalışanların sağlık sigortası, elverişli çalışma ortamı, insan haklarına saygı gibi konulara karşı duyarlı olmak ve en iyisini yapmaya çalışmak, üretilen üründen sorumlu olmak, etik pazarlama ilkelerine bağlı olmak, adil rekabet yöntemi izlemek, kariyer performansı gibi konular kurum tarafından üzerinde önemle ve titizlikle durulması gereken sorumluluklardır. Nitekim Soma'daki maden ocağını işleten şirket, çocuk işçi çalıştırma, personelin elverişsiz çalışma koşulları altında çalışması, bir maden ocağında olası bir kaza anında hayati önem taşıyan “yaşam odalarının” olmayışı ve bu yüzden de çok sayıda çalışanın ölmesi gibi konularla medyada çok fazla yer almıştır.

İyi bir kurumsal itibar için bir diğer önemli etken, yönetim kurulu başkanının (CEO) kurumdaki rolüdür. Burada yönetim kurulu başkanının yapılan işe inanması, sahiplenmesi ve güvenmesi çok önemlidir (Gürgen, 2008, s. 9). Yönetim kurulu başkanının lider özelliğine sahip olması ve yapması gereken üç temel iş vardır. Birincisi, çalışmış oldukları kurumun geleceğini tanımlayabilmek, olabilecekleri gözler önüne sermek ve şirketin vizyonunu belirlemektir. İkincisi, nitelikli insan kaynaklarını seçmek ve ihtiyaç hissedildiği zamanlarda gerekli olan değişiklikleri yapabilmektir. Üçüncüsü ise, şirketlerin itibarını yönetmektir. Yani iç ve dış bütün paydaşlarla ilişki ve iletişim yönetiminin stratejik önceliklerini belirlemek ve bunların hayata geçirilmesi konusunda kılavuz olmaktır (Kadıbeşegil, 2007, s. 155). İtibarın oluşturulabilmesi için gerekli olan bu etkenlerin yanı sıra kurumsal itibarın oluşturulabilmesi ve devaminin sağlanması için başka kriterler de bulunmaktadır. Bunları Reputation Institute, şekil 1'de görüldüğü gibi sınıflandırmıştır (Gürgen, 2008, s. 11).

Şekil 1. Reputation Institute kurumsal itibar kriterleri

Kaynak: Haluk Gürgen, “Kurumsal İtibar Yönetimi ve Sosyal Sorumluluk” 7. Sanayi Kongresi, Sürdürülebilir Rekabet Gücü Sanayi İçin Uygun Ortam, 3-4 Aralık 2008, İstanbul.

2. İtibar Yönetimi

Kurumlar diğer bütün değerlerini, varlıkları yönettikleri gibi itibarlarını da yönetmek zorundadırlar. Fombrum'a göre itibar yönetimi, kurumların paydaşları tarafından nasıl algılanıp nasıl değerlendirildiklerini şekillendirebilmek amacıyla izledikleri sistematik ve stratejik süreçler bütünüdür. Başarılı bir itibar yönetimi ancak planlı, disiplinli ve bütünsel bir çalışma ile gerçekleşir. Çalışmalar öncelikli olarak üst yönetim tarafından benimsenmeli, buradan diğer tüm çalışanlara sirayet ederek bir kurum kültürü haline gelmeli ve kurumun iletişim içerisinde olduğu diğer bütün paydaşları tarafından da aynı şekilde algılanmasını sağlanmalıdır (Akar Kuyucu, 2003, s. 20).

İtibarı yönetmek için düzenli olarak ölçmek gerekir çünkü ölçülmeyen performans geliştirilemez. Özetle, bir kurumun itibarı ve itibar yönetimi için bazı noktalara dikkat etmek gerekmektedir. Bunlar (Argüden, 2003, s. 12);

- Vizyonun net olarak belirlenmesi.
- Etik standartlara önem verip bunun uygulamaya yansıtılabilmesi.
- Çalışanların yetenekli insanlardan oluşması.
- Tüm paydaşların çıkarlarının gözetilmesi.
- İtibar oluşturmak için kurumsal iletişim araçlarının etkin ve tutarlı olarak kullanılması.
- İtibar oluşturmak kadar onu korumak da önemlidir. Dolayısıyla, itibar yönetimi için risk yönetimi konusunda da hazırlıklı olmak gerekir.

İtibarın korunması yani sürekliliğinin sağlanması için yapılan çalışmalar kurumların da faaliyet gösterdikleri alanda kalıcı olmalarını sağlamaktadır. Başarılı bir itibar yönetimi ve sürekliliği için risk ve kriz anlarında da planlı bir şekilde hareket edilmeli ve itibarın iyi yönetilerek zarar görmesi engellenmelidir

2.1. İtibar Yönetiminde “Kriz Yönetimi ve Halkla İlişkiler”

Halkla ilişkiler mesleğinde son zamanlarda kriz yönetimi, stratejik iletişim, itibar yönetimi konularında kayda değer ilerlemeler sağlanmaktadır. Çünkü işletmeler günümüz piyasa koşullarında, finansal varlıklarının dışında kredibilitelerini de yönetmek durumundalar. Sadece müşteriye memnun etmek artık yeterli değildir. Tüm paydaşları ve çevreyi de dikkate alarak daha bütüncül işletme politikaları geliştirilmesi gerekmektedir.

Kurumların yaşadıkları bir kriz anının başarılı bir şekilde yönetilmesiyle kurumun eski halinden bile daha iyi bir duruma geldiğini gösteren örnekler olsa da genellikle kriz durumları kuruma ciddi zararlar vermekte ve itibar kaybının yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kurumların kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası halkla ilişkiler çalışmalarını planlı bir şekilde tablo 1'deki gibi yürütmeleri gerekir.

Tablo1. Krize yönelik halkla ilişkiler çalışmaları

Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
<ul style="list-style-type: none">• Hazırlık Aşaması• Örgütte Oluşabilecek Kriz Türlerinin Belirlenmesi• Kriz Öncesi Çevre İle İlişkiler• Kriz Yönetimi Ekibinin Oluşturulması• Kriz Yönetim Odası• Mesajların İletileceği İletişim Kanalları• Kriz Sözcüsünün Belirlenmesi• Planlama Aşaması• Kriz Planının Belirlenmesi• Örgüt Bilgi Dosyasının Hazırlanması• Hazırlanan Kriz Planlarının Provası	<ul style="list-style-type: none">• İlk Dönem Halkla İlişkiler Faaliyetleri• Krizin Varlığını Kabul Etme• Krizle İlgili Bilgilere Ulaşma• Görevli Personelin Harekete Geçmesi• İkinci Dönem Halkla İlişkiler Faaliyetleri• Örgüt Çevresinin Kriz Hakkında Bilgilendirilmesi• Çalışanların Bilgilendirilmesi• Hedef Kitlenin Bilgilendirilmesi• Medyanın Bilgilendirilmesi	<ul style="list-style-type: none">• Kriz Durumunun ve Yeni Hedeflerin Belirlenmesi• Örgüt İmajının Belirlenmesi• Krizin Olumlu Etkilerinin Belirlenmesi• Krizin Olumsuz Etkilerinin Belirlenmesi

Kaynak: Akdağ, M. (2005). “Halkla İlişkiler ve Kriz Yönetimi” Selçuk Üniversitesi SBE. Dergisi, 14

Kriz oluşmadan önce krizin geleceğini hissedebilen, krizin oluşturduğu şartları başarı yönünde kullanabilen ve işletmenin işleyişine, çalışma süreçlerine yeni bir ivme kazandırabilen yönetim yapısının hazırlanmış olması önemlidir (Tüz 2001’den Akt., Akdağ, 2005, s. 5). Burada reaktif değil proaktif bir iletişim ve yönetim tarzı belirlenmeli ve bu da kurum kimliğine yansıtılmalıdır.

Halkla ilişkiler genelde, örgütün paydaşları ile iletişim halinde olması, örgütün sundukları ürün ve hizmetlerin toplum tarafından olumlu algılanması amacıyla gerçekleştirilen bütün faaliyetlerin toplamı olarak ifade edilmektedir (Karaköse, 2007, s. 59). Kurumların oluşturmaya çalıştıkları bu olumlu itibar, yaşanan bir kriz anında bir anda yok olabilmektedir. Bunun için halkla ilişkiler bölümü çalışanları üst yönetim ve çalışanlarla sürekli iletişim halinde olarak mevcut bir riski krize dönüşmeden önleme çalışmaları yapmalıdır.

Kurumsal itibarın yıkılmasının önlenmesi için kriz dönemlerinde sürekli, açık ve dürüst bir şekilde paydaşlarla iletişim kurulmalıdır (Joosub, 2006, s. 30). Bu doğrultuda kurumlar toplumun ilgisini koruyacak halkla ilişkiler programları oluşturmalıdır (Rayner, 2003, s. 111). Bu programlarda itibar risk yönetiminin tüm süreçlerinde paydaşlarla çift yönlü iletişimin sürekliliği sağlanmalıdır.

Halkla ilişkilerin temelinde bulunan iki yönlü iletişim akışı, itibar risk yönetiminin başarısı açısından stratejik bir konumda bulunmaktadır. Sürecin her aşamasında tutarlılık taşıyan iletişim mesajları ile paydaşlara bilgi verilmekte, paydaşlardan alınan bilgiler doğrultusunda itibar risk yönetimi çalışmalarına yön verilmektedir (Uzunoğlu ve Öksüz, 2008, s.118).

Risk yönetimi çalışmaları gerçekleştirildikten sonra risk ortadan kalkmıyorsa krize doğru gidiliyor demektir. Bu kriz öncesi dönemdir ve tam da bu noktada bir kriz planı geliştirilmelidir. Kriz anında ise, zaman kısıtlı olduğu için stratejik kararlar alınarak özellikle de medya ile iyi ilişkiler kurularak kriz anı atlatılmaya çalışılmalıdır. Kriz sonrası dönemde ise, kayıplar belirlenerek bir daha aynı durumu yaşamamak adına bunlar üzerinden bir rapor hazırlanmalıdır. Bütün bunların sonucunda da kaybedilen itibarın yeniden kazanılması için çalışmalar yapılmalıdır.

3. Amaç ve Yöntem

Bilginin çok hızlı bir şekilde yayılımının gerçekleştiği günümüzde kurum ve kuruluşların özellikle de daha riskli çalışma ortamı olanların risk analizi yaparak olası kriz durumları için anında devreye sokulabilecek bir planlarının olması gerekmektedir. Riski yüksek iş kollarından bir tanesi de madencilik sektörüdür ki bu sektörde faaliyet gösteren kuruluşlardan Soma Holding, 1984'te Soma Kömür A.Ş. adıyla kurulup kömür madenciliğine başlayan ve Türkiye'de faaliyet gösteren bir holding kuruluşudur. Başta kömür madenciliği olmak üzere, inşaat, gayrimenkul ve maden ekipmanları sanayisi gibi alanlarında faaliyet göstermektedir. Holdingin Kurucusu ve Yönetim Kurulu Başkanı Alp Gürkan'dır. Yönetim Kurulu Başkan Vekili, CEO'su oğlu Can Gürkan'dır. Soma Holding, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'ndan sonra Türkiye'nin en büyük kömür üreticisidir (<http://www.ekonomist.com.tr>)

3.1. Amaç

13 Mayıs 2014 Salı günü Manisa'nın Soma İlçesi'ndeki kömür madeninde saat 15.10 sıralarında elektrik panosundan kaynaklandığı düşünülen bir yangın nedeniyle 301 işçi hayatını kaybetti. Bu kaza, Türkiye madencilik tarihine en çok can kaybı yaşanan iş ve madencilik kazası olarak geçmiştir.

Olay, vardiya değişimi sırasında 787 işçinin bulunması ve olayın işçilerin bulunduğu maden giriş kapısının 400 metre altında gerçekleşmesiyle bir faciaya dönüşmüştür. Giriş kapısına yakın yerde bulunan işçiler dışarı çıkabilmeyi başarmış ancak diğer işçiler çıkan yangının da etkisiyle mahsur kalmıştır. Ve ortalığı kaplayan karbonmonoksit gazı, çok sayıda işçinin zehirlenerek yaşamının son bulmasına neden olmuştur. Bu olayın yaşanmasına neden olan bütün ihmallerin, işçi sendikası, denetçiler, hükümet gibi birçok sorumlusu vardır ancak bunlardan en önemlisi maden ocağı sahibi olan şirket Soma Holding'dir. Bu nedenden dolayı bu çalışma, Soma Holding'in krizi yönetememesi üzerinden analiz edilmiştir. Krizin ilk anında verilecek olan kriz tepki stratejilerinin o krizin atlatabilme konusunda başarılı mı başarısız mı olunacağını sinyallerini vermektedir. Çünkü o ilk tepki kurumun daha önce olası bir kriz anı için çalışma yapıp yapmadığını, bir strateji doğrultusunda kriz öncesi halkla ilişkiler faaliyetlerinin yapıp yapılmadığı ile ilgili bilgiyi net olarak vermektedir. Bu çalışma da Durumsal Kriz İletişimi Kuramı çerçevesinde krizin ilk anında geliştirilen kriz tepki stratejisinin kurumların itibarı ve krizi başarıyla atlattığı konusunda ne kadar önemli olduğunu ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

- Soma Holding'in kriz anı devreye sokulmak üzere bir kriz iletişim planı var mıdır?
- Kriz anında liderin rolünün önemi bilinmekle birlikte Soma Holding yönetim kurulu başkanı kriz iletişimde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirebilmiş midir?
- Kriz öncesi evrede krizin geleceğinin sinyalleri dikkate alınıp ona göre bir çalışma yapılmış mıdır?
- Soma Holding'in kriz tepki stratejisi itibarını nasıl etkilemiştir?

3.2. Yöntem

Belirlenen bu amaç çerçevesinde sorulara yanıt bulabilmek amacıyla bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile Coombs'un Durumsal Kriz İletişimi Kuramı ve Harrison'un "Krizi İletişiminin Temel Koşulları" çevresinde analiz edilmiştir. Nitel araştırma desenlerinden "örnek olay" incelemesinin yapıldığı çalışmada, Soma faciası örneğiyle itibarın kurumlar açısından önemi ve yönetimi, halkla ilişkilerdeki yeri ve Soma Kazası'nın kriz iletişim yönetimi, kriz tepki stratejilerinin önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yönteminde en çok kullanılan veri toplama türlerinden biri olan "doküman incelemesi" yöntemiyle yazılı basındaki dokümanlar, fotoğraflar, elektronik kaynaklarda yer alan haber metinleri, videolar incelenerek kullanılışlı verilere dönüştürülmüş basın toplantılarının deşifresi yapılmıştır. Veri toplama

sürecinde elde edilen veriler literatürde yer alan farklı kaynaklarla desteklenerek doğrulanmıştır (Malterud, 2001; Miles ve Huberman, 1994; Silverman, 2016'dan Akt., Baltacı, 2019, s. 377).

3.3. Evren ve Örneklem

Çok yüksek riskin olduğu ve her an bir kriz ile karşı karşıya kalma ihtimalinin olduğu madencilik sektöründe kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrasını içeren bir kriz yönetim planının olmasının önemi ve itibar ile yakın ilişkisi bağlamında bu çalışmanın evreni, madencilik sektöründe faaliyet gösteren bütün kurum ve kuruluşlardır. 13 Mayıs 2014 tarihinde meydana gelen Soma faciasının Türkiye'de bugüne kadar meydana gelen iş ve madencilik kazaları içerisinde en çok can kaybının yaşandığı olay olması açısından örneklem, olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan amaçsal örnekleme ile seçilerek analiz edilmiştir.

3.4. İşlem

Kurumların faaliyet gösterdikleri alanda rakiplerinden farklı ve olumlu özellikleri ile itibarlarını oluşturmaları ve bunun devamlılığını sağlamak adına stratejik planlarla çalışmalarını yürütmeleri gerekir. Bu planda mevcut riskleri analiz ederek ortadan kaldırmak adına çalışmalar yapılmalı, olası bir kriz anını en az zararla atlatabilmek için kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası için halkla ilişkiler çalışmaları yürütmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde yaşanacak en ufak bir kriz anında oluşturulan itibar zedelenecek, kurumun faaliyetleri durabilecek ve hatta sektördeki varlığının yitirilmesine kadar gidebilecektir. Madencilik sektörü de riski çok yüksek bir iş kolu olması bakımından her an bir kriz ile karşı karşıya kalma ihtimali yüksek olup bunun için kriz öncesinde kriz anı çalışmaları çok iyi bir şekilde planlamalıdır. Çalışmanın örnek olayını oluşturan Soma Kazası da risklerin analiz edilmediği, kriz sinyallerinin dikkate alınmadığı bu nedenle de kaçınılmaz bir şekilde çok fazla can kaybının yaşandığı bir olaydır. Bu olay öncesi, olay anı ve sonrasında da sorumluluğunu yerine getirmeyen Soma Holding'in itibar kaybı da kaçınılmaz olmuştur.

Araştırma amacına uygun bir şekilde gözlenen ve kayıt altına alınan “şey”ler kanıtlar araştırmanın verileri olup bunlara işlenmemiş (ham) veriler de denmektedir. Toplanan bu ham veriler çoğu zaman toplandıkları ilk haliyle fazla bir şey anlatmazlar. Bunun için bu verilerin belirli yöntemlerle çözümlenmesi ve yorumlanması gerekir. Bu nedenle verilerin ham halinin nasıl toplandığı kadar bunların nasıl çözümlendiği ve yorumlandığı da çok önemlidir. Çünkü bazen çok değerli veriler yanlış çözümlenme tekniğiyle boşa gidebilmektedir (Karasar, 2009, s. 35). Bu çalışmada da öncelikli olarak konuyla ilgili teorik bilgi için literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bu bilgiler ışığında araştırmanın örnek olayı Soma Kazası ile ilgili ham veriler doküman incelemesi yöntemiyle yazılı basındaki haberler, fotoğraflar, elektronik basındaki haber, fotoğraf ve videoların ve Soma Holding'in web sitesindeki bilgilerin kayıt altına alınmasıyla toplanmıştır. Toplanan bu ham veriler Coombs'un Durumsal Kriz İletişimi Kuramı ve Harrison'un “Krizi İletişiminin Temel Koşulları” çevresinde analiz edilmiştir.

Öncelikli olarak Soma Holding'in Soma Kazası kriz iletişimi genelinde, kriz öncesi dönemin analizi, kriz süreci dönemde geliştirilen kriz tepki stratejisi olayın olduğu gün sonraki üç günü kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Kriz meydana geldikten sonraki ilk 2 saat içerisinde sorumluların basın toplantısı gerçekleştirmesinin hayati öneme sahip olduğu bilinmekle birlikte Soma Holding'in olay meydana geldikten sonraki 4. gün basın toplantısı gerçekleştirildiği için analiz bu 4 günü kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu analiz yapılırken toplanan ham verilerle Coombs'un Durumsal Kriz İletişimi Kuramı ve Harrison'un “Krizi İletişiminin Temel Koşulları” çerçevesinde adım adım işlenerek bilimsel bilgi haline getirilmiştir. Kriz döneminde Soma Holding'in kullandığı araçlar ve medya ayrı bir başlık olarak incelenmiştir. Kriz sonrası evre ve Soma Holding'in yürütemediği ve her anının başarısızlıkla dolu olduğu bir kriz iletişiminin yansıması olarak amaç sorularını yanıtlayacak şekilde bir itibar kaybının yaşandığını göstermiştir. Sonuç ve önerilerin yer aldığı son bölüme de araştırma tamamlanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Soma Holding ve Soma Kazası Kriz İletişimi

Soma’da yaşanan maden kazasında maden ocağı sahibi holding yetkililerinin yaşanan bir krizi nasıl atlatamadıklarını hatta krizi nasıl daha da derinleştirdiklerini gözler önüne serdi. Yaşanan bir kriz anında en önemli madde iyi bir kriz yönetimi planıyla krizi en az hasarla atlatabilmektir. Ancak Soma Kazası’nda yaşanan ölümlerle birlikte insanların acılarının en üst noktaya geldiği bir durumda adeta bütün sorumluluğun dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız’da olduğu izlenimi uyandı. Çünkü maden ocağı sahibi holding yetkilileri ancak olaydan 3 gün sonra kameralar karşısına çıktılar. Bu kadar zaman sonra krizi yatıştırıcı konuşmalar olacağı düşünülürken, çelişkili cevaplar, toplantıda sergilenen tavır zaten geç kalmış bir kriz iletişimini daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Çünkü kriz iletişiminde sorunun çözülmesi ve itibarın sarsılmaması adına var olan kısıtlı süre içerisinde stratejik bir iletişim yöntemi izlenmelidir. Bu çalışmada, Soma Holding’in kriz iletişimi ele alınmıştır. Bu analiz, Coombs’un “kriz yönetiminin evreleri” dâhilinde İnci Çınarlı’nın (2014) “Bir Kriz İletişimi Yönetimi Vaka Analizi: Kaybolan Malezya Havayolları MH370 Sefer Sayılı Uçağı” isimli çalışmasında geliştirilen evreler çerçevesinde ve Şekil 2’de yer alan Harrison’un “Kriz İletişiminin Temel Koşulları” prensibinden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2. Kriz iletişiminin temel koşulları

Kaynak: S. Harrison, Public Relations, Routledge, USA. 1995, p. 121

Durumsal kriz iletişimi teorisi, bir krizin seçilecek kriz tepki stratejilerini nasıl etkilediğini ve/veya seçilen bu kriz tepki stratejilerinin örgütün itibarını nasıl etkilediğine ilişkin yapılmış bir grup çalışmasından geliştirilmiştir (Coombs, 2004, s. 269). Bu kriz tepki stratejileri ve kriz sürecinin içinde bulunduğu dönemlerde kriz yönetiminin planlı bir şekilde yürütülmesi ve itibarın zarar görmemesi ya da en az zararla krizin atlatılması bakımından Coombs tarafından bazı evrelere ayrılmıştır.

4.1.1. “Kriz Öncesi Evre” ve Soma Holding

Kriz öncesi dönem, krizin belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde yapılan bir proaktif halkla ilişkiler çalışma planı olası krizden kaçınılması mümkün kılacaktır. Kaçınılamayan kriz durumlarında ise hem daha hızlı müdahale edilebilmeyi sağlayacak hem de krizden en az zararla kurtulabilmenin yolu olacaktır. Ayrıca bu dönemde yapılan çalışmalar kriz sonrası yapılacak çalışmalardan daha az maliyetli olacaktır.

Kriz öncesi dönemlerde yapılan iyi bir planlama ile örgütün paydaşlarına iletileceği mesajlarla kriz ile ilgili olumsuz tepkiler ve olumsuz medya içerikleri ile nasıl başa çıkılacağı öğretilir (Coombs ve Holladay, 2012, s. 25). Soma Holding'in kriz dönemi tavrına bakarak kriz öncesi bu tarz çalışmaların yapılmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

Kriz öncesi devreyi analiz edebilmek için Soma Holding'in kriz öncesi tehlike sinyalleri veren noktalara bakmakta fayda vardır. 8 Kasım 2012 tarihinde TKİ. Işıklar yer altı ocağında bulunan yaklaşık 6 milyon ton rezervin üretilmesi ek iş olarak Soma Kömürleri AŞ.'ye verilmiştir. Basında çıkan haberlerde, 1000'e yakın maden işçisinin çalıştığı Işıklar bölgesinde özellikle yer altında mekanize üretim ayakları kurulumlarını artırmak amacıyla yapılan yoğun çalışmalar nedeniyle çok sayıda işçinin toz ve zararlı gazlara maruz kaldığı iddia edilmiştir. Bir haftalık dönemde yoğun gaza bağlı zehirlenmelerin yaşandığı ve tozdan etkilenen işçilerin işi bırakmak zorunda kaldığı ve maden ocağında yeraltı gaz değerlerinin tutanaklarda yüksek yazıldığı iddiası da haberlerde yer almıştır. Bunun yanı sıra işçilerin kullandığı maskelerin kömür madenlerinde kullanım için uygun olmadığı, bu maskelerin de zaten mevcut işçiler için yetersiz olduğu, yaşam odalarının olmadığı, ocakta bilgi akışını ve kontrol kısmıyla iletişimi sağlayan megafonların kaldırıldığı, gaz ölçüm sensörünün yetersiz olduğu gibi birçok konu medyada yer almıştır.

2012 yılında Soma Holding'in Başkan Vekili, CEO'su Can Gürkan ile yapılan röportajda Gürkan, "Kazı işini artık mekanize panoların yaptığını, işçilerin bu panoları ve yürüyen bantları denetlediğini ve %50 olan bu mekanikleşme oranının 2013 yılında %80 olacağı ve tam mekanikleşmeye gidildiği bu nedenden dolayı da ölüm olaylarının yaşanmayacağını" belirtmiştir. Bu sözlere karşın 2014 yılında ve aynı ocakta, 301 işçinin ölümüyle sonuçlanan bir maden faciası yaşandı (<http://www.imctv.com.tr>).

4.1.2. "Kriz Tepki Evresi" ve Soma Holding

Bu evrede artık kriz meydana gelmiş ve işletme tarafından tepki verilmesi gereken bir evre oluşmuştur.

Kriz İfadesinin Gerekçesi: Kriz, bir örgütte meydana gelen, örgütün işleyişini, devamlılığını ve itibarını tehlikeye sokan durumlardır. Soma Kazası da şirketin almadığı tedbirler, kaza sonrası holding yetkililerin açıklama yapmaktan kaçınması ve olaydan tam 4 gün sonra gerçekleştirilen basın toplantısındaki iletişim krizi ile şirketin örgütlü bir kriz yönetimi ve kriz iletişimi programına ihtiyaçları olduğu apaçık bir şekilde görülmüştür.

Krizin Türü: Coombs'a göre 3 çeşit kriz vardır. Birincisi, gaflar, kurban krizleri ki bunlar kuruluşun kasıtsız eylemleridir. Bunlar dışarıdan olan kişiler tarafından kriz haline getirilmeye çalışılır. İkincisi, kazalardır ve burada kuruluşun günlük işleyiş sırasında medyada gelen teknik arıza, kullanılan teknoloji ve ekipmandan kaynaklanan hataların yol açtığı kazalar ve kasti olmayan krizlerdir. Bu kriz tipinde düşük de olsa kuruluşun bir sorumluluk düzeyi vardır ve önemli düzeyde itibarı tehdit eder. Üçüncüsü, önlenemez krizlerdir. Örneğin, hatalı olduğu bilinen bir ürünün piyasaya sunulması, işletmenin hukuk dışı davranışları gibi engel olunabilir krizlerdir. Burada işletmenin sorumluluğu çok fazladır ve itibarı çok ciddi düzeyde tehdit etmektedir (Coombs, 2004, s. 269). Soma Kazası, kullanılan teknoloji ve ekipmandan kaynaklanan hataların yol açtığı bir "kaza" olsa da yaşam odaları, gaz maskeleri vb. güvenliği sağlayıcı tedbirler alınmış olsaydı ölü sayısı bu kadar fazla olmayabilirdi. Bu bağlamda kaza öngörülme bile olası bir kriz anı için bazı tedbirler öngörülebilirdi.

Krizin Paydaşları: Örgütlerin paydaşları, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, pay sahipleri, hükümet kuruluşları, halk, meslek örgütleri ve yerel topluluklar olarak sıralanabilir. Bir kriz anında da krizden sorumlu olan ve etkilenen bazı paydaşlar vardır ki bunlar aynı zamanda kriz anında bilgi bekleyen kişilerdir. Soma Olayı'nda da paydaşlar, Soma Holding çalışanları ve onların aileleri, hissedarları, müşterileri, yatırımcıları, iş ortakları, hükümet (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Maden İşleri

Genel Müdürlüğü ve madenin üretim yapabilmesi gerekli izinleri veren diğer bakanlık ve müdürlükler), belediye, Türkiye Kömür İşletmeleri, TKİ Ege Linyit İşletmeleri, TKİ ELİ kontrol mühendisleri, taşeron firma, madencilerin üye oldukları sendikalar, üniversitelerin maden mühendislikleri, maden ile ilgili bölümler, ulusal ve uluslararası medya ve halktır.

4.1.3. Soma Olayı: Durumsal Kriz İletişim Kuramı Tehdit Değerlendirmesi ve Kriz Tepki Stratejileri

Durumsal Kriz İletişim Teorisi'ne göre bir kurumun itibarını tehdit eden üç potansiyel faktör vardır; kurumun kriz için sorumluluğu, kriz geçmişi ve bununla bağlantılı ilk itibarı (Coombs, 2007). Durumsal kriz iletişiminin kriz tepki stratejilerini kullanmaktaki amaç, kriz olmadığını ispatlamak, krize ilişkin durumları paydaşlara farklı gösterecek şekilde başkalaştırma ve itibarı korumak veya yeniden yapılandırmak için paydaşların kurum ile ilgili algılarını değiştirmektir. Bu amaçla da reddetme (inkar), azaltma, yeniden yapılandırma ve güçlendirme stratejilerini kullanırlar. Reddetmede, yönetici krizin varlığını reddedebilir, kendisini suçlayan kişiyi suçlama yoluna gidebilir ya da krizin sorumluluğunu başka bir aktöre yükleyebilir. Azaltma stratejisinde, bahane ve gerekçe gösterilerek atıflar ve krizin olumsuz etkileri hafifletilmeye çalışılır (Coombs ve Holladay, 2006, s. 247). Yeniden yapılandırmada, kriz için pişmanlık duyduğunu belirterek ya da kriz kurbanlarını maddi olarak destekleyerek yani bazı sorumlulukları alarak itibar geliştirilmeye çalışılır. Güçlendirmede ise, diğer stratejilerden en az bir tanesi kullanılarak yapılır. Bu da geçmiş başarıları hatırlatarak ya da başkalarını överek gerçekleştirilir (Coombs, 2012, s. 40). Bu bağlamda Soma Kazası'nda kriz tepki stratejileri değerlendirilirken olay sonrası yaşananlar gün gün aktarılacaktır. Ancak öncesinde önemli söylemlerle Soma Holdingin kriz tepki stratejisinin neden bu strateji olarak analiz edildiği açıklanmıştır.

Soma Olayı ile ilgili “kriz tepki stratejileri” analiz edildiğinde, Soma Holding'in “*reddetme (inkar)*” stratejisini kullandığı görülmektedir. Çünkü olayın yaşandığı ilk andan itibaren söyledikleri ve söylemedikleri ile bir krizin varlığı ve krizin sorumluluğu kabul edilmemiştir.

Kriz anında paydaşlarla iletişimi sağlayan en önemli araçlardan biri olan şirketin internet sayfası kapatılmış ve şirket telefonlara cevap vermemiştir. Kriz varlığını kabul eden bir işletme bunu açıklamak ve daha sonra toparlamak için sürekli iletişim halinde olmak ister. Oysaki holding yetkilileri tarafından bir krizin varlığı kabul edilip gerekli açıklamalar yapılmıyken suskun kalınmıştır.

- İlk gün kapatılan internet sitesi bir taziye mesajı ile açılmış ve o mesajda bulunan, “Alınan en yüksek ve sürekli denetim altında olan tedbirlere rağmen yaşanan kaza” ifadesi “biz her türlü önlemi aldık sorumluluk bizde değildir” mesajını vermektedir.
- Alp Gürkan'ın “Ben de sizin kadar bilgi sahibiyim” ifadesi de tamamen krizden kriz doğuran bir açıklamadır. Bir şirket yöneticisinin yaşanan bir facia sonrası olay ile ilgili bilgi sahibi olmadığını söylemesi sorumluluğu kabul etmemektir.
- Kriz yönetimi Soma Holding bağlamında incelense de dönemin Başbakanı Erdoğan'ın “ocaklarda bu tür kazalar sürekli olur, bunlar olağan şeylerdir, bu işin fitratında vardır” sözleri de kriz anında yaşanan felaketin olağan gösterilerek krizin varlığının kabul edilmediğini göstermektedir.
- Yetkililerin, “Yangın sırasında prosedürdeki işlemler gerçekleştirilememiştir. Çünkü madencilik sektöründe ilk kez görülen bir olayla karşı karşıyayız. Madencilik sektöründe madenin yapısı gereği birdenbire yüksek oranlı bir yangın söz konusu olamaz” açıklamasıyla yine krizin varlığı reddedilmektedir.

13.05.2014 (Olay Günü)

Olay günü holding yetkililerinden hiç kimse telefonlara cevap vermemiş, kapanan internet sayfası olay ile ilgili çok basit bir dille yazılmış bir taziyeye mesajı ile tekrar açılmıştır. Bu açıklamada, “Alınan en yüksek ve sürekli denetim altında olan tedbirlere rağmen” sözünün öncelikli olarak acı içerisinde olan halkı daha fazla üzmemek adına kullanılmamış olması gerekirdi. Çünkü Türkiye’de maden ocaklarında işçilerin ne kadar elverişsiz koşullar altında çalıştığı bilinmekte ve yaşanan kazalar da bunları desteklemektedir.

Olay günü gündemde yer alan gelişmelerden biri de, TBMM. bünyesinde 2010 yılında kurulan “madencilik sektöründeki sorunların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi” amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu’dur. Raporu, 25 Mart 2010 tarihinde Soma bölgesine ziyaret yapıldığı belirtilerek, şu ifadelerle yer verilmiştir: “Soma kömür havzasında kaza oranlarının düşük olduğu, işletmelerin henüz düşük kotlarda çalıştığı, derinliklere inilmeye başlayınca metan gazı tehlikelerinin ortaya çıkabileceği” görülmüştür. Ayrıca kazadan sadece 20 gün önce, Soma’da yaşanan maden kazalarının nedenlerinin ve güvenliğinin araştırılmasına yönelik önerge meclis tarafından reddedilmiştir. Bunlar gibi birçok neden zaten çok riskli bir iş kolu olan madenciliğin risklerini daha da gözler önüne sermiştir.

Burada, risk öğelerinin ve paydaşların tanımlanması, kontrol araçlarının ve metodolojisinin tasarlanması gerekmektedir. Çünkü madencilik sektöründe, karşı önlemler alınmadan önce sistemde mevcut bulunan bir taban riski vardır. Burada önemli olan itibarı tehdit edebilecek riskleri önceden belirleyip önleme amaçlı bir stratejik plan hazırlamak, aksi takdirde kapsamlı bir itibar riski programı olmadığında sorunlar kriz biçimini alır ve krizler de bu durumda olması gerekenden çok daha zor bir biçime dönüşür (Karaköse, 2007, s. 121). Nitekim Soma Kazası da bu risklerin iyi yönetilmemesi sonucunda oluşmuş ve kaza sonrası süreçte yetkililerin ilgisizliği sonucu krize dönüşmüştür.

Krizin ilk günü yaşanan gelişmeler, Harrison’un olası bir kriz anı için “hazırlıklı olmak” koşuluyla örtüşmediğini göstermiştir. Çünkü yetkililer olası bir kriz anı için ne bir kriz ekibi ne de bir kriz planı oluşturmuştur.

14.05.2014 (2. Gün)

Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, saat 05.00 sıralarında yaptığı açıklama sırasında sorulan soru üzerine “madeni işleten şirketin yetkilileriyle görüştüğünü” belirtmesi dışında Soma Holding yetkililerinden hala herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ancak, Alp Gürkan, saat 11:20 civarında Dünya Gazetesi’nden Önder Barlas’ın telefonuna cevap vermiştir. Gürkan, şu anda maden alanına geldiğini ve kaza ile ilgili detaylı bilgi sahibi olmadığını söylemiştir. “Ben de sizin kadar bilgi sahibiyim” diyen Gürkan, dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’la da görüşeceğini belirtmiştir. Gürkan’ın konuşma sırasında hiçbir soruyu yanıtlamayacağını ve detaylı açıklamayı ilerleyen saatlerde yapmasının mümkün olduğunu dile getirmesi -kriz anında sanyelerin önemli olduğu bir durumda- hiçbir planın olmadığını göstergesidir. Çünkü kriz anındaki iletişim krizin kısa sürmesinin en etkili yoludur. Kriz anında krize gösterilecek ilk tepki verilecek ilk yanıt hayati önem taşımaktadır. İlk yanıt paydaşların bilgilendirilmesi, sürekli bilgi akışının sağlanabilmesi ve itibar kaybının yaşanmaması veya güçlendirilmesi için çok önemlidir. Krizin kontrolü için erken konuşmak krizin yaratacağı dedikoduları, zararları önler (Coombs, 1999, s. 133).

Kriz anında yaşanan tek bir saniyenin bile önemli olduğu bilinmekle birlikte olayın ikinci gününde bile şirket yetkililerinin açıklama yapmaması ve ilk cümlelerin de “habersiz olmalarına” dair olması itibarlarının dakika dakika yok olduğunu göstermektedir.

Olayın 2. günü, dönemin Başbakanı Erdoğan da Soma'ya giderek gerekli incelemeleri yaptıktan sonra bir basın açıklaması gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda bir gazetecinin “bu kadar tehlikeli bir iş yapıp böyle bir kazaya hazırlıklı olmayan bir işletme nasıl oluyor da çalışmalarına devam ediyor” diye sorması üzerine, Başbakan; “Bir gazeteci olarak bu iş koluyla ilgili pek bilginiz yok galiba” diyerek Türkiye ve Dünya genelinde meydana gelen maden kazalarını saymış ve “Ocaklarda bu tür kazalar sürekli olur, bunlar olağan şeylerdir, bu işin fitratında vardır.” demiştir. Bu açıklama ile kriz anında yaşanan felaket olağan gösterilerek krizin varlığı reddedilmiştir.

Harrison'na göre başarılı bir kriz iletişiminin temel koşullarından bir tanesi de, “hatanın kabul edilmesi ve duyarlı olmak” tır (Harrison 1995'ten Akt., Narbay, 2006, s. 110). Hatanın kabul edilmesi suçun değil krizin sorumluluğunun kabul edilmesi demektir. Başbakan'ın açıklamasında yaşanan krizin olağan bir durum olduğunu ifade etmesi ve şirketin işlettiği maden ocağının kazadan 2 ay önce Mart ayında SGK'dan gelen 2 müfettiş tarafından, iş sağlık ve güvenlik kontrolünden geçerek hazırlanan raporda “işçi sağlığı ve güvenliği konusunda başarılı bulunduğunu” belirtmesi yaşanan faciayı sıradanlaştırma ve krizden etkilenenlerin acılarına karşı duyarlı olma konusunda Harrison'un kriz iletişiminde olması gereken koşul ile örtüşmediği görülmektedir.

Harrison'un kriz iletişimi koşullarından bir tanesi de “fikir birliğinin sağlanması”dır. Burada krizin sorumluluğunu paylaşan, kriz ekibinde yer alan herkesin ortak bir görüşte olması ve bunu da kamuoyuna aktarmak üzere medya ile iletişim içerisinde girdiklerinde aynı tutarlılıkla açıklama yapılmalı, biri diğerinin açıklamasını zedeleyecek şekilde açıklama yapmamalıdır. Nitekim bu olayda bu maddeye de ters gelecek açıklamalar yapılmıştır. Bakan Yıldız, Başbakanın aksine “Burası bir doğal afet değil, tabii bir afet değil. Doğal afetlerin dışında mutlaka o işte bir kusur vardır. O kusurun sahibi ister paylaşımlı ister tek başına ne olursa olsun bu hakkın yerine teslim edilmesi lazım” ifadelerini kullanmıştır (<https://www.iha.com.tr>). Burada da görüş ayrılığının olduğu açıktır. Aynı zamanda bakan tarafından krizin varlığı ve sorumluluğu kabul edilmektedir ancak çalışmada kriz tepki stratejileri Soma Holding üzerinden analiz edilmektedir.

Başbakan, açıklamalarında bir krizin varlığının kabul edilmediği ifadeler kullanmış olsa da hükümet olarak sorumluluklarını yerine getireceklerini, “Yaşanan olay sonrası hükümet ve işletme olarak atılması gereken adımlar ne ise yapılacaktır.” sözleriyle ifade ederek adli ve idari olarak yapılması gereken çalışmaların da başladığını belirtmiştir.

15.05.2014 (3. Gün)

Olayın 3. günü ölü sayısı artmakta, medyada Soma Holding'in ihmalkâr davrandığı ile ilgili haberler yayılmaktadır. Özellikle de sosyal medyada #ışkazasıdegilcinayet hastagiyle çok sayıda tweet atılmıştır. Bu gelişme de Soma Holding'in sarsılan itibarının yıkıma doğru gittiğini göstermekteydi.

Olayın 3. gününde kazanın mağdurları, medya, paydaşlar ve halk olay ile ilgili mantıklı ve sorumlu bir açıklama yapılmasını beklerken hala aynı sözler söylenmektedir.

Yetkililer, olası bir yangın durumunda anında devreye girecek bir sistemleri olduğunu ancak bu olayda devreye girmemesinin nedenini şu şekilde açıklanmaktadır; “Yangın sırasında prosedürdeki bu işlemler gerçekleştirilememiştir. Çünkü madencilik sektöründe ilk kez görülen bir olayla karşı karşıyayız. Madencilik sektöründe madenin yapısı gereği birdenbire yüksek oranlı bir yangın söz konusu olamaz. Yangından 5 dakika önce bütün ölçüm mekanizması bütün verilerin normal şartlarda olduğunu göstermiştir. Ne yazık ki işletmemizde mühendislik ve teknik olarak bugüne kadar görülmeyen ve açıklanamayan yangın vuku bulmuştur. Her türlü emniyet tedbirinin alınmasına rağmen normal şartlardan daha hızlı bir şekilde yayılan yangının nedeni, detaylı incelemeden sonra anlaşılabilir” (<http://www.haberturk.com>). Bu açıklama da başarısız bir kriz yönetiminin varlığını göstermektedir.

Bir kriz anında gazetecilerin ve herkesin soracağı ilk soru “nasıl ve neden” dir. Bu soruya “nasıl oldu biz de anlamadık, şaşkıncınız” demek iyi bir kriz yönetimi planında yer almamalıdır.

16.05.2014 (4. Gün)

Kriz iletişiminde, krizin meydana gelmesini takip eden iki saat içerisinde basın toplantısı, yarım gün içerisinde de basın konferansı düzenlemek gereklidir. Çünkü krizlerde hızlı hareket edebilmek çok önemlidir ve basında spekülasyonlara yer vermemek için olayın sorumlularından gelecek bir basın açıklaması, dedikoduları engelleyecektir. Soma Olayı’nda beklenen basın toplantısı kazanın 4. gününde geç kalınmış bir şekilde düzenleniyor. Herkes bu geç kalınmışlığın başarılı bir toplantıyla biraz da olsa giderileceğini düşünürken, bu toplantı kriz iletişimindeki başarısızlığı daha da güçlendirmiştir. Basın toplantısı ile ilgili detaylı analiz “Soma Kriz İletişimde Kullanılan Araçlar ve Medya” başlığı altında yapılmıştır.

4.1.4. Soma Kriz İletişimde Kullanılan Araçlar ve Medya

Başarılı bir kriz iletişiminde krizin yaşandığı ilk andan itibaren krizin varlığı kabul edilip yaşanacak zararları en aza indirgeyebilmek amacıyla kurum ve paydaşları arasında iletişimi sağlayacak birtakım araçlar kullanılmalıdır. Aksi takdirde, iletişim alanından kaynaklı her boşluk bir rivayete, dedikoduya ve yanlış bilgilerin aktarılmasına neden olacaktır. Bunlar da var olan durumun daha farklı bir şekilde yayılmasına ve krizin daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olacaktır.

Kriz dönemlerinde örgüt ile medya arasındaki ilişkiler çok kritik bir hal almaktadır. Çünkü medya, krizi ve krizin etkilerini kamuoyuna aktarılması, krizin derinliğinin ortaya çıkarılması, ilgili hedef grupların kriz ile ilgili kanaatlerinin oluşturulması gibi stratejik bir konumdadır (Pira ve Sohodol, 2012, s. 219). Bu amaçla da vakit kaybetmeden iç ve dış paydaş ve halk ile iletişim kurulabilecek en hızlı iletişim ortamları basın toplantıları, internet ve sosyal ağlardır. Bu başlık altında da bu iki medya iletişim yönetimi değerlendirilmiştir.

Kriz İletişim Açısından Basın Toplantısı

Kriz anında herhangi bir spekülasyona müsaade etmeden doğru ve net bilgiyi kamuoyu ile paylaşmanın en hızlı ve doğru yolu basın toplantılarıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere bu toplantılar krizin meydana geldiği ilk 2 saat içerisinde yapılmalıdır ki yanlış ve çarpıtma haberlerin yayılması ve krizin büyümesine engel olunabilinsin.

Kriz anında kurumsal mesajların kamuoyuna iletilmesinde büyük bir öneme sahip olan basın toplantılarında çok açık anlamlar ve ifadeler yer almalıdır. Basın toplantılarına davet edilecek medya mensuplarıyla ilişkiler kriz öncesi dönemde iyi olmalıdır ki kriz anında muhatap bulabilmek kolay olsun. Be nedenle halkla ilişkiler biriminin kriz olmadığı dönemlerde geleneksel ve sosyal medya iletişimini birbirinden ayrı olarak ve planlayarak yürütmesi gerekmektedir. Radyo, televizyon, yerel ve ulusal gazeteler gibi geleneksel kitle iletişim araçlarının çalışanlarıyla kurulan sağlıklı ilişkiler bu ortamlarda iletişim kurulacak kişilerin önceden belirlenmesine imkan tanımakla birlikte zamanında ve düzenli bilgi paylaşılması da önemli bir husustur. Bu şekilde kurulacak sağlıklı ilişkiler medya çalışanlarının zihninde normal zamanda kurum ile ilgili olumlu bir algı oluşmana fırsat tanıyacağı için kriz dönemlerinde kurulacak ilişkiyi de kolaylaştıracaktır. Böylelikle gazeteciler edindikleri bilgiyi kolay bir şekilde teyit edebilecekleri gibi kurum tarafından verilmek istenen mesajlar da söylentilere fırsat vermeden çok hızlı ve doğru bir biçimde kamuoyuna sunulabilecektir (TCİB, 2020, s. 26). Kriz anında hayati öneme sahip olan basın toplantılarında dikkat edilmesi gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Bunlar (<https://acikders.ankara.edu.tr>);

- Krizle ilgili olarak sadece bilinen durum açıklanmalı, krizden etkilenenlerin önemsendiği belli edilmeli, tutarlı olunmalı ve tehlike kabul edilmeli,

- Espri yapılmamalı, spekülasyonlar tekrar edilmeden çürütülmeli, dikkatli ve yavaş konuşulmalı, ayrıntılı bilgi verilmemeli (gazeteciler sormamışsa) ve verilmek istenen mesaj vurgulanmalı,
- Basın toplantısının zamanı iyi ayarlanmalı ve basın mensupları toplantının yeri ve zamanı konusunda ayrıntılı olarak bilgilendirilmeli,
- Toplantı için uygun bir mekan (küçük olmamalı) hazırlanarak gerekli teknik altyapı sağlanmalı, oturma düzeni vb. ayarlamalar yapılarak gazetecilere yardımcı olabilecek bir görevli hazır bulunmalı,
- Katılımcılara yetecek kadar basın dosyaları hazırlanmalı,
- Toplantıda konuşacak kişi elinde takip edeceği bir metinle en az 15 dakika önce mekanda hazır bulunmalı,
- Metnin fontu okumaya elverişli olmalı ve yanlarına notlar almaya elverişli bir sayfa düzeni olmalı,
- Sunum sırasında konuşmacının kullanacağı teknik ekipman hazır olmalı,
- Sunum toplantı zamanlamasına uygun olmalı ve sunum sonrası gazetecilerin soru sorması için zaman ayrılmalıdır.

Bütün bu özellikler kriz döneminde yapılacak bir basın toplantısının olumlu sonuç verebilmesi adına önemli adımlar olmakla birlikte Soma Holding'in olaydan 3 gün sonra gerçekleştirdiği basın toplantısında yukarıda belirtilen maddelerin hiçbir özelliğinin bulunmadığı görülmektedir. Holding yetkililerinin ve danışman iletişim ajansı temsilcisinin katıldığı basın toplantısının analizi aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

- Toplantı olaydan sonra 4. günde 16.05.2014 tarihinde gerçekleştirilmiştir.
- Seçilen mekân basın toplantısı için elverişli olmamakla birlikte küçük, basık, sesin uğultu yaptığı bir binanın bodrum katı özelliğindedir. Katılımcılar sıkışmış, gazetecilerin çoğu yerde oturmakta, ayakta insanlar bulunmaktadır. Ses düzeni kötü, organizasyonla ve teknik altyapı ile ilgili çok ciddi sıkıntılar bulunmaktadır.
- Geç gelen bir kriz iletişimi çabası söz konusudur.
- Kurumsal itibarın oluşturulmasında ve devamının sağlanmasında CEO'nun görevi ve öneminin çok büyük olduğu bilinmektedir. CEO'nun görevi iç ve dış bütün paydaşlarla ilişki ve iletişim yönetiminin stratejik önceliklerini belirleyerek bunların hayata geçirilmesine öncülük etmektir. Aynı zamanda yaşanan bir kriz anında da olayın arkasında olmak ve iletişimi sağlamak öncelikli misyon olması gerekirken, Soma Holding'in CEO'su Can Gürkan toplantıda bulunmamaktadır. Bu durum, Can Gürkan'ın Holding sahibinin oğlu olması noktasıyla Alp Gürkan'ın korumacı bir tavırla yaklaştığını bu bağlamda aile şirketi olmanın kurumsallaşma adına sorun teşkil ettiğini göstermektedir.
- Açıklamalarda krizden çok, şirketin ne kadar yıldır var olduğu, yapısı ve işleyişi, çok modern teknik donanım ve güvenilir bir sisteme sahip olduğu ile ilgili bilgiler verilmektedir.
- Olay, sürekli olarak "beklenmeyen, kabul edilemeyen, daha önce hiç yaşanmamış, olması imkânsız bir kaza" olarak nitelendirilmektedir.
- Sürekli olarak kendi sağlık sorunlarını dile getiren bir yönetici, 3 gündür uykusuz olduklarını söyleyen bir ekibin varlığı söz konusudur. Kriz anında yöneticilerin her an zaten olayın başında olmaları gerekir, canlarını yitirmiş acı içerisinde olan mağdurlar varken uykusuzluğu dile getirmek, iyi bir kriz iletişim biçiminde yer almamalıdır.

- Açıklamalarda duraksayan ve samimi olmayan bir iletişim ki iletişimde başarı için samimiyet ve karşınızdakinin güvenli duruşu çok önemlidir. Oysa ekip çok gergin ve heyecanlıdır.
- Somut olmayan, net cevap verilemeyen, çelişkili açıklamalarla dolu başarısız bir kriz iletişimi açık bir şekilde görülmektedir. Oysaki kriz iletişiminde en önemli konu iletişimi kapamamak, bilgi akışını sağlamak, açık ve şeffaf bir iletişim sürdürmektir.
- Tüm iletişimi yönetecek halkla ilişkiler yöneticisine mutlaka kriz yönetim ekibinde yer verilmesi gerekirken burada, hedef kitleyi dinlemeyen, sürekli söz kesen, soru soran gazetecileri azarlayan bir üslupla iyimserlik, anlayış ve karşılıklı iletişimden, anlayıştan uzak bir halkla ilişkiler ajansı yöneticisi bulunmaktadır. Bu durum da kurumsal bir halkla ilişkiler biriminin olmayışının en olumsuz yansımasıdır.
- Toplantının genelinde bir uğultu ve karmaşa hâkimdir. Birbirini dinlemeyen ekip ve gazeteciler bulunmakla birlikte, sordukları sorunun cevabı alınmadan ardı ardına soru sorulmaktadır.
- Herhangi bir ihmal ve kusur varsa, yetkililerin bunu kabullenip açık yüreklilikle dile getirmeleri gerekirken, sürekli “olayda bizim hiç ihmalimiz yok” diyerek krizi reddeden bir ekip bulunmaktadır. Oysa kriz iletişiminde hatanın kabullenilmesi ve bundan sonra ne yapılacağını belirtmesi gerekmektedir.
- Var olan bilgi paylaşılmamaktadır.
- Ekip arasında bile bir iletişimsizlik, tutarsızlık bulunmaktadır.

Basın toplantısında bulunması gereken hususlar bağlamında analizi yapılan toplantı, başlamadan önce, toplantı sırası ve sonrasında iletişim hatalarıyla dolu başarısız bir basın toplantısı olarak kriz iletişimi tarihine geçmiştir. Bu nokta da kurumsal bir halkla ilişkiler biriminin varlığının olması gerekliliğini bir kez daha kanıtlamıştır.

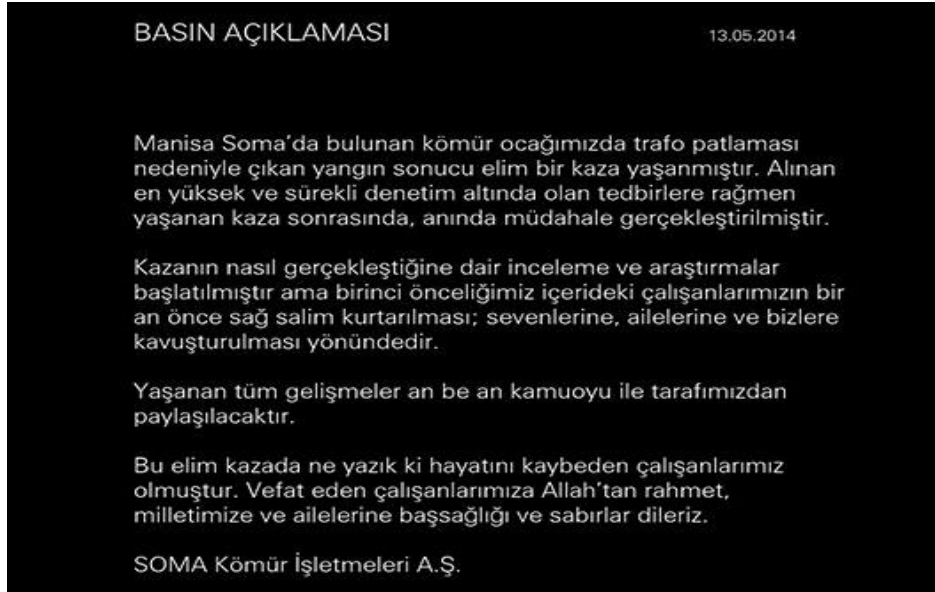
Kriz İletişim Açısından İnternet ve Sosyal Medya

Günümüzde kriz anında klasik medyanın yanı sıra internet ve sosyal medya araçları daha yoğun kullanılmalıdır. Kuruluşlar, krizlerle ilgili olarak geliştirecekleri stratejilerinde interneti mutlaka dahil etmelidirler. İnternetin dahil olacağı planlama farklı şekillerde yapılabilir. Bunlar (Güçdemir, 2010, s. 83);

- Sanal kriz yönetme merkezi olarak intranet kullanılabilir.
- Web ortamı kesintisiz bir şekilde sürekli izlenmelidir.
- Kurumların web sitelerinde bağımsız kaynakların linkleri yer almalıdır.
- Kriz ekibi içerisinde bir web ya da bilişim uzmanı görev almalıdır.
- Kurumun web sitesindeki bilgiler güncel olmalıdır.
- Yaşanan kriz ile ilgili olarak sosyal paylaşım ağları, forumlar ve bloglarda hangi bilgilerin yer aldığı takip edilerek ona göre önlem alınmalıdır.
- Kriz anında vakit kaybetmeden basit bir isimle yeni bir sayfa açılmalıdır.
- Kriz anında hayat kurtarıcı adımlardan bir tanesi de paydaşların iletişim bilgilerinin yer aldığı bir veri tabanının olmasıdır.
- Kurumun web sitesinde çevrim içi bir ortam oluşturularak soruların sorulup anında cevaplandırılması gerekmektedir.

Bütün bu maddelerin içerisinde yer aldığı bir stratejik plan kurum ve kuruluşların vizyonlarında olması gereken önemli bir özelliktir. Ancak Soma Holding'in kriz anında internet ve sosyal medya kullanarak paydaşları ve haber almak isteyen herkesi bilgilendirme noktasındaki başarısız tutumunda, kurumsallaşma adına büyük bir eksikliğini olduğu söylemek mümkündür. Web ortamının kesintisiz izlenmesi, içerisinde yer alan bilgilerin güncel olması, soruların anında cevaplandırılacağı bir ortam olması bir yana Soma Holding kriz anında web sayfasında özensiz, içeriğindekiyle eylemlerinin uyuşmadığı bir basın açıklaması yayınlamış, daha sonra da sayfasını tamamen karartmıştır.

Görsel 1. Soma Holding'in kriz anı web sayfası

İnternet ve sosyal medyanın hayatımızın her alanına sirayet etmişken, kurum ve kuruluşların itibarlarını tek saniyede yok edebilecek bir güce sahipken Soma Holding'in böyle bir kriz anında bütün iletişim araçlarını devre dışı bırakmasının yanı sıra, kurumların dışarıya açılan penceresi olan kurumsal web sayfasını da siyah arka planda yazılı bir taziyeye mesajı ile kapatmıştır. Oysaki bir kriz anında ilk ve en hızlı haber alma kaynağı olan web sitesinin kapatılması Soma Holding'in kriz anında yapmış olduğu en önemli hatalardan biridir.

Olayın gerçekleştiği gün basın açıklaması olarak verilen mesajda, "Yaşanan tüm gelişmeler an be an kamuoyu ile tarafımızdan paylaşılacaktır." ifadesi dikkat çekicidir. Çünkü an be an bilgi paylaşımı olmamasının yanı sıra kriz anında ilk 2 saat içerisinde yapılması gereken basın toplantısı dahi 4. gün yapılabilmektedir. Bu açıklamanın yer aldığı web sayfası daha sonra da herhangi bir açıklama yapılmamış ve basın açıklaması da kaldırılarak sadece siyah arka plan yer almıştır.

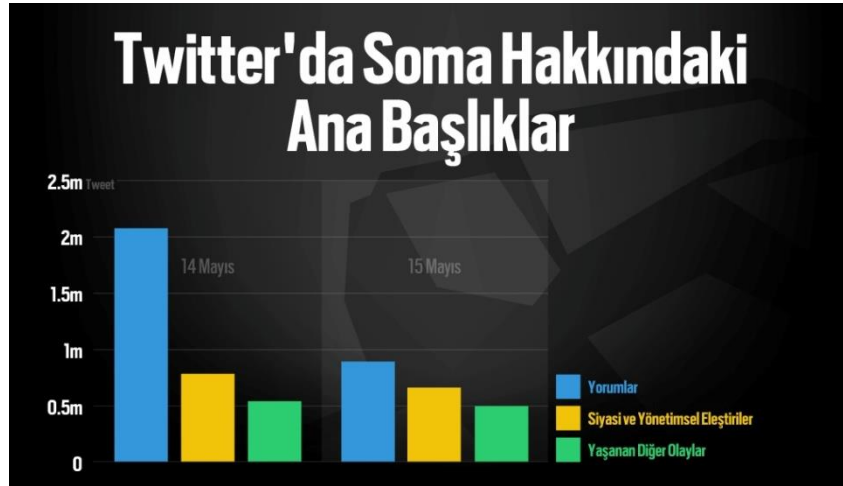
Soma Holding, kaza sonrası iletişim araçlarını kullanmadığı için paydaşlar ve halk sosyal medyaya yönelmiş hatta şirket yetkililerinden açıklama gelmemesinden ötürü basın bile haberleri sosyal medya aracılığıyla almıştır. SOMERA'nın yapmış olduğu araştırmaya göre, 13 Mayıs günü olayın yaşanmasının ve patlama ile ilgili haberlerin gelmesinin ardından gece yarısında olayın ciddiyetinin anlaşılmasıyla Twitter'da yazışmaların sayısı artmıştır. 14 ve 15 Mayıs'ta atılan toplam tweetlerin % 66'sının içeriğini Soma ile ilgili dualar, haberler, yorumlar ve eleştiriler oluşturmuştur.

Görsel 2. Twitter’da Soma kazasıyla ilgili konuşma-zaman grafiği

Somera'nın yapmış olduğu araştırmada, Soma Belediye Başkanı'nın olayda hayatını kaybeden işçi sayısının 150'den fazla olabileceğini açıklaması üzerine Twitter'da atılan mesaj sayısında 120.000'e yakın bir artışın olduğu görülmüştür.

Görsel 3. Twitter’da Soma kazasıyla ilgili ana başlıklar

14-15 Mayıs 2014 tarihlerinde Twitter'da Soma Olayı ile ilgili olarak konuşulan konuların başlıkları; 2 milyondan fazla, kullanıcıların yorumları (taziye, iş kazası vb. içerikte), 1 milyona yakın, siyasi ve yönetimsel eleştiriler, 500 bin civarında ise yaşanan diğer olaylarla ilgili mesajlardır. En çok kullanılan hashtagler ise, #Soma, #güncömürkarası, #somadakikardeslerimizyardımetallahım, #iskazasıdeğilcinayet şeklindedir.

Olay meydana geldiği andan itibaren sosyal medyada yer alan bir başka konu da Holdingin çalıştığı iletişim ajansının hangisi olduğu üzerinedir. Çünkü iletişimsizliği tercih eden Holdingin başarısız kriz iletişimde, iletişim ajansının rolü de büyüktür. Sosyal medyada holding'in Zarakol İletişim ile çalıştığı haberlerine karşılık, Twitter üzerinden sorular, gelen eleştiriler karşısında "Zarakol İletişim", 15 Mayıs 2014 tarihinde Soma Holding ile olan anlaşmalarının Mart 2014 itibariyle sona erdiğini duyurmuştur.

Görsel 4. Zarakol iletişim twitter hesabı

Holding'in Zarakol İletişim ile ilişkilerine bakıldığında, olaydan 2 yıl önce Alp Gürkan'ın Soma Holding yetkilileri ve Zarakol İletişim Yönetim Kurulu Başkanı olan danışmaları ile birlikte kazı işinde mekanikleşmeye gidilen çalışmaların takibi için Soma'ya gittiklerini (<http://www.radikal.com.tr/>) belirtmesiyle aralarında aktif bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın biten sözleşmenin yenilenmeme sebebiyle ilgili olarak herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu ve bunun gibi kriz öncesi dönemde medyada yer alan birçok haberden iletişim ajansı ile çalıştıkları ve destek aldıkları görülmekle birlikte bu desteğin sadece reklam yapabilmek amacıyla mı alındığı yoksa diğer iletişim amaçlarını da kapsadığı konusunda net bir bulunmamaktadır. Ancak kriz süresi boyunca kurulamayan iletişimden bu desteğin daha çok tanıtım ve reklam faaliyetinden ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Durumun böyle olmasında, olaydan 2 ay önce yapılan iletişim ajansı değişikliğinin etkisi olduğu da söylenebilir.

Olayın meydana geldiği zaman (Mayıs 2014) ise çalıştığı halkla ilişkiler ajansı Accord PR'dır. Holding olumsuz tavırları karşısında çalıştığı halkla ilişkiler ajansı ile ilgili yorumlar sosyal medyada yoğunlaşmaya başlayınca Accord İletişim web sayfasında öncelikli olarak Soma İnşaat'ın logosunu, ardından "Müşterilerimiz" kısmını tamamen kaldırmış sonrasında ise ajansın web sayfasına ulaşamamıştır (<http://www.halklaileiskiler.com.tr>). Basın toplantısında gergin tavırlarıyla dikkat çeken halkla ilişkiler ajansı yöneticisinin gündemde yer almasıyla Soma Holding'in kriz anında web sitesini kapatması hatasının çalıştıkları halkla ilişkiler ajansı tarafından da yapıldığı görülmüş bu durum da krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Kurumlar için halkla ilişkiler, kurumsal iletişim vb. farklı isimlerle yapılandırılan birimlerinin ne kadar önemli olduğu bilinmekle birlikte birçok kurumun da bu birimleri ve medya iletişimini çok fazla önemsemedikleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Kurumlar genellikle kurumlarını tanıtır ancak iletişimin yönetimin bir işlevi olduğunu unutmaktadırlar. Kurumun geleceğinin itibarlarına bağlı olduğunu unutup, kriz iletişimi planını, sürdürülebilir olmayı lüks olarak görmektedirler. İletişim danışmanından alınabilecek bütün destek bütçelerden dolayı kısıtlı kalabilmekte, alınsa dahi sözcünün görevleri, el kitabı kriz iletişimi eğitimi vb. bütünsel bir kriz yönetimi yöneticiler ve kurumlar için zor gelebilmektedir. Önemli görevlerden kriz yönetimine zaman bulanamamakta ancak krizlerde de yöneticilerin koltukları değişebilmektedir (Toksü, 2014). Nitekim Soma Holding'in de bu kurumlardan biri olduğu net bir şekilde görülmüştür. Kriz öncesi dönemde Holding'in olası bir kriz anı için iletişim kurma yöntemi ve araçları bakımından herhangi bir hazırlığın olmadığı görülmekle birlikte o anda geliştirebileceği bir stratejinin de söz konusu olmadığı görülmüştür. Özetle,

- Soma Holding, kriz ile ilgili iletişim araçlarını kamuoyuna kapatmıştır. Olayın ardından internet sitesini kapatmış ve telefonlara cevap vermemiştir. Daha sonra sitede özensiz yazılan bir taziyeye mesajı yayınlanmıştır.

- Şirketin merkez ofis binasına giden gazeteciler hiçbir yetkiliye ulaşamamışlardır.
- Aynı gün yapılması gereken basın toplantısı 3 gün sonra gerçekleştirilmiştir.
- Sosyal medyaya yönelik de bir iletişim olmamıştır.

Kriz döneminde yapılan bütün bu iletişim hataları, kurumda yer alması ve sürekli yönetimle birlikte çalışması gereken, kurumun iç ve dış paydaşlarla iletişimini sağlayan bir Halkla İlişkiler Birimi'nin olması ve etkin çalışması gerekliliğini kanıtlar niteliktedir.

4.1.5. “Kriz Sonrası Evre”

Kriz sonrası yönetim, adaptasyon, değişim ve yeniden yapılanma amacıyla yeni bir döneme girmektedir (Pira ve Sohodol, 2012, s. 53). Bu dönemde artık kriz bitmiş ve krizin etkileri üzerinde bir yoğunlaşma söz konusu olmaktadır.

Kriz sonrası dönemde krizin ne zaman sona erdiğini tespit etmek oldukça zordur. Bu dönem kriz tepki evresinin bir uzantısı niteliğindedir ve bu aşamada krizden çıkarılacak noktalar üzerinde odaklanılır. Kurumun paydaşları ne zaman krizin etkilerinden kurtulup normale döneceklerini bilmek ister ve durumla ilgili düzenli olarak güncellemelerden haberdar olmak isterler (Coombs 2012'den Akt., Çınarlı, 2014, s. 109). Çünkü krizin niteliği, büyüklüğü ne olursa olsun etkileri yıllarca sürebilmekte ve olayla ilgili yasal süreçler de kriz sonrası dönemlerde başlayabilmektedir. Bu yasal süreç ve etkileri kurumun itibarını daha çok zedeleyebilir, bu nedenle bu aşama itibarın yeniden inşa edilmesi ve güçlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Soma Olayı'nda da gerek yaşanan olay gerekse sonrasında holding yetkililerinin olumsuz tavırları şirketin ve kendilerinin itibarının zarar görmesine neden olmuştur. Çok sayıda can kaybının yaşandığı bu olayda öncelikli olarak şirket itibarını düşünmek elbette ki şirketin itibarının daha da zarar görmesine neden olacaktır.

Soma Holding yetkililerinin çelişkili ifadeleri, net bir bilgi verememeleri hatta bilgi vermekten kaçınmaları, basın toplantısında ağırlıklı olarak şirketin ve kendi yaptıkları çalışmaları anlatmaları, Türkiye'nin en güvenilir en organize madeni olduğunu, olayda hiç ihmaliz yok demeleri, sürekli olarak kendi sağlık problemleri ve uykusuz olduklarını dile getirmeleri, şirketin yönetim kurulu başkanı olan oğlu Can Gürkan'ın toplantıdan ve olaydan uzak tutulması ve “oğlunuz neden yok” sorusuna karşın Alp Gürkan'nın gerginleşerek “neden oğlumun üzerinde durduğunuz bilmiyorum” demesi, kaza anında birçok kişinin sağ kurtulmasını sağlayabilecek yaşam odalarının olup olmadığıyla ilgili net bir cevap verilmemesi -hatta sonrasında henüz olmadığı ve yapım çalışmalarının devam ettiği söyleniyor- bir işletme sahibinin “3 yıldır madene inmedim, bilgim yok” dile getirmesi, basın toplantısı sırasında iletişim danışmanlığı alınan şirketin yetkilisinin açıklayıcı, yatıştırıcı, bilgi verici bir tutum içerisinde olması gerekirken gergin ve hiç kimseyi dinlemeden yüksek ses tonu, ve el-kol hareketleriyle konuşmasından kurum içerisinde yönetimle bire bir iletişim halinde olması gereken bir halkla ilişkiler biriminin olmadığına anlaşılması, Holding'in itibarın gittikçe daha çok zarar görmesine neden olmuştur.

301 işçinin ölümünden sonra açılan davada dosyaya giren bilirkişi raporları, yangının aşırı üretime ve alınmayan güvenlik tedbirlerine bağlı olarak meydana geldiğini, madencilere acil durumlarda tahliye ile ilgili tatbikat yaptırılmadığını, madendeki ısınma ve oksidasyon artışlarının olması gerektiği gibi ölçülmediğini ortaya koymuştur.

Söz konusu raporda, “Yani özetle iş sağlığı ve güvenliği konusunda yeterli ve bilinçli bir politika yürütüldüğünü söylemek mümkün değil” ifadeleri yer almıştır (<https://www.dw.com/tr>). Bütün bu raporlar ve yaşanan bazı hadiseler itibarın zedelendiğinin kanıtıdır. Bunlardan bazıları;

- Enerji Bakanlığı MİGEM müfettişleri ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müfettişleri kazanın yaşandığı Eynez Maden Ocağı dışında Soma Holding'e ait ilçedeki diğer iki maden ocağında incelemeler yapıyor. Atabacası 26 Mayıs'ta Işıklar ise 2 gün sonra gerekli iş sağlığı ve iş güvenliği şartlarını taşımadığı gerekçesi ile süresiz olarak üretime kapatılıyor. Eksikliklerin giderilmesi sonucu Maden İşleri Genel Müdürlüğü ve Çalışma Bakanlığı İş Güvenliği müfettişlerince hazırlanan rapor sonrası 9 Eylül'de Işıklar Maden Ocağı'nın sadece bir bölümünde üretime başlama izni veriliyor ("Soma'da Işıklar...", 2014).
- İTÜ Maden Fakültesi Dekanı öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda Soma Holding'in patronları Alp Gürkan ve İsmet Kasapoğlu'nun İTÜ Maden Fakültesi Akademik Danışma Kurulu üyeliklerine son verildiğini belirtmiştir.
- İstanbul'daki bir inşaat projesinin yatırımcıları müteahhitlik hizmeti aldıkları, Soma Holding iştiraki olan Tilaga İnşaat AŞ. ile müteahhitlik anlaşmasını feshetmiştir.
- Manisa'nın Soma ilçesinde başta 13 Mayıs 2014 tarihinde olmak üzere meydana gelen maden kazalarının araştırılarak bu sektörde alınması gereken iş sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonuna üye seçilmiştir (29023 sayılı resmi gazete, 2014). Seçilen bu milletvekilleri, facianın yaşandığı ocak ve aynı firmaya ait başka bir madende 3 günlük bir inceleme yapmak üzere 2014'ün Eylül ayında Soma'ya gitmişlerdir. Milletvekilleri maden ocağına girerken arkalarında Soma Kömür İşletmeleri A.Ş. yazan kıyafetleri giymeyi kabul etmemiş, aynı zamanda şirketin sağlayacağı öğle yemeğini de kabul etmedikleri için yemeği kaymakamlık temin etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Kurumun normal işleyişini bozan krizin olumsuz etkilerini azaltabilmek hatta krizin etkilerini fırsata dönüştürebilmek ve kaybedilen itibarın tekrar kazanılmasını sağlayabilmek ancak etkili bir kriz yönetim planının olması ve kriz anında bu planın anında devreye girmesi ile sağlanabilmektedir. Madencilik gibi riski yüksek bir iş kolunda faaliyet gösteren Soma Holding daha önceden birtakım güvenlik önlemlerini almış olsaydı yaşanan kayıplar belki de bu kadar yüksek olmayacaktı.

Soma Holding riskleri iyi yönetemediği gibi yaşanan olay sonrası krizi de iyi bir şekilde yönetememiş ve olası bir kriz anı için bir "kriz yönetim planı" olmadığı açık bir şekilde görülmüştür. Krizlerin iyi yönetilememesinin temelinde iletişim hataları vardır. Çünkü kriz anında yapılması gereken en önemli şey kurumun kendini iletişime kapatmamasıdır. Kriz anında, bilgi bekleyen mağdurlar yani krizin iç ve dış paydaşları, amacı kamuoyuna bilgi aktarmak olan medya mensupları ile ilişkilerin iyi tutulması ve bu iletişimde de açık ve dürüst olunması başarı için en önemli adımlardandır. Bu misyonu yerine getirecek birim de kurum içerisinde var olan ve yönetim kademesindeki kişilerle çalışanlar ve dış paydaşlar arasındaki iletişimi sağlayan bir halkla ilişkiler birimidir. Halkla ilişkiler birimi sadece kriz anında değil kriz öncesi dönemde kriz anında devreye sokulacak planlamanın yapılmasında aktif rol almalı ve krizin en az hasarla atlatılması için stratejik adımlar atmalıdır. Soma Olayı'nın krizden kriz doğuran bir biçime dönüşmesi de bu birimin varlığının olmayışı ya da aktif olmayışı, danışmanlık yapan iletişim ajansının da sadece tanıtım amaçlı destek sağladığı yorumunun yapılmasına neden olmuştur.

Soma Olayı'nda yaşanan kriz sonrası şirketin kendini iletişime kapatması yaşanan krizin daha da büyük boyutlara ulaşmasına krizden yeni bir kriz ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü holding yetkilileri telefonlara cevap vermemiş, internet siteleri kapatılmış ve ilk gün yapılması gereken basın toplantısı da 3 gün sonra yapılmıştır. O toplantıda ve daha önce yapılan birkaç özensiz açıklamada da olayın madencilik sektöründe yaşanan sıradan bir olay

olduğunu ve sorumluluğu sürekli olarak başkalarına atfeden sözlerle reddetme (inkar) stratejisini kullanmışlardır. Bu doğrultuda da birçok iletişim hatasıyla başarısız bir kriz yönetimine şahit olunmuştur. Önemli bir husus da internet ve sosyal medya gibi kurumların itibarını tek bir saniyede yok edebilecek bir gücün varlığının Holding yetkilileri tarafından unutulmaması, bu iletişim ağlarının tamamen kapatılması hatasıdır. Ayrıca bu olayın yabancı basında da sıkça yer almasından dolayı sadece holdingin değil ülkemizin itibarına yönelik bir tehdit olduğunu da söylemek mümkündür.

Yaşanan bu kriz ve sonrasında bir kriz yönetim planı olmadığı anlaşılan Soma Holding bazı önlemlerle bir krizin sonuçlarını en aza indirgeyip krizden bir kriz doğurmayabilirdi. Bu noktada yapılan iletişim ve yönetim hatalarından birkaçı şu şekilde sıralanabilir;

- Öncelikli olarak olası bir kriz için bir kriz yönetim planı olması gerekliydi.
- Krizin ilk anı atlatıldıktan sonra olayla ilgili net bir bilgi sahibi olunmasa bile mevcut bütün bilgiler tedirginlik içerisinde olan aileler ve medya ile paylaşılmalıydı.
- Şirket telefonlara cevap vermeli, internet sitesini kapatmamalı, sosyal medya ortamları kullanılarak bütün bilgileri buralardan da aktarılmalıydı.
- İtibarın kazanılması ve kriz döneminde itibarın kaybedilmemesi adına yönetim kurulu başkanının önemi bilinmekle birlikte bu kadar ciddi bir olayda Soma Holding CEO'su Can Gürkan olay yerinde hazır bulunmalıydı.
- Kriz anından sonra ilk 2 saat içerisinde yapılması gereken basın toplantısı 3 gün sonra değil olayın yaşandığı gün yapılmalıydı.
- Bu toplantıda yöneticiler “olayda hiç ihmalimiz”, “yüksek düzeyde emniyet tedbirlerimiz var” gibi krizi reddeden cümleler kullanmayıp sorumluluğu üstlenip bundan sonra yapılması gerekenler ile ilgili açıklamalar yapmaları gerekliydi.
- Maden ocağı sahibinin “ben 3 yıldır bu ocağa inmedim” dememesi gerekirdi.
- Maden ocağı kazalarında hayati önem taşıyan ve gazetecilerin basın toplantısı boyunca üzerinde önemle durdukları “yaşam odaları” ile ilgili net bir cevap verilmeliydi.
- Bir kriz iletişim planı olmayan ve basın toplantısında sürekli olarak gazetecileri azarlayan bir iletişim ajansı yöneticisinin zaten acı ve tedirginlik içerisinde olan kamuoyuna karşı bu şekilde davranmaması, ortamı yumuşatıcı bir tavır içerisinde olması gerekirdi.
- Holdingin aktif kurumsal bir halkla ilişkiler biriminin bulunması itibar kaybının en az düzeyde olabilmesi adına ne kadar önemli olduğu bilinciyle bu birimin daha önceden oluşturulması gerekirdi.

Kaynakça

- Accord İletişim web sitesine erişilemiyor...* (2014). http://www.halklailiskiler.com.tr/Accord_Iletisim_web_sitesine_erisilemiyor..php (Erişim Tarihi: 26.04.2020).
- Akar Kuyucu, B. (2003). Kurumlarda başarılı ve etkin itibar yönetimi. Y. Argüden (Ed.), *İtibar yönetimi* (ss. 13-20). İstanbul: ARGE Danışmanlık Yayınları.
- Akdağ, M. (2005). Halkla ilişkiler ve kriz yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 1-20.
- Alp Gürkan, Vahap Munyar'a konuşmuştu.* <http://www.radikal.com.tr/turkiye/alp-gurkan-vahap-munyar-konusmustu-1191955/> (Erişim Tarihi: 07.09.2014).
- Altı yıl geçti: “Soma’da değişen bir şey yok.”* <https://www.dw.com/tr/alti-yil-geçti-somada-değişen-bir-şey-yok/a-53415856> (Erişim Tarihi: 28.06.2020).

- Altıncık, H. (2018). İtibar yönetimi. Doç. Dr. K. Kartal ve Dr. Öğr. Üyesi K. Demir (Ed.), *Yönetim genel esaslar* (ss. 405-420). Ankara: Orion Kitabevi.
- Argüden, Y. (2003). İtibar yönetimi. Y. Argüden (Ed.), *İtibar yönetimi* (ss. 7-12). İstanbul: ARGE Danışmanlık Yayınları.
- Bakan Yıldız Soma madencileriyle görüştü (2014). <https://www.aha.com.tr/konya-haberleri/bakan-yildiz-soma-madencileriyle-gorustu-768691/> (Erişim Tarihi: 27.07.2020).
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Coombs, W. T. & Holladay, S. J. (2006). Halo or reputational capital: reputation and crisis management. *Journal of Communication Management*, 10(2), 123-137.
- Coombs, W. T. & Holladay, S. J. (2012). *The handbook of crisis communication*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Coombs, W. T. (1999). *Ongoing crisis communication: planning, managing and responding*. California: SAGE Publication Inc.,
- Coombs, W. T. (2004). Impact of past crises on current crisis communications: insights from situational crisis communication theory. *Journal of Business Communication*, 41, 265-289.
- Coombs, W. T. (2007). Protecting organization reputations during a crisis: the development and application of situational crisis communication theory. *Corporate Reputation Review*, 10(3), 163-176.
- Çınarlı, İ. (2014). Bir kriz iletişimi yönetimi vaka analizi: kaybolan Malezya Havayolları MH370 sefer sayılı uçağı. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 38, 95-114.
- Güçdemir, Y. (2010). *Sanal ortamda iletişim, bir halkla ilişkiler perspektifi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Gürgeç, H. (2008). Kurumsal itibar yönetimi ve sosyal sorumluluk, 7. *Sanayi Kongresi Sunumu, Sürdürülebilir Rekabet Gücü Sanayi İçin Uygun Ortam*. 3-4 Aralık İstanbul, http://www.iso.org.tr/kongre/Kongre_2008/Sunumlar/2A-3-HalukGurgen.ppt (Erişim Tarihi: 01.09.2014).
- Harrison, S. (1995). *Public relations: an introduction*, New York, USA: Routledge.
- Joosub, T. S. (2006). *Risk management strategies to maintain corporate reputation*, Master Thesis, Business Management, University of South Africa.
- Kadıbeşegil, S. (2007). *İtibar yönetimi*, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Karaköse, T. (2007). *Kurumların dna'sı itibar ve yönetimi*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Karasar, N. (2009). *Araştırmalarda rapor hazırlama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kırdar, Y. (2011). Halkla ilişkilerde yeni eğilim: kurumsal itibar yönetimi. Doç.Dr. M. Işık ve Doç.Dr. M. Akdağ, (Ed.). *Dünden Bugüne Halkla İlişkiler* (ss. 203-218). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Kriz İletişimi* (2021). <https://acikders.ankara.edu.tr>. Erişim Tarihi: 23.04.2021
- Maden sahibi: Biz madeni 23.80 dolara çıkarma taahhüdü verdik* (2014). <http://www.imctv.com.tr/2014/05/14/maden-sahibi-biz-madeni-23-80-dolara-cikarma-taahhudu-verdik/> (Erişim Tarihi: 28.08.2014).
- Narbay, M. Ş. (2006). *Kriz iletişimi*, Ankara: Nobel Yayın.

- Pira, A. ve Sohodol, Ç. (2012). *Kriz yönetimi, halkla ilişkiler açısından bir değerlendirme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rayner, J. (2003). *Managing reputational risk*, New York: John Wiley and Sons Ltd.
- Resmi Gazete, 7 Haziran 2014 Sayı:29023, Tarih:03.06.2014, Karar no:1062, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140607-1.htm>. (Erişim Tarihi: 02.09.2014).
- Soma Kömür İşletmeleri A.Ş.'den açıklama* (2014). <http://www.haberturk.com/gundem/haber/948715-soma-komur-isletmeleri-asden-aciklama> (Erişim Tarihi: 29.08.2014).
- Soma'da Işıklar Maden Ocağı Üretime Başladı* (2014). <http://www.milliyet.com.tr/soma-da-isislar-maden-ocagi-uretime-manisa-yerelhaber-373164/>. (Erişim Tarihi: 15.09.2014).
- T.C. İçişleri Bakanlığı, İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı (2020). *Kriz iletişim yönetimi rehberi*, Ankara. https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/icguvenlik/2019/02/kriz-iletis%C3%8C%C2%A7imi_2020-.pdf. (Erişim Tarihi: 22.04.2021).
- Toksü, F. (2014). *SOMA'da her bakımdan çok üzüldük*. <http://www.halklailiskiler.com/somada-her-bakimdan-cok-uzulduk.html>. Erişim Tarihi: 30.08.2014.
- Ural, E. G. (2006). *Stratejik halkla ilişkiler uygulamaları*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Uzunoğlu, E. ve Öksüz, B. (2008). Kurumsal itibar riski yönetimi: halkla ilişkilerin rolü, *Selçuk İletişim*. 5 (3), 111-123.
- Yaşar, İ. H. (2018). Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı, Doç. Dr. K. Kartal ve Dr. Öğr. Üyesi K. Demir (Ed.), *Yönetim kuram ve teknikler* (ss. 117-131). Ankara: Orion Kitabevi.
- Yeraltından kazandığını yer üstüne yatırıyor* (2014). <http://www.ekonomist.com.tr/yeraltindan-kazandigini-yerustune-yatiriyor-haberler/4154.aspx> (Erişim Tarihi: 28.08.2014).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

Otel Yöneticilerinin Kullandıkları Güç Kaynaklarının İşgörenlerin Örgütsel Özdeşleşme Düzeylerine Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*

The Effect of Power Sources Used by Hotel Managers on Organizational Identification: A Study on Five Star Hotels

Prof. Dr. Elbeyi PELİT¹, Musa KARAÇOR²

Öz

Bu çalışmanın amacı, otel yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının örgütsel özdeşleşmeye olan etkisinin belirlenmesidir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden faydalanılmıştır. Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar ve Antalya illerinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenleri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 809 işgören anketi değerlendirmeye alınmış ve elde edilen verilerin analizinde; güvenilirlik, yüzde, frekans ve aritmetik ortalama, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Çalışma bulgularına göre; yöneticiler en fazla düzeyde yasal güç kaynağını kullanırken, işgörenlerin örgütsel özdeşleşme algıları orta düzeyde belirlenmiştir. Buna ilave Araştırmadan elde edilen bulgularda; yöneticilerin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerini anlamlı düzeyde etkilediği de araştırmadan çıkan sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Güç kaynakları, örgütsel özdeşleşme, yönetici, işgörenler, otel işletmeleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of power sources used by hotel managers on organizational identification. In the study, first of all, information is provided as a result of domestic and foreign literature review related to the topics of power sources, organizational identification. Opinions of the employees working in the hotel businesses were obtained by using questionnaire technique. The target population of the study consists of the five star hotels operating in Afyonkarahisar and Antalya cities. In this direction, 809 of hotel employees were assessed and in the analysis of the data obtained, reliability analysis, percentage, frequency and arithmetic mean values, correlation analysis and regression analysis methods were used. According to the findings obtained in the direction of the opinions of employees in hotel businesses, it was found that organizational identification feelings of the employees were moderate, while managers used the maximum legal power source. Analysis of the findings obtained at the end of the study showed that It is also among the result of study that the power sources used by the managers significantly influenced the organizational identification levels of employees.

Key Words: Power sources, organizational identification, manager, personnel, hotels

Paper Type: Research

* Bu çalışma, Elbeyi PELİT danışmanlığında Musa KARAÇOR tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı bünyesinde tamamlanan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiş olup, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Proje Araştırmaları Koordinasyon Birimi (BAPK) tarafından desteklenmiştir (Proje No: 16.SOS.BİL.11).

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Turizm Fakültesi, elbeyipelit@aku.edu.tr.

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mkaracor1@gmail.com

Atf için (to cite): Pelit, E. ve Karaçor M (2021). Otel Yöneticilerinin Kullandıkları Güç Kaynaklarının İşgörenlerin Örgütsel Özdeşleşme Düzeylerine Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1128-1148.

Giriş

Turizm işletmelerinin sundukları faaliyetlerdeki başarının en büyük göstergelerinden biri, ürünü satın alan müşterinin üründen sağladığı memnuniyet derecesi olmakla birlikte, işletmenin uzun vadede başarıyı elde etmesinde diğer en önemli faktörlerden biri de işgörenlerin ortaya koydukları performanstır. Çünkü işgörenlerin ortaya koydukları performans, işletmeyi olumlu veya olumsuz olarak etkileyebilmektedirler. Özellikle otel işletmelerinin dinamik yapısı düşünüldüğünde örgüt içerisinde işleyişin sağlanabilmesinde ve hizmet üretiminde insan faktörü belirleyici rol oynamaktadır. Bu işleyişin sağlanmasında bir diğer etken ise güç olgusudur. Güç, bireylere istediklerini elde etmelerinde katkı sağlayan bir araçtır (Fodor, 1985, s. 1408-1415). Gücün bu aracı görevi, otel işletmelerinde yöneticilerin örgütün hedeflerine ulaşabilmek için işgörenleri yönlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Otel işletmelerinde işleyişin sağlanmasında yöneticilerin payı büyüktür. Ayrıca hizmet odaklı faaliyet gösteren otel işletmeleri için yöneticinin kullandığı güç stili, örgüt sürekliliği ve örgüt performansı açısından belirleyici rol oynamaktadır (Akbaba ve Erenler, 2008, s. 21-36). Yönetici elinde bulundurduğu yönetim biçimini güç kaynakları aracılığıyla örgüt çalışanlarına aktarmaktadır. Üretilen hizmetin kalitesine işgörenlerin etkisi göz önünde bulundurulduğunda işgörenlerin örgüte karşı geliştirecekleri tutumlar da önem taşımaktadır.

Turizm sektörünün en önemli işletmelerinden olan otel işletmelerinde başarının elde edilebilmesi hizmetin aktarımında en kritik unsur olan insan kaynağının yaptığı işten memnun olmasının önemli bir yeri vardır (Akyüz, Kaya ve Aravi 2015). Çünkü otel işletmelerinde işgören yaptığı işten memnun olduğu oranda daha iyi hizmet üretebilecektir. Otel işgörenlerinin çalıştıkları örgütle bütünlük sağlamaları ve örgütsel özdeşleşme duygularının yüksek olması işgörenin gerek işinden gerekse mensubu olduğu örgütten duyduğu memnuniyetine olumlu yansıtacak bu da örgütün başarı çıktısına doğrudan etki edecektir (İşcan, 2006, s. 162). Böylelikle, örgütün hedeflerini benimsemiş ve örgütün ortaya koyduğu değerlere inanan işgören, üretilen hizmet kalitesinin artırılmasında en iyi performansını ortaya koymaya gayret gösterecektir. Otel işletmelerinde işgörenlerin örgütsel özdeşleşme duygularının yüksek olmasında özellikle yönetici faktörünün ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu çerçevede örgütsel hedeflere ulaşabilmek için örgüt-işgören ilişkisi iyi incelenmelidir. Bu ilişkinin örgütün ortaya koyduğu hedefler doğrultusunda ilerlemesi için yönetici etkisi iyi belirlenmelidir. İşgörenlerin özdeşleşme duygularının artırılması ile hedeflere ulaşabilmek daha kolay olabilecektir (Polat, 2009, s. 17-18). Bu doğrultuda otel işletmelerinde yönetici görevini üstlenen kişilerin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel davranışlarını önemli derece etkilediğini belirtmek olası olup, bu konu ile ilgili çalışmaların yapılarak öneriler getirilmesi/farkındalık yaratılması önemlidir. Bu çalışmada otel işletmesi yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri üzerindeki etkinin belirlenebilmesi için beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma yapılmış ve bulgular araştırmanın amacı doğrultusunda yorumlanarak ilgili taraflara öneriler geliştirilmiştir.

1. Kuramsal Çerçeve ve Araştırma Hipotezi

Güç olgusu, insanoğlunun var olduğu andan itibaren hem sosyal ilişkiler içerisinde hem de mesleki yaşamında karşılıklı etkileşimin olduğu her yerde görülmektedir. Bu bağlamda insan ilişkileri içerisinde birinin diğerine olan bağımlılığından doğan güç olgusu varlığını göstermektedir (Bağcı ve Mohan Bursalı, 2011, s. 9). Güç kelimesi Latince'den (potere) Türkçe'ye geçmiş bir kavramdır. İngilizce karşılığı "power" olarak ifade edilen kavram Türk Dil Kurumu (TDK, 2017) tarafından; "fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği, kuvvet, efor" biçiminde tanımlanmıştır. Güç kavramı, başkasını kontrol edebilme yeteneği ya da diğer bireylerin tutum ve davranışlarına istenildiği biçimde yön verebilme, etki edebilme, diğer bireylerde istediği doğrultuda değişim oluşturabilme potansiyelidir (Akyüz vd., 2015, s. 74). Bir başka tanımlamayla güç, bir bireyin

diğer bir bireye bir şey yaptırma, bir şey isteme veya nasıl olacağı hakkında yol gösterme yeteneğidir (Aşan ve Aydın, 2006, s. 267).

Güç kavramı bireylerin hem mesleki hem de sosyal yaşamlarında son derece önemli bir kavramdır. İşletmelerde yöneticilerin aldıkları kararları uygulayabilmesi ve isteklerini yaptırabilmeleri güce bağlıdır (Kayalı, 2011, s. 7). Yöneticinin başarılı olabilmesi elinde bulunan güç kaynaklarını etkili bir biçimde kullanabilmesi ile yakından ilişkilidir. Örgütlerde başarının elde edilebilmesi için yöneticinin sahip olduğu güç kaynağını örgüt hedefleri doğrultusunda kullanması beklenir. Güç kaynakları doğru kullanılırsa yaratacağı etki büyük olacaktır (Schermerhorn, Hunt & Osborn, 1997). Bireylerin diğer bireyleri etkilemek amacıyla kullandıkları güç kaynakları ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmış olmakla birlikte, bu çalışmalar içinde en dikkat çeken ve sonraki araştırmalar üzerinde belirgin bir etkisinin olduğu görülen French & Raven (1959) tarafından yapılan çalışmadır. Araştırmacılar gücü; “P’yi etkilemek için O’nun sahip olduğu maksimum potansiyel yetenek” olarak ifade etmişlerdir. Nitekim araştırmacılar güç kaynaklarını birbirinden farklı beş grup altında sınıflandırmışlardır (Bağcı, 2009, s. 4). Bunlar; ödüllendirme gücü (P’nin, O’nun kendisini ödüllendirme yetkisine sahip olduğu yönündeki algılamasına dayanır), zorlayıcı güç (P’nin, O’nun kendisini cezalandırma yetkisine sahip olduğu yönündeki algılamasına dayanır), yasal güç (P’nin, O’nun kendisinin davranışlarını belirleme hakkına sahip olduğu yönündeki algılamasına dayanır), uzmanlık gücü (P’nin, O’nun konusunda uzman olduğu yönündeki algılamasına dayanır), beğeniye dayalı güç (P’nin kendisini O ile özdeşleştirmesine dayanır) olarak belirtilmiştir (French & Raven, 1959, s. 152-156).

Yöneticilerin kullandığı güç kaynakları örgüt başarısında etkili olduğu gibi, işgörenler üzerinde de büyük öneme sahiptir. Akyüz vd. (2015), yaptıkları çalışmada örgütlerde yöneticinin kullandığı güç kaynağının iş tatmini üzerinde etkisi olduğunu saptamışlardır. Yapılan bu çalışma, yöneticilerin kullandığı ödüllendirme gücünün ve yasal gücün iş tatmini üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Güç olgusu, bütün işletmelerde olduğu turizm işletmelerinde de örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesinde büyük etkiye sahiptir. Gücün ne olduğu ve güç kaynağı kullanımında dikkat edilmesi gerekenlerin belirlenmesi hem örgüt yöneticileri hem de örgüt işgörenleri açısından önem taşımaktadır (Erdoğan, 1997, s. 22). Cömert (2014), çalışmasında yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları ile örgütsel bağlılık arasında önemli bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Konuyla ilgili olarak Demir (2017), yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi vurgu yapmaktadır. Yönetici sahip olduğu güç kaynaklarını doğru biçimde kullanamazsa örgüt çalışanları üzerinde sinizme sebep olabilmektedir. Durum turizm sektörü için düşünüldüğünde yöneticinin örgüt başarısındaki görevi bir kez daha önemini göstermektedir. Yöneticilerin kullandıkları güç kaynaklarının örgüt içinde sahip olduğu önem yapılan çalışmalar (Erkutlu, 2003; Bağcı, 2009; Cömert, 2014; Özhan, 2016; Dirik, 2017 vb.) doğrultusunda anlaşılmaktadır. Öte yandan örgütlerde yöneticiler kullandıkları güç kaynakları ile örgütün başarısına doğrudan etki etmektedirler.

Turizm işletmelerinde yaşanan sorunlar arasında özdeşleşmenin sağlanamaması üzerinde durmak gerekmektedir. Örgütsel özdeşleşmenin sağlanabilmesi için örgüt şartları önemli olduğu gibi örgüt yöneticisi de belirleyici role sahiptir. Çakır Titizoğlu (2011), konuyla ilgili gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, dönüşümcü liderlik tarzının örgütsel özdeşleşme üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla örgütsel özdeşleşmenin sağlanabilmesinde yöneticinin rolü büyük önem taşımaktadır. Örgütsel özdeşleşme düzeyi yüksek olan çalışanlar yaptıkları işten tatmin olacaklar ve iş tatmin düzeyleri yüksek olacaktır. Bu doğrultuda işlerini severek yapacaklardır (Çakır Titizoğlu, 2011). Yaman (2011), yaptığı çalışma sonucunda örgütsel özdeşleşmenin yöneticilerin liderlik davranışlarından etkilendiğini ve yönetici liderlik davranışlarının çalışanların iş performansına ve işten ayrılma niyetlerine etkilediğini ifade etmiştir. Konuya yönelik bu bulgular örgütsel özdeşleşmenin, işletmeler açısından başarının elde edilmesinde olması gereken bir unsur olduğunu ortaya koymakta ve çalışanlar aracılığıyla

müşterilere sunulan hizmetin kalitesinin artırılmasında önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifade ile kendini örgüte ait hissedemeyen ve örgütsel bütünlüğün sağlanmadığı örgüt çalışanlarının örgütün başarısı için en iyi hizmeti sunmaya gayret göstermesi beklenemez. Bu doğrultuda örgütle özdeşleşen ve örgütün başarısını kendi başarısı gibi niteleyen çalışan üretilen hizmet kalitesinin artırılması için daha fazla performans gösterecektir. Çalışanın örgütle özdeşleşmesi ve performansını artırması örgütsel başarının elde edilmesine olumlu etki edecektir. Örgütsel özdeşleşmenin sağlanamadığı işletmelerde çalışan nezdinde, iş tatminsizliği, işten ayrılma, performans düşüklüğü, örgütsel yabancılaşma gibi olumsuz durumlar olası sonuçlar olarak görülebilmektedir. Bu olumsuz durumların ortaya çıkmaması için turizm işletmeleri açısından özellikle vurgulanması gereken nokta; örgüt yöneticisinin yönetim tarzı ve kullandığı gücün çalışanlar üzerinde örgüt lehine etki bırakmasının sağlanmasına yönelik tedbirlere ağırlık verilmesidir. Nitekim Yeşiltaş (2012), otel işletmelerinde yaptığı bir uygulama sonucunda etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Otel yöneticileri etik liderlik düzeylerini yükselttikçe örgütsel özdeşleşme düzeyi de artış göstermektedir. Yöneticilerin kullandığı yönetim biçimi çalışanların örgüte karşı olan tutumlarının belirleyicisidir. Örgüt çalışanlarının örgütün hedefleri doğrultusunda tutum geliştirmeleri için, yönetici sahip olduğu gücü ve yönetim biçimini çalışanlardan en yüksek verimliliği alacak biçimde düzenlemelidir. Karalar (2015), otel işletmelerinde yaptığı çalışmada ödül yönetimi ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ifade etmiştir (Karalar, 2015).

Otel işletmelerinde çalışanların yaptıkları işi severek yapmaları ve örgütün başarısını kendi başarıları gibi tanımlamalarının örgütsel özdeşleşmenin oluşturulmasını sağlar. Ancak örgütsel özdeşleşmenin sağlanması için ödüllendirici faaliyetlerde bulunulması hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara sebep olabilir. Ödüllendirme, aynı zamanda yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları arasında olan ödüllendirici güç kaynağı ile benzerlik gösterebilir. Ödüllendirici güç, yöneticinin isteklerini yerine getirilmesini sağlamak için vaat ettiğinin gerçekleştirilmesidir (Green, 1999, s. 55). Bu noktada dikkat edilmesi gereken durum, turizm işletmelerinde örgütsel özdeşleşmenin taşıdığı önem ve örgütsel özdeşleşmenin olası olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesidir. Ödüllendirme ve ödüllendirici güç kaynağının kullanılması çalışanların motivasyonlarının artmasında ve performanslarında olumlu etkiye sahip olabilir. Nitekim Wong, Siu & Tsang (1999), otel işletmeleri üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda işgörenlerin ödüllendirme vb. nedenlerle sektörde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Örgütsel özdeşleşmenin sağlanabilmesi için yönetici motivasyonu artırıcı faaliyetlerde bulunabilir. Çünkü turizm işletmelerinde üretilen hizmet kalitesinin artırılabilmesi ancak çalışanların yaptıkları işi severek yapmaları ve örgütle bütünsel bir yaklaşımla hareket etmeleri sonucu elde edilebilir. Örgütsel özdeşleşmenin sağlanamadığı durumlarda otel işletmeleri pek çok olumsuz durumla karşı karşıya kalabilirler.

Turizm sektörünün en önemli işletmelerinden olan otel işletmelerinde ortaya çıkacak sorunlara en kısa sürede çözüm oluşturulması müşteri memnuniyeti ilkesi gereği önem taşır (Yarmacı, 2012, s. 59). Bu durum turizm işletmelerini hata payını en aza seviyede tutmaya zorunlu kılmaktadır. En az hatayla faaliyet gösterip, en iyi hizmet kalitesini üretebilmek için öncelikle işletmenin sahip olduğu insan kaynağını en verimli bir biçimde yönetebilmesi gerekmektedir. Hizmet üreten müşteri memnuniyeti odaklı otel işletmelerinde örgütsel başarının elde edilmesi örgütün iyi yönetilmesinden geçmektedir. Otel işletmelerinde en üst düzeydeki yöneticiden, en alt kademedeki işgörene kadar gerekli niteliklere sahip olmayan kişiler söz konusu ise, otel yatırımı istenildiği kadar gelişmiş malzemeyle donatılmış olsun, işletmenin verimli çalışması ve devamlılığı mümkün değildir (Pelit, 2015, s. 61). Dolayısıyla otel işletmelerinde başarının sağlanabilmesi için yöneticilere büyük görev düşmektedir. Otel işletmelerinde yöneticinin başarısı büyük ölçüde astlarına, eş düzeydekilere, üstlerine, rakiplerine, müşterilerine, tedarikçilerine vb. bağlıdır (Erkutlu, 2003). Bu kapsamda otel yöneticilerinin sahip oldukları gücü nasıl kullandıkları ve otel yöneticileri tarafından kullanılan güç kaynaklarının etkilerini tespit etmek yönetici başarısı ve bunun sonucunda örgüt başarısı

için etkin rol oynamaktadır. Diğer taraftan otel işletmeleri işgörenlerinin, örgütlerine karşı geliştirdikleri tutum ve davranışlar örgüt verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Özellikle otel işletmelerinde verimlilik açısından, işgören performansının başlı başına büyük önem taşıması neticesinde, işverenlerin örgüt işleyişi için işgörenden en iyi performansını sağlaması gerekmektedir (Babür, 2009, s. 69). Bu noktada işgörenlerin örgüte karşı geliştirdikleri tutumları performanslarının belirleyicisi olmaktadır. Dolayısıyla otel işletmelerinde yöneticilerin kullandığı güç kaynaklarının tespiti sektörde mevcut durumun tespit edilmesi ve öneriler getirilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü yönetici sahip olduğu güç unsurları ve yönetim biçimleri ile işletmenin geleceğine yön vermektedir. Yönetici gücünü, hem işgörenlerin örgütsel özdeşleşme duygularını geliştirecek yönde kullanabilmeli hem de işgörenlerden en iyi verimi sağlama noktasında dikkatli olmalıdır. Bu noktada yöneticinin misyonu devreye girmektedir. Otel yöneticileri güçlerini işgörenlerin işletmeye özdeşleşme duygusu içerisine girecek şekilde kullanmalıdır.

Otel işletmelerinin en önemli özelliği hizmet odaklı olması ve bu hizmetin işgörenler aracılığıyla müşteriye ulaştırılmasıdır. Bu noktada sahip olunan insan kaynağının önemi göze çarpmaktadır. Eldeki insan kaynağından etkili biçimde yararlanabilmek için işgörenler örgüte inanmalı ve örgütün belirlediği hedefler doğrultusunda faaliyette bulunmalıdırlar. Bu durumun sağlayıcısı ancak etkin bir yönetici ve etkili bir yönetim felsefesi ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla araştırmada otel yöneticilerin kullandıkları güç kaynaklarının ve bu güç kaynaklarının otel çalışanları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi büyük öneme sahiptir.

Örgütler belirli hedefler doğrultusunda bir araya gelen bireylerden oluşmaktadır. Bu bireylerin örgütün belirlediği hedeflere uygun biçimde yönlendirilmesi için hiyerarşiye gereksinim duyulmaktadır. Kurulacak hiyerarşide işleyişi sağlayacak unsur da güç olgusudur (Akyüz vd., s. 71-90). Bu bilgiler örgüt içerisinde işleyişin nasıl sağlandığının örgüt başarısı için taşıdığı önemi bir kez daha ortaya koymaktadır. Örgütün belirlediği hedeflere ulaşabilmesi için işgören-örgüt ilişkilerinin kapsamlı biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu veriler örgütsel başarıda kritik faktördür. İşgörenler, örgütün hedeflerini benimsemeli ve kendilerini örgüte aidiyet duygusu içinde performans yansıtmaya hazır hale getirmelidirler. İşgörenlerin özdeşleşme duygularının artırılması ile hedeflere ulaşmak mümkün olacaktır (Polat, 2009, s. 17-18). Özdeşleşme duygusunun sağlanmasında yönetici faktörü de belirleyiciler arasındadır. Yönetici, işgörenleri üzerinde bıraktığı etkiler ile özdeşleşme gibi olumlu tutumlara sebep olabilir. Örgüt-işgören bağının iyi kurulması günümüz işletmelerinde pek çok açıdan önem taşır (Çırakoğlu, 2010, s. 12). Örgütsel özdeşleşmenin kurulmadığı işgörenler örgüte karşı olası olumsuz davranışlar sergileme duygusu içine girebilirler. Nitekim kendini örgüte ait hissedemeyen işgören, örgüt hedefleri için olumlu etkiye sahip olmayacaktır. İşgörenler üzerinde oluşan bu durumlarda yöneticinin sahip olduğu etkinin belirlenmesi gerekmektedir. Yöneticilerin kullandıkları gücün işgörenler üzerinde ne gibi yansımaları olduğunun belirlenmesi tercih edilecek güç kaynağının belirlenmesine de etki edecektir.

Turizm sektörünün önemli işletmeleri arasında bulunan otel işletmelerinde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için hizmette kaliteli süreklilik ile mümkün olabilir. Bu doğrultuda belirli amaçlar için bir araya gelen bireylerin belirlenen yönetici gruplarına ihtiyaçları vardır. Bu yöneticiler yönetim süreleri boyunca örgüte olumlu veya olumsuz olarak direkt etki durumuna sahiptirler. Yöneticiler alt grupları işletmenin hedefleri doğrultusunda yönlendirirler. Bu yönlendirme biçimi kısa sürede işgörenler üzerinde, uzun sürede ise işletme geleceği üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Yöneticinin bu rolü olumlu biçiminde kullanabilmesi güç kullanımı ile mümkün olur. Ancak yöneticinin kullandığı güç seçiminde dikkat etmesi gereken önemli hususlardan birisi kullanılan güç kaynağının işgören üzerinde oluşturduğu etkidir. İşgören taşıdığı önem gereği hizmet üretimi işleyişini sağlayan önemli bir faktördür. İşgörenlerin çalıştıkları işletme ile bütünleşmesi ve örgütü benimsemeleri hedeflere ulaşılmasında ve sürekliliğin sağlanmasında önemli faktörler arasındadır. Örgütsel özdeşleşmenin sağlandığı işgörenlerin örgütün hedeflerine ulaşmasında daha olumlu faaliyetler

içerisinde olacakları söylenebilir. Yöneticinin kullandığı güç kaynağının işgörene etkilerinin belirlenmesi en doğru güç kaynağının saptanması açısından da fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda çalışmanın konusunu; otel işletmelerinde çalışan yöneticilerin kullandıkları söz konusu güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerine etkisinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede araştırmada, beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenler üzerinde bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Böylelikle otel yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi ortaya konularak, elde edilen bulgular doğrultusunda ilgili taraflara öneriler getirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın temel hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir:

Hipotez: Otel işletmeleri yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının, işgörenlerin örgütsel özdeşleşme algıları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırmaya ilişkin yukarıda verilen amaç ve hipotez doğrultusunda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Otel işletmeleri yöneticilerinin kullandığı güç kaynakları nelerdir?
- Otel işletmeleri işgörenlerinin örgütsel özdeşleşme düzeyleri nedir?
- Otel işletmeleri yöneticilerinin kullandığı güç kaynakları ile işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Otel işletmeleri yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

2. Yöntem

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Uygulanan anketin ilk bölümünde otel işletmeleri işgörenlerinin demografik (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir) ve diğer bazı bireysel özelliklerini (departman, sektörde çalışma süresi, işletmede çalışma süresi) belirlemeyi amaçlayan 8 kapalı uçlu soruya yer verilmiştir. Anketin ikinci bölümünde beş yıldızlı otel otel işgörenlerinin örgütsel özdeşleşmeye yönelik algılarını belirlemek için yaygın olarak kullanılan Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilerek ve literatürde (Çırakoğlu, 2010; Özsöylemez, 2009; Köse, 2009; Yarmacı, 2012) yaygın olarak kabul görüp kullanılan 6 ifade ve tek bir boyuttan oluşan “Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği” kullanılmıştır. Anketin üçüncü bölümünde ise otel işletmelerinde çalışan yöneticilerin kullandıkları güç kaynaklarını belirlemeye yönelik; “uzmanlık gücü (7 madde)”, “beğeniye dayalı güç (7 madde)”, “ödüllendirici güç (7 madde)”, “zorlayıcı güç (7 madde)” ve “yasal güç (7 madde)” olmak üzere 5 boyuttan oluşan Rahim’in (1988) “Liderlik Güç Envanteri” kullanılmıştır. Örgütsel özdeşleşme ile ilgili ölçek 5’li Likert ölçeği doğrultusunda derecelendirilmiş olup; 1=Hiçbir Zaman, 2=Nadiren, 3=Bazen, 4=Genellikle ve 5=Her Zaman şeklinde puanlandırılmaya tabi tutulmuştur. Güç kaynakları ölçeği ise 5’li Likert ölçeği doğrultusunda derecelendirilmiş olup; 1=Hiç Katılmıyorum, 2=Az Katılıyorum, 3=Orta Düzeyde Katılıyorum, 4=Çok Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum şeklinde puanlandırılmaya tabi tutulmuştur.

Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar ve Antalya ili Lara-Kundu bölgesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenler oluşturmaktadır. Termal turizmde Afyonkarahisar ili büyük bir önem taşımaktadır. Afyonkarahisar sahip olduğu doğal kaynakların yanı sıra mevcut beş yıldızlı otel işletmeleri ile termal turizmde marka değeri olan bir şehirdir. Araştırma bölgesi olarak seçilen diğer il ise oldukça fazla sayıda beş yıldızlı otel işletmesinin faaliyet gösterdiği Antalya Lara-Kundu bölgesinde yer alan beş yıldızlı otel işletmeleridir. Araştırmanın coğrafi olarak seçilen iki bölgesi yapıları gereği elde edilecek sonuçlar bağlamında yapılacak kıyaslamalar ile önem taşımaktadır. Nitekim araştırmanın, bu yönüyle de bölgeye ve ilgili işletmelere katkı sağlaması beklenmektedir. Bu kapsamda araştırma Afyonkarahisar ve Antalya ili Lara-Kundu bölgesinde faaliyette bulunan beş yıldızlı otel

işletmeleri ile sınırlandırılmıştır Öte taraftan, araştırmanın evrenini oluşturan kişi sayısının çok fazla sayıda olması, buna ilave olarak zaman ve maliyet ve kontrol güçlükleri açısından kısıtlılıklara sahip olduğundan evrenin tamamına ulaşmanın mümkün olmayacağı öngörüsüyle örneklem alınma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda evrenin tamamı yerine, tabakalı örneklem seçilerek anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Daha önce gerek Afyonkarahisar bölgesinde, gerekse Antalya ilinde otel işletmeleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde ilgili bölgelerdeki otel işletmelerinde çalışan sayılarının oldukça fazla sayıda olması dolayısıyla evren hacminin büyüklüğü ($N > 10.000$ veya $N < 10.000$), değişkenlerin türü (nitel veya nicel) ve güven düzeyi ($1-\alpha$) göz önünde alınıp alınmayacağı gibi kıstasların belirlenmesi için literatürde bulunan (Özdamar, 2003, Ural ve Kılıç, 2013) bazı formüller doğrultusunda uygun örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu doğrultuda bu aşamada evren büyüklüğünün belirlenmesinde Kültür Turizm Bakanlığına ait resmi web sitesinde bulunan şehirler bazında otellerin yatak kapasitelerine göre sahip olduğu personel sayısı saptanmasında yararlanılmıştır. Bu doğrultuda işgörenlerin sınırsız evren ($N > 10.000$) olduğu belirlenmiştir. Sınırsız evrenlerin

örneklem hesaplamasında Ural ve Kılıç (2013)'a göre $n = \frac{1^2 \cdot 1,96^2}{0,1^2} = 384$ olmalıdır. Söz

konusu evreni doğru verilerle analiz edebilmek ve doğru sonuçlara ulaşabilmek için seçilecek her şehir için en az 384 örneklem kapasitesine ulaşmak planlanmıştır. Araştırmada; hata payı, güvenilirlik düzeyi ve geri dönmeyecek ya da eksik kodlama vb. gibi değerlendirmeye alınmayacak derecede eksik ve hatalı veriler içeren anketlerin olabileceği ve aynı zamanda araştırmacının hedef kitleye ulaşma olanakları da dikkate alınarak, örneklemin daha üst düzeyde evreni temsil edebilmesini sağlayabilmek için sınır değeri olan 384 sayısının üzerine çıkılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Afyonkarahisar ilinde faaliyette bulunan beş yıldızlı otel işletmelerine 500 adet anket, Antalya ili Lara-Kundu bölgesinde faaliyette bulunan beş yıldızlı otel işletmelerine 500 adet anket çoğaltılıp dağıtılmıştır. Sonuç olarak otel işletmelerinden geri dönen anket sayısı 860 olup, bunların 51'i hatalı-eksik dolun sebebiyle araştırmaya dâhil edilmemiştir. Değerlendirmeye alınan anketlerin 450 tanesi Antalya ili Lara-Kundu bölgesinde faaliyette bulunan 9 beş yıldızlı otel işletmelerinden, 359 tanesi Afyonkarahisar il merkezinde faaliyette bulunan 7 adet beş yıldızlı otel işletmelerinden elde edilmiş ve toplamda 809 adet anket analiz işlemine dahil edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin "Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığı'ndan" gerekli izin/onam alındıktan sonra ölçekler katılımcılara uygulanmıştır. (Karar No:2016/10)

Araştırmada otel çalışanlarının demografik ve bazı bireysel özelliklerine göre dağılımı frekans ve yüzde yöntemi ile verilmiştir. Ayrıca buna ilave olarak kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizinin tespitinde ise Cronbach's Alpha katsayısından faydalanılmıştır. Daha sonra ise yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları ile işgörenlerin örgütsel özdeşleşmeye yönelik görüşlerinin frekans ve yüzde dağılımının yanı sıra, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanarak betimlenmiştir. Yöneticilerin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri ile arasındaki ilişkiler/etkiler korelasyon ve regresyon analizi ile tespit edilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda elde edilen katsayısının yorumlanmasında korelasyon katsayısının 0-0,29 arasında olması durumunda zayıf veya düşük, 0,30-0,64 arasında olması durumunda orta; 0,65-0,84 arasında olması durumunda kuvvetli/yüksek ve 0,85-1 arasında olması durumunda ise çok kuvvetli/çok yüksek düzeyde ilişki şeklinde (belirtilen aralıklarla ilgili kesin sınırlar olmamakla birlikte) nitelendirilmiştir (Ural ve Kılıç, 2013). Diğer taraftan değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini (güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme ve yabancılaşma düzeyleri üzerindeki etkisi) belirlemek için ise basit ve çoklu doğrusal regresyon modelleri oluşturulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın izleyen kısmında verilerin analizi doğrultusunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan işgörenlerin %55,6'sı Antalya, %44,4'ü Afyonkarahisar ilinde çalışmaktadır. Araştırmaya katılan işgörenlerin %50,2'si kadın, %49,8 erkek işgörenlerden oluşmaktadır. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde %55,7'si bekar, %44,3'ü evli olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan işgörenlerin yaş grupları incelendiğinde 20 yaş ve/veya altı %8,4, 21-28 yaş arası %34,7, 29-36 yaş arası %30,5, 37-44 yaş arası %19,2, 45-52 yaş arası %7,2 olarak bulgulandığı görülmektedir. Araştırmaya katılan işgörenlerin eğitim durumları sırasıyla ilköğretim %9, ortaöğretim (Lise) %26,5, önlisans %26, lisans %22,7, lisansüstü %15,8 biçimindedir.

Ankete katılan işgörenlerin çalıştıkları departmanlar incelendiğinde önbüro %18,7, yiyecek içecek %23,9, kat hizmetleri %15,6, insan kaynakları %13, halkla ilişkiler %9, satış pazarlama %12,2, diğer %7,7 olarak belirlenmiştir. İşgörenlerin sektörde çalışma süreleri ise 1 yıl ve/veya daha az %13,3, 2-4 yıl %29,8, 5-7 yıl %23,6, 8-10 yıl %20,8, 11 yıl ve/veya daha fazla %12,5 olarak görülmektedir. Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin gelir durumları incelendiğinde ise 1300 TL ve/veya daha az %16,6, 1301-1900 TL arası %38,1, 1901-2500 TL arası %25,8, 2501-3100 TL arası %15, 3101 TL ve/veya üstü %4,6 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin bulgular (n: 809)

Bireysel Değişkenler		f	%	Bireysel Değişkenler		f	%
Gelir	1300 TL ve/veya daha az	134	16,6	Eğitim Durumu	İlköğretim	73	9,0
	1301-1900 TL	308	38,1		Ortaöğretim (Lise)	214	26,5
	1901-2500 TL	209	25,8		Ön Lisans	210	26,0
	2501-3100 TL	121	15,0		Lisans	184	22,7
	3101 TL ve üstü	37	4,6		Lisansüstü	128	15,8
Yaş	20 yaş ve/veya altı	68	8,4	Sektörde Çalışma Süresi	1 Yıl ve/veya daha az	108	13,3
	21-28 yaş arası	281	34,7		2 - 4 Yıl	241	29,8
	29-36 yaş arası	247	30,5		5 - 7 Yıl	191	23,6
	37-44 yaş arası	155	19,2		8 - 10 Yıl	168	20,8
	45-52 yaş arası	58	7,2		11 Yıl ve/veya daha fazla	101	12,5
Medeni Durum	Bekâr	451	55,7	İşletmede Çalışma Süresi	1 Yıl ve/veya daha az	107	13,2
	Evli	358	44,3		2 - 4 Yıl	279	34,5
Departman	Önbüro	151	18,7	İşletmenin Bulunduğu İl	5 - 7 Yıl	218	26,5
	Yiyecek İçecek	193	23,9		8 - 10 Yıl	129	15,9
	Kat Hizmetleri	126	15,6		11 Yıl ve/veya daha fazla	76	9,4
	İnsan Kaynakları	105	13,0		Antalya	450	55,6
	Halkla İlişkiler	73	9,0				
	Satış Pazarlama	99	12,2				
Diğer	62	7,7					
Cinsiyet	Kadın	406	50,2	Afyonkarahisar	359	44,4	
	Erkek	409	49,8				

Araştırmada kullanılan kullanılan ölçeklere ilişkin güvenirlik analizleri (Cronbach's Alpha) sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Güç kaynakları, örgütsel özdeşleşme ölçeklerine ilişkin cronbach's alpha katsayıları

Ölçekler	Alt Ölçekler (Boyutlar)	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Güç Kaynakları	Uzmanlık Gücü	7	0,736
	Beğeniye Dayalı Güç	7	0,784
	Ödüllendirici Güç	7	0,801
	Zorlayıcı Güç	7	0,756
	Yasal Güç	7	0,767
Özdeşleşme		6	0,799

Tablo 2'ye göre güç kaynakları ölçeğine ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları incelendiğinde; uzmanlık gücü için Cronbah's Alpha değeri 0,736, beğeniye dayalı güç

Cronbach's Alpha değeri 0,784, ödüllendirici güç için Cronbach's Alpha değeri 0,801, zorlayıcı güç için Cronbach's Alpha değeri, 0,756, yasal güç için Cronbach's Alpha değeri 0,767 olarak hesaplanmıştır. Örgütsel özdeşleşme ölçeği için hesaplanan Cronbach's Alpha değeri ise 0,799 olduğu görülmektedir. Elde edilen bu verilen doğrultusunda çalışmada kullanılan ölçeklere ait güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Bunlara ek olarak her bir ölçeğin Cronbach's Alpha değerlerinin 0,70 değerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçeklerin iç tutarlık düzeylerinin yeterli olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'de araştırmaya katılan otel işletmeleri işgörenlerinin yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin algılamalarının yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir. Güç kaynakları ölçeği uzmanlık gücü alt boyutu aritmetik ortalaması $\bar{X}=2,94$ olarak elde edilmiştir. İlgili ölçekte; "yönetimde uzmanlığa sahip olduğu için üstüm bana stratejiler ya da politikalarla ilgili nasihatlar verebilir" ifadesi incelendiğinde otel işgörenleri %14,2 "hiç katılmıyorum", %29,2 "az katılıyorum", %24 "orta düzeyde katılıyorum", %17,8 "çok katılıyorum", %14,8 "tamamen katılıyorum" biçiminde görüş belirtmişlerdir. İlgili madde uzmanlık gücü alt boyutunda diğer maddelere oranla düşük bir ortalama değerine ($\bar{X}=2,90$) sahiptir. Bu veriler doğrultusunda otel işgörenleri yöneticilerinin vereceği nasihatlarla olumsuz baktıkları ifade edilebilir. Bu maddede göze çarpan değer katılımcıların %29,2 oranında az katılıyorum biçiminde yanıt vermeleridir. Otel işgörenlerinin büyük bir çoğunluğu üstlerinden gelecek stratejik tavsiyelere karşı olumsuz görüş belirtmektedirler. Diğer yandan "üstümün iş ile ilgili problemlerdeki nasihatleri genellikle doğru olduğu için daima ona danışırım" ifadesine verilen yanıtlar incelendiğinde otel işgörenlerinin %14,2 "hiç katılmıyorum", %29,5 "az katılıyorum", %22,6 "orta düzeyde katılıyorum", %19 "çok katılıyorum", %14,6 "tamamen katılıyorum" biçiminde görüş belirttikleri ortaya çıkmıştır. Bu madde sonuçları otel işgörenlerinin yaklaşık %45 oranında üstlerine danışmaya ilişkin olumsuz görüş belirttikleri gözlenmiştir. İlgili maddenin aritmetik ortalama değeri de diğer ifadelerle oranla düşük ($\bar{X}=2,90$) bir orana sahiptir. "Üstüm işimi yapabilmek için yardım ihtiyacı duyduğunda başvurulabilecek bir birey olup önemli oranda bir iş tecrübesine sahiptir" ifadesine bakıldığında %12,7 "hiç katılmıyorum", %29,3 "az katılıyorum", %24,1 "orta düzeyde katılıyorum", %19,5 "çok katılıyorum", %14,3 "tamamen katılıyorum" sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bu ifadenin aritmetik ortalama değeri $\bar{X}=2,93$ olarak tespit edilmiş olup, diğer ifadelerle oranla daha düşük bir değere sahip olduğu görülmektedir. "Konusunda uzman olduğu için üstümün bana önerdiklerini yapmayı tercih ederim" ifadesi katılımcılar tarafından %12,1 "hiç katılmıyorum", %28,1 "az katılıyorum", %25,7 "orta düzeyde katılıyorum", %18,3 "çok katılıyorum", %15,8 "tamamen katılıyorum" olarak yanıtlanmıştır. Bu maddenin aritmetik ortalama değerine bakıldığında uzmanlık gücü alt boyutunun en yüksek değerine sahip ($\bar{X}=2,98$) madde olduğu görülmektedir. "Üstüm kendi alanında eğitilmiş olup o konunun uzmanıdır" ifadesi ise araştırmaya katılan işgörenler tarafından %11,9 "hiç katılmıyorum", %29,7 "az katılıyorum", %23,7 "orta düzeyde katılıyorum", %18,8 "çok katılıyorum", %15,9 "tamamen katılıyorum" olarak belirlenmiştir. İlgili ifadenin aritmetik ortalama değeri diğer ifadelerle göre daha yüksek ($\bar{X}=2,97$) bir değere sahip olduğu görülmektedir. "Zor bir iş ile karşılaştığı zaman üstüm onu tamamlayabilecek uzmanlık bilgisine sahiptir" ifadesinin yanıtları incelendiğinde ise otel işgörenlerinin %13,2 "hiç katılmıyorum", %27,2 "az katılıyorum", %24,2 "orta düzeyde katılıyorum", %19,8 "çok katılıyorum", %15,6 "tamamen katılıyorum" olduğu görülmektedir. Bu maddenin aritmetik ortalama değeri diğer ifadelerle oranla daha yüksek ($\bar{X}=2,97$) olarak tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda beğeniye dayalı güç kaynağı aritmetik ortalama değeri $\bar{X}=3,07$ olarak elde edilmiştir. Araştırmaya katılım sağlayan otel işgörenlerin beğeniye dayalı güç alt boyutunda verdikleri yanıtlar genel itibari ile orta düzeyde katılıyorum seçeneğine yakın ve üstü biçiminde olduğu görülmektedir. "Üstümün kişisel özelliklerinden hoşlanırım" ifadesine verilen yanıtlar incelendiğinde %11,6 "hiç katılmıyorum", %25,7 "az katılıyorum", %24,1 "orta

düzeyde katılıyorum”, %24,4 “çok katılıyorum”, %14,2 “tamamen katılıyorum biçiminde olduğu görülmektedir. İlgili ifadenin aritmetik ortalama değeri ise diğer ifadelerle oranla en düşük değere ($\bar{X}=3,04$) sahip olarak belirtilmiştir. Bu veriler doğrultusunda Antalya ve Afyonkarahisar illerinde bulunan beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenler üstlerinin kişisel özelliklerinden orta düzeyde hoşlanmaktadır biçiminde yorumlanabilir. İlgili ölçekte “Her çalışana eşit davrandığı için üstümü çok beğenirim” maddesi katılımcılar tarafından %13,1 “hiç katılmıyorum”, %23,9 “az katılıyorum”, %23,2 “orta düzeyde katılıyorum”, %24,6 “çok katılıyorum”, %15,2 “tamamen katılıyorum” şeklinde yanıtlanmıştır. Bu maddenin aritmetik ortalama değeri incelendiğinde diğer maddelere oranla daha düşük bir ortalama ($\bar{X}=3,05$) değerine sahip olduğu görülmektedir. “Üstümün arkadaşı olmak istediğim için yaptığım işle onu mutlu etmek isterim” ifadesi katılımcılar tarafından %13,6 “hiç katılmıyorum”, %21,9 “az katılıyorum”, %22,1 “orta düzeyde katılıyorum”, %24,5 “çok katılıyorum”, %17,9 “tamamen katılıyorum” şeklinde yanıtlanmıştır. İlgili madde diğer ifadeler arasında katılımcılar tarafından daha olumlu biçimde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda bu maddenin aritmetik ortalama değeri ($\bar{X}=3,11$) en yüksek olarak elde edilmiştir. Otel işgörenleri üstleriyle arkadaş olmak istedikleri için onları yaptıkları işle mutlu etmek istemektedirler. Araştırmada göze çarpan bir diğer madde ise “üstüm ile içtenlikle iyi, kişisel ilişkiler geliştirmek isterim” ifadesidir. Bu maddeye katılımcılar %11,7 “hiç katılmıyorum”, %22,4 “az katılıyorum”, %26,2 “orta düzeyde katılıyorum”, %24,7 “çok katılıyorum”, %15 “tamamen katılıyorum” şeklinde yanıt vermişlerdir. İlgili madde diğer ifadeler ile kıyaslandığında daha yüksek bir aritmetik ortalama değerine ($\bar{X}=3,09$) sahip olarak bulunmuştur.

Ödüllendirici güç alt boyutu aritmetik ortalama değeri $\bar{X}=2,99$ olarak belirlenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde araştırmada kullanılan ölçek değerlendirmesine göre orta düzeyde katılıyorum seçeneğine yakın görüş belirttikleri görülmektedir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde “eğer iş performansım sürekli olarak ortalamanın üzerindeyse üstüm benim terfimi önerebilir” ifadesinin en düşük olduğu aritmetik ortalama değerine ($\bar{X}=2,93$) sahip olduğu görülmektedir. İlgili ifade katılımcılar tarafından %12,4 “hiç katılmıyorum”, %30,2 “az katılıyorum”, %23,6 “orta düzeyde katılıyorum”, %20,1 “çok katılıyorum”, %13,7 “tamamen katılıyorum” şeklinde yanıtlanmıştır. Ödüllendirici güç alt boyutunda düşük aritmetik ortalamaya sahip bir diğer ifade ise “üstüm performans değerlendirilmesinde bana olumlu katkılar sağlayabilecek ödüller verebilir” maddesi olarak bulgulanmıştır. İlgili ifade diğer ifadelerle oranla daha düşük bir aritmetik ortalama değerine ($\bar{X}=2,95$) sahiptir. Bu madde katılımcılar tarafından %12,5 “hiç katılmıyorum”, %27,9 “az katılıyorum”, %25,5 “orta düzeyde katılıyorum”, %19,9 “çok katılıyorum”, %14,2 “tamamen katılıyorum” biçiminde yanıtlanmıştır. Söz konusu madde katılımcılar tarafından diğer ifadelerle oranla daha olumsuz olarak değerlendirilmiştir. “İş performansım çok iyi ise üstüm benim için ücret artışı önerebilir” ifadesinin diğer ifadelerle oranla daha yüksek aritmetik ortalama değerine ($\bar{X}=3,06$) sahip olduğu görülmektedir. Bu ifadeye katılımcılar %12 “hiç katılmıyorum”, %25,6 “az katılıyorum”, %23,7 “orta düzeyde katılıyorum”, %21,4 “çok katılıyorum”, %17,3 “tamamen katılıyorum” olarak değerlendirmişlerdir. Tablo’ya göre diğer ifadelerle oranla daha yüksek bir aritmetik ortalama değerine ($\bar{X}=3,06$) sahip olan madde “eğer yaptığım işin kalitesi özellikle iyi ise üstüm bunu kendi amirine duyurabilir” maddesidir. İlgili maddeye katılımcılar %11,7 “hiç katılmıyorum”, %27,3 “az katılıyorum”, %21,5 “orta düzeyde katılıyorum”, %22,2 “çok katılıyorum”, %17,2 “tamamen katılıyorum” olarak yanıt vermişlerdir. Bu madde diğer maddeler ile karşılaştırıldığında katılımcılar tarafından daha olumlu değerlendirildiği söylenebilir. “Yaptığım işler çok iyi ise üstüm benim yükselmem için fırsatlar yaratabilir” ifadesi katılımcılar tarafından %13 “hiç katılmıyorum”, %26,1 “az katılıyorum”, %22,4 “orta düzeyde katılıyorum”, %22,7 “çok katılıyorum”, %15,8 “tamamen katılıyorum” biçiminde yanıtlanmıştır. İlgili maddenin aritmetik ortalama değeri ise $\bar{X}=3,02$ olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Güç kaynakları ölçeğine ilişkin betimsel istatistikler

Boyutlar	İfadeler	f /%	Katılım Düzeyi					\bar{X}	s.s.	Genel	
			Hiç (1)	Az (2)	Orta (3)	Çok (4)	Tam (5)			\bar{X}	s.s.
Yönetimde uzmanlığa sahip olduğu için üstüm bana stratejiler ya da politikalarla ilgili tavsiyeler verebilir	f	115	236	194	144	120	2,90	1,27			
	%	14,2	29,2	24	17,8	14,8					
Üstümün iş ile ilgili problemlerdeki tavsiyeleri genellikle doğru olduğu için daima ona danışırım	f	115	239	183	154	118	2,90	1,28			
	%	14,2	29,5	22,6	19	14,6					
Zor bir iş ile karşılaştığı zaman üstüm onu tamamlayabilecek uzmanlık bilgisine sahiptir	f	107	220	196	160	126	2,97	1,27			
	%	13,2	27,2	24,2	19,8	15,6					
Üstüm kendi alanında eğitimli olup o konunun uzmanıdır	f	96	240	192	152	129	2,97	1,26	2,94	0,79	
	%	11,9	29,7	23,7	18,8	15,9					
Üstüm işimi yapmak için ihtiyacım olan uzmanlık bilgisine sahip değildir	f	102	240	190	154	123	2,95	1,26			
	%	12,6	29,7	23,5	19	15,2					
Konusunda uzman olduğu için üstümün bana önerdiklerini yapmayı tercih ederim	f	98	227	208	148	128	2,98	1,26			
	%	12,1	28,1	25,7	18,3	15,8					
Üstüm işimi yapabilmek için yardım ihtiyacı duyduğunda başvurulabilecek bir birey olup önemli oranda bir iş tecrübesine sahiptir	f	103	237	195	158	116	2,93	1,25			
	%	12,7	29,3	24,1	19,5	14,3					
Üstümün hoş bir kişiliği vardır	f	114	178	186	194	137	3,08	1,30			
	%	14,1	22	23	24	16,9					
Üstümün arkadaşı olmak istediğim için yaptığım işle onu mutlu etmek isterim	f	110	177	179	198	145	3,11	1,31			
	%	13,6	21,9	22,1	24,5	17,9					
Üstümle kendimi özdeşleştirmek (ona benzemeye çabalamak) istemiyorum	f	103	196	185	184	131	3,07	1,28			
	%	12,7	24,2	22,9	24	16,2					
Her çalışana eşit davrandığı için üstümü çok beğenirim	f	106	193	188	199	123	3,05	1,27	3,07	0,98	
	%	13,1	23,9	23,2	24,6	15,2					
Üstümün kişisel özelliklerinden hoşlanırım	f	94	208	195	197	115	3,04	1,24			
	%	11,6	25,7	24,1	24,4	14,2					
Üstüm ile içtenlikle iyi, kişisel ilişkiler geliştirmek isterim	f	95	181	212	200	121	3,09	1,24			
	%	11,7	22,4	26,2	24,7	15					
Üstüm çalışmaktan hoşlanacağım tipte bir kişi değildir	f	104	188	174	206	137	3,10	1,29			
	%	12,9	23,2	21,5	25,5	16,9					
İş performansım çok iyiyse üstüm benim için ücret artışı önerebilir	f	97	207	192	173	140	3,06	1,28			
	%	12	25,6	23,7	21,4	17,3					
Eğer yaptığım işin kalitesi özellikle iyi ise üstüm bunu kendi amirine duyurabilir	f	95	221	174	180	139	3,06	1,29			
	%	11,7	27,3	21,5	22,2	17,2					
İşimi çok iyi yapsam bile üstüm benim ücretimi artıramaz	f	108	219	181	180	121	2,98	1,28			
	%	13,3	27,1	22,4	22,2	15					
Yaptığım işler çok iyi ise üstüm benim yükselmem için fırsatlar yaratabilir	f	105	211	181	184	128	3,02	1,28	2,99	0,95	
	%	13	26,1	22,4	22,7	15,8					
Eğer işimde daha fazla çaba gösterirsem, üstüm ücret artışlarında bunu göz önüne alabilir	f	110	220	180	171	128	2,98	1,29			
	%	13,6	27,2	22,2	21,1	15,8					
Üstüm performans değerlendirilmesinde bana olumlu katkılar sağlayabilecek ödüller verebilir	f	101	226	206	161	115	2,95	1,24			
	%	12,5	27,9	25,5	19,9	14,2					
Eğer iş performansım sürekli olarak ortalamamın üzerindeyse üstüm benim terfimi önerebilir	f	100	244	191	163	111	2,93	1,24			
	%	12,4	30,2	23,6	20,1	13,7					
Üstüm itaatsizlik sonucunda benim hakkımda disiplin soruşturması başlatabilir	f	107	225	189	154	134	2,98	1,29	2,99	0,91	
	%	13,2	27,8	23,4	19	16,6					
Eğer iş performansım sürekli olarak standartların altındaysa üstüm beni kovabilir	f	109	223	190	154	133	2,97	1,30			
	%	13,5	27,6	23,5	19	16,4					
Eğer yaptığım iş sürekli olarak standartların altındaysa üstüm bana yazılı bir uyarı verebilir	f	105	229	181	155	139	2,99	1,30			
	%	13	28,3	22,4	19,2	17,2					
Eğer alışkanlık yaratmış bir biçimde işe geç geliyorsam üstüm beni cezalandırabilir	f	94	234	191	140	150	3,02	1,29			
	%	11,6	28,9	23,6	17,3	18,5					
Çalışmam başarısızsa üstüm bana ücret artışı yapılmamasını isteyebilir	f	109	223	187	159	131	2,98	1,29	2,99	0,91	
	%	13,5	27,6	23,1	19,7	16,2					
Görevlerimi yapmayı ihmal edersem üstüm beni kovabilir	f	92	222	201	154	140	3,03	1,28			
	%	11,4	27,4	24,8	19	17,3					
Eğer üstümün istediklerini yapmayı ihmal edersem o beni sözlü olarak azarlayabilir	f	106	247	167	149	140	2,96	1,31			
	%	13,1	30,5	20,6	18,4	17,3					

Yasal Güç	Üstümün bulunduğu pozisyon ona uygun gördüğü zaman benim faaliyetlerimi yönetme hakkı vermektedir	f 107 195 189 201 117	3,03 1,26
		% 13,2 24,1 23,4 24,8 14,5	
	Ne yapmam gerektiğine üstümün karar vermesi bence makuldür	f 103 204 189 196 117	3,02 1,26
		% 12,7 25,2 23,4 24,2 14,5	
	İş ile ilgili konularda üstümün benden iş birliği beklemesini, bulunduğu konumu itibariyle doğru bulurum	f 101 196 179 205 128	3,08 1,27
		% 12,5 24,2 22,1 25,3 15,8	
	Üstümün bulunduğu konum benim onun isteklerine uymamı gerekli kılmaktadır	f 107 204 191 185 122	3,01 1,27 3,03 0,84
		% 13,2 25,2 23,6 22,9 15,1	
	Üstümün bulunduğu konum ona benim işimin kurallarını değiştirme yetkisi vermez	f 104 201 192 197 115	3,02 1,26
	% 12,9 24,8 23,7 24,4 14,2		
Üstüm (amirim) olduğu için üstümün isteklerini yaparım	f 96 186 222 184 121	3,06 1,24	
	% 11,9 23 27,4 22,7 15		
Üstüm, bulunduğu konum itibariyle benden istediklerini yapmamı bekleme hakkına sahiptir	f 89 210 197 200 113	3,05 1,24	
	% 11 26 24,4 24,7 14		

Zorlayıcı güç alt boyutunun genel aritmetik ortalama değeri $\bar{X}=2,99$ olarak tespit edilmiştir. Katılımcılar zorlayıcı güç alt boyutuna genel olarak orta düzeyde katılıyorum seçeneğine yakın cevap vermişlerdir. “Eğer üstümün istediklerini yapmayı ihmal edersem o beni sözlü olarak azarlayabilir” ifadesi diğer ifadeler arasında en düşük aritmetik ortalamaya ($\bar{X}=2,96$) sahip olarak belirlenmiştir. İfadeye verilen yanıtlar ise %13,1 “hiç katılmıyorum”, %30,5 “az katılıyorum”, %20,6 “orta düzeyde katılıyorum”, %18,4 “çok katılıyorum”, %17,3 “tamamen katılıyorum” biçimindedir. “Eğer iş performansım sürekli olarak standartların altındaysa üstüm beni kovabilir” ifadesi ise zorlayıcı güç alt boyutunun düşük aritmetik ortalamaya ($\bar{X}=2,97$) sahip diğer maddesidir. Bu ifade katılımcılar tarafından %13,5 “hiç katılmıyorum”, %27,6 “az katılıyorum”, %23,5 “orta düzeyde katılıyorum”, %19 “çok katılıyorum”, %16,4 “tamamen katılıyorum” şeklinde yanıtlanmıştır. “Görevlerimi yapmayı ihmal edersem üstüm beni kovabilir” ifadesi katılımcılar tarafından %11,4 “hiç katılmıyorum”, %27,4 “az katılıyorum”, %24,8 “orta düzeyde katılıyorum”, %19 “çok katılıyorum”, %17,3 “tamamen katılıyorum” biçiminde yanıtlanmıştır. İlgili ifade diğer ifadeler ile kıyaslandığında en yüksek aritmetik ortalamaya ($\bar{X}=3,03$) sahip olduğu görülmektedir. Bu ifade katılımcılar tarafından daha olumlu olarak değerlendirilmiştir. “Eğer alışkanlık yaratmış bir biçimde işe geç geliyorsam üstüm beni cezalandırabilir” ifadesi katılımcılar tarafından %11,6 “hiç katılmıyorum”, %28,9 “az katılıyorum”, %23,6 “orta düzeyde katılıyorum”, %17,3 “çok katılıyorum”, %18,5 “tamamen katılıyorum” biçiminde gerçekleşmiştir. Bu ifadenin diğer ifadelerle oranla daha yüksek bir aritmetik ortalamaya ($\bar{X}=3,02$) sahip olduğu görülmektedir.

Ölçekte, yasal güç alt boyutu genel aritmetik ortalama değeri $\bar{X}=3,03$ olarak tespit edilmiştir. “Üstümün bulunduğu konum benim onun isteklerine uymamı gerekli kılmaktadır” ifadesi katılımcılar tarafından %13,2 “hiç katılmıyorum”, %25,2 “az katılıyorum”, %23,6 “orta düzeyde katılıyorum”, %22,9 “çok katılıyorum”, %15,1 “tamamen katılıyorum” biçiminde cevaplandırılmıştır. Bu ifade sahip olduğu aritmetik ortalama değeri ile ($\bar{X}=3,01$), katılımcılar tarafından en olumsuz değerlendirilen madde olmuştur. Öte yandan “Ne yapmam gerektiğine üstümün karar vermesi bence makuldür” ifadesine katılımcılar %12,7 “hiç katılmıyorum”, %25,2 “az katılıyorum”, %23,4 “orta düzeyde katılıyorum”, %24,2 “çok katılıyorum”, %14,5 “tamamen katılıyorum” şeklinde yanıt vermişlerdir. Bu ifadenin aritmetik ortalama değeri ise $\bar{X}=3,02$ olarak tespit edilmiştir. Söz konusu madde diğer ifadelerle oranla katılımcılar tarafından daha olumsuz değerlendirilmiştir. “İş ile ilgili konularda üstümün benden iş birliği beklemesini, bulunduğu konumu itibariyle doğru bulurum” ifadesi katılımcılar tarafından %12,5 “hiç katılmıyorum”, %24,2 “az katılıyorum”, %22,1 “orta düzeyde katılıyorum”, %25,3 “çok katılıyorum”, %15,8 “tamamen katılıyorum” biçiminde yanıtlanmıştır. İlgili ifadenin aritmetik ortalama değeri diğer ifadelerle oranla en yüksek değere ($\bar{X}=3,08$) sahip olarak elde edilmiştir. Bu ifade katılımcılar tarafından diğer ifadelerle oranla daha olumlu olarak değerlendirilmiştir. Tabloda göze çarpan bir diğer sonuç ise “üstüm (amirim) olduğu için üstümün isteklerini yaparım” ifadesine verilen yanıtlardır. Bu ifade katılımcılar tarafından

%11,9 “hiç katılmıyorum”, %23 “az katılıyorum”, %27,4 “orta düzeyde katılıyorum”, %22,7 “çok katılıyorum”, %15 “tamamen katılıyorum” biçimindedir. Bu ifade diğer ifadelere oranla daha yüksek bir aritmetik ortalama değerine ($\bar{X}=3,06$) sahiptir. İlgili ifade otel işgörenleri tarafından daha olumlu olarak değerlendirilmiştir.

Katılımcıların güç kaynakları ölçeğine verdikleri yanıtlar genel olarak değerlendirildiğinde otel işgörenlerinin yanıtları genel itibariyle orta düzeyde katılıyorum biçiminde gerçekleşmiştir. Otel işgörenleri yöneticilerinin en çok beğeniye dayalı güç kaynağını kullandıklarını ifade etmişlerdir. Beğeniye dayalı güç kaynağının sahip olduğu aritmetik ortalama değeri ($\bar{X}=3,07$) diğer alt boyutlar arasında en yüksek değere sahiptir. Otel işgörenlerinin verdikleri yanıtlar doğrultusunda yöneticiler tarafından en az kullanılan güç kaynağı ise uzmanlık gücü olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda otel yöneticilerinin uzmanlık gücünün az kullanmaları işinde uzman ve işi bilen bireylerin daha az olduğu yönünde yorumlanabilir. Öte taraftan en çok kullanılan güç kaynağının beğeniye dayalı güç olması otel yöneticilerinin işgörenler tarafından beğenilerek ve verdiği emirlerin, isteklerin herhangi bir statü, zorunluluk gibi durumlar söz konusu olmadan yerine getirilmesi yönünde avantaj sağlar. Ancak uzmanlık güç kaynağı açılımı incelendiğinde yöneticinin alanında uzmanlık gerektiren bilgilere sahip olduğu ve astlarını mantıklı argümanlar sunarak ikna etme gücüne sahip olduğu görülmektedir. Uzmanlık gücünün otel işletmelerinde diğer güç kaynaklarına göre daha az kullanılması yöneticinin alanında uzmanlık gerektiren ikna edici güce daha az sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda uzmanlık gücünün az kullanılması otel işletmeleri açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan beğeniye dayalı güç yöneticinin sahip olduğu karizmatik liderlik gücünü ifade eder. Bu güç kaynağında işgörenler yöneticilerini bir lider gibi görüp, onun isteklerini yerine getirirler ve yöneticilerine destekleyici bir unsur olmadan saygı duyarlar. Bu durumda işgören yöneticisini bir lider gibi görmektedir. Bu durum otel işletmeleri için olumlu olarak ifade edilebilir. Çünkü astlar üstlerini bir liderlik vasfıyla görmekte ona saygı duymaktadırlar. Ancak otel işletmelerinde en yaygın güç kaynağı olarak tespit edilen beğeniye dayalı güç kaynağı liderin sahip olduğu bireysel özellikleri ifade etmektedir. Otel yöneticilerinin uzmanlık gücünü daha fazla kullanmaları gerekmektedir. Çünkü mantıklı ve geçerli veriler ikna gücünü ve alanında uzmanlık bilgisini içeren uzmanlık gücü otel yönetiminde yöneticinin kabul edilirlilik düzeyine olumlu etki edecektir. Çalışmanın ilerleyen kısmında örgütsel özdeşleşme ölçeğine ilişkin betimsel istatistikler verilmiştir. Tablo 4’de araştırmaya katılan otel işletmeleri işgörenlerinin örgütsel özdeşleşme düzeylerine ilişkin görüşlerinin yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Anket uygulanan beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme ölçeğine ilişkin verdikleri cevaplar incelendiğinde araştırmada kullanılan ölçek derecelendirmesine göre orta düzeyde katılıyorum biçiminde görüş bildirdikleri görülmektedir (Tablo 4). Söz konusu örgütsel özdeşleşme ölçeğine ilişkin aritmetik ortalama değeri $\bar{X}=3,05$ olarak tespit edilmiş olup katılımcı cevaplarının orta düzeyde katılıyorum ifadesinde yoğunlaştığını göstermektedir. “Çalıştığım işletmeyle ilgili konuşurken, genellikle “onlar” yerine “biz” derim” ifadesi katılımcılar tarafından %13,8 “hiç katılmıyorum”, %20,3 “az katılıyorum”, %22,6 “orta düzeyde katılıyorum”, %27,7 “çok katılıyorum”, %15,6 “tamamen katılıyorum” olarak belirtilmiştir. İlgili maddenin aritmetik ortalama değeri $\bar{X}=3,11$ olarak tespit edilmiş olup diğer ifadelere oranla daha yüksek bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer ifade olan “çalıştığım işletmenin başarıları benim başarılarımdır” ifadesi katılımcılar tarafından %13,7 “hiç katılmıyorum”, %19,2 “az katılıyorum”, %24,2 “orta düzeyde katılıyorum”, %27,8 “çok katılıyorum”, %15,6 “tamamen katılıyorum” biçimindedir. Bu ifade örgütsel özdeşleşme ölçeğinde diğer ifadelere oranla daha yüksek ($\bar{X}=3,11$) bir aritmetik değere sahiptir. “Birisini çalıştığım işletmeyi övdüğünde, bunu kişisel bir iltifat olarak hissederim” ifadesine katılımcılar %15,2 “hiç katılmıyorum”, %20,5 “az katılıyorum”, %24,5 “orta düzeyde katılıyorum”, %26,7 “çok katılıyorum”, %13,2 “tamamen katılıyorum” olarak görüş belirtmişlerdir. Bu ifadenin aritmetik değeri incelendiğinde diğer maddelere oranla en düşük aritmetik ortalama değerine

($\bar{X}=3,02$) sahip olduğu gözlenmiştir. Örgütsel özdeşleşme ölçeği ifadelerinden “birisi benim çalıştığım işletmeyi eleştirdiğinde, bunu kişisel bir hakaret gibi hissederim” ifadesine işgörenler %14,8 “hiç katılmıyorum”, %22,2 “az katılıyorum”, %22 “orta düzeyde katılıyorum”, %26,8 “çok katılıyorum”, %14,1 “tamamen katılıyorum” biçiminde yanıtlamışlardır. Söz konusu maddenin aritmetik değeri diğer ifadelerle oranla daha düşük bir değere ($\bar{X}=3,03$) sahiptir. Bu doğrultuda araştırma konusu olan örgütsel özdeşleşme ölçeğine dair işgörenlerin verdikleri yanıtlar genel itibari ile orta düzeyde katılıyorum maddesinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 4. Örgütsel özdeşleşme ölçeğine ilişkin betimsel istatistikler

İfadeler	f / %	Katılım Düzeyi					\bar{X}	s.s.
		Hiç (1)	Az (2)	Orta (3)	Çok (4)	Tam (5)		
Birisi benim çalıştığım işletmeyi eleştirdiğinde, bunu kişisel bir hakaret gibi hissederim	f 120 % 14,8	180	178	217	114	3,03	1,28	
Başkalarının çalıştığım işletmeyle ilgili düşünceleriyle ilgiliyimdir	f 128 % 15,8	164	171	227	119	3,06	1,31	
Çalıştığım işletmeyle ilgili konuşurken, genellikle “onlar” yerine “biz” derim	f 112 % 13,8	164	183	224	126	3,11	1,28	
Çalıştığım işletmenin başarıları benim başarılarımdır	f 111 % 13,7	155	196	225	122	3,11	1,27	
Birisi çalıştığım işletmeyi övdüğünde, bunu kişisel bir iltifat olarak hissederim	f 123 % 15,2	166	197	216	107	3,02	1,27	
Eğer medyadaki bir haber çalıştığım işletmeyi eleştirirse, utanç duyarım	f 125 % 15,5	179	179	201	125	3,03	1,31	
Genel						3,05	0,90	

Araştırmaya katılan otel işgörenlerinin örgütsel özdeşleşme ve güç kaynakları alt boyutları konularına ilişkin görüşlerinin işletmenin faaliyet gösterdiği ile göre karşılaştırmasına yönelik t testi sonuçlarına göre, güç kaynakları alt boyutları arasında olan uzmanlık gücünde işletmenin faaliyet gösterdiği ile göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Elde edilen bulgulara göre Afyonkarahisar ilinde çalışan otel yöneticileri ($\bar{X}=3,00$) Antalya ilinde çalışan otel yöneticilerine ($\bar{X}=2,89$) göre daha fazla uzmanlık gücünü kullanmaktadırlar. Öte yandan işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri ve yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının diğer alt boyutları ile işletmenin faaliyet gösterdiği ile göre karşılaştırılmasında söz konusu değişkenlerin otelin faaliyette bulunduğu ile göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilememiştir ($p>0,005$).

Tablo 5. Güç kaynakları ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon katsayıları-matrisi

Güç Kaynakları	Değişkenler	Özdeşleşme
		Uzmanlık Gücü
	Beğeniye Dayalı Güç	0,304*
	Ödüllendirici Güç	0,287*
	Zorlayıcı Güç	-0,213*
	Yasal Güç	-0,09*

*:p<0,01

Tablo 5’de yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları ile örgütsel özdeşleşme ilişkisini belirlemeye yönelik uygulanan Pearson Korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur. Tablo 5’deki bulgulara göre, yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları ile örgütsel özdeşleşme arasındaki korelasyon katsayılarının tamamı anlamlı bulunmuştur ($p<0,01$). Otel yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerine etkisinin anlaşılabilmesi için çok değişkenli doğrusal regresyon analizi sonuçları ise Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6'daki bulgulara göre, değişkenler arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($F=18,379$; $p<0,01$). Buna göre regresyon modeli şu şekilde kurulabilir: $\hat{ÖÖ}=1,902+0,115UG+0,203BDG+0,174ÖG-0,084ZG+\epsilon$

Kurulan söz konusu bu model yöneticilerin kullandıkları uzmanlık gücündeki 1 birimlik artışın, örgütsel özdeşleşmede 0,115 değerinde bir artışa neden olduğu görülmektedir. Bir diğer ifade ile yöneticilerin uzmanlık güç kaynağını tercih etmeleri, işgörenlerin örgütsel özdeşleşmelerini olumlu yönde etkilemektedir. Öte yandan araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre yöneticilerin kullandıkları beğeniye dayalı güç kaynağındaki 1 birimlik artış, örgütsel özdeşleşme üzerinde 0,203 değerinde bir artışa sebep olmaktadır. Bu doğrultuda yöneticilerin beğeniye dayalı güç kaynağını tercih etmeleri, işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerine olumlu etki etmektedir.

Tablo 6. Güç kaynakları ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiye ait çok değişkenli doğrusal regresyon analizi sonuçları

Bağımsız Değişken	b_j	$S(b_j)$	T	p	ANOVA
Sabit	1,902	0,312	6,087	0,000*	
Uzmanlık Gücü	0,115	0,056	2,075	0,039*	
Beğeniye Dayalı Güç	0,203	0,043	4,719	0,000*	F=18,379
Ödüllendirici Güç	0,174	0,043	4,067	0,000*	P=0,000*
Zorlayıcı Güç	-0,084	0,046	-1,929	0,047*	
Yasal Güç	-0,033	0,050	-0,674	0,500	

Bağımlı Değişken; Örgütsel Özdeşleşme * $p<0,01$; b_j : Beta Katsayı; $S(b_j)$: Standart Hata

Tablo 6 incelendiğinde yöneticilerin kullandıkları ödüllendirici güç kaynağında 1 birimlik artışın, örgütsel özdeşleşme üzerinde 0,174 birimlik bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise yöneticilerin kullandıkları zorlayıcı güç kaynağındaki 1 birimlik artışın örgütsel özdeşleşme üzerinde 0,084 değerinde bir azalışa neden olmasıdır. Nitekim yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları, işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerinde etkilidir. Bu durum; “otel işletmeleri yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin örgütsel özdeşleşme alguları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” biçiminde geliştirilen araştırmanın hipotezinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Otel işletmelerinin başarılı olabilmesi için, çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyleri yüksek olmalıdır. Nitekim örgütsel özdeşleşmenin örgüt için olumsuz sonuçları olabilecek pek çok durumu olumluya çevirdiği görülmektedir. Kalemci Tüzün (2009), örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça çalışanların iş doyumunu düzeylerini arttırdığını ifade etmektedir. Popoola (2005), çalışmada örgütsel özdeşleşme-iş doyumunu arasında benzer sonuçlar olduğunu vurgulamaktadır. Örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça işgörenlerin işten ayrılma niyetlerinde azalma görülmektedir (Solmaz, 2010, s. 40-41). Öte yandan örgütsel özdeşleşme çalışan performansına da olumlu etki edecektir (Bulut, 2015). Yapılan çalışmalar örgütsel özdeşleşmenin örgüt çalışanları üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Otel işletmelerinde işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerinin yükseltilmesinin örgüte olumlu getirileri olacağı açıktır. Turunç ve Çelik (2010) yaptıkları araştırma sonucunda örgütsel özdeşleşme düzeyi yükseldikçe iş performansının da olumlu biçimde artış gösterdiğini ifade etmişlerdir. Bu sonuç örgütsel özdeşleşmenin örgüte olumlu etkileri olduğunu destekler niteliktedir. Otel işletmelerinde başarının elde edilebilmesi ve örgütün belirlediği hedeflere ulaşabilmesi için işgörenlerin örgütsel özdeşleşme duygularının yüksek olması gerekmektedir. Örgütle bütünleşmiş ve örgütün hedeflerini kendi hedefleri gibi benimseyen ve bu hedeflere ulaşabilmek için en iyi performansı ortaya koymaya çalışan işgören otel işletmelerinde başarının elde edilmesinde büyük pay sahibidir. Solmaz (2010), yaptığı çalışma sonucunda örgütsel özdeşleşmenin olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Buna göre örgütsel özdeşleşme düzeyi

artıkça çalışanların işten ayrılma niyetlerinin azaldığını ifade etmiştir (Solmaz, 2010, s. 40-41). Nitekim özdeşleşme olgusu örgütler için büyük önem taşımaktadır.

Otel işletmeleri işgörenleri üzerinde gerçekleştirilen çalışma sonucunda yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları konusu ile ilgili bir değerlendirme yapılacak olursa, araştırmanın yürütüldüğü beş yıldızlı otel işletmelerindeki yöneticiler tarafından, beğeniye dayalı güç ve uzmanlık güç kaynağının diğer güç kaynaklarına göre daha fazla kullanıldığı belirlenmiştir. Öte yandan otel yöneticileri tarafından uzmanlık güç kaynağının daha az tercih edildiği görülmektedir. Oysa, yöneticilerin uzmanlık güç kaynağı kullanımını oldukça önem taşıyan bir husustur. Çünkü uzmanlık gücü, liderin sahip olduğu bilgi ve birikim neticesinde diğerlerini ikna gücünü ifade etmektedir. Bu güç kaynağının temelinde liderin alanında uzman olduğu düşüncesi yer almaktadır. Alanında uzman kişilerin otel yönetiminde etki sahibi olması otel işletmelerinin başarısı ve geleceği için olumlu etkiye sahiptir. Yöneticilerin kullandıkları güç kaynakları genel olarak değerlendirildiğinde, uzmanlık güç kaynağının daha fazla kullanılması gerekmektedir. Uzmanlık gücünün liderin sahip olduğu bilgi, beceri, alanında uzmanlık ve diğerlerini sahip olduğu bilgiyle ikna edebilme potansiyeli olduğu bilindiği üzere bu güç kaynağının kullanılması daha olumlu sonuçlar doğuracaktır biçiminde değerlendirilebilir.

Araştırma evreni kapsamındaki beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin özdeşleşme düzeyleri orta seviyede bir aritmetik ortalama değerine sahiptir. Örgütsel özdeşleşmenin örgütlerde ortaya çıkardığı olumlu durumlar düşünüldüğünde her iki il için de özdeşleşmenin orta düzeyde olması olumsuz bir durum olarak ifade edilebilir. Özdemir (2007), yaptığı çalışmada örgütsel özdeşleşme ile iş doyumui arasındaki ilişkiyi incelemiş ve örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça iş tatmin düzeyinin de artış gösterdiğini ifade etmiştir. Benzer bir çalışma Çırakoğlu (2010), tarafından örgütsel özdeşleşme ile iş doyumui arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Nitekim araştırma sonucunda örgütsel özdeşleşme ile iş doyumui arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu durum örgütsel özdeşleşmenin iş doyumui üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bulut (2015), örgütsel özdeşleşmenin çalışma performansını olumlu etkilediğini belirlemiştir. Demirci (2010), ise örgütsel güven ile örgütsel özdeşleşme arasında bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Örgütsel özdeşleşmenin örgüt çalışanları üzerindeki olumlu etkileri oldukça açıktır. Nitekim Topcu (2015), çalışmada örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetini üzerinde caydırıcı etkisini olduğunu ifade etmiştir. Bu durum örgütüyle bütünleşmiş çalışanların işten ayrılmayı düşünmedikleri biçiminde yorumlanabilir. Öte yandan örgütsel özdeşleşme konusuyla ilgili dikkat çekici bir çalışma olan ve Kesen (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada örgütsel özdeşleşme ile bireysel yaratıcılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş, örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça bireysel yaratıcılık düzeyinin de artış gösterdiği vurgulanmıştır. Cüce, Güney ve Tayfur (2013), tarafından yapılan bir çalışmada ise çalışanların örgütsel adalet algıları artış gösterdikçe örgütsel özdeşleşme düzeyleri de artmaktadır.

Özellikle örgütsel özdeşleşmenin oluşturulabilmesi için yöneticiye büyük görev düşmektedir. Yönetici örgüt içerisinde işleyişi sağlarken dikkatli olmak zorundadır. Sahip olduğu gücü en iyi biçimde kullanıp, çalışanların özdeşleşme duygularını oluşturabilmek örgütün başarılı olmasında temel etkidir. Örgütsel özdeşleşme duygusunun oluşturulmadığı örgüt çalışanları olası bir yabancılaşma durumu içerisinde olabilirler. Nitekim otel işletmelerinde işgörenlerin otele yabancılaşması örgüt başarısını sekteye uğratacaktır.

Yapılan araştırma sonucunda otel yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre yöneticilerin kullandıkları güç kaynaklarından olan uzmanlık gücü, beğeniye dayalı güç, ödüllendirici güç arttıkça işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri artmaktadır. Ancak yöneticinin zorlayıcı güç kaynağı ile örgütsel özdeşleşme arasında negatif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre yöneticinin zorlayıcı güç kaynağını kullanımının artması, işgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeylerinde azalışa sebep olmaktadır şeklinde ifade edilebilir. Elde edilen bu sonuçlar “otel işletmeleri yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarının işgörenlerin

örgütsel özdeşleşme algıları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” biçiminde geliştirilen araştırmanın hipotezini desteklediğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda otel yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının işgören üzerinde bıraktığı etki ve bu etkinin örgütün geleceğine yön verdiği ortaya çıkmaktadır. Örgütsel özdeşleşme duygusunun yüksek olduğu işgörenler otel hedeflerini benimseyecek, elde edilecek başarıyı kendi başarısı gibi görececek ve olası bir olumsuz durumu kendi olumsuz durumu gibi değerlendirecektir. Dolayısıyla işgörenler, hizmet üreten ve bu hizmeti insan unsuru aracılığıyla müşterisine aktaran otel işletmelerinde daha büyük önem taşır. Örgütle özdeşleşen işgören yaptığı işi severek yapacak ve yaptığı işten elde ettiği doyum daha fazla olacaktır. Kalemci Tüzün (2009), çalışmasında örgütsel özdeşleşmenin iş doyumunu üzerinde artırıcı bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Otel işletmelerinde işgörenlerin işten doyum düzeylerinin yüksek olması üretilen hizmet kalitesinin artırılmasına olumlu etki edecektir. Popoola'nın (2005) çalışması da benzer sonuçları göstermektedir. İşgörenlerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri arttıkça iş doyum düzeyleri de artış göstermektedir. Çırakoğlu'nun (2010) çalışmasında ulaştığı sonuç aynıdır. Örgütsel özdeşleşme düzeyi yüksek olan işgörenler yaptıkları işten daha fazla doyum almaktadırlar. Örgütsel özdeşleşmenin sağlanması işgörenlerin işten ayrılma niyetlerini de etkileyecektir. Solmaz (2014) çalışmasında örgütsel özdeşleşmenin yüksek olduğu işgörenlerin işten ayrılma niyetlerinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Topcu (2015) çalışmasında benzer sonuçları elde etmiştir. Örgütsel özdeşleşme düzeyi arttıkça işten ayrılma niyeti azalmaktadır. Tuna ve Yeşiltaş (2014) otel işletmeleri işgörenleri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada örgütsel özdeşleşme arttıkça işten ayrılma niyetinin azaldığını belirtmişlerdir. Bu sonuç işgören devir hızını düşürülmesine doğrudan etki edeceği ve örgütü pek çok olumsuz durumdan kurtaracağı için önem taşımaktadır. Ancak örgütsel özdeşleşmenin sağlanması yöneticinin olumlu etkisi ile mümkün olabilecektir. Yönetici kullandığı güç kaynağını doğru biçimde seçmeli ve örgüte en uygun olan güç kaynağı ile örgütün işleyişini sağlamalıdır. Güç kaynakları kullanımında ve örgütsel özdeşleşmenin sağlanmasında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta örgütsel adalet unsurudur. Yönetici hangi güç kaynağını kullanırsa kullansın mutlaka adaletli davranmak zorundadır. Çünkü Cüce vd. (2013) çalışmalarında belirttiği gibi işgörenlerin örgütsel adalet algıları arttıkça örgütsel özdeşleşme düzeyi de artış göstermektedir. Bir diğer ifade ile işgörenler örgüt içerisinde adaletli bir yönetim uygulandığını düşündüklerinde örgütsel özdeşleşme duyguları artmaktadır. Turunç ve Çelik (2010) ise yaptıkları çalışmada örgütsel destek algılarının örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu etkisi olduğunu ve örgütsel özdeşleşmenin de işgören performansı üzerinde olumlu etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Cömert (2014) çalışmasında yöneticilerin kullandığı güç kaynaklarının örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu belirtmiştir. Bu durum yönetim ve yönetici faktörünün örgüt içerisinde taşıdığı önemi bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda, literatüre, işletmelere ve ilgili taraflara ve bundan sonra araştırma yapacaklara birtakım öneriler getirilebilir. İlgili öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- Konuyla ilgili olarak literatürde güç kaynakları konusu ile ilgili yapılan çalışmalara rastlamak mümkündür. Ancak güç kaynakları konusunun turizm sektöründe ve özellikle otel işletmeleri üzerinde geniş bir yer bulduğunu söylemek mümkün değildir. Bu doğrultuda öncelikle otel işletmelerinde güç konusunun önemine değinilmeli ve otel işletmelerinde güç kaynakları konusu kapsamlı biçimde ele alınmalıdır. Turizm sektöründe ve özellikle otel işletmelerinde güç kaynakları konusunun ele alınması hem işletmeye büyük fayda sağlayacak hem de yöneticilerin örgütün verimliliğinin artırılabilmesi için en doğru güç stilini kullanmasını sağlayacaktır.

- Bu çalışmada otel yöneticilerinin en az uzmanlık güç kaynağını kullandığı görülmektedir. Uzmanlık gücü, liderin sahip bilgi ve alanında uzmanlığıyla ikna gücünü ifade eder. Nitekim uzmanlık güç kaynağının yöneticiler tarafından daha yaygın biçimde kullanılması gerekmektedir.

- Yapılan çalışma sonucunda ödüllendirici güç kaynağının otel yöneticileri tarafından yüksek denilebilecek düzeyde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum işgören üzerinde ödüle bağımlılık oluşturabileceği için otel yöneticilerinin dikkat etmesi gereken unsurlar arasındadır.

- Otel işletmeleri için önemli bir konu olan örgütsel özdeşleşme düzeyleri orta düzeyde tespit edilmiştir. Bu durum otel işgörenlerinin kendilerini örgüte tam anlamıyla ait hissedemediklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu durum işgörenlerin örgütün hedeflerini benimsemelerine ve örgütün başarısı için etkin biçimde çalışmalarına engel teşkil edebilir. Bu durumun önüne geçebilmek için işgörenlerin özdeşleşme duygularının yüksek tutulması gerekmektedir. Otel yöneticileri, işgörenlerin örgütle bütünleşebilmelerini sağlayacak imkan ve olanaklar sunmalıdırlar. Bu bağlamda, örgütsel birliğin sağlanabilmesi ve örgütsel özdeşleşmenin oluşturulabilmesi için otel çalışanlarına değer verildiğini ortaya koyacak politikalara işlerlik kazandırması önerilmektedir. Bu doğrultuda ikna edici sosyal organizasyonlar gerçekleştirilmesi örgütsel özdeşleşmeye olumlu etki edebilir.

- Bu araştırma Afyonkarahisar ve Antalya illerinde gerçekleştirilmiştir. Daha geniş bir evrenle yapılacak çalışmalar sonuçların daha genellenebilir olması açısından önem taşımaktadır. Bu alanda benzer çalışmalar yapmak isteyenlere öncelikle yönetici görüşlerinin çalışmaya dahil edilmesi önerilebilir.

- Benzer çalışma yapmak isteyen araştırmacılar turizm sektörü açısından öncelikle güç kaynakları konusunda yoğunlaşmalı ve konunun sektör açısından sahip olduğu önem ve etkileri incelenmelidir. Ayrıca güç kaynaklarının iş tatmini, motivasyon, örgütsel adalet vb. konulara olan etkilerinin de incelenmesi önemlidir.

Sonuç olarak Afyonkarahisar ve Antalya ilinde faaliyette bulunan otel işletmeleri çalışanlarının görüşleriyle güç kaynakları, örgütsel özdeşleşme konularının incelendiği ve birbiriyle olan ilişkisinin ortaya konulduğu bu çalışmada, ilgili taraflara öneriler getirilmiştir. Yönetici sahip olduğu gücü gereği hem işleyişi sağlar hem de işgörenler üzerinde olumlu veya olumsuz izlenimler bırakır. Bu izlenimler örgüt içerisinde hedeflere ulaşılmasında pay sahibidir. Bu payı olumluya dönüştürebilmek için otel yöneticilerinin ellerinde bulundurdukları gücü etkin, örgütün verimliliğini artıracak şekilde ve örgüt işgörenleri üzerinde en olumlu izlenimi yaratacak biçimde kullanmalıdırlar. Bu husus, otel işletmelerinde otel yöneticilerinin sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır. Otel yöneticileri işgörenleri üzerinde bırakacakları etki ile işgörenlerin örgüte karşı duygularının belirlemelerinde önemli etkiye sahiptirler. Dolayısıyla hizmet üreten ve bu hizmet ile değerlendirilen otel işletmelerinde işgörenlerin örgütle bütünleşip özdeşleşme içerisinde olmaları ve örgütsel yabancılaşmanın en alt düzeyde tutulması hem işletmenin geleceği açısından hem de hizmet kalitesinin artırılması açısından büyük önem taşır.

Kaynakça

- Akbaba, A. ve Erenler, E. (2008). Otel işletmelerinde yöneticilerin liderlik yönelimleri ve işletme performansı ilişkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 21-36.
- Akyüz, B. Kaya, N. ve Aravi, B. (2015). Kamu çalışanlarının iş tatmini üzerinde liderin güç kaynaklarının rolü/The role of the leader's power sources on public employees' job satisfaction. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 71-90.
- Babür, S. (2009). *Turizm sektöründe örgütsel yabancılaşma: antalya beş yıldızlı konaklama işletmelerine yönelik bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Bağcı, Z. (2009). *Örgütlerde çalışanların algıladıkları güç kaynaklarının örgütsel bağlılıkları üzerine etkisi: bir araştırma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bağcı, Z. ve Mahan Bursalı, Y. (2011). Yöneticilerin güç kaynaklarının çalışanların örgüte bağlılıkları üzerine etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 9-21.

- Bulut, E. (2015). *Personel güçlendirme, örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansı arasındaki ilişki: katılım bankalarında araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Çakır Titizoğlu, Ö. (2011). *Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini üzerine etkisi: bir saha araştırması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Çırakoğlu, H. (2010). *Örgütsel özdeşleşme ve iş doyumu ilişkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Cömert, M. (2014). *Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ile okul müdürlerinin kullandıkları örgütsel güç kaynakları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Cüce, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel adalet algılarının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 1-30.
- Demir, K. (2017). *Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile öğretmenlerin sinizm düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Demirci, Ü. (2010). *Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel güvenin çalışan performansı üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Dirik, D. (2017). *Liderin sosyal güç kaynakları ile çalışan performansı ve liderin etkililiği arasındaki ilişkiler: cinsiyet perspektifinden bir araştırma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Erdoğan, B. (1997). Örgütsel güç ve politika. *Yönetim Dergisi*, 8(26), 21-31.
- Erkutlu, V. (2003). *yöneticilerin güç kaynakları ve bunların yönetici ve örgütsel etkililik üzerindeki etkileri: beş yıldızlı oteller üzerinde bir uygulama* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Fodor, E. M. (1985). The power motive, group conflict, and physiological arousal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 1408–1415.
- French, J. P. & Raven, B. (1959). The bases of social power. In Dorwin Cartwright (Ed.), *Studies in social power* (pp. 150-167). Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Green, R. D. (1999). Leadership as a function of power. *Proposal Management*, 54-56.
- İşcan, Ö. F. (2006). Dönüştürücü/Etkileşimci liderlik algısı ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde bireysel farklılıkların rolü. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), 160-177.
- Kalemci Tüzün, İ. (2006). *Örgütsel güven, örgütsel kimlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi: uygulamalı bir çalışma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kalemci Tüzün, İ. (2009). The impact of identification and commitment on job satisfaction. *Management Research News*, 32(8), 728-738.
- Karalar, S. (2015). *Ödül yönetiminin örgütsel özdeşleşme ile işgücü atikliği üzerine etkisi ve bir araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Kayalı, M. (2011). *Okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynakları (Uşak ili örneği)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.

- Kesen, M. (2016). Linking organizational identification with individual creativity: organizational citizenship behavior as a mediator. *Journal of Yaşar University*, 11(41), 56-66.
- Köse, C. G. (2009). *Örgütsel özdeşleşmenin çalışanların sürekli iyileştirme çabalarına katkısı: bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Mael, F. A. & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: a partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.
- Özdamar, K. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri (1. Baskı Yayın No: 5)*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdemir, H. Ö. (2007). *Çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk algulamalarının örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık ve iş tatminine etkisi: opet çalışanlarına yönelik uygulama* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özhan, T. (2016). *Okul müdürlerinin kullandıkları güç kaynakları ile öğretmenlerin örgütsel güven düzeylerine yönelik görüşleri arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Özsöylemez, O. (2009). *Algılanan liderlik tarzlarının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütle özdeşleşmenin rolü* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Pelit, E. (2015). Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetiminin önemi. E. Pelit, (Ed.), *Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi* (1.Baskı) içinde (ss. 61-127). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Polat, M. (2009). *Örgütsel özdeşleşmenin öncülleri ve ardılları üzerine bir saha çalışması* (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Popoola, J. K. (2005). *Organizational identification and commitment as correlates of job satisfaction* (Doktora tezi). Washington DC Howard University.
- Rahim, M. A. (1988). The development of a leader power inventory. *Multivariate behavioral research*, 23, 491-503.
- Schermerhorn, J. R. Hunt, J. G. & Osborn, R. N. (1997). *Organizational behavior*. (6.Baskı). USA: John Wiley And Sons, Inc.
- Solmaz, H. (2010). *Örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi, Ankara.
- Topcu, M. K. (2015). *Çalışanların kişilik özelliklerinin örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisindepsikolojik sözleşme algısının rolü* (Yayınlanmamış doktora tezi). Kara Harp Okulu, Ankara.
- Tuna, M. ve Yeşiltaş, M. (2014). Etik iklim, işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105-117.
- Türk Dil Kurumu, (2017). Güç'ün kelime anlamı. (Erişim Tarihi: 06.03.2017), http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gtsvearama>sveguid=TDK.GTS.5c1fa0447ee460.74100824.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 183-206.

- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi* (4.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wong, S. Siu, V. & Tsang, N. (1999). The impact of demographic factors on hong kong hotel employees' choice of job-related motivators. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 11(5), 230-242.
- Yaman, T. (2011). *Yöneticilerin paternalist (babacan) lider davranışlarının çalışanların örgütsel özdeşleşmelerine, iş performanslarına ve işten ayrılma niyetlerine etkisi: özel sektörde uygulama* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kara Harp Okulu, Ankara.
- Yarmacı, N. (2012). *Psikolojik güçlendirmenin örgütsel özdeşleşmeye etkisi: otel işletmelerinde bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Yeşiltaş, M. (2012). *Örgütsel özdeşleşmenin oluşmasında belirleyiciler olarak etik liderlik ve etik iklim: otel işletmelerine yönelik bir uygulama* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 28.10.2016

No: 2016/110

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. Yazar katkı oranı : %50

2. Yazar katkı oranı : %50

Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Başkanlığı tarafından desteklenmiştir. Proje No: 16.SOS.BİL.11

Osmanlı'da Turizmin Doğuşu ve Gelişimi

The Rise and Development of Tourism in the Ottoman Empire

Dr. İbrahim YILMAZ¹

Öz

Dünyada turizm faaliyetleri sanayinin gelişmesine paralel olarak başlamıştır. Gelişen sanayi, ulaşım sektörünün önünü açarak insanların birçok yere daha hızlı ve kolay gidebilmesini sağlamıştır. Sanayinin turizme bir diğer olumlu katkısı ise üretilen mallara yeni pazarlar bulmak adına fuarların düzenlenmeye başlaması olmuştur. Merkezi şehirlerde düzenlenen bu fuarlar iş insanlarını bir araya getirirken, bir taraftan da şehirlerin, doğal, tarihi ve mimari güzelliklerini, kültürel değerlerini, ziyaretçilere sunmalarına fırsat vermiştir. Dünyadaki bu gelişme Osmanlı'yı da benzer şekilde etkileyerek turizm faaliyetlerinin başlamasını sağlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinin deniz veya demir yoluyla Avrupa ve dünyanın önemli merkezlerine bağlanmış olması bu süreci hızlandırmıştır. Bu çalışma XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup Osmanlı ülkesindeki turizm faaliyetleri incelenmiştir. Yabancı turistlerin ülkede rağbet ettikleri merkezler, bu süreçte yeni bir meslek olarak ortaya çıkan turist rehberliği, otel ve misafirhaneler gibi turizmin ana unsurları üzerinde durulmuştur. İkinci el kaynaklar ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılan çalışmanın sonunda, Osmanlı'ya Batı dünyasının birçok ülkesinden turist geldiği, bu turistlerin başta İstanbul olmak üzere ülkenin coğrafi, tarihi, dini açılarından önemli merkezlerine yoğunlaştıkları, bunlara ilaveten kültürel değerlerini de mutlaka görmek istedikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca devletin, yeni gelişen bu sektörün önemini fark ederek ortaya çıkan sorunların çözümü adına bir takım hukuki düzenlemeler yaptığı da anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, turizm, turist, rehber, otel

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Tourism activities started in the world in parallel with industrial developments. Paving the way for the transportation sector, the developing industry enabled people to go many places easier and faster. Another positive contribution of industry to tourism was that fairs began to be organised in order to find new markets for the produced goods. While bringing business people together, these fairs organised in central cities have allowed cities to present their natural, historical and architectural beauties and cultural values to their visitors as well. Affecting the Ottoman Empire in a similar way, this development in the world made tourism activities begin. The fact that Ottoman cities, particularly Istanbul, were connected to important centers of Europe and the world by sea and rail road accelerated this process. Encompassing the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, tourism activities in the Ottoman country were analysed in this study. Centres in the country that foreign tourists liked, tourist guiding which emerged as a new profession in this period, main elements of tourism like hotels and guesthouses were dwelled upon. At the end of the study in which second-hand sources and documents from the Presidency of the State Archives of Turkey Ottoman Archive were made use of, it was presented that tourists from many countries of the Western world had visited the Ottoman Empire and those tourists focused on important centers of the country, especially Istanbul, in terms of geographical, historical and religious aspects, and absolutely wanted to see its cultural values as well. Moreover, it was also understood that the state, realizing the importance of this newly-developing sector, had made certain legal arrangements for the solution of the problems that arised.

Keywords: Ottoman, tourism, tourist, guide, hotel

¹ Emniyet Genel Müdürlüğü, ibrahim.yilmaz70@hotmail.com

Paper Type: Research

Giriş

İnsanlar tarih boyunca ekonomik, dini, ticari, askeri vb. sebeplerle yolculuklar yaparak değişik coğrafyalara gitmişlerdir. XIX.yüzyıl başlarından itibaren gelişen sanayi, turizm sektörünün ortaya çıkmasını sağlayan etmenlerden olmuştur. Sanayinin gelişimi yeni istihdam alanları ortaya çıkararak çalışan sayısını artırmış ve insanların düzenli gelir elde etmesinin önünü açmıştır. Çalışma hayatındaki düzenlemeler yılın belli dönemlerinde izin haklarının ortaya çıkmasını sağlamış, böylece düzenli gelire ve sosyal haklara sahip olan insanların harcama kalemleri de çeşitlenmeye başlamıştır. Sanayi devriminin turizme bir diğer katkısı da gelişen ulaşım imkanlarıyla daha hızlı ve konforlu yolculuklar yapılabilmesi olmuştur (Eralp, 1983, s.29-31). Bu yüzyılda Avrupa devletlerinin artan üretimlerine yeni pazarlar bulmak amacıyla Londra, Paris, Viyana gibi önemli şehirlerde yaptıkları fuarlar, binlerce insanın buralara seyahat etmelerine vesile olmuş ve turizmin gelişmesine büyük katkılar sunmuştur (Çetin, 2018, s.1).

Tanzimat Fermanıyla yeni bir dönem başlatan Osmanlı Devleti'nin dünyadaki bu gelişmelerden uzak kalması düşünülemezdi. Nitekim bu fuarlardan bir kısmına katıldığı gibi 1863'te kendisi de *Sergi-i Umumi-i Osmaniye* ismiyle bir fuar düzenlemiş (Çetin, 2018, s. 1) ve aynı yıl İstanbul'da bir seyahat acentesi faaliyete başlamıştır (Koçer, 2020, s.341). Sergi, Avrupa ülkelerinden büyük bir ilgi görmüş, tüccar, iş insanı ve gazetecilerin de içinde bulunduğu grupları İstanbul'a çekmiştir. Bu meyandan olmak üzere 1863 Nisan başında 142 kişilik bir grup, devamında ise 450 kişilik diğer bir grup gelmiş, bunları Avusturya ve İngiltere'den gelen daha küçük gruplar takip etmiştir. Osmanlıya gelen ilk turist grupları olan bu insanlar sergiyi gördükten sonra İstanbul ve çevresini de gezmişler, başkent yoğun bir turizm faaliyetine sahne olmuştur. 450 kişilik grup İzmir'e de gittikten sonra ülkeden ayrılmış, böylece turizm faaliyetleri başkent dışına da taşmıştır (Önsoy, 1983, s. 233, 234).

Turizm faaliyetlerinin başlamasıyla, Osmanlı ülkesi, etnik zenginliği, üç büyük dinin kutsal mekanlarına ev sahipliği yapması, ticari potansiyeli gibi özellikleri bakımından bir çekim merkezi olmuştur. Orient Express'in 1883 yılında seferlerine başlayarak Avrupa ile Osmanlıyı demiryoluyla birbirine bağlaması turizmin gelişmesini hızlandırmıştır. Ayrıca bu dönemde, günümüzdeki kruvaziyer gemilerinin karşılığı olarak düşünülebilecek olan *tenezzüh* (gezi, gezinti) *vapuruları* da İstanbul'a Batılı turistleri getirmekteydi (BOA.Y.PRK.EŞA. 47/74; BOA.Y.PRK.ASK.71/39, 205/28; BOA.Y.PRK.ZB10/9). Bu faaliyetler sonucunda artan talebi karşılamak amacıyla özellikle liman şehirlerinde otel, lokanta, eğlence merkezleri gibi tesisler kurulmaya başlanmıştır (Çetin, 2018, s. 2).

Bu çalışmada, turizmin Osmanlı ülkesine giriş evresi, ülkenin turistik olarak öne çıkan değerleri, devletin yeni gelişen turizm olgusuna yaklaşım tarzı, turist rehberliğinin erken dönemleri ve turistlere yönelik konaklama imkanlarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

1.Turizmin Cazibe Merkezleri ve Devletin Turizme Yaklaşımı

Osmanlı topraklarındaki tarihi yapılar, İstanbul ve çevresinin doğal güzellikleri, özellikle Kudüs ve çevresindeki dini merkezler, müzeler, selamlık töreni, Hazine-i Hümayun ve ülkenin değişik coğrafyalarında bulunan arkeolojik kalıntılar, belgelerde *seyyahin* (BOA.İ.MMS.116/4994; BOA.HR.MKT.853/35, 782/7, 2135/54) olarak geçen dönemin turistlerini cezp eden merkezler durumundaydı.

Vürl isimli bir yabancı tarafından yazılarak Viyana'da bastırılan ve Ekim 1891 tarihinde *Dersaadet ve Civarına Mahsus Rehberdir* ismiyle Türkçeye de çevrilen kitapta yabancı gözüyle İstanbul ve çevresindeki turistik mekanlar hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Yazar, İstanbul'da üç gün kalacak turistlerin Galata Kulesi'ni, Saray-ı Hümayun'u (Topkapı Sarayı),

Ayasofya, Süleymaniye ve Sultan Ahmet camilerini, hipodromu, Kapalı Çarşı'yı, Beyoğlu, Tophane ve Üsküdar bölgelerini, Bulgurlu Dağı'nı, Boğaz'ı, Yedikule civarını gezmelerini tavsiye etmektedir. Bir hafta kalacakların ise bu yerlere ilave olarak perşembe günleri saat ikide Üsküdar dervişlerini ve cuma günleri saat birde Selamlık Resmi'ni izledikten sonra Kağıthane bölgesini ziyaret edebileceklerini, 15 gün kadar kalacakların ise üç dört günlük bir Bursa gezisi planlamalarını tavsiye etmektedir (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

İstanbul'a gelen turistler Hazine-i Hümayun ve Cuma Selamlığı'nı mutlaka görmek istiyorlardı. Tarihi süreçte savaşlarda ele geçirilmiş kıymetli ganimetler ile padişahlardan geriye kalmış değerli eşyaların bulunduğu Hazine-i Hümayun turistlerin görmek istedikleri en önemli merkez durumunda olup ziyaret edilmeleri özel izne tabi idi. Seksen civarında olup Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmek isteyen Macar turist kafilesine 13 Nisan 1892 tarihinde bizzat padişah tarafından izin verilmişti (BOA.TS.MA.e. 242/73). Bir gün sonra ise altmış kadar Amerikalı turist ile Fransız subaylarından Binbaşı Mösyö Frankfur ve ailesine aynı konuda izin verilmiş (BOA.TS.MA.e. 242/74), 12 Nisan 1899 tarihinde ise bir grup İtalyan turist, refakatlerine verilen bir yaver ile birlikte Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmişti (BOA.Y.PRK.PT.19/20).

Kalabalık turist gruplarının Hazine-i Hümayun'u ziyaretleri hem güvenliğin hem de düzenin sağlanması bakımından zorluklar çıkardığından büyük grupların aynı anda ziyaretine müsaade edilmemekte, gruplar olabildiğince küçük takımlara ayrılmaktaydı. 22 Şubat 1911 tarihinde Hazine-i Hümayun'u ziyaret etmek için izin isteyen 600 kişilik Amerikalı turist grubuna padişah tarafından izin verilmiş, sadaret tarafından Hazine-i Hümayun Kethüdalığı'na yazılan yazıda ise grubun olabildiğince küçük takımlara bölünerek ziyaretin gerçekleştirilmesi emri verilmişti (BOA.BEO.3860/289487).

İstanbul'a gelen turist grupları, padişahın halka açık bir camide cuma namazı kılması dolayısıyla yapılan merasim demek olan Cuma Selamlığı'nı (İpşirli, 1993, s. 92) da mutlaka görmek istiyorlardı. 27 Nisan 1883 tarihindeki Cuma Selamlığı'nda II.Abdülhamid, Hamidiye Camii'ne gelmişti. 100 kadar İngiliz turist kendileri için hazırlanan özel alanda töreni izliyorlardı. İngilizler üç defa padişahı kuvvetli şekilde alkışladılar. Padişah bu samimi alkışlardan pek memnun olduğundan hazır bulunan birkaç İngiliz subay ıstabl-ı amireyi (saraya ait binek ve yük hayvanlarının bulunduğu yer, Pakalın, 1993, s. 7) ziyaret etmeye davet edilmişti (BOA.Y.PRK. PT.19/32). Bursa Vali Vekili'nin merkeze yazdığı yazıya göre, Mart 1898'de Bursa'ya gelen Fransız turist grubu vilayetteki turistik yerleri gezdikten sonra, 1 Nisan 1898 Cuma günü düzenlenecek olan Cuma Selamlığı'nı izlemek üzere İstanbul'a hareket etmişlerdi (BOA.Y.PRK. UM. 41/71).

Cuma Selamlığı'nı izlemek için de idareden izin almak gerekmekte olup bu iznin alınması hususunda elçiliklerin de devreye girdiği müşahede edilmektedir. Nisan 1905'te İstanbul'a gelecek olan 120 Macar turistin bu töreni izleyebilmeleri için Hariciye Nezareti aracılığıyla yapılan talep üzerine, güvenilir oldukları sefaretçe beyan ve temin olunanların töreni izleyebilmeleri, 9 Nisan 1905 tarihli irade ile uygun görülmüştü (BOA.HR.TH.317/68; BOA.İ.HUS.128/14).

Padişahın güvenliği de söz konusu olduğundan Zaptiye Nezareti Cuma Selamlığı'na katılan turist gruplarını yakinen takip etmekteydi. Nezaretin raporuna göre, 22 Nisan 1892 tarihinde Cuma Selamlığı'nı izleyecek olan Amerikan turist grubundan bazılarında Amerikan yapımı, çanta şeklinde yeni sistemde fotoğraf makineleri bulunmakta ve gezdikleri yerlerde kimseye hissettirmeden istedikleri şeylerin fotoğraflarını çekmekteydiler. Nezaret, güvenlik kaygılarını açıkça dile getirmeyerek, bu turistlerin Cuma Selamlığı esnasında da fotoğraf çekme ihtimallerinin bulunduğunu, halbuki ki töreni seyretmek için yere çanta ile gelmenin nezaketsizlik olacağını, konunun turist grubuna münasip bir lisan ile izah edilerek fotoğraf makinelerinin tören alanına alınmayacağını, ayrıca takipleriyle görevlendirilen zaptiyelerin de grubun arasında bulunacaklarını ifade etmekteydi (BOA.Y.PRK.ZB.10/10)

İstanbul'a gelen yabancı turistlerin ziyaret ettikleri yerlerin başında Ayasofya, Sultan Ahmet, Süleymaniye gibi camiler gelmekteydi (BOA.Y.PRK.ZB.21/18; BOA.İ.HUS.140/37). Fakat turistlerin buralardaki uygunsuz hareketleri devleti tedbir almaya sevk etmişti. Süleymaniye Camii'ni ziyaret eden turist grubundan birkaç kişinin cami bahçesinde idrarlarını yapmaları II.Abdülhamid'in kulağına kadar gitmiş ve 4 Nisan 1906 tarihinde konuyla ilgili bir irade yayınlamıştır. İradede, sehven veya kasten vuku bulan bu hareketin ilk önce dini değerlerimizce, ikinci olarak ise bu konuyu gören halkımızın turistlere müdahalesiyle feci ve siyasi bir hadisenin meydana gelmesi ihtimaline nazaran dikkate değer bir olay olduğu vurgulanmaktaydı. İradenin devamında bu gibi yerlerde memurlar görevlendirilerek böyle münasebetsizliklere meydan verilmemesi emri verilmişti (BOA.İ.HUS. 140/37).

İstanbul'u gezip gören yabancı turistler, Adalar, Bursa, Tekirdağ gibi yakın çevredeki tarihi ve turistik merkezleri de merak etmekte ve oraları da ziyaret etmekteydiler. Bu cümleden olmak üzere, Nisan 1892'de İstanbul'a gelip şehrin önemli merkezlerini gezdikten sonra Bursa'ya geçen Amerikan turist grubu, Ekim 1903'te Tekirdağ'a giden Macar turist grubu, 15 Nisan 1906 tarihinde, kiraladıkları Şirket-i Hayriye vapuruyla Adalar'a giden 160 kişilik Macar turist grubu ve aynı gün, Marmara şirketinden kiraladıkları vapurla Bursa'ya giden 42 kişilik Alman turist grubu zikredilebilir (BOA.DH.MKT.782/7; BOA.HR.TH. 293/18; BOA.Y.PRK.ŞH.13/66; BOA.Y.PRK.ZB.21/18).

Turist grupları genellikle İstanbul'a gelip akabinde yakın çevreyi ziyaret etmekte iken Mart 1898'de iki yüz civarında Fransız turist, vapurla Marsilya'dan Mudanya'ya gelmişler, buradan özel bir trenle Bursa'ya geçip tarihi ve turistik yerleri ziyaret etmişlerdi. Bu turist grubundan, vapurun kaptanıya biri kadın olmak üzere altı Fransız, Bursa Valiliğini ziyaret ederek kendilerine gösterilen yardım ve kolaylıklar dolayısıyla kabile adına teşekkür etmişlerdi (BOA.Y.PRK.UM.41/71).

Osmanlı ülkesinde bulunan arkeolojik yerler de yabancı turistleri cezbediyordu. Mayıs 1905'te arkeoloji hocaları ve zenginlerden oluşan 170 kişilik İngiliz turist kafesi bir gezi vapuruyla Cezayir-i Bahri Sefid, İzmir ve Aydın'da arkeolojik alanları ziyaret etmişler, ziyaretleri sırasında mahalli yetkililerce gösterilen kolaylık ve yardımlar dolayısıyla Hariciye Nezaretine memnuniyetlerini bildirmişlerdi (BOA.Y.PRK.EŞA.47/74).

Dini bakımdan önemli bir merkez olan Kudüs, yerli ve yabancı turist gruplarının sıklıkla ziyaret ettiği bir merkez durumundaydı. Kudüs polis teşkilatının Kasım 1913'te merkeze yazdığı yazıya göre özellikle yılın son aylarında yapılmakta olan ayinlere katılmak üzere Osmanlı vatandaşı veya yabancı olmak üzere şehre 50.000'e yakın ziyaretçi gelmekteydi (Yılmaz, 2020, s. 41). Öyle ki artan ziyaretçi sayısı, emniyet ve asayişin sağlanması amacıyla ek tedbirler almayı gerektirmekteydi. (BOA.BEO.927/69482). İspanya sefaretinin Hariciye Nezaretine yazdığı yazıya göre 200 kadar İspanyol, Kudüs ve çevresini ziyaret etmek amacıyla 8 Nisan 1904 tarihinde Hayfa, 11 Nisan 1904 tarihinde ise Yafa limanında bulunacaktı. Hariciye Nezareti, Sadaret aracılığıyla Beyrut vilayetine bilgi vererek gerekli kolaylığın sağlanmasını talep etmişti (BOA.Y.A.HUS. 469/11).

Osmanlı ülkesine yabancıların sıklıkla gelmeye başlamaları devleti tedbir almaya sevk etmiş, bu insanların geliş maksatlarının ve ülkedeki faaliyetlerinin takibiyle Zaptiye Nezareti görevlendirilmiş, ülke içinde gidecekleri yerlere de önceden bilgi verilerek, siyasi faaliyette bulunup bulunmadıkları, ihtilalcilerle görüşüp görüşmedikleri gibi hususların kontrol altında bulundurulması talimatı verilmişti (BOA.DH.MKT.2426/9). Süreç içerisindeki uygulamalar, Zaptiye Nezaretinin bu görevini hassasiyetle icra ederek turist gruplarını yakinen takip ettiğini göstermektedir (BOA.Y.PRK.ZB. 10/10, 15/49, 21/18, 37/33).

II.Abdülhamid turistik mekanlarda tedbir aldırarak yetinmemiş, İstanbul'a gelecek yabancıların müspet intibalarla ayrılmasına da önem atfetmiştir. 22 Mart 1893'te çıkardığı bir iradede, şehre yeni gelen bir yabancı için ilk gördüğü manzaranın önemli olduğu belirtildikten sonra Avrupa'dan demiryolu ile gelen kişilerin ilk gözüne çarpacak olan Yedikule'den

Kumkapı'ya kadarki bölgenin tenekeden yapılmış kulübelerle dolu olduğu, bu durumun çirkin bir görüntü oluşturduğu ifade edilmektedir. İradenin devamında ise burada ikamet eden fakir insanların yeni inşa edilecek veya kiralanacak evlere nakledilmeleri ve kulübelerin ortadan kaldırması emredilmekteydi (Engin, 2016, s. 139).

Osmanlı Devleti turizm faaliyetlerinin ülkeye olan katkılarını görmüş olacak ki bu sektörün geliştirilmesi adına I.Dünya Savaşı yıllarında dahi bir takım çalışmalar yürütmüştür. Çalışmalar, Ernest Erman isimli bir Alman tarafından yazılan ve her sene İsviçre, İtalya gibi ülkelere giden Alman turistleri Osmanlı ülkesine çekebilmek için bazı fikirler içeren bir mektubun Mayıs 1916'da Dahiliye Nezaretine ulaşmasıyla başlamış, Ticaret ve Ziraat Nezaretine konu hakkında bir rapor hazırlama görevi verilmişti. Nezaretin hazırladığı raporda, Osmanlı şehirlerinin pek çok yabancı turisti, özellikle müttefik devlet vatandaşlarını kolaylıkla kendilerine çekebileceği fakat bunun için yapılması gereken bazı işler olduğu belirtilmekteydi. Bu işlerin başında ülkedeki kaplıcaların fenni gelişmelere uygun olarak düzenlenmesi, bunların yakın civarında otel, eğlence yerleri gibi turistik tesislerin kurulması, yolların düzenlenmesi, ulaşım araçlarının iyileştirilerek sayılarının artırılması gelmekteydi. Nezaret, ayrıca ülkenin turizm değerlerini yabancılara tanıttacak ve ülke içinde sektöre danışmanlık hizmeti verecek kişilerden de istifade edilmesi gerektiğinin altını çiziyordu (Yüksel, 2010, s. 201-203).

Devam eden süreçte, turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla bir tetkik komisyonu kurulmuş ve İstanbul ağırlıklı olmak üzere yapılması gerekenler tartışılmıştı. Tartışmalar sonucunda İstanbul'un imarı, çevre sorunlarının çözülmesi, yeşil alanların ıslahı, büyük bir hayvanat ve nebatat bahçesi kurulması, ulaşım ve konaklama imkanlarının geliştirilmesi, belli mevsimlerde at koşusu, spor müsabakaları, çeşitli eğlenceler vb. aktiviteler düzenlenmesi kararı alınmıştır. Komisyon İstanbul dışında yapılabilecekler konusuna da değinerek Bursa ile İstanbul arasındaki ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, Tuzla ve Yalova kaplıcalarının ıslahı gibi kararlar da almıştır. Raporda zikredilenler, devletin içine düştüğü sıkıntılar sebebiyle hayata geçemediyse de Osmanlı Devleti'nin turizm sektörüne bakışını göstermesi açısından önemlidir (Yüksel, 2010, s. 204, 214-224).

2. Turist Rehberleri

Osmanlı topraklarında turizm faaliyetlerinin başlaması, özellikle İstanbul'da turist rehberliği mesleğinin de doğmasını sağlamıştı. Bu meslek mensupları genellikle Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Bu kişiler turistleri genellikle vapur iskeleleri veya tren istasyonlarında karşılamakta bazen de otel sahipleri tarafından turistlere tavsiye edilerek belli bir ücret karşılığında anlaşmaktaydılar. Rehberlik yapan kişilerin, herhangi bir eğitimden geçmemiş olmaları ve bir denetime tabi tutulmamaları dolayısıyla turistlere yalan yanlış bilgiler verdikleri, esnaf ile iş birliği yaparak fahiş fiyatlara mal satılmasına aracılık ettikleri şeklinde şikayetler gelmekteydi. Bu şikayetlerin padişaha kadar ulaşması üzerine çıkarılan irade-i seniyyede turist rehberlerinin düzene sokulması için bir nizamname çıkarılması emredilmiş ve konu Şuray-ı Devlet'e havale edilmiştir. Şuray-ı Devlet konu hakkında 16 Temmuz 1890 tarihli bir layiha hazırlamış ve idareye sunmuştur. Layihada rehberler hakkında ayrıntılı düzenlemeler yapılmış olup ayrıca İstanbul'da bulunan otel ve misafirhanelerin de bir intizama alınması ve oralarda kalacaklar hakkında da idarenin bilgi sahibi olabilmesi adına hazırlanan ve 20 Nisan 1888 tarihinde idareye sunulan layihanın da uygulamaya konulmasının münasip olacağı ifade edilmekteydi (BOA.İ.MMS.116/4994).

Şuray-ı Devlet'in hazırladığı taslak 10 Kasım 1890 tarihinde *Seyyahine Tercümanlık İdenler Hakkında Nizamname* ismiyle yürürlüğe konulmuştur. 6 maddeden oluşan bu nizamname, rehberleri belediyeden tercümanlık şahadetnamesi almaya mecbur tutmaktaydı. Bu şahadetnameyi almak isteyenlerin kabahat cinsinden suçlar hariç olmak üzere sabıkasız olmaları, Türkçe ile beraber bir başka lisanı bilmeleri, rehberlik yapacakları şehir hakkında bilgi sahibi olmaları zorunlu olup ayrıca iyi hal sahibi olduklarına dair mahalle muhtarından alacakları ilmühaberi belediyeye ibraz etmeleri gerekmekteydi. Bu başvuruyu üzerine belediyeler

gerekli tahkikatları yaptıktan sonra kişilere tercümanlık şahadetnamesi verecekti. Nizamname hükümleri taşra vilayetlerde rehberlik yapmak isteyenler için de geçerli olup onlar da buldukları yer belediyelerinden şahadetnamelerini alacaklardı. Şahadetnameli rehberlerden, turistleri yanıltarak onları zarara uğratanların şahadetnameleri iptal edileceği gibi gerekiyorsa haklarında ceza kanununa göre de soruşturma açılacaktı (*Seyyahine Tercümanlık İdenler Hakkında Nizamname*, Düstur 1/6, s. 784).

Vürl isimli bir yabancı tarafından yazılıp Türkçeye de çevrilen kitapta rehberlerin İstanbul'un her yerinde buldukları, fakat Viyana, Tobias veya İmperyal otelleri yanında bulunan ve Almanca bilen rehberlerin tercih edilmeleri gerektiği, bu rehberlerin oldukça iyi hizmet verdikleri, günlük 8, 10 Frank civarında ücret aldıkları belirtilmektedir. Devamında ise bunların dışındaki rehberlerin esnaf ile anlaşarak turistlere oldukça yüksek fiyatlara eşya satın aldıkları ifade edilmektedir (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

Turist rehberleri hakkında bir nizamname çıkarılıp, bir nebze düzen içine alınmış olsa da bu kişilerle ilgili şikayetler devam ediyor olacak ki çeşitli arayışların olduğuna şahit olunmaktadır. Bu meyandan olmak üzere Budapeşte Başşehbenderliğinin, 8 Mayıs 1900 tarihinde Hariciye Nezaretine yazdığı yazıda, Budapeşte Belediyesinin turist rehberleri hakkında yeni bir nizamname hazırladığı, Osmanlı ülkesinde turist rehberliği yapan ve çeşitli tabiiyetlere mensup olan kişilerin bilgisizlik veya kötü niyetleri sebebiyle İstanbul'a gelen turistlere yanlış bilgiler vermekte olduklarından dolayı bu konunun Osmanlıya da örnek olabileceği, ilgili nizamname tercümesinin gönderildiği belirtilmekteydi. İlgili nizamname, turist rehberliği yapmak isteyenlerin polis bakanlığından ruhsat almalarını zorunlu kılmakta olup bu kişilerin Macar tabiiyetinden, sabıkasız, iyi ahlaklı, en az beş sene Peşte'de ikamet etmiş ve görünüş olarak tikslenme uyandıracak bir hastalığa دچار olmaması gerekmektedir. Rehberler, polis idaresinden alacakları ve rehber olduklarını gösterir tenekeden mamul bir kokartı yakalarına takacaklardı. Rehberlerin turistleri taciz etmeleri ve onlara hizmet teklif etme esnasında gürültü yapmaları yasaktı. Bu kişiler, ilk yarım saat için 1 Korun, devamındaki her yarım saat için 0,50 Korun, yarım gün için 4 Korun, bir gün için ise 8 Korun ücret alabileceklerdi. Rehberlerin, turistlere rehberlik hizmeti dışında başka bir hizmet sunmaları kesinlikle yasaktı. Bu nizamnameye aykırı hareket edenler 1 Korundan 100 Koruna kadar para cezasıyla cezalandırılacaktı. (BOA.HR.İD.2005/30).

13 Nisan 1901 yılında saraya sunulan bir raporda ise İstanbul'a gelen yabancı turistlerin günden güne arttığı, gelenlerin genellikle zengin ve kültürlü kişilerden oluştuğu, bu kişilerin İstanbul'a ulaşır ulaşmaz ilk önce bir tercümana (rehber) ihtiyaç duydukları, tesadüf ettikleri tercümanı maiyetlerine kabul ederek onlar vasıtasıyla İstanbul'u gezmeye başladıkları, tercümanların turistlere istedikleri gibi davrandıkları, değişik milletlerden olmaları dolayısıyla turistlere milletimiz aleyhinde beyanatlarda buldukları, bunun sonucunda turistlerin ülkelerine döndüklerinde gazete ve dergilerde bir takım yanlış mütalaalar yayınladıkları ifade edilmektedir. Raporun devamında, devletin menfaatini düşünen, değişik dilleri konuşabilen Müslüman tercümanlar vasıtasıyla erbab-ı namus tercümanlar seçilerek Zaptiye Nezareti denetiminde bir düzene konulması gerektiği belirtilmektedir. Rapora göre bu suretle oluşturulacak tercüman sınıfından iki türlü yarar sağlanır. Birincisi; Gelecek turistlere müspet bilgi ve fikirler verilir. İkincisi ise turistlerin durumlarını ve faaliyetlerini gizlice takip etme imkanı doğar. Böylece masrafsız olarak bir hafiye grubu teşkil edilmiş olacaktır (BOA.Y.PRK.MYD.23/72).

Rehberler hakkında bir nizamname çıkarılmış olmasına rağmen uygulamada çeşitli sorunlar çıkıyordu. İstanbul belediyesi 17 Aralık 1910 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda turist rehberliği yapmak üzere başvurmuş olan yirmi yedi kişi hakkında Emniyet-i Umumiye Müdüriyetince yapılan tahkikatta bunlardan hiçbirisinin kabahat suçları dışında sabıklarının olmadığı, iyi halli kişiler oldukları, Türkçeden başka birkaç lisana vakıf oldukları ayrıca memleketin turistik mekanları hakkında da bilgi sahibi oldukları anlaşılacak bunlardan Osmanlı vatandaşı olanlardan bir kısmına tercümanlık belgesi verildiği, diğerlerine de verileceği

fakat yabancıardan rehberlik yapmak isteyenlere yapılacak muamele hakkında nizamnamede bir hüküm bulunmadığı için başvurular arasında bulunan Yunanlılar ile bir İngiliz'e belge verilip verilmeyeceği hususunda tereddüde düşüldüğü ifade edilmektedir (BOA.DH.MTV.24/7).

Konunun ulaştığı Hariciye Nezareti 11 Şubat 1911 tarihinde verdiği cevapta, turist rehberliğinin bir sanat ve esnaflık olduğunu, ilgili mevzuata göre ülkede sanat ve esnaflık icrasının Osmanlı vatandaşları ile bu konuda karşılıklı antlaşma imzalanmış olan devlet vatandaşlarına münhasır bulunduğunu, bu sebeple Yunan, Sırp ve İranlıların esnafın uymak zorunda olduğu bütün kural ve kanunlara uymak ve vergisini vermek suretiyle sanat ve esnaflık yapabileceklerini, bu üç millet dışındaki yabancıların Osmanlı ülkesinde sanat ve esnaflık icra etmelerinin mümkün olmadığını ifade etmişti (BOA.DH.MTV.24/7).

3. Konaklama Tesisleri

Birçok elçiliğin bulunduğu ve gayrimüslimler tarafından tercih edilen bir bölge olan Pera, İstanbul'un ilk otellerine ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgede 1841 yılında açılan ve James Misserie tarafından işletilen Hotel d'Angleterre Osmanlı ülkesindeki ilk modern oteldi (Arslan ve Polat, 2015, s. 110). XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Batı'yla ekonomik ve siyasal alanda daha yoğun ilişkiler kurması otel ihtiyacını da artırdı (Yılmaz, Yetgin ve Kozak, 2018, s. 118). Bu ortam yeni otellerin kurulmasının önünü açmış olup yüzyılın sonlarına gelindiğinde sadece Beyoğlu bölgesindeki otellerin sayısı 50'ye ulaşmıştı (Arslan ve Polat, 2015, s. 110). Bu gelişmeler İstanbul'la sınırlı kalmamış, Eskişehir'de 1892 yılında açılan Hotel Tadia örneğinde olduğu gibi demiryolu güzergahında bulunan şehirlerde de yaşanmıştır (Yılmaz vd. 2018, s. 118).

Dersaadet ve Civarına Mahsus Rehberdir ismiyle 1891 yılında Osmanlı Türkçesine çevrilen kitapta dönemin İstanbul'unda kalınabilecek oteller hakkında da bilgiler verilmektedir. Tavsiye edilen birinci derecede oteller genel olarak Beyoğlu bölgesindedir. Bunlar arasında Viyana, Tobias ve İmperyal Otelleri Almanlara ait olup oda fiyatları 2,5- 6 Mark, yemekler dahil olarak ise 8-12 Mark arasındaydı. Alman otelleri dışında Londra Oteli, Bizans Oteli, Lüksemburg Oteli ve İngilizlere ait olan Mısır ve Royal otelleri tavsiye edilmekteydi. İkinci grupta sayılan oteller, Alman otellerinden daha kaliteli olup özellikle yeni yapılan Londra Oteli oldukça güzel tefriş edilmiş ve asansör de kurulmuştu. Bu otellerin fiyatları doğal olarak Alman otellerinden daha yüksekti (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

Birinci derecede oteller arasında sayılabilecek olmasına rağmen fiyatları daha düşük oteller de bulunmaktaydı. Grand Britanya ve Ungarya Otelleri bu gruptandı. Yazar, tren istasyonu civarı veya Galata'daki otelleri ise tavsiye etmemekteydi. Bu bölgedeki otellerin çıplak dört duvardan başka bir şeylerinin olmadığını, misafirlerine kötü havadan korunma dışında bir imkan sunmadıklarını ifade etmekteydi (BOA.Y.PRK.TKM.23/10).

Osmanlıda turizm faaliyetlerinin başlamasıyla ülkeye gelenler arasında durumları meçhul ya da şüpheli kişilerin de bulunuyor olması idareyi bazı tedbirler almaya zorlamaktaydı. Bu mahzuru ortadan kaldırmak amacıyla otel ve misafirhane işletenlere müşterilerinin kayıtlarını tutma zorunluluğu getirilmişti (BOA.İ.KAN.1/43). Otel ve misafirhanelerin kontrol altına alınması amaçlı ilk çalışma 1887 yılında başlamasına rağmen (Çetin, 2018, s.7) bu konudaki talimat ancak 11 Mart 1895 tarihinde yürürlüğe girebilmişti. *Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkında Talimat* ismiyle yayınlanan ve adından da anlaşılacağı üzere sadece İstanbul'da geçerli olan bu talimata göre; otel açmak veya evinin odalarını kiraya vermek isteyenler polis teşkilatına bilgi verecekler ve kapılarına işletmelerinin nev'ini bildiren bir levha asacaklardı. Hancı, lokantacı ve buna benzer kirahanecilerin işletmelerine gelen kişilerin kaydını tutma zorunluluğuna (*Ceza Kanunname-i Hümayunu*, madde 256) otel ve misafirhane sahipleri de tabi olacaklardı. Bu zorunluluk kapsamında otel ve misafirhane işletenler müşterinin ismi, şöhreti, mesleği, nereden geldiği, geliş tarihi, tabiiyeti ve kaldığı sürenin kaydedildiği bir defter tutacaklardı. Bu kurala uymayan işletme sahiplerine 6

beşlikten, 10 beşliğe kadar para cezası uygulanacaktı. Bu defterlerde otel veya misafirhane işleticilerinin ismi, şöhreti, yaşı, doğum yeri, tabiiyetleri ve işletmelerin açılış tarihleri gibi bilgiler de kayıtlı olacaktı. Müstecirler müşterilerinden şüpheli olanları polise bildirmedikleri takdirde haklarında ceza kanununa göre soruşturma açılacaktı. Polisler gerekli gördükleri takdirde otel ve misafirhanelere gelenlerin kaydedildiği defteri inceleyebilecek, buralarda kalanlar ile otel veya misafirhane değiştirenlerin kaydını alabilecekti. Ağır cezalı bir suçtan şüpheli veya hükümlü olanlar ile serseri makulesinden olanların otel ve misafirhanede saklandıklarıyla ilgili şüphe olduğunda, polis bu tür kişileri yakalamak amacıyla her yerde arama yapabileceği gibi bu işletmelerde de arama yapabilecekti. Yabancıların işlettiği otel ve misafirhanelerin aranmasında, bu konudaki mevzuat dikkate alınacaktı (Çetin, 2018, s.7; BOA.HR.İD.178/44).

Otel ve misafirhaneler hakkındaki talimatın içeriği incelendiğinde genel olarak buralarda gecelemlerin kayıt altına alınması amaçlanmakta ve polisin bu mekanlar üzerindeki yetkileri düzenlenmektedir. Bu haliyle talimatın esas amacının güvenlik kaygıları olduğu anlaşılmaktadır (Çetin, 2018, s. 9).

Beyoğlu Mutasarrıflığının 8 Ağustos 1895 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıya göre oteller hakkında tanzim edilen nizamname hükümleri Osmanlı vatandaşları tarafından kolaylıkla benimsenmesine rağmen yabancı devlet vatandaşı olan otelciler bu konuda elçiliklerinden bir tebligat gelmedikçe nizamname hükümlerini uygulamayacaklarını ifade etmekteydiler (BOA.DH.MKT.415/63). Yabancı otel ve misafirhane işleticilerinin, müşterilerinin kimlik bilgilerini güvenlik güçleriyle paylaşmamaları üzerine sefaretler nezdinde yapılan girişimlerden de sonuç alınmayınca bu kişiler hakkında davalar açılmış, yapılan muhakemeler sonucunda para cezaları verilmiş fakat yine de nizamname hükümlerinin yabancılar tarafından da tam olarak uygulanması sağlanamamıştır (Çetin, 2018, s.10,11).

Sonuç

Osmanlı ülkesi doğal güzellikleri, tarihi mirası, kültürü ile XIX yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı turist gruplarını kendisine çekmiş olup bu gelişmenin temel kolaylaştırıcısı ulaşım araçlarının gelişimi olmuştur.

Osmanlı Devleti, gelişen turizm sektörüne olabildiğince hızlı bir şekilde ayak uydurarak turist rehberleri ve konaklama tesisleri alanında bir takım hukuki düzenlemeler yapmıştır. Oteller hakkında yapılan düzenlemeler ağırlıklı güvenlik kaygılarıyla yapılmış olsa da rehberler konusunda getirilen kurallar daha çok turizmin gereklerine cevap verme adına yapılmıştır.

Hazine-i Hümayun'u ve Selamlık Resmi'ni izlemek isteyenlere izinler verilmesi, rehberler hakkındaki nizamnamede bu kişilerin sabıkasız, iyi ahlaklı kişilerden olmaları, hizmet verecekleri şehir hakkında doğru bilgilere sahip bulunmaları, turistleri aldatarak zarara soktuklarında ruhsatnamelerinin iptal edilmesi hatta ceza soruşturması açılması gibi kurallar idarenin turizmin önemini farkında olduğunu göstermektedir. Turist gruplarının sıklıkla kendilerine gösterilen kolaylıklar dolayısıyla idareye teşekkürlerini bildirmeleri bu anlayışın devlet ve toplumun geneline şamil olduğunu ve turist gruplarının ülkeden memnun ayrıldıklarını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). BEO.(Bab-ı Ali Evrak Odası) 927/69482, 3860/289487.

BOA.DH (Dahiliye Nezareti) MKT (Mektubi Kalemi) 415/63, 782/7, 2426/9.

BOA.DH.MTV.(Mütenevvia Evrakı) 24/7

- BOA.HR. (Hariciye Nezareti) İD. (İdare Evrakı) 178/44, 2005/30
BOA.HR.MKT (Mektubi Kalemi Belgeleri) 853/35, 782/7, 2135/54
BOA.HR.TH. (Tahrirat Evrakı) 293/18, 317/68
BOA.İ.(İrade) HUS. (Hususi Evrakı) 128/14, 140/37
BOA.İ.KAN. (Kanun ve Nizam) 1/43
BOA.İ.MMS. (Meclis-i Mahsus Evrakı)116/4994
BOA.Y.PRK.MYD. (Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-Harbiye Dairesi Evrakı) 23/72
BOA.TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı) 242/73, 242/74
BOA.Y.(Yıldız) A.HUS. (Sadaret Hususi Maruzat Evrakı) 469/11
BOA.Y.PRK.(Perakende) ASK. (Askeri Maruzat Evrakı)71/39, 205/28,
BOA.Y.PRK.EŞA. (Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik Evrakı) 47/74,
BOA.Y.PRK.PT. (Posta Telgraf Nezareti Maruzatı) 19/20, 19/32
BOA.Y.PRK.ŞH.(Şehremaneti Maruzatı Evrakı) 13/66
BOA.Y.PRK.TKM. (Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı) 23/10
BOA.Y.PRK.UM. (Umumi Evrak) 41/71
BOA.Y.PRK.(Yıldız Perakende Evrakı) ZB. (Zaptiye Nezareti Maruzatı) 10/9, 10/10, 15/49, 21/18, 37/33

Kitap ve Makaleler

- Arslan, A, Polat, H.A. (2015). The Ottoman Empire's first attempt to establish hotels in Istanbul: The Ottoman Imperial Hotels Company, *Tourism Management*, 51, 103-111, doi.org/10.1016/j.tourman.2015.05.016
- Ceza kanunname-i hümayunu, *Düstur 1/1*, Matbaa-i Amire, 1389 (537-597)
- Çetin, E. (2018). 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde otel ve misafirhanelere dair düzenlemeler, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29,1, (1-14). doi: 10.17123/atad.435706
- Engin, V.(2016). *Sultan II.Abdülhamid ve İstanbul'u*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Eralp, Z. (1983). *Genel turizm*, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları: 3, Ankara: Turhan Kitabevi
- İpşirli, M.(1993). Cuma selamlığı, *TDV İslam ansiklopedisi*, 8, (90-92)
- Koçer, G. (2020). Turizmin tarihini keşfetmek: modern turizmin doğuşu ve Doğu'nun cazibesi, *Near East Historical Review*, 10 (3). doi.org/10.29228/nehrrview.43302
- Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ilk sergiler ve sergi-i umumi-i osmani, *Belleten*, 47, 185, (195-235). https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1780/tur
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2506, Milli Eğitim basımevi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Seyyahine tercümanlık idenler hakkında nizamname, *Düstur 1/6*; Devlet Matbaası, Ankara (1939), (784, 785)

- Yılmaz, A, Yetgin, D, Kozak, N. (2018). A hotel in anatolia in the last period of the Ottoman empire: Hotel tadia (1892–1922). *Tourism Management Perspectives*, 26, 118-125, doi.org/10.1016/j.tmp. 2017.08.002
- Yılmaz, İ. (2020). Osmanlı polis teşkilatında otomobil, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 1, (38-48). doi: 10.32709/akusosbil.486497
- Yüksel, A.(2010). Zamansız bir teşebbüs: I. Dünya savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda turizmi geliştirme gayretleri, *Doğu Batı*, Yıl: 13, 52, (200-225)

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Türkiye’de Piyano İle İlgili Yapılan Lisansüstü Araştırmaların İçerik Analizi: (1995-2017)*

Content Analysis Related to the Graduate Research on the Piano in Turkey: (1995-2017)

Doç. Dr. Ezgi BABACAN ¹

Öz

Bilimsel araştırmalar sistematik şekilde belirli bir yöntemle bilgilerin toplanması, çözümlenmesi ve yorumlanarak raporlaştırılması sürecine dayanmaktadır. Bu süreçte araştırma sonuçları tez, makale gibi farklı yayın türleriyle paylaşılabilir. Alana yönelik yapılan her araştırma sonucunda ortaya çıkan yaklaşım ve uygulamalar o disipline olumlu katkı sağlamaktadır. Piyano ile ilgili yapılan lisansüstü araştırmaların sistematik olarak incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, piyanoya yönelik yapılan çalışmaların genel bir çerçevede raporlaştırılması, sistematik olarak düzenlenmesi ve yapılacak yeni çalışmalar için araştırmacılara yardımcı olması açısından önemli görülmektedir. Araştırmada 1987-2017 arasında, YÖK tez merkezi veritabanında tam metin PDF olarak ulaşılan ve konu içeriği doğrudan piyano ile ilgili tezler incelenerek içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırma kapsamında belirlenen tarama ve seçim ölçütleriyle kullanılacak lisansüstü araştırmalar belirlenmiş ve konu içeriği piyano ile ilgili olanlar örnekleme dahil edilmiştir. Araştırma örnekleminde yer alan lisansüstü araştırmalar incelenmiş, excel programı kullanılarak kodlanmış ve araştırma türünden başlayarak, 17 maddeden oluşan temalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Piyano, lisansüstü tez, bilimsel araştırma, içerik analizi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Scientific researches are based on the process of systematically collecting, analyzing, and reporting by interpreting information with a specific method. In this process, research results can be shared with different types of publications such as thesis and article. The approaches and practices that emerge as a result of every research conducted in the field contribute positively to that discipline. This study, which was carried out to systematically examine the graduate studies on piano, is considered important in terms of reporting the studies on piano, in a general framework, organizing them systematically, and helping researchers for new studies to be made. In the research, between 1987 and 2017, the theses that were accessed as full text PDF in the YÖK thesis center database and the content of the subject were analyzed by content analysis by examining the piano directly. With the screening and selection criteria determined within the scope of the research, the graduate studies to be used were determined and the subjects related to piano were included in the sample. Postgraduate studies included in the research sample were examined, coded using the excel program, and themes consisting of 17 items starting from the research type were examined.

Keywords: Piano, graduate thesis, scientific research, content analysis

Paper Type: Research

* Bu çalışma 17-19 Temmuz 2017 tarihinde Kıbrıs Doğu Akdeniz Üniversitesinde düzenlenen “Uluslararası 3. İpek Yolu Müzik Konferansı”nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, ezgibabacan@hotmail.com

Atf için (to cite): Babacan, E. (2021). Türkiye’de Piyano ile İlgili Yapılan Lisansüstü Araştırmaların İçerik Analizi: (1995-2017). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1159-1191.

Giriş

Bilimsel araştırmalar sistematik şekilde belirli bir yöntemle bilgilerin toplanması, çözümlenmesi ve yorumlanarak raporlaştırılması sürecine dayanmaktadır. Bu süreçte yapılan araştırma sonuçları tez, makale gibi farklı yayın türleriyle paylaşılabilir. Bilimsel araştırmaların eğitsel olarak başladığı ilk basamak şüphesiz ki lisansüstü eğitim sürecidir. Bu süreçte alana özgü bilgi ve becerileri kazanmak ve artırmak için, bilgiyi araştırmak, analiz etmek, yorumlamak ve farklı araştırma alanı ile karşılaştırmak önemlidir. Ülkemizde mesleki olarak sanat eğitimi veren tüm yükseköğretim kurumları 1982’de yürürlüğe giren kararname ve 1983’te onun yerini alan 2809 sayılı yasa ile YÖK kapsamına alınarak üniversitelere bağlanmıştır. Yine 1982 yılındaki ‘Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’ ile bu alanda lisansüstü eğitim başlamıştır (Uçan, 1996, s.193-199). YÖK’ün (2016) lisansüstü eğitim öğretim yönetmeliği içerisinde yüksek lisans programı, öğrencinin bilimsel araştırma yöntemlerini kullanarak bilgilere erişme, bilgiyi derleme, yorumlama ve değerlendirme yeteneğini kazanmasını sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Doktora programı, öğrenciye bağımsız araştırma yapma, bilimsel problemleri, verileri geniş ve derin bir bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapma, analiz etme ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli becerileri kazandırmakla; sanatta yeterlik ise, özgün bir sanat eserinin ortaya konulmasını, müzik ve sahne sanatlarında ise üstün bir uygulama ve yaratıcılığı amaçlayan doktora eşdeğeri bir yükseköğretim programı olarak tanımlanmaktadır.

Günümüzde müzik alanında yapılan lisansüstü araştırmalar, araştırma alanına göre çok çeşitli olabilmektedir. Ülkemizde müzik eğitimi, konservatuar, müzik bilimleri, müzikoloji ve müzik öğretmenliği gibi farklı programlarda verilmektedir. Mesleki alanda düşünüldüğünde (Uçan, 2005) üniversitelerin eğitim fakültelerine bağlı, müzik eğitimi anabilim dalları, müzik eğitimciliği yönünde, rektörlük bünyesinde devlet konservatuvarları seslendiricilik, bestecilik çalgı yapımcılık ve onarıcılık yönünde, Güzel sanatlar fakülteleri müzik bölümleri ise müzik alanında araştırma yaparak lisans, yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik boyutlarında akademik eğitim ve araştırma programlarının geliştirilmesinde kapsamlı ve önemli görevler yüklenmiştir (aktaran: Sonsel, 2018, s.342). Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı verileri doğrultusunda Türkiye genelinde 2014 yılında yapılan araştırmada (Öztürk ve Dinç, 2016) lisansüstü eğitim almış müzik öğretmeni sayısı 996 olarak belirlenmiş, bunların 536’sının tezli yüksek lisans, 448’inin tezsiz yüksek lisans ve 12’sinin doktora tezi olduğu saptanmıştır.

Ülkemizde müzik alanında lisansüstü araştırmaların incelenmesine yönelik farklı alanları (müzik bilimleri, müzik öğretmenliği vb.), branşları (gitar, flüt, viyola, keman vb.) kapsayan araştırmalar (Demirbatır, 2001; Ataman, 2009; Karkın, 2011; Orhan, 2012; Tebiş ve Okay, 2013; Çeşit, 2015; Alyörük, 2016; Öztutgan, 2016; Öztürk ve Dinç, 2016; Sonsel, 2018; Soyacan ve Babacan, 2019) bulunmaktadır. Örneğin, Demirbatır (2001), bibliyografya çalışmasında Yükseköğretim Kurulu dokümantasyon merkezinden aldığı, 1985-2000 yılları arasında yapılmış, doğrudan ya da dolaylı olarak müzik alanı ile bağlantılı 199 yüksek lisans, 29 doktora ve 12 sanatta yeterlik tezinin yer aldığını belirtmiştir. Karkın (2011) ise, 1989-1999 yılları arasında müzik bilimleri alanında yapılmış lisansüstü tezleri incelediği araştırmasında Yükseköğretim Kurulu’nun tez arşivinde 107 yüksek lisans, 21 doktora ve 6 sanatta yeterlik tezlerine ulaşmıştır. Farklı branşlarda araştırmalardan örneğin Orhan (2012) sadece viyolonsel alanında Türkiye’de 1992-2011 yılları arasında, 21 farklı üniversitede 60 yüksek lisans, 10 doktora ve 5 sanatta yeterlilik tezinin yer aldığını belirtmiştir. Tebiş ve Okay (2013) 1989-2012 yılları arası keman ve viyola konulu lisansüstü tezleri incelediği araştırmasında, 22 farklı üniversitede 172’si yüksek lisans, 28’i sanatta yeterlik ve 24’ü doktora olmak üzere 224 tez yapılmış olduğunu tespit etmiştir. Alyörük (2016) gitar ile ilgili araştırmasında, YÖK Tez Merkezinde taranan, 1986-2015 yılları arasında Türkiye’de 120 araştırmadan 89’unun yüksek lisans, 23’ünün doktora ve 8’inin sanatta yeterlik tezi olduğunu saptamıştır. Sonsel (2018)

araştırmasında 1994-2017 seneleri arasında viyola alanında 41'i yüksek lisans, 14'ü sanatta yeterlik ve 2'si doktora tezi olmak üzere 57 tezi incelemiştir.

Müziğin öğretiminde en yaygın ve yararlı çalgılardan biri olan piyano, sabit perdeli, entonasyon zorluğu ve bozukluğu olmayan, ses sınırı geniş ve her türlü ajilitenin yapılabilirdiği, armonik-polifonik bir eşlik çalgısıdır (Yönetken, 1996, s.69). Sanat eğitiminin bir kolu olan müzik eğitiminde piyano branşı ülkemizde amaca, kapsama ve içeriğe göre farklı şekillerde düzenlenmektedir. Profesyonel boyutta piyanist yetiştirmek amacıyla başlayarak, müzik bilimcisi, müzikolog, müzik eğitimcisi vb. gibi çok farklı alanlarda hem eğitim aracı hem de iyi bir eşlik çalgısı olarak kullanılmaktadır. Alan eğitimindeki araştırmalar sonucunda ortaya çıkan yaklaşım ve uygulamalar o alana katkı sağlamaktadır. Piyano ile ilgili yapılan lisansüstü araştırmaların sistematik olarak incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, piyanoya yönelik yapılan çalışmaların genel bir çerçevede raporlaştırılması, sistematik olarak düzenlenmesi ve araştırmacılara yapılacak yeni çalışmalar için yardımcı olması açısından önemli görülmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, içerik analizi modelinde tasarlanmış ve veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde yapılan işlem temelde birbirine benzeyen verileri kavramlar ve temalara göre bir araya getirmek ve anlaşılır biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s.162). Özellikle sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan içerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenbilir bir teknik olarak tanımlanabilir. İçerik analizi ile kitap, kitap bölümü, mektup, tarihsel dokümanlar, gazete başlıkları ve yazıları hatta görüşme, tartışma, konuşma, sohbet, tiyatro gösteriler de incelenebilir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008, s.263).

1.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma içerisinde kullanılacak lisansüstü çalışmaları belirlemek amacıyla tarama ve seçim ölçütleri belirlenmiş, 06.06.2017 tarihinde bu ölçütlere göre, YÖK tez merkezi veritabanında PDF olarak, 1987-2017 arasında ve başlığında "piyano" bulunan tezler (n:269) içerisinde tam metin olarak ulaşılan ve konu içeriği doğrudan piyano ile ilgili olanlar örnekleme dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında incelemeye alınan tezlerden PDF olarak ilk ulaşılabilir olan yıl 1995 olmuştur. Lisansüstü araştırmaları kapsayan tezlerin incelenmesine yönelik yapılan bu araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden önceden belirlenmiş ölçütlere göre seçim yapıldığından ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi önceden belirlenmiş ölçütleri karşılayan bütün durumların çalışılmasına dayalı temel anlayışa sahiptir. Buradaki ölçütler bir ölçüt listesi olarak daha önceden hazırlanmış olabilir ya da araştırmacı tarafından oluşturulabilir. (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s.73). Bu doğrultuda YÖK veri tabanında PDF olarak bulunmayan eski tarihli tezler ile yazar tarafından veritabanında erişime kapatılmış olan tezler (n:19) analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırma örnekleminde yer alan (n:250) tezin incelenmesi sonucunda konu kapsamında doğrudan piyano ile ilgili olmayan tezler de (n:14) çıkarılmış ve analiz sürecine geçilmiştir. Araştırmanın içeriğini oluşturan soruların hazırlanmasında daha önceki çalışmalar incelenmiş, kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla daha önce içerik analizi çalışması yapmış alan uzmanı başka bir araştırmacı tarafından bu ölçütlerin araştırma problemini çözüme uygunluğu sorulmuştur. Araştırmacı ve uzman tarafından değerlendirilen sorular içerisinde 17 alt problemde karar verilmiştir. Analiz sürecinde araştırma örnekleminde yer alan 236 lisansüstü tez (bkz:EK-1) excel programı kullanılarak kodlanmış ve tezler yılı, araştırmacının cinsiyeti, üniversite ve enstitülere göre dağılımı, araştırmanın türü, araştırmanın yöntemi ve deseni, konusu, örneklem grubu, veri toplama aracı ve veri analiz yöntemi, katılımcı sayısı, deneysel araştırmalarda uygulama yapılan grup, ders, uygulama süresi, deneysel uygulama grubu sayısı ve veri analiz yöntemine göre tablolastırılarak incelenmiştir.

1.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesi (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s.140) yoluyla elde edilen veriler içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Belirlenen ölçütlere uygun olarak lisansüstü tezler incelenerek excel programında tablolaştırılmıştır. Sonraki aşamada çalışmaların ölçütlere uygunluğu ve ulaşılabilirliğine göre tekrar incelenerek örnekleme yer alan tezlere karar verilmiş, başka bir araştırmacı tarafından kapsam dışında tutulan tezlerin incelenmesi istenmiş ve bu yolla araştırmanın iç geçerliği ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Tarama ve ikinci bir uzman görüşü sonucunda konu kapsamına girmeyen 14 tez çıkarılmıştır. Bu tezlerin üç tanesi flüt-piyano eserlerinin flüt icrasına dayalı incelemesi, üç tanesi ses eğitiminde kullanılan piyano eşikli halk türkülerinin incelemesi, ikisi keman piyano sonatında keman çalma tekniği ve müzikal analiz incelemesi, bir tanesi piyano için yazılmış halk türkülerinin iki gitar düzenlemesi, biri yaylı orkestrasında fagot, arp, piyano için konçerto incelemesi, biri obua piyano sonatında obua tekniğinin incelemesi, biri Brahms eserlerindeki korno keman piyano üçlüsünün teknik analizi, biri cazın piyano üzerindeki matematiksel analizi ile fraktal geometri ilişkisi ve son olarak barajların dolu savak kapasitelerini arttırmada kullanılan labirent ve piyano tuşu tipi savakların incelenmesi ile ilgilidir. Araştırma sorularının on tanesi bütün lisansüstü tezleri kapsamakta, ikisi veri analiz birimi ve örneklem grubu olan araştırmaları kapsamakta ve beş tanesi deneysel araştırmaları kapsamaktadır. Araştırma kapsamında yer alan sorular şunlardır:

- Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nedir?
- Lisansüstü tezlerin yapıldığı üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin yapıldığı enstitülere göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezleri yapan araştırmacının cinsiyetine göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin araştırma türüne göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin araştırma desenine göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin örneklem grubuna göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerde kullanılan veri analiz yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin ortalama katılımcı sayısına göre dağılımı nasıldır?
- Deneysel araştırmaların uygulama süresi (uygulama sayısı) nedir?
- Deneysel araştırmalarda uygulamanın yapıldığı dersler nedir?
- Deneysel araştırmalarda uygulamaya katılan katılımcı sayısı nedir?
- Deneysel araştırmalardaki uygulama grubu nedir?
- Deneysel araştırmalardaki desen nasıldır?
- Lisansüstü tezlerin araştırma konusuna göre dağılımı nasıldır?

Bu kategorilere göre içerik analizi yapılan örnekleme yer alan lisansüstü tezler tek tek birkaç kez okunarak temalar oluşturulmuştur. Bu 17 temanın (sorular) her biri için eğer varsa alt temalar da oluşturulmuştur. Örneğin, araştırma deseni içerisinde deneysel ya da betimsel desen kullanan araştırmalar ve alt temaları gerçek deneysel, yarı deneysel desen vb. şeklinde tasarlanmıştır. Temalar oluşturulduktan sonra 236 tez tekrar okunarak mevcut kategori ve temalara göre kodlanmıştır. Bütün kodlamalar bittikten üç gün sonra araştırmacı tarafından kategori ve temalara göre tekrar kodlama yapılmış ve iç tutarlık (güvenirlilik) sağlanmaya

çalışılmıştır. Her iki kodlamadaki tutarlık Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülü kullanılarak hesaplanmış ve uyum yüzdesi %95 aralığında bulunmuştur. On kodlamadaki farkın birisi enstitü, birisi cinsiyet (her iki cinsiyette de kullanılan ortak ad olduğu için), beşi desen (tezlerde yazılan desen ve yapılan uygulama tutarlı olmadığı için), biri yöntem (yazılan deneysel yöntem ile uygulamada deneysel desen bulunmadığı için) ve ikisi deneysel desendeki uygulama grubu ve sayısı kategorisinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra kategoriler ve temalar excel programında kodlanarak tekrarlanma sıklığına göre frekans (f), yüzde (%), standart sapma ve ortalama değerleri kullanılarak hesaplanmış, tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde lisansüstü tezler araştırma yılı, üniversite ve enstitülere göre dağılımı, araştırmacının cinsiyeti, araştırmanın türü, araştırmanın yöntemi ve deseni, konusu, örneklem grubu, veri toplama aracı ve veri analiz yöntemi, katılımcı sayısı, deneysel araştırmalarda uygulama yapılan grup, ders, uygulama süresi, deneysel uygulama grubu sayısı ve veri analiz yöntemine göre tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

2.1. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tablo 1. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı

Yıl	f	%
1995	1	0,4
1996	1	0,4
1997	2	0,8
1998	5	2,1
1999	3	1,3
2001	6	2,5
2002	9	3,8
2003	5	2,1
2004	11	4,7
2005	5	2,1
2006	18	7,6
2007	19	8,1
2008	12	5,1
2009	22	9,3
2010	28	11,9
2011	14	5,9
2012	14	5,9
2013	20	8,5
2014	15	6,4
2015	12	5,1
2016	13	5,5
2017	1	0,4
Toplam	236	100

Yapılan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 1995 ile 2017 yılları arasında PDF olarak ilk ulaşılabilir olanı 1995 yılına aittir. İncelenen 236 çalışmadan 28'inin 2010 yılı (%11,9), 22'sinin (%9,3) 2009 yılı, 20'sinin (%8,5) 2013 yılı içerisinde olduğu görülmektedir. Bulgular doğrultusunda, lisansüstü araştırmaların 2010 yılına kadar miktar olarak ciddi artış gösterdiği, 2013 yılından itibaren ise miktarın giderek azaldığı söylenebilir.

2.2. Lisansüstü Tezlerin Yapıldığı Üniversiteler

Tablo 2. Tezlerin yapıldığı üniversitelere göre dağılımı

Üniversite	f	%
Gazi Üniversitesi	50	21,2
Mimar Sinan Üniversitesi	22	9,3
Dokuz Eylül Üniversitesi	17	7,2
Necmettin Erbakan (Selçuk) Üniversitesi	14	5,9
İstanbul Üniversitesi	12	5,1
Marmara Üniversitesi	12	5,1
Trakya Üniversitesi	12	5,1
Hacettepe Üniversitesi	11	4,7
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	9	3,8
Erciyes Üniversitesi	9	3,8
Anadolu Üniversitesi	7	3,0
Uludağ Üniversitesi	6	2,5
Atatürk Üniversitesi	6	2,5
İnönü Üniversitesi	5	2,1
Cumhuriyet Üniversitesi	5	2,1
İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ)	4	1,7
Haliç Üniversitesi	4	1,7
Pamukkale Üniversitesi	4	1,7
Afyon Kocatepe Üniversitesi	3	1,3
Niğde Üniversitesi	3	1,3
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	3	1,3
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	3	1,3
Karadeniz Teknik Üniversitesi	3	1,3
Kocaeli Üniversitesi	2	0,8
Yaşar Üniversitesi	2	0,8
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	0,4
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	0,4
Balıkesir Üniversitesi	1	0,4
Ankara Üniversitesi	1	0,4
Çukurova Üniversitesi	1	0,4
Bilkent Üniversitesi	1	0,4
Yeditepe Üniversitesi	1	0,4
Ordu Üniversitesi	1	0,4
Toplam	236	100,0

Piyano alanında yapılan lisansüstü tezlerin 33 farklı üniversiteye dağıldığı görülmektedir. Buna göre incelenen tezlerin 50’si (%21,2) Gazi Üniversitesi’nde, 22’si (%9,3) Mimar Sinan Üniversitesi’nde, 17’si (%7,2) Dokuz Eylül Üniversitesi’nde, 14’ü (%5,9) Necmettin Erbakan (Selçuk Üniversitesi) Üniversitesi’nde, 12’si (%5,1) İstanbul Üniversitesi’nde, 12’si (%5,1) Marmara Üniversitesi’nde, 12’si (%5,1) Trakya Üniversitesi’nde ve 11’i (%4,7) Hacettepe Üniversitesinde yapılmıştır. Dağılım incelendiğinde ilk sıralarda yer alan üniversitelerin çoğunluğunun ülkemizde müzik alanına yönelik (konservatuar, müzik eğitimi vb.) açılan lisansüstü bölümlerin ilk örnekleri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte YÖK tez veri merkezinde piyano anahtar kelimesiyle aramada yer alan ancak tam metine ulaşılamayan tezlerin üniversite dağılımı incelendiğinde ilk tezlerin yıllara göre dağılımı şu şekildedir: Gazi Üniversitesi 1987, Marmara Üniversitesi 1987, İstanbul Üniversitesi 1992, İnönü Üniversitesi 1993, Selçuk Üniversitesi 1996, Hacettepe Üniversitesi 1996, Mimar Sinan Üniversitesi 1996. Analiz sonucunda en fazla lisansüstü tezin Gazi Üniversitesinde olması, tarihsel olarak ülkemizde açılan ilk müzik eğitimi kurumu olması nedeniyle doğal bir sonuçtur. Cumhuriyet tarihimizde ‘müzik öğretmeni’ yetiştirmek amacıyla Ankara’da 1924 yılında açılan Musiki Muallim Mektebi, orta öğretime öğretmen yetiştirmeyi ve çoksesli müziği eğitime yerleştirmeyi amaçlıyordu. Bu kurum 1936 yılında yeniden yapılandırılarak Gazi Eğitim Enstitüsü’ne bağlandı.

2.3. Lisansüstü Tezlerin Yapıldığı Enstitüler

Tablo 3. Tezlerin enstitülere göre dağılımı

	f	%
Fen Bilimleri Enstitüsü	9	3,8
Sosyal Bilimler Enstitüsü	113	47,9
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	87	36,9
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	2	0,8
Güzel Sanatlar Enstitüsü	24	10,2
Müzik ve Sahne Sanatları Enstitüsü	1	0,4
Toplam	236	100

Tezlerin yapıldığı enstitülere göre dağılım incelendiğinde, sosyal bilimler enstitüsünde 113 (%47,9), eğitim bilimleri enstitüsünde 87 (%36,9), güzel sanatlar enstitüsünde 24 (%10,6), fen bilimleri enstitüsünde 9 (%3,8), sağlık bilimleri enstitüsünde 2 (%0,8), müzik ve sahne sanatları enstitüsünde ise 1 (%0,4) tezin olduğu ve altı farklı enstitüye dağıldığı görülmektedir. Araştırma kapsamında analiz edilen tezler göre, Fen bilimleri enstitüsündeki tezlerin biri hariç (Ünal, Z.O. 2008, Marmara Üniversitesi) diğerlerinin 1995-2001 yılları arası yapıldığı, sosyal bilimler enstitüsündeki ilk tezin (Bucak, S., 1995, Mimar Sinan Üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü) 1995 yılında yapıldığı, eğitim bilimleri enstitüsündeki ilk tezin (Çevik, D.B., 2002, Dokuz Eylül Üniversitesi) 2002 yılında yapıldığı, güzel sanatlar enstitüsündeki ilk tezin (Gedikli, A.S., 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi) 2006 yılında yapıldığı ve müzik ve sahne sanatları enstitüsünde yapılan tezin (Önal, E., 2005, Bilkent Üniversitesi) 2005 yılında yapıldığı saptanmıştır. Bu sonuç doğrultusunda önceden çoğunlukla üniversitelerin fen bilimleri enstitüsünde olan müzik eğitimi veren kurumlar, 2001 yılından itibaren araştırma yaptığı bilim alanına göre açılan eğitim bilimleri, sosyal bilimler ve güzel sanatlar enstitülerine bağlandığı söylenebilir. Sağlık bilimleri enstitüsünde yapılan iki tezin (Erdal, G., 2005 ve Zeybek, A., 2013) Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı ile Sağlık Bilimleri Fakültesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Programında yapıldığı ve piyanoda kas iskelet sistemi ile motorik özelliklere yönelik araştırmalar olduğu saptanmıştır.

2.4. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Türü

Tablo 4. Tezlerin türüne göre dağılımı

	f	%
Yüksek Lisans	161	68,2
Doktora	47	19,9
Sanatta Yeterlik	28	11,9
Toplam	236	100

Tezlerin araştırma türüne göre dağılım incelendiğinde, yarısından fazlasının (%68,2) yüksek lisans tezlerinden oluştuğu, diğerlerinin ise %19,9'unun doktora ve %11,9'unun sanatta yeterlik tezlerinden oluştuğu saptanmıştır. Üniversitelerde ilk olarak açılan genellikle yüksek lisans programı olduğu için ortaya çıkan bu sonuç normal bulunmaktadır. Üniversitelere göre tez türleri dağılımı incelendiğinde 33 üniversiteden 31'i yüksek lisans programı (2 üniversitede sadece sanatta yeterlik programına ait tez var), 12'si doktora ve 8'i sanatta yeterlik programı yürütmektedir. Her üç programdan da lisansüstü tez türü olan sadece iki üniversite (Dokuz Eylül ve İstanbul Üniversitesi) bulunmaktadır. Bunun nedeni bu üniversitelerde birden fazla müzik alanına yönelik bölüm (müzik bilimi, müzikoloji, konservatuar, müzik eğitimi vb.) bulunduğu içindir. Ortaya çıkan bir diğer sonuca göre yüksek lisans tezi bitiren araştırmacıların ortalama üçte birinin lisansüstü doktora ve sanatta yeterlik programını bitirdiği söylenebilir. Ulaşılabılır ilk sanatta yeterlik tezinin 1995 yılında (Bucak, S., 1995, Mimar Sinan Üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü), ilk yüksek lisans tezinin 1996 yılında (Kalyoncu, N., 1996, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü) ve doktora tezinin 1997 yılında (Berki, T., 1997, Gazi Üniversitesi, fen bilimleri enstitüsü) yapıldığı saptanmıştır.

2.5. Lisansüstü Tezleri Yapan Araştırmacının Cinsiyeti

Tablo 5. Araştırmacının cinsiyetine göre dağılımı

		f	%	f	%
Kadın	YL	100	67,6		
	DR	26	17,6	148	62,7
	Sanatta Yeterlik	22	14,9		
Erkek	YL	61	69,3		
	DR	21	23,9	88	37,3
	Sanatta Yeterlik	6	6,8		
Toplam				236	100

Lisansüstü tezlerin cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, tezlerin %62,7’sinin kadın, %37,3’ünün ise erkek araştırmacılar tarafından yapıldığı saptanmıştır. Bu sonuca göre, müzik alanında pişano ile ilgili araştırmalara kadın araştırmacıların daha fazla yoğunlaştığı ya da ilgi duyduğu söylenebilir. Tezin türüne göre cinsiyet dağılımı incelendiğinde 161 yüksek lisans tezinden 100’ (%67,6) kadın, 61’i (%69,3) erkek araştırmacılar tarafından, 47 doktora tezinden 26’sı (%17,6) kadın, 21’i (23,9) erkek araştırmacılar tarafından ve 28 sanatta yeterlik tezinden 22’si (%14,9) kadın, 6’sı (%14,8) erkek araştırmacılar tarafından yapıldığı saptanmıştır. Bu sonuçlara göre yüksek lisans ve sanatta yeterlik tezlerini kadınların daha fazla tercih ettiği söylenebilir.

2.6. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Deseni

Araştırma desenine göre lisansüstü araştırmalar Saban (2009) tarafından yapılan çoklu zekâ kuramı (ZK) ile ilgili Türkçe çalışmaların incelenmesi adlı makalesindeki araştırma deseni lt dikkate alınarak yapılmıştır. Bunun nedeni araştırmaların yöntem ve türleri farklı Şekillerde sınıflandırılabilir. Genel olarak araştırmaların amacına, çalışma alanına, zamana, verilerin nicel ya da nitel olmasına ve kullanılan yöntem ve tekniklere göre farklı özellikleri dikkate alınmaktadır (Karakaya, 2014, 58). Bu araştırmada lt alınan desende; herhangi bir alana ilişkin konuyu eleştirel bir yaklaşımla bir bütün olarak ele alan literatür taraması çalışmaları; bir durumu saptamaya ya da açıklamaya yönelik nitel, nicel ve karma yöntemlerin kullanıldığı betimsel araştırmalar; bir uygulamanın etkisini belirlemek için nitel, nicel ve karma yöntemlerle gerçekleştirilen deneysel araştırmalar; basılı, görsel vb. materyallerin sistematik bir Şekilde belirli kategoriler bakımından tematik olarak analiz eden içerik analizi araştırmaları; uygulamaya dönük materyal, etkinlik, program vb. geliştiren model geliştirme araştırmaları olarak sınıflanmıştır (Saban, 2009, 845).

Tablo 6. Tezlerin araştırma desenine göre dağılımı

Araştırmanın Deseni	f	%	
Literatür Taraması	87	36,9	
Betimsel Araştırma	93	39,4	
Deneysel Araştırma	31	12,3	
İçerik Analizi Araştırması	9	3,8	
Model Geliştirme	7	3,0	
Saha Araştırması	1	0,4	
Karma Araştırmalar	Betimsel ve Deneysel Araştırma	7	3,0
	Literatür Taraması ve Betimsel Araştırma	1	0,4
Toplam	236	100	

Tablo 6 incelendiğinde betimsel desende 93 tezin (%39,4), literatür taramasına dayalı desende 87 tezin (%36,9), deneysel desende 31 tezin (%12,3), içerik analizine dayalı desen ile 9 tezin (%3,8), model geliştirme deseninde 7 tezin (%3,0), karma desende yapılmış 8 tezin (%3,4) ve saha araştırmasına dayalı bir tezin (%0,4) olduğu saptanmıştır. Bu sonuca göre literatür taraması ve bir durumu saptamaya yönelik betimsel araştırma deseni kullanan tezlerin çoğunlukta olduğu söylenebilir. Analiz sonucunda araştırma deseni ile tezlerin türü karşılaştırıldığında literatür taraması deseninde 60, betimsel araştırma deseninde 84 yüksek

lisans tezi olduğu saptanmıştır. Saha araştırması desenindeki bir tezin yüksek lisans programında yapıldığı, betimsel ve deneysel karma desende yapılan 6 tezin doktora, bir tezin sanatta yeterlik programında olduğu, model geliştirmeye yönelik 5 doktora tezi, 2 yüksek lisans tezi olduğu ve deneysel desende yapılan tezlerin 22'si doktora programında, 9'u yüksek lisans programında yapılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda sanatta yeterlik tezlerinin büyük çoğunluğu (%85,7) literatür taramasına dayalı, doktora tezleri ise deneysel (%44,5), karma (%12,8), betimsel (%21,3) ve model geliştirme (%10,6) desenlerinde yapıldığı görülmektedir.

2.7. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemi

Tablo 7. Tezlerin araştırma yöntemine göre dağılımı

Araştırmanın Yöntemi	f	%
Nicel Yöntem (İstatistiksel analizlerin yapıldığı araştırmalar)	102	43,2
Nitel Yöntem (Gözlem görüşme ve doküman analizine dayalı araştırmalar)	105	44,5
Karma Yöntem (İki ve daha fazla yöntemin birlikte kullanıldığı araştırmalar)	11	4,7
Diğer (Tematik, metodolojik ya da kronolojik değerlendirmelerin yapıldığı derleme araştırmalar)	18	7,6
Toplam	236	100

Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılım incelendiğinde nicel yöntem ile 102 (%43,2), nitel yöntem ile 105 (%44,5), karma yöntemlerin kullanıldığı 11 (4,7) ve derleme araştırmaların yapıldığı 18 (7,6) tezin olduğu saptanmıştır. Bu sonuç nicel ve nitel yöntemlerin benzer düzeyde kullanıldığını göstermektedir. Araştırma yöntemlerinin araştırma desenine göre karşılaştırması yapıldığında derleme araştırmaların tamamının literatür taraması deseninde olduğu, içerik analizi ve saha araştırmalarının tamamı nitel araştırma yöntemiyle yapıldığı saptanmıştır. Nicel yöntemin çoğunlukla betimsel (%65,7) ve deneysel (%27,6) araştırmalarda kullanıldığı, nitel yöntemin ise literatür taraması (%67,6), betimsel (%17,6) araştırmalarda kullanıldığı söylenebilir.

2.8. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçları

Tablo 8. Tezlerin veri toplama aracına göre dağılımı

Veri Toplama Araçları	f	%
Gözlem Formu (uygulamaya dönük video destekli, yapılandırılmış)	35	13
Görüşme Formu (yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış)	33	12,2
Doküman Analizi (kitap, metot, basılı nota, albüm, fotoğraf vb.)	95	35,2
Anket (görüş belirlemek için açık ve kapalı uçlu sorular)	69	25,6
Test (performansı ölçmek için geliştirilmiş çoktan seçmeli vb. test)	16	5,9
Ölçek (öğrenme stilleri, tutum ölçeği vb.)	22	8,1
Toplam	270	100

Veri toplama aracı dağılımı incelendiğinde, lisansüstü tezlerde kullanılan 6 farklı veri toplama aracı ortaya çıkmış, 236 tezde toplam 270 veri toplama aracı kullanıldığı saptanmıştır. En sık kullanılan veri toplama araçları doküman analizi (%35,2), anket (%25,6), gözlem formu (%13) ve görüşme (%12,2) formudur. Ölçek ve test gibi geliştirilmiş, geçerlik güvenilirlik yapılmış ölçme araçlarının daha az kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni alana yönelik performans testlerinin ve geliştirilmiş ölçeklerin az olmasından, diğer alanlarda geliştirilmiş ölçeklerin bu alanda kullanımının uygun olamamasından ve alana özgü ölçek geliştirme çalışmalarının hem eğitim bilimleri hem de istatistik alanlarında uzmanlık istemesinden dolayı araştırmacıların bu çalışmalara yönelmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

2.9. Lisansüstü Tezlerin Örneklem Grubu

Tablo 9. Tezlerin Örneklem Grubuna Ait Dağılımı

Örneklem Grubu	f	%
Kitap, metot, nota vb. basılı materyaller	92	36,2
Üniversite öğrencileri	78	30,7
Piyano öğretim elemanları ve piyano öğretmenleri	48	18,9
AGSL öğrencileri	13	5,1
Piyanist, korrepitör (solist-icracı)	6	2,4
İlköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencileri	3	1,2
Okul öncesi öğrencileri	3	1,2
İlköğretim müzik öğretmenleri	3	1,2
Müzik kurumlarındaki yöneticiler	2	0,8
Piyano akordör	2	0,8
Piyano öğretim programı	1	0,4
Yaylı çalgı öğretim elemanları	1	0,4
Dinleyici	1	0,4
Müzik kurumları	1	0,4
Toplam	254	100

Tezlerde yer alan örneklem grubu dağılımı incelendiğinde, %36,2’sinin kitap, metot, nota vb. materyaller olduğu, %30,7’sinin üniversitelerin müzik bölümlerindeki (konservatuar, güzel sanatlar, müzik öğretmenliği) öğrenciler olduğu, %18,9’unun piyano öğretim elemanları ve piyano öğretmenleri olduğu ve %5,1’inin güzel sanatlar lisesi öğrencileri olduğu görülmektedir. Dağılıma göre kalan yüzdeler ilköğretim, orta öğretim kademesi öğrencileri, piyanistler, korrepitörler, akordör, öğretim programı, kurumlar ve dinleyicilerdir. Bu sonuca göre piyano ile ilgili araştırmaların büyük çoğunluğu örneklemini materyal inceleme ve üniversite ile lise bünyesindeki öğretim elemanı ve öğrenciler üzerinde yoğunlaştırdığı söylenebilir.

2.10. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Veri Analiz Yöntemi

Tablo 10. Tezlerde kullanılan veri analiz yöntemine göre dağılım

Veri Analiz Yöntemi	f	%	
Betimleyici İstatistik Yöntemleri (f, %, vb.)	49	13,4	
Yordacı (İlişkisel) İstatistik Yöntemleri (Korelasyon, anova, t-testi, vb.)	56	25,7	
Betimsel Analiz	85	39,0	
İçerik Analizi	16	4,4	
İkonografik analiz (görsel sanat eseri analizi)	1	0,5	
Karma Analiz Yöntemleri	Betimleyici istatistik ve betimsel analiz	3	1,4
	İlişkisel istatistik ve betimsel analiz	5	2,3
	İlişkisel istatistik ve içerik analizi	3	1,4
Toplam	218	100	

Tezlerde kullanılan veri analiz yöntemleri incelendiğinde, 236 tez içerisinde 218’inin veri analiz birimi kullandığı, 18 tezin tematik, metodolojik ya da kronolojik değerlendirmelerin yapıldığı derleme araştırmalar olduğu saptanmıştır. Dağılıma göre tezlerin %39’unun nitel araştırma veri analizi yöntemlerinden betimsel analizi, %4,4’ünün içerik analizini ve %0,5’inin ikonografik analizi kullandığı görülmektedir. Nicel araştırma veri analiz yöntemlerinden betimleyici istatistik kullanan araştırmalar %13,4, ilişkisel istatistik yöntemleri kullanan tezler %25,7 ve karma analiz yöntemi kullanan tezler ise %5,1’dir. Bu sonuca göre nitel ve nicel veri analiz yöntemleri araştırma yöntemine paralel olarak benzer oranlarda dağılım göstermektedir.

2.11. Lisansüstü Tezlerdeki Ortalama Katılımcı Sayısı

Tablo 11. Lisansüstü tezlerdeki katılımcı sayısı

Katılımcı Sayısı	n	Minimum	Maksimum	Ortalama	Ss
	203	1	1142	65,70	137,41

Lisansüstü tezlerdeki örnekleme yer alan katılımcı sayıları incelendiğinde 203 araştırmada minimum 1 kişi, maksimum 1142 kişi, ortalama kişi sayısının 65 olduğu görülmektedir. Bu sonuç özellikle betimsel araştırmalarda her ne kadar örneklemin sayısal azlığını ortaya çıkarırsa da, müzik alanına yönelik evren-örneklem, alana özel araştırmalar yapılmı durumu ve hatta deneysel araştırmalar düşünüldüğünde bu dağılımının ortalama düzeyde olduğu söylenebilir.

2.12. Deneysel Araştırmalarda Uygulama Süresi

Tablo 12. Deneysel araştırmalardaki uygulama süresi

Uygulama Süresi	n		Minimum	Maksimum	Ortalama	ss
	Deneysel Desen	Karma Desen				
	31	38	1	30	7,31	5,61
	7					

Deneysel desende uygulama yapan araştırmalardaki uygulama süresi (uygulama sayısı) incelendiğinde, deneysel çalışmaların 1 ile 30 uygulama arasında yapıldığı ve ortalama uygulama sayısının 7 uygulama olduğu görülmektedir. Bu sonuç deneysel çalışmalardaki uygulamaların daha uzun uygulama sürecine yayılması gerektiğini göstermektedir.

2.13. Deneysel Araştırmalardaki Katılımcı Sayısı

Tablo 13. Deneysel araştırmalardaki katılımcı sayısı

Katılımcı Sayısı	n		Minimum	Maksimum	Ortalama	ss
	Deneysel Desen	Karma Desen				
	31	38	10	66	22,42	11,65
	7					

Deneysel desen uygulayan tezlerdeki katılımcı sayıları incelendiğinde 10 ile 66 kişi arasında değişmekte olduğu ve ortalama katılımcı sayısının 22 olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre deneysel desendeki ortalama katılımcı sayılarının uygulama örneklem alanı düşünüldüğünde sayısal olarak normal düzeyde olduğu söylenebilir.

2.14. Deneysel Araştırmalardaki Uygulama Grubu

Tablo 14. Deneysel araştırmalardaki uygulama grubunun dağılımı

Uygulama Yapılan Grup	F	%
Yükseköğretim kurumlarında müzik eğitimi alan öğrenciler	30	78,9
AGSL kurumlarında müzik eğitimi alan öğrenciler	3	7,9
Okulöncesi (anaokulu) öğrencileri	1	2,6
İlköğretim birinci ve ikinci kademe öğrenciler	4	10,5
Toplam	38	100

Deneysel araştırmalardaki uygulama grubu dağılımı incelendiğinde %78,9 ile büyük çoğunluğunun üniversitelerdeki müzik bölümlerinde eğitim alan öğrenciler olduğu, kalan yüzdeler ise %10,5'inin ilköğretim kademesi öğrencileri, %7,9'unun güzel sanatlar lisesi müzik öğrencileri ve %2,6'sının okulöncesi öğrencileri olduğu ortaya çıkmıştır. Uygulama alanı dağılımında ortaya çıkan bu sonucun nedeni olarak, üniversitelerde piyanonun eğitim aracı olarak her zaman kullanılması, piyano alanında örneklem yoğunluğunun üniversitelerde olması, uygulamaların bu kurumlarda kolaylıkla yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Buna ek olarak üniversitelerdeki deneysel araştırma uygulamalarının diğer milli eğitim kurumlarına oranla gerekli izin ve uygulama kolaylığı bakımından daha hızlı ve rahat yapılabilmesine bağlanmaktadır.

2.15. Deneysel Araştırmalardaki Uygulamanın Yapıldığı Dersler

Tablo 15. Deneysel araştırmalardaki uygulama derslerinin dağılımı

Uygulama Yapılan Ders	f	%
Müzik eğitimi veren ilköğretim, lise ve üniversitelerdeki piyano dersi	32	84,2
Okulöncesi kurumlarda verilen müzik dersi	1	2,6
Müzik eğitimi veren yüksek öğretim kurumlarındaki eşlik dersi	2	5,3
İlköğretim kurumlarındaki müzik dersi	3	7,9
Toplam	38	100

Tablo 15 incelendiğinde piyano konu alanı ile paralel olarak uygulama derslerinin %84,2 ile büyük çoğunluğu piyano dersinde, %7,9’u ilköğretim müzik dersinde, %5,3’ü eşlik dersinde ve %2,6’sı okulöncesi müzik dersinde yapılmıştır.

2.16. Deneysel Araştırmalardaki Desen

Tablo 16. Deneysel araştırmalardaki deneysel desen dağılımı

Desen	f	%
Gerçek Deneme Modelleri	29	76,3
Ön-Son Test Kontrol Gruplu Model	4	10,5
Son Test Kontrol Gruplu Model	3	7,9
Deneme Öncesi Modeller	2	5,3
Tek Grup Ön-Son Test Model	2	5,3
Yarı Deneme Modelleri	2	5,3
Ön-Son Test Eşitlenmemiş Kontrol Gruplu Model	2	5,3
Toplam	38	100

Tablo 16’daki deneysel desen dağılımı incelendiğinde %76,3’ünün gerçek deneme modellerinden ön test son test kontrol gruplu modelde, %10,5’inin son test kontrol gruplu modelde, %7,9’unun deneme öncesi modellerden tek grup ön test son test modelde ve %5,3’ünün yarı deneme modellerinden ön test son test eşitlenmemiş kontrol gruplu modelde yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre yapılan deneysel araştırmaların büyük çoğunluğunun gerçek deneme modeli ile gerçekleştiği görülmektedir.

2.17. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Konusu

Tablo 17. Lisansüstü tezlerin araştırma konusuna göre dağılımı

Konular	f	%
Piyano eserlerinin (sonat, konçerto, füg vb.) form, teknik ve müzikal açıdan incelenmesi/analizi	80	33,9
Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda ve AGSL’de piyano eğitiminin genel durum değerlendirmesi	26	11,0
Eğitim kuramları ve modellerinin (bilgiyi işleme, çevrilmiş öğrenme, problem çözmeye dayalı öğrenme, öğrenme stratejileri, öğrenme stilleri, öz düzenlemeli öğrenme modelleri, mikro öğretim ve analitik ezberleme yaklaşımları) piyano eğitiminde öğrencinin performansına, tutumuna ve/veya başarısına etkisi	25	10,6
Çağdaş Türk piyano eserlerinin sınıflaması, Türk halk türkülerinin ve Türk müziği kaynaklı eserlerin piyano eğitiminde kullanılması	17	7,2
Piyano tekniğine yönelik kazanım, başarı ve durum değerlendirmesi, etüt egzersiz çalışmaları	15	6,4
Piyano için yazılmış başlangıç metotlarının incelenmesi	11	4,7
Piyanonun eşlik çalgısı olarak kullanımı, işlevsel ve doğaçlama eşlik becerisinin önemi ve geliştirilmesi	10	4,3
Okulöncesi ve ilköğretim dönemde piyano eğitiminin önemi ve kullanılan özel öğretim yöntem ve materyaller	7	3,0
Piyanoda armoni, kontrpuan, poliritim, polifoni ilişkisi ve çalma becerisine etkisi	6	2,6
Piyano eğitiminde pedal kullanımına yönelik araştırmalar	5	2,1
Piyanoda ekoller ve pedagojik yaklaşımlar	4	1,7
Piyano eğitiminde caz müziği ve armonisinin kullanımı	4	1,7
Piyanoda deşifre çalma düzeyi, deşifre çalışma tekniklerinin çalma becerisine etkisi	4	1,7
Piyano eğitiminde performans ölçme ve buna yönelik ölçek geliştirme çalışması	3	1,3
Piyano ile bilgisayar, video, müzik yazılım programlarının kullanımı	3	1,3
Barok dönem piyano müziği ve süslemelerin çalışma teknikleri	3	1,3
Piyano dersine yönelik model geliştirme çalışmaları	2	0,8
Piyano eğitiminde karşılaşılan bedensel rahatsızlıklar ve alınabilecek önlemler	2	0,8
Piyanonun bakım, onarım ve akorduna yönelik çalışmalar	2	0,8
Piyano eserinin askeri bandoya uygun orkestrasyon çalışması	2	0,8

Türkiye ve Azerbaycan piyano eğitim programlarının karşılaştırması	1	0,4
Mozart piyano koçertolarına çerçeve kadans modeli oluşturma çalışması	1	0,4
Halkevlerinde yürütülen piyano eğitimi çalışmaları	1	0,4
Osmanlı döneminde yazılmış piyano eserlerinin incelenmesi	1	0,4
Piyano eşlikli performanslarda eşlikçinin deneyim, beceri ve uyum düzeyi	1	0,4
Toplam	236	100

Lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımı 25 farklı kategoride sınıflanmıştır. Buna göre piyano ile ilgili 80 araştırma (%33,9) piyano eserlerinin form, teknik ve müzikal açıdan analizine dayanmaktadır. Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda ve güzel sanatlar liselerinde piyano eğitiminin genel durum değerlendirmesini yapan 26 (%11,0) araştırma, eğitim kuramları ve modellerinin piyano eğitiminde öğrenci başarısına etkisini araştıran 25 (%10,6) çalışma, çağdaş Türk piyano eserlerinin sınıflaması, Türk halk türkülerinin ve Türk müziği kaynaklı eserlerin piyano eğitiminde kullanılması üzerine 17 (%7,2) araştırma, piyano tekniğine yönelik kazanım, başarı ve durum değerlendirmesi, etüt egzersiz çalışmalarını içeren 15 (%6,4) araştırma, piyano için yazılmış başlangıç metotlarını inceleyen 11 (%4,7) ve piyanonun eşlik çalgısı olarak kullanımı, işlevsel ve doğaçlama eşlik becerisinin önemi ve geliştirilmesi üzerine 10 (%4,3) araştırma bulunmaktadır.

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Piyanoya yönelik lisansüstü tezlerin sistematik olarak incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada 236 yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezi incelenerek kodlanmış ve tezler araştırma yılı, araştırmacının cinsiyeti, üniversite ve enstitülere göre dağılımı, araştırmanın türü, araştırmanın yöntemi ve deseni, konusu, örneklem grubu, veri toplama aracı ve veri analiz yöntemi, katılımcı sayısı, deneysel araştırmalarda uygulama yapılan grup, ders, uygulama süresi, deneysel uygulama grubu sayısı ve veri analiz yöntemine göre tablolaraştırılarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda 1995-2017 yılları arasında yapılan 236 tezin üçte ikisinin 2004-2007 yılları arasında yapıldığı ve araştırmaların 2010 yılına kadar niceliksel olarak artış gösterirken 2013 yılından itibaren ise miktarın giderek azaldığı söylenebilir. Piyanonun çalgı olarak başlı başına hem eğitsel, pedagojik hem de teknik ve müzikal boyutta geniş bir araştırma alanına sahip olduğu düşünüldüğünde, araştırmaların niceliksel olarak artması sevindiricidir. Bu nedenle piyano ile ilgili araştırmaların nicelik ve nitelik olarak artması bu alana büyük katkı sağlayacaktır. Ayrıca içeriğe alınamayan 1987-1994 yılı arası araştırmaların da taranarak arşivlenmesiyle, hem alana kazandırılacak hem de araştırmacılara farklı literatür sağlayacak ve yeni araştırma alanı açacağından, bundan sonra yapılacak araştırmalara önerilmektedir.

Lisansüstü tezlerin 33 üniversitede 5 farklı enstitüde yapıldığı, ilk sıralarda yer alan üniversitelerin çoğunluğunun (Gazi Üniversitesi 1987, Marmara Üniversitesi 1987, İstanbul Üniversitesi 1992, İnönü Üniversitesi 1993, Selçuk Üniversitesi 1996, Hacettepe Üniversitesi 1996, Mimar Sinan Üniversitesi 1996, Dokuz Eylül Üniversitesi 1997) ülkemizde müzik alanına yönelik (konservatuar, müzik eğitimi vb.) açılan lisansüstü bölümlerin ilk örnekleri olduğu bilinmektedir. Farklı branşlara yönelik (viyola, viyolonsel, keman) yapılan diğer lisansüstü tez araştırmalarda da (Sonsel, 2018; Orhan, 2012; Tebiş ve Okay, 2013) benzer şekilde Gazi, Dokuz Eylül, Mimar Sinan, İstanbul Üniversiteleri ilk sırada gelmektedir. Analiz sonucunda en fazla lisansüstü tezin Gazi Üniversitesinde olması, tarihsel olarak ülkemizde açılan ilk müzik eğitimi kurumu olması nedeniyle doğal bir sonuçtur. Cumhuriyet tarihimizde Ankara'da 'müzik öğretmeni' yetiştirmek amacıyla 1924 yılında açılan Musiki Muallim Mektebi, orta öğretime öğretmen yetiştirmeyi ve çoksesli müziği eğitime yerleştirmeyi amaçlıyordu. Bu kurum 1936 yılında yeniden yapılandırılarak Gazi Eğitim Enstitüsü'ne bağlandı. Araştırma sonucunda tezlerin sosyal bilimler ile eğitim bilimleri enstitülerinde ağırlıklı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Daha önceleri fen bilimleri enstitüsünde olan müzik eğitimi veren kurumların, 2001 yılından itibaren eğitim bilimleri, sosyal bilimler ve güzel sanatlar enstitüsüne bağlanması nedeniyle ortaya çıkan sonuç beklenen bir durumdur.

Pişano ile ilgili tezlerin yarısından fazlasının yüksek lisans araştırması olduğu, sanatta yeterlik ve doktora programlarında bu alana yönelik daha az sayıda tez yapıldığı ve yüksek lisans tezi bitiren araştırmacıların ortalama üçte birinin doktora ve sanatta yeterlik programına devam ettiği görölmektedir. Diğer araştırmalarda (Ataman, 2009; eşit, 2015; Sonsel, 2018; Orhan, 2012) benzer şekilde yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sonsel (2018) incelediği tezlerde büyük çoğunluğun yüksek lisans programı olmasını, birçok üniversitenin doktora programının olmamasına veya yeni yeni açılıyor olmasına bağlamıştır. Üniversitelere göre 31 üniversitenin yüksek lisans, 12’sinin doktora ve 8’inin sanatta yeterlik programı yürüttüğü saptanmıştır. Her üç programdan da lisansüstü tez türü olan sadece iki üniversite (Dokuz Eylül ve İstanbul Üniversitesi) bulunmaktadır. Bunun nedeni bu üniversitelerde birden fazla müzik alanına yönelik bölüm (müzik bilimi, müzikoloji, konservatuar, müzik eğitimi vb.) bulunduğu içindir. Bu sonuçlar doğrultusunda doktora ve sanatta yeterlik düzeyinde yapılacak araştırmaların artması ve bunun için öncelikle üniversitelerde doktora ve sanatta yeterlik programlarının açılması önerilmektedir.

Lisansüstü araştırmaların cinsiyete göre dağılımı sonucunda yüksek lisans ve sanatta yeterlik tezlerinde kadın araştırmacıların ağırlıkta olduğu, doktora programında ise neredeyse yarı yarıya eşitlendiği söylenebilir. Bu sonuç kadınların yüksek lisans programından sonra akademik eğitime devam etmede sanatta yeterlik programını daha fazla tercih ettiğini ya da doktora programına daha az istekli olduğunu düşündürmektedir. Bayların ise sayısal olarak az olsa da akademik eğitim sürecinde daha istikrarlı olduğu söylenebilir.

Pişano ile ilgili tezlerin yarısından fazlası bir durumu saptamaya yönelik betimsel araştırma ve literatür taramasına dayalı desende, tezlerin türüne göre karşılaştırıldığında ise sanatta yeterlik tezlerinin büyük çoğunluğu literatür taramasına dayalı, yüksek lisans tezleri ise betimsel ve literatür taramasına dayalı desende yapılmıştır. Doktora tezleri ise ağırlıklı olarak deneysel desen olmak üzere, model geliştirme ve karma desende yapılmıştır. Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemleri incelendiğinde nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birbirine yakın düzeyde kullanıldığı görölmektedir. Tezlerin yöntemi ve deseni karşılaştırıldığında nicel yöntemin çoğunlukla betimsel desenli araştırmalarda, nitel yöntemin ise çoğunlukla literatür taramasına dayalı araştırmalarda kullanıldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte derleme çalışmalarının tamamının literatür taramasına dayalı, içerik analizi ve saha araştırmalarının ise tamamı nitel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Bu sonuç tezlerin araştırma yöntemi ve deseninin birbiriyle tutarlı bir ilişkide olduğunu göstermektedir. Yüksek lisans programından sonra doktora programı için seçilen deneysel, model geliştirme ve karma yöntemler uygulamaya dönük, uzun soluklu ve araştırmacı deneyimi isteyen desenlerdir. Bu nedenle doktora programında tercih edilmesi beklenen ve sevindirici bir durumdur. Sanatta yeterlik çalışmalarının, diğer programlardan farklı olarak “müzik ve sahne sanatlarında, özgün bir sanat eserinin ortaya konulmasını” amaçladığından yapısı itibari ile literatür taramasına dayalı araştırmalara daha uygun program gibi görünse de, eylem araştırması, olgubilim ya da kültür araştırması gibi farklı nitel araştırma yöntemlerinin kullanılarak alana katkı sağlanabilir.

Tezlerde veri toplama aracı olarak, kitap, metot, basılı nota, albüm gibi doküman analizi, bir konu üzerine görüş almak için kullanılan anket ve görüşme formu ile piyanoda daha çok performans ölçmede kullanılan gözlem formu kullanılmıştır. Benzer şekilde Arı, Armutlu, Tosunoğlu ve Toy (2009) araştırması sonucunda tezlerin büyük çoğunluğunda anket ve görüşme veri toplama biçiminin tercih edildiğini saptamıştır. “Sosyal bilimler alanında araştırma öznesi insan olduğu için araştırma deseni olarak alan araştırmalarının, veri toplama biçimi olarak da anketin en fazla kullanılan teknik olması düşündürücü olmamaktadır.” (Arı ve diğerleri, 2009, s.33). Ölçek ve test gibi geliştirilmiş, geçerlik güvenilirlik yapılmış ölçme araçlarının daha az kullanıldığı görölmektedir. Bunun nedeni alana yönelik performans testlerinin ve geliştirilmiş ölçeklerin az olmasından, diğer alanlarda geliştirilmiş ölçeklerin bu alanda kullanımının uygun olamamasından ve alana özgü ölçek geliştirme çalışmalarının hem eğitim bilimleri hem de istatistik alanlarında uzmanlık istemesinden dolayı araştırmacıların bu çalışmalara

yönelmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Lisansüstü tezlerin veri analiz yöntemleri incelendiğinde, 236 tez içerisinde 218'inin veri analiz birimi kullandığı, 18 tezin tematik, metodolojik ya da kronolojik değerlendirmelerin yapıldığı derleme araştırmalar olduğu, nitel araştırma veri analizi yöntemlerinden betimsel analizin, nicel araştırma veri analiz yöntemlerinden ise ilişkiel istatistik yöntemlerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak nitel ve nicel veri analiz yöntemlerinin, araştırma yöntemine paralel olarak benzer oranlarda dağılım gösterdiği söylenebilir. Sözbilir, Güler ve Çiltaş'a göre (2012, s.573) tek veri analiz yöntemi kullanılarak araştırılan konu üzerinde tek bir değişkenin etkisinin incelenmesi, yapılan çalışmaların hem geçerliğini hem de güvenilirliğini tehdit eden bir husus olarak karşımıza çıkarır. Bu nedenle araştırmalardaki yöntemin, desenin, veri toplama araçlarının, veri analiz yönteminin dikkatle tasarlanması önemli görülmektedir.

Örneklem grubu seçiminde piyano ile ilgili araştırmaların büyük çoğunluğu örneklemini materyal inceleme, bunun yanında üniversite ve lise bünyesindeki müzik bölümlerindeki (konservatuar, güzel sanatlar, müzik öğretmenliği) öğretim elemanı ve öğrenciler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Diğer örneklem grupları ise ilköğretim, orta öğretim kademesi öğrencileri, piyanistler, korrepitörler, akordör, öğretim programı, kurumlar ve dinleyicilerdir. Lisansüstü tezlerdeki katılımcı sayısı incelendiğinde 203 araştırmada örneklemdaki katılımcı sayısı ortalamasının 65 olduğu ve müzik alanı ve bu alana ilişkin evren düşünüldüğünde, bu sayı dağılımının ortalama düzeyde olduğu düşünülmektedir.

Deneysel araştırmalarda ortalama uygulama süresi 7, ortalama katılımcı sayısı ise 22 olarak saptanmıştır. Piyano ile ilgili deneysel araştırmaların performans uygulamalarına dayalı olduğu düşünüldüğünde ortalama sürenin daha uzun sürece yayılarak artırılması, daha verimli sonuçlar almak için gerekli görülmektedir. Bununla birlikte ortalama katılımcı sayısının uygulama örneklem alanı düşünüldüğünde sayısal olarak az olmadığı söylenebilir. Deneysel araştırmalardaki uygulama grubu dağılımı çoğunlukla üniversitelerdeki müzik bölümlerinde eğitim alan öğrencilerden ve piyano dersinden oluşmaktadır. Uygulama alanı dağılımında ortaya çıkan bu sonucun nedeni olarak, üniversitelerde piyanonun eğitim aracı olarak her zaman kullanılması, piyano alanında örneklem yoğunluğunun üniversitelerde olması, uygulamaların bu kurumlarda kolaylıkla yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Buna ek olarak üniversitelerdeki deneysel araştırma uygulamalarının diğer milli eğitim kurumlarına oranla gerekli izin ve uygulama kolaylığı bakımından daha hızlı ve rahat yapılabilmesine bağlanmaktadır. Deneysel araştırmalardaki desen incelendiğinde, büyük çoğunluğunun gerçek deneme modellerinden ön test son test kontrol gruplu modelde gerçekleştiği görülmektedir. Karasar'ın (2000, s.97) gerçek deneme modelleriyle yapılanların bilimsel değeri en yüksek denemeler olduğu görüşünden hareketle, araştırmadaki deneysel modellerin büyük çoğunluğunun gerçek deneme modelinde yapılması, gelecekte yapılacak yeni araştırmalara daha net sonuçlar vermesi açısından önem kazanmaktadır.

Tezlerin konu dağılımı 25 farklı kategoride sınıflanmıştır ve üçte birinin piyano eserlerinin form, teknik ve müzikal açıdan analizine dayanmaktadır. Sonrasında yüzdellik sıralama ile konular, mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda ve güzel sanatlar liselerinde piyano eğitiminin genel durum değerlendirmesi, araştırma, eğitim kuramları ve modellerinin piyano eğitiminde öğrenci başarısına etkisi, çağdaş Türk piyano eserlerinin sınıflaması, Türk halk türkülerinin ve Türk müziği kaynaklı eserlerin piyano eğitiminde kullanılması, piyano tekniğine yönelik kazanım, başarı ve durum değerlendirmesi ile etüt egzersiz çalışmaları ve piyano için yazılmış başlangıç metotlarının incelenmesi şeklindedir. Bu araştırma sonucunda hiç de azımsanmayacak düzeyde konu içeriklerinin var olduğu, farklı desenlerle, yöntemlerle, veri toplama araçları ve analiz yöntemleriyle araştırmaların olduğunu söylemek mümkündür. Üniversitelerde yeni açılan fakülteler ve enstitüler arttıkça, bünyesinde lisansüstü programlara da yer verecektir. Lisansüstü araştırmalar hem alana katkı sağlamakta hem de araştırmacıları bilimsel yönden geliştirmektedir. Müzik disiplini içerisinde hem alana katkı sağlaması hem de

bilimsel yenilik katması açısından, piyano alanına yönelik araştırmaların da nicelik ve nitelik olarak artması önerilmektedir.

Kaynakça

- Alyörük, G. (2016). Türkiye’de gitar alanında yapılan lisansüstü tezler: bir bibliyografya çalışması. *Balikesir University Journal Of Social Sciences Institute*, 19 (35).
- Arı, G. Armutlu, C. Tosunoğlu, N. ve Toy, B. (2009). Nicel araştırmalarda metodoloji sorunları:yüksek lisans tezleri üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (04), 16-37. DOI:10.1501/Sbfter_0000002143
- Ataman, Ö. G. (2009). Ülkemizde flüt ve flüt eğitimi alanlarında yapılan lisansüstü tezler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1) 341-352.
- Berki, T. (1997). *Mozart’ın piyano konçertolarına ilişkin bir çerçeve kadans modeli*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bıkmaz, F. H. Aksoy, E. Tatar, Ö. ve Altınyüzük, C. A. (2013). Eğitim programları ve öğretim alanında yapılan doktora tezlerine ait içerik çözümlemesi (1974-2009). *Eğitim ve Bilim*, 38(168).
- Bucak, S. (1995). *Haydn piyano sonatları*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çeşit, C. (2015). Türkiye’de viyola üzerine yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38, 445-462. Doi:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3035
- Çevik, D. B. (2002). *Claude Debussy ve piyano eğitimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çiltaş, A. Güler, G. ve Sözbilir, M. (2012). Türkiye’de matematik eğitimi araştırmaları: bir içerik analizi çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 565-580.
- Demirbatır, R. E. (2001). Müzik alanı yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tez bibliyografyası. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 123-141.
- Erdal, G. G. (2005). *Koordinatif-kondisyonel motorik özelliklerin geliştirilmesine yönelik antrenmanların piyano çalma performansına olan etkilerinin incelenmesi ve piyano tekniğinin hareket analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Gedikli, A. S. (2006). *Debussy prelüd’lerin 20. yüzyıl piyano müziği’ndeki yeri ve önemi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Kalyoncu, N. (1996). *Anadolu güzel sanatlar liseleri müzik bölümlerinde piyano öğretim programlarının hedeflerine ulaşma durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Karakaya, İ. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Tanrıoğen, A. (Ed.) Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasar, N. (2000) *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karataş, K. O. ve Şengül, C. (2018). Türkiye’de mesleki müzik eğitimi veren kurumlardaki piyano ders içeriklerinin incelenmesi. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 22(1).

- Karkın, A. M. (2011). Müzik bilimleri alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2).
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis* (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage
- Orhan, Ş. Y. (2012). Türkiye’de viyolonsel alanında yapılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik tezleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 701-716.
- Önal, E. (2005). *Henry Cowell’in piyanodan farklı tını elde etme teknikleri*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Enstitüsü, Ankara.
- Öztutgan, Z. (2016). Türkiye’de gitar alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi ve değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 684-708.
- Öztürk, F. G. ve Dinç, H. (2016) Lisansüstü eğitim alan müzik öğretmenlerinin eğitimleri sürecinde karşılaştıkları sorunlar. *İdil Dergisi*, 5(21). DOI: 10.7816/idil-05-21-15
- Saban, A. (2009). Çoklu zekâ kuramı ile ilgili türkçe çalışmaların içerik analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(2), 833-876.
- Sonsel, Ö. B. (2018). Türkiye’de viyola alanında yazılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (47), 340-359.
- Soycan, M. ve Babacan, E. (2019). Müziksel işitme, okuma ve yazma ile ilgili geliştirilmiş ölçme araçlarının incelenmesi: içerik analizi çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (69), 343-353. DOI:10.17755/esosder.409006
- Tebiş, C. ve Okay, H. H. (2013). Türkiye’de müzik sanatı ve eğitiminde keman ve viyola konulu lisansüstü tezlerin konu ve yöntem olarak incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)* 2(2)
- Uçan, A. (1996). *İnsan ve müzik insan ve sanat eğitimi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Ünal, Z. O. (2008). *Probleme dayalı öğrenme modelinin piyano ve öğretimi alanındaki yeterlilik algısına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- YÖK. (2007). *Eğitim fakültesi öğretmen yetiştirme ders programları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayını.
- Yönetken, H. B. (1996). *Okulda çalgı sorunu ve çalgısal müzik etkinlikleri*. A. Say (Ed.). Müzik Öğretimi (69-70). Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Zeybek, A. (2013). *Keman ve piyano çalan müzisyenlerde gövde stabilite ve endüransının ağrı ve yorgunluk üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ek 1.

- *Acar, E. (2016). *Askerî bando orkestralama tekniklerinin incelenmesi ve Frederic Chopin'in 1'inci piyano konçertosunun 1'inci bölümünün askerî bandoya transkripsiyonu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- *Acemoğlu, Y. (2006). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki güzel sanatlar liselerinde okutulan piyano dersi öğretim programlarının karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

- *Akcan Ünsal, A. S. (2011). *Piyano eğitimindeki motivasyon durumunun öğretim elemanı ve öğrenci açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Akkuzu, O. (2012). *Piyano eğitiminde pedal kullanmada oluşan sorunlar ve müzik dönemlerinde kullanılan farklı stillerdeki pedal teknikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- *Akpınar, U. (2009). “*Suzuki Piano School Volume I*” okul öncesi dönem piyano eğitimine başlangıç metodunun hedef ve hedef davranışlar açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Aktuğ, E. (2002). *Resim-müzik ilişkisinin 19. ve 20. yüzyıl piyano müziğine yansımaları ve Mussorgsky’nin “Bir Sergiden Resimler”i üzerine ikonografik tanımlama*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- *Akyıldız, O. (2007). *Piyanoda poliritim öğrenme yaklaşımlarının etkililik düzeyleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Alparlan Tuncay, A. (1997). *Piyano başlangıç metotlarının didaktik açıdan değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- *Alpay, T. Ö. (2010). *Romantik dönemde varyasyon ve Johannes Brahms’in solo piyano için varyasyonları*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- *Alpcan, F. B. (2009). *J.S.Bach’ın geç dönem piyano eserlerinin 20. yüzyıl sanatına etkileri*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Araboğlu, A. (2006). *Robert Schumann’ın piyano eserlerinde varyasyon formlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Arslanboğa, M. (2010). *Johannes Brahms’in viyolonsel-piyano sonatlarının müzikal analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- *Ata, Y. (2007). *Güzel sanatlar fakültelerinde uygulanan piyano eğitiminin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- *Ateş, S. N. (2011). *Gara Garayev’in piyano için 24 Prelüt eserinin stil ve piyanizm özellikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- *Avcı, A. (2013). *Farklı liselerden mezun müzik öğretmenliği öğrencilerinin piyano çalma becerilerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- *Aycan, M. O. (2011). *Eğitim fakültelerinde piyano eğitiminde kullanılan bazı parçaların armonik karmaşıklık düzeyi üzerinde bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- *Aydiner, M. (2004). *Piyano eğitimi sürecinde karşılaşılabilen bedensel rahatsızlıklar ve bu rahatsızlıkların oluşmaması için müzik eğitimi anabilim dallarında alınabilecek önlemler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Aydiner, M. (2008). *Piyano eğitiminde makamsal yapıdaki eserlerin seslendirilmesinde karşılaşılan teknik güçlükler ve model önerileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- *Aydınlı, D. (2012). *Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi 3. sınıf öğrencilerinin okul şarkularını eşlikleme ve transpoze becerilerinin geliştirilmesinde grup piyano öğretiminin etkisi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Aydınoglu, O. (2014). *Çağdaş Türk bestecilerinin piyano eserlerinin akademik piyano eğitimi açısından incelenerek piyano eğitim seviyelerine göre sınıflandırılması.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Babacan, E. (2010). *Başlangıç piyano eğitiminde algısal öğrenme stillerinin uygulanabilirliği.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Babacan, M. D. (2009). *Müzik eğitimi anabilim dallarında piyanoda eşlik dersi sürecinde caz armonisinin kullanılabilirliğinin değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- *Bakıroğlu, Ç. (2012). *Müzik öğretmenliği programı öğrencileri ile Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümü öğrencilerinin piyano çalgısına yönelik tutumlarının karşılaştırılması.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- *Balkarlı Can, S. (2002). *John Cage'in "Hazırlanmış Piyano"su ve Endonezya geleneksel orkestrası "Gamelan".* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- *Barutçu, E. M. (2013). *19. yüzyıl post-romantik bestecilerinden Aleksandr Skriyabin'in Op. 62 No. 6 Piyano Sonatı'nın incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- *Basmacıoğlu, S. K. (2015). *Sol el için piyano etütleri.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- *Bayazıt Karademir, E. (2014). *Güzel Sanatlar Liseleri Müzik Bölümü öğrencilerinin piyano dersi akademik başarısını etkileyen etmenlere ilişkin öğretmen görüşleri (Ege Bölgesi örneği).* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- *Berkalp, S. (2002). *Beethoven'in hayatı, eserleri ve müzik tarihindeki önemi bağlamında, Op. 58 Sol Majör 4. Piyano Konçertosunun incelenmesi.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- *Berki, T. (1997). *Mozart'ın piyano konçertolarına ilişkin bir çerçeve kadans modeli.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Berköz, L. D. (2006). *Piyano ve Caz.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Bilen, O. O. (2007). *Öz-düzenleyerek piyano çalışmanın sınav performansına etkisi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Bilir Eyüpoğlu, E. (2016). *F. Chopin'in Op.10 no.2 kromatik etüdünün piyano tekniğine etkileri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- *Bucak, S. (1995). *Haydn piyano sonatları.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Bulut, F. (2002). *Çağdaş Türk piyano müziği eserlerinin piyano eğitimi açısından incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- *Bulut, F. (2008). *Piyano eğitiminde geleneksel Türk Halk Müziği kaynaklı eserlerin seslendirilmesine yönelik oluşturulan bir “çoklu analiz modeli” ve bu modelin öğrenci başarısı üzerine etkileri.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Cebeci, Ö. (2007). *Chopin’in 2. piyano sonatı üzerine bir araştırma.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Ceman, S. (2005). *Müzik öğretmeni adaylarının piyano çalışma alışkanlıkları ve piyano çalışmalarını etkileyen faktörler.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- *Cerit, E. (2010). *Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin bireysel piyano çalışma yöntemleri ile bazı değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Coşkun, Ö. (2015). *Yaygın müzik eğitimi kurumlarındaki piyano eğitiminin niteliği ve öğrenci profilleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- *Coşkun, S. (2007). *Türkiye’de Anadolu Güzel Sanatlar liseleri (yaylı çalgılar) bireysel çalgı eğitimi dersinde piyano eşlikli çalışmalara ilişkin öğretmen görüşleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Çağlak, T. (2015). *Müzik öğretmenliği programı piyano derslerinde tek el eserlerin kullanılabilirliği.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Çakıcı, A. (2007). *Bela Bartok’un müzik stili ve 3. piyano konçertosu.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- *Çalğan, B. (2009). *Öğrenci Prokofiev’in büyük ölçekli piyano eserlerindeki sonat allegrosu anlayışı.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- *Çavuş, T. (2015). *Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müzik ve Bale Ortaokulu ve Müzik ve Sahne Sanatları Lisesi devrelerinde yardımcı piyano eğitiminin öğrenciye katkıları.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Çetiner, Ö.S. (2008). *Türk Musikisi Devlet Konservatuarları’nda piyano eğitiminin işlevselliği.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Çetiner, Ö.S. (2013). *Bir tohumun gaia defterinden, solo piyano için bir program müzik çalışması.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Çevik, D. B. (2002). *Claude Debussy ve piyano eğitimi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- *Çevik, D. B. (2007). *Armoni eğitimi ile piyano çalma becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- *Çiçek, V. (2016). *Güzel sanatlar liselerinde piyano eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Karadeniz bölgesi örneği.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

- *Çoban, Ö. (2012). *Marmara bölgesindeki müzik öğretmenliği lisans programı öğrencilerinin orta öğretimdeki piyano eğitimlerine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Çoraklı, E. (2007). *Müzik öğretmeni adaylarının piyano dersindeki başarıları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Dağdeviren, M. (2006). *Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda piyanoda eşlik öğretimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- *Dai, D. Y. (2004). *Henri Dutilleux'nün piyano sonatı ve piyano müziği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Daysalı, Y. (2016). *Liszt Si Minor Piyano Sonatı: 20. yüzyıl tonalitesi ve kompozisyon teknikleri üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- *Dede, E. Ö. (2013). *Alban Berg Op. 1 Piyano Sonatı ve yorum kılavuzu*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- *Demirtaş, H. E. (2013). *Müzik öğretmeni adaylarının Barok Dönemi piyano eserlerinde karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- *Demirtaş, S. (2011). *İlköğretim 7. sınıf müzik dersinde şarkıların piyano eşlikli öğretilmesinin öğrenci kazanımlarına etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- *Develi, M. (2011). *“Denes Agays Learning to Play Piano I” piyano eğitimine başlangıç metodunun hedef ve hedef davranışlar yönünden incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Dinç, O. (2007). *Ahmed Adnan Saygun'un op.20 Piyano Ve Keman Sonatı'nın yorumuna yönelik ve teknik zorluklar açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Doğan, Ö. (2007). *Türk piyano müziğinde varyasyon formunun nazari ve icra özellikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- *Doğan, Ö. (2013). *Türk Beşleri'nin solo piyano eserlerinde izlenimcilik etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- *Durak, Y. (2007). *Piyano öğretim programı model önerisi ve uygulamadaki görünümü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Durmaz, G. (2009). *Eşlik dersinin öğrencilerin piyano eşlik becerilerinin gelişimi üzerindeki etkileri (Gazi Eğitim Fakültesi örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Duru, Ş. (2001). *Johannes Brahms'in piyano-keman piyano-viyola ve piyano-viyolonsel sonatları üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- *Düzgüner, D. (2003). *Schumann'ın Carnaval adlı eseri üzerine bir çalışma ve piyano eserlerine genel bir bakış*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- *Ebeseek, Ö. (2011). *Wolfgang Amadeus Mozart'ın piyano konçertolarındaki beste bütünlüğü ve performans uygulamaları*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- *Ekinci, H. (1998). *Piyano eğitimine eğitim fakülteleri müzik eğitimi bölümlerinde başlayan öğrencilerin 1. yıl piyano öğretim etkinliklerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Ekinci, H. (2004). *Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi anabilim dalı piyano derslerinde karşılaşılan teknik alıştırmalar sorunu: hedefe uygun teknik alıştırmalar örnekleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Emen, D. (2001). *Türkiye’de müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda başlangıç piyano öğretiminde uygulanan yöntem ve tekniklerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- *Ercan, Z. S. (2010). *Piyano çalmaya bağlı sakatlanmaların önlenmesi: Sanatlar tıbbı, fizyolojik bilgilenme, destekleyici teknikler ve kişisel tutum. Türkiye'deki piyanistlerle bir çalışma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Erdem, A. (2010). *Ahmed Adnan Saygun'un dört piyano yapıtına ilişkin bir aksak tartı analizi: Opus 38, 45, 47, 58*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- *Erel, P. (2012). *Tekirdağ Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi 1. 2. 3. ve 4. sınıflarda piyano öğretiminde karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Ergene, E. (2014). *Erik Satie'nin piyano eserlerindeki stilistik özellikler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Erkılıç, F. (2011). *Ahmet Adnan Saygun'un piyano eserlerinde Türk halk müziğinin özellikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- *Eroğlu, Ö. (2004). *Piyano eğitiminde kullanılan sonatinlere ilişkin teknik çalışma yöntemleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Eroğlu, Ö. (2010). *Müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin piyano eserlerini ezbere çalma başarılarında analitik ezberleme yaklaşımının etkililiği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Fıfşkın, Ü. (2016). *Felix Mendelssohn Bartholdy'nin Lieder Ohne Worte (Sözsüz şarkılar) yapıtının armoni ve form analizi ile solo piyano edebiyatındaki yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Gedikli, A. S. (2006). *Debussy prelüd'lerin 20. yüzyıl piyano müziği'ndeki yeri ve önemi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- *Göğüş, C. (2007). *Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda ulusal müzik kültürüne dayalı başlangıç piyano eğitimine ilişkin öğretmen görüşleri (Ankara ili örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Göher, F. (2002). *Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda piyano eğitiminde pedal kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- *Göksel Erdal, G. (2005). *Koordinatif-kondisyonel motorik özelliklerin geliştirilmesine yönelik antrenmanların piyano çalma performansına olan etkilerinin incelenmesi ve piyano tekniğinin hareket analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- *Gökşen, Z. G. (2006). *Brahms ve piyano (üç evrede Brahms'ın piyanoya getirdikleri)*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Gören, B. (2014). *Prokofiev erken dönem eserlerine genel bir bakış ve ilk üç piyano sonatının irdelenmesi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- *Görsev, A. (2006). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Müzik Eğitimi anabilim dalı son sınıf öğrencilerinin "piyano eğitimi", "müzik teorisi ve işitme eğitimi" ve "eşlik (korepetisyon)" dersleri ile okul şarkılarına doğaçlama eşlik becerileri arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Grancer, N. (2004). *Dans formunda yazılan piyano eserlerinin dönemlere göre sınıflandırılması, analizleri ve teknik açıdan incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- *Grançer Okay, N. (2010). *Piyano performansının değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Güdek, B. (2004). *T.C. Üniversiteleri Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bilimleri Bölümü ve Konservatuar Müzikoloji Bölümü öğretim elemanları ile son sınıf öğrencilerinin piyano eğitimine ilişkin görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Güldoğan, A. (1999). *Ulvi Cemal Erkin'in piyano eserleri aracılığıyla, geleneksel müziklerimizden, çağdaş Türk müzik sanatına taşıdığı müzikal unsurların incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- *Güleç Ersoy, K. S. (2010). *Altı yaş çocuklarının piyano eğitimine hazırlanmalarında kullanılan yöntemlerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Gültek, B. (2004). *Piyano eğitiminde varolan eğitim ekollerinin felsefeleri ve günümüz çalışmalarında kullanılabilirlikleri hakkında öğretim elemanlarının görüşleri (G.Ü.G.E.F.)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Gün, E. (2007). *Müzik öğretmeni adaylarının piyano dersindeki başarı durumları ve başarılarını etkileyen faktörler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- *Gün, E. (2014). *Piyano performansı öz yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi ve uygulanması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- *Günçan, Ö. (2010). *Robert Schumann ve Op.22 Piyano Sonatı üzerine bir analiz*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- *Gürün, G. (2013). *Bartok'un iki piyano ve vurmalar için Sonat'ının ikinci muvmanında fibonacci sayıları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- *Güven, G. (2010). *Piyanonun gelişimi ve teknik yönden romantik dönemin sonuna kadar incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Güvençer, R. (2006). *Ahmed Adnan Saygun’un op.12 viyolonsel-piyano sonatını teknik açıdan ve yoruma yönelik inceleyen çalışma kılavuzu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Hanönü, Y. (2007). *Askeri bando çalgılarının, çalgılama tekniklerine uygun olarak incelenmesi ve Claude Debussy’nin Children’s Corner adlı piyano eserinin askeri bando çalgılama tekniklerine uygun olarak orkestrasyonunun yapılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- *Hasanova, A. (2008). *Türkiye’de ve Azerbaycan’da müzik eğitimi veren kurumların ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde verilen piyano eğitimi programlarının değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- *Hendekli, Z. M. (2008). *Ravel ve solo piyano eserlerindeki müzik-dışı çağrışımlar-Ravel and his extra-musical associations in solo piano works*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Kahramansoy, C. (2006). *Müzik öğretmenliği programlarında görevli piyano öğretim elemanlarının müzik alan bilgisini derse transferi: Bir üniversite örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Kaleli, Y. S. (2014). *Müzik öğretmeni adaylarının piyano eğitimi sürecinde kazandıkları teknik davranışların incelenmesi: Necmettin Erbakan Üniversitesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Kalkanoğlu, B. (2007). *Okul şarkılarının müzik öğretmenlerinin bilgi ve beceri düzeyine göre piyano ile eşliklenmesine yönelik bir eşlik modeli önerisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Kalyoncu, N. (1996). *Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri müzik bölümlerinde piyano öğretim programlarının hedeflerine ulaşma durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Karabey, S. G. (2016). *Johannes Brahms’ın Op. 99 Fa Majör Viyolonsel-Piyano Sonatı’nı yorumlama teknikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Karabulut, G. (2009). *Eğitim fakültesi müzik eğitimi anabilim dalı 1.ve 3.sınıf öğrencilerinin piyano dersine yönelik tutumlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Karaçıl, V. (2010). *Ludwig van Beethoven’ın Op. 90 mi minör, Op.101 La Majör, Op.109 Mi Majör, Op.110 La bemol Majör piyano sonatlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- *Karahan, A. S. (2004). *Türkiye’deki müzik öğretmeni yetiştiren kurumların piyano eğitimi sürecinde kullanılan Klasik Batı müziği piyano etütlerinin öğrencileri Çağdaş Türk Müziği piyano eserlerini çalmaya hazırlama durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Karahan, A. S. (2008). *Çağdaş Türk müziği piyano eserlerine hazırlık amacıyla yazılan etütlerin öğrencilerin eserleri çalma düzeylerine etkisinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- *Karanis, G. (2011). *Eğitim fakülteleri müzik eğitimi anabilim dallarında bulunan piyanoların sayı ve nitelik bakımından yeterlilik durumuna ilişkin öğrenci görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Karataş, K. O. (2015). *Türkiye'de mesleki müzik eğitimi veren kurumlardaki piyano ders içeriklerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Karlıdağ, M. S. (2016). *Johannes Brahms'ın Opus 38 Mi Minör Viyolonsel-Piyano Sonatı'nın güncel bir anlayışla incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- *Karul, Y. (2014). *Türkiye'de piyano bakım, onarım ve akort meselesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Kayalı, B. (2013). *Piyanonun Türk musikisi icra ve kuramına etkisinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Kaynak, T. (2004). *Okul öncesi çocuklara yönelik piyano metotlarının incelenerek kullanılma durumlarının saptanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Kılıç, I. (2003). *Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin piyano eğitiminde başarıyı etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Kılınçer, Ö. (2009). *Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri müzik bölümü öğrencilerinin piyano dersine yönelik tutumlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- *Kılınçer, Ö. (2013). *Piyano dersinde kullanılan öğrenme stratejilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- *Kızılay, E. (2013). *Horon ezgilerinden yola çıkarak çok sesli tonal müzik odaklı bir kompozisyon denemesi: Keman ve piyano için "Tepebaşı Horon"*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Kocatürk, A. (2010). *Piyano çalma teknikleri*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Koçak, B. (2007). *Geleneksel Türk sanat müziğinin piyano ile icrasında kullanılan süsleme teknikleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Köse, Y. (2013). *Piyano eğitiminde hızlı deşifre teknikleri üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- *Köseoğlu, B. (2013). *Romantizmden modernizme uzanan süreçte Alexander Scriabin'in piyano yapıtları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- *Kulaoğlu Tonger, S. (2013). *Piyanonun Türk kültürüne uyumunun, eğitim fakülteleri bünyesinde incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- *Kurşunet, H. B. (2014). *Cemal Reşit Rey'in iki pişano için 12 prelüd ve füğ adlı eserinde polifonik form ve usullerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- *Kurtuldu, M. K. (2007). *Bilgiyi işleme modeline dayalı pişano eğitiminde genel öğrenme stratejilerinin yeri ve görsel imajlar oluşturma yönteminin kullanılabilirlik düzeyi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Kutluk, Ö. (2001). *Türkiye'deki müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda pişano eğitimi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Kuyumcu, M. (2010). *18. ve 19. yüzyıl pişano eşlikli keman sonatlarında pişanonun değişen rolü*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Küçük, G. (2010). *20. yüzyıl başlarında pişano müziğinde Viyana ve Paris*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- *Küçükçelebi, A. S. (2010). *L.Van Beethoven op.12 no:1, 2, 3 pişano ve keman sonatlarının yorumuna dayalı incelemesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Küngerü, S. (2014). *Pişano öğretiminde teknik becerilerin geliştirilmesinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Küpana, M. N. (2008). *Müzik öğretmeni adaylarının pişano pedagojisine yönelik algıladıkları yeterlilikler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Küpana, M. N. (2011). *Müzik öğretmeni adaylarına yönelik geliştirilen pişanoda değişre öğretimi programının etkililiğinin sınanması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Lehimler, E. (2012). *Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda bilgisayar derslerinde öğretilen müzik programlarının ve yazılımlarının pişano eğitimine katkılarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Mammadova, T. (2015). *J.S. Bach'in özgün eserlerinin Romantik Dönem bestecilerinin pişano transkripsiyonları ile karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mamudova, H. (2005). *Shumann'ın pişano eserleri ve liedlerindeki edebi etkileşimler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- *Mest, B. (2010). *Franz Liszt'in La Major (S.125) İkinci Pişano konertusunun incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- *Mete, M. (2004). *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalında pişano öğretiminde kullanılan Czerny op.599 etütlerinin pişano eğitimi açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Milli, M. S. (1999). *İlköğretim okullarında pişano ve klavyeli alguların müzik öğretmenleri tarafından kullanımı ve eğitime katkıları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- *Minez, T. (2012). *Piyano eğitiminde rubrik ile geleneksel ölçme-değerlendirme yöntemlerinin karşılaştırılması: İnönü Üniversitesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- *Modiri, I. G. (2002). *Polifoni'nin piyano eğitimindeki önemi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- *Modiri, I. G. (2009). *Okul öncesi dönemi 60-72 aylık çocuklar için Çoklu Zeka Kuramına göre düzenlenmiş bir müzik eğitimi ve bireysel enstrüman eğitimi programı geliştirilmesi: Piyano eğitimi örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Mumcu, M. D. (2002). *Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinde uygulanan piyano eğitiminin program, öğretmen, öğrenci ve çalışma ortamı değişkenlerine göre değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Niksiç, N. (2015). *Franz Liszt'in I. Piyano Konçertosu'nun (Mi bemol majör) incelemesi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- *Oğan, F. D. (2012). *Piyano öğretiminde Carl Czerny Op. 599 ve Jean-Baptiste Duvernoy Op. 176 Metodlarında yer alan etüdlerin klasik dönem sonatın icralarına etki durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Okan, C. (2009). *F. Liszt'in piyanoya uyarlama sanatı ve buna bir örnek olarak L. Van Beethoven'in 5. Senfonisi'nin analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Okan, H. (2009). *Piyano eğitiminde yansıtıcı düşünmenin kullanımı ve etkililiği (Devlet konservatuarları ses eğitimi anasanat dalları örneği)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Okay, B. D. (2013). *Caz piyano müziğinin piyano eğitiminde kullanılabilirliği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Onuray, H. (1998). *6-8 yaş çocukları için piyano başlangıç aşamasında öğrenmeyi hızlandırıcı ve pekiştirici görsel çalışmalar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Orhan, E. (2016). *Güzel sanatlar liselerinde öğrenim gören öğrencilerin piyanoda etkili çalışma durumları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- *Orkut, B. E. (2009). *Piyano Konçertosu ile Türk bestecilerin piyano konçertolarında ele aldıkları konçertant öğelerin saptanması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Otacıoğlu, S. G. (2005). *Müzik öğretmenliği piyano eğitimi dersi için bir model denemesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Ömür, Ö. (1998). *Piyano öğretiminde pedagojik yaklaşımın önemi üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Ömür, Ö. (2003). *Piyano eğitiminde nöro linguistik programlama tekniklerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- *Önal, D. (2010). *Giuseppe Verdi'nin "La Traviata" operasının piyano eşlik problemleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- *Önal, E. (2005). *Henry Cowell'in piyanodan farklı tını elde etme teknikleri.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Enstitüsü, Ankara.
- *Öz, Ç. (1999). *Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinden Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümüne gelen öğrencilerin piyano dersindeki başarılarının değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Özçelebi, B. (2008). *5-6 yaş grubu piyano eğitimi gören ve piyano eğitimi görmeyen çocukların motor becerilerinin karşılaştırılması.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Özçelik, Ö. A. (2001). *Suzuki yönteminin piyano eğitiminin başlangıç aşamasına uyarlanması.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Özçelik, Ö. A. (2009). *Suzuki yetenek eğitimi ve Bartok Mikrokosmos yöntemleriyle özengen piyano eğitiminde yoğunlaşma becerisi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Özdemir, Ö. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde yazılan piyano eserleri üzerine analitik inceleme.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Özdemir, Y. U. (2012). *Müzik öğretmeni adaylarının piyano pedallarına ilişkin bilgi düzeyleri ile pedal kullanma becerilerine ait algılarının değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- *Özdemir, Z. (2008). *Rachmaninov'un piyano konçertolarının ve lied eşliklerinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Özel, I. (2012). *Bireysel ses eğitiminde piyano eşliğinin önemi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- *Özer, B. (2010). *Piyano öğretiminde deşifre becerisinin kazandırılması.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Özer, B. (2014). *Piyano eğitiminde çözümlenme destekli çalışma metodunun işlevsel piyano çalma becerilerine etkisi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Özer, Z. (2010). *Bursa Zeki Müren Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi Müzik Bölümü piyano dersinde kullanılan anlamlandırma stratejilerinin öğrencilerin öğrenme düzeylerine ve tutumlarına etkisi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- *Özkan, T. (2010). *Johannes Brahms'ın piyanolu dörtlülerinde viyolanın kullanımı.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Özkan, V. (2011). *Anna Nikolayevna Yesipova'nın sanatsal formasyonu ve piyano öğretim yöntemi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

- *Özkan, Y. (2001). *Johann Sebastian Bach'ın piyano müziğindeki süsleme teknikleri üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- *Öztürk, B. (2006). *Piyano eğitiminde video kamera kaydına dayalı mikro öğretim yönteminin öğrenci başarısına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Öztürk, S. (2011). *Müzik öğretmenliği programında alınan piyano eğitiminin müzik öğretmenin mesleki yaşamına katkısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- *Pakel, H. (2014). *Güzel sanatlar liselerindeki piyanoların akort, bakım ve onarım sorunlarının değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- *Peşinci, F. A. (2014). *Kodály yönteminin Saygun ve Bartok piyano repertuarına uygulanması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Petenkaya, S. (2006). *Piyano öğrencilerinin barok dönem süslemelerine ilişkin bilgi ve performans düzeylerinin saptanması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Pirgon, Y. (2009). *Piyano eğitiminde karşılaşılan teknik güçlüklerin aşılmasına yönelik bir uygulama*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- *Pirlibeylioğlu, B. (2015). *Müzik eğitimi anabilim dalı 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin piyano performansı özyeterlik algıları ile piyano öğretim elemanlarının öğrencilerin piyano performansı hakkındaki görüşleri: Ege bölgesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- *Santepe, S. Y. (2013). *L. V. Beethoven'in Op.13 patetik piyano sonatının armoni, form bilgisi ve çözümleme teknikleri derslerine katkılarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- *Sayın, E. (2016). *M. P. Mussorgsky Bir Sergiden Tablolar adlı piyano eserinin teknik ve müzikal analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- *Sel, B. (2003). *L. Van Beethoven'in geç dönem piyano sonatları, Op.101, 106, 109, 110 ve özellikle Op.111'in incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- *Selen, B. (2009). *İspanyol piyano müziğinde otantisite ve piyano tekniğinin evrimi üzerine bir çalışma-Albeniz Granados ve Falla'nın eserlerinden örnekler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Sever, D. (2003). *Mozart Lied'lerde piyano eşliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Sever, D. (2016). *D.D. Şostakoviç'in piyano eserlerinden 24 prelüt ve füg'ün müzik edebiyatındaki yeri ve J.S.Bach'ın 48 prelüt ve füg'ü ile kontrpuan açısından karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Sonakin, E. M. (2009). *İlhan Usmanbaş'ın klarinet ve piyano için üç sonatını (üç sonatının çalgı ve yazı teknikleri bakımından bestecinin diğer klarinet müzikleriyle ele alınması)*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- *Suvat, E. (2009). *Dmitriy Shostakovich’in son eseri op. 147 viyola ve pişano sonatının tarihsel, teorik ve formal incelemesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Şahin, P. (2011). *Güzel sanatlar ve spor liselerinde pişano öğretim programında kullanılan makamların uygulanabilirliği hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Şahinalp, A. G. (2006). *Romantizm ışığında Schumann’ın pişanolu ikili ve üçlü eserlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- *Şen, M. (2012). *Türkiye’de müzik eğitimi veren güzel sanatlar fakültelerindeki temel pişano dersinde kullanılan metotların incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- *Tan, Z. (2009). *Francis Poulenc obua ve pişano sonatının form, analiz ve icra yönünden incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Tarkum, G. (2011). *Pişano için yazılmış eserlerin seslendirilmesinde pedal kullanımının incelenmesi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Tezer, A. E. (2010). *Anadolu güzel sanatlar liselerinde pişano eğitimi alan öğrencilerin karşılaştıkları teknik problemlerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- *Tezer, F. (2013). *Sanat Tıbbı ve pişano tekniğinin işlevsel biyomekaniği Czerny ve Brahms egzersizler desteği ile Chopin ve Liszt etüdlerin çalışma yöntemleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Tokcan, A. (1998). *Pişano Eğitiminde Kullanılan Başlangıç Metotlarından “J.A. Burkard’ın (Band-I) Hedef-Hedef Davranış ve İçerik Yönünden İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Topalak, Ş. (2016). *Çevrilmiş öğrenme modelinin başlangıç seviyesi pişano öğretimine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- *Toptaş, B. (2008). *Güzel sanatlar eğitimi anabilim dalı müzik öğretmenliği programlarında pişano eğitime deneysel yaklaşım*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- *Toptaş, B. (2012). *Halk türkülerinin sistematik olarak pişano eğitiminde kullanılması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- *Tözeniş, A. (2009). *Ludwig Van Beethoven’in, Mozart’ın ‘Sihirli Flüt Operası’na ait “Bei Mannern, Welche Liebe Fühlen” düeti üzerine pişano ve ello için 7 varyasyon sonatı ile Ludwig Van Beethoven’in diğer eserlerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Tuğrul, E. G. (2012). *Bela Bartok’un pişano sonatı 1926*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Tuğrul, E. G. (2015). *W.A.Mozart’ın pişano sonatları*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Tunalı, S. (2014). *Halkevlerinde yürütölen müzik ve pişano çalışmalarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- *Tunç, T. (2009). *Müzik öğretmenliği programı anabilim dallarında uygulanan armoni-kontrpuan-eşlik derslerinde piyanonun kullanabilme durumunun incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Tunç, T. (2016). *Piyano öğretiminde Türk müziği kaynaklı kontrpuantal eserlerin seslendirilmesine yönelik bir çalışma modeli.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Turan, E. (2009). *Piyanoda pedal kullanma teknikleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- *Tuzcu, Ö. (2016). *Piyano eğitiminde özdüzenlemeli öğrenme ve öğrenme stilleri ile akademik başarı arasındaki ilişki.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Tuzkaya, G. (2013). *R.Schumann'ın Hayatı ve yaratıcılığı, Op.54 piyano konçertosunun incelenmesi.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- *Tüfekçi, K. (2010). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümünde mevcut piyano durumunun değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- *Türkmen, N. (2008). *Müzik öğretmeni adaylarının piyanoda deşifre çalabilme düzeyleri üzerine bir çalışma.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Uçar, M. (2015). *5-9 yaş aralığındaki çocukların piyano eğitiminde öğrenmeyi sağlayıcı ve destekleyici görsel materyal geliştirme.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- *Umuzdaş, M. S. (2007). *Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği programı piyano öğrencilerinin vize ile final süreci arasındaki kaygı düzeylerinin başarı düzeylerine göre incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Umuzdaş, M. S. (2010). *Piyano eğitiminde süreç ve ürün değerlendirilmesinin öğrencilerin erişti düzeylerine etkisi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Uzar, A. Ç. (2011). *İgor Stravinski'nin yeni klasikçi anlayışı: "Piyano ve Üflemeliler İçin Konçertosu" ve "Serenade In A" eserlerinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- *Uzun, M. G. (2007). *Bela Bartok iki piyano ve perküsyon için Sonat'ın incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Uzun, N. B. (2006). *Van AGSL'de piyano öğretiminde öğrencilerin algularına göre üç tekniğin incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- *Uzunarslan, D. M. (2010). *Cesar Franck La Majör Keman ve Piyano Sonatı'nın form analizi ve teknik çalışma kılavuzu.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Uzuner, Ö. (2001). *R. Schumann'ın 'Gençlik Albümü'nün piyano eğitimindeki yeri ve önemi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- *Ünal Akbulut, E. C. (2010). *Başlangıç piyano eğitimi için düzenlenmiş Türk ezgileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Ünal, F. (1998). *Scriabin’in piyano sonatlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Ünal, İ. (2006). *6-8 yaş çocukları için piyano eğitimi veren kurumlarda öğretmenlerin başlangıç aşamasında, piyano öğretim yöntemlerinden biri olarak yaratıcı dramaya ilişkin görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- *Ünal, Z. O. (2008). *Probleme dayalı öğrenme modelinin piyano ve öğretimi alanındaki yeterlilik algısına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Ünlü, L. (2014). *Piyano eğitiminde video destekli öğretim yönteminin çağdaş Türk müziği eserlerini seslendirmedeki etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- *Yalçinkaya, B. (2010). *Ludwig van Beethoven Op.11 Klarinet, Viyolonsel ve Piyano için Trio, Claude Debussy Première Rhapsodie, Igor Stravinski 3 parça ve Carl Nielsen Fantasy'nin Klarinet Edebiyatı'ndaki yerlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- *Yaman, O. (2015). *Piyano ile eşikleme becerisinin caz müziği armonisi ile birlikte geliştirilmesi üzerine aşamalı bir çalışma modeli önerisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Yaşmut, B. (2013). *Piyano eğitiminin müziksel işitme, okuma ve yazma davranışlarına etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- *Yazgan, E. (2016). *Ulvi Cemal Erkin'in Piyanolu Beşli eserine yönelik bir inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- *Yazıcı, T. (2014). *Problem çözme becerisinin başlangıç seviyesi piyano öğretiminde kullanımı ve etkililiği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Yeşil, Y. (2013). *Güzel sanatlar ve spor liseleri 9. sınıf piyano ders kitabının öğretmen görüşleri doğrultusunda incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- *Yıkılmazoğlu, A. (2006). *Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri, lise III müzik sınıfında okuyan yatılı ve gündüzlü öğrencilerin piyano başarıları arasındaki farklar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- *Yılmaz, G. (2006). *Güzel Sanatlar Lisesine yeni başlayan piyano öğrencilerinin biyolojik, psikolojik ve müzikal yönden incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- *Yılmazlar, E. (2004). *Müzik öğretmeni adaylarının başlangıç piyano öğretiminde uyguladıkları yöntem ve tekniklerin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- *Yiğit, E. E. (2015). *Dmitri Shostakovich' in piyano konçertolarının form özellikleri ve piyano tekniği açılarından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

- *Yokuş, H. (2005). *Ülkemizde Türk Halk müziği kaynaklı piyano eserlerinin piyano eğitiminde uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- *Yokuş, H. (2009). *Piyano eğitiminde öğrenme stratejilerinin kullanılmasına yönelik etkinliklerin performans başarısına ve üstbilişsel farkındalığa etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Yüctoker, İ. (2009). *Müzik eğitimi anabilim dalı piyano öğretim elemanlarının ve öğrencilerinin mevcut piyano eğitiminin durumuna ilişkin görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- *Yüksel, K. (2010). *Piyano eşlikli şan performansında eşlikçinin algısal ve psikomotor becerileri, deneyimi ve piyanistik düzeyinin zamanlama uyumuyla ilişkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Yüksel, M. (2003). *L. V. Beethoven'in piyano sonatlarının öğretimine yönelik bir "bütüncül analiz yöntemi"*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- *Zeren, D. (2012). *Güzel Sanatlar ve Spor Liseleri'nin müzik bölümlerinde piyano eğitimi sürecinde Türk müziği makam dizilerinin kullanılma durumlarına yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- *Zeybek, A. (2013). *Keman ve piyano çalan müzisyenlerde gövde stabilite ve endüransının ağrı ve yorgunluk üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Öğrencilerin Eğitim Mekânlarında Görsel Algı Üzerinden İç Mekân Tasarım Ölçütlerinin Belirlenmesi

Determination of Interior Design Criteria by Using Visual Perception in Educational Spaces of Students with Autism Spectrum Disorders

İç Mimar Elif DEMİR¹, Doç. Dr. Didem ERTEN BİLGİÇ²

Öz

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) olan çocuklar, yaşam boyu süren farklılığa sahiptir. Erken tanı, doğru/sürekli eğitim ve özellikle mekânın eğitime dâhil edilmesiyle, bu çocukların yeterlilikleri çerçevesinde topluma fayda üretmeleri sağlanabilir. Bu çalışmada; günümüzde OSB’li öğrencilerin özel eğitimlerini verimli alabilmeleri için ihtiyaç duydukları iç mekân tasarımlarının olmaması, problem olarak belirlenmiştir. Amaç, OSB’li öğrencilerin özel eğitimleri için en uygun iç mekân tasarımını yapmak ve ölçütlerini ortaya koymaktır. Çalışmada ilk olarak, Otizm Spektrum Bozukluğu, mekân algısı, görsel algı/unsurları konularının alanyazın araştırması yapılmıştır. İkinci olarak çocukların mekân algısında görsel algının önemi vurgulanmış ve görsel algı unsurları olan “biçim”, “doku”, “malzeme”, “ışık”, “renk” üzerinden sorular sınıflandırılarak hazırlanmış, biri rehber öğretmeni diğeri özel eğitim öğretmeni ile görüşülmüş ve OSB’li öğrencilerin mekân algısı üzerine bilgiler soru-cevap niteliğinde toplanmıştır. Üçüncü olarak, OSB tanılı öğrenciler ve/veya ebeveynleriyle başka araştırmacıların yaptıkları anket çalışmalarının sonuç verilerinden faydalanılmıştır. Anket çalışmalarından yapılan çıkarımların görsel algı unsurlarıyla ilişkisi irdelenmiş ve iç mekân tasarımlarındaki somut karşılıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Toplanan tüm veriler, görsel algı unsurları üzerinden beş alt başlık altında incelenmiştir. Erken tanı ile doğru ve sürekli eğitimin öneminden dolayı üç-on iki yaş arası OSB’li öğrenciler, çalışma kapsamına alınmıştır. Elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonucunda belirlenen tasarım ölçütleri tablo üzerinden açıklanmıştır. Yapılan bu çalışma, benzer alanlarda yapılacak çalışmalara alt yapı bilgilerini sunmakta ve alana katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: OSB, eğitim mekânı, iç mekân, çocuk, görsel algı

Makale Türü: Derleme

Abstract

Children with Autism Spectrum Disorder (ASD) have lifelong differentness. With early diagnosis, accurate / continuing education and, especially with the inclusion of space in education, these children can be provided to produce benefits for society within the frame of their competencies. In this study; at present, the lack of interior designs that students with ASD need, to have their special education efficiently has been identified as a problem. The aim is to design the most appropriate interior space and to present criteria of it for students with ASD. First in this study, literature research was conducted on the subjects of Autism Spectrum Disorder, perception of space, and visual perception. Secondly, the importance of visual perception in children's perception of space was emphasized and questions were prepared by classifying the visual perception elements that appear as five elements: "form", "texture", "material", "light" and "color". Two people were interviewed, one of whom was a counselor teacher and the other was a special education teacher, and information was collected in form of questions and answers on the perception of space of students with ASD. Thirdly, the result data of questionnaire studies conducted by other researchers made with students diagnosed with ASD and/or their parents were utilized. The relation of the inferences made from the questionnaire studies with visual perception

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, elif.demir93@gmail.com.

² Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, didemerten@gmail.com.

elements was examined and tangible equivalents in interior design were tried to be determined. All collected data were analyzed under five sub-headings over visual perception elements. Due to the importance of accurate and continuing education with early diagnosis, students with ASD between the ages of three and twelve were included in the study. Determined design criteria as a result of the evaluation of obtained findings are explained in the table. This study provides background information for future studies in similar areas, and it is aimed that this study will contribute to this field.

Keywords: ASD, education space, interior space, child, visual perception

Paper Type: Review

Giriş

“Çocuk”, toplumu/geleceği oluşturacak olan bireylerdir ve “çocukluk”, insanın en önemli dönemini oluşturmaktadır. Geçmişte çocuk, “biyolojik bir geçiş dönemi”, “henüz yetişkin olamamış”, “eksik bir durum” gibi açıklanmıştır. Aydınlanma çağı ve beraberinde gelen gelişmelerle günümüzde çocuk kavramı, bireysel özellikleri ve çevresi ile bir bütün olarak ele alınan, gelişimsel özelliklerine ve haklarına önem verilen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Sağlam ve Aral, 2016). Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ise çocuk kavramını “erken yaşta reşit olma durumu hariç on sekiz yaşına kadar her insan” olarak tanımlamaktadır (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 2021). Günümüzde gelişim psikolojisi, çocuk sosyolojisi, eğitim bilimi gibi alanlar çocuk ve çocuğun gelişimsel özelliklerini kapsamlı olarak ele almaktadır. “Gelişim psikolojisine göre, çocukluk dönemlerinin diğer yaş dönemlerinden farklı gelişim evreleri, buna koşut gereksinimleri vardır ve birey, temel kazanımlarını bu dönemde edinmektedir” (Çukur ve Güller Delice, 2011). Çocuğun sağlıklı gelişim gösterebilmesi, bu süreçte çocuğa doğru yaklaşım ve en önemlisi alacağı doğru eğitimle mümkündür. Eğitimin verileceği mekânın tasarımı da eğitimin kalitesini ve başarı düzeyini doğrudan etkileyen ana unsurlardandır.

“Eğitim, hızla değişen ve gelişen toplumsal yapı ile bilim ve teknolojiadaki gelişmelerle uyum sağlayan, küresel ve yerel sorunlara duyarlı olan, yapıcı, yaratıcı ve üretken bireyler üretmeyi amaçlar. Eğitim sürecinde bireylere, yaşam boyu yararlanacağı bilgi, beceri, tutum, alışkanlık ve değerler, okullarda uygulanan eğitim programlarıyla kazandırılır. Bu anlamda, ilköğretim basamağında uygulanan eğitim programının, bireylere yaşam boyu gereksinim duyacakları temel yeterlikleri kazandırma ve toplumsal sistemin işleyişine yön verme bakımından özel bir önemi vardır” (Ersoy, 2006). Erten Bilgiç ve Surur (2016), eğitim kavramının kültürel ve ideolojik çeşitlilikten ötürü tek bir evrensel tanımının olmadığını, tüm araştırmacıların birleştiği konunun eğitimin yaşam boyu süren ve davranışlarda değişiklik meydana getiren bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Eğitim, birçok disiplini içerisinde barındıran ve geçmişten günümüze toplumların özellikle üzerinde durduğu bir olgu olmuştur. Çünkü eğitim, bireyin doğumundan başlayarak yaşamın her alanında gereklidir ve birey çocukluk döneminden başlayarak aldığı eğitimle sosyal, fiziksel, motor, akademik gibi gelişimleri sağlanmaktadır. Çocuğun alıcı konumda olduğu ve çevresel etken ve uyarıcılara daha açık olduğu (Çukur ve Güller Delice, 2011) düşünüldüğünde, bireyin çocukluk döneminde aldığı eğitimin önemi üzerinde durulması gerekmektedir.

Tüm öğrenciler gerek fiziksel özellikleri bakımından gerekse öğrenme özellikleri bakımından birbirinden farklılıklar sergileyebilmektedir. Bazıları diğerlerinden biraz daha kısa ya da daha uzun boyludur; bazıları yeni ilgileri hemen öğrenebilirken diğerlerinin ise yeni ilgi ve becerileri öğrenmede daha yoğun öğretime ve desteğe ihtiyacı olabilmektedir. Öğrencilerin birçoğunun arasındaki bu farklılık az olduğu için genel eğitim programlarından herhangi bir düzenleme yapmaya gerek kalmaksızın yararlanabilmektedirler. Diğer yandan fiziksel ve/veya öğrenme özellikleri bakımından önemli farklılık gösteren özel gereksinimli öğrencilerin (ÖGÖ) olduğu da göz ardı edilmemelidir. Farklılıklar gösterebilir bile temel eğitim hedefleri

doğrultusunda uyarlamalar yapılarak ÖGÖ'lerin ilgi alanlarına göre gelişimleri desteklenebilmektedir. Aynı zamanda gelişim ve öğrenme gereksinimlerini karşılamak için öğretim süreci bireyselleştirilebilmekte ve özel eğitim hizmetlerine gerek duyulabilmektedir (Heward,2013; Winzer, 2000; Yazçayır, 2020).

ÖGÖ arasında OSB'li öğrencilerin yaygınlık derecesi düşünüldüğünde, bu öğrencilerin alacakları eğitimler sosyal, bilişsel, akademik, motor gibi becerilerini destekleyici nitelikte olmalıdır. Özel eğitim hizmetine ihtiyaç duyulduğu takdirde, eğitim alacakları mekânların da özellikli tasarlanması gerekmektedir. Çünkü özel eğitimler, özel mekânlar gerektirir. Aynı zamanda eğitimin yöntem ve türüne göre mekân/iç mekân kurguları ihtiyaca göre farklılık göstermektedir.

OSB, ÖGÖ grubunda bulunan yetersizlik durumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. OSB, sosyal ve iletişim becerileri ile sınırlı, tekrarlayıcı davranış, ilgi ve etkinlik örüntüsü olarak ortaya konan iki temel alandaki çeşitli güçlüklerle ortaya çıkan bir tanı grubudur (American Psychiatric Association [APA], 2013; Motavalli Mukaddes, 2013; Güleç Aslan, 2020). Amerikan Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi (Christensen vd., 2016) verilerine göre her 68 canlı doğumda bir görülmekte ve yaklaşık olarak dünya nüfusunun %1'inde OSB olduğu düşünülmektedir (Tohum Otizm Vakfı, 2017). Yaygınlık oranı oldukça yüksek olan OSB alanında, OSB belirtileri gösteren bireylerin mümkün olduğunca erken yaşlarda belirlenerek, OSB tanısı için tüm ölçütleri karşılamasalar dahi erken yaşlardan itibaren uygun özel eğitim hizmetleri almaya başlamaları, bu çocukların gösterecekleri gelişmeler için oldukça önemlidir (Diken, 2008; Güleç-Aslan, 2017, 2018, 2019; baskıda, Kırcaali-İftar, 2012; Motavalli Mukaddes, 2013; Nadel ve Poss, 2007; Tohum Otizm Vakfı, 2017; Güleç Aslan, 2020). İster OSB'li olsun ister normal gelişim gösterecek her çocuk, yaşamın ilk yıllarında hayata uyum sağlamaya çalışmaktadır. Özellikle de OSB olan okul öncesi çocukların, genel olarak oyun ve sosyal iletişim becerilerinde yetersizlikler yaşamaktadırlar (Dykstra ve diğ., 2011). Bu nedenle özel gereksinimli tüm bireyler için erken müdahalenin önemi büyüktür (Güven ve Diken, 2014). ÖGÖ'lerin eğitim ve gelişim performansını olumsuz yönde etkileyen bir yetersizliğin tespit edilmesinin ardından ayrıntılı olarak eğitsel değerlendirme yapılmaktadır. Eğitsel değerlendirmenin amacı çocukların hangi yetersizlik türü kapsamında olduğunu ve eğitim ihtiyaçlarını belirlemektir (Frederickson ve Cline, 2009; Yazçayır, 2020). Eğitsel değerlendirme sonrası sağlanan erken eğitim programları; çocukların dil, sosyal ve akademik becerilerinin gelişiminde büyük öneme sahiptir (DuBos ve Fromer, 2006; Wearmouth, 2016; Yazçayır, 2020). Erken eğitim programları sayesinde çocuklara gelişimsel beceri eğitimi, dil edinme ve iletişim becerilerini geliştirme desteği sağlanmaktadır (Yazçayır, 2020). Tüm bu özel içerikli erken eğitim programlarının hedeflerine ulaşabilmesi için mekânın kullanıcılarını tasarımı ile desteklemesi gereklidir. Nitekim Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan (2014), çalışmalarında aktardığı gibi “OSB'li öğrenciler akranlarından sosyal, iletişim, duyuşsal, motor, zihinsel ve özel gelişim alanlarında farklılık göstermektedirler. Bu farklılıklardan dolayı gelişimleri için tanının konulduğu andan itibaren özel ve sürekli eğitim almaları gerekir. Özel eğitim adı altında verilecek bu eğitim; konuda yetiştirilmiş eğitimciler, hazırlanmış eğitim programı ve ihtiyaçlara cevap verecek şekilde tasarlanmış mekânlarla sağlanabilir. Bu bağlamda OSB'li öğrencilerin uygun eğitim ortamlarına yerleştirilmesi gerekir (Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan, 2014).”

Çocuğun OSB'den etkilenme derecesine göre bu eğitsel yerleştirme, akranlarıyla birlikte eğitim görebileceği kaynaştırma sınıfları/özel eğitim okulları gibi ortamlarla sağlanmaktadır. İhtiyaçlarına göre eğitim mekânlarına yerleştirilen OSB'li öğrenciler, zekâ, dil, motor ve sosyal gelişimleri için görsel, işitsel, dokunsal uyarımları güçlü ve bu çocuklar için özel geliştirilmiş araç-gereç/oyuncaklarla eğitim görmektedirler. Aynı zamanda oyunun her çocuğun gelişiminde önemi bilinmektedir. OSB'li öğrenciler ise belirtilen uyarımlara daha çok ihtiyaç duyduklarından oyun ve oyun eyleminin gerçekleşeceği alanlar özellikli ve eğitimin bir parçası olacak şekilde kurgulanmalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi OSB’li öğrenciler, zekâ, dil, motor ve sosyal gelişimleri için görsel, işitsel, dokunsal uyarımlarının güçlü olması sebebiyle göz merkezci algılamaları ön plandadır. Aslan, Aslan ve Atik (2015)’in çalışmasında kişi, içinde bulunduğu mekân ve mekândaki nesnelere, var olan duyarlarından ilk görme duyusu ile ve renk, ışık gibi etkenlerle birlikte algılamakta ve yorumlamaktadır. Mekân ilk görme duyusuyla algılandığı için, algı türleri içerisinde görsel algı, önemli bir yer tutmaktadır. “Biçim”, “doku”, “malzeme”, “ışık” ve “renk” olarak beş alt başlıkta karşımıza çıkan ölçütler, görsel algının unsurları yani tasarım öğeleridir (Aslan, Aslan ve Atik, 2015).

Duyuların en yoğun kullanıldığı dönem, çocukluk dönemidir (Akdemir, 2006). Bu dönemde çocukların çevreyle olan etkileşimleri göz önünde bulundurularak, buldukları mekânlarda algılarına yönelik tasarım girdilerinin önemi büyüktür. Akranları içerisinde OSB’li çocukların bulunduğu mekânı algılamaları ve yorumlamalarının normal gelişim gösteren çocuklardan farklı olduğu düşünülmektedir. Erken tanı ve eğitimin OSB’li öğrencilerin gelişiminde önemli olduğu bilinciyle eğitim aldıkları mekânların da algılarına yönelik tasarlanması gerekmektedir.

OSB’li öğrenciler, 1.1. başlığı altında detaylandırılan yetersizlik durumlarından dolayı özel eğitime ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda OSB’li öğrencilerin eğitim alacakları mekânların tasarımı oldukça önemlidir. Bu çalışmada; günümüzde OSB’li öğrencilerin özel eğitimlerini verimli alabilmeleri için ihtiyaç duydukları iç mekân tasarımlarının olmaması, problem olarak belirlenmiştir. Amaç, OSB’li öğrencilerin özel eğitimleri için çaba harcayan eğitimcilerin oluşturdukları eğitim kuramlarının/yöntemlerin verimli şekilde uygulanabilmesi için en uygun iç mekân tasarımını yapmak ve ölçütlerini ortaya koymaktır. Yukarıda yapılan tespitler ışığında çalışma kapsamına üç-on iki yaş arası OSB’li öğrenciler dâhil edilmişlerdir. Çünkü erken tanı ve doğru/sürekli eğitim, OSB’li öğrencilerin gelişimine ve sosyal hayata kazandırılmasına katkı sağlamaktadır. Bu kapsam dâhilinde araştırma problemine cevap bulabilmek için çalışmanın yöntemi; Otizm Spektrum Bozukluğu, mekân algısı, görsel algı ve unsurlarına ilişkin kuramsal anlatımlar, üç – on iki yaş arası OSB’li öğrenciler hakkında ilgili kişilerden soru-cevap niteliğinde alınan bilgiler ve OSB tanılı öğrenciler ve/veya ebeveynleri ile başka araştırmacıların yaptıkları anket verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Eğitim mekânlarındaki görsel algılamaya ilişkin “biçim”, “doku”, “malzeme”, “ışık”, “renk” unsurlarıyla irdelenen iç mekân tasarım ölçütleri tespit edilmeye çalışılmış ve sonuç çıkarımları yapılmıştır.

1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, üç aşamalı bir süreç üzerinden hazırlanmıştır. İlk olarak, yazılı kaynaklardan yapılan kuramsal alt yapı çalışmasına destek amaçlı alanyazın araştırmasıyla başlanmıştır. OSB’li çocukları anlamak ve bu çocukların eğitim mekânlarında nasıl eğitim gördüklerini kavramak amacıyla; Otizm Spektrum Bozukluğu kavramı, tanısı, belirtileri, görülme sıklığı, eğitsel değerlendirme konuları araştırılmış ve çalışmada 1.1. başlığı altında yer verilmiştir. Ardından algı, algılama, çocukların mekân algısı, görsel algı/görsel algı unsurları, OSB tanılı çocukların mekân algısı konuları ile alanyazın araştırmasına devam edilmiştir. OSB’li öğrencilerin mekân algısında görsel algının önemli olduğu anlaşılmış ve görsel algı üzerinden iç mekân tasarım ölçütleri araştırılmıştır. Yapılan bu araştırmalar, 1.2. başlığı altında aktarılmıştır. İkinci süreç olarak yerinde gözlem çalışması hedeflenmiş olsa da, Covid 19 pandemisi sebebiyle bu çalışma gerçekleştirilememiştir. Yalnız üç - on iki yaş arası OSB’li öğrenciler hakkında görsel algı unsurları üzerinden sorular sınıflandırılarak hazırlanmış, biri rehber öğretmeni diğeri özel eğitim öğretmeni olmak üzere iki kişi ile görüşülmüş ve soru-cevap yöntemiyle bilgiler toplanmıştır. Yapılan görüşme notları, makalede bölüm 1.2.1. ve sonrasındaki anlatımlara alt yapı oluşturmuştur. Üçüncü çalışma sürecinde OSB tanılı öğrenciler ve/veya ebeveynleri ile yapılan anket çalışmalarından faydalanılmıştır. Anket çalışmalarında yer alan çıkarımların görsel algı unsurlarıyla ilişkisine bakılarak iç mekân tasarımlarındaki

karşılıkları belirlenmiştir. Bu veriler ile makalede bölüm 1.2.1. ve sonrasındaki anlatımları desteklemek hedeflenmiştir.

1.1. Otizm Spektrum Bozukluğu

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), belirtileri erken çocukluk döneminde ortaya çıkan, genellikle etkilerini ömür boyu sürdüren, bireylerin sosyal etkileşim ve iletişim kurma becerilerini olumsuz yönde etkileyen, sınırlı ilgi ve tekrarlanan davranışlara neden olan nörogelişimsel bir bozukluktur” (Leblanc, Richardson ve Burns, 2009; Simpson vd., 2005; Suhrheinrich, 2011; Tohum Otizm Vakfı, 2017). Otizm terimini ilk kez psikiyatri uzmanı Leo Kanner ortaya atmıştır (Kanner, 1943; Tohum Otizm Vakfı, 2017). Leo Kanner tarafından yapılan ilk çalışmaların beraberinde, OSB'nin nedenlerini ve OSB'li bireylerin karakteristik özelliklerini belirlemeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. OSB'ye neden olan faktörlerin neler olduğu tam olarak ortaya konulamamaktadır (Tohum Otizm Vakfı, 2017). Yalnız OSB'ye sebep olan tek bir faktörün olmadığı, genetik ve çevresel faktörler ile beyin gelişimi sırasında beyin yapısında ya da işlevinde ortaya çıkan anormalliklerin OSB'ye sebep olduğuna dair güçlü araştırma bulguları mevcuttur (Causes - Autism Society, 2021). Bunun yanı sıra OSB'ye hangi faktörlerin neden olmadığı ise bilinmemektedir. Erken çocukluk dönemindeki olumsuz anne-çocuk ilişkilerinin (Jack, 2014; Kroncke, Willard ve Huckabee, 2016), bu dönemde vurulan aşuların (American Academy of Pediatrics, 2017; Kara, 2009) ya da ailenin çocuk yetiştirme uygulamaları ve sosyo-ekonomik koşullarıyla da hiçbir ilgisi bulunmamaktadır (Larsson vd., 2005; Volkmar vd., 2014). Yapılan araştırmalar, otizmin her ırktan, kültürden, toplumdan ve coğrafyadan çocukta benzer düzeyde görüldüğünü ortaya koymuştur (Kirk, Gallagher ve Coleman, 2014; Selimoğlu, Özdemir, Töret ve Özkubat, 2014; Tohum Otizm Vakfı, 2017).

OSB'nin tanımlanmasında kullanılacak tıbbi bir test bulunmamaktadır. Doğru tanılama ancak bireyin iletişim ve sosyal etkileşim becerileri ile etkinlik ve ilgilerinin gözlemlenmesi yoluyla yapılabilmektedir (“Otizmin İşaretlerini Öğrenin | Otizm Konuşuyor”, 2021). OSB tanımlanmasında tıbbi bir test bulunmasa dahi tanımlamanın yapılmasında tavsiye edilen uygulamalar; çocuk doktoru, psikolog, psikiyatri uzmanı, nörolog, dil ve konuşma terapisti ve iş-üçraşı terapisti gibi uzmanları içeren multi-disipliner bir ekibin çalışmasını önermektedir. Belirtilen ekibin çocuğun davranışlarını farklı ortamlarda (örneğin; ev, okul, klinik) gözlemlenmesini, çocuğa birincil bakım sağlayan yetişkinlerle (ebeveyn, öğretmen, bakıcı, kardeş) görüşmeler yaparak çocuk hakkında bilgiler toplanmasını, gelişimsel ve OSB odaklı değerlendirme araçlarını uygulamasını, elde edilen bilgiler ışığında çocuğun durumunu Ruhsal Bozukluklar Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı (DSM-5; Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders)'nda belirtilen ölçütlere göre değerlendirerek karar vermesini ve tanı koymasını belirtmektedir (American Psychiatric Association, 2013; Lord vd., 2006; Tohum Otizm Vakfı, 2017). 2013 yılında yayınlanan DSM-5'te, “Otizm Spektrum Bozukluğu” başlığı ile tek bir özel gereksinim durumu yer almaktadır. DSM-5'te yedi adet ölçüt bulunmaktadır. Bunlar;

- Karşılıklı sosyal-duygusal ilişki kurmada yetersizlik,
- Sosyal etkileşim için kullanılan sözel olmayan iletişim davranışlarında yetersizlik,
- İlişki kurma, sürdürme ve anlama yetersizlikleri,
- Stereotipik ya da tekrarlayan motor hareketleri, nesne kullanımı ya da konuşma,
- Aynılıkta ısrar, rutinlere katı bağlılık, sözel ya da sözel olmayan ritüel davranış örüntüleri,
- Yoğunluk ya da odaklanma bakımından anormal denilebilecek düzeyde sınırlı ve sabit ilgiler,
- Duyusal uyaranlara aşırı tepki verme ya da tepkisiz kalma veya çevrenin duyusal yönlerine anormal ilgidir (Tohum Otizm Vakfı, 2017).

Giriş bölümünde de vurgulandığı üzere OSB, Amerikan Hastalıkları Kontrol ve Önleme Merkezi (Christensen vd., 2016) verilerine göre her 68 canlı doğumda bir görülmekte ve

yaklaşık olarak dünya nüfusunun %1'inde OSB olduğu düşünülmektedir. Oran içerisindeki cinsiyet dağılımına bakıldığında, erkeklerin kızlara göre OSB'den etkilenme oranı dört buçuk kat daha fazladır. Bu bağlamda OSB, erkeklerde 1/42 oranında görülürken kızlarda 1/89 oranında görülmektedir (Christensen vd., 2016; Tohum Otizm Vakfı, 2017). OSB'den etkilenen bireylerin dünya nüfusu üzerindeki oransal karşılıkları düşünüldüğünde, yaşam döngüsüne dâhil edilmeleri, eğitim almaları ile ekonomik ve yaşamsal ihtiyaçları açısından bağımsız yaşayabilecek düzeye eriştirilebilmelerinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Her bireyin OSB'den etkilenme düzeyi farklı olmakla birlikte, OSB'den etkilenmiş çocuklar farklı hızda gelişirler ve becerileri normal gelişim gösteren çocuklar ile aynı sırada kazanmayabilirler (Kayışlı, 2013; Sacrey vd., 2017). Sosyal ve etkileşim alanında yaşadıkları sınırlılıklar ile sahip oldukları davranışsal özellikler, bu çocukların gelişim ve öğrenmelerini olumsuz yönde etkilemektedir (Kurt, 2009). Tüm özel gereksinim gruplarında olduğu gibi OSB'de de erken tanılama çok önemlidir. Erken tanılama, OSB'li öğrencilerin müdahale programlarına erken dâhil olmalarına ve gelişimsel dönem içerisinde bu müdahalelerden mümkün olduğunca uzun süre ve yoğunlukta faydalanmalarına olanak sağlamaktadır (Tohum Otizm Vakfı, 2017).

1.2. Görsel Algı Üzerinden İç Mekân Tasarım Ölçütleri

Algı, duyu yoluyla çevreden bilgi edinme eylemi; biliş, algılanan şeyin uyumlandırılıp kavranmasıdır (Göler, 2009; Aslan, Aslan ve Atik, 2015). İnsan, içinde bulunduğu mekân ile sürekli etkileşim halindedir ve içinde bulunduğu mekânı duyu yoluyla algılar. Algılama ise, duyu organlarına/alıcılara gelen her türlü uyarıcının zihinde anlam verilmesi, yorumlanması ve örgütlenmesidir (Çukur ve Güller Delice, 2011). Algılama zihinsel bir süreçtir ve tüm duyuların etkileşimi ile gerçekleşir. Aynı zamanda deneyim, kültür ve bilgi birikimi doğrultusunda yorumlanır ve anlam kazanır. Algılamanın büyük bir kısmını görme duyusu kaynaklı görsel algı oluşturmaktadır (Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Görsel algı, “görsel uyarıcıları fark etme, bunların ayırımını yapabilme ve daha önceki tecrübelerle bağlantı kurmak suretiyle bu uyarıcıları deşifre edebilme yeteneğidir” (Frostig, 1968; Beyoğlu, 2015). Görme ve algılama, görsel algının temelini oluşturmaktadır. Bireyin seçme yaparak görme iletişimini gerçekleştirmeye başlaması anından itibaren görsel algı süreci başlamıştır (Beyoğlu, 2015). Görsel algılamada birey, görme duyusu ile aldığı bilgiyi anlamak için görsel uyarıcıları anlamlı bir şekilde ayırt etmekte, yorumlamakta, sınıflandırmakta ve genellemektedir.

Mekânın bünyesindeki fiziksel etkenler kullanıcıları sürekli uyarır. Mekân; sınırları, yüzeylerin formu, renkleri, dokusu, anlamı gibi özellikleriyle kavranmaya çalışılır (Aydın, 2001; Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Bir mekânı oluşturan mobilya, aksesuar, zemin gibi tüm bileşenlerin görsel etkileri, onların tasarım öğeleri olan; nokta, çizgi, renk, form ve dokunun uyarıcı özelliklerinden etkilenerek bunların her birine anlam yüklenmesiyle oluşur (Dommelen, 1971; Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Mekânı algılamada görsel algı, diğer algı türleri içerisinde en baskın olanıdır. Çünkü kişi, mekânı ilk görme duyusuyla algılar ve yorumlar. Biçim, renk, malzeme, doku ve ışık kavramları mekândaki görsel algıyı etkileyen tasarım öğeleridir (Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Mekânın belirtilen biçim, renk, malzeme, doku ve ışıklarını algılayışımız, buldukları mekânla ve birbirleriyle olan ilişkilerine göre oluşmaktadır (Şahin, 2019). “İç mekân tasarımında görsel algı, bireylerin buldukları mekândan çıktıktan sonra çevresinde gördüklerini birbirlerine olan ilişkileri ile değerlendirip renk, biçim, doku gibi fiziksel özellikleri akıllarında kalan veya o mekânın birey üzerindeki etkisi ile duyularının onda bıraktığı izler olarak tanımlanabilmektedir” (Şahin, 2019).

Algının insan yaşamında en önemli olduğu ve duyularını en yoğun olarak kullandığı dönem çocukluk yıllarıdır (Akdemir, 2006). Kişinin mekânla sürekli etkileşim halinde olduğu düşünülürse, gelişim süreci tamamlanmamış çocukların bu çevresel uyarılarla etkileşimi ve etkilenme oranları daha fazladır. Çocuklar “alıcı” konumundadırlar ve çevrenin olumlu ve olumsuz tüm etkilerine açıktırlar. Bu nedenle fiziksel çevre, çocuğun gelişiminde etkin role

sahiptir (Çukur ve Güller Delice, 2011). Çevre-Öğrenme kuramcılarının çocukların algı gelişiminde deneyimin rolüne ağırlık verdiğini belirten Akdemir (2006), bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir çocuk zihninde kurduğu bağlantılarla algı gelişimini yapılandırır. Örneğin; çocuklar bir yüz şekli ile ilk karşılaştıkları zaman zihinlerinde yüzümüzdeki göz-burun-ağız-kaş gibi özellikler arasında bir ilişki kuramazlar. Fakat yüzün tekrar tekrar görünmesi ile çocuk bu elemanlar arasında bağlantı kurar ve bir arada ilişkili bir şekilde algılar. Böylelikle bir yüzü diğerinden ayırabilir. Çocuk deneyimleri sayesinde, gördükleri ile işittikleri arasında ve dokunduğu ile gördüğü arasında bağlantılar kurar.”

Aynı zamanda algı, çocukların gelişiminde; anlama ve kavramanın gelişiminde önemli bir temel oluşturur, çocuğun dikkatini yönlendirir, bir noktaya toplar ve süresini uzatır. Algı ile ilgili etkinlikler, çocukların bütün duyularını daha etkin kullanmalarına ve verilen bir etkinliği baştan sona belli bir düzen içinde yapabilmelerine yardımcı olur (Akdemir, 2006).

“Görsel algı gelişimi ergenlik dönemi bitimine kadar devam etmektedir. Görsel algı gelişimi, bireyin bilişsel gelişimiyle birlikte sosyal, duyuşsal alanlarının gelişmesinde de büyük öneme sahiptir” (Beyoğlu, 2015). Alanyazın incelendiğinde birçok çalışmada etkileşimli öğretim uygulamaları tasarlanırken görsel algının önemi ve öğrenci üzerindeki olumlu etkisinin vurgulandığı görülmektedir (Costa, 2008; Graham 2008; Levy ve Yupangco, 2008; Wang, Chignell ve Ishizuka, 2007; Gülbahar, 2005; Rude-Parkins, Miller, Ferguson ve Bauer, 2005; Weiskopf, 2004; Erişti, Uluysal ve Dindar, 2013).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, OSB’li öğrencilerin mekânı akranlarından farklı algıladıkları için eğitim mekânlarında daha özellikli ve algıladıkları ölçüde tasarım girdileri kullanılmalıdır. Bu bağlamda çalışmada görsel algı unsurları olan biçim, doku, malzeme, ışık ve rengin erken tanı ve doğru/sürekli eğitimin öneminden dolayı üç-on iki yaş arası OSB’li öğrencilerde yarattığı algı ve bu algının mekâna yansımaları alt başlıklarla incelenmiştir.

1.2.1. OSB’li Öğrencilerde Biçim Algısı

“Biçim, nesnelere, dış görünüşü; metafizikte, bir nesnenin gizli ilkesi olan maddeden ayırt edilen etkin, belirleyici ilkesidir” (Anon, 1989; Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Türkiye’nin önde gelen mimarlarından biri olan Hasol’a göre ise biçim, “somut sanatlarda belirli bir temanın plastik ya da grafik açıdan dile getirilişi, form” olarak tanımlanmaktadır (Hasol, 2017). Biçimlerin iç mekânlara kazandırdıkları bir değer ve nitelik vardır. Bu değerler mekânda konfor, sıcaklık, samimiyet, hareket gibi birbirinden farklı etkiler oluşturabilir (Dinçer, 2011; Ünal, 2013; Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Bir mekânda görülen her nesne bir biçime sahiptir ve bu nesnelere üç boyutlu olarak algılanmaktadır. Mekânı hacim olarak algılamamız, o mekânı oluşturan ana düzlemler olan zemin, duvar ve tavan ile birlikte iç mekân donatılarıyla sağlanır. Zemin, duvar, tavan birlikteliğinin biçimsel farklılıkları ile hacmin içindeki eylem alanlarını tanımlayan ve destekleyen tüm donatıların biçimsel çeşitliliği tasarımcısının düşünce gücü ile sınırlıdır. Tasarım sırasında seçilen biçimler, kullanıcıların mekân konforunu, emniyetini ve aidiyet duygusunu destekler nitelikte olmalıdır. Mekân kullanıcısı tarafından benimsendiği sürece, kabul edilir ve verimli olarak kullanılır. Dolayısıyla da kişiye özel tasarımlar yaparken ya da özel durumlara ihtiyaç duyan kişiler için mekân tasarlarken kullanıcı profilini iyi tanımak ve ihtiyaçlarını net belirlemek tasarımda başarıyı getirecektir.

“Otuzmlı çocuklar için optimal öğrenme ortamı oluşturulurken öncelikle fiziksel çevrenin düzenlenmesi gerekir” (Palko ve Lynch, 2009; Alçin, Çapa Tayyare ve Mandan, 2014). Fiziksel çevre, otuzmlı çocukların mekânı algılamasıyla anlam kazanır. Aynı zamanda OSB’li öğrenciler farklı davranışsal özelliklere sahiptir; çevresiyle ilgili en ufak değişiklikler karşısında dahi çok duyarlı olabilirler, belli dönemlerde öfke ve sinir nöbetleri geçirebilirler

(Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2017). Kavisli/yumuşak geçişli biçimlerin bulunduğu mekânlar, bireyde rahatlık ve konfor hissi uyandırmaktadır (Dinçer, 2011). OSB'li öğrencilerin de öfke ve sinir nöbetleri geçirebilecekleri belirtildiğinden, bu öğrencilerin eğitim alacağı iç mekânlarda yumuşak geçişli forma sahip donatılar kullanılabilir. Bu şekilde OSB'li öğrencilerin rahatlamalarına destek olacağı düşünülmektedir.

OSB'li çocukların belli rutinleri vardır ve düzenlerinin bozulmasını istemezler. Belirli bir düzen içerisinde yaşayan bu çocuklar, mekânda da alışkın oldukları biçimleri görmek isterler. Karmaşık biçimler onların strese girmelerine, görsel dikkatlerinin dağılmasına ve bazılarının ayrıntularla ilgili takıntılar geliştirmelerine sebep olabilir (Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan, 2014). Kendi iç dünyalarında yoğun ve karmaşık süreçler geçiren OSB'li öğrenciler, hiç görmediği ve aşına olmadığı biçimdeki nesnelere karşısında tedirgin olabilirler. Bu nedenle eğitim alacakları mekânlarda belli geometrik formlara sahip, yalın, oval veya düz biçimli iç mekân donatı elemanları kullanılmalıdır. Çünkü OSB'li öğrencilerin zihinlerinde oluşmamış ve deneyimlemedikleri biçimlere sahip tasarımları algılamakta ciddi zorluklar yaşayacağı ve eğitim mekânlarında dikkatlerinin dağılmasına neden olacağı düşünülmektedir. Eğitim mekânlarındaki tefriş elemanları düşünüldüğünde, öncelikle her çocuk iç mekânında olduğu gibi OSB'li öğrencilerin eğitim mekânlarında da tehlike yaratabilecek, yaralanmalara sebep olacak keskin köşeli mobilyaların kullanılmaması gerekmektedir. Özellikle OSB'li öğrencilerin sallanma hareketleri, sınırlendiklerinde ani olarak kafalarını çarpma-vurma eğilimi gösterdikleri bilindiğinden (MEB, 2017) mobilyalarda oval köşeli tasarımlara sahip mobilya donatıları tercih edilmelidir.

Üç-on iki yaş arası otizmlili çocukların büyük mekânları tercih ettiği belirtilmektedir (Korkmaz ve Yılmaz, 2020). Büyük mekânlarda OSB'li öğrencilerin eylem alanları artırılarak kendilerini daha rahat hissetmeleri sağlanmaktadır. Aynı zamanda OSB'li öğrencilerin, içlerinde yaşadıkları karmaşıklık ve kendilerini ifade edememelerinden kaynaklı içe kapanık olma durumlarında kendilerini güvende hissedebilecekleri alanlara ihtiyaç duydukları belirtilmektedir. Bu durumu Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan (2014) şu şekilde açıklamaktadır:

“Otizmlili bireylerin zaman zaman kendilerini güvende hissedebilecekleri tehlikesiz ortamlara gereksinim duyarlar (İrtenk, 2011). Otizmlili öğrenciler için geniş ve küçük alanların bir karışımını sağlamak onlara hangi alanda çalışmak istediklerini seçmelerini sağlar. Bu, çocuklara endişeli oldukları ya da kontrolü kayb ettikleri zamanlarda daha güvenli olarak içe kapanabilecekleri alanları keşfetmeleri için güven verir.”

Özçekiç ve Şaykol (2019), OSB'li öğrencilere verilen grafik dersleri yardımıyla algı düzeylerinin gözlem ve anket yöntemi etkinliği ile incelendiği bir çalışma yapmıştır. Geometrik figür betimlemesi olarak bilinen mandala tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, grafik derslerinin OSB tanılı öğrencilerin zihinlerinin zinde kalmasına ve geometrik şekillerin özelliklerini algılamasına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, yapılan çalışmaların OSB tanılı öğrencilerin konsantrasyon becerisini arttırdığı ve kendisini tanımasını sağladığı söylenmektedir. Grafik dersleri, öğrencilerin davranışlarını düzeltmelerinde ve kendilerini geliştirmelerinde bir araç olarak kullanılabilir (Özçekiç ve Şaykol, 2019). Yapılan bu çalışma ile OSB'li öğrencilerin eğitim mekânlarında, geometrik biçimde iç mekân donatılarının kullanılmasının bu öğrencilerin gelişimlerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, eğitim iç mekânındaki mobilyalarda, bölücü elemanlarda veya form olarak donatı yüzeylerinde geometrik biçimde tasarım önerileri geliştirilebilir.

İnce (2017), OSB'li çocukların yaşadıkları problemlere sporun etki derecesini tespit etmek amacıyla OSB'li çocuğa sahip ebeveynlerle anket üzerinden bir çalışma yapmıştır (İnce, 2017). Genellikle kendini ısırma, el sallama, el çırpma, ses çıkarma gibi davranışlar olarak kendini gösteren (Bahrami vd., 2012; İnce, 2017) postür (duruş) kontrol problemlerinden biri

olan stereotip hareketlerin, OSB teşhisi koymada önemli özelliklerden biri olduğu belirtilmektedir (İnce, 2017). Yapılan bu çalışma ile sporun OSB’li çocukların stereotip hareketlerinde azalmayı sağladığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda OSB’li öğrencilerin eğitim mekânlarında onların fiziksel aktivite yapabilecekleri yeterli iç mekân büyüklüğü sağlanmalıdır. Aynı zamanda mekânda fiziksel aktivite/spor yapabilecekleri mekân donatı ihtiyacı doğmaktadır. Bu ihtiyaç, iç mekânda kullanılacak mobilyaların dönüştürülebilir tasarım kurgusuyla tasarlanması ile çözülebilmektedir.

1.2.2. OSB’li Öğrencilerde Doku Algısı

Dünyaca tanınmış mimar Francis D.K. Ching’e göre, doku “bir biçimin parçalarının boyutları, şekli, düzenlenişi ve oranları ile yüzeyde elde edilen görsel ve özellikle de dokunsal niteliklerdir. Doku, bir biçimin yüzeylerine gelen ışığın ne ölçüde yansıtılacağı ve ne ölçüde soğurulacağını da belirler” (Ching, 2004; Şahin, 2019). Mekânlar ve mekândaki nesnelere, çoğunlukla görülüp yüzeylerine dokunularak algılanır ve hissedilir. İç mekân kurgusunda yüzeylerin dokusu mekânın görsel etkisini, algılanmasını, dolayısıyla mekânın karakterini büyük ölçüde etkiler (Yener ve Ülker, 1999). Doku, mekânın görsel değerlerine büyük ölçüde etki ederken, mekân-yüzey-malzeme ilişkisini karakterize eden aynı anda iki duyguyu yani; görme ve dokunma duygularını harekete geçiren uyarıcı bir iletişim elemanıdır (Gezer, 2007; Aslan, Aslan ve Atik, 2015).

Üç-on iki yaş arası OSB’li öğrencilerin genellikle yumuşak yüzeyleri sevdikleri ve bu yüzeylere dokunduklarında mutlu oldukları ifade edilmektedir. Sert ve pürüzlü yüzeylerden ise pek hoşlanmadıkları ve ellerini yüzeyde fazla dolaştırmadan çektikleri belirtilmektedir (Korkmaz ve Yılmaz, 2020). Bu nedenle OSB’li öğrencilerin eğitim göreceği mekânlarda, yumuşak ve pürüzsüz dokuya sahip malzemelerin kullanımına ağırlık verilmesi gerekmektedir. OSB’li öğrencilerin dokunsal uyarımları yüksektir. Bu öğrenciler; kendilerini çimdikleme, ellerini ipe dolama, vücutlarını garip şekillere sokma ve dönen nesnelere karşı ilgili olma gibi davranışlara sahip olduklarından; örneğin oyuncak arabanın tekerleğini sürekli çevirme gibi farklı davranışlar sergilemektedirler. Bu davranış/uyarımların değiştirilmesi için ipe hareket eden kuklalar, zıplayabilecekleri büyük terapi topları gibi nesnelere kullanılabilir (MEB, 2017). OSB’li öğrenciler, mekânda bu eylemleri gerçekleştirirken dokunma duygusunu kullanmaktadırlar. Yukarıda oyuncak üzerinden verilen örnekler, eğitim mekânlarının tasarımlarında ölçüt olarak kullanılabilir. Örneğin, OSB’li öğrenciler dönen nesnelere karşı duyarlı olduklarından bu nesnelere duvar veya zeminde belli bir alanda tasarım olarak kurgulanabilir. Yalnız OSB’li öğrenciler belli davranışları rutine dönüştürebildiklerinden, kendisine dokunsal uyarımını destekleyen/ilgisini çeken bir oyuncak verildiğinde bir hafta arayla denenmesi gerektiği, bağımlılık yapma durumuyla karşılaşıldığında ise oyuncağın değiştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (MEB, 2017). Belirtilen oyuncak değişim niteliği, eğitim mekân tasarımına yansıtılabilir. Özellikle değiştirilebilir/dönüştürülebilir yenilikçi tasarım yaklaşımları, mekânlara zenginlik, nitelik ve işlevsellik katmaktadır. Bu bağlamda OSB’li öğrencilerin eğitim mekânlarında dokunsal gelişimini destekleyici, bağımlılık yapma durumunda değiştirilebilir tasarım öğeleri kullanılabilir.

1.2.3. OSB’li Öğrencilerde Malzeme Algısı

İçinde bulunduğumuz mekân/mekânda görülen ve hissedilen tüm nesnelere malzemelerden oluşmaktadır. Hasol malzemeyi, “bir şey yapmak için kullanılan maddeler, gereç” olarak tanımlamaktadır (Hasol, 2017). Malzeme; bir şey yapmak, bir ürün oluşturmak gibi kullanılması gereken nesne ya da nesnelere olarak tanımlanmaktadır. İç mekânı oluşturan tüm elemanların herhangi bir malzemeden oluşturduğu düşünüldüğünde, malzeme çeşitliliğinin ne denli çok olduğu ortaya çıkmaktadır (Göler, 2009; Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Malzeme, doku ve renk çeşitliliğinden dolayı alternatifli kullanılabilen görsel algı unsurlarından birisidir. Aynı zamanda malzemeler, farklı işlenerek görsel algıyı da farklı etkilemektedirler (Şahin,

2020). Malzeme olmadan nesneden bahsedilemez ve algılanacak/hissedilecek mekân olgusu ortadan kalkar. Bu bağlamda malzemenin mekânın görsel algısı üzerindeki etkisi büyüktür.

Üç-on iki yaş arası OSB’li öğrencilerin malzemeleri görerek ve dokunarak her zaman ayırımı yapamadıkları belirtilmektedir. Malzemeleri anlayabilmek için bebeklerin refleksi olarak yaptığı gibi ağızlarına götürdükleri, masaya vurdukları ve bazen de kokladıkları gözlemlenmiştir (Korkmaz ve Yılmaz, 2020). Akranlarından farklı olarak malzemeyi algılayabilmek için ağızlarına götürme eyleminde olduklarından, eğitim mekânında bulunan tüm donatı malzemelerinin hijyenik, gözeneksiz, kolay temizlenebilen, yutulacak ebatta parçalanmayan niteliklerde ve doğal olacak malzemelerden tercih edilmesi gerekmektedir.

OSB’li öğrencilerin odaklanma problemi yaşamaları, eğitimleri sırasında ekstra odaklanma ihtiyacını doğurmaktadır. Bu nedenle mekânda kullanılan malzemelerin çok farklı biçimlere dönüştürülerek kullanılmasının dikkati dağıtacağı düşünülmektedir. Eğitim mekânlarının tasarımında kullanılacak malzemelerden doğal ve yalın haliyle yalın biçimlenişte olacak şekilde tercih edilmelidir. Örneğin mekân tasarımında kullanılacak olan doğal ahşap, süslemeli işlenerek klasik tarzda ve oymalı kullanılmamalı; biçiminde fazla değişiklik yapılmadan yalın ve durağan algılanması sağlanmalıdır. Plastik, her çocuk mekânında olduğu gibi OSB’li öğrencilerin eğitim mekânı için de uygun olmayan yapay bir malzemedir. Mümkün olduğunca eğitimleri için zorunlu olan araç-gereçlerle sınırlandırılmalı, özellikle sürekli temas halinde olacakları tefriş elemanlarında tercih edilmemelidir. Çünkü plastik, hem OSB’li öğrencilerin vücutlarında elektrik yüklenmesine sebep olacak, hem de malzemeleri bebek refleksiyle ağızlarına götürdüklerinden zararlı etkisi olacaktır. Aynı zamanda OSB’li öğrencilerin eğitimleri sırasında yalnızca belli noktalara odaklanmaları istenebilir. Bu durumda OSB’li öğrencilerin parlak nesnelere karşı ilgi duydukları bilindiğinden (MEB, 2017), odaklanmaları istenilen alanda kullanılan malzeme parlak seçilebilir. Yalnız her konuda duyarlı ve hassas olan bu özel gereksinimli öğrencilerin eğitim mekânlarında, malzemenin parlaklık ayarı da dengeli tasarlanmalıdır.

1.2.4. OSB’li Öğrencilerde Işık Algısı

Işık, gözü etkileyerek cisimlerin ve renklerin görülmesi olayını doğuran fiziksel bir enerjidir. İnsanın ışık algılaması, tüm diğer algılama türleri gibi yalnızca fiziksel uyarıya dayanmaz, duyum organı ve gözlemcinin öznel durumu ile de doğrudan ilişkilidir (Aydın, 2001). Bir mekânda biçimin anlam ve ifade kazanmasında ışığın büyük rolü vardır (Göker, 2010; Ünal, 2013; Aslan, Aslan ve Atik, 2015).

Görsel algılamada görünür ışığın etkisi büyüktür. Mekânın görünürlüğüne sağlayan ana ışık kaynağı olarak günışığı, mekânı aydınlatarak algılanmasını sağlar. Günışığı, yapı/mekândaki açıklıklardan geçer ve iç hacme ulaşır. Pencere de mekândaki bu boşluktur. Bu nedenle mekânda kullanılan pencerelerin konum ve büyüklükleri önem kazanmaktadır (Erlalelitepe, Aral ve Kazanasmaz, 2010). Aynı zamanda eğitim mekânında bulunan pencereler, OSB’li öğrencilerin günışığından yeteri kadar faydalanabilmesi için güney cepheye bakacak şekilde tasarlanmalıdır. “Eğitim yapılarında doğal aydınlatma tasarımının amacı, kullanıcılar için uygun bir görsel çevre yaratmak ve görsel ihtiyaçlarını etkin, konforlu ve minimum enerji tüketerek karşılamalarını sağlamaktır. Böylece öğrenme performansı artmaktadır. Dersliklerde öğrencilerin yatay düzlemde okuma ve yazma, düşey düzlemde ise tahtaya odaklanabilmeleri için yeterli ışığın sağlanması ve karmaşmaya sebep olacak ışıklık dağılımının engellenmesi gerekmektedir” (Erlalelitepe, Aral ve Kazanasmaz, 2010). OSB’li öğrenciler ışığa karşı hassas ve duyarlıdırlar. Bu nedenle eğitim mekânlarında dengeli ışık ve ışıklık dağılımı ile dikkat ve paralelinde eğitim/eyleme odaklanmaları sağlanabilir.

OSB’li öğrencilerin bazıları kendilerine ya da başkalarına zarar verebilecek cama vurma ve kırılma sesinden, bazıları da pencerelere tırmanmaktan hoşlandıkları belirtilmektedir. Bu nedenle alçak pencere tasarımı OSB’li öğrencilerin dikkatini dağıtmaktadır. Mekânda tasarlanacak pencerelerin yüksek seviyede veya son kat ya da tek kat uygulamalarında tavanda

çözümlemesi OSB’li öğrencilerin dikkatini dağıtmayacaktır (Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan, 2014).

Mekânlara doğal ışığın yetersiz kaldığı durumlarda yapay ışıkla görünürlük sağlanmaktadır. Yapay ışık içerisinde floresan ve şiddetli titreyen/uğuldayan ışıklar, OSB’li çocukların dikkatini dağıtmakta, kimi zaman da acıtıcı bir his verebildiğinden iç mekândaki yapay ışık seçiminde göz kamaştırıcılık, titreklilik ve gürültü kontrolü göz önünde bulundurulmalıdır (Revees, 2012; Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan, 2014). OSB’li öğrencilerde günışığının ışığı algılamalarında pozitif etkisi olduğu düşünüldüğünden eğitim iç mekânlarındaki kullanımı önemlidir. Bu nedenle günışığını destekleyecek yapay ışıkta da gün ışığı rengini veren LED sistemli aydınlatmalar tercih edilebilir. Aynı zamanda OSB’li öğrenciler, parlak ışıklardan pek hoşlanmazlar ve gözlerini kapatma eğilimi gösterirler (Korkmaz ve Yılmaz, 2020). Bu bağlamda OSB’li öğrencilerin eğitim mekânlarında özellikle yapay ışık dengeli ve gün ışığı renginde kullanılarak mekânı durağan algılamaları sağlanabilir ve dikkatleri eğitime/gelişimlerine yönlendirilebilir.

1.2.5. OSB’li Öğrencilerde Renk Algısı

Çağdaş bilimin açıklamalarına göre renk, elektromanyetik dalgalardan oluşur. Renk, ışığın kendi öz yapısına ve nesnelere üzerindeki yayılımına bağlı olarak göz üzerinde yaptığı etkidir (Anon, 1986; Aslan, Aslan ve Atik, 2015). Renk, ışık unsuruyla nesnelere görünmesini ve algılanmasını sağlar. Ching ise rengi, “Dokuları ve desenleri, söz konusu öğelerin mekân içindeki görece konumlarını, dolayısıyla da mekânın boyutlarını, ölçüğünü ve oranlarını algılamamızda etkilidir” olarak açıklamaktadır (Ching, 2016). Mekânda kullanılan renkler biçimlerin kimlik kazanmasını sağlar. Renk fiziksel, fizyolojik ve psikolojik özelliklere sahiptir (Şahin, 2019). Bu özelliklerden dolayı beyinde algılanan renk unsuru, özellikle psikoloji üzerinde farklı etkiler ortaya çıkarmaktadır. Özdemir (2005), rengin psikolojik etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

“Renklerin, tür, değer, doygunluklarına göre değişen sıcaklık, soğukluk, aktiflik, pasiflik, hafiflik, uyarıcılık, dinlendiricilik, sevinç, üzüntü gibi pek çok psikolojik etkileri olduğu günümüzde de deneylerle kanıtlanmıştır. Çeşitli kültürler ve inanç sistemlerinde renklerin canlılar üzerindeki etkilerinden faydalanılmış, renklerle meditasyon teknikleri kullanılmış, bir enerji şekli olan renklerle notalar arasında bağlantı kurulmuştur. Bu nedenle tasarımcının renk algısı ve rengin meydana getirdiği psikolojisini iyi bilmesi, verilmek istenen anlam veya imgenin güçlenmesini sağlayacaktır.”

Her bir rengin kişinin psikolojisi üzerinde farklı bir etkisi vardır. Bu nedenle mekânda kullanılacak renklerin tür ve yoğunluklarının doğru kurgulanması gerekir. OSB’li öğrencilerin eğitim mekânları özelinde düşünüldüğünde, renklerin genel geçerliliği olan psikolojik etkileri (kırmızı, canlılık hissi/sarı, dikkat hissi/mavi, sakinlik ve yaratıcılık hissi gibi) değil, OSB’li öğrencilerin bu renkleri nasıl algıladıkları üzerinde durulmalıdır. Çünkü renk, beyinde biyokimyasal bir tepki yaratır. OSB’li öğrencilerin beyinlerinde de kimyasal sorunlar olduğundan istenilen tepkiyi yaratmak için eğitim mekânında uygun renkler kullanılmalıdır. Aynı zamanda araştırmacılar, OSB olan çocukların göz bileşenlerinde anormallik olduğunu tespit etmişlerdir. Rod ve kon hücreleri kimyasal dengesizlikler ve nöral eksikliklerden dolayı değişime uğramıştır (Renk Etkisi | Davranışsal Rahatsızlıklarda Renk Kullanımı, 2020).

Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan (2014)’ın aktarımında Nguyen (2011) duvarlar için sarı ya da beyaz değil, krem gibi parlak olmayan renklerin kullanımının tercih edilmesini, aynı zamanda temel renklerin kullanımının sınırlandırılmasını, desenli duvar kâğıtları ve zemin döşemelerinden kaçınılması gerektiğini önermektedir (Akçin, Çapa Tayyare ve Mandan, 2014).

OSB’li öğrenciler renkleri olduğundan daha yoğun algırlarlar. Bu nedenle ana ve canlı renkler, oyuncaklarla sınırlandırılmalıdır. Yapılan testlerde, OSB’li öğrencilerin soluk pembeyi favori renk olarak gösterdiği söylenmektedir. Aynı zamanda kırmızının öfke patlamaları yaratabildiği hatta vücudunun herhangi bir yeri ağrıyormuş gibi hissettirebildiği; beyazın bunaltıcı, çok parlak ve OSB’li çocukların gözlerini yoran renkler olduğu belirtilmektedir (Renk Etkisi | Davranışsal Rahatsızlıklarda Renk Kullanımı, 2020).

OSB’li öğrenciler, mekânı olduğu kadar renkleri de akranlarından farklı algılayabilmekte, bu durum eğitim mekânlarında kullanılacak renklerin, renk yoğunluklarının ve renklerin birbiriyle olan dengesinin daha doğru kurgulanmasını gerektirmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bir ulusun genç nüfusunun çağın ve geleceğin ihtiyaçlarına göre yetiştirilmesi, o ulusun gelecekteki varlığının ve devamlılığının göstergesidir (Erten Bilgiç ve Surur, 2016). Çocuk gelişiminde eğitimin kalitesi, kurgulanan eğitim sisteminin içeriği ile direkt ilişkilidir. Buna ilaveten eğitim mekânlarının, kullanıcının ve eğitim uygulamalarının özelliklerine göre tasarlanması önemlidir. Çünkü eğitim sisteminin öğrenciler üzerindeki etkisi ile bu eğitim sisteminin uygulandığı ortamların doğru tasarlanması arasında direkt ilişki vardır. Dolayısıyla konu, mekân tasarımı ile doğrudan ilişkili olup mimarlık temel alanının ilgi ve çalışma alanına girmektedir ve disiplinler arası birlikte çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır.

Çocuk/çocuğun eğitimi ve kurgulanacak eğitim mekânlarında, her çocuğun özel olduğu ve kendi içerisinde farklılıklar barındırdığı bilinciyle yaklaşılması gerekmektedir. Yetersizlik durumu düşünüldüğünde ise bu farklılıklar genetik/fiziksel/biyolojik/psikolojik gibi etkenlerle daha belirgin olarak görülmektedir. Belirtilen tanımla ötekileştirilmeden ifade edilmeye çalışılan yetersizlik durumunun zihin yetersizliği, görme yetersizliği, fiziksel yetersizlikler, Otizm Spektrum Bozukluğu gibi çeşitleri bulunmaktadır. Bu yetersizlik durumları içerisinde özellikle OSB’li öğrencilerin, erken tanı ve doğru/sürekli eğitimle bedensel, duygusal, bilişsel, sosyal, dil ve motor gelişimleri desteklenebilir ve yaşamlarını akranları gibi sürdürmeleri sağlanabilir.

Çocuklara verilecek eğitimin salt eğitim içeriğiyle sınırlı kalmaması gerektiği, eğitimin verileceği mekânın da eğitime ve kullanıcıya uygun tasarımının önemli olduğu, bu şekilde çocukların gelişimlerine ve verimli sonuç almalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eğitim mekânları, öğrencilerin günün en verimli ve aktif zamanlarını geçirdikleri eylem alanlarıdır. OSB’li öğrencilerin eğitim görecekları mekânlarda, öğrenme performanslarını arttıracak, odaklanmalarını destekleyici, güvenli ve konforlu hissetmelerini sağlayacak iç mekân tasarımlarının önemi büyüktür. Bu nedenle eğitimleri için kullanılacak mekânlar, algıladıkları ölçüde ve ihtiyaçlara cevap verecek şekilde kurgulanmalıdır. Aynı zamanda belirti ve davranışsal bozukluklarının doğru tespiti için gözlemci konumunda olan eğitimcilerin/rehber öğretmenlerinin ve en önemlisi ailenin görüşlerinin alınması önemlidir.

Günümüzde OSB’li öğrencilerin özel eğitimlerini verimli alabilmeleri için ihtiyaç duydukları iç mekân tasarımlarının yapılmaması problemiyle ortaya konulan bu çalışmada, OSB’li öğrencilerin özel eğitimleri için çaba harcayan eğitimcilerin oluşturdukları eğitim kuramlarının/yöntemlerin verimli şekilde uygulanabilmesi için en uygun iç mekân tasarımı yapmak ve ölçütlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Erken tanı ve doğru/sürekli eğitimin OSB’li öğrencilerin gelişimine ve sosyal hayata kazandırılmasına katkı sağladığı bilinciyle çalışma kapsamı, üç-on iki yaş arası OSB’li öğrenciler olarak belirlenmiştir. Bu kapsam dâhilinde araştırma problemine cevap bulabilmek için çalışmanın yöntemi; OSB, mekân algısı, görsel algı ve unsurlarına ilişkin kuramsal anlatımlar, üç - on iki yaş arası OSB’li öğrenciler hakkında ilgili kişilerden soru-cevap yöntemiyle alınan bilgiler ve anket çalışmalarının verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. OSB’li öğrencilerin iç mekânla ilişkisi, görsel algı unsurları olan biçim, doku, malzeme, ışık ve renk üzerinden beş alt başlık altında incelenmiştir. Eğitim mekânlarındaki görsel algılamaya ilişkin belirtilen “biçim”, “doku”, “malzeme”, “ışık”,

“renk” unsurlarıyla irdelenen ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda, iç mekân tasarım ölçütleri tablo üzerinden açıklanmıştır (Tablo 1).

Görsel algı unsurlarından biçim algısı üzerinden yapılan çıkarımlar şu şekildedir; OSB’li öğrencilerin büyük mekânlara ihtiyaç duydukları, kriz ve sinir hallerinde ise sakinleşebilecekleri küçük/bireysel mekânlara ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. Özellikle sosyal gelişimleri için akran iletişimi ve oyunun önemli olduğu tespit edilmiş, bireysel ve toplu kullanabilecekleri değiştirilebilir/dönüştürülebilir eylem alanlarına ihtiyaçları olduğu belirlenmiştir. Sporun iletişim becerileri, dil gelişimi ve özbakım becerilerine katkısı olduğunu anlaşılmış; bu nedenle eğitim mekânlarında fiziksel aktivite/spor yapabilecekleri mekân donatılarına ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. OSB’li öğrencileri karmaşıklık ve düzensizlik strese soktuğundan ve kriz anlarında oval formlar sakinleştireceğinden, iç mekân donatılarında düz ve yuvarlak biçimli donatıların kullanılması gerektiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda mandala ile yapılan çalışmaların öğrencinin konsantrasyon becerisini artırdığı ve öğrencinin kendisini tanımasını sağladığı belirtildiğinden OSB’li öğrencilerin eğitim mekânlarında geometrik biçimde mekân donatılarının da kullanılması gerektiği tespit edilmiştir.

Görsel algı unsurlarından doku algısı üzerinden yapılan çıkarımlar şu şekildedir; Öncelikle OSB’li öğrencilerin dokunsal uyarımlarının yüksek olması sebebiyle eğitim mekânında dokunsal uyarım sağlayan nesnelere iç mekânda kullanılması gerektiği tespit edilmiştir. Pürüzlü yüzeylere dokunduklarında aşırı tepki verdikleri ve bu durumun onları strese soktuğu belirlenmiş, bu nedenle eğitim mekânlarında düz ve pürüzsüz dokuda malzeme kullanılması gerektiği tespit edilmiştir.

Görsel algı unsurlarından malzeme algısı üzerinden yapılan çıkarımlar şu şekildedir; OSB’li öğrencilerin belirli rutinleri olduğu ve karmaşıklıktan ve farklılıklardan hoşlanmadıkları belirtilmiştir. Bu nedenle eğitim mekânlarında kullanılacak malzemelerin en yalın ve doğal halleriyle kullanılması gerektiği tespit edilmiştir. Bu öğrenciler buldukları nesnelere ağızlarına götürme eğilimlerinden dolayı eğitim iç mekânda hijyenik, gözeneksiz, kolay temizlenebilen, yutulacak ebatla parçalanmayan niteliklerde malzeme kullanılması gerektiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda her çocuk mekânında olması gerektiği gibi OSB’li öğrencilerin eğitim mekânlarında da doğal malzeme kullanılması gerektiği belirlenmiştir.

Görsel algı unsurlarından ışık algısı üzerinden yapılan çıkarımlar şu şekildedir; Tüm çocuklarda olduğu gibi OSB’li öğrencilerde de doğal ışığın gelişim ve odaklanmalarına etkisi büyüktür, özellikle OSB’li öğrencilerin odaklanma problemi olduğu bilindiğinden eğitim mekânlarına gün ışığının olabildiğince fazla alınması ve bunun için de eğitim mekânında kullanılan pencerelerin uygun genişlikte tasarlanması gerektiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda yapay ışık içerisinde floresan ve şiddetli titreten/uğuldayan ışıkların OSB’li öğrencilerin dikkatini dağıttığı, kimi zaman da acıtıcı bir his verebildiğinden iç mekândaki yapay ışık seçiminde günışığı rengini veren LED sistemli aydınlatmaların tercih edilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Görsel algı unsurlarından renk algısı üzerinden yapılan çıkarımlar şu şekildedir; OSB’li öğrencilerin renkleri olduğundan daha yoğun algıladıkları bilinmektedir. Örneğin ana renkleri olduğundan daha parlak ve canlı görmektedirler. Bu nedenle eğitim mekân donatılarında ana renklerin yerine ara ve pastel tonların kullanılması gerektiği, zorunluluk halinde bu ana renklerin eğitim materyalleri ile sınırlandırılması gerektiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda OSB’li öğrencilerde kırmızı rengin öfke patlamalarına sebep olduğu belirtildiğinden eğitim mekânlarında kırmızı rengin özellikle kullanılmaması gerektiği belirlenmiştir.

Tablo 1. OSB’li öğrencilerin eğitim iç mekânlarında görsel algı üzerinden belirlenen tasarım ölçütleri

Görsel algı unsurları	Eğitim iç mekânı tasarım ölçütleri
B biçim	Büyük mekân Kriz ve sinir hallerinde küçük mekân ihtiyacı Bireysel ve toplu kullanılabilir eylem alanları İç mekânda fiziksel aktivite/spor yapabilecekleri mekân donatıları Düz ve yuvarlak biçimli iç mekân donatılarının kullanımı Geometrik biçimde iç mekân donatılarının kullanımı Değiştirilebilir/dönüştürülebilir kullanılabilen iç mekân donatıları
Doku	Yumuşak ve pürüzsüz dokuda malzeme kullanımı Özellikle pürüzlü dokuda malzeme kullanılmaması
Malzeme	Dokunsal uyarım sağlayan nesnelerin iç mekân donatılarında kullanımı Ağırlıklı doğal malzeme kullanımı Kullanılacak malzemelerin yalın ve doğal hallerinin kullanımı Plastik malzeme kullanımının zorunlu araç-gereçlerle sınırlandırılması Gerekli görülen yerlerde malzemenin dengeli olacak şekilde parlak uygulanması Hijyenik, gözeneksiz, kolay temizlenebilen, yutulacak ebatla parçalanmayan niteliklerde malzeme kullanımı
Işık	Güneş ışığının iç mekâna olabildiğince fazla alınmasını sağlayacak pencere tasarımı Mekânda tasarlanacak pencerelerin yüksek seviyede veya son kat ya da tek kat uygulamalarında tavanda çözümü Pencerelerin güney cepheye bakacak şekilde tasarımı Floresan ve şiddetli/titrete yapay ışıkların kullanılmaması
Renk	Mekânda kullanılacak yapay ışığın LED sistemli ve güneş ışığı renk kullanımı Mekânda ana renk kullanımının araç-gereç ve oyuncaklarla sınırlandırılması Mekânda ara renk ve pastel tonların kullanımı Özellikle kırmızı rengin, mekânın herhangi bir yerinde kullanılmaması

Kaynak: 1. ve 2. Yazar tarafından hazırlanmıştır, 2020.

Bu çalışmada Covid 19 pandemisi sebebiyle yerinde gözlem yapılamamıştır. Bu durum eksiklik olarak belirlenmiş olsa da yapılan çalışma; kuramsal araştırmalar ve kazanılan mesleki yeterlilikler çerçevesinde özgün değerinde ortaya konulmuştur. Aynı zamanda bundan sonra yapılacak benzer alanlardaki çalışmalara alt yapı bilgilerini sunacağı düşünülmektedir. OSB’li öğrencilerin eğitim mekânları üzerine çalışmaların artırılması gerektiği düşüncesiyle çalışmanın bu alana katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Kaynakça

- Akçin, N., Çapa Tayyare, B. ve Mandan, S. (2014). Bağımsız otistik çocuklar eğitim merkezinde yaşanan sorunların öğretmen görüşlerine dayalı olarak incelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 61-84.
- Akdemir, B. (2006). *6-12 yaş arası zihinsel engelli çocukların görsel algı becerilerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- American Academy of Pediatrics. (2017). Maternal influenza vaccination and autism risk. *AAP Grand Rounds*, 37(2), 17-17.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub.
- Anonymous, (1989). Ana Britannica. Encyclopedia Britannica, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- Aslan, F., Aslan, E. ve Atik, A. (2015). İç mekânda algı. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(11), 139-151.

- Aydıntan, E. (2001). *Yüzey kaplama malzemelerinin iç mekân algısına anlamsal boyutta etkisi üzerine deneysel bir çalışma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Bahrami, F., Movahedi, A., Marandi, S. M. ve Abedi, A. (2012). Kata techniques training consistently decreases stereotypy in children with autism spectrum disorder. *Research in Developmental Disabilities*, 33(4), 1183-1193.
- Beyoğlu, A. (2015). Sanat eğitiminde algı, görsel algı ve yanılsama: Victor Vasarely'nin çalışmaları üzerine bir inceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 333-348.
- Causes- Autism Society (2021). <http://www.autismsociety.org/what-is/causes> (Erişim Tarihi: 06.01.2021).
- Ching, Francis D.K. (2004). *Mimarlık biçim, mekân ve düzen*. İstanbul: Yem Yayın.
- Ching, Francis D.K. (2016). *İç mekân tasarımı*. İstanbul: Yem Yayın.
- Christensen, D. L., Bilder, D. A., Zahorodny, W., Pettygrove, S., Durkin, M. S., Fitzgerald, R. T., ...ve Yeargin-Allsopp, M. (2016). Prevalence and characteristics of autism spectrum disorder among 4-year-old children in the autism and developmental disabilities monitoring network. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 37(1), 1-8.
- Costa, P. (2008). Evaluating web site design. UNIDCOM-IADE. http://www.itee.uq.edu.au/~mmds1400/Reading%20group/web_design_evaluation_2008_Costa (Erişim Tarihi: 02.01.2010).
- Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (2021). <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Erişim Tarihi: 02.01.2021).
- Çukur, D. ve Güller Delice, E. (2011). Erken çocukluk döneminde görsel algı gelişimine uygun mekân tasarımı. *Aile ve Toplum Dergisi*, 7(24), 25-36.
- Diken, İ.H. (2008). Otistik bozukluğu olan öğrenciler. İ.H. Diken (Ed.). *Özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* içinde (ss. 409-447). Ankara: PEGEM.
- Dinçer, A. (2011). *Konutlarda mekân tasarımı kriterlerinin görsel algılamaya açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Dommelen. D.B.V. (1971). *Designing and Decorating Interiors*. John Wiley ve Sons Inc, 282 pp.
- Dubos, L. ve Fromer, J. (2006). *A parents' guide to special education in new york city and the metropolitan area*. New York, NY: Teachers College Press.
- Dykstra, J. R., Boyd, B. A., Linda R. Watson, L. R., Crais, E. R. ve Baranek, G. T. (2011). The impact of the advancing social-communication and play (asap) intervention on preschoolers with autism spectrum disorder. *Autism*, 16(6), 1-18.
- Erişti, S.D., Uluuysal, B. ve Dindar, M. (2013). Görsel algı kuramlarına dayalı etkileşimli bir öğretim ortamı tasarımı ve ortama ilişkin öğrenci görüşleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 3(1), 47-66.
- Erlalelitepe, İ., Aral, D. ve Kazanasmaz, T. (2011). Eğitim yapılarının doğal aydınlatma performansı açısından incelenmesi. *Megaron Dergisi*, 6(1), 39-51.
- Ersoy, A. (2006). *İlköğretim beşinci sınıfta teknoloji destekli proje tabanlı öğrenme uygulamaları* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

- Erten Bilgiç, D. ve Surur, A. S. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan eğitim sistemlerinin mekân biçimlenişine etkisi ve Reggio Emilia eğitim sisteminin mekân tasarımı üzerine denemeler. *Megaron Dergisi*, 1(1), 162-176.
- Frederickson, N. ve Cline, T. (2009). *Special educational needs, inclusion and diversity*. Maidenhead: McGraw Hill/Open.
- Frostig, M. (1968). Pictures and patterns. Teacher's Guide.
- Gezer, H. (2007). Yüzeyin kimliği, malzemenin kendini ifadesi. *Mimarlıkta Malzeme Dergisi*, 2007(4), 35-45.
- Graham, L. (2008). Gestalt theory in interactive media design. *Journal of Humanities & Social Sciences*, 2(1), 1-12.
- Göler, S. (2009). *Biçim, renk, malzeme, doku ve ışığın mekân algısına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan G.S.Ü., İstanbul.
- Gülbahar, Y. (2005). Individual preferences in a web-supported instructional environment. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, (4) 2, 76-82.
- Güleç-Aslan, Y. (2017). Otizm spektrum bozukluğu (OSB): Eğitim ve öğretim süreci. İ. H. Diken ve B. Hatice (Eds.). *Zihin yetersizliği ve otizm spektrum bozukluğu* içinde (ss. 264-275). Ankara: PEGEM Akademi.
- Güleç-Aslan, Y. (2018). Otizm spektrum bozukluğu. A. Cavkaytar (Ed.). *Özel eğitim* içinde (ss. 149-165). Ankara: Vize Yayınevi.
- Güleç-Aslan, Y. (2019). Otizm spektrum bozukluğunda erken müdahale. S. S. Yıldırım Doğru (Ed.): *Erken çocuklukta özel eğitim* içinde (ss. 169-182). Ankara: Vize Akademik.
- Güleç Aslan, Y. (2020). Otizm spektrum bozukluğu olan okul öncesi çocuklarının kaynaştırma/bütünleştirme ortamlarına uygulamalı davranış analizinden yansımalar. *Sakarya University Journal of Education*, 10(1), 166-188.
- Güven, D. ve Diken, H. D., (2014). Otizm spektrum bozukluğu olan okul öncesi çocuklara yönelik sosyal beceri öğretim müdahaleleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(1), 19-38.
- Hasol, D. (2017). *Mimarlık sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayın.
- Heward, W. L. (2013). *Exceptional children: An introduction to special education*. Ohio: Merrill Prentice Hall.
- İnce, G. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ebeveynlerin spor ile ilgili görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 16(1), 109-124.
- İrtenk, T. (2011). *Otistik çocuk özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin mimari tasarım açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Jack, J. (2014). Autism and gender: From refrigerator mothers to computer geeks. University of Illinois Press.
- Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *The Nervous Child*, 2(2), 217-250.
- Kara, A. (2009). Tiomersal içeren aşı uygulamaları sonrasında prematüre ve düşük doğum ağırlıklı yenidoğanlarda civa seviyesi. *Journal of Pediatric Infection*, 199-201.
- Kaysılı, B. K. (2013). Zihin kuramı: otizm spektrum bozukluğu olan ve normal gelişen çocukların performanslarının karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(1).

- Kirk, S., Gallagher, J. J. ve Coleman, M. R. (2014). *Educating exceptional children (14th Ed.)*. Belmont, CA: Cengage Learning.
- Korkmaz, F. ve Yılmaz, Z. (2017). Yapılan röportaj görüşme notları (https://dosya.co/mvp0a7qktpgw/Görüşme_Raporu_20.05.2020.docx.html).
- Kroncke, A. P., Willard, M. ve Huckabee, H. (2016). *Assessment of autism spectrum disorder*. Springer International Publishing.
- Kurt, O. (2009). *Otistik özellikler gösteren çocuklara zincirleme serbest zaman becerilerinin öğretiminde sabit bekleme süreli öğretimin ve eşzamanlı ipucuyla öğretimin gömülü öğretimle sunulmasının etkililik ve verimliliklerinin karşılaştırılması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Larsson, H. J., Eaton, W. W., Madsen, K. M., Vestergaard, M., Olesen, A. V., Agerbo, E., ... ve Mortensen, P. B. (2005). Risk factors for autism: perinatal factors, parental psychiatric history, and socioeconomic status. *American Journal of Epidemiology*, 161(10), 916-925.
- Leblanc, L., Richardson, W. ve Burns, K. A. (2009). Autism spectrum disorder and the inclusive classroom: Effective training to enhance knowledge of ASD and evidence-based practices. *Teacher Education and Special Education*, 32, 166-179.
- Levy, S. ve Yupangco, J. (2008). A picture is worth 1000 words: Visual design in e-learning. Learning Solutions Magazine. <http://www.learningsolutionsmag.com/articles/88/apicture-is-worth-1000-words-visual-design-in-e-learning> (Erişim Tarihi: 22.03.2010).
- Lord, C., Risi, S., DiLavore, P. S., Shulman, C., Thurm, A. ve Pickles, A. (2006). Autism from 2 to 9 years of age. *Archives of General Psychiatry*, 63(6), 694-701.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2017). *Çocuk gelişimi ve eğitimi: Otizm spektrum bozukluğu ve kaynaştırma*. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/Otizm%20Spektrum%20Bozuklu%C4%9Fu%20ve%20Kayna%C5%9Ft%C4%B1rma.pdf (Erişim Tarihi: 05.05.2020).
- Motavalli Mukaddes, N. (2013). *Otizm spektrum bozuklukları tanı ve takip*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Nadel, S. ve Poss, J. E. (2007). Early detection of autism spectrum disorders: Screening between 12 and 24 months of age. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 19, 408-417.
- Otizmin İşaretlerini Öğrenin | Otizm Konuşuyor. (2021). <http://autismspeaks.org/what-autism/diagnosis> (Erişim Tarihi: 02.01.2021).
- Özçekiç, E. ve Şaykol, E. (2019). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların geometrik şekillerdeki algı seviyelerinin incelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 16, 136-145.
- Özdemir, T. (2005). Tasarımda renk seçimini etkileyen kriterler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 391-402.
- Palko, S. ve Lynch, C. (2009). Setting up the classroom. In V.G. Spencer and C.G. Simpson (Eds.), *Teaching Children with Autism in the General Classroom: Strategies for Effective Inclusion and Instruction in the General Education Classroom* (pp.29-44). PrufrockPressInc., TX: Waco.
- Renk Etkisi | Davranışsal rahatsızlıklarda renk kullanımı, (2020). <http://renketkisi.com/norogelisimsel-bozukluklarda-renk-kullanimi.html> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

- Revees, H. (2012). *Human Perception and The Built: A Proposed Autism Life Learning Center for Durban*. Thesis (Master of Architecture to the School of Built Environment and Development Studies) (University of Kwazulu-Natal).
- Rude-Parkins, C., Miller, K., Ferguson K. ve Bauer, R. (2005). Applying gaming and simulation techniques to the design of online instruction. <http://www.innovateonline.info/index.php?view=article&id> (Erişim Tarihi: 21.03.2010).
- Sacrey, L. A. R., Zwaigenbaum, L., Szatmari, P., Bryson, S., Georgiades, S., Brian, J., ... ve Elsabbagh, M. (2017). Brief Report: Characteristics of preschool children with ASD vary by ascertainment. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-9.
- Sağlam, M. ve Aral, N. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 2, 43-56.
- Selimoğlu, Ö. G., Özdemir, S., Töret, G. ve Özkubat, U. (2014). Otizmlili çocuğa sahip ebeveynlerin otizm tanılama sürecinde ve tanı sonrasında yaşadıkları deneyimlerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 5(2).
- Simpson, R. L., de Boer-Ott, S., Griswold, D., Myles, B., Byrd, S., Ganz, J., . . . Adams, L. G. (2005). *Autism spectrum disorders: Interventions and treatments for children and youth*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press. Simpson, R. L., de Boer-Ott, S., Griswold, D., Myles, B., Byrd, S., Ganz, J., . . . Adams, L. G. (2005). *Autism spectrum disorders: Interventions and treatments for children and youth*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Suhrheinrich, J. (2011). Training teachers to use pivotal response training with children with autism: Coaching as a critical component. *Teacher Education and Special Education*, 34, 339-349.
- Şahin, S. (2019). *Dünü ve bugünü ile İskandinav konut iç mekân tasarımlarının görsel algı açısından irdelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Tohum Otizm Vakfı (2017). *Türkiye’de otizm spektrum bozukluğu ve özel eğitim raporu*. http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/r/a/rapor_tohum_.pdf (10.05.2020).
- Ünal, B. (2013). *Mobil konutların iç mekân tasarımlarının görsel algı açısından irdelenmesi: geçici afet konutları örneği* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Volkmar, F. R., Rogers, S., Paul, R. ve Pelphrey, K.A. (2014). *Handbook of autism and pervasive developmental disorders (4th ed.)*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Yazçayır, G. (2020). *Özel gereksinimli öğrencilere yönelik destek eğitim odası uygulamalarının incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yener, N. ve Ülker, B. (19998). *Mekânda yüzeylerin algılanması ve malzeme*. Kuram ve Uygulama. Mimari Biçimlendirmede Yüzey Ulusal Sempozyumu, Ankara.
- Wang, H. Chignell, M. ve Ishizuka, M. (2007). Improving the usability and effectiveness of online learning: How can avatars help. *Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting Proceedings*, 769-773.
- Wearmouth, J. (2016). *Special educational needs and disability: the basics*. London: Routledge.
- Weiskopf, D. (2004). On the role of color in the perception of motion in animated visualizations, *Proceedings of IEEE Visualization* (s. 305-312). <http://www.ieeexplore.ieee.org/iel5/9449/29999/01372211> (Erişim Tarihi: 03.01.2010).
- Winzer, M. A. (2000). *The inclusion movement: Review and reflections on reform in special education*. M. A. Winzer & K. Mazurek (Ed.), *Special education in the 21st century: Issues of inclusion and reform* (pp.5–26). Washington, DC: Gallaudet University.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50